Organizacija i djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Dalmaciji (1935. – 1941.)

Markulin, Hrvoje

Doctoral thesis / Disertacija

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:291337

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Hrvoje Markulin

ORGANIZACIJA I DJELOVANJE HRVATSKE SELJAČKE STRANKE U DALMACIJI (1935. – 1941.)

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2022.

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Hrvoje Markulin

ORGANIZACIJA I DJELOVANJE HRVATSKE SELJAČKE STRANKE U DALMACIJI (1935. – 1941.)

DOKTORSKI RAD

Mentor:
prof. dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, 2022.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Hrvoje Markulin

THE ORGANIZATION AND ACTIVITY OF CROATIAN PEASANT PARTY IN DALMATIAN REGION (1935 – 1941)

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Ivica Šute, PhD, Associate Professor

Zagreb, 2022.

SAŽETAK

U doktorskom radu *Organizacija i djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Dalmaciji (1935. – 1941.)* prikazana je organizacija i djelovanje HSS-a u Dalmaciji od 1935. do 1941. godine. U tom razdoblju HSS je u Dalmaciji proširila i intenzivirala svoje djelovanje, ne samo u kontekstu politike, nego i u gospodarsko-ekonomskom, sindikalnom, prosvjetno-obrazovnom, kulturnom i drugom djelovanju što je preraslo u opći pokret poznat pod imenom *Hrvatski seljački pokret*. HSS je predvodeći *Hrvatski seljački pokret* u tadašnjoj državi tražila rješenje *Hrvatskoga pitanja* što će biti i ostvareno kroz sporazum Cvetković – Maček stvaranjem Banovine Hrvatske. Područje istraživanja u ovome radu je dalmatinski dio Primorske banovine (od 1939. godine u sastavu Banovine Hrvatske). Riječ je o trinaest kotara: Benkovac, Biograd, Brač, Hvar, Imotski, Knin, Korčula, Makarska, Metković, Preko, Sinj, Split i Šibenik; u njihovom su sastavu bile 62 općine. Cilj rada je pokazati kako se HSS, predvođena stranačkim prvacima i preko svojih organizacija, nametnula kao jaka institucionalna poveznica u cijeloj Dalmaciji koju je većina naroda slijedila i koja je pobjeđivala na svim izborima; kako je HSS svoj rad i djelovanje vršila preko obnavljanih i novoutemeljenih stranačkih organizacija (mjesnih, općinskih i kotarskih), ali jednako tako i na drugim poljima preko ogranaka Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza i drugih. Metodološki postupci primijenjeni u radu su kazualno-analitički postupak (metoda razumijevanja i kontekstualizacije) i narativni postupak (tehnika gustog opisa s citatima). Pomoću tih postupaka iznosi se precizna analiza cjelokupnog korpusa rada, njegovo postavljanje u kontekst vremena i prostora te rekonstrukcija povijesnih zbivanja. U središte rada smješteni su procesi, ali i akteri i sudionici tih događanja. Time su osvijetljene političke prilike i rezultati izbora, gospodarska situacija i ekonomska (ne)razvijenost, sindikalno i društveno organiziranje, uloga svećenstva, itd. Treba imati na umu da nema apsolutnih, objektivnih i konačnih sudova. Ovim se radom stvara cjelovita i potpuna slika o političkim prilikama i njihovim sudionicima, rezultatima izbora, gospodarskoj situaciji, sindikalnoj sceni, prosvjetno-obrazovnom djelovanju HSS-a i uključenosti drugih društava u *Hrvatski seljački pokret* u Dalmaciji. Time će se pridonijeti sveukupnom razumijevanju hrvatske međuratne povijesti i hrvatske povijesti XX. stoljeća u cjelini.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, Hrvatski seljački pokret, Hrvatsko pitanje, Dalmacija, Split, izbori, Primorska banovina, Banovina Hrvatska, kotar, općina, Seljačka sloga, Gospodarska sloga, Hrvatski radnički savez.

SUMMARY

Doctoral thesis *The organization and activities of Croatian Peasant Party in Dalmatian region (1935 – 1941)* portrays the organization and activities of Croatian Peasant Party (HSS) in Dalmatian region from 1935 to 1941. During this period, the party expanded and intensified its activities, not only in politics, but also in economic, union, educational, cultural and other aspects, which translated into general movement under the name *Croatian peasant movement*. By leading the *Croatian peasant movement*, HSS sought for the resolution of the *Croatian issue* under the ruling government, and this would be achieved through Cvetković – Maček agreement and the creation of Banovina of Croatia. This paper encompasses the area of Primorska Banovina (which was a part of Banovina of Croatia from 1939). It included thirteen districts: Benkovac, Biograd, Brač, Hvar, Imotski, Knin, Korčula, Makarska, Metković, Preko, Sinj, Split and Šibenik, which altogether consisted of 62 boroughs. The thesis aims to show how HSS, led by distinguished party members and through its organizations, emerged as a strong institutional bond across the entire Dalmatian area and was followed by the majority of the population and won all the elections. Furthermore, it shows how HSS worked and was active through both restored and newly formed party organizations (on local, district and borough levels), but also on other areas as well through its branches of The Peasant Co-op, the Economic Co-op, The Croatian Workers' Union and other associations. The methodology of the thesis includes the causal-analytical procedure (the method of understanding and contextualization) and the narrative procedure (the technique of thick description with quotations). Through these procedures the precise analysis of the whole body of work is presented, alongside the time-space contextualization and reconstruction of historical events. The focal point of the thesis is aimed at processes, but also on the protagonists and members of those events. This illuminates political circumstances and election results, economic situation and (un)development, union and social structure, the role of the priesthood, etc. It should be kept in mind that there are no absolute, objective and final conclusions. The thesis aims to create a complete and comprehensive idea of political circumstances and its members, election results, economic situation, unions, educational activities of HSS and the involvement of other associations in the *Croatian peasant movement* in Dalmatia. This would help in the overall understanding of Croatian history between the two world wars, and the twentieth century Croatian history in general.

Key words: Croatian Peasant Party, Croatian peasant movement, Croatian issue, Dalmatia, Split, elections, Primorska Banovina, Banovina of Croatia, district, borough, Peasant Co-op, Economic Co-op, Croatian Workers' Union.

PODATCI O MENTORU

Ivica Šute rođen je u Zagrebu 1974. godine. Osnovnu i srednju školu završio je u Zagrebu. Godine 1992. upisuje studij jednopredmetne povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kojem je 1997. godine diplomirao. Godine 1998. upisuje poslijediplomski studij povijesti na Filozofskom fakultetu na čijem Odsjeku za povijest od 1998. radi kao znanstveni novak. Magistrirao je 2002. na temu magistarskog rada *Položaj i obilježje trgovine u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.),* a doktorirao 2006. s temom *Organizacija i djelovanje Gospodarske sloge (1935.-1941.)*. Njegovi su znanstveni i istraživački interesi prvenstveno usmjereni prema proučavanju hrvatske nacionalne povijesti u 20. stoljeću te gospodarske i socijalne povijesti u 19. i 20. stoljeća. Član je Organizacijskog odbora Međunarodnog kulturno-povijesnog simpozija *Mogersdorf* i od 2001./2002. godine tajnik Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Potpredsjednik je Centra za ekonomsku i socijalnu povijest pri istom Zavodu te član uredništva časopisa *Gospodarska povijest*. Dobitnik je Godišnje nagrade Društva sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu u akademskoj godini 1999./2000.

Bibliografija (izbor):

Knjige:

Šute, Ivica: *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935.-1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.

Šute, Ivica: *Gospodarska sloga u Podravini 1935.-1941.*, Meridijani, Koprivnica, 2017.

Miljan, Goran i Šute, Ivica: *Revolucionari i ubojice: Iz povijesti hrvatske nacionalističke emigracije u međuraću,* Srednja Europa, Sveti Ivan Zelina, 2018.

Šute, Ivica: *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, Leykam International, Zagreb, 2019.

Znanstveni radovi:

Šute, Ivica: *Demografske promjene u Slavoniji između dva svjetska rata (1918.-1941.),* Zlatna dolina, god. V(1), Požega, 1999.

Šute, Ivica: *Gospodarska povijest u školskim udžbenicima od 1945. do 1999. godine,* Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Zagreb, 2001., str. 877-882.

Šute, Ivica: *Zagrebački Zbor i sudjelovanje Banovine Hrvatske na inozemnim sajmovima (1939.-1941.),* Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević. Zbornik radova povodom 70. rođendana, FF press, Zagreb, 2003., str. 379-394.

Šute, Ivica: *Put za Donji Lapac. Kako je Banska Vlast postupala sa spekulantima u Banovini Hrvatskoj*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu 37/2005., str. 255-282.

Šute, Ivica: *Amerikanski fond dr. V. Mačka i pomoć Gospodarske sloge pasivnim krajevima 1936. godine*, Časopis za suvremenu povijest, br. 3., Zagreb, 2008., str. 1045.-1066.

SADRŽAJ

1. UVOD.....1

2. HSS U DALMACIJI NA IZBORIMA ZA NARODNU SKUPŠTINU 1935. GODINE.....14
   2.1. Prividni parlamentarizam u diktaturi.....14
   2.2. Izborni zakon za skupštinske izbore 5. svibnja 1935. godine.....18
   2.3. Stranačke aktivnosti, kandidacijske liste i predizborna kampanja za skupštinske izbore 1935. godine.....22
   2.4. Rezultati izbora u Dalmaciji za Narodnu skupštinu 1935. godine.....30

3. ORGANIZACIJA HSS-a U DALMACIJI POSLIJE IZBORA ZA NARODNU SKUPŠTINU 1935. GODINE.....33
   3.1. HSS i politička situacija u državi poslije izbora za Narodnu skupštinu 1935. godine.....33
   3.2. Organizacije, udruženja i društava vezana uz HSS-a u Dalmaciji od 1935. godine.....40
   3.3. Reorganizacija i skupovi HSS-a u Dalmaciji u drugoj polovici 1935. i prvoj polovici 1936. godine.....46

4. JAVNE MANIFESTACIJE HSS-a U DALMACIJI OD 1935. GODINE.....69
   4.1. Proslava 100 godina hrvatske himne Lijepe naše.....69
   4.2. Obilježavanje rođendana i imendana predsjednika i vođe Vladka Mačeka 1935. i 1936. godine.....83
   4.3. Druge manifestacije u organizaciji HSS-a u Dalmaciji od 1935. godine.....91

5. HSS U DALMACIJI U POLITIČKOJ BORBI ZA OPĆINE 1935. I 1936. GODINE.....98
   5.1. Ustrojstvo i funkcija općina po Zakonu o općinama iz 1933. godine i Zakonu o gradskim općinama iz 1934. godine.....100
   5.2. Općinski izbori/imenovanja 1931. godine i općinski izbori 1933. godine.....107
   5.3. Financijsko stanje i problemi u općinama.....108
   5.4. HSS na prijevremenim općinskim izborima u Dalmaciji 1935. i 1936. godine.....112

5.5. HSS na redovitim općinskim izborima u dalmatinskom dijelu Primorske banovine 1936. godine....130
5.6. Promjene općinskih vijećnika i uprava u Dalmaciji do formiranja Banovine Hrvatske....148

6. HSS U DALMACIJI OD OPĆINSKIH IZBORA 1936. DO SKUPŠTINSKIH IZBORA 1938. GODINE....154
6.1. Organizacija i djelovanje HSS-a u splitskom, šibenskom i drugim dalmatinskim kotarima 1937. i 1938. godine....154
6.2. August Košutić u Dalmaciji 1937. i 1938. godine....189
6.3. HSS protiv komunizma i fašizma te drugih neistomišljenika....197

7. HSS U DALMACIJI OD IZBORA ZA NARODNU SKUPŠTINU 1938. GODINE DO OSNUTKA BANOVINE HRVATSKE 1939. GODINE....204
7.1. Rezultati izbora u Dalmaciji za Narodnu skupštinu 1938. godine....225
7.2. Nastavak djelovanja HSS-a u Dalmaciji poslije izbora 1938. godine....227
7.2.1. Veliki hrvatski narodni ples HSS-a u Splitu i Šibeniku....229
7.2.2. Proslava rođendana braće Radić, obljetnice skupštinskog atentata i smrti Stjepana Radića....230
7.2.3. Djelovanje narodnih zastupnika HSS-a u 1939. godini....233

8. HSS U DALMACIJI OD FORMIRANJA BANOVINE HRVATSKE DO POČETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA....240
8.1. Prvi sastanci podrške Banovini Hrvatskoj, HSS-u i Sporazumu....243
8.2. Ban Ivan Šubašić u posjetu Dalmaciji....248
8.3. Incidenti na putu bana Ivana Šubašića u posjetu Dalmaciji....259
8.4. Imenovanje vijećnika u općinama i vodstva Ispostave banske vlasti u Splitu od strane Banske vlasti u Zagrebu i redoviti općinski izbori 1940. godine....265
8.4.1. Imenovanje općinskih vijećnika, kotarskih načelnika i vodstva Ispostave banske vlasti u Splitu od strane Banske vlasti u Zagrebu....265
8.4.2. HSS na redovitim općinskim izborima u Dalmaciji 1940. godine u Banovini Hrvatskoj....270
8.5. Opća politička situacija u Dalmaciji od 1939. do 1941. godine....278

9. ORGANIZACIJA HSS-a U SPLITSKOM KOTARU OD 1939. DO 1941. GODINE I UNUTARSTRANAČKI SUKOBI.....281
9.1. Gradski odbor HSS-a u Splitu od 1939. do 1941. godine.....282
9.2. Sukobi unutar HSS-a u Splitu i Dalmaciji.....293
9.2.1. Sukob Paške Kaliterne i Rudolfa Pederina.....298
9.2.2. Sukob bivših Trumbićevih federalista i HSS-a.....300
9.2.3. Sukob Paške Kaliterne i ostalih u splitskom kotaru.....303

10. SELJAČKA SLOGA U DALMACIJI OD 1935. GODINE.....308
10.1. Obnova djelovanja i rad Seljačke sloge od 1935. godine do uspostave Banovine Hrvatske…….313
10.2. Seljačka sloga u Dalmaciji od 1939. godine i uspostave Banovine Hrvatske do 1941. godine……348
10.3. Sudovi dobrih i poštenih ljudi pri ograncima Seljačke sloge.....367

11. TEŠKE GOSPODARSKE PRILIKE U DALMACIJI I PREHRANA STANOVNIŠTVA.....369
11.1. Zaštita i preseljavanje siromašne djece……..…….....370
11.2. Ekonomski položaj seljaka u Dalmaciji 1930-tih godina…….373
11.3. Akcije za pomoć pasivnim krajevima HSS-a i Odbora za narodnu pomoć.....377

12. GOSPODARSKA SLOGA U DALMACIJI OD 1935. GODINE.....385
12.1. Organizacija i djelovanje Gospodarske sloge u Dalmaciji od osnivanja prvih ogranaka 1935. godine do uspostave Banovine Hrvatske…….387
12.2. Gospodarska sloga u Dalmaciji od uspostave Banovine Hrvatske do 1941. godine……..409
12.3. Sukob HSS-ove Gospodarske sloge i Težačke staleške organizacije u Splitu…….....429
12.4. Splitsko povjerenstvo Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva.....433
12.5. Vinogradarski pokret u Dalmaciji, Gospodarska sloga, vinska kriza i zamjena seljačkih proizvoda.....434
12.6. Gospodarska sloga i ribarstvo u Dalmaciji.....447

13. HRVATSKI RADNIČKI SAVEZ U DALMACIJI OD 1935. GODINE.....454
13.1. Obnova rada i proglas Hrvatskog radničkog (strukovnog) saveza u Splitu 1935. i 1936. godine i njegovo djelovanje do uspostave Banovine Hrvatske...457
13.2. Djelovanje HRS-a u Dalmaciji od 1939. godine i osnutka Banovine Hrvatske……470
13.3. Sukob HRS-a i URS-a u Splitu i Dalmaciji i odnos snaga kroz izbore za radničke povjerenike……..…….486
13.4. Veći štrajkovi i prosvjedi radnika u Dalmaciji od 1937. do 1941. godine……492
13.5. HSS i HRS u odnosu na pomorce i pomorstvo.....507

14. ZAKLJUČAK.....513

15. PRILOZI.....515
15.1. Biografski leksikon vodećih članova HSS-a u Dalmaciji.....515
15.2. Rezultati izbora u Dalmaciji po kotarima za Narodnu skupštinu 1935. godine…….531
15.3. Rezultati izbora u Dalmaciji po kotarima za općinske uprave 1936. godine…….....534
15.4. Rezultati izbora u Dalmaciji po kotarima za Narodnu skupštinu 1938. godine……...…..539
15.5. Rezultati izbora u Dalmaciji po kotarima za općinske uprave 1940. godine…….542
15.6. Organizacije i članstvo Gospodarske sloge u Dalmaciji 1936. godine……...547

16. IZVORI I LITERATURA.....550

Životopis autora s popisom objavljenih radova.....558

1. UVOD

U razdoblju od 1935. do 1941. godine Hrvatska seljačka stranka je na svim hrvatskim područjima u tadašnjoj državi – pa tako i u Dalmaciji – uvelike proširila i intenzivirala svoje djelovanje, ne samo u kontekstu politike, nego i u gospodarsko-ekonomskom, prosvjetno-obrazovnom, kulturnom, sindikalnom i sportskom polju. To će široko organiziranje i djelovanje biti nazvano *Hrvatski seljački pokret*. Cijeli niz aktivnosti pokrenut je ili obnovljen od 1935. godine kroz stranačke ogranke HSS-a i kroz organizacije Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza, Hrvatske žene, Hrvatskog srca, Hrvatske sportske sloge, Hrvatske građanske, Hrvatske seljačke zaštite i drugih staleških, strukovnih i zavičajnih udruženja čime je HSS značajno utjecala na razvoj i organiziranje tadašnjeg hrvatskog društva u Dalmaciji. U doktorskom radu bit će prikazana organizacija i djelovanje Hrvatske seljačke stranke i s njom povezanih organizacija u Dalmaciji od 1935. do 1941. godine. Kada je riječ o prostorno-geografskom okviru istraživanja misli se na veći dio Primorske banovine odnosno na one njene kotare koji su bili u Dalmaciji kao i područje tih istih kotara u vremenu od kolovoza 1939. godine i formiranja Banovine Hrvatske, kada je Dalmacija po prvi put nakon dugo vremena administrativno ujedinjena s ostalom Hrvatskom. Riječ je o tadašnjim kotarima Preko, Biograd, Benkovac (veći dio današnje Zadarske županije), kotarima Šibenik i Knin (područje današnje Šibensko-kninske županije), kotarima Split, Sinj, Imotski, Brač, Hvar, Makarska (današnja Splitsko-dalmatinska županija) te kotarima Metković i Korčula (danas u sastavu Dubrovačko-neretvanske županije). To je mediteransko, ali i kontinentalno područje koje se sastoji od tri specifična pojasa: otoka, priobalja i unutrašnjosti (Zagore). Treba napomenuti kako se ovaj cijeli prostor u geografskom smislu većim dijelom poklapa s današnjim područjem Dalmacije (bez Zadra i Lastova koji su tada u sastavu Kraljevine Italije i područja nekadašnje Dubrovačke Republike koje je od 1929. do 1939. godine bilo u sastavu Zetske banovine).

Teritorijalni opseg Dalmacije mijenjao se stoljećima još od rimskih vremena, a danas je on definiran granicama koje su izborene u protuturskim ratovima – prvenstveno Malim ratom od 1714. do 1718. godine koji je završio Požarevačkim mirom. Tada formirane granice Mletačke Republike prema Osmanskom Carstvu postat će i granice geografskog pojma Dalmacije (od mora prema unutrašnjosti), a danas je to i državna granica Republike Hrvatske. Kraljevina SHS je od 1922. godine podijeljena na 33 oblasti od kojih su dvije bile dalmatinske – Dubrovačka oblast sa sjedištem u Dubrovniku i Splitska oblast sa sjedištem u Splitu. U Kraljevini Jugoslaviji veći dio Dalmacije bio je od 1929. godine u sastavu Primorske banovine (zajedno s dijelovima današnje Bosne i Hercegovine), a od 1939. godine u sastavu Banovine Hrvatske. Na tom je

dalmatinskom dijelu tadašnje Primorske banovine administrativno funkcioniralo već spomenutih 13 kotara sa 62 općine (od ukupno 21 kotara i 101 općine u cijeloj Primorskoj banovini). To su općine Preko, Božava, Sali, Silba i Veli Iž u kotaru Preko, općine Biograd, Nin i Zemunik u kotaru Biograd, općine Benkovac, Kistanje, Novigrad, Obrovac, Smilčić (Ravni kotari) i Stankovci u kotaru Benkovac, općine Knin, Drniš i Promina (Oklaj) u kotaru Knin, općine Šibenik, Skradin, Tisno, Vodice i Zlarin u kotaru Šibenik, općine Split, Trogir, Donja Kaštela, Kaštel Lukšić, Kaštel Sućurac, Šolta, Omiš, Poljica, Klis, Krajina, Lećevica i Muć u kotaru Split, općine Sinj, Vrlika i Trilj u kotaru Sinj, općina Imotski u kotaru Imotski, općine Bol, Milna, Nerežišća, Postira, Pučišća, Selca, Supetar i Sutivan u kotaru Brač, općine Hvar, Bogomolje, Jelsa, Stari Grad, Sućuraj, Vrboska, Komiža i Vis u kotaru Hvar, općine Makarska, Gornje primorje i Vrgorac u kotaru Makarska, općine Metković i Opuzen u kotaru Metković te općine Korčula, Blato i Vela Luka u kotaru Korčula. Dvije općine (naselja) imale su status grada, tj. gradskih općina. To su bile općina Split i općina Šibenik. Gledajući međusobne sličnosti i razlike dalmatinskih kotara i općina, možemo ih podijeliti po jednom ključnom kriteriju – njihovom geografskom položaju u odnosu na Jadransko more. Prema tome možemo ih razvrstati na otočne kotare i općine, na primorske kotare i općine (koji jednim svojim dijelom prelaze i na otoke i u dalmatinsko zaleđe) te na one kotare i općine koji su u dalmatinskom zaleđu. Po tom kriteriju četiri su otočna kotara (Preko, Brač, Hvar, Korčula), pet ih je dijelom primorskih uz samu obalu koji jednim svojim dijelom prelaze i u zaleđe i/ili na neke otoke (Biograd, Šibenik, Split, Makarska i Metković) te su četiri kontinentalna u dalmatinskom zaleđu (Benkovac, Knin, Sinj, Imotski – od kojih Benkovac jednim manjim dijelom ima i primorski dio u Novigradskom moru). Površina dalmatinskih kotara u Primorskoj Banovini iznosila je 10.609.16 km², a od toga na zagorske kotare Benkovac, Knin, Sinj i Imotski otpadalo je 5.121.05 km² ili 48.27% površine, na primorske kotare Biograd, Šibenik, Split, Makarsku i Metković 4028.54 km² ili 37.97% površine te na otočne kotare Preko, Brač, Hvar i Korčulu 1459.57 km² ili 13.75% površine. Na toj površini po popisu stanovništva iz 1931. godine boravilo je 579.296 stanovnika koji su raspoređeni na sljedeći način: u zagorskim kotarima 222.966 stanovnika ili 38.48% stanovništva, u primorskim kotarima 273.257 stanovnika ili 47.17% stanovništva i na otočnim kotarima 83.073 stanovnika ili 14.34% stanovništva. Budući da su samo Split i Šibenik imali status grada, stanovništvo koje im je administrativno pripadao bilo je u manjini u odnosu na stanovništvo svih drugih naselja. Gradovi Split i Šibenik imali su 80.982 stanovnika ili 13.97% stanovništva Dalmacije, a sva su

ostala naselja imala 498.314 stanovnika ili 86.03% stanovništva. Iz navedenih podataka prosječna gustoća naseljenosti dalmatinskog prostora je 54.60 stanovnika po km².[1]

Godine 1939. osnovana je Banovina Hrvatska u čiji sastav ulazi i kompletno dalmatinsko područje do tada u sastavu Primorske banovine. Novoosnovana Banovina Hrvatska imala je površinu od 65.455.99 km² što je činilo 26.44% tadašnjeg državnog teritorija te 4.024.601 stanovnika ili 28.88% stanovništva od ukupnog broja u Kraljevini Jugoslaviji. U sastav Banovine Hrvatske ulazili su svi dalmatinski kotari o kojima govorimo te su oni zajedno sa svojih 10.609.16 km² činili 16.20% njene površine, a udio stanovništva iznosio je 579.296 od ukupno 4.024.601 stanovnika ili 14.39% stanovništva.[2]

Tablica 1: Površina i gustoća naseljenosti Dalmacije

KOTARI	BROJ I GUSTOĆA STANOVNIŠTVA 1931. GODINE			
	broj stanovnika	broj stanovnika u %	površina u km²	stanovnici prosjek po km²
Otoci	83.073	14.34%	1.459,57	56.91
Primorje	273.257	47.17%	4.028,54	67.83
Zagora	222.966	38.48%	5.121, 05	43.53
Ukupno	**579.296**	**100%**	**10.609,16**	**54.60**

Po metodologiji popisa stanovništva iz 1931. godine u Kraljevini Jugoslaviji stanovnici su popisivani po vjeroispovijesti kao rimokatolici, pravoslavni, evangelici, muslimani, židovi i ostali. U dalmatinskom dijelu Primorske banovine od navedenih vjerskih skupina najviše je rimokatolika (84.16%) pa potom pravoslavnih (15.58%), a druge vjeroispovijesti i tzv. ostali činile su neznatnu manjinu (0.25%). Rimokatolici su u crkveno-pravnoj organizaciji podijeljeni u više biskupija. To su biskupije Splitska, Hvarska i Šibenska (u cijelosti) te dio Dubrovačke biskupije (Korčula) i dio Zadarske nadbiskupije koji je ostao u Kraljevini Jugoslaviji. Poslije aneksije Zadra Kraljevini Italiji, cijelo područje Dalmacije gubi svoje crkveno-metropolitansko sjedište pa su sve dalmatinske biskupije izravno podređene Svetoj Stolici, a dio Zadarske nadbiskupije koji nije pripao Italiji izdvojen je u posebnu, samostalnu cjelinu (apostolsku administraturu) i predan na upravu šibenskom biskupu. U Dalmaciji je još od Napoleonovih vremena utemeljena pravoslavna eparhija sa sjedištem u Zadru (poslije u Šibeniku) i pod njenom je jurisdikcijom cjelokupno pravoslavno stanovništvo na području o kojem je riječ.

[1] Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine, 1938: 4-9; 21-22.
[2] Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, 1940: 297

Na otocima je rimokatoličko stanovništvo bilo u ogromnoj većini (99.40%)[3], a u primorskim kotarima rimokatolici su činili također veliku većinu (94.18%). U Dalmatinskoj zagori (kontinentalnom dijelu Dalmacije) broj rimokatolika je bio u postotku najveći (66.24%), ali je to u odnosu na otočni i primorski dio Dalmacije bilo prosječno znatno manje. U zagorskim kotarima znatno je bio veći broj pravoslavnog stanovništva (33.68%), prvenstveno u kotarima sjeverne Dalmacije Benkovcu i Kninu gdje pravoslavni su činili natpolovičnu većinu (Benkovac 53.44% i Knin 52.95%).[4] Uz dominaciju katoličkog i pravoslavnog stanovništva (kršćanske konfesije) vidljiva je bila i prisutnost Židova – prvenstveno u primorskom dijelu Banovine, ponajviše u gradu Splitu.[5] Vjeroispovijest stanovništva u najvećoj mjeri se preslikavala i na političke rezultate na svim izborima od 1935. do 1941. godine pa je tako HSS u pravilu ostvarivala uspješne političke izborne rezultate u onim kotarima i općinama gdje su većina bili katolici (gotovo svi dalmatinski kotari) te dijelom i na području gdje su bili pravoslavci i gdje je HSS djelovala zajedno sa SDS u okviru SDK (Benkovac). Režimske političke opcije, u prvom redu JRZ, imala je uspjeha samo u Kninu u kojem je većinsko stanovništvo bilo pravoslavno.

U razdoblju od 1935. do 1941. nametnut će se u cijeloj Dalmaciji – kao ključni politički faktor i jaka institucionalna poveznica – Hrvatska seljačka stranka sa svojim stranačkim organizacijama i stranačkim prvacima. Stranački prvaci su u prvom redu narodni zastupnici i njihovi zamjenici ili senatori koji su bili najodgovorniji za djelovanje HSS-a i njenih organizacija u kotarima iz kojih su i dolazili i u kojima su bili birani (Josip Berković, Paško Kaliterna, Jozo Mratinović, Edo Bulat, Ivan Petar Mladineo, Karlo Žunjević, Josip Silobrčić, Dane Škarica, Mate Goreta, Šime Belamarić, Pavao Krce, Stipe Matijević, Mihovil Mile Vuković i Nikola Bjelovučić). Oni su u praksi bili stranački koordinatori svojih kotarskih organizacija, a neki od njih i članovi središnjih stranačkih tijela HSS-a ili drugih stranačkih organizacija. Nisu bili organizirani ni u kakvo službeno političko tijelo na razini Dalmacije ili Primorske banovine, ali su se često okupljali u različitim stranačkim prilikama usuglašavajući

[3] Svakako je zanimljiv broj pravoslavnih vjernika na Visu što je u izravnoj vezi s razrješavanjem kolonatskih odnosa i agrarnom reformom. Naime, dio lokalnog viškog stanovništva prelazi na pravoslavlje želeći se približiti službenom (pravoslavnom) Beogradu te očekujući tako za sebe povoljnije rezultate agrarne reforme (Vidi u: MLADINEO, 2008: 231-247.)

[4] Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga 2, 1938: 8-9.

[5] Židovi su prisutni u Dalmaciji još od rimskih vremena (antička Salona) i u Splitu židovska zajednica ima od tada svoj kontinuitet, a od 16. stoljeća, tj. od vremena španjolske rekonkviste i protjerivanja Židova (Sefarda) iz Španjolske dodatno se povećava njihova prisutnost i djelovanje. (NOVAK, 1920.)

svoj politički rad. Pri tome su s njima često bili i neki od stranačkih prvaka (najčešće narodni zastupnici) kao izaslanici vodstva iz Zagreba.[6]

Zatim su u stranačkoj hijerarhiji slijedili mjesni povjerenici Seljačke i Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza te općinski načelnici koji su svi zajedno činili mrežu haesesovskih dužnosnika koja se od 1935. godine do 1941. godine tako razgranala da je bila spremna i sposobna javno okupiti na desetke tisuća pristaša, pripremiti se za izbore svih razina i na njima premoćno pobijediti te izvršiti bilo koju uputu vodstva HSS-a.

Za razumijevanje organizacije i rada HSS-u u Dalmaciji od 1935. do 1941. godine od velike je važnosti pratiti djelovanje stranačkih dužnosnika – kako onih viših, tako i onih nižih. Paško Kaliterna je bio neosporni prvak HSS-a u Splitu i Dalmaciji 1920-tih i 1930-tih godina koji je na čelu splitskog najprije gradskoga, a poslije kotarskoga HSS-a bio od 1927. godine. On je cijelo vrijeme bio glavni stranački organizator i poveznica s vodstvom stranke u Zagrebu. Organizirao je mjesne ogranke HSS-a po cijelom splitskom kotaru, neumorno obilazeći ljude i tumačeći politiku HSS-a. Bio je prisutan u radu i djelovanju svih organizacija proizašlih iz HSS-a (Seljačka sloga, Gospodarska sloga, Hrvatski radnički savez, Hrvatska žena..) kao i strukovnih udruženja u kojima je HSS preuzimao vodstvo (Stručni savez pomoraca, Zanatska komora, Zadružni savez Dalmacije...). U trenutku kad HSS postaje masovni *Hrvatski seljački pokret* i kada se stvara Banovina Hrvatska, Kaliterna dolazi u otvoreni sukob s novopridošlim, ali i starijim članstvom stranke, želeći i dalje ostati osoba koja u Splitu i okolici diktira sve značajno vezano uz HSS. Naravno da to, u novim okolnostima kada HSS ima na tisuće članova, više ne može funkcionirati kao i ranijih godina te zbog toga dolazi do žestokih sukoba koji se nisu skrivali ni od javnosti. Takva će situacija potrajati do početka Drugog svjetskog rata kada se HSS počinje raslojavati i raspadati. Kaliterna ostaje u Splitu i slijedi Mačekovu politiku ne opredjeljujući se ni za fašizam ni za komunizam, ali kraj rata neće dočekati jer umire 1944. godine.

Uz njega se kao stranački prvak ističe Josip Berković koji je kao kandidat HSS-a postao splitski načelnik 1928. godine, a poslije je bio narodni zastupnik/poslanik za kotar Hvar. Njihova suradnja, ali i sukobi, obilježit će HSS u Splitu i Dalmaciji od 1935. do 1941. godine. HSS se u Dalmaciji organizirala sukladno tadašnjem lokalnom administrativnom ustroju koji se zasnivao na kotarima/srezovima, a koji su ujedno bili i izborne jedinice. Tako je stranačku

[6] Prilikom proslave stogodišnjice hrvatske himne u Splitu je 15. prosinca 1935. godine narodni zastupnik Jakov Jelašić kao izaslanik Vladka Mačeka održao sastanak s narodnim zastupnicima iz Dalmatinske Hrvatske na kojem je tema bila situacija i prilike u zemlji. Bili su prisutni narodni zastupnici Paško Kaliterna, Josip Berković, Stipe Matijević, Jozo Mratinović, Ivan Petar Mladineo i Josip Silobrčić. (Jadranski dnevnik, godina II: broj 313 od 16. prosinca 1935: 7.)

organizaciju HSS-a u svakom kotaru u pravilu predvodio i na terenu najviše organizacijski djelovao stranački prvak koji je bio kandidat za narodnog zastupnika/poslanika iz tog kotara te eventualno njegov zamjenik na listi.

Za splitski kotar su tako uz Kaliternu aktivni stranački prvaci Jozo Mratinović i Edo Bulat (koji će poslije napustiti HSS i prikloniti se ustašama) te do smrti 1938. godine stari politički autoritet Ante Trumbić (koji ipak najviše vremena provodi u Zagrebu). U ostalim kotarima to su još bili stranački prvaci i sve redom narodni zastupnici/poslanici i/ili kandidati na listi za Narodnu skupštinu: Pavao Krce za kotar Sinj, Stipe Matijević za kotar Makarska, Mihovil Vuković za kotar Imotski, Nikola Bjelovučić za kotar Metković, Ivan Petar Mladineo i Jurislav Borić za kotar Brač, Šime Vlašić i Dane Škarica te Šime Belamarić i Oskar Novak za kotar Šibenik, Josip Silobrčić za kotar Biograd na Moru, Karlo Žunjević za kotar Preko i Mate Goreta za kotar Knin. Oni su glavni nositelji svih stranačkih aktivnosti u Dalmaciji, a sve što su radili dogovarano je s vodstvom u Zagrebu – bilo da su u ime vodstva u Dalmaciju dolazili su uputama pojedini članovi (Tomo Baburić, Jakov Jelašić, Ljudevit Tomašić, Ivan Pernar, August Košutić, Juraj Krnjević, Dragutin Toth, Rudolf Herceg, Rudolf Bićanić...), bilo da su dalmatinski prvaci odlazili u Zagreb izravno Vladku Mačeku. Upute su se najčešće prenosile usmeno, a ponekad i pisano u obliku pisama. Sve upute i obavijesti objavljivane u glasilima HSS-a, a također su redovito tumačene članovima od strane narodnih zastupnika koji su za to bili jedini ovlašteni (samim time što su bili kandidati na listi za Narodnu skupštinu čime su javno legitimirani kao najodgovorniji i najpovjerljiviji).

Prerastanjem HSS-a u *Hrvatski seljački pokret* i nastajanjem drugih organizacija pod patronatom HSS-a u prvi plan dolaze i drugi stranački prvaci koji dolaze na čelo tih organizacija zdušno radeći na njihovom ustrojavanju i surađujući pri tome s ranije spomenutim stranačkim prvacima (koji i dalje ostaju glavni stranački autoriteti).

Tako Seljačku slogu kao najveću i najuspješniju organizaciju u Dalmaciji predvodi njen povjerenik za Dalmaciju Ivo Čulić, Gospodarsku slogu predsjednik Karlo Krstulović i tajnik Ivan Ivo Kuzmić (obadvojica aktivna i u Seljačkoj slozi), Zadružni savez Dalmacije stranački veteran Silvestar Giunio, Hrvatski radnički savez Luka Čulić, Vjekoslav Blaškov, Ante Mijić, Ivo Čulić i Desimir Jakaš te stranačku mladež Vojko Krstulović.

Preuzimanjem općina od 1936. godine u stranačkoj politici HSS-a do izražaja dolaze i načelnici općina posebno većih kao što su bili Ivo Smolić iz Sinja, Juraj Jurišić iz Makarske, Ivanko Ivan Farolfi iz Visa, Zvonimir Alfirević iz Drniša i već spomenuti Mihovil Mile Vuković iz Imotskog. Načelnici općina u Primorskoj banovini nastoje zajednički djelovati te se u tom smislu *institucionaliziraju* organizirajući se kroz *Radni odbor hrvatskih općina u Primorskoj*

banovini kojem je predsjedao i njegovim radom koordinirao sinjski načelnik Ivo Smolić. Uz Smolića u radu odbora sudjelovali su načelnik Visa Ivanko Farolfi, načelnik Makarske Juraj Jurišić te načelnici Čapljine i Tomislavgrada. Zajednička tema im je bila *način upravljanja i stanje u seoskim općinama* te su planirali osnovati zajedničko tajništvo (sekretarijat) čija bi funkcija bila intervenirati po raznim općinskim pitanjima kod vlasti u Splitu i Zagrebu. U tom su pravcu raspisali i javni natječaj za profesionalnog tajnika u ime *Tajništva općinskih načelnika Dalmatinske Hrvatske i dijela Herceg Bosne* čije je sjedište bilo u Splitu, ali rad toga tajništva nije zaživio i o njegovu radu gotovo da i nema podataka.[7] Takvo institucionalno povezivanje općina i općinskih načelnika unutar Primorske banovine pokrenuo je HSS na *saboru hrvatskih narodnih zastupnika i općinskih načelnika* održanom u Zagrebu 5. veljače 1938. godine. Osnovali su u okviru Gospodarske sloge Zajednicu upravnih općina čime bi se uskladilo njihovo djelovanje na nacionalnoj razini, a na određen način uspostavila i upravna koordinacija usporedna državnoj (svojevrsna *država u državi*).[8]

HSS se kroz ovo razdoblje organizira u svojim kotarskim organizacijama koje onda koordiniraju rad općinskih i mjesnih stranačkih organizacija (na nižoj razini). Predsjednici tih kotarskih organizacija dijelom su sami narodni zastupnici poput Paške Kaliterne u splitskom kotaru, a dijelom su to drugi stranački dužnosnici poput: Martina Frkovića u benkovačkom kotaru, Petra Devića u sinjskom, Mije Gaće u imotskome, Stipe Borića u makarskom, Juraja Milašića u hvarskom, Jurislava Borića u bračkom i Šime Belamarića u šibenskom kotaru (on je bio i senator). Uz njih se u svome radu u pojedinim kotarima ističu i tajnici kotarskih organizacija HSS-a poput Ilije Gabrića u metkovskom kotaru, Dragutina Vidovića u šibenskom kotaru (gradski povjerenik i gradonačelnik Šibenika u vrijeme Banovine Hrvatske), Luje Domljana u imotskom kotaru i Dinka Sernečića u korčulanskom kotaru (načelnika Korčule). Svi su kotarski predsjednici HSS-a, ukoliko sami nisu bili narodni zastupnici, djelovali u koordinaciji s narodnim zastupnicima svoga kotara te su slijedili njihovo vodstvo i upute.

Po formiranju splitske gradske organizacije HSS-a u kolovozu 1936. godine njen prvi predsjednik postaje Duje Krstulović Opara, no ona će vrlo brzo prestati s radom. Bit će obnovljena u siječnju 1940. godine na čelu s predsjednikom Vjekoslavom Ivaniševićem koji ubrzo podnosi ostavku pa ga nasljeđuje Slavko Roje dok se kao mlađi i agilniji član splitske organizacije HSS-a ističe Šime Poduje. Gradonačelnik Splita u vremenu Banovine Hrvatske

[7] Novo doba, godina XXI: broj 107 od 7. svibnja 1938: 16; broj 128 od 1. lipnja 1938: 5.
[8] Nakon stvaranja Zajednice upravnih općina Gospodarska sloge je počela vršiti pregled financijskog poslovanja općina na što je po zakonu imala pravo. ŠUTE, 2010: 316-317.

postaje Josip Brkić, a predstojnik Ispostave banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu Mate Bulić. Detaljni životopisi istaknutih članova vodstva HSS-a u Dalmaciji 1930-tih godina nalaze se u prilogu rada.

U smislu organizacijske strukture HSS je u međuratnom razdoblju bila strogo centralizirana stranka[9] koja je imala kao središnje skupštinsko tijelo Glavni odbor od 600 članova sastavljen od općinskih i kotarskih dužnosnika HSS-a. Glavni odbor je funkcionirao u Radićevo vrijeme, a poslije se nije sastajao. Mačeka je izabrao Zastupnički klub HSS-a, a ne Glavni odbor. Zatim Predsjedništvo koje su činili potpredsjednici i tajnici (Josip Predavec, Jure Valečić i Dragutin Karla Kovačević te tajnici August Košutić, Juraj Krnjević, Stipe Matijević i Ivan Čelan).[10] U *Mačekovoj eri*, kako Vladimir Košak opisuje razdoblje od 1935. do 1941. godine, u vodstvo HSS-a ubrajali su se kao Mačekovi savjetnici i najbliži suradnici Juraj Krnjević, August Košutić, Ivan Pernar, Josip Torbar, Ivan Šubašić, Juraj Šutej, Bariša Smoljan, Ivan Andres, Josip Reberski, Tomo Jančinković, Ljudevit Tomašić, Jakov Jelašić i Sigismund Čajkovac – svi kandidirani i birani za narodne zastupnike. Njima se još može pridružiti nekolicina ljudi kao što su Rudolf Bićanić, Dragutin Toth, Rudolf Herceg, Ilija Jukić i Ilija Jakovljević.[11]

HSS će se u navedenom razdoblju organizirati i profilirati kao predvodnik širokog oporbenog pokreta koji će unutar hrvatskog nacionalnog korpusa biti haesesovski institucionaliziran kao *Hrvatski seljački pokret* ili *Hrvatski narodni pokret*, a cilj će mu biti rješavanje *Hrvatskog pitanja* u Kraljevini Jugoslaviji. Utjecaj i organiziranost HSS-a u Dalmaciji u razdoblju od 1935. godine do 1941. godine najbolje će se očitovati kroz izborne rezultate na svim izborima jer će HSS na njima premoćno pobjeđivati u najvećem dijelu dalmatinskih općina – najviše samostalno, a negdje i u Seljačko-demokratskoj koaliciji ili u sastavu Udružene opozicije. HSS od 1935. godine prerasta iz stranačke organizacije u masovni pokret koji će zahvaljujući političko-društvenom radu stranačkih dužnosnika i borbi na unutarnjem političkom planu, ali zahvaljujući i vanjskopolitičkim prilikama toga vremena dovesti do teritorijalnog ujedinjenja velike većine hrvatskih krajeva u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji odnosno do stvaranja Banovine Hrvatske 1939. godine. Posebno su događanja u središnjoj Europi utjecala na razvoj unutarnje politike u Kraljevini Jugoslaviji poput Anschlussa Austrije u ožujku 1938. godine, Münchenskog sporazuma i pripojenja Sudeta u rujnu i listopadu 1938. godine te okupacija

[9] Formalno vodstvo HSS-a (nakon zabrane rada pa još i prije) više nije ni postojalo dok je to u praksi bio krug ljudi oko Vladka Mačeka. Neki otpadaju, pasiviziraju, umiru ili pristupaju režimu. Nazivaju se vodstvo HSS-a ili još Hrvatsko narodno vodstvo. (JELIĆ-BUTIĆ, 1983: 28-29.)

[10] BOBAN, 1974a: 3-4.

[11] HDA, 1561. RSUP, Služba državne sigurnosti SR Hrvatske, signatura 010.7, *Izvadak Vladimira Košaka o strukturi HSS-a*, Zagreb, 1944./1945: 22-23.

Češke i uspostavljanje samostalne Slovačke u ožujku 1939. godine – sve u režiji nacističke Njemačke.[12] Još ranije odvijalo se talijansko osvajanje Etiopije (u travnju 1939. i okupacija Albanije) te Španjolski građanski rat, a sve je to na koncu rezultiralo Drugim svjetskim ratom. U svim tim prilikama mijenjala se značajno i unutarnja jugoslavenska politika te se tako i Dalmacija nakon dugo vremena sjedinila s ostatkom hrvatskih krajeva u novu upravno-administrativnu jedinicu Banovinu Hrvatsku koja je de facto i de iure dobila federalni status i visok stupanj autonomije. Najjasniji i najvidljiviji simbol Banovine Hrvatske bila je obnovljena starodrevna funkcija hrvatskoga bana koji je bio *šef* Banovine Hrvatske, a koju je funkciju preuzeo Ivan Šubašić. Šubašić je neposredno nakon preuzimanja funkcije bana napravio po Dalmaciji svojevrsnu turneju tijekom koje je bila vidljiva velika politička podrška većine naroda Banovini Hrvatskoj i HSS-u, ali i nužnost socijalne i gospodarske pomoći gladnom dalmatinskom stanovništvu. Masovni pokret koji je pod vodstvom HSS-a izborio novi politički odnos snaga u Kraljevini Jugoslaviji i konkretizirao višegodišnju političku borbu u formi Banovine Hrvatske, nastavio je djelovati i nakon njenog osnivanja, ali sada s institucionaliziranih pozicija vlasti. Takvo stanje neće dugo potrajati jer će se državno-pravno uređenje Kraljevine Jugoslavije raspasti u travnju 1941. godine njenim ulaskom u vihor Drugog svjetskog rata.

Tema o kojoj je riječ bila je ranije u nekim svojim aspektima predmet istraživanja i radova Tonćija Šitina (Stjepan Radić i Dalmacija 1918. – 1928.); Tonka Barčota (Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939. – 1941.); Aleksandra Jakira (Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.), Suzane Leček (Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939, Dalmacija u kulturnoj politici Hrvatske seljačke stranke 1925. – 1941. te njeni radovi vezani za djelovanje Seljačke sloge); Zdravka Mužinića (Djelovanje ogranka Hrvatske seljačke stranke u Splitu), Fikrete Jelić-Butić (feljton Banovina Hrvatska, Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939./40.); Hrvoja Matkovića (Povijest Hrvatske seljačke stranke), Ivice Šute (Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935. – 1941.) i dr. Cilj ovoga rada jest istražiti temu na temelju svih dostupnih izvora te povezati do sada istraženo u jednu jedinstvenu cjelinu tako da se postigne potpuna povijesna slika organiziranosti i djelovanja HSS-a i njenih organizacija u Dalmaciji od 1935. do 1941. godine. Split je bio administrativno-upravno središte cijele Primorske banovine – Kraljevske banske uprave Primorske banovine, a poslije i Ispostave banske vlasti Banovine Hrvatske. Iz Splita će se preko HSS-ovih stranačkih podružnica i stranačkih prvaka, ali i središnjih pokrajinskih

[12] BEUC, 1969: 388.

administrativno-upravnih institucija, uvelike utjecati na sva ostala područja u Dalmaciji. Sjedište HSS-a u Splitu, tj. njihove stranačke prostorije postaju točka iz koje se stranačka politika provodila po čitavom splitskom kotaru, ali i šire po Dalmaciji. Od početka 1936. godine ta se splitska središnjica naziva *Prostorije pristaša dr. Mačeka* ili *Prostorije pristaša HSS-a*, a poslije (posebno u predizbornim razdobljima) *Izborna kancelarija dr. Mačeka* ili *Izborna kancelarija HSS-a*. Nalazila se na adresi tadašnje Krešimirove ulice broj 4.[13]

Hrvatska seljačka stranka je od 1935. godine obnavljala svoje organizacije pod nazivom bivša HSS ili skraćeno b.HSS. Taj je naziv upotrebljavan kako bi se nakon uvođenja diktature i zabrane rada političkih stranaka 1929. godine, izbjegla ponovna registracija stranke prema *Zakonu o udruženjima, zborovima i dogovorima* iz 1931. godine i *Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima* iz 1933. godine čiju je promjenu HSS tražila te je nastojala izbjegavati njegove odredbe odnosno ne priznavati ga (uz ustav, izborni zakon i zakon o štampi). Hrvatska seljačka stranka po obnovi svoga rada 1935. godine pa do početka Drugoga svjetskoga rata osniva svoje podružnice i uz stranku vezane organizacije u svim dalmatinskim općinama te preko njih pokreće objedinjenu široku aktivnost. Zbog širine svoga rada i masovnosti događa se da u radu stranačkih organizacija sudjeluju uz članove i stranački simpatizeri te također i svi stanovnici pojedinih mjesta. Ključni cilj svih tih objedinjenih aktivnosti jest prije svega političke naravi – rješavanje *Hrvatskoga pitanja* – a to rješenje će biti realizirano u formi autonomne Banovine Hrvatske. Početkom Drugoga svjetskoga rata nestaje Banovina Hrvatska te prestaje i organizirano djelovanje HSS-a čije će se članstvo i vodstvo pasivizirati i raslojiti te jednim dijelom prijeći u redove njihovih dotadašnjih velikih političkih protivnika – bilo komunističkih bilo fašističkih.

Cilj je istraživanja u radu prikazati kako je HSS nakon 1920-tih i Radićevog pozicioniranja stranke u Dalmaciji, nakon Petosvibanjskih izbora 1935. godine iz političke organizacije prerasla u masovni pokret u kojemu su organizacije HSS-a po Dalmaciji *nicale kao gljive poslije kiše* – bilo je to *zlatno doba* HSS-a. HSS-u je kao i drugim organizacijama 1929. godine bio zabranjen rad i djelovanje; vodstvo, članovi i simpatizeri su bili proganjani i zatvarani; od 1935. godine rad i djelovanje HSS-a država tolerira – više što mora, nego što hoće. HSS to koristi šireći dalje svoj utjecaj i preuzimajući *sve konce u svoje ruke* svugdje gdje žive Hrvati pa tako naravno i u Dalmaciji. Kroz tih nekoliko godine HSS je postala sinonim za političku

[13] Splitske prostorije/kancelariju HSS-a možemo usporediti s Mačekovom političkom pisarnom u Zagrebu (Prilaz broj 9) kao sa stranačkom centralom iz koje se upravljalo strankom. Mačekova politička pisarna bila je zapravo dio njegovoga stana, a vodio ju je kao tajnik do svoje smrti Jakov Jelašić, a poslije njega drugi bliski Mačekovi suradnici.

borbu većine hrvatskog naroda. Konačna točka uspjeha HSS-a bilo je stvaranje Banovine Hrvatske 1939. godine. U radu se prikazuje to organiziranje i njegova struktura, vodeći ljudi, način rada i rezultati njihova djelovanja – prije svega politički na izborima, ali i prosvjetni i gospodarski rezultati, itd. Pratimo i analiziramo zbivanja u dalmatinskim kotarima, počevši od 1935. godine, izravno vezana uz djelovanje HSS-a i s njom povezanih organizacija te i ostala događanja koja su bila u interakciji s HSS-om. To podrazumijeva stranačko-političku organiziranost HSS-a kroz kotarske, općinske i mjesne odbore, postignute rezultate na lokalnim i državnim izborima, povezanost i komunikaciju prema stranačkoj središnjici i obrnuto, razne aktivnosti prema stanovništvu koje je u najvećem djelu seljačko – prvenstveno u pasivnim krajevima Zagore i otoka; zatim utjecaji na radničko sindikalno organiziranje i organiziranje pomoraca, okupljanje žena i mladeži, kulturne manifestacije (u prvom redu pjevački zborovi i smotre) i prosvjetnu djelatnost (rad na opismenjavanju stanovništva i ostalo); zatim djelovanje u gradskim sredinama koje su administrativni centri i iz kojih polazi stranačka aktivnost prema manjim mjestima; odnosi prema regionalnim i lokalnim tijelima vlasti, odnos prema Crkvi i Crkve prema HSS-u (blagoslovi zastava organizacija HSS-a, molitve i mise povodom stranačkih obljetnica te nastupi svećenika i biskupa na stranačkim skupovima)[14] te sve ostalo što se pod vodstvom HSS-a ubrajalo u *Hrvatski seljački pokret*.

HSS je u stvaranju i vođenju *Hrvatskog seljačkog pokreta* koristila ne samo nacionalno-političke argumente, nego i teške gospodarske prilike kod velikog dijela tadašnjeg stanovništva u Dalmaciji, istovremeno obilježavajući značajne obljetnice i trenutne događaje kao što su proslava 100 godina himne Lijepe naše, obljetnica smrti don Frane Bulića 1935. godine u Solinu, sahrana Ante Trumbića 1938. godine u Splitu, obljetnice lipanjskih žrtava atentata u beogradskoj Skupštini, rođendan Antuna i Stjepana Radića te rođendan i imendan Vladka Mačeka.[15] Zato su uz političke podružnice HSS-a osnivane i druge (stranačke) organizacije, a cilj je bio angažirati se i preuzeti vodstvo ne samo u politici, nego i gospodarstvu, prosvjeti,

[14] Na proslavi biskupskog jubileja vrhbosanskog nadbiskupa i metropolita dr. Ivana Šarića (30 godina biskupske službe) iz Sarajeva u lipnju 1938. godine hrvatski biskupi upućuju predsjedniku dr. Vladku Maček brzojavni pozdrav: *S velike i značajne proslave jubileja hrvatskog biskupa dr. Ivana Šarića, pozdravljamo Tebe vođo i kličemo Ti – Da te Bog živi ad multos annos! Živio!* U potpisu nadbiskup vrhbosanski dr. Ivan Šarić, nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac, vladika križevački dr. Dionizije Njaradi i biskup dubrovački dr. Josip Carević. (Jadranski dnevnik, godina V: broj 149 od 28. lipnja 1938: 4.)

[15] *Hrvatski seljački pokret* je ujedinjavao gotovo sve političke opcije i u širem smislu pokretao je mnoge nepolitičke inicijative. HSS-ov program (ostvarivanje seljačke demokracije) uključivao je: nacionalni program: federalizacija države; gospodarski program (Gospodarska sloga); socijalni program za socijalnu državu; prosvjetno-obrazovni i kulturni program (Seljačka sloga); radnički pokret (Hrvatski radnički savez); program samozaštite i obrambenih formacija (Hrvatska seljačka zaštita, Hrvatska građanska zaštita) te opća demokratska prava kako bi svi muškarci i žene stekli puna politička prava. (LEČEK, 2008a: 999-1000.)

kulturi, sportu, itd. Pri tome se inzistiralo na jedinstvu i strogo se kažnjavalo zastranjivanje – isključivanjem iz stranke ili iz drugih organizacija.

Stvaraju se alternativne društvene institucije koje su trebale zamijeniti državne institucije. Radilo se o specijaliziranim organizacijama koje su radile na sveobuhvatnoj preobrazbi društva. Osim političkih izgrađivane su gospodarske, ženske, prosvjetno-kulturne, radničke i zaštitne organizacije (nazivane i *granama* jedinstvenog *Hrvatskog seljačkog pokreta*) čime su zapravo stvarana protusredišta državi. Drugim riječima HSS je gradila ono što možemo nazvati svojevrsnom državom u državi.[16]

Tadašnje su vladajuće strukture pratile značenje i ulogu HSS-a u hrvatskome narodu. Ipak nisu bile u mogućnosti zaustaviti takav politički razvoj situacije, nego su se u konačnici morali dogovoriti i postići sporazum. Sporazum je u stvarnosti značio federalizaciju tadašnje države, što je HSS cijelo vrijeme i tražila (premda nije došlo do promjene Oktroiranog ustava iz 1931. godine, što je također cijelo vrijeme HSS isticala kao nužan preduvjet dogovora i rješavanja *Hrvatskog pitanja*). Do postizanja sporazuma HSS-a i Vlade odnosno Dvora dolazi u kolovozu 1939. godine uspostavom Banovine Hrvatske. Tada dolazi i do značajnijeg zaokreta u životu HSS-a jer ona postaje vladajuća stranka u Banovini, ali i na državnoj razini te prestaje biti oporba. Najveći dio stranačke djelatnosti prenosi se u okvire Banske vlasti odnosno Ispostave banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu jer se HSS nakon višegodišnje političke borbe poistovjetila s političkim rezultatom te borbe – s novostvorenom Banovinom Hrvatskom. Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu bila je nadležna za područje bivše Primorske banovine s pridodanim kotarima Dubrovnik, Travnik i Fojnica. Njenim uspostavljanjem napravljeno je privremeno administrativno rješenje nedorečenih kompetencija dok pak pravo pitanje njene eventualne autonomije prema banskoj vlasti u Zagrebu nije nikada riješeno (kao i pitanje administrativnog položaja Šibenika i Dubrovnika prema Ispostavi u Splitu). Haesesovci i njima lojalno činovništvo preuzimaju kotarske uprave i gradske općine pokušavajući zadržati utjecaj i u svim drugim sferama u kojima su do tada bili prisutni kroz različite (stranačke) organizacije, ali do tada u ulozi oporbe, a od kolovoza 1939. godine u ulozi vladajućih (što neće ići glatko i bez nezadovoljstva). Pri tome imaju poteškoća i u vlastitim redovima jer su neki članovi naginjali ili lijevo ili desno, a službena je stranačka politika uvijek snažno zagovarala srednju liniju u hrvatskoj politici – i bez fašizma i bez komunizma. Članovi su se međusobno sukobljavali i zbog službenih položaja što se svodilo na osobne interese i borbu za vlastitu poziciju unutar činovničkog aparata te zbog podjele hrane i ostale pomoći.

[16] LEČEK, 2015: 35.

Treba imati u vidu da tada u većem dijelu Europe bjesni Drugi svjetski rat čiji se početak gotovo vremenski poklopio s uspostavom Banovine Hrvatske što je uzrokovalo brojne probleme, prije svega gospodarske. U Splitu će HSS-u osim vlastitih podjela ponajviše problema uzrokovati sindikalni pokret u splitskom brodogradilištu koji je predvodio komunistički Ujedinjeni radnički sindikat (URS).

Ipak HSS se uspostavom Banovine Hrvatske trudio pokazati razliku u vidu napretka što najbolje dokazuje posjet bana Ivana Šubašića Splitu i Dalmaciji u studenome 1939. godine. On je tom prilikom ostvario kontakt s predstavnicima gotovo svih organizacija i udruženja te je osobno posjetio veliki broj dalmatinskih općina interesirajući se za njihovo stanje i odobravajući novac za javne radove u milijunskim iznosima. U Dalmaciji iz redova HSS-a i *Hrvatskog seljačkog (narodnog) pokreta* poslije uspostave Banovine Hrvatske kreću brojni prijedlozi i zahtjevi – od izvođenja javnih radova do daljnje decentralizacije. Zbog brzog nestanka Banovine Hrvatske malo je toga realizirano, a početkom rata u travnju 1941. godine prestaje i organizirano djelovanje HSS-a i *Hrvatskog narodnog pokreta* kakvo smo do tada poznavali.

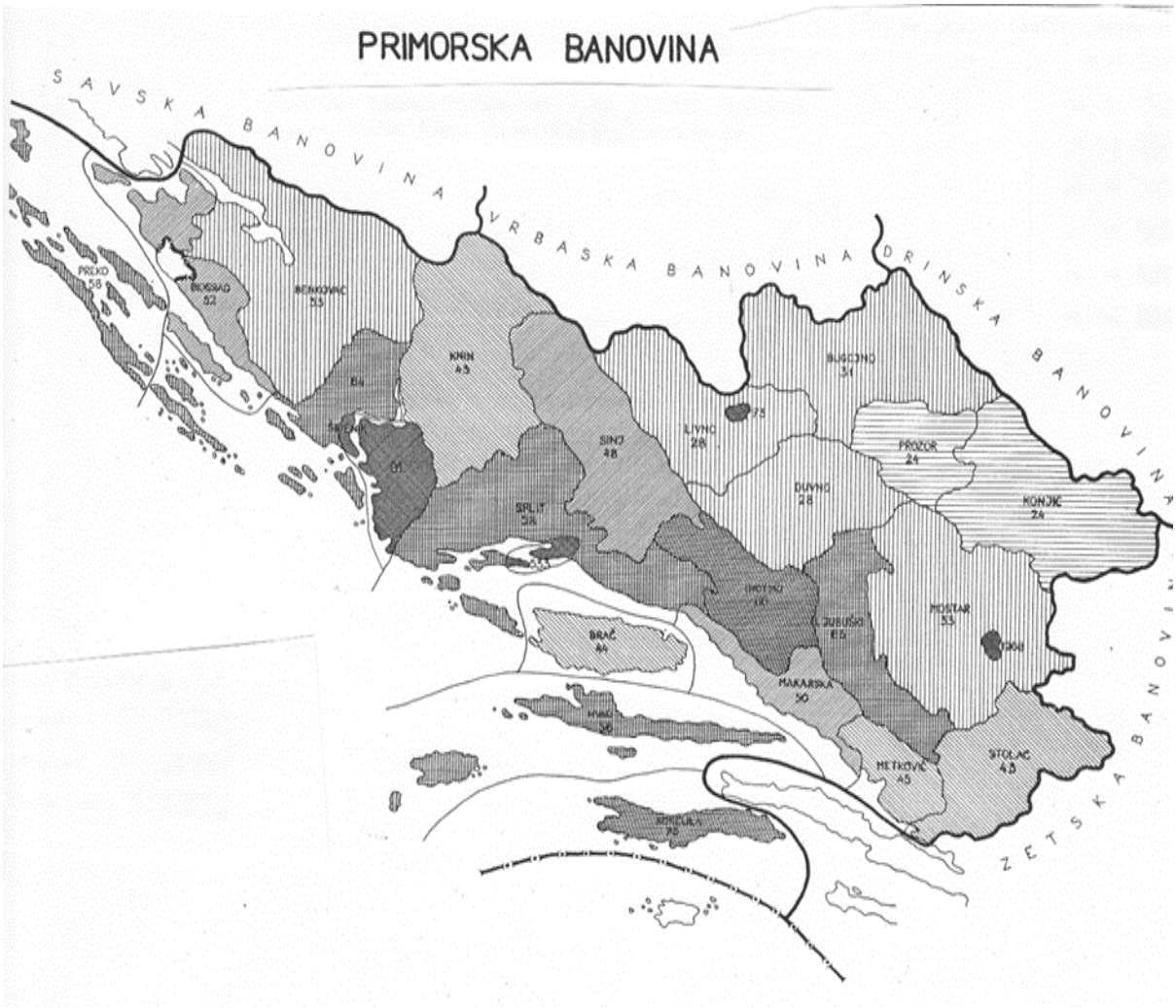

Karta Primorske banovine s označenim kotarima i gradskim općinama Split i Šibenik

2. HSS U DALMACIJI NA IZBORIMA ZA NARODNU SKUPŠTINU 1935. GODINE

Formiranjem i uređenjem nove države 1918. godine i donošenjem njenog prvog Vidovdanskog ustava 1921. godine Hrvati nisu bili zadovoljni, a u tome ih je politički predvodila H(R)SS koja je 1920-tih izrasla u najznačajnijeg hrvatskog političkog predstavnika pod vodstvom Stjepana Radića. To je konkretno značilo osnivanje stranačkih organizacija te sudjelovanje i pobjede na izborima svih razina na cijelom hrvatskom području uključujući i Dalmaciju. No, političko rješenje nije postignuto nego je baš suprotno došlo do političkog loma i hrvatske nacionalne tragedije ubojstvom Stjepana Radića. Potom je u siječnju 1929. godine uvedena diktatura kojom je suspendiran kakav-takav demokratski poredak zajamčen Vidovdanskim ustavom te su nastupile godine još veće represije. HSS je u izbore za Narodnu skupštinu 1935. godine ušla poslije višegodišnje zabrane djelovanja u otvorenoj diktaturi kroz koju je opstala prikrivenim *podzemnim* radom i zahvaljujući svojoj organiziranosti iz prethodnog desetljeća. Poslije ubojstva kralja Aleksandra u listopadu 1934. godine i dolaska na vlast Namjesništva na čelu s knezom Pavlom, unutarnja politička situacija počela se naglo mijenjati; u prosincu je pušten iz zatvora Vladko Maček, a u veljači sljedeće 1935. godine raspisani su izbori. Vlasti su prešutno tolerirale političko djelovanje bivših stranaka premda je to bilo na rubu tadašnjih zakona. Zbog navedenih višegodišnjih teških okolnosti koje su prethodile izborima, prave izborne kampanje nije ni bilo nego se HSS oslanjao na svoje stare organizacije i ljude na terenu. Ujedinjena opozicija čiji je nositelj Vladko Maček (čine je Seljačko-demokratska koalicija, Jugoslavenska muslimanska organizacija, Davidovićevo krilo Demokratske stranke i Savez zemljoradnička) postavlja svoju listu na izborima kao glavnu oporbenu listu koja će u svim hrvatskim krajevima pa tako i u Dalmaciji ostvariti izbornu pobjedu usprkos teroru i zabranama (osim u kotarima, tj. izbornim jedinicama Benkovac, Knin i Korčula). U odnosu na *Vladinu listu* koja se zalagala za unitarizam i zadržavanje postojećeg stanja Ujedinjena opozicija traži promjene, novi ustav i novo, decentralizirano uređenje države.

2.1. Prividni parlamentarizam u diktaturi

Uvođenjem Šestosiječanjske diktature 1929. godine kralj raspušta Narodnu skupštinu te počinje izravno vladati što će potrajati do donošenja Oktroiranoga ustava 3. rujna 1931. godine i provođenja izbora za novu Skupštinu na temelju novog *Zakona o izboru narodnih poslanika* koji je donesen 10. rujna 1931. godine. Izborni zakon je propisao zemaljske liste što je značilo da svaka prijavljena kandidacijska lista mora imati po jednog kandidata i zamjenika u svakoj izbornoj jedinici. Prema članku 18. izbornog zakona za kandidaturu svakog kandidata i zamjenika u svakoj izbornoj jedinici (kotaru) bilo je potrebno najmanje 60 predlagača. Time se

nastojalo onemogućiti postavljanje kandidatura regionalnih i manjih političkih stranaka. Način glasovanja je bio javan i usmen, a podjela mandata je izvedena tako da lista koja dobije relativnu većinu glasova dobiva odmah dvije trećine mandata u skupštini. Lista koja je dobila ispod 50.000 glasova ne dobiva mandat, već su se ti glasovi pribrajali pobjedničkoj listi. Ostala trećina mandata se dijelila između stranaka koje su postigle iznad 50.000 glasova. Prema zakonskoj odredbi dvotrećinska podjela mandata se vršila po svim banovinama bez obzira na rezultat koji je lista relativna pobjednica na državnoj razini ostvarila u svakoj banovini pojedinačno. Takav izborni zakon nije bio pošten i unaprijed je legalizirao izbornu prevaru. Nova Skupština Kraljevine Jugoslavije je izabrana 8. studenog 1931. godine. General Petar Živković bio je nositelj zemaljske kandidacijske liste koja je bila i jedina jer ostale stranke nisu ni sudjelovale na izborima. Tada je u Skupštinu izabrano 305 poslanika. Mjesec dana poslije izbora (15. prosinca 1931. godine) bila je osnovana stranka koja je nosila ime *Jugoslavenska radikalna seljačka demokracija*. U četverogodišnjem mandatu Skupštine promijenila su se petorica predsjednika Vlade (Petar Živković, Vojislav Marinković, Milan Srškić, Nikola Uzunović i Bogoljub Jevtić). Skupština Kraljevine Jugoslavije izabrana 8. studenog 1931. godine raspuštena je 6. veljače 1935. godine te su tada i raspisani novi parlamentarni (skupštinski) izbori za dan 5. svibnja 1935. godine.[17]

Na lokalnoj razini nakon uspostave prve jugoslavenske države središnje su vlasti dugo odgađale održavanje lokalnih izbora u Dalmaciji te su tako unedogled održavale općinske uprave koje su po načinu svog formiranja ili imenovanja trebale biti privremene. Tako je od studenoga 1918. do svibnja 1926. u Splitu vladalo vijeće izabrano još 1913. godine. U to su tijelo kooptirali i dodatne članove bez ikakvog uporišta u zakonu. Općinski izbori koji su u većem dijelu države održani u ožujku i travnju 1920. u Dalmaciji nisu uopće održani jer je veliki dio pokrajine bio pod talijanskom okupacijom. Prvi općinski izbori održani su 16. svibnja 1926. po Zakonu o izborima u općinska zastupstva u Dalmaciji od 22. svibnja 1922. godine. U splitsko vijeće biran je 41 vijećnik. Najviše glasova dobila je lista Saveza radnika i seljaka (23,60%), čiji je nositelj bio Vicko Jelaska (iza te liste stajala je ilegalna KPJ). Izborna komisija dodijelila joj je 10 vijećničkih mandata. Lista Hrvatske seljačke stranke dobila je 16,76% i sedam vijećnika te je zauzela četvrto mjesto (iza Tartagline liste i Trumbićeva HFSS-a). Rezultati izbora nisu ni jednoj stranci, ni predizbornoj koaliciji, omogućavali sastavljanje općinske uprave. No, nakon izbora, a uoči konstituirajuće sjednice vijeća, kotarsko je poglavarstvo, po naređenju

[17] Novo doba, godina XVIII: broj 33 od 8. veljače 1935: 1-2; Službeni glasnik Primorske banovine, *Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu*, godina IX: broj 19 od 22. rujna 1931: 417-426.

Ministarstva unutrašnjih poslova, na temelju čl. 18. Zakona o zaštiti države (Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi od 2. kolovoza 1921.) poništilo mandate vijećnika s liste Saveza radnika i seljaka i svih njihovih zamjenika, a broj općinskih vijećnika smanjilo s 41 na 31. Tome su se protivili predstavnici ostalih političkih opcija u vijeću predvođeni Antom Trumbićem (HFSS) i Josipom Berkovićem (HSS). Izbor općinskog načelnika je zbog toga odgađan i tek je pod pritiskom uvođenja komesarijata Trumbić sa svojom HFSS dao podršku Ivi Tartagli u okviru krnjeg vijeća od 31 člana. Glavna oporba u njegovu radu bio je HSS, koji je više puta opstruirao rad vijeća, posebno kod rasprava o gradskom proračunu, uvijek s argumentom da je to krnje vijeće nezakonito nakon poništenja mandata desetorice vijećnika. Poslije Radićeva ubojstva pada splitska vlast, a uvodi se komesarijat. Na sljedećim lokalnim izborima 1928. godine najviše je glasova dobila lista HSS-a (22,75%) s koje je izabrano 10 vijećnika. Nositelj liste bio je liječnik Josip Berković koji se već istaknuo svojim nastupima u prethodnom sazivu vijeća te će on postati novi splitski načelnik (zahvaljujući novom političkom partnerstvu HSS-a, SDS-a i HFSS-a koje je uspostavljeno na državnoj razini).[18] Uvođenjem diktature i ta je gradska uprava raspuštena te izbori nisu više održavani, a nove gradske uprave su stalno imenovale više vlasti (prvo iz Beograda, a od 1939. godine iz Zagreba). Na primjeru Splita očita je manipulacija lokalnom samoupravom potpuno legalna i omogućena zakonima što se u prvom redu odnosilo na gradske općine. To je nedemokratsko stanje i nadalje omogućeno *Zakonom o općinama* iz 1933. godine i *Zakonom o gradskim općinama* iz 1934. godine. U zakonu je diktatorski i centralizirani režim ostavio zakonsku mogućnost smjenjivanja i imenovanja lokalnih uprava koju Kraljevska vlada može provoditi preko banovina i kotara (a banovi i kotarski predstojnici bili su opet imenovani od centralne državne vlasti, a ne birani od naroda). I u takvim uvjetima HSS se u Dalmaciji izborila za preuzimanje vlasti u velikoj većini seoskih općina dok su one gradske preuzeli tek uspostavom Banovine Hrvatske.

U isto vrijeme kad i *Zakon o općinama* donesen je u ožujku 1933. godine i *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima*. Taj je zakon regulirao svaku javnu djelatnost i preko njega se kontrolirala svaka moguća aktivnost bilo koje političke grupacije pa tako i HSS-a. Novost ovih izmjena i dopuna zakona je što su u odnosu na *Zakon o udruženjima, zborovima i dogovorima* iz 1931. godine donekle ublažene odredbe o osnivanju političkih stranaka. No i dalje je odluku o osnivanju političke stranke donosio ministar unutrašnjih poslova uz suglasnost cijele Vlade, a stranka bi morala imati organizacije s najmanje 30 članova bar u polovici svih kotara u državi s tim da su ti kotari raspoređeni na

[18] JELASKA MARIJAN, 2013: 35-51.

teritoriju najmanje dvije trećine banovina u državi (po starim odredbama zakona politička stranka je trebala imati najmanje 60 članova u svakom kotaru u državi). U zakonu je i dalje ostala odredba da *politička udruženja ne mogu imati vjerski, plemenski i regionalni karakter niti zadatak koji bi bio protivan narodnom jedinstvu, cjelini države ili državnom ili društvenom poretku*. Time je zakon nedemokratski uvjetovao stvaranje samo velikih stranaka koje bi bile rasprostranjene najmanje na dvije trećine državnog teritorija što je bilo upereno protiv nacionalnih stranaka kao što je HSS (ali i ne samo protiv HSS-a, nego i protiv drugih). U diktaturi se tako otvarala mogućnost političkog nastupanja samo velikoj, režimskoj stranci, a sve su ostale onemogućavane. Politički zborovi i konferencije bili su zabranjeni bez dozvole viših vlasti i njihovoga prisustva na istima, osim zatvorenih prostora u kojima se zbor ili konferencija mogla održavati bez dozvole viših vlasti, ali uz prethodnu najavu (iznimka po novim izmjenama i dopunama zakona).[19]

U praksi je diktatura i dalje snažno funkcionirala, a navedeni zakoni su doneseni kako bi toj diktaturi omogućili prividan demokratski legalitet. Vođe opozicije i politički neistomišljenici su i dalje bili zatvarani uključujući i samoga Mačeka. Politička je situacija u zemlji dobila nagli zaokret krajem 1934. godine ubojstvom kralja Aleksandra kada na vlast dolazi Namjesništvo odnosno knez Pavle koji je amnestijom pustio Vladka Mačeka iz zatvora. Uskoro su u veljači 1935. godine raspisani parlamentarni izbori za Narodnu skupštinu koji su održani 5. svibnja, ali po starom zakonu koji je favorizirao velike, režimske stranke. Opozicija je, između ostaloga, stalno tražila izmjene baš tog izbornog *Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu* te *Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima* što se u stvarnosti nije dogodilo sve do pred kraj postojanja Kraljevine Jugoslavije. Puštanjem Mačeka na slobodu krajem 1934. godine i raspisivanjem parlamentarnih izbora početkom 1935. godine događa se svojevrsna ilegalna obnova rada i djelovanja HSS-a koja se tada javno naziva *bivša Hrvatska seljačka stranka*. Ta obnova rada nije bila formalna i službeno je bila zadana okvirima koje je propisivao *Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima*, ali je u stvarnosti i te kako izlazila iz tih okvira budući je taj zakon bio restriktivan i u svojoj osnovi nedemokratski. HSS se ususret Petosvibanjskim izborima snažno aktivirala i reorganizirala, ali bez velikih zborova i prikriveno. To su djelovanje vlasti pratile bez većih zabrana te je HSS unutar Udružene opozicije u konačnici postavila svoju listu za izbore s nositeljem Vladkom Mačekom. Odnos

[19] Službeni glasnik Primorske banovine, *Zakon o udruženjima, zborovima i dogovorima*, godina IX: broj 19 od 22. rujna 1931: 426-429; Službeni glasnik Primorske banovine, *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima*, godina X: broj 6 od 25. travnja 1933: 163-164.

tadašnjeg režima prema HSS-u i Vladku Mačeku može se vidjeti iz govora tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Velimira Popovića koji je on održao u skupštini u lipnju nedugo nakon izbora, teško optužujući opoziciju na čelu s Mačekom.[20]

Poslije izbora i objavljivanja rezultata postalo je jasno kolika je snaga opozicije, a pogotovo HSS-a u svim hrvatskim krajevima. Bio je to trenutak kad je HSS, dobivši izborni legitimitet, počela otvoreno djelovati te obnavljati i osnivati svoje organizacije stvarajući tako *Hrvatski seljački pokret*.

2.2. Izborni zakon za skupštinske izbore 5. svibnja 1935. godine

Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 3. listopada 1929. Kraljevina SHS promijenila je ime u Kraljevina Jugoslavija (1929. – 1941.) te je podijeljena u administrativno-upravne jedinice banovine, njih ukupno devet (posebno i neovisno je organizirana Uprava grada Beograda). U vrijeme Kraljevine SHS odnosno Kraljevine Jugoslavije u upotrebi su bila dva izborna zakona. Za prve izbore, ukupno četiri puta, na snazi je bio izborni zakon iz 1920. dok je na kasnijim izborima u upotrebi bio izborni zakon iz 1931. s naknadnim izmjenama i dopunama. Iako su po ustavu izbori trebali redovito biti svake četiri godine, oni su se zbog političkih prilika održavali i češće. Samo u osmogodišnjem periodu Vidovdanskog ustava parlamentarni izbori bili su tri puta, a Vlada se mijenjala dvadeset i četiri puta. Glavni politički čimbenik bio je Kralj i Skupština.

Namjesničko vijeće je raspustilo Narodnu skupštinu 6. veljače 1935. godine te je raspisalo parlamentarne (skupštinske) izbore na dan 5. svibnja 1935. godine. Djelovanje HSS-a i dalje je

[20] Iz govora u skupštini Velimira Popovića ministra unutarnjih poslova: *Tako je nositelj zemaljske liste dr. Maček oživljavao stare organizacije bivše Hrvatske seljačke stranke i preko njih počeo vršiti pripreme za izbore. Isto tako su radili i Davidović i Jovanović i dr. Spaho iako je ovo bilo protivno propisima Zakona o udruženjima, zboru i dogovoru. Vlada je mogla, odnosno Ministarstvo unutrašnjih poslova, ove organizacije odmah rasturiti, ali ipak to nije učinjeno da bi se sa strane Vlade dalo dokaza njene političke tolerancije i omogućilo postavljanje zemaljske kandidacijske liste dr. Mačeka. Najistaknutiji vođe s opozicijske liste dr. Mačeka održavali su svoje zborove i dogovore, iako ih nisu nikako ili ne na vrijeme prijavljivali po propisima Zakona o udruženjima, zboru i dogovoru. Držanje ovakvih zborova mogli smo zabraniti. Ali, sve je to učinjeno da se ne bi prigovorilo kako Vlada ometa postavljanje kandidcijske liste dr. Mačeka. Opozicija je bila složna u jednome – da ometa program i rad Vlade. Iako dr. Maček i njegovi najbliži suradnici nisu smjeli učiniti nikakve izjave – mi smo ne jedanput imali prilike da čitamo u stranoj štampi njegove izjave u kojima je iznosio ono za čim ide i što hoće, kao i izjave Svetozara Pribičevića (čiji se najintimniji prijatelji nalaze na listi dr. Mačeka) kako je jugoslavenski narod fikcija i kako u Jugoslaviji postoji posebni srpski narod, posebni hrvatski narod, posebni slovenski narod – sa svojom posebnom kulturom i historijskom prošlosti. No, iako dr. Maček nije javno isticao svoj politički program i nije u velikom opsegu vršio javnu agitaciju sa svojim najintimnijim suradnicima, iz njegove se sredine isticalo tajno preko kurira, preko organizacija i naročitih najmanjih ljudi od uha na uho, od ličnosti do ličnosti i izvodila njegova besprimjerna kampanja i ne samo proti narodnom jedinstvu i postojećem poretku, već i proti cjeline državne, raspaljujući plemensku mržnju i vjersku netoleranciju do maksimuma i prikazujući hrvatski dio našega naroda kao podređen i eksploatiran*. (Novo doba, godina XVIII: broj 138 od 14. lipnja 1935: 2.)

bilo pod zabranom.[21] Parlamentarni zbori za Narodnu skupštinu iz svibnja 1935. i prosinca 1938. godine održavani su prema odredbama *Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu* od 10. rujna 1931. *s Izmjenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu* od 26. rujna 1931. i 24. ožujka 1933. godine. Izmjene i dopune izbornog zakona razlikovale su se od prve verzije zakona na koji su se odnosile najviše u dijelu koji se odnosio na podjelu mandata. Po izbornom zakonu iz 1931. onaj kandidat koji bi u svome kotaru dobio najveći broj glasova odmah je bio siguran da je izabran za narodnog poslanika, no po novom izbornom zakonu iz 1933. to nije bio slučaj – što ga je u konačnici činilo još nepravednijim i više diskriminirajućim. Izbori su bili provedeni u nedemokratskom ozračju, a nepravilnosti nisu bile rijetke. Glasovanje je bilo javno i usmeno, tako da je svaki glasač morao izjaviti za koju od predloženih lista glasuje. Izborni zakon je propisao sustav zemaljske liste, što je značilo da svaka prijavljena kandidacijska lista mora imati po jednog kandidata i zamjenika u izbornoj jedinici – u najmanje polovici izbornih jedinica na teritoriju bar dvije trećine banovina što je olakšanje koje su donijele *Izmjene i dopune Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu* jer je ranije trebalo imati kandidata i zamjenika u svakoj izbornoj jedinici u cijeloj državi. U odnosu na prijašnji zakon povećao se broj narodnih poslanika na 368 te su donekle ublaženi uvjeti za isticanje zemaljske liste. Biračko pravo su imali svi muškarci koji su u trenutku sastavljanja biračkih popisa navršili 21 godinu i bili državljani Kraljevine SHS (odnosno Kraljevine Jugoslavije). Izborni zakoni od 1918. do 1938. godine propisivali su načelo općeg prava glasa, ali ga nikada praktično nisu uveli. Žene nisu mogle glasati i to su pravo su ostvarile tek od 1945. godine. Također je izborno pravo u Kraljevini Jugoslaviji bilo uskraćeno i pojedinim profesijama, npr. vojnicima. Glavna karakteristika ovog zakona jest odredba da se listi koja na području cijele države dobije relativnu većinu automatski dodijeli tri petine mandata u Narodnoj skupštini (221 mandat). Time se favorizira ona lista koja na području cijele zemlje dobije najviše glasova što se tumačilo potrebom za političkom stabilnošću i poboljšanom sposobnošću za rad Narodne skupštine. Još jedna od glavnih karakteristika ovog izbornog zakona jest propisivanje isticanja zemaljskih kandidacijskih listi, a to je u praksi značilo da na izborima mogu sudjelovati samo one političke opcije i grupacije koje svoje kandidate imaju u svim izbornim okruzima na području gotovo cijele države. Time je, kako se smatralo, spriječeno stvaranje stranačkih grupacija na vjerskoj, nacionalnoj ili regionalnoj osnovi. I takva zemaljska lista, prema članku 6. izbornog zakona,

[21] Dana 19. veljače u Sibinju kraj Slavonskog Broda u sukobu s žandarima ubijeno je devet seljaka haesesovaca, u narodu zapamćeni kao Sibinjske žrtve.

ukoliko ne dobije minimalno 50.000 glasova uopće ne sudjeluje u podjeli mandata, tj. ne dobiva nijedan mandat. Na čelu svake zemaljske izborne liste je bio njen nositelj. Kandidacijsku listu za svaku izbornu jedinicu (kotar) moralo je po *Izmjenama i dopunama Zakona* iz 1933. godine potpisati najmanje 30 predlagatelja, što je bilo znatno manje nego po prijašnjem zakonu, ali opet zahtjevno. Tako su se i nadalje u skladu sa zakonom mogle kandidirati samo velike i dobro organizirane stranke koje su imale pristaše po cijeloj državi. Po odredbama izbornog zakona predviđeno je da svaki administrativni kotar u Kraljevini bira po jednoga poslanika, a svaki veći kotar i više poslanika (Beograd, Zemun i Pančevo bira još pet poslanika, Zagreb još četiri, Ljubljana i Sarajevo po dva, a ostala banovinska sjedišta još po jednoga – pa tako i Split). Za podjelu mandata dvije su stvari od presudne važnosti: koliko je koja zemaljska lista dobila glasova u cijeloj zemlji i koliko je koja izborna lista dobila glasova po pojedinim izbornim okruzima. Od 368 mandata najjača lista u zemlji dobiva tri petine što iznosi 221 mandat. Ovaj se omjer raspodjeljuje po pojedinim izbornim okruzima tako da u svakom izbornom okrugu najjača zemaljska lista uzima tri petine mandata. Čitava je Kraljevina Jugoslavija bila podijeljena u 35 izbornih okruga unutar kojih su kotari bili izborne jedinice. Primorska je banovina podijeljena u 2 izborna okruga: izborni okrug br. 12 (dalmatinski kotari) i izborni okrug br. 13 (bosansko-hercegovački kotari). Ona lista za koju Glavni birački odbor utvrdi da je u cijeloj zemlji dobila najviše glasova, automatizmom će odmah u dalmatinskom izbornom okrugu br. 12 dobiti 9 mandata od ukupno 15 mandata. Većinske tri petine mandata dodjeljuju se prvo onim kandidatima s najjače liste koji su u svojim kotarima dobili apsolutnu većinu i to redom prema broju dobivenih glasova. Ako ovime nisu iscrpljene u cijelosti tri petine mandata većinske liste, mandati će se dalje dijeliti kandidatima s najjače zemaljske liste koji su među kandidatima u svome kotaru ili gradu dobili najviše glasova. Dok je za dodjelu većine od 221 mandata (tri petine) odlučujuće koliko je koja lista dobila glasova u cijeloj zemlji, dotle je za dodjelu ostatka od 147 mandata (dvije petine) odlučujuće koliko je koja lista dobila glasova u pojedinim izbornim okruzima. Zemaljska lista koja je u cijeloj zemlji dobila relativnu većinu (tj. tri petine mandata) sudjelovat će i u podijeli ove preostale dvije petine samo u onim izbornim okruzima u kojima je dobila više glasova nego sve ostale liste zajedno (apsolutnu većinu). Preostale dvije petine mandata, dakle, dodjeljuju se onom kandidatu koji u svom kotaru ima apsolutnu većinu (pod uvjetom da tom kotaru već netko nije dobio mandat). Zatim se prema zbroju glasova pojedinih lista u cijelom izbornom okrugu d'Hontovom metodom određuje koliko od preostalih mandata još koja lista dobiva i ti se mandati dijele po preostalim kotarima koji još nisu dobili mandat (kandidatima koji su u tim pojedinim kotarima ostvarili najveći broj glasova).

Izbore je provodio i nadgledao Glavni birački odbor iz Beograda. Glavni birački odbor sastojao se od predsjednika i potpredsjednika Državnog savjeta, predsjednika Kasacionog suda u Beogradu, predsjednika Stola sedmorice u Zagrebu, Vrhovnog suda u Sarajevu, Velikog suda u Podgorici (ili njihovi zamjenici iz istih tih sudova koje oni sami odrede). U Glavni birački odbor ulazila su i po dva predstavnika svake zemaljske liste. Svi su izborni materijali svih biračkih odbora u državi preko kotarske razine (suda) upućivani Glavnom biračkom odboru koji je objavljivao rezultate i izdavao punomoći izabranim narodnim poslanicima (zastupnicima). Rezultati izbora objavljivani su u Službenim novinama Kraljevine Jugoslavije.[22]

Na izborima su sudjelovale četiri zemaljske liste: Vladina lista s nositeljem Bogoljubom Jevtićem, Udružena opozicija (Seljačko-demokratska koalicija, Jugoslavenska muslimanska organizacija, Davidovićevo krilo Demokratske stranke i dio Zemljoradničke stranke) s nositeljem Vladkom Mačekom, Zbor na čelu s Dimitrijem Ljotićem i Staroradikali s nositeljem Božom Maksimovićem. Vladina lista dobila je 1.746.982 glasa (60.6%), Udružena opozicija 1.070.345 glasova (37.4%), Zbor 35.549 glasova (1.16%) i Staroradikali 24.088 glasova (0.84%). Međutim, Vladina lista dobila je pri podjeli mandata prema nedemokratskom izbornom zakonu 303 zastupnička mjesta, a Udružena opozicija samo 67 mjesta.[23] Vodstvo HSS-a je takve rezultate smatralo više nego povoljnima što je stranci dalo vjetar u leđa nakon teških godina zabrane rada.[24]

Primorska banovina je bila podijeljena u dva izborna okruga. Okrug broj 12 obuhvaćao je dalmatinske, a okrug broj 13 bosansko-hercegovačke kotare. Izborni okrug broj 12 sastojao se od 13 kotara – odnosno 13 kotara i gradska općina Split. Prema tome u okrugu broj 12 biralo se 15 poslanika (u svakom kotaru i u gradskoj općini Split po jedan te u kotaru Split, kao sjedištu banovine, dva poslanika). Tako je grad Split (gradska općina koja bira jednog narodnog poslanika) podijeljena u 20 glasačkih mjesta. Pojedini kotari podijeljeni su po glasačkim mjestima na sljedeći način: Biograd na Moru na 19 glasačkih mjesta, Benkovac na 30 glasačkih

[22] Službeni glasnik Primorske banovine, *Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu*, godina IX: broj 19 od 22. rujna 1931: 417-426; Službeni glasnik Primorske banovine, *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu od 10. septembra 1931. godine s izmjenama i dopunama od 26. septembra 1931. godine*, godina X, broj 7 od 19. ožujka 1933: 169-173.

[23] MATKOVIĆ, 1999, 341.

[24] Vladko Maček u svojim *Memoarima* komentirajući te izbore piše: *U hrvatskom dijelu Jugoslavije tj. u Gornjoj Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, Jevtić je dobio 520.144 glasa, a opozicija 797.197 glasova. Glavni grad Zagreb, iako s velikim brojem državnih činovnika i privrednika čija je egzistencija bila vrlo ovisna o režimu, dao je ipak opozicijskoj listi 30.260 glasova, dočim je režimska lista dobila tek 10.356 glasova*. (MAČEK, 2003: 165-166.)

mjesta, Hvar na 13, Imotski na 30, Knin na 33, Preko na 14, Šibenik na 35, Sinj na 28, Split (kotar) na 47, Brač na 11, Makarska na 16, Metković na 7 te Korčula na 14 glasačkih mjesta.[25] U čitavom 12. okrugu bilo je 181.006 upisanih birača, a oni su po kotarima raspoređeni na sljedeći način:

Tablica 2: Broj birača po kotarima na izborima 5. svibnja 1935. godine

KOTAR	*BROJ BIRAČA*	*KOTAR*	*BROJ BIRAČA*
PREKO	5.876 birača	SINJ	20.210 birača
BIOGRAD	8.948 birača	IMOTSKI	13.255 birača
BENKOVAC	19.578 birača	MAKARSKA	7.588 birača
KNIN	17.268 birača	BRAČ	4.987 birača
ŠIBENIK	19.395 birača	HVAR	7.069 birača
SPLIT KOTAR	28.069 birača	KORČULA	7.654 birača
SPLIT OPĆINA	15.323 birača	METKOVIĆ	5.786 birača

U Dalmaciji je ukupno 181.006 upisanih birača trebalo glasati na 317 glasačkih mjesta što je u prosjeku bilo 571 mogući birač po jednom glasačkom mjestu i što možemo smatrati prihvatljivim brojem koji ne bi doveo u pitanje nesmetano održavanje izbora. Od ukupnog broja upisanih birača u birački popis koji je brojao 3.914.945 birača[26] na Dalmaciju je otpadalo njih 4.62%, a u ukupnom broju glasova koje je postigla Mačekova lista Dalmacija je sudjelovala s 81.306 glasova ili 7.59%. Gledano matematički svaki je glas bio bitan, ali ostaje činjenica da je Dalmacija kao izborna cjelina brojala ispod 5% ukupnog broja birača, a da je Mačekovoj sumi glasova donijela manje od 8% njegovih glasova. Bez obzira na te brojke Dalmacija je imala veliko povijesno značenje, stoljećima je bila odvojena od ostatka Hrvatske i HSS joj je posvetila iznimnu pažnju radeći u njoj na širenju svoje ideologije.

2.3. Stranačke aktivnosti, kandidacijske liste i predizborna kampanja za skupštinske izbore 1935. godine

HSS je iz otvorene diktature nakon smrti kralja Aleksandra u novonastaloj političkoj situaciji polako, ali sigurno izlazila iz ilegale. Na državnoj razini tome je svakako doprinijelo puštanje iz zatvora Vladka Mačeka koji je tada mogao pokrenuti stranku i pripremati je za izbore. U

[25] Statistika izbora narodnih poslanika za narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine, 1938: 73-80; Službeni glasnik Primorske banovine, godina XVIII: broj 26 od 29. ožujka 1935: 1-3; Novo doba, godina XVIII: broj 85 od 10. travnja 1935: 5.
[26] Statistika izbora narodnih poslanika za narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine, 1938.

vrijeme raspisivanja izbora u Split su se vratili prethodno internirani Šime Poduje, Paško Kalitena, Ivo Cuzzi, a potom i Josip Berković.[27] Predizborno vrijeme nije bilo nimalo bezopasno što dokazuje i najpoznatiji slučaj Sibinjskih žrtava iz veljače 1935. godine kada je u sukobima sa žandarima smrtno stradalo devet seljaka. Nesporazumi su inicijalno počeli zbog školskih tabli ispisanih ćirilicom i latinicom koje su seljaci željeli ukloniti, a sve se u nekoliko dana pretvorilo u velike seljačke nemire.[28] U ta događanja su bili upleteni i lokalni katolički svećenici. Oni su otvoreno agitirali za HSS, a nakon krvoprolića Maček se od župnika Mihovila Praškića javno ogradio tvrdeći kako on neće biti na njegovoj listi.[29] Mačeku i HSS-u nisu bili potrebni nemiri i eventualna zabrana izlaska na izbore. Na svojoj je listi 1935. godine HSS istaknula ljude koji su se pokazali kao pouzdani i beskompromisni pristaše HSS-a i u najtežim prilikama prethodnih godina diktature. U Dalmaciji su na listi HSS-a bili već prokušani politički i/ili stranački veterani, ali i neka nova lica koji su se priključili HSS-u nakon beogradskog atentata. U prvom planu u Splitu kao centru Primorske banovine bilo je najzvučnije ime političkog kapitalca Ante Trumbića koji je stao uz Mačeka i čiji je zamjenik na listi bio nekadašnji orjunaš pravnik Edo Bulat. U splitskom kotaru na prvom je mjestu prvi čovjek splitskog HSS-a od 1927. godine Paško Kaliterna koji je bio bezrezervno odan Mačeku i bio je njegov čovjek od povjerenja. Drugi kandidat HSS-a u splitskom kotaru je do tada manje poznat težak iz Kaštela Jozo Mratinović koji je kao pristaša i član HSS-a bio aktivan od početka 1920-tih godina. Njegovim je izborom napravljena ravnoteža u velikom splitskom kotaru posebno između Kaštela i Splita između kojih je uvijek postojalo rivalstvo. Zamjenik Mratinoviću bio je težak i radnik s Klisa Ante Mijić koji je bio posebno aktivan u osnivanju splitske podružnice Hrvatskog radničkog saveza. Drugi najznačajniji stranački veteran na kandidacijskoj listi 1935. godine bio je liječnik Josip Berković koji je 1920-tih predvodio HSS u splitskom gradskom vijeću te bio i načelnik Splita neposredno prije uvođenja diktature. Kandidiran je u kotarima Hvar i Metković te će on i po izrazito nepovoljnim i nepravednim izbornim pravilima biti izabran u Skupštinu za razliku od Paške Kaliterne kojemu to neće uspjeti. Berkovićev zamjenik u metkovskom kotaru bio je poznati odvjetnik Niko Bjelovučić. U imotskom, makarskom, biogradskom, šibenskom i kninskom kotaru Maček kandidira ljude koji su već bili birani 1920-tih na parlamentarnim i/ili oblasnim izborima te su u političkom životu dobro poznati: liječnik Mihovil Vuković u Imotskome (kao zamjenik Anti Trumbiću koji je kao i Josip Berković kandidiran u dva kotara), težak Stipe Matijević u Makarskoj, ljekarnik Josip Silobrčić u

[27] BULJAN, 2021: 389.
[28] Novo doba, godina XVIII: broj 47 od 25. veljače 1935: 1.
[29] Novo doba, godina XVIII: broj 50 od 28. veljače 1935: 3.

Biogradu na Moru, pravnik Šime Vlašić u Šibeniku i težak Mate Goreta u Kninu (Drnišu). U sinjskome kotaru na listu je postavljen težak iz okolice Trilja Pavao Krce koji je u HSS-u prošao put od predsjednika mjesne i općinske organizacije i u konačnici do kandidata za Skupštinu. Dva relativno nova lica u HSS-a bili su liječnik Karlo Žunjević kao kandidat u kotaru Preko i ekonomist i trgovac Ivan Petar Mladineo koji se u HSS uključio 1929. godine. Iznimno u benkovačkom kotaru sa srpskom većinom kandidat je Ilija Zečević član SDS-a što je bilo u skladu s tadašnjom politikom HSS-a u okviru SDK-a.

Tablica 3: Kandidati HSS-a na izborima 5. svibnja 1935. godine

KOTAR	*KANDIDAT / KANDIDATI*
PREKO	Karlo Žunjević, liječnik iz Preka i zamjenik Ive Lukin, ribar s otoka Kali
BIOGRAD	Josip Silobrčić, apotekar iz Splita i zamjenik Frane Glavan, seljak iz Privlake
BENKOVAC	Ilija Zečević, težak iz Tinja i zamjenik Petar Novaković, posjednik iz Benkovca
KNIN	1. Mate Goreta, težak iz Kadine Glavice i zamjenik Ivan Ćorić, trgovac iz Oklaja 2. Antonije Crnogorac, težak iz Polače i zamjenik Đuro Čenić, težak iz Uzdolja
ŠIBENIK	Šime Vlašić odvjetnik iz Šibenika i zamjenik Dane Škarica, težak iz Šibenika
SINJ	Pavao Krce, težak iz Jabuke i zamjenik Ivan Smolić, odvjetnički pripravnik iz Sinja
IMOTSKI	Ante Trumbić, ministar u mirovini iz Zagreba i zamjenik Mihovil Vuković, liječnik iz Imotskog
MAKARSKA	Stipe Matijević, težak iz Blata na Cetini i zamjenik Ikica Franić odvjetnički pripravnik iz Vrgorca
BRAČ	Ivan Petar Mladineo, trgovac iz Pučišća i zamjenik Mrajan Popovac, trgovac iz Omiša
HVAR	Joisp Berković, liječnik iz Splita i zamjenik Ivan Farolfi, javni bilježnik iz Visa
METKOVIĆ	Josip Berković, liječnik iz Splita i zamjenik Nikola Bjelovučić, odvjetnik iz Metkovića.
KORČULA	Ivo Šeparović, odvjetnik iz Blata i zamjenik Imbre Šeparović, ribar iz Vele Luke
SPLIT KOTAR	a) Paško Kaliterna, trgovac iz Splita i zamjenik Edo Bulat, odvjetnik iz Splita b) Jozo Mratinović, težak iz Kaštel Lukšića i zamjenik Ante Mijić, težak iz Klisa
SPLIT OPĆINA	Ante Trumbić, ministar u mirovini iz Zagreba i zamjenik Edo Bulat, odvjetnik iz Splita

Gledajući kandidate po zvanju i zanimanju zanimljivo je da su u Dalmaciji težaci u manjini (njih četvorica Mate Goreta, Stipe Matijević, Pavao Krce i Jozo Mratinović). Većinom su bili liječničke (ljekarničke) i odvjetničke struke (njih šestorica Karlo Žunjević, Josip Silobrčić, Josip Berković, Ante Trumbić, Šime Vlašić i Ivo Šeparović). Dvojica su bili navođeni kao trgovci: Paško Kaliterna i Ivan Petar Mladineo (s tim da je Mladineo bio završio višu trgovačku školu i stekao zvanje višeg ekonomista).

Po izbornome zakonu jednome kandidatu je bilo moguće kandidirati se u više izbornih jedinica (administrativnih kotara) i to maksimalno u tri izborne jedinice, što nije bio rijedak slučaj kod HSS-a.[30] Po svim imenima istaknutima na listi za skupštinske izbore 1935. godine jasno je kako Maček nije riskirao i eksperimentirao, nego se oslonio na otprije poznate i iskušane ljude koji su politički preživjeli u ilegali te su tada ponovno aktivirani. HSS u svojoj kampanji nije bila javno vidljiva jer je to se facto još bilo vrijeme izražene diktature. Tako se kampanja HSS-a odvijala *od uha do uha* preko starih organizacija i dužnosnika HSS-a iz vremena prije diktature. Po izvješćima državnih tijela za izbore u svibnju 1935. godine (u kojima nije bilo oporbene kampanje) HSS više i nije trebala medijsku ili klasičnu skupštinsku promidžbu koja je dominirala 1920-tih. Bilo je dovoljno da Maček odluči ići na izbore i glas o tome prenosio se nevidljivim i državi neuhvatljivim putovima od jedne povjerljive osobe do druge dok nije došao do svakoga. Jedan od izvjestitelja je zapisao: *Agitacija nije ni potrebna jer su se vijesti iz Zagreba širile isključivo došaptavanjem od čovjeka do čovjeka, a ne putem zborova i sastanaka*.[31] Propaganda se za Mačekovu listu vršila usmeno, demagoški i tajno, prema uputama vodstva, bez korištenja tiska i predizbornih plakata. Takvim djelovanjem uspjela je *ustalasati pojedine narodne slojeve i u nekim mjestima stvoriti fanatizam*. Štoviše, listu opozicije su potpisali razni ugledni ljudi iz nacionalnih redova među koje su ubrojeni Tartaglia (koji nije samo potpisao listu, već je dao i novac za izborni fond), bivši ministar Ivo Grisogono i Fabijan Kaliterna. Njihova je podrška opoziciji pokazivala *da je psihoza zahvatila ne samo skupine i pojedince s plemenskom orijentacijom, nego i one koji su do tada isticali jugoslavensku orijentaciju*.[32]

Na suprotnoj strani je bila Vladina lista koju je predstavljala politička stranka Jugoslavenska nacionalna stranka.[33] Njen najpoznatiji predstavnik u Dalmaciji bio je Grga Anđelinović koji je

[30] Službeni glasnik Primorske banovine, godina XVIII: broj 35 od 30. travnja 1935: 1-2.
[31] LEČEK, 2015: 36.
[32] BULJAN, 2021: 390.
[33] Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS) osnovao je 1931. godine kralj Aleksandar I. Karađorđević pod imenom Jugoslavenska radikalno–seljačka stranka sa svrhom da ona bude glavni politički nositelj i promicatelj centralističke i unitarističke politike. Jezgru stranke činio je zastupnički klub vladajuće većine u državnome parlamentu koja je bila sastavljena od pripadnika brojnih srpskih stranaka koje su djelovale u Srbiji neposredno

u svom nastupu u siječnju 1935. godine već dao naslutiti tko u narodu uživa najveću političku potporu, misleći pri tome na HSS. No poriče im pravo da govore u ime čitavog hrvatskog naroda jer su on i njegovi istomišljenici *čuvali ovu zemlju i branili je za slovinstvo, hrvatstvo, jugoslavenstvo. Radi toga nitko nema prava da nam nameće politiku koja ide na štetu onoga za što smo se mi vjekovima borili. Ako oni kažu da ima više njih nego nas, to ništa ne znači; mi smo eventualno manjina, ali organizirana i kompaktna, koja ima puno pravo da vodi, po svojim koncepcijama, riječ u našem političkom životu. Mi smo nasljednici i nosioci ideje slovinske, ideje Gundulića i Kačića, mi smo nasljednici onih koji su vodili borbu za narodnu riječ i onih koji su udarali temelje jugoslavenske nacionalne i državne misli. Mi smo eventualno manjina, ali smo u pravu, jer branimo interese cjeline i nitko nema pravo da isključivo govori u ime Hrvata, kao da i mi nismo Hrvati*.[34] Iz Anđelinovićeva govora bila je jasna koncepcija njegovih političkih oponenata iz HSS-a: oni su ti koji u tom trenutku politički predstavljaju, odnosno teže tome, čitav hrvatski narod nasuprot centralističkom i diktatorskom Beogradu, a on (Anđelinović) negira tu njihovu ulogu ipak priznajući da je u manjini. Pri tome se poziva na najuglednije hrvatske književnike Ivana Gundulića i fra Andriju Kačića Miošića pronalazeći u njima uporište za svoju političku ideologiju i djelovanje na tragu panslavizma. Bez obzira na borbenost njenih pristaša u Dalmaciji vladajuća stranka počela se raslojavati u svome centru. Iz samih krugova vodstva Jugoslavenske nacionalne stranke tvrdilo se *da će sazvana sjednica predsjedništva stranke donijeti potpuno rasvjetljenje političke pozicije Jugoslavenske nacionalne stranke po pitanju izbora* odnosno da se donese odgovor na ključno pitanje – hoće

prije uvođenja Šestosiječanjske diktature, ali i od disidenata iz Hrvatske seljačke stranke (HSS) i Samostalne demokratske stranke (SDS). Ta je stranka politički zastupala jugoslavensku ideologiju koja se temeljila na načelima nacionalnog jedinstva i državne jedinstvenosti. Iako je JNS uživala punu političku potporu kralja Aleksandra, ona se ni nakon dvije godine postojanja nije uspjela politički homogenizirati. Da bi spriječio njezin raspad na brojne frakcije, kralj Aleksandar I. na njezinu joj je prvome stranačkome saboru održanom tek godine 1933. promijenio ime u JNS. Za njezina je prvog predsjednika dao izabrati Nikolu Uzunovića, a za potpredsjednike Jurja Demetrovića, Karla Kovačevića, Milovana Lazarevića i Lovru Petrovara. JNS je poslije smrti kralja Aleksandra postupno gubila potporu Dvora, a nakon izbora iz godine 1935. pala je u potpunu političku nemilost kneza Pavla i dvorskih političara. Unatoč velikomu broju dobivenih mandata u državnome parlamentu koje je ta stranka osvojila na parlamentarnim izborima godine 1935. uz veliku pomoć izbornoga zakona koji je pobjedničkoj listi automatski osiguravao tri petine svih mandata, knez Pavle povjerio je mandat za sastavljanje nove vlade Milanu Stojadinoviću, čime je JNS i službeno prešao u opoziciju. Nakon gubitka vlasti, za predsjednika JNS–a bio je godine 1936. izabran armijski general Petar Živković, koji je na toj dužnosti ostao sve do propasti Kraljevine Jugoslavije u Travanjskome, odnosno Drugome svjetskome ratu. Pod vodstvom Petra Živkovića JNS se na izborima za državni parlament pridružila političkome savezu Seljačko–demokratskoj koaliciji (SDK) i Udruženoj opoziciji (UO). Priklanjanje JNS-a Bloku narodnog sporazuma (SDK i UO) poslužio je kao povod njezinim članovima s prostora Savske banovine da bez odobrenja i mimo službene stranačke politike Predsjedništva stranke koaliraju s Milanom Stojadinovićem i Jugoslavenskom radikalnom zajednicom (JRZ). Raspad JNS–a godine 1938. na dvije frakcije, odnosno na maticu stranke pod Živkovićevim vodstvom, koja je djelovala na osnovi federalističke jugoslavenske ideologije, i na disidente s područja Savske i Primorske banovine, koji su djelovali na osnovi velikosrpske ideologije, obilježio je djelovanje te stranke i u Banovini Hrvatskoj. (REGAN, 2007a: 108 – 109.)

[34] Novo doba, godina XVIII: broj 17 od 21. siječnja 1935: 5.

li se Jugoslavenska nacionalna stranka izjasniti za Vladinu kandidacijsku listu čiji je nositelj Bogoljub Jevtić ili će ići samostalno na izbore.[35] Sjednici predsjedništva Jugoslavenske nacionalne stranke nije bio prisutan veliki broj članova, a naročito iz Dravske i Primorske banovine; oni su zauzeli potpuno rezerviran stav. U krugovima bliskim Vladi tvrdilo se da su se svi dotadašnji narodni zastupnici iz Primorske banovine izjasnili za Vladinu zemaljsku kandidacijsku listu kojoj je nositelj Bogoljub Jevtić. Osim trojice narodnih poslanika, svi ostali su zatražili da budu kotarski kandidati na Vladinoj zemaljskoj listi. Ipak, istaknuti članovi Jugoslavenske nacionalne stranke nisu na izborima podnijeli svoje kandidature. Tako se nisu kandidirali Nikola Uzunović, Voja Marinković, Boža Maksimović, Kosta Kumanudi, Kosta Timotijević. Predsjedništvo Jugoslavenske nacionalne stranke u konačnici je donijelo odluku kako stranka neće izaći na izbore, ali prepušta pojedinačno organizacijama na terenu i svojim članovima da podupru i/ili se kandidiraju na listama koje se zalažu za državno i nacionalno jedinstvo.[36] To će u stvarnosti značiti da će se cjelokupna stranačka infrastruktura JNS-a u Dalmaciji opredijeliti za Vladinu listu predsjednika Vlade Bogoljuba Jevtića. Vlada je, pod vodstvom predsjednika Bogoljuba Jevtića, odlučila izaći samostalno sa svojom kandidacijskom listom na izbore bez obzira na JNS, odnosno na svoju je listu privukla najveći broj pristaša Jugoslavenske nacionalne stranke[37]. Taj je prelazak na stranu službene politike i Vlade bio posebno snažan u Primorskoj banovini. Ministar unutarnjih poslova Velimir Popović izjavio je da će *...izbori biti potpuno slobodni i da Vlada sa svoje strane neće činiti nikakvih smetnja postavljanju zemaljskih kandidatskih lista, bilo čijih ako se prethodno ispune uvjeti, koje propisuje zakon. Naprotiv sama Vlada želi da u izborima sudjeluje što više zemaljskih kandidatskih lista.*[38] I s lokalne banske razine šalju se službena priopćenja Banske uprave Primorske banovine u kojima se iskazuje potpora Jugoslavenskoj nacionalnoj stranci,

[35] Novo doba, godina XVIII: broj 39 od 15. veljače 1935: 1.

[36] Pod naslovom *Glavni odbor Jugoslavenske nacionalne stranke odlučio je da stranka ne izađe na izbore* beogradska Politika je pisala: *Jučer prije podne održana je sjednica predsjedništva Jugoslavenske nacionalne stranke. Sjednici su prisustvovali: Uzunović, dr. Marinković, dr. Srškić, dr. Kumanudi, dr. Tomašić, dr. Kramer, Demetrović, Ilija Mihajlović i K. Timotijević. Nisi bili prisutni g. Maksimović, Puceij, dr. Svetislav Popović, Matica i dr. Kovačević. Predsjedništvo stranke riješilo je da stranka ne ističe svoju službenu kandidacijsku listu na predstojećim izborima, već preporučuje svojim partijskim prijateljima da se kandidiraju na onoj listi koja daje najviše garancije da će se voditi politika beskompromisnog narodnog i državnog jedinstva, kao i da pristaše stranke mogu za takve liste glasati*. (Novo doba, godina XVIII: broj 40 od 16. veljače 1935: 1.)

[37] Izborni proglas Kraljevske Vlade: *Jugosloveni! Nosilac zemaljske liste gosp. Bogoljub Jevtić, predsjednik Ministarskog savjeta i ministar vanjskih poslova, i svi kandidati na njegovoj listi odlučni su protivnici svih separatističkih, federalističkih ili prevratničkih težnja. Prve mjere već su poduzete. One sadrže: smanjenje zemljarine za 20 posto, smanjenje poreza, smanjenje taksa, smanjenje željezničkih tarifa, koncentraciju državnih i poludržavnih velikih novčanih ustanova u cilju bolje podjele kredita i jačanja opticaja kapitala, smanjenje kamatne stope i kod državnih i kod privatnih banaka, odlaganje plaćanja i smanjenje kamate kod zemljoradničkih dugova, jednu milijardu obezbijeđenog kredita za velike javne radove: podizanje puteva i izgradnju željeznica*. (Novo doba, godina XVIII: broj 49 od 27. veljače 1935: 1.)

[38] Novo doba: broj 52 od 2. ožujka 1935: 1.

predsjedniku Vlade Jevtiću i Grgi Anđelinoviću.[39]Na konferencijama Jugoslavenske nacionalne stranke istaknuti su ili najavljeni kao kotarski kandidati na Vladinoj kandidacijskoj zemaljskoj listi Bogoljuba Jevtića sljedeći kandidati:

Tablica 4: Kandidati na listi Vlade/JNS-a na izborima 5. svibnja 1935. godine

KOTAR	*KANDIDAT / KANDIDATI*
PREKO	1. Vjekoslav Miletić, odvjetnik iz Preka i zamjenik Ivo Valčić, odvjetnik iz Preka 2. Ante Vitlov, posjednik i predsjednik općine Kali i zamjenik Ante Brčić, zidarski poduzetnik iz Velog Iža
BIOGRAD	Marko Kožul, ministar građevina i zamjenik Krsto Predovan, težak iz Nina
BENKOVAC	1. Prota Sergije Urukalo, svećenik iz Splita te bivši narodni poslanik i zamjenik Jovo Perić, posjednik iz Kistanja 2. Vuk Vujasinović, liječnik i predsjednik općine Kistanje i zamjenik Ivan Miletić, predsjednik općine Stankovci
KNIN	Niko Novaković, liječnik iz Knina i zamjenik Josip Skelin, posjednik iz Širitovaca
ŠIBENIK	Marko Kožul, ministar građevina i Marko Milutinović, posjednik iz Bribirskih mostina
SINJ	1. Sever Varda, apotekar te bivši narodni poslanik i zamjenik Luka Marjanović, zemljoradnik iz Koljana 2. Petar Stojsavljević, prota iz Otišića i zamjenik Ljubivoje Golubović, inženjer iz Beograda
IMOTSKI	Janko Rako, bivši narodni poslanik te odvjetnik u Imotskom i zamjenik Ante Vuković, zemljoradnik iz Studenaca
MAKARSKA	Ante Mastrović, bivši narodni poslanik te privatni činovnik iz Makarske i zamjenik Ivo Roje, trgovac iz Vrgorca
BRAČ	1. Fran Gospodnetić, bivši narodni poslanik te odvjetnik iz Supetra i zamjenik Ljubo Marangunić, pomorski kapetan iz Milne 2. Nikola Plenković, predsjednik općine Bol i zamjenik Ante Mihajić, predsjednik općine Pučišća
HVAR	Juraj Duboković, predsjednik Trgovinsko-obrtničke komore iz Jelse i zamjenik Juraj Pećarević, odvjetnik iz Zagreba
METKOVIĆ	1. Ante Mastrović, bivši narodni poslanik te privatni činovnik iz Makarske i zamjenik fra Ante Gnječ, župnik iz Pasičine 2. Špiro Paranos, posjednik iz Metkovića i zamjenik Toma Grgo Batinović, zemljoradnik iz Istočne Pline
KORČULA	Joakim Kunjašić, bivši narodni poslanik te posjednik iz Blata i zamjenik Juraj Arnerić, odvjetnik iz Korčule
SPLIT KOTAR	a) Grga Anđelinović, senator iz Splita i zamjenik Ante Mastrović, privatni činovnik iz Splita b) Manfred Paštrović, inženjer agronomije iz Splita i zamjenik Dinko Cipiko, posjednik iz Kaštel Štafilića
SPLIT OPĆINA	1. Ivan Šakić, inženjer iz Splita i zamjenik Marin Marasović, graditelj iz Splita 2. Vladimir Matošić, odvjetnik iz Splita i zamjenik Jozo Zelić, zemljoradnik iz Splita.

[39] Novo doba: broj 43 od 20. veljače 1935: 3.

Kandidati na službenoj Vladinoj kandidacijskoj listi u Dalmaciji bili su najvećim dijelom režimski ljudi bilo da su u vlasti sudjelovali na državnoj bilo na lokalnoj razini: od ministara i (bivših) narodnih poslanika do načelnika općina i posjednika. Svakako najzvučnije ime uz Grgu Anđelinovića bio je Šibenčanin i aktualni ministar Marko Kožul koji je bio HSS-ov disident još od Radićeva vremena i kao takav je prešao na stranu režima. Interesantno je da su među kandidatima i njihovim zamjenicima tri svećenika (dva pravoslavna i jedan katolički) što nije bio slučaj kod HSS-a.

Predizborna javna kampanja je bila vidljiva najviše u kontekstu Vladine politike pokretanja javnih radova i davanja obećanja za bolju gospodarsku situaciju u Dalmaciji. Kampanju su vodili članovi Vlade pa tako ministar građevine Marko Kožul dolazi u Šibenik gdje na Poljani drži skup. Kožul je bio kandidat za narodnog zastupnika u kotarima šibenskom i biogradskom. Na skupu je sudjelovao i predsjednik šibenske gradske općine Marko Bačinić (predsjednike gradskih općina postavljalo je ministarstvo). Kožul se na skupu pozvao na Vladin program sadržan u proglasu Vlade i deklaraciji koju je dala kada je preuzela vlast. Iz tog programa proizlazi *da su državno i narodno jedinstvo i dinastija Karađorđevića pitanja o kojima nema diskusije*. Dalje Kožul optužuje oporbu i ističe njenu heterogenost: *U narod se ubacuju kojekakve krilatice da će 5. maja biti rješavano na izborima hoće li naša država ostati kao cjelina ili će se Srbi i Hrvati podijeliti. Oni koji šire takve glasine snose odgovornost za teške posljedice koje narod mogu zadesiti pri eventualnim neredima koji bi mogli izbiti kao posljedica takvog huškanja. Svaki onaj koji sije mržnju i razdor, ne može se nadati da će iz toga proizaći dobar plod. Ujedinjena opozicija koja ide na ove izbore sastoji se od tri skupine ili bolje rečeno od četiri skupine – od bivše Seljačke stranke, od bivše Davidovićeve Demokratske stranke, od bivše Zemljoradničke stranke i od bivše Demokratske samostalne stranke.* Na drugoj je strani istakao što je sve Jevtićeva Vlada učinila kroz vrijeme svoje vladavine. Nabraja sve zakonske uredbe koje su donesene da olakšaju gospodarski položaj malog čovjeka, u prvom redu seljaka. Zatim govori o ekonomskom programu Vlade naročito ističući svoj resor ministarstava građevine kroz koji će Dalmacija imati milijunske koristi od velikih projektnih javnih radova jer će se izgraditi veliki turistički put[40] duž jadranske obale.[41] U tim najavama možemo

[40] Pod tim se u okviru javnih radova predviđala izgradnja neizgrađenih dijelova primorskog turističkog puta u Primorskoj i dijelom Savskoj banovini i to: Karlobag-Tribunj-Obrovac; Sukošan-Biograd na Moru-Pakoštane-Vodice-Šibenik-Primošten, Rogozinica-Seget (Trogir), Makarska-Tučepi, Zaostrog-Komin (Metković) u vrijednosti od 30 milijuna dinara. Također i izgradnja suvremenog puta za teški promet od Splita preko Solina do Trogira s potrebnom rekostrukcijom u vrijednosti 15 milijuna. (Novo doba, godina XVIII: broj 69 od 22. ožujka 1935: 2.)

[41] Novo doba, godina XVIII: broj 83 od 8. travnja 1935: 3.

prepoznati građevinske obrise Jadranske magistrale koja će biti napravljena tek 30-ak godina poslije.

Nakon *skrivenog* djelovanja vrijeme je bilo i za javni istup opozicije. Početkom svibnja kao posljednji održan je predizborni skup HSS-a – po raznim izvještajima ujedno i najbrojniji. Dvorana kina bila je dupkom puna, a nekoliko tisuća ljudi je bilo i ispred jer nisu mogli ući. Vlasti nisu dopustile postavljanje megafona ispred dvorane kako bi svi nazočni mogli čuti govore. Trumbićev dolazak označio je erupciju oduševljenja nakon čega je uslijedila himna i poklici. Kaliterna je u svome govoru naglasio važnost ponovnog okupljanja nakon sedmogodišnjih skrivanja, prijetnji, internacija i progona. Glavni govornik Trumbić istaknuo je da na skupu progovara *naš Split, gordi Split koji je uvijek bio na prvom mjestu kada je borba za ideju, za slobodu*. Naknadno je poslije skupa bilo manjih incidenata između građana i policije koja je sve budno nadzirala.[42]

2.4. Rezultati izbora u Dalmaciji za Narodnu skupštinu 1935. godine

U dalmatinskim kotarima HSS je odnijela izbornu pobjedu u većini kotareva. Vladina lista je ostvarila većinu u benkovačkom, kninskom i korčulanskom kotaru. Ukupan broj birača u dalmatinskim kotarima (12. okrug) bio je 181.006 birača, a izašlo je na izbore i glasalo 132.435 glasača ili njih 73%. Od toga je Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka dobila 81.306 glasova ili 61.39%, Vladina lista Bogoljuba Jetvića 50.363 glasa ili 38.02%, Zbor nositelja Dimitrija Ljotića 580 glasova ili 0.43% i Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 187 glasova ili 0.14%. Provedeni izbori, prvi nakon općinskih izbora 1929. godine, pokazali su da je HSS u Dalmaciji i nakon teških godina diktature zadržala političko prvenstvo te najveće povjerenje naroda. Odaziv na izbore od 73% pokazao je da narod želi sam birati svoje predstavnike u vlasti, a ne da mu ih netko drugi nameće. I bez obzira što godinama stranka nije funkcionirala HSS je ostvarila u Dalmaciji sigurnu pobjedu što joj je dalo vjetar u leđa u budućem radu. Izlazak na izbore imao je plebiscitaran karakter pokazivanja protivljenja diktaturi i svemu onome što je ona značila.

Od 13 kotara koji su birali svoje zastupnike, zajedno s gradom Splitom koji je kao sjedište banovine sam birao jednog zastupnika, HSS je pobijedila u svim kotarima osim u kotaru Benkovac i Knin (srpska većina) te u kotaru Korčula. U kotaru Knin je bila najveća izlaznost od 83.9% što možemo pripisati srpsko-hrvatskom rivalstvu. HSS je ostvarila najbolje rezultate u kotaru Imotski 91.2%, Metković 77.1%, Sinj 75.9% i Split 74.2% što pokazuje da je

[42] BULJAN, 2021: 393.

dalmatinsko zaleđe u odnosu na druge dijelove Dalmacije nadprosječno podržalo Mačeka i HSS-a. U ostalim kotarima ta se podrška kretala od 50% do 60% s iznimkom Hvara gdje je HSS imala 62.8% i grada Splita sa 64% glasova. U Splitu kao sjedištu Primorske banovine više je nego uvjerljiva pobjeda HSS-a što treba pripisati činjenici da je puno tadašnjih sela u okolici administrativno pripadalo gradu Splitu (Vranjic, Solin, Mravince, Stobreč, Žrnovnica), a to su bila jaka uporišta HSS-a.

Tablica 5: Izabrani kandidati na izborima 5. svibnja 1935. godine

KOTAR	*IZABRANI KANDIDAT*
PREKO	Karlo Žunjević (Lista HSS-a)
BIOGRAD	Marko Kožul (Vladina lista JNS)
BENKOVAC	Vuk Vujasinović (Vladina lista JNS)
KNIN	Niko Novaković (Vladina lista JNS)
ŠIBENIK	Marko Kožul (Vladina lista JNS)
SINJ	Petar Stoisavljević (Vladina lista JNS)
IMOTSKI	Ante Trumbić (Lista HSS-a)
MAKARSKA	Stipe Matijević (Lista HSS-a)
BRAČ	Ivan Petar Mladineo (Lista HSS-a)
HVAR	Josip Berković (Lista HSS-a)
KORČULA	Joakim Kunjašić (Vladina lista JNS)
METKOVIĆ	Josip Berković; zamjenik Nikola Bjelovučić (Lista HSS-a)
SPLIT OPĆINA	Ivan Šakić (Vladina lista JNS)
SPLIT KOTAR	a) Grga Anđelinović (Vladina lista JNS) b) Manfred Paštrović (Vladina lista JNS)

Po izbornom zakonu rezultati u dalmatinskom dijelu Primorske banovine pretočeni u poslaničke mandate bili su sljedeći: Vladina lista JNS Bogoljuba Jetvića dobila je 9, a Mačekova lista Udružene opozicije/HSS-a 6 mandata. Zahvaljujući izbornom zakonu HSS je u Dalmaciji bez obzira na pobjedu u velikoj većini kotara (izbornih jedinica) ostvario manje mandata od Vladine liste tako da su u narodnu skupštinu izabrani samo Karlo Žunjević, Ante Trumbić, Stipe Matijević, Ivan Petar Mladineo, Josip Berković i Nikola Bjelovučić. Odlukom vodstva HSS-a rad Narodne skupštine je zbog takvog izbornog zakona i drugih zakona bojkotiran tako da ni ovi *izabrani* narodni zastupnici nisu verificirali svoje mandate i sudjelovali u radu skupštine.[43]

[43] Službeni glasnik Primorske banovine, godina XVIII: broj 45 od 4. lipnja 1935: 1-2; Novo doba, godina XVIII: broj 121 od 24. svibnja 1935: 2.

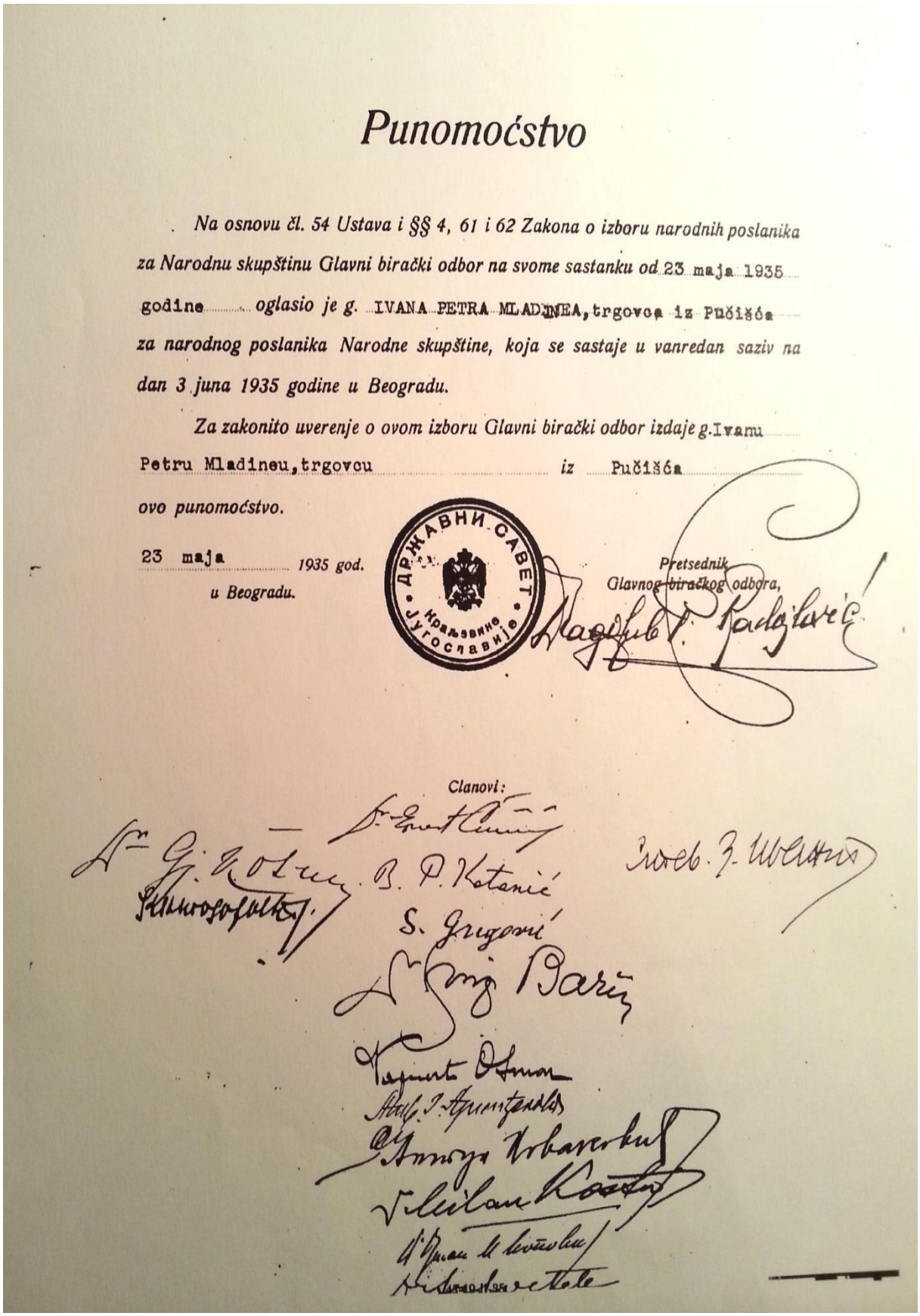

Punomoćstvo

Na osnovu čl. 54 Ustava i §§ 4, 61 i 62 Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Glavni birački odbor na svome sastanku od 23 maja 1935 *godine oglasio je g.* IVANA PETRA MLADINEA, trgovca iz Pučišća *za narodnog poslanika Narodne skupštine, koja se sastaje u vanredan saziv na dan 3 juna 1935 godine u Beogradu.*

Za zakonito uverenje o ovom izboru Glavni birački odbor izdaje g. Ivanu Petru Mladineu, trgovcu *iz* Pučišća *ovo punomoćstvo.*

23 maja *1935 god.*
u Beogradu.

ДРЖАВНИ САВЕТ Краљевине Југославије

Pretsednik
Glavnog biračkog odbora,

Članovi:

Punomoć (punomoćstvo) Glavnog biračkog odbora za narodnog zastupnika Ivana Petra Mladinea iz 1935. godine. (Privatna zbirka Vladimira Grubića Maće, Vranjic, Solin, 2015.)

3. ORGANIZACIJA HSS-a U DALMACIJI POSLIJE IZBORA ZA NARODNU SKUPŠTINU 1935. GODINE

U svibnju 1935. godine, poslije parlamentarnih izbora za Narodnu skupštinu HSS je mogla realno, na temelju izbornih rezultata procijeniti svoju trenutnu političku snagu i potporu koju uživa u hrvatskom narodu. Za HSS kao političku opciju to je bio presudan trenutak nakon višegodišnje diktature i zatiranja njenog bilo kakvog javnog i legitimnog političkog djelovanja. Bio je to trenutak kada nastupa tzv. Mačekova era, a HSS pokreće i vodi *Hrvatski seljački (narodni) pokret* kroz čije će organizacije preuzeti kontrolu nad gotovo svim vidovima društvenog i javnog života kod Hrvata na području cijele tadašnje države. Bio je to početak jedne nove političke i društvene dionice koju je predvodio Maček i HSS, dionice koja će rezultirati sporazumom i stvaranjem Banovine Hrvatske. Ta dionica nije bila nimalo laka i zahtijevala je u radnom i organizacijskom smislu ogroman opseg posla i žrtve onih koji su je predvodili. Diktatura nametnuta 1929. godine je promijenila svoj prvotni oblik, ali još nije prestala i politička borba protiv nje bila ni mala ni bezazlena.

3.1. HSS i politička situacija u državi poslije izbora za Narodnu skupštinu 1935. godine

Prve reakcija HSS-a poslije izbora bila je prije svega bojkot rada Skupštine te verbalni sukobi s političkim oponentima. U pripremama formiranja Narodne skupštine i njenom konstituiranju ne sudjeluju narodni zastupnici izabrani na listi Vladka Mačeka. Naime, u Zagrebu je 2. lipnja 1935. kod Mačeka održan sastanak narodnih zastupnika izabranih na njegovoj listi i tu je odlučeno da ti zastupnici ne sudjeluju u radu Narodne skupštine.[44] Odluku o apstinenciji tom prilikom nisu potpisali pristaše bivše Jugoslavenske muslimanske organizacije čiji predstavnici nisu prisustvovali na sastanku u Zagrebu[45], kao ni manji broj nekih drugih izabranih zastupnika koji su se zalagali za sudjelovanje u radu Narodne skupštine.[46] Na tom zagrebačkom sastanku donesena je *Rezolucija* kao politička platforma u novim političkim okolnostima. Osnovna teza i politička poruka te *Rezolucije* jest *da je hrvatski narod dao plebiscitarnu potporu Vladku Mačeku i njegovoj politici, a da takvu (oporbenu) politiku podržavaju i mnogi drugi – i u prečanskim krajevima i u samoj Srbiji... Tim je plebiscitom hrvatski narod nakon prisilne šutnje*

[44] MATKOVIĆ, 1999, 342-343.

[45] Početkom srpnja 1935. godine svi će narodni zastupnici iz redova Spahine Jugoslovenske muslimanske organizacije verificirati svoje mandate i ući u rad Narodne skupštine. Time će potvrditi sudjelovanje Jugoslovenske muslimanske organizacije u novoj Stojadinovićevoj Vladi i njeno pridruživanje novoj političkoj stranci (platformi) *Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici*. Spaho je svoj ulazak u Vladu pravdao iscrpljenošću i ekonomskom krizom Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. (Kamberović, 2009: 117; Novo doba, godina XVIII: broj 154 od 4. srpnja 1935:1.)

[46] Novo doba, godina XVIII: broj 130 od 4. lipnja 1935: 1.

od osam godina izrazio svoju nepokolebljivu volju, kojom odbija sve pokušaje podvlašćenja, što ih je nad njim vršio centralistički režim i u parlamentarnom i u diktatorskom obliku s neprocenjivim oštećivanjem materijalnog i moralnog života.[47] Također je istaknuta poruka o državnom teroru nad političkim neistomišljenicima te o nedemokratskom i nepravednom izbornom zakonu. Događaj skupštinskih izbora 1935. godine ocijenili su kao novu činjenicu u političkom životu koja treba biti znak *novih pogleda*. To je bila najava novih političkih procesa koji su tom trenutku pokrenuti i neće ih biti moguće zaustaviti. Jasan je stav HSS-a i opozicije koju predvodi da ne sudjeluju u radu Skupštine te da ne priznaju po njima krivotvorene rezultate izbora po kojima je HSS, tj. SDK u pojedinim kotarima ostao bez zastupnika iako je u istim kotarima ostvario većinu i time izbornu pobjedu. U nepriznavanju izbornoga zakona i zaključaka Glavnog biračkog odbora HSS ide korak dalje te najavljuje kako će sve kandidate iz takvih spornih kotara (izbornih jedinica) smatrati izabranim narodnim zastupnicima. Predsjednik Vladko Maček bio je ovlašten te narodne zastupnike o tome obavijestiti te ih pozivati na sastanke zajedno s narodnim zastupnicima kojima je Glavni birački odbor po važećem zakonu priznao izbor i mandate. Poslije verifikacije mandata novoizabranih članova Narodne skupštine bilo je očito da najveći broj zastupnika izabranih na listi Udružene opozicije neće sudjelovati u radu parlamenta. Tek je poneki zastupnik izabran s oporbene liste Vladka Mačeka pristao sudjelovati u radu skupštine (poput Luke Avramovića iz kotara glamočkog, Vrbaska banovina).

Da bi se na neki način opravdali stavovi vladajućih u Skupštini je održao govor ministar unutarnjih poslova Velimir Popović koji je svu odgovornost prebacivao na Udruženu opoziciju. Po njemu je Vlada zauzela taktiku popuštanja i toleriranja čak i preko zakonskih odredbi da bi zadržala narodno jedinstvo i slogu. Popović je govorio skoro puna dva sata odgovarajući na *Rezoluciju* koje je donijela Udružena opozicija u Zagrebu i na izjave koje je dao stranom tisku Vladko Maček. Osnovna teza bila mu je da na izborima jest proveden teror, ali ne odozgo od strane organa vlasti, nego odozdo od strane opozicije. Iznio je teške optužbe na račun opozicije optuživši ih za rušenje ne samo pravnoga poretka, nego i države kao takve. To izlaganje je pokazatelj stava vodećih ljudi Vlade koja je do tada djelovala u diktaturi. Popović prijeti i smatra spornim što su opozicijske stranke mogle uopće aktivirati svoje ogranke i držati sastanke. Za kampanju opozicije smatra da je utemeljena na lažima, a čitavo hrvatsko opozicijsko djelovanje HSS-a vidi kao akciju za uspostavljanje samostalne hrvatske države. Pri

[47] ČULINOVIĆ, 1968: 328-329.

tome širi strah spominjući navodni upad u zemlju Pavelića i 200.000 ustaša.[48] Time je želio diskreditirati političku borbu HSS-a i izjednačiti ih s teroristima.

U drugoj polovici lipnja 1935. godine krenule su konzultacije stranačkih prvaka s predstavnikom Krune knezom Pavlom na kojima je, usprkos početnom oštrom stavu i bojkotu rada Narodne skupštine, ipak sudjelovao i Vladko Maček. Uskoro će Namjesništvo mandat za sastavljanje nove Kraljevske vlade povjeriti Milanu Stojadinoviću što je označilo novi smjer službene državne politike. Vladko Maček je nastupao osnažen rezultatima izbora i kao neprikosnoveni vođa koji je dobio plebiscitarnu potporu hrvatskog naroda. Politička pozicija HSS-a i Mačeka bila je ipak iznimno zahtjevna s obzirom na prethodno razdoblje represije te zbog hrvatskih političkih ciljeva čije je rješavanje tek trebalo otpočeti. Cijeli niz pitanja koji je HSS želio problematizirati i riješiti kolokvijalno je dobio naziv – *Hrvatsko pitanje*.

Prve izjave Mačeka nakon susreta s knezom Pavlom bile se pomirljivog i optimističnog tona.[49] No, Maček je odmah na početku jasno istaknuo glavne ciljeve koje je hrvatska strana smatrala potrebnim ispuniti: izmjena *Zakon o izborima*, uvođenje prava tajnog glasovanja, ukidanje aktualnog *Zakona o štampi*, izmjene *Zakona o udruženjima, izboru i dogovoru*, amnestija političkih zatvorenika te novi izbori.[50] Po povratku s konzultacija iz Beograda u Zagreb te poslije formiranja nove Vlade Maček je dao opširniju izjavu. Naglasio je da će nova Vlada najbolje pokazati kani li iskazati prema Hrvatima pomirljivost i promijeniti *svu silu nepravda počinjenih nad hrvatskim narodom, naročito donošenjem dijelom potpuno nepravednih, a dijelom nepravedno prestrogim političkim osudama*.[51] Pri tome je mislio na ljude koji su osuđivani samo zato što su glasali za HSS. Iskazao je suzdržanost očekujući prvo poteze nove Vlade. Pozdravio je odluku novog ministra unutrašnjih poslova Antona Korošca da se iz zatvora puste svi koji su počinili *policijske prekršaje* (manji prijestupi).[52] Maček je tražio uključivanje

[48] Novo doba, godina XVIII: broj 138 od 14. lipnja 1935: 2.

[49] Izjava Vladka Mačeka: *Pozvan od Kneza Namjesnika došao sam u Beograd i tu naišao na spontani i srdačan prijem, kako od strane stanovništva tako i od strane prijatelja i suradnika, s kojim sam vrlo zadovoljan. U mojim razgovorima sa Knezom Namjesnikom i generalom Petrom Živkovićem otvoreno i iskreno izložio sam svoje mišljenje o tome kako da se stvori jedna nova atmosfera i preko toga jedna nova situacija u kojoj će se moći rješavati i definitivno riješiti naša unutarnja pitanja, u prvom redu hrvatsko pitanje. Razgovori sa mojim srpskim prijateljima pokazuju, da je naše veliko djelo uzajamnog zbližen*ja *i uže suradnje na najboljem putu*. (Novo doba, godina XVIII: broj 145 od 24. lipnja 1935: 1.)

[50] Novo doba, godina XVIII: broj 145 od 24. lipnja 1935: 3.

[51] Novo doba, godina XVIII: broj 149 od 28. lipnja 1935: 2.

[52] Ministar unutarnjih poslova Antun Korošec je, na temelju ukaza Namjesništva o pomilovanju, izdao *hitno* naređenje svim kotarskim načelnicima i upravnicima policije da puste iz zatvora sve one koji su suđeni radi policijskih prekršaja, ukoliko njihovo djelo ne potpada pod krivični zakon. Prema izvještajima koji su stigli u roku dva dana svi kotarski načelnici i upravnici policije odmah su postupili po naredbi ministra unutarnjih poslova, tako da su pušteni na slobodu svi oni koji su bili pritvoreni u policijskim zatvorima radi političkih prekršaja. Pušteno je na slobodu preko tisuću osoba. (Službene novine Kraljevine Jugoslavije, *Ukaz*, godina XVII: broj 151 od 8. srpnja 1935: 1)

javnosti u sve nadolazeće političke procese što je smatrao nužnim za demokratski politički život (suprotno onome što je vladalo prethodno u otvorenoj diktaturi). U Zagrebu se, pri otvaranju razgovora, odbijala mogućnost stvaranja nekih velikih stranačkih blokova. Iz najbliže Mačekove okoline tvrdilo se da ne postoji ni najmanja mogućnost da se Maček udruži sa svojim saveznicima u jednu stranku jer on želi sačuvati svom pokretu čisto hrvatski karakter. Maček svoju grupu nije smatrao strankom, nego pokretom hrvatskog naroda. Po njemu on nije ni dobio od naroda povjerenje kao vođa stranke, nego kao vođa naroda da zastupa njegove interese. Stoga se Maček nije mogao udružiti u jednu jedinstvenu stranku s elementima izvan okvira hrvatskog naroda jer je pokretu kojem je bio na čelu htio sačuvati hrvatski karakter.[53] O tome je Maček naknadno poslije formiranja nove Vlade i sam jasno progovorio.[54] No, to ga nije spriječilo da pregovara sa srbijanskom opozicijom i s njom sklapa dogovore, ali kao vođa hrvatskog naroda.

Stvaranjem nove Vlade[55] u koju su između ostalih ušli i Anton Korošec i Mehmed Spaho započet je proces stvaranja nove parlamentarne većine koja će i formalno biti organizirana u novu političku stranku (partiju). Njihove su tri političke opcije (Stojadinović, Spaho i Korošec) utemeljile poslije izbora 1935. godine zajedničku političku stranku koja će od tada ostati na vlasti (doduše s promijenjenim vodstvom) sve do raspada države 1941. godine. Ta je politička stranka nazvana Jugoslovenska radikalna zajednica. Jugoslavenska radikalna zajednica je od svog službenog osnutka 19. kolovoza 1935. do državnoga udara 27. ožujka 1941. bila vladajuća stranka Kraljevine Jugoslavije, a za vrijeme Milana Stojadinovića (1935. – 1939.) politički je

[53] Novo doba, godina XVIII: broj 150 od 29. lipnja 1935: 3.

[54] Dopisniku *Novoga doba* Vladko Maček je dao intervju na svome imanju u Kupincu na temu aktualnih političkih pitanja. Iz toga se intervjua jasno očituje Mačekov stav o aktualnoj političkoj situaciji i stranačkoj političkoj sceni uopće te on iznosi sljedeće: *O stvaranju dvaju stranačkih blokova ne može biti govora već iz toga razloga, što bi to značilo voditi Stojadinovićevu politiku amerikanskog dvostranačkog sistema, pri čemu bi imalo Hrvatsko pitanje, koje je danas pred cijelim svijetom jasno izraženo kao narodno pitanje, biti degradirano na obično stranačko pitanje. Vjerujem da bi to stanovitoj gospodi u Beogradu konveniralo, ali ne bi nama Hrvatima. Mi Hrvati vodimo hrvatsku narodnu politiku, a ne stranačku politiku. Mi ne možemo poći stopama dr. Korošca i dr. Spahe, za koju obojicu gospode držimo – ako je istina da kane doista stvarati sa radikalima jedinstvenu stranku – da su se stavili u dijametralnu opreku s mišljenjem slovenskog naroda i bosanskih muslimana. Uvjeren sam da ni za jednog ni za drugog neće izostati posljedice u odnosu prema njihovim biračima. Za nas Hrvate već je ovakvim sastavom Vlade nastala ista situacija koja je bila 1928. godine, to jest od smrti pokojnog Stjepana Radića pa do proglašenja apsolutizma. Na jednoj strani svi Hrvati u slozi sa znatnim dijelom prečanskih Srba pod vodstvom Svetozara Pribičevića, a na drugoj strani četvorna koalicija, koja se je sada – zahvaljujući bistrim političkim pogledima Davidovića – suzila na trojnu koaliciju. Mislim da je svakome jasno da ne može ova trojna koalicija imati većeg uspjeha, nego što je imala četveročlana.* (Novo doba, godina XVIII: broj 181 od 5. kolovoza 1935: 2.)

[55]Sastav Vlade: predsjednik ministarskog savjeta i ministar vanjskih poslova Milan Stojadinović, ministar unutarnjih poslova Anton Korošec, ministar vojske i mornarice Petar Živković, ministar prometa Mehmed Spaho, ministar bez portfelja Behmen Šefkiju, ministar poljoprivrede Svetozar Stanković, ministar socijalne politike i narodnog zdravlja Nikola Preko, ministar trgovine i industrije Milan Vrbanić, ministar pravde Ljudevit Auer, ministar fizičkog odgoja Mirko Komnenović, ministar šuma i ruda Ignjat Stefanović, ministar bez portfelja Gjura Janković, ministar prosvjete Dobrivoj Tošović, ministar financija Dušan Letica i ministar građenja Miloš Bobić. (Službene novine Kraljevine Jugoslavije, *Ukaz o postavljanju*, godina XVII: broj 144 od 25. lipnja 1935: 1.)

zastupala jugoslavensku ideologiju koja se temeljila na načelima nacionalnog jedinstva i državne jedinstvenosti. U Primorskoj banovini ta je stranka okupljala uglavnom pripadnike srpskoga naroda, pa je, uz Samostalnu demokratsku stranku (SDS), bila najveća i najjača politička stranka među Srbima. Od rijetkih Hrvata isticao se bivši narodni zastupnik Vlado Matošić iz Splita, kojega su poslije službenici Ispostave Banske Vlasti u Splitu spominjali s Nikom Novakovićem, kao vođu disidentske frakcije JRZ-a na području Dalmacije.[56]

U svom prvom proglasu nova je Vlada potvrdila svoju vjernost unitarističkoj politici i Ustavu iz 1931. godine na kojem je ta politika počivala. Međutim najavljene su i određene promjene na tragu onoga što je tražila opozicija – prvenstveno na području medijskih sloboda i izbornog zakonodavstva. Između ostaloga u Vladinoj Deklaraciji se kaže: *Osnovni pravac unutarnje politike dat nam je osnovnim zakonom zemaljskim, Ustavom od 1931. godine. Kraljevska vlada je vjerna svim načelima toga Ustava, ističući naročito princip državnoga i narodnog jedinstva. Bit ćemo odlučni ne samo u naglašavanju, nego i u stvarnom sprovođenju zakonitosti, kao i u punoj primjeni i poštovanju načela jednakosti i ravnopravnosti svih građana. Mi ćemo se truditi da u toku daljnjeg svog rada pojedine zakone, a naročito one političke prirode, prilagodimo težnjama i željama narodnim. Ovo važi naročito za široku narodnu samoupravu, za Izborni zakon, za Zakon o štampi te Zakon o zborovima i udruženjima.*[57] Koliko će takvi nagovještaji zbilja biti ostvareni, a koliko su to bila politička obećanja pokazalo se tijekom četverogodišnjeg mandata Stojadinovićeve Vlade u kojem je on nametao sve čvršću autoritarnu vlast i u konačnici je onemogućio bilo kakvu ozbiljniju političku reformu države. Ipak Stojadinović je poslije aktivne političke karijere naveo kao je za u vrijeme njegove Vlade bilo pomilovano 18.000 politički osuđenih osoba koji su bili osuđeni za vremena ranijih *diktatorskih* Vlada te da u tom istom njegovom mandatu nitko od uglednih političara, bivših ministara i narodnih zastupnika, nije bio interniran, a u vremenu od 1929. do 1934. godine bilo je interniranih njih 38. Također navodi kako je u vremenu od 1929. do 1934. godine bilo nebrojeno odbjeglih političkih emigranata, a u njegovom mandatu nije bio izbjegao nitko, a vratila se ogromna većina.[58] No, svi sporni zakoni prijašnjih režima nisu se mijenjali, a Sud za zaštitu države u Beogradu i dalje je funkcionirao oštro osuđujući na desetke političkih neistomišljenika režima.[59] Novi smjer koji je trebao biti put demokratizacije i reformi ipak nije ostvaren.

[56] REGAN, 2007b: 217-218.
[57] Novo doba, godina XVIII: broj 154 od 4. srpnja 1935: 2.
[58] STOJADINOVIĆ, 1970: 503.
[59] KOPAČ, 1936: 5-7.

Pokazalo se po tko zna koji put da su početna obećanja i govori jedno, a kasnija djela nešto drugo.

Što se tiče ulaska Jugoslavenske muslimanske organizacije u Stojadivovićevu Vladu i stavu Vlatka Mačeka prema toj stranci i njenome vodstvu, može se iščitati pomirljiv i optimističan ton koji respektira autonomiju te stranke da sama odlučuje o svojim političkim potezima. Činjenica je da je na izborima 5. svibnja 1935. godine JMO izašla zajedno s HSS-om u okviru Udružene opozicije na listi čiji je nositelj bio Vladko Maček. Na ovu temu Maček je izjavio: ... *niti je bilo između mene i dr. Mehmeda Spahe ikakvog dogovora o njegovu ulasku u ovu Vladu, niti sam ja dao ikakav pristanak na to. Prema JMO ja sam uvijek imao iskrene simpatije, ne samo kao prema savezničkoj stranci čiji su članovi pod mojim imenom onako svjesno i odvažno išli na izbore 5. svibnja ove godine, nego sam ja prema njima imao iskrene simpatije kao prema organizaciji u kojoj je bio okupljen pretežan dio naše braće muslimana. Ali stapanjem s Jugoslavenskom radikalnom zajednicom te bi Jugoslavenske muslimanske organizacije po želji i po mišljenju njenog vodstva imalo nestati...*[60] Ipak Mačeku ne ide na ruku politički savez muslimana sa Stojadinovićem i u tome vidi loš politički potez koji može dovesti do nestajanja JMO-a.

Vladko Maček kao već iskusni političar nije žurio s davanjem političkih ocjena o radu Vlade odmah po formiranju iste te Vlade, nego je odašiljao poruke kako novu Vladu treba vidjeti na djelu i kako treba pričekati njene konkretne poteze. Istovremeno se nastavljao zamah u radu i organizaciji HSS-a na cijelom području koje su nastanjivali Hrvati pa tako i u Dalmaciji. Obnavljane su stranačke organizacije i nanovo se organizirao njihov rad te se kroz cijelu lepezu nacionalnih manifestacija i zborova demonstrirala organiziranost i politička snaga HSS-a. Istovremeno Maček odašilje ključne uvjete za koje smatra kako su iz perspektive hrvatskoga naroda nužni kako bi se država reorganizirala i postavila na zdrave temelje: izmjena *Zakon o izborima*, uvođenje prava tajnog glasovanja, ukidanje aktualnog *Zakona o štampi*, izmjene *Zakona o udruženjima, izboru i dogovoru*, amnestija političkih zatvorenika te novi izbori. U svojim nastupima Vladko Maček ide i korak dalje te u izjavama koje daje stranim tiskovinama zaziva buduće federalno uređenje Kraljevine Jugoslavije.[61] Istovremeno su s pojedinih hrvatskih područja poput otoka Preka stizala upozorenja o daljnjim nezakonitim i samovoljnim

[60] Novo doba, godina XVIII: broj 222 od 23. rujna 1935: 2.

[61] Francuski *Le Temps* od 28. lipnja 1935. prenosi izvještaj svog novinara prof. Beuve Meury dopisnika za centralnu Europu. Potvrđujući svoje prijašnje izjave Vlatko Maček je dodao da priznaje jugoslavensku državu, monarhiju, dinastiju i da su Hvati spremni *iskoristiti sve mogućnosti zajedničkog života u unutrašnjosti zajedničkih granica*. Ali po mišljenju hrvatskog vođe te mogućnosti mogu postati doista zbiljom samo ako mlada jugoslavenska država dade sebi federalističke ustave. (Novo doba, godina XVIII: broj 153 od 3. srpnja1935: 3.)

postupanjima predstavnika kotarskih vlasti. Tako je narodni poslanik otoka Preko Karlo Žunjević uputio brzojav ministru unutarnjih poslova Antonu Korošcu u kojem se tuži na kotarsko načelništvo koje je kao i ranije otežavalo stanovnicima putovanje u Zadar koji je tada bio u sastavu Italije. Zbog toga je seljacima koji su na tom području imali vinograde, bilo onemogućeno obrađivati ih, a nisu mogli ni prodavati na gradskoj tržnici svoje poljoprivredne proizvode. Čak im je u sušnim razdobljima bilo onemogućeno snabdijevanje vodom. Na udaru su bili i Mačekove pristaše pomorci kojima načelništvo nije htjelo izdati dozvole potrebne za ukrcaj i plovidbu.[62]

Tijekom ljeta 1935. godine koristila se i prigoda Mačekova rođendana u srpnju kako bi se mobilizirale stranačke pristaše te poslale političke poruke. Glavna misao vodilja iz Mačekova rođendanskog i imendanskog govora 20. srpnja 1935. godine bile su riječi – *Hrvati ne rade u mraku*. Izgovorene su u kasnim večernjim satima s prozora Mačekova stana, a cilj im je bio potaknuti okupljene pristaše da se raziđu u miru, bez mogućih eventualnih nereda ili, što je još gore, sukoba sa žandarima. Na Mačekov rođendanski govor od 20. srpnja 1935. godine haesesovci su se poslije referirali kao na programski govor i kao na upute kojih se treba pridržavati. Narodni zastupnik Dane Škarica u Šibeniku čak dvije godine nakon njega, 8. prosinca 1937. godine, opominjući predsjednike mjesnih organizacija HSS-a na neke nepravilnosti, upućuje sve u HSS-u *kako se trebaju držati uputa izdanih od našeg predsjednika 20. srpnja 1935*.[63] Iste su riječi – *Hrvati ne rade u mraku* – bile povod novinskom komentaru u *Novome dobu* koji je ostao nepotpisan, ali zasigurno ocrtava uređivačku politiku te detaljno pojašnjava tadašnju aktualnu političku situaciju.[64] U tom komentaru se upozorava i podsvješćuje o važnosti aktualnog političkog trenutka te se poziva na odgovornost, ozbiljnost i smirenost bez incidenata: ...*Jučerašnji i prekjučerašnji dan pokazao je koliko širokih simpatija uživa dr. Maček po čitavoj državi i koliko je živa hrvatska svijest u našim krajevima. To je jedna činjenica preko koje se ne može proći i koja je vrlo glasno kazala da postoji Hrvatsko pitanje koje treba rješavati i kako ga treba rješavati... Treba ispraviti ono što se kroz ovih sedamnaest godina propustilo i treba dati narodu da osjeti građansku slobodu, ravnopravnost i jednakost, da osjeti u praksi ono što je teoretski u zakonima napisano*.[65] U tadašnjem glavnom splitskom mediju jasno su se prenosili i tumačili Mačekovi politički stavovi, tj. stavovi HSS-a. Ponajviše

[62] Novo doba, godina XVIII: broj 169 od 22. srpnja 1935: 3.
[63] Seljački dom, godina XXV: broj 56 od 23. prosinca 1937: 13.
[64] *Novo doba* izlazi u Splitu od 1920. do 1941. godine. U vremenskom razdoblju o kojem je u disertaciji riječ, list je bio na udaru državnih vlasti: npr. u kolovozu 1935. za pet brojeva *Novog doba* Državno tužilaštvo izdalo je rješenje o zabrani distribucije i prodaje na temelju *Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi*. Takvi slučajevi će se ponavljati i u sljedećim godinama i neće biti rijetkost.
[65] Novo doba, godina XVIII: broj 169 od 22. srpnja 1935: 2.

se inzistiralo na priznavanju *Hrvatskoga pitanja* i na njegovome rješavanju i to na miran i pacifistički način unutar trenutnog i budućeg zakonodavnog okvira postojeće države. Ističe se gdje su prije bili propusti (kod Hrvata svakako ne) i apelira na aktualnoga predsjednika Kraljevske vlade očekujući od njega partnerski odnos. No, promjenom u vrhu države s novom Vladom zadržani su stari zakoni i navike te u tom smislu, kako je vrijeme pokazalo, razdoblje poslije Petosvibanjskih izbora nije donijelo ništa novo. To se u prvom redu odnosi na *Zakon o zaštiti države* koji je služio kao podloga za obračun s političkim neistomišljenicima. Obračuni o kojima je riječ, najčešće su popraćeni policijskim isljeđivanjima i brutalnostima te sudskim presudama na kazne dugotrajnoga zatvora koje su zbog tretmana zatvorenika i nasilja prema njima često znale imati i smrtan ishod. Već u kolovozu 1935. godine, dakle neposredno nakon izbora i formiranja nove Stojadinovićeve Vlade, Državno tužiteljstvo u Šibeniku je podiglo optužnicu pred Okružnim sudom u Šibeniku protiv pedesetorice Vodičana i Tribunjaca koji su optuženi radi pjevanja *plemenskih pjesama* i napada na žandarmeriju u Vodicama. Pri tome je tijekom procesa isključena javnost što je dodatno pojačalo sumnju u opravdanost i pravednost cijeloga procesa. Zbog održavanja takvoga procesa, oko zgrade suda okupljali su se zainteresirani seljaci. Svjedočio je i Krsto Skočić, načelnik Vodica iz reda opozicije, kao i drugi svjedoci – koji su dali i drugačije iskaze o događaju, nego što je to bilo opisano u optužnici. Suđenje je završeno u kratkome roku te je 30 optuženika oslobođeno, a njih dvadeset je proglašeno krivima po jednom dijelu optužbe. Dobili su kazne od dva do četiri mjeseca zatvora.[66]

3.2. Organizacije, udruženja i društava vezana uz HSS-a u Dalmaciji od 1935. godine

Poslije otvorene diktature i povratka parlamentarizma HSS je u Dalmaciji naslijedila organizacijsko stanje iz 1920-tih godina. Za razliku od kontinentalne Hrvatske HSS u Dalmaciji 1920-tih nije imala ranije uspostavljenu mrežu povjerenika i organizacija već se u svom nastupu morala često oslanjati na pojedince iz viših društvenih slojeva koji su imali političko iskustvo iz razdoblja Monarhije te znanje i kontakte za uspješnu organizaciju stranačkog rada.[67] Opća društvena situacija poslije izbora 1935. godine još dugo nije bila normalizirana što pokazuje ubojstvo istaknutog člana HSS-a i narodnog zastupnika Karla Brkljačića u Lici u travnju 1936. godine. Ljudi koje je stranačko vodstvo HSS-a postavilo u dalmatinskim kotarima na kandidacijsku listu za skupštinske izbore 1935. godine, preuzeli su na sebe cjelokupnu

[66] Novo doba, godina XVIII: broj 204 od 31. kolovoza 1935: 4; broj 205 od 2. rujna 1935: 5; broj 206 od 3. rujna 1935: 4; broj 209 od 7. rujna 1935: 5.
[67] HRSTIĆ, 2015: 268.

odgovornost i najveći dio stranačkih aktivnosti u Dalmaciji – bez obzira jesu li po važećem zakonu osvojili mandat ili nisu. Narodni zastupnici kandidirani na listi HSS-a bili su vođe HSS-a u svojim kotarima i za taj položaj im nisu bili potrebni unutarstranački izbori, nego su ga oni bili postigli samim time što ih je vodstvo stranke postavilo na listu i kandidiralo za Skupštinu (a onda su na izborima dobili potvrdu od glasača/naroda). Kako nisu sudjelovali u radu Narodne skupštine, cjelokupno se njihovo djelovanje svelo na izgradnju stranačke infrastrukture i širenje seljačke ideologije. Oni su kao narodni zastupnici postali pokretači koji su sa svojim najbližim i najpovjerljivijim suradnicima do druge polovice 1935. godine *odozgo* reorganizirali i/ili nanovo osnovali mjesne stranačke političke organizacije kao i druge organizacije HSS-a od kada se taj proces može pratiti kronološki. Često se istovremeno održavao stranački skup i biralo novo vodstvo mjesne organizacije HSS-a te se još osnivala i Seljačka i/ili Gospodarska sloga koje su postale neodvojivi dio politike HSS-a i njene konkretne realizacije. Tako krajem ožujka 1936. godine narodni zastupnici Paško Kaliterna i Jozo Mratinović održavaju sastanke u selima trogirske općine: Arbanija, Žedno, Okrug Gornji i Okrug Donji. Tema sastanaka bila je ideologija *Hrvatskog seljačkog pokreta* i aktualna politička situacija. Mratinović je posebno istaknuo važnost i rad Gospodarske zadruge Sloga *u smislu ekonomskog podizanja seljačkog naroda, a prema programu HSS-a*. Kaliterna se osvrnuo *na pokušaje nekih da ometaju narodnu borbu, bilo s lijeva bilo s desna, naročito u nekim novinama*. Naglasio je *da je u hrvatskim krajevima mogućna samo jedna politička organizacija – i to HSS pod jedim vodstvom dr. Vladka Mačeka*.[68] Prvaci HSS-a se tako u svojim nastupima zajednički koordiniraju: dok jedan govori o političkom značenju i važnosti HSS-a, drugi prezentira važnost stranačkih organizacija poput Gospodarske sloge.

Sve se to opet odvijalo pod budnim okom i po uputama izaslanika vodstva iz Zagreba koji su u Dalmaciju dolazili redovito i često. Duh naroda i politička klima bili su poslije izbora takvi da je HSS imala otvoren prostor i plodno tlo za djelovanje u svim hrvatskim mjestima u Dalmaciji. Konkretni primjeri iz dalmatinskih mjesta, navedeni u radu, pokazat će taj tijek osnivanja i rada HSS-a i njenih organizacija. Kroz nekoliko godina HSS je uspjela doprijeti i do najmanjih mjesta te u njima formirati svoje organizacije. Predsjednik mjesne organizacije HSS-a u selu Mrljane na otoku Pašmanu Šime Kraljević piše kako je u njegovome mjestu koje ima 370 stanovnika (od čega je 58 djece) HSS osnovana u rujnu 1935. godine. On kaže: *Svi su se seljaci odazvali i zapravo me molili da ih odmah upišem kao članove HSS-a. Upisalo ih se 44, sve mladih ljudi od 20 do 40 godina*.[69] Možemo spomenuti u kasnijem razdoblju organizaciju HSS-

[68] Novo doba, godina XIX: broj 75 od 30. ožujka 1936: 3.
[69] Seljački dom, godina XXV: broj 49 od 11. studenoga 1937: 5.

a u mjestu Vranjic (između Splita i Solina). Članska iskaznica Ivana Lalića koji je pripadao mjesnoj organizaciji HSS-a u Vranjicu, izdana u ožujku 1939. godine, nosi broj 52. Vranjic je naselje između Splita i Solina, a administrativno je pripadao splitskoj općini. Godine 1938. župa Vranjic po crkvenoj statistici ima 1.200 vjernika (što znači da je to približan broj od ukupnog broja stanovnika).[70] Samo u Splitu u HSS se učlanilo skoro 3.000 članova do početka rata 1941. godine. Iskaznica člana prof. N.I. iz srpnja 1940. godine nosi broj 2.493. Za pretpostaviti je da je od srpnja 1940. do travnja 1941. godine u HSS sigurno upisano još dosta članova ako uzmemo u obzir da je u tom razdoblju to bila vladajuća stranka.[71] Također u Splitu i Dalmaciji djeluje cijeli niz drugih s HSS-om povezanih organizacija poput već spomenutih Seljačke sloge i Gospodarske sloge te Hrvatskog radničkog saveza, Hrvatske žene, Hrvatskog srca, Hrvatskog glazbenog društva Tomislav, Hrvatskog glazbenog i kulturnog društva Zora, Hrvatskog akademskog kluba Stjepan Radić, Hrvatskog junaka, Hrvatske sportske sloge, Hrvatskog veslačkog kluba, Hrvatske zagorske zajednice, itd. Sve su one u većoj ili manjoj mjeri povezane s HSS-om i odreda su se pozivale na pripadnost *Hrvatskom seljačkom pokretu*. O nekim većim i značajnijim donosimo kraći opis njihova djelovanja u Dalmaciji o čemu će u radu naknadno biti više riječi.

Seljačka sloga. U središtu djelovanja HSS-a u Splitu i Dalmaciji bilo je prosvjetno-kulturno uzdizanje, ali i opismenjavanje članstva i seljaštva uopće te širenje ideologije HSS-a pa je tako 1935. godine obnovljen rad Seljačke sloge ili pod punim imenom *Hrvatsko seljačko, prosvjetno i dobrotvorno društvo Seljačka sloga*, povjerenik je postao Ivo Čulić. Čulić je u tom razdoblju kao povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju bio njen glavni pokretač i koordinator uz predsjednika splitskog ogranka Seljačke sloge Karla Krstulovića, a nakon njega Ivana Kuzmića. Oni krajem 1935. i početkom 1936. godine kontaktiraju seljake pristaše *Hrvatskog seljačkog pokreta* iz Splita, splitskog kotara (i s Brača) te u više mjesta pokreću organiziranje ogranaka Seljačke sloge. Pri tome šire *Kalendar Seljačke sloge* kao osnovnu literaturu u kojemu su tiskane točne upute kako se organizira Seljačka sloga. U svojem će radu Seljačka sloga organizirati sastanke za svoje članove, otvorit će i voditi knjižnicu u Splitu, organizirat će različita predavanja za članove i prijatelje Seljačke sloge, osnivat će kazališne grupe i pjevačke zborove koji će nastupati u svojim mjestima, ali i na brojnim smotrama prigodno organiziranim po cijeloj Dalmaciji i u Zagrebu. U Splitu i Šibeniku u više navrata je boravio predsjednik Seljačke sloge Rudolf Herceg koji drži predavanja i daje upute o radu. Kao gosti Seljačke sloge u Split dolaze Mara Matočec i Mihovil Pavlek Miškina. Rad i djelovanje Seljačke sloge u Splitu

[70] Privatna zbirka Vladimira Grubića Maće: Članska iskaznica Ivana Lalića. Vranjic, 2015.
[71] ČULIĆ, 2001b: 10.

kroz 1937. godinu se toliko ukorijenilo da su u pravilu jednom tjedno u prostorijama HSS-a (kancelariji dr. Mačeka) u Krešimirovoj ulici održavali zajednička čitanja djela Antuna i Stjepana Radića te su organizirali razna predavanja iz različitih sfera života. Do kraja 1938. godine broj ogranaka Seljačke sloge u Dalmaciji popeo se na njih 105, a u samom splitskom kotaru ima ih tada 19 (poslije ih ima i više).

Gospodarska sloga. HSS je nastojao oživiti i gospodarstvo, kako Splita, tako i sela kotara u okviru specijaliziranog društva Gospodarska sloga koja pruža težacima poljodjelske savjete, priređuje stručna predavanja, tečajeve, dijeli letke s praktičnim gospodarskim savjetima, nabavlja sadnice... U povodu nerodnih i sušnih godina, a i po potrebi, pokretalo se dijeljenje pomoći, hrane, odjeće, obuće, novca. Gospodarska sloga je imala za cilj kontrolu i povećanje cijena seljačkih proizvoda, što je u Dalmaciji ponajprije predstavljalo vino, povrće, voće i ulje te dogovaranje razmjene dobara (uglavnom poljoprivrednih proizvoda) između hrvatskog sjevera i hrvatskog juga. Nastojali su smanjiti i trošarine na razne seljačke proizvode, naročito one najzastupljenije. Predsjednik Gospodarske sloge u gradu Splitu bio je Karlo Krstulović. Prema podatku pete skupštine Gospodarske sloge, u lipnju 1940., ona je imala svoja povjereništva u svim kotarima Banovine Hrvatske, a u njima je bilo organizirano više od 5.000 sela. Na čelu te organizacije, u funkciji ravnatelja, najprije je bio Dragutin Toth, a u ožujku 1940. zamijenio ga je Ljudevit Tomašić. Istaknuti je član Gospodarske sloge i haesesovac, (agro)ekonomist i sociolog sela Rudolf Bićanić. On je postao 1936. godine član ravnateljstva Gospodarske sloge pri kojoj osniva Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva.[72] Bićanić, Toth i Tomašić dolaze u Dalmaciju koordinirajući rad Gospodarske sloge koja će imati veliku ulogu u prehrani stanovništva na otocima i u zagori te u reguliranju cijena seljačkih proizvoda i robe koju seljaci kupuju.

Hrvatski radnički savez. HSS je veliku pozornost posvećivao radnicima s ciljem da im se što više poboljšaju radni i životni uvjeti kao i uopće standard te su prvaci HSS-a u svojim nastupima uvijek naglašavali zajedništvo hrvatskog seljaka i hrvatskog radnika u okviru *Hrvatskog seljačkog pokreta* (radnici su i sami velikom većinom bili seljački sinovi). S tom svrhom krajem 1935. godine obnovljen je u Splitu rad Hrvatskog radničkog (strukovnog) saveza koji izdaje proglas u kojem pozivaju radništvo da im se pridruži u borbi za radnička prava u okviru *Hrvatskog seljačkog pokreta*. U siječnju 1936. godine nastavlja se rad na organizaciji i širenju HRS-a u Dalmaciji – u kancelariji HSS-a održan je sastanak privremene uprave HRS-a odakle su nadležnim vlastima predana pravila po kojima *Savez* u Splitu postaje sastavni dio *Hrvatskog*

[72] JELIĆ-BUTIĆ, 1983: 36.

radničkog saveza (HRS) u Zagrebu kao sindikalne organizacije HSS-a. Za prvog je predsjednika izabran radnik Ante Mijić iz Klisa, a poslije njega predsjednik je bio Luka Čulić. Do lipnja 1937. godine HRS je u nepunih 18 mjeseci svoga djelovanja uspio u splitskoj industriji organizirati radništvo te potpisati kolektivne ugovore sa šest velikih tvornica koje zapošljavaju oko 6.000 radnika. Osim u Splitu i splitskom kotaru (Solin, Kaštela, Dugi Rat i Omiš), HRS je bio aktivan u osnivanju svojih organizacija u Šibeniku, Drnišu, na Korčuli, Braču i Komiži... Glavni konkurent HRS-u na sindikalnom polju privlačenja i organiziranja radnika bio je komunistički Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ), skraćeno Ujedinjeni radnički sindikati (URS). S njima će HRS u početku surađivati, ali će poslije postati žestoki protivnici (naročito poslije osnivanja Banovine Hrvatske). Predsjednici HRS-a Ivan Peštaj, Josip Orsag i Alojzije Pećnik posjećuju Split i Dalmaciju sudjelujući u organiziranju podružnica HRS-a i njihovom usmjeravaju u sindikalnom radu u okviru *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Uoči rata HRS je u Splitu učlanio 7.140 članova u 50 sekcija.[73]

Hrvatska građanska zaštita i *Hrvatska seljačka zaštita*. U Splitu je 1936. godine ustrojena *Hrvatska građanska zaštita* na čijem je čelu najprije bio dr. Edo Bulat, a potom duže Mario Raghi. U drugim manjim mjestima Dalmacije ustrojavana je Hrvatska seljačka zaštita. Cjelokupnom Hrvatskom seljačkom zaštitom rukovodio je narodni zastupnika Đuro Kemfelja, a Hrvatskom građanskom zaštitom Zvonko Kovačević. Prema pravilima Hrvatske seljačke zaštite, izrađenima u siječnju 1940., njezina je zadaća bila *čuvanje ustavnih prava Hrvatske, suzbijanje prevratničkog i hrvatskom seljačkom pokretu protivnog, protuzakonitog i uopće rušilačkog djelovanja, pružanje pomoći prigodom elementarnih nepogoda kao poplava, požara, pošasti, nestašice hrane, itd*. Ona je organizirana po kotarima, a njezini *posebni odjeli* u gradovima čine Hrvatsku građansku zaštitu. U pojedinim kotarima i gradovima ona se može, *prema prilikama*, dijeliti na manje jedinice – *na bataljone, satnije, vodove i bojeve*. Članom Zaštite je mogao postati pristaša HSS-a koji je navršio najmanje 25 godina. Prema pravilima Zaštita se dijeli u dva osnovna dijela: aktivni i onaj koji se uključuje povremeno. *Iz odreda Hrvatske seljačke* zaštite, navodi se u pravilima, *izlučuje se u svakom kotaru (gradu) prema odredbi vrhovnog zapovjednika potreban broj najsposobnijih i najrevnijih zaštitnika, koji se formiraju u svrhu stalne (aktivne) službe, dočim se ostali dio zaštite drži u pričuvi i prema potrebi od vremena do vremena sazivlje*. Predsjednik HSS-a ujedno je i vrhovni zapovjednik Zaštite, a zamjenjuju ga potpredsjednici. U konzultaciji s vodstvima kotarskih (gradskih) organizacija HSS-a, on imenuje zapovjednika organizacija Zaštite u kotarima (gradovima).

[73] ČULIĆ, 2001a: 10.

Osnivanje i početni rad Zaštite u Dalmaciji teško je pratiti zbog nedostatka izvora i podataka. S obzirom da je državna vlast i njen represivni aparat Zaštitu smatrao nelegalnom polumilitarnom organizacijom, okolnosti njenog osnivanja i djelovanja dodatno su zahtijevale tajnost i konspirativnost. Tek po osnivanju Banovine Hrvatske kad je Zaštita legalizirana vidi se njena organiziranost i raširenost po Dalmaciji prigodom posjete bana Ivana Šubašića. Također su uočljivi i svi njeni nedostatci koji su isplivali na površinu po formiranju Banovine Hrvatske kada su pripadnici Zaštite nerijetko činili kaznena djela i uzimali vlast u svoje ruke. Vlasti Banovine Hrvatske ulagale su veliki napor kako bi Zaštita postala disciplinirana organizacija u aktivnoj službi vlasti. Njezina je pomoć posebno došla do izražaja u suzbijanju demonstracija koje su komunisti organizirali u pojedinim gradovima, posebno u Zagrebu i Splitu u prosincu 1939. godine.[74]

Druge organizacije. U Splitu i Dalmaciji su uz Seljačku slogu, Gospodarsku slogu i Hrvatski radnički savez djelovale i druge organizacije (udruženja i društava) u kojima je HSS imao veću ili manju ulogu, a to je značilo njihovu pripadnost *Hrvatskom seljačkom pokretu*. Te su organizacije (udruženja i društava) ili osnivane od 1935. godine ciljano od ljudi vezanih uz HSS ili su postojale i ranije pa ih je HSS preko svojih i sebi bliskih ljudi obnavljao i preuzimao. To su: *Omladinska organizacija HSS-a*[75], *Hrvatska žena, Hrvatsko srce, Hrvatsko glazbeno društvo Tomislav, Hrvatsko glazbeno i kulturno društvo Zora, Hrvatski akademski klub Stjepan Radić, Hrvatski junak, Hrvatska sportska sloga, Hrvatski veslački klub i Hrvatska zagorska zajednica*. HSS vrši utjecaj i u *Hajduku* preko Šime i Veljka Poduje, u *Dobrovoljnom vatrogasnom društvu* preko svoga člana, a uskoro njihova predsjednika ing. Fabjana Lukasa. Nakon uspostave Banovine Hrvatske, nakon mjesec-dva, na čelo ustanova, škola, itd. HSS postavlja svoje ljude ili pak ljude bliske HSS-u: na čelo splitske prosvjete dolazi Frano Torbarina, u splitski teatar stižu Ivo Tijardović i Vojmil Rabadan.[76]

Najznačajniju ulogu u Dalmaciji imala su glasila HSS-a izdavana u Zagrebu poput *Seljačkog doma, Hrvatskog dnevnika, Hrvatskog radnika, Seljačke sloge, Seljačkog svijeta, Kalendara Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Kalendara Gospodarske sloge te djela Antuna i Stjepana Radića* i druge publikacije, proglasi, letci i upute...

[74] JELIĆ-BUTIĆ, 1983: 34-36.
[75] Prvi i jedini predsjednik *Omladinske organizacije HSS-a* u Splitu bio je istaknuti splitski haesesovac Vojko Krstulović (1918. – 1944.) ubijen od komunista. On je pokretač i suradnik u HSS-ovim glasilima *Novi dani* (1938.), *Za slobodu i stare pravice* (1939.) i *Pokret hrvatske mladice* (1940.). (MUŽINIĆ, 1993: 632.)
[76] MUŽINIĆ, 1993: 631-632.

Prvaci HSS-a 1937. godine (s lijeva na desno): Edo Bulat, Karlo Žunjević, Dane Škarica, August Košutić, Paško Kaliterna, Tomo Baburić, Josip Silobrčić i Stipe Matijević

3.3. Reorganizacija i skupovi HSS-a u Dalmaciji u drugoj polovici 1935. i prvoj polovici 1936. godine

Nakon izbora za Narodnu skupštinu 1935. godine HSS je s postignutim izbornim legitimitetom u potpunosti preuzimala vodstvo na cjelokupnoj hrvatskoj političkoj sceni, ali i u kulturi, gospodarskim aktivnostima, obrazovanju, sportu, itd. U drugoj polovici 1935. godine bivša Hrvatska seljačka stranka (kako su je tada nazivali) i njeni stranački prvaci – u prvom redu Paško Kaliterna, Josip Berković, Dane Škarica, Edo Bulat, Ivan Petar Mladineo, Karlo Žunjević, Pavao Krce, Jozo Mratinović, Stipe Matijević, Josip Silobrčić i Nikola Bjelovučić – obilaze općine i gradove po cijelom dalmatinskom dijelu Primorske banovine, od Preka i Komiže do Imotskoga i Metkovića. Tako su veći sastanci i skupovi HSS-a održani u mjesecu srpnju u Šibeniku i okolnim mjestima; u mjesecu kolovozu u Sinju; u mjesecu rujnu u Donjem Docu, Bisku i Krušvaru te u Milni na Braču, na Visu i Komiži, u Preku i u Biogradu na Moru te u Metkoviću; u mjesecu listopadu u Slivnu Ravnome, Imotskome, Poljicima, Postirama na Braču i ponovno u Šibeniku i okolici; u mjesecu studenome i prosincu ponovno u Metkoviću i u Biogradu na Moru.

Na prijelazu iz 1935. godine u 1936. godinu HSS je dobila toliko zamaha da njeno vodstvo, zbog kontroliranja cijelog tog političkog procesa, daje upute kako se tada u zimskim mjesecima

obustavljaju do daljnjega naloga sve javne tribine i manifestacije HSS-a.[77] Ipak javno djelovanje HSS-a već će biti nastavljeno u siječnju 1936. godine kada se održava skup na otoku Hvaru, zatim u veljači na otoku Visu i Sinjskoj krajini, u ožujku u imotskom, splitskom i biogradskom kotaru... U drugoj polovici 1935. godine i u prvoj polovici 1936. godine u mnogim su se dalmatinskim mjestima održavali prijevremeni općinski izbori te je HSS u pripremi za njih također sazivao skupove te osnivao ili obnavljao svoje političke organizacije u čemu će još biti riječi u kasnijem poglavlju o političkoj borbi za općine. Kroz taj naglo intenziviran rad vodstva HSS-a u Dalmaciji, nakon razdoblja zabrane u vremenu diktature, razvija se cijela lepeza političkih manifestacija i skupova, prosvjetnih, gospodarskih, kulturnih, sindikalnih i drugih akcija – sve u svrhu demonstracije organiziranosti i političke snage HSS-a u Dalmaciji.[78] Ta je organizacija HSS-a u Dalmaciji počivala najviše na stranačkim prvacima koji su bili kandidati ili zamjenici kandidata na Mačekovoj listi za skupštinske izbore 1935. godine i oni su bili ti koji su neumorno obilazili sela i gradove tumačeći aktualnu politiku HSS-a i njenu seljačku ideologiju. Pri tome su postali glasnogovornici i aktivni sudionici u svim narodnim problemima i potrebama – počevši od prehrane gladnog stanovništva preko opismenjavanja i kulturnog osvješćivanja do gospodarskog organiziranja seljaštva. Oni su prvenstveno bili aktivni u svojim kotarima kao vlastitim izbornim bazama, ali su odlazili politički djelovati i u druge dalmatinske kotare gdje su onda zajednički nastupali. Kroz te su svoje pohode uporno i korak po korak osnivali ili reorganizirali mjesne stranačke organizacije kao i druge organizacije HSS-a o čemu ne postoji sačuvana lokalna stranačka arhiva, ali se za prvih nekoliko godina djelovanja nakon otvorene diktature ti procesi mogu dosta jasno rekonstruirati preko novinskih izvještaja u kojima se poslije izbora 1935. godine o HSS piše redovito i detaljno. Protekom

[77] Predsjednik HSS-a Vladko Maček poslao je svim organizacijama i predsjednicima HSS-a upute u kojima ističe da se obustavljaju do daljnjega naloga sve javne tribine i manifestacije HSS-a. Za vrijeme zimskih mjeseci održavat će se samo pouzdani sastanci pristaša HSS-a. U uputama se također određuje držanje predstavnika organizacija HSS-a, osobito da se spriječi akcija koja bi bila u protivnosti s načelima i težnjama HSS-a. Ističe se potreba održavanja discipline te se po tom pitanju daju detaljne upute. Upozorava se javnost, a osobito seljački svijet, da ne nasjeda kojekakvim neovlaštenim i lažnim predstavnicima HSS-a. *Takvi ljudi idu po selima i prikazuju se kao opunomoćenici dr. Vladka Mačeka, a to ne samo što nisu, nego nisu ni priznati kao članovi HSS-a. Nitko tko nema izričito ovlaštenje predsjednika dr. Vladka Mačeka ne smije nastupati u ime HSS-a niti prodavati bilo kakve predmete niti tražiti pretplatu ili predujam bilo za knjige, časopise, itd. Svi koji žele točne i detaljne upute vezano za HSS trebaju se obratiti na političku pisarnu dr. Vladka Mačeka u Zagrebu kojoj je na čelu prof. Jakov Jelašić pa će tamo te upute i dobiti*. Ove su upute potpisali Vladko Maček i Jakov Jelašić. (Jadranski dnevnik, godina II: broj 322 od 28. prosinca 1935: 3; broj 323 od 30. prosinca 1935: 3.)

[78] Stranački prvaci HSS-a iz Splita i Dalmacije (u prvom redu Paško Kaliterna i Josip Berković) održavaju redovite kontakte s vodstvom stranke u Zagrebu i s predsjednikom Mačekom osobno te na takav način efikasnije i s većim autoritetom razvijaju aktivnosti stranke na svome području. Također su česti posjeti stranačkog vodstva i osobnih Mačekovih izaslanika Splitu. Tako je poslije skupa Hrvatske seljačke stranke u Ljubuškom u Split doputovao Juraj Šutej odakle je u društvu s Paškom Kaliternom nastavio put u Zagreb. Po dolasku u Zagreb u Mačekovom stanu održana je konferencija kojoj je prisustvovalo nekoliko članova vodstva HSS-a. Bili su prisutni Vladko Maček, koji je predvodio konferenciju, zatim Ante Trumbić, Ivan Pernar, Jakov Jelašić i Paško Kaliterna. (Novo doba, godina XVIII: broj 237 od 10. listopada 1935: 2.)

vremena i stabilizacijom HSS-a u Dalmaciji, kao i uspostavom Banovine Hrvatske, u djelovanju dalmatinskog HSS-a dolazi do bolje i brojnije organiziranosti mjesnih (političkih) i drugih organizacija HSS-a što je rezultiralo stvaranjem opsežnije pisane građe, a što je onda posljedično olakšalo prikaz organizacije i djelovanja HSS-a u Dalmaciji do 1941. godine. Stranačke su organizacije svih vrsta osnivane sve do pred sam početak rata i taj je proces HSS-a u Dalmaciji tada prekinut nasilno.

Sjeverna Dalmacija. Jedna od prvih politički aktivnosti stranačkih prvaka u Dalmaciji odmah poslije izbora bila je u listopadu turneja Josipa Berkovića po šibenskom kotaru. Zajedno s njim je bio i šibenski narodni zastupnik Dane Škarica koji je zajedno s Berkovićem kroz desetak dana obišao gotovo čitav šibenski kotar. Još prije te turneje dana 22. srpnja 1935. u šibenskom naselju Danilo Kraljice održan je skup pristaša Hrvatske seljačke stranke u prisutnosti velikog broja stanovnika i vodstva koje je došlo iz Šibenika – narodni zastupnik Šime Vlašić (koji je ubrzo prerano preminuo), njegov zamjenik na listi Dane Škarica i župnik iz Šibenika fra Vlade Bilobrk. Pred crkvom, koja je bila ukrašena narodnim zastavama, na improviziranoj govornici, koju je okružila masa seljaka, održao je govor Šime Vlašić, koji je govorio o aktualnoj političkoj situaciji i iznio smjernice vođe dr. Mačeka. Poslije njega, u istom duhu, govorio je Dane Škarica, a potom fra Vlade Bilobrk, župnik Gospe van grada u Šibeniku, koji je između ostalog kazao: *Kroz zadnjih sedam godina bilo je mnogo teških trenutaka koje smo pregarajući i zatomljujući se, sretno prošli te se sada nadamo da dolaze sretniji dani hrvatske budućnosti. Vjera je uvijek uzdržavala naš narod jer je bila začetnik hrvatske kulture, budući je Crkva kroz vijekove usko vezana sa narodom. Ono što smo mi župnici pred nekoliko godina i pred tri mjeseca otvoreno govorili, ispunilo se, jer hrvatski barjak je sada ponovo zalepršao; i to najprije na našim crkvama, a najneposrednije i spontano po našim selima koja su uvijek na istoj liniji.* Zatim se u svome govoru opširno osvrnuo na, kako kažu, *tendenciozne vijesti*, koje su se raširile, da katoličko svećenstvo ide za rascjepom redova bivših stranaka HSS i SDK i za negiranjem ideologije Vladka Mačeka. *Mi svi smo* – rekao je – *radi raznih razornih elemenata dosta trpili i još danas trpimo, ali kada svi budemo svjesni da je Crkva usko vezana sa hrvatskim narodom, naša je pobjeda neosporiva.*[79] Nakon toga vodstvo se vratilo u Šibenik, gdje su na Poljani priređene manifestacije koje su trajale preko jednog sata. U kontekstu nastupa jednog od šibenskih župnika i franjevca fra Vlade Bilobrka važna je poruka kako je većina nižeg svećenstva poslije izbora 1935. godine u Dalmaciji otvoreno stala na stranu HSS-a. U tome je još od Radićeva vremena vodeću ulogu u Dalmaciji izgubila Hrvatska pučka stranka.

[79] Novo doba, godina XVIII: broj 170 od 23. srpnja 1935: 5.

Listopadska šibenska turneja Josipa Berkovića trajala je desetak dana, a s njim su u pratnji uz Danu Škaricu bili Šime Belamarić, Božidar Vučković i Jole Lušić. Obišli su 19 mjesta na području šibenskog kotara. Na svim sastancima, koji su održani na svim mjestima šibenskog kotara, birali su se izborni i prehrambeni odbori, kojima će biti dužnost organizirati dobavu hrane za nastupajuću zimu, sporazumno i u suradnji sa Seljačkom slogom i ostalim humanitarnim i socijalnim zadrugama. Svrha je biranja izbornih odbora *da se prije budućih općinskih izbora uredi sve potrebno, kako bi seoske općine šibenskoga kotara došle u ruke ljudi koje narod većinom hoće*. *Odbori imaju provoditi akciju i do budućih parlamentarnih izbora, kada će prestati njihova funkcija*.[80] Dana 16. listopada 1935. održana je u Raslini uža konferencija pristaša HSS-a. Na konferenciji s pristašama Berković je *seljačkome narodu* pojasnio političku situaciju, važnost i potrebu *stiskanja narodnih redova*. Podsjetio je ukratko na neke značajne momente iz povijesti hrvatskog naroda. Zatim je prikazao ulogu i djelo Stjepana Radića te značenje izbora od 5. svibnja te je pozvao okupljene seljake da ono povjerenje koje su dali Mačeku na izborima, *gaje i ubuduće te da sačuvaju slogu i međusobnu ljubav jer je ljubav najbolja garancija pobjede na putu do slobode*. Potom se Dane Škarica osvrnuo na socijalno-ekonomski program HSS-a. Govorio je o njegovom značenju u borbi hrvatskog naroda, naglašavajući kako *treba najprije doći do političke slobode, a poslije toga i do socijalne pravde*. Isti dan poslijepodne održan je u Zatonu skup HSS-a na kojem su bili Berković i Dane Škarica. Na obali se pri njihovu dolasku okupilo skoro čitavo mjesto sa zastavama na čelu sa župnikom, uz pucanje mužara i veliko oduševljenje. Formirana je povorka, a zatim je održan skup koji je otvorio seljak Ajduković, pozdravljajući zastupnike te prisutni narod *koji je ostavio posao, samo da u što većem broju sudjeluje na skupu*. Berković je prikazao čitavo stanje u političkom životu kroz proteklih sedamnaest godina, a osobito je potanko analizirao političke prilike kroz zadnjih sedam godina. Naglasio je ljubav hrvatskog naroda i osjećaj pravde i poštenja. *Hrvatski narod* – rekao je – *kroz čitavih 1300 godina nije nikad bio zavojevački, osvajački. To hrvatskom narodu danas priznaje čitav kulturni svijet. Svijest hrvatskog naroda je velika, ona se kroz čitavo ovo vrijeme manifestirala, naročito za izbora 5. svibnja. Za postignuće ovoga treba se zbiti, gajiti i produbljivati osjećaj pravde i osjećaj poštenja, jer to je najjači oslonac u borbi. Ide se, braćo* – naglašava Berković – *u susret važnim događajima pa je radi toga sloga i međusobna ljubav danas baš najpotrebnija.* Poslije njega govorio je Dane Škarica o socijalnom i ekonomskom dijelu ideologije HSS-a i o radu braće Radić u hrvatskom narodu. Istakao je veliku njihovu zaslugu oko organiziranja hrvatskog

[80] Novo doba, godina XVIII: broj 243 od 17. listopada 1935: 4.

naroda uopće, a hrvatskog seljaštva napose. Završio je govor pozivajući prisutno mnoštvo da se u redu i miru raziđe. Ujutro 17. listopada 1935. godine i u Rogoznici je održan skup HSS-a. Poslije srdačnog dočeka govorio je narodni zastupnik Berković te je pojasnio političke prilike od 1918. do tada. Osvrnuo se potanko na prilike i položaj hrvatskog naroda kroz zadnjih sedam godina te je naglasio kako *snaga hrvatskog naroda počiva na slozi i međusobnoj ljubavi*. Istakao je kako *se svijest hrvatskog naroda pokazala najbolje 5. svibnja 1935. godine*.[81] Napominje, kako se ide u susret općinskim, ali i općim državnim izborima. Radi toga Berković upozorava na potrebu sloge i discipline. Na ovim skupovima, kao i na svim ranijim, govorilo se o značenju i radu Seljačke sloge s obzirom na podizanje sela u kulturnom i prosvjetnom pogledu. U tim mjestima plan je bio u najkraće vrijeme provesti i organizirati ogranke Seljačke sloge. Dana 20. listopada 1935. održan je skup s pristašama HSS-a u Primoštenu. Na dočeku je sudjelovalo veliko mnoštvo seljaka i seljakinja s narodnim zastavama uz poklike Mačeku, pucanje mužara i zvonjenje zvona. U Katoličkom domu Berković je pojasnio narodu tadašnju političku situaciju i prikazao ukratko borbu hrvatskog naroda kroz proteklih sedam godina. *Apelirao je na slogu i ljubav koja mora vladati u teškim danima*. Potom je govorio Dane Škarica o značenju HSS-a. Osvrnuo se na gospodarsko-socijalni program stranke. U 14 sati istog dana održao je Berković politički skup i u Krapnju gdje je bilo prisutno cijelo selo. Berković je ponovo razložio prisutnima političku situaciju, a Dane Škarica važnost HSS-a u borbi hrvatskog naroda za punu ravnopravnost. U 16 sati stigli su narodni zastupnici u Zablaće. Pri dočeku sudjelovalo je također čitavo selo na čelu s djevojkama u narodnim nošnjama. Mužari su i tu pucali u znak veselja; kite cvijeća pri dočeku, povorka kroz selo, a zatim razgovor s narodom... Berković i tu obrazlaže političke prilike od 1918. do tada i potanko analizira neke važne političke momente. Dane Škarica govori o važnosti i radu HSS-a u hrvatskom narodu, a posebice među seljačkim pučanstvom. U 18 sati došli su narodni zastupnici u Zlarin. Na obali se okupilo mnoštvo svijeta, a skup je otvorio seljak Kazia, pozdravljajući u prvo vođu hrvatskog naroda dr. Mačeka pa njegova izaslanika Josipa Berkovića koji prisutnima potanko tumači tadašnje prilike u zemlji i Mačekovo stajalište. Berković je najavio skore općinske i opće državne izbore te je apelirao na slogu i disciplinu. Dane Škarica je govorio o radu braće Antuna i Stjepana Radića, o velikoj ulozi HSS-a, o tome kako se samo preko političke slobode može poboljšati socijalno i ekonomsko stanje. Posebno još govori o položaju pomoraca i ribara. Poslije Škarice govorio je župnik velečasni Špika te još i pomorac iz Zlarina Ante Jurjev. Sutra su 21. listopada stigli na Žirje. Prisutno je bilo čitavo selo. U trenutku dolaska delegacije HSS-

[81] Novo doba, godina XVIII: broj 245 od 19. listopada 1935: 4.

a dijelila se voda koja je upravo stigla lađom. Zatraženo je da se skrene pažnja mjerodavnih faktora na veliku potrebu tamošnjeg stanovništva za vodom. Govorili su Josip Berković i Dane Škarica. Potom je istoga dana održan je politički skup u Kaprima (sve tijekom jutra). Prisutno je bilo također čitavo selo. Berković i Dane Škarica razložili su političku situaciju i teško ekonomsko stanje u seljačkom narodu, a potom su otputovali uz poklike i zvonjavu za Prvić Luku. U Prvić Luci je organiziran veličanstven doček na obali, cvijeće, mužari, zvona... U dvorištu samostana braće Trećeg reda sv. Franje održana je konferencija na kojoj je prisutne zastupnike pozdravio seljak Ivan Jareb, a onda je Berković pojasnio političku situaciju kao i na svim prijašnjim sastancima, a Dane Škarica isto tako ponovio svoj dio govora. Uz poklike *narodnim svetinjama* otišli su narodni zastupnici za Prvić Šepurinu gdje su stigli u 13 sati. U Prvić Šepurini je opet bio svečani doček, a pozdravio ih je Ivan Mišurac. Potom je slijedilo Berkovićevo i Škaričino izlaganje. U 14:15 sati već su u Vodicama gdje je opet na dočeku bilo mnoštvo svijeta. Skup je otvorio dr. Sladoljev, a onda je uzeo riječ Berković, koji se među ostalim osvrnuo i na patnje Vodičana za vrijeme prošlih režima. Govorio je i Dane Škarica – o ekonomskim problemima. U 16:15 sati održana je konferencija u Tribunju gdje je priređen veličanstven doček. Skup je otvorio Petar Grubišin, a Berković i Dane Škarica govorili su slično kao i u drugim mjestima. Navečer u Tisnom na dočeku su sudjelovali uz čitavo selo Tisno i bliža sela, također i tišnjanska seljačka glazba te je priređena povorka uz svjetlo baklji. Berković je pojasnio političku situaciju, a Dane Škarica je govorio o HSS-u. Sutradan su održane konferencije u Pirovcu, Murteru i Betini. Svugdje je, a naročito u Pirovcu, priređen svečan doček naroda. Govorili su Berković i Dane Škarica, a onda je slijedio srdačan ispraćaj. Na početku svake konferencije u svim mjestima komemoriralo se nedavno preminulom narodnom zastupniku i gradonačelniku Šibenika Šimi Vlašiću. U Tisnome je Berković položio vijenac na njegov grob, a potom posjetio pokojnikovu majku.[82] U svim mjestima šibenskog kotara gdje su boravili prvaci HSS-a, dočekuju ih zajedno s narodom mjesni župnici. Potvrda je to onih riječi koje je u Danilo Kraljice u srpnju 1935. godine izrekao fra Vlade Bilobrk da je Crkva vezana s hrvatskim narodom što možemo protumačiti kao poruku: ako narod ide za HSS-om ide i Crkva. Dana 28. listopada 1935. nastavio je narodni zastupnik Berković svoje političke skupove s pristašama HSS-a u šibenskom kotaru te je kroz nekoliko dana obišao još 12 mjesta na području skradinske općine i sam grad Šibenik. Na svim sastancima narod je prisustvovao u velikom broju. Prvi sastanak održan je u selu Mravnica, najsiromašnijem selu šibenske općine. Berković je razložio narodu političke prilike od 1918. do tada i uputio prisutne u značenje izbornih

[82] Jadranski dnevnik, godina II: broj 247 od 22. listopada 1935: 4.

organizacija te pozvao ljude *da sačuvaju u svakoj prilici mir i disciplinu, međusobnu ljubav i vjernost vodstvu*. Dane Škarica je pojasnio prisutnima ulogu HSS-a u borbi hrvatskog naroda i prikazao rad braće Radić. U Perković-Slivnu održan je zatim sastanak istog jutra. Političkom razgovoru prisustvovalo je skoro cijelo selo. Berković je govorio o političkoj situaciji te je naglasio kako će se preko političkih sloboda doći do socijalno-ekonomskog poboljšanja današnjih teških prilika. Govorio je o važnosti izbornih organizacija. Dane Škarica je pojasnio socijalno-ekonomsku ideologiju HSS-a. U 13 sati održan je sastanak u Danilo Kraljice. Berković je govorio o općim političkim pitanjima, napominjući *kako su bili do tada smatrani građanima drugog reda*. Dane Škarica spominje *kako je pok. Stjepan Radić uvijek naglašavao da se seljaci trebaju baviti politikom kao i svojim svakodnevnim poslom i da to nije stvar samo gospode*. U Danilo Birnju održan je sastanak u 14 sati. Berković je govorio kao i ranije na sastancima, a također i Dane Škarica. U 16 sati održan je skup u Dubravama. Seljaci su ispunili veliku prostoriju do posljednjeg mjesta. Na tom je skupu Berković potanko analizirao političke prilike od 1918. do tada. Dane Škarica prikazao je velike zasluge braće Radić za hrvatsko seljaštvo, a posebno njihov rad oko organizacija HSS-a. Govorio je i o izbornim organizacijama. Na svim spomenutim političkim razgovorima seljaci su *pažljivo saslušali razlaganja svojih narodnih predstavnika i na koncu uz velike poklike lijepo ih ispratili*.[83] Dana 30. listopada 1935. prvaci HSS-a Josip Berković i Dane Škarica održali su u skradinskoj okolici nekoliko političkih skupova. Na ulazu u Skradin bio je podignut slavoluk i tu ih je pozdravio Josip Vatavuk. Zatim je formirana povorka koja je predvođena zastavama i uz klicanje prošla mjestom. Na izlazu iz mjesta Josip Berković i Dane Škarica zahvalili su najsrdačnije na dočeku i nastavili put u sela skradinske općine. Prvi sastanak održan je u selu Vaćane. Tu je Berković održao kratki govor o političkoj situaciji, a Dane Škarica govorio je o programu HSS-a. Izabrana je i izborna organizacija. Zatim je održan sastanak u Piramotovcima, a iz tog mjesta pošlo se u selo Krković. Tu su također narodni prvaci održali sastanke i uputili narod u političku situaciju, a zatim su formirane izborne organizacije HSS-a. Tog istog dana u selu Rupe održana je širi sastanak. Narod je svoje vođe dočekao sa zastavama, a pozdravio ih je fra Dominik Labor. Povorka je prošla mjestom, a zatim je Berković održao govor o političkim događajima iznoseći važne političke momente iz borbe hrvatskog naroda. Dane Škarica govorio je o socijalno-ekonomskim pitanjima. Govorio je još i seljak Niko Širinić. Poslije toga Josip Berković i Dane Škarica odlaze u selo Dubravice gdje ih je najsrdačnije dočekalo *i staro i mlado*. I tu je osnovana izborna organizacija HSS-a. Zatim su se politički prvaci uputili opet u Skradin *gdje ih je narod*

[83] Novo doba, godina XVIII: broj 253 od 29. listopada 1935: 3.

dočekao klicanjem. Nakon govora o političkim prilikama iz Skradina odlaze u Šibenik. U Šibeniku ih je na ulazu u grad dočekala velika grupa seljaka pa su se svi *uz klicanje* uputili kroz špalir ogromnog mnoštva sve do kazališta. Tu je u 20 sati održan skup. Broj sudionika bio je toliki da nije mogao stati u kazalište pa su mnogi stajali i vani na trgu. Prije početka skupa djevojčica Nada Vidović predala je buket cvijeća Josipu Berkoviću. Zatim je on uzeo riječ, pozdravio Šibenčane i kazao *da je došao po nalogu vođe dr. Mačeka da ih izvijesti o političkoj situaciji*. On se odmah u početku govora podsjetio Šime Vlašića. Poslije toga iznio je političke prilike u zemlji od 1918. godine pa do tada, ističući *kako hrvatski narod sa svojom voljom danas stoji pred sudbonosnim događajima*. Radi toga je potrebna najveća sloga i odanost vodstvu. Zatim ističe *da razni emisari dolaze dr. Mačeku, i od strane srbijanske opozicije i od strane Vlade, i govore da je ključ situacije u njegovim rukama*. Istaknuo je da mu je cilj posjeta, uz izvještaj pristaša o aktualnoj političkoj situaciji, vidjeti *kako u šibenskom kotaru stoje hrvatski redovi i da te redove pripremi za sljedeće izbore*. Na skupu je govorio i Dane Škarica kojeg je masa oduševljeno pozdravila. On je govorio o seljačkoj politici braće Radić *koji su naučili seljaka da se i on treba baviti politikom, a da to nije samo stvar gospode*. Njihovo sjeme, rodilo je velikim plodom. On kaže *da je i radnicima mjesto u redovima HSS-a jer se njihova socijalna pitanja mogu rješavati zajedno s pitanjima hrvatskih seljaka*. *Ali, kako kažu, najprije treba riješiti politička pitanja i doći do političke slobode*. Tijekom sastanka izabran je i izborni odbor za Šibenik na način da je Oskar Novak pročitao ime i prezime jednog po jednog kandidata, a prisutni su se onda o njemu izjašnjavali aklamacijom. U šibenski izborni odbor izabrani su predsjednik Dane Škarica, potpredsjednik Oskar Novak, tajnik Dragutin Vidović, blagajnik Jakov Trcanović i članovi Frano Bilić, Nikola Karadžole, Stipe Trnolaja, Stipe Grubišić pok. Vice, Ante Bujas, Ante Blažević, Stipe Grubišić i Krsto Živković. Na posljetku je, nakon višednevnog obilaska Šibenika i okolice, dana 31. listopada 1935. održan sastanak sa svim predstavnicima seoskih organizacija šibenskog kotara na kome je govorio Josip Berković uputivši prisutne u politički rad na selu u smislu ideja HSS-a. Zatim je izabran odbor kotarske organizacije HSS-a. Za predsjednika je izabran Šime Belamarić seljak iz Mandaline. Poslije sastanka Berković je s ostalim šibenskim prvacima posjetio udovicu Šime Vlašića.[84]

Nakon Berkovićeve turneje u listopadu na kojoj kao izaslanik predsjednika i vođe Vladka Mačeka po cijelom šibenskom kotaru tumači aktualnu političku situaciju, ideologiju HSS-a te osniva mjesne stranačke organizacije, u Šibeniku je početkom siječnja 1936. godine održan sastanak (drugi po redu; prvi je održan 23. studenoga 1935. godine na kojem je tema bila

[84] Novo doba, godina XVIII: broj 256 od 2. studenoga 1935: 2; Jadranski dnevnik, godina II: broj 255 od 31. listopada 1935: 4.

pristupanje novih članova) predsjednika organizacija HSS-a (seoskih izbornih organizacija) s područja šibenskog kotara. Govorilo se o teškim prilikama u kojima se nalaze pojedina sela šibenskog kotara te je konstatirano da u svim seoskim organizacijama vlada jednodušnost i disciplina. Sastanak je vodio predsjednik šibenske kotarske organizacije Šime Belamarić koji je predsjednicima seoskih organizacija preporučio da i sami u svojim selima održavaju češće sastanke te da pregledaju izborne liste na koje treba uvrstiti osobe koje nisu iz bilo kojih razloga imale pravo glasa na Petosvibanjskim izborima. Belamarić je posebno naglasio da u svim organizacijama mora vladati red, mir i sloga *odlike koje su se oduvijek u svim prigodama ispoljavale kod svih pristaša dr. Mačeka*.[85] Na primjeru šibenskog kotara vidi se kako HSS i njeni vođe u Dalmaciji neposredno nakon izbora energično osnivaju stranačke mjesne organizacije koje nazivaju *izborni odbori*. Budući se HSS nije slagala s tadašnjim postojećim političkim sustavom i položajem Hrvatske unutar njega, pripremala se odmah organizacijski za nove i općinske i skupštinske izbore koji su trebali po njima biti što prije.

U raznim mjestima sjeverne Dalmacije, u biogradskom i prečkom kotaru, održano je također u ljeto 1935. godine nekoliko političkih skupova. U biogradskom kotaru skupove je održao u Poljani i Sukošanu kandidat na listi HSS-a Josip Silobrčić. Sastanci su također održani i u kotaru Preko. Na njima je prisustvovalo puno ljudi te su se pretvorile u manifestacije potpore vođama HSS-a.[86]

Uz dalmatinske prvake HSS-a, narodne zastupnike i njihove zamjenike, u Dalmaciju kao Mačekovi izaslanici dolaze i narodni zastupnici iz Savske banovine – među prvima narodni zastupnik iz Petrinje Tomo Baburić koji je putovao u pratnji Paške Kaliterne, Josipa Berkovića i Ede Bulata. Dana 22. rujna 1935. godine (nedjelja) održana su dva velika skupa pristaša *Hrvatskog narodnog i seljačkog pokreta* u Preku i u Biogradu na Moru. Na ove skupove iz Splita je pošao veliki broj pristaša HSS-a parobrodom *Bakar*. Parobrod je iz Splita krenuo u 3 sata po noći, a interes je bio toliki da se veliki broj ljudi nije mogao ni ukrcati. Po planiranom voznom redu *Bakar* je trebao pristati i u Trogiru, ali radi prekrcanosti to se nije dogodilo pa je veliki broj Trogirana, neobaviješten o tome, po noći čekao uzaludno gotovo do jutra na dolazak parobroda. Kličući za čitavog puta Mačeku, hrvatskom narodu i slobodi, izletnici su doputovali oko 9:30 sati u Preko. Odmah od početka otoka Pašmana, narod koji je brodovima polazio na skupove *izmjenjivao je srdačno pozdrave s izletnicima*. Mjesto Pašman bilo je okićeno zastavama, a na obali žene, djeca i ljudi... I Preko je *plivalo* je u bojama narodnih zastava. Na

[85] Jadranski dnevnik, godina II: broj 294 od 23. studenoga 1935: 4; broj 6 od 9. siječnja 1936: 4.
[86] Novo doba, godina XVIII: broj 170 od 23. srpnja 1935: 5.

pojavu izletničkog parobroda počeli su pucati mužari. Narod je stajao okupljen uz obalu te je oduševljeno klicao i pozdravljao goste. Pod slavolukom narodne je vođe pozdravio oduševljenjem i srdačnim govorom Marko Mašina, a jedan dječak i djevojčica predali su Mačekovu izaslaniku Tomi Baburiću i Paški Kaliterni bukete cvijeća. Zatim se formirala povorka koja je *uz pjevanje narodnih pjesama i oduševljeno klicanje* vođama, slobodi i Hrvatskoj pošla na zborno mjesto. U tom vremenu još je uvijek pješice i brodovima pridolazio narod iz svih sela kotara Preko *obučen u lijepe svečane haljine: disciplinirano, pod barjacima i u savršenom redu*. Pred sudionicima iz svakog sela nošena je tabla s imenom sela, a zatim brojni barjaci. Oko 10 sati pred masom naroda u kojoj je bilo oko 5.000 sudionika skup je otvorio narodni zastupnik za kotar Preko Karlo Žunjević pozdravom: *Živio dr. Maček!* On je zatim održao dulji govor u kom je iznio sve patnje naroda u Prekome koje je on preživio pod prošlim režimima u minulih sedam godina. Iznio je sve šikaniranje i muke naroda, karakterizirajući Jevtićev režim kao vrhunac nasilja koje je kulminiralo za vrijeme izbora 5. svibnja. Tražio je da se potpuno dokinu metode bivših režima i da se provedu općinski izbori u općinama kotara Preko gdje su vijećnici podnijeli ostavke te govoreći o ostalim narodnim potrebama. Iza Žunjevića riječ je uzeo Paško Kaliterna koji je govorio o hrvatskoj narodnoj borbi kroz minulih 1300 godina ističući da je narod kroz to vrijeme uspio očuvati svoju slobodu i narodnu individualnost. Na koncu naglašava *da u ime Hrvata ima pravo govoriti samo Vladko Maček, a svi oni koji hoće ostvariti hrvatske narodne ideale i slobodu, moraju se organizirati u Hrvatskom seljačkom pokretu*. Napao je nasilje koje je vršeno nad narodom i pozivao narod da *s vjerom u pobjedu klikne dr. Mačeku i Hrvatskoj*. Mačekov izaslanik Tomo Baburić iznio je u svom govoru ideje *Hrvatskog seljačkog pokreta* kao nositelja hrvatske narodne borbe za narodna i ljudska prava. Josip Berković je prikazao političku situaciju osvrćući se na sve važnije momente borbe hrvatskog naroda od 1918. do tada. On je oštro kritizirao rad prošlih režima osuđujući njegove metode. Na koncu ističe *da samo Vladko Maček ima prava govoriti u ime Hrvata* i poziva prisutne *da zbiju svoje redove u Hrvatskom seljačkom pokretu* do konačne pobjede. Povijest borbe hrvatskog naroda iznio je Edo Bulat pokazujući državno-pravni kontinuitet Hrvatske do Vidovdanskog ustava. On je iznio ulogu raznih političkih pokreta od Ante Starčevića pa do Mačeka, *vjerujući da će narod izvojštiti svoju slobodu u seljačkoj demokraciji*. Zadnji je govorio Ante Mijić iz Klisa ističući potrebu sloge radnika i seljaka u borbi za hrvatska narodna prava. Na posljetku je Paško Kaliterna prenio tužnu vijest da je preminuo hrvatski narodni prvak iz Šibenika Šime Vlašić radi čega je izostao dolazak izletnika iz Šibenika. Uz *burno klicanje* Mačeku, slobodi, Hrvatskoj, uspomeni Stjepana Radića Karlo

Žunjević je završio skup. Poslije toga formirana je povorka koja je pod narodnim barjacima, kličući i pjevajući prošla kroz mjesto pa se narod počeo mirno razilaziti svojim kućama.
Srdačan doček bio je priređen pristašama HSS-a iz Splita i u Biogradu na Moru. Na obali ih je dočekala masa naroda. Dobrodošlicu im je zaželio Josip Jeličić, a jedna djevojčica predala je Tomi Baburiću buket cvijeća. Povorka je kličući, predvođena konjanicima s barjacima, pošla na mjesto održavanja skupa. U povorci su nošeni transparenti s parolama: *Tražimo kruha, rada i slobode, Tražimo da se narodu dadu općine* i slično. Skup, na kome je bilo oko 3.000 sudionika, otvorio je Frane Vulin koji je predao riječ kandidatu na listi dr. Mačeka Josipu Silobrčiću. Nakon pozdrava Silobrčić je na početku rekao da se jedan slični veliki skup imao održati prije izbora 5. svibnja na kojem je trebao govoriti Ante Trumbić, ali taj skup je zabranjen. *Zahvaljujući politici dr. Mačeka omogućeno je da se taj narodni skup održi sada*; *Međutim borba za narodna prava nije završena*. Silobrčić se naročito zadržava na nevoljama i patnjama koje je narod biogradskog kotara imao od prošlih režima. Kritizira izborne metode Jevtićevog režima i izborno djelovanje Marka Kožula *koji se nakon izbora ne obazire se na narodne potrebe*. Govori dalje *da u ime Hrvata ima jedino pravo govoriti njegov vođa Maček, a ne nikakvi disidenti koji nemaju nikoga iza sebe*. Govoreći o prošlim izborima ističe ulogu Udružene opozicije i slogu srpskih i hrvatskih seljaka koja se najbolje dokazala u Seljačko-demokratskoj koaliciji. Svoj govor Silobrčić je završio riječima *da radeći za sretnu i zadovoljnu Hrvatsku radi se za moćnu Jugoslaviju*. Iza Silobrčića govorili su Paško Kaliterna i Tomo Baburić iznijevši prikaze seljačke i hrvatske politike i potrebu organizacije i sloge. Baburić je naročito naglasio potrebu sloge srpskog i hrvatskog seljaka. Zatim je uzeo riječ član SDS-a Ilija Zečević, kandidat na listi dr. Mačeka za kotar Benkovac. Zalaže se za slogu Srba i Hrvata i navodi kako se ona u prošlosti i manifestirala. Zatim govori da *u političkom životu postoje dva pitanja koja nisu riješena, a to su hrvatsko i seljačko pitanje i ta pitanja treba čim prije završiti*. Svoj govor završava ističući *ulogu Udružene opozicije i kličući slobodnom hrvatskom seljačkom narodu i Vladku Mačeku, Ljubi Davidoviću i Joci Jovanoviću što narod burno prihvaća*.[87] Govorili su još o političkoj situaciji Josip Berković, narodni zastupnik iz Velike Gorice (izaslanik vodstva) Ivan Robić i Edo Bulat. Na skupu u Biogradu uz hrvatske seljake sudjelovao je i veliki broj srpskih seljaka iz Ravnih kotara koji su došli pod svojim narodnim zastavama. Kličući Mačeku, Seljačko-demokratskoj koaliciji i slobodi, sudionici zbora su se mirno razišli. Po prvi put poslije izbora u Biogradu na Moru (koji ima hrvatsku većinu) javno se demonstrira koalicijski savez sa SDS-om kao predstavnikom srpskog naroda u Dalmaciji.

[87] Novo doba, godina XVIII: broj 222 od 23. rujna 1935: 5.

To je napravljeno upravo na području sjeverne Dalmacije u kojoj su bila dva kotara sa srpskom većinom (Benkovac i Knin). Kao uvod u taj biogradski skup SDK-a u Šibeniku u hotelu Krka 30. srpnja organiziran je sastanak pristaša HSS-a i SDK na kojemu je glavni gost bio Srđan Budisavljević, istaknuti politički prvak i narodni zastupnik glinskog kotara iz SDS-a. On je na tome sastanku naglasio: *Naprotiv, Petomajski izbori su dokazali da onaj za koga se govorilo da je general bez vojske, ne samo da je general, već vojvoda, strateg i ideolog skoro čitavog jednog naroda. Ovi izbori su također dokazali da hrvatsko pitanje postoji, te prirodno, prema tome, da se mora udovoljiti željama naroda za novim državnim uređenjem i ravnopravnosti, koja Hrvate pripada po njihovoj intelektualnoj, moralnoj, ekonomskoj i političkoj snazi. To što su izbori izrazili, mora da dođe i doći će.*[88] Jasna je to poruka Srbima i Hrvatima u Dalmaciji o političkim stavovima SDS-a i nemijenjanju smjera koji su prije diktature zacrtali Stjepan Radić i Svetozar Pribičević. Bio je to politički smjer čvrste opozicije prema centralističkom i etatističkom Beogradu. Budisavljevićev govor je prekidan povicima potpore, a uz šibenske prvake HSS-a na sastanku je iz redova SDS-a bio i Ilija Zečević.

U biogradskom je kotaru narodni zastupnik Josip Silobrčić ponovno aktivan krajem studenoga 1935. godine kada je obilazio mjesta osnivajući mjesne organizacije HSS-a, izborne i prehrambene odbore te organizirajući pomoć preko (Gospodarske) Sloge. Opisan je kao čovjek *u kojem seljaci gledaju ne samo nositelja hrvatske seljačke misli, nego čovjeka i prijatelja koji je mnogo pretrpio za hrvatski seljački narod biogradskog kotara*. Na sastanku u Biogradu bilo je uz uprave mjesnih izbornih organizacija prisutno i nekoliko stotina pristaša HSS-a. Na tom je sastanku prvo osnovana općinska izborna organizacija HSS-a općine Biograd te ih je Silobrčić potaknuo da se uključe u rad (Gospodarske) Sloge koja *već tada u biogradskoj općini ima preko 300 članova*. Mjesni povjerenik Sloge Stjepan Lukačić bio je u pregovorima s povjereništvom Sloge u Osijeku i Valpovu, a vezano za nabavku hrane. O tome su on i Silobrčić obavijestili prisutne. Također je bilo govora i o smještaju siromašne djece iz biogradskog kotara u Zagreb i okolicu. Osim Biograda, Silobrčić je za nekoliko dana posjetio još Sukošan i Zemunik. Tu je u glavna tema bila skorašnji općinski prijevremeni izbori u općini Zemunik. Silobrčić je posjetio i Nin gdje je održao sastanak na temu općinskih poslova na kojem su izrazili nadu da će i ninski općinski odbornici podnijeti ostavke kao i oni u Zemuniku i tako omogućiti prijevremene izbore jer drugog izbora nema za ninsku općinu u kojoj je *situacija teška nakon više godina protunarodnog rada dotadašnje uprave*. U Ninu je održan i sastanak svih mjesnih izbornih organizacija HSS-a na kojem je izabrana općinska izborna organizacija

[88] Novo doba, godina XVIII: broj 178 od 1. kolovoza 1935: 5.

HSS-a za općinu Nin. Bilo je riječi i o radu (Gospodarske) Sloge koju je u Ninu vodio povjerenik don Ivan Nikpalj i koja već ima brojno članstvo. Potom je održan sastanak u Zatonu Ninskom.[89] Rad na terenu u biogradskom kotaru nastavio je Silobrčić i početkom prosinca 1935. godine u Zemuniku i Sukošanu. U Zemuniku je održan sastanak na kojem su prisustvovali izaslanici svih mjesta iz općine te je jednoglasno izabrana općinska organizacija HSS-a za općinu Zemunik s predsjednikom Miškom Šestanom, a sve u sklopu priprema za nadolazeće općinske izbore. U Sukošanu je isti dan kao u Zemuniku sazvan kotarski sastanak HSS-a jer je u Sukošan većini bilo najjednostavnije doći iz cijeloga kotara zbog njegovog geografskog položaja. Okupilo se oko 1.000 ljudi, no ipak zbog lošeg vremena jedan dio izaslanika nije došao pa je zbog toga izabran privremeni upravni odbor kotarske organizacije HSS-a na čelu s predsjednikom Franom Vulinom. Sastanak se pretvorio u javni zbor na otvorenome na kojem je Silobrčić održao govor o aktualnoj političkoj situaciji i *odao priznanje nepokolebljivosti naroda*.[90] Silobrčićev politički rad i djelovanje nastavlja se i na početku 1936. godine pa je tako u ožujku održavao sastanke u biogradskoj, zemuničkoj i ninskoj općini pojašnjavajući aktualnu političku situaciju i važnost Gospodarske sloge. Sudjelovao je i u dijeljenju hrane oskudnima koju je poslao Odbor za narodnu pomoć. Sastanci su održani u selima: Dračevcu, Visočanima, Radovini, Ražancu i u samom Biogradu. U Zemuniku su održana dva sastanka (vezano za skore općinske izbore), a u Pakoštanima jedan sastanak s pristašama HSS-a. U Ninu je također održan sastanak svih izaslanika seoskih pristaša HSS-a s područja ninske općine na kojem je za povjerenika Gospodarske sloge izabran seljak Mate Gržan iz Petričana. Na svim sastancima pohvaljen je rad Gospodarske sloge koja je na vrijeme poslala hranu jer se već počela osjećati nestašica. Naglašene su i teškoće koje imaju stanovnici biogradskog kotara s pograničnim kartama budući moraju pisati posebne molbe i plaćati za njih takse u iznosu od 5 dinara. To im je otežavalo dolazak u Zadar i zarada koju su tamo ostvarivali. Takve obaveze stanovnici kotara Preko nisu imali.[91]

U ovom razdoblju vidljiv je veliki entuzijazam i uzlet koji je HSS doživjela nakon Petosvibanjskih izbora 1935. godine i u prvoj polovici 1936. godine. Međutim, javljaju je tada i prve organizacijske teškoće koje vodstvo stranke nastoji otkloniti jačanjem discipline i čestim boravkom vodećih ljudi na terenu među članstvom, pristašama i narodom. U međusobnom odnosu većine stranačkih članova i pristaša dolazi do izražaja solidarnost, oni se međusobno

[89] Jadranski dnevnik, godina II: broj 305 od 6. prosinca 1935: 4.
[90] Jadranski dnevnik, godina II: broj 310 od 12. prosinca 1935: 5.
[91] Jadranski dnevnik, godina III: broj 75 od 30. ožujka 1936: 2; Novo doba, godina XIX: broj 75 od 30. ožujka 1936: 3.

nazivaju *braćom* i spremni su materijalno pomoći one među sobom koji su lošijeg imovinskog stanja. Takvim međusobnim pomaganjem ipak se nije moglo puno postići, nego se uvelike ovisilo o pomoći sa strane – bilo države, bilo stranačkih organizacija (u prvom redu Gospodarske sloge).

Srednja Dalmacija. Kao i u sjevernoj Dalmaciji gdje su najveća središta Šibenik i Biograd na Moru, tako i u srednjoj Dalmaciji poslije izbora 1935. godine dolazi do nagle ekspanzije u organiziranju i djelovanju HSS-a pri čemu najviše utjecaja dolazi iz Splita kao najvećeg grada tog dijela Dalmacije i sjedišta banske uprave. Prva značajnija politička događanja već u ljeto 1935. godine vezana su za Sinjsku alku koja je i u to vrijeme bila društveni događaj na širem dalmatinskom području. Naime, dogodili su se krvavi nemiri koji su bili politički motivirani. Nekoliko dana prije održavanja Alke u dvorani *Orlana* održan je 11. kolovoza 1935. godine u Sinju sastanak na kojem je prisustvovao Paško Kaliterna i Edo Bulat te velik broj pristaša HSS-a iz Sinja zajedno s domaćim zastupnikom Pavlom Krcom. Kaliterna je *istakao potrebu potpune narodne sloge, da bi tako čvrsti i nerazdvojeni postigli onaj ideal za kojim ide cijeli hrvatski narod pod vodstvom dr. Mačeka*, a Bulat je naglasio *da je Seljačko-demokratska koalicija sazdana u vrijeme najtežih borbi i da ona i danas ostaje čvrsto povezana do postignuća zajedničkog cilja*. Po tom se sastanku nije moglo naslutiti da će za samo nekoliko dana doći do krvavih nemira u kojima su se sukobili pristaše HSS-a i žandari te ponekih režimski orijentirani članova Alkarskog društva. U tim je neredima smrtno stradao jedan seljak. Predstavnici HSS-a iz Sinja imali su svoje viđenje nereda nakon alkarskog natjecanja, pri čemu su svu odgovornost prebacivali na alkarskog vojvodu Vicu Grabovca i žandarmeriju. Narodni zastupnik HSS-a Pavao Krce i njegov zamjenik Ivo Smolić uputili su ministru unutarnjih poslova Antonu Koroščuu brzojav u kojem su naveli da je nakon završetka alkarskog natjecanja žandarmerija isključivo zbog klicanja Mačeku i Hrvatskoj dobila nalog od žandarmerijskog potpukovnika iz Splita da *jurne na narod i da bode*. Žandari su ovo izvršili s *fanatizmom*, tukući i ranjavajući *potpuno nevine manifestante*. I uz sve žandarske udarce narod je ipak *uščuvao potpuni mir i red*, a alkari su neometano krenuli svojim kućama. Smolić je istaknuo da je izvješće informativne agencije *Avala* o neredima u Sinju u potpunosti netočno, a posebno je neistinita tvrdnja da je masa na žandare pucala iz revolvera. Nitko se nije pripremao za nerede tijekom alkarskog natjecanja, *osim nekih od alkara*, koji su nedugo prije održavanja Alke kod predstavnika vlasti *harangirali* protiv naroda, a svi ti alkari bili su pristalice bivšeg Jevtićevog režima. Smolić je i od vodstva HSS-a u Splitu također dobio potporu da pristaše HSS-a za vrijeme Alke zadrže mir. Predsjednici seoskih izbornih organizacija HSS-a o ovome su trebali obavijestiti svoje pristaše. Izrađeno je 500 letaka koji su razaslani po selima sinjskog kraja. U

spomenutom letku navedeno je: *Prema uputama najstrože je zabranjena svaka demonstracija dne 18/8/1935 prigodom Alke. Ova zabrana najstrože veže svakog člana Hrvatskog narodnog pokreta. Svaki onaj koji bi napravio ispad ne smatra se našim članom. Sramotno je da se pokrivaju vojskom i upravnom vlastima oni, koji su se ogriješili o hrvatski narod, a naša javna osuda već će se čuti. Stoga se naređuje potpuni mir i red. Okititi kuće hrvatskim zastavama*. Sličnog sadržaja bio je i plakat koji su potpisali Krce i Smolić i koji je istaknut na Trgu kralja Tomislava u Sinju. Tumačenje lokalne uprave bilo je suprotnog smisla od noga koje je dalo vodstvo HSS-a. Upravno odjeljenje Primorske banovine u Splitu u nedjelju 18. kolovoza 1935. uputilo je u Beograd svoju verziju događaja u formi telefonskog izvješća. U njemu se navodi da je natjecanje prošlo u *miru i redu*. Alkarski vojvoda je na kraju svečanosti održao tradicionalan govor. Tom se prilikom klicalo: *Živeo Kralj, živela Jugoslavija*, ali i poklici: *Živeo Maček, živela Slobodna Hrvatska. Dole Jugoslavija, živeo [Ante] Pavelić*. Zatim je, zbog *velike naelektrisanosti mase*, došlo do *komešanja i nereda* tijekom kojih su *ekstremni elementi* kamenovali žandare: *... lako je ranjen kamenom po glavi žandarmerijski potpukovnik g. Rajković, jači udar po glavi dobio je narednik Radić, a jedan žandar je lako ranjen u nogu*. Nakon toga masa je krenula prema gradskom trgu gdje je nastavila skandirati Mačeku i kamenovati žandare, od kojih je jedan teže ranjen u glavu. Masa je navalila na žandare, a jedan od njih je pucao i ubio jednog civila. Nakon toga demonstracije su razbijene, a žandarima je u pomoć stigla vojska.[92] Sinjski su nasilni i krvavi neredi na samoj Alki bili odraz napete situacije koja je zavladala nakon Petosvibanjskih izbora u kojoj su pristaše HSS-a, osnaženi i nesputani nakon prestanka otvorene diktature, bili spremni javno demonstrirati svoje političke stavove. Druga prorežimska strana (u ovom slučaju neki članovi Alkarskog društva na čelu s vojvodom Vicom Grabovcem) nije bila spremna prihvatiti taj stav i oštro mu se pokušavala suprotstaviti koristeći policijsku i vojnu zaštitu i silu te izazivajući pri tome nerede s krvavim posljedicama. U rujnu 1935. godine kreću turneje dalmatinskih prvaka HSS-a po srednjodalmatinskim otocima i po Dalmatinskoj zagori. Ujutro u nedjelju 1. rujna 1935. godine pristigli su brojni Mačekovi pristaše u Milnu koja je bila okićena zastavama. Na skup su došli seljaci iz okolnih mjesta, a iz Splita je specijalno doplovio parobrod *Strosmayer* prepun ljudi. S obale u Milni gdje su se svi okupili, krenula je povorka na čelu koje su išli narodni zastupnici Mladineo, Berković i Kaliterna te je nošeno 20 narodnih zastava iz raznih mjesta. U povorci su sudjelovale tri glazbe: iz Povlja, Pučišća i Milne. Na trgu kod obale održan je središnji zbor na kojem je bilo prisutno 6.000 ljudi. Prvi je govorio Ivan Petar Mladineo koji se osvrnuo na postanak

[92] Novo doba, godina XVIII: broj 187 od 12. kolovoza 1935: 3; BARIĆ, 2006: 942-945.

države i na Vidovdanski ustav, potom Paško Kaliterna koji je u svome govoru istaknuo potrebu održavanja jedinstva narodnog pokreta, a treći je govorio Josip Berković prikazujući trenutnu političku situaciju i oštro kritizirajući stvaranje Jugoslavenske radikalne zajednice i pokušaj da se među Hrvate ubaci nesloga. Cijeli je zbor protekao u miru i bez incidenata, a završen je pjevanjem hrvatske himne. Politička situacija je i dalje bila napeta kao što se vidjelo na primjeru Sinjske alke iz kolovoza. Tako je i na Braču bio vođen kazneni postupak pred sudom protiv šestorice optuženika iz Postira što je bilo politički uvjetovano budući su oni bili pristaše HSS-a i Vladka Mačeka (optuženi su bili Ivan Skorić, Jerko Kuščić, Pavao Grepi, Ivan Jelinčić, Tode Brtičević i Ante Duhović). Njih je zastupao odvjetnik Edo Bulat koji je zbog toga u listopadu i došao u Postire gdje je s okupljenim pristašama održao politički skup govoreći o političkom razvoju situacije, a govorilo se i o mjesnim prilikama. Bulata je pozdravio u ime izborne organizacije HSS-a Pavao Morović. Sutradan su optuženi bili oslobođeni krivnje te se po njihovom povratku u Postire okupilo cijelo mjesto što se pretvorilo u manifestacije Hrvatskoj, Mačeku, Bulatu i bračkom narodnom zastupniku Mladineu. Okupljenima je Bulat održao govor.[93]

U nedjelju 8. rujna 1935. godine na Visu i Komiži održana dva velika skupa HSS-a na kojima su o političkoj situaciji govorili Josip Berković i Ivan Petar Mladineo i u ime vodstva iz Splita Paško Kaliterna, Edo Bulat i Ante Mijić. Na Vis je krenulo iz Splita parobrodom *Bosna* oko 400 izletnika, Mačekovih pristaša. Na obali je bila okupljena masa svijeta koja je klicala Mačeku i Hrvatskoj i pristiglom stranačkom vodstvu. Čitavo mjesto bilo je okićeno zastavama, zelenilom i cvijećem, a na ulazu je bio podignut slavoluk. Formirana je velika povorka koja je uz klicanje došla na trg pred gradsku općinu. Tu se skupilo preko 3.000 ljudi iz Komiže i okolnih sela. Skup je otvorio Eneo Forenpocher. On je u svom govoru pozdravio vođu hrvatskog naroda Vladka Mačeka, a zatim vodstvo iz Splita. Iza toga dao je riječ narodnom zastupniku Berkoviću koji je *uz mnogo odobravanja i poklika prisutnih*, održao govor u kojem je prikazao političku situaciju i istaknuo kako i na koji način žele Hrvati riješiti *Hrvatsko pitanje*. Iza njega govorio je Paško Kaliterna koji je najprije *izručio narodu pozdrave vođe dr. Mačeka*, a zatim je prešao na izlaganje političkih ideja *Hrvatskog seljačkog i narodnog pokreta,* ističući slogu hrvatskog naroda *koji se sav okupio oko svoga vođe dr. Mačeka*. Iza Kaliterne govorio je Ivan Petar Mladineo s otoka Brača *osvrćući se na razne političke momente u vezi s borbom hrvatskoga naroda za svoja prava*. Zatim je uzeo riječ Ante Mijić iz Klisa koji je govorio o ulozi radnika u *Hrvatskom narodnom pokretu*, pozivajući radništvo na opću

[93] Jadranski dnevnik, godina II: broj 254 od 30. listopada 1935: 6.

solidarnost sa svim drugim staležima. *Hrvatski će narod*, kaže, *jedino okupljen do posljednjeg čovjeka pod vodstvom dr. Mačeka moći doći do ostvarenja svojih političkih zahtjeva*. Posljednji je govorio Edo Bulat koji je iznio razne situacije iz hrvatske političke povijesti i to doveo u analogiju sa tadašnjim vremenom. Naročito se zadržava na greškama austrijske politike prema Hrvatima i ističe *da ju je to survalo u propast*. On se također zalaže *za slogu hrvatskog naroda u njegovoj političkoj borbi i poziva prisutne da budu odani i vjerni pristaše Vladka Mačeka*. Govori svih govornika bili su prekidani pljeskom i klicanjem Mačeku, slobodi i Hrvatskoj. Poslije komiškog skupa vodstvo iz Splita i izletnici krenuli su parobrodom za Vis. I tamo im je kao i u Komiži priređen veličanstven doček. Osim izletnika iz Splita u Vis su stigla dva posebna parobroda iz Komiže i Hvara s izletnicima (pristašama HSS-a). Pred nekoliko tisuća ljudi skup je otvorio Ivan Farolfi, pozdravljajući vođu Vladka Mačeka i vodstvo iz Splita. Iza toga upućen je Mačeku pozdravni brzojav te su *uz oduševljeno odobravanje naroda* govorili Josp Berković, Ivan Petar Mladineo, Paško Kaliterna, Edo Bulat i Ante Mijić koji su kao i u Komiži protumačili politiku *Hrvatskog narodnog pokreta* i političku situaciju.[94]

Istoga dana kad i zbor u Milni na Braču u nedjelju 1. rujna 1935. godine održan je sastanak pristaša HSS-a u dalmatinskom zaleđu nedaleko od Splita u mjestima Donji Dolac, Bisko i Krušvar. U Donjem Docu sastanak se pretvorio u veliki skup na kojem su govorili Paško Kaliterna, Edo Bulat i Ante Mijić. Župnik don Ivan Banić pozdravio je goste, a njihovi govori *bili su pažljivo saslušani*. Cijelo je mjesto bilo iskićeno narodnim zastavama. Na povratku iz Donjeg Doca stranački prvaci HSS-a bili su u mjestu Bisko gdje ih je pozdravio župnik don Marin Balin, a na zboru su bili prisutni svi seljani. U Biskom se pridružio i narodni zastupnik s liste HSS-a Pavao Krce koji je došao iz Sinja te je predložio da taj dan svi skupa otiđu i u treće mjesto Krušvar. Na svim tim skupovima Paško Kaliterna je naglasio činjenicu kako je u splitskom kotaru, usprkos državnom teroru, lista HSS dobila 18.000 glasova, a predstavnici Vlade 3.000 glasova. Edo Bulat je rekao *da se svaka država, ako želi sebi dug život, mora temeljiti na razumu, a ne na sili*. Vidljivo je, kao i u sjevernoj Dalmaciji, prisustvo na skupovima župnika što je bio jasan pokazatelj kako niže katoličko svećenstvo u najvećoj mjeri aktivno slijedi politiku HSS-a.

U općini Muć održana je 26. rujna 1935. godine velika skupština HSS-a na koju su došli predstavnici HSS-a iz Splita Paško Kaliterna i Edo Bulat, zatim Jozo Mratinović i Ante Mijić. Već rano u jutro počeo je stizati narod iz najudaljenijih sela. *Ponosi Zagorci stupali su skladno u četvroredovima na čelu sa natpisom sela i zastavama, a s njima je išlo i po nekoliko konjanika*.

[94] Novo doba, godina XVIII: broj 205 od 2. rujna 1935: 3; broj 210 od 9. rujna 1935: 2.

Podignuta je bila i govornica, u zelenilu i zastavama. Skup je otvorio u narodu *omiljeni seljak* Filip Ninčević iz sela Radunića. Pozdravivši okupljeni narod i narodne prvake dao je riječ Paški Kaliterni koji je zahvalio narodu na odazivu te je prenio pozdrav *predsjednika i vođe Hrvata dr. Mačeka njegovim milim Zagorcima*. Govorio je dalje o tome kako se već dugo narod nije mogao sastajati ovako slobodno. Prvaci su kaže *došli u posjet narodu, a ne da agitiraju*. Kaliterna dalje nastavlja *kako je pok. Stjepan Radić bio onaj koji je okupio cijeli hrvatski narod, organizirao ga u bivšoj Hrvatskoj seljačkoj stranci pa je radi toga ta stranka i bila kroz ovih sedam godina najjače uporište hrvatskog naroda, ona je na svojim leđima podnijela sve muke i tegobe*; d*anas je u njoj čitavi hrvatski narod*. Govorio je i o značenju Petosvibanjskih izbora. Istaknuo je *da se nije vodila ovakova politika, ne bi narod osiromašio*. Ponudio je tome alternativu u seljačkoj politici i seljačkom pravu pozivajući narod *neka ostane i u buduće čvrst i složan, kao i do sada*. Jozo Mratinović je govorio o izbornim obećanjima za vrijeme izbora 5. svibnja te je hvalio *disciplinu i slogu seljačkog naroda koja se mora pokazati naročito i kod općinskih izbora*. Edo Bulat se u svom govoru zadržao na političkoj strani Radićeva pokreta, zatim je obrazlagao značajne datume u povijesti hrvatskog naroda naglašavajući kako hrvatski narod nije osvajao: *Ta blagost i dobrota, a naročito miroljubivost, pribavili su mu velike simpatije u svijetu*. Na kraju je radnik iz Klisa Ante Mijić u kraćem govoru iznio važnost seljaka i radnika u društvenom životu.

Isti dan popodne u 15 sati održan je vrlo dobro posjećen skup HSS-a u Lećevici. Otvorio ga je župnik fra Petar Glavaš koji je narodne predstavnike pozdravio *u ime naroda siromašne Lećevice i svećenstva općine*, a seljak Jakov Zoko narodu je predstavio goste iz Splita. Govornici su uglavnom obrazlagali narodu isto kao i u Muću, a Paško Kaliterna je govorio posebno o općinskim izborima i o tome kako narod treba preuzeti upravu u općinama u svoje ruke.[95]

Sveprisutni Paško Kaliterna dana 20. listopada 1935. godine održao je prvi sastanak u 9 sati u Beranovcu u imotskom kotaru gdje je pojasnio trenutnu političku situaciju, a zatim je govorio *i o skorim općinskim i općim državnim izborima*. Apelirao je *na slogu i međusobnu ljubav*. Drugi sastanak održao je u 11 sati u Imotskome te je ponovo iznio političku situaciju i govorio o izborima. Pozvao je prisutne da aktivno sudjeluju u radu Seljačke sloge. Poslijepodne je održan i treći sastanak u Zadvarju s istim temama.[96] Dan poslije 21. listopada 1935. u selu Gata u Poljicima održan je sastanak pristaša HSS-a. Na sastanak su došli izaslanici svih organizacija iz općine Priko-Poljica. Sastanak je otvorio župnik don Stipe Kaštelan (osvrćući se na povijest

[95] Novo doba, godina XVIII: broj 226 od 27. rujna 1935: 6.
[96] Novo doba, godina XVIII: broj 246 od 21. listopada 1935: 3

Poljičke republike), a potom je o političkoj situaciji i o izbornim (stranačkim) organizacijama govorio Kaliterna koji je naglasio: *Braćo, sastali smo se danas da izaberemo upravu izborne općinske organizacije. Te su nam izborne organizacije potrebite da nas izbori ili općinski ili opći državni ne zateknu nepripravne... Općine su u teškim financijskim prilikama, a narod u današnje općinske uprave nema povjerenja. Na skorim novim općinskim izborima treba stoga birati ljude dobre i ispravne*.[97] Zatim je govorio Stipe Matijević o tome kako se mora imati povjerenja u vodstvo te je predložio da se iz sela poljičke općine gdje ima vina, skupi toga vina i pokloni *braći* preko Mosora u drugim selima koji vina nemaju. Prisutni su njegov prijedlog spremno prihvatili. Potom se prešlo na izbor upravnog odbora općinske izborne organizacije. Jednoglasno je izabran za predsjednika seljak Ivan Kaćunko iz Gata. Na kraju je Kaliterna ponovno uzeo riječ govoreći o Seljačkoj slozi.[98] Jednako kao i na području sjeverne Dalmacije prvaci HSS-a obilaze mjesta osnivajući mjesne političke organizacije HSS-a koje oni tada nazivaju *izbornim odborima* budući su ih osnivali očekujući općinske izbore (kao i parlamentarne u dogledno vrijeme). Istovremeno osnivaju u istim tim mjestima i s istim tim ljudima prehrambene odbore jer je te 1935. godine zavladala velika nestašica hrane. Ti su prehrambeni odbori bili začetak organizacija Gospodarske sloge. Sve sastanke u srednjoj Dalmaciji organizacijski vodi uglavnom isti tim od nekoliko ljudi: Paško Kaliterna, Josip Berković, Edo Bulat, Jozo Mratinović, Ivan Mijić, Ivan Petar Mladineo i Stipe Matijević. Oni neprestano obilaze općine splitskog kotara i općine na srednjodalmatinskim otocima osnivajući mjesne organizacije HSS-a, okupljajući narod i privlačeći ih za politiku HSS.

Nakon obilaska sjeverne Dalmacije u rujnu 1935. godine narodni zastupnik Tomo Baburić kao Mačekov izaslanik stiže početkom 1936. godine i u srednju Dalmaciju koju u nekoliko navrata cijelu obilazi od siječnja do ožujka držeći stranačke sastanke i skupove. Baburić i Josip Berković te zamjenik narodnog zastupnika Ivan Farolfi boravili su na otoku Hvaru 12. i 13. siječnja 1936. godine gdje su održali sastanke svojih pristaša, pristaša *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Prvi je *pouzdani sastanak* održan u Jelsi. Tomo Baburić objašnjavajući što je *Hrvatski seljački pokret* kaže: *Hrvatski seljački pokret ne vodi politiku pojedinca, ne vodi politiku klasnu, već opću, narodnu politiku. U tom pokretu ima mjesta svakom čovjeku i svakom pojedincu koji pošteno misli i osjeća. Tu ima mjesta seljaku i radniku, građaninu i činovniku, obrtniku i intelektualcu, ali samo onda kada svoju sudbinu vežu sa sudbinom čitavog hrvatskog naroda. Jer Hrvatski seljački pokret priznaje svakomu pravo na život i neće dozvoliti da na jednoj strani budu povlašteni, a na drugoj potlačeni i poniženi. A da se to sve postigne, hrvatski seljački*

[97] Novo doba, godina XVIII: broj 257 od 4. studenoga 1935: 5.
[98] Jadranski dnevnik, godina II: broj 257 od 4. studenoga 1935: 5.

narod treba politiku uzeti u svoje ruke. U tom teškom poslu treba nam pomoći sve ono što pošteno misli i osjeća, i pošteno radništvo i poštena inteligencija... I zato nije dovoljno biti samo pristaša Hrvatskog seljačkog pokreta, već je potrebno da svaki pojedinac bude i suradnik, da pomaže izgrađivati i izgraditi ovaj brod koji mi nazivamo Hrvatski seljački pokret...[99] Na kraju je Baburić preporučio i osnivanje društava preko kojih treba prosvjećivati narod. Isti dan je sastanak na istu temu održan i u Vrboskoj, a sutra u Pitvama, Vrsniku, Svirču, Vrbnju, Dolu i Starigradu te su svugdje srdačno dočekivani.

Na Visu su 15. veljače 1936. godine održani sastanci s narodom predstavnika mjesnih i općinskih organizacija HSS-a iz hvarskog kotara te domaćeg narodnog zastupnika Josipa Berkovića, a kao izaslanik predsjednika Mačeka došao je narodni zastupnik Tomo Baburić. Obišli su tijekom dana sva sela na otoku i Komižu, a navečer su bili u Visu. U Komiži i Visu održan je *pouzdani sastanak* na kojem su zastupnici govorili o trenutnom političkom stanju, a u ostalim selima održavani su *prijateljski sastanci*. Navečer je u Hrvatskom domu u Visu organiziran hrvatski narodni ples. Zaključak je bio *kako je cijeli otok Vis dokazao danas da je zbijen u redovima Hrvatskog seljačkog pokreta. Velik dio zasluga za to pripada zamjeniku narodnog poslanika Višaninu Ivanu Farolfiju*.[100] Od 8. do 14. veljače 1936. godine narodni zastupnik Tomo Baburić proputovao je cijeli sinjski kotar tumačeći ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Održao je sastanke u skoro svim mjestima triljske, sinjske i vrličke općine. U samome Sinju sastanak je održan 8. veljače u Hrvatskom katoličkom domu, a govorili su uz Baburića član Glavnog odbora HSS-a Ivan Čelan i sinjski načelnik Ivo Smolić. Sutradan sastanak je održan u Vrlici i Kijevu gdje je bilo prisutno preko 2.500 ljudi. Sljedećih dana sastanci su svugdje na istu temu održani u Hrvacama, Udovičićima, Otoku, Glavicama, Biteliću, Trilju, Jabuci i Veliću. Svi su sastanci održani *uz mnogobrojno prisustvo naroda koji je najpomnije slušao razlaganja svojih narodnih predstavnika*.[101] Tomo Baburić je u svojoj turneji po Dalmaciji poslije sinjskog kotara kao izaslanik vodstva HSS-a iz Zagreba posjetio u prvoj polovici ožujka 1936. godine i kotar Imotski tumačeći ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Na sastanku u Imotskom koji je održan u općinskoj vijećnici bilo je prisutno oko 1.000 ljudi. U svom je govoru Baburić rekao: *Većinu hrvatskog naroda sačinjavaju seljaci, prema tome kod nas se mora voditi samo seljačka, tj. narodna politika. Seljak je pošten pa je zato i bio nemilosrdno iskorištavan. Seljaci su uvijek najviše trpjeli. Inteligencija, ako nije pokvarena, potrebna je narodu i ona mora svojim znanjem služiti narodu. Ratovi sami po sebi služe većim*

[99] Jadranski dnevnik, godina III: broj 10 od 14. siječnja 1936: 3.
[100] Jadranski dnevnik, godina III: broj 6 od 17. veljače 1936: 7.
[101] Jadranski dnevnik, godina III: broj 39 od 17. veljače 1936: 4.

dijelom visokoj gospodi i oni imaju najmanje štete, čak štoviše dobro im dolaze šaljući u rovove na groznu klaonicu seljake i radnike i tako se rješavaju onih koji bi im jednoga dana bili pogibeljni.[102] Sljedeći dan je Baburić u pratnji načelnika Imotskoga Mihovila Mile Vukovića i tajnika imotske kotarske organizacije HSS-a Luje Matea Domljana[103] održao skup u Zagvozdu na kojem je bilo oko 700 ljudi, a isti dan je održan skup i na Lovreću gdje su trojica govornika, između ostalog, govorili i o nasilju u imotskom kotaru za vrijeme Petosvibanjskih izbora te u Cisti gdje se okupilo oko 1.300 ljudi. Još je u Imotskoj krajini posljednji dan svoga boravka Baburić održao skupove u Studencima i Podbablju. Zaključak je *da svugdje nailaze na veliko oduševljenje i slogu seljaka imotskog kotara*.[104] U Postirama na otoku Braču 15. ožujka je održan ispred župne crkve skup HSS-a koji su predvodili Ivan Petar Mladineo, Paško Kaliterna, Stipe Matijević, Edo Bulat i Tomo Baburić. Kao i na drugim skupovima prvo su u svečanoj povorci prošli kroz cijelo mjesto, a onda su održani govori u kojima su govorili o hrvatskoj prošlosti, aktualnoj političkoj situaciji, politici HSS-a i *Hrvatskom seljačkom pokretu* (što je uključivalo socijalne i prosvjetno-kulturne teme).[105] Baburić je posjetio i Split i splitski kotar držeći pristašama HSS-a predavanja o *Hrvatskom seljačkom pokretu*. U Splitu je održao skup u dvorani Bratovštine svetoga Križa 16. ožujka 1936. godine navečer. Skup je otvorio Paško Kaliterna, a Baburić je održao predavanje u kojem je rekao: ... *Došlo je ono vrijeme do kojeg je moralo doći. Mi smo kazali – Gospodo, ne možete vi imati Jugoslaviju bez slobodnih Hrvata. Samo onda kada hrvatski narod bude slobodan, svoj na svom, onda možete imati Jugoslaviju. Vidite kako se gospoda u Beogradu muče, da su ušli u ćorsokak. Sada se u tom ćorsokaku vrte oko Hrvatskog pitanja kao pas oko vruće kaše. Trebalo bi zagristi, ma boje se, vruće je! Brate moj, ako ćeš jesti, moraš zagristi jer kaša sama neće doći pod zub. Dolazi ono što mora doći. Politika koju mi vodimo nije politika šovinizma, nije politika demagogije, nego je politika pravde. Netko se još nada da će se povratiti ono što je prošlo. Neće se to nikada povratiti. Naša je bitka dovršena. Mi smo gotovi. Hrvatski je narod iz bitke izašao kao pobjednik. Sada treba zaključiti mirovni ugovor koji mora biti onakav kako hoće hrvatski narod*...[106] Baburić je isti dan kad i u Splitu održao skupove HSS-a u Žrnovnici i u Stobreču. Bez obzira što će politička

[102] Jadranski dnevnik, godina III: broj 63 od 16. ožujka 1936: 7.
[103] Dr. Lujo Mateo Domljan, liječnik i političar (Poljica kod Imotskog, 1896. – Zagreb, 1982.). Dugogodišnji je tajnik kotarske organizacije Hrvatske seljačke stranke u Imotskom u međuratnom razdoblju, poslije Drugog svjetskog rata politički kažnjenik. Kazna mu je brzo oproštena te se vraća u Zagreb gdje specijalizira internu medicinu i radi u bolnici Sveti Duh do umirovljenja 1966. godine. Otac je Žarka Domljana, prvog predsjednika Hrvatskog sabora u samostalnoj Hrvatskoj. (BAŠKARAD JUTRONIĆ, 2019.)
[104] Jadranski dnevnik, godina III: broj 63 od 16. ožujka 1936: 7.
[105] Novo doba, godina XIX: broj 64 od 17. ožujka 1936: 3.
[106] Jadranski dnevnik, godina III: broj 64 od 17. ožujka 1936: 5; Novo doba, godina XIX: broj 64 od 17. ožujka 1936: 3.

borba HSS-a za rješenje *Hrvatskoga pitanja*, a koja je uključivala i ljudske žrtve, potrajati još nekoliko godina, prvaci HSS-a su već nakon Petosvibanjskih izbora i ususret općinskim izborima tvrdili da su pobijedili te su nagovještavali *mirovni sporazum* s Beogradom. Potom je Baburić 17. ožujka održao *širi sastanak* s pristašama HSS-a za mućku općinu i u mjestima Vrbi, Muću Gornjem i u Prugovu. Sastanak je održan u kući Beljaka Bulića. Na tom je sastanku Paško Kaliterna govorio *o organizacijskom radu u narodu u smislu programa i ideja Hrvatskog seljačkog pokreta, a po direktivama Gospodarske sloge*, a Tomo Baburić *o ideologiji Hrvatskog seljačkog pokreta*.[107] Isti dan održani su sastanci i u Muću Gornjem u kući Ante Jelčića te u Prugovu. Poslije mućke općine Baburić odlazi u Kaštela te u Kaštel Kambelovcu, Kaštel Lukšiću, Kaštel Starome i Kaštel Novome drži sastanke s pristašama HSS-a *o ideologiji Hrvatskog seljačkog pokreta*. Uz Baburića na sastancima su bili narodni zastupnici Paško Kaliterna, Pavao Krce i Jozo Mratinović. Sastanci su bili, kao i ranije, jako dobro posjećeni.[108] Prateći krajem 1935. i početkom 1936. godine rad dalmatinskih narodnih zastupnika i prvaka HSS-a te pri tome njihovu suradnju s Tomom Baburićem može se jasno vidjeti koliko su i na koji način organizirali HSS u Dalmaciji. Kao ljudi od povjerenja vodstva HSS-a oni su izlazili *u narod* od mjesta do mjesta tumačeći politiku HSS-a i osnivajući mjesne organizacije. To su radili javno preko skupova, većih ili manjih. Na tim skupovima po cijeloj Dalmaciji sudjelovao je i Tomo Baburić kao Mačekov izaslanik dajući lokalnim prvacima HSS-a dodatnu političku težinu i autoritet. On je svugdje gdje je dolazio držao govore predstavljajući Mačeka. Na taj se način jačala i pozicija Vladka Mačeka osobno – kao neupitnog vođe kojeg narod treba slušati i slijediti. Takav način političkog djelovanja bit će nastavljen i u sljedećem razdoblju, a kao Mačekovi izaslanici mijenjat će prvaci HSS-a uglavnom iz Savske banovine.

Južna Dalmacija. Na području južne Dalmacije koja je samo jednim svojim dijelom ulazila u sastav Primorske banovine, djeluje Niko Bjelovučić, stranački prvak HSS-a za kotar Metković. Poslije Petosvibanjskih izbora već 30. rujna 1935. godine u dolini Neretve je održana velika crkvena svečanost s nacionalnim pa i političkim karakterom. Svečanost je organizirana prigodom blagoslova spomen križa i ploče u Kuli Norinskoj, a povodom *250. obljetnice oslobađanja Neretve od Turaka i 1900 godina otkupljenja po Isusu Kristu*. Svečanost su organizirale četiri neretvanske župe na čelu sa župnicima, a bilo je prisutno nekoliko tisuća ljudi. Misu je predvodio splitski i makarski biskup Kvirin Klement Bonefačić, a u programu su sudjelovale metkovska i kominska glazba te zborovi pjevača iz Metkovića i Opuzena. Uz

[107] Novo doba, godina XIX: broj 65 od 18. ožujka 1936: 6.
[108] Novo doba, godina XIX: broj 68 od 20. ožujka 1936: 6.

svećenike kao govornik je nastupio i narodni zastupnik Niko Bjelovučić koji *je jako i jasno iznio osjećaje i uvjerenja duše svog naroda; govorio je o junacima i borcima koji su se borili i život zalagali za krst časni i slobodu zlatnu*. Njegov govor je odobravan, a jasna je poveznica s aktualnom političkom situacijom i borbom koja se vodi u okviru *Hrvatskog seljačkog pokreta*. HSS je često koristila različite povijesne obljetnice iz hrvatske nacionalne povijesti kako bi okupila narod i pridobila ih za svoju politiku. Pri tome je surađivala sa svećenicima Katoličke crkve koji su takve obljetnice koristili za organiziranje crkvenih proslava, a na kojima su onda aktivno sudjelovali i prvaci HSS-a.[109] Dana 20. listopada 1935. godine u selu Slivno-Ravno u kotaru Metković održan je skup HSS-a na kojem je govorio narodni zastupnik Niko Bjelovučić. Skupljeni narod *izašao mu je ususret pozdravljajući ga i kličući dr. Mačeku i ostalim borcima za hrvatska prava*. Bjelovučić je prisutnima pojasnio razvoj političke situacije *što je naišlo na odobravanje naroda*. Osim njega govorio je o *Hrvatskom seljačkom pokretu* i posjednik Stanko Salacan koji je posebno *naglasio jedinstvenu svijest Slivanjaca prigodom Petosvibanjskih izbora kada su pretrpjeli herojske muke od Jevtićevih organa*.[110] Krajem studenoga 1935. godine narodni zastupnik Niko Bjelovučić održao je s mjesnim prvacima HSS-a stranačke skupove u selima Vidonje i Dobranje. Prvo je ujutro u 9 sati održan skup u selu Vidonje gdje su dočekani od cijeloga sela i gdje su Niko Bjelovučić i Ilija Gabrić govorili o *Hrvatskom seljačkom pokretu* i borbi hrvatskog seljačkog naroda te o značenju Petosvibanjskih izbora. Potom su otišli preko brda u selo Dobranje gdje su svečano dočekani uz pucnje mužara. I u Dobranjama su Bjelovučić i Gabrić održali govore kao i u Vidonjama.[111]

Slično kao u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji kandidat HSS-a na listi za Narodnu skupštinu obilazi sela u svome kotaru okupljajući zainteresirane ljude kojima govori o politici HSS-a i njenoj ideologiji. Takav način rada prvaka HSS-a u Dalmaciji rezultirat će još većom političkom potporom HSS-u što će se pokazati na prijevremenim i redovitim općinskim izborima u 1935. i 1936. godini. Početno djelovanje prvaka HSS-a u Dalmaciji poslije Petosvibanjskih izbora preraslo je u pripremanje stranke za općinske izbore (prvo u dijelu općina prijevremene, a onda i redovite u svim općinama). Takvo se stranačko, političko djelovanje razvijalo do studenoga 1936. godine kada su ti izbori održani. Paralelno s tim procesima osnivanja mjesnih stranačkih organizacija i pripremanjem stranke za predstojeće izbore tekle su i druge aktivnosti koje su imale gospodarski, sindikalni, prosvjetni, kulturni karakter i slično, a odvijale su se kroz organizacije HSS-a poput Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza, itd.

[109] Jadranski dnevnik, godina II: broj 231 od 3. listopada 1935: 7.
[110] Jadranski dnevnik, godina II: broj 248 od 23. listopada 1935: 4.
[111] Jadranski dnevnik, godina II: broj 298 od 28. studenoga 1935: 4.

4. JAVNE MANIFESTACIJE HSS-a U DALMACIJI OD 1935. GODINE

Politički je život u vrijeme diktature doživio veliku transformaciju jer su klasični oblici djelovanja bili zabranjeni (stranka, njezin tisak pa čak i sve organizacije povezane s njom). Otpor se tada prebacio na druga manje vidljiva područja, osobito na kulturu. Ona je postala gotovo jedini način očitovanja nacionalnog identiteta, a uz nacionalizaciju kulture važnu su ulogu odigrale simboličke manifestacije. Lik pokojnog predsjednika Radića našao se na brojnim upotrebnim predmetima s drugim nacionalnim simbolima (grbom, trobojnicom, pleterom, narodnim ornamentom). Osmišljavaju se stranački blagdani kojima je isprva težište na njegovanju uspomena na stranačke mučenike naročito na S. Radića i žrtve atentata u Skupštini, ali i na druge ubijene u državnim progonima. Nakon obnove političkog života 1935. godine martirska je komponenta ostala u sjeni proslava rođendana predsjednika Mačeka koji su prerasli u najveće stranačke manifestacije kasnih 1930-tih. Simbolički su javni nastupi i parade imali sve važniju ulogu u potvrđivanu snage i organiziranosti *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Bio je to dio metoda koje je HSS upotrijebila u nenasilnom pružanju otpora i postizanju svojih političkih ciljeva. Na taj je način HSS ostvarila preduvjete za uspješan otpor: aktivirala je velik broj ljudi dajući im nužnu samosvijest za neposluh i otpor (postali su subjektom kako su u HSS-u voljeli reći).[112] U Dalmaciji su od 1935. godine među tim manifestacijama najznačajnije obilježavanje 100 godina nastanka hrvatske himne *Lijepa naša*, zatim obilježavanja vezana uz don Franu Bulića koji je preminuo 1934. godine, potom Mačekov rođendan i u konačnici mise zadušnice za Stjepana Radića i druge ubijene u političkim progonima. Također HSS organizira plesove i lutrije, najčešće povodom obilježavanja Nove godine, ali i u drugim prigodama. S druge strane HSS je dobro organizirano i masovno provodila bojkot službenih proslava i državnih praznika. To je bio prvi korak u slanju političke poruke režimu.

4.1. Proslava 100 godina hrvatske himne Lijepe naše

Hrvatska seljačka stranka koristila je hrvatske nacionalno-povijesne, vjerske, kulturne i slične obljetnice kako bi, obilježavajući ih, okupljala narod te politički širila i ukorjenjivala svoje ideje. Takvih je aktivnosti bilo i prije Petosvibanjskih izbora 1935. godine, a poslije tih izbora one su postale i učestalije. Među prvim obilježavanjima toga tipa bila je proslava stogodišnjice nastanka hrvatske himne *Lijepe naše* čije je stihove spjevao preporodni pjesnik Antun Mihanović u sklopu svoje pjesme Horvatska domovina objavljene u 10. broju *Danice* 14. ožujka 1835. godine. Proslava stogodišnjice nastanka hrvatske himne *Lijepe naše* poprimila je

[112] LEČEK, 2015: 32-33, 36.

tolike razmjere da su mnoga hrvatska mjesta organizirala proslavu te obljetnice: Split, Šibenik, Drniš, Mravinci, Selca i Pučišća na otoku Braču, Šolta, Omiš, Knin, Trogir, Makarska, Vis, Brusje na otoku Hvaru, Nerežišća i Postire na otoku Braču, Blato i Vela Luka na otoku Korčuli, otok Ist, Skradin... Te su proslave bile pažljivo organizirane od strane haesesovaca i drugih hrvatskih društava te se na njima okupljalo mnoštvo svijeta. Takva okupljanja su koristila kao pokazivanje dobre organiziranosti HSS-a i njezine političke snage i utjecaja među narodom te sposobnost da se poveže i koordinira s drugim hrvatskim društvima i ustanovama. Pregledom tih proslava stogodišnjice hrvatske himne koje su trajale u vremenskom rasponu od godinu dana 1935. i 1936. godine možemo zaključiti da je proslava *Lijepe naše* bila je uzdignuta na značajnu i bitnu nacionalnu, svehrvatsku razinu pa je tako u Dalmaciji – organizirana od Zagore do primorja i otoka; najbrojnija, središnja proslava i to među prvima bila je u najvećim gradovima Šibeniku i Splitu; u proslavama uz HSS organizacijski sudjeluje i HKD Napredak, pjevačka društva i zborovi te Katolička crkva; sastavni dio proslava stogodišnjice *Lijepe naše* jest najčešće i vjerski obred (misa i to po mogućnosti na staroslavenskom jeziku); središnji dio proslave sastojao se od skupa na kojem su govornici (najčešće narodni zastupnici HSS-a) govorili o hrvatskoj povijesti, ideologiji HSS-a i o aktualnoj političkoj situaciji. Često su kao govornici nastupali i katolički svećenici (Šibenik, Makarska, Kruševo...); sa svih je proslava upućivan brzojav potpore Vladku Mačeku u kojem se njemu iskazivala potpora kao vođi cjelokupnog hrvatskog naroda. U organiziranju obljetnice 100 godina hrvatske himne sudjelovali su i seljaci i građani i inteligencija uključujući i svećenike – pod vodstvom i u (su)organizaciji HSS-a. Od kraja 1935. godine HSS koristi simboliku hrvatske himne te je obilježavanjem stote godišnjice njenog nastanka u Dalmaciji zapravo održan cijeli niz političkih skupova na kojima se okupilo na desetke tisuća ljudi što je HSS-u poslužilo za izravno političko djelovanje pod plaštem kulturne manifestacije.

Prva velika manifestacija povodom proslave obljetnice hrvatske himne održana je u Šibeniku 24. studenoga 1935. godine. Okićeni grad ujutro je budila gradska glazba. Po ulicama su se skupljali ljudi i počeli su pristizati izletnički parobrodi i motorne lađe iz Pirovca, Vodica, Zlarina, Žirja, Prvića... Na predjelu grada koji se zvao Građa okupljala se povorka u koju se svrstalo više tisuća ljudi. Povorka je potom prohodala gradom do katedrale gdje je bilo odredište. Predvodio ih jedan odred narodne konjice sa zastavnikom, a zatim je išla gradska glazba, vodstvo HSS-a i SDK-a, a zatim mnoštvo građana i izletnika iz okolnih mjesta. Povorka se zaustavila pred katedralom i tek je mali dio sudionika mogao zauzeti mjesto budući se okupilo oko 15.000 sudionika.

Okupljeni pristaše HSS-a u Šibeniku na proslavi stote obljetnice Lijepe naše

Veći dio ostao je vani dok je u katedrali bila misa. Nakon toga po gradu su se *razvile manifestacije*. *Mase naroda* dolazile su pred hotel Krka gdje je bio održan skup koji je otvorio Dane Škarica. On je uputio pozdrav *svim Hrvatima i ističe značajnost današnje proslave u kojoj je progovorila ne samo kultura Hrvata, već i nacionalizam i elementarna snaga naroda, koji je u stoljetnoj borbi za svoja prava, lijući krv, visoko uzdizao kult pjesme, koja mu je dočaravala viteška djela predaka i ljepotu domaće grude, za koju su ginule generacije najčišćih, najboljih, rasnih Hrvata*. Potom je fra Vlade Bilobrk iznio *značajan doprinos narodnog preporoda pojavom ilirskog pokreta, čime nastupa novi period u kulturnom i nacionalnom životu Hrvata*. Na posljetku Dane Škarica zaključuje zbor s pozdravom svim Hrvatima, pročitavši brzojav upućen Braći hrvatskog zmaja te brzojav Vladku Mačeku koji glasi: *U ime Hrvata Šibenika i kotara koji danas slave 100. godina Lijepe naše pozdravljamo Vas vođu svih Hrvata*.[113]

I u Drnišu je u nedjelju 24. studenoga 1935. godine održana proslava stogodišnjice hrvatske himne. Cijelo mjesto je bilo okićeno zastavama, ujutro je fra Petar Berković služio svetu misu, a navečer je hrvatsko kulturno društvo Napredak u dvorani kina Biograd priredilo akademiju. Zbog velikog broja zainteresiranih nisu svi mogli ni ući. Svečanu akademiju u prisustvu narodnog zastupnika Mate Gorete otvorio je predsjednik Napretkove podružnice u Drnišu fra

[113] Novo doba, godina XVIII: broj 275 od 25. studenoga 1935: 4; Jadranski dnevnik, godina II: broj 295 od 25. studenoga 1935: 4 i 5.

Petar Berković. Berković i tajnik Ante Jurišić govorili su o nastanku hrvatske himne i ilirskom preporodu. Poslije je nastupio muški pjevački zbor i drugi izvođači (učenici, pjesnici, glumci).[114]

Druga velika manifestacija tim povodom održana je sredinom prosinca 1935. godine u Splitu, a glavni je govornik pred tisućama ljudi na splitskoj rivi bio Mačekov izaslanik Jakov Jelašić. Proslavu je formalno organiziralo Hrvatsko kulturno društvo Napredak – podružnica Split. Prvi dio programa održan je u kazalištu gdje je nastupilo novoosnovano Hrvatsko glazbeno društvo *Tomislav* s oko 150 pjevača i pjevačica.[115] Već pri dočeku Jelašića u večernjim satima na željezničkoj stanici organiziran je svečani doček na kojem je bilo prisutno puno ljudi uz pjevanje i paljenje vatri na Marjanu. Dočekali su ga Berković i Kaliterna, svirala je glazba, a okupljeni su uzvikivali *Živila Hrvatska*; *Živio dr. Maček*; *Slava Stjepanu Radiću*; *Živio profesor Jelašić*.

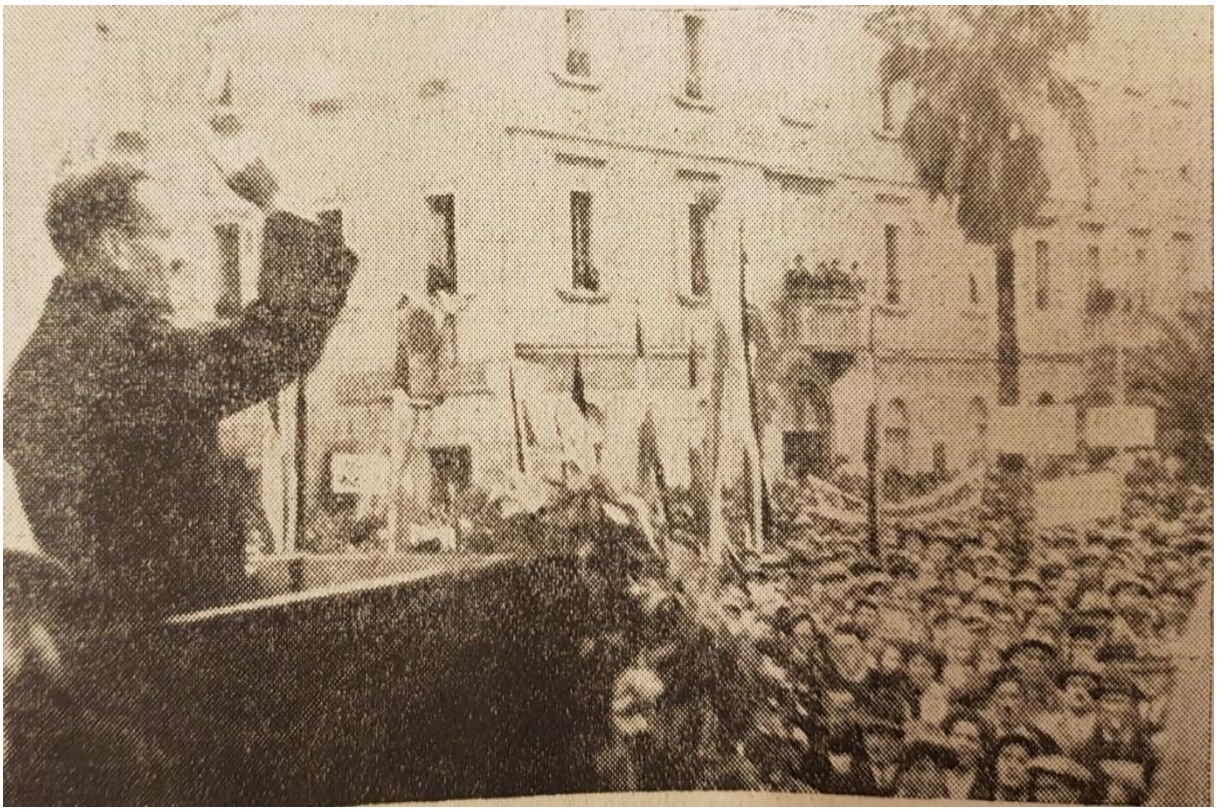

Jakov Jelašić govori u Splitu na proslavi stote obljetnice Lijepe naše

[114] Jadranski dnevnik, godina II: broj 298 od 28. studenoga 1935: 4.

[115] Tadašnje splitsko *Novo doba* piše kako je to: *... osim svečane proslave stogodišnjice nastanka hrvatske himne istovremeno veličanstveno i dostojanstveno manifestiranje političke svijesti hrvatskog naroda i njegova odanost hrvatskoj seljačkoj i narodnoj politici koju vodi narodno vodstvo na čelu s predsjednikom dr. Vladimirom Mačekom. Tisuće Hrvata svih krajeva Dalmacije došli su u Split sudjelovati na tom velikom narodnom slavlju i po tadašnjim procjenama Split ranije nije doživio takvog slavlja i takve narodne jednodušnosti.* (Novo doba, godina XVIII: broj 293 od 16. prosinca 1935: 1.)

U Jelašićevoj pratnji bio je Ivan Peštaj. Jelašić je po dolasku je *iznesen na rukama iz vagona*. U ime HSS-a zaželio mu je dobrodošlicu Josip Berković, a u ime Samostalne demokratske stranke Srećko Jakša koji je došao s cijelim odborom svoje stranke. Na putu do hotela okupljeni su ih pozdravljali i posipali cvijećem. Uskoro se Jelašić se pojavio na prozoru hotela ispred kojeg je na trgu bilo okupljeno mnoštvo te im se obratio: *Hrvatska braćo i sestre! Ovako kako ste sa oduševljenjem primili goste iz Zagreba, s isto takvim oduševljenjem i ljubavlju gleda danas Zagreb na naš lijepi hrvatski Split. Nema sile koja će tu ljubav koja vlada između Splita i Zagreba raskinuti. Ta ljubav bit će tako duga dok bude hrvatske narodne svijesti, kako u Hrvatskoj tako i u Dalmaciji. Živio hrvatski Split i živili svjesni Splićani!* Jelašić je istu večer obavio razgovore s hrvatskim narodnim prvacima iz Splita i okolice. U nedjelju 15. prosinca 1935. godine od ranog jutra glazba Hrvatskog sokola odsvirala je u svim gradskim predjelima budnicu. Biskup Kvirin Klement Bonefačić, uz asistenciju kanonika Milića i Krizomalija, odslužio je u katedrali misu na kojoj su sudjelovali i izaslanici iz Zagreba i narodnim prvacima iz Splita. Usprkos kiši u Split su Solinskom i Poljičkom cestom organizirano pristizale povorke ljudi koji su dolazili na proslavu. Bili su obučeni u narodne nošnje i nosili su hrvatske zastave. Sinjskim vlakom došli su pristaše iz Sinjske i Mućke krajine. Solinjani i Klišani dolazili su pješice i autobusima. Sve grupe koje su stizale kopnenim putem, svrstale su se na Marmontovoj poljani, bana Jelačića i Matošića ulici. Dio sudionika došao je s otoka i iz primorja parobrodima i motornim jedrenjacima (iz Makarskog primorja, Omiša, Trogira, Kaštela, Hvara, Brača i Visa). Osim toga stigla su izaslanstva iz Dubrovnika, Pelješca i Korčule, a bilo je nekoliko izaslanstava i iz Hercegovine. U velikom broju bile su došle velike grupe iz Drniške i Kninske krajine te brojna izaslanstva iz čitave sjeverne Dalmacije i Šibenika. Prema unaprijed pripremljenom programu svi su se okupili na Hajdukovom igralištu gdje je formirana povorka. Najprije je išla jedna grupa biciklista pa mladi, a zatim oko stotinu konjanika s narodnim zastavama u narodnim nošnjama koje su zastupale sve krajeve Dalmacije. Iza glazbe išli su barjaktari. Stotine barjaka zastupalo je brojna sela i gradove Dalmacije. Na čelu je bio stari Frane Matošić *noseći veliki barjak splitskih Hrvata*. Iza barjaktara išla je metkovska glazba svirajući veselo narodne davorije, a zatim su hodali narodni prvaci. U prvom redu bili su izaslanici iz Zagreba Jelašić i Peštaj, a uz njih narodni zastupnici Josip Berković, Paško Kaliterna, Edo Bulat, Josip Silobrčić, Ivan Petar Mladineo, Ivo Čelan, Stipe Matijević, Mate Goreta te Nikola Bjelovučić i ostali predsjednici organizacija, načelnici hrvatskih općina i narodni prvaci. Zatim je slijedila ogromna povorka sudionika, poredana po mjestima iz kojih su dolazili. Nošena je tabla s nazivom svakog pojedinog mjesta. Povorka je prošla Kavanjinovom, Svačićevom, Sinjskom, Dubrovačkom i Zvonimirovom ulicom, a zatim preko

Lučkoga prilaza krenula je novom Strosmayerovom i Dioklecijanovom obalom. Na Francuskoj obali i poljani Regenta Aleksandra (splitska riva) uslijedilo je svrstavanje. Narodni prvaci zauzeli su mjesto na tribini koja je bila okićena narodnim zastavama, a okupljeni pristaše popunili su cijeli prostor ispred. S desne strane tribine svrstali su se konjanici i zastave. Pred njima zauzeli su mjesto pjevači i pjevačice hrvatskog pjevačkog društva Tomislav, a zatim glazba iz Metkovića, Sućurca, Milne, Podstrane, glazba Hrvatskog sokola, glazba iz Makarske, dvije kaštelanske glazbe, glazba iz Pučišća, Postira, Sinja, Povlja i Trilja. S lijeve strane tribine zauzele su mjesto članice Hrvatske žene. Članice Hrvatske žene bile su obučene u nošnje raznih krajeva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Prepuna splitska riva na proslavi stote obljetnice Lijepe naše

Kad se masa naroda svrstala i smjestila (što je potrajalo preko sat vremena), pjevačko društvo Tomislav otpjevalo je pjesmu *Marjane, Marjane* pod dirigiranjem Tomislava Bulata nakon čega su govore održali Kaliterna, Berković, Jelašić, Cuzzi i Bulat govoreći o aktualnoj političkoj situaciji i ulozi HSS-a.[116]

Do kraja prosinca 1935. godine održan je cijeli niz proslava u manjim dalmatinskim mjestima povodom stote godišnjice hrvatske himne. Sve su te proslave organizirane na jednak način, a

[116] Novo doba, godina XVIII: broj 274 od 23. studenoga 1935: 3; broj 293 od 16. prosinca 1935: 1-3; Jadranski dnevnik, godina II: broj 314 od 16. prosinca 1935: 1-3.

zajedničko im je obilježje da su se iz polazišno kulturnih manifestacija pretvarale u političke skupove HSS-a.

U selu Mravincima, nedaleko Splita, svečano je 22. prosinca 1935. godine proslavljena stogodišnjica hrvatske himne. Cijelo je selo bilo okićeno, a iz Splita su kao izaslanici vodstva HSS-a stigli Kaliterna i Bulat. Pristigli su i brojni izaslanici iz okolnih sela kao i glazba iz Podstrane. Prvo je održana svečana staroslavenska služba Božja da bi potom počela je svečanost u domu HPD Zvonimir. Najprije je pjevački zbor Zvonimir otpjevao Hatzov *Hrvatski pjevački pozdrav*, a potom je Ante Belas govorio o političkom i kulturnom značenju *Lijepe naše* pa je onda *burno pozdravljen* uzeo riječ Paško Kaliterna. On je rekao kako je sretan što vidi *složan i razdragan narod* i naglašava *da ako danas ove proslave možemo slobodno držati, treba zahvaliti u prvom redu našem selu*. Iznosi najnovije političke događaje i naglašava: *Tko hoće biti Hrvat, mora poštivati seljačku politiku. Tu politiku koju je vodio pok. Stjepan Radić, danas beskompromisno vodi i njegov nasljednik dr. Vladko Maček*. Završava svoj govor hrvatskim seljačkim geslom: *Budimo svoji, svaki na svom, branimo složno naš hrvatski, seljački dom*. Na koncu je govorio još i predsjednik HRS za Dalmaciju Ante Mijić o ulozi seljaka i radnika u ljudskom društvu, naglašavajući *kako radnik zajedno sa seljakom, a u smislu ideja HSS-a može doći do svoga boljeg života*. Napominje kako Maček nije vođa samo hrvatskog seljaštva, već i hrvatskog radništva. Potom je formirana povorka koja je prošla kroz cijelo selo, a u seoskom središtu govor je održao Edo Bulat. Poslije podne je održana svečana akademija nakon koje su se okupljeni veselili i plesali. Sudionici su dobili na kraju spomen značke tog događaja.[117]

U Selcima na Braču svečano je isti dan kao i u Mravincima 22. prosinca proslavljena stogodišnjica hrvatske himne. U tu svrhu sastavljen je i prigodni odbor kojem je na čelu bio Petar Didolić. Sudjelovanje stanovništva iz Selaca i okolice bilo je vrlo veliko. U proslavi je sudjelovalo i pjevačko društvo *Branimir* iz Sumartina. Dvorana velikog Narodnog doma bila je puna naroda. Tu je prvo prikazan igrokaz Domovina, a zatim je kroz mjesto krenula povorka uz pjevanje domoljubnih pjesama.

U Pučišćima na Braču proslava stogodišnjice *Lijepu naše* održana je 26. prosinca. Proslavu je pripremio za tu prigodu posebno sastavljen odbor. Ranim jutrom tog dana Domagojska glazba odsvirala je budnicu, a zatim su svi Pučišćani okitili svoje domove narodnima zastavama. Prvo je u župnoj crkvi održana misa na kojoj je bio i narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo. Nakon mise pred crkvom je glazba odsvirala *Lijepu našu*, a zatim se *klicalo hrvatskoj himni, njezinom autoru i Vladku Mačeku*. Popodne je formirana povorka u kojoj je sudjelovalo i 40 konjanika.

[117] Novo doba, godina XVIII: broj 299 od 23. prosinca 1935: 4-5; Jadranski dnevnik, godina II: broj 318 od 21. prosinca 1935: 7.

Povorku je vodio poduzetnik Mirko Baturić na konju s narodnom zastavom. Pred školom je poslije toga održan skup koji je otvorio Marko Vrandečić. Student Juraj Plastić pojasnio je okupljenima *smisao i ulogu narodne himne u borbi hrvatskog naroda za njegova prava*. Seljak Nikola Eterović-Faraunić pozvao je prisutne da slijede Mačeka. Župnik iz Gornjeg Humca don Jozo Delić, istaknuo je važnu ulogu svećenstva u hrvatskim narodnim borbama. Govorio je još seljak Tomas Buvinić, omladinac Frano Drpić i Mate Baturić. Na kraju je govorio Ivan Petar Mladineo, koji je prikazao razvoj političkog života od 1918. godine do tada. Sa proslave je upućen pozdravni brzojav Vladku Mačeku te je otpjevana *Lijepa naša* čime je proslava završena.[118]

Početkom prosinca 1935. godine Šoltani su odlučili svečano proslaviti stogodišnjicu *Lijepe naše* 22. prosinca u Grohotama *i tako manifestirati svoju hrvatsku svijest*. Toga dana *je sve lepršalo u šumi narodnih zastava*, a na ulazu u Grohote postavljen je slavoluk. Ujutro su se okupili seljaci iz Maslinice, Gornjeg, Srednjeg i Donjeg Sela na čelu sa narodnim zastavama i mjesnim župnicima. Goste je dočekivao narod iz Grohota uz pratnju šoltanske glazbe. Svi su zajedno bili otišli u crkvu gdje je mjesni župnik don M. Bezić otpjevao *Tebe Boga hvalimo*. Prostor pred crkvom bio je urešen zastavama i zelenilom te je na njemu podignuta bina. Cijeli taj prostor masa je brzo ispunila. Proslavu je otvorio Ivan Cecić *koji je ujedno bio duša i organizator proslave*, a potom su uslijedili govori. Na posljetku je pročitan brzojav upućen Mačeku koji glasi: *Šoltanski Hrvati, sakupljeni na velebnoj proslavi Lijepe naše u Grohotama, pozdravljaju svoga vođu*.[119]

I u Omišu je početkom prosinca 1935. godine proslavljena stogodišnjica *Lijepe naše* te je u tu svrhu bio sastavljen odbor koji će prirediti svečanu proslavu stogodišnjice hrvatske himne. U odbor su ušli svi istaknuti Hrvati i kulturni radnici iz Omiša i to: župnik don Grgo Topić, sudac Nikša Bilić, odvjetnik Vjeko Vučić, odvjetnik Ivo Machiedo, književnica Olga Lozančić-Ivezić, pravnik Vlado Vukušić i književnik Jakov Tomasović.[120] Na omiškom primjeru vidljiva je *politička širina* koju propagira HSS okupljajući različite slojeve i struke ljudi i stvarajući tako izbornu bazu koja neće biti samo seljačka (premda je seljaštvo dominiralo svojom brojnošću).

U Makarskoj je 20. prosinca 1935. godine organizirana velika proslava stogodišnjice hrvatske himne *Lijepa naša* na kojoj se okupilo oko 6.000 ljudi iz cijelog Makarskog primorja. Uz

[118] Novo doba, godina XVIII: broj 302 od 28. prosinca 1935: 6; Jadranski dnevnik, godina II: broj 323 od 30. prosinca 1935: 4.
[119] Novo doba, godina XVIII: broj 284 od 5. prosinca 1935: 3; broj 299 od 23. prosinca 1935: 6.
[120] Novo doba, godina XVIII: broj 284 od 5. prosinca 1935: 3.

domaćeg narodnog zastupnika Stipu Matijevića kao Mačekov izaslanik bio je na proslavi Josip Berković. Grad je bio okićen zastavama, a proslava je počela ujutro misom u franjevačkoj crkvi. Poslije mise formirana je povorka koja je prošla ulicama na kojima je bilo mnoštvo naroda. Pred crkvom na središnjem Kačićevom trgu održana je javna skupština. Skupštinu je otvorio i vodio Juraj Jurišić. Glavni govornici su bili zastupnici Berković i Matijević, seljak iz Tučepa Ante Čović te dvojica svećenika: profesor franjevačke teologije u Makarskoj fra Božo Vuco i župnik Brela don Ante Soljanić. Zastupnici su govorili o političkom programu HSS-a te su pozivali prisutne (i seljake i radnike i građane) *da taj program slijede do zajedničke pobjede te su upozorili na protivnike i s lijeve i s desne strane političkog spektra*. Svećenici su veličali hrvatsku himnu te su govorili o slavnoj hrvatskoj prošlosti. Navečer je u prostorijama bivšeg paromlina održana svečana akademija čije su se pojedine točke na oduševljeno traženje prisutnih, morale ponoviti.[121]

I u Kninu je 22. prosinca 1935. godine proslavljena stogodišnjica hrvatske himne u organizaciji hrvatskog kulturnog društva Napredak i vodstva HSS-a u Kninu. Proslava je započela misom koju je služio kninski župnik fra Bernardin Topić. Nastavak proslave održan je u prostorijama Napretka u koje nisu mogli stati svi koji su došli. Dvorana je bila okićena slikama Stjepana Radića i Vladka Mačeka, a proslavu je otvorio predsjednik Napretkove podružnice u Kninu Mate Šarić, ukazavši na značaj proslave. Podsjetio je prisutne što je Maček rekao o hrvatskoj himni i pozvao ih sve da se tako vladaju. Nastupao je potom dječji i muški zbor, a onda je Stjepan Gunjača održao predavanje o hrvatskom preporodu i njegovom značenju u povijesti hrvatskog naroda. Govorio je još i župnik Topić *o slavnoj ulozi Knina u povijesti hrvatstva*. Na posljetku je Šarić pozvao sve da se u miru raziđu *uz staro hrvatsko geslo – U svoje ne damo, tuđe ne diramo*.[122]

Dana 29. prosinca 1935. u Trogiru je proslavljena stogodišnjica *Lijepe naše i hrvatskih preporoditelja*. Toj narodnoj skupštini i svečanosti prisustvovalo je nekoliko tisuća ljudi iz grada i iz okolnih sela. Proslava je počela misom koji je odslužio mitronosni opat Mileta, a potom je održano predavanje u gradskoj vijećnici. Govorili su Ante Belas o kulturnom i političkom značenju *Lijepe naše*, zatim zastupnik Jozo Mratinović o temi hrvatskog seljaštva. Potom je otkrivena spomen ploča na kojoj su bile uklesani stihovi hrvatske himne. Ploču je otkrio Roko Slade-Šilović, a postavljena je na trogirsku renesansnu palaču Knežev dvor u kojoj je bila gradska vijećnica. Navečer je održana svečana akademija u općinskoj vijećnici uz

[121] Jadranski dnevnik, godina II: broj 318 od 21. prosinca 1935: 3.
[122] Jadranski dnevnik, godina II: broj 321 od 27. prosinca 1936: 4.

pjevanje umjetničkih i rodoljubnih pjesama.[123] Tada otkrivena ploča dva je puta uklanjana i dva puta ponovno postavljana. Prvi put su je skinuli talijanski okupatori 1941. godine da bi je gradska vlast i Matica hrvatska ponovno postavili 1971. godine. Potom ju je gradska vlast na zahtjev SUBNOR-a ponovno uklonila 1974. godine, a konačno je vraćena na svoje mjesto 1990. godine dolaskom demokratskih promjena.

Ploča koju je postavila HSS na trogirski Knežev dvor (sjedište gradske vlasti) 1935. godine povodom proslave stote godišnjice hrvatske himne Lijepe naše

U subotu 28. prosinca 1935. Josip Berković dolazi u Komižu. U nedjelju je održao sastanak u općinskoj dvorani u školskoj zgradi. Sastanku je prisustvovao veliki broj ljudi, a otvorio ga je predsjednik mjesne izborne organizacije HSS u Komiži Ivan Farolfi. Berković je zahvalio prisutnima na dočeku i velikom prisustvu naroda te je naglasio kako je u Komižu došao sa osobitim zadovoljstvom *jer je Komiža uvijek dokazala da je hrvatska i da takva hoće i u buduće ostati*. *Ta borba*, kaže, *nije za ministarske fotelje, već za najpoštenije i najplemenitije ciljeve*. Govorio je i o inteligenciji te kaže kako hrvatski narod hoće da njegov kruh u prvom redu jedu njegovi sinovi. Prisjeća se braće Ante i Stjepana Radića koji su najviše doprinijeli da je hrvatski narod danas ovako složan te obrazlaže program *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Potom kaže *kako dr. Maček, kao pravi nasljednik pok. Stjepana Radića, vodi samo ne hrvatsku, nego i pravu seljačku politiku, koja traži da se o selu kao osnovici društva vodi onoliko računa, koliko ono zaslužuje. Politika koju danas predstavlja Hrvatski seljački pokret traži potpunu socijalnu*

[123] Novo doba, godina XVIII: broj 303 od 30. prosinca 1935: 6; Jadranski dnevnik, godina II: broj 323 od 30. prosinca 1935: 4.

pravdu, ona ne vodi računa samo o seljaku, već i o radniku kao grani narodnog stabla i zato nema i ne može biti nikakve druge ideologije, osim hrvatsko seljačke. Osvrće se i na općinske izbore, a završava govor pozivajući prisutne da ostanu složni, kao i dosada. Poslije Berkovića govorio je Ivan Farolfi. On se u osvrnuo na predizborne i poslijeizborne prilike. Pojašnjava prisutnima program HSS-a i napominje *kako je njezin program izašao iz narodne duše, hrvatske duše, duše čovječnosti, časti i poštenja*.

Poslije sastanka u Komiži Berković se, prolazeći kroz selo Podhumlje gdje ga je na cesti dočekalo mnoštvo svijeta, zaustavio i govorio o političkoj situaciji. Prolazeći kroz selo Podšpilje jednako je narod zahtijevao da mu Berković govori o političkoj situaciji što je on i učinio. U Pliskom Polju na cesti Berkovića je dočekalo oko 400 seljaka, pozdravio ga je glavar sela Niko Karuco. I tu je Berković pojasnio političku situaciju i zahvalio na dočeku. Na političkoj turneji Visom Berkovića su ljudi zaustavljali od sela do sela želeći ga vidjeti i čuti. Okupilo bi se gotovo cjelokupno stanovništvo što je dokazivalo koliko je HSS nakon Petosvibanjskih izbora zadobila povjerenje naroda na otoku Visu i na drugim srednjodalmatinskim otocima. U samome mjestu Vis Berkoviću je priređen doček kojemu je prisustvovalo oko 3.000 Višana. Berkovića je pozdravio seljak Pećarević, a potom se formirala povorka. Cijeli Vis je bio okićen narodnim zastavama. Povorka je došla do Hrvatskog doma gdje je Berković održao govor. Navečer je u prepunom Hrvatskom domu održana svečana akademija na kojoj je pjevao muški zbor pod ravnanjem mjesnog apotekara Stjepana Radića. U sklopu akademije govorili su Berković, Farolfi, Božo Repanić dok je Berislav Zamberlin održao predavanje o hrvatskoj narodnoj himni. Poslije je druženje nastavljeno kroz ples i zabavu. Sa svečanosti je poslan brzojav: *Dr. Vladko Maček – Zagreb. Hrvati Visa prilikom proslave stogodišnjice Lijepe naše, nalazeći se na okupu i staro i mlado sa svojim zastupnikom dr. Berkovićem, sjećaju se svog dičnog vođe i šalju mu svoje iskrene pozdrave, želeći mu da ga Bog što dulje poživi na diku i ponos hrvatskog naroda. Ivan Farolfi, zamjenik zastupnika*.[124]

U Brusju na otoku Hvaru svečanost proslave stogodišnjice hrvatske himne priredila je Hrvatska čitaonica u nedjelju 29. prosinca 1935. godine. Formirana je povorka na čelu koje je nošeno je pet zastava, a potom su se sudionici okupili u crkvi gdje je župnik don Frane Tadić služio misu na staroslavenskom jeziku. Iza mise krenula je povorka od oko 400 ljudi kroz selo do čitaonice gdje je održana akademija. Proslavu je otvorio Milivoj Miličić naglašavajući važnost obljetnice

[124] Novo doba, godina XVIII: broj 304 od 31. prosinca 1935: 4; Jadranski dnevnik, godina II: broj 324 od 31. prosinca 1935: 4.

koja se slavi, a potom je Juraj Jurjević održao predavanje o preporodnom dobu i nastanku L*ijepe naše*.[125]

Nisu sve proslave stogodišnjice hrvatske himne protekle bez problema jer je bilo slučajeva kao u Postirama na otoku Braču da su vlasti bile zabranile proslavu. U tom je mjestu 29. prosinca 1935. godine u organizaciji mjesnog HSS-a na čelu s predsjednikom Pavlom Marovićem trebala biti održana proslava stogodišnjice hrvatske himne *Lijepe naše*. Isplaniran je cjelodnevni program s budnicom, svetom misom i velikim skupom. Predviđen je bio i dolazak parobroda s gostima iz Splita. Međutim nadležne vlasti su otkazale proslavu. Kako je sve otkazano u zadnji čas parobrod s gostima je ipak doplovio iz Splita i narod se okupio tako da je u luci formirana povorka koja je prošla cijelim mjestom do središnjeg trga. Tu je održan spontani, improvizirani skup na kojem je govorio narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo. Klicalo se Mačeku i Hrvatskoj, glazba je svirala te su se naposljetku svi mirno razišli.[126]

U 1936. godini proslave stote obljetnice hrvatske himne nastavljene su već na samom početku godine, ali su se u pojedinim mjestima organizirale i do samog kraja te iste godine. Proslave su posebno često bile organizirane baš na dalmatinskim otocima: od Ista na sjeverozapadu preko srednjodalmatinskih otoka do Korčule na jugoistoku.

Već je 1. siječnja 1936. godine u Nerežišćima na Braču mjesni župnik don J. Lušić nakon održane mise *u jednosatnom govoru s mnogo lijepih detalja ocrtao najvažnije momente ilirsko-hrvatskog preporoda*. To je njegovo predavanje održano kao dio svečane proslave stogodišnjice hrvatske himne *Lijepe naše* i još je jedna potvrda o sudjelovanju katoličkog svećenstva u gotovo svim proslavama stogodišnjice hrvatske himne.[127]

Dana 3. siječnja 1936. godine i u Blatu na Korčuli svečano proslavljena stogodišnjica *Lijepe naše*. Organizaciju je pripremio za tu prigodu posebno formiran odbor; iz svih okolnih i daljnjih mjesta bili su priređeni izleti: iz Orebića, Lumbarde, Korčule, Žrnova, Pupnata, Čare i Vela Luke. Iz Lumbarde je sudjelovala i hrvatska glazba. Dan ranije (u subotu navečer) dočekan je izaslanik vodstva HSS-a iz Splita Edo Bulat kojega su na ulazu u mjesto pod slavolukom svečano dočekale tisuće Blaćana. Po okolnim brdima gorile su vatre. Potpredsjednik HSS-a u Blatu Jerko Žanetić pozdravio je kratkim govorom Bulata, a zatim je povorka pošla u središte mjesta gdje je Bulat pozdravio narod s prozora hotela. Sutradan ujutro u župnoj crkvi održano je svečano bogoslužje nakon čega je narodni zastupnik korčulanskog kotara Ivo Šeparović

[125] Jadranski dnevnik, godina III: broj 2 od 3. siječnja 1936: 5.
[126] Jadranski dnevnik, godina II: broj 322 od 28. prosinca 1935: 4; Novo doba, godina XVIII: broj 303 od 30. prosinca 1935: 5.
[127] Jadranski dnevnik, godina III: broj 1 od 2. siječnja 1936: 5.

održao je govor u kojem je iznio povijest hrvatske borbe u Blatu te usporedio hrvatski preporod i njegove uspjehe s tadašnjim političkim držanjem svih Hrvata pod vodstvom Vladka Mačeka. Formirana je velika povorka na čelu sa hrvatskom glazbom iz Lumbarde, a predvođena Bulatom i Šeparovićem i izaslanicima mjesnih organizacija HSS-a iz korčulanskog kotara, koja je krenula glavnim ulicama pjevajući i kličući Hrvatskoj, Mačeku i Stjepanu Radiću. U povorci su uz velike narodne zastave bili nošeni i razni domoljubni natpisi. Na velikom javnom skupu koji je bio *specijalno dozvoljen* od predsjednika Mačeka, okupilo se oko 10.000 ljudi na poljani ispred škole. Tribina je bila okićena narodnim sagovima, zastavama i slikama Radića, Mačeka i Trumbića. Skup je otvorio narodni zastupnik Ivo Šeparović. Pozdravivši prisutne, predložio je za predsjednika skupa Vicka Šeparovića. Predsjednik je tada dao riječ izaslaniku vodstva HSS-a Edi Bulatu koji je u dužem govoru objasnio političku situaciju u domovini, evocirajući događaje iz nedavne prošlosti. *Hrvatski seljak – ne samo po svojoj ogromnoj brojčanoj snazi, nego i po svojoj vrsnoći – zaslužio je zadržati i održati vodstvo narodne politike u svojim radnim i žilavim rukama. Nikakav fašizam ili komunizam, bio domaći ili strani, neće moći ni okrnjiti, a kamo li ozbiljno ugroziti Hrvatski seljački pokret pod vodstvom dr. Mačeka da pođe ravno onim putem koji vodi ostvarenju najviših narodnih težnja*. Potom su na skupu govorili Ante Sugja (osvrće se na posebne prilike u kotaru); seljak iz Blata Jerko Zanetić (govori o teškoćama seljaka svoje općine); mladić iz Blata Petar Franulović (održao je govor o hrvatskom preporodu) i Vlado Šeparović (govorio je o općinskim prilikama). Izaslanik vodstva Edo Bulat *objasnio je još neke stvari* iz *Hrvatskog seljačkog pokreta*, a naposljetku je čitav skup oduševljeno prihvatio da se vođi Vladku Mačeku pošalje brzojav sljedećeg sadržaja: *S veličanstvene proslave, kojoj je sudjelovalo cijelo Blato s otokom, manifestirajući za narodne ideale hrvatstva i socijalne pravde, pozdravljamo našeg hrvatskog i mudrog vođu potpunom vjerom u konačnu pobjedu. Zastupnik dr. Ivo Šeparović i predsjednik skupa Vicko Šeparović*. Skup je završio igrom i narodnim veseljem.[128]

I na udaljenim otocima organizirane su proslave sto godina hrvatske himne. Tako je na otoku Istu početkom siječnja 1935. godine obilježena ta godišnjica zajedno s dvadeset i petom godišnjicom osnutka hrvatske čitaonice Ljudevit Gaj. Kroz okićeno selo poslije mise narod je došao iz crkve u dvoranu Konać i tu je proslava započela pjevanjem *Lijepe naše*. O značenju svečanosti govorio je tajnik čitaonice F. Smoljan, a o prilikama u doba kad je bila spjevana hrvatska himna Š. Maračić. Poslije njihovih govora pjevale su se narodne pjesme, a sa skupa je

[128] Novo doba, godina XIX: broj 4 od 7. siječnja 1936: 7; Jadranski dnevnik, godina III: broj 4 od 7. siječnja 1936: 4.

bio upućen brzojavni pozdrav Vladku Mačeku. Navečer je priređena zabava u dvorani Konać te dva igrokaza koji su zabavili i nasmijali mnogobrojnu publiku.[129]

Da su se proslave stogodišnjice hrvatske himne organizirale i sredinom te krajem 1936. godine vidimo iz primjera Skradina, Vela Luke i Kruševa.

U Skradinu je krajem svibnja 1936. godine vodstvo lokalnih križara organiziralo proslavu stogodišnjice hrvatske himne te su tom prilikom uputili proglas: *Hrvati! Svuda gdje se naša riječ zbori, a hrvatska mila pjesma ori, preko gora, preko dola i do sinjeg našeg mora, slavi se stogodišnjica kada je Bogom dani pjesnik Antun Mihanović spjevao našu milu, snažnu i dičnu hrvatsku himnu. Hrvatski Skradin, sijelo ponositog hrvatskog bana Mladine i hrabroga bana Pavla, poziva sve Hrvate Šibenika, Skradina i okolice da sudjeluju u proslavi Lijepe naše koju priređuju na Duhove 31. svibnja hrvatski križari Šubićevog Skradina. Dođite svi da još jednom posvjedočimo svoju živu ljubav prema našoj miloj domovini, da nam se iz punih grudi vine glas: Lijepa naša domovino, oj junačka zemljo mila...*[130]

Na otoku Korčuli u Vela Luci svečano je 8. srpnja 1936. godine proslavljena stogodišnjica *Lijepe naše*. Na proslavi je bilo oko 6.000 ljudi uključujući i goste iz Dubrovnika kojih je bilo oko 400 i koje je predvodio dubrovački narodni zastupnik Roko Mišetić.

Obala u Vela Luci za vrijeme proslave stogodišnjice Lijepe naše

[129] Novo doba, godina XIX: broj 7 od 10. siječnja 1936: 3.
[130] Jadranski dnevnik, godina III: broj 1 od 30. svibnja 1936: 4.

Poslije mise pred crkvom je govorio zamjenik narodnog zastupnika i ribar Ante Šeparović Dole, a zatim su pjevačka društva *Gundulić* i *Hum* otpjevala *Lijepu našu* i *Za dom*. Na obali je održan skup na kojem su glavni govornici bili narodni zastupnici Ivo Šeparović i Roko Mišetić te seljak Petar Padovan. Poslijepodne je održan koncert zborova *Gundulić* i *Hum* te je održana povorka seljačkih žena i djevojaka.[131]

U benkovačkom kotaru u Kruševu proslavljena je krajem studenoga 1936. godine stogodišnjica hrvatske himne zajedno s tisućgodišnjicom hrvatskog kraljevstva. Proslavu je organizirao odbor kojem je na čelu bio mjesni župnik fra Ante Pavlov. U organizaciji su sudjelovali franjevci karinskog samostana i dekan iz Obrovca don Mate Klarić. Na župnoj crkvi je postavljena spomen ploča na kojoj je napisano: *Tomislavu prvom kralju hrvatskome svjesni i složni Kruševljani. U baštini Čikinoj i knezova Gušića na vječni spomen podigoše da ih grije, nadahne i vodi čovječnosti, pravdi i slobodi. Vjerom u Boga i seljačkom slogom*.[132] Prisutnima je poslije vjerske svečanosti don Mate Klarić protumačio značenje *Hrvatskog seljačkog pokreta*.

Proslave stote obljetnice hrvatske himne kroz višemjesečno razdoblje diljem Dalmacije bile su prvi veliki kulturni i javni događaji nakon Petosvibanjskih izbora koji su imali značenje otpora prema diktaturi te su iskazivali i izgrađivali hrvatski nacionalni identitet što je onda prerastalo u politički otpor kroz HSS. U tome je osim HSS-a sudjelovala najviše Katolička crkva (preko svojih župnika) kao i druga udruženja poput hrvatskog kulturnog društva Napredak.

4.2. Obilježavanje rođendana i imendana predsjednika i vođe Vladka Mačeka 1935. i 1936. godine

Hrvatska seljačka stranka u obnovi svoga političkog i uopće javnog djelovanja koristila je različite obljetnice te aktualne događaje od javnog značaja i interesa te je na taj način, namećući se kao glavni organizator istih, predvodila sve značajnije političke, kulturne, gospodarske, sportske i zabavne manifestacije. Jedna od ključnih manifestacija bio je i rođendan i imendan Vladka Mačeka (19. i 20. srpnja) koji se od 1935. godine sustavno i pompozno obilježavao i u Dalmaciji. Taj se dan obilježavao kao najveći blagdan sa svetim misama, skupovima, plesovima i zabavama... Višednevne proslave Mačekova rođendana i imendana detaljno su organizirane po cijeloj Dalmaciji s razrađenim programom koji se u svim mjestima više-manje ponavljao. Ta proslava je poslije 1935. godine uzimala toliko maha da je nadmašila bilo koji drugi službeni državni praznik. Budući se radilo o ljetnom vremenu, obilježavanje Mačekova rođendana i imendana moglo se odvijati na otvorenom prostoru što je organizatorima pružalo veće

[131] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 46 od 9. srpnja 1936: 6.
[132] Novo doba, godina XIX: broj 280 od 28. studenog 1936: 6.

mogućnosti u organizacijskom smislu. Formalno je to bila kulturno-zabavna priredba, ali je u sebi nosila jasnu političku poruku. Na toj organizacijskoj (vanjskoj) razini proslava se sastojala od iluminacija odnosno paljenja vatri po istaknutim visinskim kotama koje okružuju mjesto proslave, formiranja svečanih povorki koje su okićene zastavama uz pratnju glazbe i/ili zbora defilirale cijelim mjestom, ukrašavanja cijelog mjesta i isticanja hrvatskih zastava što se posebno odnosilo na mjesto središnjeg okupljanja Mačekovih pristaša, održavanja skupa s govornicima koji su bili vodeći haesesovci tih mjesta i koji su tom prigodom držali političke govore, održavanje svečanih akademija i zabava (uobičajeno u večernjim satima), itd.

Godine 1935. bilo je to jednostavnije obilježavanje, a onda svake sljedeće godine sve snažnije i sve opsežnije. Na taj se način javno demonstrirala organiziranost i brojnost pristaša HSS-a i Mačeka osobno. Isto tako kroz taj vid manifestacije na određen način izgrađivao se neprikosnoveni autoritet vođe hrvatskog pokreta, a donekle se izgrađivao i njegov kult ličnosti – naziva ga se u pravilu *vođa Hrvatskog seljačkog pokreta*. Maček je te proslave koristio kako bi, najčešće iz svoga stana i ne sudjelujući u njima aktivno, poslao određene političke poruke.[133]

Povodom rođendana i imendana Vladka Mačeka 1935. godine Split je bio svečano okićen. Navečer su se po raznim gradskim predjelima formirale grupe *manifestanata* (pristaše Mačeka i HSS-a) koji su došli na Narodni trg gdje se klicalo vođi Vladku Mačeku. Okupljeni su pjevali domoljubne pjesme, a na kraju je otpjevana hrvatska himna. Poslije toga formirana je povorka koja je kličući prošla gradskim ulicama i došla pred stan narodnog zastupnika Josipa Berkovića opet pjevajući i kličući Mačeku, Berkoviću i Hrvatskoj. Berković im se obratio s prozora svoga stana, zahvalio se na ovacijama i pozvao ih da se mirno i disciplinirano raziđu svojim kućama. *Još dugo iza toga kroz razne gradske predjele čuli su se poklici i pjevanje*.

Sljedeće 1936. godine manifestacija proslave Mačekova rođendana i imendana postiže širi zamah i biva sveobuhvatnije i detaljnije organizirana. Neposredno pred Mačekov rođendan u novinama je objavljeno nepotpisano priopćenje u kojem je pojašnjeno političko značenje proslave Mačekova rođendana i imendana.[134] U tu se svrhu osniva organizacijski odbor i izdaju

[133] U večernjim satima čestitarima i pobornicima koji su mu okupljeni pred stanom došli čestitati rođendan i imendan, Maček se s prozora stana obratio i poručio: *Srdačno zahvaljujem na izrazima povjerenja koje ste mi danas izrazili prilikom moga rođendana i imendana. Zahvaljujem naročito što ste tom prilikom uzdigli simbol naše narodne individualnosti, našu svetu hrvatsku zastavu. Molim vas, ali tom prilikom da se, naročito kad padne mrak, okanite svih daljnjih manifestacija, jer Hrvati ne rade u mraku. Žalibože, još uvijek u Zagrebu ima elemenata koji bi htjeli ovaj lijepi izražaj hrvatskoga naroda završiti pomutnjom, pa makar i prolivanjem nevine hrvatske krvi. Naročito vas molim da pređete šutke preko onih koji, bilo iz uvjerenja, bilo iz straha pred vlašću, nisu izvjesili hrvatsku zastavu. Pustite ih na miru Božjem, neka vide da mi Hrvati mjerimo drugom mjerom, nego što su oni mjerili. Samo u ovakvoj disciplini možemo biti sigurni u pobjedu naših ideala narodnih i socijalnih i u oživotvorenje prave Hrvatske*. Ovaj Mačekov govor bio je poslije i tiskan kao letak koji se dijelio. (Novo doba, godina XVIII: broj 169 od 22. srpnja 1935: 3.)

[134] Novo doba, godina XIX: broj 167 od 18. srpnja 1936: 2.

se proglasi. U kancelariji HSS-a u Splitu sastao se uži odbor radi organizacije proslave rođendana i imendana vođe *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Organizaciju proslave uzeli su u svoje ruke Josip Berković i Paško Kaliterna, a pored toga stvoreni su pododbori koji će rukovoditi proslavom. Proslava je trebala započeti u nedjelju 19. srpnja iluminacijom grada, a središnja proslava je u ponedjeljak 20. srpnja. Iz raznih mjesta po Dalmaciji stizali su odboru, odnosno izbornoj kancelariji, pitanja kako će se proslaviti rođendan i imendan vođe pa je izborna kancelarija mnogima dala detaljne upute. Okolna sela u blizini Splita upriličila su svoje proslave, po brdima su paljene vatre, vješane su hrvatske zastave. Mjesta koja su imala glazbu formirala su svečane povorke koje su predvodili glazbari

Prije nego se povorka razišla istaknute pristaše *Hrvatskog seljačkog pokreta* održali bi govor *o značenju proslave Mačekova rođendana i imendana*. Zaključak je bio da *proslava treba biti veličanstvena manifestacija pristaša Hrvatskog seljačkog pokreta koja će pokazati svijest hrvatskog naroda*.[135] Odbor koji je rukovodio proslavom u Splitu izradio je raspored proslave. Utvrđeno je da Hrvati Splita i okolice, pojedinci, udruženja i društva, u nedjelju ujutro izvjese zastave do ponedjeljka navečer; grad je rasvijetljen po okruzima i to: prvi okrug od Matejuške do Lučke kapetanije, drugi od Maloga gata do Lukobrana, treći Lukobran, četvrti od Matejuške do Sustipana, peti Marjan, šesti gradski vodovod s okolnim brežuljcima, sedmi Bačvice, Firule i Zenta uz more i osmi Glavičine (Turska kula). Kroz grad je defilirala povorka s bakljadom i prevođena od dvije glazbe. U povorci su redom sudjelovali: vatrogasna glazba, zatim zastavnik s četiri čuvara, odred Zagoraca (iz Dalmatinske zagore), vodstvo, ponovno odred Zagoraca, HGD Tomislav, delegacije privrednih ustanova, Hrvatska žena i ostale Hrvatice Splita, hrvatski akademičari s đacima, glazba Vitez iz Kaštel Sućurca, organizacije HSS-a Split, Seljačka sloga i ostala hrvatska društva iz Splita, a na kraju sa zastavnikom na čelu ostalo građanstvo. Povorka je brojala nekoliko tisuća ljudi na čelu s Josipom Berkovićem, Paškom Kaliternom, Jozom Mratinovićem i Edom Bulatom. U povorci su bili i predsjednik Trgovinsko-industrijske komore Marin Ferić, predsjednik Zanatske komore Josip Perić te predsjednik Saveza trgovaca Uroš Kraljević skupa sa svojim vijećnicima što je značilo da su se te strukovne organizacije u Dalmaciji otvoreno priklonile HSS-u. Na Botićevoj poljani je održan skup na kojem se okupljenima prvo kratko obratio Paško Kaliterna te je dao riječ Josipu Berkoviću. Berković je govorio o borbama hrvatskog naroda kroz cijelu njegovu povijest, a potom je veličao Mačeka: *Dr. Vladko Maček, koji nosi teški križ pred nama, ali koji stupa neustrašivo i odlučno, on je zaslužio da mu hrvatski narod dade svoje povjerenje i da ga slijedi ovako slobodno, ovako*

[135] Novo doba, godina XIX: broj 157 od 8. srpnja 1936: 2.

discipliniran kao što ga slijedi. I jer dr. Maček danas predstavlja borbu hrvatskog naroda, njegove zahtjeve i njegove želje, zato smo mi svi ujedinjeni u jednoj misli i u jednoj želji, u jednoj molitvi, da nam ga dragi Bog sačuva čila i zdrava, na našu diku i ponos, za dugo i dugo godina. Govorio je zatim o kulturnoj i ekonomskoj komponenti programa HSS-a naglašavajući kako je konačni cilj političke borbe socijalna pravda. Način postizanja tih ciljeva zahtijevao je od pristaša veliku disciplinu i poslušnost što Berković ne propušta naglasiti: *A ako želimo da se ovo u djelo provede, trebamo ostati kao čvrsto sređena vojska u falangama uza svog vođu. Nadoći će valjda skoro moment kada će vođa pozivati na manevre, a kada ti manevri dođu treba svako izvršiti svoju dužnost. Trebate voditi računa da uspjeh naše borbe zavisi od naše kompaktnosti i od naše sloge, kao i od naše discipline, koja treba biti savršena kao kod vojske, jer jedino ako tako nastupimo možemo dati dovoljno snage našem vođi da on odlučno nastupi. Zato vas pozivam da svi kao jedan, ostavljajući potpuno po strani sve sitne osobne i lokalne razmirice, stupite kao vojska za leđima i pod vodstvom dr. Mačeka. Ako tako bude, onda nam je prava Hrvatska.*[136] Iz ovih riječi je jasno kako je vodstvo HSS-a u Dalmaciji koristilo manifestaciju proslave Mačekova rođendana i imendana za političku agitaciju te upućivanje svojih članova i pristaša u okolnosti i metode djelovanja koje ih očekuju. U ponedjeljak navečer 20. srpnja u restauraciji *Treursić* na Bačvicama održana je narodna zabava na kojoj su sudjelovali HGD Tomislav te pjevački i tamburaški zborovi Seljačke sloge iz Solina i Vranjica. U povorci je red držalo 200 redara, a građanstvo je zamoljeno da im se u svemu pokoravaju kako bi proslava prošla što dostojnije.

U svrhu detaljnijeg upućivanja svojih pristaša odbor je tiskao i prigodni letak u kojem su *Hrvatima iz Splita i okolice: seljacima, radnicima i građanima* (dakle svim slojevima društva) oslikali lik i djelo *diva, borca i vođe dr. Vladka Mačeka*. *...Njemu je povjereno vodstvo i sudbina hrvatskog naroda! A on je taj teški križ primio na svoja leđa i neustrašivo kroz tamnice i sva ostala moguća iskušenja i zastrašivanja vodio je i vodi hrvatski narod u neslomljivoj slozi. Tom slogom i odlučnošću omogućio je prvi tračak slobode u kojoj evo ponovno organizira hrvatski seljački narod prosvjetno, gospodarski i politički, a da ga pripremi i izgradi za bolju i sretniju budućnost, s vjerom da sloboda hrvatskom narodu bez socijalne pravde – ne vrijedi!*[137] Te 1936. godine govorilo se o *tračku slobode* u kojoj se hrvatski narod organizira, a konačan cilj je puna sloboda i socijalna pravda. Uz politička prava i slobode HSS je uvijek naglašavala i socijalnu pravdu što je većini stanovništva koje je živjelo u oskudnim prilikama bilo i te kako potrebno.

[136] Novo doba, godina XIX: broj 168 od 20. srpnja 1936: 5; broj 169 od 21. srpnja 1936: 6.
[137] Novo doba, godina XIX: broj 163 od 15. srpnja 1936: 6.

Uoči imendana Vladka Mačeka 1935. godine Šibenik i čitava sjeverna Dalmacija također organiziraju proslave.[138] Šibenik je bio svečano okićen, a u večernjim satima formirana je povorka od preko 10.000 građana i stanovnika okolnih mjesta koji su radi toga bili došli u Šibenik. Zvonila su crkvena zvona, a gledatelji su povorku obasipali cvijećem. Održan je skup na Poljani gdje su govorili narodni zastupnik Šime Vlašić koji je *oduševljeno pozdravio dr. Mačeka, ističući odanost i priznanje njegovom radu* te Dane Škarica. U okolnim mjestima oko Šibenika također su se održale slavljeničke manifestacije: u Zablaću su užgani krijesovi nad svim okolnim brdima, a pred crkvom se slavilo do u kasnu noć; u Zatonu su kroz čitavu noć pucali mužari i palile se velike vatre po selu; u Vodicama se uz paljenje velikih krijesova i pucnjavu igralo kolo na Poljani; u Skradinu su skoro sve kuće bile osvijetljene svijećama i uljanicama. I svugdje su proslave protekle u miru i bez ikakvih incidenata.[139]

Sljedeće 1936. godine proslava Mačekova imendana i rođendana u Šibeniku bila je bolje organizirana i puno masovnija. U sklopu priprema u prostorijama Seljačke sloge 14. srpnja održan sastanak svih mjesnih hrvatskih društava te je dogovoren program svečanosti. Sastanku su prisustvovali predstavnici društava Srce hrvatskih žena, Hrvatski radnički savez, HKD Napredak i brojni članovi HSS-a. Organizirana je povorka kroz grad, iluminacija i govori, bogoslužje u katedrali i svečana akademija. Držeći govor, Dane Škarica je rekao kako će Maček *dovesti do onoga što traži cijeli narod i do potpune pravice. Tada ćemo imati i socijalnu pravdu, poštivanje, mir i red. Borba za pravicu je poštovanje, mir i red. Borba za pravicu već je nastupila. Hrvatski narod govori jednako svugdje, kao danas ovdje u Šibeniku... Naš vođa ne samo da hoće pravicu, on hoće da donese i jednakost. U nauci Hrvatske seljačke ideologije stoji da nitko ne smije biti gladan. To je ono što se mora ostvariti jer se radi o socijalnoj jednakosti. Zato ćemo dati i naše živote jer ni život ne vrijedi kada je čovjek bez političke i socijalne pravde.*[140] U govorima dalmatinskih prvaka HSS-a uvijek je uz političku slobodu ravnopravno naglašena i socijalna pravda jer je ta komponenta u siromašnoj i pasivnoj Dalmaciji bila iznimno važna. Potom je za govornicu izašao Šime Belamarić *koji je prikazao ulogu, rad i život slavljenika dr. Mačeka*. Iza njega i u ime Samostalne demokratske koalicije govorio je Božo Štambuk *prikazujući veliku moralnu i intelektualnu snagu dr. Mačeka kao čovjeka, političara i borca za narodna prava*. Na kraju skupa Mačeku je upućen je brzojav: *Dr. Vladku Mačeku, Zagreb. Hrvati grada Šibenika i okolice, dok oduševljeno i veličanstveno slave*

[138] Proslave rođendana i imendana Vladka Mačeka organizirane su i u kninskom i benkovačkom kotaru dok su u Biogradu na Moru mjesne vlasti zabranile manifestacije zbog čega su se građani žalili. (Novo doba, godina XVIII: broj 169 od 22. srpnja 1935: 3.)
[139] Novo doba, godina XVIII: broj 169 od 22. srpnja 1935: 3.
[140] Novo doba, godina XIX: broj 169 od 21. srpnja 1936: 4.

Vaš imendan i rođendan, šalju svom vođi, simbolu narodnog i političkog ideala, izražaje nepokolebljive odanosti i vjernosti, spremni slijediti ga do posljednjeg daha. Dane Škarica U brzojavu je sažet smisao šibenske proslave Mačekova imendana i rođendana, a to je bila politička homogenizacija pristaša HSS-a (uz predstavnike SDS-a i srpskog naroda) te poruka iz Dalmacije vodstvu u Zagrebu o njihovoj discipliniranosti i poslušnosti. Navečer je na Akademiji u prepunom Gradskom kazalištu održan kulturni program. Na sličan način kao i Šibenik proslavila su taj dan i druga dalmatinska mjesta šibenske općine i cijele sjeverne Dalmacije: od Drniša do Benkovca, Novigrada, Zemunika, Biograda na Moru i Preka, *sve do blizu Zadra i preko njega čitavi sjeverni Jadran*.[141]

I u ostalim se manjim mjestima po cijeloj Dalmaciji slavio imendan i rođendan Vladka Mačeka i to po uzoru na velike gradove. U čast rođendana predsjednika Mačeka po svim selima sinjskog kotara paljene su vatre. *Sela i brda izgledala su kao zvijezdama posuta, a Sinj je, rasvijetljen i okićen zastavama, progovorio kao i što dolikuje čestitom hrvatskom mjestu*. Nepregledna povorka seljaka i građana, s bakljama, zastavama i glazbom Gospe Sinjske na čelu, prošla je kroz ulice grada Sinja *s nezapamćenim oduševljenjem*. Okupljenima je održao govor načelnik sinjske općine Ivo Smolić. U Makarskoj je priređena *„Mačekova noć"*, *veličanstvena priredba kakve nije bilo otkada Makarska postoji*. Posebno su brojnim svjetiljkama osvijetljeni poluotoci Sveti Petar i Osejava. Formirana je povorka lađa na čelu s parnim brodom *Sloga* na kojem je bila gradska glazba. Osvijetljene lađe su tako dva puta obišle oko luke te su se zaustavile u krugu u blizini obale, a narodni zastupnik Stipe Matijević je održao govor. Slično je bilo i u Visu, a govor je prisutnima održao Ivan Farolfi.[142] U Vrgorcu se na Mačekov rođendan okupilo mnoštvo iz samog mjesta i iz obližnjih sela. Napretkov tamburaški zbor je održao koncert, a kad je pao mrak upaljeni su krijesovi na Starome gradu, na kuli i na okolnim brdima. *Obližnja Hercegovina izgledala je kao zvjezdano nebo*. U isto vrijeme pucali su mužari. Na središnjem trgu *koji se naziva Mačekovim trgom* plamenom su ispisana slova *Ž* i *M*. Oko tih okupili su se sudionici proslave i zaplesali kolo. Na posljetku su svi krenuli u povorci kroz mjesto *manifestirajući predsjedniku, Hrvatskoj, ideji narodnog pokreta, seljačkoj svijesti i drugim svetinjama hrvatskog naroda*. U Skradinu i selima skradinske općine navečer su upaljeni krijesovi na brdima i uz ceste te na tvrđavi iznad grada, a potom je gradom prošla svečana povorka. Na čelu povorke sa zastavama išla je velika skupina djece, zatim je nošena zastava

[141] Novo doba, godina XIX: broj 163 od 15. srpnja 1936: 5; broj 169 od 21. srpnja 1936: 4; broj 170 od 22. srpnja 1936: 4.
[142] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 60 od 23. srpnja 1936: 6-7; Novo doba, godina XIX: broj 163 od 15. srpnja 1936: 5.

mjesne organizacije HSS-a, a iza nje su dva seljaka nosila veliku okićenu sliku predsjednika Mačeka. Zatim su nošene zastave raznih seoskih organizacija HSS-a iz skradinske općine, a iza njih je išao tamburaški zbor te seljaci i građani. Povorka je uz pjevanje i klicanje prošla gradom i zaustavila se pred crkvom. Tu je predsjednik skradinske mjesne i općinske organizacije HSS-a Josip Vatavuk održao govor nakon čega je uslijedilo narodno veselje. I u malom selu Kijevu koje se nalazi u kninskom kotaru od pravca Knina prema Sinju, proslavljen je Mačekov rođendan. Seljaci su palili krjesove i pucali mužare; pjevale su se narodne pjesme i klicalo se Vladku Mačeku. Na otoku Braču u Milni organizirana je proslava kojoj je središnji dio bila svečana povorka. Na čelu joj je bio Ante Škorić s velikom zastavom, zatim je išla glazba i prvaci HSS-a, a govor je održao Josip Bonačić Kresić. Kad je pao mrak, zapaljeni su krijesovi na otočiću Mrdulja te je rasvijetljeno mjesto i lađe u luci.[143] U Brusju na otoku Hvaru *nije nikada nijedan blagdan bilo crkveni bilo politički proslavljen kao rođendan predsjednika Mačeka*. U nedjelju uoči proslave svi su okolni otoci navečer bili u vatrama. Šolta, Brač, Hvar i Vis *natjecali su se tko će s više ognjeva progovoriti*. U povorci je bilo preko 300 ljudi (od 500 ukupno koliko ih ima Brusje). Na sredini sela okupljenima je održao govor apsolvent prava Vjekoslav Miličić. I u svim selima Imotske krajine navečer uoči Mačekova rođendana paljene su vatre. U podnožju drevne imotske tvrđave Topane *koja je plivala u moru svjetala*, formirana je *golema i dotad neviđena* povorka koja je uz pjevanje i klicanje i uz pucanje prangija prošla ulicama Imotskoga. Povorka se zaustavila pred kavanom Central gdje je narodni zastupnik Mile Vuković održao govor. Proslava je nakon toga nastavljena plesom i vatrometom do duboko u noć.[144] U Drnišu je 14. srpnja u prostorijama Seljačke sloge održan sastanak na kojem su sudjelovali predstavnici mjesnih hrvatskih društava Srce hrvatskih žena, Hrvatski radnički savez, HKD Napredak te brojni pristaše HSS-a. Dogovoren je program svečanosti proslave imendana i rođendana Vladka Mačeka koji se sastojao od povorke koja će proći gradom, osvjetljavanja okolnih brda i skupa na kojem će biti održani govori. Također je predviđena i sveta misa te svečana akademija. Poslijepodne 19. srpnja formirane su povorke po selima krajiške općine s narodnim zastavama. Sve su se povorke sastale u Šestanovcu, u sjedištu općine. Tu je predsjednik općinske organizacije HSS-a Josip Popović pozvao sudionike *na red i disciplinu kao što dolikuje kulturnom narodu*. Iza toga je ogromna, sjedinjena povorka *uz pjevanje i klicanje dr. Mačeku i Hrvatskoj* krenula prema Zadvarju gdje je u župnoj crkvi sv. Ante održana misa. Zatim se povorka ponovo formirala krećući put Šestanovca. Tu je Vicko Čizmić održao govor o značenju proslave, *prikazavši lik vođe dr. Mačeka*. Rođendan Vladka

[143] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 61 od 24. srpnja 1936: 6.
[144] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 62 od 25. srpnja 1936: 7-8.

Mačeka proslavili su svi otoci kotara Preko. U predvečerje rođendana zapaljene su bezbrojne vatre po svim brdima i obalama, a u prečkom kanalu gorio je ogroman natpis – *Živio dr. Maček!* Dok su vatre gorile, u selima su ispaljivane rakete u zrak te su se okupljale povorke. Sutradan 20. srpnja proslavljen je kao narodni blagdan. Svaki rad u trgovinama i u polju bio je prekinut. Sve kuće bile su svečano okićene. Ujutro su bile održane u svim selima svečane mise, a iza misa narodni skupovi. Na skup u Preko došlo je na tisuće seljaka iz okolice i on se pretvorio u veliku političku manifestaciju. Narodni zastupnik Karlo Žunjević održao je govor o Vladku Mačeku i *Hrvatskom seljačkom pokretu*. Navečer su svuda održane pučke zabave. I u Omišu je 19. srpnja 1936. godine proslavljen Mačekov imendan i rođendan. Oko 2.000 građana i seljaka iz okolice formiralo je povorku koja je prošla kroz cijelo mjesto *kličući Mačeku i Hrvatskoj*. Na čelu povorke bila je omiška gradska glazba, a zatim je išla čitava općinska uprava na čelu s načelnikom Marijanom Popovcem. S općinskog balkona govorio je okupljenima o životu i radu Vladka Mačeka i o značenju proslave izaslanik iz Splita Ivo Antičević.[145]

Na političkoj razini proslave Mačekova rođendana i imendana poslužile su kao sredstvo okupljanja širih narodnih slojeva i njihovog povezivanja na zajedničkoj seljačkoj i HSS-ovoj političkoj platformi; poslužile su u izgrađivanju svojevrsnog kulta vođe u liku i djelu Vladka Mačeka što je doprinosilo jačanju političke hijerarhije kojoj je na čelu bio vođa Maček, a čije su se odluke bespogovorno izvršavale; poslužile su kao poruka političkim protivnicima o organiziranosti, spremnosti i brojnosti pristaša HSS-a i *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Obilježavanje Mačekova imendana i rođendana u mjesecu srpnju nastavljeno je i sljedećih godina, a posebno je značajna i velika bila proslava/e koje su se u cijeloj Dalmaciji organizirale jubilarne 1939. godine kada je Vladko Maček slavio 60. godišnjicu života.[146]

[145] Novo doba, godina XIX: broj 163 od 15. srpnja 1936: 5; broj 168 od 20. srpnja 1936: 6; broj 171 od 23. srpnja 1936: 3.

[146] Iz splitskoga proglasa povodom proslave Mačekova rođendana 1939. godine: *...Dalmatinska Hrvatska neće naravno izostati iz ove opće narodne slave, jer baš ona ima Hrvatskoj seljačkoj stranci jedino zahvaliti, što se opet čitavim srcem i dušom nalazi u krilu majke Hrvatske. Hrvatice i Hrvati! Seljaci, radnici i građani! Kao i sva ostala Hrvatska proslavit će i hrvatski Split 15. i 16. srpnja imendan i 60. rođendan svog vođe, onako kako on to i zaslužuje i sudjelovat će u ovom plemenitom natjecanju svih hrvatskih krajeva, tko će ljepše i dostojnije iskazati osjećaje ljubavi i zahvalnosti predsjedniku dr. Mačeku za sve što je učinio svom hrvatskom narodu. Splićani, vjerni svojim narodnim osjećajima i nepokolebljivi u odanosti svome narodnom vođi, ne mogu dopustiti da ih drugi preteknu u ovoj spontanoj narodnoj manifestaciji. Hrvatski Split i cijela Dalmatinska Hrvatska bit će jedna duša i jedno srce koje će svjesno i odano prigodom Tvog imendana i 60. rođendana izgovarati riječi velike narodne ispovijedi: Znademo kome vjerujemo! Hvala Ti, predsjedniče i vođo! Vjerni smo Ti do smrti! Živio dr. Vladko Maček! Pozdravljamo Te od svega srca našim narodnim hrvatskim pozdravom – Vjera u Boga i seljačka sloga! Za Odbor za proslavu, Kotarska organizacija HSS Split* (Novo doba, godina XXII: broj 153 od 3. srpnja 1939: 5.)

4.3. Druge manifestacije u organizaciji HSS-a u Dalmaciji od 1935. godine

HSS je redovito i javno svake godine poslije Petosvibanjskih izbora 1935. godine obilježavala njoj bitne obljetnice iz vlastitog stranačkog kalendara i povijesti. Tako su uz Mačekov rođendan i imendan u srpnju nezaobilazni bili rođendani Antuna i Stjepana Radića u mjesecu lipnju (koji su se posebno značajno obilježavali unutar Seljačke sloge), obljetnica smrti Stjepana Radića u mjesecu kolovozu, obljetnica smrti Antuna Radića i Matije Gubca u mjesecu veljači, obljetnica smrti i atentata u skupštini na Pavla Radića i Đuru Basaričeka u mjesecu lipnju, obljetnica pogubljenja Petra Zrinskog i Fran Krste Frankopana krajem mjeseca travnja, potom komemoriranje svim žrtvama koje su pale za Hrvatsku. Uz ovakve manifestacije ozbiljnog karaktera HSS je u Dalmaciji organizirao također zabave i plesove u pravilu povodom nastupanja nove godine ili u neke humanitarne svrhe.

Također su se obilježavali i neki tada aktualni događaji koje je HSS mogla ukomponirati u svoje političko djelovanje i jačanje svoje ideologije – poput smrti i sahrane don Frane Bulića i Ante Trumbića. Povodom prve godišnjice smrti don Frane Bulića na inicijativu Hrvatskog kulturnog društva Napredak tisuće ljudi mu je odalo počast na njegovom grobu u Solinu. To je također bila manifestacija u kojoj je HSS iskoristila priliku staviti se na čelo masovnih događanja koji su kod ljudi budili nacionalne i domoljubne osjećaje. Već se sprovod don Frane Bulića godinu dana prije pretvorio u nacionalnu manifestaciju na kojoj je Josip Berković govoreći zaslužio prijavu i bio osuđen na mjesec dana zatvora. Ipak ta njegova osuda naknadno je poništena, u listopadu 1935. godine.[147] Vezano za godišnjicu smrti don Frane Bulića HSS je organizirala u rujnu 1935. godine masovan odlazak svojih pristaša iz Splita i Dalmacije u Zagreb na otkrivanje njegova spomenika. Bilo je to pravo organizirano hodočašće kako bi se u Zagrebu pokazala organiziranost HSS-a u Splitu i Dalmaciji neposredno nakon Petosvibanjskih izbora. Iz Splita je doputovalo nekoliko tisuća ljudi predvođenih HSS-ovim prvacima Josipom Berkovićem, Jozom Mratinovićem, Stipom Matijevićem, Pavlom Krcom, Matom Goretom i Danom Škaricom. Za tu prigodu organiziran je poseban vlak. Po dolasku u Zagreb Dalmatinci su se sa svojim zastupnicima prvo poklonili pred spomenikom Stjepana Radića gdje su govore održali svi narodni zastupnici *u tonu vječne zahvalnosti i vjernosti*. Naglašeno je kako oni predstavljaju cijelu Dalmaciju: Škarica sjevernu Dalmaciju, Goreta zagorsku Dalmaciju, Krce Sinjsku krajinu, Mratinović Kaštela i splitski kotar, Matijević Makarsko primorje... *Položeni su vijenci iz Imotskog, Makarske, Sinja, Podstrane, Livna, Donjih Kaštela, Sućurca, Lukšića i Kambelovca, Drniša, Solina, Supetra, Slatina, Splita, Šibenika, itd.* Potom je formirana svečana

[147] Jadranski dnevnik, godina II: broj 255 od 31. listopada 1935: 5.

povorka koja je prošla gradskim ulicama do Kaptola i katedrale.[148] U katedrali su sudionici zajedno s gradonačelnikom Erberom, gradskim vijećnicima, predstavnicima sveučilišta i ostalima prisustvovali misi koju je predvodio hvarski biskup Miho Pušić. Okupljene je pozdravio i zagrebački nadbiskup Antun Bauer. Poslije mise svi su zajedno otišli do spomenika pokraj Sveučilišne knjižnice koji je tom prigodom svečano otkriven.[149] Interesantno je da na toj velikoj proslavi u Zagrebu na koju je doputovalo tisuće Dalmatinaca, nije sudjelovao Vladko Maček. Poslije otkrivanja spomenika mnoštvo se uputilo pred njegov stan tražeći da im se pokaže i obrati što je on i učinio.

U organiziranju stranačkih manifestacija na prvome je mjestu uz Vladka Mačeka ravnopravno bio lik i djelo *pokojnog vođe i učitelja* Stjepana Radića te Pavla Radića i Đure Basaričeka koji su ubijeni u skupštinskom atentatu. Povodom sedme obljetnice njihove smrti upućen je javni proglas: *Sutra će se po svim našim crkvama moliti za upokoj Stjepana Radića, Pavla Radića i Đure Basaričeka. Uz tu molitvu bit će priključene i želje da se njihove dobre misli ostvare; da narod doživi ono što su mu oni spremali; da u boljim i ljepšim danima vidi ono što oni nisu dočekali vidjeti*.[150] U kolovozu 1935. godine u Splitu su i po cijelome splitskome kotaru održane mise zadušnice za Stjepana Radića što je zapravo bio vjerski čin, ali ujedno taj čin imao i politički karakter. HSS je na te zadušnice pozivala svoje pristaše koji su se okupljali u velikom broju, nazočili su i prvaci HSS-a te se klicalo Radiću, Mačeku i Hrvatskoj. Grad je na taj dan bio okićen hrvatskim zastavama s crnim florom. Osim Splita zadušnice su organizirane u Trogiru, Omišu, Solinu, Vranjicu, Srinjinama, Slatinama, Klisu, Dugopolju, Šestanovcu, Krilu, Jesenicama, Stobreču, Kaštelima, Šolti, Podstrani, Poljicima, Lećevici, Muću i drugim mjestima. Jasno je kako su u ovim manifestacijama (u prvom planu prvenstveno vjerskog karaktera) vodeću ulogu imali lokalni župnici koji su u ogromnoj većini spremno sudjelovali ne samo u bogoslužju, nego su održavali i komemorativne govore i na taj su način promicali

[148] *Na čelu povorke stupala je tramvajska glazba koja je svirala koračnice. Naročitu pažnju je privlačio jedan seljak u odori poljičkog kneza na konju. Slijedili su hrvatski skauti s ličkim kapicama, pješke i na biciklima, podmladak Hrvatskog radiše, Hrvatska omladina iz Trogira, konjica, organizacija Hrvatske žene na čelu sa prekrasnim srebrenim vijencem u zlatnom vezu te oko tisuću članica Hrvatske žene iz Zagreba, Varaždina, Nove Gradiške, Sombora i mnogih drugih mjesta, zatim članice Katarine Zrinjske, Braća Hrvatskog Zmaja, gradsko zastupstvo, predstavnici Matice hrvatske, narodni zastupnici, Društvo hrvatskih Zagoraca, Hrvatsko planinarsko društvo Runolist, brojne katoličke muške i ženske organizacije, a onda tisuće sudionika iz Dalmacije predvođene Trešnjevačkom glazbom iza koje su nošeni brojni vijenci namijenjeni don Frani Buliću pred spomenik.* (Novo doba, godina XVIII: broj 216 od 16. rujna 1935: 1-2.)

[149] Od uglednika bili su prisutni Ante Trumbić, zatim utemeljiteljica Hrvatske žene gospođa Kumičić, uz hvarskog biskupa Mihu Pušića bio je grkokatolički biskup Dionizije Njaradi, mnogo kanonika i drugih svećenika. U ime društva Bihać sudjelovao je Ljubo Karaman, a u ime Arheološkog muzeja Mihovil Abramić. Uz autora spomenika Franju Kršinića bio je i Ivan Meštrović. Okupljenima su se obratili gradonačelnik Erber, biskup Pušić, Albert Bazala u ime JAZU-a, don Lovre Katić, Antun Barac, Filip Lukas i Janko Šimrak. (Novo doba, godina XVIII: broj 216 od 16. rujna 1935: 1-2.)

[150] Novo doba, godina XVIII: broj 183 od 7. kolovoza 1935: 2.

utjecaj HSS-a u narodu te doprinosili stvaranju *Hrvatskog seljačkog pokreta*. U Šibeniku je na zadušnici prisustvovalo vodstvo HSS-a, SDS-a i Demokratske stranke. Nakon zadušnice formirana je velika povorka koja je krenula prema kazalištu u koje je stao samo dio prisutnih. U kazalištu je govorio Šime Vlašić koji je *ocrtao značajni politički, socijalni i kulturni rad ideologa hrvatskog naroda, ističući njegove visoke težnje i stremljenja za dobro i opći napredak cijeloga naroda*. Nakon Vlašića govorio je *u istom duhu* don Mate Klarić. Kao u Splitu i Šibeniku mise zadušnice su održavane i u drugim mjestima u Dalmaciji: na Hvaru, u Drnišu, Rogoznici, na Dugom otoku... scenarij je sličan kao i u Splitu i Šibeniku. Na Hvar iz Splita tom prigodom dolazi povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić koji je na komemorativnom skupu bio govornik, tiskane su osmrtnice s najavom mise zadušnice, hrvatska zastava je spuštana na pola koplja, poslije mise formirana je povorka do općinske vijećnice u kojoj su nosili sliku Stjepana Radića. U Rogoznici se poslije mise u povorci nosila kroz mjesto slika Stjepana Radića i zastava ovijena crninom, a tako je bilo i u mjestu Sali na Dugom otoku.[151]

Sljedeće 1936. godine nakon mise zadušnice u splitskoj katedrali, Paško Kaliterna je održao komemorativni govor na splitskom Peristilu u kojem je naglasio kako je Vladko Maček nasljednik Stjepana Radića. *Prije nego je ispustio svoju dušu odabrao je jednog čovjeka koji će nastaviti borbu koju je on započeo... Braćo, mi smo izgubili vođu Stjepana Radića i njegove drugove u Narodnoj skupštini! Neka živi veliki vođa i borac za hrvatska prava dr. Vladimir Maček!*[152] Izjava je to u kojoj se pojašnjavao prijenos vlasti i iskazivala puna podrška i lojalnost Mačeku koji nije nikada izabran u izbornoj unutarstranačkoj proceduri. Obilježavanje Radićeve smrti i ostalih nastavljeno je i sljedećih godina. Na devetu obljetnicu ubojstva Pavla Radića i Đure Basaričeka održana je u splitskoj prvostolnici misa zadušnica na staroslavenskom jeziku. Misi je prisustvovalo brojno građanstvo, a u prvom su redu bili prvaci HSS-a Paško Kaliterna i Ivan Petar Mladineo. Bili su prisutni i predstavnici raznih hrvatskih kulturnih, humanitarnih i gospodarskih organizacija iz Splita. Na misi su pjevali članovi HKGD Zora. Poslije mise na Peristilu se klicalo Lipanjskim žrtvama, Mačeku, Trumbiću i Hrvatskoj. I u Šibeniku je 11. lipnja 1937. godine održana misa zadušnica za lipanjske žrtve u crkvi Gospe van Grada na kojoj je prisustvovalo mnoštvo naroda, poslije mise klicalo se poginulima, Mačeku i Hrvatskoj.[153] U lipnju 1938. godine ponovo se već redovito održavaju mise zadušnice za Lipanjske žrtve (Pavao Radić i Đuro Basariček), a u kolovozu mise zadušnice za Stjepana Radića. Zadušnicama su u lipnju u katedrali svetoga Duje ispred vodstva HSS-a prisustvovali Ljudevit Tomašić, Josip

[151] Novo doba, godina XVIII: broj 185 od 9. kolovoza 1935: 2; broj 187 od 12. kolovoza 1935: 3.
[152] Novo doba, godina XVIII: broj 186 od 10. kolovoza 1936: 5.
[153] Novo doba, godina XX: broj 142 od 22. lipnja 1937: 4.

Berković, Paško Kaliterna i Edo Bulat. Bili su prisutni predstavnici svih hrvatskih političkih, prosvjetnih i sportskih društava. SDS je predstavljao Ljubo Leontić.[154] U kolovozu 1939. godine na misi zadušnici za Stjepana Radića u franjevačkoj crkvi Gospe od Zdravlja sudjeluju uz predstavnike HSS-a i izaslanstva drugih kulturno-prosvjetnih, privredno-gospodarskih, sportskih, humanitarnih i ostalih udruženja. Tako su na misi bili predstavnici: Trgovinsko-industrijske komore, Udruženja trgovaca, Udruženja zanatlija, Hrvatskog radiše, Napretkove zadruge, Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Zadružnog saveza, Zadružne matice, Vrtlarsko-voćarske zadruge, Težačkog staleškog udruženja, pjevačkih društava Tomislava i Zore, Ženske grane HSS-a, Hrvatskog srca, Hrvatske žene, vatrogasaca, Hrvatskog lovačkog udruženja, Udruženja penzionera i drugi. Misu je na staroslavenskome predvodio fra Stanko Milanović, a iza je ispred crkve Paško Kaliterna održao govor. Taj su dan sve hrvatske ustanove i udruženja izvjesili hrvatske zastave na pola stijega, a na prozorima crninu. U Šibeniku je nakon mise u šibenskoj katedrali prigodan govor održao Dane Škarica koji je u svom govoru istakao kako Stjepan Radić nije mrtav jer *...duh našeg vođe i učitelja Stjepana Radića živi i danas među nama i on nas bodri i vodi u našoj borbi*.[155] Za vrijeme zadušnice radnje u gradu bile su zatvorene, a na zgradama su bile izvješene crne zastave.

Na takav način iskazivan je dužan pijetet prema ljudima koji su podnijeli najveću žrtvu, ali se i na javan način manifestirala trenutna snaga HSS-a i njena upornost, odlučnost i sposobnost provođenja u djelo političkog programa za koji su žrtve podnesene. Dakle, u svim tim manifestacijama postojala je i jasna politička poruka. S vremenom je obilježavanje tih obljetnica postajalo masovnije i značajnije kako je HSS jačala, što posebno dolazi do izražaja nakon izbor u prosincu 1938. godine. To se vidi i po brojnosti različitih udruženja koja su zastupljena na tim obljetnicama.

Uz svoje tada još aktualne političke ikone HSS je, stvarajući *Hrvatski seljački pokret,* preuzeo na sebe obilježavanje žrtava svih onih koji su bilo kada u povijesti položili svoj život za Hrvatsku. Tako je HSS u Splitu nastojala objediniti komemoraciju za sve hrvatske žrtve što je bilo najbolje izvesti za Svi svete i Dan mrtvih koji su se obilježavali početkom studenoga. Ta je komemoracija bila zapravo odavanje počasti na tadašnjem splitskom groblju na Sustipanu svima *koji su kroz povijest hrvatskog naroda pali za slobodu i veličinu Hrvatske*. Gradska organizacija HSS-a u Splitu tom je prilikom uputila poziv svima da se 1. studenoga 1936. godine okupe na Botićevoj poljani odakle su zajednički krenuli na Sustipan. Na groblju je položen vijenac s natpisom: *Borcima za slobodu Hrvatske – Gradska organizacija HSS-a Split*.

[154] Novo doba, godina XXI: broj 142 od 20. lipnja 1938: 3.
[155] Novo doba, godina XXII: broj 184 od 8. kolovoza 1939: 3; broj 185 od 9. kolovoza 1939: 5.

U komemoraciji su sudjelovala sva hrvatska društva iz grada Splita, a prigodni govor je održao potpredsjednik splitskog HSS-a Rudolf Pederin.[156] I sljedeće godine u ponedjeljak 24. svibnja 1937. godine *po nalogu vođe i predsjednika* Vladka Mačeka održane su mise zadušnice za pale žrtve u svim hrvatskim krajevima pa tako i u Splitu. Misa je u stolnoj crkvi sv. Duje ujutro u 7 sati, a pozvani su na nju preko dnevnih novina *svi Hrvati našeg grada*. Također se preporuča na kućama i radnjama izvjesiti crninu, a privrednicima da svoje radnje otvore u 8 sati kako bi bile zatvorene za vrijeme mise. *Hrvati, seljaci, radnici, građani odajte palim borcima počast dostojnu njihove žrtve!* – stoji na kraju poziva.[157]

Uz to se HSS, a također u svrhu što šireg i masovnijeg okupljanja u okviru *Hrvatskog seljačkog pokreta* pod vodstvom naravno HSS-a, pridruživao obilježavanju i nekih datuma koji nisu bili izvorno haesesovski. Obilježavanje obljetnica smrti političkih stradalnika ili kako su ih nazivali hrvatskih mučenika uključivalo je u Splitu i 65. obljetnicu pogibije Eugena Kvaternika, *velikog borca za hrvatska i čovječanska prava koji je u rakovičkoj buni tragično poginuo za slobodu Hrvatske*. Organizator je bila Hrvatska nacionalna omladina, a centralni događaj bila je misa zadušnica u crkvi svetoga Dominika. HSS su zastupali Edo Bulat, Kruno Bego i Ljubomil Budanko, a organizacije hrvatskih žena zastupale su gospođe Berković i Cuzzi. Okupljeni su po svršetku svete mise klicali Radiću, Starčeviću i Mačeku. U ovom slučaju vidljivo je kako HSS ne organizira izravno ovu obljetnicu, ali u njoj sudjeluje šaljući svoje predstavnike. I u organizaciji obilježavanja 40. obljetnice smrti Ante Starčevića koja je u Splitu bila te 1936. godine ne sudjeluje HSS, nego je glavni pokretač odvjetnik Ivo Cuzzi kojega će nakon kraćeg vremena HSS isključiti iz svojih redova. To pokazuje kako se u *Hrvatski seljački pokret* poslije popuštanja diktature slijevaju različite političke opcije uključujući i onu pravašku. HSS ih nije odbacivao, ali je držao određenu distancu što je pokazivano i na simboličkoj organizacijskoj razini. HSS nije bio javni pobornik i proklamator političke ostavštine Starčevića i Kvaternika (pravaša) jer su oni imali svoje stranačke ikone koje su propagirali i uzdizali. Ipak, svjesni potrebe okupljanja što većeg broja ljudi (kako su govorili čitavog hrvatskog naroda) pristajali su i na obljetnice istaknutih pravaša.[158]

HSS je u siječnju ili do početka veljače svake godine od 1936. u Splitu organizirala *veliki hrvatski narodni ples* koji se u pravilu održavao u splitskome kazalištu, a povodom početka nove godine. Bila je to gotovo elitna svečanost na najvišoj razini kojom je HSS pokazivao i svoju stranu zabave i opuštanja. S tim da su HSS-ovi plesovi težili što većoj posjećenosti što je

[156] Novo doba, godina XIX: broj 254 od 29. listopada 1936: 6; broj 255 od 30. listopada 1936: 6.
[157] Novo doba, godina XX: broj 116 od 21. svibnja 1937: 6.
[158] Novo doba, godina XIX: broj 27 od 3. veljače 1936: 5; broj 245 od 19. listopada 1936: 4.

u Splitu značilo nekoliko tisuća ljudi. Osim u Splitu plesovi su organizirani i u Šibeniku te drugim mjestima Dalmacije. Tako je početkom veljače 1936. godine prvi put u Splitu organiziran *veliki hrvatski narodni ples*. U atriju splitskog kazališta postavljen je osvijetljeni natpis – *Živila Hrvatska*, a stupovi su bili obloženi i okićeni hrvatskim zastavama. Napravljen je špalir u kojem su bili članovi Seljačke sloge i članice Hrvatske žene. Na blagajni su bili Paško Kaliterna, Josip Berković, Edo Bulat, Marin Ferić i Marko Kvesić te članice Hrvatske žene odjevene u splitske narodne nošnje. Osim ulaznice predavane su i druge prigodne stvari od kojih je prihod bio namijenjen u humanitarne svrhe. Bili su prisutni i narodni zastupnici te njihovi zamjenici Karlo Žunjević iz Preka, Dane Škarica iz Šibenika, Stipe Matijević iz Blata na Cetini, Josip Silobrčić iz Biograda na Moru, Jozo Mratinović iz Kaštel Lukšića i Niko Buško iz Stona kao i predstavnici raznih hrvatskih društava. Prisutne su uveseljavali članovi HGD Tomislav pod vodstvom maestra Ive Tijardovića. Organizirana je i bogata lutrija tako da je svatko tko je u njoj sudjelovao nešto i dobio. Cijeli nagradni fond lutrije prikupili su kao darove članovi HSS-a iz Splita i njegove okolice. Takvi će plesovi postati tradicija te će se od tada organizirati svake godine. Uspjeh plesa je nadmašio očekivanja. *Čitava rijeka građanstva i seljaštva došla je u kazalište koje se kroz malo vremena dupkom ispunilo kao nikada do sada, daleko više od onoga što uopće može primiti naša kazališna zgrada koja je izgrađena za 1.100 osoba, dočim je sigurno bilo i četiri puta toliko. Sve lože bile su prekrcate. Sav parter bio je pokriven, svi hodnici, sav foyer, sva stubišta, čitava pozornica, sve je bilo dupkom puno tako da je skoro bilo nemogućno kretanje, a i ples se mogao tek pomalo odvijati.*[159]

Samo nekoliko dana poslije splitskog plesa održan je *veliki hrvatski narodni ples* i u Šibeniku u hotelu Krka na kojem su bili brojni pristaše HSS-a iz Šibenika i okolice tako da je proglašen za *ples Hrvata čitave sjeverne Dalmacije*. Ispred hotela okupio se velik broj ljudi koji sami nisu mogli prisustvovati plesu, ali su željeli vidjeti i osjetiti bar dio te atmosfere. Hotel je bio okićen i dekoriran zelenilom, zastavama i slikama, a na zgradi hotela bile su tri velike zastave. U prizemlju hotela u kojem se odvijao sam ples, u sredini sale, bila je slika *vođe hrvatskog naroda* Vladka Mačeka. Svirali su naizmjenično gradska glazba i jazz orkestar hotela Krka, a bilo je prisutno oko 2.000 ljudi. Ples je otvorio narodni zastupnik Dane Škarica koji je tom prigodom održao govor kako je to *najbolji dokaz hrvatske solidarnosti, sloge i ljubavi. Mi smo se danas ovdje zajednički sastali, da se vidimo i upoznamo, da idemo punog izraza našem zadovoljstvu, da otvoreno kažemo da smo Hrvati.*[160]

[159] Novo doba, godina XIX: broj 27 od 3. veljače 1936: 6.
[160] Novo doba, godina XIX: broj 33 od 10. veljače 1936: 4.

Plesovi su nazivani *spontanim manifestacijama*, a njihovom se organizacijom pokazivalo kako je HSS imala potrebu okupljati ljude i kroz zabave te i na takav način pokazati potrebu zajedništva i demonstrirati snagu hrvatskog (seljačkog) naroda. Značenje proslava (manifestacija) za naciju vrlo dobro sažima definicija A. D. Smitha koja ističe sposobnost proslava da apstraktnu ideologiju učine vidljivom, opipljivom i konkretnom te da pobude brzu emocionalnu reakciju u svim društvenim slojevima.[161]

[161] LEČEK, 2019: 403.

5. HSS U DALMACIJI U POLITIČKOJ BORBI ZA OPĆINE 1935. I 1936. GODINE

HSS je općinama poslije parlamentarnih izbora 5. svibnja 1935. godine počela ponovno aktivno pridavati političko značenje (na prethodne općinske izbore 1931. godine i 1933. godine HSS nije mogao, a ni htio izaći). Preko općina je HSS – izazivajući ostavkama vijećnika prijevremene izbore u njima, a poslije i na redovitim općinskim izborima 1936. godine – slala političku poruku o organiziranosti i snazi HSS-a. To se očitovalo u preuzimanju te važne poluge vlasti: lokalne samouprave. Lokalni izbori koji su uslijedili nakon državnih izbora 5. svibnja 1935. godine služili su jačanju HSS-a i dokazivanju njezinog izbornog legitimiteta, a sve s ciljem rješavanja *Hrvatskog pitanja* kao središnjeg i najvećeg političkog problema u Kraljevini Jugoslaviji. Tako je HSS već na prijevremenim izborima u mnogim općinama 1935. godine, kao i na redovitim općinskim izborima 1936. godine, nastupila kao jedini pravi predstavnik hrvatskih interesa – privlačeći još veći broj birača i inzistirajući na slozi što je u pravilu značilo isticanje samo jedne haesesovske ili Mačekove liste kandidata na izborima. Na redovitim općinskim izborima u studenome 1936. godine HSS u Dalmaciji djeluje kao dobro organizirana stranka koja se poslije Šestosiječanjske diktature i zabrane političkog djelovanja, uspjela obnoviti i zadobiti široku potporu. Tako je u organizacijskom smislu na općinskim izborima 1936. godine vidljiva koordiniranost iz Izborne kancelarije HSS-a ili Mačekove kancelarije smještene u Splitu kao središtu Dalmacije i najvećem gradu. Iz te su kancelarije stranački prvaci (narodni zastupnici, a u prvom redu Paško Kaliterna) upućivali i nadgledali rad stranke na terenu. Zatečeno stanje u općinama bilo je loše prvenstveno u financijskom smislu (nedostatak sredstava i prezaduženost) što je HSS koristila u izbornoj agitaciji kao jedan od ključnih argumenata. Na lokalnoj razni jedino su se u općinama održavali izbori i u njima se mogla mijenjati vlast. Kotarevi nisu imali svoje kotarske skupštine i tu je glavnu riječ imao kotarski načelnik koji je bio postavljen od vlasti u Beogradu, lojalan državi i bez ikakve demokratske provjere mandata. HSS je prema Radićevu Ustavu iz 1921. godine vidjela općinu kao temeljnu i početnu organizaciju seljačkog naroda pa su prema tome za HSS općine bilo iznimno važne.
Bez obzira na državnu centraliziranost (država – banovina – kotar – općina) pokazalo se da ipak ima prostora za suprotnu tendenciju – preuzimanja vlasti na izborima u općinskom vijeću/odboru te smanjenje utjecaja državnih službenika (koji su bili u pravilu privrženiji državi i centralnoj vlasti). Naime, općinsko vijeće/odbor je ipak imao neke mehanizme utjecaja na rad državne uprave u općini, a to je bilo njegovo pravo da bira načelnika, prihvaća proračun te financijski osigurava neke poslove uprave. Sve to nije ništa značilo dok nije bilo volje za suprotstavljanjem svemoćnoj državnoj upravi, ali kada se pojavio organizirani otpor, započela

je i složena borba između odbora (na čijoj su strani sada bili i načelnici) na jednoj strani te općinskih službenika i kotarskih predstojnika na drugoj strani. Izvješća u posljednjem tromjesečju 1935. daju naslutiti da taktika neprihvaćanja ostavki nije imala očekivani učinak jer vijeća koja su ih dala *većinom još uvijek i dalje ne rade*. Sve do kraja godine problem se još donekle mogao držati pod kontrolom jer su predsjednici općina uglavnom ostali na dužnosti (i po koji član vijeća), pa su se mogli obavljati tehnički poslovi. Međutim, kada je početkom godine trebalo donijeti proračun (proračunska je godina počinjala 1. travnja), što je bila ovlast vijeća, moglo se samo pribjeći prisilnim mjerama (po čl. 98. *Zakona o općinama* morala se razrezivati dvanaestina proračuna). Prvo tromjesečje 1936. pokazalo je da se problem neće jednostavno riješiti. Nastaje politička kriza na razini općina koja se u konačnici mogla rješavati samo prijevremenim izborima.[162]

Oni članovi općinskih vijeća i članovi općinskih uprava koji su odmah na početku iskazali lojalnost HSS-u i podnijeli ostavke bit će u pravilu ubuduće kandidati HSS-a, a svi oni koji su se kandidirali na prethodnim općinskim izborima na kojima HSS nije sudjelovala i/ili su odbili podnijeti ostavke (ostajući na taj način vjerni državnom režimu) bit će isključeni iz političkih planova i kombinacija te se u HSS-u na njih uglavnom više nije računalo. Javno se prenosilo mišljenje u komentarima kroz tadašnje novine, kako u općinska vijeća i u općinske uprave treba birati najsposobnije ljude – bili oni seljaci/težaci, radnici ili intelektualci. A posebno je trebalo pripaziti da se inteligencija ne odvoji od naroda.[163] Ovaj se proces u potpunosti odnosio na tzv. *seljačke* općine, dok su gradske općine, odnosno ona naselja koja su imala status grada, bile potpuno izuzete budući se na njih odnosio drugi zakon i u njima u konačnici nikada nisu ni provedeni općinski izbori (premda planirani i najavljivani godinama).

[162] LEČEK, 2008a: 1001-1002.

[163] Komentar u Novom dobu jasno izražava pristup HSS-a nadolazećim općinskim izborima: *Ne proizlazi iz toga to da se općine imaju predati isključivo u ruke seljaka i eventualno kojeg radnika jer su oni u većini, a da se pri tome ima sistematski izbjegavati izbor intelektualaca, ljudi sa školskom i stručnom spremom i da se postavlja skroz naopaki, a eventualno i fatalan princip, koji kulminira u tome, da čim kandidat ima manju spremu, da je time s boljim uvjetima biti biran. Skroz je pogrešno i lako se može osvetiti, ako se ubacuju u narod krilatice, da je sva inteligencija pokvarena, da su klobučari isisali narod, da oni nemaju razumijevanja za potrebe sirotinje, da bi oni tako i dalje činili, pa radi toga da nitko od njih ne smije biti u općinskim odborima. To znači odvajati narod od svoje inteligencije, otvarati među njima jaz, što može uroditi teškim posljedicama, i što nije ni po čemu opravdano, jer je većina naše inteligencije potekla iz naroda i ona je došla do spreme i školskog obrazovanja u mnogo slučajeva baš žrtvama siromašnog seljaka. Ne smije se pred izborima seljaku govoriti da će poteći med i mlijeko, da ga je do danas svatko samo pljačkao, kad znamo, u kakovim se teškim prilikama nalaze skoro sve naše općine i kako one idu u susret još težim danima, pa baš ovo nameće najskrupulozniji izbor najsposobnijih ljudi*. (Novo doba, godina XVIII: broj 219 od 19. rujna 1935: 2.)

5.1. Ustrojstvo i funkcija općina po Zakonu o općinama iz 1933. godine i Zakonu o gradskim općinama iz 1934. godine

Kraljevina SHS/Jugoslavija po svom je nastanku bila složena država. U njoj je dobrim dijelom postojanja bilo na snazi čak šest različitih pravnih regulativa proizišlih iz nekadašnjih država ili pokrajina prije njena ujedinjenja, što je značilo veliku prepreku stvaranju jedinstvenog pravnog sustava na svim područjima. Rad na izjednačavanju i stvaranju novog zakonodavstva u prvih deset godina Kraljevine SHS odvijao se vrlo sporo. Stoga je izgradnja moderne jednoobrazne države preko izjednačavanja zakonodavstva nakon 6. siječnja 1929. godine postala jedna od glavnih misli vodilja režima. U prvih nekoliko godina diktature doneseno je mnoštvo zakona, uredbi, naredbi i raznih pravilnika, od kojih se dio odnosio i na upravu te je regulirao važna pitanja iz ovoga resora.[164]

Jedan od tih zakona bio je prvi jedinstveni zakon o općinama za cijelu državu *Zakon o općinama* od 14. ožujka 1933. godine. Godinu poslije donesen je i istovjetni *Zakon o gradskim općinama* od 22. srpnja 1934. godine. U vremenu nakon ujedinjenja, od 1918. pa do 1929. godine, nije došlo do većih promjena što se tiče upravnog i samoupravnog života općina. Općine su u Dalmaciji sve do 1933. godine i proglašavanja *Zakona o općinama*, odnosno do 1934. godine i proglašavanja *Zakona o gradskim općinama*, nastavile funkcionirati prema *Općinskom pravilniku* od 1864. godine iz vremena Austro-Ugarske Monarhije. Prema Pravilniku iz 1864. godine, donesenom na temelju državnog općinskog zakona iz 1862. godine, općine u Dalmaciji dobile su određenu autonomiju, koja im je omogućila u prvom redu upravljanje njihovom imovinom. Ostali dio djelokruga ovisio je o veličini i važnosti općine za državnu vlast. Isti je Pravilnik propisao i da općinama upravljaju na izborima izabrana općinska vijeća s trogodišnjim mandatom, odnosno od izmjena spomenutog Pravilnika 1897. godine šestogodišnjim. Članovi vijeća birali su među sobom općinskog načelnika i članove općinske uprave, prisjednike. Načelnik i prisjednici bili su općinsko upraviteljstvo, koje je zajedno obavljalo općinske poslove. Načelnik je bio predsjednik upraviteljstva, a u slučaju njegove spriječenosti mijenjali su ga prisjednici prema redu koji je ovisio o broju glasova dobivenih na izborima. Ovisno o broju stanovnika općine, vijeća su imala od 12 do 36 vijećnika, a na svakih šest vijećnika biran je jedan prisjednik. Financijski nadzor nad općinama obavljao je pokrajinski sabor, a državna ih je vlast kontrolirala preko kotarskog predstojnika, činovnika kojeg je postavljala središnja vlast. U Dalmaciji je ovaj Pravilnik bio na snazi sve do proglašenja *Zakona o općinama*, koji je Narodna skupština usvojila 23. veljače 1933. godine, a Senat Kraljevine

[164] ČULINOVIĆ, 1961: 10-14.

Jugoslavije 9. ožujka 1933. godine. U međuvremenu je prijelaznim odredbama *Zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi* od 1922. godine Oblasna skupština preuzela nadzornu vlast nad općinama i samoupravnim općinskim ustanovama, no ta odredba nikad nije zaživjela. Oblasna samouprava profunkcionirala je tek nakon oblasnih izbora u siječnju 1927. godine te je raspuštena već 6. siječnja 1929. godine, uvođenjem diktature.[165]

Pravni status općine, njen djelokrug rada, ovlasti i način funkcioniranja te općinski izbori određeni su *Zakonom o općinama* od 14. ožujka 1933. godine. Općina je u političkom poretku Kraljevine Jugoslavije imala atribut samoupravne političke zajednice, ali je u zakonskim rješenjima bila u potpunosti podvrgnuta nadzoru državne uprave – hijerarhijski prvo kotarskom načelniku, potom banu i na posljetku resornom ministarstvu. Kotarski je načelnik[166] (ili njegov opunomoćenik) mogao prisustvovati sjednicama općinskih vijeća te je u svakom trenutku mogao pregledati i kontrolirati rad općinskog vijeća i općinskih službenika. Zapisnik svake pojedinačne sjednice općinskog vijeća morao se dostavljati nadzornoj vlasti (kotarskom načelniku) koji bi tako pregledavao sve donesene odluke te ih odobravao ili odbacivao. Također je kotarski načelnik imao pravo spriječiti izvršenje odluka općinskog vijeća (odbora). Općinsko vijeće (odbor) mogao se žaliti na sljedeću instancu, tj. banu i u konačnici upravnom sudu na čiju odluku dalje nije bila moguća pritužba. Kotarski načelnik se mogao i izravno miješati u poslove općine ako to procijeni nužnim tako da je mogao banu predlagati, a ban odrediti što je općina dužna napraviti (od poslova iz općinskog djelokruga). Općina se na takve obvezujuće odredbe mogla žaliti resornom ministru na čiju se odluku više nije bilo moguće žaliti. U ovoj proceduri kontrole i odobravanja svake općinske odluke do izražaja dolazi snažna centralizacija u donošenju odluka na najnižoj općinskoj razini vlasti te nesamostalnost i ovisnost općinskih uprava o višim vlastima. Svaka je općina morala imati najmanje tri tisuće stanovnika (osim u iznimnim situacijama), a njeno je središte (formiranje) određivano kraljevim ukazom na temelju prijedloga ministra unutarnjih poslova. Funkcioniranje općine podrazumijevalo je zgradu (dom) općinske uprave u kojoj je bio smješten općinski načelnik (predsjednik), općinsko vijeće (odbor) te općinski službenici. Broj članova općinskog vijeća (odbora) ovisio je o broju stanovnika pa su tako u općinama do 5 tisuća stanovnika bila 24 vijećnika (odbornika), u općinama od 5 tisuća do 8 tisuća stanovnika bilo je 30 vijećnika (odbornika), a u općinama

[165] HRSTIĆ, 2013: 67.

[166] Kotarskog načelnika imenuje kralj na prijedlog ministra unutarnjih poslova. Podređen je izravno banovini, koja donosi sve važnije odluke, a on ih samo provodi. U kotaru ima veliku izvršnu vlast, koju nitko ne kontrolira; nema skupštine, a nije ni izabran pa time odgovoran biračima, nego je imenovan. (LEČEKa, 2008: 1001.)

iznad 8 tisuća stanovnika bilo je 36 vijećnika (odbornika). Iznimno su općine ispod 3 tisuće stanovnika imale 18 vijećnika (odbornika). Općinsko vijeće (odbor) birao se općim, jednakim, neposrednim glasovanjem na mandat od 3 godine. Glasovanje je bilo javno. Glasovati je mogao svaki stanovnik općine koji je bio upisan u općinski popis birača prema *Zakonu o biračkim spiskovima*. Za općinskog vijećnika (odbornika) mogao je biti izabran svaki član općine koji ima izborno pravo, više od 25 godina života i nije isključen iz prava izbora. Kandidirati se nisu mogli općinski službenici u aktivnoj službi, državni činovnici kojima je općina po zakonu podvrgnuta nadzoru i oni koji s općinom posluju ili su s njom u sudskome sporu. Izbore je raspisivao ban po ovlaštenju resornog ministra, a provodili su ih birački odbori na točno određenim glasačkim mjestima. Na izbore se izlazilo s kandidacijskim listama koje su morale imati onoliko kandidata i njihovih zamjenika koliko se biralo općinskih vijećnika (odbornika). Kandidacijske liste su se predavale sudu (neposredno ili preko općinskog načelnika). Sud ih je ovjeravao i potvrđivao ili ih je mogao odbaciti (na što stranke nisu imale pravo žalbe). U slučaju da su na izbore izašle dvije ili više kandidacijskih lista, ona lista koja dobije relativnu većinu ima pravo (osvaja) dvije trećine mandata u općinskom vijeću (odboru). Preostala trećina mandata dijelila se između svih kandidacijskih lista (uključujući i pobjedničku listu), ovisno o broju osvojenih glasova. Ovakvim je izbornim sustavom relativni pobjednik stjecao apsolutnu vlast. Birači su glasali javno imenujući nositelja liste za koju glasaju te se potom njegovo ime upisivalo u bilježnicu u kojoj su se bilježili svi birači koji su glasali za tu listu. Ukoliko bi se vijećnička mjesta ispraznila, zamjenjivali bi ih sljedeći kandidati s iste liste. Ukoliko bi se iscrpila sva moguća mjesta na listi promjenom jedne trećine ili više vijećničkih mjesta, raspisivali bi se novi izbori, ali samo za onaj broj kandidata koliko je upražnjenih vijećničkih mjesta. Ukoliko bi se ispraznila mjesta prvih triju kandidata najjače liste ili ako se vijeće u cijelosti smanji na jednu trećinu članova – vrše se novi izbori u cijelosti.

Na čelu općine bio je predsjednik (načelnik). To je bio kandidat za vijećnika (odbornika) na listi (nositelj liste, tj. prvi na listi) koja je dobila najveći broj glasova. On je zajedno s vijećnicima (odbornicima) koji su bili na listi drugi, treći i tako redom iza njega, činio općinsku upravu koja je mogla brojati od dva do pet članova o čemu je odlučivalo općinsko vijeće (odbor). Uz općinsku upravu važan su čimbenik u općinama bili općinski službenici koji su po svojoj službi bili profesionalci. Uredbu o općinskim službenicima donosilo je banovinsko vijeće: opće uvjete za prijem u službu, razine kvalifikacije službenika i način popunjavanja službeničkih mjesta. Time je vlast na razini banovina mogla utjecati na prijem službenika na razini općina čime su mogli kontrolirali same općine postavljajući sebi podobne režimske ljude. No, sama je općina kroz svoj statut donosila sistematizaciju službeničkih mjesta čime je ostala

mogućnost da općina samostalno odredi broj i vrstu službeničkih mjesta. I statute općina je u konačnici potvrđivao ili odbacivao ban. Djelokrug rada i ovlasti općine zakonski su obuhvaćala široki spektar: upravljanje općinskom imovinom (kupovanje, prodaja, davanje u najam, donošenje godišnjeg proračuna…); građenje i održavanje puteva, mostova, skela, kanala; odgoj siromašne i napuštene djece te podržavanje dobrotvornih zavoda i ustanova; briga za zdravstveno stanje stanovništva, unapređenje gospodarstva; širenje i unapređivanje prosvjete… Općina je mogla imati i policijske ovlasti ukoliko na njenom području država nije organizirala policijsku službu ili je te ovlasti svakako preuzimala u pojedinim segmentima (održavanje reda za ispašu). Također je imala i ovlastit kazneno djelovati po pitanju svojih općinskih uredbi i naredbi te je preko svojih službenika vršila i poštansku djelatnost ukoliko nije bilo pošte. Općinska uprava je neposredno upravljala općinom, sastavljala i predlagala općinski proračun, vršila nadzor i davala uputstva u izvršavanju odluka općinskih vijeća. Općinski predsjednik/načelnik je izvršavao odluke općinske uprave i općinskog vijeća, kontrolirao rad općinske administracije (službenika), bio odgovoran za prikupljanje općinskih prihoda i odobravao općinske rashode, čuvao općinski pečat te supotpisivao općinske akte zajedno s općinskim službenicima koji su za te akte izrađivali. Općinski predsjednik/načelnik je predstavljao općinu u svim njenim poslovima i bio njena izvršna vlast. Općina je imala svoje vlastite financije koje su činili prihodi od općinske imovine i poduzeća te drugi prihodi. Za svoje financijsko poslovanje općina je mogla uvoditi prireze na državne poreze i posebne općinske poreze (trošarine i takse). Općinska uprava sastavljala je proračun najmanje tri mjeseca prije početka proračunske godine. Izrađeni prijedlog proračuna stavljao se pet dana na uvid građanima. Svaki je građanin imao pravo na prijedlog proračuna staviti svoje primjedbe. Općinsko vijeće raspravlja o proračunu sa svim prijedlozima i nadopunama te donosi konačnu odluku. Usvojeni proračun šalje se na ocjenu nadležnoj vlasti. Nadzorna vlast može vratiti proračun općinskom vijeću na doradu i/ili ponovno usvajanje. Dok nema novoga proračuna, primjenjuje se stari proračun koji se izvršava u dvanaestinama (mjesec za mjesecom). Općinska uprava je bila dužna svaka tri mjeseca pregledati stanje općinske blagajne, uskladiti to stanje s općinskim knjigovodstvom i o tome podnijeti izvještaj općinskom vijeću. Državna je uprava vršila nadzor nad kompletnim poslovima općine preko kotarskog načelnika koji je imao pravo prisustvovati sjednicama općinskog vijeća i morao mu se dostavljati zapisnik svake sjednice. Ban je mogao razriješiti predsjednika općine i sve općinske vijećnike ako *ne vrše uredno svoje dužnosti*. Na takvu odluku mogli su se razriješeni žaliti upravnom sudu čija bi odluka bila konačna ili u nekim situacijama ministru unutrašnjih poslova čija je odluka također bila konačna i protiv nje nije bilo pravnoga lijeka. Općinskoga vijećnika koji bi bez opravdanog

razloga izostao tri uzastopne sjednice ili napustio sjednicu i time srušio kvorum te onemogućio rad vijeća, moglo se kazniti novčanom kaznom do 300 dinara u korist općine. Općinsko vijeće je moglo i razriješiti dužnosti vijećnika koji bi tijekom jedne godine izostao s pola ili više sjednica. Ukoliko općinski vijećnik ne bi prihvatio funkciju na koju je izabran i/ili ako ne bi položio prisegu gubio je mandat te se kažnjavao novčanom kaznom u iznosu do 1000 dinara u korist općine. Funkcija vijećnika vršila se volonterski. U slučaju raspuštanja općinskog vijeća kotarska je vlast postavljala novu privremenu upravu do uvođenja u dužnost novoizabrane uprave. Novi su se izbori morali provesti najkasnije dva mjeseca od dana raspuštanja općinskog vijeća. Općina je imala i sudske kompetencije u djelokrugu svojih ovlasti, a sudsku nadležnost općinskog suda vršio je predsjednik općine zajedno s dva člana općinske uprave. Donošenjem Zakona o općinama od 14. ožujka 1933. godine prestao je važiti cijeli niz posebnih zakona o općinama još iz vremena Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Srbije koji su uređivali problematiku i funkcioniranje lokalne samouprave.[167]

Osim lokalnih teritorijalno-upravnih jedinica općina i *Zakona o općinama* koji je uređivao njihovo ustrojstvo i ovlasti, postojale su također i gradske općine koje su u pravilu obuhvaćale veće gradove, a njihovo ustrojstvo i ovlasti uređivalo je poseban *Zakon o gradskim općinama* od 22. srpnja 1934. godine. U prijelaznim odredbama *Zakona o općinama* navedeno je 75 gradova (naselja) za koje taj zakon ne vrijedi, nego je njima bio namijenjen *Zakon o gradskim općinama*. Po *Zakonu o općinama* gradskim općinama na području cijele Primorske banovine pripadali su Split, Šibenik, Hvar, Stari Grad, Mostar i Livno (dakle iz dalmatinskog dijela Primorske banovine četiri grada: Split, Šibenik, Hvar i Stari Grad). Pojedini gradovi kojima je bio namijenjen *Zakon o gradskim općinama* i dalje su nastavili funkcionirati prema *Zakonu o općinama* jer su iskoristili članak 150. zakona u kojem se navodi da općine koje postaju gradske mogu u roku od tri godine tražiti izuzeće od *Zakona o gradskim općinama* i podvrgavanje *Zakonu o općinama*. To je bio slučaj s Hvarom i Starim Gradom koji su iskoristili zakonsku mogućnost te zatražili izuzeće od *Zakona o gradskim općinama* i prelazak u status *seoskih* općina u okviru *Zakona o općinama*. Gradska općina je slično kao i *seoska* općina zakonskim rješenjima bila u potpunosti podvrgnuta nadzoru državne uprave – hijerarhijski prvo banu, a potom resornom ministarstvu. Ban je mogao prisustvovati sjednicama gradskih vijeća te je u svakom trenutku mogao pregledati i kontrolirati rad gradskog vijeća i gradskih službenika. Zapisnik svake pojedinačne sjednice gradskog vijeća morao se dostavljati nadzornoj vlasti (banu) koji bi tako pregledavao sve donesene odluke te ih odobravao ili odbacivao. Također je

[167] Službeni glasnik Primorske banovine, *Zakon o općinama*, godina X, broj 6, 1933: 153-163.

ban imao pravo spriječiti izvršenje odluka općinskog vijeća. Gradsko vijeće mogao se žaliti na sljedeću instancu, tj. Državnom savjetu ili resornom ministru (ovisno o situaciji), a njihove su odluke bile posljednje i bez daljnjeg pravnog lijeka. Broj članova gradskog vijeća ovisio je o broju stanovnika pa je tako u gradovima do 10 tisuća stanovnika bilo 27 vijećnika, u gradovima od 10 tisuća do 20 tisuća stanovnika bilo je 36 vijećnika, u gradovima od 20 tisuća do 40 tisuća stanovnika bilo je 45 vijećnika, u gradovima od 40 tisuća do 100 tisuća stanovnika bila su 54 vijećnika te u gradovima iznad 100 tisuća stanovnika bilo je 72 vijećnika. Predsjednik i 2/3 gradskih vijećnika birali u se općim, jednakim, neposrednim glasovanjem na mandat od četiri godine. Glasovanje je bilo javno. Glasovati je mogao svaki stanovnik općine koji je bio upisan u gradski popis birača prema *Zakonu o biračkim spiskovima*. Za gradskog vijećnika mogao je biti izabran svaki član općine koji ima izborno pravo, više od 30 godina života i nije isključen iz prava izbora. Kandidirati se nisu mogli općinski službenici u aktivnoj službi, državni činovnici kojima je općina po zakonu podvrgnuta nadzoru i oni koji s općinom posluju ili su s njom u sudskome sporu. Preostalu 1/3 gradskih vijećnika postavljao je ban. Izbore je raspisivao resorni ministar, a u zakonu je pisalo da će se održati na dan kada to odredi ministar unutarnjih poslova. *Dok se ne izaberu gradska vijeća po ovom novom zakonu, isti će se određivati po dosadašnjim propisima*. To je u praksi značilo odgodu primjene *Zakona o gradskim općinama* iz 1934. godine u njegovom najznačajnijem dijelu, a to je izbor gradskih predstavnika na izborima. Uz logičnu zakonodavnu tendenciju da se funkcioniranje i ustroj velikih gradova uredi posebnim zakonom, vidljiva je i nelogična odredba istoga zakona da se izbori održe kada to odredi resorni ministar što je moglo trajati do u nedogled kao što je i bio slučaj. Izbori za gradske općine nisu se u Kraljevini Jugoslaviji nikada ni održali. Pri tome se koristila jednostavna pravna formula, koja nam pokazuje kako se zaobilazio zakon. Naime i *rekonstrukcija* i *upotpunjenja* gradskih vijeća provodila su se banskim imenovanjem, koje se pozivalo na čl. 3. *Zakona o izmjeni Zakona o općinama i oblasnim samoupravama* od 6. siječnja 1929. godine, što je omogućavao članak 147. *Zakona o gradskim općinama* – po kojima ban postavlja gradske vijećnike. Zakon koji je donesen isti dan kad je uvedena diktatura odredio je da se tim danom razrješuju sve općinske uprave (podrazumijevajući gradske i seoske općine), a da se na njihovo mjesto imenuju nove uprave. Izborni postupak dokinut je nakon nekoliko dana *Zakonom o ukidanju zakona o izboru organa oblasne, kotarske i općinske samouprave* od 14. siječnja 1929. godine. Drugim riječima, djelokrug i nadležnosti (čak i sastav, pri čemu se mislilo na razne političke opcije, ali i gradske staleže) zastupstva trebali su ostati isti, samo više nije bilo izbora. Ove izvanredne ovlasti korištene su i nakon proglašenja *Zakona o gradskim općinama* 1934. godine, koji je predviđao izbore. No izbori su jednostavno zaobiđeni

pozivanjem na čl. 147. *Zakona o gradskim općinama*. Time je ono što je u Zakonu iz 1934. navedeno kao *prelazno naređenje*, koje je trebalo poslužiti kao premosnica stare i nove zakonodavne prakse, postalo *trajnim provizorijem* i dočekalo kraj države.[168] Po tome je vidljivo do koje je mjere centralna vlast imala u svojim rukama upravu svih većih gradova u tadašnjoj državi i koliko je na djelu bila centralizacija vlasti sve do lokalne razine. Predsjednik gradske općine mogao je po statutu grada imati određenu stalnu naknadu te je bio zadužen za predstavljanje grada u svim njegovim poslovima te je i predsjedao sjednicama gradskoga vijeća. Predsjednik je imao dopredsjednika koji ga je zamjenjivao. Predsjednik je također rukovodio administracijom grada te je nadzirao rad gradskih službenika. Brinuo se i o gradskim financijama. Kao i kod *obične* seoske općine djelokrug rada i ovlasti gradske općine zakonski je obuhvaćala široki spektar: upravljanje općinskom imovinom (kupovanje, prodaja, davanje u najam, donošenje godišnjeg proračuna…); građenje i održavanje puteva, mostova, skela, kanala; odgoj siromašne i napuštene djece te podržavanje dobrotvornih zavoda i ustanova; briga za zdravstveno stanje stanovništva, unapređenje gospodarstva; širenje i unapređivanje prosvjete. Uz to su gradovi dužni vršiti i neke poslove državne uprave poput: sanitetskih i veterinarskih poslova, tržišne inspekcije, poslove održavanja putova i rijeka na svome području te šumske, lovne i ribolovne poslove. Svaki je grad bio dužan postaviti pravne, sanitarne, tehničke i ostale referente te potreban broj pomoćnog osoblja. Oni su po svojoj službi bili profesionalci, a biralo ih je gradsko vijeće na temelju natječaja. Gradsko je vijeće donosilo statut kojim se uređivala sistematizacija radnih mjesta gradskih službenika, njihov broj, nadležnosti i kvalifikacija. Gradski su službenici podlijegali odredbama o državnim službenicima u pogledu prijema u službu i vršenja same službe. Njihov se položaj u gradskim statutima definirao u komparaciji s odgovarajućim položajem državnih službenika. Državna je uprava vršila nadzor nad poslovima gradske samouprave preko bana koji je imao pravo prisustvovati sjednicama gradskog vijeća. Gradska uprava bila je dužna u roku od osam dana dostavljati nadzoru svaki zapisnik sa sjednice gradskog vijeća. Nadzor je mogao obustaviti izvršenje svake gradske odluke, a protiv odluke nadzora moglo se gradsko vijeće ili predsjednik žaliti Državnom savjetu ili ministru unutarnjih poslova čija je odluka bila konačna. Ministar unutarnjih poslova je mogao razriješiti predsjednika gradske općine i sve gradske vijećnike ako *propuste vršiti svoje dužnosti* ili ako su autori *rješenja ili izjava koje su štetne po opće državne interese*. Upravo je u ovom segmentu razrješenja, tj. prisilnog prestanka mandata vidljiv snažan upliv centralne državne vlasti preko resornog ministra koji je u bilo kojem trenutku zbog krive

[168] LEČEK, 2013: 27-28.

izjave mogao smijeniti svakog vijećnika gradske općine pa i samog predsjednika. Uostalom nova gradska vijeća i predsjednici nisu nikada ni izabrani, a centralna je vlast preko nadzorne vlasti, tj. institucije bana stalno imenovala vijećnike i predsjednike.[169]

5.2. Općinski izbori/imenovanja 1931. godine i općinski izbori 1933. godine

Svojevrsni općinski izbori ili imenovanja provedeni su od sredine 1931. godine. U prvoj polovici 1931. godine krenulo s organizacijom režimske stranke, prvotno nazvane Jugoslovenska radikalno-seljačka demokracija, pa su teren obilazili i ministri te su od naroda pojedinih krajeva neposredno čuli mnoštvo žalbi, koje su potom prenijeli predsjedniku Vlade i ministru unutrašnjih poslova Petru Živkoviću. On se nakon toga sredinom travnja 1931. godine obratio dopisom svim banovinama kao podređenim organima državne uprave te je od njih zatražio da se obazrivo *izvrše promene opštinskih uprava gde to stvarna potreba zahteva,* naglašavajući pritom da je pitanje općinskih uprava *jedno od najosetljivijih pitanja za naš narod te se ono mora rešavati s najvećom opreznošću i nepristranošću, a na zadovoljstvo građana opštine*. Ministarstvo unutrašnjih poslova zatražilo je da se zbog isteka četverogodišnjeg mandata smijene one općinske uprave koje su ostale na vlasti bez intervencija režima od zadnjih općinskih izbora 1927. godine. Pritom je u novopostavljenim općinskim upravama trebalo zadržati sve osobe koje su i dalje uživale povjerenje naroda toga kraja, kao i lokalnih nadzornih državnih organa. To je značilo konačni odlazak i zadnjih legitimno izabranih općinskih uprava te postavljanje isključivo režimu sklonih ljudi na čelo općina. Osim toga, smjena je trebala zahvatiti one općinske uprave postavljene nakon 6. siječnja 1929. godine koje po ocjeni vladajućih nisu zadovoljile razloge za svoje postavljanje. Pri postavljanju novih ljudi režim je i dalje na prvo mjesto stavljao privrženost pojedinca režimskim idejama, ali je u spomenutom dopisu naglašena važnost načela dobrih ljudskih osobina, pa je zatražena smjena svih koji su zbog kršenja zakona, moralnih i etičkih načela *izgubili ugled kod građana svoje općine*. Rješavalo se i pitanje kako treba izgledati idealan član općinske uprave za Šestosiječanjski režim: *(On) mora uživati najveći ugled i poverenje većine građana dotične opštine bez obzira na bivšu partijsku pripadnost, da je odan ideji državnog i narodnog jedinstva kao i današnjem režimu i voljan da u njemu sarađuje i da ne radi preduzimačke ili ferantske poslove za dotičnu općinu, kao i da ne bude član upravnog i nadzornog odbora u ma kome akcionarskom društvu, koje radi za dotičnu opštinu*.[170] Praktični posao zamjene općinskih vijeća/odbora po ovim parametrima opet je povjeren kotarskim predstojnicima, koji su počeli izvršavati naredbu MUP-

[169] Službeni glasnik Primorske banovine, *Zakon o gradskim općinama*, godina XII, broj 19, 1934: 279-293.
[170] GRGIĆ, 2013: 105.

a. Ipak, nedugo nakon objave ovog dopisa primijećeno je da se on shvatio vrlo šaroliko. Premijer Živković je u telegramu upućenom banskim upravama početkom kolovoza 1931. godine uočio da se *veliki cilj* zamjene općinskih uprava često nije izvršavao tako da u njih *dođu najbolji ljudi i najodanije pristalice ovoga režima i da se sve to izvrši u skladu sa raspoloženjem naroda* te je stoga zatražio da ipak, osobito u slučajevima zamjene čitavih općinskih vijeća/odbora, sam MUP bude instanca koja daje završnu potvrdu procesa.[171] No režim ni nakon toga nije bio zadovoljan daljnjim tijekom zamjene općinskih uprava. Krajem 1931. godine proklamiran je novi unitaristički državni ustav kojim je, uz ostalo, *zacementirana* režimska politika te se pristupilo parlamentarnim izborima i formalnom stvaranju jedne jedinstvene režimske stranke. Tek tada, u doba izbora za Narodnu skupštinu, režim je u mnogim sredinama uvidio da uživa jako malu potporu. Čak ni općinski odbornici koje su nedavno, tijekom 1931., sami postavili, u dobroj se mjeri nisu željeli miješati ni u kakve režimske organizacije i političku situaciju u kojoj se na državnoj razini moglo glasati samo za jednu, režimsku listu. Nakon proklamiranja *Zakona o općinama*, tijekom 1933. godine postupno su, po pojedinim banovinama, provedeni izbori za općinska vijeća (odbore). Izbori za općinska vijeća u Drinskoj, Dunavskoj, Primorskoj i Savskoj banovini održani su posljednji u nizu 8. listopada 1933. godine. Iako prema *Zakonu o općinama* nisu postojale nikakve prepreke da se na izborima kandidira bilo koja grupa ljudi, bilo je teško očekivati da će doći do jačeg organiziranja oporbe za te izbore, najviše zbog ostavljanja samo nekoliko tjedana za izradu kandidacijskih lista. Vodstvo zabranjene HSS-a pozivalo je narod preko ilegalnih letaka ...*da nikako i nipošto ne sudjeluje na takozvanim izborima, koji se raspisuju za općine*. *Ne učestvujući u ovim lažnim izborima, nego prelazeći prezirom preko njih, dokazat ćemo i time da smo protiv ovoga režima ropstva i tiranije*.[172] Osim isticanja potrebe neiskazivanja podrške režimu i restriktivnim izbornim propisima koje je postavio, HSS u istom letku naglašava bojazan zbog nedemokratskih metoda u provođenju izbora te nastoji koristiti bojkot kao sredstvo otpora.[173]

5.3. Financijsko stanje i problemi u općinama

Općine su uslijed neodržavanja redovitih i demokratskih izbora nakon Šestosiječanjske diktature postale sjedište i poligon režimu odanih kadrova što je i logično u okolnostima diktatorskog režima. To je dovodilo do nesavjesnog i neučinkovitog upravljanja općinama jer

[171] GRGIĆ, 2013: 106.
[172] GRGIĆ, 2013: 112.
[173] U letku se navodi: *Općina je najbliža interesima moralnim, materijalnim i društvenim seljačkog naroda. Stoga se seljački narod zanima na osobit način za općinske izbore. Ali to vrijedi samo za onaj slučaj kada birači/izbornici mogu da glasaju slobodno, da bez pritiska, bez prijetnje i bez straha od štetnih posljedica mogu da izaberu svoje ljude, koji će čuvati prava i imovinu općine*. (GRGIĆ, 2013: 112.)

oni koji su ih vodili nisu imali izborni legalitet te nisu odgovarali biračima, tj. narodu, nego su bili okrenuti prema višim vlastima koje su ih postavljale i smjenjivale. To je u većini dalmatinskih općina značilo nazadovanje, siromaštvo, iseljavanje, dugove i nepovoljne kredite, financijske malverzacije... Posebno su bile pogođene općine na tzv. pasivnim područjima kao što je dalmatinsko zaleđe, ali i na otocima. Vlast je izvanrednim akcijama, poglavito u zimskom periodu, pokušavala prehraniti stanovništvo u tim općinama i tako ga spasiti praktično od smrti zbog gladi (često se u javnoj komunikaciji koristio termin *gladna Zagora*). Nerijetko se pribjegavalo i prebacivanju djece u bogatije hrvatske krajeve kako bi ih tamo prehranili i obrazovali budući im je u rodnom kraju prijetila glad, bolest i smrt. Poslije 1935. godine i Petosvibanjskih izbora tu će ulogu u pomaganju preuzimati HSS i njene različite organizacije (poput Seljačke i Gospodarske sloge) te će se pokušati unapređivati poljoprivredna proizvodnja i zaštititi cijene seljačkih proizvoda. Svakako stanje u općinama i njihovi problemi bili su nagomilani, ali je postojala jaka politička volja i odluka HSS-a da se s tim problemima uhvati u koštac. S kakvim su se to problemima susretale nove općinske uprave i HSS vidi se na primjerima Šibenika, Imotskoga, Splita, Trogira, Sinja, Poljica...

U Šibeniku je u listopadu 1935. godine svim gradskim vijećnicima poslano anonimno pismo u kojem je navedeno više prvenstveno financijskih devijacija i zlouporaba od strane gradskih službenika i drugih radnji gradske uprave na štetu samoga grada te se na tu temu tražila rasprava na sjednici gradskoga vijeća. U pismu se navodi kako je općinski liječnik u Primoštenu primao dvostruki paušal, a za pregled bolesnika je ubirao 20 dinara umjesto određenih 15 dinara te je odbijao besplatno pregledati siromašne bolesnike, kako su pojedinim činovnicima dijeljeni novčani darovi te su im povećavane plaće, kako se otvaraju besmislene sudske parnice koje će grad izgubiti, kako nestaje imovina općine, itd. Pismo je izazvalo veliki interes i na njega je najavljen odgovor iz grada, međutim za nekoliko dana na samoj sjednici gradskoga vijeća, uprava i vijećnici odbili su raspravljati i očitovati se o navodima u tom anonimnom pismu.[174] Primjer nezadovoljstva stanovništva radom *nenarodnog* općinskog vijeća i uprave možemo vidjeti u Imotskome krajem 1935. godine. Naime općina je za svoje područje donijela rješenje po kojem se za svu robu koja uđe u imotsku općinu mora platiti *maltarina* odnosno uvoznina. Time su najviše bili pogođeni seljaci koji su bili najbrojniji i najviše su kupovali (osnovne stvari). Trgovci su taj novi namet jednostavno ukalkulirali u cijenu robe pa su seljaci opet morali sve to platiti. Trgovci su se na početku osjetili ugroženima pa su u znak protesta na neko vrijeme zatvorili svoje trgovine, ali su se ubrzo dogovorili s općinskom upravom i povisili cijene.

[174] Novo doba, godina XVIII: broj 255 od 31. listopada 1935: 3.

Članovi općinskog vijeća pokušali su odgovornost za svoju odluku prebaciti na opoziciju (HSS) tvrdeći da su od njih dobili ovlaštenje za takvu odluku. Opravdanje je samo po sebi besmisleno, a i sama opozicija ga je odlučno demantirala.[175] Splitska gradska općina imala je problema s općinskim dugovima i otplatom istih.[176] Općina je plaćala amortizaciju i kamate blizu 9 milijuna dinara godišnje za dug koji iznosi 65 milijuna dinara, a koji se dijeli između Hipotekrane banke, Gradske štedionice i općine Milna. Visina kamata na te dugove značajno je opterećivala gradski proračun. Vjerovnici nisu željeli smanjiti visinu kamata pa je općina bila prisiljena potražiti mogućnost sklapanja novog zajma. Gradsko poglavarstvo je nastojalo dobiti zajam u inozemstvu uz mnogo povoljniju kamatu pa se pregovaralo s nekoliko financijskih institucija i grupa. Za sklapanje zajma u inozemstvu bilo je potrebno odobrenje gradskog vijeća, a onda i nadležnih vlasti. U slučaju pozitivnog ishoda i realizacije planova gradskoga poglavarstva došlo bi do velikog financijskog olakšanja za gradski proračun i sanirala bi se šteta od zateznih kamata. To znači da bi se gradska izdvajanja po toj osnovi smanjila za preko 3 milijuna dinara godišnje.[177] U Trogiru se općina borila s velikom neimaštinom i nepostojanjem osnovnih životnih uvjeta (voda, putevi, škole) – prvenstveno u zagorskom dijelu općine. Trogirskoj je općini administrativno pripadao najsiromašniji dio Dalmatinske zagore i to u jednom velikom teritorijalnom opsegu koji obuhvaća preko 40.070 hektara. Prije Prvog svjetskog rata u čitavoj trogirskoj općini koja je imala preko 25 tisuća stanovnika bile su samo dvije škole, i to jedna u Trogiru, a druga u Marini. Do 1935. godine taj broj se popeo na devet škola što opet nije ni približno dovoljno. Stanovništvo je u općini u velikom postotku bilo nepismeno i tek je manji dio djece pohađao školu. Od postojećih škola samo su se tri nalazile u vlastitim zgradama i to one u Trogiru, Labinu i Suhom Docu, dok se ostalih šest nalazilo u privatnim zgradama, koje nisu odgovarale potrebama i namjeni. Dvije školske zgrade, u selima Račice-Podorljak i Račice-Sapina, bile su u izgradnji, ali su godinama stale nedovršene. U najzapuštenijem i najsiromašnijem sjeverozapadnom dijelu trogirske općine škola uopće nije bilo. Uz školstvo jedan od najvećih problema trogirske općine, a naročito zagorskih krajeva, bilo je pitanje pitke vode. Zbog suša pojedinih godina znali su stradati i ljudi i stoka. U rijetko

[175] Jadranski dnevnik, godina II: broj 236 od 29. listopada 1935: 5.
[176] Splitska općinska uprava sredinom 1936. godine donosi i diskriminirajuću odluku o nezapošljavanju žena zbog velikog broja muškaraca koji čekaju posao. *Na sjednici personalnog odbora donesen je zaključak, da se odsada, obzirom na veliki broj muškaraca koji čekaju na bilo koje zaposlenje, ne primaju u općinsku službu žene i da se sva mjesta u općini popunjaju putem natječaja bilo činovnika, zvaničnika i službenika, bilo sistematiziranih ili kontraktualnih činovnika. Na sjednici se raspravilo i pitanje hoće li se zadržati i dalje one žene koje se trenutno nalaze u općinskoj službi, ili da ih se otpusti, pa je na kraju donesen zaključak da se zadrže i dalje na službi*. (Novo doba, godina XIX: broj 127 od 2. lipnja 1936: 3.)
[177] Novo doba, godina XIX: broj 8 od 11. siječnja 1936: 7.

je kojem selu trogirske općine postojao velik i dobro uređeni bunar da bi preko ljetne sušne sezone mogao opskrbiti selo vodom. Ljudi su radi toga bili prisiljeni piti vodu koja nije higijenski ispravna što je moglo izazvati različite epidemije ili su po pitku vodu bili prisiljeni odlaziti po nekoliko desetaka kilometara. U trogirskoj općini bilo je jako malo izgrađenih puteva. Sela su raštrkana po kamenom i krševitom terenu i ljudi su se služili kozjim oputinama kao jedinim mogućim vezama. Općina je nastojala taj problem riješiti preko javnih radova koji su opet ovisili o državi. Sama općinska uprava nije imala sredstava bilo što ozbiljnije samostalno napraviti po navedenim problemima, nego se njena aktivnost svodila na pisanje predstavki višim vlastima. U Trogiru se općina toliko zadužila da je 1937. godine je zbog duga od 2.500.000 milijuna dinara prema Hranilici Dravske banovine održana dražba općinskih nekretnina uključujući i povijesnu općinsku palaču. Dug je nastao zbog izgradnje vodovoda te se tražila intervencija nadležnih kako izbjeći prodaju općinske imovine. Ipak dražba nije uspjela zbog nepojavljivanja zainteresiranog kupca.[178] Kada je HSS 1935. godine preuzeo na prijevremenim izborima sinjsku općinu u svoje ruke, dobili su kao *miraz* iznos od 8.016.756 dinara i 94 para duga od čega se iznos od 443. 866 dinara i 23 pare odnosi na plaće općinskih namještenika. Prethodna općinska uprava (režimska) sklopila je 1931. godine zajam od 1.500.000 dinara kod Državne hipotekarne banke. Kroz tri i po godine općinska uprava ostala je dužna Državnoj hipotekarnoj banci sedam anuiteta tako da se dug popeo na 1.895.419 dinara i 20 para. Od nove općinske uprave tražilo se da odmah isplati naslijeđeni dug. Kako bi naplatila spomenuta potraživanja, Državna hipotekarna banka stavila je blokadu na općinske pristojbe: prirezi, uvoz, pazarske, tržne i klaoničke pristojbe. Zbog toga je došlo u pitanje funkcioniranje cjelokupne općine. Općina se obratila na više vlasti tražeći da se ne dozvoli blokada na sve općinske prihode već samo na one koji preostanu nakon podmirenja općinskih službenika, rasvjete, vodovoda, javne čistoće, škola, uzdržavanje sirotinje i ostalih nametnutih dužnosti. Zbog novonastale situacije općinska uprava je došla do zaključka da u ovakvim uvjetima općina ne može funkcionirati pa je na sjednici uprave 17. siječnja 1937. godine zaključeno da se iz općinske službe otpusti 25 općinskih službenika. Općinska uprava je pri tome sa sebe skidala svaku odgovornost. U Sinju se dogodila i situacija da je načelnik općine Ivo Smolić podnio ostavku zbog ovrhe na udjelu koji ima općina u električnom poduzeću Elektrana. Naime općinski liječnik dr. Ante Boko kojemu je općina bila za njegov rad dužna 120.000 dinara, pokrenuo je ovrhu nad udjelima što ih u električnom poduzeću Elektrana ima sinjska općina. Kotarsko načelništvo se nije usprotivilo toj ovrsi iako je na to imalo pravo. Sve to dovodi općinu

[178] Novo doba, godina XIX: broj 104 od 5. svibnja 1936: 5; Novo doba, godina XX: broj 137 od 17. lipnja 1937: 6.

u tešku financijsku situaciju računajući i dug od 8.016.756 dinara koji je nova uprava zatekla preuzimajući općinu. Zato je općinska uprava zatražila od banske uprave da poništi odluku kotarskog načelništva o dozvoli za ovrhu jer ako se ista izvrši općina neće moći funkcionirati.[179] Pojedine općine na čijem su području djelovale velike tvornice dobivale su od tih tvornica novčane naknade. Tako je bilo i u slučaju poljičke općine i tvornice La Dalamtienne. Međutim općinske uprave prije HSS-ova preuzimanja općine nisu o tome davale izvješća, a novac se trošio netransparentno. Na tu je temu poljički načelnik Ante Matijević dao javno priopćenje potaknut upitima o tim novčanim naknadama i uopće o financijskom stanju općine. U priopćenju je napisao da je avans (novac) priman više godina, ali javnost o tome nije bila nikada obavještavana. U međuvremenu su nastali dugovi koje općina nije više mogla otplatiti pa su se vjerovnici zainteresirali za novčanu naknadu koju je plaćala tvornica. Najavio je redoslijed trošenja tog novca (kada bude uplaćen) na način da će prvo rješavati dugove prema bankama i za liječnika. Iako je bivša općinska uprava četiri dana prije izbora primila svotu od 584.000 dinara, u kasi je prilikom primopredaje općine nađeno 3.780 dinara s tim da bivša općinska uprava nije isplatila obaveze, već je naprotiv ostavila općinu u velikom dugu. Na takav način, javnim i transparentnim istupom, načelnik je dao do znanja da ne raspolaže velikim novčanim sredstvima bez obzira na naknadu od tvornice La Dalamtienne, nego naprotiv mora vraćati pozamašne dugove prethodne općinske uprave (dajući pri tome redoslijed i prioritete kako će se dug vraćati).[180]

Vidljivo je kako su gotovo sve dalmatinske općine bile u sličnim problemima koji su proizlazili iz neodgovornog upravljanja općinama prijašnjih postavljenih uprava što je dovelo do velikih dugovanja koja su značajno otežavala rad novih HSS-ovih općinskih uprava.

5.4. HSS na prijevremenim općinskim izborima u Dalmaciji 1935. i 1936. godine

Specifična zakonska definicija gradskih općina omogućila je Hvaru i Starigradu da se opredijele po kojem će modelu funkcionirati te su se oni opredijelili za funkcioniranje po *Zakonu o općinama* što je značilo da su dužni po tome zakonu i provesti izbore koji su održani krajem kolovoza 1935. godine te su bili prvi pokazatelj raspoloženja birača u Dalmaciji nakon Petosvibanjskih izbora. Zatim je politička aktivnost HSS-a u smislu izazivanja prijevremenih općinskih izbora rezultirala održavanjem prvih prijevremenih općinskih izbora već u kasno ljeto 1935. godine, potom do kraja 1935. i tijekom prve polovice 1936. godine u 20-ak općina u Dalmaciji. Ostavka većine članova općinske uprave i/ili općinskog vijeća najčešće je dovodila

[179] Novo doba, godina XX: broj 15 od 19. siječnja 1937: 3; broj 157 od 9. srpnja 1937: 2.
[180] Novo doba, godina XX: broj 284 od 8. prosinca 1937: 3.

do novih prijevremenih izbora. Takve ostavke dogodile su se u Omišu, Sutivanu na otoku Braču, Kaštel Lukšiću, Vrgorcu, Trogiru, Sinju, Kninu, Kaštel Lukšiću, Gradcu, Vela Luci na otoku Korčuli, Metkoviću, Pučišćima na otoku Braču, Trilju, Postirama na otoku Braču, Vrboskoj i Bogomoljama na otoku Hvaru, Šolti, Zemuniku, Saliju i Božavi na Dugom otoku. Ostavke su se pravdale promijenjenom političkom situacijom nakon Petosvibanjskih izbora 1935. godine. Svi su održani izbori imali istu političku poruku i rezultat – plebiscitarnu potporu HSS-u u krajevima kojima dominira hrvatsko stanovništvo te na taj način opredjeljivanje za *Hrvatski pokret* pod vodstvom HSS-a. Izbori za općine Hvar i Starigrad raspisani su za 25. kolovoza 1935. godine. Izbori su raspisani jer su Hvar i Starigrad pripadali pod *Zakon o gradovima,* ali su njihove općinske uprave tražile izuzeće tako da se na njih primijeni *Zakon o općinama* i stoga je trebalo izvršiti nove izbore sukladno *Zakonu o općinama* (budući u Hvaru i Starigradu nisu održani izbori 1933. godine kao i u svim ostalim *seoskim* općinama). Na izborima u Hvaru istaknuta je samo jedna lista – Mačekovih pristaša kojoj je nositelj bio trgovac i ribar Miho Domančić. Bilo je upisano ukupno 847 birača od kojih je na izbore izišlo njih 727. Za listu HSS-a nositelja Domančića glasovalo je 530 glasača što je ogromna većina koja je HSS-u iskazala povjerenje. Na prethodnim izborima u svibnju 1935. godine za Narodnu skupštinu u hvarskoj općini Mačekova lista dobila je 353 glasa tako da je na općinskim izborima dobila 177 glasa više. Izbori su protekli u najvećem redu, a vodio ih je upravitelj suda dr. Tvrdeić. Poslije završenih izbora i proglašenja rezultata, narod se skupio u povorci te je obišao grad pjevajući rodoljubne pjesme, kličući dr. Mačeku, narodnom poslaniku dr. Berkoviću i novoj upravi. U općinsku upravu birani su, osim načelnika Mihe Domančića, težak Niko Papafava, hoteljer Petar Novak, težak iz Brusja Mate Hraste i težak iz Velog Grablja Ivan Tomičić.

Isti su dan kao i u Hvaru provedeni izbori i u Starigradu. I tu je bila prijavljena samo jedna lista i to pristaša Vladka Mačeka na čelu s Antunom Maroevićem. Upisana su bila 783 birača. Od toga je za listu Antuna Maroevića glasao 601 glasač i time je njegova lista dobila veliku većinu. Na izborima od 5. svibnja 1935. godine za Narodnu skupštinu lista dr. Mačeka bila je dobila 498 glasova. I u Starigradu su poslije završenih izbora i proglašenja rezultata bile priređene manifestacije.[181]

U Omišu je u nedjelju 29. rujna 1935. godine održan skup pristaša Vladka Mačeka, a povodom nadolazećih općinskih izbora. Izbori su raspisani za nedjelju 6. listopada 1935. godine iz razloga podnošenja ostavke prethodnog saziva vijeća. Na skupu se okupilo mnoštvo naroda iz Poljičke

[181] Novo doba, godina XVIII: broj 199 od 26. kolovoza 1935: 4.

i Omiške krajine, mnogi u narodnim nošnjama sa zastavama i na konjima. Iz Splita i okolice su stigla dva izletnička parobroda *Strossmayer* i *Jadran* koji su također doveli sudionike skupa. U Omiš su došli članovi vodstva stranke Josip Berković, Edo Bulat, Paško Kaliterna, Jozo Mratinović i Stipe Matijević. Pri dolasku su dočekani s glazbom i zastavama te je formirana povorka koja je sa glazbom na čelu prošla gradom pa se potom uputila na zborno mjesto. Skup je otvorio kandidat za načelnika na listi HSS-a Marijan Popavac, a potom je Paško Kaliterna je istaknuo potrebu složnog rada kao glavni preduvjet uspjeha. Zatim se osvrnuo na prošle režime i način njihova rada. Govoreći o općinskim izborima kaže da je HSS postavila svoju listu te moli glasače *da nastupe složno i jedinstveno – kao što su nastupili 5. svibnja i da se čuvaju podvajanja*. Govoreći o političkoj situaciji kaže kako *najprije treba riješiti politička pitanja, a onda će se prijeći na rješavanje ostalih socijalnih i ekonomskih pitanja*. Zatim je nastupio Josip Berković koji se na početku svoga govora pozabavio općinskim izborima i značajem njihovog ishoda. *Kod prvoga čina* – kaže Berković – *vi trebate imati na umu da to nisu baš samo općinska, lokalna pitanja, da biste samo vi i vaša općina mogli imati interes za ishod tih izbora. Ovi izbori koji se u nedjelju provode, imaju jedan jak politički značaj: treba imati na umu da svaki akt, koji se provodi poslije 5. svibnja, ima jedno jako političko obilježje*. Zatim govori o Petosvibanjskim izborima i kaže *da i oni, koji su iz bilo kakvih razloga postupili drukčije, trebaju na ovim izborima ispuniti svoju dužnost*. Ističe da *općina treba uzeti inicijativu u svim narodnim poslovima i boriti se da uistinu dođe do autonomije općine; dolazi zima i donosi teške brige; općina treba imati inicijativu da svom pučanstvu stvori mogućnost, da svojim poštenim trudom može sebe i svoju porodicu prehraniti*. Na posljetku izlaže prilike prije i poslije dolaska Vlade Milana Stojadinovića. Stipe Matijević govori o akciji opozicije i kaže: *Naši protivnici kažu za nas: to su protivnici države, ti ruše državu, ti su protiv ovoga i onoga. Lažu! Mi nismo protiv nikoga, mi smo samo protiv lopova! Kad bi bili protiv države, mi bismo bili protiv samih sebe, jer je narod država*. Nadalje govori o prošlim izborima i teškoćama koje tište primorsku privredu, pozivajući prisutne na složan rad. Na skupu su još govorili Jozo Mratinović i Edo Bulat. Posljednji je govorio seljak iz Klisa Ante Mijić koji je istakao *da seljak i radnik traže kruha te da treba voditi računa o seljaku koji čini ogromnu većinu naroda*.[182] Na zamolbu vodstva HSS-a u Splitu *Novo doba* je prenijelo priopćenje koje potpisuje Paško Kaliterna, a u kojem se navodi važnost općinskih izbora u Omišu i Sutivanu na Braču: *...Bivša HSS, kao najbolja učiteljica hrvatskog seljaštva, kao njegova najjača zaštitnica i istinska predstavnica, i na sutrašnjim izborima istupa sa svojom službenom listom. Ona i na ovim izborima u općini*

[182] Novo doba, godina XVIII: broj 229 od 30. rujna 1935: 3.

Omiš i Sutivan, kao nedavno na izborima u općinama Hvaru i Starigradu, nema takmaca, a to je i prirodno, jer to odgovara stvarnom stanju i narodnom raspoloženju u svim hrvatskim krajevima. U redovima bivše HSS stoji svrstano danas sve ono što sa narodom pošteno i čestito misli, u njezinim redovima nalazi se sve ono što je iskušano u mnogim prilikama, kada je i vrlo teško bilo.[183] HSS je u Dalmaciji tom prigodom istaknula svoju ulogu na političkoj sceni koja je išla za okupljanjem svih koje su mogli privući. Nisu to bili za njih samo obični općinski izbori, iako je bila istaknuta samo jedna kandidacijska HSS-ova lista, nego se težilo plebiscitarnoj podršci. Upravo stoga za izbore je pokazan veliki interes pa je tako zabilježeno da su glasali i starci od 100 godina te teški bolesnici koje su seljaci donosili na birališta. Nositelj kandidacijske liste HSS-a bio je Marijan Popovac i ta je lista od ukupno upisanih 1.304 birača dobila 1.006 glasova odnosno preko 80%. Poslije objave rezultata u gradu je počelo narodno veselje te se spontano razvila narodna povorka koja je prošla čitavim gradom. U ime vodstva HSS-a u Omiš je došao Šime Poduje koji se Omišanima zahvalio na radu i uspjehu.[184]

Na općinskim izborima u Sutivanu na Braču kandidirana je također samo jedna lista i to lista HSS-a. Od upisanih 354 birača glasalo ih je 146. Kako u zakonitom roku u Sutivanu nije sazvana sjednica novoizabranoga vijeća radi uvođenja u dužnost općinskih odbornika koji su izabrani na listi HSS-a, kotarsko je načelništvo u Supetru na temelju članka 55. *Zakona o općinama* sazvalo sjednicu općinskog vijeća za dan 21. listopada 1935. godine putem svoga delegata Vicka Dobronića te su tako uvedeni u dužnost novoizabrani odbornici. Nova općinska uprava u Sutivanu sastavljena je od predsjednika težaka Frane Kirigina i od članova Rade Lukšića, Miće Dragičevića, Jerka Ivanovića, Grge Taušića i Mate Martinovića.[185]

U općini Lećevica početkom listopada 1935. godine ostavku podnosi devet vijećnika i dva člana općinske uprave. Ostavke su podnijeli vijećnici Jure Markić iz Lećevice, Ivan Bužančić iz Lećevice, Ante Kelan iz Lećevice, Jure Baturina iz Niskog, Roko Gagić iz Radošića, Marjan Bejo iz Radošića, Stipan Baran iz Kladnjica, Ivan Pajčić iz Utora Donjih, Nikola Milić iz Utora Gornjih te donačelnik Nikola Čavka iz Divojića i član općinske uprave Ante Šilović iz Kladnjica.[186]

U općinama Knin, Sinj i Trogir bili su 25. studenoga 1935. godine održani prijevremeni općinski izbori izazvani ostavkama prethodnih vijećnika i općinskih uprava.[187] U Trogiru i

[183] Novo doba, godina XVIII: broj 233 od 5. listopada 1935: 5.
[184] Novo doba, godina XVIII: broj 234 od 7. listopada 1935: 5; Jadranski dnevnik, godina II: broj 234 od 7. listopada 1935: 1.
[185] Novo doba, godina XVIII: broj 247 od 22. listopada 1935: 6.
[186] Jadranski dnevnik, godina II: broj 234 od 12. listopada 1935: 7.
[187] U općinama je po članku 133. *Zakona o općinama* do provođenja prijevremenih izbora i uvođenja u dužnost nove općinske uprave, a nakon ostavke najmanje trećine vijećnika, imenovana privremena općinska uprava. Za

Sinju su u studenome održani predizborni skupovi na kojima je demonstrirana organiziranost i brojnost u redovima HSS-a. U kninskoj općini gdje je zastupljenost Hrvata u ukupnom stanovništvu bila ispodpolovična, HSS ima značajno skromniji nastup. Tu ne izlazi s vlastitom listom na izbore nego podržavaju listu Zemljoradničke stranke (koja u konačnici od vlasti neće biti ni prihvaćena). U kninskim selima Vrpolje i Potkonje narodni zastupnik Mate Goreta, predsjednik HSS-a u kninskom kotaru Šime Dogan i Edo Bulat okupljaju seljake te ih upućuju u ime Udružene opozicije da glasuju za listu Zemljoradničke stranke, a protiv liste JRZ-a kojoj je nositelj narodni poslanik Niko Novaković.

Paško Kaliterna je početkom studenoga 1935. godine održao konferenciju u Trogiru s pristašama HSS-a u mjesnom kinu. Kaliterna je na toj konferenciji istakao potrebu osnivanja izbornih organizacija, mjesnih i općinskih, naročito u onim općinama koje su velike. Zatim je rekao da će se 10. studenoga u Trogiru održati velika predizborna skupština na kojoj će narod biti obaviješten o političkoj situaciji. Preporuča da se narod kani onih ljudi koji su preambiciozni *jer svima mora biti na prvom mjestu i iznad svega narodna sloboda*.[188] Tada su kao kandidati HSS-a za općinsku upravu predloženi i izabrani: Ivo Cega iz Trogira, Stipe Copić iz Trogira, Marko Palada iz Marine, Ante Karabatić-Kukura iz Sevida, Mate Borzić iz Trolokava i Jozo Pavković iz Segeta. U Trogiru je zatim dana 10. studenoga 1935. održan skup pristaša hrvatske seljačke politike koji je sazvan u svrhu da se narod trogirske općine *obavijesti o narodnoj politici povodom izvanrednih općinskih izbora u trogirskoj općini* koji se održavaju 24. studenoga 1935. godine. Specijalnim parobrodom *Bled* iz Splita je pošlo za Trogir nekoliko stotina *pristaša hrvatske narodne politike* na čelu s narodnim zastupnikom i Mačekovim izaslanikom Ivom Čelanom te narodnim prvacima iz Splita i srednje Dalmacije: Josipom Berkovićem, Stipom Matijevićem, Paškom Kaliternom, Edom Bulatom i Jozom Mratinovićem. Na obali se okupilo nekoliko tisuća HSS-ovih pristaša. Za vrijeme dok se parobrod približavao obali, prangije su pucale u počast vođa i sudionika iz Splita. Na obali je bio napravljen slavoluk na kojem je u narodnim bojama bilo ispisano: *Živio dr. Maček!* Na putu prema Batariji gdje je bio održan skup, stajalo je još nekoliko slavoluka na kojima je bilo ispisano: *Živio hrvatski radni narod! Živila sloga radnika i seljaka!* i slični natpisi. Na pristaništu su svirale glazbe iz Kaštel Kambelovca i Trogira. Na početku je kandidat za načelnika grada Trogira Ivo Cega

općine Sinj, Trilj i Trogir tražilo se postavljanje predstavnika HSS-a što su trebali učiniti kotarski načelnici po odobrenju bana. Te su predstavnike HSS-a u Sinju predložili na svojim sastancima seoski odbori (s područja sinjske općine odbori iz 33 sela). Dokaz je to koordiniranosti pristaša i članova HSS-a na terenu i njihovu brzinu i spremnost da općine što prije preuzmu u svoje *narodne* ruke. Većinu predloženih imena više vlasti su i prihvatile te ih imenovale u privremene općinske uprave. (Jadranski dnevnik, godina II: broj 229 od 1. listopada 1935: 5; broj 230 od 2. listopada 1935: 6; broj 241 od 15. listopada 1935: 5.)

[188] Novo doba, godina XVIII: broj 256 od 2. studenoga 1935: 2.

otvorio skup ističući s kakvim je teškoćama morao hrvatski narod sudjelovati u općinskim izborima i preuzimati općine koje se nalaze u vrlo lošem financijskom stanju. On se nada *da će hrvatski narod preuzimanjem općina, slogom i uzajamnošću, uspjeti od njih napraviti seljački dom, kako je te općine zamišljao vođa hrvatskog seljačkog naroda Stjepan Radić. Vjeruje da će od Trogira koji nazivaju mrtvim gradom, napraviti grad života i gospodarskog prosperiteta, jer će hrvatski radni narod potpomoći općinu da ostvari općinsku politiku prema ideologiji hrvatske seljačke politike*. Zatim je govorio Ivo Čelan *o hrvatskoj Dalmaciji kao kolijevci hrvatstva, koja je u najtežim trenucima dokazala da osjeća i radi hrvatski i postala je rasadnik hrvatske narodne politike*. On ističe jednakost Srba, Hrvata i Slovenaca i potom govori o ulozi općine u hrvatskom narodnom životu i teškoćama na koje će se naići kad se preuzme uprava općine. Apelirao je na ulogu Hrvata trogirske općine jer vjeruje *da će se samo tim putem moći voditi općinska politika u duhu hrvatske seljačke politike*. *Vodstvo vjeruje da će Hrvatski seljački pokret u trogirskom kraju znati u komunalnoj politici odstraniti ono zlo koje tišti narod*.

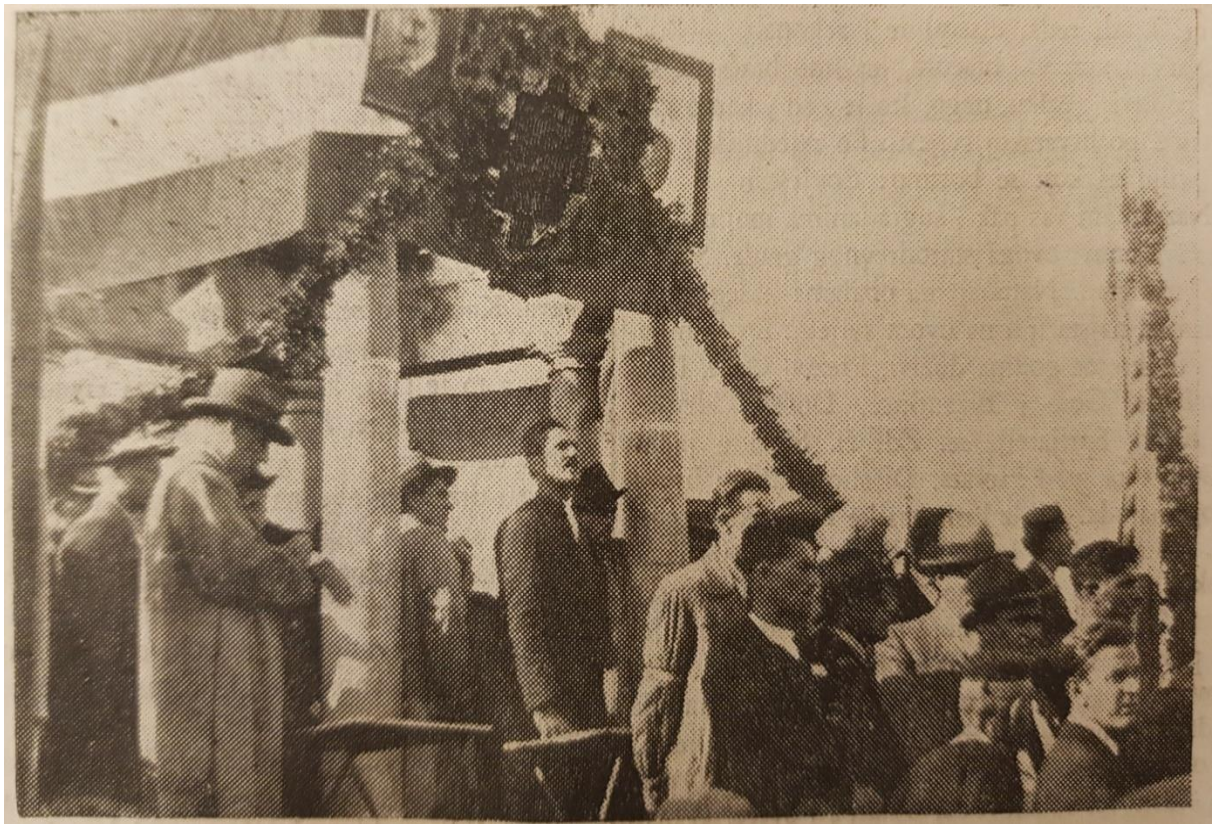

Okićena govornica na trogirskom skupu HSS-a

Paško Kaliterna je naglasio *svijest i sposobnost seljaka da upravlja sam sobom...* Zatim je govorio *o mukama narodnim koje je pretrpio pod prošlim režimima i kaže da se zemlja ne može srediti dok se ne ostvare zahtjevi Hrvata. Nakon što se riješi hrvatsko pitanje dolazi na red seljačko...* Josip Berković je iznio *političku situaciju kroz prošlih sedamnaest godina postojanja*

Jugoslavije i kaže da tadašnji predstavnici hrvatskog naroda iz Dalmacije koji su govorili u ime dalmatinskih Hrvata, nisu kazali ono što je narod želio.[189] Još su na skupu govorili Jozo Mratinović, Edo Bulat, Ante Mijić i Stjepan Matijević. Na kraju je na prijedlog Paške Kaliterne poslan Vladku Mačeku sljedeći brzojavni pozdrav: *Iz hrvatskog Berislavićevog Trogira, sakupljeni na veličanstvenoj skupštini, u ime hiljada i hiljada svjesnih Hrvata, pozdravljamo te borče za prava Hrvatske i socijalnu pravdu – predsjednik skupštine Cega*. Time je skup bio završen, a Paško Kaliterna i Ivo Čelan još su zadržali u Trogiru, gdje su s predstavnicima izbornih organizacija održali interni sastanak na kojem su razgovarali o aktualnim političkim pitanjima. Brojnost i značenje govornika na skupu i njegova masovnost pokazuju koliko je HSS ozbiljno pristupila tim općinskim izborima želeći pokazati svu svoju političku moć i autoritet koji je tada uživala u narodu.

Sličan skup HSS-a kao u Trogiru nakon tjedan dana 17. studenoga održan je i u Sinju. Na Pazaru su se okupile pristaše iz cijele Cetinske krajine, ali i iz šireg područja poput livanjskog kotara iz kojeg je došlo puno svijeta s glazbom.

Skup HSS-a u Sinju

[189] Novo doba, godina XVIII: broj 263 od 11. studenoga 1935: 5; Jadranski dnevnik, godina II: broj 263 od 11. studenoga 1935: 4 i 5.

Prethodna općinska uprava je nakon izbora 5. svibnja podnijela ostavku. Izbori su raspisani za 24. studenoga 1935. godine. HSS je postavila listu s nositeljem Ivom Smolićem i to je bila jedina lista. Na skup su došli prvaci HSS-a Juraj Šutej, Jakov Grgurić i Ivo Čelan, a iz Splita su s pristašama stigli Josip Berković, Paško Kaliterna i Edo Bulat. Bio je prisutan i narodni poslanik Stjepan Matijević. Sinj je bio cijeli iskićen zastavama, a ceste koje vode u Sinju bile su pune ljudi u narodnim nošnjama. Mnogo je seljaka došlo na konjima, a pred svakom grupom nošena je narodna zastava te natpis s oznakom sela. Bilo je i drugih natpisa na kojima je istaknuto *da se traži pravda*. Prije skupa je bilo predviđeno održavanje mise koja je trebala biti održana na otvorenom prostoru, ali je otkazana zbog kiše. Skup je otvorio kandidat za općinskog načelnika Ivo Smolić koji je istaknuo kako se hrvatski narod oslobodio Austro-Ugarske Monarhije *i pred osamnaest godina osnovao svoju slobodnu državu. Međutim ljudi koji nisu osjećali ni poznavali dušu hrvatskog naroda, stvorili su teške prilike pa se hrvatski narod bori danas za svoja prava.* Za tu situaciju prvenstveno okrivljuje Jevtićev režim. Ističe i dug općine koji je iznosio preko 7 milijuna dinara. Paško Kaliterna ističe slogu naroda i kaže *da su propali planovi neprijatelja koji su mislili da će na ovim izborima narod pocijepati. Naša sloga je naša snaga*. Uz to je i priprijetio bivšoj općinskoj upravi svojevrsnom revizijom poslovanja i pozivanjem na odgovornost pred sudom. Juraj Šutej ističe kako prvi put govori na jednom skupu HSS-a u Dalmaciji te naglašava kako Hrvati žele samo biti ravnopravni i ne žele da ih se nadglasava, a to će postići samo jednom politikom – hrvatskom seljačkom politikom. Josip Berković je rekao *kako je prije dva dana bio u Sinju jer je bila najavljena i druga lista za općinske izbore, seljaka Marka Lištice, ali ta je povučena, što može služiti na čast narodnoj disciplini. Potrebno je da hrvatski narod nastupa kao jedan čovjek jer ima mnogo neprijatelja. Već su se neki veselili našoj pocijepanosti, ali su se prevarili.* HSS-u je na svim općinskim izborima bilo iznimno bitno da bude kandidirana samo jedna njihova službena lista jer su time pokazivali koliko im je jednodušna potpora u narodu i koliko su druge alternativne politike neprihvaćene bez obzira što su na lokalnoj razini najviše do izražaja dolazila komunalna pitanja pa i osobni odnosi pojedinih stranačkih aktera. Potom je narodni zastupnik Jakov Grgurić naglasio: *Hrvatski narod traži da mu se priznaju njegova prava jer smo unijeli našu državnost u ovu državu, da je sa braćom Srbima jačamo i čuvamo. Tražimo samo svoje. Hoćemo potpunu ravnopravnost. Pri izboru za općinu nemojte gledati je li neko rođeni Sinjanin ili je došao iz drugog kraja, ako je pošteno radio*. Iz svih govora vidljivo je traženje ravnopravnosti za Hrvate i naglašavanje kako *Hrvatski seljački pokret* nije napad na državu, nego pokušaj da se ona reformira i politički stabilizira. Na kraju skupa Stipe Matijević se prisjetio kako je nekada sa Stjepanom Radićem obilazio Cetinsku krajinu te se prisjetio i preminulog zastupnika HSS-a

Sinjanina Marka Grčića. Naglašava kako *nedaće nisu slomile hrvatski narod jer ono što hoće to je pravo i pošteno. Nije hrvatski narod protiv države, nego protiv lupeža. Hoćemo ovu državu, ali hoćemo da nam je pravo, i mi ćemo je braniti, jer je narod država*.[190]

Istog dana kad i u Sinju 17. studenoga u Kninu i u kninskim selima Vrpolju i Potkonju održala je Udružena opozicija svoje predizborne skupove. U Kninu je skup započeo nešto poslije 9 sati, u Vrpolju u 14 sati, a u Potkonju u 16 sati. Skupove su predvodili narodni zastupnik Mate Goreta, Edo Bulat i predsjednik kninske općinske organizacije HSS-a Šime Dogan. U Kninu su za izbor istaknute dvije liste: Jugoslavenske radikalne zajednice i Zemljoradničke stranke (za koju će glasati Udružena opozicija u kojoj ima Srba i Hrvata). Po kninskim su ulicama izlijepljeni plakati na kojima narodni zastupnik Niko Novaković poziva da se glasa za njegovu listu JRZ-a. Spomenuti skupovi Udružene opozicije podržavaju listu Zemljoradničke stranke kojoj je nositelj težak iz Strmice Sava Knežević. Skup u Kninu održan je u punoj dvorani Grand Hotela. Pored Kninjana bili su i predstavnici iz preko dvadeset sela kninske okolice. Ukupno je bilo prisutno oko 300 ljudi, većinom seljaka. Govorio je narodni zastupnik Branko Ćubrilović o zemljoradničkom pokretu *koji počinje hvatati korijen i u kninskoj okolici pritisnutoj privrednom krizom. U cijeloj zemlji je teško, seljak plaća petnaest godina loše uprave. Hrvatski seljak je gotov sa svojim poslom i on sad čeka srpskog seljaka, da zajednički urede svoje stanje, da zajednički uzmu vlast u svoje ruke, da seljačka sloga bude temelj budućega napretka ove države. Nismo mi protiv grada, ali nećemo da gospoda dalje nepravedno kroje narodnu sudbinu*.[191] HSS se u Kninu, svjesna odnosa snaga, priklonila drugim većinski srpskim strankama s kojima je surađivala pokušavajući tako postići optimalan izborni rezultat. Prvaci HSS-a obilaze samo ona sela u kojima su Hrvati u većini.

Rezultati općinskih izbora u Trogiru, Sinju i Kninu pokazali su da se izbori mogu provesti u miru i bez incidenata. Tome je pridonijelo i to što je u sve tri općine bila prijavljena i prihvaćena samo po jedna lista – u Trogiru i Sinju pristaša HSS-a, a u Kninu lista pristaša JRZ-a (u Kninu je iz formalnih razloga odbačena lista Zemljoradničke stranke).

[190] Novo doba, godina XVIII: broj 269 od 18. studenoga 1935: 4; Jadranski dnevnik, godina II: broj 269 od 18. studenoga 1935: 1 i 4.

[191] Novo doba, godina XVIII: broj 269 od 18. studenoga 1935: 5; Jadranski dnevnik, godina II: broj 269 od 18. studenoga 1935: 4 i 5.

Za listu HSS-a u Trogiru kojoj je nositelj bio Ivan Cego od upisanih 6.598 birača glasalo je njih 4.900 ili 74.26%.

Tablica 6: Izborna mjesta s brojem birača i brojem glasova za HSS na općinskim izborima u Trogiru 1935. godine

BIRAČKA MJESTA U TROGIRU	UKUPAN BROJ BIRAČA	GLASALI ZA HSS
Trogir I	746 birača	444 glasača
Trogir II	660 birača	461 glasača
Seget	669 birača	479 glasača
Marina	669 birača	493 glasača
Prgomet	476 birača	340 glasača
Prapatnica	445 birača	374 glasača
Suhi Dolac	481 birača	354 glasača
Sratok	435 birača	340 glasača
Podorjak	644 birača	528 glasača
Vinišće	384 birača	309 glasača
Drvenik	393 birača	302 glasača
Blizna	596 birača	476 glasača
Ukupno svi:	**6.598 birača**	**4.900 glasača**

Poslije izbora narod se okupio na gradskom trgu, a s općinskog balkona novi načelnik Cega održao je govor u kojem je zahvalio na povjerenju, tim više što je ono bilo izraženo još u većem broju glasova negoli na izborima od 5. svibnja kada je lista HSS-a dobila 4.741 glas. Izrazio je nadu da će grad i općina pod novom upravom napredovati jer će se upravljati po geslu: *Ni po babi ni po stričevima*. Zatim je govorio Paško Kaliterna, ističući *kako je cijeli hrvatski narod pri ovim izborima upro oči u Trogir i Sinj, koji su se odlično iskazali te mogu biti uzorom svakoj našoj maloj općini. Ove pobjede, u ovako impozantnom broju, najbolji su put konačnoj narodnoj pobjedi*.[192] Proslava pobjede završena je ophodom oko grada uz pjevanje rodoljubnih pjesama i oduševljeno klicanje.

[192] Novo doba, godina XVIII: broj 275 od 25. studenoga 1935: 5; Jadranski dnevnik, godina II: broj 295 od 25. studenoga 1935: 1.

Za listu HSS-a u Sinju kojoj je nositelj bio Ivo Smolić od upisanih 9.075 birača glasalo je njih 6.340 ili 69.86%.

Tablica 7: Izborna mjesta s brojem birača i brojem glasova za HSS na općinskim izborima u Sinju 1935. godine

BIRAČKA MJESTA U SINJU	UKUPAN BROJ BIRAČA	GLASALI ZA HSS
Sinj	745 birača	377 glasača
Kreševo	400 birača	184 glasača
Bitelić	574 birača	375 glasača
Potravlje	729 birača	595 glasača
Hrvace	750 birača	477 glasača
Karakašica	634 birača	454 glasača
Radošić	356 birača	246 glasača
Brnaze	775 birača	630 glasača
Glavice	660 birača	560 glasača
Obrovac	543 birača	359 glasača
Gala	771 birača	541 glasača
Ruda	396 birača	252 glasača
Otok	495 birača	387 glasača
Krušvar	571 birača	467 glasača
Sušci	676 birača	435 glasača
Krušvar	571 birača	467 glasača
Ukupno svi:	**9.075 birača**	**6.340** glasača

Poslije nego se u Sinju saznalo za rezultat, već se bila uputila povorka građana na čelu s glazbom pred stan novoga načelnika, kličući Mačeku, Hrvatskoj i načelniku Smoliću. Pobjeda na sinjskim općinskim izborima javljena je u Zagreb dr. Vlatku Mačeku sljedećim brzojavom: *Na današnjim političkim općinskim izborima svjesno seljaštvo i građanstvo Sinjske krajine potvrđuje svoju volju za pobjedu hrvatske narodne misli i privrženost svome dičnom vođi glasujući za jedinu listu dr. Smolića. 6340 birača prema 6093 na izborima od 5.svibnja. Pavao Krce i dr. Ivo Smolić*[193]

[193] Novo doba, godina XVIII: broj 275 od 25. studenoga 1935: 5; Jadranski dnevnik, godina II: broj 295 od 25. studenoga 1935: 1 i 7.

Za listu JRZ-a kojoj je nositelj bio Niko Novaković od upisanih 7.782 birača glasalo je njih 5.386 ili 69.21%.

Tablica 8: Izborna mjesta s brojem birača i brojem glasova za JRZ na općinskim izborima u Kninu 1935. godine

BIRAČKA MJESTA U KNINU	UKUPAN BROJ BIRAČA	GLASALI ZA JRZ
Knin	533 birača	145 glasača
Kninsko Polje	311 birača	172 glasača
Kovačić	598 birača	268 glasača
Mokro Polje	577 birača	396 glasača
Oćestovo	738 birača	659 glasača
Oton	446 birača	295 glasača
Golubić	710 birača	576 glasača
Zvjerinac	846 birača	461 glasača
Vrbnik	677 birača	438 glasača
Strmica	463 birača	443 glasača
Žagrović	399 birača	249 glasača
Polača	773 birača	647 glasača
Plavno	711 birača	637 glasača
Ukupno svi:	**7.782 birača**	**5.386 glasača**

Slično kao u Trogiru i Sinju i u Kninu je poslije proglašenja izbornih rezultata priređena manifestacija te izrazi podrške novoizabranom načelniku koji je ujedno bio i narodni zastupnik.[194]

Prijevremeni općinski izbori u Trogiru, Sinju i Kninu iz studenoga 1935. godine održani su gotovo godinu dana prije redovitih općinskih izbora 1936. godine i bili su svojevrsni pokazatelj u kojem smjeru će ići kasniji općinski izbori. Trogir, Sinj i Knin relativno su veća naselja u odnosu na većinu drugih općinskih sjedišta te su istovremeno bili i sjedišta kotara. U općinama s hrvatskom većinom Trogiru i Sinju pobjedu je gotovo plebiscitarno ostvario HSS, a u općini Knin u kojoj je dominiralo srpsko stanovništvo, pobjedu je isto tako gotovo plebiscitarno ostvarila vladajuća JRZ (te su stranke na tim izborima jedine i imale svoju listu).

[194] Novo doba, godina XVIII: broj 275 od 25. studenoga 1935: 5.

Ipak u Trogiru je nakon izbora u studenome 1935. godine nakon samo nepunih šest mjeseci došlo do promjene načelnika i dijela članova općinske uprave koje je HSS izvela bez političkih potresa i negodovanja. Predsjednik trogirske općine Ivan Cega, potpredsjednik Stanko Cotić i član uprave Marko Palada podnijeli su 14. travnja 1936. godine općinskom vijeću ostavke na svoje položaje u općinskoj upravi. Razlozi njihovih ostavki nisu objavljeni, ali možemo pretpostaviti da se većina članstva i pristaša nije slagala s njihovim načinom vođenja općine i/ili da su u pitanju razmirice na osobnoj razini. Odmah nakon dva dana u Trogiru je održana sjednica općinskog vijeća na kojoj su uvažene njihove ostavke. Po *Zakonu o općinama* njihova mjesta upotpunili su prvi po redu s liste općinskih vijećnika. Tako je predsjednik općine postao seljak iz Sevida Ante Karabajić-Kukura, a potpredsjednik seljak iz Trolokava Mate Boržić Petrov. Članovi uprave postali su seljak iz Segeta Jozo Pavković, trgovac iz Trogira Vinko Emer, postolar iz Trogira Nikola Rožić i težak iz Trogira Ivan Belava.[195]

U Vrgorcu su dana 13. listopada 1935. godine podnijeli ostavku 21 vijećnik od njih 36 među kojima i 3 člana uprave (što je 3 člana više od polovice ukupnog broja vijećnika i natpolovična većina članova uprave). Ostavka je podnesena u pisanom obliku općinskoj upravi u Vrgorcu i kotarskom načelništvu u Makarskoj, a obrazložena je time što dotadašnji sastav vijeća nije odgovarao raspoloženju naroda, misleći pri tom na rezultate Petosvibanjskih izbora.[196] Bilo je to u skladu s politikom HSS-a u Dalmaciji koja je tražila od svojih pristaša da ostavkama izazovu prijevremene izbore u općinama.

U Kaštel Lukšiću je došlo do javne prepiske između bivšeg načelnika Ivana Rodina i prvaka HSS-a Joze Mratinovića u kojoj se spore koji je razlog podnošenja ostavke bivšeg načelnika Rodina. Kako je *Novo doba* najprije prenijelo da je ostavka u rujnu 1935. godine podnesena iz političkih razloga, tako je uslijedila reakcija bivšeg načelnika koji je javno također u *Novom dobu* objavio kako je njegova ostavka uslijedila radi spora oko ispaše između općine Kaštel Lukšić i okolnih sela općine Lećevica. Na to su nakon nekoliko dana reagirali haesesovci Jozo Mratinović i Marin Burić koji su također javno demantirali bivšega načelnika priopćenjem u kojem su naveli kako je ostavka uvjetovana političkim razlozima i nepovjerenjem koje su vijećnici lojalni HSS-u iskazali općinskom načelniku Rodinu. Na izbore za općinsko vijeće Kaštel Lukšića koji su uslijedili 15. prosinca 1935. godine predana je lista HSS-a koju su predložili narodni zastupnik splitskog kotara Jozo Martinović i drvodjelac Marin Novak (obojica iz Kaštel Lukšića). Prvi na listi kao kandidati za članove uprave nalazili su se: težak

[195] Novo doba, godina XIX: broj 88 od 15. travnja 1936: 6; broj 90 od 17. travnja 1936: 6.
[196] Novo doba, godina XVIII: broj 240 od 14. listopada 1935: 3; Jadranski dnevnik, godina II: broj 240 od 14. listopada 1935: 6.

Visko Livaković, težak Ignacij Perišin, težak Ivan Burić, težak Frano Perišin, težak Augustin Matijaca i težak Lovro Britvić. Lista je ukupno brojila 18 kandidata i njihovih zamjenika. Izbori su održani u nedjelju 15. prosinca 1935. godine i prošli su bez ikakvih incidenata. Lista HSS-a je dobila 375 glasova od 691 upisanoga birača ili 54.26% što je velika izlaznost i dobar rezultat ako se uzme u obzir da je bila kandidirana samo jedna lista. Na posljetku je u siječnju 1936. godine izvršena primopredaja vlasti u općini te je formirana nova HSS-ova općinska uprava s načelnikom Viskom Livakovićem.[197]

U nekim općinama dolazilo je do vijećničkih ostavki, ali prijevremeni izbori ipak nisu bili održani. U općini Gradac u Makarskom primorju dio općinskih odbornika je početkom listopada 1935. godine podnio ostavke, ali je načelnik nastavio voditi krnje vijeće s 11 vijećnika zbog čega je nastalo ogorčenje u općini jer su se nakon parlamentarnih izbora promijenile političke prilike te se očekivala ostavka sviju odbornika i novi općinski izbori. Inače se sjednice općinskog vijeća nisu održavale od Petosvibanjskih izbora, nekoliko mjeseci, premda je u rujnu ista bezuspješno sazivana dva puta. Prijevremeni općinski izbori su najavljivani i u Veloj Luci jer je 16 odbornika podnijelo ostavke te su na Banovinu uputili predstavku u kojoj su tražili raspisivanje novih izbora. Banovina je o tome izvijestila Ministarstvo unutrašnjih poslova te se očekivalo rješenje u smislu raspisivanja izbora. U prilog tome išlo je i to što ni zamjenici odbornika koji su podnijeli ostavku, nisu željeli prihvatiti svoju funkciju i ući u vijeće. Ipak u konačnici do prijevremenih izbora u Vela Luci nije došlo (razlozi nisu u potpunosti poznati). U Pučišćima na Braču ostavku je u prosincu 1935. godine podnijelo 13 vijećnika. Pošto je općinsko vijeće s upravom brojilo 18 vijećnika najavljeni su prijevremeni općinski izbori. U Metkoviću se do kraja 1935. godine nije moglo sastati općinsko vijeće premda je dva puta bilo sazivano. Razlog je bio nedolazak potrebnog broja vijećnika. Načelnik općine Košćina odgodio je sazivanje općinskog vijeća na neodređeno vrijeme. Takav je razvoj događaja među narodom izazvao neraspoloženje.[198]

U općini Trilj su 15. siječnja 1936. godine održani prijevremeni općinski izbori. Bila je istaknuta samo jedna lista i to HSS-a čiji je nositelj bio narodni zastupnik sinjskog kotara seljak iz Jabuke Pavao Krce. Ta je lista dobila 3.117 glasova, dok je na izborima 5. svibnja 1935. za listu HSS-a u Trilju glasalo 2.976 birača. Dakle na općinskim izborima lista HSS-a dobila je 141 glas više, nego na izborima 5. svibnja 1935. godine. Izborima je prisustvovao i Paško

[197] Novo doba, godina XVIII: broj 235 od 8. listopada 1935: 7; broj 241 od 15. listopada 1935: 6; broj 281 od 2. prosinca 1935: 3; Novo doba, godina XIX: broj 10 od 14. siječnja 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina II: broj 313 od 16. prosinca 1935: 7.

[198] Jadranski dnevnik, godina II: broj 236 od 9. listopada 1935: 5; broj 310 od 12. prosinca 1935: 4; broj 314 od 17. prosinca 1935: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 11 od 15. prosinca 1936: 3.

Kaliterna. Tjedan dana prije izbora u Trilju je održan sastanak općinske organizacije HSS-a na kojem su bili izaslanici iz svih 25 mjesnih organizacija HSS-a s područja općine. Sastanak su vodili Pavao Krce, povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić i načelnik Sinja Ivo Smolić. Čulić je govorio o ideologiji *Hrvatskog seljačkog pokreta* te o prosvjetnom, gospodarskom i političkom radu HSS-a u narodu. Smolić je iznio sve poteškoće s kojima se susreću u upravljanju općina. Potom su pročitani pisani zaključci pojedinih mjesnih organizacija HSS-a vezano za predložene kandidate. Svi su jednoglasno za nositelja liste HSS-a i kandidata za načelnika općine Trilj predložili Pavla Krcu na čemu se on zahvalio jer mora odustati zbog svih obaveza koje već ima. Ipak prisutni pristaše to nisu prihvaćali pa je Krce morao pristati. Također su jednoglasno izabrani i ostali kandidati za vijećnike na kandidacijskoj listi. Čulić je na kraju izjavio *da mu je kao rođenom Splićaninu žao da se taj sastanak nije održao u blizini Splita kako bi stanoviti dio gradskog radništva i inteligencije vidio i čuo uzoran red i visoko shvaćanje dužnosti u narodnom poslu; oni u gradu neće vjerovati da ste vi u narodnim poslovima, bilo političkim, prosvjetnom ili gospodarskom, napredniji od njih i oni iz grada vas još uvijek smatraju da ste nezrela masa*.[199] Primjer izbora kandidata za triljskog načelnika ocrtava seljačku demokraciju u kojoj su prijedlozi dolazili iz stranačke baze, a onda su ih artikulirali i provodili u djelo izaslanici koji su predstavljali vodstvo (Čulić i Smolić). Pri tome Čulić iznosi predrasudu pojedinih ljudi iz grada prema seljacima (iz dalmatinskog zaleđa) koju odmah i demantira. U više navrata prvaci HSS-a u Dalmaciji upravo će Hrvate iz Dalmatinske zagore isticati kao svoje najvjernije pristaše.

U Postirama na otoku Braču tjedan dana prije općinskih izbora održan je veliki skup HSS-a na kojem su govorili Ivan Petar Mladineo, Stipe Matijević, Paško Kaliterna i Mačekov izaslanik Tomo Baburić te Edo Bulat, Frano Gospodnetić i Kruno Bego. Skup je održan pred crkvom, a teme o kojima su govorili odnosile su se na opće političko stanje, ekonomsku situaciju i važnost *Hrvatskog pokreta*. Dana 22. ožujka 1936. godine održani su izbori za općinsko vijeće i upravu u općini Postire na otoku Braču na kojima je istaknuta samo lista HSS-a čiji je nositelj bio Dušan Hranuelli i koja je dobila 50 glasova više nego lista HSS-a na izborima 5. svibnja 1935. godine. Nakon objave rezultata ispred općinskog doma okupilo se mnoštvo naroda kojem je novi načelnik Dušan Hranuelli održao govor naglasivši *da su Postirani izvojevali krasnu pobjedu hrvatske svijesti i ponosa te svojim plebiscitarnim glasovanjem za listu Hrvatske seljačke stranke... Prvi zadatak kao novog načelnika bit će uvođenje nepristrane i zakonite uprave, zatim saniranje općinskih financija, koje su zadnjih godina teško uzdrmane. Osobito*

[199] Novo doba, godina XIX: broj 12 od 16. siječnja 1936: 3; Jadranski dnevnik, godina III: broj 5 od 8. siječnja 1936: 5; broj 15 od 20. siječnja 1936: 3.

nakon strašnog događaja, koji je po zlu pročuo ime ove općine širom domovine... (ubojstvo općinskog tajnika).[200] Novoizabrani načelnici najčešće su kao ključni problem u svojim općinama navodili zatečeno financijsko stanje. Općine su često bile u dugovima u koje su ih neodgovorno gurnuli dotadašnji načelnici i uprave koje narod nije birao.

U kotarima Preko i Biograd na Moru u mjesecu travnju 1936. godine održani su prijevremeni izbori za općinska vijeća u općini Sali na Dugom otoku 19. travnja i općini Zemunik 26. travnja. U obadvije općine bila je samo po jedna HSS-ova lista. Karlo Žunjević obišao je sva mjesta u općini Sali te su u njegovom prisustvu izabrani kandidati za općinsko vijeće. Prethodno su u listopadu 1935. godine svi članovi općinske uprave i općinskog vijeća podnijeli ostavke s ciljem provođenja novih izbora i na taj način iskazali jedinstvo i snagu pristaša *Hrvatskog seljačkog pokreta* u tome kraju. Kao nositelj liste i kandidat za načelnika izabran je ekonom Ante Milić. U općini Zemunik sela je obilazio ing. B. Vučković te je u toj općini kao nositelj liste i kandidat za načelnika izabran posjednik iz Sukošana Ante Martinac. Predizbornu su kampanju neposredno pred izbore vodili i Josip Silobrčić te Josip Jeličić. Oni su u nekoliko dana obišli sela Galovac, Škabrnju, Bibinje i Sukošan držeći skupove pristaša HSS-a. HSS je bio siguran u pobjedu, no naglašavali su teško stanje u općinama koje će ih dočekati. U općini Sali od 697 upisanih birača na izbore je izašlo dati potporu HSS-u 484 glasača ili 69.44%. U općini Zemunik bilo je upisanih 2.007 birača od čega je njih oko 1.600 bilo prisutno u općini na dan izbora, a HSS je dobila 1.314 glasova ili 82.12%. To je bilo 700 glasova više nego na Petosvibanjskim izborima. Ove je izborne rezultate, bez obzira što se radilo o malim općinama, HSS predstavljao kao svoje velike pobjede te se uvijek naglašavao porast potpore i porast broja glasova HSS-a u odnosu na prethodne Petosvibanjske izbore.[201]

U nedjelju 10. svibnja 1936. godine održani su općinski izbori i na Šolti. Na tim su izborima postavljene dvije liste – jedna sa nositeljem Ivanom Cecićem, a druga s nositeljem Franom Ruićem. To je posebnost tih općinskih izbora jer se najčešće isticala samo jedna lista i to ona službena HSS-ova. Ovaj put istaknute su dvije liste koje su se obadvije pozivale na HSS i Vladka Mačeka (Mačekove liste). Ipak lista kojoj je nositelj bio Ivan Cecić dobila je službenu potvrdu od zastupnika splitskoga kotara i od vodstva iz Zagreba. HSS je u ovakvim situacijama bio posebno osjetljiv i politika vodstva stranke je bila da se svugdje ide s jednom listom kako se ne bi cijepalo biračko tijelo i unosio nemir i nesloga. Političke tendencije HSS-a bile su

[200] Novo doba, godina XIX: broj 70 od 24. ožujka 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 64 od 17. ožujka 1936: 7.

[201] Novo doba, godina XVIII: broj 232 od 17. listopada 1935: 3; Novo doba, godina XIX: broj 103 od 4. svibnja 1936: 6; Jadranski dnevnik, godina III: broj 89 od 16. travnja 1936: 4; broj 93 od 21. travnja 1936: 4.

jedinstvo i što veće okrupnjavanje i omasovljenje *Hrvatskog seljačkog pokreta* koji je HSS predvodila. U ovakvim se situacijama nije štedjelo konkurentske, disidentske liste te ih se na svaki način pokušavalo diskreditirati. Najčešće bi se ljude na tim listama povezivalo s prethodnim protuhrvatskim režimima što se najjednostavnije dokazivalo njihovim apstiniranjem ili glasanjem za režimsku stranku na Petosvibanjskim izborima (budući su izbori bili javni), a ne za HSS. S druge strane i takvi bi se kandidati proglašavali listom HSS-a i tvrdili za sebe da su hrvatska lista. Tako se u dnevnom tisku navodilo da su na službenoj listi HSS-a *oni koji su se borili i trpjeli za vrijeme starih režima te skoro sve mladi ljudi koji će punom intenzivnošću nastojati, u koliko im to najviše bude moguće, poraditi na dobro općine, držeći se strogo direktiva vodstva i ideologije hrvatskog seljačkog pokreta*. Za nositelja i članove druge disidentske liste navodilo se da su na njoj *osobe sa samim nositeljem Franom Ruićem, koji 5. svibnja 1935. godine nisu uopće glasovali na izborima, a šestorica s te liste su glasovali za režimsku listu Bogoljuba Jevtića te su to osobe politički i gospodarski orijentirane od krajnje ljevice do krajnje desnice; oni su uglavnom protuhrvatski orijentirani Jevtićevi ostaci, koji to i javno ispoljavaju, a i krajnji ljevičari, te prema tome i jedni i drugi služe direktno ili indirektno ciljevima nenarodnih elemenata.* Pri tome se apelira na svjesnost šoltanskih Hrvata *kojima je sve jasno i koji će odbiti tu grubu i protuhrvatsku rabotu, svjesni da nije vrijeme cijepanja, nego da i na općinskim izborima treba pokazati punu disciplinu i odanost narodnoj stvari i narodnom vodstvu. Šoltanski Hrvati svjesni su da i pobjeda HSS-a u njihovoj općini predstavlja jedan dio opće narodne pobjede i odbijaju tzv. lokalni općinski interes, koji služi samo kao krilatica. Nedjeljni izbori najbolje će pokazati, da su svjesni Hrvati Šolte u srži prozreli zamisao protuhrvatskih elemenata te će ih svojim glasanjem onemogućiti*.[202] Ipak po rezultatima izbora vidljivo je kako je podijeljenost kod birača, tj. u narodu ipak postojala i da su na lokalnoj razni mogli prevladati osobni interesi. Od upisanih 1.002 birača glasao je njih 771 ili 77% (120 glasača je bilo odsutno sa Šolte tako da je izlaznost na izbore u stvari bila 86% prisutnih) što je jako visok postotak izlaznosti. Za službenu listu HSS-a kojoj je nositelj bio Ivan Cecić glasalo je 428 glasača, a za disidentsku listu kojoj je nositelj bio Frane Ruić 343 glasača (na svibanjskim izborima 1935. godine Mačekova lista HSS-a na Šolti je dobila 571 glas). Budući je zakon relativnom pobjedniku davao veliku prednost u mandatima, Cecićeva je lista dobila 20, a Ruićeva 4 vijećnika. Ipak na kraju se apeliralo na slogu i na činjenicu kako su obadvije liste deklarirane kao Mačekove (haesesovske) te prema tome trebaju zajedno raditi u korist svoje općine. Pristaše obadvije liste dolazili su na izborna mjesta kličući Mačeku i Hrvatskoj.

[202] Novo doba, godina XIX: broj 103 od 4. svibnja 1936: 6.

Istoga dana u nedjelju 10. svibnja 1936. godine održani su općinski izbori u Vrboskoj na otoku Hvaru gdje je veliki broj članova općinskog vijeća i nekoliko članova općinske uprave podnio ostavku sredinom listopada 1935. godine. Postavljena je samo jedna lista, i to HSS-ova, s nositeljem bačvarem iz Vrboske Ivanom Frankovićem. Nekoliko dana pred izbore hvarski kotar su posjetili Stipe Matijević i Ivan Farolfi te su održali nekoliko sastanaka i to u Vrboskoj, Vrbanju i Svirčima, *razlažući narodu ideologiju Hrvatskog seljačkog pokreta i važnost općina za seljački narod*. Osim političkog dijela Farolfi je govorio i o akciji Gospodarske sloge u cilju zadružne organizacije ribara. Na sastancima je sudjelovao i radnik Ivan Podrug u ime Hrvatskog radničkog saveza. Izbori su završili pobjedom HSS-ove liste s 402 glasa.[203] Čest je primjer političkih sastanaka HSS-a na kojima se osim o samoj politici i izborima govorilo i o gospodarstvu, opismenjavanju stanovništva i radničkim pravima. O svakoj toj pojedinoj temi govorio bi posebno pripremljen govornik kao izaslanik vodstva stranke.

U općini Bogomolje na otoku Hvaru održani su prijevremeni općinski izbori 7. lipnja 1936. godine na kojima je bila istaknuta samo jedna kandidacijska lista HSS-a čiji je nositelj bio težak Juraj Sehoja iz Bogomolja. Za tu je listu glasalo 203 glasača od upisanih 418 birača odnosno njih 48%. U sklopu priprema za te općinske izbore Hvar i općinu Bogomolje posjetio je kao izaslanik predsjednika Mačeka narodni zastupnik Janko Tortić.[204] I u općini Božava na Dugom otoku u kotaru Preko održani su 14. lipnja 1936. godine prijevremeni općinski izbori sa samo jednom HSS-ovom kandidacijskom listom kojoj je nositelj bio kovač iz Božave Ivan Crvarić. Od upisanih 599 birača glasalo je njih 382 ili 63.77%.[205] Izbori su se odvijali u miru i bez incidenata. Ne postoje tragovi nekih problema u smislu prekida izbora, nereda i policijske intervencije. Prijevremeni općinski izbori dogodili su se u Dalmaciji u vremenskom periodu kraćem od godine dana u približno 25% općina. Ti su izbori gotovo svugdje pokazali veliku potporu HSS-u. Iznimka je bila općina Knin sa srpskom većinom u kojoj je pobijedila JRZ, a HSS na kraju nije ni kandidirala svoju listu. U svim je ostalim općinama u pravilu bila samo jedna lista HSS-a ili je uz službenu listu HSS-a bila kandidirana i druga, disidentska lista HSS-a što je bila rijetkost. Cilj HSS-a bio je postići što veću izlaznost i bolje rezultate u odnosu na one s Petosvibanjskih izbora. Taj su cilj najčešće i postizali. Bio je to uvod u redovite općinske izbore u Primorskoj banovini koji su bili održani krajem 1936. godine i na kojima je HSS preuzela vlast u velikoj većini dalmatinskih seoskih općina (gdje su Hrvati bili većina).

[203] Novo doba, godina XIX: broj 109 od 11. svibnja 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina II: broj 241 od 15. listopada 1935: 6; broj 109 od 9. svibnja 1936: 5; broj 110 od 11. svibnja 1936: 5.
[204] Novo doba, godina XIX: broj 133 od 9. lipnja 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 117 od 20. svibnja 1936: 5.
[205] Jadranski dnevnik, godina III: broj 137 od 15. lipnja 1936: 6.

5.5. HSS na redovitim općinskim izborima u dalmatinskom dijelu Primorske banovine 1936. godine

Općinski izbori u Primorskoj banovini provedeni su 15. studenoga 1936. godine po *Zakonu o općinama* od 14. ožujka 1933. godine. Premda HSS u nije podržavala aktualno ustavno uređenje države i mnoge važeće zakone (glavni politički zahtjevi HSS-a i jesu bili izmjena zakonodavstva i omogućavanje demokratskih izbora na svim razinama te decentralizacija države), ipak je u novim okolnostima i nakon Petosvibanjskih izbora odlučila sudjelovati u najavljenim općinskim izborima. To je već početkom kolovoza 1936. godine najavio i predsjednik HSS-a Vladko Maček.[206] Mačekov tajnik *političke pisarne* Jakov Jelašić u srpnju 1936. godine pojašnjava teško trenutno stanje u općinama i nelegitimnost njihovih dotadašnjih uprava, ističući da HSS spremno dočekuje općinske izbore te da su u tom smislu izborne organizacije HSS-a već dobile opće upute, a detaljnije će biti upućene kad izbori budu raspisani. Jelašić je na velikom skupu u Mostaru uskoro održao sastanak s narodnim zastupnicima iz Primorske banovine te im je iznio upute za izbore kojih se u trebaju pridržavati.[207] U ljeto 1936. godine po povratku iz Crne Gore i Dubrovnika u Splitu je boravio prvak SDS-a i SDK-a Većeslav Vilder koji je *naglasio ono što je već bilo naglašeno iz opozicijskih krugova, naime, da će ti izbori biti provedeni po starom zakonu i pod drugim današnjim okolnostima. Zbog toga ti izbori u svojem značenju ne mogu se mjeriti s onim političkim izborima koji se očekuju u hrvatskim opozicijskim redovima. Ti izbori moći će tek dati pravu sliku političke situacije u našoj zemlji*.[208] Pri tome je mislio na buduće parlamentarne izbore za skupštinu. Predstavnici HSS-a kao i predstavnici SDS-a naglašavaju manju političku važnost općinskih izbora bez obzira na čvrstu odluku da su u te izbore ide i da se preuzme vlast u općinama. Njima je to bio samo korak do sljedećih skupštinskih izbora koji su trebali imati prvorazredan politički značaj nakon čega je trebala uslijediti reforma države. HSS je od ljeta 1936. godine intenzivirala svoja stranačka okupljanja i pripremu za općinske izbore. Ponekad se u jednome mjestu organizira sastanak ili skup za cijeli kotar (radi teritorijalne rasprostranjenosti), a često se i u manjim mjestima održavaju velike skupštine i zborovi na kojima sudjeluju stranački prvaci (najčešće Paško Kaliterna). Na tim se skupovima govori o hrvatskoj povijesti, *Hrvatskom seljačkom*

[206] Na novinarski upit o namjerama HSS po pitanju izlaska na predstojeće općinske izbore dr. Maček odgovara pozitivno te naglašava da ti izbori nemaju politički karakter, nego HSS ide u njih *samo zato da spriječimo da ne dobiju upravu općina opet u ruke najgori i najnesavjesniji ljudi kao što je bilo do sada*. *Gledat ćemo da na čelo općina dođu ljudi pošteni i svjesni, ali politički istaknutije osobe neće se kandidirati*. S mirnoćom i sigurnošću Maček unaprijed najavljuje pobjedu HSS-a i samo jednu HSS-ovu listu u općinama hrvatskih krajeva. (Hrvatski dnevnik, godina I: broj 75 od 7. kolovoza 1936: 1.)

[207] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 47 od 10. srpnja 1936: 1; broj 53 od 16. srpnja 1936: 5.

[208] Novo doba, godina XIX: broj 193 od 19. kolovoza 1936: 3.

pokretu i njegovom političkom cilju, ali i o značenju općina i trenutnom stanju u njima. Posebna se pažnja poklanja demokratskom procesu izbora kandidata za općinske vijećnike i njihove zamjenike u koji proces je uključena šira stranačka baza, ali se pri tome inzistira na slozi i izlasku na izbore s jedinstvenom listom. Sve se predložene liste za općinska vijeća opet provjeravaju i odobravaju od stranačkog vodstva (najčešće su to narodni zastupnici ili njihovi zamjenici u čijem se kotaru nalazila općina).[209] Tako Ivan Petar Mladineo obilazi općine bračkog kotara, Stipe Matijević makarskog kotara, Josip Berković hvarskog kotara, Ivan Farolfi na Visu, Ivo Šeparović korčulanski kotar, Mile Vuković imotski kotar, Pavao Krce sinjski kotar, Josip Silobrčić biogradski kotar i Karlo Žunjević kotar Preko. Paško Kaliterna je uz splitski kotar često prisutan na skupovima HSS-a i u drugim kotarima (Brač, Sinj, Imotski, Makarska).[210]

Poslije parlamentarnih izbora 1935. godine prvaci HSS-a su do kraja te i u 1936. godini, ususret općinskim izborima, razvijali snažnu političku agitaciju obilazeći sela i držeći zborove. Naravno da to ne prolazi neprimjetno kod vlasti jer se njihovo djelovanje prati i predlaže se što učiniti kako bi ih se ograničilo. Tako je u lipnju 1936. godine u izvještaju Primorske banovine upućenom policiji te kotarskim načelnicima u Splitu i Šibeniku opisano djelovanje Ede Bulata i Paške Kaliterne u općini Lećevica. U izvještaju se navodi *da advokat dr. Edo Bulat, jedan od istaknutijih pristaša dr. Mačeka, u svojim govorima koje je držao na raznim političkim konferencijama i zborovima, nastupa demagoški, neobuzdano i temperamentno. To je zapaženo posebno na zborovima održanim u splitskom kotaru u mjesecu travnju ove godine na kojima je dr. Bulat raspirivao plemensku mržnju i propagirao odcjepljenje jednog dijela naše Kraljevine i stvaranje nezavisne hrvatske države za što je i prijavljen nadležnom sudu. Ovakva njegova agitacija ne smije se trpjeti i mora se spriječiti kao nezakonita i opasna za javni mir, red i poredak u državi. Da bi se efikasno spriječila ta njegova destruktivna agitacija ubuduće treba tražiti od njega, prije nego mu se dozvoli govoriti na političkim zborovima i konferencijama,*

[209] U nedjelju 25. listopada 1936. godine izvršeno je biranje kandidata HSS-a za općinsku upravu Krajiške općine. Biranju su prisustvovali svi kandidati za vijećnike izabrani na seoskim skupštinama. Iz Splita su prisustvovali delegati vodstva Ivo Antičević i Josip Bužančić. Biranje je izvršeno potpuno prema uputama; U ponedjeljak 26. listopada 1936. godine održana je konferencija HSS-a u Omišu pod predsjedanjem Paške Kaliterne. Konferenciji su prisustvovali svi kandidati za općinske vijećnike kao i predsjednici seoskih političkih organizacija. Konferencija je bila održana radi utvrđivanja jesu li su svi kandidati za vijećnike bili birani točno prema uputama. U utorak 27. listopada 1936. godine održana je konferencija HSS-a u Grohotama na Šolti kojoj je predsjedao Paško Kaliterna, a koja je imala svrhu ustanoviti jesu li kandidati za općinske vijećnike izabrani točno prema uputama. U petak 30. listopada 1936. godine održani su sastanci na temu općinskih izbora u Dugopolju i na Klisu, a istog dana navečer održan je sastanak HSS-a u Splitu u kancelariji dr. Mačeka. U nedjelju 1. studenoga 1936. godine izvršen je izbor kandidata za općinsku upravu u općinama: Poljičkoj i Omiškoj. Biranju su prisustvovali i delegati iz Splita. (Novo doba, godina XIX: broj 253 od 28. listopada 1936: 6.)

[210] Jadranski dnevnik, godina III: broj 251 od 27. listopada 1936: 5.

garancije da neće voditi sličnu agitaciju kao do sada. Ako i ova zadnja opomena ne bi imala uspjeha, ubuduće mu treba ne dozvoljavati govoriti na političkim konferencijama i zborovima, a od sazivača zborova i konferencija na kojima on bude određen kao govornik tražiti da se on isključi inače takve zborove i konferencije ne dozvoljavati.[211] Iz izvještaja je vidljivo kako vlasti, na razini banovine, prate političko djelovanje prvaka HSS-a te kako njihove nastupe smatraju štetnima za državu i utoliko ih trebaju onemogućiti. Iz kasnijih događanja znamo kako je spomenuti prvak HSS-a i dalje djelovao i kako se *Hrvatski seljački pokret*, bez obzira na represije i ograničenja, i dalje razvijao.

HSS je bio svjestan teških prilika u općinama koje su mahom bile u dugovima i nisu izvršavale svoju osnovnu funkciju, što se moglo zahvaliti starim imenovanim upravama koje nisu polagale račun biračima jer ih oni nisu ni birali na demokratski način, nego su te uprave bile imenovane centralistički dekretima. Stoga će HSS nastojati, kako se govorilo, *općinske uprave povratiti u narodne ruke*. Pripreme za nove izbore u HSS-u su praktički počele odmah nakon Petosvibanjskih izbora 1935. godine da bi se s najavom redovitih općinskih izbora te pripreme još intenzivirale. U selu Prugovu u općini Muć u lipnju 1936. godine na blagdan sv. Ante održano je veliko hrvatsko narodno slavlje kojom prigodom je otkrivena spomen-ploča na crkvi povodom 60 godina gradnje te crkve te je blagoslovljena zastava sv. Ante. Organizator proslave je bio župnik Prugova fra Jozo Meštrović, a pozvani su bili i prvaci HSS-a narodni zastupnici Ivan Čelan kao Mačekov izaslanik te Paško Kaliterna, Stipe Matijević i Edo Bulat. Na proslavi je bilo nekoliko tisuća ljudi iz mućke općine te okolnih općina (Klis, Sinj Lećevica i kaštelanske općine) među kojima brojni pristaše HSS-a. Stranačke prvake ujutro je dočekalo cijelo mnoštvo ljudi na čelu sa župnikom i sa sinjskom glazbom. Okupljenima su se obratili Čelan i Kaliterna, a poslije je u ime kumova govorio Stipe Matijević.[212] Događaj u Prugovu je bio primjer preklapanja crkvenih svečanosti s političkim djelovanjem HSS-a što u Dalmaciji nije bila rijetkost. Niže je svećenstvo u najvećem broju poslije obnove političkog djelovanja otvoreno stalo na stranu HSS-a.

U Klisu je 3. kolovoza 1936. godine održan skup HSS-a na kojemu se okupilo nekoliko stotina seljaka. Skup je otvorio Josip Popović, a glavni su govornici bili narodni zastupnici Paško Kaliterna, Jozo Mratinović i Edo Bulat. Govornici su govorili o značenju Petosvibanjskih izbora

[211] HDA-1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 576. *Okružnica Kraljevske banske uprave Primorske banovine o zborovima Paške Kaliterne i dr. Ede Bulata u općini Lećevica*, Split, 1936.
[212] Jadranski dnevnik, godina III: broj 137 od 15. lipnja 1936: 4.

kao i o značenju nadolazećih općinskih izbora te o važnosti (Gospodarske) Sloge u ekonomskom pogledu.[213]

Narodni zastupnik Karlo Žunjević održao je 6. kolovoza sastanak na Velom Ižu koji se pretvorio u veliki narodni skup na kojem je bilo oko 3.000 ljudi. Žunjevića je dočekao predsjednik mjesne organizacije HSS-a Božo Letinić. Na improviziranoj tribini Žunjević je održao govor o *Hrvatskom seljačkom pokretu* s naglaskom na nadolazeće općinske izbore. Govorilo je na skupu još nekoliko seljaka i seljakinja te se na kraju formirala velika povorka koja je svečano prošla kroz cijelo mjesto. Na posljetku je održana pučka zabava. Nekoliko dana poslije, 10. kolovoza u mjestu Kali, Karlo Žunjević održava sastanak HSS-a koji se pretvorio u narodni skup (slično kao i ranije na Ižu). Na ulazu u mjesto Žunjević je s pratnjom bio dočekan od mjesne glazbe i brojnog naroda. Pozdravni govor održao je Frane Dundor. Iza toga uputila se velika povorka, *kličući Mačeku, Hrvatskoj i Hrvatskom seljačkom pokretu*, kroz cijelo selo. Govore su održali seljak iz Kali Bare Jurin koji je podsjetio narod u svom govoru *na ono silno nasilje i teror koji je vladao u Kalima za vrijeme Petosvibanjskih izbora*. Posebno se potužio na postupke oko izdavanja pograničnih karata; seljak Mile Školjano iz Kali. On je govorio *o borbi, slozi i jednakosti hrvatskog seljačkog naroda u prošlosti i sadašnjosti*; zatim Frane Dundor i prvak prečke organizacije HSS-a Roko Košta koji su govorili o *Hrvatskom seljačkom pokretu* i *svijesti i snazi Hrvatskog seljačkog pokreta kroz stoljeća*. Bilo je još riječi i o životu i radu Stjepana Radića, a posljednji je nastupio Karlo Žunjević. On je u svom govoru osudio *nedavna nasilja nad mirnim narodom u Kalima* i zahtijevao *da se i onaj koji vrši zakon drži strogo zakona* te je pojasnio ciljeve *Hrvatskog seljačkog pokreta* i Gospodarske sloge. Rastumačio je narodu aktualnu političku situaciju i prikazao što traži Maček kao vođa *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Govorio je o budućim općinskim izborima te je pozvao narod *da ostane uvijek ovako složan i ovako kao što je dosad bio*.[214] Poput ovoga skupovi HSS-a imaju najčešće uvodni povijesni dio iz hrvatske nacionalne povijesti te dio posvećen povijesti političke borbe HSS-a i njenih vođa Radića i Mačeka. Potom se tumači aktualna politička situacija, opisuje se značenje i svrha *Hrvatskog seljačkog pokreta* te se daju upute za nadolazeća stranačka i politička događanja poput pripreme za lokalne izbore ili smjernica za organiziranje pojedinih stranačkih organizacija poput Gospodarske sloge. Incidenti koje je lokalno stanovništvo imalo s vlastima javno su osuđivani te se bezrezervno stajalo na stranu naroda.

[213] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 72 od 4. kolovoza 1936: 6.
[214] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 75 od 7. kolovoza 1936: 6; broj 83 od 15. kolovoza 1936: 3; Novo doba, godina XIX: broj 188 od 12. kolovoza 1936: 3.

Sredinom kolovoza 1936. godine prvaci HSS-a Paško Kaliterna, Jozo Mratinović i Edo Bulat obilaze pristaše HSS-a u selima trogirske općine: Sitno, Sratok, Primorski Dolac, Prgomet i Labin. Tom prilikom održali su sastanke u svim navedenim mjestima i izložili seljacima politiku HSS-a. Na tim je sastancima Paško Kaliterna apelirao na rad pojedinaca rekavši *kako ne smije biti prožet egoizmom, nego se moraju ugledati u blagopokojnog učitelja i vođu Stjepana Radića koji je i svoj život žrtvovao za svoj hrvatski narod*. Nakon toga Kaliterna je govorio o predstojećim općinskim izborima. *Na njima seljaci trebaju izabrati najbolje, najpoštenije i najsposobnije domaćine seljake jer samo oni koji znaju upravljati svojim imanjem, znat će upravljati i općim narodom. Moraju biti kompaktni da pokažu svoju snagu i jednom zauvijek dokažu svakome da su sposobni sami svojom sudbinom upravljati*. Jozo Mratinović je obrazložio važnost Gospodarske sloge *u hrvatskom narodu i za Hrvatski seljački pokret*. Kaže: *Kada hrvatski narod uvidi važnost Gospodarske sloge, nestat će posrednika koji su do sada izrabljivali siromašnog seljaka i punili sebi na njegov račun džepove, a kada bude čitav hrvatski narod organiziran u Gospodarskoj slozi, ona zarada koja je do sada išla u posredničke džepove nenarodnih ljudi, ostat će seljaku jer će onda on sam svoje produkte prodavati svome bratu seljaku direktno preko Gospodarske sloge*. Edo Bulat je govorio o općoj političkoj situaciji s naglaskom one *koji idu za tim da oslabe hrvatske redove i razdvoje hrvatski narod*. Bulat apelira na seljake *da sve takve koji bi im došli i htjeli unositi razdor među njima, odmah rastjeraju jer u Hrvatskoj hrvatski narod ima samo jednog vođu, a taj je dr. Vladko Maček i samo jedan cilj, a to je puna narodna sloboda*.[215] Obrazac sastanka je uobičajen: pozivanje na slogu i zajedništvo, ukazivanje na važnost pojedinih stranačkih organizacija poput Gospodarske sloge i napad na potencijalne političke protivnike.

Prvaci HSS-a u šibenskom kotaru Dane Škarica, Šime Belamarić, Oskar Novak i Dragutin Vidović održali su 15. kolovoza u Hrvatskom seljačkom domu u Šibeniku sastanak sa svim predsjednicima mjesnih organizacija HSS-a iz šibenskog kotara. Predsjednik kotarske organizacije HSS-a Šime Belamarić rekao je *da treba raščistiti neke stvari pa bile one i male jer se iz njih mogu izvesti velike i opasne stvari za narod. Ne treba komunizma hrvatskom seljaku jer hrvatski seljak ima svoju ideologiju braće Radić*. Dane Škarica je istakao *neprocjenjive zasluge Ante Starčevića, ali su braća Radić otišli korak dalje jer su nacionalni program upotpunili socijalnim. Svaki Hrvat, pa makar on i ne bio u organizaciji HSS-a, mora aktivno sudjelovati u narodnoj borbi. Prije svega trebamo političku moć koja će krojiti zakone onako kako hoće naš narod. Mi imamo povjerenje hrvatskog naroda i to povjerenje vodi nas*

[215] Novo doba, godina XIX: broj 191 od 17. kolovoza 1936: 6; Jadranski dnevnik, godina III: broj 190 od 17. kolovoza 1936: 6.

do cilja dok oni koji su imenovani, ne znaju što je ljubav za narod. Oni poznaju samo novac. U HSS može stupiti svatko tko hoće dobro svom narodu...[216] I tom prilikom, kako je to često bio slučaj u javnim nastupima prvaka HSS-a u Dalmaciji, naglašena je odbojnost prema komunizmu kao ideologiji te je napravljen odmak i od Starčevićeva učenja i pravaštva. Samo je ispravan politički put HSS-a i njime treba poći svaki Hrvat bez obzira je li formalno član te stranke. Dva tjedna nakon sastanaka u Šibeniku prvaci šibenskog HSS-a 30. kolovoza održavaju sastanke s predstavnicima općinske i mjesnih organizacija HSS-a u Prvić Šepurini, Prvić Luci i Zlarinu. Tema sastanaka bili su nadolazeći općinski izbori.[217]

Narodni zastupnik makarskog kotara Stipe Matijević i tajnik kotarske organizacije HSS-a Juraj Jurišić dana 30. kolovoza održavaju sastanke po svim selima općine Gradac. Sastanci su bili dobro posjećeni uz odobravanje naroda i priređivanje manifestacija. Matijević je govorio o aktualnoj političkoj situaciji i o općinskim izborima, a Jurišić o radu Gospodarske sloge. U kotaru Biograd na Moru dana 30. kolovoza narodni zastupnik Josip Silobrčić, predsjednik kotarske organizacije HSS-a Frane Vulić i predsjednik biogradske općinske organizacije HSS-a Šime Dominis održavaju sastanke s pristašama HSS-a u mjestima Raštane, Gorica, Turanj i Sveti Filip i Jakov. Na sastancima je Silobrčić obavijestio sve prisutne o aktualnoj političkoj situaciji te ih je uputio, vezano za predstojeće općinske izbore, da se u svemu drže uputa vodstva HSS-a. U ninskoj su općini zamjenik narodnog zastupnika Frane Glavan i predsjednik općinske organizacije HSS-a Božo Puhalović dana 30. kolovoza održali sastanke s pristašama HSS-a u Vrsima i Zatonu. Na tim su sastancima davane upute za predstojeće općinske izbore.[218] U Baškoj Vodi je 13. rujna 1936. godine održan veliki skup HSS-a na kojem su se okupili pristaše HSS-a iz Makarskog primorja, Brača, Splita, Omiša, Imotskoga, Vrgorca, Metkovića... Na mjesnom trgu bila je podignuta bina na kojoj je bio natpis: *Živio dr. Maček!* Izaslanik predsjednika Mačeka bio je narodni zastupnik Bariša Smoljan uz kojeg su bili i narodni zastupnici Ivo Čelan, Paško Kaliterna, Ivan Petar Mladineo, Stipe Matijević te tajnik kotarske organizacije HSS-a Juraj Jurišić i lokalni župnik fra Petar Paviša. Svi su oni govorili na skupu *naglašavajući potrebu zbijanja narodnih redova kako bi hrvatski narod jednodušan uz svoga vođu dr. Mačeka dočekao bolje dane*.[219]

Dana 27. rujna 1936. godine održan je u Gatima skup na kojem su sudjelovali svi članovi užih odbora iz svih 26 organizacija HSS-a s područja općine Poljica-Priko, a domaćin je bio

[216] Jadranski dnevnik, godina III: broj 190 od 17. kolovoza 1936: 4; Hrvatski dnevnik, godina I: broj 84 od 16. kolovoza 1936: 5.
[217] Jadranski dnevnik, godina III: broj 203 od 1. rujna 1936: 4.
[218] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 102 od 3. rujna 1936: 5.
[219] Novo doba, godina XIX: broj 215 od 14. rujna 1936: 5.

predsjednik potkotarske organizacije HSS-a Ivan Kaćunko. Kaliterna im je u jednosatnom govoru obrazložio *u čemu se sastoji seljačka politika osobito ona u općinama, koja ima biti temelj prave narodne samouprave. Ona mora biti škola za politički odgoj seljaka. To je teško, osobito zato, jer je postojeći zakon o općinama u stvari ukinuo i onemogućio općinsku autonomiju...* U pripremi za predstojeće općinske izbore ustanovljeno je da su skoro sva sela na svojim skupštinama izabrali kandidate i zamjenike za općinske vijećnike. Za ona sela koja to nisu učinila, dobili su predsjednici tih mjesnih organizacija HSS-a nalog da te predizbore izvrše u kratkom roku. Zatim je Edo Bulat govorio o situaciji u svijetu. Govorio je *protiv akcije anarhije i protiv pokušaja da se narodi zarobljuju. Kazao je kako te obje krajnosti udaraju na građansku demokraciju i kako ona stoji kao janje između dva vuka. Hrvatska seljačka demokracija međutim ima mnogo čvršće temelje. Ona neće poći među vukove bez potrebnog oružja. Hrvatska seljačka demokracija ne treba potporu ni ljevice ni desnice, ona će se ne samo braniti nego i obraniti od nasrtaja bilo četnika bilo komunista.*[220] Uz Bulatovo protivljenje totalitarnim režimima koje po njegovoj interpretaciji na jednoj strani predstavljaju četnici, a na drugoj komunisti iznimno je važan način izbora kandidata za općinsko vijeće koji se biraju na seoskim skupštinama što je značilo da oni proizlaze iz same izborne baze, a ne da ih bilo tko nameće. Takav pristup garantirao je jake lokalne kandidate na listi HSS i sigurnu pobjedu. Nakon održanog skupa u Gatima stranački prvaci HSS-a Kaliterna i Bulat otišli su u Svinišće, gdje je bila održana svečana posveta barjaka. Tom činu prisustvovalo je ne samo cijelo selo, nego i mnogi seljaci iz okolice te Omišani koji su pristigli u autobusima i automobilima sa svojom glazbom i pjevačkim zborom. Posveta barjaka izvršena je ispred crkve. Uz župnika don Stipu Kaštelana koji je prikazao značenje narodne zastave, govorio je Paško Kaliterna pozivajući okupljeni narod *na vjernost vođi dr. Mačeku, Hrvatskoj seljačkoj stranci i narodnoj zastavi*. Govorio je i predsjednik mjesne organizacije HSS-a i glavar sela Svinišće. Blagoslovi (posvete) zastava (barjaka) različitih organizacija HSS-a na svim razinama bili su česti obredi koji su obavljani u crkvi za vrijeme bogoslužja. Time se iskazivala povezanost politike i vjere (HSS-a i Katoličke crkve) te se naglašavala moralno-vjerska obaveza onih koji tu zastavu slijede kao kršćani odnosno pristaša koji slijede politiku HSS-a i njenoga vodstva. Pri povratku iz Svinišća, veliko mnoštvo Omišana dočekalo je glazbu, pjevački zbor i ostale izletnike pa se formirala povorka koja je pošla sve od mosta pa preko glavne ulice do općinske zgrade. Tu su spontano pozvani od naroda ponovno govorili Paško Kaliterna i Edo Bulat.[221] Često su stranački

[220] Novo doba, godina XIX: broj 228 od 29. rujna 1936: 3.
[221] Novo doba, godina XIX: broj 228 od 29. rujna 1936: 3.

prvaci odlazeći u jedno dalmatinsko mjesto na putu zastajali ili neplanirano odlazili u druga susjedna mjesta jer bi se pročulo za njihov dolazak pa bi ih pozivali na više strana odjednom.
U Vrgorcu je 28. rujna održan veliki skup HSS-a na kojem su govorili narodni zastupnici Bariša Smoljan i Niko Bjelovučić. Smoljan je rekao: *Mi smo vidjeli što je fašizam i kada jedan čovjek hoće vladati većinom naroda. Nije, braćo, fašizam za hrvatski narod. Ima nekih koji se zanose za komunizam. Zar može hrvatski seljački narod biti komunist kad je tu 90% seljaka. Jedan dio radnika u Rusiji diktira nad 130 milijuna ruskih seljaka. Mi znamo koliko su boljševici naroda pobili i kad još znamo da su boljševici antikršćani i nemoralni, onda hrvatski seljački narod nikada ne može biti za komunizam*. Ponovo je naglašena neprihvatljivost i fašizma i komunizma. Po pitanju općinskih izbora tražio je okupljanje pristaša oko samo jedne liste pozivajući se pri tome na Mačeka: *Za ove izbore nam je vođa dao upute. Naš istup mora biti jednoglasan. Ona lista koju postavi narod i koju odobri općinska organizacija HSS-a bit će jedina službena lista dr. Mačeka.* Poslije Bariše Smoljana govorio je o *Hrvatskom pitanju* i prošlim režimima Niko Bjelovučić, a nakon njega još nekoliko govornika.[222]
U nedjelju 4. listopada 1936. godine održan je u Lovreću kotarski sastanak HSS-a za kotar Imotski na koji su došli predsjednici i tajnici mjesnih izbornih organizacija HSS-a predvođeni narodnim zastupnikom imotskog kotara Mihovilom Vukovićem i tajnikom kotarske organizacije HSS-a Lujom Domljanom. Sastanak je otvorio seljak Stanko Škare kao zamjenik odsutnog predsjednika kotarske organizacije Mije Gaće. Mačekov izaslanik bio je Bariša Smoljan, a s njim je došao i Ivo Čulić kao povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju s ciljem protumačiti svrhu i način organiziranja ogranaka Seljačke sloge po selima. Smoljan je u svom govoru *prikazao aktualnu političku situaciju te je posebno govorio o predstojećim općinskim izborima. Osvrnuo se na značenje općina te kako Hrvatski seljački pokret misli organizirati općine ubuduće.* Ponovno je naglasio da Hrvati ne trebaju ni komunizam ni fašizam i da su protiv bilo kakve diktature. Zatim se čitaju Mačekove upute za općinske izbore i prelazi se na raspravu o općinskim izborima. Prisutni su izaslanici iznosili svoje prijedloge i mišljenja o stanju u mjesnim organizacijama te su se jednoglasno izjasnili za jedinstvenu i jedinu listu HSS-a radi nastupa u općinskim izborima. Na kraju je povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić iznio svrhu i način rada za osnutak ogranaka Seljačke sloge. Izabran je povjerenik Seljačke sloge za kotar Imotski seljak Stanko Škare, poznati seljački pjesnik i prosvjetni radnik. On će započeti s osnivanjem prvih ogranaka Seljačke sloge u imotskom kotaru. Naručeno je 100 primjeraka knjige *Seljački nauk* Antuna i Stjepana Radića te 200 kalendara Seljačke sloge za 1937. godinu.

[222] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 128 od 29. rujna 1936: 5.

Zatim se saslušao izvještaj pojedinih izaslanika o političkom radu kao i o organiziranju Gospodarske sloge.[223] Sastanak za imotski kotar pokazuje višestruke ciljeve HSS-ovih sastanaka. U prvom redu sastanak služi organiziranju članstva za nadolazeće lokalne izbore i izboru kandidata koji će biti na listi, ali isto tako služi da se organiziraju Seljačka i Gospodarska sloga. Takve veće sastanke koji su bili poticaj u budućem radu na nekom širem području (općine ili kotara), predvodili su Mačekovi izaslanici osobno (najčešće narodni zastupnici iz tih ili susjednih kotara).

U Supetru na otoku Braču održan je u subotu 17. listopada 1936. godine predizborni skup HSS-a za općinske izbore *kakav Supetar još nije doživio*. Na skupu su bili kao govornici narodni zastupnici Ivan Petar Mladineo i Paško Kaliterna te tajnik splitske organizacije HSS-a Šime Poduje. Oni su održali *temperamentne govore* o ideologiji HSS-a i njenim ciljevima, povijesti Hrvata i *Hrvatskom seljačkom pokretu* te o nadolazećim općinskim izborima. Kao nositelj kandidacijske liste HSS-a na općinskim izborima jednoglasno je izabran Božo Dujmović. On je naglasio ozbiljnost situacije zbog lošeg stanja u općini čemu je kriva stara uprava. Dan poslije Ivan Petar Mladineo i Šime Poduje održali su sastanke HSS-a u mjestima supetarske općine Mircima, Škripu i Splitskoj gdje su protumačili ideje *Hrvatskog seljačkog pokreta* i važnost predstojećih općinskih izbora.[224]

U Kučićima je 18. listopada 1936. godine (omiška općina) obavljena posveta zastave na svečanosti na kojoj je kao Mačekov predstavnik bio Paško Kaliterna. U Kučiće su osim domaćih ljudi došli i Omišani sa svojom glazbom. Posveta je obavljena pred crkvom ispod podignutoga slavoluka, a zastavu je posvetio župnik don Marko Luetić. Paško Kaliterna je istakao: *Danas je dužnost svakog Hrvata da se organizira u HSS jer je to jedini predstavnik hrvatskog naroda*. Poruka je jasna, nije više u pitanju samo jedna politička opcija, nego pokret cijelog naroda.

Dana 18. listopada 1936. godine održan je sastanak HSS-a u Šestanovcu na kojem su prisustvovali predstavnici izbornih organizacija HSS-a iz svih sela općine krajiške. Sastanak je vodio Paško Kaliterna koji je objasnio važnost općinskih izbora nakon čega su potvrđeni kandidati za vijećnike koji su još ranije izabrani na seoskim skupštinama.[225] Ponovno se izbor kandidata vrši na seoskim skupštinama, a onda te kandidate konačno odobravaju na stranačkom zboru narodni zastupnik i vodstvo stranke u toj mjesnoj organizaciji HSS-a. Samo nakon dva dana 20. listopada 1936. godine Paško Kaliterna i Ivan Petar Mladineo održali su tri predizborna

[223] Novo doba, godina XIX: broj 233 od 5. listopada 1936: 3.
[224] Jadranski dnevnik, godina III: broj 244 od 19. listopada 1936: 4.
[225] Jadranski dnevnik, godina III: broj 245 od 20. listopada 1936: 5.

skupa u općini Milna: u Ložišću, Bobovišću i Milni. Svugdje su svečano dočekivani te su tumačili zašto se bori hrvatski narod i što su ciljevi *Hrvatskog seljačkog pokreta*. U Milni je skup održan u domu sv. Josipa, a otvorio ga je predsjednik mjesne organizacije HSS-a Ivan Mandinić. Kaliterna je naglasio *da se o političkim zahtjevima i socijalnoj pravdi Hrvata mora voditi računa, da ih dr. Maček vodi sigurnoj pobjedi i da će oni koji su se ogriješili o svoj narod doći pred narodni sud*. Ivan Petar Mladineo je pozvao prisutne da slobodnom voljom izaberu kandidata za budućeg načelnika općine Milna na što su oni jednoglasno izabrali Petra Skaranea.[226]

Dana 22. listopada 1936. godine općine Tisno, Vodice i Skradin posjetili su Dane Škarica i Šime Belamarić. U tim su općinama održali konferencije s članstvom mjesnih organizacija HSS-a *po pitanju isticanja kandidacijskih lista i ostalih priprema za općinske izbore*.[227]

Na Klisu je 25. listopada 1936. godine održana skupština HSS-a na koju su došli seljaci iz kliške općine i iz zagorskih sela okolnih općina, a iz Splita je također došla veća skupina pristaša HSS-a sinjskim vlakom. Na skupštinu su došli stranački prvaci Paško Kaliterna, Jozo Mratinović i Edo Bulat. Prije skupštine narod je prisustvovao na misi, a zatim se u povorci, na čelu sa zastavama, uputio cestom prema mjestu održavanja skupštine pod tvrđavom, gdje je bila podignuta tribina okićena zastavama, zelenilom i slikama Radića i Mačeka. U povorci se klicalo Hrvatskoj, HSS-u, Mačeku, Kaliterni i drugima. Kad se narod okupio oko tribine, skupštinu je otvorio Ante Mijić iz Klisa. On je pozvao narod *da posluša govornike i da bude discipliniran jer Hrvati nisu Azijati ni robovi, već slobodan narod, koji se bori za svoje pravice, koji ima svoju povijest i koji se ubraja među europske narode*. Zatim Mijić govori da je prije 11 godina na istom mjestu držao skupštinu i govorio narodu pok. Stjepan Radić koji je i onda govorio o narodnoj politici. Dalje je Mijić govori o općinskim izborima ističući *da novu općinsku upravu u Klisu očekuju veliki zadaci jer se općina nalazi u vrlo lošim prilikama, najviše radi toga, što je bez volje naroda otuđeno 11 miliona metara kvadratnih općinske muše i jer su sklopljeni loši ugovori s tvornicom*. Poslije Mijića je Kaliterna govorio o *Hrvatskom seljačkom pokretu* i braći Radić: *Njihov rad doveo je do toga, da se sav hrvatski seljački narod organizirao, a Stjepan Radić i njegovi suradnici izgubili su glave kada su pošli da brane hrvatsku domovinu i seljački narod. Patnje Hrvata nisu tu stale, nego su se one nastavile, jer su prošli režimi punili tamnice Hrvatima*.[228] Nastavljajući svoja izlaganja Kaliterna je govorio o sporazumu ističući da do njega

[226] Jadranski dnevnik, godina III: broj 247 od 22. listopada 1936: 3.
[227] Novo doba, godina XIX: broj 249 od 23. listopada 1936: 4.
[228] Novo doba, godina XIX: broj 251 od 26. listopada 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 250 od 26. listopada 1936: 5.

može doći jedino onda, ako se ispune opravdana traženja hrvatskog naroda. Snažno naglašava potrebu *poslušnosti* Vladku Mačeku. Jozo Mratinović podsjeća na Petosvibanjske izbore i traži istu slogu i rezultat na općinskim izborima. Uz to naglašava važnost gospodarske slobode pri čemu misli na djelovanje Gospodarske sloge čiji je član Središnjice on i bio. Bulat je u svom govoru rekao *da se zna kako posljednji cilj hrvatske borbe nije bio riješiti se jednog Jevtića; mnogo je veći cilj hrvatske borbe*. Na koncu skupštine uzeo je ponovno riječ Paško Kaliterna koji je govorio o značenju općinskih izbora te je naglasio *da narod treba birati one ljude, koji će slušati vođu dr. Mačeka*. Govoreći još o dosadašnjem upravljanju općinama Kaliterna je naglasio *da će za njihovo poslovanje nositi odgovornost oni koji su do sada upravljali općinama*.[229]

U općini Sutivan na otoku Braču grupa izaslanika sastavljena od 40-ak najuglednijih mještana posjetila je 26. listopada 1936. godine Srećka Lukšića u njegovom stanu te su mu ponudili kandidaturu općinskog predsjednika za općinu Sutivan. Dva istaknuta člana izaslanstva održali su kraći govor u kojem su Srećka Lukšića, u ime SDS-a i HSS-a, zamolili da prihvati kandidaturu na listi SDK-a – *u ime sloge i dobrobiti cijelog mjesta*. Lukšić je ponudu prihvatio. Nakon nekoliko dana u Radmilovićevoj dvorani u Sutivanu održan je sastanak pristaša HSS-a. Na sastanku je Paško Kaliterna pojasnio ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta* te borbu hrvatskog seljaštva za političku slobodu i socijalnu pravdu. Zatim je domaći zastupnik Ivan Petar Mladineo tumačio prisutnima kako su Hrvati stupili u ovu državnu zajednicu, a posebno se zaustavlja na Vidovdanskom ustavu; potom govori o važnosti predstojećih općinskih izbora i poziva Sutivnjane da daju glas za onoga kandidata, koji će znati i moći zastupati njihove interese. Zatim predsjednik mjesne organizacije HSS-a J. Lukšić-Slavić predlaže za budućeg načelnika Srećka Lukšića koji je od svih prisutnih jednoglasno prihvaćen. Sljedećih je dana u kotaru Brač Ivan Petar Mladineo obišao i druga mjesta s ciljem organizacije općinskih izbora: Postire i Dol, Nerežišće, Donji Humac, Dračevicu, Gornji Humac i Pražnice, a u Pučišćima i Bolu je povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić uz Mladinea održao predavanje o ideologiji *Hrvatskog seljačkog pokreta*; predavanje je u Bolu održano u prepunoj mjesnoj čitaonici. Predavače je predstavio predsjednik mjesne organizacije HSS-a u Bolu Jugović dok je u Pučišćima predavanje bilo na otvorenome ispred škole, a skup je otvorio predsjednik mjesne organizacije HSS-a u Pučišćima Marko Vrandečić.[230]

[229] Novo doba, godina XIX: broj 251 od 26. listopada 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 250 od 26. listopada 1936: 5.

[230] Hrvatski dnevnik, godina I, broj 129 od 29. rujna 1936: 6; Novo doba, godina XIX: broj 252 od 27. listopada 1936: 5; broj 254 od 29. listopada 1936: 6; Jadranski dnevnik, godina III: broj 258 od 4. studenoga 1936: 7; broj 262 od 9. studenoga 1936: 3.

U Split je s ciljem agitacije za općinske izbore 29. listopada 1936. godine doputovao narodni zastupnik Toma Baburić koji je zajedno s Jozom Mratinovićem otišao u Trogir i okolicu, gdje je održao po selima sastanke na kojima je govorio o općinskim izborima. Održao je nekoliko sastanaka i u Kaštelima.[231]

U Omišu, Postirama na Braču i u Imotskom 1. studenoga 1936. godine održani su predizborni skupovi HSS-a. U Omišu se okupilo oko 2.500 ljudi iz tri općine (omiška, poljička i krajiška), a sudjelovali su stranački prvaci Tomo Baburić, Paško Kaliterna, Jozo Mratinović, Stipe Matijević i Edo Bulat. Tomo Baburić je kao izaslanik predsjednika Mačeka prvi govorio o *narodnom jedinstvu do konačne pobjede*. Kaliterna je istaknuo važnost općina i općinskih izbora, a Mratinović smjernice *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Bulat je govorio o *individualnoj nacionalnoj svijesti Hrvata koja se očuvala stoljećima*. Poslije skupa Paško Kaliterna je održao sastanak s predstavnicima općina na kojem su određeni kandidati za općinske izbore. U Postirama je na otoku Braču narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo svečano dočekan od predsjednika mjesne organizacije Pavla Marovića i brojnih pristaša i uz narodnu glazbu predvodio je skup na kojem ističe pobjedu na parlamentarnim izborima 5. svibnja 1935. godine te poziva sve da ponovno na općinskim izborima izaberu dotadašnju upravu izabranu prije nekoliko mjeseci na čelu s načelnikom Dušanom Hranuelijem što su prisutni prihvatili.

U Imotskom je na skupu sudjelovalo 10.000 ljudi iz cijele Imotske krajine i susjednih krajeva. Na skupu su bili narodni zastupnici Bariša Smoljan, Ivan Pernar, Juraj Šutej, Stipe Matijević, Tomo Baburić, Mile Vuković i Edo Bulat. Skup je otvorio seljak Stanko Gadžo i dao riječ Mačekovu izaslaniku Bariši Smoljanu. On je prisutnima *prenio pozdrave dr. Mačeka i naglasio da nema one sile koja će hrvatski narod svratiti sa njegova puta.* Zatim je Juraj Šutej govorio o *Hrvatskom seljačkom pokretu*, a naročito je istakao ulogu žene u narodnoj borbi, *koja je kadra biti čovjeku drug u nevolji, kao i drug u političkoj borbi;* govorio je o Krfskoj deklaraciji, Vidovdanskom ustavu i današnjem Ustavu te objasnio značenje općinskih izbora. Poslije njega uzeo je riječ Ivan Pernar koji je najprije evocirao uspomene kad je prije 10 godina prolazio kroz Imotsku krajinu sa Stjepanom Radićem. Nastavio je govoriti protiv komunizma. Oštro se oborio naročito na književnika Miroslava Krležu. Kritizirao je komuniste oštrim riječima: *...jer oni hrvatskom narodu pucaju u leđa. I takve kukavce i skakavce najprije treba u okove i pred narodni sud.* Potom govori *kako se čuje huškanje s nekih strana da dr. Maček nije dosta radikalan i socijalan, ali narod ljude koji tako govore, mora tjerati od sebe jer oni narodu pucaju u leđa.* Govoreći o slobodi Pernar je istakao *da se Srbija za svoju slobodu borila pet*

[231] Novo doba, godina XIX: broj 255 od 30. listopada 1936: 5.

vijekova i da je ta borba bila duga i teška, a zatim kaže – Mi to znamo i to poštujemo! Oni su imali svoju misao i cilj pa je došlo rješenje koje je dalo pravo srpskom narodu. Na posljetku je napao Ivu Tartagliju i Josipa Smodlaku kritizirajući njihov politički rad. Govoreći dalje o sporazumu kaže: *Svi u Beogradu govore o sporazumu. Međutim, mi nećemo sporazum za Vladu i vladanje. Mi nismo nikad rekli da nećemo da se sporazumijevamo jer ako se ovako nastavi onda je zlo i naopako po nas*.[232] Imotski skup je po važnosti izaslanika vodstva HSS-a bio do tada jedan od najznačajniji u Dalmaciji jer su uz domaće prvake prisutni još Pernar, Smoljan i Baburić. Ponovno se na skupu uz uvodni povijesni dio tumači aktualna politička situacija što je konkretno značilo nagovještaj sporazuma do kojega će doći tek tri godine poslije. I dalje se žestoko napada komunizam i njegovi pobornici (Krleža) kao i pristaše unitarizma i drugih političkih opcija (Tartaglia i Smodlaka).

Nositelj liste HSS-a za općinske izbore za općinu Makarska bio je Juraj Jurišić. Održao je sastanke u selima Živogošće, Igrane i Drašnice, gdje su ga u velikom broju dočekali pristaše HSS-a. U govorima koje je održao Jurišić je naglasio da se ide u izbore i da će se općina uzeti, ali prazna i prezadužena. Makarska općina je bila dužna oko 5 milijuna dinara. Isto tako Jurišić ističe da će se uložiti sve sile kako bi se komunalna politika unaprijedila.

Predzadnja nedjelja pred općinske izbore 1. studenoga 1936. godine u sjevernoj Dalmaciji bila je ispunjena brojnim sastancima i skupštinama više političkih stranaka i koalicija. U kotaru Preko narodni zastupnik Karlo Žunjević je održao tri sastanka. U benkovačkom kotaru održali su sastanke ban Primorske banovine Josip Jablanović i narodni zastupnik Vuk Vujasinović. Tijekom istog dana (nedjelje) kandidat SDK-a za općinu Benkovac Ilija Zečević posjetio je obližnja mjesta u okolici Benkovca i održao sastanke i političke skupove s prijateljima i izbornicima. U općini Promina HSS je održao veliki općinski skup. Općinu Promina posjetio je Mačekov izaslanik Janko Tortić te su njegovoj prisutnosti izabrani svi vijećnici za predstojeće općinske izbore s nositeljem Nikolom Ćorićem. Javni skup na kojem su bili pristaše HSS-a iz prominske općine, Drniša i Knina održan je u Oklaju. Skup je predvodio seljak iz Oklaja Mate Džapo, a glavni su govornici bili Milić-Štrkalj i odvjetnik iz Drniša Jelavić. Zemljoradnička stranka u Kninu je održala skupove u Uzdolju, Ramljanima, Rđanima i Orliću. U Kninu je Jugoslovenska radikalna zajednica održala svoj najavljeni skup na kojem je govorio Niko Novaković.[233] Tu do izražaja dolazi politički stranački pluralizam jer je i stanovništvo bilo

[232] Novo doba, godina XIX: broj 257 od 2. studenog 1936: 1 i 3; Jadranski dnevnik, godina III: broj 256 od 2. studenog 1936: 1 i 4; Seljački dom, godina XXIV: broj 2 od 5. studenoga 1936: 6.

[233] Novo doba, godina XIX: broj 258 od 3. studenoga 1936: 3; Jadranski dnevnik, godina III: broj 258 od 4. studenoga 1936: 7.

u većoj mjeri miješano – srpsko- hrvatsko. U drugim dijelovima Dalmacije HSS je imala uglavnom opoziciju iz vlastitih redova (ukoliko je opozicija postojala).

Paško Kaliterna i Tomo Baburić posjetili su Trogir i okolicu i održali više izbornih sastanaka po raznim mjestima neposredno pred izbore početkom studenoga 1936. godine. Isto su tako isti dan u omiškoj okolici održali više sastanaka Jozo Mratinović i Ivo Antičević, a u Kaštel Sućurcu su Edo Bulat i Šime Poduje održali predizbornu skupštinu HSS-a. U svojim su se govorima pozivali na Antu Starčevića, Stjepana Radića i Frana Supila. Kritizirali su kapital koji nije *u službi naroda* te su obećali pravu demokraciju. Dotičući se općinskih izbora očekivali su pobjedu HSS-a odnosno *pravedne hrvatske stvari*. Bulat se posebno uz pristaše HSS-a obratio i onima koji nisu do tada bili u redovima *Hrvatskog seljačkog pokreta da se povrate svojoj domovini, koja će ih primiti kao prava dobra majka, pa da tako svi skupa ujedinjeni izvojšte cijelom narodu slobodu, čast i blagostanje*.[234]

Na Šolti je 11. studenoga 1936. godine održan predizborni skup u sklopu kojega je posvećena zastava Donjega Sela. Zastavi je kumovao u Mačekovo ime Paško Kaliterna, a kume su bile gospđe Berković i Giunio (supruge prvaka HSS-a u Dalmaciji). Nakon svečane posvete zastave Donjeg Sela koju je izvršio župnik don Toma Bavčević narod je u povorci otišao na mjesto održavanja skupa koji je otvorio načelnik općine Šolta Ivan Cecić koji je bio kandidat i za novoga načelnika. Potom je Paško Kaliterna pozdravio prisutne u ime Mačeka i održao predizborni govor *ističući zastavu kao simbol i tražeći zajedništvo i slogu*.[235] Ranije 18. listopada usuglašena je lista HSS-a kad su se u Grohotama u općinskom domu na Cecićev poziv, kao predsjednika izborne organizacije HSS-a, okupile sve uprave mjesnih organizacija HSS-a s otoka Šolte. Na tom je sastanku zaključeno da Ivan Cecić bude nositelj liste, a da drugi član općinske uprave (donačelnik) bude iz Gornjeg Sela, treći član uprave iz Donjeg Sela, četvrti iz Srednjeg Sela i peti iz Grohota.[236] Na svim se skupovima ponavlja uloga izaslanika *vođe i predsjednika dr. Vladka Mačeka,* a ta je uloga uvijek bila povjerena jednom od prvaka HSS-a iz najužeg kruga (onome tko je u tom ili susjednom kotaru bio na listi HSS-a za Petosvibanjske izbore). Taj je predstavljajući Vladka Mačeka imao na skupu glavnu riječ pozivajući se upravo na njegov autoritet. Na taj je način davana važnost i pristašama HSS jer im je na skup došao Mačekov izaslanik.

[234] Novo doba, godina XIX: broj 263 od 6. studenoga 1936: 7; Jadranski dnevnik, godina III: broj 262 od 9. studenoga 1936: 3.
[235] Novo doba, godina XIX: broj 266 od 12. studenoga 1936: 3.
[236] Jadranski dnevnik, godina III: broj 245 od 20. listopada 1936: 5.

Vodstvo HSS-a za šibenski kotar obišlo je nekoliko dana prije općinskih izbora sve općine šibenskog kotara. U društvu narodnog zastupnika Dane Škarice i predsjednika kotarske organizacije HSS-a Šime Belamarića, narodni zastupnik Andrija Pavlić održao je javni zbor u Tribunju, a zatim veliku skupštinu u Vodicama na kojoj je *govorio o borbi hrvatskog naroda i o smjernicama daljnjeg rada vođe naroda dr. Mačeka*. Nakon njega govorili su Dane Škarica, Ivo Sladoljev i nositelj liste Ivan Pelajić. Potom je narodni zastupnik Andrija Pavlić u društvu prvaka SDK-a Ive Sladoljeva i Martina Šaina posjetio Tisno te susjedna sela.[237]

Dana 8. studenog 1936. godine u Solinu je ubijen istaknuti haesesovac Paško Fradelić Gale (neposredno pred općinske izbore u Primorskoj banovini). Fradelića je u prepirci, kojoj je kumovao i alkohol, ubio iz revolvera općinski redar i kasniji narodni heroj Branko Dude čiji je otac Silvestar u to je vrijeme bio seoski glavar Solina. Lijes s pokojnikovim tijelom bio je izložen u prostorijama HSS-a u Krešimirovoj ulici u Splitu, a od njegove sahrane HSS je u Splitu napravila javnu manifestaciju. Kroz čitavo popodne i cijelu noć držali su hrvatski omladinci kraj njegova tijela počasnu stražu, a dolazili su odati mu počast brojni predstavnici hrvatskih društava. Sprovod je pretvoren u veliku HSS-ovu manifestaciju, nošeni su vijenci Vladka Mačeka i Ante Trumbića, sudjelovala su sva hrvatska društva u Splitu te vodstvo HSS-a Paško Kaliterna, Stipe Matijević, Jozo Mratinović, Edo Bulat, Ivan Petar Mladineo, Rudolf Pederin, Duje Krstulović Opara, Krunoslav Bego i Silvestar Giunio. U pogrebnoj povorci okupilo se mnoštvo svijeta. Posmrtni govor održao je Paško Kaliterna, a nad otvorenim grobom je otpjevana *Lijepa naša*.[238] Tragična smrt istaknutog pristaše HSS-a Paška Fradelića Gale na ljudskoj je razini dostojno komemorirana, ali je ona također iskorištena kako bi se homogenizirali pristaše HSS-a i pokazala stranačka solidarnost.

Nakon isteka rokova za službenu redaju kandidacijskih lista sudovi su prihvatili pravovaljane od kojih su HSS-ove bile u velikoj većini, a u nekim općinama sa srpskom većinom u sjevernoj Dalmaciji odobrene su i liste SDK-a, JRZ-a te HSS-a i Zemljoradničke stranke (Udružena opozicija). JRZ je predala svoju listu za općinu Obrovac kojoj je nositelj trgovac iz Obrovca Petar Knežević, a svoju je listu istakla i SDK-a. Za općinu Benkovac predana je kandidacijska lista koja nosi naziv *JRZ i prijatelji*, a kojoj je nositelj bio trgovac iz Benkovca Vujo Drača. *JRZ i prijatelji* odnosila se na sporazum između Jugoslovenske radikalne zajednice i pristaša Jugoslovenske nacionalne stranke koji su se uspjeli nagoditi za zajedničko istupanje na izborima. Osim te liste u Benkovcu je podnio kandidacijsku listu SDK-a prvak SDS-a Ilija

[237] Novo doba, godina XIX: broj 266 od 12. studenoga 1936: 5.
[238] Novo doba, godina XIX: broj 263 od 9. studenoga 1936: 5; broj 264 od 10. studenoga 1936: 4 i 6; broj 265 od 11. studenoga 1936: 5.

Zečević. U Kninu je predana lista JRZ-a kojoj je nositelj školski nadzornik u miru Dušan Novaković. Osim toga predana je i zajednička lista Zemljoradničke stranke i HSS-a kojoj je nositelj bio bivši dugogodišnji načelnik Knina Veljko Pokrajac. Za općinu Promina kod Drniša uz HSS-ovu predana je lista JRZ-a kojoj je nositelj bio dosadašnji načelnik Krste Čorić. U samome Drnišu istaknute su tri kandidacijske liste i to lista JRZ-a koju je nosio posjednik iz Drniša Dušan Miović, lista HSS-a koju je nosio ekonom Zvonimir Alfirević i nezavisna lista kojoj je nositelj bio dotadašnji načelnik Drniša Nikola Adžija. U Vrlici je predana lista JRZ-a kojoj je nositelj posjednik iz Vrlike Mirko Kolušić i lista HSS-a. U općini Kistanje predana je samo jedna kandidacijska lista JRZ-a kojoj je nositelj posjednik iz Kistanja Lazo Krleža. U Skradinu je predana lista JRZ-a kojoj je bio nositelj trgovac iz Skradina i dotadašnji načelnik Nikola Dragišić, a osim toga predana je i lista HSS-a. U općini Smilčić listu JRZ-a nosio je težak Sava Kožul, a predana je i lista SDK-a. JRZ kandidira svoju listu i u općini Biograd na Moru gdje je nositelj liste trgovac Roko Pelicarić. Osim u sjevernoj Dalmaciji, JRZ je nastupila samostalno u Kaštelima i to za Donja Kaštela s nositeljem liste dotadašnjim načelnikom Antom Zanteom; u općini Kaštel Sućurac JRZ je poduprla grupaciju koja su nazivali *Jugoslovenska zajednica*[239], a nositelj liste te grupe je bivši načelnik Kaštel Sućurca Jure Jerkunica. U ostalim općinama sjeverne Dalmacije istupila je na izborima samo HSS. Režimska JRZ-a u Dalmaciji je pokušala ostvariti politički rezultat u općinama u kojima su Srbi bili u većini što se prvenstveno odnosilo na područje sjeverne Dalmacije. Iznimka su bile dvije kaštelanske općine u kojima je JRZ također istakla svoje liste. Riječ je o 10-ak općina (od njih ukupno 60), a pobjedu će ostvariti u 5 općina (Kistanje, Obrovac, Knin, Vrlika i Skradin). Pri tome se JRZ oslanjala na režimske ljude što su najčešće bili dotadašnji načelnici općina koji nisu bili izabrani na demokratskim izborima, nego su postavljeni od viših vlasti i samim time bili su joj i podložni i privrženi.

Na listama HSS-a u velikoj većini bili su kandidirani težaci što pokazuje i primjer iz makarskog kotara: od 72 kandidata za općinske vijećnike i zamjenike bilo je 56 težaka, 5 radnika, 6 obrtnika, 4 trgovca i 1 posjednik. Problem HSS-u predstavljale su situacije u kojima su u pojedinim općinama postavljene dvije liste HSS-a. Zbog postavljanja više lista HSS-a u

[239] Jugoslovenska zajednica u Kaštel Sućurcu po prvim izvještajima bila je formirana kao koalicija Jugoslovenske radikalne zajednice i Jugoslovenske nacionalne stranke što je predsjednik Banovinskog odbora Jugoslovenske nacionalne stranke G. Anđelinović demantirao: *Molim Vas, da konstatirate, da nije sklopljena nikakva „izborna kombinacija" među političkim strankama, kako bi se to iz Vaše notice moglo tumačiti, već naš prijatelj gosp. Jure Jerkunica, nosi neovisnu višestranačku listu, koju podupiru naši prijatelji u općini Kaštel Sućurac, po dozvoli i ovlaštenju stranke. U jednu riječ, Jugoslavenska nacionalna stranka niti je sklopila, niti će sklopiti sa JRZ ikakav izborni kompromis. Ona, dosljedna svom zaključku od 10 oktobra t.g. u Splitu, izbjegava postavljanje stranačkih lista, a podupirat će svaku neovisnu i vanstranačku lokalnu kombinaciju, kojoj je glavna svrha dobra uprava i ekonomski boljitak dotične općine.* (Novo doba, godina XIX: broj 261 od 6. studenoga 1936: 3.)

pojedinim općinama Paško Kaliterna kao stranački prvak i narodni zastupnik javno, u vidu obavijesti pristašama HSS-a, objavljuje i potpisuje u novinama kandidate u splitskom kotaru koji su službeni kandidati HSS-a i koji imaju potporu stranačke središnjice.[240] To je učinjeno jer su se i neke druge liste bez službene potvrde nazivale haesesovskim i Mačekovim (npr. na Šolti). Postojale su i iznimke kao na Klisu da je HSS javno i službeno istaknuo i podržao dvije svoje liste.[241] Ako se zbrajaju rezultati izbora na razini kotara (bez obzira što izbori nisu održavani za kotarsku upravu, nego za općinsku) možemo vidjeti kako je od 13 dalmatinskih kotara (s ukupno 60 *seoskih* općina) HSS odnio apsolutnu ili relativnu pobjedu 12 kotara – u svim kotarima osim u kotaru Benkovac. HSS je nekim općinama (prvenstveno u onim sa značajnim postotkom srpskog stanovništva) nastupala na političkoj platformi Seljačko-demokratske koalicije, odnosno Udružene opozicije te je tako uspjela i pobijediti u još nekim općinama. Druga politička opcija u Dalmaciji na općinskim izborima 1936. godine jest vladajuća JRZ-a, a iza nje slijede neopredijeljeni nacionalisti, Udružena opozicija i neopredijeljeni (uglavnom ljevičari i/ili pripadnici zabranjene komunističke Partije). Vidljivo je da se vladajuća JRZ pojavljuje i ostvaruje dobre rezultate uglavnom u općinama u kojima dominira srpsko stanovništvo. Druga kategorija koja je svakako vezana uz vladajuću JRZ jesu činovnici državnog aparata izravno egzistencijalno ovisni o samoj državi. Gledajući ukupnu statistiku bilo je upisano 143.203 birača od čega je glasalo njih 94.000 ili 65.64% ili gotovo 2/3 birača. S obzirom na izborni zakon i uvjete za ostvarivanje prava glasa, ta se izlaznost može smatrati iznimno visokom (i u usporedbi s današnjim postotkom izlaznost na lokalne izbore koji iznosi oko 50%). Od izašlih glasača njih 67.244 ili 71.53% glasalo je za HSS, a 14.320 glasača ili 15.23% za JRZ. Neopredijeljeni nacionalisti su dobili 6.483 glasa ili 6.89%, Udružena opozicija 5.440 glasova ili 5.78%, neopredijeljeni 4.693 glasa ili 4.99%. U izborima je još sudjelovala Hrvatska pučka stranka i Ljotićev zbor (svaka u jednoj općini) koji su dobili zanemariv broj glasova.

Po rezultatima općinskih izbora 1936. godine HSS je ostvarila najbolje rezultate u odnosu na sve ostale konkurente te je preuzela vlast u najvećem broju od ukupno 60 (seoskih) općina u 13

[240] *Upozoravaju se pristaše dr. Mačeka, odnosno HSS-a, da su službene liste u kotaru splitskom ove: Općina Trogir: Stanko Copić iz Trogira; Općina Muć: Jozo Banjan, seljak iz Bračevića; Općina Krajiška–Šestanovac: Tadija Vukić, seljak iz Katuna; Općina Lećevica: Nikola Čavka, seljak iz Divojića; Općina Omiš: Marijan Popovac, trgovac iz Omiša; Općina Šolta: Ivan Cecić, ribar iz Grhota; Općina Kaštel Stari: Filip Babin, seljak iz Kaštel Starog; Općina Kaštel Sućurac: Ivan Kraljević, seljak iz Kaštel Sućurca; Općina Kaštel Lukšić: Milan Stude, seljak iz Kaštel Lukšića. U općini Klis priznate su kao službene dvije liste i to: ona s nositeljem Antom Mijićem, radnikom iz Klisa, i ona s nositeljem Božom Vučkovićem iz Dugopolja. Sve ostale liste nisu liste HSS te se pozivaju sve pristaše dr. Vlatka Mačeka da glasuju samo za službene liste. Narodni zastupnik Paško Kaliterna.* (Novo doba, godina XIX: broj 263 od 9. studenoga 1936: 2.)

[241] Novo doba, godina XIX: broj 258 od 3. studenoga 1936: 6; broj 260 od 5. studenoga 1936: 3; broj 261 od 6. studenoga 1936: 5.

dalmatinskih kotareva u sastavu Primorske banovine – ukupno u 51 općini. Kao dio Seljačko-demokratske koalicije, odnosno Udružene opozicije, HSS je još pobijedila u općinama Smilčić (Ravni kotari), Benkovac i u općini Sutivan na Braču. Općine u kojima HSS nije pobijedila bile su općine Kistanje, Obrovac, Knin, Vrlika i Skradin u kojima je najviše glasova dobila režimska JRZ te općina Jelsa na Hvaru u kojoj su najviše glasova imali ljevičari (komunisti). Najveći konkurent HSS-u na ovim općinskim izborima bile su prorežimski orijentirane liste, ali su one odnijele pobjedu samo u jednom dijelu općina sa značajnim udjelom srpskog stanovništva. Cijeli izborni proces protekao je bez većih incidenata i nepravilnosti. U pojedinim je općinama od strane HSS-a uočena (po njima) neprimjerena politička djelatnost na što se reagiralo putem medija i na taj način su otklonjene moguće nedoumice. I to je pokazatelj organiziranosti u redovima HSS-a i spremnosti da se otkloni i diskreditira svaka moguća politička akcija koja nije dogovorena sa stranačkim prvacima u Splitu.[242] Vodstvo HSS-a u Primorskoj banovini izdalo je uputstva svojim pristašama da se prigodom preuzimanja općina ne priređuju nikakve svečanosti, već da se izvrše samo formalnosti koje zakon propisuje kod preuzimanja. U većini općina održane su krajem studenoga 1936. godine prve sjednice prema *Zakonu o općinama*. Sazvali su i otvorili dotadašnji predsjednici općina. Nakon toga novoizabrane općinske uprave i općinski vijećnici položili su zakletvu pred predstavnikom kotarskog načelništva, a zatim su novi predsjednici općina s novim odborima preuzeli općinu od prijašnjih uprava. Time su sjednice završile. Preuzimanje općina po novim upravama uslijedilo je u svim općinama Primorske banovine osim u Vrgorcu, gdje dotadašnji predsjednik nije sazvao sjednicu novoizabranog vijeća pa će prvu sjednicu prema zakonskim propisima sazvati kotarske vlasti.[243] Političku refleksiju općinskih izbora u Dalmaciji najbolje su s vremenskim odmakom krajem te 1936. godine dali sami vođe HSS-a u Dalmaciji narodni zastupnici Kaliterna i Mratinović. U nedjelju 13. prosinca 1936. godine održan je u Kaštel Novom sastanak pristaša HSS-a na kojem su od stranačkih prvaka sudjelovali narodni zastupnici Paško Kaliterna i Jozo Mratinović te Josip Bužančić. U svom govoru Kaliterna se osvrnuo na redovite općinske izbore naglasivši kako se za vrijeme diktature u općinama vodila protunarodna politika, a oni koji su ih vodili (režimski ljudi) mislili su da će to stanje potrajati. Poručuje im da će morati polagati

[242] Dan prije općinskih izbora i na sam dan izbora 15. studenoga neki omladinci iz Splita dijelili su u Trogiru i okolici te još u nekim mjestima splitskog kotara, letke crveno-žute boje pod naslovom *Svjesni Hrvati grada Splita* koje je izdala *Hrvatska nacionalna omladina*. Upozoravaju se svi pristaše i izborne organizacije HSS-a u Splitu i splitskom kotaru da s tim lecima HSS nema nikakve veze. Sve ono što ispravno hrvatski i seljački misli i osjeća i sve ono što priznaje da samo slogom i disciplinom možemo doći što prije do željene pobjede, danas je okupljeno u redovima hrvatskog seljačkog pokreta u kojemu za sve one koji hoće istinski za narod raditi ima mjesta. Narodni zastupnik Paško Kaliterna (Novo doba, godina XIX: broj 271 od 18. studenoga 1936: 6.)

[243] Novo doba, godina XIX: broj 277 od 25. studenoga 1936: 6.

račune o svome radu. Rezultat te političke borbe je priznavanje postojanja *Hrvatskog pitanja*. Jozo Mratinović je u istom kontekstu rekao: *Mi smo 5. svibnja 1935. godine slomili silu, a 15. studenoga 1936. godine uništili smo i zadnje ostatke raznih jevtićevaca i pofovaca*. Uz uobičajeno iznošenje političkih aktualnosti reorganizirana je i mjesna organizacija HSS-a. Izabrano je novo vodstvo mjesne organizacije HSS-a na čelu sa Lukom Žburinom. Odmah nakon sastanka u Kaštel Novome, održana je sastanak HSS-a i u Kaštel Starome na kojem se također biralo vodstvo mjesne organizacije. Jozo Mratinović članstvu ističe: *Mi ne tražimo njihovo, ali isto tako ne damo ni svoje. Dok to ne bude, nema ni mira u ovoj zemlji. Pravda je na našoj strani i mi moramo pobijediti*. Kaliterna zatim između ostaloga naglašava: *Tešku borbu koju je hrvatski narod vodio, snosio je u glavnom seljak. Seljak će i nadalje boriti se pa mu zato treba pomoći, a najbolje će mu se pomoći ako se rame uz rame nađe seljak i radnik i pošten gospodin. Na taj način ćemo brzo doći do našeg cilja. Nije daleko dan kada ćemo glasovati za ljude koji će biti tu samo za to da im kažu što mi hoćemo*. Na kraju je izabrana uprava mjesne organizacije koja je ostala u istom sastavu kao i ranije na čelu s predsjednikom Smojverom.[244] Prvaci HSS-a u Dalmaciji su nakon općinskih izbora nastavili s političkom agitacijom još samouvjerenije. Okupljali su članove i pristaše tumačeći izborne rezultate kao korak naprijed u rješavanju *Hrvatskog pitanja*. Nastavili su organizirati nove stranačke organizacije i reorganizirati postojeće pripremajući tako stranku za sljedeće izbore.

5.6. Promjene općinskih vijećnika i uprava u Dalmaciji do formiranja Banovine Hrvatske

U velikom dijelu općina u Dalmaciji nakon redovitih općinskih izbora krajem 1936. godine stabilizirala se vlast HSS-a. Iznimka su ostale gradske općine u kojima izbori nisu bili provedeni, nego je općinske uprave imenovala središnja vlast i te uprave nisu bile po volji HSS-a. Tijekom 1938. i 1939. godine dolazilo je do izbora u pojedinim seoskim općinama (u manjem broju) te na posljetku i do promjene vlasti u gradskim općinama što je uzrokovano promjenom političkih snaga te uspostavom Banovine Hrvatske. Prema članku 147. *Zakona o gradskim općinama* u Splitu je 11. svibnja 1937. godine banska uprava razriješila dužnosti 15 gradskih vijećnika, a na njihova mjesta postavila nove.[245] Svi smijenjeni vijećnici općine Split potpisali

[244] Novo doba, godina XIX: broj 293 od 15. prosinca 1936: 5.

[245] Razriješeni su: advokat Josip Barbieri, trgovac Marko Ciciliana, trgovac Duje Dvornik, graditelj Marin Marasović, težak Mirko Krstulović, težak Stipe Krstulović, trgovac Marin Vidan, profesor Roko Matulić, bankovni činovnik Nikola Markov, trgovački agent Savo Bibić, težak Frano Katunarić, težak Ante Kuzmanić, težak iz Kučina Filip Marković i težak iz Mravinaca Ivan Bučan; prihvaćena je i ostavka Martina Ivete. Imenovani su: veletrgovac Slavan Vidović, ing. Petar Ilić, obrtnik Rudolf Rožić, radnik Marin Poljak, bankovni činovnik Šime Kezić, trgovac Šime Koceić, veletrgovac Viktor Raić, bankovni činovnik Ante Strigo, privatni činovnik Petar

su i objavili izjavu za javnost u kojoj navode razloge svoje smjene pri tome optužujući predsjednika općine Mihovila Kargotića i potpredsjednika Duju Ivaniševića na čiji su zahtjev i smijenjeni. Prvo navode kako su vijećnici postali prije četiri godine u potpuno drugim političkim okolnostima i kako su tada imali na umu samo interese grada. Kad su se političke prilike promijenile[246], oni su nadležnoj vlasti stavili svoje mandate na raspolaganje očekujući provođenje novih izbora ili imenovanje novoga vijeća koje će odgovarati *novim političkim prilikama*. To je bio prvi veliki nesporazum jer uprava općine nije na to ni pomišljala te joj je odgovaralo zadržati postojeće stanje. Nadalje kod popunjavanja jednog mjesta u gradskoj upravi predsjednik i potpredsjednik općine nisu prihvatili mišljenje vijećnika što je dovelo do daljnjih nesporazuma i udaljavanja, a kad je po novom *Zakonu o gradskim općinama* dokinuta gradska uprava te sve njene kompetencije prenesene na predsjednika i potpredsjednika općine, raskol je bio gotov. Više se nisu redovito sazivale sjednice gradskoga vijeća i vijećnici su postali marginalizirani; sazivani su svako tri ili četiri mjeseca te bi imali pretrpan dnevni red od 40 točaka tako da ne bi imali mogućnost i uvjete kvalitetno raditi. Vijećnici i predsjednik odnosno potpredsjednik općine počeli su se razilaziti na svim važnijim pitanjima, npr. oko donošenja statuta javnih skladišta i izborom uprave, namještanjem činovnika, financijskim upravljanjem... Cijeli je sukob kulminirao pri donošenju godišnjeg proračuna koji uopće nije na vrijeme donesen. Smijenjeni vijećnici kažu kako su ciljano smijenjeni zbog donošenja proračuna jer se nije moglo računati na njihovu potporu. Iz gradske organizacije HSS-a u Splitu javno je preko dnevnih novina obaviješteno sveukupno članstvo da je zaključkom splitske mjesne organizacije Grad isključen iz članstva trgovac Viktor Raić jer je prihvatio imenovanje u gradsko vijeće Splita te je time postupio protivno uputama HSS-a. Isključenje je prihvaćeno jednoglasno.[247]

Na Preku je održan 10. listopada 1937. godine sastanak općinskog vijeća na kojem je 35 vijećnika usvojilo svoje ostavke koje su predali još u lipnju. Razlog ostavki je nerazumijevanje i njihov sukob s općinskim načelnikom. Na taj su način iskazali svoje nepovjerenje načelniku. Načelnik je na toj sjednici njihove ostavke tumačio na svoj način čemu su se oni usprotivili. Nesuglasice su eskalirale pri sastavljanju zapisnika kojeg je načelnik potrgao iz knjige. Nakon nekoliko dana javio se u novinama *Novom dobu* načelnik Marijan Sorić sa svojim ispravkom koji je objavljen uz napomenu uredništva da su im prethodne vijesti s Preka stizale *s kompetentne hrvatske strane i da je vijest istog sadržaja objavljena i u Hrvatskom dnevniku*.

Luger, profesor Otmar Karlovac, liječnik Ante Perić, trgovac Kruno Bonačić, ing. Marin Roje, težak Ante Roguljić iz Kučina i težak Marin Perko iz Mravinaca. (Novo doba, godina XX: broj 108 od 11. svibnja 1937: 6)

[246] Skupštinski izbori 1935. godine i općinski izbori 1936. godine.

[247] Novo doba, godina XX: broj 108 od 11. svibnja 1937: 6; broj 112 od 15. svibnja 1937: 6; broj 119 od 25. svibnja 1937: 3.

Sorić je u svojoj strani priče istakao kako je on samo nadopunjavao zapisnik s kojim se prvotno nije slagao, a kako je to ispalo nezgrapno složili su se da te dvije stranice otrgne. Bit njegove nadopune sadržana je u tvrdnji da je *uspio 504.700 dinara određenih za gradnju carinarnice u Preku, a koji novac je bio povučen iz Preka, ostavi u Preku za određenu svrhu.* Uskoro je Banska uprava u Splitu morala raspustiti općinsko vijeće te imenovati privremenu općinsku upravu na čelu s dotadašnjim načelnikom Marijanom Soićem. Objašnjenje općinskog načelnika nije bilo vjerodostojno HSS-u što je dodatno potvrđeno njegovim imenovanjem od strane Banske uprave pa je tako za nove općinske izbore na Preku odlučeno da će HSS kandidirati sve one vijećnike koji su podnijeli ostavke iz neslaganja s načelnikom. Na tu temu je 5. prosinca 1937. godine održan sastanak širi sastanak općinske organizacije HSS-a pod predsjedanjem Karla Žunjevića gdje je donesena ta odluka o ponovnom kandidiranju vijećnika *koji su pokazali da su svjesni i disciplinirani članovi stranke i koji su se u svom radu u općini držali uputa dr. Mačeka*. Kao novi kandidat HSS-a za općinskog načelnika jednoglasno je izabran seljak Roko Košta. Karlo Žunjević je najavio održavanje predizbornih sastanaka u Preku, Poljani, Sutomišćici, Kalima, Kukljici, Ugljanu i Lukoranu. U siječnju 1938. godine održani su općinski izbori u općini Preko. U Splitu je narodni zastupnik HSS-a za kotar Preko Karlo Žunjević održao konferenciju u prostorijama HSS-a u Krešimirovoj ulici na kojoj je iznio rezultate općinskih izbora u općini Preko. Bila je postavljena samo jedna lista i to HSS-a koja je dobila 1.200 glasova od 2.100 birača koji se nalaze u općini. Za načelnika općine Preko izabran je seljak iz Preka Roko Košta sa svim odbornicima i vijećnicima koji su se kandidirali na listi HSS-a. Žunjević je rekao *da je veliko nevrijeme na moru spriječilo mnoge glasače iz okolnih sela da dođu na biralište. Akcija koja je vođena od strane stanovitih ljudi da se narod apstinira od glasanja potpuno je propala jer su svjesni pristaše HSS-a izvršili svoju dužnost.*[248] Izbori su u siječnju 1938. godine bili održani i u općini Jelsa na otoku Hvaru. Izbori su završili pobjedom HSS-a, a po završetku izbora priređene su i slavljeničke manifestacije. Bile su kandidirane dvije izborne liste. Jedna lista HSS-a na čelu s Tomom Gamulinom, a druga tzv. kompromisna lista za koju su glasovali pristaše JRZ i JNS na čelu s Pavlom Bunčugom. Lista HSS-a dobila je 505 glasova, a kompromisna lista 145 glasova; lista HSS-a dobila je 22 vijećnika, a druga lista 2 vijećnika. Kad je proglašen rezultat, sva obala Jelse bila je svečano rasvijetljena, a rasvijetljena su i okolna sela. Formirala se povorka koja je obišla mjesto uz oduševljeno klicanje Mačeku i Hrvatskoj, Berkoviću i novom načelniku Gamulinu. Narod je

[248] Novo doba, godina XX: broj 238 od 13. listopada 1937: 3; broj 243 od 19. listopada 1937: 3; broj 285 od 9. prosinca 1937: 1; Novo doba, godina XXI: broj 5 od 10. siječnja 1938: 3; Seljački dom, godina XXV: broj 55 od 16. prosinca 1937: 5.

došao pred općinski dom gdje je novi načelnik održao govor u kojem je objasnio značenje izborne pobjede. Bio je prisutan i Josip Berković je održao govor u kojem je naglasio *pobjedu demokracije u provedenim izborima* te je pozvao sve *na daljnju borbu i vjernost Mačeku i Hrvatskoj*.[249]

U Zadvarju je 19. lipnja 1938. godine održan veliki skup za nadolazeće općinske izbore u općini Šestanovac (Krajina). Osim iz te općine okupili su se stanovnici iz imotskog, makarskog i sinjskog kotara te ostalih općina kotara Split. Skupu je nazočio Mačekov izaslanik narodni zastupnik Ljudevit Tomašić u pratnji Paške Kaliterne i Joze Mratinovića. Sva su sela bila okićena kuda su prolazili, a posebno svečano bilo je u Gatima gdje ih je u ime okupljenog naroda pozdravio župnik don Stipe Kaštelan. U Zadvarju je bila podignuta tribina, okićena zastavama i zelenilom, sa slikama Stjepana Radića, Matije Gubca, Vladka Mačeka i Ante Trumbića. Skup je otvorio predsjednik mjesne organizacije HSS-a Ivan Kaćunko, a Paško Kaliterna je izabran za predsjedatelja. Glavni govornik Ljudevit Tomašić pozdravlja okupljene i prenosi Mačekovu poruku *da narod ustraje u borbi do pobjede. ...Narod hrvatski je složan i predstavlja veliku snagu kojoj se ne može nitko suprotstaviti*. Govoreći dalje ističe *da se politika ne vodi srcem nego razumom, a to čini i organizirani hrvatski narod, koji hoće slobodu i čovječansku pravicu... hrvatski narod u svojoj politici neće poći ni lijevo ni desno jer mu ne treba ni fašizma ni komunizma. Neka svaki narod uredi svoje prilike onako kako hoće, a Hrvatska će se urediti na temeljima seljačke demokracije, ravnajući se po staroj poslovici: tko ne radi, ne treba jesti*. Na kraju je pozvao prisutne na zajednički i složan nastup na nadolazećim općinskim izborima 31. lipnja 1938. godine. Na skupu su sudjelovali i održali govore narodni zastupnici Jozo Mratinović, Pavao Krce, Mihovil Vuković, Stipe Matijević te općinski načelnici Makarske Juraj Jurišić i Sinja Ivo Smolić. Izbori su održani 31. srpnja, a izazvani su padom bivšeg načelnika Tadije Vukušića *koji nije ispunio nade što ih je u njega polagao hrvatski narod, nego je na nezgodan način izrabio narodno povjerenje i došao u sukob s narodnim uvjerenjem. Svjestan hrvatski seljački narod krajiške općine tražio je odstupanje bivšeg načelnika Tadije Vukušića čim je vidio da je njegov rad protiv hrvatskih narodnih interesa.* HSS je postavila novu listu kojoj je nositelj bio seljak iz Kreševa Petar Šamanović ujedno i dugogodišnji radnik u tvornici Lavocat kod Omiša gdje je više godina obavljao dužnost predsjednika sekcije HRS-a. Protukandidat mu je bio Stjepan Vukušić, brat bivšeg načelnika Tadije Vukušića. Bio je to njihov politički manevar kako bi zadržali vlast i predstavili se također kao lista HSS-a. *No, narod je to brzo uvidio. Borba je bila žilava jer su se sukobili osobni*

[249] Novo doba, godina XX: broj 13 od 17. siječnja 1938: 1.

interesi i lokalni općinski interesi. Ogroman dio hrvatskog seljačkog naroda krajiške općine shvatio je odmah situaciju, prozreo intrige i uočio razna podmetanja te je dao puno povjerenje službenom kandidatu HSS-a Petru Šamanoviću.[250] Službena lista HSS-a u općini Šestanovac (Krajina) dobila je 837 glasova i 31 vijećnika, a neslužbena 587 glasova i 5 vijećnika. Nekada glavna režimska stranka JNS dobila je samo 64 glasa.

Sredinom svibnja 1938. godine predsjednik gradske općine Split Mihovil Kargotić podnio je banu Primorske banovine svoju ostavku na položaj predsjednika gradske općine. U ostavci je Kargotić obrazložio motive koji su ga naveli na taj korak, ali ti motivi nisu izašli u javnost. Sutradan su ostavku podnijeli i sedamnaestorica gradskih vijećnika među kojima je bio i potpredsjednik gradske općine Duje Ivanišević.[251] Svi su odmah i potpisali ostavke koje su upućene banu Jablanoviću. Odmah nakon nekoliko dana u Split stiže ministar bez portfelja Niko Novaković koji je održao sastanak na kojem je usuglašeno da se višim vlastima za predsjednika gradske općine Split predloži imenovanje tajnika Trgovinsko-industrijske komore Mirka Buića. Uskoro je za potpredsjednika predložen Zlatko Vrdoljak, a za vijećnike po nekoliko težaka, radnika i obrtnika. Svi su ti prijedlozi išli iz krugova JRZ-a. Banska uprava u Splitu uputila je Ministarstvu unutrašnjih poslova popis osoba koja trebaju biti imenovana za nove gradske vijećnike u Splitu. Nakon suglasnosti Ministarstva ban Jablanović je prihvatio ranije podnijete ostavke te je umjesto njih imenova novog predsjednika i potpredsjednika općine te vijećnike te nove vijećnike.[252] Za predsjednika gradske općine imenovao je tajnika Trgovinsko-industrijske komore Mirka Buića, a za potpredsjednika trgovca iz Splita Ivana Zlatka Vrdoljaka. S novoimenovanim vijećnicima gradsko vijeće je imalo 40 vijećnika (vijećnik Ante Perić dao je ostavku radi premještaja u Šibenik). No već u rujnu iste 1938. godine dotadašnji predsjednik gradske općine Split Mirko Buić predaje upravu grada Splita potpredsjedniku gradske općine Zlatku Vrdoljaku jer je postavljen za novoga bana Primorske

[250] Novo doba, godina XXI: broj 142 od 20. lipnja 1938: 3; Jadranski dnevnik, godina V: broj 129 od 2. lipnja 1938: 4; broj 142 od 20. lipnja 1938: 6; broj 178 od 1. kolovoza 1938: 3.

[251] Ostavku su podnijeli vijećnici: veletrgovac Jerko Bonačić, trgovac Kruno Bonačić, državni pravobranitelj dr. Vjenceslav Celigoj, težak Luka Draganja, veletrgovac Petar Fabris, obrtnik Josip Jelaska, profesor Otmar Karlovac, inženjer Josip Kodl, pomorski kapetan Šime Lisičia, brodovlasnik Eugen Matković, direktor filijale Hipotekarne banke Vinko Nisete, radnik Marin Poljak, veletrgovac Viktor Raić, obrtnik Rudolf Rožić, inženjer Lucijano Stella, inspektor Jadranske plovidbe Petar Škarić, građevinski poduzetnik Luka Tomić, težak-posjednik Andrija Zelić, liječnik dr. Slavan Vidović i inženjer Petar Ilić iz Splita te težak Ante Plosnić iz Stobreča i težak Milo Jurić iz Vranjica. (Novo doba, godina XXI: broj 117 od 19. svibnja 1938: 6.)

[252] Za nove gradske vijećnike postavljeni su: odvjetnik Josip Bosančić, brodovlasnik Uroš Brainović, umirovljenik Stjepan Bosančić, trgovac Nikola Bonačić, privatni namještenik Josip Bego, liječnik Juraj Čurin, inženjer Hranko Smodlaka, građevinski poduzetnik Marin Duplančić, industrijalac Vlaho Franceschi, bankar Jovo Gopčević, brodovlasnik Hrvoje Grgić, građevinski poduzetnik Stipe Kaliterna, radnik Karmel Lovrić, težak Frane Pilić, seljak Ante Pržen, činovnik Bruno Roić, mesarski obrtnik Vlade Šperac, obrtnik Josip Šegvić, težak Petar Tudor, težak Jozo Zelić, veletrgovac iz Splita Ivo Čičin-Šain te težak iz Stobreča Lovro Knezović i težak iz Solina Bartul Barišić. (Novo doba, godina XXI: broj 137 od 11. lipnja 1938: 6.)

banovine. Za novog je predsjednika splitske gradske općine u listopadu 1938. godine postavljen Vlade Matošić.[253]

Slično kao u Splitu i u Šibeniku u mjesecu svibnju dolazi do ostavke dvanaest vijećnika u gradskome vijeću Šibenika.[254]

Sve navedene promjene općinskih uprava događale su se iz dva osnovna razloga. Prvi se odnosio na seoske općine i na neslaganje unutar redova HSS-a što je dovodilo do prijevremenih općinskih izbora. Najčešće su u tim sukobima vijećnici bili na jednoj strani, a načelnik na drugoj. U tim bi situacijama vodstvo HSS-a stajalo na stranu vijećnika koji su činili većinu. Drugi razlog promjene općinskih uprava odnosio se na gradske općine Split i Šibenik u kojima su vijećnici i načelnici podnosili ostavke zbog međusobnog neslaganja, ali i zbog promjena političkih prilika odnosno jačanja političke snage i stjecanja izbornog legitimiteta HSS-a koji u tim gradskim općinama nije imao nikakav utjecaj budući se izbori u njima nisu provodili. Više su vlasti te vijećnike u ostavci uredno mijenjale novim vijećnicima po svojoj volji i bez demokratske izborne procedure. Formiranjem Banovine Hrvatske dolazi i do korjenite promjene općinskih uprava posebno onih u gradskim općinama koje je imenovao prethodni režim, bilo da su sami stavili svoje mandate na raspolaganje novoj banskoj upravi, bilo da su smijenjeni bez svog pristanka.

[253] Jadranski dnevnik, godina V: broj 136 od 11. svibnja 1938: 4; Novo doba, godina XXI: broj 119 od 21. svibnja 1938: 6; broj 120 od 23. svibnja 1938: 6; broj 220 od 20. rujna 1938: 2; broj 240 od 13. listopada 1938: 6.

[254] Ostavku su podnijeli: Pavao Kovačev, dr. Ante Iljadica, dr. Ivo Kandijaš, Špiro Matačić, Ljubo Montana, Toma Ninić, Martin Krnčević, Vlade Dulibić, dr. Srećko Poturica, Ante Vitali, Pavao Bujas i Dušan Milovac. Početkom lipnja na njihova su mjesta od strane banske uprave u Splitu imenovani drugi vijećnici: direktor skladišta Šipad Dušan Jokanović, šef tehničkog odjeljka ing. Ante Stuparić, profesor na gimnaziji don Jerko Gušković, trgovac Vaso Čok, elektrotehničar Josip Belamarić, radnik Ilija Jurić, zlatar Petar Fantulin, industrijalac Mate Šare, gostioničar Milan Soldo, električar Niko Čoko i gostioničar Ante Baranović svi iz Šibenika te posjednik Niko Belamarić iz Dubrave. (Jadranski dnevnik, godina V: broj 132 od 7. lipnja 1938: 5.)

6. HSS U DALMACIJI OD OPĆINSKIH IZBORA 1936. DO SKUPŠTINSKIH IZBORA 1938. GODINE

Nekoliko mjeseci pred redovite općinske izbore u Dalmaciji koji su održani u studenome 1936. godine, a posebno poslije pobjede HSS-a na tim općinskim izborima, pojačane su stranačke aktivnosti i održano je više velikih i cijeli niz manjih skupova i sastanaka te su provedene reorganizacije mjesnih organizacija HSS-a uključujući i dva najveća grada u Dalmaciji: u Šibeniku te u Splitu. U stranačkim aktivnostima ključnu ulogu, kao i ranije, imaju narodni zastupnici iz Dalmacije, ali i izaslanici vodstva iz Zagreba koji u Dalmaciju dolaze često. Oni obilaze stranačke organizacije, reorganiziraju ih, upućuju članstvo te održavaju velike javne skupove na kojima se okuplja na tisuće ljudi. U Dalmaciji je nakon povratka iz emigracije često prisutan tijekom 1937. i 1938. godine potpredsjednik HSS-a August Košutić, zatim Jakov Jelašić, Tomo Baburić, Ljudevit Tomašić, Ivan Pernar, Žiga Scholl, Đuka Kemfelja i drugi. Svi oni dolaze kao Mačekovi izaslanici tumačeći ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta* i surađujući pri tome s dalmatinskim vodstvom HSS-a. Njihovim pojavljivanjem i nastupima iskazuje se s jedne strane briga vodstva HSS-a iz Zagreba za Hrvate u Dalmaciji, a s druge strane potvrđuje se privrženost i odanost dalmatinskih Hrvata politici HSS-a i *Hrvatskom seljačkom pokretu*.

HSS nastavlja s obnavljanjem svojih stranačkih organizacija (reorganizacijom) i s osnivanjem novih te se intenzivira rad i drugih stranačkih organizacija. Glavni motiv tog političkog rada jesu očekivani novi skupštinski izbori te izbori za gradske općine (koji ipak neće biti održani). Stranačke organizacije HSS-a te organizacije Seljačke sloge i Gospodarske sloge osnivaju se u gotovo svim mjestima, a osnivaju ih i daju upute članovima i simpatizerima navedeni stranački prvaci uz čestu asistenciju i podršku mjesnih katoličkih župnika (kako svjetovnih tako i redovničkih).

6.1. Organizacija i djelovanje HSS-a u splitskom, šibenskom i drugim dalmatinskim kotarima 1937. i 1938. godine

U Splitu i splitskom kotaru krajem kolovoza i početkom rujna 1936. godine kao izaslanik predsjednika Mačeka boravi narodni zastupnik Jakov Jelašić. Prvi dan svoga boravka u Splitu 22. kolovoza Jelašić je održao sastanke s Paškom Kaliternom, Josipom Berkovićem, Ivanom Petrom Mladineom i drugim prvacima *Hrvatskog seljačkog pokreta* u Splitu te je tako obaviješten *o svim pitanjima koja zasijecaju u razvoj Hrvatskog seljačkog pokreta kako u Splitu*

tako i u njegovoj bližoj i daljoj okolici.[255] Sljedeći je dan Jelašić otputovao u Kaštela u pratnji Paške Kaliterne, a domaćin im je bio narodni zastupnik Jozo Mratinović. Održali su dva sastanaka: u Kaštel Novom i Kaštel Starom. Jelašić u Kaštelima naglašava kako je *narod pod mudrim vodstvom današnjeg legalnog nasljednika Stjepana Radića dr. Vladka Mačeka ostao na istom putu boreći se za svoju slobodu i narodnu pravicu*. Navodi primjer izbora 5. svibnja 1935. godine *kada je hrvatska seljačka svijest oborila diktaturu*. Na posljetku je govorio o pojavi marksizma u nekim krajevima te je primjerima iz narodnog života dokazivao *kako naš narod ne može podupirati komunističku ideju i komunizam*.[256] Jozo Mratinović je govorio o potrebi organiziranja Gospodarske sloge što je bilo pravilo budući je on bio član Ravnateljstva te organizacije HSS-a.

Vezano za dolazak Jakova Jelašića u Split 25. kolovoza započela je reorganizacija pet (izbornih) organizacija HSS-a u gradu Splitu koji je podijeljen u pet okružja.[257] Prva reorganizacija izvršena za splitsko naselje Veli Varoš u Bratovštini sv. Križa. Izabrana je uprava organizacije HSS-a za Veli Varoš u sastavu: predsjednik Duje Šore, potpredsjednik radnik Petar Stolica, prvi tajnik odvjetnik Rudolf Pederin i drugi tajnik odvjetnik Kruno Bego. Uz njih izabrana su i dva blagajnika te osam odbornika.[258] Sljedeći dan 26. kolovoza (u različitim terminima) u stranačkoj kancelariji HSS-a u Krešimirovoj ulici održane su reorganizacije organizacija HSS-a za splitska naselja Dobri, Manuš i Lučac. Sve tri skupštine splitskih organizacija predvodio je Jelašić koji je prisutnima govorio o ostavštini braće Radić i o radu predsjednika Mačeka *za kojim će narod ići i dalje do konačne pobjede*.[259] Svi su odbori splitskih gradskih okružja izabrani jednoglasno.[260] Tijek unutarstranačkih izbora u Splitu pokazao je ulogu Jakova Jelašića

[255] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 94 od 26. kolovoza 1936: 4.
[256] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 94 od 26. kolovoza 1936: 4.
[257] U veljači 1936. godine, prilikom višednevnog boravaka u Splitu i upoznavanja s lokalnim prilikama, narodni zastupnik i prvak HSS-a Žiga Scholl dao je izjavu o stranačkim prilikama u Splitu: *Kad sam prigodom mog privatnog posla došao u Split, stupio sam u kontakt s pristašama HSS-a i konstatirao sam da, unatoč raznih intriga kojima su pokušavali ljudi raznoga doba i raznog spola unijeti među redove pristaša HSS-a razdor, nisu uspjeli pokolebati te redove koji imaju povjerenje u svoje ovdašnje prvake Paška Kaliternu i dr. Josipa Berkovića. Nesumnjivo je da je širenjem neistinitih vijesti unesena zabuna među ljude koji nisu aktivni pristaše stranke. To je bio razlog da su mnogi čestiti i valjani prvaci nasjedali tim intrigama i držali se postrance. Nakon raščišćenja situacije, uvidjeli su međutim svi dobronamjerni ljudi koji vole svoju hrvatsku domovinu, da su bili krivo upućeni da bi među splitskim prvacima HSS-a vladala razmimoilaženja te i ono preostalih čestitih Hrvata odlučilo je stupiti u redove stranke i aktivno surađivati u HSS-u. Da se pruži prilika da i ovi nanovo pridošli članovi mogu aktivno sudjelovati u radu, dosadašnji predstavnici odlučili su da se dobrovoljno zahvale, u svrhu da se njihovi redovi popune i s novopridošlim članovima. Vrlo sam zadovoljan s srdačnim prijemom i ispravnim shvaćanjem vodstva HSS-a u Splitu koji ne gledajući na osobne interese, imaju u vidu samo prosperitet ideologije HSS-a kojom su svi zadojeni. Uvjeren sam da uskoro neće biti Hrvata u općini grada Splita koji neće stajati u redovima HSS-a*. (Novo doba, godina XIX: broj 50 od 29. veljače 1936: 3.)
[258] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 95 od 27. kolovoza 1936: 6.
[259] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 96 od 28. kolovoza 1936: 6.
[260] Dobri: predsjednik Vicko Radica, potpredsjednik Kajo Jelaska, tajnik Šime Poduje, blagajnik dr. Silvestar Giunio te odbornici Miro Čulić, Marin Barić, Ivan Kozina i Miljenko Jakasović; Manuš: predsjednik Duje

koji je nakon razdoblja otvorene diktature i više od godinu dana nakon Petosvibanjskih izbora došao u Split, kontrolirao te autoritetom vodstva iz Zagreba, obnovio rad gradske organizacije HSS-a. Splitska gradska organizacija nije tada obnovljena samostalno, nego uz inicijativu i nadzor stranačkog vrha. Na dan izbora triju splitskih gradskih organizacija HSS-a Jelašić je prethodno održao dvosatni sastanak i s nekadašnjim pristašama HFSS-a kojima je govorio o Radićevoj ideologiji *koju ima slijediti cijeli hrvatski narod pod vodstvom dr. Mačeka*.[261] To je značilo da se toj stranačkoj grupaciji posebno pristupilo i da je ona bez obzira na svoje ujedinjenje s HSS-om u Splitu održala svoju posebnost i teže se uklapala u postojeću lokalnu stranačku hijerarhiju.

Jakov Jelašić plovi na brodu ispred splitske rive u kolovozu 1936. godine. U sredini Jakov Jelašić, desno narodni zastupnik Paško Kaliterna, a skroz desno narodni zastupnik Josip Berković.

Krstulović, potpredsjednik Luka Čulić, tajnik Josip Matušan, blagajnik Vjekoslav Roje te odbornici Ante Pocrnja, Frano Trumbić, Špiro Zelić i Srećko Singoio; Lučac: predsjednik Frane Ivanišević, prvi potpredsjednik Roko Ozretić, drugi potpredsjednik ing. Josip Bužančić, prvi tajnik Frano Radovniković, drugi tajnik Andrija Dvornik, blagajnik Juraj Filipović te odbornici Vicko Viđak, Petar Dumanić, Ante Marović, Andrija Ferić i Šime Jelaska. (Hrvatski dnevnik, godina I: broj 96 od 28. kolovoza 1936: 6; broj 98 od 30. kolovoza 1936: 5.)

[261] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 96 od 28. kolovoza 1936: 6; broj 98 od 30. kolovoza 1936: 5.

Završnica reorganiziranja splitskih gradskih organizacija HSS-a bila je 27. kolovoza za splitsko naselje Grad u kancelariji HSS-a u Krešimirovoj ulici. Reorganizaciju je kao i do tada predvodio Jakov Jelašić uz prisustvo Josipa Berkovića, Ivana Čelana i Paške Kaliterne.[262]

Dana 4. rujna 1936. godine izabrana je prva jedinstvena uprava HSS-a za grad Split poslije 1920-tih. Izbor je bio izvršen u prostorijama izborne kancelarije HSS-a u Splitu uz prisustvo Jakova Jelašića kao izaslanika predsjednika Mačeka i Juraja Šuteja. Prema uputama stranke za stvaranje izbornih organizacija upravu su izabrali predsjednici, tajnici i blagajnici gradskih okružnih (mjesnih) organizacija. Za predsjednika organizacije HSS-a za grad Split izabran je posjednik Duje Krstulović Opara. To znači da se biralo prema unaprijed dogovorenom ključu bez više kandidata i bez nadglasavanja. Jednostavno su po unaprijed dogovorenoj formuli svi članovi vodstva HSS-a iz pet splitskih okružja ušli u novu gradsku upravu splitskog HSS-a.[263]

U sklopu svog boravka u splitskom kotaru Jakov Jelašić je otišao 26. kolovoza u pratnji Paške Kaliterne na Klis gdje je u domu Seljačke sloge bio održan sastanak pristaša HSS-a. Kaliterna se osvrnuo na predstojeće općinske izbore te je pozvao narod da se *prilikom postavljanja kandidacijskih lista za općinske izbore točno drže uputa koje je dao predsjednik Maček*, a Jelašić se osvrnuo na predstojeće općinske izbore u kontekstu kojih je *spomenuo nezgodni rad Stipe Glavine te je upozorio prisutne da se čuvaju takvih ljudi koji su pomagali bivše režime*.[264]

Na Klisu je HSS imao probleme sa svojim disidentima koji su na lokalnim izborima kandidirali svatko svoju listu, a sve su se predstavljale haesesovskim. Jelašić je također iz Splita u pratnji Paške Kaliterne i Ivana Čelana posjetio i Sinj 28. kolovoza gdje je ih je dočekao narodni zastupnik Pavao Krce i predsjednik kotarske organizacije HSS-a Petar Dević. U Sinju je održan sastanak s pristašama HSS-a na kojem je Paško Kaliterna govorio o ideologiji *Hrvatskog seljačkog pokreta* te o štetnom djelovanju komunizma. Nakon prvog šireg sastanka, održan je uži sastanak s dužnosnicima HSS-a na kojem su govorili prisutni narodni zastupnici i neki od dužnosnika tako da se preko njih Jelašić detaljno informirao o prilikama u sinjskom kotaru.[265]

Reorganizirana splitska organizacija HSS-a samostalno je nastavila sa svojim radom. Krajem 1936. godine ponovno se održavaju sastanci organizacija HSS-a u tadašnjih pet splitskih naselja

[262] Izabran je odbor organizacije HSS-a za Grad u sastavu: predsjednik Jakov Čulić, potpredsjednik kapetan Cviličević, prvi tajnik Ljubo Budanko, drugi tajnik ing. Joško Karlovac, prvi blagajnik Ante Božic, drugi blagajnik Josip Pleško te odbornici Jozo Perasović, Gaston Barić, Stjepan Prebil, Ignacij Melvan, Petar Markičević i Petar Katić. (Hrvatski dnevnik, godina I: broj 97 od 29. kolovoza 1936: 5.)

[263] Uprava HSS-a u Splitu: predsjednik posjednik Duje Krstulović Opara, prvi potpredsjednik veletrgovac Jakov Čulić, drugi potpredsjednik posjednik Frano Ivanišević, treći potpredsjednik odvjetnik dr. Rudolf Pederin, prvi tajnik odvjetnički pripravnik Šime Poduje, drugi tajnik Joško Karlovac, treći tajnik Zanatske komore Ljubo Budanko, prvi blagajnik dr. Kruno Bego i drugi blagajnik ing. Jerko Bužančić. (Hrvatski dnevnik, godina I: broj 105 od 6. rujna 1936: 6.)

[264] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 98 od 30. kolovoza 1936: 5.

[265] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 100 od 1. rujna 1936: 4.

(okružja). U njihovom radu sudjeluju i narodni zastupnici Berković i Kaliterna te Edo Bulat. Pri tome se ne sastaje jedinstvena gradska organizacija u sastavu izabranom 4. rujna 1936. godine s predsjednikom Dujom Krstulovićem Oparom, nego se sastaju organizacije po pojedinim gradskim okružjima sa svojim vodstvima i narodnim zastupnicima. To je prvi jasan znak da organizacija HSS-a na razini grada Splita nije zaživjela i da je ne vodi njen predsjednik, nego Kaliterna i Berković. Dana 17. prosinca 1936. godine održan je u dvorani bratovštine sv. Križa širi sastanak članova mjesne organizacije HSS-a za Veli Varoš. U tajničkom izvještaju je rečeno da je *Hrvatska seljačka stranka, kao stranka hrvatska i socijalna, bori se protiv krajnosti fašizma i komunizma, ona hoće demokraciju*, a Kaliterna je naglasio *kako je HSS nedavno osvojila listom sve seoske općine, a kako se sada sprema osvojiti i gradske. U osvojenim seoskim općinama naišlo se na teške tragove gospodarenja prijašnjih uprava pa će se krivci morati pozvati na odgovornost. Naglasio je jaku i neslomljivu vjeru u pobjedu velike i pravedne stvari hrvatskog naroda te je pozvao pristaše da se u svakoj prigodi iskažu kao pravi neustrašivi Hrvati i pristaše seljačke ideologije*.[266] Održani govori su bili u tonu dotadašnjih govora, a cilj im je bio okupiti i mobilizirati članstvo i pristaše na valu pobjede HSS-a na općinskim izborima. Tom su se prilikom upisivali i novi članovi, a još su govorili Edo Bulat i radnik iz brodogradilišta Petar Stolica. U bratovštini sv. Petra održan je 20. prosinca 1936. godine sastanak organizacije HSS-a za splitsko predgrađe Manuš, a sudjelovali su i stranački prvaci Josip Berović i Paško Kaliterna. Također se vršio i upis novih članova HSS-a.[267] Dana 20. prosinca 1936. godine u dvorani bratovštine sv. Petra održana je skupština mjesne organizacije HSS-a za splitsko predgrađe Lučac. Govornici su bili Kruno Bego, Josip Berković i Paško Kaliterna. Bego je naglasio *potrebu za slogom hrvatskog naroda i organiziranja Gospodarske sloge*, Kaliterna je istakao da *svatko tko se osjeća Hrvatom mora se organizirati u HSS-u jer se ona bori za slobodu i socijalnu pravdu*, a Berković je iznio povijesni pregled hrvatske povijesti s naglaskom na razdoblje od 1918. godine; također je rekao da *radnici ne trebaju ići u internacionalne jer u programu HSS-a svaki pojedini radnik može naći ostvarenje svojih traženja*.[268] Isti dan kao i u splitskom predgrađu Manuš održani su sastanci u svrhu reorganizacije mjesnih ogranaka HSS-a u Kamenu, Kučinama i Mravincima (sela koja su pripadala splitskoj općini). Jednoglasno su izabrane nove uprave tih mjesnih organizacija.[269]

[266] Novo doba, godina XIX: broj 296 od 18. prosinca 1936: 6.
[267] Novo doba, godina XIX: broj 298 od 21. prosinca 1936: 6.
[268] Novo doba, godina XIX: broj 299 od 22. prosinca 1936: 6.
[269] Novo doba, godina XIX: broj 298 od 21. prosinca 1936: 6.

U Splitu su početkom 1937. godine mjesne organizacije HSS-a u pet splitskih gradskih naselja (okružja) nastavile sa svojim radom: Veli Varoš, Lučac, Manuš, Dobri i Grad[270] te je bilo najavljeno i održavanje izbora za mjesnu gradsku organizaciju grada Splita što ipak neće biti realizirano sve do 1939. godine odnosno do dolaska HSS-a na vlast i do formiranja Banovine Hrvatske. Sukob i nepovjerenje između vodećih članova HSS-a u Dalmaciji Kaliterne i Berkovića najviše su se odrazili u Splitu kao najvećem i najznačajnijem dalmatinskom gradu u kojem su oni obojica živjeli. Suparništvo između Kaliterne i Berkovića nešto je starijeg datuma. Na to upućuju bilješke Ante Trumbića o razgovorima s Berkovićem iz 1936. godine. Tada je Berković više puta ponovio kako Maček nema povjerenja u njega, nego u Kaliternu kao glavnu osobu HSS-a u Dalmaciji. Sam Berković izrugivao se Kaliterni (nazivao ga je Furehrom i smatrao nespretnim i surovim), a po komentarima se može shvatiti da su nesimpatije bile obostrane i da su njihovi odnosi tada bili zategnuti već dulje vrijeme. Berković u to doba još nije bio povezan s ustašama, nego se zanosio mišlju da će se Vladko Radić vratiti iz Pariza u Hrvatsku, maknuti Mačeka i preuzeti vodstvo HSS-a u čemu će ga on podržati i tako postati vođa HSS-a u Dalmaciji umjesto Kaliterne.[271]

U Splitu i okolici Hrvatski radnički savez u veljači 1937. godine pokreće štrajk radnika u cementnoj industriji zbog odbijanja tvornica da sklope novi kolektivni ugovor. To je bio prvi veliki štrajk u Dalmaciji u organizaciji HRS-a iza kojeg je stalo cjelokupno vodstvo splitskog HSS-a, a potporu je dao i sam Maček. Održavaju se sastanci splitskih mjesnih organizacija koje se uključuju u davanje potpore radnicima. Sastanak mjesne organizacije HSS-a u ožujku 1937. godine održan za Veli Varoš u Bratovštini sv. Križa. Tajnik Pederin izvijestio je prisutne o brojnosti članstva te obrazložio ideologiju HSS-a naglasivši kako uz politički imaju i socijalni program. Osvrnuo se na štrajk radnika u industriji cementa dajući im potporu i pojašnjavajući njihovu tešku ekonomsku poziciju. Zatim je Bego pročitao posljednje Mačekove upute koje su se odnosile na postupke vlasti po pitanju slobode medija. Na posljetku je Kaliterna govorio također o štrajku radnika, zatraživši od prisutnih da u što većem broju dođu u kazalište na narodnu zabavu i na takav način podupru radnike u štrajku jer je njima bio namijenjen sav

[270] U dva navrata preko splitskih dnevnih novina *Novog doba* obavještava se pristaše HSS-a:
Obavještavaju se članovi mjesnih organizacija da će sastanak članstva za pojedine organizacije biti održan sljedećim redoslijedom:
Srijeda 3. ožujka 1937. mjesna organizacija Veli Varoš u kancelariji HSS-a u Bratovštini sv. Križa – Kaliterna;
Srijeda 3. ožujka 1937. mjesna organizacija Lučac u Bratovštini sv. Petra – Berković;
Četvrtak 4. ožujka 1937. mjesne organizacije Grad i Dobri u kancelariji HSS-a u Krešimirovoj ulici;
Četvrtak 4. ožujka 1937. mjesna organizacija Manuš u Bratovštini sv. Roka.
Pozivaju se svi članovi da obavezno prisustvuju sastancima jer će se čitati posljednje upute dr. Mačeka.
(Novo doba, godina XX: broj 49 od 27. veljače 1937: 3; broj 52 od 3. ožujka 1937: 3.)
[271] JELASKA MARIJAN , 2013: 60-61.

prihod s te zabave. U isto vrijeme kao i u Bratovštini sv. Križa održan je sastanak mjesne organizacije HSS-a Lučac u Bratovštini sv. Petra. Potpredsjednik Frane Ivanišević je izvijestio prisutne o radu organizacije kazavši da organizacija dobro napreduje i upisuje veći broj novih članova. Kao ključnu temu sastanka istaknuo je štrajk radnika u industriji cementa te je naglasio kako ih svi Hrvati u Splitu trebaju poduprijeti. U tu svrhu HSS je organizirala veliku zabavu u kazalištu od koje je prihod išao radnicima u štrajku pa je pozvao članove da se odazovu u što većem broju. Berković je govorio o razvoju političke situacije nakon 5. svibnja 1935. godine i o postizanju sporazuma na način kako to traži HSS i Vladko Maček – da bi se u tome uspjelo potrebno je raditi na širenju organizacije HSS-a.[272] Sastanak mjesnih organizacija HSS-a za Grad i Dobri održani su u kancelariji HSS-a u Krešimirovoj ulici, predsjedao mu je težak iz Dobroga Vicko Radica. Na početku je Šime Poduje pročitao Mačekove upute i također se osvrnuo na štrajk radnika u industriji cementa, a onda je Edo Bulat pojasnio aktualnu političku situaciju i ideologiju HSS-a koja se ostvaruje kroz glavne organizacije HSS-a: Seljačku slogu, Gospodarsku slogu i Hrvatski radnički savez. I mjesna organizacija HSS-a Manuš održala je svoj sastanak u Bratovštini sv. Roka kojem je predsjedao Duje Krstulović Opara. I tu su se prvo čitale Mačekove upute, a poslije je Berković govorio o političkoj situaciji u zemlji te se također osvrnuo na štrajk radnika u industriji cementa. Naglasio je *kako je svim radnicima mjesto u Hrvatskom seljačkom pokretu, kako nema razloga da se radnici izdvajaju iz Hrvatskog seljačkog pokreta i kako bi radnički vođe morali vidjeti da ideologija HSS-a podrazumijeva i puno rješenje radničkih pitanja*.[273] Pozvao je sve prisutne da moralno i materijalno podupru radnike u štrajku i prenio je Mačekovu poruku da će radnike poduprijeti i cijeli hrvatski narod. Rad splitskih mjesnih organizacija po pojedinim gradskim područjima funkcionirao je slično načinu kako su do tada funkcionirale i sve ostale mjesne organizacije HSS-a u Dalmaciji. Članstvo se okupljalo pod vodstvom narodnih zastupnika i prvaka Kaliterne, Berkovića i Bulata koji su im pojašnjavali aktualnu političku situaciju i tumačili ideologiju HSS-a. No, kako u Splitu nisu održavani općinski izbori, tako mjesna organizacija nije niti na toj lokalnoj razini samostalno birala svoje kandidate za gradsko vijeće niti je postojala struktura članova HSS-a u gradskoj vlasti koja bi onda vodila i stranačku organizaciju HSS-a na toj istoj gradskoj razini (kao što je često bio slučaj da načelnici općina koje je preuzeo HSS imaju vodeću ulogu u svojim mjesnim organizacijama HSS-a). Zbog toga (kao i zbog međusobnih sukoba splitskih prvaka HSS-a) prva reorganizacija splitske gradske organizacije HSS-a koju je u kolovozu i rujnu 1936. godine proveo Jakov Jelašić nije bila stabilna i trajna. U travnju 1937. godine

[272] Novo doba, godina XX: broj 53 od 4. ožujka 1937: 6.
[273] Novo doba, godina XX: broj 54 od 5. ožujka 1937: 6.

kotarska organizacija HSS-a u Splitu donijela je zaključak da će od 1. svibnja početi članovima HSS-a u Splitu i splitskom kotaru dijeliti stranačke iskaznice. Upozoreni su članovi da će se iskaznice izdavati samo *organiziranim članovima* koji redovito plaćaju članarinu, kao i onima koji se nisu ogriješili o stranačku disciplinu. Iskaznice su trebale biti podijeljene prilikom plaćanja članarina.[274] Upravo je plan izdavanja stranačkih iskaznica pokazao želju za uvođenjem reda u splitsku organizaciju HSS-a te definiranje legalnih članova stranke koji mogu birati i biti birani. To neće biti jednostavno riješiti zbog već spomenutih razloga i zbog činjenice da se HSS pretvarala iz stranke u pokret u koji je bilo bitno uključiti što više ljudi i to vremenski što brže. Najavljeni pravi unutarstranački izbori za vodstvo splitskog HSS-a nisu održani, a splitska se gradska organizacija pasivizirala i prestala s formalnim radom do 1940. godine kada je bila obnovljena pod nadzorom drugog stranačkog autoriteta – tajnika stranke Jurja Krnjevića. Početkom siječnja nastavljen je intenzivan stranački rad HSS-a na razini splitskoga kotara. U nedjelju 4. siječnja 1937. godine održane su skupštine HSS-a u selima Svinišće i Kučići s ciljem reorganizacije HSS-a. Na skupštinama je o političkoj situaciji govorio Kaliterna, naglasivši pitanje discipline koja *mora vladati u redovima HSS-a u kojoj svatko mora slušati naredbe svoga vodstva*. Potom se oborio na sve one koji su poticali narod da ne glasa za službenu listu na općinskim izborima rekavši da *njima nema mjesta u našim redovima. Oni su sami sebe onemogućili. Svim tim kolovođama će suditi narodni sud. Neki od vas su slušali takve podstrekače i niste glasali za službenu listu. Slušali ste one koji su do nekidan bili na vlasti i koji su vas tukli i batinali i koji bi htjeli da se i nama nametnu. To im nije uspjelo i neće im nikada ni uspjeti... U našim redovima svakome poštenom čovjeku ima mjesta, ali samo tko hoće raditi. Tko ne, radi, taj nema prava ni da jede. Mi smo na kraju naše političke borbe*.[275] Mislio je na političke protivnike HSS-a koji su na listi neopredijeljenih u omiškoj općini dobili 472 glasa nasuprot 669 glasova koliko je dobila lista HSS-a. Pri tome se nije ustručavao prijetiti *narodnim sudom* što je kod Kaliterne bilo pravilo u njegovim javnim nastupima. U utorak 2. veljače 1937. godine održana je svečana posveta zastave HSS-a u mjestu Marini u općini Trogir. Cijela je Marina bila okićena zastavama i zelenilom, a bilo je prisutno oko 500 ljudi u narodnim nošnjama. Zastavi je kumovao Vladko Maček, a zastupao ga je Paško Kaliterna. Svečani čin posvete je obavio mjesni župnik don Pero Špika, a pjevao je mjesni zbor iz Marine. Nakon posvete Kaliterna je održao govor o važnosti zastave kao simbola jednog naroda. *Svaki narod ima svoj simbol, svoju zastavu, pa imamo je i mi Hrvati. Naši pradjedovi su vijekovima vojevali pod ovom zastavom... Propala je i silna Austrija i Mađarska, naša zastava je ostala. Bilo je*

[274] Novo doba, godina XXI: broj 96 od 25. travnja 1938: 7; broj 97 od 26. travnja 1938: 6.
[275] Novo doba, godina XX: broj 3 od 5. siječnja 1937: 6.

vrijeme, i to nedavno, kada nismo smjeli ni pokazati svoju zastavu pa ipak vidite da su svi ti režimi propali, a naša zastava se još vije i vijati će se.[276] Česte posvete zastava bile su čin simbolične političke inicijacije kroz koju su se regrutirali članovi i pristaše HSS-a te su tom prilikom prisezali na vjernost hrvatskoj zastavi (barjaku) odnosno HSS-u. Tako se zastavnik Mijo Ivančev *zakleo da će vjerno čuvati povjerenu mu zastavu*. Istoga dana je bila i posveta zastave mjesne organizacije HSS-a u selu Podoljak. Posvetu je obavio župnik don Ante Žurić. I zastavnik Mate Radić zahvalio se na povjerenoj mu časti i obećao da će zastavu vjerno čuvati. Kaliterna u proljeće 1937. godine neumorno obilazi splitski kotar, od Poljica na istoku do Trogira na zapadu. U svojim pohodima reorganizira i osniva mjesne političke kao i druge organizacije HSS-a, tumačeći ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta*. U Gatima je 8. ožujka 1937. godine održan sastanak HSS-a za općinu Poljica-Priko na kojem su sudjelovali predstavnici iz 24 sela i na kojem je izabrana općinska uprava HSS-a. Za predsjednika je izabran seljak iz Gata Ivan Kaćunko. Na sastanku je prisustvovao Kaliterna koji je u svom govoru objasnio političku situaciju te je preporučio da se u svakom selu osnuje Gospodarska sloga pojašnjavajući njenu ulogu za seljake. Kaliterna je održao politički sastanak 14. ožujka 1937. godine u Segetu u prisustvu brojnih pristaša HSS-a. Osvrnuo se na političku situaciju i na organiziranje HSS-a. U Tugarima je sredinom travnja 1937. godine obavljena posveta zastave HSS-a, a kum je bio opet Paško Kaliterna.[277] U općini Lećevica 25. travnja održan je sastanak općinske organizacije HSS-a na kojem su bili prisutni predstavnici svih 14 mjesnih organizacija iz te općine. Sastanak je vodio Paško Kaliterna i tada je izabrana općinska organizacija HSS-a.[278] Uz izbor dužnosnika na sastanku je glavna tema bila nedostatak škola u općini jer na 14 sela dolaze samo 3 škole. Naveden je i primjer sela Korušce u kojem je u novu školu pred Petosvibanjske izbore 1935. godine uloženo 50.000 dinara, a nakon izbora i pobjede HSS-a u tom selu izgradnja škole je bez ikakvog obrazloženja zaustavljena. Isti dan Kaliterna održava sastanak s predstavnicima općinske organizacije HSS-a u Muću Donjem i s članovima općinske uprave na kojem su zajednički *rješavali neka unutarnja pitanja*. Zaključili su *kako svi imaju jednodušno gledište i kako vlada potpuna sloga*.[279] U nekoliko dana tijekom svibnja 1937. godine na otoku Šolti održane su skupštine i provedene reorganizacije mjesnih političkih organizacija HSS-a. Proveli su ih izaslanici iz Splita Josip Bužančić i Ivan Podrug. Prvo je u

[276] Novo doba, godina XX: broj 28 od 3. veljače 1937: 3.
[277] Novo doba, godina XX: broj 57 od 9. ožujka 1937: 5; broj 62 od 15. ožujka 1937: 3; broj 90 od 19. travnja 1937: 3.
[278] Izabrani su: predsjednik Jakov Zoko iz Dugobaba, prvi potpredsjednik Marko Barac iz Radošića, drugi potpredsjednik Ivan Šilović iz Kladnjica, tajnik Marko Božić Kukić iz Čvrljeva i blagajnik Bariša Maleš iz Brštanova. (Seljački dom, godina XXV: broj 13 od 13. svibnja 1937: 5.)
[279] Seljački dom, godina XXV: broj 13 od 13. svibnja 1937: 5.

subotu 13. svibnja u selu Grohote jednoglasno izabrana uprava HSS-a na čelu s predsjednikom Ivanom Cecićem, zatim je u nedjelju održana skupština u Gornjem Selu, a za predsjednika je izabran Duje Marinković te skupština u Stomorskoj gdje je predsjednik jednoglasno postao Gabrijel Vidan. U ponedjeljak su održane skupštine u Srednjem i Donjem Selu gdje su za predsjednike HSS-a izabrani Dragutin Mihić i Mijo Burić. U utorak je održana skupština za selo Maslinicu gdje je za predsjednika izabran Jerko Radman. Takav način reorganizacije mjesnih ogranaka HSS-a na cijelom jednom otoku, u svakom pojedinom naselju, pokazuje organiziranost i podršku koju je HSS u tom trenutku imala. Stranački sastanci HSS-a tako su *prerasli u narodne skupštine na kojima se tumačio program HSS-a te učvršćivalo zajedništvo i odanost HSS-u i njenom vodstvu*. [280]

U drugoj polovici 1937. godine više se ne bilježi rad splitske gradske organizacije, sve do njenog obnavljanja poslije formiranja Banovine Hrvatske. Umjesto splitske gradske organizacije HSS-a u prvi plan dolazi splitska kotarska organizacija HSS-a koju vodi Paško Kaliterna te jednim dijelom mjesne organizacije HSS-a onih sela koja su administrativno pripadala općini Split (Solin, Vranjic, Kučine, Mravinci, Žrnovnica, Kamen, Slatine i Stobreč), a čiji je rad koordinirao Paško Kaliterna. U Splitu je 10. srpnja u kancelariji HSS-a održan sastanak seoskih organizacija HSS-a splitske općine pod predsjedanjem Kaliterne. Prisutni predstavnici podnijeli su izvještaj o radu svojih organizacija, a Kaliterna je govorio o radu organizacija *Hrvatskog seljačkog pokreta* te o aktualnoj političkoj situaciji. Izabran je odbor općinske organizacije HSS-a za sela splitskog kotara u sastavu: predsjednik Ivan Tente iz Mravinaca, potpredsjednik Ivan Jelić iz Vranjica, tajnik Marin Kljaković iz Solina, blagajnik Jozo Terze iz Kamena, a u odbor su još ušli predsjednici, potpredsjednici i tajnici svih mjesnih organizacija HSS-a s tog područja.[281] Paško Kaliterna je u splitskom kotaru preuzeo tijekom 1937. i 1938. godine apsolutnu inicijativu te je prisutan u svim segmentima rada HSS-a. Odlazi na radničke sastanke u delegacijama HRS-a, prisutan je u radu Seljačke sloge i Gospodarske sloge, kum je na posveti zastava pojedinih organizacija HSS-a, vrši reorganizaciju političkih organizacija HSS-a, tumači aktualnu političku situaciju kao što je sporazum iz Farkašića[282] iz listopada 1937. godine te stavove HSS-a po pitanju Udružene opozicije kroz 1938. godinu. Tako je Kaliterna zajedno s tajnikom HRS-a u Splitu Vjekoslavom Blaškovom održao 6.

[280] Novo doba, godina XX: broj 115 od 20. svibnja 1937: 3.
[281] Seljački dom, godina XXVI: broj 34 od 4. kolovoza 1938: 6.
[282] Sporazum sklopljen 8. listopada 1937. godine u Farkašiću pokraj Petrinje između Udružene opozicije (Demokratska stranka, Radikalna stranka i Savez zemljoradnika) i Seljačko-demokratske koalicije (Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka) s ciljem zajedničkog izlaska na skupštinske izbore u Kraljevini Jugoslaviji. Sporazumom se ne priznaje postojeći Ustav države.

svibnja 1937. godine sastanke s pristašama HSS-a i s radnicima u Dugom Ratu. U Dugom Ratu je bilo prisutno na skupu oko 400 radnika članova HRS-a, a dominirale su teme s naglaskom na potrebu zajedničke borbe radnika i seljaka.[283] Upravo je u tvornici cementa u Dugom ratu HRS od svog osnutka imao snažnu podružnicu koja je suvereno pobjeđivala na svim radničkim izborima. U Muću Donjem je početkom lipnja posvećena zastava mjesne organizacije HSS-a. Tom je činu prisustvovalo mnoštvo naroda, a kum zastave je bio Vladko Maček, tj. njegov izaslanik Paško Kaliterna. Poslije crkvene posvete Kaliterna je govorio o političkoj situaciji, a onda je uslijedilo narodno veselje.[284] U Trogiru je 22. kolovoza 1937. godine održan sastanak HSS-a za općinu Trogir na kojem su bili predsjednici i tajnici mjesnih organizacija HSS-a, općinski vijećnici, povjerenici Seljačke sloge, Gospodarske sloge i Hrvatske seljačke zaštite. Iz Splita su na sastanku bili Paško Kaliterna te povjerenici Seljačke i Gospodarske sloge Ivo Čulić i Karlo Krstulović. Glavni je govornik bio Paško Kaliterna koji je pojasnio aktualnu političku situaciju te ideje *Hrvatskog seljačkog pokreta*, naglasivši borbu protiv diktature. Tema sastanka je bila konkretan rad kroz organizacije HSS-a – Seljačka sloga, Gospodarska sloga, Hrvatski radnički savez, Hrvatska seljačka zaštita – i osnivanje istih u svim selima, a po naputku Vladka Mačeka. Posebno je istaknuta potreba osnivanja Seljačke sloge kroz koju će se članstvo pripremati za preuzimanje obaveza i funkcija u drugim stranačkim organizacijama. Zatim je Ivo Čulić upoznao prisutne s radom i organiziranjem Seljačke sloge te su imenovani povjerenici (dva za trogirsku Zagoru, jedan za Trogir, jedan za trogirsko primorje i jedan za otoke u blizini Trogira). Na kraju je Karlo Krstulović govorio o potrebi osnivanja Gospodarske sloge.[285] Iz trogirskog je sastanka vidljivo kako vodstvo HSS-a kroz 1937. godinu počinje organizirati sveobuhvatne sastanke sa svim sastavnicama *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Svuda gdje dolaze među narod prezentiraju ne samo aktualnu političku situaciju i ideologiju HSS-a, nego nastoje osnovati i druge stranačke organizacije poput Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza i Hrvatske seljačke zaštite. Paško Kaliterna je neprestano aktivan pa je tako održao 17. listopada po selima omiške i poljičke općine više sastanaka na kojima je tumačio aktualnu političku situaciju i sklapanje sporazuma sa srpskim strankama odnosno s Udruženom opozicijom. Sastanci su održani u Trnbusima, Svinišću te u Omišu. Prisutni su svugdje odobravali politiku HSS-a i iskazivali potporu Mačeku i Kaliterni. Također je održao 24.

[283] Novo doba, godina XX: broj 105 od 7. svibnja 1937: 4; broj 115 od 20. svibnja 1937: 3.
[284] Novo doba, godina XX: broj 129 od 7. lipnja 1937: 3.
[285] Novo doba, godina XX: broj 195 od 23. kolovoza 1937: 6; Seljački dom, godina XXV: broj 38 od 2. rujna 1937: 5.

listopada po trogirskoj okolici sastanke s pristašama HSS-a, a najviše je vremena proveo u Marini.[286]

I na samom početku 1938. godine prvaci HSS-a su držali sastanke i konferencije na području cijelog splitskog kotara. Tako je Paško Kaliterna održao sastanak u selu Gata u poljičkoj općini i u selu Grohote na Šolti; Stipe Matijević održao je sastanak u selu Katuni i selu Kreševu u krajiškoj općini; Jozo Mratinović je održao sastanak u Segetu kod Trogira, u veljači i u selu Tugarima. U isto vrijeme s radom se nastavlja i u kancelariji HSS-a u Splitu koja je središte stalnih i redovitih stranačkih aktivnosti od početka 1936. godine. Iz nje pozivaju pristaše HSS-a iz kotarske organizacije Split koji nisu upisani u biračkim popisima grada Splita jer su tek prošlu godinu navršili 21 godinu ili su se iz drugog mjesta stalno nastanili u Splitu, da se prijave u prostorije kancelarije HSS-a gdje će im dati potrebne upute za upis u birački popis. Početkom veljače 1938. godine povodom izbora za senatore u Splitu su zajedno boravili svi narodni zastupnici i općinski načelnici članovi HSS-a. Održali su zajedničku konferenciju u vijećnici Trgovinsko-industrijske komore na kojoj su govorili o raznim komunalnim pitanjima, općinskoj administraciji i prezaduženosti općina.[287]

U Gatima je 9. siječnja 1938. godine održan sastanak općinskih načelnika, predsjednika općinskih organizacija HSS-a, povjerenika i odbornika Seljačke sloge i povjerenika Gospodarske sloge za istočni dio splitskog kotara. Na sastanku su uz domaćine predsjednika HSS-a Ivana Kaćunka i načelnika općine Antu Matijevića bili i član prijatelja Seljačke sloge iz Splita Božo Matičević, povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić, povjerenik Gospodarske sloge za splitski kotar Karlo Krstulović i Paško Kaliterna. Čulić je govorio o organizacijskom ustroju Seljačke sloge i posebno o potrebi osnivanja suda dobrih i poštenih ljudi. Tajnik ogranka Seljačke sloge iz Gata Frano Lukačević iznosi primjer svoga ogranka u kojem postoji sud dobrih i poštenih ljudi te je već bilo i riješeno nekoliko sporova. Također je ogranak u Gatima imao svoje prostorije i knjižnicu. Krstulović je govorio o radu Gospodarske sloge i najavio nabavku krumpira i pšenice. Na kraju je Paško Kaliterna govorio o aktualnoj političkoj situaciji *naglašavajući povezanost političkog oslobođenja s rješavanjem svih socijalnih pitanja*.[288] U Solinu je 13. ožujka održana skupština mjesne organizacije HSS-a na kojoj je izabran novi odbor na čelu s predsjednikom Petrom Mikelićem. Izaslanik kotarske organizacije bio je povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić, a skupštinu je otvorio

[286] Novo doba, godina XX: broj 242 od 18. listopada 1937: 6; broj 248 od 25. listopada 1937: 6.
[287] Novo doba, godina XXI: broj 5 od 3. siječnja 1938: 5; broj 15 od 19. siječnja 1938: 6; broj 31 od 7. veljače 1938: 6.
[288] Seljački dom, godina XXVI: broj 4 od 20. siječnja 1938: 4.

dotadašnji predsjednik Martin Grubišić. Tajnik Kljaković je podnio izvještaj za razdoblje od prethodne skupštine iz kojeg je vidljivo da su u Solinu osnovane sve organizacije *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Čulić je govorio o aktualnoj političkoj situaciji i o svojim dojmovima iz inozemstva gdje se susreo i s glavnim tajnikom HSS-a Jurjem Krnjevićem.[289] Narodni zastupnici Paško Kaliterna i Jozo Mratinović te povjerenik Gospodarske sloge za splitski kotar Karlo Krstulović održali su 27. ožujka stranačke sastanke u Trogiru, Blizni i Kaštel Novome. U Trogiru su u gradskoj vijećnici održali sastanak općinske organizacije HSS-a sa svim predsjednicima i tajnicima mjesnih organizacija na kojem su govorili o uspjehu akcije za suzbijanje nepismenosti te o skorom velikom skupu HSS-a koji će biti održan početkom travnja u Kaštelima. Poslije Trogira prvaci HSS-a su otišli u Bliznu gdje je izvršena reorganizacija mjesnog odbora HSS-a pa u Kaštel Novi gdje su u općinskoj vijećnici održali širi sastanak s općinskim vijećnicima i s odbornicima mjesnih organizacija HSS-a s područja dvije kaštelanske općine. Na tom su sastanku zastupnici pristašama HSS-a iz Kaštela *izložili vanjsku i unutarnju političku situaciju*. Posebno su osudili *bezuspješne pokušaje dr. Cuzzija da u Kaštelima razbije složne i nepokolebive redove hrvatskih seljaka*.[290] U općinskoj zgradi u Lećevici održan je krajem travnja 1938. godine sastanak općinske organizacije HSS-a. Na sastanku su bili predstavnici svih seoskih organizacija. Kaliterna je održao govor o plitici HSS-a i borbi hrvatskog naroda. Zatim je govorio o radu Seljačke i Gospodarske sloge te o porezima i nametima. Na sastanku su predsjednici mjesnih organizacija podnijeli izvještaj o akciji u suzbijanju nepismenosti koja je dobro uspjela. Nakon Lećevice održan je politički sastanak u selu Čvrljevu na kojem se govorilo o istim političkim i drugim pitanjima kao i na sastanku u Lećevici.[291]

Na svim proljetnim sastancima u organizaciji HSS-a u splitskom kotaru prisutna je snažna promocija Seljačke sloge i Gospodarske sloge te se seljake potiče da se učlane u njih. Uz Kaliternu ključni su akteri splitskoga vodstva HSS-a povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić i povjerenik Gospodarske sloge za splitski kotar Karlo Krstulović.

U Dalmaciji su, uz domaće narodne zastupnike, često bili August Košutić, Tomo Baburić i Ljudevit Tomašić te vodstva pojedinih stranačkih organizacija poput Seljačke sloge, Gospodarske sloge i Hrvatskog radničkog saveza. Dolazili su u Dalmaciju i drugi stranački dužnosnici poput narodnih zastupnika Žige Scholla i Đuke Kemfelje te Ilije Jakovljevića, glavnog urednika *Hrvatskog dnevnika* koji je bio dnevno glasilo HSS-a.

[289] Seljački dom, godina XXVI: broj 21 od 5. svibnja 1938: 5.
[290] Seljački dom, godina XXVI: broj 14 od 31. ožujka 1938: 14.
[291] Novo doba, godina XXI: broj 96 od 25. travnja 1938: 7; broj 97 od 26. travnja 1938: 6.

Početkom travnja 1938. godine održan je prvi veliki skup HSS-a u toj godini. Skup je održan u Kaštel Starome, a tema je bila aktualna politička unutrašnja i vanjska situacija. Prisutni su bili pristaše HSS-a iz cijele srednje Dalmacije. Već u noći između subote i nedjelje počeli su dolaziti prvi pristaše HSS-a od kojih su neki pješačili čak 50 kilometara. Iz Dalmatinske zagore dolazili su seljačkim kolima, konjima i pješke, dok su iz primorja i s otoka došli parobrodima i motornim čamcima (iz Omiša i Poljica došlo je sedam motornih čamaca). Splićani su na skup došli posebnim parobrodom *Jadran* na kojemu su se nalazili narodni zastupnici zajedno s Mačekovim izaslanikom narodnim zastupnikom HSS-a Žigom Schollom i narodnim zastupnikom Ivom Robićem iz Velike Gorice. Svečani doček je bio na pristaništu u Kaštel Starome. Formirana je velika povorka koja je bila duga nekoliko kilometara. Povorku je predvodilo osam seljačkih glazbi koje su naizmjenično svirale narodne pjesme obilazeći Kaštel Stari, Kaštel Novi i Kaštel Štafilić. Skup je otvorio načelnik donjokaštelanske općine Baldo Babin, a glavni je govornik bio Mačekov izaslanik Žiga Scholl koji je prisutne pozdravio u ime predsjednika Mačeka i potpredsjednika Košutića te je govorio o 1918. godini i o 14 Wilsonovih točaka te o političkom radu i djelovanju Stjepana Radića u to vrijeme, zatim o punktacijama radi kojih je Maček bio osuđen na tri godine zatvora te o sporazumu Ujedinjene opozicije. Poslije Scholla govorili su narodni zastupnici Ivan Petar Mladineo (Brač), Ivo Robić (Velika Gorica), Stipe Matijević (Makarska), Josip Berković (Hvar), Jozo Mratinović (Kaštel Lukšić), Karlo Žunjević (Preko), Dane Škarica (Šibenik), Mate Goreta (Knin), Pavao Krce (Sinj); senator Šime Belamarić (Šibenik) i načelnik Ivo Smolić (Sinj) u ime svih HSS-ovih načelnika iz Dalmacije. Iz splitskog kotara bili su na skupštini svi načelnici te načelnici Hvara Miho Domančić, Starigrada Maroević, Selca na Braču Štambuk i drugi. Posljednji je govorio predsjedatelj skupa Kaliterna.[292] To je do tada bio najveći skup HSS-a u splitskom kotaru. Sastanci HSS-a po cijelom splitskom kotaru nastavljaju se i tijekom proljeća i ljeta 1937. godine. U Solinu je 28. svibnja održan sastanak članstava HSS-a u dvorani Seoske blagajne koji je otvorio tajnik solinske organizacije HSS-a Marin Kljaković, a glavni govornik je bio povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić. Čulić je u svome govoru obrazložio ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta* te aktualnu političku situaciju. Uz Čulića na sastanku je bio i tajnik splitske organizacije HSS-a Šime Poduje koji je *uspoređivao vanjskopolitičku situaciju s unutarnjopolitičkom*.[293] U Marini kod Trogira 28. svibnja Paško Kaliterna je održao širi sastanak pristaša HSS-a. Prisustvovali su brojni izaslanici iz obližnjih sela koji su dali opširan izvještaj o uspješnim akcijama suzbijanja nepismenosti. Nakon toga Kaliterna je održao

[292] Novo doba, godina XXI: broj 79 od 4. travnja 1938: 5.
[293] Jadranski dnevnik, godina V: broj 126 od 30. svibnja 1938: 3.

duži govor o vanjskoj i unutarnjoj političkoj situaciji. Naglasio je *kako je njihov pravac seljačka demokracija i kako se hrvatski narod neće dati od nikoga u tom svom pravcu smesti odakle god dolazili takvi pokušaji da se HSS skrene, bilo nadesno bilo nalijevo*.[294] Nakon sastanka u Marini Kaliterna je održao sastanak i u Trogiru s vodećim ljudima tamošnjeg HSS-a: članovima općinske uprave, članovima odbora kotarske organizacije HSS-a i predsjednikom trogirskog ogranka Seljačke sloge. Kaliterna ih je upozna s unutrašnjom političkom situacijom i s lokalnim političkim prilikama. Svi prisutni *potpuno su odobrili izlaganja hrvatskog narodnog zastupnika te su zaključili da će budno paziti da nitko u ovim, za hrvatski narod historijskim momentima, ne dođe mutiti slogu čvrstih hrvatskih redova, a naročito onda kad dolaze s drugim intencijama i ideologijama koje su hrvatskom seljačkom narodu strane*.[295]

Kontinuirani rad prvaka HSS-a u Dalmaciji za cilj je imao održavanje stranačke organiziranosti i okupljanje naroda u iščekivanju novih parlamentarnih izbora odnosno konačnog rješenja *Hrvatskog pitanja*.

Početkom lipnja 1938. godine u organizaciji kotarske organizacije HSS-a u Splitu održao je predavanje glavni urednik *Hrvatskog dnevnika* Ilija Jakovljević na temu *Na domu i u svijetu*. Kroz tu je temu iznio dotadašnja postignuća HSS-a i *Hrvatskog narodnog pokreta* – na unutarnjem i vanjskopolitičkom planu. Jakovljević je naveo ključne uspjehe HSS-a i njene politike:

- dobivanje priznanja hrvatske narodne individualnosti i od onih koji su to poricali,
- očuvanje kompaktnosti hrvatskih redova unatoč pokušajima da se hrvatski narod razjedini,
- očuvanje svijesti o ljudskom dostojanstvu i o slobodi čovjeka u trenutku kada su se svijetom širili različiti totalitarizmi,
- socijalna komponenta Hrvatskog seljačkog pokreta,
- svijest da se samo svojim vlastitim snagama i solidarnošću mogu postići politički, a potom i gospodarski ciljevi.[296]

Jakovljevićev dolazak u Split je bitan u kontekstu Hrvatskog dnevnika koji je bio najtiražnije i najutjecajnije glasilo HSS-a tako da su i njegove poruke imale veću težinu. Pri tome se, kao što je to bilo i uobičajeno, pozivao i na autoritet vođe Vladka Mačeka te na Stjepana Radića. Isti je dan u nedjelju poslijepodne u Kaštel Starome održan sastanak općinskih vijećnika HSS-a i predstavnika mjesne organizacije HSS-a. Sastanku je predsjedavao Paško Kaliterna, a rješavala

[294] Jadranski dnevnik, godina V: broj 126 od 30. svibnja 1938: 4.
[295] Jadranski dnevnik, godina V: broj 127 od 31. svibnja 1938: 4.
[296] Novo doba, godina XXI: broj 132 od 7. lipnja 1938: 5-6.

su se razna komunalna pitanja. Nakon prvog dijela sastanka nastupio je i Ilija Jakovljević koji je održao svoje predavanje (slično kao i u Splitu).[297]

Iz Zagreba i dalje u Dalmaciju dolaze istaknuti članovi HSS-a koji drže predavanja na političkim skupovima. Boravak im se organizira na način da u istome danu obiđu više mjesta da tako budu dostupniji što većem broju članova i pristaša. Nastavljena je i reorganizacija mjesnih organizacija HSS-a. U Kučinama u splitskome kotaru održana je 28. kolovoza reorganizacija mjesne organizacije HSS-a. Izaslanik splitske kotarske organizacije bio je tajnik općinske organizacije HSS-a za sela splitskog kotara Marin Kljaković koji je na početku sastanka govorio o svrsi političke i ostalih organizacija *Hrvatskog seljačkog pokreta.* Potom je izabran odbor mjesne organizacije HSS-a.[298] U raspravi koja je uslijedila prisutni su iskazali želju cijelih Kučina da u svome mjestu sagrade svoj seljački dom. Dvojica pristaša HSS-a u tu su svrhu obećala darovati zemljište, a vlasnik kamenoloma Roguljić obvezao se dati besplatno potrebnu količinu kamena za gradnju. Seljaci bi besplatno radili na izgradnji. Tako su predviđali da bi im za taj poduhvat trebalo još 20.000 dinara.[299] U Omišu je 4. rujna održan *pouzdani sastanak* mjesne organizacije HSS-a na kojem je izabrana uprava omiške mjesne organizacije HSS-a.[300] Na sastanku je bio i Jozo Mratinović koji je govorio o aktualnoj političkoj situaciji, svrsi *Hrvatskog seljačkog pokreta* te o zadaćama dužnosnika i članova u stranci. Izabrani predsjednik Ivan Škarica je rekao da će raditi *punom parom u hrvatskom seljačkom duhu*.[301]

U splitskom kotaru dominira Paško Kaliterna koji održava kontinuirano sastanke gotovo u svim mjestima, a zbog praktičnije organizacije i rada kotarski se HSS dijeli na tri (pod)kotarske organizacije u kojima će opet ključnu ulogu imati Kaliterna. Bile su to (pod)kotarske organizacije: istočna broj 1 za Poljica i Omiš, središnja broj 2 za zagorski dio od Klisa do Muća i od Dugopolja do Kotlenica te zapadna broj 3 za Trogir i njegovu okolicu. Sjednica kotarske (pod)organizacije Split 2 održana je 18. rujna u Klisu, a na njoj su bili predstavnici organizacija HSS-a iz Klisa, Klis Brda, Dugopolja, Konjskoga, Kotlenica, Kotlenica-Liske, Bakovića, Baračanca Velikog, Prugova Donjeg, Gizdavca, Muća Gornjeg, Muća Donjeg, Sutine, Ogorja Gornjeg, Milešine Velike, Bračevića, itd. Sjednicu je uz prisustvo narodnog zastupnika Joze Mratinovića vodio predsjednik te kotarske (pod)organizacije HSS-a Ante Mijić. Mratinović je

[297] Jadranski dnevnik, godina V: broj 132 od 7. lipnja 1938: 3; broj 133 od 8. lipnja 1938: 6.
[298] Izabrani su: predsjednik Marin Roguljić (dotadašnji predsjednik), potpredsjednik Jozo Roguljić, tajnik Jakov Matković, blagajnik Blaž Matković i odbornici Andrija Roguljić, Ante Marković, Ivan Matković i Jerko Marković. (Seljački dom, godina XXVI: broj 44 od 13. listopada 1938: 5.)
[299] Seljački dom, godina XXVI: broj 44 od 13. listopada 1938: 5.
[300] U upravu omiške organizacije jednoglasno su izabrani: predsjednik Ivan Škarica, potpredsjednik Vjeko Vučić, tajnik Milan Veltuskij i blagajnik Ivo Vrdoljak. (Seljački dom, godina XXVI: broj 44 od 29. rujna 1938: 5.)
[301] Seljački dom, godina XXVI: broj 44 od 29. rujna 1938: 5.

prenio sadržaj razgovora koji je neposredno prije toga imao kod predsjednika Mačeka u Zagrebu te je govorio o prilikama u zemlji i svijetu. Mijić je govorio o situaciji u tvornicama cementa iz kojih su se tjerali dalmatinski Zagorci i koje se nazivalo strancima.[302] U Omišu je u prostorijama općinske zgrade 17. listopada održan sastanak mjesne organizacije HSS-a za Omiš. Sastanak je otvorio predsjednik te organizacije Ivo Škarica, a govornici su bili tajnik mjesne organizacije Milan Veltuskij i izaslanik Središnjice Gospodarske sloge Josip Šunjić. Veltuskij je govorio o političkim prilikama te o radu organizacija *Hrvatskog seljačkog pokreta* (posebno Seljačke sloge, Gospodarske sloge i Hrvatske seljačke zaštite). Šunjić je objašnjavao što Gospodarska sloga radi oko prehrane pučanstva u pasivnim krajevima.[303]

Početkom lipnja 1938. godine održan je veliki sastanak pristaša HSS-a u gradu Splitu u prostorijama Bratovštine sv. Petra na Lučcu na koji je bilo pozvano oko 800 članova gradske organizacije. Predsjedao je Silvestar Giunio koji je kao temu naveo osnivanje kandidacijskog odbora koji bi imao provesti redovite izbore za upravu mjesne organizacije HSS-a za grad Split. Rekao je kako su već održani prethodni sastanci na kojima je bilo riječi o članovima kandidacijskog odbora te je pročitao predložena imena proizašla s tih prethodnih sastanaka. Ranija uprava splitske organizacije HSS-a bila je svojevremeno na strane stranačkog vodstva raspuštena pa ju je trebalo ponovno uspostaviti. Nova uprava je trebala biti *izražaj složnog mišljenja svih članova, što je važno naročito u Splitu gdje su se koji put javljali sporovi i trvenja. Preko toga svega treba proći i na sve treba zaboraviti u interesu narodne stvari*. Ivo Čulić je pročitao iz statuta stranke upute za stvaranje organizacije HSS-a, ističući da se treba tih uputa držati što dosada nije uvijek bio slučaj. Ivo Radić je pozdravio inicijativu i predložio da se kandidacijski odbor proširi tako da u njemu bude većina seljaka i radnika jer u Splitu seljaci i radnici čine većinu članova. Petar Šegvić je izrazio želju za jačim sudjelovanjem u upravi organizacije onih članova koji djeluju i inače u Gospodarskoj slozi i Seljačkoj slozi (pozivajući se na Mačekove izjave u tom pogledu). Šime Poduje kaže kako nije važno hoće li u upravi organizacije biti više radnika, seljaka ili građana, već je važno da se radi po intencijama vodstva stranke, u duhu ideologije *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Giunio je govorio o zadacima i ideologiji *Hrvatskog seljačkog pokreta* te je rekao da u redovima HSS-a uz hrvatskog seljaka ima mjesta i hrvatskom radniku, hrvatskom obrtniku i hrvatskom kapitalistu jer su svi oni sastavni dio hrvatskog seljačkog naroda. U kandidacijski odbor izabrano je još šest težaka i šest radnika tako da je u odbor ukupno izabrano preko 70 članova.[304]

[302] Seljački dom, godina XXVI: broj 44 od 13. listopada 1938: 6.
[303] Seljački dom, godina XXVI: broj 48 od 10. studenoga 1938: 5.
[304] Novo doba, godina XXI: broj 132 od 7. lipnja 1938: 2.

Taj odbor je dobio zadatak pripremiti i sazvati skupštinu svih članova HSS-a u Splitu na kojoj će biti izabrana nova uprava mjesne organizacije HSS-a u Splitu, što se tada nije ostvarilo. Poslije uspostave splitske gradske organizacije 1936. godine i njenog rada do prve polovice 1937. godine dolazi do prvog pokušaja njenog obnavljanja u lipnju 1938. godine jer je ona tada već neko vrijeme raspuštena i ne funkcionira. S obnoviteljskog inicijalnog sastanka šalju se pomirljivi tonovi o zajedništvu i slozi, ali na tom sastanku ne sudjeluju ni Kaliterna ni Berković. Taj pokušaj nije uspio pa se na realizaciju uspostave organizacije HSS-a u gradu Splitu čekalo još godinu i po.

Grad Šibenik bio je u Primorskoj banovini drugi po veličini dalmatinski grad i središte sjeverne Dalmacije. Za razliku od Splita i splitskog kotara u kojem se HSS često suočavala s internim sukobima vlastitih članova, u Šibeniku i šibenskom kotaru međusobni odnosi stranačkih prvaka HSS-a bili su dobri i bez sukoba. Sredinom prosinca 1936. godine u gradskome kazalištu u Šibeniku održana je skupština mjesne organizacije HSS-a u Šibeniku. Skupštini je uz vodstvo mjesne organizacije prisustvovao tajnik političke pisarne Vladka Mačeka Jakov Jelašić i Mačekov izaslanik Andrija Pavić. Skupštinu je otvorio narodni zastupnik Dane Škarica koji je nakon pozdrava izvijestio članstvo o radu i trenutnom stanju organizacije u Šibeniku te o uspjesima i budućem radu koji će biti *zasnovan na široj osnovi*. Potvrda je to činjenice da je stranka, osnažena nakon općinskih izbora u studenome 1936. godine, krenula u novu fazu svoga djelovanja te se pripremala za sljedeće parlamentarne izbore. Nakon Škarice održao je govor Jakov Jelašić. On je iznio političke prilike u zemlji i opisao značenje *Hrvatskog pitanja*. Na posljetku je jednoglasno, aklamacijom izabrana uprava šibenskog HSS-a: predsjednik Dane Škarica, potpredsjednik Oskar Novak, tajnik Dragutin Vidović, blagajnik Jakov Trcanović i još devet odbornika.[305] Dan poslije u prostorijama Hrvatskog seljačkog doma održana je skupština predsjednika mjesnih i općinskih organizacija HSS-a iz šibenskog kotara. Biralo se najprije općinsko vodstvo HSS-a za općinu Tisno pa vodstvo za sela šibenskoga kotara pa vodstvo HSS-a za cjelokupni šibenski kotar. Za predsjednika mjesne organizacije HSS-a u općini Tisno izabran je jednoglasno Jure Juraga iz Murtera. Za vodstvo HSS-ovih organizacija u selima šibenskog kotara predložena je jedna lista na kojoj su bili kao predsjednik Blaž Gracin iz Primoštena, a potpredsjednici Mate Car iz Bilica i Grba Ercegović iz Rogoznice. U vodstvo organizacije HSS-a za cijeli šibenski kotar izabrani su za predsjednika Šime Belamarić, za zamjenike Šime Banz iz Pirovca i Stipe Zorica iz Rupa, za tajnike Oskar Novak i Karlo Vidović i za blagajnike Pave Fržop iz Vodica i Faust Zanze iz Prvića. Sve su liste bile jednoglasno

[305] Novo doba, godina XIX: broj 292 od 14. prosinca 1936: 3.

prihvaćene.[306] Po mjestima iz kojih su bili izabrani dužnosnici vidi se kako je postignuta teritorijalna zastupljenost cijeloga kotara. I u šibenskom kotaru, slično kao u drugim dijelovima Dalmacije, HSS organizira posvete zastava kako bi na taj način okupila i motivirala svoje pristaše. U Rogoznici je 29. ožujka 1937. godine posvećeno šest zastava mjesnih organizacija HSS-a. Bilo je prisutno mnoštvo pristaša stranke iz splitskog i šibenskog kotara, a od stranačkih prvaka došli su Paško Kaliterna i Božidar Vučković iz Splita te Dane Škarica i Dragutin Vidović iz Šibenika. Povorka je otišla u župnu crkvu gdje je župnik don Ante Žurić održao misu i posvetio zastave. Zastavama su, između ostalih, kumovali Kaliterna, Škarica i Klementina Vlašić (udovica narodnog zastupnika Šime Vlašića). Za ta su se kumstva birali istaknuti pojedinci kako bi ta zastava i njezina organizacija koju predstavlja, dobili na važnosti. Poslije blagoslova povorka se uputila kroz cijelo mjesto do obale gdje je održan skup. Tu se govorilo o aktualnoj političkoj situaciji i o ideologiji i načelima *Hrvatskog seljačkog pokreta*.[307] Paško Kaliterna i tajnik HRS-a u Splitu Vjekoslav Blaškov ponovno su bili u Rogoznici (na granici šibenskog i splitskog kotara) gdje su 6. svibnja 1937. godine održali sastanke s pristašama HSS-a i s radnicima u Rogoznici. U Rogoznici je izabrana nova uprava, a izaslanici su održali govore o potrebi formiranja Gospodarske sloge, o narodnim pravima i njihovu skorom ostvarivanju, o prijašnjem nesavjesnom radu općinskih uprava, o potrebi sloge radnika i seljaka, itd.[308] U Betini na otoku Murteru održana je 5. srpnja 1937. godine skupština HSS-a na kojoj je izvršena reorganizacija ogranka i jednoglasno izabrana nova uprava. Skupštini su prisustvovali Dane Škarica i predsjednik kotarske organizacije HSS-a Šime Belamarić koji je uvodno rastumačio svrhu i značenje hrvatske seljačke politike.[309]

U šibenskom kotaru ključnu ulogu u radu HSS-a imaju narodni zastupnik Dane Škarica i predsjednik šibenske kotarske organizacije HSS-a, a poslije i senator Šime Belamarić. Njih dvojica zajednički obilaze sva mjesta svoga kotara i bez međusobnih trzavica predvode rad i organizaciju HSS-a.

U Šibeniku je 11. studenoga 1937. godine održan sastanak predsjednika mjesnih i općinskih organizacija HSS-a i predsjednika Seljačke sloge pod predsjedanjem Belamarića i Škarice. Prvo su govorili o potrebi širenja pismenosti te su pročitani podaci o broju nepismenih po pojedinim selima šibenskog kotara. Potom su sve organizacije, koje to još nisu učinile, pozvane da do 8.

[306] Novo doba, godina XIX: broj 293 od 15. prosinca 1936: 4.
[307] Novo doba, godina XX: broj 74 od 30. ožujka 1937: 4.
[308] Novo doba, godina XX: broj 105 od 7. svibnja 1937: 7.
[309] Izabrani su predsjednik težak Vjekoslav Šandrić, potpredsjednik Petar Ferara, tajnik Božo Lukin, blagajnik Branimir Uzoda te odbornici Šime Bosna, Šime Nadarčić, Šime Balin, Joso Škevin i Ive Marin. (Novo doba, godina XX: broj 154 od 6. srpnja 1937: 5.)

prosinca izaberu povjerenika Seljačke sloge. Dogovoreno je da sve organizacije izrade svoje zastave koje bi onda sve zajedno bile blagoslovljene za Uskrs 1938. godine. Škarica je govorio o političkoj situaciji i o sporazumu sklopljenom s Udruženom opozicijom te je pozvao sve da nastave s radom u organiziranju Hrvatske seljačke zaštite. Tumačeći ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta* Škarica je naglasio kako su svi ogranci dužni raditi strogo po uputama koje daje predsjednik Vladko Maček.[310] U Šibeniku je zatim ponovno 8. prosinca u velikoj dvorani Hrvatskog seljačkog doma održan kotarski sastanak HSS-a pod predsjedanjem Šime Belamarića. Bili su prisutni izaslanici mjesnih organizacija, prosvjetni povjerenici ogranaka Seljačke sloge i načelnici općina. Uz dogovor oko prvenstveno prosvjetnih tema Dane Škarica je u svome govoru utvrdio *manjkavosti u nekim organizacijama te moli da se te manjkavosti uklone, a naročito treba paziti da se u organizaciju ne uvlače ljudi koji u hrvatske narodne redove ne spadaju – Ako je netko zalutao, treba nastojati da se povrati ondje gdje mu je mjesto, a ako netko hoće svjesno ometati rad, treba ga iz naših redova odstraniti*.[311] Posebno je protumačio sporazum s Udruženom opozicijom i naglasio potrebu daljnjeg rada na izgradnji HSS-a i Hrvatske seljačke zaštite. I na samom početku 1938. godine prvaci HSS-a su bili na terenu držeći sastanke i konferencije na području cijelog šibenskog kotara. Tako je Šime Belamarić održao sastanke u Šibeniku, Prvić Luci i Trbounju. Teme su bile aktualna politička situacija i djelatnosti raznih organizacija HSS-a (prije svega u suzbijanju nepismenosti). U Šibeniku je 24. veljače pod predsjedanjem Dane Škarice i Šime Belamarića održan kotarski sastanak u Hrvatskom seljačkom domu na kojem je bilo 56 predsjednika mjesnih i općinskih organizacija HSS-a i 40 povjerenika Gospodarske sloge. Belamarić govorio o dužnostima predsjednika mjesnih organizacija i o tome kako oni trebaju raditi, a Škarica je govorio o *Hrvatskom seljačkom pokretu* osvrćući se posebno na *nesnosne* prilike u Prvić Luci o čemu je rekao: *Selu Prvić Luci ne može se poreći hrvatsko rodoljublje od davnine, ali odbor HSS-a nije ispravno radio kada je ispravne Hrvate sela Prvić Luke isključio iz organizacije, odnosno nije im dozvoljavao pristup u organizaciju. One ljude koji su izdavali narod mora se isključiti iz organizacije i ne smije ih se primiti, dok one ljude za koje se ne može ništa neispravno dokazati i koji izjavljuju da su pristaše HSS-a i ispravno rade – odbor je dužan primiti ih u organizaciju HSS-a*.[312] Zbog te situacije donesen je zaključak da se organizacija HSS-a u Prvić Luci raspusti i da se provede njena reorganizacija. Ni na području šibenskog kotara nije prolazilo u potpunosti bez internih neslaganja i međusobnih sukoba članstva HSS-a. Pogotovo u trenutku kad se HSS

[310] Seljački dom, godina XXV: broj 52 od 25. studenoga 1937: 5.
[311] Seljački dom, godina XXV: broj 56 od 23. prosinca 1937: 13.
[312] Seljački dom, godina XXVI: broj 10 od 3. ožujka 1938: 10.

omasovila i kad joj je počeo pristupati veći broj ljudi. Na jednoj strani pazilo se da u HSS ne budu primljeni oni koji su im se zamjerili kao pobornici prijašnjih režima, a na drugoj strani smjenjivani su mjesni dužnosnici koji su stranku držali zatvorenom i koji nisu dozvoljavali nova učlanjivanja. Na istom sastanku 24. veljače izabrani su povjerenici Gospodarske sloge i to: za šibenskog kotarskog povjerenika Branko Cvitan sa zamjenikom Marinkom Seksom, za općinske povjerenike Šime Zubović (općina Tisno), Jure Vlahov (općina Zlarin), Jure Skorin (općina Šibenik) i Frane Marun (općina Skradin).[313] I pri formiranju šibenske kotarske organizacije Gospodarske sloge (što je bio neodvojiv proces na političkim sastancima kotarskih i mjesnih organizacija HSS-a) pazilo se na teritorijalnu zastupljenost svih područja kotara. Šibenska kotarska organizacija održala je potom 18. travnja u prostorijama Hrvatskog seljačkog doma sastanak na kojem su uz Danu Škaricu i Šimu Belamarića bili prisutni svi predsjednici mjesnih organizacija HSS-a te predstavnici ostalih organizacija *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Predsjednici mjesnih organizacija podnijeli su izvješća o radu u svojim organizacijama u kojima su isticali pozitivne rezultate političkog rada HSS-a. Potom je govorio Škarica koji je HSS usporedo s brodom u kojem plovi hrvatski narod, a kormilar je Vladko Maček *koji čvrstom rukom vodi taj brod po burama i olujama prema luci u kojoj se nalazi sreća i zadovoljstvo svega hrvatskog naroda. Ne trebamo se bojati da bi on spustio jedra prije nego mi dođemo do svoga cilja.*[314] Zatim je nastavio govoriti o vanjskoj političkoj situaciji vezano za priključenje Austrije Njemačkoj i o posljedicama tog događaja u Europi ističući kako se Hrvati ne trebaju plašiti dok su složni i odlučni u svojoj borbi. Sastanak je uključivao izvještaje s mjesne razine, ali je također od strane vodstva prema mjesnim organizacijama poslana poruka o trenutnoj političkoj situaciji u zemlji i inozemstvu.

Početkom svibnja 1938. godine izvršena je na sastanku u Prvić Luci reorganizacija mjesne organizacije HSS-a koju je proveo Šime Belamarić.[315] U Trbounju je 15. svibnja 1938. godine održan veliki skup HSS-a na kojem su uz lokalne pristaše stranke sudjelovali i oni iz okolice. Na tom skupu je izabran odbor mjesne organizacije HSS-a.[316] Belamarić i Škarica su govorili o ideologiji HSS-a i o političkoj situaciji.

[313] Seljački dom, godina XXVI: broj 10 od 3. ožujka 1938: 10.
[314] Seljački dom, godina XXVI: broj 24 od 26. svibnja 1938: 5-6.
[315] U upravu mjesne organizacije izabrani su: predsjednik Ante Čače, potpredsjednik Oskar Lučev, tajnik Josip Miloknić i blagajnik Joso Rodin. Za odbornike su izabrani: Stipe Vladić, Stipe Zafranović, Ive Čače, Filip Čače, Toma Parun i Joso Čače. (Novo doba, godina XXI: broj 103 od 3. svibnja 1938: 5.)
[316] Izabrani su za predsjednika Marinko Gašpić, za potpredsjednika Nikola Rodin, za tajnika Josip Jabuka, a za blagajnika Grgo Perkov. U odbor su još izabrani Filip Unić, Šime Grubelić i Ljubo Nikolajević. (Novo doba, godina XXI: broj 115 od 17. svibnja 1938: 4.)

U Šibeniku je ponovno 26. svibnja održan sastanak kotarske organizacije HSS-a na kojem su bili svi predsjednici mjesnih i općinskih organizacija HSS-a. Belamarić je otvarajući sastanak naglasio *da svi funkcioneri organizacija, a napose predsjednici, imaju svojim radom prednjačiti pred ostalim pristašama. Ako su prvaci valjani, onda sve ide dobro i pokret napreduje. Svi moramo biti i na djelu takovi, kakovi smo u mislima, željama i na riječima – i onda je sloboda tu. Sloboda se postiže slogom, razumom i odvažnošću*. Škarica je govorio o političkoj situaciji te o radu Gospodarske sloge za koju je rekao: *Za šibensku okolicu prispjelo je 40 vagona modre galice. Da Gospodarska sloga nije nastupila kao posrednik cijena ne bi bila 580 dinara po kvintalu (kvintal = 100 kg), nego sigurno jedan dinar više po kilogramu što bi značilo da bi narod za 40 vagona platio 400.000 dinara više. Kad ne bi bilo Gospodarske sloge, tvornice i trgovci bi radili što bi htjeli*.[317] U ovoj fazi djelovanja HSS-a očita je organizacijska širina koju stranka zahvaća stvarajući *Hrvatski seljački pokret*. Kotarski sastanci se održavaju sve redovitije i na njih se pozivaju predstavnici mjesnih organizacija i općinski načelnici koji podnose izvještaje o svome radu. Na te sastanke dolaze i predstavnici Seljačke sloge, Gospodarske sloge i Hrvatske seljačke zaštite koji također govore o rezultatima svoga rada. Na tim se sastancima tumači aktualna politička situacija i upute vodstva HSS-a te se donose određene odluke koje se poslije realiziraju na terenu. U međuvremenu, između tih kotarskih sastanaka, vodstvo kotarske organizacije (najčešće narodni zastupnik Dane Škarica i predsjednik kotarske organizacije HSS-a Šime Belamarić) obilazi mjesne organizacije u pojedinim naseljima tumačeći aktualnu političku situaciju i dajući upute za daljnju organizaciju i djelovanje.

Na sličan način kao i u splitskom i šibenskom kotaru djeluju lokalni vođe HSS-a u drugim dalmatinskim kotarima. To su najčešće narodni zastupnici kojima su ti kotari izborna baza i oni u svojim kotarima provode reorganizaciju mjesnih, općinskih i kotarskih organizacija HSS-a te osnivanje drugih organizacija, prvenstveno Seljačke i Gospodarske sloge te Seljačke zaštite. Njihova je uloga i koordinacija rada svih organizacija *Hrvatskog seljačkog pokreta* te njihova komunikacija s općinskim upravama koje su od 1936. godine u rukama HSS-a.

U kotaru Preko održano je u veljači 1937. godine nekoliko sastanaka: 15. veljače u Silbi, 19. veljače u Velikom Iži i 20. veljače u Sali. Na tim su sastancima sudjelovali svi predsjednici mjesnih organizacija HSS-a, povjerenici Gospodarske sloge te općinski načelnici i vijećnici. Tema je svuda bila općinski proračuni za 1937./1938. godinu. Istaknuto je da su općinski nameti smanjeni za 80%. Sastanke je predvodio narodni zastupnik Karlo Žunjević koji je detaljno

[317] Seljački dom, godina XXVI: broj 28 od 23. lipnja 1938: 5-6.

izvijestio o aktualnoj političkoj situaciji i pozvao prisutne *da ostanu i dalje čvrsti i vjerni idejama vodiljama vođe i učitelja Stjepana Radića koje neokaljane čuva i brani predsjednik dr. Vladko Maček.*[318] Doneseni su zaključci vezano za rad na političkom, gospodarskom i prosvjetnom polju. Sličan je sastanak u kotaru Preko održan i na otoku Ugljanu početkom ožujka gdje je također glavna tema bio općinski proračun za 1937./1938. godinu u kojem su općinski prirezi smanjeni za 70%. Također su u proračun unesene stavke za popravak puteva i za socijalnu pomoć što u ranijim proračunima nije bio slučaj.[319] Od 5. do 25. studenoga 1937. godine Karlo Žunjević je obišao cijeli kotar Preko držeći sastanke gotovo svugdje, u svim mjestima. Sastanci su održani u mjestima: Olib, Molat, Brgulje, Zapuntel, Ist, Silba, Kali, Poljana, Sutomišica, Ošljak, Lukobran, Iž Veli, Iž Mali, Sali, Zaglava, Luka, Žman, Ugljan, Kukljice, Preko, Soline, Verunić, Veli Rat, Božava, Žverinac, Dragove, Bribinj i Savar. Svi su ti sastanci bili dobro posjećeni od pristaša HSS-a što se tumačilo kao iskazivanje pripadnosti Hrvatskom seljačkom pokretu i potpora Vladku Mačeku. Zastupnik Žunjević je na sastancima objašnjavao razloge nastanka *Hrvatskog seljačkog pokreta* i u čemu se on sastojao. Pojašnjavao je i rad Gospodarske sloge te njene poduzete akcije u postizanju cijena maslinova ulja te nabavke brašna i pšenice. Na sastancima je organizirana i akcija za suzbijanje nepismenosti za osobe između 8 i 50 godina. Zatražena je što brojnija pretplata na *Seljački dom,* a tom se prilikom prijavilo novih 254 pretplatnika. U svim su mjestima održane sjednice mjesnih odbora HSS-a kojima su dane upute za rad HSS-a, Gospodarske sloge, Seljačke sloge i Hrvatske seljačke zaštite. U Silbi, Malom Ižu, Velom Ižu, Žmanu, Kukljici i Preku izvršena je reorganizacija mjesnih odbora, a novi su odbori birani na Ošljaku i u Žverincu. Kotar Preko se sastojao od 13 naseljenih otoka te više nenaseljenih otoka i otočića. Imao je ukupno oko 26.000 stanovnika u 33 sela te 29 škola. Broj nepismenih je bio relativno malen. Općina Preko je imala 12.000 stanovnika i oko 500 nepismenih; općina Silba je imala 4.000 stanovnika i od toga 130 nepismenih; općina Iž Veli 4.000 stanovnika, a 170 nepismenih; općina Sali 3.000 stanovnika i 200 nepismenih; općina Božava 3.000 stanovnika i 300 nepismenih. U cijelome kotaru od 26.000 stanovnika njih 1300 je bilo nepismenih (od 8 do 50 godina). Većina nepismenih bile su starije žene.[320]

Narodni zastupnik koji je često u ime vodstva HSS-a boravio u Dalmaciji, bio je Ljudevit Tomašić. On je u svojim nastupima znao biti izrazito žestok i izravan te je najavljivao skoro

[318] Seljački dom, godina XXV: broj 10 od 4. veljače 1937: 6.
[319] Seljački dom, godina XXV: broj 12 od 18. ožujka 1937: 5.
[320] Novo doba, godina XX: broj 277 od 29. studenoga 1937: 3; broj 278 od 30. studenoga 1937: 5; Seljački dom, godina XXV: broj 54 od 9. prosinca 1937: 6.

rješavanje *Hrvatskog pitanja*. U općinu Preko je došao početkom prosinca 1937. godine održati politički skup o čemu je kotarsko načelništvo izvijestilo Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu. U izvještaju se navodi je skup održan u prisustvu narodnog zastupnika Karla Žunjevića i 300 osoba i da je Tomašić govorio o tadašnjoj političkoj situaciji pri čemu je iznio oštre i beskompromisne stavove, ističući hrvatske simbole i političke ciljeve do kojih je željele doći politika HSS-a: Hrvatski sabor i Hrvatska vlada te čak i hrvatska puška u hrvatskim rukama. To je bila slika de facto suverene i samostalne države. Pri tome se pozivao na Mačeka dajući do znanja da tumači ciljeve *Hrvatskog seljačkog pokreta*, svih Hrvata i HSS-a. Istaknuo je poseban položaj kotara Preko u odnosu na tada susjednu Italiju i poteškoće koje su time stvorene.[321] Tomašić je istaknuo i važnost Seljačke sloge govoreći kako je spasila mnoštvo seljaka omogućujući im povoljnu kupnju modre galice koju bi inače veliki trgovci prodavali po višestruko većim cijenama. Isto je istaknuo da Seljačka sloga u Preku duguje Središnjici u Zagrebu za članarine 10.000 dinara i da to treba uplatiti. Govorio je o važnosti nadolazećih izvanrednih općinskih izbora u općini Preko i da na njima treba biti istaknuta samo jedna HSS-ova lista. Po njemu nitko ne bi trebao ići *s popovima i pučkašima jer takvima neće dobro biti*. Komentar izvjestitelja (kotarskog načelnika) je kako Tomašić unosi nemir među narod i kako vodstvo HSS-a stvara revolucionarno raspoloženje u masama koje su do tada bile smirene. Posebno se to odnosi na ustrojavanje Hrvatske seljačke zaštite koju izvjestitelj po ustroju uspoređuje s ustaškom emigrantskom organizacijom. Smatra da je Tomašić ostavio loš dojam pogotovo kod pristaša HPS-a i da je na taj način stvorio napetost i podvojenost među pristašama bivše HSS. Na kraju je Tomašić nagovijestio skoro okupljanje zastupnika i pristaša HSS-a u Zagrebu kod Vladka Mačeka gdje će se rješavati pitanje slobodne Hrvatske; istaknuo je da će

[321] Iz govora Ljudevita Tomašića u kotaru Preko: *Vi ste ovdje dosta šikanirani, tučeni i mučeni i nazivani Italijanima pa se i danas ta sila od strane vlasti nad vama sprovodi. Vas progone i šikaniraju beogradski plaćenici i cincari, ali vas ne smiju tući danas jer im vi odmah pokažete zube. Mi dobro vodimo računa koji su sve vas tukli i gnjavili, a neki se i sada tu nalaze, kojima će suditi narodni sud. Ako koji uspije pobjeći u Srbiju i tamo će mu suditi narodni sud. Hrvatski narod uvijek se borio protiv Beča i Rima pa će, Boga mi, i protiv Beograda. Vi dobro znate da u ovoj državi nema pravde i da je Vidovdanski ustav 1921. godine donesen bez Hrvata, a izglasana diktatura donijela je ustav 1931. godine s poslanicima biranim od sreskih načelnika i od žandara s kundakom pa se i ovaj mora ukinuti... Sadašnja Vlada je mnogo bolja, ali ne zaslugom Stojadinovića i Korošca, već zaslugom Hrvatskog seljačkog pokreta. Vlada Stojadinovića isto je diktatorska, ali visi o koncu kao o paučini. Mi Hrvati, a ima nas 4 milijuna, bili smo do 5. svibnja 1935. godine svi u tamnicama kad smo dobili malo zraka i lakše dišemo, a sada će skoro doći vrijeme i vrata od tamnice te osloboditi hrvatski narod od Subotice do Kotora jer svi jednim duhom dišemo i očekujemo slobodnu seljačku hrvatsku državu. Sadašnja Vlada Stojadinovića sprijateljila se s Italijom i idu jedni drugima i ljube se, a dobro znaju da su im prije tri godine ubili kralja. Da bismo jednom bili načisto kažem da mi hoćemo svoj Sabor i Hrvatsku vladu u Zagrebu i hrvatsku pušku u svojim rukama. Hrvatska seljačka zaštita koju je osobno pokrenuo dr. Maček ima stalno vježbati i uskoro će čuvati granicu jer će do toga vrlo brzo doći, a ako je kojem sreskom načelniku ili žandarmeriji krivo, recite im neka se obrate na dr. Mačeka u Zagrebu.* (HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 660. *Sresko načelstvo izvještava Ministarstvo unutrašnjih poslova o održanoj konferenciji pristalica HSS-a u Preku*, Preko, 1937.)

vodstvo HSS-a *ići pred narodom ako bude trebalo i u krv za slobodnu Hrvatsku, ali da je stvar već uređena i da neće trebati prolijevati krv*. Zbog ovog političkog nastupa i govora, Tomašić je prijavljen državnom tužitelju u Šibeniku, ali pošto je bio narodni zastupnik policija protiv njega nije postupala.[322] Napravljena je i reorganizacija organizacije HSS-a za kotar Preko u sklopu koje je izabran odbor i njegov predsjednik Roko Dunatov. Prva im je odluka bila odobravanje kandidacijske liste za prijevremene općinske izbore u općini Preko koju je nosio Roko Košta.[323]

Tomo Baburić je kao narodni zastupnik iz Savske banovine često dolazio u Dalmaciju još od 1936. godine obilazeći gotovo sve dalmatinske kotare i pri tome sudjelujući u reorganizaciji mjesnih organizacija HSS-a. On je od 19. rujna 1937. godine obilazio biogradski kotar u pratnji zastupnika Josipa Silobrčića. Prvo su održali sastanak u Biogradu na Moru gdje je Baburić okupljenima tumačio ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Sljedećih dana obišli su općinu Nin gdje su održani sastanci u selima Kožino, Petrčane, Zaton, Privlaka, Vrsi i Ražanac. Svugdje su sastanci bili dobro posjećeni i njihovi su govori bili odobravani. Zatim su bili u selima Poljica, Poličnik i Briševo te u općini Zemunik (sela Zemunik, Škabrnja i Sukošan). Svugdje je tema bila aktualna politička situacija i organiziranje unutar *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Kako se u Biogradu nalazio i zastupnik Đuka Kemfelja tako su jedan dan u Biogradu u općinskom domu organizirali stranačku konferenciju za općinske načelnike i predsjednike mjesnih organizacija HSS-a za kotareve Preko, Benkovac i Biograd na Moru. Konferenciji su predsjedali narodni zastupnici Karlo Žunjević, Đuka Kemfelja, Toma Baburić i Josip Silobrčić te predstavnici kotarskih organizacija HSS-a Benkovca i Biograda Martin Frković i Frane Vulin.[324] Krajem svibnja i početkom lipnja 1938. godine u kotaru Biograd na Moru četiri dana boravi kao izaslanik Vladka Mačeka Ljudevit Tomašić koji s Josipom Silobrčićem održava sastanke u više mjesta toga kotara. Prvi je dan održao sastanak u Škabrnji za općinsku organizaciju HSS-a općine Zemunik. Sastanak je prerastao u opći skup jer se u kratkom roku okupio narod i iz okolnih sela. Tomašić im je govorio o aktualnoj političkoj situaciji. Na kraju se skup pretvorio u narodno veselje uz igranje kola. Istoga dana poslijepodne u Poljicima je održan sastanak za općinsku organizaciju HSS-a općine Nin. I na tom sastanku dogodilo se slično što i u Škabrnji. Drugi dan je održan sastanak u Bibinju na kojem je jednoglasno izabran novi odbor mjesne organizacije HSS-a te isto tako u Sukošanu (obadva mjesta su u općini

[322] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 660. *Sresko načelstvo izvještava Ministarstvo unutrašnjih poslova o održanoj konferenciji pristalica HSS-a u Preku*, Preko, 1937.
[323] Seljački dom, godina XXV: broj 55 od 16. prosinca 1937: 5.
[324] Novo doba, godina XX: broj 224 od 27. rujna 1937: 3.

Zemunik). Tomašić je u Bibinju i Sukošanu govorio okupljenima o *jakom i neslomivom Hrvatskom seljačkom pokretu koji u svom programu ima kao najvažnije zahtjeve čovječnost i pravicu*. Treći dan je bio sastanak na otoku Pašmanu gdje je obnovljena mjesna organizacija HSS-a, a poslije je u Neviđanima održan sastanak za cijelu općinsku organizaciju HSS-a koja se zbog interesa mnoštva naroda pretvorila u skup. Treći dan održan je uži sastanak u Biogradu na Moru gdje je uz zastupnike Tomašića i Silobrčića bio prisutan i zastupnik Žunjević. Na tom su sastanku zaključili da se u Biogradu obnovi mjesna organizacija HSS-a i u tu je svrhu izabran odbor od šest osoba na čelu s liječnikom Kalinićem. U Biogradu je poslije održan i širi sastanak za pristaše HSS-a na kojem je Tomašić govorio o političkoj situaciji. Posljednji, četvrti dan boravka Ljudevita Tomašića u biogradskom kotaru u Sukošanu je održan sastanak biogradske kotarske organizacije HSS-a na kojem su predsjednici svih mjesnih organizacija podnijeli izvještaje o radu. Kako se dotadašnji predsjednik kotarske organizacije HSS-a Frane Vulin zahvalio na dužnosti, izabrano je novo predsjedništvo kotarske organizacije i predsjednik Roko Milković.[325]

Dana 13. ožujka 1937. godine održan je u Vrboskoj na otoku Hvaru sastanak svih općinskih načelnika hvarskog kotara na kojem se raspravljalo o položaju općina i općim prilikama. Sastanku je nazočio i Josip Berković. On je također govorio obrazlažući aktualne političke prilike. Na tom sastanku izabrano je kotarsko vodstvo HSS-a. Za predsjednika je izabran težak iz Starigrada Juraj Milašić, za potpredsjednika težak iz Gdinja Melko Ćurin, za tajnika Jelšanin Božidar Bortapeli i za rizničara Mihovil Stipišić iz Vrboske. Na posljetku je isti dan Berković održao i sastanak s povjerenicima Gospodarske sloge. Na tom su sastanku iznesene teške gospodarske prilike seljaka na otoku Hvaru kojima je u nekim situacijama prijetila i glad. Apelirali su na Gospodarsku slogu u Zagrebu i na predsjednika Vladka Mačeka da se zauzmu za hvarske seljake. Razgovarali su i osnivanju Seljačke sloge te su zaključili kao je potrebno osnovati tu organizaciju u svakom selu.[326] Na Hvaru je u Starigradu 10. listopada održan sastanak na kojem su bili *svi organizirani članovi HSS-a* iz obližnjih sela Dol, Vrbanja, Selca i Rudine. Glavni govornik je bio ponovo Josip Berković koji je pojasnio političku situaciju osvrnuvši se na postignuti sporazum između Seljačko-demokratske koalicije i Udružene opozicije. Taj su sporazum prisutni prihvatili i odobrili dajući puno povjerenje predsjedniku Vladku Mačeku. Berković je zatim tumačio zadatak i ciljeve Gospodarske sloge, Seljačke sloge i posebno Hrvatske seljačke zaštite. Još su govorili povjerenik Seljačke sloge iz Starigrada Ivo

[325] Seljački dom, godina XXVI: broj 27 od 16. lipnja 1938: 6; Jadranski dnevnik, godina V: broj 131 od 4. lipnja 1938: 6.
[326] Novo doba, godina XX: broj 62 od 15. ožujka 1937: 6.

Franetović (o širenju pismenosti i budućim planovima u tom pogledu) te načelnik općine Ante Maroević (o radu u općini i poteškoćama s kojima se susreće).[327] Narodni su zastupnici bili prisutni u svojim kotarima, odnosno u svojoj izbornoj bazi, te su tumačili sve političke aktualnosti što je krajem 1937. godine bio sporazum iz Farkašića. U takvim osjetljivijim političkim situacijama na sastanku su prisutni samo *organizirani članovi HSS-a* što bi značilo formalni članovi HSS-a upisani u stranku. Pri tome se za već donesene odluke vodstva tražila i uvijek dobivala potpora članstva što je davalo legitimitet tim donesenim odlukama (premda naknadno). U mjestu Dol na otoku Hvaru održan je 12. lipnja 1938. godine sastanak na kojem su uz narodnog zastupnika Josipa Berkovića i predsjednika kotarske organizacije HSS-a Juraja Milašića bili svi predstavnici mjesnih političkih, gospodarskih i prosvjetnih organizacija *Hrvatskog seljačkog pokreta* otoka Hvara. Berković je govorio o unutrašnjoj i vanjskoj političkoj situaciji nakon čega se razvila rasprava o političkim, gospodarskim i prosvjetnim pitanjima koja se tiču hvarskog kotara. U tom su smislu doneseni i određeni zaključci te je za kotarskog prosvjetnog povjerenika izabran predsjednik Seljačke sloge u Starom Gradu Ivo Franetović.[328] Berković kao i ostali zastupnici redovito obilazi hvarski kotar u kojem je bio kandidat na listi za Narodnu skupštinu i tu koordinira rad stranačkih organizacija. Uz njegovo prisustvo vrše se izbori mjesnih organizacija HSS-a kao i odbora Seljačke i Gospodarske sloge. U Supetru na otoku Braču je 11. rujna 1938. godine održan veliki skup HSS-a na kojem je bilo preko 12.000 ljudi. Sudjelovalo je i 14 narodnih glazbi te je izvršena posveta zastava iz 22 organizacije HSS-a s otoka Brača. Cijeli je Supetar bio okićen hrvatskim zastavama te su na glavnim prilazima podignuti slavoluci s natpisima: *Vjera u Boga i seljačka sloga*, *Živjela slobodna Hrvatska*, *Prosvjetom k sreći*, itd. Skup je održan ispred župne crkve. U supetarsku luku stizali su parobrodi s pristašama HSS-a iz raznih mjesta srednje Dalmacije: Trogira, Kaštela, Splita, Omiša, Baške Vode, Makarske, Poljica te iz raznih mjesta otoka Brača, Hvara i Visa. Sudionici sa Šolte i obližnjih mjesta otoka Brača stizali su motornim jedrenjacima, a oni iz središnjeg Brača autobusima i pješice. Parobrodom *Šipan* stiglo je vodstvo HSS iz Splita, zajedno s izaslanikom predsjednika Mačeka, narodnim zastupnikom Ivanom Pernarom. Njega je pri iskrcaju dočekalo predstavništvo kotarske organizacije HSS-a na Braču na čelu s narodnim zastupnikom bračkog kotara Ivanom Petrom Mladineom i predsjednikom kotarske organizacije Jurislavom Borićem. Bili su još prisutni zastupnici Josip Berković, Dane Škarica, Josip Silobrčić, Paško Kaliterna, Stipe Matijević, Pavao Krce, Mihovil Vuković, Ivo Šeparović te senator Šime Belamarić kao i svi načelnici otoka Brača i brojni načelnici općina s otoka

[327] Seljački dom, godina XXV: broj 47 od 4. studenoga 1937: 6.
[328] Seljački dom, godina XXVI: broj 29 od 30. lipnja 1938: 5.

srednje Dalmacije. Nakon iskrcavanja i okupljanja formirana je povorka koja je uz sviranje glazbi, pjevanje i klicanje obišla cijelo mjesto. Zaustavili su se na obali gdje je prigodno na otvorenome bila služena misa koju je predvodio mjesni kapelan Ante Krstulović, a potom je uslijedila posveta 22 zastave organizacija HSS-a otoka Brača koju je izvršio hvarski biskup Mihovil Pušić. Veći dio njegova govora odnosio se na isticanje veza između katoličanstva i hrvatstva te on Katoličku crkvu postavlja kao ključnu organizaciju zaslužnu za očuvanje hrvatskog naroda. Tu ulogu Crkve ističe kroz povijest, ali i u svome vremenu postavljajući je uz narod, a nasuprot *marksistima, pučkofrontašima, komunistima, filomarksistima i ostalim protivnicima hrvatskog naroda*.[329] Time je Crkvu zapravo svrstao uz bok HSS-u jer je nastupajući na skupu HSS-a kao neprijatelje Crkve i naroda nabrojio sve tada aktualne protivnike HSS-a unutar hrvatskog nacionalnog korpusa. Slično je dva mjeseca prije hvarskog biskupa Pušića u Šibeniku nastupio biskup šibenski Jerolim Mileta. Ipak ni jedan ni drugi kao protivnike Crkve i hrvatskog naroda ne navode režim i vlast. Kao govornici nastupili su svi narodni zastupnici, a Mačekov izaslanik Pernar je nadovezujući se na biskupa Pušića rekao: *Kad su se dvije snage udružile, a to su Katolička crkva i hrvatska sloga, nema sile koja može slomiti hrvatski narod*... Govoreći zatim o radničkom pitanju Pernar je istakao da će *u slobodnoj Hrvatskoj biti riješeni radnički odnosi i neće dolaziti do sukoba s poslodavcima*. Svi su ostali uobičajeno govorili o političkoj situaciji, gospodarskim problemima, potrebi zajedništva, itd. Uz to je Berković rekao *da je stanje tako ozbiljno da nitko ne zna neće li već sutra izbiti teški međunarodni sukobi koji mogu biti katastrofalni za sve narode u Europi... HSS-ova borba nije kapitalistička ni fašistička ni komunistička, ona je borba hrvatskog seljačkog naroda za pravicom i slobodom, kakvu nam je Bog dao*.[330] Pozvao je sve prisutne u borbu za slobodu pod mudrim vodstvom Vladka Mačeka. Brački skup je održan kao do tada najveći skup na srednjodalmatinskim otocima, a pokazao je da Katolička crkva, na razini episkopata, tada čvrsto i otvoreno stoji na strani HSS-a. Također su se osjećale napete europske prilike koje će u hrvatskoj i jugoslavenskoj politici imati sve više utjecaja na daljnji razvoj događaja.

Narodni zastupnik Tomo Baburić 13. svibnja 1938. godine stiže na Korčulu na kojoj je obišao sva mjesta zadržavši se četrnaest dana. Cilj njegova dolaska bio je pregled rada organizacija HSS-a na čitavom otoku i njihova reorganizacija gdje je to bilo potrebno. Cijelo vrijeme domaćini su mu bili narodni zastupnik Ivo Šeparović i tajnik kotarske organizacije Dinko Sarnečić. Sastanci su održani u Vela Luci, Smokvici, Čari, Pupnatu, Žrnovu, Lumbardi, Račišću, Korčuli, a u Blatu je održana javni skup. Baburić je svuda pozivao narod na slogu. U

[329] Novo doba, godina XXI: broj 213 od 12. rujna 1938: 5.
[330] Isto.

većini mjesta na Korčuli ostale su iste uprave organizacija HSS-a jer su većinom sve birane u listopadu 1937. godine prigodom dolaska narodnog zastupnika Tome Vojkovića. Izabrana je nova uprava HSS-a za općinu Korčula i za kotar Korčula.[331]

Narodni zastupnik Stipe Matijević održao je krajem kolovoza 1937. godine više stranačkih sastanaka HSS-a u Makarskom primorju zajedno s načelnikom makarske općine Jurajem Jurišićem i predsjednikom kotarske organizacije HSS-a Stipom Borićem iz Podgore. Sastanke su održali u Drveniku, Podaci, Bristu, Gradcu, Baćini i Zaostrogu. Matijević je prisutnima govorio o aktualnoj političkoj situaciji, Seljačkoj slozi i Hrvatskoj seljačkoj zaštiti te je u nekim mjestima provodio i reorganizaciju HSS-a. Naglasak je stavio *na potrebu držanja uputa koje je izdao vođa hrvatskog naroda dr. Vladko Maček*. Jurišić je govorio o radu općinskih odbora i o Gospodarskoj slozi pozvavši seljake *da se učlane u tu gospodarsku organizaciju jer im je to jedini spas*.[332] Matijević je i u Vrgorcu 9. kolovoza održao sastanak HSS-a na kojem su bili predstavnici mjesnih organizacija HSS-a, Gospodarske sloge i povjerenici Hrvatske seljačke zaštite. Sutradan 10. kolovoza održao je sličan sastanak u Makarskoj zajedno s načelnikom općine Jurjem Jurišićem i kotarskim predsjednikom HSS-a Stipom Borićem. Uz predstavnike mjesnih organizacija HSS-a, Gospodarske sloge i povjerenike Hrvatske seljačke zaštite bilo je prisutno oko 250 ljudi, pristaša HSS-a. Matijević je govorio o aktualnoj političkoj situaciji te im je dao upute za rad u političkim organizacijama HSS-a kao i upute za rad Hrvatske seljačke zaštite. Načelnik Jurišić govorio je o stanju i aktualnostima u općini (komunalna problematika). Budući je u Makarskoj otprije bila raspuštena organizacija HSS-a, izabran je privremeni odbor mjesne organizacije HSS-a.[333] Privremeni odbor je izabran aklamacijom te je dobio zadaću pripremiti sve potrebno za formiranje organizacije HSS-a u Makarskoj. Na inicijativu makarskog načelnika Jurja Jurišića u Makarskoj je 14. studenoga održan sastanak trojice HSS-ovih načelnika makarskog kotara: Juraja Jurišića iz Makarske, Ikice Franića iz Vrgorca i Ivana Martičića iz Gradca. Na sastanku su bili i predsjednik kotarske organizacije HSS-a Stipe Borić te makarski narodni zastupnik Stipe Matijević koji je i predsjedao sastanku. Raspravljalo se o radu općinskih načelnika i usuglašene su smjernice za njihov budući rad (s naglaskom na

[331] U upravu općinske organizacije HSS-a Korčula izabrani su predsjednik Dinko Sarnečić, potpredsjednik Juro Visković, tajnik Antun Šteka, blagajnik Todor Jeričević te odbornici Niko Sessa, Mladen Foretić, Franko Antunović, Josip Kapor, Marin Pivac, Todor Foretić, Antun Matulović, Antun Gatti, Miće Depolo i Vicko Ivančević. U upravu kotarske organizacije HSS-a Korčula izabrani su predsjednik Antun Šeparović Dole, potpredsjednik Ivo Šeparović, tajnik Dinko Sarnečić, blagajnik Antun Tomić i odbornici Jerko Sinković Zanotić, Marko Tomašić Dežević, Ivan Šain Beat, Andrija Unković Meić, Marin Šegedin, Antun Laus i Nikola Batistić. (Seljački dom, godina XXVI: broj 26a od 9. lipnja 1938: 5.)

[332] Seljački dom, godina XXV: broj 38 od 2. rujna 1937: 6.

[333] Izabrani su načelnik Makarske Juraj Jurišić, trgovac Kleme Bošković, zemljoradnik Nikola Gilić, privatni činovnik Danilo Čović, drvodjelac Kleme Vranješ, privatni činovnik Vinko Staničić i suvlasnik autobusnog poduzeća Ivan Raos. (Seljački dom, godina XXV: broj 46 od 28. listopada 1937: 5-6.)

zajedničke interese). Te će smjernice biti predstavljene općinskim vijećima. Dogovoreno je da se takvi sastanci održavaju najmanje jedanput u tri mjeseca, svaki put u drugoj općini.[334] Nakon boravka i rada na Korčuli na kojoj je obišao sva mjesta zadržavši se četrnaest dana, Tomo Baburić odlazi krajem svibnja 1938. godine u makarski kotar gdje je u pratnji makarskog načelnika Juraja Jurišića, predsjednika kotarske organizacije HSS-a Stipe Borića i domaćeg zastupnika Stipe Matijevića održao niz sastanaka u Makarskom primorju: Makarska, Baška Voda, Zaostrog, Drvenik, Brist, Gradac, Baćina i Živogošće. *Svi su sastanci završili s punim uspjehom, a hrvatski seljaci svugdje su davali izraza svojim hrvatskim osjećajima i punoj vjernosti vodstvu HSS-a. Naročito je primijećeno veliko oduševljenje kad je Baburić govorio kako se Hrvatsko pitanje mora riješiti*.[335] Dolasci narodnih zastupnika kao izaslanika vodstva HSS-a iz Zagreba značili su izravnu kontrolu i upliv vodstva i Mačeka u ono što se radilo i zbivalo na terenu u Dalmaciji. Bilo je to i jačanje autoriteta Mačeka i njegova najužeg kruga koje je postalo neupitno i kojeg se bespogovorno slušalo i slijedilo. Također se slala poruka kako se iz Zagreba vodi briga o Dalmaciji jer je krajnji cilj politike HSS-a bio ujedinjenje Dalmacije s ostalim hrvatskim krajevima. U Vrgorcu je 10. srpnja 1938. godine održan sastanak makarske kotarske organizacije HSS-a na kojem su bili svi predsjednici mjesnih organizacija i povjerenici Gospodarske sloge. Sastanku su predsjedali predsjednik organizacije HSS-a za kotar Makarska Ante Jelavić[336] i Stipe Matijević. Matijević je prisute obavijestio o aktualnoj političkoj situaciji te ih je pozvao da i dalje ostanu složni podupirući *Hrvatski seljački pokret kojemu je cilj čovječnost i socijalna pravda*. Govorio je i o radu Gospodarske i Seljačke sloge te je zatražio da se što više radi na gospodarskom i prosvjetnom polju.[337] U makarskom kotaru je slično kao i u šibenskom kotaru prisutno okupljanje svih organizacija *Hrvatskog seljačkog pokreta* pod vodstvom stranačkih prvaka zastupnika Stipe Matijevića i načelnika Makarske Jurja Jurišića. Oni okupljaju na jednome mjestu po nekoliko desetaka pa i stotina pristaša HSS-a organizirajući rad Seljačke sloge, Gospodarske sloge i Hrvatske seljačke zaštite. Pri tome vode računa i o zagorskom dijelu kotara odnosno o Vrgoračkoj krajini u kojoj se također održavaju sastanci. Pokušavali su koordinirati rad tri općine na području kotara koje su bile u rukama HSS-a i koje su u mnogim komunalnim stvarima bile upućene jedna na drugu.

[334] Seljački dom, godina XXV: broj 52 od 25. studenoga 1937: 6.
[335] Jadranski dnevnik, godina V: broj 128 od 1. lipnja 1938: 5; broj 129 od 2. lipnja 1938: 4.
[336] U izvještaju za Seljački dom naveden je kao predsjednik makarske kotarske organizacije HSS-a Ante Jelović koji je i potpisnik tog izvještaja kao predsjednik kotarske organizacije HSS-a. U svim se drugim izvještajima za makarsku kotarsku organizaciju kao predsjednik te kotarske organizacije HSS-a navodi Stipe Borić.
[337] Seljački dom, godina XXVI: broj 34 od 4. kolovoza 1938: 6.

Kao i u drugim kotarima tako i u benkovačkom (u kojem je neznatnu većinu imalo srpsko stanovništvo) ključnu ulogu u radu i organizaciji HSS-a imao je njen kotarski predsjednik Martin Frković. Taj je rad bio prvenstveno usmjeren na općine u kotaru s hrvatskom većinom. U benkovačkom kotaru HSS nije imala svoga zastupnika jer je u tom kotaru kandidat za narodnu skupštinu bio načelnik Benkovca i član SDS-a odnosno SDK-a Ilija Zečević. Organizacija HSS-a u benkovačkom je kotaru kroz 1937. i 1938. godinu djelovala slično kao i stranačke organizacije u većini drugih kotara. Kotarski predsjednik je sazivao i predsjedao zajedničkim širim sastancima svih postojećih sastavnica *Hrvatskog seljačkog pokreta*, tumačio je aktualnu političku situaciju i davao upute za djelovanje. On je također na terenu provodio reorganizaciju i osnivanje organizacija te je usmjeravao njihov rad. U Benkovcu je 27. lipnja 1937. godine održan sastanak na kojem su prisustvovali predstavnici mjesnih i općinskih organizacija HSS-a te općinski načelnici i povjerenici Gospodarske sloge. Sastanku je predsjedao Marin Frković. Tema su bile političke i gospodarske prilike. Jedan od zaključaka bio je da se za vijećnika Poljoprivredne komore izabere Živko Ivanković iz Benkovca. O političkim prilikama govorio je zamjenik narodnog zastupnika Petar Novaković, a o lipanjskim žrtvama (Đuri Basaričeku i Pavlu Radiću) govorio je Martin Frković. Poslije sastanak svi su otišli u crkvu gdje je održana zadušnica za lipanjske žrtve.[338] U Stankovcima je 22. kolovoza u kući predsjednika mjesne organizacije HSS-a Klarića održan sastanak pristaša HSS-a uz prisustvo Martina Frkovića. Na sastanku je Klarić govorio o programu HSS-a i o političkim prilikama, a kotarski povjerenik Gospodarske sloge Jadre Savković govorio je o svrsi Gospodarske sloge i o njenim postignutim rezultatima. Formiran je odbor Gospodarske sloge za općinu Stankovci s predsjednikom Nikolom Marčićem, blagajnikom Ivanom Pericom i još osam odbornika.[339] Ponovo je 10. listopada 1937. godine održan sastanak predsjednika i tajnika općinskih organizacija HSS-a zajedno s povjerenicima i blagajnicima Gospodarske sloge. Sastanku su prisustvovali zamjenik narodnog zastupnika Petar Novaković i Martin Frković te su doneseni zajednički zaključci vezano za daljnji rad.[340] U Novigradu je 24. listopada održan sastanak predstavnika mjesnih organizacija i pristaša HSS-a. Raspravljalo se o stranačkom organiziranju te o značenju i svrsi političke borbe koju vodi HSS. Na sastanku je govorio tajnik općinske organizacije HSS-a Joso Vukić.[341] U Lišanima je 27. ožujka 1938. godine održan sastanak svih članova HSS-a na čelu s Martinom Frkovićem, kotarskim povjerenikom

[338] Seljački dom, godina XXV: broj 29 od 8. srpnja 1937: 5; broj 29 od 8. srpnja 1937: 5-6.
[339] Seljački dom, godina XXV: broj 38 od 2. rujna 1937: 6.
[340] Seljački dom, godina XXV: broj 45 od 21. listopada 1937: 5.
[341] Seljački dom, godina XXV: broj 49 od 11. studenoga 1937: 8.

Gospodarske sloge Jadrom Kamberom, općinskim povjerenikom Gospodarske sloge Matom Troskotom i predsjednikom općinske organizacije HSS-a Mihovilom Deurom. Prvi je govorio Kamber o radu Gospodarske sloge te je pozvao sve da se organiziraju radi zajedničke nabavke potrebne robe, a posebno modre galice. Potom je Frković govorio o aktualnoj političkoj situaciji i potrebi zajedništva. Na posljetku je biran odbor mjesne organizacije HSS-a Lišane u sastavu: predsjednik Ivan Mamić, potpredsjednik Joso Radoš, tajnik Vlado Mamić, blagajnik Božo Ćurčija i još sedam odbornika. Za povjerenika Gospodarske sloge u Lišanima izabran je Lovro Mijić, a za blagajnika Gašpar Kalcira te šest odbornika.[342] Također u Lišane je 23. svibnja nenajavljeno stigao narodni zastupnik Ljudevit Tomašić kao izaslanik predsjednika Mačeka. Održan je skup na kojem se okupilo cijelo mjesto. Tomašić je govorio o potrebi sloge i odlučnosti te je razgovarao sa seljacima dajući im upute kako treba raditi. Predsjednik kotarske organizacije Martin Frković dodaje kao *treba svim sredstvima suzbijati pokušaje pojedinaca koji žele unijeti neslogu u redove HSS-a*.[343] Uz sve veće omasovljenje pokreta uvijek se nastojalo izolirati i isključiti destruktivce i zlonamjernike.

U Benkovcu je i 26. lipnja održan sastanak kotarske organizacije HSS-a na kojem su bili svi predstavnici *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Sastanak je vodio predsjednik kotarske organizacije HSS-a Martin Frković koji je govorio o političkoj situaciji i borbi hrvatskog seljačkog naroda prije diktature, za vrijeme diktature i tada pod vodstvom Vladka Mačeka. Govorio je i o radu te ciljevima ostalih grana *Hrvatskog seljačkog pokreta* pozvavši prisutne da ostanu složni. Kotarski povjerenik Gospodarske sloge Jadro Kamber objasnio je ciljeve Gospodarske sloge i prednosti koje ona donosi te je pozvao povjerenike da i dalje okupljaju članove i ubiru članarine.[344] Zatim je ponovno 31. srpnja održan sastanak kotarske organizacije HSS-a na kojem su bili svi predsjednici mjesnih i općinskih organizacija te povjerenici Gospodarske sloge. Sastanak je vodio kotarski predsjednik Martin Frković koji je govorio o političkim prilikama te je upozorio predsjednike *da svakog huškača istjeraju iz svojih sela*. Bilo je riječi i o pretplati na Seljački dom, nabavci kukuruza i ostale hrane te o zadušnicama za pok. Stjepana Radića. Također u kotaru Benkovac, u mjestima ispod Velebita, održavani su od 12. do 15. kolovoza (četiri dana) sastanci HSS-a na kojima je provedena reorganizacija mjesne organizacije HSS-a za Starigrad. Izabran je stranački odbor u sastavu: predsjednik Juraj Bušljeta, potpredsjednik Joso Marasović, tajnik Andrija Čavić i blagajnik Tomo Smokrović. Sve je sastanke organizirao i vodio predsjednik kotarske organizacije HSS-a Martin Frković

[342] Seljački dom, godina XXVI: broj 23b od 19. svibnja 1938: 6.
[343] Seljački dom, godina XXVI: broj 26a od 9. lipnja 1938: 5.
[344] Seljački dom, godina XXVI: broj 31 od 15. srpnja 1938: 5.

koji je na njima govorio o programu HSS-a i o aktualnoj političkoj situaciji u domovini i u svijetu. Predsjednik mjesnog odbora HSS-a Starigrada i ujedno kotarski blagajnik Gospodarske sloge govorio je o radu i ciljevima Gospodarske sloge te je pozvao sve da se učlane u tu organizaciju.[345] Uz političku komponentu u radu benkovačkog kotarskog predsjednika Frkovića snažno je bio prisutan i rad u okviru Gospodarske sloge. Ta je organizacija imala presudnu ulogu u ključnim ekonomskim pitanjima poput nabavke modre galice, ali i u prehrani stanovništva budući se u jednome dijelu kotara radilo o siromašnom, podvelebitskom području. U Opuzenu je 29. lipnja 1937. godine održan sastanak predstavnika mjesnih organizacija HSS-a zajedno s povjerenicima Gospodarske sloge. Sastanku je predsjedao potpredsjednik kotarske organizacije HSS-a Jure Ćendo uz prisustvo narodnog zastupnika Nike Bjelovučića. Raspravljalo se o raznim pitanjima, između ostaloga o izboru vijećnika Poljoprivredne komore. Jednoglasno je, na prijedlog kotarskog tajnika HSS-a Ilije Gabrića, odlučeno da njihov zajednički kandidat bude seljak David Čupić iz Komina, a njegov zamjenik kotarski povjerenik Gospodarske sloge Mićo Popović iz Metkovića. Bilo je riječi i o aktivnostima Gospodarske sloge oko nabave modre galice i sumpora te o potrebi izbora odbora Gospodarske sloge u svim mjestima kotara.[346] U metkovskom kotaru koji se sastojao od dvije općine, opuzenske i metkovske, vodeću je ulogu imao Niko Bjelovučić. On je okupljao predstavnike svih organizacija vezanih uz HSS slično kao što su to radili stranački prvaci u drugim kotarima. HSS je nastojala osim vlasti u općinama na lokalnoj razini ući i u sve druge kulturne, sportske i strukovne organizacije pa su tako veliki interes posvetili i izboru vijećnika Poljoprivredne komore. Na tom se primjeru vidi kako se o kandidatu postiže širi konsenzus unutar stranačke baze da bi taj kandidat na taj način zadobio što veću potporu. Takve je izbore, ukoliko se radilo o širem području koje obuhvaća više kotara, međusobno dogovaralo stranačko vodstvo tih kotara što je rezultiralo jednom zajedničkom listom koja se nazivala *hrvatskom listom*. Ta je lista zapravo bila lista HSS-a i u pravilu bi ostvarivala izbornu pobjedu (kao npr. za Zanatsku komoru 1937. godine).

U dolini Neretve proslavljena je 20. rujna 1937. godine velika 1050. obljetnica povijesne pobjede Neretvana nad Mlečanima u bitki ispred Makarske. Proslavu je organizirala Napretkova podružnica, a predavanje o veličini i snazi stare neretvanske kneževine održao je don Rade Jerković. *Nekoliko stotina slušatelja pozdravilo je predavanje koje je bilo uvod u popodnevnu veliku proslavu koja je značila manifestaciju duha i srca, manifestaciju*

[345] Seljački dom, godina XXVI: broj 35 od 11. kolovoza 1938: 6; broj 44 od 13. listopada 1938: 5.
[346] Seljački dom, godina XXV: broj 29 od 8. srpnja 1937: 5; broj 29 od 8. srpnja 1937: 5-6.

kompaktnosti hrvatskog naroda, manifestaciju kakvu još Neretva nije doživjela.[347] Povorka je na čelu s Napretkovom glazbom u pristaništu do zadnjeg mjesta popunila parobrod Bakar te su isplovili prema Opuzenu i Kominu gdje su svečano dočekani uz hrvatske zastave i seljačku glazbu. Završni dio programa održan je u Trpnju na Pelješcu gdje je govorio Niko Bjelovučić. Najavio je nove pobjede hrvatskog naroda u budućnosti pod uvjetom da bude sloge.

U Kuli Norinskoj održan je 17. listopada 1937. godine sastanak kotarskih povjerenika Gospodarske sloge uz prisustvo Nike Bjelovučića. Na sastanku su izabrani općinski povjerenici Gospodarske sloge za općine Opuzen i Metković te povjerenik za kotar Metković. Za kotarskog povjerenika je jednoglasno izabran seljak Ivan Grgić iz Desne, a za općinske povjerenike Mato Smoljan iz Šarić Struge (za Opuzen) i Mijo Mustapić iz Slivna-Ravna (za Metković). Teme sastanka bile su gospodarske prilike u dolini Neretve. Budući su poplave bile nanijele veliku štetu, javila se potreba za kukuruzom i pšenicom koji se nabavljao preko Gospodarske sloge kako bi se izbjegli špekulanti. Jakov Jakšić iz Opuzena održao je predavanje o sušenju smokava kako bi se postigla bolja kvaliteta i cijena. Bilo je riječi i o uspjehu Gospodarske sloge u nabavci modre galice u količini od 5,5 tona. Zaključeno je da se nastavi širenje ideja Gospodarske sloge i da se ponovno krene u osnivanje ogranaka Seljačke sloge i suzbijanje nepismenosti. Na kraju je zastupnik Bjelovučić detaljno prikazao aktualnu političku situaciju, a svi prisutni su potom dali potporu predsjedniku Mačeku.[348] I na metkovskim se sastancima pokazuje isti obrazac djelovanja HSS-a pod palicom kotarskog prvaka HSS-a koji je bio kandidat na listi za Narodnu skupštinu, u ovom slučaju Nike Bjelovučića. On je bio prisutan na izborima svih dužnosnika HSS-a bilo koje organizacije i on je tumačio političku situaciju te davao ključne smjernice za rad.

U sinjskome kotaru glavnu riječ u vodstvu HSS-a imaju narodni zastupnik iz Jabuke kod Trilja Pavao Krce i sinjski načelnik Ivo Smolić koji je aktivan i u nastojanju oko povezivanja dalmatinskih općina pod upravom HSS-a u njihovom zajedničkom radu i nastupu prema višim vlastima. U Trilju je 11. kolovoza 1937. godine održan sastanak koji je vodio Pavao Krce. Govorio je o aktualnoj političkoj situaciji, o prosvjetnom radu Seljačke sloge i o organizaciji Hrvatske seljačke zaštite. Tom su prilikom izabrani pokretači organizacija Seljačke sloge za cijeli cetinski kraj: za općinu Sinj Ivan Mandac, Marko Vuštar i Ivan Filipović Čugura; za općinu Trilj Nikola Sikirica, Dujo Roguljić i Nikola Odrljin te za općinu Vrlika Mićo Babić, Ilija Jakelić i Stipe Lelas.[349] U Sinju su se 29. svibnja 1938. godine u općinskoj vijećnici okupili

[347] Novo doba, godina XX: broj 220 od 22. rujna 1937: 5.
[348] Seljački dom, godina XXV: broj 49 od 11. studenoga 1937: 7-8.
[349] Seljački dom, godina XXV: broj 36 od 19. kolovoza 1937: 5.

predsjednici mjesnih organizacija HSS-a koje je predvodio zastupnik Pavao Krce, sinjski načelnik Ivo Smolić, predsjednik kotarske organizacije HSS-a Petar Dević i zamjenik kotarskog povjerenika Gospodarske sloge Stipe Bogdan. Glavna tema sastanka bio je rad Gospodarske sloge u sinjskom kotaru. Rečeno je da narod pokazuje interes za taj rad, ali su prisutni kritizirali kotarskog povjerenika Gospodarske sloge i sinjskog donačelnika Ivana Filipovića Čuguru. Njemu je jednoglasno izglasano nepovjerenje, a dužnost povjerenika je preuzeo njegov zamjenik Stipe Bogdan. Zaključeno je da se nabavljeni predmeti od Središnjice Gospodarske sloge povjere povjerenicima-privrednicima Stipi Vujanoviću i Stipi Efendiću koji će dalje raditi prema uputama Središnjice uz 5% čiste dobiti. Na kraju sastanka načelnik Smolić je govorio o unutarnjoj i vanjskoj političkoj situaciji.[350] Kroz 1937. i 1938. godinu vodstvo HSS-a u Dalmaciji izgrađuje dodatno organizacijsku strukturu stranke. To se u prvom redu odnosi na osnivanje ogranaka Seljačke sloge i Gospodarske sloge te Hrvatske seljačke zaštite. Nastavlja se i reorganizacija mjesnih organizacija HSS-a u kojima dijelom ostaju isti ljudi, a dijelom se biraju i novi.

U imotskom kotaru vodstvo HSS-a čini imotski načelnik i narodni zastupnik Mihovil Mile Vuković te tajnik imotske kotarske organizacije HSS-a Lujo Mateo Domljan (obadvojica liječnici). U Zagvozdu je 9. kolovoza 1937. godine svečano blagoslovljena nova zastava HSS-a. Zastavu je blagoslovio don Luka Pavlinović, a kum joj je bio narodni zastupnik Ante Trumbić odnosno u njegovo ime izaslanici Stjepan Kristić i Katica Lisnić. Poslije svečanosti blagoslova organizirana je narodna zabava koja je potrajala do kasno u noć.[351] U Lokvičićima je 29. svibnja 1938. godine održan sastanak svih mjesnih organizacija Imotske krajine kojemu su predsjedali Vuković i Domljan. Analiziran je općinski proračun te su pojedini predstavnici sela iznosili svoje potrebe kojima će općina izići u susret u granicama svojih mogućnosti. *Sve iskazane teškoće rješavane su sporazumno*.[352] Na Kljenovcu u kući Ante Bekavca 28. kolovoza 1938. godine održan je sastanak predstavnika 34 mjesne organizacije HSS-a s područja imotskog kotara te 2 predstavnika općinske uprave. Na sastanku je bio i izaslanik vodstva HSS-a iz Zagreba narodni zastupnik Đuka Kemfelja kojemu je to bio treći dolazak u imotski kotar. Sastanak je otvorio predsjednik kotarske organizacije HSS-a Mijo Gaće, a tajnik kotarske organizacije Domljan je podnio izvješće o sveukupnom radu kotarske organizacije dok su pojedini predstavnici mjesnih organizacija davali pojedinačne izvještaje. Glavni govornik je bio Đuka Kemfelja koji je govorio o unutarnjoj i vanjskoj političkoj situaciji te je tom prigodom

[350] Seljački dom, godina XXVI: broj 26a od 9. lipnja 1938: 5.
[351] Novo doba, godina XX: broj 184 od 10. kolovoza 1937: 3.
[352] Seljački dom, godina XXVI: broj 26a od 9. lipnja 1938: 5.

osnovana *najmlađa grana Hrvatskog seljačkog pokreta te je jednoglasno izabran dr. Šoić*.[353] Također se raspravljalo i o točkama dnevnog reda općinskog vijeća o čemu je postignuto *jednodušje* općinske uprave i stranačke organizacije HSS-a. Rješavana su pojedina pitanja iz djelokruga rada općine, a koja su se ticala pojedinih sela te su sva riješena *jednoglasno i na opće zadovoljstvo*. Na kraju sastanka Kemfelja je pozvao sve prisutne da budu složni, mirni i disciplinirani.[354]

U pripremi za općinske izbore 1936. godine HSS je u Dalmaciji postigla novi zamah koji je dodatno nadograđivan u 1937. i 1938. godini na način da su počele organizirano djelovati kotarske organizacije HSS-a. Jednim dijelom su ih vodili novi, manje poznati članovi stranke: Martin Frković u benkovačkom kotaru, Petar Dević u sinjskom, Mijo Gaće u imotskome, Stipe Borić u makarskom, Juraj Milašić u hvarskom, Jurislav Borić u bračkom i Šime Belamarić u šibenskom kotaru (s tim da su narodni zastupnici tih kotara i dalje bili prisutni u radu stranke te su imali presudan utjecaj). U drugim su kotarima formalno vodstvo kotarskih organizacija HSS-a zadržali narodni zastupnici. Na toj se kotarskoj razni sastaju predstavnici HSS-a iz svih općina toga kotara te se na tim sastancima daju inicijative i smjernice za utemeljenje Seljačke sloge, Gospodarske sloge i Hrvatske seljačke zaštite. Kotarske organizacije preuzimaju na sebe veliki dio stranačkog djelovanja što ne isključuje dotadašnji način rada narodnih zastupnika na čemu je HSS u Dalmaciji počivala od obnove svoga djelovanja 1935. godine. Zastupnici su prisutni i u radu kotarskih organizacija i samostalno po općinskim i mjesnim organizacijama kao i ranije. Tako pripremljena i obnovljena (sa svim svojim organizacijama) HSS je ušla u predizbornu kampanju za skupštinske izbore 11. prosinca 1938. godine.

6.2. August Košutić u Dalmaciji 1937. i 1938. godine

Poslije povratka iz emigracije 1937. godine August Košutić kao potpredsjednik HSS-a i najviši stranački dužnosnik odlazi u Dalmaciju politički djelovati i to će u sljedećim godinama postati pravilo. Košutić je i ljetovao na Hvaru tako da je i na taj način bio povezan s Dalmacijom. Maček nije politički osobno djelovao u Dalmaciji, ali je često slao svoje izaslanike. Možemo pretpostaviti da je postojao dogovor u vrhu HSS-a da Košutić kao drugi čovjek stranke posebnu brigu posveti Dalmaciji koja je imala veliku važnost zbog političkog povezivanja hrvatskog sjevera i juga. Košutić je u Dalmaciju dolazio relativno često te je održavao velike političke skupove i pouzdane sastanke. Prisutan je u Splitu, Kaštelima, Šibeniku, Preku, Sinju, Omišu,

[353] U izvještaju se ne navodi izričito o kojoj se organizaciji radi, no jasno je da je riječ o osnivanju Hrvatske seljačke zaštite za čijeg je zapovjednika izabran dr. Bogašin Šoić iz Imotskoga.
[354] Seljački dom, godina XXVI: broj 39 od 8. rujna 1938: 5-6.

Hvaru i Braču. On je prisutan u Splitu i u odlučujućem trenutku dogovaranja kandidacijskih lista za izbore 1938. godine te 1939. godine u trenutku uspostave Banovine Hrvatske. Njegovo političko djelovanje u Dalmaciji 1937. i 1938. godine opisujemo kronološki po mjestima gdje je boravio i održavao skupove HSS-a.

Po povratku iz emigracije u siječnju 1937. godine Košutić je u prvi posjet Dalmaciji stigao u Šibenik 5. svibnja 1937. godine gdje ga je dočekalo pet tisuća ljudi na čelu s Danom Škaricom i Šimom Belamarićem. Od željezničke stanice gdje je dočekan povorka se svečano sa zastavama uputila ulicama grada do hotela Krka, a s balkona hotela su potom održali govor Škarica i Košutić. Škarica se prisjetio Mačekova dolaska prije pet godina i istaknuo Košutićev rad u emigraciji. Zatim je August Košutić održao politički govor ističući slobodu kao krajnji cilj hrvatskoga naroda i ističući želju za mirom. Sljedeći je dan Košutić u Šibeniku u prostorijama Hrvatskog seljačkog doma održao sastanak sa svim organizacijama HSS-a iz šibenskog kotara, ukupno 59 izaslanika na čelu s kotarskim predsjednikom Šimom Belamarićem. Nakon podnošenja izvještaja izaslanika pojedinih kotarskih organizacija Košutić je ponovo kao i dan ranije govorio načelno o postizanju slobode i mira te je još naglasio kako Hrvatska ima svoj put seljačke demokracije, a ne ni komunizam ni fašizam. Ističe članstvu kako se svi trebaju držati uputa vodstva *Hrvatskog seljačkog pokreta*, a za one koji nisu članovi političke organizacije HSS-a nema mjesta ni u drugim kulturnim i gospodarskim organizacijama *Hrvatskog pokreta*. Jasno je izjednačavanje koje radi Košutić između *Hrvatskog seljačkog pokreta* i HSS-a tražeći zapravo određeno podčinjavanje svih sljedbenika i pripadnika *Pokreta* tako što će oni morati biti ujedno i članovi HSS-a. Posebno je istaknuo *opasnost agitatora iz Moskve čiji je cilj hrvatsku domovinu pretvoriti u ruševine, a Zagreb u drugi Madrid*.[355] Košutić time aludira na Španjolski građanski rat i opasnost na mogući građanski rat u Kraljevini Jugoslaviji.

Poslije posjeta Šibeniku u svibnju Košutić ponovno dolazi u Dalmaciju sredinom srpnja 1937. godine odrađujući svojevrsnu turneju i to na Hvaru, u Kaštel Lukšiću, Splitu, Omišu i na Braču. Na Hvaru je *sve što hoda pozdravilo neustrašivog borca svoga naroda i svoje domovine*. Pozdravio ga je načelnik općine Miće Dumančić i predstavnice Hrvatske žene, a svečana povorka ga je ispratila do mjesta boravka. Košutić je na Hvar stigao u pratnji obitelji (supruga Mira, punica Marija Radić i Vladimir Radić). Tom je prilikom okupljene pozvao da ustraju u borbi za slobodu. Isti dan je Košutić s Hvara u pratnji Kaliterne, Berkovića i Mratinovića posjetio Kaštel Lukšić gdje su ga dočekali stanovnici s načelnikom općine Studinom i s glazbom. U svom obraćanju okupljenima Košutić je *naglasio kako se HSS uvijek borio za*

[355] Novo doba, godina XX: broj 104 od 6. svibnja 1937: 1; broj 105 od 7. svibnja 1937: 4.

nacionalnu slobodu, ali i za socijalna postignuća i gospodarsku neovisnost hrvatskog naroda. Potom je održao sastanak sa stranačkim dužnosnicima. Nakon nekoliko dana Košutić je doputovao u Split gdje su ga dočekali Kaliterna, Berković i Bulat koji su ga otpratili u prostorije stranke gdje se sastao sa stranačkim dužnosnicima. Isti dan je sudjelovao u proslavi Mačekovog rođendana i imendana u Splitu te je najavio posjet mjestima splitskog kotara kako bi seljake izvijestio o političkoj situaciji te se informirao o narodnom životu. Košutićev posjet Dalmaciji kulminirao je 25. srpnja 1937. godine velikim stranačkim skupom u Omišu na kojem se okupilo nekoliko tisuća pristaša HSS od Kaštela, Splita, Brača, Sinja do Makarske i Vrgorca.

August Košutić u srpnju 1937. na skupu u Omišu

Formirana je svečana povorka koju su predvodile glazbe organizacija HSS-a iz okolnih mjesta. Košutić je prvo s dvanaest narodih zastupnika prisustvovao misi koju je predvodio omiški župnik i na kojoj je blagoslovljeno jedanaest zastava organizacija HSS-a. Poslije mise održani su uobičajeni govori, a Košutić je u svome govoru isticao zajedništvo hrvatskog radništva i seljaštva u borbi za slobodu i njihovoj međusobnoj potpori; poručio je *i prijateljima i neprijateljima da hrvatski narod neće odstupiti od cilja koji mu je svet*. Poslije Košutića govorili su i ostali narodni zastupnici (Kaliterna, Berković, Matijević, Grgurić, Mratinović, Krce, Čelan, Mladineo, Smoljan).

Za završnicu u obilasku Dalmacije Košutić je posjetio otok Brač i to tako da je u nekoliko dana obišao gotovo sva mjesta na otoku. U pratnji su mu bili Berković i Mladineo te predsjednik

kotarske organizacije HSS-a Jurislav Borić. Prvo je održao sastanak u Sutivanu, a onda u Supetru odakle je parobrodom otplovio u Postira pa u Pušišća i Povlja. Svugdje je svečano dočekan uz pjesme i zastave, a svako mjesto bi bilo prigodno okićeno. Poslije Povlja posjetio je Sumartin i Selca gdje je skup potrajao do kasno u noć. Košutić je govorio o političkom položaju hrvatskog naroda. Istaknuo je kako HSS zastupa i bori se i za prava radnika. Ujutro je iz Selca preko Gornjeg Humca, gdje je isto svečano dočekan i pozdravljen od naroda i župnika don Joze Delića, nastavio put preko Praznica u Nerežišća. U Nerežišćima je održan sastanak predstavnika svih odbora mjesnih organizacija HSS-a, predstavnika Seljačke sloge i Gospodarske sloge s cijelog otoka Brača, zatim svih općinskih načelnika i njihovih zamjenika s otoka Brača te drugih istaknutih članova stranke. Tema je bila politička situacija i rad Seljačke i Gospodarske sloge. Doneseni su i planovi za budući rad. Iz Nerežišća Košutić je otišao u Milnu gdje je završio svoj posjet Braču i gdje se dogodio manji incident na kraju skupa kad je jedan nepoznati počinitelj pokušao prekinuti skup svojim upadicama, no nije u tome uspio i ubrzo se dao u bijeg. Košutić je naglasio svoje zadovoljstvo onim što je vidio u Dalmaciji te je obećao punu potporu i pažnju hrvatskog narodnog vodstva.[356]

U općini Preko je u nedjelju 19. rujna 1937. godine održan veliki skup HSS-a na kojem je bilo preko 8.000 ljudi, a stranačke prvake predvodio je August Košutić. Prije početka skupa obavljen je blagoslov zastava pojedinih ogranaka Seljačke sloge, a potom je skup otvorio domaćin narodni zastupnik Karlo Žunjević. Bili su još prisutni Dane Škarica, Stipe Matijević, Tomo Baburić, Paško Kaliterna i Edo Bulat. Na skupu govorili svi zastupnici, a posljednji je održao govor Košutić koji je *govorio o međunarodnom značaju skupa jer se održava na neprirodnoj granici koju hrvatski narod nije želio*. Naglasio je važnost granice na moru koja je najdulja hrvatska granica te se osvrnuo na muke koje je narod tog kraja podnio za vrijeme diktature. Pozdravio je sporazum srbijanskih stranaka najavljujući suradnju s njima i pozvao na slogu i jedinstvo ističući važnost pomorstva i hrvatske jadranske orijentacije i mogućnosti da Hrvatska sama donosi svoje zakone: *...Moramo Hrvatsku urediti po zakonima koje će stvoriti hrvatski narod preko svog zastupništva u Zagrebu. Mi moramo svoj položaj osigurati među ostalim narodima Europe, a naročito svoj pomorski položaj.* Time je Košutić jasno nagovijestio promjene unutar Jugoslavije ističući posebno donošenje zakona u Zagrebu i hrvatsko narodno zastupstvo.[357]

[356] DEVČIĆ RADIĆ, 1938: 104-105; Novo doba, godina XX: broj 162 od 15. srpnja 1937: 3; broj 165 od 19. srpnja 1937: 3; broj 171 od 26. srpnja 1937: 5; broj 175 od 30. srpnja 1937: 6.
[357] DEVČIĆ RADIĆ, 1938: 112-113; Novo doba, godina XX: broj 218 od 20. rujna 1937: 1.

Posveta zastava Seljačke sloge na Preku u rujnu 1937.

U Sinju je 26. rujna 1937. godine održan veliki skup HSS-a u na kojem je bilo nekoliko tisuća ljudi iz cijele Cetinske krajine te Knina, Livna, Imotskog, Šibenika i Splita. Narodne zastupnike i prvake stranke (Krce, Mratinović, Grgurić, Matijević, Škarica, Berković, Goreta, Mladineo, Kaliterna, Zečević i Čelan) predvodio je potpredsjednik stranke August Košutić. Formirana je povorka koja je prošla ulicama grada do pazara gdje se održavao skup. Tu je potom sinjski župnik fra Andrija Zjačić održao misu i blagoslovio zastave mjesnih organizacija HSS-a iz svih sela sinjskog kotara ističući *da je čitav hrvatski narod odan i vjeran politici koju vodi dr. Vladko Maček*. Skup je otvorio načelnik sinjske općine Ivo Smolić, a poslije njega su govorili svi narodni zastupnici. Na posljetku je govorio Košutić koji je narodnim jezikom pokušao objasniti raniju političku situaciju te nagovijestiti postizanje sporazuma: *Do sada se mislilo da smo mi ovce koje samo idu pod sjekiru mesaru, ali to nije tako. Prošli smo i mi nešto škole. Kroz stoljeća smo bili u školi zapadne Europe. Poslije smo došli pod ovu novu školu koju nismo željeli i oni u Beogradu moraju biti uvjereni da smo je izučili. Ako žele, možemo položiti i doktorate jer je škola bila dosta teška pa smo mnogo štošta iskusili. Mi nismo tražili te škole jer smo do tada učili da se ljudi vežu za riječ, a volovi za rogove. Međutim baš u toj školi riječ ne znači* ništa... *Sporazum je najljepša stvar na svijetu, ali treba znati da mi nećemo razgovarati o neprovedivom sporazumu. Srbijanci imaju u tome iskustva. Oni su se 1917. godine sporazumjeli napravivši na Krfu sporazum koji je potpisao tadašnji predsjednik srpske Vlade i ministar vanjskih poslova. Tamo je kazano da će konstituanta donijeti ustav nove države za sva tri*

naroda s kvalificiranom većinom, tj bez nadglasavanja; većinom Hrvata, većinom Srba i većinom Slovenaca. To su oni i potpisali, ali se nisu držali toga. Na iskazivanje nepovjerenja prema Beogradu dodaje upozorenje na mogućnost rata u Europi: *Mi kao susjedi moramo budno paziti na svaki čas jer može doći do požara u Europi. Tko je prijatelj slobodne Hrvatske i mi smo mu prijatelji i njega bismo branili*.[358]

Stipe Matijević u rujnu 1937. govori na skupu u Sinju

Košutić je u svome govoru dotakao tadašnje dvije najbitnije političke teme: međunarodne prilike u Europi i odnos Hrvata prema njima te budući sporazum koji bi se trebao dogoditi između Hrvata i Srba te se na taj način i preurediti država (odustajanje od unitarističke koncepcije).

U Starigradu na Hvaru održan je 21. studenoga 1937. godine veliki skup HSS-a za srednjodalmatinske otoke i srednju Dalmaciju na kojem je bio i potpredsjednik HSS-a August Košutić zajedno s Josipom Berkovićem, Paškom Kaliternom, Danom Škaricom, Matom Goretom, Pavlom Krcom, Jozom Mratinovićem, Stipom Matijevićem i Ivanom Čelanom. Cijeli je Starigrad bio svečano okićen, a istaknuti su transparenti: *Živio dr. Maček!*; *Vjera u Boga i seljačka sloga!* Osim samih otočana s Hvara, nekoliko je parobroda dovelo i pristaše HSS-a s kopna. Među njima su se isticali oni iz Sućurca i Podstrane s narodnim glazbama i Sinjani s velikom hrvatskom zastavom. Na početku skupa sve je prisutne pozdravio predsjednik

[358] DEVČIĆ RADIĆ, 1938: 114-115; Novo doba, godina XX: broj 224 od 27. rujna 1937: 1.

mjesne organizacije HSS-a Milašić. U svome je govoru Košutić pohvalio povratak starogradske općine u hrvatske redove te je govorio o aktualnoj političkoj situaciji osuđujući i fašizam i komunizam. Poslije su govore održali i ostali narodni zastupnici ističući važnost *Hrvatskog seljačkog pokreta*.[359]

U Šibeniku je 3. srpnja 1938. godine održan veliki skup HSS-a na kojem je bilo oko 30.000 ljudi, a glavni govornik je bio August Košutić. Uz mnogobrojne prvake HSS-a na skupu je govorio i šibenski biskup Jerolim Mileta koji je blagoslovio hrvatske zastave svih organizacija HSS-a iz šibenskog kotara. U dijelu grada zvanom Građa okupilo se oko 20.000 ljudi gdje im se pridružio i Košutić u pratnji senatora Belamarića. Tu je formirana povorka koju je predvodio odred biciklista, iza njih išla je konjica, a onda hrvatski narodni zastupnici. Povorka je kroz Šibenik prolazila puna dva sata, svuda su dočekivani od stanovnika koji su pozdravljali i bacali cvijeće te uzvikivali parole podrške Mačeku, Košutiću i slobodnoj Hrvatskoj. Točno u 12 sati otpočeo je skup obredom blagoslova zastava koji je predvodio šibenski biskup Jerolim Mileta. On je u propovijedi istaknuo slogan HSS-a – *Vjera u Boga i seljačka sloga* – koristeći ga kako bi istaknuo njegovu vjersku komponentu. Naglasio je i višestoljetnu povezanost Hrvata i kršćanstva. Jasno je povezao katoličanstvo i hrvatstvo (vjersko i nacionalno) još od doseljenja Hrvata te istaknuo da bez prvoga ne bi bilo drugoga. Nastup jednoga biskupa na tako velikom skupu imao je pokazati i potporu koju Katolička crkva u tom trenutku daje HSS-u i *Hrvatskom seljačkom pokretu*. Javni nastupi nižeg svećenstva na skupovima HSS bili su i prije uobičajeni, a u drugoj polovici 1938. godine u Dalmaciji se na većim skupovima HSS-a pojavljuju i biskupi, držeći govore i javno se opredjeljujući. Na skupu su još govorili prvaci HSS-a Mate Goreta iz Drniša, Bariša Smoljan iz Mostara, Jozo Mratinović iz Kaštela, Pavao Krce iz Sinja, Paško Kaliterna iz Splita, Ivan Petar Mladineo s Brača, Josip Berković iz Splita, Stipe Matijević iz Makarske, Roko Mišetić iz Dubrovnika, Ilija Zečević iz Benkovca (SDS), Šime Belamarić iz Šibenika, Josip Silobrčić iz Biograda na Moru te predsjednik HRS-a Josip Orsag iz Zagreba. Na posljetku je govorio glavni govornik August Košutić koji je kazao: ...*Svi hrvatski staleži su danas u jednoj političkoj fronti, koja se zove HSS. Svečani čin je danas po prvi put u povijesti obavljen po hrvatskom katoličkom biskupu dr. Jerolimu Mileti. Čuli smo glase naših biskupa s juga. Dobar nadpastir danas ravna sa našim crkvenim stvarima u Boki Kotorskoj. Taj je zaželio da nam služi sv. misu za neumrle vođe. U Sarajevu je pak nadbiskup dr. Ivan Šarić otvoreno progovorio prošlih dana prigodom proslave svog jubileja. Danas smo doživjeli treći slični događaj. Ova tri hrvatska katolička biskupa manifestirala su veliku misao da je Bog tamo gdje*

[359] Novo doba, godina XX: broj 271 od 22. studenoga 1937: 5.

je i narod, a gdje je narod i Bog; tu moraju biti i njegovi biskupi. Mi se za to nadamo da će i župnici u cijeloj Hrvatskoj krenuti primjerom hrvatskih biskupa pa da će tako i oni biti vjerni ispovjednici Kristove vjere i vjerni sluge naroda.[360]

Skup HSS-a u Šibeniku u srpnju 1938. ispred hotela Krka

Ključni dio svoga govora Košutić je posvetio vezama HSS-a i Katoličke crkve ističući povezanost i potporu koju HSS ima i treba imati od Crkve. Za to su mu dobro poslužili primjeri biskupa koji su podržali HSS što on u svome govoru i navodi. Bio je to prvi veliki skup HSS-a u Dalmaciji na kojem se okupljenim pristašama HSS-a i *Hrvatskog seljačkog pokreta* obratio jedan katolički biskup. Košutić to u svome govoru najviše i ističe spominjući druge slične primjere potpore biskupa.[361] Skup je završio pjevanjem *Lijepe naše*, a narodno veselje potrajalo je do kasno u noć na šibenskoj Poljani. Treba naglasiti kako je cjelokupni program ovog velikog skupa u Šibeniku nekoliko tjedana prije njegovog održavanja usuglasio u Zagrebu s predsjednikom Mačekom predsjednik šibenske kotarske organizacije HSS-a Šime Belamarić.[362]

[360] DEVČIĆ RADIĆ, 1938: 124-128; Novo doba, godina XXI: broj 154 od 4. srpnja 1938: 1; Seljački dom, godina XXVI: broj 30 od 7. srpnja 1938: 1-2; Jadranski dnevnik, godina V: broj 139 od 15. lipnja 1938: 3.
[361] Na proslavi biskupskog jubileja vrhbosanskog nadbiskupa i metropolita dr. Ivana Šarića (30 godina biskupske službe) iz Sarajeva u lipnju 1938. godine hrvatski biskupi upućuju predsjedniku Vladku Mačeku brzojavni pozdrav: *S velike i značajne proslave jubileja hrvatskog biskupa dr. Ivana Šarića, pozdravljamo Tebe vođo i kličemo Ti – Da te Bog živi ad multos annos! Živio!* U potpisu nadbiskup vrhbosanski dr. Ivan Šarić, nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac, vladika križevački dr. Dionizije Njaradi i biskup dubrovački dr. Josip Carević. (Jadranski dnevnik, godina V: broj 149 od 28. lipnja 1938: 4.)
[362] DEVČIĆ RADIĆ, 1938: 124-128; Novo doba, godina XXI: broj 154 od 4. srpnja 1938: 1; Seljački dom, godina XXVI: broj 30 od 7. srpnja 1938: 1-2; Jadranski dnevnik, godina V: broj 139 od 15. lipnja 1938: 3.

6.3. HSS protiv komunizma i fašizma te drugih neistomišljenika

Uz otvorenu potporu Katoličke crkve odnosno biskupa, jer su potporu većine lokalnih župnika imali još od ranije, HSS u Dalmaciji tijekom 1938. godine snažno naglašava svoj put seljačke demokracije koji je suprotan i komunizmu i fašizmu. Još jasnije i čvršće to naglašavaju u ozračju zaoštrene situacije u Europi u kojoj je u Njemačkoj i Italiji snažno prisutna ideologija nacionalsocijalizma i fašizma, a u Sovjetskom Savezu ideologija komunizma. Sredinom travnja 1938. godine u prostorijama kancelarije HSS-a u Splitu održano je uobičajeno predavanje u organizaciji prijatelja Seljačke sloge na kojem je gostovao kao predavač općinski liječnik iz Kaštel Sućurca Marin Dumanić. Nakon njega nastupio je Paško Kaliterna. Oštro je kritizirao osnivanje novih stranaka, kako u Splitu, tako i u ostalim hrvatskim krajevima. Ta pojava znači *samo cijepanje složnih redova hrvatskih seljaka i radnika koji su okupljeni u HSS-u*. Kritizirao je posebno splitskog odvjetnika Cuzzija koji je ranije izbačen iz HSS-a. Za njega Kaliterna kaže da je *1918. godine na jednoj skupštini u Kaštel Starome kazao da sada Hrvati mnogo godina moraju skrušeno ispaštati ono što su u prošlosti učinili Srbima*. *To je dovoljno za ilustraciju tog gospodina koji se sada stavio na čelo navodno najekstremnije hrvatske grupe koja u hrvatskom narodu nema sa sobom nikoga*. Kaliterna je zaključio da su to *fašistička posla*.[363] Krajem travnja održana je veća politička konferencija HSS-a također u dvorani HSS-a u Splitu. Interese je bio toliki da puno zainteresiranih nije moglo ni ući. Konferenciju je otvorio povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić koji je čitao pojedine članke iz djela Antuna i Stjepana Radića koje je nakon čitanja tumačio. U svom je govoru istakao dan su oni (vodstvo HSS-a u Splitu i Dalmaciji) *od početka do danas radili smo sa znanjem, po uputama i odobrenju vodstva HSS-a i dr. Vladka Mačeka. Tako radimo i danas, tako ćemo raditi i u buduće kao disciplinarni članovi HSS-a. Radi našeg ispravnog stava u tumačenju ideologije HSS-a u početku su nas jedni nazivali komunistima i pučkofrontašima, a sada nas drugi s lijeve strane nazivaju klerofašistima. To nam je najbolja svjedodžba da smo mi na pravom putu, tj. da smo radili i da radimo kao pravi radićevci*.[364] Time je Čulić jasno pozicionirao politiku HSS-a kao suprotnu i komunizmu i fašizmu. Na toj je istoj konferenciji tajnik gradske organizacije HSS-a Šime Poduje govorio kako je *Hrvatska previše mala i u takvim prilikama, a da bi ona sebi mogla priuštiti luksuz apsolutnog pristajanja uz ideološke blokove. Naši odgovorni političari prate i pratit će dobro razvitak događaja u svijetu te crpeći iskustvo iz prošlosti, upriličuju svoje ravnanje onako kako to najbolje koristi konačnom cilju. HSS svojim programom potpuno demantira sve one koji šire laži da bi HSS bila nekakva fašistička stranka. S druge strane HSS*

[363] Novo doba, godina XXI: broj 53 od 4. ožujka 1938: 3; broj 89 od 15. travnja 1938: 3.
[364] Novo doba, godina XXI: broj 101 od 30. travnja 1938: 3.

vodi borbu, samim time padaju tvrdnje onih, koji HSS označuju nekom komunističkom tvorevinom. HSS kao demokratska stranka odbacuje i fašistički i komunistički sistem vladavine...[365] Sve izneseno nakon njih dvojice potvrdio je i Paško Kaliterna koji se prethodnog dana vratio iz Zagreba sa sastanka s predsjednikom Mačekom. Njegova završna riječ je značila da tako misli i vođa Maček što se onda neupitnim autoritetom i bespogovorno prenosilo na članove i pristaše.[366] Bilo je zainteresiranih za raspravu, ali to nije dozvoljeno uz obrazloženje da se radi o političkoj konferenciji, a da su rasprave predviđene i dozvoljene na predavanjima koja drži Seljačka sloga. Ograničena unutarstranačka demokracija u HSS-u nije otvarala mogućnosti demokratske rasprave u odnosu na samo vodstvo (narodne zastupnike) dok se na lokalnoj (općinskoj i mjesnoj) razini i unutar drugih organizacija poput Seljačke i Gospodarske sloge (opet na lokalnoj i mjesnoj razini) to donekle omogućavalo.

Hrvatski seljački pokret bio je po svojim značajkama općenarodni premda pod vodstvom i kontrolom vodstva HSS-a. Stoga je često i u prilikama odlučivanja o stranačkim pitanjima sudjelovalo cjelokupno stanovništvo, na skupovima u svojim mjestima. U tim situacijama (posebno u slučajevima određivanja kandidata za općinske izbore) nije se gledalo tko je formalno član stranke i ima li stranačko pravo glasa. Odlučivali su svi prisutni. Ipak s protekom vremena pokušalo se i u tom segmentu uvoditi reda. Kotarska organizacija HSS-a u Splitu donijela je zaključak da će početi članovima HSS-a u Splitu i splitskom kotaru dijeliti stranačke iskaznice. Upozoreni su članovi da će se iskaznice izdavati samo *organiziranim članovima* koji redovito plaćaju članarinu, kao i onima koji se nisu ogriješili o stranačku disciplinu. Iskaznice će biti podijeljene prilikom plaćanja članarina. Članstvo je upozoreno i da će posjedovanje propisne stranačke iskaznice biti mjerodavno za vršenje članskih prava, odnosno dužnosti.[367] No takva odluka neće zaživjeti jer je HSS poprimala karakteristike pokreta u koji se mogu i trebaju uključiti svi – što je bila tadašnja ključna politička paradigma. Na plaćanju članarine i višegodišnjem članstvu kao uvjetu za unutarstranačko odlučivanje ponovno će se inzistirati u 1940. godini za svakog pojedinačnog člana u smislu njegovog prava da bira i bude biran. Sami narodni zastupnici znali su u određenim situacijama održavati *pouzdane sastanke* s užim krugom ljudi koji su bili stranački dužnosnici ili s *organiziranim članovima* što bi značilo s

[365] Novo doba, godina XXI: broj 101 od 30. travnja 1938: 3.

[366] Mačekov stav o antisemitizmu, ali i o komunizmu, bio je jasno izražen 1936. godine kada su se u hrvatskim krajevima počeli širiti letci protužidovskog sadržaja što su neki pokušali dovesti u vezu s HSS-om. Maček je po tom pitanju izjavio, a novine su prenijele: *I ja sam opazio da izlaze neki letci s antisemitskom tendencijom tobože u ime HSS-a i njenih institucija. Poznato je međutim da se danas mnogi, kao na primjer marksisti i komunisti, zaklanjaju pod skut HSS-a pa tako eto i antisemiti. HSS pokret ne prosuđuje ljude ni po vjeri ni po podrijetlu, nego po poštenju i čovječnosti. Pa tako mjerimo istom mjerom i kršćanima i židovima*.(Jadranski dnevnik, godina III: broj 97 od 25. travnja 1936: 3.)

[367] Novo doba, godina XXI: broj 96 od 25. travnja 1938: 7; broj 97 od 26. travnja 1938: 6.

ljudima koji su zaista i formalno bili upisani u HSS. No o kandidatima koji će biti postavljeni na liste za narodnu skupštinu nije odlučivalo članstvo, nego vodstvo u Zagrebu.

HSS je po svome ustroju bila iznimno centralizirana stranka u kojemu se vodstvo neupitno slušalo, a središnja, gotovo kultna figura, bio je vođa i predsjednik Vladko Maček. Stranka je po istim načelima funkcionirala i na nižim razinama gdje su neprikosnoveni autoriteti bili lokalni stranački prvaci – narodni zastupnici i ljudi od povjerenja predsjednika stranke. Oni su se u svemu konzultirali s Mačekom i vodstvom te su pozivajući se na taj autoritet imali apsolutno odriješene ruke provoditi stranačku politiku u Dalmaciji. U Splitu je 20. i 21. ožujka 1937. godine održan sastanak narodnih zastupnika i općinskih načelnika HSS-a iz Primorske banovine i dubrovačkog i kotorskog kotara. Na sastanku je sudjelovalo 18 narodnih zastupnika i 32 općinska načelnika. Tema sastanka je bila stanje u općinama te su po tom pitanju doneseni zaključci. Na taj način se jačala stranačka struktura i disciplina te su se donosile zajedničke smjernice djelovanja, opet u skladu s uputama vođe i vodstva.

Sredinom travnja 1937. godine splitski odvjetnik Ivo Cuzzi održao je javno predavanje u selu Bisko kod Trilja povodom 41. obljetnice smrti Ante Starčevića. Održana je i misa, a potom je u školi pred masom naroda i općinskim načelnikom Antom Dadićem odvjetnik Cuzzi održao predavanje na temu *Dr. Ante Starčević i njegovo doba*. Nakon samo nekoliko dana Vladko Maček je javno u *Seljačkom domu* objavio da Cuzzi više nije član HSS-a. Trenja između Cuzzija i prvaka HSS-a su trajala otprije, a završila su njegovim isključenjem iz stranke. Cuzzi je javno objavio svoje priopćenje u kojem se žali kako uopće nije bio saslušan niti mu je dana prilika da se obrani. Smatra se istinskim pobornikom *Hrvatskog narodnog pokreta* te izjavljuje da će tako nastaviti djelovati i ubuduće. Ova odluka vodstva HSS-a pokazuje odlučnost u nakani da se bilo koje odstupanje od službene stranačke politike i njenog vodstva, neće tolerirati i da HSS inzistira na disciplini te zajedničkom i usklađenom političkom djelovanju. Posljedice je snosio i triljski općinski načelnik Dadić kao organizator Cuzzijeva predavanja. Odmah je sazvan sastanak stranačkih dužnosnika u općini Trilj, uključujući i općinske vijećnike te je od Dadića zatražena ostavka.[368]

Dana 15. svibnja 1938. godine u prepunom gradskom kazalištu u Splitu održana je velika konferencija HSS-a koja je bila karakteristična po nastupu narodnog zastupnika Ljudevita Tomašića i njegovog oštrog istupa protiv bilo kakvog političkog organiziranja izvan redova HSS-a. U ovom slučaju to se odnosilo na moguće osnivanje radničke stranke te na tzv. pučku frontu, Ljubu Leontića i njegove pristaše kojih je bilo prisutnih u kazalištu i koji su na

[368] Novo doba, godina XX: broj 68 od 22. ožujka 1937: 1; broj 84 od 12. travnja 1937: 3; broj 90 od 19. travnja 1937: 3; Seljački dom, godina XXV: broj 16 od 15. travnja 1937: 5.

Tomašićev govor javno negodovali. Konferencija je ipak uspješno privedena kraju, ali je pokazala jasan stav HSS-a kako osim njih na hrvatskoj političkoj sceni nema drugih političkih zastupnika Hrvata. Još se unutar SDK-a kao partner priznaje SDS, a sve druge političke inicijative smatraju se neprijateljskim. Za političko djelovanje Ljube Leontića Tomašić kaže da to *nije politika SDS-a ni SDK-a, nije politika ni HSS-a. Odnosi između SDS-a i HSS-a su srdačni i ne mogu se megalomanski tumačiti kao što je to pokušano. SDS ima veliku zadaću okupiti i organizirati sve prečanske Srbe na jednom naprednom temelju*.[369] Pri tome se pozivao na Savu Kosanovića kao uvaženog vođu SDS-a. HSS-u je bilo iznimno bitno ukloniti i marginalizirati sve moguće političke neistomišljenike ne samo u vlastitim redovima, nego i u redovima koalicijskog partnera SDS-a. S tako počišćenim vlastitim redovima mogli su se neometano okrenuti političkoj borbi protiv JRZ-a i vladajućeg režima. Nekoliko dana poslije konferencije u kazalištu, održan je veliki sastanak HSS-a u stranačkim prostorijama na kojem se okupio veliki broj pristaša i na kojem su Ivo Čulić i Paško Kaliterna opetovano žestoko napali Ljubu Leontića i njegove političke nastupe, sljedeći u tome Ljudevita Tomašića. Čulić je pri tome rekao da mu je *krivo da neki radnici misle da smo protiv njih, kada smo protiv dr. Leontića. Mi smo baš radnicima najbliži jer je i 90% radnika baš seljaka, a naš je program pun borbenosti za socijalnu pravicu. Nama je krivo da, iako mali broj, radnici dozvoljavaju dr. Leontiću da on misli i govori kao da je njihov predstavnik jer mi dr. Leontića vidimo još i danas na čelu batinaške i reakcionarne Orjune u crnoj košulji kako diktatorski i provokatorski maršira Splitom s batinom u ruci. Mi smo uvjereni da ćemo se mi baš s radnicima, ali ne pretpostavljam po dr. Leontiću, i dalje skupa boriti i ostvariti slobodnu Hrvatsku, a u njoj pravu i discipliniranu demokraciju i socijalnu pravdu*.[370] Na isti način je o Leontiću govorio i Kaliterna: *Leontić saziva sastanak SDS-a, a mi znamo da ih u Splitu ima 20 do 30... i tamo se skuplja svatko, a ne govori se onako kako misle vođe SDK-a pa ni pravi samostalci, već onako kako će mu se pljeskati jer je on pun ambicija i ne zna politički misliti i ne vidi da mu plješću oni koji su se s njim vrtili po svim strankama kojima je cilj rušiti hrvatsku narodnu borbu. To su pokvarenjaci, a na čelu im je dr. Leontić stari batinaš i orjunaš...*[371] HSS je bila protiv srpsko-hrvatskog karaktera SDS-a, odnosno jugoslavenskog karaktera te stranke. Željeli su iz SDS-a napraviti samo srpsku stranku i onemogućili joj svaki rad među Hrvatima.[372] Ne čudi da su joj stoga u

[369] Novo doba, godina XXI: broj 114 od 16. svibnja 1938: 5.
[370] Novo doba, godina XXI: broj 118 od 20. svibnja 1938: 3; Seljački dom, godina XXVI: broj 23 od 19. svibnja 1938: 1-2.
[371] Novo doba, godina XXI: broj 118 od 20. svibnja 1938: 3; Seljački dom, godina XXVI: broj 23 od 19. svibnja 1938: 1-2.
[372] KARAULA, 2015:96.

njihovim redovima posebno smetali Hrvati poput Ljube Leontića koji je uz to naginjao lijevom krilu SDS-a i suradnji i komunistima. Sukob s Leontićem nastavit će se i poslije, a HSS će beskompromisno zastupati tezu kako je jedini pravi zastupnik hrvatskog naroda i tražit će neupitno zajedništvo svih u okviru *Hrvatskog narodnog pokreta* pod svojim vodstvom. Neposredno pred izbore početkom prosinca 1938. godine SDS je održala svoj predizborni skup u splitskom kazalištu na kojem su bili prisutni i članovi HSS-a. Taj je skup izazvao nastavak ranijih trzavica iz svibnja i naknadnu javnu polemiku između prvaka SDS-a u Splitu Ljube Leontića i povjerenika Seljačke sloge za Dalmaciju Ive Čulića. Sporan je bio govor koji je održao predsjednik SDS-a Srđan Budisavljević na koji su prisutni članovi HSS-a, uključujući i Čulića, demonstrativno reagirali. Cijeli događaj nije tada prerastao u veći incident, ali je dobio nastavak u vidu javne polemike Leontića i Čulića. Čulić odnosno splitski HSS zamjera samostalcima ono što su govorili i radili od 1918. godine do formiranja Seljačko-demokratske koalicije te od njih očekuju da za to razdoblje *pokaju*. Čulić zato piše Leontiću: *Radi sloge i zajedničke borbe dužnost je prvaka SDS-a da barem na javnim skupštinama ili konferencijama u Hrvatskoj i pred Hrvatima govore samo od formiranja SDK-a pa dalje, a nikako nije svrsishodno ni potrebno, da prvaci SDS govore ili raspravljaju o političkom životu od 1918. do formiranja SDK-a! Dakle, dr. Leontiću, suzdržite se u davanju lekcija o „moralnim i nemoralnim" gestama, o sitničavosti i ličnim ambicijama, itd. – kad je u prvom redu potrebno da Vi, s obzirom na politički moral, izvršite pokajanje pred hrvatskim narodom! To se pokajanje ili pokora vrši samo sa stvarnim i dugogodišnjim radom za narod...*[373] U splitskom HSS-u nisu nikada kao iskreni i ravnopravni partneri bili prihvaćeni predstavnici splitskog SDS-a pa su tako čak i na izborima 1938. godine išli s odvojenim kandidaturama u splitskom, sinjskom i makarskom kotaru (doduše svi na listi kojoj je nositelj bio Vladko Maček).

I unutar članstva HSS-a dolazi do pojedinačnih slučajeva razmimoilaženja i sukoba u kojima splitsko vodstvo stranke javno reagira te prijestupnike izolira što se posebno očituje pred izbore 1938. godine. U splitskom HSS-u proveden je disciplinski postupak protiv člana Blaža Čičerića *zbog njegova samoinicijativnog djelovanja protivno politici stranke*.[374] Ističe se da je Blaž Čičerić svojedobno još prilikom izbora 1931. godine agitirao za Petra Đirlića koji se kandidirao na Živkovićevoj listi. Osim toga naglašava se da je Blaž Čičerić imao veze samo s ljudima koji nisu članovi HSS-a. Zajedno s Čičerićem radio je bivši žandar i krčmar u Strožancu Mate Vuleta, a koji je skupljao potpise za neku drugu kandidaturu u splitskom kotaru. Zbog toga je protiv Čičerića kao njihovog dotadašnjeg člana u HSS-u poveden postupak. HSS nije često

[373] Novo doba, godina XXI: broj 281 od 2. prosinca 1938: 3.
[374] Novo doba, godina XXI: broj 253 od 28. listopada 1938: 3.

isključivala svoje članove, ali kad bi kap prelila čašu donosili su i takve odluke. Bilo je i prevaranata koji su koristili predizborno vrijeme lažno se predstavljajući i prikupljajući u ime HSS-a novac. S takvima se HSS nije mogla obračunati institucionalno, ali ih je javno prozivala i upozoravala stanovništvo da im ne nasjedaju: *Neka daju priloge za izborni fond samo ljudima koji imaju potvrde s pečatom izborne kancelarije HSS-a i potpisom hrvatskog narodnog zastupnika Paška Kaliterne na kojima je naznačeno tko je ovlašten skupljati doprinose. Svaku drugu osobu koja bi neovlašteno skupljala za izborni fond HSS-a treba odmah predati redarstvu*.[375] Pojedini viđenijih članovi stranke neposredno pred izbore dolazili su u sukob s vodstvom u Splitu. Bivši načelnik općine Klis Božo Vučković, prema informacijama izborne kancelarije HSS-a, obilazio je pristaše po dalmatinskoj Zagori i skupljao potpise jer *da mora neki Zagorac biti zastupnički kandidat te nagovara narod rušeći slogu i jedinstveni nastup na izborima*. Kako je izborna kancelarija HSS-a informirana, on je bio u općini mućkoj i lećevičkoj. Izborna kancelarija HSS-a je upozorila svoje pristaše, preko stranačkih dužnosnika i preko javnosti, *da narod ne nasjeda takvim ljudima, naročito kada se radi o ovako sudbonosnim događajima po čitav hrvatski narod*, *tim više kada se zna da je Božo Vučković tražio reklamaciju svog prava glasa preko izborne kancelarije JRZ-a koja se interesirala za njegov glas, o čemu kancelarija HSS ima točne podatke.*[376] Na takve prozivke samo nakon nekoliko dana reagirao je javno i prozvani bivši načelnik Klisa Božo Vučković. Prozivke na svoj račun je oštro demantirao ističući kako nije skupljao nikakve potpise, nego je s drugim članovima HSS-a svoje općine uputio zamolbu predsjedniku Mačeku da na izborne liste uvrsti dva člana HSS-a iz Zagore budući se tamo nalazi većina birača. Odluka o tome, kako je tvrdio, je na samome predsjedniku Mačeku. Još je najoštrije kao laž i podmetanje demantirao dezinformaciju kako je tražio reklamaciju svog prava glasa preko izborne kancelarije JRZ-a. Objašnjavao je kako to njemu nije ni bilo potrebno budući je kao bivši općinski načelnik već upisan na popis birača.[377] Kliški slučaj unutarstranačkih sukoba imat će i svoj nastavak, a u konkretno predizborno vrijeme pokazuje i veću političku ambiciju pojedinaca koja se gradila na opreci između primorja i zaleđa. Pri tome se zaleđe kao siromašniji i napučeniji dio splitskog kotara pokušalo prikazati kao nezastupljeno područje na listi HSS-a za Narodnu skupštinu.

Zanimljiv je i kasniji slučaj nogometaša Frane Matošića. Upravni odbor Hajduka je 16. lipnja 1939. godine donio odluku o njegovu isključenu iz članstva kluba radi odluke kojom on pristupa Beogradskom sportskom klubu. U obrazloženju piše da *se ogriješio o klupsku disciplinu,*

[375] Novo doba, godina XXI: broj 253 od 28. listopada 1938: 3.
[376] Novo doba, godina XXI: broj 254 od 29. listopada 1938: 3.
[377] Novo doba, godina XXI: broj 257 od 3. studenoga 1938: 3.

pokazavši nezahvalnost prema svom klubu, u času kada se klub nalazi u prvim redovima opravdane borbe svjesnih hrvatskih sportaša za prava hrvatskoga sporta, a protiv hegemonije koju upravo predvodi BSK putem JNS-a...[378] I taj primjer pokazuje koliko je HSS snažno utjecao i bio prisutan unutar gotovo svih ondašnjih udruženja uključujući i ona sportska.

[378] Novo doba, godina XXII: broj 140 od 17. lipnja 1939: 6.

7. HSS U DALMACIJI OD IZBORA ZA NARODNU SKUPŠTINU 1938. GODINE DO OSNUTKA BANOVINE HRVATSKE 1939. GODINE

U jesen 1938. godine kreće otvorena predizborna kampanja HSS-a (iako je HSS u kampanji još od skupštinskih i općinskih izbora 1935. i 1936. godine). Javno postavljen cilj za nadolazeće skupštinske izbore je bolji rezultat u broju glasova u odnosu na skupštinske izbore 1935. godine. S obzirom na centralizirani ustroj i funkcioniranje HSS-a, kandidati za liste određivani su od samog vođe i vodstva stranke te su nazivani kandidatima dr. Mačeka.[379] Pri tome su vršene i konzultacije s organizacijama na terenu u čemu su ključnu riječ imali lokalni stranački prvaci, a oni su uglavnom i bili postavljeni za kandidate (slično kao i na prethodim skupštinskim izborima 1935. godine). U kampanji se, s obzirom da je u 1938. godini HSS svojom organiziranošću i masovnošću prerasla potpuno u *Hrvatski seljački (narodni) pokret*, inzistiralo na zajedništvu i zanemarivanju međusobnih razlika i trzavica. Sklapanjem sporazuma – Blok sporazuma[380] – u Farkašiću 8. listopada 1937. godine stvara se široki politički oporbeni pokret do krajnjih granica političkog spektra (kojem će se pridružiti i JNS[381]) te je pred izbore plasirana jasna politička poruka – tko apstinira smatra se pobornikom Vlade i JRZ-a. Maček je sa svoje strane pristao na takvu suradnju kako bi pomogao srbijanskoj opoziciji u borbi protiv JRZ-e koja je u Srbiji imala najsnažnije uporište te kako bi stvorio najširu moguću političku platformu i tako ostvario najbolji izborni rezultat na skupštinskim izborima. Istaknuti pojedinci kao predstavnici i desnice i ljevice javno su dali potporu Mačeku i njegovoj koaliciji.[382] Predizborne

[379] Hrvatski dnevnik piše o kandidatima HSS-a (o kandidatima dr. Mačeka): *Mediji uvelike pišu o imenima raznih kandidata s različitih lista, a jedino ne pišu o kandidatima HSS-a. Njihova imena će se saznati tek onda kad predsjednik dr. Maček donese svoju odluku. Do donošenja odluke dr. Maček će voditi računa o raspoloženju u svim krajevima, o stranačkim potrebama te o radu, marljivosti, sposobnosti i postojanosti pojedinog kandidata*. (Novo doba, godina XXI: broj 244 od 18. listopada 1938: 3.)

[380] Sporazum u Farkašiću sklopile su Hrvatska seljačka stranka, Samostalna demokratska stranka, Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka i Zemljoradnički savez. U njemu su utvrdili da ne priznaju postojeći Oktroirani ustav iz 1931. godine, tražili su preuređenje države i formiranje Vlade u kojoj bi participirale sve stranke (svojevrsna Vlada nacionalnog jedinstva). Ta je Vlada trebala donijeti novi privremeni ustav te provesti pravedne i demokratske izbore. Istovremeno su priznavali monarhiju i dinastiju Karađorđevića te su naglašavali potrebu zajedničkog i usuglašenog sudjelovanja sva tri naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca) u donošenju ključnih odluka bitnih za reorganizaciju države. Sporazum su potpisali Vladko Maček, Adam Pribičević, Aca Stanojević, Ljubomir Davidović i Jovan Jovanović. (Novo doba, godina XX: broj 235 od 9. listopada 1937: 1.)

[381] Za izbornu suradnju zauzimao se i predsjednik JNS-a Petar Živković koji ni kandidaturu Mačeka kao nositelja liste nije smatrao smetnjom. Maček je mogao pristati na takvu suradnju jer ona nije spojena ni sa kakvim načelnim ustupanjem i nije HSS-u donijela nikakvih poteškoća prilikom glasovanja. JNS nije bila nikakav konkurent HSS-u niti je HSS radi te suradnje izgubila glasove u korist JNS-a. (Novo doba, godina XXI: broj 245 od 19. listopada 1938: 3.)

[382] Na zahtjev Mile Budaka dnevni tisak prenosi njegovu izjavu: *Na brojne upite svojih prijatelja, javljam svima ovim putem da ne surađujem s gospodom koja agitiraju za apstinenciju kod izbora 11. prosinca t. g. Naprotiv ja osjećam i znam da Hrvati trebaju glasovati za listu dr. Mačeka usprkos svih prigovora koji se sami nameću i toj listi i politici koju ona predstavlja. Mile Budak* (Novo doba, godina XXI: broj 276 od 25. studenoga 1938: 2.)
Na sastanku političke grupe Ivana Ribara donesen je zaključak u kojem se konstatira *da se naročitim zadovoljstvom prima kandidacija dr. Mačeka te se ističe da je ova kandidacija izraz želje i raspoloženja svih opozicijskih masa, kako u Hrvatskoj, tako i u Srbiji*. Ribar održao je govor u kome je rekao *da je na svom putu po*

aktivnosti HSS-a službeno su krenule nakon sklapanja sporazuma u Farkašiću početkom listopada i stvaranjem Bloka sporazuma. Te su aktivnosti slijedile upute vodstva stranke i bile su odraz već dužeg spremanja stranke i stranačkog članstva za ono što predstoji. U splitskom kotaru i srednjoj Dalmaciji glavni stranački koordinator je Paško Kaliterna, a ostali narodni zastupnici u svojim kotarima. Na terenu se razvija detaljna stranačka aktivnost i ništa se ne prepušta slučaju. Prepisivali su se birački popisi i točno se znalo tko je trebao izaći na izbore; starije i nemoćne se prevozilo automobilima, dijelili su listiće s uputama za svakog birača pojedinačno kako treba glasati (s obzirom da je glasanje bilo javno). Obavijesti biračima upućivale su se samo preko narodnih zastupnika kako se ne bi širile dezinformacije. U splitskom kotaru i gradu Splitu, održano je u posljednjem mjesecu prije izbora preko 300 stranačkih sastanaka, a po cijeloj Dalmaciji i višestruko više. U izbornoj kancelariji HSS-a u Splitu kontrolirali su i ispravljali biračke popise, a svatko je mogao doći provjeriti je li upisan kao birač na izborima. Tako su utvrdili da preko 800 birača uopće nije bio upisan na popis birača. Po uputama vodstva HSS uglavnom nisu održavani veliki skupovi, nego samo konferencije i skupštine, a cilj je bio doprijeti do što većeg broja pristaša kako bi ih obavijestili o političkoj situaciji i uputili kako postupiti na izborima.

U mjestu Kali na otoku Ugljanu u kotaru Preko održana je 13. listopada 1938. godine prva predizborna skupština HSS-a na kojoj je bilo preko tisuću ljudi. Interes stanovnika je bio toliko velik da ribari nisu otišli na more u ribolov kako bi bili na skupštini. Na skupštini su održali govore Božidar Vučković i Karlo Žunjević. Govorili su o političkoj situaciji i o *potrebi za jednodušnošću u borbi za pobjedu narodnih prava*.[383]

U Trogiru je 16. listopada 1938. godine održan sastanak 3. kotarske organizacije HSS-a. Bili su prisutni predstavnici mjesne organizacije iz primorja trogirske općine, a iz Splita je došao Paško Kaliterna. Na sastanku je bilo govora o tehničkim pripremama za izbore koje su se sastojale najviše od pregledavanja popisa birača. Poslijepodne je u Prapatnici održan sastanak za drugi dio kotarske organizacije, za trogirsku Zagoru. Na sastancima je konstatirano *da su od dana raspisivanja izbora prestale sve male lokalne seoske trzavice i narod složno podupire nastojanja svog vodstva, kako bi izborni rezultati 11. prosinca 1938. godine nadmašili one od 1935. godine*.[384]

Srbiji svugdje nailazio na jednu molbu – da na predstojećim parlamentarnim izborima opozicijske stranke budu grupirane na čelu s dr. Mačekom. (Novo doba, godina XXI: broj 241 od 14. listopada 1938: 1.)

[383] Novo doba, godina XXI: broj 242 od 15. listopada 1938: 3; broj 247 od 21. listopada 1938: 3.

[384] Novo doba, godina XXI: broj 243 od 17. listopada 1938: 6.

U općinama splitskog zaleđa Lećevici, Muću i Klisu održani su dana 19. listopada 1938. godine stranački sastanci koje je predvodio Paško Kaliterna. U Lećevici su na sjednici općinske organizacije HSS-a prisustvovali svi predsjednici mjesnih organizacija, tajnici, glavari i načelnik. Sastanak je otvorio predsjednik općinske organizacije seljak Jakov Zoko iz Dugobaba. On je obrazložio svrhu sastanka i predao je riječ Paški Kaliterni. Kaliterna je iznio unutrašnju i vanjsku političku situaciju te je dao detaljne upute o predizbornim radnjama, kao i upute za sam dan izbora. Prisutni su nakon njegova izlaganja referirali što su do tada poduzeli u pogledu ispravljanja biračkih popisa i uopće u pogledu predizbornog rada. Zaključeno je da se u samoj Lećevici za čitavu općinu osnuje izborni odbor koji će seljacima davati informacije. Isto tako napravljen je izbor predstavnika liste HSS-a (članova biračkih odbora ispred HSS-a). U općini Lećevica bila su četiri izborna mjesta pa su određena četvorica predstavnika i četvorica zamjenika. Među predstavnicima nalazili su se i dva župnika franjevca fra Petar Glavaš za Lećevicu i fra Frane Borić za Čvrljevo, ostali predstavnici su bili seljaci. Na sastanku u Muću prisustvovali su svi predsjednici i tajnici organizacija kao i velik broj seoskih glavara. Na početku sastanka Paško Kaliterna je kao i ranije obrazložio unutrašnju i vanjsku političku situaciju te se osvrnuo na skore izbore dajući upute što treba raditi do izbora i na sam dan izbora. Pojedini predstavnici organizacija podnijeli su izvještaj o dotadašnjem radu, a nakon toga je napravljen izbor predstavnika liste (članova biračkih odbora ispred HSS-a). U općinskom domu u Klisu održan je također sastanak općinske organizacije HSS-a. Sastanku su prisustvovali predstavnici organizacija, glavari i načelnik te brojne pristaše HSS-a iz Klisa i Dugopolja. Nakon Kaliternina izlaganja, pojedini predstavnici podnijeli su izvještaj o svom prethodnom radu. Dogovoreno je što se ima raditi do izbora, a nakon toga je sastanak zaključen.[385]

U Selcima na otoku Braču otkriven je 23. listopada 1938. godine prvi spomenik Stjepanu Radiću u Dalmaciji, rad kipara Antuna Augustinčića. Inicijator postavljanja spomenika bio je Bračanin Petar Krešimir Didolić koji je kao učenik bio kolega Stjepanu i Antunu Radiću i kod kojega su oni boravili na Braču u svojim đačkim danima. Inicijativu su podržale sve bračke općine, a na otvorenju su bili narodni zastupnici Ivan Pernar (kao izaslanik predsjednika Mačeka), Ivan Petar Mladineo, Paško Kaliterna, Josip Berković, Stipe Matijević i Jozo Mratinović.[386]

[385] Novo doba, godina XXI: broj 245 od 19. listopada 1938: 3; broj 246 od 20. listopada 1938: 3.
[386] Novo doba, godina XXI: broj 247 od 21. listopada 1938: 3; broj 249 od 24. listopada 1938: 4; DEVČIĆ RADIĆ, 1938: 82.

Otkrivanje spomenika Stjepanu Radiću u Selcima na Braču u studenome 1938. godine. Ispod spomenika u sredini je Ivan Pernar, desno od njega je Josip Berković uz kojeg u prvom redu stoji Stipe Matijević (između Matijevića i Berkovića je najvjerojatnije Šime Poduje, a desno od Matijevića je Ivan Petar Mladineo). Lijevo od Ivana Pernara je Ana Kaliterna, a uz nju lijevo Paško Kaliterna

U Splitu je u kancelariji pristaša HSS-a 25. listopada održan sastanak na kojem je obavljen izbor predstavnika liste HSS-a i njihovih zamjenika za splitsku općinu. Sastanku je prisustvovao Paško Kaliterna. Izabrani predstavnici liste i njihovi zamjenici bili su ljudi iz svih staleža koji poznaju birače na svome biralištu. Dobili su upute kako će se držati na dan izbora – *da se ne bi dogodilo ono što zakon zabranjuje ili kao 1935. godine kada su mnogi glasovali za režimsku listu nekoliko puta i uz to su glasali i za odsutne, za mrtve i one koji su se nalazili na služenju vojnog roka*.[387]

Početkom studenoga poslan je iz Splita u Zagreb sav potrebni izborni materijal glavnoj izbornoj kancelariji HSS što je značilo da se izborima i operativno koordiniralo iz zagrebačke

[387] Novo doba, godina XXI: broj 252 od 27. listopada 1938: 3.

središnjice. Kaliterna je otputovao 30. listopada u Zagreb gdje je predsjedniku Vladku Mačeku podnio izvještaj o dotadašnjim izbornim pripremama i primio nove upute. Po njegovom su izvještaju sve izborne organizacije HSS-a u splitskom kotaru izvršile cjelokupne potrebne pripreme; sav taj posao obavljen je bez smetnje i u potpunom redu, iako je splitski kotar jedan od najvećih u državi. Također je Kaliterna Glavnom biračkom odboru i Ministarstvu pravde uputio predstavku pomoraca koji traže isto pravo glasa kao što ga imaju i predsjednici biračkih komisija, tj. da glasuju u onom mjestu gdje će se na dan izbora naći sa svojim brodovima, a na temelju uvjerenja koje će im izdati uprava općine o upisu birački popis, odnosno da imaju valjano pravo glasa. Pomoraca je po njegovoj računici bilo oko 200, a zastupao ih je Stručni savez pomoraca (organizacija pod patronatom HSS-a). Neposredno prije odlaska u Zagreb Kaliterna se u kancelariji HSS-a u Splitu sastao s Josipom Berkovićem što je za cilj imalo njihovu koordinaciju pred te važne izbore – bez obzira na dotadašnja međusobna razmimoilaženja. Isti dan je s Kaliternom na razgovoru u Splitu bio i narodni zastupnik HSS-a za kotar Livno Ivan Čelan.[388] Kampanja je nastavljena još većim intenzitetom pa je u prvoj nedjelji u mjesecu studenome održan veći broj konferencija i sastanaka pristaša HSS-a u splitskom kotaru, kao i u svim drugim krajevima Dalmacije. Na sastancima organizacija HSS-a govorilo se o dotadašnjim predizbornim pripremama i davale su se posljednje upute za tehničke poslove u vezi sa sređivanjem izbornog materijala.

Narodni su zastupnici iz svih kotara Dalmacije bili su aktivni među narodom u svojim i drugim kotarima. Zastupnik hvarskog kotara Josip Berković otputovao je tako na Korčulu gdje je u Vela Luci održana konferencija HSS-a. Sljedeći dan održana je sjednica kotarske organizacije HSS-a za otok Brač kojoj je također prisustvovao Berković koji je prisutne izvijestio o političkoj situaciji i dao upute za dalji rad. U Split je doputovao narodni zastupnik drniškog kotara Mate Goreta koji se u izbornoj kancelariji HSS-a sastao s narodnim zastupnikom splitskog kotara Paškom Kaliternom. Izborna kancelarija HSS-a u Splitu poslala je kotarskom sudu u Splitu žalbe protiv onih rješenja općinske uprave kojima su pojedinim biračima osporena izborna prava. U Splitu je početkom studenoga 1938. godine održana i velika konferencija HSS-a i predstavnika svih hrvatskih društava i ustanova na kojoj je bilo prisutno oko 300 ljudi, a konferenciju su predvodili Juraj Šutej, Paško Kaliterna, Ivan Petar Mladineo i načelnik Korčule Dinko Sarnečić. Šutej je održao govor o unutrašnjoj političkoj situaciji. Analizirao je trenutno stanje kao i sve eventualnosti koje bi mogle nastupiti poslije izbora. U svom opširnom govoru, koji je trajao sat i po, osvrnuo se na sporazum *Bloka narodnog sporazuma* i analizirao veze svih

[388] Novo doba, godina XXI: broj 253 od 28. listopada 1938: 3.

pojedinih stranaka tog Bloka. U krugovima HSS-a je naglašeno *da su nakon ove konferencije mnoge stvari postavljene na svoje mjesto*.[389] Sve su to pokazatelji širokih i sveobuhvatnih političkih aktivnosti tada dobro organizirane stranke HSS koje su poduzimane u završnici priprema neposredno pred skupštinske izbore 1938. godine.

U Supetru na Braču početkom studenoga održan je sastanak kotarske organizacije HSS-a. Sastanak je otvorio predsjednik kotarske organizacije HSS-a Jurislav Borić. Naveo je postignute uspjehe HSS-a i ustanova u sklopu *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Seljačka sloga bila je osnovana u Nerežišćima, Milni, Dolu, Postirama, Splitskoj, Supetru i Ložišću. Povjerenstvo Gospodarske sloge je također postojalo u više sela kotara. Naročito su se istakla u radu Selca, gdje je postojala zadružna potrošna trgovina koja je ima preko 100.000 dinara prometa mjesečno. Hrvatski radnički savez se bio izborio za povišicu plaća u tvornici sardina u Postirama i za kamenoklesarske radnike u Splitskoj te bolju plaću obalnim radnicima u Supetru. Na sastanku govorili svi predstavnici mjesnih organizacija, a zaključno je izraženo povjerenje narodnom zastupniku Brača Ivanu Petru Mladineu što je značilo potporu njegovoj kandidaturi za novi mandat.[390] Na skupovima su se u predizborne svrhe isticali uspjesi svih stranačkih organizacija – Seljačke sloge, Gospodarske sloge i Hrvatskog radničkog saveza – što se u političkom kontekstu pripisivalo HSS-u i na račun čega se očekivala potpora glasača.

Dana 1. studenoga 1938. godine održan je prvi predizborni skup u makarskom kotaru u selu Promajni blizu Baške Vode. U Promajni je bio običaj na taj dan slaviti mlado vino i na tu svečanost su se okupljali ljudi izu okolnih sela i iz čitavog Makarskog primorja. Bilo je prisutno oko tisuću ljudi pred kućom Ante Granića gdje je poslijepodne održan skup HSS-a. Otvorio ga je svrgnuti načelnik makarske općine Juraj Jurišić.[391] On se osvrnuo na makarske prilike i pozvao je sve da se skupe, kao i dosada, pod zastavu HSS-a te da ono što odredi predsjednik Maček bude nepromjenjivo. Stipe Matijević se osvrnuo na predizborne prilike i prenio poruke predsjednika Mačeka. Pozvao je prisutne *da odbace sve suprotnosti ukoliko ih ima te da u odlučnom momentu slijede politiku svekolikog hrvatskog naroda pod vodstvom predsjednika dr. Mačeka*.[392] Matijević je u makarskom kotaru održavao predizborne sastanke obilazeći sva sela, a isto tako i u Vrgoračkoj krajini i to ukupno 26 sastanaka. Zatim je održao sastanke u općini Gradac te u samoj Makarskoj.

[389] Novo doba, godina XXI: broj 257 od 3. studenoga 1938: 3; broj 259 od 5. studenoga 1938: 6.
[390] Novo doba, godina XXI: broj 257 od 3. studenoga 1938: 3.
[391] Juraj Jurišić je bio smijenjen u rujnu 1938. godine uz obrazloženje da nije izvjesio državnu zastavu prilikom prolaska kraljice Marije kroz Makarsku. (HRSTIĆ, 2013: 86.)
[392] Novo doba, godina XXI: broj 258 od 4. studenoga 1938: 5; broj 262 od 9. studenoga 1938: 3.

U nizu predizbornih aktivnosti održana je i u Kaštel Sućurcu predizborna konferencija HSS-a u prostorijama Hrvatskog društva Vitez. Dvorana društva bila je puna mještana kojima je Jozo Mratinović opisao političku situaciju u zemlji i pojasnio važnost prosinačkih izbora. Iznio je i stajalište Udružene opozicije prema Vladi Milana Stojadinovića. Isti je dan Jozo Mratinović posjetio i Donja Kaštela te je u općinskom domu održao političku predizbornu konferenciju za sva tri donjokaštelanska sela. Bili su prisutni brojni mještani zajedno s načelnikom općine Filipom Babinom. Mratinović je naglasio prisutnima važnost izbora te je oslikao ciljeve koje političkom borbom želi ostvariti *Hrvatski seljački pokret* preko svoje stranke HSS-a. Posebno je istakao stranačku širinu koalicije koju predvodi Vladko Maček kao nositelj liste.[393]

Kao najvažniji politički argument u nastupima prvaka HSS-a u Dalmaciji – uz dotadašnji rad i uspjehe stranačkih organizacija – izdvaja se velika protuvladina koalicija koju je predvodio kao nositelj liste predsjednik HSS-a Vladko Maček. To se tumačilo kao njegov osobni veliki uspjeh i uspjeh cijeloga HSS-a. Očekivani izborni rezultati trebali su konačno srušiti sve dotadašnje centralističke i diktatorske politike Beograda te omogućiti reformu države kroz koju bi bilo riješeno Hrvatsko pitanje.

Paško Kaliterna i Vjekoslav Blaškov (kao član vodstva HRS-a) održali su sastanke HSS-a u Dugom Ratu, Omišu i Katunima. U Omišu je na konferenciji bilo prisutno po 20 ljudi iz svakog sela omiške općine na čelu s dužnosnicima mjesnih organizacija HSS-a. Konstatirana je *potpuna jednodušnost hrvatskih seljaka i radnika omiške općine*. Nakon toga je Kaliterna otputovao u Šestanovac gdje je održan sastanak predstavnika HSS-a iz osam sela. Zatim su održani sastanci u Opancima i Katunima gdje su bili prisutni seljaci iz brojnih sela šestanovačke općine. Kaliterna je pri tom izjavio *da je oduševljenje naroda upravo odlično, tako da se protivnici HSS-a u ovoj općini neće moći niti pojaviti*.[394]

Josip Berković je krajem listopada 1938. godine održao sastanke kotarskih organizacija u Šibeniku, Drnišu, Benkovcu, Biogradu na Moru i Preku te sastanke mjesnih organizacija u okolici Knina i Biograda na Moru. Na tim sastancima Berković je prisutnim dužnosnicima HSS-a izložio unutrašnju i vanjsku političku situaciju i dao upute za predizborni rad. Nakon toga izabrani su zamjenici narodnih zastupnika u tim kotarima te je o tome poslan izvještaj predsjedniku Mačeku na odobrenje. U predizbornom stranačkom djelovanju 1938. godine s terena su dolazile pojedine inicijative poput ove iz sjevernodalmatinskih kotara vezano za imena predloženih članova stranke za zamjenike kandidata na listi. U konačnici je o tome odlučivalo vodstvo stranke u Zagrebu, a u njihovim kadrovskim rješenjima nije bilo većih

[393] Novo doba, godina XXI: broj 260 od 7. studenoga 1938: 5.
[394] Novo doba, godina XXI: broj 261 od 8. studenoga 1938: 3; broj 262 od 9. studenoga 1938: 3.

iznenađenja. Na liste su postavljeni već otprije poznati i provjereni stranački kadrovi. Slično kao i Berković tako je i Božidar Vučković održao 28. listopada sastanke s pristašama HSS-a u Vodicama i Zatonu kod Šibenika – u Vodicama u užem krugu, a u Zatonu širi sastanak. Sastanci su održani u svrhu pripreme za izbore.[395] U Hrvatskom seljačkom domu u Šibeniku održan je 24. listopada kotarski sastanak HSS-a na kojem je kao delegat predsjednika Vladka Mačeka prisustvovao Josip Berković. Sastanku su prisustvovali svi predsjednici mjesnih i općinskih organizacija sa zamjenicima iz čitavog šibenskog kotara, a otvorio ga je predsjednik kotarske organizacije senator Šime Belamarić koji je najprije pozdravio izaslanika Berkovića. Berkoviću je govorio o važnosti predstojećih izbora. Prisutnima je pri tome protumačio izbornu suradnju HSS-a s JNS-om i ostalim grupama što su svi izaslanici jednoglasno odobrili. Napravljen je izbor kandidata i njegovog zamjenika te je jednoglasno zaključeno da se vodstvu predloži za kandidata Danu Škaricu, a za zamjenika liječnika Oskara Novaka.[396] Na otoku Krapnju održan je 30. listopada politički sastanak HSS-a na kojem su govorili kandidat HSS-a Dane Škarica i zamjenik kandidata Oskar Novak te predsjednik kotarske organizacije i senator Šime Belamarić. Oni su u svojim govorima, velikom broju okupljenih seljaka iz Krapnja i drugih okolnih sela, pojasnili zahtjeve HSS-a te protumačili značenje izborne suradnje HSS-a sa drugim strankama, osobito s JNS-om. Isti dan kao i na Krapnju održani su također politički sastanci HSS-a u Danilo-Birnju, Danilo-Kraljice i Slivnu gdje su isti govornici kao u Krapnju prikazali politiku HSS-a i *težnje hrvatskog naroda*.[397] Bili su organizirani sastanci i u drugim mjestima šibenskog kotara jer je cilj bio doći do što većeg broja ljudi.

Kako su se izbori približavali, tako je izborna agitacija postajala sve snažnija i češća. U šibenskom kotaru predizbornu kampanju na terenu među narodom predvodili su stranački prvaci Dane Škarica, Šime Belamarić i Oskar Novak. Održavali su političke sastanke i dogovore HSS-a, obišavši skoro sva mjesta šibenske općine i držeći u njima uspješne sastanke koji su se često pretvarali u skupove. Tako su početkom studenoga održali sastanke u Rogoznici i okolnim mjestima te u mjestima šibenske Rogoznice. Na tim sastancima Dane Škarica i Šime Belamarić govorili su o političkoj situaciji te o važnosti izbora, posebno objašnjavajući izbornu suradnju HSS-a s ostalim strankama. Održali su sastanke i u pojedinim zaseocima Primoštena, u Krčulju, Širocima te Gornjem i Donjem Primoštenu. Sastanci su održavani na otvorenom zbog velikog broja sudionika. Krajem studenoga Dane Škarica i Oskar Novak, praćeni šibenskom glazbom te velikim brojem kola okićenih zelenilom i zastavama, obišli su u ponovno

[395] Novo doba, godina XXI: broj 251 od 26. listopada 1938: 4; broj 254 od 29. listopada 1938: 3.
[396] Novo doba, godina XXI: broj 250 od 25. listopada 1938: 3.
[397] Novo doba, godina XXI: broj 254 od 29. listopada 1938: 3; broj 255 od 31. listopada 1938: 5.

sela šibenske općine Danilo, Dubravu i Primošten u kojima su održali predizborne skupove HSS-a. Dane Škarica i Šime Belamarić održali su predizborne skupove HSS-a u mjestima šibenskog kotara: Dubravice, Grebaštica, Jadrtovac, Zablaće, Goriš, Brnjica, Konjevrati, Lozovac i Bilice, a Belamarić još i u Promini.[398] Prvaci HSS-a cijeli su mjesec studeni obilazili šibenski kotar i od mjesta do mjesta privlačili birače tumačeći im politiku stranke.

Nakon dvodnevnog boravka u Zagrebu na konzultacijama s predsjednikom Mačekom (koji ga je primio dva puta) u Split se vratio zastupnik Paško Kaliterna. Predsjednik Maček se interesirao za sve izborne pripreme u splitskom kotaru kao i u ostalim krajevima Dalmacije te je dao upute za daljnji predizborni rad. Po tim uputama HSS neće održavati veće skupštine, nego samo konferencije koje će biti u svima selima, tako da narod bude potpuno obaviješten o svemu. Kaliterna je za vrijeme svog boravka u Zagrebu s grupom Splićana položio vijenac na grob Stjepana Radića na Mirogoju s natpisom: *Vođi i učitelju Stjepanu Radiću – kotarska organizacija HSS Split*. Također je Kaliterna iz Zagreba donio formulare izbornih lista za Dalmaciju. Plan je bio da ispunjavanje izbornih lista bude gotovo za dva dana te da potpisane i potvrđene liste za kotar Split u najkraćem roku budu poslane u Zagreb. Kaliterna je donio iz Zagreba i sav potrebni izborni materijal za pet kotara sjeverne Dalmacije i to za Knin, Benkovac, Šibenik, Biograd na Moru i Preko, što je sve predao narodnom zastupniku Šimi Belamariću.[399]

Na samom početku studenoga u Split dolazi Juraj Šutej koji tada održava niz sastanaka prvenstveno na temu organizacije izbora i mogućih kandidata iz Splita i splitskog kotara. On je je imao punomoć predsjednika Mačeka urediti sve potrebno za sastav kandidacijske liste HSS-a za grad Split i splitski kotar. Pojedinačno je davao upute Kaliterni, Berkoviću, Mladineu i Matijeviću kako sastaviti liste. Kandidat za grad Split trebao je biti Ante Trumbić, ali to nije bilo moguće zbog njegovog zdravstvenog stanja. Stoga vodstvo stranke Splićanima šalje Sarajliju Šuteja koji će preuzeti splitsku kandidaturu, a potom je on na terenu pokušao naći svoga zamjenika.[400] Odraz je to nesređenog stanja u splitskom HSS-u u kojemu je vrh stranke morao dovesti kandidata sa strane koji je onda morao posredovati među lokalnim članovima. Kao kotarski kandidati bili su neupitni dotadašnji zastupnici Paško Kaliterna i Jozo Mratinović. U Split je doputovao narodni zastupnik biogradskog kotara Josip Silobrčić sa Šimom

[398] Novo doba, godina XXI: broj 258 od 4. studenoga 1938: 4; broj 259 od 5. studenoga 1938: 4; broj 260 od 7. studenoga 1938: 4; broj 278 od 28. studenoga 1938: 4.
[399] Novo doba, godina XXI: broj 256 od 2. studenoga 1938: 3.
[400] Novo doba, godina XXI: broj 256 od 2. studenoga 1938: 3; broj 257 od 3. studenoga 1938: 3; broj 261 od 8. studenoga 1938: 5.

Dominisom te je donio potvrđenu kandidacijsku listu, a iz Preka je u Split došao izaslanik kotarske organizacije HSS-a Gregov koji je također donio potvrđenu listu za kotar Preko.[401] Paško Kaliterna je ponovo išao u Zagreb, drugi put zajedno s Josipom Berkovićem i Ivanom Petrom Mladineom. U Zagrebu su se sastali s Mačekom i Košutićem kojima podnose izvještaj o izvršenim predizbornim pripremama u svojim kotarima i ostalim krajevima Dalmacije. Tada raspravljaju i o kandidatima za narodne zastupnike u gradu i kotaru Splitu kao i za cijelu Dalmaciju. U javnost ne izlaze s imenima jer je vodstvo stranke to planiralo objaviti naknadno – istovremeno s imenima svih kandidata *Hrvatskog seljačkog pokreta*.[402] Odmah nakon povratka Kaliterne i Mladinea iz Zagreba u Split je doputovao i potpredsjednik HSS-a August Košutić u pratnji Josipa Berkovića. Razlog Košutićeva dolaska je promjena zamjenika kandidata narodnog zastupnika za grad Split i kotar Sinj. Vodstvo HSS-a iz Zagreba telefonski je prethodno obavijestilo izbornu kancelariju HSS-a u Splitu da je od predloženih kandidata vodstvo stranke izabralo kao zamjenika kandidata narodnog zastupnika radnika u brodogradilištu i tajnika HRS-a u Splitu Marijana Radića. Međutim nakon toga u redovima pristaša HSS-a u Splitu istaknuta je želja da na to mjesto bude postavljen neki poznati član *Hrvatskog seljačkog pokreta* i intelektualac. Spominjano je ime inž. Vjekoslava Ivaniševića. Za Marijana Radića u redovima HSS-a ističe se da s uspjehom vodi tajničku dužnost u HRS-u, da je vrijedan i marljiv radnik, ali da je u javnom i političkom životu malo poznat, a osim toga da ne poznaje u dovoljnoj mjeri prilike i potrebe splitskog kraja jer nije Splićanin. Potpredsjednik HSS-a August Košutić posjetio je uz Split i Sinj gdje je održao sastanak s najistaknutijim pristašama HSS-a. Na sastanak je došlo stotinu stranačkih prvaka iz Sinja i okolice. Slična je situacija kao u Splitu bila je i u sinjskom kotaru. U Sinju je kandidiran dotadašnji narodni zastupnik Pavao Krce, ali je ostalo otvoreno pitanje njegovog zamjenika. Spominjala su se imena načelnika sinjske općine Ive Smolića i narodnog zastupnika Tome Baburića.[403] Nakon splitskih i sinjskih sastanaka potpredsjednika HSS-a Košutića iz izborne kancelarije HSS-a potvrđeno je kako je sve u pogledu kandidature za grad Split i sinjski kotar *uređeno na potpuno zadovoljstvo i u potpunoj suglasnosti*. Na sudovima u Splitu i Sinju potvrđene su liste HSS-a za grad Split i kotar Sinj. Uređene su i potvrđene kandidacijske liste za svih 13 kotara koji biraju 15 narodnih zastupnika, dakle iz područja cijele Dalmacije koja pripadaju administrativno Primorskoj banovini. Prije povrataka u Zagreb Košutić je izbornoj

[401] Novo doba, godina XXI: broj 262 od 9. studenoga 1938: 3.
[402] Novo doba, godina XXI: broj 261 od 8. studenoga 1938: 3.
[403] Novo doba, godina XXI: broj 263 od 10. studenoga 1938: 3.

kancelariji HSS-a primao *istaknutije pristaše* HSS-a iz Splita i Dalmacije među kojima je bio i narodni zastupnik Josip Silobrčić.[404]

Pohod dalmatinskih prvaka HSS-a vodstvu u Zagreb i Košutićev dolazak u Split (nedugo nakon Šuteja) pokazuje u kolikoj je mjeri i kako vodstvo stranke bilo uključeno u formiranje lista u dalmatinskim kotarima. Prijedlozi koji su pristigli iz mjesni i općinskih organizacija potvrđivani su u Zagrebu s tim da je na pojedinim mjestima dolazilo do promjena kandidata nakon naknadnih lokalnih intervencija prema središnjici u Zagrebu – uz Košutićevo osobno prisustvo na terenu.

Tablica 9: Kandidati HSS-a na izborima 11. prosinca 1938. godine

KOTAR	*KANDIDAT / KANDIDATI*
PREKO	Karlo Žunjević (liječnik iz Preka), zamjenik Jakov Bujačić (obrtnik iz Silbe)
BIOGRAD	Josip Silobrčić (apotekar iz Biograda), zamjenik Marko Velčić (težak iz Vrsi)
BENKOVAC	Ilija Zečević (načelnik Benkovca), zamjenik Petar Novaković iz Benkovca
KNIN	Mate Goreta (težak iz Kadine Glavice), zamjenik Šime Dogan (umirovljenik iz Knina)
ŠIBENIK	Dane Škarica (težak iz Šibenika), zamjenik Oskar Novak (liječnik iz Šibenika)
SINJ	Pavao Krce (težak iz Jabuke), zamjenik Šimun Ratković (težak iz Velića)
IMOTSKI	Mihovil Vuković (liječnik iz Imotskog), zamjenik Mijo Gaće (težak iz Zagvozda)
MAKARSKA	Stipe Matijević (težak iz Blata na Cetini), zamjenik Ikica Franić (odvjetnik iz Vrgorca)
BRAČ	Ivan Petar Mladineo (trgovac iz Pučišća), zamjenik Toma Ursić (težak iz Selaca)
HVAR	Josip Berković (liječnik iz Splita), zamjenik Ivan Farolfi (javni bilježnik iz Visa)
METKOVIĆ	Niko Bjelovučić (odvjetnik iz Metkovića), zamjenik Ante Volarević (težak iz Borovca)
KORČULA	Josip Berković (liječnik iz Splita), zamjenik Antun Šeparović (ribar iz Vela Luke)
SPLIT KOTAR	a) Paško Kaliterna (trgovac iz Splita), zamjenik Jakov Zovko (težak iz Dugobaba) b) Josip Mratinović (težak iz Kaštel Lukšića), zamjenik Ante Mijić (težak iz Klisa)
SPLIT OPĆINA	Juraj Šutej, zamjenik Vjekoslav Ivanišević

[404] Novo doba, godina XXI: broj 264 od 11. studenoga 1938: 3.

Košutić je u Zagreb ponio je sobom potvrđene liste iz 14 izbornih kotara Dalmacije u kojima se biralo 15 narodnih zastupnika. Tako su konačno određeni kandidati i njihovi zamjenici za cijelu Dalmaciju.[405]

Odmah po formiranju kandidacijskih lista stranački prvaci ponovno kreću u predizbornu kampanju koju na određeni način kontinuirano vode od izbora 1935. godine. Održavali su konferencije i sastanke tumačeći važnost izbora 11. prosinca i objašnjavajući političke pozicije i ciljeve HSS-a. Berković je tako otišao na otoke Vis, Hvar i Korčulu, a Kaliterna na otok Šoltu i u zagorski dio splitskog kotara.

U Dalmaciji su osim kandidacijskih lista HSS-a u Šibeniku još uz listu HSS-a kotarskom sudu predane i potvrđene lista odvjetnika Čedomila Medinia koji se kandidira na listi *Zbora* Dimitrija Ljotića, lista Samostalne demokratske stranke na kojoj je kandidat posjednik iz Bribirskih Mostina Kosta Popović i lista JNS-a sa kandidatom Krstom Bibićem. Sve tri liste bile su vezane uz listu Vladka Mačeka što je tadašnji izborni zakon omogućavao.[406] Glavni odbor Samostalno demokratske stranke zaključio je da se prema prilikama i potrebama postavljaju u pojedinim kotarima i mjestima paralelne liste vezane uz listu Vladka Mačeka. U političkoj javnosti vladao je prilično velik interes kako će samostalci nastupiti u Splitu i splitskom kotaru, a sve zbog dotadašnjih napetih odnosa splitskog SDS-a i HSS-a. Predsjednik izbornog odbora SDS-a u Splitu Ljubo Leontić[407] na konferenciji na kojoj je održao govor o vanjskoj i unutrašnjoj

[405] JELIĆ-BUTIĆ, 1983: 30-33.

[406] Novo doba, godina XXI: broj 264 od 11. studenoga 1938: 3.

[407] Ljubo Leontić je bio izraziti pripadnik inteligencije koja je dosljedno više od pola stoljeća zagovarala pokret integralnog jugoslavenstva s primjesama drugih političkih ideologija u rasponu od liberalizma do komunizma. Započeo se oblikovati na hrvatskoj sceni u multietničkoj Habsburškoj Monarhiji. Bio je jedan od suosnivača pokreta ujedinjene nacionalističke omladine i urednika časopisa Jugoslavija koji je 1914. pokrenut u Pragu, gdje je na tamošnjem Češkom sveučilištu završio studij prava i umjetničku akademiju. Leontić je tijekom rata uspješno agitirao u južnoj i sjevernoj Americi, artikulirajući među iseljenicima ideologiju jugoslavizma. Između dvaju svjetskih ratova dokazao je svoj neosporni politički talent koji je dao naslutiti njegove naizgled neobične putove i sudjelovanje u visokoj politici. Nakon neuspjelog pokušaja okupljanja *cjelokupne jugoslavenske omladine* i kraćeg iskustva sa Zemljoradničkom strankom svakako je najpoznatija njegova *orjunaška* epizoda. Iz tog razdoblja ostat će zabilježen često rabljeni pojam *batinaša* koji će u određenoj mjeri pratiti i Leontića u njegovoj kasnijoj karijeri. Time ga se teretilo da je u jednoj životnoj fazi zastupao nedemokratske metode i zagovarao korištenje represivnih mjera u obračunima s političkim protivnicima. Neposredno prije uvođenja Šestosiječanjske diktature Leontić se slijedom unutarnjih previranja u Orjuni udaljio od te radikalne skupine jer je držao da se organizacija trebala depolitizirati, a njezini članovi uključiti u rad stranaka s jugoslavenskim programom. Tako se on priključio Samostalnoj demokratskoj stranici (SDS). Sljedeće razdoblje do 1941. godine obilježeno je tim stranačkim okvirom koji nije zrcalio tip masovne stranke, ali je imao jaki intelektualni upliv i važnu ulogu u političkom povezivanju liberalnih Hrvata i Srba koji su živjeli na području nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije. U toj stranci Leontić je pripadao njezinom gremiju. Uz Većeslava Vildera, Adama Pribićevića, Srđana Budisavljevića, Savu Kosanovića, Iliju Zečevića, Dudu Boškovića i Hinka Krizmana bio je članom izvršnog odbora stranke. Međutim, kad je riječ o ideologijama toga razdoblja Leontić radi određena odstupanja u odnosu na veći dio vlastite stranke, pokazavši simpatije prema lijevom polu scene. Prema mišljenjima nekih povjesničara takvim je usmjerenjem stvoreno lijevo krilo SDS-a. Na početku Drugog svjetskog rata talijanske su vlasti u Splitu uhitile

političkoj situaciji, upozorio je da *u svakom slučaju svi glasuju za listu predsjednika Mačeka i za kandidate SDK-a, odnosno SDS-a ili ako tih ne bi bilo za HSS*. Izvršni odbor splitskog SDS-a donio je odluku da u tri dalmatinska kotara i gradu Splitu idu samostalno sa svojim listama koje su bile vezane za opozicijsku listu Vladka Mačeka. O tome su izdali i priopćenje: *Izborni odbor SDS-a u Splitu na svojoj sjednici zaključio je da postavi kandidacijske paralelne liste, vezane uz zemaljsku listu predsjednika dr. Mačeka u gradu Splitu te u kotarima sinjskom, bračkom i imotskom*.[408] To postavljanje paralelnih lista odobrio je predsjednik HSS-a i SDK-a Vladko Maček. Razloge tomu treba tražiti u spomenutom neslaganju sa splitskim HSS-om, ali i procjeni da bi samostalnim istupom svojih kandidata privukli više birača i ostvarili bolje rezultate, pri čemu ne treba zanemariti ni ambicije prvaka SDS-a poput Ljube Leontića koji su bili dugo aktivni na političkoj i društvenoj sceni u Dalmaciji te su smatrali da imaju politički ugled i utjecaj. Suradnji s drugim političkim strankama na Mačekovoj listi, poput JNS-a, HSS službeno nije pridavala političko značenje, nego je to prikazala kao tehničku suradnju. Konačno stajalište prema tim kandidatima najavili su zauzeti nakon izbora *ovisno o njihovom držanju*.[409] Kampanja je nakratko zaustavljena zbog smrti Ante Trumbića te je HSS radila samo na organiziranju komemoracije i pogreba. On je preminuo u Zagrebu 17. studenoga 1938. godine. Njegovo je tijelo 21. studenoga prevezeno u Split gdje je 23. studenoga pokopan u crkvi sv. Frane na Obali (u istoj crkvi gdje je pokopan i Marko Marulić). Trumbićev sprovod se pretvorio u veliku manifestaciju HSS-a neposredno pred skupštinske izbore u prosincu 1938. godine. Autofurgon s mrtvim tijelom Ante Trumbića na putu iz Zagreba pošao je ujutro kroz Sinj, a po svim selima kuda je prolazio narod je iskazivao počast. U Klisu se povorka zaustavila, dočekali su ih narod i svećenstvo, a govorio je Ante Mijić. U Solinu je bio priređen svečan doček. Narod se okupio uz cestu, župnik Braškić je izmolio molitve i kazao nekoliko riječi, a hrvatsko

Leontića i veći broj osumnjičenika (oko 160), a zatim ih internirale na Lipare. O tom razdoblju dvogodišnje internacije postoji mali broj dostupnih podataka. Slom talijanske vlasti u Splitu dočekao je kao jedan od glavnih predstavnika predratnih stranaka i među njima se odredio za priključivanje NOP-u. Leontić je kao ugledni pripadnik predratne stranke bio važna karta za afirmaciju partizanskog pokreta, pa ga tako nalazimo i u funkciji aktivnog vijećnika ZAVNHOH-a (na drugom zasjedanju u Plaškom i trećem u Topuskom), člana Predsjedništva AVNOJ-a (drugo zasjedanje u Jajcu) i člana Sazivačkog odbora Prvog kongresa pravnika antifašista. U prvom razdoblju poraća Leontić je obavljao dužnost podsekretara u beogradskom Ministarstvu vanjskih poslova. Državni vrh izabrao je Leontića za veleposlanika Jugoslavije u Londonu. Tu je dužnost obavljao od 1945. do 1948. U zapisima britanske diplomatske službe ocijenjen je kao karijerist, čije su *moralne karakteristike ispod balkanskih standarda za političare*. Nakon turbulentnog vremena poraća, Leontićeva biografija skreće u mirnije vode i on se posvećuje bilježenju svojih reminiscencija i pisanju članaka s povijesnom tematikom. (STJEPAN MATKOVIĆ, 2012: 72.-80.)

[408] Novo doba, godina XXI: broj 250 od 25. listopada 1938: 4; broj 256 od 2. studenoga 1938: 3; broj 261 od 8. studenoga 1938: 3; broj 262 od 9. studenoga 1938: 3; broj 263 od 10. studenoga 1938: 3 i 5.

[409] Novo doba, godina XXI: broj 261 od 8. studenoga 1938: 3.

pjevačko društvo Sloga otpjevalo je tužaljku. Uz zvonjavu zvona povorka kojoj su se pridružili brojni Solinjani i Vranjičani, pošla je prema Splitu. Po dolasku u Split uz odar je odmah postavljena počasna straža. Stražu su prvi preuzeli narodni zastupnici Josip Berković, Mihovil Mile Vuković, Paško Kaliterna, Ivan Petar Mladineo, Stipe Matijević i Pavao Krce. Straža se izmjenjivala čitava dva dana, danju i noću, a održavali su je predstavnici raznih splitskih nacionalnih i kulturnih hrvatskih udruženja dok je istovremeno tekao mimohod građanstva.

Lijes s preminulim Antom Trumbićem okružen masom naroda na Narodnom trgu u Splitu (Pjaca)

Na Trumbićevom sprovodu vodstvo HSS-a je predvodio potpredsjednik August Košutić zajedno sa svim dalmatinskim narodnim zastupnicima, općinskim načelnicima i predstavnicima svih općina. Kako je to bila prilika pokazati sve sastavnice *Hrvatskog seljačkog pokreta* na Trumbićevom sprovodu sudjeluju predstavnici i članstvo Gospodarske sloge i Seljačke sloge, zatim predstavnici Hrvatskog veslačkog kluba čiji je Trumbić bio počasni član, uprava i članstvo Hrvatskog radničkog saveza, članovi Saveza hrvatskih privatnih namještenika, Stručni savez pomoraca, ženska društva: Katarina Zrinska, Ženska grana HSS-a, Kolo domaćica,

Hrvatsko katoličko društvo Danica, Hrvatsko srce, Hrvatska žena, pjevačice HPD Zora, Omladinsko tamburaško društvo Stjepan Radić i Hrvatsko akademsko kulturno društvo Stjepan Radić. Nošene su 52 zastave raznih organizacija HSS-a te 198 vijenaca. U kancelariji HSS-a u Krešimirovoj ulici ljudi su se kroz nekoliko dana upisivali u knjigu žalosti, bilo je upisanih preko 15.000 pokojnikovih štovatelja.[410] Nakon pauze od 6 dana nastavljena je u drugoj polovici studenoga 1938. godine predizborna kampanja HSS-a u Dalmaciji.

Kampanju je tragično obilježilo i ubojstvo petorice pristaša HSS-a koje su tijekom stranačkog skupa HSS-a 27. studenoga ubili žandari. Na skupu je bilo oko 2.000 ljudi, a govornik je bio Dane Škarica. Lokalni kroničar je zabilježio: *Dane Škarica je, puno oštro, pritija oniman koji neće glasat za HSS da ih triba sve poubijati. Na takve riči povećalo se skandiranje. Takva vrila i uzavrila atmosfera silno je naoštrila Kraljevsku srpsku žandarmeriju tako da su prkosno stali iza naroda, njih šest naoružanih do zuba i prolazili bi kroz masu. Dva puta je komesar Knežević naredija žandarima da se maknu, da idu u postaju, ali ga nisu slušali.*[411] Poslije skupa dva su žandara pratili masu naroda te su nakon verbalnog okršaja počeli po njima pucati. Bio je to najkrvaviji obračun žandara s pristašama HSS-a u Dalmaciji, izravno politički motiviran.

Ovaj dalmatinski slučaj možemo usporediti sa sličnim događajem u Senju iz svibnja 1937. godine kada su žandari ubili sedam osoba. HSS je ubijenima priredila veličanstveni sprovod i odala dužno poštovanje nazivajući ih hrvatskim mučenicima. U tragičnom primoštenskom slučaju vidimo koliko je zaoštrena bila situacija neposredno pred izbore – zastupnik HSS-a javno je pozivao na linč onih koji nisu za HSS, a žandari, uz političko neslaganje i vjerojatno potaknuti animozitetom na osobnoj razini, nisu slušali zapovijedi svoga nadređenoga, nego su se samoinicijativno išli obračunavati s ljudima.

[410] Novo doba, godina XXI: broj 272 od 21. studenoga 1938: 5-6; broj 274 od 23. studenoga 1938: 1; broj 275 od 24. studenoga 1938: 5.
[411] HULJEV DUPINOV, 2007: 50-52.

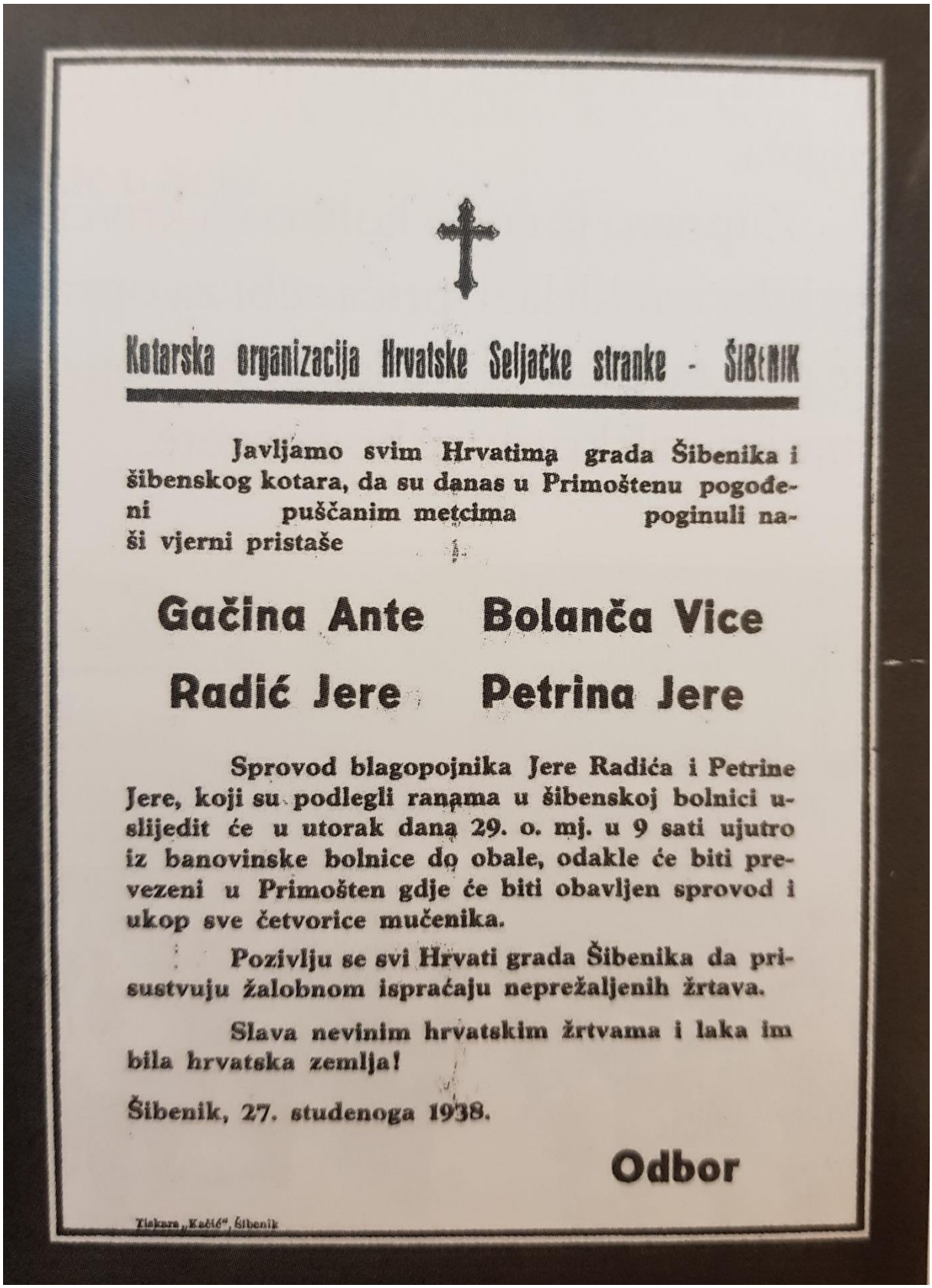

Kotarska organizacija Hrvatske Seljačke stranke - ŠIBENIK

Javljamo svim Hrvatima grada Šibenika i šibenskog kotara, da su danas u Primoštenu pogođeni puščanim metcima poginuli naši vjerni pristaše

Gačina Ante **Bolanča Vice**

Radić Jere **Petrina Jere**

Sprovod blagopojnika Jere Radića i Petrine Jere, koji su podlegli ranama u šibenskoj bolnici uslijedit će u utorak dana 29. o. mj. u 9 sati ujutro iz banovinske bolnice do obale, odakle će biti prevezeni u Primošten gdje će biti obavljen sprovod i ukop sve četvorice mučenika.

Pozivlju se svi Hrvati grada Šibenika da prisustvuju žalobnom ispraćaju neprežaljenih žrtava.

Slava nevinim hrvatskim žrtvama i laka im bila hrvatska zemlja!

Šibenik, 27. studenoga 1938.

Odbor

Tiskara „Kačić", Šibenik

Osmrtnica za ubijene Primoštence

U nastavku kampanje poslije Trumbićeve smrti Paško Kaliterna je obišao sela trogirske Zagore gdje je održavao sastanke, konferencije i skupštine. Posjetio je sela Sitno, Dolac Gornji i Donji, Sratok i Trolokve. Govorio je pred velikim brojem pristaša o unutrašnjoj političkoj situaciji i rodoljubnoj dužnosti *koju svaki Hrvat mora obaviti 11. prosinca*. Otišao je i u općinu Lećevica gdje je u nekoliko sela održao izborne sastanke HSS-a. Josip Berković je otputovao u Makarsku gdje je nastavio s održavanjem prekinutih sastanaka i konferencija HSS-a, a zatim odlazi u svoje izborne kotare Korčulu i Hvar gdje je održavao skupove sve do dana izbora.[412]

Stipe Matijević i Juraj Jurišić početkom prosinca 1938. godine obilaze makarski kotar držeći političke skupove. Prvo su obišli sva sela općine Gradac gdje se narod masovno odazivao tako da su na tim sastancima bila prisutna čitava sela (slično kao prethodno u makarskoj i vrgoračkoj općini). Potom su u Makarskoj održali veliki skup HSS-a na kojem je bilo prisutno tri do četiri tisuće ljudi. Ujutro je formirana povorka koja je uz zvukove općinske glazbe i pjevanje narodnih pjesama prošla cijelim gradom. Skup je otvorio predsjednik makarske kotarske organizacije HSS-a Stipe Borić, a govornici su bili narodni zastupnik Stipe Matijević, bivši makarski načelnik Juraj Jurišić, Mate Šuman iz Komina, Dušan Franić iz Vrgorca, Ante Olujić te odvjetnički pisar Josip Jurčević iz Makarske. Svi su govornici obrazlagali važnost nadolazećih izbora 11. prosinca.[413]

Kaliterna nastavlja sustavno obilaziti sela u Zagori konkretno u lećevićkoj općini gdje je održao sastanke i konferencije u osam sela (Utorama, Gornjem i Donjem Vinovu, Divojevićima, Kladnjicama...). Povratne informacije s terena govorile su da su svi mahom za HSS i da će se naći tek poneko tko će glasati za protivničke liste. Zamjenik kandidata Ante Mijić s tajnikom splitske organizacije HSS-a Šimom Podujom održavao je skupove u svim selima šoltanske općine: najprije u Stomorskoj, zatim u Gornjem Selu, a na posljetku u Grohotama, Srednjem Selu, Donjem Selu i u Maslinici.[414]

U izbornoj kancelariji HSS-a u Splitu sastavljene su tehničke pripreme za izbore te su tiskani listići koje su abecednim redom dijelili pristašama. Na svim listićima označeno je točna lokacija biračkog mjesta kao i upis birača u birački popis.[415] Kako je glasovanje bilo javno, naznačena je i izjava koju birač izriče pred komisijom.[416] Listići su dijeljeni sve do dana izbora kao i na sam dan izbora 11. prosinca. Posebno se pazilo da se ne dogodi da neki ne glasuju po nekoliko

[412] Novo doba, godina XXI: broj 266 od 14. studenoga 1938: 6; broj 275 od 24. studenoga 1938: 5-6.
[413] Seljački dom, godina XXVI: broj 52 od 8. prosinca 1938: 5.
[414] Novo doba, godina XXI: broj 278 od 28. studenoga 1938: 3.
[415] Novo doba, godina XXI: broj 278 od 28. studenoga 1938: 3.
[416] Primjer izjave na listiću HSS-a: *Glasačko mjesto Split I – A i B (do Basura), Trgovačka akademija, Smodlakina 32. Ante Andrović, pok. Dragutina. Glasujem za zemaljsku kandidacijsku listu kojoj je nositelj dr. Vlatko Maček, a kandidat za grad Split dr. Juraj Šutej*. (Novo doba, godina XXI: broj 276 od 25. studenoga 1938: 2)

puta na tuđa imena i to većinom na imena onih koji su bili odsutni, u inozemstvu, u vojsci, itd. Izborna kancelarija HSS-a poduzela je sve mjere kako bi bile spriječene malverzacije.

Paško Kaliterna je nastavio s održavanjem sastanaka u Gatima. Tamo je najprije održan sastanak svih delegata organizacija HSS-a iz kotara, a zatim je održan drugi sastanak samo za Gata. Kaliterna je govorio o političkom položaju i prisjetio se Ante Trumbića. Dao im je posljednje upute za izbore. Zatim je održao sastanke u Ostrvicama, Kostanjama, Putišću, Docu Donjem i u općini Klis u Kotlenicama. Na svim je sastancima prisustvovalo mnoštvo ljudi.[417]

U nekoliko dana održao je Josip Berković dvanaest skupština u svome izbornome kotaru Hvaru. Skupštine su održane u Vrisniku, Pitvama, Jelsi, Vrbovskoj, Vrbanju, Svirčama, Dolu, Starigradu, Groblju, Brusju i Hvaru. Na svima skupštinama *manifestirana je hrvatska sloga i sva su ta mjesta jednodušno uz Hrvatski seljački pokret*. Narodni zastupnik dr. Berković je izlagao vanjski i unutrašnji politički položaj i obrazlagao suradnju unutar opozicije. Također je komemorirao smrt dr. Ante Trumbića kojemu je narod s dubokim pijetetom odao počast. Narodni zastupnik Paško Kaliterna obišao je i općinu Poljica gdje je održao više konferencija zajedno sa zastupnikom Jozom Mratinovićem. U primorski dio trogirske općine ide Ivo Antičević, a zastupnik Jozo Mratinovića održao je konferenciju i u Vranjicu. U jednome danu u splitskom kotaru održano je preko 30 konferencija i sastanaka.[418]

U Splitu je u nedjelju 4. prosinca održan veliki politički skup HSS-a u gradskom kazalištu na kojem je glavni govornik bio kandidat na Mačekovoj listi za grad Split Juraj Šutej. Poslije Splita Šutej je održao predizborne skupove u Solinu i u Žrnovnici za sela koja su pripadala splitskoj općini (Solin, Vranjic, Mravinci, Kučine, Žrnovnica, Kamen i Stobreč). Uz Šuteja govorio je njegov zamjenik na listi Vjekoslav Ivanišević i kao domaćin Paško Kaliterna, a poruke su im bile jednake kao na svim skupovima do tada.[419]

Osim u Splitu i splitskoj okolici 4. prosinca održani su predizborni skupovi u Makarskoj i na Korčuli. U Makarskoj se pred općinskom zgradom okupilo oko pet tisuća ljudi. Grad je bio okićen zastavama, a iz okolnih sela pristizale su povorke ljudi sa zastavama i pjevajući. Formirana je povorka kod igrališta Blato i na čelu s hrvatskom gradskom glazbom obišla grad. Kad se narod skupio pred zgradom općine, skup je otvorio narodni zastupnik Stipe Matijević, predloživši za predsjedatelja predsjednika kotarske organizacije HSS-a Stipu Borića iz Podgore. Na skupu su govorili su omladinac Ante Olujić, Ante Šuman iz Opuzena, Josip Jurčević, Dušan Franić iz Vrgorca, Juraj Jurišić i Stipe Matijević.

[417] Novo doba, godina XXI: broj 278 od 28. studenoga 1938: 3.
[418] Novo doba, godina XXI: broj 278 od 28. studenoga 1938: 3.
[419] Novo doba, godina XXI: broj 276 od 25. studenoga 1938: 2; broj 283 od 5. prosinca 1938: 4.

Velike predizborne skupštine HSS-a održane su na Korčuli – u Blatu (na kojoj je bilo oko pet tisuća ljudi) i u Vela Luci (na kojoj je bilo oko tri tisuće ljudi). Skupštine je predvodio narodni zastupnik dr. Berković, a otvorio ih je predsjednik kotarske organizacije i zamjenik kandidata na listi Ante Šeparović. Sudjelovale su narodne glazbe, pucalo se iz mužara i sve je bilo svečano okićeno. Govor dr. Berkovića trajao je skoro dva sata i u njemu je *naglasio sve bitne momente hrvatske narodne borbe i najavio skoru pobjedu*.[420]

Posljednji dani pred izbore protekli su u tehničkim pripremama oko njihove provedbe. Prvaci HSS još jednom obilaze sva mjesta objašnjavajući sve detalje kako točno treba postupati. U dvorani bratovštine Sv. Križa u Splitu održan je veliki sastanak 5. prosinca na kojem su prisustvovali predstavnici lista i njihovi zamjenici iz Muća, iz kaštelanskih općina, Klisa te iz sela splitske općine. Na tom sastanku Paško Kaliterna je dao upute za rad na biralištima i svima podijelio opširne pisane upute predsjednika Mačeka. Takav sastanak bio je održan dan ranije u Trogiru gdje su na sastanku prisustvovali predstavnici i zamjenici predstavnika lista HSS-a iz Lećevice i Trogira. Bili su prisutni predstavnici svih 16 birališta sa svojim zamjenicima kao i predstavnici općina. Kaliterna je govorio je o važnosti izbora, a zatim im je dao tehničke upute za izbore.[421]

Javno su putem novina pozivani svi pristaše HSS-a da stranačkoj izbornoj kancelariji u Splitu prijave sve one birače koji su upisani u birački popis, ali su odsutni te neće nikako moći glasovati. To se radilo zbog sprječavanja malverzacija kako netko ne bi glasovao u njihovo ime. Isto su se tako pozivali pristaše HSS-a da izbornoj kancelariji prijave sve bolesne i nemoćne birače koje je izborna kancelarija o svom trošku prevozila na birališta automobilima kao i oni koji nisu upisani u biračke popise splitske općine, nego u popise drugih općina, odnosno kotara, kako bi im bio osiguran prijevoz do njihovoga birališta.[422] Takva detaljna organizacija pokazuje koliko je HSS-u u Dalmaciji bio važan svaki glas i što su sve bili spremni organizacijski poduzeti kako bi prikupili i aktivirali svaki svoj glas. Te su aktivnosti nastavljene sve do samih izbora i na sami dan izbora.

Tijekom priprema za izbore pronađene su i neke nepravilnosti koje su se odmah otklanjale kod nadležnih institucija. Predstavnici i stranački dužnosnici HSS-a iz Vranjica, prepisujući u prostorijama Općine popis birača koji je potvrdio kotarski sud, ustanovili su da je upisano 26 novih birača koji nikada nisu živjeli u Vranjicu. Oni su odmah o svemu obavijestili izbornu kancelariju HSS-a i Paška Kaliternu. Izborna kancelarija HSS-a predala je njihovu predstavku

[420] Novo doba, godina XXI: broj 283 od 5. prosinca 1938: 3; broj 285 od 7. prosinca 1938: 5.
[421] Novo doba, godina XXI: broj 284 od 6. prosinca 1938: 3.
[422] Novo doba, godina XXI: broj 281 od 2. prosinca 1938: 3; broj 287 od 9. prosinca 1938: 3

kotarskom sudu, koji je nadležan kao druga instanca, a osim toga predala je prijavu i Državnom tužiteljstvu u Splitu. U Vranjicu su osim upisivanja nepoznatih ljudi u birački popis brisani mnogi mještani, članovi HSS-a, koji stalno žive u Vranjicu. Tako je ustanovljeno da je s biračkog popisa u Vranjicu brisano 17 birača koji tamo stalno stanuju. Izborna kancelarija HSS-a optužila je zbog toga općinskog vijećnika Grgu Mandića. Zbog tih nekorektnosti u Vranjicu je nastalo veliko ogorčenje te je sve prijavljeno Državnom tužiteljstvu u Splitu.[423] Izborna kancelarija HSS-a ustanovila je nepravilnosti i u biračkom popisu koji se odnosio na Kaštel Lukšić za 17 birača koji tamo nisu nikada boravili. Osim toga bilo je upisanih birača iz drugih općina za koje su njihove općine dale posvjedočenje da nekoliko posljednjih godina spomenuti ni jednog dana nisu bili odsutni s područja dotičnih općina. Oni su i bili upisani u biračke popise tih općina, dakle bili su upisani na dva biračka mjesta. Ustanovljeno je i da je u biračke popise upisan veliki broj stranih državljana i to talijanskih i američkih, a bilo je i mnogo slučajeva gdje su iste osobe bile upisane dva puta. Također je u popisima bilo i tisuću birača koji su umrli. Kad se sve to uzelo u obzir kao i one koji su bili u vojsci i one koji su bili odsutni iz Splita te nisu mogli glasovati, HSS je utvrdila da u Splitu ima 13.750 birača, a ne 15.000 koliko je upisano. O tome su svi prikupljeni dokazi nadležnima proslijeđeni u formi kaznenih prijava.[424] Predsjednik HSS-a Vladko Maček uputio je svima narodnim zastupnicima i predsjednicima kotarskih, općinskih i mjesnih organizacija HSS-a *opširnije pisane upute* za ponašanje tijekom izbora. Upute su razdijeljene svim predstavnicima lista HSS-a kao i njihovim zamjenicima. U njima se naglašava da su izbori 11. prosinca jedan dio, ali vrlo važan dio, borbe hrvatskog naroda. ...*Uvjeren sam da će hrvatski narod, a naročito hrvatsko seljaštvo i ovu provesti složno, kao jedan čovjek*. Upozorava sve organizacije da se do izbora, a naročito na dan izbora, svuda održi mir i red, osobito na samom biralištu. ...*Jednako tako treba rješenje svih sporova, koji bilo gdje postoje ili bi nastali, odgoditi do poslije izbora, kako ne bi uslijed toga dolazilo u narodu do nepotrebnih smutnja... Sada trebamo svi imati jedno na umu, a to je da provedemo izbore onako kako to hrvatskom narodu danas treba*. Dalje upozorava da će sve obavijesti biračima biti upućivane samo preko narodnih zastupnika, kako se ne bi u narodu pravilo smutnje. Izložene su zatim detaljne upute o glasovanju. Strogo je upozoreno da tko god glasuje za kojeg drugog kandidata, osim onoga koji je objavljen u *Seljačkom domu*, pa makar on bio i na listi kojoj je nositelj Vladko Maček, ne može se više smatrati pristašom Hrvatske seljačke stranke. Dane su i detaljne upute o izbornoj kontroli, zaključenju izbora, prijenosu izbornog

[423] Novo doba, godina XXI: broj 277 od 26. studenoga 1938: 2.
[424] Novo doba, godina XXI: broj 287 od 9. prosinca 1938: 3.

materijala i obavještavanju vodstva o rezultatu.[425] U praksi se to već provodilo među članstvom u Dalmaciji, samo je neposredno pred izbore sve skupa još intenzivirano.

Paško Kaliterna je otputovao u Omiš gdje je dao posljednje upute predstavnicima lista HSS-a i njihovim zamjenicima iz Omiša iz svih okolnih sela te isto tako u Kaštel Lukšić isti dan u večernjim satima. Sljedeći dan je obišao Slatine, Dugopolje i Mućku krajinu – svugdje dajući posljednje upute za izbore. U Šestanovačkoj krajini upute za izbore prenio je Ante Mijić. Predviđeno je da svaki birač HSS-a poslije glasovanja dobije značku sa sličicom predsjednika Mačeka. Izborna kancelarija HSS-a izlijepila je po Splitu i čitavom kotaru plakate kojima se birači pozivaju na glasovanje. Na njima je pisalo: *Hrvati općine Split – seljaci, radnici i građani! Glasajte 11. prosinca za listu predsjednika dr. Vladka Mačeka i za kandidata HSS-a za općinu Split dr. Juru Šuteja jer glasujući tako glasujete za slobodu, čovječnost i socijalnu pravdu*. Isti takav plakat objavljen je s imenima Paška Kaliterne i Joze Mratinovića za splitski kotar.[426]

U splitskom kotaru i gradu Splitu održano je u mjesec dana prije izbora preko 300 sastanaka. Kaliterna je posljednje sastanke održao u Muću u selima Ogorje Gornje, Zlopolje, Vrba, Muć, Neorić i Prugovo. Jozo Mratinović održao je sastanke u Jesenicama. Četiri sastanka održali su Stipe Matijević, zamjenik narodnog zastupnika Ivan Mijić i tajnik splitske gradske organizacije Šime Poduje u krajiškoj općini – Blatu na Cetini, Novim Selima, Katunima i Šestanovcu. Božo Matičević održao je sastanke u Slatinama, a Ante Aglić u Dugopolju.[427]

U Splitu se neposredno pred izbore vodio rat plakatima. Sve su ih stranke neumorno lijepile po gradu i po danu i preko noći. Mjesta određena za plakatiranje su bila oblijepljena plakatima svih stranaka, ali su se oni nalazili svuda i na drugim mjestima – po zidovima kuća, po palmama, stupovima, ogradama, drveću, itd. Kako se događalo da pristaše jedne stranke izlijepe plakate po plakatima od protivničke strane, a ovi su opet ponovno, krišom ili otvoreno, lijepili svoje po protivničkim i tako se ta bitka plakatima stalno ponavljala. Posebno su se isticali oni koji na ranijim izborima nisu ostvarili gotovo nikakav rezultat. Tako su pristaše Dimitrija Ljotića koji je 1935. godine dobio u Splitu 18 glasova, svuda bili lijepili svoje proglase i Ljotićeve slike.

U Šibeniku je zalijepljen veliki broj plakata među kojima je u početku dominirao plakat JRZ-a, tek po jedan, dva JNS-a i srbijanskog dijela UO upućen sjevernodalmatinskim Srbima. Pred

[425] Novo doba, godina XXI: broj 285 od 7. prosinca 1938: 2.
[426] Novo doba, godina XXI: broj 285 od 7. prosinca 1938: 2.
[427] Novo doba, godina XXI: broj 287 od 9. prosinca 1938: 3.

izbore je u Šibeniku osvanuo i plakat HSS-a.[428] Osim velikog izbornog plakata lijepljeni su i manji plakati u formi trobojke s raznim izbornim porukama.[429]

7.1. Rezultati izbora u Dalmaciji za Narodnu skupštinu 1938. godine

Na izborima su sudjelovale tri zemaljske liste: *Vladina lista* Jugoslavenske radikalne zajednice s nositeljem Milanom Stojadinovićem, *Udružena opozicija* s nositeljem Vladkom Mačekom i *Zbor* s nositeljem Dimitrijem Ljotićem. Na razini cijele države Vladina lista Jugoslovenske radikalne zajednice dobila je 1.643.738 glasova ili 54%, Udružena opozicija unutar koje je bila HSS 1.364.524 glasa ili 44%, Zbor 30.734 glasova ili 1%.[430]

U dalmatinskim kotarima HSS je odnijela izbornu pobjedu u svim kotarima uključujući i benkovački, kninski te korčulanski kotar u kojima je na izborima 1935. godine pobijedila Vladina lista. Ukupan broj birača u dalmatinskim kotarima bio je 167.677, a izašlo je na izbore i glasalo 135.938 glasača ili njih 81%. Od toga je Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka dobila 109.823 glasa ili 80.78%, Jugoslavenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića 24.261 glas ili 17.84% i Zbor nositelja Dimitrija Ljotića 1.615 glasova ili 1.18%. Udružena opozicija odnosno HSS odnijela je pobjedu u svim dalmatinskim kotarima, posebno u kotarima Metković, Imotski, Preko i Split gdje je rezultat bio preko 90% glasova u korist HSS-a. Međutim po važećem izbornom zakonu taj se broj glasova nije odrazio i na broj izbranih narodnih zastupnika (poslanika) u Narodnoj skupštini. Budući je lista Jugoslavenske radikalne zajednice nositelja Milana Stojadinovića dobila ukupno više glasova na području cijele države, automatizmom joj je pripadalo 2/3 svih mandata. To je konkretno značilo da je JRZ dobila 306 mandata, a UO (HSS) 67 mandata.

Za dalmatinske kotare to je značilo da je HSS usprkos apsolutnoj pobjedi dobio ukupno 6 mandata, a JRZ ukupno 9 mandata.

---

[428] Izborni plakat HSS-a u Šibeniku je glasio: *Dana 11. prosinca 1938. izlazi veliki hrvatski narod u zadnjih deset godina po drugi put na izbore. Složan kao nikada do sada i ovoga puta će pokazati neslomljivu volju da ostvari ono za čim Hrvati kao jedan čovjek stoje. Puni povjerenja u svog mudrog Predsjednika i Vladu cijelog hrvatskog naroda dr. Vladka Mačeka, dat će i ovog puta svaki Hrvat svoj glas Njemu, uvjerenjem da On predstavlja našu, zajedničku, hrvatsku stvar, najboljim znanjem i rijetkom predanošću i poštenjem. Svaki karakteran i čestit Hrvat zna da dr. Maček živi za hrvatski narod i da se bori najvećom požrtvovnošću da što prije i potpunije izvojuje slobodu hrvatskom narodu. Dana 11. prosinca 1938. čitav hrvatski narod će pokazati cijelom svijetu kolika je njegova životna snaga i otpornost. Vođeni idejama neumrlih: Zrinskog i Frankopana, Matije Gubca, Starčevića, Kvaternika, braće Radić, Trumbića i nebrojenih drugih, pokazat ćemo da ova zemlja pripada samo nama, da Hrvat može i hoće biti u prvom redu samo Hrvat i da u slobodnoj Hrvatskoj ima vladati opća narodna volja. Dosljedni idejama naših Velikana i ponosu naših djedova, Hrvati Šibenika i kotar glasovat će toga dana samo za zemaljsku listu dr. Vladka Mačeka i njegovog i našeg kandidata Danu Škaricu i zamjenika mu dr. Oskara Novaka*. (Novo doba, godina XXI: broj 287 od 9. prosinca 1938: 5.)

[429] Novo doba, godina XXI: broj 287 od 9. prosinca 1938: 3 i 5.

[430] MATKOVIĆ, 1998: 200.

Tako HSS npr. nije osvojila mandat u splitskom kotaru u kojem je dobio preko 90% glasova. HSS je osvojio zastupnička mjesta (mandate) u kotarima: Biograd na Moru (narodni zastupnik Josip Silobrčić), Brač (narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo), Imotski (narodni zastupnik Mihovil Mile Vuković), Metković (narodni zastupnik Niko Bjelovučić), Preko (narodni zastupnik Karlo Žunjević) i Hvar (narodni zastupnik Josip Berković). U ostalim dalmatinskim kotarima zastupnička mjesta (mandati) su dodijeljeni JRZ-u: Knin (narodni zastupnik Niko Novaković), Šibenik (narodni zastupnik Slavko Grubišić), Benkovac (narodni zastupnik Vuk Vujasinović), grad Split (narodni zastupnik Vlade Matošić), Sinj (narodni zastupnik Miloš Tripalo), kotar Split (narodni zastupnici Jovan Mimica i Niko Čipiko), Makarska (narodni zastupnik Ante Mastrović), Korčula (narodni zastupnik Joakim Kunjašić).[431]

Tablica 10: Izabrani kandidati na izborima 11. prosinca 1938. godine

KOTAR	*IZABRANI KANDIDAT*
PREKO	Karlo Žunjević (Lista HSS-a)
BIOGRAD	Josip Silobrčić (Lista HSS-a)
BENKOVAC	Vuk Vujasinović (Lista JRZ-a)
KNIN	Niko Novaković (Lista JRZ-a)
ŠIBENIK	Slavko Grubišić(Lista JRZ-a)
SINJ	Miloš Tripalo (Lista JRZ-a)
IMOTSKI	Mihovil Mile Vuković (Lista HSS-a)
MAKARSKA	Ante Mastrović (Lista JRZ-a)
BRAČ	Ivan Petar Mladineo (Lista HSS-a)
HVAR	Josip Berković (Lista HSS-a)
KORČULA	Joakim Kunjašić (Lista JRZ-a)
METKOVIĆ	Nikola Bjelovučić (Lista HSS-a)
SPLIT OPĆINA	Vlade Matošić (Lista JRZ-a)
SPLIT KOTAR	a) Jovan Mimica (Lista JRZ-a) b) Niko Čipiko (Lista JRZ-a)

U odnosu na izborne rezultate iz 1935. godine HSS je u Dalmaciji ostvarila značajno bolje rezultate i dobila više glasova (109.823 glasa ili 80.78% u odnosu na 81.306 glasova ili 61.39% što je povećanje za 28.517 glasova ili 25.96%), a Jugoslavenska radikalna zajednica je kao

[431] Novo doba, godina XXI: broj 291 od 14. prosinca 1938: 1; JANČINKOVIĆ, 1939: 42-44.

nositeljica službene Vladine liste u odnosu na izborne rezultate Vladine liste iz 1935. godine ostvarila lošije rezultate i dobila manje glasova (24.261 glas ili 17,84% u odnosu na 50.363 glasa ili 38.02% što je manje za 26.102 glasa ili 51.82%). Gledajući Hrvatsku kao cjelinu HSS je 1935. godine osvojila 75% glasova, 1938. godine oko 80% glasova.[432]

Bio je to rezultat višegodišnjeg rada HSS-a u Dalmaciji koji je intenziviran od skupštinskih izbora 1935. godine. U tih nekoliko godina HSS je u Dalmaciji obnovila i osnovala cijeli niz svojih organizacija baveći se ne samo političkim djelovanjem, nego i prosvjetnom djelatnošću, gospodarskim akcijama, sindikalnim organiziranjem radništva i mnogim drugim aktivnostima koje su je učinile najrelevantnijim društveno-političkim faktorom toga vremena. HSS je postala sinonim za *Hrvatski seljački pokret* koji je kao svoje temeljne odrednice imao otpor prema diktaturi, demokratizaciju tadašnje države te gospodarski napredak i podizanje životnog standarda stanovništva. Stoga je sve to skupa moglo biti pretočeno u takve izborne rezultate koje je u Dalmaciji na skupštinskim izborima 1938. godine postigla lista HSS-a i njen nositelj Vladko Maček.

7.2. Nastavak djelovanja HSS-a u Dalmaciji poslije izbora 1938. godine

HSS je u Dalmaciji uz političko djelovanje kao i djelovanje svojih najistaknutijih organizacija Seljačke sloge, Gospodarske sloge i Hrvatskog radničkog saveza i dalje kontinuirano obilježavala značajnije datume ih hrvatske povijesti. Time je dodatno naglašavan svehrvatski karakter *Pokreta* kojem je na čelu bila HSS te se tako jačalo opće narodno zajedništvo koje je vodilo postizanju konačnog političkog cilja – uspostavi Banovine Hrvatske.

Poslije izbora za Narodnu skupštinu u prosincu 1938. godine postalo je još jasnije kolika je snaga i utjecaj HSS-a i *Hrvatskog seljačkog pokreta* tako da su sljedeći mjeseci protekli u pregovorima za rješavanjem *Hrvatskog pitanja* dok je stranka i njene organizacije na svim hrvatskim područjima pa tako i u Dalmaciji uz uobičajeno političko djelovanje nastavila i sa svojom širokom društvenom djelatnošću. Od početka 1939. godine stranački prvaci i narodni zastupnici odlaze na sastanke u Zagreb, a na terenu redovito održavaju sastanke. HSS organizira veliki hrvatski narodni ples, obilježava se rođendan braće Radić, komemorira se obljetnica atentata u skupštini te obljetnica Radićeve smrti. HSS i dalje inzistira na jedinstvu unutar sveukupnog hrvatskog javnog, političkog, gospodarskog, kulturnog i sportskog života pod svojim vodstvom. Ipak dolazi do sukoba nekih društava i udruženja kao što su sukobi Hrvatskog

[432] GOLDSTEIN, 2003: 259 i 264.

radničkog saveza i Udruženog radničkog sindikata ili sukob Gospodarske sloge i Težačkog staleškog udruženja u Splitu.

U Zagrebu je 15. siječnja 1939. godine održan prvi sastanak vodstva HSS-a i Hrvatskog narodnog zastupstva na kojem su sudjelovali svi narodni zastupnici iz Dalmacije pa i oni koji po izbornom zakonu nisu ostvarili mandate usprkos premoćnoj izbornoj pobjedi. Tom su prigodom upoznati s političkom situacijom i o razgovorima koji se vode na državnoj razini te su donijeli rezoluciju kao zaključak svoga sastanka. U rezoluciji se ističe princip samoodređenja naroda i hrvatsko državno pravo *da hrvatski narod bude gospodar na svojem teritoriju*. Rezolucija zatim govori o *20-godišnjoj borbi hrvatskog naroda za oživotvorenje toga prava*, zatim se u rezoluciji svi primljeni ugovori i obaveze proglašuju *ništetnim i za hrvatski narod neobaveznim*. Dalje kažu da *hrvatski narod ne može do kraja mirno podnositi da mu se osporava pravo na opstanak i slobodu i da mu se uskraćuje pravo da sam odredi svoju sudbinu*.[433]

U veljači je formirana nova Kraljevska vlada na čelu s Dragišom Cvetkovićem kojoj je prioritet bio konsolidacija unutarnje političke situacije i rješavanje *Hrvatskoga pitanja*. O planu svoga rada i u programu Vlada i njen predsjednik Cvetković izdali su javnu deklaraciju.[434] Pregovori, javni i tajni, potrajat će do konca kolovoza 1939. godine kada će biti postignut konačan sporazum. U međuvremenu je HSS nastavila sa svim svojim aktivnostima ne smanjujući intenzitet i opseg svoga rada. Na međunarodnom planu sve je vodilo početku Drugog svjetskog rata, a Kraljevina Jugoslavija je pod vodstvom kneza Pavla tražila načine ostati neutralna. Knez Pavle je sredinom svibnja bio u posjetu Rimu, a početkom lipnja u Berlinu. U vremenu tih vanjsko-političkih posjeta nije još bio sklopljen sporazum pa je Pavle mogao biti ucjenjivan

[433] BOBAN, 1974a: 373-374; Novo doba, godina XXII: broj 12 od 14. siječnja 1939: 6; broj 13 od 16. siječnja 1939: 2.

[434] *Gospodo, narodni poslanici. Kraljevska vlada kojoj imam čast da predsjedavam, sastavljena je najvišim povjerenjem Kraljevskog Namjesništva. Ona je došla s jednim specijalnom: da pristupi konsolidaciji i sređivanju naših unutrašnjih prilika, da pripremi i pristupi rješavanju onih problema koji ovu konsolidaciju uslovljavaju i da preko njih prikupi sve narodne snage koje su se do sada u međusobnom trvenju uzalud trošile, pa da ih preko trajnog unutarnjeg mira upotrijebi na izgradnji one društvene politike, koja će osigurati puno spokojstvo u zemlji, ekonomsko i privredno blagostanje i mir na granicama. Na tome putu jedno od glavnih pitanja bez sumnje je sređivanje odnosa u pogledima, koji već dvadeset godina postoje kod braće Hrvata, na osnovni problem naše državne politike. Stojeći na principu da među nama moraju biti ostvareni stalni, bolji i čvršći odnosi u pogledu sudjelovanja u državnom životu, na bazi pune jednakosti i ravnopravnosti, vodeći pri tome računa o važnim momentima naše historijske prošlosti. Kraljevska vlada smatra da sporazum s Hrvatima, kao hrvatsko pitanje, mora biti njena jasna i odlučna politika. Prema tome već prethodne radnje na ovom velikom putu moraju biti takovog karaktera da odlučno ostavimo na stranu sve metode prošlosti koje su ovaj najvažniji unutrašnji problem raznim taktiziranjima udaljavale od njegovog pravog rješenja. Kraljevska vlada vjeruje da se ovim putem može stvoriti solidna baza za jednu novu orijentaciju naše unutrašnje politike. Kraljevska vlada želi da se u atmosferi uzajamnog bratskog razumijevanja i trpeljivosti pristupimo rješenju ovoga historijskog zadatka. Ali baš zbog njegove zamašnosti i delikatnosti, trebamo svi biti svjesni da autoritet države, javni i socijalni poredak i imovinska sigurnost, rad u administraciji imaju biti potpuno sačuvani...* (Novo doba, godina XXII: broj 41 od 17. veljače 1939: 1.)

unutrašnjim političkim poteškoćama i državnim nejedinstvom. Baš tada je HSS u Zagrebu 8. svibnja 1939. godine održala sjednicu Hrvatskog narodnog zastupstva (druga od prosinačkih izbora 1938. godine). Na sastanku je naglašen upravo odraz *Hrvatskog pitanja* na međunarodnom planu u kontekstu odnosa između dvaju tabora velikih sila. Navodi se kako strani tisak (što bi značilo politike tih stranih država) *bez razlike jednako prijateljski savjetuje i preporučuje da se uredi položaj hrvatskog naroda*. Naglašeno je *osobito razborito i uviđavno pisanje listova dviju susjednih velikih država koji su s mnogo simpatije izražavali nadu i uvjerenje da će se doskora riješiti Hrvatsko pitanje*. Premda to nije izričito navedeno može se zaključiti da su te dvije države Njemačka i Italija. Vladko Maček je od Zastupstva dobio punomoć da *u njihovo ime donese, kad ustreba, sve potrebne odluke i poduzme sve potrebne akcije*.[435]

7.2.1. Veliki hrvatski narodni ples HSS-a u Splitu i Šibeniku

Kotarska organizacija HSS u Splitu organizirala je veliki hrvatski narodni ples koji je održan 4. veljače 1939. godine u splitskom kazalištu. Narodni zastupnik Paško Kaliterna sazvao je pripremni sastanak šireg odbora početkom siječnja na koji su pozvani predstavnici svih hrvatskih društava i više istaknutijih članova HSS-a, a bila im je upućena okružnica u kojoj se poziva *na manifestiranje sloge i jednodušnosti splitskih Hrvata u borbi za slobodu Hrvatske* te se ističe kako će to biti *prva veća politička manifestacija hrvatske narodne misli u našem gradu nakon sjajne pobjede Hrvatskog seljačkog i narodnog pokreta na prosinačkim izborima*.[436] Na taj način splitsko kotarsko vodstvo HSS želi zadržati razinu političkog naboja i spremnosti kod svojih članova i pristaša istovremeno iščekujući politički rasplet *Hrvatskog pitanja*. Na pripremnom sastanku u izbornoj kancelariji HSS-a bili su predstavnici svih splitskih hrvatskih društava i oko 70 istaknutijih članova HSS-a, ukupno je bilo prisutnih oko 100 osoba. Sastanku su prisusvovali Kaliterna i Berković. Nakon kraće rasprave izabrani su pododbori koji su u svom djelokrugu raditi na pripremama i to: financijski, zabavni, ukrasno-tehnički, propagandni, odbor za buffet, garderobu i slikanje, odbor za lutriju i redateljski odbor.[437] Takva podjela posla pri organizaciji plesa reflektirala široku potporu koju je HSS tada uživala što joj je omogućilo detaljnu i sveobuhvatnu organizaciju jedne zabave bez obzira što u tom trenutku u samome Splitu ne postoji organizirana gradska stranačka podružnica. Za vrijeme zabave svirala su dva jazz orkestra što je bio glazbeni ugođaj namijenjen gradskoj publici dok su tradicionalnu glazbu

[435] BOBAN, 1974b: 107-109.
[436] Novo doba, godina XXII: broj 5 od 6. siječnja 1939: 6.
[437] Novo doba, godina XXII: broj 8 od 10. siječnja 1939: 5

izvodili mladi iz Hrvatskog omladinskog seljačkog tamburaškog društva Stjepan Radić u kojem su nastupali težački omladinci iz Splita.[438] Ples je bio iznimno dobro posjećen. Pročelje kazališne zgrade bilo je svečano rasvijetljeno i urešeno s hrvatskom zastavom. Atrij i dvorana kazališta bila je također urešena, a na pozornici je bila velika slika koja simbolizira slogu hrvatskih seljaka, radnika i intelektualaca s natpisom: *Živila seljačka demokracija!* U kazališnom predvorju posjetitelje su u dvoredu dočekivale i pozdravljale djevojke u narodnim nošnjama zajedno sa zastupnicima Kaliternom i Berkovićem. Svi su posjetitelji osim ulaznica polagali i priloge za hrvatsku narodnu akciju. Prisustvovali su predstavnici svih hrvatskih društava grada Splita i okolice, dužnosnici HSS-a, predstavnici SDS-a, predstavnici radnika, uprave i brojno članstvo Seljačke i Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza, načelnici hrvatskih općina iz okolice, mnogobrojni ugledni pristaše HSS iz Splita i okolice sa svim svojim obiteljima kao i brojno građanstvo. Ples je otvorio Paško Kaliterna koji je u kraćem pozdravnom govoru među ostalim istaknuo *značenje manifestacije narodne svijesti i hrvatske narodne borbe koja je 11. prosinca prošle godine okrunjena veličanstvenom jednodušnošću svih Hrvata na izborima* te je naglasio *da se približava dan pobjede*. Plesalo se je u prepunoj velikoj dvorani i na pozornici dok je u foyeru bila restauracija, a zabava je potrajala do jutarnjih sati.

Splitski primjer aktivnosti HSS-a poslije parlamentarnih izbora 1938. godine nije bio iznimka pa možemo zaključiti kako je to bilo usuglašeno šire stranačko djelovanje. Isti dan kao u Splitu i u Šibeniku je održan veliki ples HSS-a u hotelu Krka na kojem je bilo prisutno nekoliko tisuća ljudi. Zgrada hotela bila je osvijetljena raznobojnim žaruljama, okićena hrvatskim zastavama s osvijetljenim transparentom: *Živio Vladko Maček*. Na šibenskom plesu su sudjelovali seljaci, radnici, obrtnici i intelektualci iz Šibenika i njegove okolice, ali i gosti u narodim nošnjama iz udaljenijih hrvatskih krajeva poput Like, Šestina, okolice Siska i Petrinje.[439]

7.2.2. Proslava rođendana braće Radić, obljetnice skupštinskog atentata i smrti Stjepana Radića

Kroz 1939. godinu HSS je u Dalmaciji nastavila obilježavati sve svoje važnije obljetnice. Na taj je način ne samo komemorirala pojedine događaje, nego je i politički djelovala okupljajući svoje pristaše. Primjer takvog djelovanja imamo u dva najveća dalmatinska grada – Splitu i Šibeniku – iz kojih se koordiniralo djelovanje drugih dalmatinskih stranačkih organizacija. U kancelariji kotarske organizacije HSS-a u Splitu održan je sredinom svibnja pripremni sastanak

[438] Novo doba, godina XXII: broj 29 od 3. veljače 1939: 6.
[439] Novo doba, godina XXII: broj 31 od 6. veljače 1939: 5; Hrvatski glasnik, godina II, broj 31, od 6. veljače 1939: 4-5.

na kojem se raspravljalo o organizaciji proslave Dana (rođendana) braće Radić koji je obilježavan 11. lipnja. Sastanku su prisustvovali predstavnici organizacija HSS-a iz svih sela splitske općine te delegati sela općina Muć, Lećevica, Klis, Kaštel Sućurac i Trogir. Paško Kaliterna je na početku sastanka prvo održao politički govor dajući prikaz *političkog položaja*, a nakon toga daje izaslanicima upute za proslavu Dana braće Radić koje su stigle od Središnjice Seljačke sloge u Zagrebu. Seljacima su podijeljene knjižice u kojima je opisano kako treba proslaviti taj dan te je istaknuto značenje te proslave. Istodobno su izaslanicima iz sela splitskog kotara podijeljene značke *koje će tog dana nositi svi Hrvati*.[440] Potom je nakon nekoliko tjedana također u kancelariji kotarske organizacije HSS-a u Splitu održan sastanak predstavnika svih hrvatskih društava. Sastanak je ponovno sazvao Paško Kaliterna zajedno sa splitskim ogrankom Seljačke sloge, a tema je opet bila proslava Dana braće Radić na kojoj trebaju sudjelovati sva splitska hrvatska društva. Kaliterna je prisutne predstavnike splitskih hrvatskih društava upoznao sa svrhom sastanka i prikazao značenje proslave rođendana braće Radić. Zatim je tajnik gradske organizacije HSS-a Šime Poduje referirao o već izvršenim pripremama kao i o dužnostima društava u proslavi. Iznesen je program proslave koja će se održati i u gradovima i u selima prema uputama Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba.[441]

U Splitu su 11. lipnja 1939. godine prijepodne u šatoru na Narodnom trgu pred starom općinskom vijećnicom prodavane knjige i slike braće Radić te su primane prijave pretplatnika za Sabrana djela braće Radić i za pučka izdanja istih djela. Poslijepodne su održana tri sijela: u dvorištu crkve Sv. Mande za pristaše *Hrvatskog seljačkog pokreta* iz Velog Varoša, u dvorištu Karla Krstulovića za pristaše *Hrvatskog seljačkog pokreta* iz grada i predgrađa Manuš i Dobri te u dvorištu Bratovštine Sv. Petra za pristaše iz Lučca. Sijelima su uz veliki broja građana i seljaka prisustvovali zastupnici Kaliterna i Berković. Nakon sijela priređena je svečana akademija u domu Gospe od Zdravlja. Akademiji je prisustvovao velik broj građanstva te Kaliterna i Berković. Nakon predavanja Hrvatsko omladinsko seljačko tamburaško društvo Stjepan Radić s dirigentom Petrom Hrepićem priredilo je koncert, a đaci osnovnih škola recitirali su pjesme o Antunu i Stjepanu Radiću. Na kraju svečane akademije glumci kazališne sekcije Seljačke sloge izveli su igrokaz u tri čina *Progledao veliki slijepac* seljaka Mije Mikovića, a koji je režirao Stanko Kalandrin.[442]

Kotarska organizacija HSS-a u Splitu obilježila je i 20. lipnja, obljetnicu kada su u beogradskoj Skupštini ubijeni Pavle Radić i Đuro Basariček, a ranjen Stjepan Radić. Povodom te obljetnice

[440] Novo doba, godina XXII: broj 113 od 15. svibnja 1939: 6.
[441] Novo doba, godina XXII: broj 132 od 7. lipnja 1939: 5.
[442] Novo doba, godina XXII: broj 135 od 12. lipnja 1939: 5.

kotarska organizacija HSS-a u Splitu izdala je proglas u kojem je pozvala *Hrvatice i Hrvate Splita te hrvatska društva, ustanove i korporacije da u punom broju prisustvuju svečanim zadušnicama te da na svojim kućama i radnjama izvjese hrvatske zastave ne pola stijega ili crninu, da dadu svoje poštovanje onima koji su svoje živote dali za slobodu, veličinu i bolje dane Hrvatske.*[443] U Splitu su bile istaknute crne zastave ili hrvatske zastave na pola stijega sa crnim florom. Crkva je već prije početka zadušnica bila prepuna. Zadušnicama su prisustvovali Paško Kaliterna i Ivan Petar Mladineo kao i mnogobrojni dužnosnici gradske i kotarske organizacije HSS-a, predstavnici grana *Hrvatskog seljačkog pokreta* – Seljačke i Gospodarske sloge s brojnim članstvom i pristašama, predstavnici HRS-a, mnogobrojne članice Ženske grane HSS-a, zatim delegati svih splitskih društava koja su zastupali predsjednici i tajnici, predstavnici privrede i privrednih korporacija: Trgovinsko-industrijske komore, Zanatske komore, Trgovačkog udruženja, Udruženja zanatlija, Udruženja ugostitelja, Napretkove zadruge, Radišine zadruge, Zadružnog saveza, Zadružne matice, itd. Uz Žensku granu HSS-a bile su prisutne uprave i članice Hrvatskog srca i Hrvatske žene, zatim kulturna, prosvjetna i humana društva kao Napredak, Hrvatska zagorska zajednica, Hrvatski radiša, hrvatska sportska društva HVK, Hajduk, AŠK, Majstor s mora, brojni izaslanici uprava činovničkih društava kao i brojni državni činovnici i umirovljenici, veliki broj privatnih činovnika, obrtnika, radnika i težaka. SDS je na zadušnicama zastupao pokrajinski odbor na čelu s Ljubom Leontićem. S odborom SDS-a zadušnicama je prisustvovala i kći pokojnog predsjednika SDS-a i drugog predsjednika SDK-a Svetozara Pribićevića Stojanka Milićev koja je tada boravila u Splitu. Crkva Gospe od Zdravlja bila je prepuna tako da veliko mnoštvo građanstva nije moglo stati u crkvu te je stajalo na trgu pred crkvom. Zadušnicu je služio fra Luiđi Mrđen, tajnik franjevačke Provincije. Poslije zadušnice mnoštvo prisutnih je izišlo iz crkve i skupilo se na Bulatovoj poljani pred crkvom gdje je Paško Kaliterna održao govor u kojem je proročanski najavio: *Ja sam uvjeren da ćemo dvanaestu obljetnicu njegove mučeničke smrti proslaviti u drugim prilikama, u našoj slobodnoj domovini jer se Hrvatsko pitanje mora riješiti i to u najkraćem vremenu.*[444] Sigurno je vodstvo HSS-a u Dalmaciji u tom trenutku već bilo informirano o skorom rješavanju *Hrvatskog pitanja* što je bilo realizirano nakon nekoliko mjeseci formiranjem Banovine Hrvatske.

Slično kao i na obljetnicu atentata u beogradskoj Skupštini i na obljetnicu smrti Stjepana Radića održana je zadušnica u crkvi Gospe od Zdravlja na Dobrome. Uz narodnog zastupnika Paška Kaliternu našli su se u crkvi i ostali predstavnici HSS-a kao i predstavnici SDS-a te predstavnici

[443] Novo doba, godina XXII: broj 139 od 16. lipnja 1939: 6.
[444] Novo doba, godina XXII: broj 142 od 20. lipnja 1939: 6.

svih splitskih hrvatskih društava. Posred crkve bio je podignut odar prevučen crninom, a misu je na staroslavenskom jeziku služio fra Stanko Milanović; na koru su pjevali pjevači Zore i Tomislava. Poslije mise pred crkvom je Kaliterna održao politički govor prisjećajući se i pozivajući se na Stjepana Radića.[445]

Kao u Splitu povodom obilježavanja smrti Stjepana Radića i u Šibeniku je održan kotarski sastanak HSS-a na kojem su prisustvovali predsjednici svih mjesnih organizacija, odnosno njihovi zamjenici. Sastanak su predvodili predsjednik kotarske organizacije Šime Belamarić i zastupniku Dane Škarica koji je održao govor u kojem je prikazao Radićev život, rad i borbu za dobro hrvatskog seljačkog naroda. Istakao je *da duh Stjepana Radića bodri i danas hrvatski narod u njegovoj plemenitoj borbi za bolju budućnost*. Poslije je Škarica govorio i o aktualnim političkim prilikama, istaknuvši *da je sudbina hrvatskog naroda u dobrim rukama i da će kroz najkraće vrijeme borba biti ovjenčana uspjehom*. Tako je on kao i Kaliterna u Splitu u isto vrijeme nagovijestio skoro postizanje dogovora i rješavanje *Hrvatskog pitanja*. Pozvao je predsjednike organizacija da *čvrsto prionu uz rad i ulože svoju pažnju da u narodu vlada ljubav i sloga jer jedino složan narod može izvojevati sva svoja prava*. Nakon njegova govora podnijeli su pojedini izaslanici izvještaje o prilikama u svojim mjestima.[446] Također je odslužena zadušnica u katedrali koja je bila prepuna. Na sredini crkve bio je podignut veliki odar, uređen cvijećem i vijencima s velikom slikom pokojnika, okružena vijencem s natpisom: *Vođi i učitelju Stjepanu Radiću vječna slava!* Zadušnicu je odslužio kanonik stolnog kaptola don Ivo Bjažić, a pjevao je pjevački zbor Seljačke sloge pod ravnanjem maestra don Josipa Španića. Nakon zadušnice narod koji je bio u crkvi okupio se na Plokatu pred katedralom gdje je Dane Škarica održao govor veličajući Radića i Mačeka. Za vrijeme zadušnice radnje su u gradu bile zatvorene, a na zgradama su bile izvješene crne zastave.[447] Uz redovitu političku djelatnost HSS je u Dalmaciji veliku pažnju poklanjala manifestacijama odnosno obljetnicama koje je organizirala izravno i/ili uz potporu svojih drugih organizacija poput Seljačke sloge. To je djelovanje imalo uz komemorativnu također i političku komponentu, a cilj je bio održavanje i daljnje jačanje političkih pozicija HSS-a u društvu.

[445] Novo doba, godina XXII: broj 184 od 8. kolovoza 1939: 3.
[446] Novo doba, godina XXII: broj 183 od 7. kolovoza 1939: 5.
[447] Novo doba, godina XXII: broj 185 od 9. kolovoza 1939: 5.

7.2.3. Djelovanje narodnih zastupnika HSS-a u 1939. godini

Narodni zastupnici iz Dalmacije i u 1939. godini nastavljaju sa svojim izravnim političkim djelovanjem obilazeći stranačke podružnice u svojim kotarima. Cilj im je bio pojasniti aktualnu političku poziciju te ojačati stranačke organizacije.

U veljači je predsjednik (pod)kotarske organizacije za omišku, poljičku i krajišku (šestanovačku) općinu Ivan Kaćunko sazvao sastanak (pod)kotarske organizacije u Gatima na kojem se raspravljalo o raznim stranačkim i organizacijskim pitanjima. Na sastanku su bili predstavnici svih općinskih i mjesnih organizacija, a predvodio ga je narodni zastupnik Paško Kaliterna. Poslijepodne je Kaliterna otišao u Šestanovac gdje će također održao *informativno-politički* sastanak na kojem su bili predstavnici HSS-a iz Šestanovca i bliže okolice. Uz Kaliternu na sastancima je bio i izaslanik središnjice Gospodarske sloge iz Zagreba Josip Šunjić koji je govorio o ciljevima i organizaciji Gospodarske sloge.[448] U Šestanovcu je ponovo u ožujku održan sastanak općinske organizacije HSS-a i Gospodarske sloge, a u travnju je izvršena reorganizacija općinske organizacije. Na prvom sastanku prisustvovao je Paško Kaliterna, a raspravljalo se o radu općinske organizacije HSS-a kao i o radu povjerenstva Gospodarske sloge. Dužnosnici su podnijeli izvještaje koji su primljeni s odobravanjem. Kaliterna je potom održao govor o političkoj situaciji.[449] Drugi travanjski sastanak predvodio je predsjednik (pod)kotarske organizacije Ivan Kaćunko, a tom je prilikom izabrano novo općinsko vodstvo.[450]

Paško Kaliterna obilazi i zapadni dio splitskoga kotara. U Trogiru je 17. ožujka održana skupština mjesne organizacije HSS-a. Skupštini je prisustvovao vrlo veliki broj pristaša iz Trogira te Kaliterna. Izneseno je izvješće o radu mjesne organizacije tijekom prethodne godine pod vodstvom predsjednika Ivana Slade, svi izvještaji su saslušani i primljeni s odobravanjem. Zatim je Paško Kaliterna izložio unutrašnji politički položaj i naglasio *da će hrvatski narod uskoro ostvariti svoje težnje*. Nakon govora Kaliterne pristupilo se izboru nove uprave mjesne organizacije HSS-a u Trogiru. Jednoglasno je prihvaćen prijedlog prema kojem je ponovno izabrana uprava na čelu s Ivanom Sladom.[451] Kaliterna je istočnom dijelu splitskog kotara ponovno dva puta u svibnju. U Gatima je 21. svibnja s Ivom Antičevićem održao sastanak općinske organizacije HSS-a za općinu Poljica. Kaliterna je objasnio aktualnu političku

[448] Novo doba, godina XXII: broj 28 od 2. veljače 1939: 6;broj 29 od 3. veljače 1939: 6.
[449] Novo doba, godina XXII: broj 67 od 20. ožujka 1939: 6.
[450] U vodstvo općinske organizacije HSS-a Šestanovac izabrani su: za predsjednika Ivan Madunić iz Blata na Cetini, za potpredsjednika Ivan Šodan, za tajnika Vicko Popović i za blagajnika Jerko Babić. Poslije je izvršeno i biranje povjerenika Gospodarske sloge, jednoglasno je izabran Mijo Božin iz Katuna. (Novo doba, godina XXII: broj 92 od 19. travnja 1939: 6.)
[451] Novo doba, godina XXII: broj 66 od 18. ožujka 1939: 6.

situaciju i govorio je o proslavi Dana braće Radić. Svima su podijeljene upute središnjice Seljačke sloge kao i značke *koje trebaju nositi svi Hrvati na dan proslave*.[452] Kaliterna je i 29. svibnja pbio prisutan na sastancima općinskih organizacija HSS-a u Omišu, Šestanovcu i Žrnovnici. Sastancima su prisustvovali svi članovi uprava općinskih organizacija iz tih mjesta kao i brojni članovi seljaci iz tih općina. Održao je govore o unutrašnjem političkom položaju te je protumačio zaključke Hrvatskog narodnog zastupstva.[453] Na sastancima se govorilo i o proslavi Dana braće Radić koja će se održati u svim hrvatskim krajevima 11. lipnja. Svi prisutni su dobili pisane upute Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba o priređivanju proslave te su svima podijeljene značke koje će se toga dana nositi. Slični sastanci održani su u zapadnom dijelu splitskog kotara u Marini i selima trogirske Zagore gdje je također govorio Paško Kaliterna. U Marini je Kaliterna prisustvovao sastanku tamošnje uljarske zadruge koja je u svom radu postigla značajne uspjehe koji su bili za pohvalu. Rad takvih zadruga je prikazivan kao temelj zadrugarstva čitavog kraja. Svi članovi zadruge bili su ujedno članovi Gospodarske sloge i HSS-a. Zadrugari su prisustvovali sastanku općinske organizacije HSS-a.[454] Početkom lipnja u kancelariji kotarske organizacije HSS-a u Splitu održan je sastanak predstavnika svih kotarskih organizacija HSS-a iz splitskog kotara. Kaliterna je na početku obavijestio prisutne o političkoj situaciji. Nakon toga su predstavnici kotarskih i općinskih organizacija podnijeli izvještaje o pripremama u vezi sa proslavom 11. lipnja. Poslije toga su predstavnici organizacija iznosili političke prilike u svojim mjestima. Zatim se prešlo na izvještaje o radu općinskih uprava, a u vezi sa uputama predsjednika Mačeka i narodnog zastupnika Ljudevita Tomašića, predsjednika Zajednice upravnih općina Gospodarske sloge. Na kraju sastanka osuđen je napad splitskog Težačkog staleškog udruženja na narodnog zastupnika Paška Kaliternu.[455] Takvim angažmanom Kaliterna kontrolira, ojačava i usmjerava rad HSS-a u splitskom kotaru svugdje najavljujući skoro rješenja *Hrvatskoga pitanja*.

Zastupnik Josip Berković pak početkom veljače 1939. godine zajedno s izaslanikom Središnjice Gospodarske sloge Josipom Šunjićem odlazi u Starigrad na Hvar. Oni su po hvarskim selima održali više *političko-informativnih sastanaka*, a usput su proveli i reorganizaciju tamošnjih povjerenstava Gospodarske sloge. Prvo su se u Starigradu sastali s predstavnicima HSS-a i Gospodarske sloge, a sljedeći dan su autobusom otišli u Jelsu gdje su održali više sastanaka s

[452] Novo doba, godina XXII: broj 119 od 22. svibnja 1939: 3.
[453]U Zagrebu se 8. svibnja 1939. godine drugi put od izbora sastalo hrvatsko narodno zastupstvo koje je u svome zaključku dalo punomoć predsjedniku Maček da u njihovo ime donese sve potrebne odluke i poduzme sve potrebne radnje za rješavanje hrvatskog pitanja.
[454] Novo doba, godina XXII: broj 125 od 30. svibnja 1939: 3.
[455] Novo doba, godina XXII: broj 133 od 9. lipnja 1939: 6

tamošnjim predstavnicima HSS-a i povjerenstvom Gospodarske sloge. Održali su i veliku skupštinu u općinskoj vijećnici u Jelsi na kojoj je sudjelovalo brojno seljaštvo i građanstvo iz Jelse i okolice. Nakon toga održani su sastanci u selima Pitve, Vrisnik i Svirče na kojima je Berković izložio aktualnu političku situaciju u zemlji i obavijestio pristaše o daljem radu i ciljevima HSS-a.[456] Berković je i u svibnju u obilasku Hvara gdje su ga dočekali predstavnici HSS-a i tamošnje općinske uprave. Održao je politički sastanak u Brusju, a zatim i u drugim mjestima na otoku. Kotarska organizacija HSS-a za Hvar održala je političku konferenciju u Starom Gradu na kojoj je Berković podnio izaslanicima političkih, ekonomskih i prosvjetnih organizacija *Hrvatskog seljačkog pokreta* izvještaj o vođenim pregovorima za rješenje *Hrvatskog pitanja* i o novonastaloj političkoj situaciji.[457]

U Supetru je 17. svibnja održan sastanak kotarske organizacije HSS-a na kojem su prisustvovali svi mjesni predsjednici HSS-a, predsjednici Seljačke sloge, povjerenici Gospodarske sloge, predstavnici HRS-a, općinski načelnici te svi glavari sela. Sastanku je prisustvovao i narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo. Pred punom dvoranom Seljačke sloge u Supetru, ispred stotinu izaslanika, sastanak je otvorio predsjednik kotarske organizacije Jurislav Borić koji je pozvao sve da *prve svoje misli obrate glavnom gradu Zagrebu i da se u duhu poklone uspomeni neumrlog vođe i učitelja Stjepana Radića i mnoštvu boraca koji počivaju u arkadama*. Prvo su predsjednici ogranaka Seljačke sloge te predsjednici i tajnici mjesnih organizacija HSS-a podnijeli izvještaje o pripremama za proslavu 11. lipnja – sva sela bračkoga kotara natjecala su se u pripremama *da proslava što bolje uspije te da bude dostojanstvena manifestacija hrvatske narodne autohtone kulture*. Predsjednik kotarske organizacije zatim je dao upute za organiziranje prosvjetnih sijela te je odlučeno da se odmah u svakom selu održi sjednica i izabere posebni povjerenik koji će voditi proslavu u duhu uputa Središnjice Seljačke sloge. Zatim je za kotarskog prosvjetnog povjerenika za kotar bračkI jednoglasno izabran Josip Nekić. Potom je riječ uzeo zastupnik Mladineo koji je u dvosatnom govoru prikazao političke prilike nakon izbora. Govorio je o vladi Dragiše Cvetkovića i njenoj deklaraciji, obrazlaže sve faze političkih razgovora koje je vodio predsjednik Maček za ostvarenje hrvatskih narodnih zahtjeva, obrazlaže uzroke i posljedice sastanaka Hrvatskog narodnog zastupstva te čita zaključke Zastupstva. Pročitao je zatim poruku Središnjice Seljačke sloge o proslavi 11. lipnja te je naglasio važnost proslave u turističkom kraju radi čega ta proslava treba biti takva *da bi stranci na izvoru mogli vidjeti i osjetiti snagu hrvatskoga narodnoga duha i njegove izvorne*

[456] Novo doba, godina XXII: broj 28 od 2. veljače 1939: 6;broj 29 od 3. veljače 1939: 6.
[457] Novo doba, godina XXII: broj 116 od 18. svibnja 1939: 3.

kulture. Mladineo je naglasio *da ovoj manifestaciji imaju sudjelovati svi Hrvati bez razlike dobi i spola, a osobito djeca i žene*. Mladineo je zamoljen od prisutnih da prvom prigodom predsjedniku Mačeku protumači raspoloženje i jednodušnost naroda otoka Brača *koji sa neograničenim povjerenjem gleda u njega te nepokolebivo stupa za njim potpunoj pobjedi*. Na kraju je podijeljeno tisuću spomen znački s likom braće Radić.[458]

Slično kao Kaliterna u splitskom tako Berković i Mladineo u hvarskom i bračkom kotaru obilaze stranačke organizacije, okupljaju ih i tumače im aktualnu političku situaciju pripremajući ih za skori sporazum i uspostavu Banovine Hrvatske.

U Šibeniku je 16. ožujka u Hrvatskom seljačkom domu održan sastanak kotarske organizacije Hrvatske seljačke stranke kojem su prisustvovali svi predsjednici mjesnih i općinskih organizacija iz cijelog kotara pod vodstvom Šime Belamarića i Dana Škarice. Škarica je prisutnima pojasnio aktualnu političku situaciju. Na sastanku je bilo riječi i o otpuštanjima i smjenjivanju pojedinih općinskih službenika po selima zbog glasovanja na prosinačkim izborima za listu Vladka Mačeka. Iz izvještaja koje su prikupili takvih otpuštanja bilo je oko 26. U vezi s tim zaključeno je da se od banovine i kotarskog načelništva zatraži da svi otpušteni zbog svog političkog mišljenja budu ponovno vraćeni u službu – *u protivnom će svi pristaše HSS-a prekinuti svaki kontakt s vlastima*. Na sastanku je još zaključeno da se za glavare sela postave ljudi koji uživaju povjerenje seljana.[459]

Početkom travnja u Hrvatskom seljačkom domu u Šibeniku izvršen je izbor uprave novih mjesnih organizacija HSS-a za gradske predjele Dolac i Crnica. Sastanak je vodio zastupnik Dane Škarica koji je objasnio važnost organizacije te dužnost članova stranke. Posebno je istakao upute vodstva u pogledu izbora uprave. Međutim, došlo je do nesporazuma između članstva iz Doca i Crnice (šibenska predgrađa) u pogledu podjele dužnosničkih mjesta. Zatim je predloženo, a skupština je jednoglasno zaključila da se osnuje posebna mjesna organizacija za Dolac, a posebna za Crnicu. Nakon toga izabrane su dvije posebne uprave.[460] Takva situacija pokazuje da je bilo međusobnih razmirica u HSS-u koje su se pokušavale kompromisno rješavati posredovanjem kotarskih zastupnika kao najvećih lokalnih stranačkih autoriteta. Pri tome se isticala potreba složnog i zajedničkog rada na korist hrvatskog naroda i domovine. U

[458] Novo doba, godina XXII: broj 119 od 22. svibnja 1939: 3.
[459] Novo doba, godina XXII: broj 65 od 17. ožujka 1939: 4.
[460] Za gradski predjel Dolac: predsjednik težak Ante Tambača, potpredsjednik Niko Bujas, tajnik apsolvent prava Gabro Kužina, blagajnik privatni namještenik Linardo Bujas i odbornici ribar Vice Šare, težak Joso Tambača, piljar Šime Guberina, težak Ante Bujas, težak Milko Dulibić, težak Kamilo Bujas i student prava Ivo Klarić.
Za gradski predjel Crnica: predsjednik težak Ante Panjkota, potpredsjednik težak Vlade Blažević, tajnik težak Pajo Labura, blagajnik težak Stipe Triaja i odbornici težak Vice Šarić, težak Toma Jurišić, težak Jakov Zaninović, pekar Ivan Baljkas, težak Pere Juras, Luka Vidović, težak Jere Ninić i težak Grgo Vrbičić. (Novo doba, godina XXII: broj 79 od 3. travnja 1939: 4.)

Šibeniku je ponovo 14. svibnja u Hrvatskom seljačkom domu održan sastanak kotarske organizacije HSS-a na kojem su bili izaslanici mjesnih i općinskih organizacija HSS-a pod predsjedanjem Šime Belamarića. Središnje izlaganje održao je narodni zastupnik Dane Škarica koji je prisutne obavijestio o sastanku Hrvatskog narodnog zastupstva u Zagrebu i o njegovom zaključku. Posebno je naglasio da je zastupstvo dalo punomoć predsjedniku Mačeku da u njihovo ime donese sve potrebne odluke i poduzme sve potrebne radnje za rješavanje *Hrvatskog pitanja*.[461] Na šibenskom području jednako kao i na splitskom području te kao na otocima narodni zastupnici prenose političke informacije iz Zagreba od vodstva HSS-a do članstva na razini pojedinih naselja i općina te daju članstvu i pristašama smjernice za daljnji rad i djelovanje.

Tijekom ljeta (srpnja i kolovoza) 1939. godine i dalje su održavani sastanci i manifestacije HSS-a u splitskome kotaru: proslava rođendana i imendana Vladka Mačeka u Splitu, akcija za osnivanje ribarske zadruge u Vinišću kod Trogira, posveta zastava u Katunima i osnivanje ženske grane HSS-a u Klisu (neposredno nakon formiranja Banovine Hrvatske). Paško Kaliterna održao je 20. kolovoza u Vinišću u trogirskoj općini dva sastanka na kojima su bili i predstavnici (pod)kotarske organizacije HSS-a iz Trogira. Sastanci su održani u dva zaseoka Vinišća, u Opatiji i Biskupiji. Kaliterna je izložio prisutnima *politički položaj i stanje u kojem se nalazi hrvatska narodna borba za slobodu, čovječnost i socijalnu pravdu*. Nakon toga raspravljano je o osnutku ribarske zadruge u Vinišću čiji su stanovnici većinom ribari; vrijedni i marljivi, ali vrlo siromašni pa je zbog toga pokrenuta akcija za osnutak zadruge kako bi se na taj način svima poboljšale životne prilike jer bi preko zadruge bolje unovčili svoje proizvode, više bi proizvodili i lakše i jeftinije nabavljali što im je potrebno. Seljaci su dobili upute u pogledu osnutka zadruge.[462] U crkvi u Katunima u općini Šestanovac 27. kolovoza obavljena je posveta barjaka 9 mjesnih organizacija HSS-a krajiške općine. Pred svojim zastavama *zakleli su se na vjernost Hrvatskom seljačkom pokretu i njegovom vođi predsjedniku dr. Mačeku svi organizirani članovi HSS-a te narod iz sela: Katuni, Kreševo, Blato Donje, Nova Sela, Žeževica Donja, Opanci*... Iz Splita je na proslavu s brojnom delegacijom došao Paško Kaliterna, zastupnik za makarski kotar Stipe Matijević, a iz Gata predsjednik kotarske organizacije HSS-a za poljičku i krajišku općinu Ivan Kaćunko. Prvo je služena misa u župnoj crkvi u Katunima, a onda je župnik obavio posvetu 9 mjesnih zastava HSS-a. Nakon toga je održana javna skupština na kojoj je više govornika govorilo o političkoj situaciji. Skupštinu je otvorio i njome predsjedao Ivan Kaćunko koji je u svom govoru istakao važnost posvete barjaka. Poslije njega

[461] Novo doba, godina XXII: broj 113 od 15. svibnja 1939: 5.
[462] Novo doba, godina XXII: broj 195 od 21. kolovoza 1939: 6.

govorio je Paško Kaliterna koji je izložio aktualnu političku situaciju te značenje postignutog sporazuma između predsjednika HSS-a i predstavnika hrvatskog naroda Vladka Mačeka s predsjednikom Vlade u Beogradu Dragišom Cvetkovićem. Vijest o postignutom sporazumu primljena je s oduševljenjem. Nakon Kaliterne govorili su Stipe Matijević i Ante Mijić. Oni su istakli najvažnije političke događaje u vezi s postignutim sporazumom i stvaranjem Banovine Hrvatske. Poslije toga je tajnik kotarske organizacije HSS u Splitu Šime Poduje pročitao i rastumačio tekst sporazuma.[463] Odmah po postizanju sporazuma vodstvo HSS-a u Dalmaciji ne gubi vrijeme, nego o tom sporazumu obavještava narod tumačeći njegov sadržaj i svrhu.

Intenzivnije počinje i osnivanje drugih stranačkih organizacija koje ranije nisu postojale poput Ženske grane HSS-a. U Klisu je 27. kolovoza osnovana podružnica Ženske grane HSS-a. U gostioni Valenta održan je u tu svrhu sastanak kojemu je prisustvovao velik broj članica Ženske grane HSS iz Splita i delegacija Ženske grane HSS-a iz Trogira. Na sastanku je o novoj političkoj situaciji i o ulozi žene u *Hrvatskom seljačkom pokretu* govorio izaslanik kotarske organizacije HSS-a u Splitu. Posebno je bilo riječi o političkoj situaciji i postignutom sporazumu *što su svi prisutni oduševljeno pozdravili*.[464] Primjetno je kako na osnivačkoj skupštini Ženske grane HSS-a u Klisu nema splitskih zastupnika koji su inače sveprisutni na stranačkim događanjima po cijelom splitskom kotaru (posebno Kaliterna).

Uz lipanjsko obilježavanje Dana braće Radić te obljetnice atentata u beogradskoj Skupštini HSS je u Splitu u srpnju obilježavala rođendan i imendan Vladka Mačeka što je s posebnom pažnjom i svečanošću učinjeno i 1939. godine. U proglasu koji upućuje splitska kotarska organizacije HSS-a, uz uobičajene hvalospjeve te uzdizanje lika i djela vođe Vladka Mačeka, poistovjećivao se hrvatski narod i HSS te se potvrdilo jedinstvo Dalmacije s ostatkom Hrvatske.[465]

Sve navedeno pokazuje kako je HSS vodio brigu o svakoj obljetnici iz hrvatske nacionalne povijesti (pogotovo njima one bliže i još svježe) te ih je koristila ne samo za komemoriranje ili proslavljanje, nego kako bi ujedno preko njih politički djelovala okupljajući svoje pristaše, tumačeći im aktualnu političku situaciju i šireći tako svoju ideologiju.

[463] Novo doba, godina XXII: broj 201 od 28. kolovoza 1939: 5.
[464] Novo doba, godina XXII: broj 201 od 28. kolovoza 1939: 6.
[465] *Hrvatski narod je pobijedio neprijatelje u sebi, satrao je u svojim redovima hidru nesloge i podvojenosti, oslobodio se je svojih unutrašnjih neprijatelja, ojačao se i očeličio načelima slavne seljačke braće Antuna i Stjepana Radića, svu svoju snagu okupio i ujedinio u Hrvatskoj seljačkoj stranci.... Dalmatinska Hrvatska ne će naravno izostati iz ove opće narodne slave jer baš ona ima Hrvatskoj seljačkoj stranci jedino zahvaliti, što se opet čitavim srcem i dušom nalazi u krilu majke Hrvatske.* (Novo doba, godina XXII: broj 153 od 3. srpnja 1939: 5.)

8. HSS U DALMACIJI OD FORMIRANJA BANOVINE HRVATSKE DO POČETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA

Postizanjem Sporazuma Cvetković – Maček i stvaranjem Banovine Hrvatske HSS prelazi iz opozicije na vlast te zauzima nove pozicije s kojih dalje nastavlja svoje djelovanje. Stranačke strukture i organizacije sada imaju podršku vlasti Banovine Hrvatske (uz ranije preuzetu vlast u općinama) te dolazi do nastojanja njihovog sinkroniziranog djelovanja. Primorska banovina je spojena sa Savskom banovinom, a Split je postao središte Ispostave banske vlasti. Vrše se unutarnja preslagivanja unutar institucija pod ingerencijom Banovine Hrvatske, a HSS se u Splitu pokušava reorganizirati i raščistiti svoju unutarnju nestabilnu situaciju (pod nadzorom vodstva stranke iz Zagreba). Kotarska su načelništva s područja bivše Primorske banovine odmah u listopadu 1939. godine, a na strogo povjerljiv zahtjev Ispostave banske vlasti u Splitu, poslala izvještaje o političkoj situaciji u svojim kotarima. Kod većine hrvatskog stanovništva stvaranje Banovine Hrvatske je dočekano uz oduševljenje kao dugo iščekivani cilj i tu je HSS uživao veliku potporu. U kotarima s većinskim srpskim stanovništvom nastalo je političko zatišje i čekao se razvoj situacije (kotari Knin i Benkovac gdje je među Srbima najviše utjecaja imala JRZ). Ljevičarsko-komunistički i desničarsko-frankovački elementi su bili u velikoj manjini i nisu značajnije ometali institucije Banovine Hrvatske i njen razvoj (osim donekle u splitskom kotaru među radništvom gdje je veliki utjecaj imao URS). Pobornici nekadašnjih režimskih stranaka, ionako malobrojni, u potpunosti su se povukli.[466] Kasnije će među Srbima biti pokrenuta inicijativa za odcjepljenje općina sa srpskom većinom iz Banovine Hrvatske i njihovo pripojenje Vrbaskoj banovini.[467]

Dana 26. kolovoza 1939. godine utanačen je Sporazum Cvetković-Maček koji je svoju državno-pravnu formulaciju dobio Uredbom o Banovini Hrvatskoj. Na temelju te uredbe koju su donijeli kraljevski namjesnici na prijedlog Ministarskog savjeta, utvrđen je teritorijalni opseg, odvijanje prenošenja nadležnosti organa državne vlasti na bansku vlast Banovine Hrvatske te organizacija vlasti u banovini. Istog je dana raspuštena Vlada, donesena *Uredba o proširenju propisa o Banovini Hrvatskoj na ostale banovine*, *Ukaz o raspuštanju Senata* kao i onaj o raspustu Narodne skupštine te *Uredba o političkim zakonima*. Sporazum je utvrdio i sastavljanje Vlade, koju je ponovno formirao Cvetković, ali taj put i s ministrima iz HSS-a. Sporazumom ipak nisu riješena sva sporna pregovaračka pitanja. Teritorij banovine nije do kraja definiran što je i

[466] HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5735, *Izvještaji sreskih načelstava o političkoj situaciji na pojedinim kotarima, kretanju komunizma, proturežimskim i protudržavnim akcijama*, 1939., Benkovac, Biograd, Hvar, Imotski, Knin, Korčula, Makarska, Metković, Preko, Sinj, Split, Šibenik, Supetar, Vis.)
[467] JELIĆ-BUTIĆ, 1990b: 27.

jednima i drugima davalo nadu. HSS-u da će se banovina još više proširiti, a dvoru da će se teritorij banovine smanjiti kada se budu oformile preostale državne jedinice. Tu je bilo još i pitanje nadležnosti, kao i pitanje financijskog položaja koje je zadavalo najviše glavobolje pregovaračima. Uredbom o Banovini Hrvatskoj propisana je teritorijalna nadležnost iste u granicama Savske te Primorske banovine, ali i kotareva Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica – dijelova Zetske, Dunavske, Drinske i Vrbaske banovine. Središte Banovine Hrvatske nalazilo se u Zagrebu. Propisana je i stvarna nadležnost. Preuzeta je nadležnost kraljevskih banskih uprava ujedinjenih banovina te gotovo sva nadležnost državnih ministarstava i njihovih organa na opisanom teritoriju. Ipak, ministarstva vanjskih poslova, vojske i mornarice, saobraćaja, pošte i vjera te vrhovna državna vlast kao zajednički poslovi ostali su u Beogradu. Poslovi svih ostalih ministarstava – unutarnjih poslova, prosvjete, pravde, poljoprivrede, šuma i rudnika, trgovine i industrije, građevine te socijalne politike i narodnog zdravlja – prešli su u nadležnost banovine. No, i tu su postojali neki izuzeci, tj. poslovi koji su ostali zajedničkima. Tako je u resoru Ministarstva unutarnjih poslova i dalje ostalo *suzbijanje antidržavne i razorne propagande, vršenje policijske obavještajne službe, davanje državljanstva izuzetnim putem* te *oduzimanje državljanstva*. Što se tiče ostalih ministarstava, uglavnom se radilo o međunarodnim kontaktima i vezama koje ostaju u saveznoj nadležnosti. U praksi će ipak dolaziti do povremenih sporova glede ovih odredbi jer će HSS tražiti da se one tumače šire.[468] Sporazum od 26. kolovoza 1939. godine zasnivao se na članku 16. Oktroiranoga ustava koji je davao Kruni (kraljevskom namjesništvu) ustavnopravnu mogućnost da i bez formalne promjene Ustava, makar i privremeno, riješi jedno teško pitanje koje je samo po sebi zahtijevalo stvarnu ustavnu reviziju. *Uredba o Banovini Hrvatskoj* donesena na temelju članka 16. Ustava bila je po sebi, gledajući Ustav u cjelini, protuustavna. Kraljevina Jugoslavija je na temelju Oktroiranog ustava definirana na načelu narodnog jedinstva i jedinstva države izraženog u centralizmu, a od čega se u ovom slučaju odstupilo. Takvo – ipak ustavno – pravno rješenje bilo je moguće zbog ustavnih ovlasti danih Kruni čime je u odlučivanju zaobiđena i Vlada i Skupština. Ustav je to predvidio u članku 16. u slučaju izvanrednih mjera odnosno kad su ugroženi javni interesi, a za takvu odluku nije bilo vremenskih ograničenja niti mogućnosti da je neko drugo državno tijelo opozove mimo same Krune koja ju je i donijela. Po mišljenju tadašnjih vodećih pravnih stručnjaka Uredba o Banovini Hrvatskoj dala je Hrvatskoj federalni status unutar Kraljevine Jugoslavije, pravno puno snažniji nego ga je imala u vrijeme Austro-Ugarske (Juraj Andrassy i Ivo Krbek) odnosno status savezne države unutar Kraljevine

[468] BARČOT, 2005: 670-671.

Jugoslavije (Franjo Žilić).[469] Najveće su nedoumice ostale na financijskom polju jer se to pitanje nije reguliralo ni u Sporazumu ni *Uredbi o Banovini Hrvatskoj*. U ožujku 1940. godine donesena je *Uredba o financiranju Banovine Hrvatske* čime je Beograd ustupio Zagrebu većinu neposrednih poreza, svih samoupravnih prihoda bivših banovina kao i dobar dio taksi te trošarine na alkohol. Mada su brojna financijska pitanja ostala otvorena, može se zaključiti da je Banovina ovom uredbom stekla financijsku samostalnost.

Unutrašnja organizacija Banovine je spala u njen autonomni djelokrug, a definirana je *Uredbom o ustrojstvu banske vlasti* od 9. rujna. 1939. godine na prijedlog bana, a na temelju čl. 12 Uredbe o Banovini Hrvatskoj od strane kraljevskih namjesnika. Prema toj uredbi zakonodavnu vlast u predmetima iz banovinske nadležnosti vrše kralj i Sabor zajednički. Dakle, nakon raspuštanja 1918. godine, trebala se ponovno formirati institucija Hrvatskog sabora. Sabornici su imali biti izabrani na općim, tajnim i neposrednim izborima. Sabor, čije je sjedište i dalje ostalo u Zagrebu, trebao se sazivati kraljevim ukazom, kao što ga je on mogao i raspustiti uz supotpis bana. No, raspuštanje je ujedno povlačilo i naredbu za nove izbore za Sabor. Ipak, Sabor nije nikad konstruiran, kao ni izbori za Sabor jer ih je preduhitrio raspad države. Upravnu vlast, u predmetima iz banovinske nadležnosti, vršio je kralj preko bana. Svaki pismeni čin kraljevske vlasti u predmetima iz nadležnosti Banovine Hrvatske potpisivao je ban koji je snosio i odgovornost za potpisani predmet. Kralj je imenovao i razrješavao bana uz supotpis novoimenovanog bana. Uz rukovođenje vrhovnom banovinskom administracijom, ban posjeduje i posebna prava. To je bilo u sklopu HSS-ovih želja da se postigne barem približno značenje te institucije iz razdoblja Hrvatskog Kraljevstva. Ban Ivan Šubašić time je stekao potpuno neovisan položaj u odnosu na državnu administraciju jer Vlada nije mogla utjecati na njegovo imenovanje. Banska rješenja u pitanjima banovinske nadležnosti nije mogao mijenjati ni kralj, već samo sudovi. Glavni je naredbodavac proračuna Banovine i vrhovno tijelo za donošenje odluka o banovinskim službenicima. Bila mu je podređena i cjelokupna policijska služba i žandarmerija. Bansku vlast Banovine Hrvatske vršio je ban neposredno i posredno preko svog administrativnog aparata. Taj se aparat organizacijski dijelio u odjele, koji su se pak dijelili u odsjeke, tj. pododsjeke i samostalne referate. Odjeli nisu predstavljali samostalne resore, već je podjela banske vlasti bila isključivo tehničko-organizacijskog karaktera i značenja. Ban je jedina politička ličnost, dok su sve ostale funkcije, od podbana naniže, strogo činovničkog položaja. U tome i leži bitna razlika u usporedbi s predstojnicima odjela bivše Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, koji su posjedovali odgovorniji položaj te su

[469] ŠLABEK, 1997: 52.-56.; 95.-100.

mogli biti birani u Saboru. Uz odjele za: 1. unutarnje poslove, 2. prosvjetu, 3. pravosuđe, 4. seljačko gospodarstvo, 5. šumarstvo, 6. rudarstvo, 7. obrt, industriju i trgovinu, 8. tehničke radove, 9. socijalnu politiku, 10. narodno zdravlje, 11. financijske poslove – postojali su u organizacijskoj strukturi banske vlasti i Kabinet bana te Predsjednički ured, kao neposredni organi bana. Odjeli banske vlasti djelovali su i nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske kao prijelazni tehnički organi. Naime, naredbom zamjenika poglavnika NDH oni su obavljali tekuće poslove do imenovanja *prve hrvatske državne Vlade* dana 17. travnja 1941. godine.[470] Uspostavom Banovine Hrvatske došlo je do likvidacije upravnih organa Primorske banovine koja je ušla u njen sastav. Dana 15. 9. 1939. prvi se put službeni list bivše Primorske banovine oglašava kao službeni list Ispostave banske vlasti u Splitu.[471] Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske predviđena je čl. 7 *Uredbe o ustrojstvu banske vlasti Banovine Hrvatske* te je preuzela teritorijalnu nadležnost prethodne jedinice – Primorske banovine, ali ju je i proširila kotarima Dubrovnik, Travnik i Fojnica. Tako su pod upravom Ispostave stajala 24 kotarska načelništva i 6 kotarskih ispostava (Čapljina, Gornji Vakuf, Nin, Kupres, Posušje i Vis). Po strukturi stanovništva Hrvati su predstavljali većinu u 18 kotara, dok su Srbi imali neznatnu većinu u benkovačkom i kninskom, a Muslimani u kotaru Konjic. Ispostava je primarno bila zamišljena kao prijelazno uređenje, dok se ne provede nova upravna organizacija Hrvatske i ne kreiraju srednje upravne vlasti između kotarskih predstojništava i banske vlasti, tj. dok se ne formiraju županije. Do donošenja zakonskog propisa o njenom novom djelokrugu, Ispostava je preuzela punu nadležnost bivše Banske uprave Primorske banovine. U kolovozu 1940. banskom je naredbom propisan novi djelokrug ove institucije. Prema *Naredbi o djelokrugu i unutarnjem uređenju Ispostave banske vlasti u Splitu* na njenom čelu stoji povjerenik kojeg određuje ban iz redova svojih činovnika. Dakle, kao i kod odjelnih predstojnika banske vlasti, radi se o visokom činovniku, a ne političkoj ličnosti. Povjerenik vrši poslove iz svoje nadležnosti na vlastitu odgovornost, a pod nadzorom i uputama bana. U Kraljevskoj banskoj upravi Primorske banovine ban je djelovao prema direktivama i pod nadzorom resornih ministara – kod Ispostave, dakle, nadzor umjesto ministara vrši ban Banovine Hrvatske.[472]

8.1. Prvi sastanci podrške Banovini Hrvatskoj, HSS-u i Sporazumu

Formiranje Banovine Hrvatske u redovima HSS-a i njenih organizacija u Dalmaciji dočekano je s oduševljenjem te kao rezultat višegodišnjeg rada i žrtvovanja svih onih koji su se bili

[470] BARČOT, 2005: 671-675.
[471] Službeni glasnik, Službeni list Ispostave banske vlasti u Splitu, godina XVII, broj XIV A, 15. septembra 1939.
[472] BARČOT, 2005: 670-675.

uključili u *Hrvatski seljački pokret* pod vodstvom HSS-a. Odmah su po kotarima bili održavani sastanci HSS-a na kojima je iskazivana podrška uspostavi Banovine Hrvatske i podrška politici HSS-a uopće. Uz iskazivanje podrške kao druga bitna komponenta svih sastanaka ističe se poziv na još veći i predaniji rad kako bi se Banovina Hrvatska što prije i što bolje uredila. Sastanke su po kotarima predvodili narodni zastupnici koji su imali zadaću pojasniti svojoj bazi novonastalu političku situaciju i državno uređenje.

U Šibenik se 31. kolovoza 1939. godine iz Zagreba vratio narodni zastupnik Dane Škarica koji je sudjelovao u radu Hrvatskog narodnog zastupstva. Dočekali su ga svi predsjednici mjesnih organizacija HSS-a iz cijelog šibenskog kotara te brojni građani. U Hrvatskom seljačkom domu je potom održan sastanak kotarske organizacije HSS-a. Sastanak je otvorio predsjednik kotarske organizacije Šime Belamarić, naglasivši u svom pozdravnom govoru da je to *prvi sastanak u slobodnoj Hrvatskoj*. Pozvao je sve prisutne predsjednike organizacija da od sada prionu još jače uz rad i sve svoje sile stave na raspolaganje domovini, u svrhu njene što bolje izgradnje. Potom je Dane Škarica prikazao tijek vijećanja Hrvatskog narodnog zastupstva te izlaganja predsjednika Mačeka o postignutom sporazumu. Protumačio je prisutnima *Uredbu o organizaciji Banovine Hrvatske* te njene kompetencije. Istakao je uspjeh koji je HSS na čelu sa svojim predsjednikom postigla u borbi za hrvatska narodna prava. Na kraju sastanka izglasano je jednoglasno povjerenje vođi i predsjedniku Mačeku te su njemu i banu Šubašiću upućeni brzojavni pozdravi u kojima je istaknuto *sjedinjenje dalmatinske i banske Hrvatske*.[473] Na Braču je 1. rujna održana u Nerežišćima sjednica kotarske organizacije HSS-a za otok Brač na kojoj su sudjelovali svi predsjednici općinskih i mjesnih organizacija HSS-a, predsjednici Seljačke i Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza i Seljačke zaštite te općinski načelnici i glavari sela. Na sjednici su bio i narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo koji je bio pristigao iz Zagreba sa sastanka Hrvatskog narodnog zastupstva. Sjednica se pretvorila u javnu skupštinu s obzirom na broj ljudi koji se okupio iz svih okolnih sela. Govor je održao Mladineo na temu sklapanja Sporazuma i ulozi Mačeka u tome. Istakao je *kako je postignut veliki uspjeh i učinjen prvi veliki korak k ostvarenju želja hrvatskoga naroda*. Potom je pojasnio *Uredbu o organizaciji Banovine Hrvatske* te razjasnio kompetencije Sabora i bana Hrvatske *po kojima će hrvatski narod biti gospodar na svome i svoju domovinu urediti tako da u njoj vladaju načela čovječanske pravice i slobode*...[474] Uz plebiscitarnu potporu Banovini Hrvatskoj najavljeni su i

[473] Novo doba, godina XXII: broj 205 od 1. rujna 1939: 5.

[474] *Hrvatski narod okupljen u HSS-u znao je izdržati borbu, znat će i provesti postignuto djelo... Nije daleko dan kada će se narodni predstavnici, izabrani na slobodnim izborima, moći sastati u hrvatskoj sabornici pa će se i ova davna želja hrvatskoga naroda tako ostvariti... Narod otoka Brača pokazao je i ovom prilikom da odobrava i*

skori izbori za hrvatski Sabor što je trebala biti konačna potvrda hrvatske političke pobjede. Nakon skupštine održan je kotarski sastanak HSS-a u prisutnosti Ivana Petra Mladinea i predsjednika kotarske organizacije Jurislava Borića na kojem su se rješavali tekući poslovi organizacije te na kojem su date upute za daljnji rad.[475]

Potpredsjednik HSS-a August Košutić stigao je u Split 5. rujna gdje je održao sastanak s Josipom Berkovićem, Paškom Kaliternom, Jozom Mratinovićem te ostalim stranačkim dužnosnicima u kancelariji HSS-a. Sastanak je bio zatvorenog tipa te se na njemu raspravljano *o internim stranačkim poslovima i budućem radu HSS-a u Dalmatinskoj Hrvatskoj, a u vezi s promijenjenom političkom situacijom nakon sklopljenog sporazuma i ulaska predstavnika HSS-a u Vladu, kao i u vezi s formiranjem Banovine Hrvatske*. Nakon stranačkog sastanka Košutić je primio predstavnike radnika tvornice cementa Split na Majdanu vezano za njihov spor s upravom tvornice.[476] U Tisnom je 11. rujna u organizaciji mjesnog ogranka održana skupština HSS-a na kojoj su se okupili seljaci iz Pirovca, Murtera, Betine, kao i mnogi pristaše HSS-a iz Ravnih kotara – oko 2.000 ljudi. Njen značaj je u tome što je bila prva javna skupština u šibenskom kotaru poslije postizanja sporazuma te se tumačila kao znak potpore: *...skupština u Tisnome kako po broju sudionika, tako i po oduševljenju, najbolji je dokaz one ljubavi i odanosti, koju narod šibenskog kotara ima prema Hrvatskoj i svome predsjedniku dr. Mačeku, a ujedno i toga da je narod potpuno odobrio jedino politiku svoga vodstva*. Uz to je Dane Škarica u svome govoru rekao *da ban Banovine Hrvatske ima kraljevsku vlast u Banovini*.[477] U drugoj polovici rujna održani su veliki stranački skupovi na Visu i Trogiru. U Komiži se okupilo 1.500 ljudi kojima je Josip Berković protumačio glavne točke sporazuma. Potom je održan kotarski sastanak delegata organizacije HSS-a za otok Vis na kojem su prisustvovali predstavnici svih političkih, kulturnih i gospodarskih organizacija s otoka. I na tom su sastanku razmatrana sva aktualna politička pitanja i doneseni su zaključci za daljnji rad. Nakon tog sastanka, u društvu brojnih pristaša HSS-a, Berković je posjetio sela Pošpilje i Plisko polje. U oba mjesta su održani također narodni zborovi na kojima su seljaci *odobrili rad vodstva HSS-a i Hrvatskog narodnog zastupstva*. U Visu je Berković svečano dočekan od brojnog naroda te načelnika i zamjenik narodnog zastupnika Ivana Farolfija. Upriličen je veliki javni zbor pred zgradom Hrvatskog doma gdje je Berković *rastumačio sakupljenom narodu važnije momente*

pozdravlja u cijelosti postignute uspjehe i da u nepokolebivom povjerenju i odanosti stoji uz svoje vodstvo i predsjednika dr. Mačeka (Novo doba, godina XXII: broj 209 od 5. rujna 1939: 7.)

[475] Novo doba, godina XXII: broj 209 od 5. rujna 1939: 7.

[476] Novo doba, godina XXII: broj 210 od 6. rujna 1939: 7.

[477] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 956. *Sresko načelstvo izvještava o političkom zboru HSS-a u Tijesnom na kojem su govorili Dane Škarica i Šime Belamarić*, Šibenik, 1939; Novo doba, godina XXII: broj 216 od 12. rujna 1939: 5.

iz potpisanog sporazuma te ocrtao smjernice daljeg rada HSS-a na političkom, gospodarskom i prosvjetnom polju... Sakupljeni narod sa velikim je oduševljenjem, uz poklike predsjedniku HSS-a dr. Mačeku i narodnom zastupniku dr. Berkoviću, odobrio rad vodstva HSS-a i hrvatskog narodnog zastupstva.[478] U Trogiru je u općinskoj dvorani Paško Kaliterna održao politički sastanak gdje je izvijestio prisutne o političkoj situaciji u zemlji i vanjskim događajima te je rekao *da je sada došlo vrijeme da se vođe HSS-a pokažu u svom radu, ne samo na političkom, već i na gospodarskom i prosvjetnom polju. Narod traži da se radi i stvara, kako bi iz on toga rada mogao sebi da osigura bolje življenje, dostojnije čovjeka*. Govorio je i o prilikama u stranci u Dalmaciji te je naglasio *da je došao čas da se sa raznim smutljivcima u stranci raščisti kako bi hrvatski seljački pokret mogao kročiti što čvršćim i sigurnijim koracima naprijed ka svome konačnom cilju, a to je gospodarsko poboljšanje i socijalna pravda.*[479]

Od Šibenika do Splita od Visa do Brača prvaci HSS-a su održavali sastanke sa stranačkim dužnosnicima kao i javne skupštine na kojima su tumačili postignuti sporazum hvaleći Mačeka kao mudrog političkog predvodnika. Pozivali su na još veći rad upozoravajući kako novoosnovanu Banovinu Hrvatsku tek treba izgrađivati. Uz početne sastanke potpore Banovini koji su počeli odmah po njenom osnivanju, stigla je i Mačekova uputa narodnim zastupnicima i kotarskim organizacijama HSS-a da se 15. listopada održe pouzdani sastanci prvaka stranke na kojima je trebalo obavijestiti narod o novonastaloj situaciji u zemlji. Na tim sastancima narodu je trebalo preporučiti *da se održi red i disciplina, kako ne bi neupućeni svijet nasjedao raznim elementima kojima je svrha da razjedinjuju narodne redove i uvuku smutnju i nemir u narod*. Sukladno toj poruci Paško Kaliterna drži sastanak svih mjesnih dužnosnika HSS-a, povjerenika Gospodarske sloge i predstavnika Seljačke narodne zaštite u mjestu Lećevici za čitavu lećevičku općinu. Kaliterna je informirao prisutne o porukama predsjednika Mačeka, preporučivši *da se i nadalje održi disciplina i red u narodu i da se ne nasjeda onim elementima koji hoće da unesu zabunu u narodne redove*.[480] Po istim uputama Jozo Mratinović je održao u Kaštel Sućurcu političku konferenciju na koju su bili pozvani predstavnici HSS-a i Gospodarske sloge. Mratinović je u svom izlaganju opisao nove prilike u zemlji nakon postignutog narodnog sporazuma te je upozorio *na neke pojave koje nisu nikako u skladu sa intencijama vodstva stranke, a niti služe interesima reda i mira... Za one elemente koji su se ogriješili o zakon ili za*

[478] Novo doba, godina XXII: broj 222 od 18. rujna 1939: 6.
[479] Novo doba, godina XXII: broj 222 od 18. rujna 1939: 6.
[480] Novo doba, godina XXII: broj 250 od 16. listopada 1939: 5.

one koji hoće sada uvesti zabunu u narodu, postoji vlast koja će ih prizvati na odgovornost i kazniti u koliko su to zaslužili.[481]

Očito je u prvim tjednima Banovine Hrvatske vodstvo HSS-a u Dalmaciji imalo prioritet pojasniti novonastalu situaciju te zadržati mir i red među stanovništvom. Takve su upute dobili i od samog Mačeka što su dalje provodili po mjesnim organizacijama. Sudeći po potpori koju je HSS uživala u Dalmaciji, u najvećoj mjeri je sačuvan mir i red. No po reakcijama vodstva HSS-a jasno je da su postojale snage koje nisu prihvaćale Banovinu Hrvatsku i koje je u tom trenutku trebalo neutralizirati i držati po strani.

U Split je sredinom listopada na proputovanju za Dubrovnik, po drugi put od uspostave Banovine Hrvatske, doputovao potpredsjednik HSS-a August Košutić. Na stanici su ga dočekali od strane predstavnika nove vlasti povjerenik banske Ispostave Mate Bulić, povjerenik gradske općine Stjepan Spalatin i novi upravnik policije Josip Zlatar, a od strane narodnog zastupstva Paško Kaliterna, Jozo Mratinović i Ilija Zečević. Na kratkom zadržavanju Košutić je izjavio da *prenošenje kompetencija od strane beogradske vlade na Banovinu Hrvatsku teče normalnim tijekom i sasvim u redu, ali samo da neka pitanja traže svoje specijalno i sporazumno proučavanje kako ne bi kasnije bilo nepotrebnih sukoba nadležnosti i kako ne bi radi toga državna administracija trpjela, što bi bilo nauštrb narodnih interesa*.[482] Košutić je tako svojim prisustvom i izjavama dodatno smirivao situaciju usmjeravajući je u interesu HSS-a i pomažući uspostavi nove banske vlasti.

U daljnjoj fazi djelovanja prvaka HSS -a u Dalmaciji, pod okriljem Banovine Hrvatske, vidljiv je dodatni napor pri formiranju stranačkih organizacija poput Gospodarske sloge koja je trebala poslužiti kao dio državnog aparata Banovine Hrvatske u prehrani stanovništva. Dana 1. studenoga održana je u Supetru sjednica kotarske organizacije HSS-a na kojoj su prisustvovali Petar Mladineo, njegov zamjenik, predsjednik kotarske organizacije HSS-a Jurislav Borić te svi općinski načelnici, predsjednici mjesnih organizacija, povjerenici Gospodarske sloge i veliki broj istaknutih pristaša iz cijeloga Brača kao i nadzornik Hrvatske seljačke zaštite Vjeko Vučić iz Omiša i kotarski zapovjednik Hrvatske seljačke zaštite Juraj Martinić-Jerčić. Mladineo je govorio o aktualnoj političkoj situaciji s obzirom na provedbu postignutog sporazuma, a posebno o prijenosu ovlasti na Banovinu Hrvatsku. Dao je također iscrpne upute za provedbu organizacije Gospodarske sloge radi prehrane koja se imala odmah i u bračkome kotaru provesti, pročitavši i protumačivši okružnicu te preporučivši najveću hitnost s obzirom na skoru zimu. Govorio je i o Seljačkoj slozi kao organizaciji *koja nas upućuje kako ćemo postići željeni*

[481] Novo doba, godina XXII: broj 250 od 16. listopada 1939: 6.
[482] Novo doba, godina XXII: broj 250 od 16. listopada 1939: 6.

cilj, tj. našu domovinu Hrvatsku urediti onako kako je za nas najbolje i najljepše. Dao je upute u pogledu prosvjetnih sijela te iduće proslave rođendana braće Radić. Preporučio je da se u svakom selu sastavi sud dobrih i poštenih ljudi te da se sve žene nauče čitati i pisati. U okviru ogranka Seljačke sloge treba organizirati pouku za majke o uzgoju djece jer djeca su narodna budućnost. Na kraju je dao upute vezano za predstojeću reorganizaciju mjesnih odbora HSS-a. Naknadno je Mladineo govoreći o vanjskoj politici istakao *neutralnost za koju se naš predsjednik svim silama zalaže*. [483] Uz Gospodarsku slogu u novim okolnostima vodstvo HSS-a se i dalje oslanja na Seljačku slogu koja ima nezamjenjivu prosvjetnu ulogu. Potom se otvoreno osnivaju i organizacije Hrvatske seljačke zaštite koja izlazi iz ilegale i postaje regularna poluvojna formacija u okviru Banovine Hrvatske. Nadzornik Hrvatske seljačke zaštite Vjeko Vučić iz Omiša predstavljao je na sastanku u Supetru Hrvatsku seljačku zaštitu i Hrvatsku građansku zaštitu srednje Dalmacije. Tom je prilikom govorio o dužnostima članova Zaštite i o HSZ-i *čije je polje rada neograničeno. Kod nas mora vladati red i pravica. Hrvatska mora biti uzor drugima. Osobitu brigu trebamo posvetiti selima i manjim mjestima koja moraju ostati čista i netaknuta. Prednjačimo u miroljubivosti, izgladimo sve sporove među sobom i kanimo se parničenja. Budimo složni i disciplinirani*.[484]

Takvo djelovanje značilo je daljnji iskorak u formiranju i jačanju stranačkih organizacija koje su trebale biti u službi Banovine Hrvatske pa i sastavni dio njenog službenog upravnog aparata.

8.2. Ban Ivan Šubašić u posjetu Dalmaciji

Nakon izbora za senatore 13. studenoga, budući su tom prigodom bili okupljeni u Zagrebu, načelnici općina i kotarski povjerenici iz Dalmacije posjetili su hrvatskog bana Ivana Šubašića i predsjednika HSS-a Vladka Mačeka. Predvodio ih je narodni zastupnik Hvara i Korčule Josip Berković, a bili su prisutni i drugi narodni zastupnici iz Dalmacije: Josip Silobrčić, Ilija Zečević, Mate Goreta, Pavao Krce, Jozo Mratinović, Stipe Matijević, Ivan Petar Mladineo i novoizabrani senator i općinski načelnik iz Korčule Dinko Sarnečić. Šubašić je tom prigodom najavio skori posjet Dalmaciji, a Maček je spomenuo formiranje županija što je bila najava određene decentralizacije.[485] Samo deset dana nakon tog susreta u Zagrebu ban Ivan Šubašić je stigao 23. studenoga 1939. godine u višednevni posjet Splitu i Dalmaciji. Povodom tog posjeta dao je izjavu za novine[486] u kojoj zahvaljuje narodu, ali i nagoviješta težak i ozbiljan rad

[483] Novo doba, godina XXII: broj 269 od 4. studenoga 1939: 6.
[484] Novo doba, godina XXII: broj 269 od 4. studenoga 1939: 6.
[485] Novo doba, godina XXII: broj 278 od 13. studenoga 1939: 2.
[486] Izjava bana Banovine Hrvatske povodom dolaska u Dalmaciju: *Dolazim posjetiti Dalmatinsku Hrvatsku tako da na samom terenu vidim i pozdravim onaj dični narod koji je u dugim borbama za slobodu naše hrvatske domovine pokazao junačku borbenost, nepokolebljivost, vjernost i divnu slogu i disciplinu. Narod zaslužuje svako*

navodeći ključne probleme u Dalmaciji: socijalne, gospodarske i prosvjetne. U tome očekuje i suradnju Srba te diplomatski zaključuje da *je samo jaka Hrvatska zalog snažne Jugoslavije*.

Na proputovanju prema Splitu vlak iz Zagreba u kojem je bio ban Šubašić s pratnjom zaustavio se u Kninu i u Drnišu gdje nije bio organiziran javni doček jer je bilo rano jutro. Na željezničkoj stanici u Kninu bio je postrojen i jedan vod Hrvatske seljačke zaštite na čelu sa rojnikom Nikolom Tilićem – Knin kao općina u kojoj HSS nije bio na vlasti i gdje su Hrvati bili u manjini imao je organiziranu HSZ. Kninski i drniški stranački dužnosnici ukrcali su se na vlak i nastavili sa Šubašićem put prema Splitu.[487] Sljedeća stanica je bila u Kaštel Starom gdje je priređen javni doček. Kaštela su bila okićena hrvatskim barjacima, a željezničku stanicu su popunili Kaštelani s crvenim kapama i zastavama. Glazbeno društvo Bihač iz Kaštel Štafilića i Glazbeno društvo Svačić iz Kaštel Starog intonirali su narodne koračnice, *a narod je oduševljeno klicao*. Bana je pozdravio zamjenik načelnika Radoslav Vuletin: *Gospodine bane, sretni smo što možemo*

---

poštovanje jer se nikada nije dao pokoriti od surove sile, niti se je dao zavesti lukavošću. Ni progoni ni teška bijeda nisu nikada slomili otpor naroda Dalmatinske Hrvatske. Puk Dalmatinske Hrvatske ima pravo tražiti svoje, tražiti pomoć... i dužnost je cijele Domovine da mu pomogne. Dalmatinska Hrvatska ima veliki broj važnih i akutnih socijalnih i gospodarskih problema koje treba riješiti. Ti problemi najuže su povezani sa socijalnim jačanjem i kulturnim napretkom naroda Dalmatinske Hrvatske. Zato ćemo svim silama prionuti radu kako bi ta pitanja što brže i što temeljitije riješili. Ali jedno mora svakome biti jasno – preko noći ne može se sve učiniti! Treba znati to da mi sada (Banovina Hrvatska) nemamo ispravljati samo pogreške i propuste posljednjih 20 godina, nego pogreške i propuste koji su počinjeni tijekom dugih stoljeća. Dalmatinska Hrvatska bila je kroz vjekove zaboravljena zemlja. Tko je ikada vodio računa o našem divnom narodu Dalmatinske zagore? Taj junački i čestiti narod bio je od svakoga zaboravljen i zanemaren. Sela Dalmatinske zagore trebaju škole, puteve, vodu, melioraciju. Mi ćemo svim tim pitanjima posvetiti najveću pažnju i učiniti sve što je ljudski moguće da se ta pitanja što prije i što temeljitije riješe da bi taj dio naše Domovine mogao u kulturi i blagostanju poći u korak s drugim naprednim narodima. Dalmatinska Hrvatska ima više velikih gospodarskih problema, koji zahvaćaju teško najšire slojeve naroda. To je pitanje pomorstva, ribarstva, turizma, vinogradarstva, itd. Uzmimo npr. vino koje predstavlja važnu granu, npr. filoksera i pad cijena teško su pogodili vinorodna sela. Danas se vino slabo prodaje. Ono tako postaje mrtvi kapital. Slične su prilike i u drugim granama. Takvo stanje moramo popraviti. Ja sada neću izlagati na način kako to treba učiniti, kako ćemo ta goruća pitanja riješiti, ali hoću istaknuti načela po kojima ih treba rješavati – potrebna je suradnja svih dijelova naroda, potreban je planski rad, marljivost, povjerenje, samopouzdanje, požrtvovnost i disciplina. Prastaro hrvatsko seljačko načelo zadruge treba ponovno ispisati na zastavama našeg života. Zadruga je temeljna stanica našeg narodnog života. Moral zadruge koji traži bezuvjetno poštenje, poštovanje autoriteta, samozataju pojedinca za zajednicu i zaštitu zajednica za pojedinca, taj moral mora zavladati ponovno u našem narodnom životu. Tada ćemo kao narod lakše snositi teškoće i napore našeg narodnog života i lakše ćemo pobjeđivati. Socijalna pravda je nedjeljiva. Ona mora biti jednaka za selo i grad, za sve staleže naroda, za sve pojedince. I sela i gradovi imaju svoje teškoće i brige. Oni će ta pitanja uspješno i temeljito riješiti samo u uskoj suradnji i potpunom povjerenju. To je osnovno načelo hrvatske seljačke politike. Poštena suradnja sela i grada znači snagu, napredak i blagostanje domovine. Mi ne smijemo dozvoliti da danas, kada se naše društvo nalazi u jednoj prelaznoj fazi i kada se formira novi socijalni poredak, prevladaju ekstremi. Mi ćemo uništiti sebičnost onih koji ne priznaju pravo i potrebu zajednice, tj. ogromne većine naroda, a isto ćemo tako odlučno suzbiti rušilačke elemente koji bi s nevaljalim htjeli rušiti zdrave i korisne snage i ustanove u hrvatskom narodu. Ono što je hrvatski narod prenio i spasavao kroz vjekove i što tvori osnov njegove nacionalne samobitnosti, nećemo dozvoliti da nitko napada i u ime nikakve ideje ruši jer bi time srušio i hrvatski narod i domovinu. Mi ostajemo nepokolebljivo na načelu nacionalne slobode i socijalne pravde. Ja očekujem da će dalmatinski Hrvati u radu i borbi za taj veliki ideal prednjačiti svojim oduševljenjem i požrtvovnošću i svojom disciplinom. To isto očekujem i od svih građana Banovine Hrvatske, kako od Hrvata, tako i od Srba u jednakoj mjeri. Izjava je završena riječima dr. Vlatka Mačeka da je samo jaka Hrvatska zalog snažne Jugoslavije. (Novo doba, godina XXII: broj 287 od 22. studenoga 1939: 3.)

[487] Predsjednik kninske organizacije HSS-a Šime Dogan s članovima uprave Vjekom Musićem i Ivom Dragičevićem te predstavnici drniškog HSS-a Martin Sučić i Zvonimir Alfirević.

pozdraviti na ovom svetom tlu prvog hrvatskog bana, bana ujedinjene Dalmacije sa majkom Hrvatskom...[488]Tu su ga također pozdravili predstavnici svih organizacija HSS-a i svih hrvatskih donjokaštelanskih društava. U ime vlasti u Kaštel Starom dočekao je i pozdravio bana splitski kotarski načelnik Ante Rajević. Na svim stanicama uzduž Kaštela: u Kaštel Lukšiću, Kambelovcu, Gomilici i u Kaštel Sućurcu, iako se vlak nije zaustavljao, okupilo se mnoštvo naroda koje je pozdravljalo bana. Srdačan doček priređen mu je i u Solinu. S banom Šubašićem doputovali su iz Zagreba njegov šef Kabineta Vladimir Šipuš, predstojnik Odjela za tehničke poslove Zvonimir Pavešić, predstojnik Odjela za seljačko gospodarstvo Slavko Kolar, predstojnik Odjela za socijalnu politiku Josip Rasuhin. S banom su iz Zagreba došli i novinari te predstojnik Jugoslavenskog novinarskog udruženja Branko Sokolić. Pratnja bana pokazivala je ozbiljnu namjeru da se najodgovorniji ljudi iz vodstva Banovine Hrvatske upoznaju s problemima u Dalmaciji te da se odmah poduzmu konkretne mjere kako bi se pomoglo tom kraju i ljudima.

Doček bana Šubašića na splitskom kolodvoru u studenome 1939. godine. Desno od bana povjerenik Mate Bulić, lijevo Paško Kaliterna

[488] Novo doba, godina XXII: broj 288 od 23. studenoga 1939: 1.

U Splitu je bio priređen posebno veličanstven doček na kojem se okupilo oko 25.000 ljudi.[489] *Čitav Split slegao se danas po obalama i grad je sav plivao u hrvatskim barjacima, od Marjana pa sve do posljednje potleušice. Sve je sjalo u blagdanskom raspoloženju, iako je danas običan dan. Sve je bilo u srdačnom oduševljenju dočeka koji se pripremao*.[490] Poslije pozdravnih govora[491] ban je otišao položiti vijenac u klaustar crkve sv. Frane na grob Ante Trumbića, a nakon toga u Solin na grob don Frane Bulića. Poslijepodne je održao ban Šubašić u tehničkom odjelu banske Ispostave sastanak s načelnikom odjeljenja, tehničkim stručnjacima i predstojnikom odjela. Oni su ga informirali o svim potrebama u pogledu izvođenja tehničkih javnih radova na području Ispostave. Nakon toga sastanak je nastavljen u hotelu *Ambasador* gdje su raspravljena pitanja u pogledu javnih radova, melioracija, izgradnja čatrnja, puteva i škola. Nakon toga ban je došao u Ispostavu banske vlasti gdje je održao sastanak s narodnim zastupnicima i predsjednicima kotarskih i općinskih organizacija HSS-a iz srednje Dalmacije. Sastanku su uz bana prisustvovali povjerenik Ispostave Mate Bulić s načelnicima tehničkog, socijalnog i zdravstvenog odjela, narodni zastupnici Josip Berković, Paško Kaliterna, Josip Silobrčić, Ivan Petar Mladineo, Stjepan Matijević, Ivan Čelan i Jozo Mratinović, načelnici općina ili njihovi zamjenici, predsjednici Gospodarske sloge, predsjednici ili zamjenici kotarskih organizacija HSS-a i predsjednici općinskih organizacija HSS-a iz srednje Dalmacije.[492] Po sadržaju organiziranih sastanaka i njihovim sudionicima bilo je očito kako je Šubašićev dolazak u Dalmaciju bio pomno pripremljen kako bi se odmah interveniralo i

[489] Hrvatska narodna zaštita pod crvenim kapama, Hrvatski skauti, Hrvatski junak, vatrogasci, s glazbama vatrogasnom i željezničarskom. Zatim su stajale u redu članice splitskih hrvatskih društava u narodnim nošnjama: članice Ženske grane HSS-a, Hrvatske žene i Hrvatskog srca. Na dočeku su bili povjerenik banske vlasti u Splitu Mate Bulić s višim činovništvom, narodni zastupnici Josip Berković, Paško Kaliterna, Ivan Petar Mladineo, Josip Silobrčić, Jozo Mratinović, Stipe Matijević, Pavao Krce, Ivan Čelan, načelnici općina, predstavnici Gospodarske sloge, Seljačke sloge, povjerenik gradske općine Stjepan Spalatin, predsjednik Trgovinsko-industrijske komore Marin Ferić, predsjednik specijalnog suda Ante Buzolić te šefovi svih mjesnih vlasti i ureda. Kao predstavnik splitske gradske organizacije HSS-a bio je Vjekoslav Ivanišević. Bila je prisutna i delegacija SDS-a na čelu sa Ljubom Leontićem. Na stanicu je došao i biskup Klement Bonefačić, a Srpsku pravoslavnu crkvu zastupao je prota Sergej Urukalo. U ime vojske bili su prisutni komandant divizije divizijski general Dimitrije Živković, u ime kraljevske mornarice kapetan bojnog broda Dragan Andrić. (Novo doba, godina XXII: broj 288 od 23. studenoga 1939: 2.)

[490] Novo doba, godina XXII: broj 288 od 23. studenoga 1939: 2.

[491] Govor bana Ivana Šubašića: *Rodoljubivi Splite! Ti kolijevko najslavnije prošlosti i hrvatskoga naroda! Ti ognjište ljubavi prema domovini! Ti pragu na kojemu su ponosno stajali i knezovi i kraljevi hrvatski, primi pozdrav nakon niza vjekova bana Hrvatske! U ovome času osjećam da geniji naše velike prošlosti počivaju nad nama i da nas prate u ovom času osjećaji i izljevi u kolijevki državnopravne i kulturne prošlosti naše. Kad dolazim ovamo u zagrljaj sjeverne i južne, Posavske i Dalmatinske Hrvatske, na ovim žalima ne mogu drugo nego da dadem počast i hvalu svim velikanima koji danas među nama ne žive fizički, ali žive i vječno će živjeti u našim dušama i srcima, braći Radićima! I živućem vođi dr. Vlatku Mačeku koji nas je doveo u ovaj dan pobjede i slave. Neka bude pozdravljen Split! Neka bude pozdravljena cijela ujedinjena Hrvatska! Neka bude pozdravljena Jugoslavija čija snaga i veličina odsjeva u snažnoj i slobodnoj Hrvatskoj! Živili i hvala vam!* (Novo doba, godina XXII: broj 288 od 23. studenoga 1939: 2.)

[492] Novo doba, godina XXII: broj 289 od 24. studenoga 1939: 5.

pomoglo tom kraju te tako poslala snažna i jasna politička poruka da Zagreb i ostatak Hrvatske misli na Dalmaciju pomažući joj. Ban Šubašić je saslušao želje i potrebe koje su mu iznijeli i odobrio je za svaku općinu odgovarajuću pomoć u svrhu izvođenja javnih radova da bi se stanovništvu srednje Dalmacije i na otocima pomoglo. Odredio je istodobno da ti radovi odmah započnu, pogotovo zbog nadolazećih zimskih prilika.[493]

Sljedeći dan 24. studenoga krenuo je ban Šubašić u obilazak Dalmacije (te dijela Bosne i Hercegovine u sastavu Banovine Hrvatske). Na putu od Splita do Sinja posebno je rano ujutro bio svečan doček bana Šubašića u Dicmu gdje se okupilo mnoštvo naroda, oko 300 ljudi. Bana je u ime okupljenog naroda pozdravio župnik Donjeg Dicma don Bartul Ganza koji je istakao da su se ispunile želje mnogih pokoljenja jer se Dalmacija ujedinila sa Zagrebom, ali da borba još nije dovršena, da će još trebati mnogo žrtava dok se Hrvatska potpuno izgradi i politički i kulturno i gospodarski i teritorijalno. Bana su nakon župnika pozdravili govorima dvojica predstavnika seljaka, Stjepan Vrdoljak i Ivan Murat, na što se on zahvalio na veličanstvenom dočeku rekavši kako narod u Zagori živi teško na kršu i kamenu – istovremeno im obećavši *kruha* odnosno bolju budućnost.[494] Put je bio nastavljen prema Sinju koji je to jutro osvanuo okićen hrvatskim trobojnicama. Kad je ban Šubašić stigao iz Splita sa svojom pratnjom, već je na Alkarskom trkalištu bio skupljen *čitav Sinj* i mnogo seljaka iz sinjske okolice, a bilo je mnogo ljudi iz okolice Trilja i Vrlike – oko 6.000 ljudi. Tu je od predstavnika vlasti bila čitava općinska uprava na čelu s općinskim načelnikom Ivom Smolićem, predstavnici civilnih i vojnih vlasti, svećenstvo sa župnikom, sve mjesne škole, Hrvatska seljačka zaštita i Hrvatski junak, vatrogasci i alkari u svojoj odori te predstavnici političkih, kulturnih i gospodarskih društava. Načelnik Smolić i župnik fra Andrija Zjačić pozdravili su bana kraćim govorom, nakon čega su svi krenuli u povorci prema trgu gdje je župnik održao kraći govor, a potom je ban ušao u crkvu Gospe Sinjske gdje su se pomolili i gdje je ban položio dva buketa cvijeća na oltar Čudotvorne Gospe Sinjske. Zatim je otišao u kotarsku upravu gdje je bilo primanje za predstavnike vlasti.[495] Nakon tog sastanka ban se obratio okupljenom narodu ističući vrijednost

[493] Ban je odredio kredite za javne radove po kotarima. Radovi su trebali započeti odmah, a raspodijeljeni su na sljedeći način: općina Biograd na Moru 1.000.000 dinara, općina Nin 1.400.000 dinara, kotar Brač 570.000 dinara, kotar Knin 561.000 dinara, kotar Hvar 610.000 dinara, kotar Korčula 600.000 dinara, kotar Makarska 480.000 dinara, kotar Metković 410.000 dinara, kotar Dubrovnik 600.000 dinara, kotar Imotski 430.000 dinara, kotar Sinj 1.800.000 dinara, kotar Benkovac 750.000 dinara. (Novo doba, godina XXII: broj 291 od 26. studenoga 1939: 5.)

[494] Novo doba, godina XXII: broj 290 od 25. studenoga 1939: 5.

[495] Prigodom svoga dolaska u Sinj ban Šubašić je iz banovinskih sredstava odredio sljedeće iznose za javne radove u kotaru Sinj: za uređenje Sinjskog polja 1.200.000 dinara, za vodovod u Vrlici 100.000 dinara, za most na Drazi preko Cetine (u općini Vrlika) 20.000 dinara, za popravak škole u selu Cetina (općina Vrlika) 26.000 dinara, za popravak puta Voštane – Rože (općina Trilj) 25.000 dinara, za popravak puta u Kijevu (općina Vrlika) 30.000 dinara, za popravak puta u Maovicama (općina Vrlika) 30.000 dinara, za popravak puta i mosta preko Cetine u selu Otok (općina Sinj) 108.000 dinara, za izgradnju čatrnje u Potravlju (općina Sinj) 50.000 dinara, za čatrnju u

slobode koja im je stigla s novim političkim uređenjem i zahvaljujući HSS-u.[496] Ban je posjetio i sinjsku općinu gdje ga je pozdravio načelnik Smolić ispred općinskih vijećnika u ime svoje, općinske uprave i čitavog sinjskog pučanstva. Na kraju je pri odlasku iz Sinja kroz špalir građana posipan cvijećem i praćen poklicima oduševljenog naroda odakle se uputio prema Livnu.

Ban Šubašić s odjelnim predstojnicima na putu iz Sinja u Livno na predjelu Vaganj na planini Kamešnici

Po povratku iz Bosne i Hercegovine (sve isti dan) ban Šubašić je stigao u Imotski gdje mu je priređen doček: pri ulasku u Imotski dočekalo je bana preko tisuću članova Hrvatske narodne zaštite na čelu sa zastupnikom i gradonačelnikom Mihovilom Milom Vukovićem. Oni su ispratili bana do crkve gdje ga je dočekala mnoštvo naroda. Poslije obilaska crkve otišli su u općinu gdje je održan sastanak na kojem su iznesene *potrebe i želje naroda* te su određeni krediti za javne radove. Ban je potom s balkona općine uputio narodu nekoliko riječi, istaknuvši

selu Rože 50.000 dinara, za popravak puta Tijarica – Trilj 50.000 dinara, za popravak puta u selu Sičane (općina Sinj) 30.000 dinara, za školu u selu Kosore (općina Vrlika) 50.000 dinara i za vodovod u Sinju 35.000 dinara. (Novo doba, godina XXII: broj 289 od 24. studenoga 1939: 6.)

[496] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ*, 1940; Novo doba, godina XXII: broj 289 od 24. studenoga 1939: 6.

veliko rodoljublje Imoćana koji su kroz sve prošle godine održali nepokolebljivo u svojim rukama hrvatski barjak i borili se neustrašivo za narodnu slobodu.[497] Poslije Imotskog posjetio je ban Lovreć, Šestanovac, Blato na Cetini, Gata, Srinjine i na kraju Žrnovnicu (sve u jednome danu). U svim tim mjestima priređeni su dočeci s pozdravima i govorima. Bana su putem u automobilima pratili njegovi suradnici iz Zagreba te iz banske Ispostave u Splitu načelnik Tehničkog odjeljenja Lucijan Stela i načelnik Poljoprivrednog odjeljenja Ante Zlatar. U banovoj pratnji bili su i novinari.

Kasno navečer ban Šubašić se vratio u Split, a sljedeći dan je krenuo u trogirsku Zagoru i sjevernu Dalmaciju. Šubašić je krenuo automobilom s istom pratnjom kao i dan ranije te s Paškom Kaliternom – iz Splita preko Klisa prema Zagori gdje je posjetio sela općine Lećevica i Muć, odakle je popodne pošao u Drniš. Putem kojim su prolazili kuće su bile okićene zastavama, a narod se okupljao da ih pozdravi. Šubašića i njegovu delegaciju dočekivali su općinski načelnici, dužnosnici HSS-a, Seljačke i Gospodarske sloge, Hrvatska seljačka zaštita, svećenstvo, školska djeca sa svojim učiteljima i cjelokupno stanovništvo. U općinskom domu u Lećevici održan je sastanak na kojem su predstavnici naroda izložili potrebe svoga kraja. Podijelio je 5.000 dinara za odijela siromašnoj djeci i 20.000 dinara za osnivanje dječje pučke kuhinje. U Muću su se bili okupili seljaci iz Muća, Sutine i Neorića. Ban je u pratnji stručnjaka pregledao tamošnju poljoprivrednu stanicu. Zatim se na putu u Drniš zadržao u Vrbi. U Vrbi dao u gotovini 40.000 dinara za odijela i prehranu siromašne djece, a odredio je i preko 1.000.000 dinara za javne radove za općinu Muć koji će odmah početi. U Vrbu su pred bana došli predstavnici iz Drniša da doprate bana u svoj kraj. Na putu do Drniša priređeni su dočeci u Ružićima i Kričkama, a zatim je poslijepodne ban s pratnjom stigao u Drniš. Pri ulazu podignut je slavoluk oko kojega su bila školska djeca i više tisuća seljaka. U ime općine pozdravio je bana načelnik Zvonimir Alfirević, a zatim župnik Drniša fra Petar Berković. Govorio je zatim narodni zastupnik Mate Goreta, a onda tajnik HSS-a Ivan Jelavić, prikazujući banu potrebe drniškog kraja. Ban se ispred crkve obratio narodu, zahvaljujući i ističući želju vodstva da mu se pomogne koliko je moguće. Kazao je *kako ga je do suza dirnuo doček naroda u ovim siromašnim zagorskim krajevima, a isto tako ga se duboko ganuo njegov težak život*. Istakao je *kako Hrvati trebaju živjeti u slozi i ljubavi s braćom Srbima te je naglasio potrebu narodne sloge*.[498] Zatim je posjetio pravoslavnu crkvu gdje su ga pozdravili jeromonah Sebastijan Jović i predsjednik crkvene općine Pavao Čemić. Interesirao se za prilike pravoslavnih u Drnišu i okolici što je bilo važno u kontekstu hrvatsko-srpskih odnosa te

[497] Novo doba, godina XXII: broj 290 od 25. studenoga 1939: 5.
[498] Novo doba, godina XXII: broj 290 od 25. studenoga 1939: 6.

prihvaćanja ili neprihvaćanja Banovine Hrvatske od strane hrvatskih Srba. Popodne je ban s pratnjom krenuo iz Drniša preko Roškog slapa u Benkovac. Na putu su po svim selima kuda je prolazio bili su podignuti slavoluci, a narod se okupljao i pozdravljao bana. U Benkovac je stigao navečer, a dočekala ga je Hrvatska seljačka zaštita. Čitavo mjesto bilo je okićeno i osvijetljeno te se okupilo mnoštvo naroda. Dobrodošlicu mu je zaželio narodni zastupnik i načelnik Ilija Zečević kao i predsjednik kotarske organizacije HSS-a Martin Frković. Bana je pozdravio i kotarski načelnik Dušan Šumonja, komandant mjesta pukovnik Julije Maroš te drugi predstavnici vlasti. Posjet Benkovcu je bio važan zbog činjenice da je u tom kotaru srpsko stanovništvo imalo većinu, a načelnik je bio član partnerskog SDS-a. Ban je u općini primao razne delegacije i raspitivao se o stanju u narodu te je odredio svotu koja će se utrošiti na javne radove u benkovačkom kotaru, a pojedinim društvima i ustanovama pružio je odmah novčanu pomoć.

Nakon kraćeg odmora nastavio je ban Šubašić put prema Biogradu na Moru. Ponovno je svugdje putem bio svečano dočekivan, a naročito u Vrani gdje je pod slavolukom bilo okupljeno mnoštvo naroda i formiran špalir Hrvatske seljačke zaštite. Prije ulaska u Biograd na Moru bana je dočekao pred gradom i održao pozdravni govor zaželjevši dobrodošlicu načelnik Ante Pirović, a zatim narodni zastupnik Josip Silobrčić. Oni su govorili u prisustvu brojnog okupljenog naroda. Bana su pozdravili i predsjednik kotarske organizacije HSS-a Roko Milković, kotarski načelnik Ivan Lesijak, općinski liječnik i predsjednik mjesne organizacije HSS-a Juraj Kalinić, svi općinski vijećnici, predstavnici Gospodarske i Seljačke sloge, itd. U općini je ban potom primao izaslanstva raznih ustanova i udruženja, primio je sve okolne župnike i ispitivao prilike čitavog kraja. Okupljenom mnoštvu ban se obratio s balkona, a poslije večere nastavljeni su sastanci s predstavnicima grada i okolnih mjesta. Toliko zgusnut raspored i održavanje sastanaka do kasnih večernjih sati govori o lokalnom interesu i potrebama kao i očekivanjima od banske vlasti.[499]

Sutra ujutro ban je iz Biograda na Moru krenuo prema Svetom Filipu i Jakovu gdje ga je dočekala postrojena Hrvatska seljačka zaštita. Dalje su slijedili posjeti mjestima Turanj, Krčine i Sukošan. Poslije Sukošana ban odlazi u Bibinje gdje su ga dočekali predstavnici mjesne organizacije HSS-a, a nakon Bibinja u Zemunik gdje ga je pozdravio načelnik općine i predsjednik mjesne organizacije HSS-a Ante Troskot sa svim članovima općinske uprave. Iz Zemunika je nastavio put u Murvicu gdje ga je dočekao satnik Hrvatske seljačke zaštite Frane

[499] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ*, 1940; Novo doba, godina XXII: broj 291 od 26. studenoga 1939: 5.

Glavan i zamjenik narodnog zastupnika Marko Velčić. Iz Murvice je nastavio put u Nin gdje je dočekan podignutim slavolukom i pozdravnim govorom glavara Šime Magaša, a župnik je pokazao banu povijesne znamenitosti Nina. U Ninu su bana Šubašića dočekali Šibenčani: predsjednik organizacije HSS-a Marko Žaja, senator Šime Belamarić i kotarski načelnik Ivo Aničin te narodni zastupnik iz kotara Preko Karlo Žunjević. Ban je na odlasku odobrio za javne radove općine Nin 1.400.000 dinara. Ban je iz Nina otišao u Zaton gdje se ukrcao na motorni brod Ivo Senjanin i preko kanala otišao na Preko. Bana je pri dolasku na Preko dočekalo mnoštvo mještana od 5.000 ljudi, a pozdravio ga je satnik Hrvatske seljačke zaštite Šime Mašina i postrojena Zaštita (70 momaka) te općinski načelnik Roko Dunatov. Ban je zatim primio načelnika Silbe Jerka Bujačića, načelnika Velog Iža Božu Letinića, načelnika Salija Ludviga Piasevolija i predstavnike mjesnih organizacija HSS-a Slavu Sučića, Luku Sutkovića, Peru Franceskia i Marka Sutrinu. Vršitelj dužnosti kotarskog načelnika Jure Juretić podnio je banu izvještaj. [500] U općinskom domu bana je pozdravio Karlo Žunjević nakon čega je primao razne delegacije. Za javne radove u kotaru Preko odobrio je 750.000 dinara. Nakon Preka isplovio je motornim čamcem prema Zadru koji je promatrao s mora dalekozorom. Neposredno ispred Zadra čamac je krenuo u Sukošan. Uz zvonjavu zvona, pjesmu i klicanje ban je ušao u mjesto te je razgovarao sa seljacima. Poslije je nastavio put u Pakoštane, Drage, Pirovac i Vodice – svugdje se doček odvijao na sličan način.[501]

Poslije Vodica Šubašić nastavlja put u Šibenik. U Šibeniku na obali, gdje se očekivao banov dolazak, skupili su se predstavnici civilnih i vojnih vlasti.[502] Tu je bio i odred Hrvatske seljačke zaštite te hrvatska šibenska glazba. Cijeli je grad bio okićen hrvatskim zastavama. Već prije podne (iako je ban došao u Šibenik poslijepodne) okupilo se oko 10.000 građana i seljaka. Ban Šubašić stigao je motornim čamcem lučke kapetanije zajedno sa svojom pratnjom, a pozdravila su ga sva šibenska zvona i pucnjevi prangija. Pozdravni govor održao je općinski povjerenik

[500] Juretić u svom izvještaju navodi da je ban *naročito naglasio da je neophodno potrebno na sve moguće načine izlaziti u susret izmučenom i patničkom narodu ovog delikatnog, graničnog kotara kako bi narod vidio da su nastala nova, bolja vremena. Naglasio je još kako je potrebno da vlasti učine sve kako bi se ponovno povratilo povjerenje naroda u vlast i osjećaj da je vlast radi naroda i za narod*. (HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ,* 1940.)

[501] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ,* 1940; Novo doba, godina XXII: broj 292 od 27. studenoga 1939: 5.

[502] Bana je prvo pozdravio kotarski načelnik Ivo Aničin predstavivši mu predstavnike pojedinih vlasti: povjerenika šibenske općine Dragutina Vidovića, zamjenika narodnog zastupnika dr. Oskara Novaka, predstavnika odsutnog biskupa mons. Fiana i predstavnike Kaptola, predstavnike franjevačkog reda, protu Prostrana u ime odsutnog episkopa Irineja, zatim komandanta mjesta generala Damjanovića, komandanta pomorske komade kapetana bojnog broda Tomića, predsjednika okružnog suda Marojevića te ostale šefove ureda, predstavnike društava, itd. (Novo doba, godina XXII: broj 291 od 26. studenoga 1939: 2.)

Dragutin Vidović. Ban je s pratnjom potom otišao do hotela Krka gdje je prisutnima održao govor u kojem je između ostaloga rekao: ...*Sporazum koji je izvojevao hrvatski narod u političkoj zrelosti sa srpskim narodom, vratio je Hrvatskoj onoga kojim se Hrvatska ponosila u svojoj moći. I danas, ako misle da smo izmoreni i da umiremo od gladi u ovom kraju, u ovom kršu, konstatiramo da su naše snage jače nego ikada kroz dugo vijekova. Zato, jer su te snage tako jake, ja gledam ovu manifestaciju snage hrvatskog naroda, onda govorim i o manifestaciji pobjede našeg naroda u kojoj ćemo moći ostvariti naša ekonomska prava da ih nitko neće smjeti dirati. Još jedno je važno konstatirati, da manifestiramo jednu jaku konstruktivnost, koja jedina drži zajedničku domovinu Jugoslaviju, u časovima kad Europa preživljava teške dane. Mi manifestiramo bez oružja ono što čovječanstvo traži vijekovima, a to je mir u kojem ćemo moći do maksimuma razviti svoje snage.*[503]

Doček bana Šubašića u Šibeniku

Poslije bana još su govorili senator i predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Šibeniku Šime Belamarić i Paško Kaliterna. U Šibeniku je do izražaja došlo isticanje ekonomskog pitanja u okolnostima započetog Drugog svjetskog rata što se prvenstveno odnosilo na prehranu i snabdijevanje stanovništva kao i posebni zahtjevi Šibenčana koji se nisu osjećali

[503] Novo doba, godina XXII: broj 291 od 26. studenoga 1939: 2.

zapostavljenima samo od države, nego i u odnosu na Split kao sjedište prijašnje Primorske banovine i tadašnje Ispostave banske vlasti.[504] Za posjeta Šibeniku ban je s pratnjom posjetio bolesnog narodnog zastupnika Danu Škaricu. Iza toga je posjetio šibensku katedralu pa je pošao u općinu gdje je primao razne delegacije. Između ostalih primio je i predsjednika udruženja trgovaca Bolanču koji je zamolio bana da poradi na tome da se ponovno uspostavi željeznička veza između Šibenika, Splita i Zagreba, koja je tada bila obustavljena. Ban je primao i razne delegacije seljaka iz šibenske općine koji su mu izložili teško stanje sela i zatražili pomoć u javnim radovima. Obećao im je da će učiniti sve kako na zimu narod ne bi bio bez kruha. Zatim je narodnom zastupniku Iliji Zečeviću dao 15.000 dinara i to 10.000 dinara za dogradnju pravoslavne crkve u selu Kozlovcu, a 5.000 dinara za milosrdne sestre u Benkovcu. Isto tako ban je isplatio 2.000 dinara kao pripomoć obiteljima poginulih u Primoštenu prilikom prosinačkih izbora.[505]

Navečer je ban iz Šibenika krenuo prema Trogiru, a cijelim putem su ga srdačno pozdravljali i zaustavljali. Na trogirskom mostu bili su podignuti slavoluci okićeni hrvatskim zastavama. Na mostu ga je dočekao načelnik Stanko Čopić koji mu je zaželio dobrodošlicu, a zatim je Ivo Sentinela održao pozdravni govor. Uz pucnjavu mužara, zvonjavu zvona sa svih crkava, oduševljene poklike trogirskog građanstva i sviranje narodnih koračnica ban je ušao u Trogir te je u dugoj povorci pošao prema katedrali. Na ulazu u katedralu bana je dočekao župnik Ivo Delalle koji ga je blagoslovio i uveo u crkvu gdje je položio lovor vijenac na grob Mladena Šubića i cvijeće na oltar trogirskog biskupa sv. Ivana. Potom je otišao iz katedrale do povijesne gradske lože gdje je položio vijenac na spomen ploču bana Petra Berislavića, a onda u Kneževu

[504] Šibenčani su banu obrazložili svoje potrebe te su mu uručili spomenicu sa sljedećim zahtjevima:

1) da u primorskim gradovima Šibeniku, Splitu, Dubrovniku i Sušaku kod definitivnog ustrojstva administracije bude osnovana jednako po jedna upravna vlast drugog stupnja i da im se podčine već sada postojeće upravne vlasti prvog stupnja;
2) da se isto tako postupi i u pitanju sudskih i financijskih vlasti;
3) da se na osnovu čl. 6 *Uredbe o ustrojstvu banske Vlasti* čim prije osnuje Trgovinsko-industrijska komora, Zanatska komora, Advokatska komora i Radnička komora u Šibeniku za ono područje koje će obuhvatiti drugostupanjska upravna vlast u istom gradu. Gradovi Split i Dubrovnik imaju svoje komore, a Sušak ima ekspozituru zagrebačke komore;
4) da se pospješi za iznos od 10 milijuna dinara pogođena i započeta izgradnja operativne obale između gata *Vrulje* i *Rogača* u Šibeniku za tranzitni promet i da se time nezaposlenom i uslijed toga stradajućem radništvu pruži mogućnost zarade i da se bar donekle oživi privreda ovog kraja;
5) da se u istu svrhu čim prije počne sa projektiranom izgradnjom obale ispod sredine grada od gata *Krke* do lučke peljarnice za lokalni promet po najboljoj varijanti, tj. ravno od Makaline obale prema lučkoj peljarnici;
6) da se dogradi odnosno dogotovi turistička cesta uzduž mora;
7) da se presuši ribnička bara *Morinje* kod Jadrtovca i da se time dobije veliki kompleks dobre obradive zemlje i da se mnoga okolna sela oslobode stradanja uslijed teške malarije;
8) da se naspe plićina *Jaz* u Biogradu na Moru.

(Novo doba, godina XXII: broj 292 od 27. studenoga 1939: 5.)

[505] Novo doba, godina XXII: broj 292 od 27. studenoga 1939: 5.

palaču, tj. općinski dom odakle je s balkona održao okupljenom narodu govor zahvalivši im na dočeku. Primao je zatim razne delegacije te je predao 5.000 dinara za siromašnu školsku djecu. Poslije Trogira uputio se ban Šubašić u Kaštela gdje su ga u Donjim Kaštelima dočekali sa zastavama, klicanjem i glazbom, a isto tako u Lukšiću, Kambelovcu, Gomilici i Sućurcu.[506]
Ban novouspostavljene Banovine Hrvatske na posljetku se vratio u Split nakon trodnevnog putovanja po području splitske Ispostave banske vlasti. U Splitu su za tako kratko vrijeme (u jednome danu) bili organizirani brojni sastanci bana s predstavnicima i izaslanstvima gotovo svih postojećih udruženja s područja Splita i splitskog kotara – od gospodarstva i politike do sporta i kulture.[507] Navečer je ban Šubašić brzim vlakom napustio Split i otputovao u Zagreb ispraćen od više tisuća građana uz konstataciju *da je narod za vrijeme posjete u svom entuzijastičnom veselju sankcionirao političko stanje u zemlji uspostavom Banovine Hrvatske*.[508] Time je uz gospodarsku dimenziju svoga dolaska u Dalmaciju naglasio i onu političku dimenziju koja je značila potvrđivanje široke narodne potpore uspostavi Banovine Hrvatske i politici HSS-a.

8.3. Incidenti na putu bana Ivana Šubašića u posjetu Dalmaciji

Ipak uza sve općenarodno oduševljenje u dolasku i dočeku bana Ivana Šubašića u Dalmaciji, dogodile su se neke incidentne situacije koje su pokazale da u Dalmaciji ima i protivnika Sporazuma i političkog rješenja koje je to rješenje donijelo u formi Banovine Hrvatske. Ti su se incidenti dogodili u Imotskom, Trogiru, Makarskoj i Šibeniku. Radi se o pokušaju tehničkih sabotaža i političkim provokacijama kako desnih ustaških pojedinaca, tako i lijevih komunističkih te o pobornicima unitarističke, rojalističke Jugoslavije. Ti su incidenti bili pojedinačni u smislu brojnosti njihovih aktera, ali su vlasti na njih žurno reagirale te su ih detaljno istražile i kaznile.

---

[506] Novo doba, godina XXII: broj 292 od 27. studenoga 1939: 5.
[507] Posljednji dan boravka u Dalmaciji ban Šubašić je u Splitu posvetio primanju raznih predstavnika i delegacija u Ispostavi Banske vlasti. Primio je biskupa Bonefačića, zatim izaslanstvo sudaca svih splitskih sudova i državnog tužiteljstva, izaslanstvo srpske pravoslavne općine na čelu sa protom Sergijem Urukalom, izaslanstvo židovske općine, izaslanstvo poljičke, omiške, šestanovačke i šoltanske te kaštelanske općine. Primio je i upravu Jadranskih brodogradilišta, izaslanstvo Trgovinsko-industrijske komore, izaslanstvo Odvjetničke komore, izaslanstvo Ljekarničke komore, Društvo penzionera, izaslanstvo Hrvatske žene i Hrvatskog srca, pomoćnika komandanta primorskog žandarmerijskog puka potpukovnika Ljubomira Mihačinovića, izaslanstvo Ženske grane HSS-a, Sokolsko izaslanstvo, izaslanstvo HPK Jadran, izaslanstvo VSK Gusar, Udruženje stanara, izaslanstvo Zadružnog saveza i Zadružne matice, Hrvatskog junaka, HAD Stjepan Radić, Udruženja službenika bivše Primorske banovine, izaslanstvo seljaka iz Dugopolja, Podstrane i Prugova, izaslanstvo Društva za gradnju prvog doma Vladka Mačeka iz Omiša, izaslanstvo mjesne organizacije HSS-a iz Klisa i Dugopolja na čelu s Božom Vučkovićem, izaslanstvo društva La Dalmatienne, izaslanstvo državnih službenika te predstavnike hoteljera. Šubašić se susreo i s Jakšom Račićem te izaslanstvom SDS-a koje je predvodio Ljubo Leontić. Uz bana su na razgovorima s izaslanstvima bili prisutni i narodni zastupnici Josip Berković, Paško Kaliterna, Stipe Matijević i Jozo Mratinović. (Novo doba, godina XXII: broj 292 od 27. studenoga 1939: 6.)
[508] Novo doba, godina XXII: broj 293 od 28. studenoga 1939: 4.

Prilikom dolaska bana Šubašića u Imotski 24. studenoga 1939. godine okupilo 1.500 članova Hrvatske seljačke zaštite iz svih sela imotskog kotara. Već je ujutro dio njih, u grupama od 10 do 20 članova HSZ, obilazio ulice Imotskoga kontrolirajući gdje nisu istaknute hrvatske zastave te gdje su istaknute jugoslavenske i srpske zastave. To je stvorilo napetu situaciju jer su na silu uklanjali sve zastave koje nisu bile hrvatske i tražili da se istakne hrvatska zastava tamo gdje je nije bilo. Dolazak bana u Imotski očekivao se oko 12 sati, ali je on stigao tek navečer u 19:30 sati. Tako je u očekivano vrijeme dolaska u podne na Novom pazaru bila postrojena HSZ. Iz njihovih redova, već po postrojavanju, padale su uvredljive riječi protiv Mačeka, bana, Banovine Hrvatske te su pjevane pjesme: *Crven, plavi, u sredini bijeli, Hrvatska se od Srbije dijeli*.[509] Oko 16 sati iz redova HSZ čuli su se poklici Anti Paveliću koji su nekoliko puta ponovljeni od strane 5 do 7 osoba. U 17 sati iz postrojene satnije HSZ od oko 150 članova čuli su se poklici: *Živio dr. Ante Pavelić, živila ustaška organizacija!* Počeli su i pjevati pjesme: *Oj, Paveliću, živila ti ruka, koja ubi srpskoga hajduka. U jeseni zeleni se trava, na njoj Pavelić peče brava*.[510] Sve se to ponavljalo i uzimalo maha i kod drugih članova HSZ kojih je ukupno bilo oko 1.200. Jedan dio članova HSZ (oni iz Imotskoga) pokušali su na te povike intervenirati, ali su odustali kad su uvidjeli da neće uspjeti. Kako se i dalje čekalo jer ban još nije stizao, tako se čulo i sve više nezadovoljnih poklika. Oko 19 sati članovi HSZ počeli su se razilaziti svojim kućama kličući Paveliću. Nezadovoljstvo trenutnim političkim stanjem najviše su iskazivali članovi HSZ iz Runovića i Podbablja gdje je bio najveći broj emigranata povratnika. Povorke HSZ iz tih sela predvodili su župnici fra Stanko Bradarić i fra Krsto Radić *koji su poznati kao nezadovoljnici državnog uređenja i politike dr. Mačeka*. Bana je po dolasku u Imotski dočekalo građanstvo i oko 300 članova HSZ iz Imotskog i obližnjih sela. Ban je otišao u crkvu i potom u općinu. Na putu prema općini došlo je do sukoba između Josipa Nikolića i zapovjednika HSZ iz Imotskog Bogašina Šoića. Nikolić je htio ići odmah iza bana, a Šoić mu to nije dopustio jer ga je ranije bio isključio iz HSZ. U sukob se umiješala Nikolićeva rodbina i drugi članovi HSZ. Pukim slučajem sve je prošlo bez težih posljedica. U sukobu je sudjelovao i Srećko Slišković iz Vinjana kojega su članovi HSZ uhitili i pritvorili u općinski zatvor. Član HSZ Marko Zdilar iz Glavine htio je svakako doći u dodir s banom Šubašićem, ali mu to nisu dozvolili ostali članovi HSZ. Kako je on uporno inzistirao, uhitili su ga i zatvorili u općinski zatvor. Uskoro je potom jedan vod HSZ iz mjesta Glavine zatražio da se Zdilara odmah pusti na slobodu inače

[509] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ*, 1940.
[510] Isto.

će oni demolirati općinu. Na te su prijetnje oba pritvorenika puštena iz općinskog zatvora. Iste večeri nastavili su se incidenti među članovima HSZ te su jedni druge pokušavali uhititi sve iz osobnih razloga i razmirica. Intervencija vlasti taj dan u Imotskom nije bila moguća jer se nitko nije usuđivao prijaviti nedozvoljene radnje HSZ u kojoj je bila ogromna većina nezadovoljnika tadašnjim političkim stanjem. Nezadovoljnicima je bila namjera pri dolasku bana izazvati nerede i incidente. Žandari nisu ni bili prisutni svim tim događanjima jer bi njihovo prisustvo izazvalo dodatne incidente. Komandir žandarmerijske stanice u Imotskom pokušao se nekoliko puta progurati do vođa HSZ kako bi intervenirao, ali u tome nije uspio. Dok je to pokušavao, mogli su se čuti komentari iz redova HSZ: *Što će srpski žandari!*[511] Naknadno je žandarmerijskoj stanici u Imotskome naređeno da utvrdi podstrekače i kolovođe te će se protiv istih postupati sukladno zakonu. O događajima u Imotskom je i komanda žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske proslijedila svoje izviješće banskoj vlasti Banovine Hrvatske tako da je Banska vlast u Zagrebu o incidentu bila obaviještena ne samo preko kotarskog načelništva, nego i preko žandarmerije. Dva dana poslije kotarski načelnik osobno potpisuje i šalje nadopunu izvješća u kojem ponavlja žandarmerijsko izvješće navodeći poklike na Novom pazaru – *Živio dr. Pavelić, živio dr. Mile Budak!* – i kako su se takvi poklici čuli i iz same pratnje bana u njegovoj neposrednoj blizini. Potom navodi dio žandarmerijskog izvješća u kojem stoji kako se za vrijeme banova govora s općinskog balkona uzvikivalo iz mase: *Bane, kukuruz je 2 dinara, a pšenica 3!* Također da je pri odlasku banova automobila iz Imotskoga netko uzvikivao: *Živio dr. Ante Pavelić!*[512] Za sve to navedeno iz žandarmerijskog izvješća kotarski načelnik Antičić tvrdi kako nije čuo – ni na pazaru, ni pred općinom. Također kaže to što je navedeno u žandarmerijskom izvješću (ali i u identičnom prvom izvješću proslijeđenom banskoj upravi od strane kotarskog načelništva) nije čuo ni službenik kotarskog načelništva koji je taj dan vršio službu na terenu. Time je kotarski načelnik pokušao demantirati već odaslano izvješće kotarskih službenika i žandarmerije i tako zataškati incidente premda je u prvom trenutku kotarsko načelništvo sve bilo prijavilo žandarmeriji. Međutim žandarmerijsko izvješće je završilo i u Beogradu u Ministarstvu unutrašnjih poslova o čemu je to ministarstvo detaljno obavijestilo Bansku vlast u Zagrebu. Banska vlast u Zagrebu nije htjela prijeći preko tih događaja pa su početkom prosinca zatražili istragu i kažnjavanje odgovornih. Kotarsko se načelništvo u Imotskome 12. prosinca 1939. godine pokušalo banskoj vlasti u Zagrebu

[511] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ*, 1940.
[512] Isto.

opravdati kako su odmah naredili žandarmerijskoj stanici podnošenje prijave protiv podstrekača i kolovođa protuzakonite akcije. Međutim pozivaju se potom na dopis žandarmerije kotarskom načelništvu od 8. prosinca u kojem se navodi kako nisu utvrđeni podstrekači i kolovođe jer su se poklici izvikivali iz mase. Jedino se konkretno navodi da su za nerede odgovorni bivši ustaše iz Runovića i Podbablja te župnici fra Stanko Bradarić i fra Krsto Radić. Zbog nemogućnosti otkrivanja točnih počinitelja žandarmerija nije mogla podnijeti nikakve prijave. No kako Banska vlast nije odustajala od daljnjeg provođenja istrage, tako je koncem prosinca iz kotarskog načelništva u Imotskom upućen izvještaj s točnim imenima i prezimenima podstrekača i kolovođa koji su odgovorni za incidente za vrijeme posjeta bana Šubašića Imotskome. Kao glavni krivci navode se: Ante Šuto pok. Stipana iz Runovića, Ivan Šuto pok. Stipana iz Runovića, Stipan Šuto pok. Ivana iz Runovića, Jure Zovko Josipov iz Podbablja, Ivan Mandić pok. Nikole iz Prološca i Stipan Mršić Mijin iz Prološca. Oni su, po izvještaju, klicali Paveliću i navodili druge da to rade. U posljednjem izvještaju s ovom tematikom koji je uputila Ispostava banske vlasti u Splitu 20. veljače 1940. godine Banskoj vlasti Banovine Hrvatske u Zagrebu, pozivajući se na izvještaje imotskog kotarskog načelništva od 26. siječnja i 10. veljače 1940. godine, navode se točni podaci osoba koje su izazivale nerede te podatak da su kažnjeni s 10 dana zatvora i novčano svaki po 500 dinara globe.[513]

Prilikom banova posjeta Trogiru u zgradi općine dogodio se incident kada su dva podoficira u alkoholiziranom stanju provocirali ostale okupljene građane. O tome je splitski kotarski načelnik Rajević koji je i sam prisustvovao tom događaju izvijestio bansku vlast Banovine Hrvatske u Zagrebu. Rajević je napisao da je obaviješten kako su 26. studenoga u 21:30 sati dva mornarička podoficira u napitom stanju ušli u zgradu općine u kojoj je tada bio i ban Šubašić te su izazivali građane raznim povicima te da je došlo do incidenta između njih i građana. Rajević je odmah po primanju ove obavijesti skupa s tri žandara ušao u zgradu općine i ustanovio da su tamo podoficiri Petar Petrović i Milan Kovijanić, obojica na službi u Divuljama. Izolirao ih je u jednoj prostoriji i tako spriječio mogući obračun s njima. Dalje je ustanovio da su oni su ušli u zgradu po odobrenju HSZ, da su stali u hodniku, a kada je ban izlazio iz vijećnice i kada su građani povikali – *Živio ban, živila Hrvatska!* – Petrović je uskliknuo – *Živila Jugoslavija!* Prisutni građani, uglavnom iz okolnih sela, shvatili su to kao provokaciju te su navalili na podoficire i ugurali ih u općinsku vijećnicu. Načelnik Rajević navodi kako mu je pri ispitivanju jedan od podoficira rekao da su oni zapravo mislili da je u

[513] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ,* 1940.

zgradi ples. Rajević je telefonski izvijestio dežurnog oficira koji je po njih poslao patrolu s automobilom. Naveo je i nekoliko svjedoka cijelog tog događaja te je na kraju napisao kako je izviješten da će komanda u Divuljama strogo kazniti dvojicu podoficira. Kraći izvještaj o istom događaju, koji se podudarao s kotarskim izvještajem, uputio je i Štab žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske banskoj vlasti Banovine Hrvatske u Zagrebu s tim da su oni u prvi plan stavili žandarmerijskog kapetana Lava Grubića koji je po njima kao komandant voda učinio sve ono što je kotarski načelnik Rajević napisao da je on napravio. No, sve u svemu, veći incident je spriječen na vrijeme.[514]

U Šibeniku je za vrijeme boravka bana Šubašića nestalo električne energije odnosno rasvjete što je stvorilo problem jer se radilo o večernjim satima. O tome je Ispostava banske vlasti u Splitu u dva izvještaja obavijestila Bansku vlast u Zagrebu. U prvom se izvještaju navodi kako je u trenutku povratka bana iz katedrale u zgradu poglavarstva baš u tom dijelu grada nestalo svjetla. Prekid dotoka električne energije trajao je dok električna centrala nije ukopčala spoj s druge električne linije. Za to vrijeme ban se u zgradi poglavarstva (općine) služio običnom svjetiljkom. Sutradan je utvrđeno da je na električnoj stanici koja se nalazi u neposrednoj blizini komande Šibenika (vojarne) stavljen komad drveta između dvije žice koje vode električnu energiju u navedeni dio grada. Tako je bilo očito da se radi o sabotaži banova boravka u Šibeniku. Sumnja je pala ne nekoga tko je stručan jer na toj stanici ima puno žica i samo stručna osoba može znati koje dvije žice vode električnu energiju točno u dio grada gdje je boravio ban. O svemu je provedena detaljna istraga o čemu je Ispostava banske vlasti u Splitu na temelju istrage šibenskog redarstva izvijestila Bansku vlast u Zagrebu u svome drugome izvještaju. Utvrđen je točan slijed događaja (već opisan u prvom izvještaju) te se navodi kao je sumnja pala na zaposlenika električne centrale elektromontera Milivoja Popovića čiji je brat Pavle vodeći šibenski komunist. Popović je i ispitan, no imao je alibi budući je u tom vremenu bio u gradu na intervenciji popravljajući električne vodove u jednom stanu. To nije skinulo s njega potpunu sumnju te se u izvještaju navodi kako je od podvrgnut strogom, diskretnom nadzoru, ali je dosta oprezan. Dakle, u Šibeniku nisu sa sigurnošću utvrđeni krivci kao u Imotskome ili Trogiru, ali je sumnja bila usmjerena prema komunistima.[515]

U Makarsku je dolazak bana bio najavljen, ali on ipak nije došao zbog prezahtjevnog rasporeda puta po Dalmaciji i Bosni i Hercegovini. Kotarski načelnik u Makarskoj izvijestio je Ispostavu

[514] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ*, 1940.
[515] Isto.

banske vlasti u Splitu 6. prosinca 1939. godine o navodnim komunističkim provokacijama koje su se u Makarskoj dogodile toga dana. Prve podatke o tome, saznavši ih od *jedne ozbiljne i povjerljive osobe*, poslao je iz Makarske komandant žandarmerijske čete koji je naveo da se u Makarskoj toga 24. studenoga okupilo oko 1.000 ljudi. Oni su cijeli dan čekali bana, a navečer su razočarani krenuli kućama. Tada su se, prilikom ukrcavanja u lađe, čuli poklici – *Živio hrvatski ban dr. Jablanović, živio dr. Milan Stojadinović, živio crveni barjak!*[516] Kako kotarski načelnik nije cijeli taj dan bio u Makarskoj, nego na Šestanovcu dočekujući dolazak bana, tako je sve navedeno nastojao provjeriti sljedećih dana. Po povratku je još saznao da je grupa omladinaca navečer navodno po Makarskoj pjevala: *Fašizam pod noge bacili smo, a crvenu zastavu razvili smo!* Kako kotarski načelnik taj dan i sutradan od žandarmerijske stanice nije još ništa bio saznao, po saznaju o navodnim događajima, zatražio je od komandanta žandarmerijske stanice podatke, ali mu je on odgovorio da njemu ništa nije poznato. Ni kotarski službenik Režić koji je cijelo to vrijeme bio na obali, nije ništa čuo. Na inzistiranje kotarskog načelnika komandant žandarmerijske stanice uputio ga je na osobe koje bi o tome mogle znati nešto više. Od njih nekoliko samo je jedan rekao načelniku da je jedan pijani mladić nosio hrvatsku zastavu i vikao – *Živio crveni barjak!* Ostali su izjavili da nisu ništa čuli. Što se tiče večernjeg pjevanja po gradskim ulicama o tome žandari nisu podnijeli nikakav izvještaj. U drugome izvještaju Ispostavi banske vlasti u Splitu od 23. siječnja 1940. godine navodi se da je istraga okončana, ali bez rezultata i kako se nisu mogle pronaći osobe *koje su pjevale crvenom barjaku*.[517]

Ovih nekoliko detaljno opisanih situacija pokazuje djelovanje političkih protivnika HSS-a i Banovine Hrvatske u Dalmaciji – bilo da se radilo o desno nastrojenim frankovcima ili lijevim komunistima. S obzirom na opseg Šubašićeva puta po Dalmaciji možemo reći da su takvi incidenti bili iznimka, no ipak su se dogodili. U njima s desne strane sudjeluju i župnici franjevci (Imotski), a s lijeve strane dio radništva koje je spremno i na čin sabotiranja koje je graničilo s terorizmom (Šibenik).

[516] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 2054. *Izvještaj sreskih načelstva s puta bana Banovine Hrvatske po Dalmaciji i o incidentima koji su se desili prilikom posjeta bana koje su izazvali članovi HSZ*, 1940.
[517] Isto.

8.4. Imenovanje vijećnika u općinama i vodstva Ispostave banske vlasti u Splitu od strane Banske vlasti u Zagrebu i redoviti općinski izbori 1940. godine

Nakon uspostave Banovine Hrvatske nova vlast nije dugo čekala s donošenjem političkih odluka koje je prethodno godinama obećavao HSS. Te su se prve odluke odnosile na otada banu podređene uprave i činovništvo u kotarima i općinama kao i na novoformiranu Ispostavu banske vlasti u Splitu. Pojedina su općinska vijeća i uprave same davale svoje mandate na raspolaganje novoj banskoj vlasti (kao što je to bio slučaj u Splitu). Došlo je do cijelog niza promjena kotarskih i banovinskih načelnika, a s posebnom su pažnjom imenovana nova vijeća i uprave najvećih gradskih općina u Dalmaciji – u Splitu i Šibeniku. Te su sve promjene išle za tim da se uklone ljudi koje je postavio prethodni režim, a da se na ta mjesta postave članovi ili simpatizeri stranke odani HSS-u. Uz to je HSS, preuzimajući sve institucije vlasti unutar Banovine Hrvatske, pripremao nove izbore: općinske za seoske općine koji su i održani u svibnju 1940. godine te općinske za gradske općine i državne za hrvatski Sabor koji nisu nikada realizirani.

8.4.1. Imenovanje općinskih vijećnika, kotarskih načelnika i vodstva Ispostave banske vlasti u Splitu od strane Banske vlasti u Zagrebu

Značajnije i veće promjene na lokalnoj, općinskoj razini dogodile u se uspostavom Banovine Hrvatske kad je 31. kolovoza 1939. godine ban Banovine Hrvatske Ivan Šubašić raspustio sva općinska vijeća koja su u prethodnom razdoblju bila imenovana od stane državnog (kotarskog) režima. Za povjerenike Banske vlasti, na prijelazni rok do izbora novih vijeća, postavljen je za svaku općinu njen najstariji činovnik pravne struke.

Gradski vijećnici grada Splita na svojoj sjednici 28. kolovoza 1939. godine u večernjim satima jednoglasno su na prijedlog vijećnika Duška Urukala stavili nadležnoj banskoj vlasti svoje vijećničke mandate na raspolaganje da ih viša vlast razriješi dužnosti *kada to bude našla za shodno*. Dana 4. rujna 1939. godine održana je primopredaja vlasti u splitskoj gradskoj općini koju je preuzeo općinski povjerenik. Općina je primila nalog bana Banovine Hrvatske da dužnost preda najstarijem pravniku općine. Najstariji pravnik u općini je senator Bogumil Doležal, a vlast mu je predao v.d. predsjednika gradske općine Zlatko Vrdoljak u prisutnosti šefa financijskog odsjeka. Povjerenik Doležal je vodio sve poslove do uspostave nove općinske uprave. Odmah nakon primopredaje povjerenik Doležal izdao je prvu naredbu da se na Marjanu istaknu hrvatske zastave. Poslije primopredaje dužnosti u općini, hrvatski omladinci istakli su hrvatsku zastavu na Narodnom trgu, na zgradi stare općinske vijećnice. Isticanje zastave primijetio je Josip Berković, koji se slučajno našao na Narodnom trgu pa je odmah pošao u

zgradu i zatražio da se istakne stara povijesna hrvatska zastava s grbom grada Splita. Međutim tu zastavu nisu mogli pronaći jer su je vjerojatno predstavnici prijašnjih režima u splitskoj općini uklonili. Berković se potom pojavio na balkonu zgrade, uzeo zastavu, poljubio je, a zatim je zastava svečano istaknuta. Nakon toga je Berković održao kraći govor pred velikim mnoštvom građana koji su se okupili na Narodnom trgu pozdravljajući svečano isticanje hrvatske zastave na povijesnom mjestu. Berković je rekao: *Osobito mi je zadovoljstvo što kao zadnji načelnik biran slobodnom voljom grada Splita mogu podignuti na ovom povijesnom mjestu ovu neokaljanu svetinju našu, hrvatsku zastavu. Uvjeren sam da ćemo svi skupa doprinijeti, da ona i dalje ostane na svom mjestu potpuno čista i neokaljana*...[518] Time je gradska općina Split simbolično i stvarno ušla u tranziciju prema upravi pod vodstvom HSS-a. U Splitu je 19. rujna 1939. godine za povjerenika gradske općine postavljen Stjepan Spalatin. On će se na toj dužnosti zadržati do početka svibnja 1940. godine kada će biti imenovano vijeće i općinski načelnik (gradonačelnik) za gradsku općinu Split na čelu s Josipom Brkićem koji će zamijeniti Spalatina.[519]

[518] Novo doba, godina XXII: broj 203 od 30. kolovoza 1939: 5; broj 209 od 5. rujna 1939: 5.

[519] Na temelju *Zakona o gradskim općinama* ban je imenovao za gradskog vijećnika i ujedno gradskog načelnika općine grada Splita odvjetnika iz Splita Josipa Brkića, za gradskog vijećnika i prvog gradskog donačelnika grada Splita industrijalca iz Splita Marina Ferića, za gradskog vijećnika i drugog gradskog donačelnika grada Splita težaka iz Splita Marina Šegvića te za gradske vijećnike gradske općine Split: zadružnog činovnika iz Solina Marina Kljakovića, težake iz Žrnovnice Ivana Palaversu i Lovru Amižića, radnika iz Solina Lovru Sesartića, težaka iz Stobreča Vjekoslava Plosnića, težaka iz Slatine Nikolu Pavičina, težaka iz Mravinaca Matu Peroša, mehaničara iz Vranjica Antu Grgića, težake iz Splita Marina Kocejića Bilana, Jozu Ružića i Vicka Radicu, težaka iz Kučina Marina Roguljića, ravnatelja Klasične gimnazije u Splitu Ivu Jurasa, veletrgovca iz Splita Franu Aljinovića, tajnika Trgovinsko-industrijske komore u Splitu Savu Boškovića, obrtnika iz Splita Franu Radovnikovića, težaka iz Splita Karla Krstulovića, obrtnika iz Splita Božu Bilića, odvjetnika iz Splita Ignjaca Pavkovića, obrtnika iz Splita Kaja Jelasku, trgovca iz Splita Mihu Bužančića, industrijalca iz Splita Jakova Dvornika, težaka iz Splita Marina Tomića, nastavnika iz Splita Milivoja Jurjevića, ugostitelja iz Splita Antu Muljačića, privatnog činovnika iz Splita Vatroslava Pavića, trgovca iz Splita Josipa Gotovca, težaka iz Splita Josipa Kuzmanića, suca iz Splita Martina Benzona, trgovca iz Splita Andriju Dvornika, ravnatelja Srednje tehničke škole iz Splita Fabijana Lukasa, liječnika okružnog ureda u Splitu Matu Ivetu, ing. arh. Milorada Družeića iz Splita, šefa željezničke ložionice iz Splita Dragutina Grgurića, trgovca iz Splita Roka Ozretića, voditelja Zavoda za narodno gospodarstvo iz Splita Marina Roju, radnike iz Splita Filipa Relju i Desimira Jakaša. Ukupno je imenovana 41 osoba uključujući načelnika i njegove donačelnike od kojih je najviše težaka, a u vijeće su imenovani i vodeći ljudi ključnih gradskih ustanova (škole, sud, zdravstvo, željeznica i trgovinsko-industrijska komora). U vijeću su bili i predstavnici Gospodarske sloge te Hrvatskog radničkog saveza (Krstulović i Jakša).
Već u studenome 1940. godine dolazi do ostavke drugog gradskog donačelnika Marina Šegvića i gradskog vijećnika Andrije Dvornika, a dio vijećnika nije uopće dolazio na sjednice i ispunjavao svoje dužnosti. Stoga je ban svojom odlukom od 23. prosinca 1940. godine razriješio dužnosti Marina Šegvića i Andriju Dvornika te Franu Aljinovića, Savu Boškovića, Ignjaca Pavkovića, Antu Muljačića, Marina Kocejića Bilana i Filipa Relju. Ban je istom odlukom na upražnjeno mjesto za drugog gradskog donačelnika imenovao vijećnika industrijalca Jakova Dvornika iz Splita, a na upražnjena vijećnička mjesta imenovao je težaka iz Solina Jozu Bobana, trgovca iz Splita Miloša Bužančića, privatnog činovnika iz Splita Žarka Dobrića, težaka iz Splita Ivana Jurjevića, trgovca iz Splita Ivana Marinića Kragića, brodogradilišnog radnika iz Splita Antuna Marovića i profesora trgovačke akademije iz Splita Veljka Poduju. Novi donačelnik i vijećnici preuzeli su službe na prvoj sjednici gradskog vijeća početkom veljače 1941. godine. (Novo doba, godina XXIII: broj 104 od 4. svibnja 1940: 1; Službeni glasnik, Službeni list Ispostave banske vlasti u Splitu, Odluka bana, godina XXIII: broj 37 od 7. svibnja 1940: 1; Novo doba, godina XXIII: broj 273 od 18. studenoga 1940: 6; Službeni glasnik Primorske banovine, Odluka bana, godina XXIV: broj 3 od 10. siječnja 1941: 1; Novo doba, godina XXIV: broj 34 od 4. veljače 1941: 6.)

U Šibeniku je 4. rujna 1939. godine dotadašnja općinska uprava na čelu s predsjednikom Petrom Sunarom predala dužnost najstarijem općinskom činovniku gradskom redarstvenom povjereniku Tomi Bumberu. On je o tome odmah izvijestio bana Hrvatske Banovine Ivana Šubašića koji je potom za općinskog povjerenika u šibenskoj općini imenovao Dragutina Vidovića. Vidović je dužnost preuzeo početkom listopada 1939. godine.[520] Novi povjerenik Dragutin Vidović već nakon nekoliko dana otkazuje službu nekolicini općinskih namještenika. Služba je otkazana dotadašnjim službenicima Marinu Slipčeviću i Brunoslavu Lorinu te nekolicini radnika. U isto vrijeme s otpuštanjem iz službe nepoželjnih kadrova u Šibenik stiže rješenje Ispostave banske vlasti u Splitu na žalbu narodnog zastupnika Dane Škarice kojom se žalilo protiv zaključka općinskog vijeća od 6. travnja 1939. godine i kadrovsko uređenje koje je tim zaključkom provedeno. Ispostava banske vlasti poništila je sve zaključke i u cijelosti usvojila žalbu narodnog zastupnika Škarice.[521] Šibenik je u svibnju 1940. godine dobio odlukom bana dobio kompletnu gradsku upravu na čelu s novim/starim načelnikom (gradonačelnikom) Dragutinom Vidovićem. Ukupno je imenovana 41 osoba uključujući načelnika i njegove donačelnike od kojih je najviše bilo težaka kao i u Splitu.[522] Ta će šibenska uprava dočekati kraj Banovine Hrvatske i početak rata.

Zatim je ban Šubašić 28. rujna 1939. godine smijenio odnosno premjestio i veći broj kotarskih ili banovinskih načelnika i činovnika u cijeloj Dalmaciji. Odlukom bana Šubašića smijenjeni

[520] Novo doba, godina XXII: broj 204 od 31. kolovoza 1939: 3; broj 209 od 5. rujna 1939: 5; broj 232 od 28. rujna 1939: 2; broj 236 od 2. listopada 1939: 5.

[521] Poništen je bio zaključak kojim su bili imenovani *zvaničnicima* uz istovremeno priznanje privremene službe Marko Gulin, Ćiril Bogdanović, Dujo Belamarić, Nikola Jurišić, Paško Zorić, Ivo Belamarić, Jozo Blažević, Jozo Peran, Ante Fulgosi, Marinko Jakovljević i Ante Žaja. Isto tako poništena je odluka kojom su bili unapređeni u višu grupu *zvaničnici* Dinko Bujas, Krste Kovač, Blaž Livaković, Jakov Kitarović, Mijo Vrbota, Jure Minar, Luka Karađole, Lovre Guloznić, Ivo Baranović, Ante Blače, Frane Labura i Mato Livaković. (Novo doba, godina XXII: broj 243 od 7. listopada 1939: 5.)

[522] Na temelju *Zakona o gradskim općinama* ban Banovine Hrvatske je svojim rješenjem 21. svibnja 1940. godine imenovao za gradskog vijećnika i ujedno gradskog načelnika općine grada Šibenika dotadašnjeg povjerenika gradske općine Dragutina Vidovića, za gradskog vijećnika i prvog gradskog donačelnika grada Šibenika težaka iz Zatona Branka Cvitana, za gradskog vijećnika i drugog gradskog donačelnika grada Šibenika suca iz Šibenika Vicu Arasa te za gradske vijećnike gradske općine Šibenik: trgovca iz Šibenika Šimu Antića, težaka iz Grebaštice Miju Bačelića, radnika iz Šibenika Andriju Baljkasa, trgovačkog pomoćnika iz Šibenika Milana Baranovića, obrtnika iz Šibenika Josu Begu, radnika iz Šibenika Antu Belamarića, šofera iz Šibenika Tomu Bujasa, težaka iz Lozovca Antu Bukića, težaka iz Jadrtovca Šimu Bumbaka, težaka iz Primoštena Josu Buntova, težaka iz Bilica Marka Ćaletu Cara, težaka iz Primoštena Stipu Čobanova, odvjetnika iz Šibenika Božu Dulibića, težaka iz Rogoznice Franu Ercegovića, težaka iz Šibenika Josipa Friganovića, težaka iz Primoštena Tomu Gaćinu Bilina, odvjetnika iz Šibenika dr. Milivoja Ivčića, hoteljera iz Šibenika Marka Jakovljevića, težaka iz Šibenika Stipu Karađolu, težaka iz Boraje Luku Kneževića, težaka iz Konjevrata Nikolu Konjevoda, težaka iz Šibenika Vicu Kronju, težaka iz Šibenika Paška Laburu, otpremnika iz Šibenika Andriju Lušića, težaka iz Rasline Matu Makarina, težaka iz Goriša Luku Mandića, težaka iz Zablaća Marinka Maturu, težaka iz Oglavaka Felicija Mijalića, težaka iz Krapine Franu Milutina, liječnika iz Šibenika dr. Oskara Novaka, težaka iz Vrpolja Paška Pivca, težaka iz Dubrave Josu Rupića, težaka iz Danilo Kraljice Paška Spahiju, težaka iz Dubrave Krstu Škugora, trgovca iz Šibenika Ivu Tarlu, težaka iz Perković Slivna Petra Varnicu, težaka iz Danilo Brinja Antu Višnjića i radnika iz Mandaline Antu Vukšića. (Novo doba, godina XXIII: broj 119 od 22. svibnja 1940: 4.)

su ili umirovljeni neki načelnici bivše Banske uprave u Splitu, upravnik policije u Splitu i mnogi kotarski predstojnici u Dalmaciji; više njih je stavljeno na raspolaganje resornom ministru. U isto vrijeme na te su položaje dovedeni novi ljudi koji su imali povjerenje nove vlasti.[523] Odlukom Banske vlasti u listopadu 1939. godine na dužnost su postavljeni novi predsjednici općina (načelnici u Korčuli i Makarskoj). U tim su općinama općinska uprava i općinsko vijeće bili ranije raspušteni u vrijeme Primorske banovine, a nove su imenovane po formiranju Banovine Hrvatske. U Korčuli je imenovan za načelnika Dinko Sarnečić što je bilo od naroda dobro prihvaćeno, a imenovanje Jurja Jurišića za načelnika Makarske izazvalo je nezadovoljstvo i proteste što se pripisivalo starim razmiricama. Na Klisu je također bila raspuštena općinska uprava i postavljena nova u dogovoru s kotarskom organizacijom HSS-a. Međutim stara općinska uprava se žalila i sud je njenu žalbu uvažio te poništio odluku o njihovom razrješenju tako da je staru upravu trebalo vratiti na dužnost. Tome se oštro protivila kotarska organizacija HSS-a što je dodatno zakompliciralo situaciju u toj općini.

U travnju 1940. godine naredbom bana raspisani su, a 19. svibnja su održani redoviti izbori u svim općinama u Banovini Hrvatskoj pa tako i u Dalmaciji. Izbori su otkazani 17. svibnja u šibenskom i benkovačkom kotaru, a u gradskim općinama Šibenik i Split nisu provedeni izbori, nego je ban imenovao gradske načelnike, donačelnike i vijećnike te izbori u njima, kao i u šibenskom i benkovačkom kotaru, nisu nikada naknadno ni održani.[524]

Ustrojstvom banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu je kao razina upravne vlasti organizirana Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske. Vodio ju je činovnik kojeg je postavljao ban. Kao prvi v.d. povjerenik postavljen je 13. rujna 1939. godine dotadašnji podban Primorske banovine

[523] Stavljeni na raspolaganje načelnik upravnog odjeljenja Ispostave Banske vlasti u Splitu Nikola Stilinović, kotarski načelnik u Benkovcu Luka Pivac i kotarski načelnik u Preku dr. Klement Rokov. Umirovljen je načelnik općeg odjeljenja dr. Marin Ivić, a predložen je ministru poljoprivrede za umirovljenje načelnik poljoprivrednog odjeljenja Ispostave Banske vlasti u Splitu Nikola Morović. Vodstvo općeg odjeljenja Ispostave Banske vlasti u Splitu povjereno je banovinskom inspektoru Ivi Sikiriću, a vodstvo upravnog odjeljenja banskom savjetniku Ljubi Tecilaziću. Vodstvo poljoprivrednog odjeljenja povjereno je višem savjetniku Anti Zlataru. Za vršitelja dužnosti upravnika policije u Splitu postavljen je kotarski načelnik iz Dugog Sela Josip Zlatar. Dotadašnji vršitelj dužnosti upravnika policije Cvjetko Horvat upućen je na rad u Ispostavu Banske vlasti u Splitu. Za predstojnika gradske policije u Dubrovniku postavljen je dr. Šime Žgombić, dotadašnji predstojnik u Šibeniku. Za vršitelja dužnosti predstojnika u Šibeniku postavljen je pristav Marijan Nikšić. Kotarski predstojnik u Biogradu na Moru Ante Perković premješten je za kotarskog predstojnika u Prozoru. Kotarski predstojnik u Prozoru Ivan Grčković premješten je za kotarskog predstojnika u Livnu. Pristav Ivan Lesijak iz Knina postavljen je za vršitelja dužnosti kotarskog načelnika u Biogradu na Moru. Sava Mandić iz ispostave u Kninu premješten je u kotarsko predstojništvo u Benkovac, Hinko Banić premješten je za kotarskog predstojnika u Knin, kotarski predstojnik u Sinju Ivo Aničin premješten je za kotarskog predstojnika u Šibeniku, kotarski predstojnik u Šibeniku Šimun Urlić premješten je u Ispostavu banske vlati u Splitu. Dr. Ćiro Šimunić pristav kod kotarskog nadstojništva u Splitu premješten je u upravu redarstva u Splitu. (Službeni glasnik, Službeni list Ispostave banske vlasti u Splitu, *Rješenja bana Banovine Hrvatske*, godina XXII: broj 82 od 13. listopada 1939: 1.)

[524] HDA, 1364. GRUPA XXIII. Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (2), INV. BR. 269, *Sresko načelstvo Split dostavlja Banskoj vlasti izvještaje o situaciji pred općinske izbore, tijeku izbora i rezultatima na terenu kotara*, Split, 1940.

Humbert Luger. Njegovo je postavljanje izazvalo sukobe u splitskom HSS-u[525] pa je njega nakon samo nekoliko dana zamijenio Mate Bulić (sinovac don Frane Bulića) koji se na toj poziciji zadržao do siječnja 1941. godine kada je otišao u mirovinu, a zamijenio ga je 16. siječnja novi, a ujedno i posljednji povjerenik Mihovil Vuković.[526]

Ban Banovine Hrvatske – svojom odlukom od 12. rujna 1939. godine izdanoj na temelju čl. 7. i 8. *Uredbe o ustrojstvu banske vlasti* – naredio je da Ispostava ima vršiti sve one poslove koje je do tada vršila bivša banska uprava Primorske banovine te da one stvari iz nadležnosti Banovine Hrvatske koje je rješavala bivša banska uprava u prvoj molbi (na prvome stupnju), a u slučaju žalbe pojedina ministarstva u drugoj molbi (na drugome stupnju) – ima sada i dalje rješavati Ispostava s time da je druga instanca (druga molba ili drugi stupanj) Banska vlast u Zagrebu. Uz već spomenutu nesamostalnost u radu Ispostave u Splitu te različite poteškoće s kojima se susretala (sukobi unutar HSS-a, otpuštanje dijela činovnika, političke protivnike...) bilo je i primjera kada je Banska vlast iz Zagreba tražila od Ispostave rješavanje predmeta i po drugoj molbi (na drugome stupnju). Tako povjerenik Ispostave Mate Bulić 12. veljače 1940. godine traži od Banske vlasti pojašnjenje budući je Odjel za prosvjetu banske vlasti u dva konkretna slučaja krajem 1939. godine vratio žalbe Ispostavi uz napomenu da ona za svoje područje vrši poslove iz nadležnosti Banovine Hrvatske *iure delegationis* i da su odluke Ispostave (u Splitu) po čl. 10. *Uredbe o Banovini Hrvatskoj* konačne jednako kao i odluke banske vlasti (u Zagrebu).[527]

Sve su to primjeri nekoordiniranosti i pravne nesigurnosti u radu Ispostave banske vlasti u Splitu za vrijeme njenog kratkotrajnog postojanja. Takvoj situaciji doprinosilo je opće ratno okružje i gospodarske neprilike. HSS je na jednoj strani pokušavao pomoći novouspostavljenoj vlasti i smatrao ju je svojom dok je na drugoj strani svojim unutarnjim sukobima i neslaganjima istovremeno tu bansku vlast destabilizirao.

---

[525] Iz Uprave policije u Splitu javljaju v.d. povjereniku Lugeru koji je to proslijedio Kabinetu bana, da su dana 15. rujna t. g. sa strane nekolicine pristaša b.HSS-a bile pripremane demonstracije za vrijeme večernje šetnje na Narodnom trgu. Ekstremni pristaše b. HSS-a ili bolje rečeno ulica koji su očekivali postavljanje na taj položaj partijskog čovjeka u osobi g. Sikirića ili g. Bulića, nezadovoljni i razočarani htjeli su demonstracijama dati oduška svome neraspoloženju. Prema dobivenim obavještenjima demonstracije su organizirali članovi bHSS-a i prijatelji dr. Josipa Berkovića, a koji za postavljanje gospodina Lugera okrivljuje Paška Kaliternu i Barišu Smoljana. Demonstracije nisu održane, ali ni Luger samo za nekoliko dana nije više bio v.d. povjerenik. (BARČOT, 2005: 682.)

[526] Novo doba, godina XXII: broj 218 od 14. rujna 1939: 6; broj 222 od 18. rujna 1939: 2; godina XXIV: broj 222 od 16. siječnja 1941: 6; Službeni glasnik, Službeni list Ispostave banske vlasti u Splitu, Rješenje bana, godina XXIV: broj 5 od 17. siječnja 1941: 1.

[527] HDA, 155. Banovina Hrvatska – Kabinet bana, kutija 1, *Ispostava banske vlasti u Splitu: pitanje kompetencije*, Split, 1940.

8.4.2. HSS na redovitim općinskim izborima u Dalmaciji 1940. godine u Banovini Hrvatskoj

U svibnju 1940. u seoskim općinama unutar Banovine Hrvatske bili su održani novi općinski izbori po starome zakonu iz 1933. godine. U gradskim su općinama bili odgođeni jer se očekivalo donošenje novog zakona – po kojem bi onda bili provedeni lokalni izbori u gradovima što se nikada neće dogoditi. Bili su to prvi izbori, po tadašnjim pravilima s općim pravom glasa, koji su provedeni u novoosnovanoj Banovini Hrvatskoj. Oni će pokazati očekivanu snagu HSS-a i njenih partnera koji su pobijedili u većini općina u Dalmaciji, ali i određene probleme s kojima se susretao HSS i tadašnja (HSS-ova) vlast. Kakvi su bili ti problemi iskreno je opisao povjerenik splitske gradske općine Stjepan Spalatin neposredno pred svoje povlačenje s dužnosti: *Otkad sam u upravi općine opažam da je nažalost veoma teška sanacija financijske strane ponajprije iz razloga što su materijalni općinski izvori, tj. prihodi maleni i po tome nedovoljni da pokriju sve one rashode koji bi bili neophodno potrebni za unapređenje Splita dok nas istovremeno tišti dug od preko 66 milijuna dinara. S druge strane zato što građani i općinari uopće naprosto ne shvaćaju što je općina te je smatraju nekom ustanovom kojoj je jedina funkcija da kao iz nekog nepresušnog vrela crpi te izdaje i desno i lijevo novac za sve moguće svrhe. Ne misli se na to da se rashod mora ravnati prema prihodu. Društva, klubovi, zadruge, udruženja, činovnici i pojedinci samo traže: daj!*[528] Nedostatak financijskih sredstava u općinama nije bila novost, a isto tako s novom vlašću nije se promijenio ni mentalitet običnih ljudi koji su od općine imali nerealna financijska očekivanja.

Maček je povodom izbora za seoske općine 1940. godine objavio okružnicu koja je upućena svim organizacijama HSS-a i u kojoj je naveo da ti izbori nemaju političko značenje, nego su oni u prvom redu izbori od gospodarskog značaja za lokalne zajednice.[529] Vezano za sastavljanje lista za općinska vijeća Maček je dao upute da se kandidati raspodijele i biraju po selima izravno od naroda. Jedino ako se neko selo nije moglo dogovoriti oko svoga kandidata prepuštao je odluku općinskoj stranačkoj organizaciji, a dopuštao je i mogućnost da to nesložno selo ostane bez svoga kandidata na listi. Najvažnije je bilo da u svakoj općini bude kandidirana samo jedna jedinstvena lista HSS-a. Izričito je zahtijevao izbjegavanje kandidiranja narodnih zastupnika i predstavnika mjesnih općinskih organizacija HSS-a. Posebno je istaknuo suradnju sa srpskim stanovništvom i drugim nehrvatima.[530] Mačekove upute ipak nisu bile u Dalmaciji

[528] Novo doba, godina XXII: broj 320 od 27. prosinca 1939: 6.
[529] Novo doba, godina XXIII: broj 108 od 9. svibnja 1940: 2.
[530] Maček je poručio: *Svi pristaše HSS-a gdje žive pomiješani sa Srbima kao i narodnostima drugih jezika, Nijemcima i Mađarima, trebaju na svaki način nastojati da se i s njima postigne sporazum za zajedničke kandidacijske liste. U tom slučaju ne treba mnogo pitati kojoj političkoj stranci ti nehrvati pripadaju, nego treba*

u potpunosti naišle na plodno tlo u svim kotarima i općinama jer je u nekim kotarima i općinama kandidirano više lista HSS-a. To se najviše dogodilo u kotaru Split gdje je HSS od 10 općina imao po dvije ili tri liste u čak 6 općina (najveći međusobni sukob haesesovaca bio je u općini Klis). Razlog takvoj razjedinjenosti HSS-a na općinskim izborima u kotaru Split treba tražiti prije svega u sukobu stranačkih prvaka Paške Kaliterne na jednoj strani i ostalih (Berković, Mratinović, Matijević, Roje i Krstulović) na drugoj strani. Tu su još i općine Makarska i Vrgorac (dvije od ukupno tri općine u kotaru Makarska) u kojima su bile po dvije liste HSS-a i općina Imotski (jedina općina u istoimenom kotaru) u kojoj je kandidirana druga, disidentska lista HSS-a te je uspjela i dobiti nezanemariv broj glasova. U nekim kotarima samo su se u pojedinim općinama pojavile dvije liste HSS-a: u kotaru Brač od osam općina u općini Nerežišće, u kotaru Hvar od osam općina u općini Bogomolje i u kotaru Knin od tri općine u općini Promina (Oklaj). U kotarima Preko, Biograd na Moru, Metković i Korčula u svim je općinama bila kandidirana samo jedna lista HSS-a (ukupno 13 općina). U šibenskom i benkovačkom kotaru izbori su bili odgođeni na neodređeno vrijeme i neće se nikako poslije ni održati, a razlog valja tražiti u velikoj političkoj napetosti i neslozi između samih pristaša HSS-a te u problemima u općinama sa srpskom većinom.

U odnosu na ranije predsjednike općina (načelnike) nositelji lista su bili novi ljudi, a starih načelnika izabranih 1936. godine bilo je ukupno 17 te su svi ponovno i 1940. godine bili izborni pobjednici kao nositelji liste (isti načelnici su ostali u općinama Poljica-Preko, Kaštel Sućurac i Šolta; općini Makarska; općini Imotski; općini Metković; općinama Korčula i Blato; općini Drniš; općinama Veli Iž, Sali i Silba; te u čak pet bračkih općina – Postire, Pučišća, Selca, Supetar i Sutivan).

Neposredno pred općinske izbore te na sam dan njihova održavanja u pojedinim kotarima i općinama javljaju se napetosti kao rezultat političke agitacije. Te su napetosti jednim dijelom uvjetovane nepodržavanjem Sporazuma Cvetković – Maček od strane jednog dijela srpskog stanovništva koje nije prihvaćalo HSS, Seljačko-demokratsku koaliciju i Banovinu Hrvatsku; drugim dijelom zbog djelovanja komunista, frankovaca i unitarista kako bi se pokazalo njihovo neslaganje s politikom HSS-a i Banovinom Hrvatskom te trećim dijelom zbog neslaganja u samim redovima HSS-a i njihovim međusobnim podjelama što je dovodilo do stvaranja disidentskih lista HSS-a. Takve su situacije zabilježene u općinama Knin, Kistanje, Smilčić (Ravni kotari), Hvar, Makarska, Opuzen, Vrlika, Trogir, Klis i Imotski. Zbog specifičnih

pitati pristaju li uz srpsko-hrvatski sporazum, jesu li vjerni domovini Hrvatskoj i pristaju li na suradnju na unapređenju općine. (Novo doba, godina XXIII: broj 108 od 9. svibnja 1940: 2.)

političkih uvjeta u kotaru Benkovac (od šest općina četiri su imale većinsko srpsko stanovništvo) i kotaru Šibenik (od četiri općine jedna je, skradinska, s većinskim srpskim stanovništvom te su u preostale tri općine bile kandidirane po dvije i više lista samog HSS-a) odgođeni su izbori u općinama tih kotara (benkovačkom i šibenskom) te se poslije u njima izbori nisu ni proveli za postojanja Banovine Hrvatske. Nova vlast prati i evidentira sve takve događaje pokušavajući zadržati kontrolu nad razvojem događaja što je u prvom redu značilo očuvati mir.

Početkom svibnja 1940. godine kotarski načelnik Benkovca šalje kabinetu bana Banovine Hrvatske izvješće o održanom skupu u općini Kistanje koju je organizirao vojni liječnik iz Knina Vuk Vujasinović, pobornik JRZ-a. Na skupštini je bilo od 150 do 200 ljudi različitog političkog opredjeljenja, a među njima je bio i Srba i Hrvata (Srba u većem broju). Skup je otvorio smijenjeni načelnik općine Kistanje Lazar Krneta koji je odmah na početku naglasio kako općina mora ostati u srpskim rukama. Prisutni Hrvati su prigovorili kako u općini ima i katolika. Riječ je tada preuzeo Vujasnović koji je i sam ranije bio načelnik općine Kistanje. Njegov govor se sastojao od veličanja Srba i dinastije Karađorđević. Potom se osvrnuo na vrijeme svoje vladavine ističući sve pozitivno što je radio da bi se okomio na trenutnog načelnika Iliju Kutlaču i na režim koji ga je postavio (misleći pri tome na Banovinu Hrvatsku). Pozvao je sve prisutne da se ujedine (i pobornike SDS-a i Ljotićeva zbora) da na predstojećim izborima općina ostane u srpskim rukama. Pripajanje nekih sela iz općine Kistanje općini Obrovac nazvao je izdajom srpskog naroda. Aludirao je i na Mačeka kao vođu kojeg Hrvati slijepo slijede i koji bi htio da ga tako slijede i Srbi. Istaknuo je *kako je Srbija gdje god ima Srba*, na što su mu neki prisutni politički neistomišljenici replicirali *da je to sve Jugoslavija*. Vujasinović je govor bio često prekidan upadicama, ali incidenata na skupu nije bilo. Tako su mu dobacivali da je njegov vođa u zatvoru (misleći na Stojadinovića) i *da će ih prodati kao i prošli put*. Vujasinović je naime tom prilikom najavio svoju kandidaturu za općinskog načelnika. Kao mogući donačelnik spominjao se sin smijenjenog načelnika Krnete čime je narod bio nezadovoljan (po izvješću kotarskog načelnika koji je i sam prisustvovao skupu).

U općini Smilčić (Ravni kotari) početkom svibnja 1940. godine imenovana je nova općinska uprava (imenovao ju je kotarski načelnik po naređenju Banske vlasti). Od šest imenovanih osoba petorica su bili Hrvati, a tek jedan Srbin iako je općina većinski bila srpska. To se navodi kao nedostatak, *ali se nije mogla sastaviti drukčija lista*. Još je veći problem nastao kad su se pri primopredaji općinske vlasti pojavili njih samo trojica (među njima i Srbin), dok ostali ili nisu došli ili su bili opravdano spriječeni (jedan je bio u vojnoj rezervi, drugi u zatvoru kao vojni bjegunac, a treći se uopće nije pojavio i nije se opravdao). Uslijed nastale situacije

kotarski načelnik predlaže da trojka koja je prihvatila voditi općinu to i nastavi raditi bez obzira što su u krnjem sastavu te je kao glavnog krivca za tu situaciju optužio načelnika Benkovca SDS-ovca Iliju Zečevića – *jer je to posljedica njegovoga brzog i nepromišljenoga rada*.[531]

SDS je kao vodeća srpska stranka u Banovini Hrvatskoj nastojala je uz pomoć HSS-a i onog dijela JRZ-a koji je podržavao Sporazum Cvetković – Maček, pridobiti većinsku potporu Srba na području Banovine Hrvatske. U tome su im bili prepreka protusporazumske i protubanovinske snage među banovinskim i drugim jugoslavenskim Srbima ujedinjeni pod parolom – Srbi na okup. Vodeći među njima bila su članovi i pobornici društva *Krajina* i društva *Srpski kulturni krug*. Društvo *Krajina* je bila udruga srpskih građana s područja Savske i Primorske banovine. Od osnutka u veljači 1939. do Travanjskog rata 1941. godine zastupala je velikosrpsku ideologiju prikrivenu lažnim jugoslavenstvom. Zalagala se za stvaranje nove političko-teritorijalne jedinice srpskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji koja bi se zvala Krajina, a obuhvaćala bi 25 kotara iz Savske, Primorske i Vrbaske banovine. U Zagrebu su je osnovali članovi zabranjenih četničkih organizacija iz Savske banovine, a u njenom radu bili su najaktivniji bivši dužnosnici JRZ-a i JNS-a (senator Petar Zec iz Savske banovine i bivši ministar Niko Novaković iz Primorske banovine). Društvo *Srpski kulturni krug* u Beogradu je potkraj 1936. godine osnovala srpska intelektualna, politička i gospodarska elita, a nakon uspostave Banovine Hrvatske svrstalo se u najžešće kritičare unutarnjih politički reformi započetih Sporazumom Cvetković – Maček. Među Srbima u Banovini Hrvatskoj zastupalo je velikosrpsku ideologiju i bilo je, uz društvo *Krajina* i dio svećenstva Srpske pravoslavne crkve, glavni nositelj protubanovinskog i protusporazumskog pokreta ujedinjenog pod parolom *Srbi na okup*. Za razliku od ostalih protagonista te politike SKK je bilo jedino srpsko društvo koje svoje djelovanje nije prikrivalo sintagmom borbe za spas unitarističke Jugoslavije, već se otvoreno zalagalo za stvaranje Velike Srbije.[532]

Na Hvaru je u gradu Hvaru kandidirana lista nacionalista JNS kojoj je nositelj bio posjednik Benito Kasandrić, a njegov zamjenik hoteljer Josip Avelini. Oni su neposredno pred općinske izbore napravili i razdijelili letak u kojem su zatražili od sugrađana *kao svojih starih i dobrih prijatelja* da na izborima glasuju za njihovu listu. Pri tome su kritizirali smjenu prethodne općinske uprave koju je *hrvatski ban smijenio telegrafski radi nepravilnosti u radu*. Koristili su i nepovoljne gospodarske prilike ističući visoke cijene kruha i kukuruza. Naravno da se njihovo

[531] HDA, 1364. GRUPA XXIII. Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (2), INV. BR. 199, *Načelstvo sreza benkovačkog izvještava o općinskim izborima*, Benkovac, 1940.
[532] REGAN, 2006: 193.; 244.

postupanje nije svidjelo pobornicima HSS-a i članovima Hrvatske seljačke zaštite (njima četvorici) koji su u jednoj prigodi, susrećući se u gradskom parku s Kasandrićem i Avelinijem, otvorili raspravu o njima spornome predizbornom letku tražeći potvrdu autorstva i objašnjenje sadržaja. Pri tome je došlo do fizičkog obračuna u kojem je Avelini prvi udario u trbuh jednog od haesesovaca da bi njegovi kolege kasnije bacili na zemlju Avelinija i pri tome ga izudarali. Ostale u njegovoj pratnji nisu dirali jer se oni nisu umiješali (uključujući i Kasandrića). Po povratku Avelinija kući ispred hotela *Palac* došlo je do nadvikivanja i ruganja protivnika liste Kasandrića i Avelinija te njihovih pobornika te su u jednom trenutku počele letjeti i stolice. Zbog brze i učinkovite reakcije žandarmerije spriječen je daljnji, ozbiljniji sukob te nitko nije ozlijeđen.[533]

U općini Opuzen izbori su bili prekinuti zbog incidenta te su ponovljeni 26. svibnja 1940. godine. Bila je kandidirana samo jedna HSS-ova lista. Na biralištu u prostorijama osnovne škole pojavila su se trojica muškaraca kao da su došli glasati – Mate Dujmović, Jure Dujmović i Jozo Popić. Potom su ničim izazvani zgrabili biračke popise te prevrnuli materijal za pisanje, stolove i stolice. Nastalo je komešanje između njih i članova biračkog odbora u kojem je jedan od članova biračkog odbora uspio izaći i pozvati oružnike iz zgrade općine. Napadačka trojka dala se u bijeg noseći sa sobom biračke popise. Uskoro su uhićeni, pritvoreni i naknadno kažnjeni novčano s 500 dinara i kaznom zatvora od 10 dana (po izvještaju Ispostave banske vlasti u Splitu koja ih opisuje kao vucibatine). Izbori su zbog toga morali biti ponovljeni za cijelu opuzensku općinu.[534]

U Kninu se neposredno pred izbore pojavio i dijelio izborni letak potpisan *Kninski Srbi,* a bio je usmjeren protiv Vladka Mačeka i Banovine Hrvatske te je politički išao u prilog vanstranačkoj srpskoj listi bivšeg ministra Nike Novakovića koji je tada već bio izbačen iz JRZ-a. U letku je oštro napadnut Maček i njegova politika te se pozivalo na srpstvo i jugoslavenski centralizam. To je bila ona politika protiv koje se HSS cijelo vrijeme borio i koju je u konačnici i porazio.[535]

---

[533] HDA, 1364. GRUPA XXIII. Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (2), INV. BR. 227, *Ispostava banske vlasti u Splitu dostavlja izvještaje o općinskim izborima na kotaru Hvar*, Hvar i Split, 1940.

[534] HDA, 1364. GRUPA XXIII. Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (2), INV. BR. 246, *Izvještaj sreskog načelstva u Metkoviću o neredima na općinskim izborima u Opuzenu*, Metković, 1940.

[535] Letak je imao sljedeći sadržaj: *Braćo Srbi! Srbi Kninske krajine hoće da budu slobodan narod u svojoj slobodnoj državi! Za Srbe Kninske krajine uvijek je bila, jeste i bit će mjerodavna nacionalna politika srpstva i Srbije. Srbi birači! Glasajte za Srpsku narodnu listu kojoj je na čelu dr. Niko Novaković. Kad glasate za Srpsku narodnu listu, dokazat ćete svima i svakome da Srbi Kninske krajine ne žele i neće da odvoje svoju sudbinu od ostalih Srba i Srbije. Biraču! Kad glasaš za Srpsku narodnu listu, glasaš protiv nametnute općinske uprave. Glasaš protiv Mačekova komesara! Glasaš protiv Mačekove diktature! Glasaš protiv raspačavanja Jugoslavije! Srbine biraču! Glasaj za listu jer glasajući za srpsku listu, glasaš za pravu narodnu samoupravu, glasaš za jedinstvo svih Srba, glasaš za jedinstvo svih Jugoslavena, glasaš za jedinstvenu i nedjeljivu Jugoslaviju! Kninski Srbi* (HDA,

U Vrlici je potencijalni kandidat Mile Blažević iz Maovica spriječen pri skupljanju potpisa za svoju listu. On je bio u pratnji Velimira Delonge iz Sinja i Stipe Romca iz Glavica te su namjeravali ići u selo Kijevo. Općinski redar Mićo Vrančić ih je zaustavio, oduzeo popise birača koji su se nalazili kod Delonge te ga je priveo u općinu. Delonga je kraće zadržan te je opomenut da se mora vratiti u Sinj. Blažević se žalio na oduzimanje popisa birača i onemogućavanje kandidature. Sve se ovo događalo pod sumnjom da je Blažević simpatizer komunista, ali kod njih nisu pronađeni nikakvi dokazi o tome. Iz Trogira je neposredno pred izbore Banskoj vlasti u Zagreb od kotarskog načelnika stiglo upozorenje i prijedlog kako se u trogirskoj općini izbori moraju odgoditi jer je političko i gospodarsko stanje nepovoljno, a HSS je dezorijentiran zbog međusobnih svađa članstva. Upozorava se kako je općina u dugu preko 5 milijuna dinara, kako općinski namještenici nisu već mjesecima plaćeni, kako vlada po selima bijeda i glad, a uz to je zbog rada odsutno preko 20% birača, a još ih je odsutno oko 2.000 koji su uglavnom bili u vojnoj rezervi tako da je iz općine odsutno oko 60% birača. Na cjelokupnu lošu situaciju utjecala je i trošarina na vino te izostanak obećanih javnih radova. Sve su to iskoristili ljevičari koji su dosta ojačali. U sve navedeno mogli su se uvjeriti i ministar Šutej te narodni zastupnik Kaliterna koji su u Trogiru bili 12. svibnja. Predviđanja i upozorenja kotarskog načelnika bila su potpuno opravdana jer je ljevičarska (komunistička) lista u Trogiru premoćno pobijedila. U općini Klis još je od općinskih izbora 1936. godine vladalo veliko nepovjerenje i rivalstvo među samim haesesovcima tako da su u 1936. godine na izborima imali dvije liste HSS-a (obadvije priznate kao službene liste), a 1940. godine na općinskim izborima u Klisu su uz radničku listu kandidirane još i tri liste HSS-a. Epilog svega toga bilo je pravovremeno nesazivanje konstituirajuće sjednice općinskog odbora jer je jedna lista HSS-a uložila žalbu na izbore. Uz to je došlo do konfuzije jer žalba nije upućena kotarskom načelništvu, nego direktno upravnom sudu pa je kotarski načelnik tražio upute za daljnje postupanje.

U Makarskoj se također pojavio letak koji je žestoko napadao nositelja liste HSS-a Jurja Jurišića.[536] Navedeno je da je Jurišić od mladih dana kriminalac radi čega je bio i na robiji. *Od*

1364. GRUPA XXIII. Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (2), INV. BR. 269, *Sresko načelstvo Split (i Ispostava banske vlasti u Splitu) dostavlja Banskoj vlasti izvještaje o situaciji pred općinske izbore, tijeku izbora i rezultatima na terenu kotara*, Split, 1940.)

[536] Juraj (Jure) Jurišić dolazi u vrh makarske kotarske organizacije HSS-a početkom 1936. godine. Te godine se 20. siječnja u Makarskoj održao sastanak kotarske organizacije HSS-a na kojem su bili prisutni svi predstavnici mjesnih izbornih organizacija: predsjednici, dopredsjednici, tajnici i blagajnici s područja općine Gradac i Makarska. Na sastanku su bili i narodni zastupnici Stipe Matijević i Jozo Mratinović. Tema sastanka je bila izbor nove uprave kotarske organizacije nakon ostavke dotadašnjeg predsjednika težaka iz Kotišine Stipana Buljana. Premda je Buljanu od svih prisutnih predstavnika izraženo jednoglasno povjerenje, on nije odustao od svoje ostavke. Motiv ostavke je ogorčenje zbog *utjecaja stanovitih osoba, neiskrenih i neodgovornih, koje naime nisu ni pristaše Hrvatskog seljačkog pokreta*. Za novog predsjednika izabran je težak iz Podgore Stipe Borić, a za

proleterskog radnika postao je ratni trgovac i milijarder odnosno ratni profiter koji je iskorištavao ratnu neimaštinu i bijedu… Čitav njegov privatni i javni život obilježen je namjerama opasnog koristoljublja i pokvarenog častohleplja. Namještao je paljenje osiguranih nekretnina i tako je oštetio Hrvatsko kulturno društvo Napredak. Uz sve to bio je i član Sokola. I kao takav želi biti načelnik i prigrabiti političku moć.[537] Opisuju ga kao tvrdoglavog, pakosnog, grubog, nemilosrdnog, osvetoljubivog, nasilnog i netrpeljivog... Ipak na koncu je upravo Jure Jurišić izabran za načelnika općine Makarska te mu letak i u njemu navedene inkriminacije nisu onemogućili politički uspjeh. Ako su navedeni podaci u letku bili i djelomično točni, takav kandidat poput Jurišića ne bi mogao biti vjerodostojan kandidat za općinskog načelnika. Ipak njegov je reizbor pokazao političku snagu HSS-a koji je svojim kandidatima donosio izbornu pobjedu bez obzira na njihove pojedinačne osobne nedostatke.

U Imotskom je po izvještaju kotarskog načelnika detaljno opisana predizborna situacija iz 1940. godine uz obrazloženje zašto je oporbena lista HSS-a dobila značajan broj glasova u odnosu na službenu listu HSS-a koju je predvodio imotski liječnik i istaknuti stranački prvak Mihovil Mile Vuković. Disidentska lista HSS-a je dobila 1.619 glasova ili 33.4%, a nositelj joj je bio Jure Zovko. Krug birača disidentske liste HSS-a bio je heterogen te su imali različite motive (političke, ekonomske, osobne revanšističke...) ali svima im je bila ista poveznica – iskazivanje nezadovoljstva s dotadašnjim radom općinske uprave i dužnosnika HSS-a. Sam Zovko je opisan kao *konfuzan i nesređen mladi čovjek koji nije u stanju logično misliti i govoriti*.[538]

---

tajnika kotarske organizacije Juraj Jurišić kasniji načelnik Makarske oko čijeg imena su se vezivale određene afere. (Jadranski dnevnik, godina III: broj 19 od 24. siječnja 1936: 5; Novo doba, godina XIX: broj 15 od 20. siječnja 1936: 3.)

[537] HDA, 1364. GRUPA XXIII. Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (2), INV. BR. 269, *Sresko načelstvo Split (i Ispostava banske vlasti u Splitu) dostavlja Banskoj vlasti izvještaje o situaciji pred općinske izbore, tijeku izbora i rezultatima na terenu kotara*, Split, 1940.

[538] Izborni rezultat postiže zahvaljujući sljedećem:

1. Jure Zovko je bio 1940. godine u Imotskom bio povjerenik saditelja duhana pri otkupu duhana i pri tome se ponašao kao da ne postoji pravni poredak. Huškao je seljake pa su činovnici pri otkupu duhana iz straha zbog atmosfere linča koji je tako stvoren, davali za duhan više novca. Tada su ga već proklamirali za narodnog zastupnika, a institucije države nisu učinile ništa kako bi ga kaznile.
2. Jedan od kandidata na listi Zovka bio je i isključeni član HSS-a Mičko Zujić koji je na izborima dao sve od sebe kako bi se osvetio bivšim stranačkim kolegama. Tu treba uračunati i frankovačke elemente koji su također bili za Zovka.
3. U skoro svim selima prigovaralo se dotadašnjoj općinskoj upravi zbog neaktivnosti i zanemarivanja narodnih potreba, a usprkos tome mnogi su iz te uprave ponovno kandidirani na službenoj listi HSS-a što je dovelo do apstinencije većeg broja birača pa čak i čitavih sela (npr. Studenci s 900 birača), a mnogi su iz tog razloga glasali i protiv takve liste HSS-a.
4. Pri sastavljanju službene HSS-ove liste nisu se provodile upute vodstva stranke pa su tako na listu postavljeni nepopularni dužnosnici HSS-a, a ne oni koji su imali podršku u svojim selima (npr. iz Zagvozda je mjesni kandidat HSS-a imao pisanu potporu 150 birača, ali ipak nije postavljen na listu pa je onda disidentska lista u tom selu dobila 177 glasova).
5. Za Zovka su agitirali i neki javni službenici (prof. Andrija Luetić, činovnik prosvjetnog odjela; Toma Milić, nadzornik PTT linija; Stanislav Delić, općinski vojni referent; Zvonimir Lončar, dnevničar duhanske stanice i Josip Lončar, općinski činovnik) te svećenici (don Ante Vilenica župnik iz Ljubitovice

Redoviti općinski izbori 1940. godine u Banovini Hrvatskoj pokazali su političku dominaciju HSS-a, ali i njene političke neistomišljenike i neprijatelje koje je tada imala. Oni su dolazili i s desna i s lijeva i od unitarista i od nacionalista. Stoga je HSS ulagala velike napore da sačuva red i disciplinu u svojim redovima te organiziranost i stranke i Banovine Hrvatske. Gledajući ukupnu statistiku bilo je upisano 138.654 birača odnosno 113.508 birača bez općina iz kotara Benkovac i Šibenik koje nisu sudjelovale u izborima. Glasala su ukupno 51.303 glasača ili 45.19%. To je u odnosu na općinske izbore 1936. godine značajno manje kada je glasalo 65.64% glasača. Manji postotak izlaznosti na općinske izbore 1940. godine može se objasniti samim stavom HSS-a koji je u svojim uputama neposredno pred izbore iznio Vladko Maček. HSS općinske izbore nije smatrao političkim izborima i utoliko im nije davao takav značaj što je značilo i manji angažman stranačke infrastrukture. S druge strane HSS je tada vladajuća stranka i u državi i u Banovini Hrvatskoj, tako da su bili postignuti prioritetni politički ciljevi. Općinski izbori 1940. godine bili su prvi izbori na kojima se HSS nije trebala dokazivati prema režimu u Beogradu niti raditi politički pritisak na isti.[539]

HSS je generalno ponovila dobre rezultate kao i na općinskim izborima 1936. godine te je zadržala vlast u gotovo svim općinama. Bez kotara Benkovac i Šibenik izbori su održani u ukupno 50 seoskih općina od čega je HSS ostvarila izbornu pobjedu u 45 općina. Kao dio Seljačko-demokratske koalicije HSS je još pobijedila u općini Sutivan na Braču. U općini Knin pobijedila je nestranačka srpska lista s nositeljem Nikom Novakovićem, a u Sinju, Trogiru i Komiži pobijedile su ljevičarske liste (komunisti). Ljevičarska (komunistička) lista pobijedila

kotara splitskog i don Ante Mikulić župnik iz Boraje kotara šibenskog koji su u svrhu agitacije i dolazili u Imotski).

6. Za Zovka su glasali i oni koji su bili nezadovoljni radom Gospodarske sloge jer su za njenu neorganiziranost krivili dotadašnju općinsku upravu i dužnosnike HSS-a.

(HDA, 1364. GRUPA XXIII. Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (2), INV. BR. 269, *Sresko načelstvo Split (i Ispostava banske vlasti u Splitu) dostavlja Banskoj vlasti izvještaje o situaciji pred općinske izbore, tijeku izbora i rezultatima na terenu kotara*, Split, 1940.)

[539] Izjava Vladka Mačeka novinarima neposredno nakon općinskih izbora: *Držim da općinski izbori ne mogu biti nekim mjerilom za prosuđivanje političke snage ove ili one stranke u narodu jer prigodom izbora za općinske odbore odlučuju i mnoge druge nepolitičke komponente lokalnog, a i osobnog karaktera. Zato sam u okružnici koju sam u vezi s izborima uputio organizacijama HSS-a dao toj svojoj misli i izražaja. Međutim malobrojni protivnici politike sporazuma među Srbima u Hrvatskoj pokušali su te izjave iskoristiti za svoje političke ciljeve. Štoviše, postavljeno je izbornicima (glasačima) pitanje glasuju li da odobravaju sporazum koji smo sklopili Dragiša Cvetković i ja ili ne odobravaju. Nakon provedenih izbora mogu sa zadovoljstvom izjaviti da je koalicija HSS-a i SDS-a odnijela u Hrvatskoj devedeset postotnu pobjedu. Pri tome naročito ističem da je SDS dobila većinu svih srpskih glasova u Hrvatskoj. Izraziti pak protivnici sporazuma nisu se usudili pod svojom firmom ni pokazati, nego su izišli pod nazivom „zajednička srpska" ili „vanstranačka srpska lista" te su dobili svega 4% svih općina. Ako uočimo činjenicu da u Hrvatskoj živi 20% Srba, to znači da se protiv sporazuma izjasnila tek 1/5 Srba u Hrvatskoj. Ja nisam tražio političku bitku na terenu općinskih izbora, ali kada su je protivnici sporazuma tražili, mislim da će sami biti toliko pametni pa iz nje izvući pouku*. (Novo doba, godina XXIII: broj 120 od 23. svibnja 1940: 4.)

je još i u općini Vrboska na Hvaru, ali su ti izbori bili poništeni te ponovljeni u mjesecu srpnju kada je iz drugog pokušaja pobijedila HSS. Kao najveći konkurent HSS-u nametnula se Komunistička partija koja je bila zabranjena pa su komunisti na izborima svoje liste nazivali ljevičarskim, radničkim ili radničko-seljačkim. Osim što su pobijedili u tri općine (odnosno četiri ako računamo Vrbosku), ostvarili su dobar ukupni rezultat jer su u svim općinama u Dalmaciji u kojima su bili održani izbori ukupno dobili 7.272 glasa ili 14.17%. Taj se rezultat svakako može pripisati aktivnosti komunista (ponajviše preko URS-a među radništvom), ali i nezadovoljstvom koje se počelo javljati prema vlasti HSS-a, a koje je bilo najviše uzrokovano siromaštvom i dodatnim nestašicama usred ratnih događanja Drugog svjetskog rata.

8.5. Opća politička situacija u Dalmaciji od 1939. do 1941. godine

Poslije sklapanja Sporazuma i uspostave Banovine Hrvatske na području cijele Dalmacije HSS je nastavila svoje djelovanje kao najorganiziranija i najbrojnija politička organizacija. U izvještaju iz studenoga koji potpisuje povjerenik Ispostave banske vlasti u Splitu Mate Bulić, a koji je upućen u Kabinet bana u Zagreb, doneseno je detaljno izvješće o političkoj situaciji na području Ispostave. Po tom izvještaju velika većina naroda je opredijeljena za politiku HSS-a te su prihvaćali Sporazum i Banovinu Hrvatsku. Posebno povjerenje narod je imao u vodstvo HSS-a i predsjednika Vladka Mačeka osobno. Lokalni dužnosnici HSS-a ulagali su veliki trud u tumačenju novonastale političke situacije što je doprinosilo općoj konsolidaciji stanja i smirivanju tenzija. HSS-u su u tome pomagale njene organizacije poput Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza i Hrvatske seljačke zaštite. Jedino je kod Hrvatske seljačke zaštite zabilježen cijeli niz incidenata zbog njihovog početnog prisvajanja javnih policijskih ovlasti što je na intervenciju banske vlasti s vremenom prestalo ili značajno smanjeno.

Kod nehrvatskog (nekatoličkog) stanovništva Sporazum je primljen s rezervom i nedoumicom kako će se situacija razvijati. To je bio slučaj kod srpskog stanovništva u benkovačkom i kninskom kotaru gdje su oni bili većina te kod muslimana koji su bili većina u konjičkom kotaru. Srbi su politički bili podijeljeni kao pristaše Samostalne demokratske stranke, Jugoslavenske radikalne zajednice (disidenti), Jugoslavenske nacionalne stranke i Zemljoradničke stranke od kojih su Samostalna demokratska stranka i Zemljoradnička stranka podržavale Sporazum, a preostale dvije bile su njegovi protivnici. Disidente JRZ-a predvodili su bivši ministar Niko Novaković iz Knina i bivši narodni zastupnik Vlade Matošić iz Splita. Protivljenje Sporazumu naročito je bilo došlo do izražaja u kninskom kotaru gdje su se prikupljali potpisi za pokretanje rezolucije po kojoj bi se krajevi sjeverne Dalmacije sa srpskom

većinom pripojili vrbaskoj banovini. Oni su osnovali srpsku čitaonicu u Kninu te su propagirali načelo *Srbi na okup*. Vlasti Banovine Hrvatske pokušavale su umirivati političke strasti u mješovitim sredinama ponajprije tako što su zabranjivali političke skupove i manifestacije.[540] Na šibenskom području kao protivnik Sporazuma posebno je bio istaknut dalmatinski episkop Irinej (Đorđević) za kojeg se kaže da je bio glavni kamen smutnje, antipatičan i da je doveo pravoslavlje tamo gdje ne pripada. Tražilo se način kako ga ukloniti iz Dalmacije.[541]

SDS je u Dalmaciji slijedila politiku seljačko-demokratske koalicije, a njeni prvaci bili su odvjetnik Ljubo Leontić u Splitu i narodni zastupnik i načelnik Benkovca Ilija Zečević. Povremeno su se događali nesporazumi i svađe između Leontića i Kaliterne odnosno Čulića u Splitu, ali je sklapanjem Sporazuma došlo do smirivanja situacije.

HSS je s druge strane imala problem s unutarstranačkim sukobima što je štetilo ugledu stranke i ometalo njeno djelovanje u pojedinim sredinama. Najpoznatiji je splitski sukob dvojice prvaka HSS-a Paške Kaliterne i Josipa Berkovića u kojem su se na stranu Berkovića pridružili narodni zastupnici Stipe Matijević i Jozo Mratinović. Takvih je sukoba još bilo u Makarskoj između načelnika općine Jurja Jurišića i njegova zamjenika Luke Nole, u Drnišu između načelnika općine Zvonimira Alfirevića i narodnog zastupnika Mate Gorete te u Klisu između nekoliko stranačkih frakcija.[542]

Poslije Sporazuma i preuzimanja vlasti HSS čisti svoje redove isključujući i frankovce i komuniste koji su im se infiltrirali prethodnih godina. Frankovačke su grupe bile malobrojne. U Šibeniku ih je predvodio odvjetnik Ante Nikolić, a u Splitu Ivo Cuzzi dok im je na terenu aktivni promotor bio nekadašnji prvak HSS-a Edo Bulat koji je napustio HSS i HSZ nezadovoljan Sporazumom. Izvan Splita frankovaca je bilo još u krajiškoj (šestanovačkoj) općini i to među povratnicima iz emigracije i među tzv. torbarima (svojevrsni trgovački putnici). U imotskom kotaru su bila 124 povratnika iz emigracije, ali većina njih je bila zadovoljna Sporazumom dok nezadovoljna manjina nije imala nikakav utjecaj. U Šibeniku je frankovaca bilo oko 100, a uz već spomenutog Nikolića predvodio ih je svećenik don Ivan Guberina. I jedan i drugi su okarakterizirani kao častohlepni i nesređeni ljudi te se smatralo da bi frankovaca bilo i više da im na čelu nije bio taj dvojac. Njihova se cjelokupna aktivnost

[540] HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5660, *Ispostava banske vlasti u Splitu šalje banskoj vlasti izvještaje o političkoj situaciji i raspoloženju naroda*, 1939, Split.
[541] HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5735, *Izvještaji sreskih načelstava o političkoj situaciji na pojedinim kotarima, kretanju komunizma, proturežimskim i protudržavnim akcijama*, 1939., Benkovac, Biograd, Hvar, Imotski, Knin, Korčula, Makarska, Metković, Preko, Sinj, Split, Šibenik, Supetar, Vis.)
[542] HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5660, *Ispostava banske vlasti u Splitu šalje banskoj vlasti izvještaje o političkoj situaciji i raspoloženju naroda*, 1939, Split.

svodila na povremeno raspačavanje letaka po Šibeniku.[543] Komunisti su za HSS bili puno opasniji protivnici jer su bili brojniji i bolje organizirani naročito u Splitu i splitskom kotaru. Poslije Sporazuma došlo je do otvorenog neprijateljstva između njih i HSS-a.[544] Reagirali su najviše okupljanjem radništva u redove URS-a preko kojeg su organizirali štrajkove odnosno prikrivene političke pobune.[545] Osim Splita koji je bio centar komunističkog djelovanja, bili su još prisutni u Žrnovnici, Mravincima, Klisu, Omišu, Dugom Ratu, Kaštelima, Trogiru i Marini. U drugim dijelovima Dalmacije komunisti su bili najaktivniji na Hvaru (Hvar, Vrboska, Starigrad) i Sinju[546] dok u drugim kotarima gotovo i nije bilo njihovih aktivnosti osim pojedinačno i rijetko odnosno tek se bilježilo njihovo prikriveno djelovanje poput Blata na Korčuli, Biograda na Moru, Makarske i Visa. U Šibeniku ozbiljnijih komunističkih agitatora nije ni bilo jer su šibenski lijevo orijentirani članovi HSS-a i dalje, makar formalno, ostali uz tu stranku. Njihov broj je bio oko 150 te nisu ni predstavljali neku veću opasnost, a po strani ih je držao i kontrolirao Dane Škarica. Vidljivo je to bilo i po organizacijama URS-a koje su bile gotovo neaktivne.[547]

[543] HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5735, *Izvještaji sreskih načelstava o političkoj situaciji na pojedinim kotarima, kretanju komunizma, proturežimskim i protudržavnim akcijama*, 1939., Benkovac, Biograd, Hvar, Imotski, Knin, Korčula, Makarska, Metković, Preko, Sinj, Split, Šibenik, Supetar, Vis.)

[544] URS je na splitskom području imao oko 2.500 članova što je bio velik broj prema ukupnom broju radnika. (HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5660, *Ispostava banske vlasti u Splitu šalje banskoj vlasti izvještaje o političkoj situaciji i raspoloženju naroda*, 1939, Split.)

[544] Gledajući Sporazum Cvetković – Maček u cjelini CK KPJ ga je ocijenio kao *uspjeh narodne borbe* koji treba još više zbiti radne mase i ugnjetavane narode u borbi za demokratsko oživotvorenje i produbljenje sporazuma. Dakle, na Sporazum je KPJ u osnovi gledala kao na pozitivan korak u političkom razvoju zemlje, ali u isto vrijeme i s jasnim isticanjem određenih rezervi i ograda. Opširnija analiza Sporazuma dana je u Tezama CK SKJ o međunarodnoj i unutrašnjoj situaciji u listopadu 1939. godine. U njima je najprije istaknuto da su srpski hegemonisti bili prisiljeni na djelomičnu kapitulaciju, ali se i naglasilo da Sporazumom nije riješeno Hrvatsko pitanje kao ni nacionalno pitanje ostalih naroda u Jugoslaviji. (JELIĆ, 1972: 209. -210.)

[545] URS je na splitskom području imao oko 2.500 članova što je bio velik broj prema ukupnom broju radnika. (HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5660, *Ispostava banske vlasti u Splitu šalje banskoj vlasti izvještaje o političkoj situaciji i raspoloženju naroda*, 1939, Split.)

[546] U Sinju, Trogiru i Komiži pobijedile su na općinskim izborima 1940. godine ljevičarske liste (komunisti). Ljevičarska (komunistička) lista pobijedila je još i u općini Vrboska na Hvaru, ali su ti izbori bili poništeni te ponovljeni kada je iz drugog pokušaja pobijedila HSS.

[547] HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5735, *Izvještaji sreskih načelstava o političkoj situaciji na pojedinim kotarima, kretanju komunizma, proturežimskim i protudržavnim akcijama*, 1939., Benkovac, Biograd, Hvar, Imotski, Knin, Korčula, Makarska, Metković, Preko, Sinj, Split, Šibenik, Supetar, Vis.)

9. ORGANIZACIJA HSS-a U SPLITSKOM KOTARU OD 1939. DO 1941. GODINE I UNUTARSTRANAČKI SUKOBI

Gledajući situaciju u dalmatinskom HSS-u poslije uspostave Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. godine može se pratiti kako je ta stranka iz opozicije prešla u poziciju odnosno na vlast. To je sa sobom nosilo nove izazove i zahtjeve koje je HSS u Dalmaciji više ili manje uspješno rješavao. Na političkoj sceni i dalje ostaju narodni zastupnici koji su i dalje glavni politički arbitri između naroda (članstva i simpatizera) te vodstva i službenika u vlasti iz redova HSS-a koja je u tom vremenu bila čimbenik vlasti na području Banovine, ali i u cijeloj državi jer su Maček i HSS-ovi ljudi ušli u novu Cvetkovićevu Vladu. Na sceni su i dalje dužnosnici svih ustrojenih stranačkih organizacija koji nastavljaju sa svojim radom, ali za razliku od ranije, sada uz potporu vlasti. Treba imati na umu kako je cijelo to vrijeme u Europi bjesnio rat pa se i rad HSS-a unutar Banovine Hrvatske i drugih stranačkih organizacija tome prilagođavao i o tome ovisio. Prije svega trebalo je voditi računa o prehrani stanovništva, suzbijanju špekulacija i nekontroliranog rasta cijena kao i o pripremama za mogući nadolazeći ratni vihor. U tom su smislu djelovali i narodni zastupnici HSS-a u Dalmaciji u svojim kotarima zajedno s dužnosnicima ostalih stranačkih organizacija. Od svih političkih organizacija HSS-a u Dalmaciji u ovom se razdoblju najsnažnije i najsveobuhvatnije stranačke promjene događaju u splitskoj organizaciji HSS-a – i gradskoj i kotarskoj. U Splitu je nakon duže vremena ponovno uspostavljena gradska organizacija HSS-a – uz nadzor i upute glavnog tajnika HSS-a Jurja Krnjevića osobno – ali njeno djelovanje neće proći bez problema i sukoba. Također se u razdoblju Banovine Hrvatske pokušala napraviti reorganizacija splitske kotarske organizacije HSS-a što će opet dovesti do velikih unutarstranačkih sukoba koji do početka rata i raspada države neće niti biti razriješeni. Bilo je tu sukoba i na osobnoj razini, a najčešći akter svih ovih spomenutih sukoba bio je Paško Kaliterna. Kao protivnici Kaliterne navedeni su od zastupnika Josip Berković, Jozo Mratinović i Stipe Matijević.[548] Nakon uspostave Banovine Hrvatske u Splitu i splitskom kotaru HSS je pokušala reorganizirati vlastite redove i transformirati se sukladno novim okolnostima, što će biti djelomično uspješno realizirano (u gradskoj organizaciji donekle, a u kotarskoj gotovo nikako). Cjelokupno razdoblje Banovine Hrvatske prekratko je i trajalo da bi se u njemu uspjele napraviti dugoročnije i temeljitije promjene.

[548] HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5660, *Ispostava banske vlasti u Splitu šalje banskoj vlasti izvještaje o političkoj situaciji i raspoloženju naroda*, 1939, Split.

9.1. Gradski odbor HSS-a u Splitu od 1939. do 1941. godine

Proces reorganizacije započeo je krajem 1939. godine kada je glavni tajnik HSS-a Juraj Krnjević uputio koncem listopada 1939. godine pismo Paški Kaliterni, Josipu Berkoviću i Ivanu Petru Mladineu te Gradskoj organizaciji HSS-a (na ruke dotadašnjeg tajnika Šime Poduje) u kojem ih obavještava, da je vodstvo HSS-a prihvatilo njihov sporazumni prijedlog za imenovanje odbora gradske organizacije HSS-a za grad Split. Privremeni odbor gradske organizacije HSS-a se sastao i jednoglasno konstituirao u prisutnosti narodnih zastupnika Josipa Berkovića, Paške Kaliterne i Ivana Petra Mladinea. Za predsjednika je izabran Vjekoslav Ivanišević, za potpredsjednika Karlo Krstulović, za tajnika Šime Poduje i za blagajnika Jakov Aglić.[549] Odboru je povjerena briga oko sređivanja prilika u organizaciji HSS-a u Splitu i od tada je bio jedini predstavnik gradske organizacije HSS-a u Splitu. Jedino je Odbor mogao u stranačko ime istupati i jedini je on obavljao stranačke poslove. Odbor je bio privremen te mu je glavna zadaća bila, uz obavljanje tekućih poslova, provesti reorganizaciju HSS-a na području grada Splita. Bio je u izravnoj vezi s glavnim tajništvom HSS-a u Zagrebu, izravno je od njega primao upute i razjašnjenja te izravno njemu podnosio izvještaje. Odmah se pristupilo radu oko reorganizacije HSS-a u gradu Splitu te su imenovani privremeni odbori HSS-a za splitske područne organizacije (Grad, Manuš, Varoš, Lučac i Dobri) koji su imali zadaću u što kraćem roku izvršiti reorganizaciju članstva u svojoj područnoj organizaciji. Nakon toga pristupilo se izboru odbora područnih organizacija, a na koncu je uslijedilo biranje stalnog odbora gradske organizacije HSS-a za grad Split. Birali su ga predsjednici i tajnici područnih organizacija HSS-a u prisutnosti izaslanika vodstva HSS-a.[550] Potpredsjednik HSS-a August Košutić krajem listopada 1939. godine po treći put dolazi u Split kroz mjesec dana, zadržavši se nekoliko dana i obišavši stranačke podružnice. Navečer prvog dana po dolasku održao je sastanak sa stranačkim dužnosnicima iz Splita na kojemu je bio *informiran o raznim pitanjima stranke, o svim važnim pitanjima Splita i Dalmacije u političkom i gospodarskom pogledu u vezi s novom političkom situacijom*.[551] Košutić je posjetio povjerenika Banske ispostave Matu Bulića interesirajući se za prilike na području Ispostave te povjerenika gradskog poglavarstva Stjepana Spalatina koji ga je obavijestio o situaciji u splitskoj općini. Na kraju posjeta Splitu održao je sastanak s privremenim odborom HSS-a za grad Split u stranačkim prostorijama u Krešimirovoj

[549] U privremeni odbor gradske organizacije HSS-a su imenovani: Vjekoslav Ivanišević, Milan Stipanović, Jakov Dvornik, Šime Poduje, Karlo Krstulović, Ante Reić, Jozo Ružić, Petar Dumanić, Mladen Akrap, Desimir Jakaša, Jakov Aglić, Gaston Barić, Ivan Ledić, Ante Božić i Josip Perić. (Novo doba, godina XXII: broj 259 od 25. listopada 1939: 6.)
[550] Novo doba, godina XXII: broj 259 od 25. listopada 1939: 6.
[551] Novo doba, godina XXII: broj 261 od 27. listopada 1939: 5 i 6.

ulici na kojem su bili Josip Berković i Paško Kaliterna. Košutić se zanimao za političke i društvene prilike općenito, dajući upute novom stranačkom Odboru kako treba reorganizirati stranku.[552] Nakon privremenog odbora Košutić je posjetio predstavništvo HRS-a, a poslije toga i organizaciju Stručnog saveza pomoraca. Poslije formiranja Banovine Hrvatske u Split i Dalmaciju u ime stranačkog vrha dolaze najviši dužnosnici HSS-a Košutić i Krnjević koji su rukovodili sređivanjem stranačkih prilika u Splitu te su radili na uspostavi nove vlasti i njenih institucija kao i na jačanju organizacija HSS-a. Dana 5. studenoga 1939. godine održan je u velikoj dvorani Trgovinsko-industrijske komore sastanak privremenog odbora gradske organizacije HSS-a s privremenim odborima područnih organizacija HSS-a koji su postavljeni od gradske organizacije HSS-a sa svrhom da izvrše reviziju i reorganizaciju članstva po područjima grada Splita. Bili su prisutni svi članovi gradske organizacije HSS-a i područnih organizacija HSS-a, a sastanak su vodili Vjekoslav Ivanišević, Karlo Krstulović i Šime Poduje dajući upute za budući rad privremenih odbora područnih organizacija HSS-a. Zaključeno je da se rad oko revizije i reorganizacije članstva po područjima što prije privede kraju kako bi se što brže mogle sazvati skupštine područnih organizacija HSS-a za izbor redovitih odbora čiji će predsjednici i tajnici, u prisutnosti izaslanika vodstva HSS-a, izabrati redoviti odbor gradske organizacije HSS.[553] Poslije mjesec dana, točnije 8. prosinca, održan je novi sastanak privremenog odbora gradske organizacije HSS-a na kojem je zaključeno da se reorganizacija HSS-a za grad Split obavi 20. prosinca 1939. godine. Reorganizacija je planirana za sva splitska područja odjednom (Grad, Varoš, Lučac, Dobri, Manuš) na različitim lokacijama. Njihovim skupštinama su predsjedavali članovi privremenog odbora HSS-a. Članovi područnih organizacija HSS-a *koji su udovoljavali svim članskim dužnostima* dobili su pozivnice bez kojih nisu mogli pristupiti sastancima svojih organizacija i odlučivati na njima. Vrijeme i mjesto održavanja skupština bilo je oglašeno javno.[554] Bio je to kompromisni pokušaj uvođenja reda u splitsku gradsku organizaciju što ju je trebalo trajno ojačati i omogućiti joj nesmetan rad. Nakon što su održane izborne skupštine područnih organizacija HSS-a za sva gradska područja u Splitu, izabrani su i formirani njihovi novi odbori. Skupštine su bile iznimno dobro posjećene, bilo je prisutno oko 90% članstva. Izravni naputak glavnog tajnika HSS-a Jurja Krnjevića bio je da nema nadglasavanja što je značilo isticanje samo jedne unaprijed dogovorene liste. Tako su liste kandidata u svim gradskim područnim organizacijama izabrane jednoglasno.[555] Na

[552] Novo doba, godina XXII: broj 262 od 28. listopada 1939: 5.
[553] Novo doba, godina XXII: broj 271 od 6. studenoga 1939: 6.
[554] Novo doba, godina XXII: broj 304 od 9. prosinca 1939: 6; broj 310 od 15. prosinca 1939: 7.
[555] Izabrani su splitski mjesni odbori u sastavu:

izbornim skupštinama splitskih gradskih područnih organizacija čitano je Krnjevićevo pismo u kojem je on naglasio: ...*Grad Split je drugi glavni grad cjelokupne naše domovine Hrvatske, on je naše glavno mjesto na cijelom hrvatskom Jadranu i središte velikog dijela Dalmacije i susjednih krajeva. Radi svega toga organizacija splitska nosi veliku odgovornost i pred našim narodnim vodstvom i pred cijelim hrvatskim narodom... Nikada nemojte zaboraviti da je Split prvi i najvažniji stožer na hrvatskom Jadranu i da se sve što se događa u njem vidi i izvan granica naše domovine...*[556] Tim je svojim riječima Krnjević potvrdio važnost Splita i Dalmacije za vodstvo HSS-a i odlučnost da se u najvećem gradu u Dalmaciji urede stranačke prilike. To je bilo bitno i u kontekstu već započetog Drugog svjetskog rata te u kontekstu talijanskih aspiracija na dalmatinsku obalu jer je HSS tada, sudjelujući u državnoj politici, nastojala izbjeći rat. Nakon izbora za pet područnih organizacija u Splitu, slijedio je izbor za novi Gradski odbor gradske organizacije HSS-a u Splitu. Tim je izborom u ime vodstva HSS-a iz Zagreba rukovodio glavni tajnik stranke Juraj Krnjević[557] koji se neposredno prije toga vratio iz višegodišnje emigracije. Krnjević je stigao u Split 7. siječnja 1940. godine gdje ga je dočekalo 3.000 ljudi na čelu s povjerenikom Ispostave, gradskim povjerenikom, narodnim zastupnicima, direktorima raznih poduzeća te članovima svih hrvatskih političkih, gospodarskih, kulturnih i prosvjetnih društava. Veliki stranački skup održan je u gradskome

Lučac: predsjednik ing. Vjekoslav Ivanišević, prvi potpredsjednik težak Pere Dumanić, drugi potpredsjednik odvjetnički pripravnik Šime Poduje, tajnik banski činovnik Petar Radoš, blagajnik trgovac Andrija Dvornik te odbornici težak Jozo Ružić, obrtnik Ante Kuzmanić, željezničarski činovnik Dragutin Grgurić, banski činovnik Ivo Kudrić, posjednik Špiro Šegvić i posjednik Vicko Vidak; časni sud: obrtnik Frane Radovniković, trgovac Jakov Dvornik i tipograf Josip Dadić; revizor trgovac Miloš Bužančić.
Varoš: predsjednik težak Šore Duje, prvi potpredsjednik radnik Petar Stolica, drugi potpredsjednik obrtnik Josip Perić, tajnik odvjetnički pripravnik Ivo Antičević, blagajnik činovnik Ivo Dušilo te odbornici težak Frane Koceić, radnik Blaž Bezina i težak Ivan Jurjević Gradelica; časni sud: težak Ante Tomić, učitelj Petar Drezga i umirovljenik Marko Radić; revizor: umirovljenik Kruno Kukoč.
Manuš: predsjednik trgovac Vjekoslav Roje, potpredsjednik težak Karlo Krstulović, tajnik tajnik Udruženja ugostitelja Mladen Akrap, blagajnik privatni činovnik Ivo Čulić te odbornici umirovljenik Ante Pocrnja, obrtnik Miloš Grgić, obrtnik Srećko Singolo, trgovac Frane Trumbić, radnik Desimir Jakaša i obrtnik Josip Matušan; časni sud: umirovljenik Frane Vrcan i prof. Margetić, revizor Ivo Donelli.
Dobri: predsjednik težak Paško Katunarić, potpredsjednik obrtnik Božidar Bilić, tajnik privatni činovnik Ivan Filipović, blagajnik privatni činovnik Josip Lušić te odbornici privatni činovnik Ante Matošić, privatni činovnik Vinko Krstulović, radnik Marko Tomić, radnik Mirko Andrijašević, dr. Ante Starčević i umirovljenik Ivan Korina; časni sud: prof. Vinko Lozovina i težak Vjeko Radica; revizor: kafanar Miro Čulić.
Grad: predsjednik ugostitelj Milan Stipanović, potpredsjednik radnik Jozo Perasović, tajnik činovnik gradskog poglavarstva ing. Joško Karlovac, blagajnik ugostitelj Vladimir Muše te odbornici banski pristav Mate Balić, radnik Špiro Nazlić, radnik Vjeko Duplančić, trgovac Gaston Barić, umirovljenik Šimun Franić i ugostitelj File Stude; časni sud: privatni činovnik Toma Gabelić i obrtnik Ante Božić; revizor revizor Zadružnog saveza Ženko Donadini. (Novo doba, godina XXII: broj 316 od 21. prosinca 1939: 6.)

[556] Novo doba, godina XXII: broj 317 od 22. prosinca 1939: 6.

[557] Splitski narodni zastupnik Paško Kaliterna uputio je Krnjevićevu pozdravni brzojav po njegovu povratku iz emigracije: *Hrvati Splita i splitskog kotara pozdravljaju Te srdačno i oduševljeno prigodom Tvog povratka u ujedinjenu hrvatsku domovinu, sretni i zadovoljni da si kroz punih 10 godina hrabro i neustrašivo u inozemstvu branio hrvatsku narodnu stvar i mnogo doprinio postignutom uspjehu. Paško Kaliterna, hrvatski narodni zastupnik* (Novo doba, godina XXII: broj 206 od 2. rujna 1939: 6.)

kazalištu. To je bio njegov prvi posjet Splitu nakon 12 godina emigracije što je probudilo veliki interes Splićana. U svom opširnom govoru naglasio je *jedinstvo Panonske i Dalmatinske Hrvatske, spremnost Splita da podnese teret borbe za demokraciju i prava hrvatskog naroda te nepristajanje ni uz fašizam ni uz komunizam, nego stroga neutralnost u vrtlogu Drugoga svjetskoga rata*.[558] Kao uzor naveo je anglosaksonski svijet u kojeg se, po njemu, treba ugledati. Zanijekao je kritike da se u Banovini Hrvatskoj progone Srbi, ali je istaknuo protivljenje nametnutom jugoslavenstvu. Također se založio za jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda. Krnjevićev je dolazak imao za cilj urediti i stabilizirati splitsku gradsku organizaciju HSS-a koja već nekoliko godina nije funkcionirala. U tom je smislu postignut širi kompromis i u vodstvo splitskog HSS-a uključeni su svi dužnosnici pet područnih splitskih (kvartovskih) organizacija. U prostorijama Trgovinsko-industrijske komore okupila su se 72 izaslanika koji su izabrali upravu organizacije HSS-a za Grad Split.[559] Uz glavnog tajnika HSS-a Krnjevića bili su prisutni i splitski narodni zastupnici. Krnjević je istaknuo da će splitska gradska organizacija HSS-a biti izjednačena s kotarskim organizacijama HSS-a te će potpuno samostalno odlučivati o političkim pitanjima koja se tiču Splita.[560] Time je završen izborni unutarstranački proces u splitskom HSS-u na kojemu je vodstvo stranke inzistiralo želeći pokazati red, disciplinu i jedinstvo. Uslijedio je 18. siječnja 1940. godine prvi samostalni sastanak splitskog Gradskog odbora na kojem je prihvaćena okružnica koju su javno uputili članstvu. Ona se odnosila na sve temeljne postavke bitne za funkcioniranje jedne političke organizacije jer je trebalo u tom smislu uvesti reda u splitski HSS: izdane su upute za rad područnih splitskih organizacija HSS-a koje su dvaput mjesečno trebale održavati sastanke svoji upravnih odbora, a jedanput mjesečno šire sastanke sa svojim cjelokupnim članstvom. Nitko u područnoj organizaciji na svoju ruku nije ništa mogao poduzimati bez odluke nadležnog odbora. Širi sastanci s cjelokupnim članstvom nisu održavani od 1935. godine, a trebali su poslužiti kako bi svaki član mogao pitati što ga zanima i također dati svoje prijedloge. Odlučeno

[558] Novo doba, godina XXIII: broj 6 od 8. siječnja 1940: 1.

[559] Na prijedlog Šime Poduje izabrana je jednoglasno sljedeća uprava: predsjednik ing. Vjekoslav Ivanišević; potpredsjednici težak Karlo Krstulović, ugostitelj Milan Stipanović i trgovac Vjekoslav Slavko Roje; tajnici banovinski činovnik Petar Radoš, činovnik gradskog poglavarstva ing. Joško Karlovac, činovnik Okružnog ureda Ivo Filipović; blagajnici privatni činovnik Josip Lušić, obrtnik Josip Perić, činovnik Financijske direkcije Ivo Dušilo; odbornici težak Duje Šore, radnik Petar Stolica, odvjetnički pripravnik Ivo Antičević, težak Paško Katunarić, obrtnik Božidar Bilić, radnik Jozo Perasović, ugostitelj Vladimir Muše, privatni činovnik Mladen Akrap, privatni činovnik Ivo Čulić, težak Petar Dumanić, trgovac Andrija Dvornik i odvjetnički pripravnik Šime Poduje. Također je izabran i Sud dobrih i poštenih ljudi gradske organizacije Split u sastavu: predsjednik dr. Vinko Lozovina, potpredsjednik trgovac Jakov Dvornik i tajnik umirovljeni učitelj Petar Drezga. (HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1037, *Izvještaj ispostave banske vlasti o boravku dr. Krnjevića u Splitu*, Split, 1940.)

[560] Novo doba, godina XXIII: broj 6 od 8. siječnja 1940: 1-3.

je da se upis novih članova vrši preko područnih organizacija i da se njima upućuju sve moguće pritužbe, a tajnici tih organizacija bili su zaduženi za vođenje protokola i zapisnika te dopisivanje. Preporučivalo se čitanje stranačke literature s naglaskom na onu obveznu na koju se trebalo i pretplatiti. Strogo je bilo zabranjeno skupljanje potpisa i održavanje sastanaka u bilo koju svrhu, a da o tome nije bila obaviještena uprava područnih organizacija ili Gradski odbor koji su s tim trebali biti suglasni.[561] Očita je bila uspostava stroge hijerarhijske strukture s jasno naznačenim programom rada, a sve kako bi se nakon duže vremena uvelo reda u djelovanju splitskog gradskog HSS-a. Posebno je važno što se nije dopuštalo ni pojedincima ni skupinama djelovanje na svoju ruku bez odluka stranačkih tijela – što je do tada u Splitu bilo uobičajeno. Međutim već nakon mjesec dana predsjednik Vjekoslav Ivanišević je odstupio s mjesta predsjednika splitske gradske organizacije i područne organizacije Lučac. Na mjestu predsjednika područne organizacije Lučac zamijenio ga je predsjednik Udruženja zanatlija Ante Kuzmanić, a za predsjednika splitske gradske organizacije, na isti način kao i prethodno Ivanišević, izabran je dotadašnji treći potpredsjednik splitske organizacije Vjekoslav Slavko Roje. Njega su jednoglasno na zajedničkoj sjednici izabrali predsjednici, potpredsjednici, tajnici i blagajnici svih splitskih gradskih područnih organizacija. Roje je i dalje nastavio obnašati dužnost predsjednika gradske područne organizacije Manuš.[562] On je uskoro zajedno s članom gradskog odbora Ivom Čulićem, po ovlaštenju Gradskog odbora, otputovao u Zagreb na sastanak s potpredsjednikom Košutićem i glavnim tajnikom Krnjevićem te su se iz Zagreba vratili noseći pismo upućeno od Krnjevića članovima Gradskoga odbora u Splitu. Sadržaj pisma odnosio se na *upute za daljnji rad i kompetencije* splitskog Gradskog odbora. Gradski odbor je to *sa zadovoljstvom i jednoglasno primio na znanje*. Također su zaključili kako će sazvati sastanak Paritetnog odbora za komunalna pitanja s predstavnicima općinske organizacije HSS-a i mjesnih organizacija HSS-a iz sela koji pripadaju splitskoj općini. Najavili su i sastanak svih splitskih područnih organizacija na kojima će biti pročitano pismo glavnog tajnika Krnjevića.[563] Ti su sastanci održani 10. i 11. ožujka 1940. godine. Prvi je sastanak održan u prostorijama gradske organizacije HSS-a u Sokolskoj ulici i na njemu su bili prisutni predstavnici Paritetnog odbora za komunalna pitanja, mjesnih ogranaka HSS-a iz Solina, Vranjica, Kučina, Mravinaca, Žrnovnice, Kamena, Slatina i Stobreča (svih tadašnjih osam sela splitske općine) te četiri predstavnika gradskog odbora HSS-a u Splitu. Sastanak je otvorio predsjednik splitskog

[561] Novo doba, godina XXIII: broj 16 od 20. siječnja 1940: 5.
[562] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1063, *Ispostava banske vlasti dostavlja zaključke gradske organizacije HSS u Splitu*, Split, 1940; Novo doba, godina XXIII: broj 47 od 26. veljače 1940: 6.
[563] Novo doba, godina XXIII: broj 54 od 5. ožujka 1940: 6.

Gradskog odbora Roje, a teme su bile suradnja splitskog Gradskog odbora HSS-a sa splitskim Općinskim odborom HSS-a koji je u svom sastavu imao ranije spomenuta sela te komunalna pitanja.[564] Također je tema bila i pismo glavnog tajnika Krnjevića koje je on uputio gradskom odboru HSS-a grada Splita kao i formiranje Savjetodavnog odbora pri gradskom poglavarstvu grada Splita. Cilj sastanka je bio koordinirati rad stranačkih podružnica i gradskih vlasti kako bi se brže i bolje rješavali komunalni problemi stanovništva u širem splitskom okružju. Drugi je sastanak održan u prostorijama Trgovinsko-industrijske komore i na njemu je bilo prisutno članstvo iz svih pet splitskih područnih organizacija HSS-a. Sastanak je otvorio i uvodno govorio o potrebi sređivanja stanja (stvaranja sloge i discipline) u splitskoj organizaciji HSS-a njen predsjednik Slavko Roje. Poslije je tajnik Petar Radoš pročitao pismo glavnog tajnika Krnjevića u kojem je bio naglasak na tome da gradska organizacija HSS-a u Splitu ima iste kompetencije (ovlasti) kao i splitska kotarska organizacija. Pismo je *s velikom pažnjom saslušano te je jednoglasno i s velikim zadovoljstvom primljeno na znanje*. Najavljena je izrada pravilnika i kućnog reda kako bi se normiralo i uredilo djelovanje gradske organizacije HSS-a u Splitu, *a u svrhu složnijeg i redovitijeg rada*.[565] Očigledno je kako na tim sastancima novoga splitskog HSS-a ne sudjeluje Paško Kaliterna, ali također i niti jedan drugi narodni zastupnik HSS-a koji su do tada bili neprikosnoveni vođe i autoriteti. Uskoro će sredinom ožujka biti održane redovite godišnje skupštine Seljačke i Gospodarske sloge u Splitu na kojima također neće biti prisutni Paško Kaliterna i drugi narodni zastupnici HSS-a (osim Joze Mratinovića koji je bio član Središnjice Gospodarske sloge pa je u toj ulozi i nazočio skupštini u Splitu). Rad splitskog Gradskog odbora nastavio se aktivno i učestalo kroz cijelu 1940. godinu, a bio je baziran na tri ključne točke:

- sređivanje stanja unutar stranačke organizacije u Splitu,
- formiranje i rad Paritetnog odbora za komunalna pitanja (suradnja stranke i općine po pitanju svakodnevnih, komunalnih problema stanovništva),
- povezivanje svih društava u Splitu koja pripadaju Hrvatskom seljačkom pokretu s gradskim odborom HSS-a u Splitu i koordinacija njihova zajedničkog rada i nastupa.

Poslije pripremnog sastanka 10. ožujka već se nakon dva tjedna krajem ožujka sastao Paritetni odbor HSS-a za komunalna pitanja zajedno s članovima gradskog odbora HSS-a Splita i

[564] Cjelokupna općina Split imala je 1931. godine 43.808 stanovnika, od čega je 35.417 odnosno 81% bilo u samome gradu Splitu, a 8.391 stanovnik odnosno 19% u selima splitske općine. (JELASKA MARIJAN, 2006: 22)
[565] Novo doba, godina XXIII: broj 59 od 11. ožujka 1940: 6; Novo doba, godina XXIII: broj 60 od 12. ožujka 1940: 6.

predstavnicima organizacija HSS-a svih osam sela splitske općine.[566] Oni su raspravljali o svim važnim pitanjima koja su se odnosila na stanje i rad gradskog poglavarstva u Splitu. Donosili su zaključke koji su bili dostavljeni nadležnima u poglavarstvu na rješavanje. Također su zaključili *da se sva pitanja stručne naravi dostave na mišljenje i izradu Zavodu za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva u kojem su okupljeni hrvatski intelektualci*.[567] Paritetni odbor HSS-a za komunalna pitanja bio je stranačko tijelo koje je trebalo poslužiti stranačkom vodstvu kao instrument za utjecaj na činovnike u gradskome poglavarstvu u koje splitsko stranačko vodstvo nije imalo povjerenje i nije bilo zadovoljno njihovim radom. Član gradskog odbora HSS-a u Splitu i dugogodišnji povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić na jednom sastanku u lipnju izjavljuje da su se na razna mjesta *ugurali činovnici koji ne poznaju nauku braće Radić i ne rade prema programu HSS-a*. Zato je takvima javno poručio *što su im poručili dr. Krnjević i inž. Košutić da će im se stajati za petom i voditi računa o njihovom držanju pa kada dođe dan, ukoliko ne budu na svome mjestu, s njima će narod preko nadležnih foruma obračunati*.[568] Pitanje činovnika bio je kamen spoticanja u radu HSS-a tako da je osnivanjem stranačko-komunalnih odbora vodstvo stranke zajedno s novim čelništvom općine nastojalo utjecati na rad uglavnom naslijeđenog činovničkog aparata.

U prostorijama Trgovinsko-industrijske komore nastavljeno je održavanje sastanaka Gradskog odbora HSS-a i uprava svih pet splitskih područnih organizacija HSS-a. Na sastanku 20. svibnja podneseno je izvješće za rad Gradskog odbora u četiri mjeseca koliko je prošlo od njegova formiranja. To je izvješće pročitao tajnik Petar Radoš, a ono je prihvaćeno jednoglasno i s odobravanjem. Nastavili su rad na donošenju pravilnika svoje organizacije te je zaključeno kako će se članstvu izdati iskaznice. Dogovoreno je da se širi sastanci ne održavaju dok se ne izrade i podijele iskaznice. U tom smislu predviđeno je u svim područnim organizacijama biranje povjerenika za svaku ulicu koji bi bio veza između uprave i članstva. Ti su povjerenici evidentirali članove, skupljali pretplatnike za Seljački dom, dijelili stranačku literaturu, pozivali članstvo na šire sastanke... Početkom lipnja, javno preko *Novog doba*, obaviješteni su članovi HSS-a da se u prostorijama Gradskog odbora u Sokolskoj ulici broj 4 izrađuju članske iskaznice i da ih tamo članovi svakodnevno mogu dobiti tijekom mjeseca lipnja. Svatko je po svoju iskaznicu morao doći osobno, a uvjet je bio da je platio članarinu. Svaki član je morao dokazati

[566] Paritetni odbor HSS-a za komunalna pitanja formiran je u sastavu: predsjednik Slavko Roje, potpredsjednik Ante Grgić iz Vranjica, tajnici Petar Radoš iz Splita i Ljubo Terze iz Kamena, blagajnici Marin Roguljić iz Kučina i Karlo Krstulović iz Splita te članovi odbora Ivo Čulić i Ivo Antičević iz Splita, Marin Kljaković iz Solina, Mate Peroš iz Mravinaca, Mate Sinovčić iz Žrnovnice, Marin Cokarić iz Stobreča i Stipan Radun iz Slatina. (Novo doba, godina XXIII: broj 71 od 26. ožujka 1940: 6.)

[567] Novo doba, godina XXIII: broj 71 od 26. ožujka 1940: 6.

[568] Novo doba, godina XXIII: broj 135 od 10. lipnja 1940: 6.

svoj identitet nekom drugom važećom ispravom te je bila preporuka da se ponese fotografija koja će biti zalijepljena na stranačku iskaznicu. Uz iskaznicu koja je bila uvjet sudjelovanja u bilo kakvom budućem stranačkom djelovanju, članovi su dobili i po jedan primjerak knjižice u kojoj su bili tiskani pravilnik, kućni red i upute za rad HSS-a u Splitu.[569] U lipnju je održan i zajednički sastanak izaslanika svih društava u Splitu koja pripadaju *Hrvatskom seljačkom pokretu* i splitskog Gradskog odbora HSS-a. Sastanak je održan u prostorijama gradske organizacije, a prisustvovali su mu članovi i članice Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskog radničkog saveza, Hrvatskog srca, Hrvatske žene, Ženske grane HSS-a, Saveza hrvatskih privatnih namještenika, Hrvatskih političkih stradalnika, Hrvatskog junaka, Stručnog saveza pomoraca, itd. Na sastanku je razrađen i usvojen *Pravilnik o zajedničkoj suradnji gradske organizacije HSS-a s granama Hrvatskog seljačkog pokreta* na gospodarskom, kulturnom i socijalnom polju. Uz Slavka Roju koji je sastanak otvorio i govorio o ideologiji HSS-a i ulozi braće Radić, glavnu je svrhu sastanka izrekao Ivo Čulić ističući *potrebu pomirenja svih pripadnika Hrvatskog seljačkog pokreta*.[570] Čulić je opet kritizirao općinske činovnike javno im šaljući poruku *da paze kako rade*. Mnogi činovnici po njemu *ne poznaju nauku braće Radić i ne rade prema programu HSS-a*. Govorilo se i o obalnim radnicima gdje radnici koji pripadaju URS-u žele s posla isključiti *hrvatske radnike*.[571] Očita je bila tendencija splitskog HSS-a da okupi i predvodi sve njima sklone snage u Splitu kojih nije bilo malo i koje su bile u većini, kao i da jasno naznači svoje protivnike – prije svega činovnike iz starog režima i URS-ove sindikaliste odnosno komuniste.

Veliki problem od izbijanja Drugog svjetskog rata s kojim se HSS morao nositi bile su nestašice u prvom redu prehrambenih proizvoda. Te nestašice poticale su na akciju razne špekulante koje su onda vlasti Banovine Hrvatske morale suzbijati (čak i internirati), a s tim su se problemom bavile i stranačke organizacije.[572] Tako je gradska organizacija HSS-a u Splitu sredinom listopada 1940. godine sazvala u svojim prostorijama sve grane *Hrvatskog seljačkog pokreta* na sastanak na kojem je tema bila poduzimanje koraka u suzbijanju špekulacija, mjere za snižavanje cijena te opskrba najpotrebnijim živežnim namirnicama. Predsjednik Gradske

[569] Novo doba, godina XXIII: broj 118 od 21. svibnja 1940: 6; broj 128 od 1. lipnja 1940: 7.
[570] Novo doba, godina XXIII: broj 135 od 10. lipnja 1940: 6.
[571] Novo doba, godina XXIII: broj 135 od 10. lipnja 1940: 6.
[572] Kako bi doskočila problemu spekulacija, Banska je vlast donijela *Uredbu o kontroli cijena* te niz rješenja kojima su maksimirane cijene najpotrebnijih živežnih namirnica. U svibnju 1940. godine donio je ban Naredbu o upućivanju nesavjesnih spekulanata na prisilni boravak i prinudni rad. Prema toj Naredbi upravne su vlasti prvog stupnja dobile ovlaštenje i obvezu upućivanja na prisilni boravak proizvođače, posrednike i prodavače koji podižu cijene namirnicama i ostaloj robi više nego je to dozvoljeno i koji nagomilavaju životne namirnice u svrhu podizanja njihove cijene. Za mjesta na koja će spekulanti biti upućeni na prinudni boravak određena su najzabitija područja pasivnih krajeva Banovine. Donji Lapac i Udbina te Prozor za spekulante s područja Ispostave u Splitu. (ŠUTE, 2005: 263-264.)

organizacije Slavko Roje pojasnio što je sve već napravljeno te je *poštenoj i svjesnoj hrvatskoj javnosti Splita* upućeno priopćenje u kojem se brani i opravdava politika HSS-a i Banovine Hrvatske, a oštro napadaju njeni kritičari i protivnici.[573]

Sredinom studenoga gradska organizacija HSS-a u Splitu održala je dva sastanka, jedan za grad Split, a drugi za osam sela splitske općine, na kojima su vijećnici i uprava iz gradskog poglavarstva u Splitu govorili o svome radu i o prehrani stanovništva. Predsjedavao je predsjednik gradske organizacije Slavko Roje, a bili su prisutni i splitski načelnik Brkić i donačelnik Ferić. Bili su to sastanci preko kojih je vodstvo splitskog HSS-a zajedno sa mjesnim organizacijama HSS-a iz splitskih sela nastavilo vršiti izravan utjecaj na rad gradskoga poglavarstva te određivati prioritete u njihovu radu. Tako je na tim sastancima između ostalog i donesen zaključak *da posebno izaslanstvo mjesnih organizacija HSS-a iz splitskih sela posjeti u skoro vrijeme mjerodavne faktore kojima će prikazati stanje u narodu i potrebe stanovnika oko nabavke ljudske hrane te na organizaciji dovoza i razdiobi brašna i ostalih prehrambenih artikala*.[574] Ovakvi napori lokalnog splitskog HSS-a uklapali su se u širu akciju koju su vlasti Banovine Hrvatske poduzimale u pogledu prehrane stanovništva – što je prvenstveno odrađivano preko organizacija Gospodarske sloge, a često je znalo izazivati sukobe.

U Splitu je početkom prosinca 1940. godine organizirana velika proslava HSS-a povodom posvete zastava gradske organizacije HSS-a i omladine HSS-a. Takva proslava bila je odraz organiziranosti gradske organizacije HSS-a u Splitu, ali i odraz raširenosti i masovnosti *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Na takav se način također željelo iskazati potporu novostvorenoj Banovini Hrvatskoj. Bila je to posljednja velika proslava koju je HSS organizirala u Splitu jer će u skoro vrijeme početi rat u tadašnjoj Jugoslaviji.[575] Tom prigodom organizirane su i

---

[573] *Gradska organizacija HSS-a Split i sve grane Hrvatskog seljačkog pokreta u Splitu na svom zajedničkom sastanku jednoglasno su konstatirali da s obzirom na današnje teške prilike koje su prouzrokovane i kod nas radi ratnog sukoba u Europi, protuhrvatski nastrojeni elementi udruženim snagama iskorištavaju i poduzimaju sve moguće da oslabe i uspore izgradnju nove Hrvatske jer u njenom ostvarenju vide konačnu smrt njihovih nastranih ideologija. U tu razornu svrhu složili su se i sve sluge ranijih propalih režima kao i agitatori stranih ideologija koji osobito danas svojim razornim djelovanjem kušaju podrovati neslomive redove idejnih pristaša HSS-a. Svakome ozbiljnom čovjeku danas je jasno da današnje poteškoće na koje se nailazi, nisu prouzrokovane sa strane HSS-a , a niti krivnjom banske vlasti Banovine Hrvatske, nego da je to logični odraz posljedica ratnog sukoba. Radi toga, pošto propagatori stranih ideologija i danas teško ratno stanje izrabljuju na najbesramniji način i s nečuvenom demagogijom, potrebno je protiv njih nastupiti najodlučnije i koliko god treba odlučno se boriti protiv špekulanata na privrednom polju, toliko se isto treba boriti i protiv političkih špekulanata koji umjesto sloge, rada i sređenosti, pokušavaju unositi nemire i neslogu u hrvatski narod. Potrebno je stoga, a i dužnost je svih hrvatskih društava i pojedinaca te ustanova i škola, da odlučno suzbijaju i da ne nasjedaju propagatorima stranih ideologija, a HSS će se pobrinuti da se hrvatski redovi u Splitu i okolici potpuno očiste tako da u hrvatskim društvima, osobito u granama Hrvatskog seljačkog pokreta, ostanu članovima samo oni koji su uistinu vjerni pristaše HSS-a i sljedbenici hrvatske čovječanske i narodne politike prema programu HSS-a i naučavanju blagopokojne braće Radić koju danas provodi u život naš vođa i predsjednik dr. Vladko Maček i vodstvo HSS-a u Zagrebu...* (Novo doba, godina XXIII: broj 244 od 15. listopada 1940: 6.)

[574] Novo doba, godina XXIII: broj 267 od 11. studenoga 1940: 6.

[575] Novo doba, godina XXIII: broj 291 od 8. prosinca 1940: 2; broj 292 od 9. prosinca 1940: 9-11.

pjevačke smotre u Hrvatskom narodnom kazalištu te međunarodna nogometna juniorska nogometna utakmica Mađarska – Hrvatska. Bio je najavljen i dolazak samog predsjednika Mačeka, no on je to odgodio u posljednji trenutak i poslao kao izaslanika svoga šefa kabineta i narodnog zastupnika Antu Ondića. Zbog lošega vremena jedan dio sudionika iz udaljenih mjesta Dalmacije i s otoka nije mogao doći. Program je počeo misom u franjevačkoj crkvi na Dobrome uz prisustvo povjerenika Ispostave Mate Bulića, načelnika Josipa Brkića i gradskih vijećnika, zastupnika Ante Ondića, Ivana Pernara, Mihe Škvrce, Tome Baburića, Mile Vukovića, Stipe Matijevića, Paške Kaliterne, Ante Tonkovića, Mate Gorete i Pavla Krce. Bili su prisutni i članovi gradske organizacije HSS-a na čelu s predsjednikom Slavkom Rojom i uprava omladine HSS-a s predsjednikom Vojkom Krstulovićem te izaslanici hrvatskih društava iz Splita i okolice. Zastave je blagoslovio franjevac Karlo Nola. Poslije mise i blagoslova zastava formirana je velika povorka koja je okružila splitskim ulicama od Poljane Gaje Bulata pa ponovo do te iste Poljane i kazališta.[576] Povorka je, napravivši krug ulicama grada, došla pred kazalište odakle su se s balkona prisutnima obraćali govornici (Roje, Odić, Pernar, Krstulović i Kaliterna). U svojim su govorima naglašavali povijesno hrvatstvo Dalmacije i tešku dvadesetogodišnju borbu za novouspostavljenu Banovinu Hrvatsku. Poslije govora sudionici su ušli u kazalište gdje je održana velika pjevačka smotra HSPŽ Matija Gubec koju je organizirao Hrvatski pjevački savez. Nastupilo je sedam muških zborova i devet mješovitih s ukupno oko 600 pjevača. U sportskom dijelu proslave Mađari su pobijedili rezultatom 5:3.

Početkom siječnja 1941. godine gradska organizacija HSS-a u Splitu javno upozorava svoje članove da su dužni biti pretplaćeni i redovito plaćati *Seljački dom*, glavno i jedino službeno glasilo HSS-a. Samo oni koji su imali pretplatu i redovito plaćali *Seljački dom* i koji su izvršavali svoje ostale stranačke dužnosti, mogli su biti birani u tijela HSS-a. Slijedom toga gradska organizacija HSS-a početkom 1941. godine odlučila je održati glavnu (izbornu) godišnju skupštinu koja je trebala biti provedena posebno za svaki od pet splitskih područnih

[576] Po sudionicima povorke može se vidjeti koje su sve organizacije koncem 1940. godine pripadale *Hrvatskom seljačkom pokretu*: vatrogasci, Hrvatski sokol, Seljačka sloga, Gospodarska sloga, brojna dalmatinska seljačka pjevačka društva, pjevačka društava HGD Tomislav, HKGD Zora i Sveta Cecilija, željezničari, ženska društva (Ženska grana HSS-a, Kolo domaćica, Hrvatska žena i Hrvatsko srce), sindikalne i strukovne organizacije (HRS, SHPN, Stručni savez pomoraca, Udruženje strojara, Udruženje kapetana trgovačke mornarice te Udruženje hrvatskih profesora i hrvatskih učitelja), zatim HAKD Stjepan Radić, Križarsko bratstvo, Hrvatski junak te predstavnici privrednih i staleških organizacija (Sloge Hrvata privrednika, Trgovinsko-industrijske komore, Zanatske komore, Zadružnog saveza, Zadružne matice, Inženjerske komore, Liječničke komore, Napretkove zadruge, zadruge Hrvatski radiša, Udruženja trgovaca, Udruženja zanatlija, Udruženja ugostitelja, Udruženja autobusnih poduzeća, Turističkog saveza…), poštanski službenici i gradski namještenici, izaslanstva udruženja raznih državnih i banovinskih službenika, potom hrvatska sportska društva (HVK, Hajduk, AŠK, SNP, Hrvatsko seljačko lovačko udruženje, HLD Kozjak…), predstavnici HSS-a iz Splita i cijele Dalmacije, splitskog SDS-a te gradskog poglavarstva Splita i drugih dalmatinskih općina, Hrvatske seljačke zaštite, itd. (Novo doba, godina XXIII: broj 292 od 9. prosinca 1940: 9-11.)

organizacija. Poslije skupštine svih pet područnih organizacija HSS-a u Splitu trebao je biti i izbor novog odbora gradske organizacije HSS-a u Splitu i njenog predsjednika koje su prema ranijem modelu birali svi dužnosnici iz svih pet područnih organizacija HSS-a. Pripremanje izborne skupštine donijelo je novi pravilnik te kućni red splitske organizacije HSS-a odnosno detaljne odredbe oko izbora vodstva stranke.[577] Posebno se pozivalo članstvo da u tijeku skupština pokažu slogu i red te da budu disciplinirani *jer će se jedino tako uspjeti suzbiti štetne intrige i sabotažu ostataka prošlih režima i protivnika HSS-a koji će pokušati unijeti zabunu ili neslogu i da ono što se teškim trudom i naporima izgrađuje poruše i na ruševinama naše nesloge i dalje tjeraju svo zlo nad ispaćenim hrvatskim narodom i hrvatskim borcima, koji još i danas vape za poslom i kruhom.*[578] No ta već pripremljena i najavljen skupština HSS-a u Splitu zbog ratnih prilika nije nikada održana. U *Novome dobu* objavljena je 5. ožujka 1941. godine odgoda već sazvanih skupština HSS-a u Splitu za područne organizacije i za gradsku organizaciju. Kako stoji u obavijesti koju su potpisali predsjednik i tajnik Gradskog odbora Roje i Radoš – skupštine su u posljednji trenutak odgođene po izravnom nalogu glavnog tajnika HSS-a Krnjevića, a dotadašnjim je odborima produžen mandat.[579] Vjerojatno se radilo o procjeni kako u tom trenutku nije bilo potrebno otvarati eventualne nove unutarstranačke napetosti u Splitu. Bili su to posljednji akti u djelovanju HSS-a u Splitu prije Drugoga svjetskoga rata.

---

[577] Iz Pravilnika splitske gradske organizacije HSS-a:

1. *Glavnoj redovitoj skupštini imaju pravo pristupa samo oni članovi koji su u svemu udovoljili članskim dužnostima te koji su se učlanili u gradsku organizaciju HSS-a uključivo do 31. prosinca 1939. godine. Oni članovi koji su se učlanili u 1940. godini stječu to pravo tek u 1942. godini. Spomenuto će se dokazati uz predočenje legitimacije i s pozivom na skupštinu koji će dobiti samo oni članovi koji su predigli legitimaciju, u redu platili članarinu i pretplatu na glavno glasilo HSS-a Seljački dom do konca 31. prosinca 1940. godine.*
2. *U upravu područne organizacije HSS-a, a po tome i u odbor gradske organizacije HSS-a mogu biti birani samo oni članovi HSS-a koji se nikada nisu ogriješili o narod bilo kakvim sudjelovanjem u protunarodnom radu, a koji su već najmanje tri godine organizirani članovi HSS-a i koji su kroz čitavo to vrijeme pretplaćeni na glavno glasilo HSS-a Seljački dom te su riječju i činom pokazali da su za našu hrvatsku, seljačku i čovječansku politiku prema programu HSS-a kojom upravlja vodstvo HSS-a u Zagrebu. S obzirom na gornju obavijest pozivaju se ovime članovi gradske organizacije HSS-a da počevši od ponedjeljka 17. tekućeg mjeseca pa do kraja veljače od 6 do 8 sati navečer u prostorijama gradske organizacije HSS-a, Sokolska ulica 4/II:*
   a) dadu potvrditi na legitimaciji uplate članarine do konca 31. prosinca 1940. godine,
   b) da oni koji još nisu predigli legitimaciju to odmah učine,
   c) da pravovaljano prijave promjenu boravka i točnu adresu stana,
   d) da uplate zaostalu članarinu i pretplatu na Seljački dom do 31. prosinca 1940.

(Novo doba, godina XXIV: broj 40 od 15. veljače 1940: 6.)

[578] Novo doba, godina XXIV: broj 7 od 8. siječnja 1940: 6; broj 40 od 15. veljače 1940: 6.

[579] *Sinoć dok se u Gradskoj organizaciji HSS-a radilo na sastavljanju izvještaja i na pisanju poziva za pristupanje glavnim godišnjim skupštinama područnih organizacija HSS-a i neposredno prije nego su prvi pozivi upućeni poštom za Lučac i Manuš, predsjednik gradske organizacije HSS-a Slavko Roje primio je od vodstva HSS-a iz Zagreba sljedeći brzojav: Radi današnjih prilika odgađam sastanke i izbore područnih organizacija na neodređeno vrijeme. Sadašnji odbori ostaju i nadalje u svojoj funkciji. Dr. Juraj Krnjević, tajnik Hrvatske seljačke stranke* (Novo doba, godina XXIV: broj 63 od 5. ožujka 1940: 6.)

9.2. Sukobi unutar HSS-a u Splitu i Dalmaciji

Kako je već ranije spomenuto vodeći prvaci HSS-a u Splitu bili su narodni zastupnici Paško Kaliterna (narodni zastupnik splitskog kotara) i Josip Berković (narodni zastupnik hvarskog kotara). Oni od 1935. godine aktivno zajedno rade na organizaciji HSS-a u Dalmaciji te svih drugih organizacija koje su pod vodstvom HSS-a pripadale *Hrvatskom seljačkom pokretu*. Tako se u prosincu 1938. godine u prvom broju dnevnika *Hrvatski glasnik,* koji je bio glasilo HSS-a u Splitu, na prvoj stranici nalazi poruka predsjednika Mačeka, a drugu stranicu sa svojim porukama ravnopravno dijele Josip Berković i Paško Kaliterna kao osnivači novina (obojica s objavljenim fotografijama u istome formatu). *Hrvatski glasnik* izlazi kao glasilo dalmatinskog HSS-a od kraja prosinca 1938. godine, odnosno neposredno nakon skupštinskih izbora 11. prosinca 1938. godine. U prvome broju Berković daje povijesni pregled *narodne borbe* u Dalmaciji od 19. stoljeća, a Kaliterna se osvrće na tadašnju situaciju ističući *kako izbornom pobjedom HSS-a od 11. prosinca ne smije zastati njihov rad jer ima još puno toga učiniti i urediti*. Izričito kaže: *Zato smo se, moj zastupnički drug dr. Josip Berković i ja odlučili da pokrenemo list, koji će biti glasilo Hrvatskog narodnog seljačkog pokreta...*[580] *Hrvatski glasnik* je po tome zajednički projekt Berkovića i Kaliterne i dokazuje u tom vremenu njihov još zajednički rad na stranačkim projektima kao što je bilo izdavanje tih dnevnih novina. No, kroz 1939. godinu odnosi su se pogoršavali te su eskalirali krajem te godine i u 1940. godini. Po izvještaju povjerenika Ispostave banske vlasti u Splitu za mjesec listopad 1939. godine o sukobu unutar HSS-a pojedini prvaci HSS-a, koji su za vrijeme bivših režima organizirali HSS u najširim masama naroda, iz osobnih su ambicija tražili da u svemu imaju vodeću ulogu te su tako došli u sukob s ostalim članovima HSS-a. Tako je u raznim mjestima došlo do osobnih razmirica u vodstvu HSS-a što je imalo odjeka i među pristašama koji su se u određenim mjestima dijelili za ili protiv određenih stranačkih prvaka. Na jednoj strani ostao je Paško Kaliterna sa svojim pobornicima, a na drugoj strani Josip Berković, Jozo Mratinović i Stipe Matijević sa svojima. Povjerenik Ispostave banske vlasti *taktičkim posredovanjem kod političkih prvaka nastojao je i nastoji u svim prigodama likvidirati spomenute razmirice koje su više osobne prirode te da se zavede red i sklad u redovima HSS-a*.[581] U taj sukob usmjeren prema Kaliterni uključili su se i Slavko Roje kao predsjednik HSS-a grada Splita te Karlo Krstulović kao povjerenik Gospodarske sloge u Splitu i neki drugi iz splitskog kotara, što

[580] Hrvatski glasnik, godina I, broj 1, od 22. prosinca 1938: 1-2.
[581] HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5660, *Ispostava banske vlasti u Splitu šalje banskoj vlasti izvještaje o političkoj situaciji i raspoloženju naroda*, 1939, Split.

posebno dolazi do izražaja na redovitoj godišnjoj skupštini Gospodarske sloge u Splitu 31. ožujka 1941. godine.

HSS je postavši pokret okupila široku i brojnu lepezu članstva koji su unutar stranke počeli zauzimati određene funkcije. To je dovodilo do podjele članstva na stare i nove članove odnosno na one koji su se HSS-u počeli pridruživati u trenutku kad postaje vladajuća stranka (neki zasigurno iz oportunističkih razloga). Taj se problem u splitskom i šibenskom kotaru posebno očitovao kod općinskih izbora u svibnju 1940. godine kada je HSS u većini općina tih kotara imala više kandidacijskih lista (u šibenskom kotaru izbori u konačnici nisu ni održani)[582] te krajem 1940. i početkom 1941. godine kada je pokušana reorganizacija općinskih ogranaka HSS-a u splitskom kotaru. Isto tako dolaskom HSS-a na vlast počela su se iz redova članova HSS-a popunjavati radna mjesta – bilo u lokalnoj i banovinskoj samoupravi, bilo u javnim poduzećima, što je također izazivalo sukobe među članstvom. HSS je u Splitu učlanio gotovo 3.000 članova. Iskaznica člana prof. N.I. iz srpnja 1940. nosi broj 2493.[583] Veliki problem za stranačko vodstvo bili su činovnici koji su ranije bili pristaše režima pa se sada očekivalo da se takve ukloni iz službe (pri čemu nije bilo jasnih kriterija koga i zašto) te se očekivalo da se promijeni i veći dio činovnika (što nije bilo jednostavno izvedivo pa ni realno). Na primjer nezadovoljstvo kadrovskim rješenjima u Šibeniku snažno dolazi do izražaja u 1940. godini kada su u veljači predstavnici HAKD Stjepan Radić iz Šibenika (predsjednik i tajnik društva) napisali predstavku narodnom zastupniku Dani Škarici i predsjedniku kotarske organizacije HSS-a Šimi Belamariću u ime svih hrvatskih intelektualaca pristaša HSS-a *povodom posljednjih slučajeva koje su primijetili prilikom postavljanja u državnu i banovinsku službu*.[584] Očito su postojala

[582] Za posjeta Šibeniku u srpnju 1940. godine na sastanku sa stranačkim dužnosnicima glavni tajnik HSS-a Juraj Krnjević je izjavio: *Ne smije se događati što sam maloprije vidio. Bili su kod mene naši ljudi iz općine Skradin i začudilo me kakvi su preda mnom iako je to bio prvi put što su me vidjeli. Ti, većim dijelom stariji ljudi, režali su jedan na drugoga i skoro da se nisu potukli. Kako bi to bilo da je takvo stanje posvuda? A jedni i drugi se kunu da su vrijedni pristaše, a mnogi su bili i prvaci. Može li takva organizacija postojati i raditi u dobrom pravcu? U tome je potrebit prosvjetni rad, a ako se neće brata za brata, ne treba uopće postojati slična organizacija. Provodili su se općinski izbori kod nas i postavljale su se kandidacijske liste. No nigdje nije bilo toliko kandidacijskih lista kao u šibenskom kotaru, u nekim općinama i po četiri kandidacijske liste dok je u mnogim drugim kotarima samo jedna. Ako se ljudi ne mogu sporazumjeti za jednu listu, već trebaju dvije ili četiri, to je slabo. Ja znam, svađa dolazi od sitnica, ali toga ne smije biti. Shvaćam i to da oni koji su postavili dvije, tri i četiri liste, svaki na svoj način može imati pravo, ali se ipak moralo doći do sporazuma, od svake liste uzeti po nekoliko njih, imati razumijevanja za potrebe jednog i drugog sela, svih sela pa se mogu naći na okupu svi na jednoj listi. Ako mi nismo sami u stanju stvoriti pravednost za pojedina sela u općini, kako možemo tražiti pravednost u cijeloj domovini? Uvijek se veli: Riba od glave smrdi, a u Hrvatskoj je glava – narod!* (Novo doba, godina XXIII: broj 166 od 16. srpnja 1940: 5.)

[583] ČULIĆ, 2001b: 10.

[584] *Od svih intelektualaca koji su besposleni, najveći dio su pristaše HSS-a. Kada su ovi ljudi upućivali molbe za bilo kakvo namještenje, apeliralo se na njihovu savjest i uviđavnost te da se strpe dok se stvore mogućnosti za postavljanje u većem broju. Dok se s jedne strane apeliralo na njihovu savjest, dotle se s druge strane postavilo više lica koja ne samo da nisu pristaše HSS-a, nego su bili i još uvijek su protivnici svega što je hrvatsko. Pojava je zbilja čudna i nerazumljiva da su ti ljudi preko kakovih ličnih veza favorizirani i sada kao što je i prije bilo. Ova*

očekivanja članstva HSS-a u pogledu zapošljavanja, a koja se nakon nekoliko mjeseci postojanja Banovine nisu ostvarivala. Uz to su ti isti članovi u isto vrijeme svjedočili zapošljavanju drugih koji nisu bili članovi i pristaše HSS-a. U tim prosvjednim reakcijama članstva vidljiv je i službeni stav HSS po pitanju zapošljavanja jer je *vodstvo HSS-a preko svojih glasila objavilo je da će se molbe za namještenja primati samo preko mjesnih i kotarskih organizacija HSS-a i to treba da budu popraćena s mišljenjem stranke.*[585] Suprotno tim službenim i javnim najavama očito članovi HSS-a nisu mogli do državnoga posla čime su bili izuzetno nedovoljni. O problemima oko zamjene činovnika i zapošljavanja članova i pristaša HSS-a u Šibeniku je u srpnju 1940. godine iznio svoj stav i glavni tajnik HSS-a Juraj Krnjević koji je naveo nemoguće i kompliciranе situacije kad su bile u pitanju zamjene činovnika. Često su se u slučaju istog činovnika javljala oprečna mišljenja tako da vodstvo HSS-a nije moglo razlučiti pravo rješenje. To je pitanje toliko zaokupilo članstvo da je u tom trenutku postalo prvorazredno političko pitanje što se vidi iz Krnjevićeva govora pred članovima.[586] Krnjević je odbio takav pristup politici HSS-a kao ključni te je to pokušao zaustaviti. S druge strane u nepotpisanom *Ekscerptu izvještaja o manjkavostima u radu Ispostave banske vlasti u Splitu* iz 1940. godine navodi se: *Priličan broj činovnika (osobito viših) niti je politički pouzdan niti je moralno na visini. Potrebno je naglasiti da su ovi ljudi opterećeni svojom prošlošću i da danas nemaju nikakvog moralnog autoriteta. Njihova glavna briga jest zadržati dosadašnje položaje. Da bi to lakše i sigurnije postigli eskontiraju oni danas na velike osobne sukobe pojedinih zastupnika koje zadužuju jeftinim uslugama uvažavajući njihove intervencije. Uslijed čega se*

tvrdnja nije nikakvo naklapanje već su to činjenice i konkretni slučajevi koji su poznati vodstvu HSS-a u Šibeniku. Stojeći na demokratskom principu ne osporavamo ni jednom pripadniku Banovine Hrvatske pravo da živi i zarađuje, ali je činjenica da dok protuhrvatski elementi dobivaju u posljednje vrijeme mjesta, našim pristašama govoreno je više puta da za sada ne postoje mogućnosti i to upravo za ona mjesta koja su popunjena kasnije dotičnima. (HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1022, Predstavka pristaša HSS-a iz Šibenika zbog neispunjavanja obećanja, Šibenik, 1940.)

[585] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1022, Predstavka pristaša HSS-a iz Šibenika zbog neispunjavanja obećanja, Šibenik, 1940.)

[586] *O tome što je HSS, što su njena načela i što hoćemo postići, malo sam čuo, a najviše su mi govorili zašto je ovaj ili onaj imenovan i zašto je postavljen na to i to mjesto. Jedan mi je čak rekao sljedeće: Kad je dr. Stojadinović bio na vlasti, maknuo je u Sarajevu 800 činovnika. Sve je to dobro da se maknu ljudi koji su bili u svojoj službi lopovi i krvopije narodni. Braćo, budite uvjereni tko od tih nije do danas maknut, bit će sutra; nijedan od lopova neće u službi ostati. Ali jedno je točno – da se ne smije jedino u tome iscrpljivati naša borba i da to bude jedina ili glavna naša politika. Narod mora biti budan i paziti kako se radi, ali to pomicanje činovnika ne može biti glavni zadatak naše organizacije...Mnogi se tuže na činovnike, ali ti činovnici koji hoće služiti vlasti i danas kao što su i prije služili, vide da se narod ne može složiti i po tome se ravnaju. K nama se dolazi u Zagreb, dolazi se u tajništvo, traži se izmjena jednog ili drugog činovnika. Mi interveniramo kod banske vlasti i dotično se lice ukloni s položaja. Kad iza toga, eto ti u Zagreb deputacije koja tvrdi da je čovjek kojeg se uklonilo zlatan čovjek i da je počinjena velika greška. Činili su to čak i narodni zastupnici. A kad nisu mogli preko mene, onda su išli višim činovnicima i od njih tražili uklanjanje jednog ili drugog činovnika. Zamislite sada što će ti činovnici misliti o narodu. Sami ih ovako kvarimo*. (Novo doba, godina XXIII: broj 166 od 16. srpnja 1940: 5.)

jaz između pojedinih političkih frakcija samo produbljuje.[587] Sve to pokazuje koliko je Banovina Hrvatska imala problema sa svojim činovničkim aparatom: s jedne strane zbog naslijeđenih nelojalnih i nemarnih činovnika, a s druge strane zbog vlastitih članova koji su željeli u kratkome roku i u velikom broju doći na ta ista činovnička mjesta (za koja je ipak bilo potrebno određeno obrazovanje).

Do daljnjega sukoba u HSS-u dolazi i zbog rada Gospodarske sloge kao i zbog raznih nestašica u jeku Drugog svjetskog rata. Ionako loše gospodarsko stanje i neimaština u Dalmaciji bili su u ratnim okolnostima još izraženiji i teži te je to dovodilo do nezadovoljstva naroda. Po izvještaju kotarskog načelništva u Makarskoj i Jadranskog žandarmerijskog puka u Splitu dana 15. prosinca 1940. godine u Podgoru su došli narodni zastupnik za makarski kotar Stipe Matijević i izaslanik vodstva narodni zastupnik Tomo Baburić kako bi tamo održali skup pred oko 100 ljudi u prostorijama mjesne organizacije. Oni su počeli govoriti o ekonomskoj i političkoj situaciji, ali su neki od prisutnih počeli prekidati njihov govor, ometati ih i predbacivati da su narodni izdajnici jer su prije obećavali da se neće služiti vojska, plaćati poreze, plaćati previše činovnika te da sada nemaju ništa i još su k tome i bez kruha. Vrijeđali su ih i na osobnoj razini. Zbog tih je ispada sastanak morao biti prekinut, a zastupnici su neometano otišli u Makarsku. Kotarsko načelništvo je preko žandarmerijske stanice u Igranima podnijelo prijavu protiv izgrednika te su oni kažnjeni novčanom kaznom po 500 dinara i s 10 dana zatvora.[588]

Vrhunac sukoba u splitskom HSS-u bilo je organiziranje gradskog odbora HSS-a za grad Split krajem 1939. i početkom 1940. godine što je vodstvo stranke iz Zagreba pokušalo učiniti kompromisno. Kompromisno rješenje nije potrajalo ni mjesec dana pa su previranja u Gradskom odboru HSS-a nastavljena sve do početka Drugog svjetskog rata.

Nakon formiranja dogovorenoga gradskog odbora HSS-a za grad Split, što je učinjeno uz intervenciju i nadgledanje samog vodstva stranke iz Zagreba (glavnog tajnika HSS-a Jurja Krnjevića) u Splitu se očekivala stabilna politička situacija u redovima HSS-a i zajednički rad. Međutim dogodilo se upravo suprotno. Već početkom veljače 1940. godine, nakon nepunih mjesec dana od početka rada, predsjednik gradskog odbora HSS-a u Splitu Vjekoslav Ivanišević podnosi ostavku.[589] U isto to vrijeme Gradski odbor HSS-a grada Splita donosi sedam

[587] BARČOT, 2005: 685.

[588] Radilo se ukupno o osam osoba: Nediljko Marinović, Gajo Ursić, Dinko Vela, Vjekoslav Pavlinović, Ante Sumić, Ivan Lunjević, Mate Borić i Jure Borić. (HDA, 1364. GRUPA XXIII. Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (2), INV. BR. 245, *Sresko načelstvo Makarska izvještava Bansku vlast o održavanju sastanaka narodnih zastupnika u Podgori,* Makarska, 1940. i 1941.)

[589] U izvještaju Ispostave banske vlasti u Splitu upućenog Kabinetu bana navodi se kako je predsjednik ing. Vjekoslav Ivanišević podnio ostavku *motiviran nemogućnošću rada s ostalim članovima uprave organizacije*, a i

zaključaka koji se mogu tumačiti kao program rada HSS-a u Splitu.[590] Nova politika novog gradskog odbora usmjerena je prema reviziji poslovanja od 1935. godine što je iskaz određenog nepovjerenja prema ranijem vodstvu stranke u Splitu, a sadrži nepovjerenje i prema novim članovima budući se sve one učlanjene poslije 1935. godine ograničava da ne mogu biti članovi stranačkih uprava. Posebna se pozornost posvećuje kadrovskoj politici te se nastoji izbjeći dupliranje funkcija kod pojedinih članova. U Splitu vodstvo stranke neće blagonaklono gledati na općinske činovnike te će nastojati dokinuti im ranije stečene povlastice i također nastojat će u što većoj mjeri utjecati na rad Gradskog poglavarstva. Vodstvo gradskog odbora HSS-a u Splitu preuzeo je dana 24. veljače 1940. godine trgovac Vjekoslav (Slavko) Roje koji je do tada bio treći dopredsjednik splitskog gradskog odbora. On skupa s ostalima razvija široki opseg djelovanja HSS-a u Splitu pokušavajući okupiti što više pristaša, i onih uključenih u rad stranke i onih uključenih u rad bilo koje organizacije unutar *Hrvatskog seljačkog pokreta*. U tome mu se priključuje veći broj dotadašnjih istaknutih članova kao povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić, predsjednik Gospodarske sloge Karlo Krstulović, predsjednik Hrvatskog radničkog saveza Luka Čulić, itd. Međutim među njima nisu bila do tada dva najznačajnija splitska haesesovca Paško Kaliterna i Josip Berković koji se na sastancima Gradskog odbora HSS-a gotovo ne pojavljuju, a smo funkcioniranje odbora (a time i rad HSS-a) odvija se na drugoj lokaciji u Sokolskoj ulici, a ne više u Krešimirovoj ulici gdje je ranijih godina bilo središte stranačkih zbivanja. Osnovna promjena bila je u tome što je gradska organizacija HSS-a u Splitu dobila iste kompetencije (ovlasti) kao i splitska kotarska organizacija te je time bila izuzeta iz

radi toga što je previše opterećen svojim privatnim poslovima. Navodno su uz predsjednika u gradskome odboru HSS-a Split bila samo četiri člana, dok se šesnaest njih nije slagalo s predsjednikom. (HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1063, *Ispostava banske vlasti dostavlja zaključke gradske organizacije HSS u Splitu*, Split, 1940.)

[590] Zaključci Gradskog odbora HSS-a u Splitu:

1. *da se izvrši revizija poslovanja HSS-a u Splitu od 1935. godine do toga trenutka,*
2. *da se odmah smijeni povjerenik u splitskoj općini, a isto tako i sve one osobe koje su postavljane u Gradskoj štedionici, Javnim skladištima, Električnim poduzećima, itd. bez saslušanja narodne volje,*
3. *da članovi uprava političkih organizacija mogu biti samo članovi koji su u HSS upisani najkasnije u 1935. godini,*
4. *da oni članovi koji su putem HSS-a došli do namještenja, ne mogu doći u upravu političke organizacije HSS-a,*
5. *da se dokinu povlastice besplatnog uživanja stana, vode i plina koje su do sada uživali neki općinski namještenici,*
6. *da se razdioba (prodaja na veliko) šećera, soli i sličnoga, dodijeli Gospodarskoj slozi,*
7. *da se u interesu predanijeg i uspješnijeg sudjelovanja pojedinaca u radu raznih uprava izbjegava postavljanje pojedinih članova HSS-a na više funkcija te da se na taj način omogući što većem broju sposobnih članova sudjelovanje u radu za opće dobro. Nagradu koju ti članovi dobiju neka polože u socijalni fond HSS-a.*

(HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1063, Ispostava banske vlasti dostavlja zaključke gradske organizacije HSS u Splitu, Split, 1940.)

nadležnosti splitske kotarske organizacije koju je već godinama i u teškim uvjetima vodio Paško Kaliterna. Time je on gubio nadležnost nad samim gradom Splitom koji je bio najveći grad te središte Primorske banovine, a poslije i Ispostave banske vlasti. Kaliterna je teško kontrolirao i reorganizaciju stranačkih ogranaka u ostatku splitskog kotara samoinicijativno se miješajući u njihov rad (što je prije uglavnom bez poteškoća radio) te je to samo jačalo podjelu i neslogu.
Uz to su nezadovoljstvo iskazivali članovi bivše Hrvatske federalističke seljačke stranke nezadovoljni sastavom splitskog Gradskog vijeća. Zbog toga su gradski vijećnik i donačelnik Marin Šegvić i i gradski vijećnik Andrija Dvornik podnijeli ostavke, a javno su ih podržali drugi članovi bivše Hrvatske federalističke seljačke stranke. Šegvić i Dvornik ekspresno su izbačeni iz HSS-a, a protiv ostalih je pokrenut disciplinski postupak te su i oni naknadno izbačeni iz stranke.
No, takvi politički sukobi, po već spomenutom izvještaju povjerenika Ispostave banske vlasti u Splitu za mjesec listopad 1939. godine, nisu bili prisutni samo u Splitu i splitskom kotaru (premda su tamo bili najoštriji kao npr. u Klisu), nego i u Drnišu između načelnika općine Zvonimira Alfirevića i narodnog zastupnika Mate Gorete, u Makarskoj između načelnika općine Jurja Jurišića i prethodnog načelnika Luke Nole.
Sukobi unutar HSS-a u Splitu i Dalmaciji nisu nikada smireni i razriješeni, nego su nestali zajedno s organiziranim radom stranke u vihoru rata. Konkretan prijedlog rješavanja tih sukoba iznijet je 1940. godine u nepotpisanom *Ekscerptu izvještaja o manjkavostima u radu Ispostave banske vlasti u Splitu* u kojem se kaže: *Treba iz političkog života Splita eliminirati vođe zavađenih frakcija čiji današnji rad, usprkos velikih zasluga u prošlosti, znači samo statiku i bolest. Način eliminiranja treba bar djelomično zaodjenuti u formu priznanja, a političko vodstvo povjeriti čovjeku koji po svojim moralnim i političkim kvalitetama pruža jamstvo da će ispuniti povjerenu mu zadaću*.[591] Predlagana politika *novo vino u nove mješine* nije nikada zaživjela, a stari stranački akteri ostali su na splitskoj i dalmatinskoj političkoj sceni do kraja.

9.2.1. Sukob Paške Kaliterne i Rudolfa Pederina

U samome Splitu je u radu HSS-a Paško Kaliterna bio sve više izoliran da bi potom upadao u javne rasprave i sukobe na stranačkim skupovima i u tisku koji su kompromitirali njegov dotadašnji stranački autoritet. Tako je Kaliterna na proslavi Mačekova rođendana u srpnju 1940. godine javno govorio: ...*Mi smo se okupili ovdje da slavimo čovjeka koji je zamijenio Stjepana Radića. Kada su u Beogradu zatvorili dr. Mačeka, nije se javio ni jedan advokat iz Dalmacije*

[591] BARČOT, 2005: 685.

da ga brani... Na te Kaliternine riječi čuli su se povici kako to nije istina... *Ja sam došao pokojnom Trumbiću, uzeo ispod ruke neke spise i prevario žandare i stražare, došao u sudnicu kao advokat i izljubio se s dr. Mačekom*...[592] Ovakve su njegove riječi izazvale negodovanje već u trenutku kad ih je izrekao, a poslije je splitski odvjetnik i dugogodišnji član i dužnosnik HSS-a Rudolf Pederin u *Novom dobu* javno odgovorio Kaliterni, oštro ga napadajući i čak omalovažavajući. Pobrojao je sve odvjetnike koji su iz Dalmacije išli u Beograd staviti se na raspolaganje za obranu Vladka Mačeka, i 1930. i 1933. godine. Pederin je bio među njima oba puta.[593] U nastavku se razvija polemika i Pederin odgovara u *Novom dobu* na članak Paška Kaliterne iz *Hrvatskog glasnika* od 15. kolovoza 1940. godine. U toj je daljnjoj polemici Pederin još izravniji i žešći prikazujući Kaliternu kao nemoralnog i surovog čovjeka.[594] Pederin je odbacio kao podmetanja Kaliternine tvrdnje da je jugoslavenski orijentiran objašnjavajući svoj politički put i odvjetnički rad u okviru agrarnog pokreta u Dalmaciji kojemu je bio pokretač. Navodi kako je poslije atentata u skupštini 1928. godine zajedno s Danom Škaricom raspustio zemljoradnički pokret i pristupio HSS-u kojoj je od tada vjerni član.[595] Isprovociran ponavljanjem optužbi i pokušajima diskriminacije Rudolf Pederin ponovno se u *Novom dobu* javno obratio Pašku Kaliterni iznoseći na Kaliternin račun još ozbiljnije optužbe. Konkretno da

[592] Novo doba, godina XXIII: broj 171 od 22. srpnja 1940: 5.

[593] Zaključno je u prvom odgovoru o Kaliterni Rudolf Pederin rekao sljedeće: *Ne razumijem njegovu namjeru ili bolje rečeno neću je razumjeti odnosno neću je istraživati. Ali u vezi onih riječi i onoga napada od strane Paške Kaliterne, moram kazati kako tako ne smije govoriti čovjek njegova položaja koji bi morao znati da je politika teška i kompleksna stvar, koja se vodi taktom, znanjem i razumom, a nipošto kojekakvim govorenjem. Odvjetnici koji su i u onim teškim vremenima i u onim pogibeljnim prigodama, vlastitom inicijativom na onakav način, izvršili svoju profesionalnu dužnost, stavljajući na kocku i svoju slobodu i svoj mir i svoje materijalne interese, nisu tražili niti traže nikakve nagrade i nikakva priznanja. Oni traže samo to da ih se barem pusti na miru i da ih se ne spominje kad se već nije u stanju spomenuti ih kako treba te shvatiti i ocijeniti ljepotu njihove geste za što su potrebiti uvjeti i svojstva koje Paško Kaliterna ne posjeduje. Jer ovo znači trovati ionako dosta otrovane odnose za buduća i teža vremena... dosta se o sada šutjelo sve za volju sloge i mira. Ali dalje ovako ne ide. Jer ovakvi i slični ispadi znače duhovno haranje i pustošenje naše sredine, predstavljaju jednu nekulturnu i nemoralnu ponudu i bude li ovako išlo dalje moglo bi to imati teških posljedica za narodnu stvar u ovoj zemlji*... (Novo doba, godina XXIII: broj 189 od 12. kolovoza 1940: 2.)

[594] *Taj je članak potpisan od Paška Kaliterne, a sastavljen od njegovih satelita – sadrži od početka do kraja sve same neistine, svjesno napisane i opako izmišljene; i dokaz je moralne pustoši u kojoj taj članak ima svoj izvor. Ovu našu Dalmaciju zastupali su i u ime nje govorili ljudi raznog nacionalnog ideala, ali sve ljudi velikog formata, velikog srca, velikog uma, velike pristojnosti i visokih moralnih kvaliteta; i ne mogu dokučiti, što je ova Dalmacija Bogu skrivila, da ju sada zastupa i u ime njezino govori sirovi čovjek à la Paško Kaliterna. Povodom tog mog članka dobio sam iz Splita i čitave Dalmacije od svih društvenih slojeva nebrojene čestitke i priznanja koja sva kulminiraju u izjavi zadovoljstva da se napokon našao čovjek koji je Paški Kaliterni javno u brk kazao istinu i Paško Kaliterna će se uvjeriti prvom prigodom koliko je narod uz njega, a i sada on osjeća neizmjernu prazninu koja ga okružuje*. (Novo doba, godina XXIII: broj 193 od 16. kolovoza 1940: 4.)

[595] *Vi ste mi se s onim klevetama htjeli osvetiti, što sam imao smionosti prvi javno kazati ono što i ovaj kulturni grad i ova kulturna zemlja neprestano o Vama misli i već javno govori. Vaši su me sateliti htjeli napasti i ocrniti iz prozirnih, mračnih razloga i osobnih računa. Ali je kroz moja usta progovorila savjest i Dalmacije i Splita kojima je dosta i previše Vašeg djelovanja s kojim stvarate strahovitu moralnu pustoš u našoj sredini. A to će jednom sigurno prestati*. (Novo doba, godina XXIII: broj 193 od 16. kolovoza 1940: 4.)

se Kaliterna okoristio zahvaljujući režimu te da nije plaćao svoje dugove.[596] Time je Rudolf Pederin završio svoju polemiku s Paškom Kaliternom. Ostale su javno izrečene optužbe da je Kaliterna nepošteno trgovao i ostao dužan novac te da je od režima tražio i dobio usluge po pitanju svoje imovine dok je drugima bilo otimano i dok su drugi bili proganjani (o tome po Pederinu postoji i službeni dokument). Na osobnoj razini iznosi o Kaliterni u potpunosti negativno mišljenje, i o njegovu intelektu i o njegovu karakteru (što potkrepljuje primjerima iz prošlih, težih vremena kada se više puta zauzeo za Kaliternu, a ovaj mu na ružan način uzvraća). Na posljetku je Kaliternu optužio i za izborni neuspjeh na općinskim izborima, misleći vjerojatno na u splitski kotar gdje se stranka raslojila i imala u većini općina više HSS-ovih kandidacijskih lista.

9.2.2. Sukob bivših Trumbićevih federalista i HSS-a

Međutim, sukob nije bio ograničen isključivo na odnos Kaliterne i drugih članova stranke. Splitski gradski vijećnik i donačelnik Marin Šegvić podnosi u studenome 1940. godine ostavku na svoju funkciju u gradskom poglavarstvu i u *Novome dobu* daje obrazloženje tog svog čina odnosno objavljuje pismo koje je uputio gradskom načelniku Josipu Brkiću. U pismu ističe da je prilikom konstituirajuće prve sjednice imenovanog vijeća dao u svoje ime i u ime svojih kolega izjavu[597] *...u kojoj sam, s obzirom na to što sastav novoimenovanog vijeća ne odgovara*

[596] *Najmanje je Paško Kaliterna pozvan da mi daje lekcije o seljačkoj politici i o mom odnosu prema težacima i prema ideologiji HSS-a. Paško Kaliterna niti je u stanju po svojim sposobnostima proučiti bilo koju ideologiju, a seljačku ideologiju i seljačke potrebe nije u stanju ni da osjeti. Paško Kaliterna nije naime ni težak ni građanin. On je prestao biti težak, a građanin nije nikada postao, a još manje gospodin. A takovi su polutani obično najgori. Uostalom ja sam prvi intelektualac iz Dalmacije koji sam poslije sloma još 1919. godine pošao među seljake i tu socijalno, kulturno i politički djelovao. Tada se za Paška Kaliternu kao javnog čovjeka nije nigdje znalo, a najmanje na selu. On se tada bavio kojekakvom trgovinom po kojoj ja neću prebirati... Međutim Paško Kaliterna koji drugomu koješta predbacuje, zaboravlja da se sam jedan šestojanuarski ban za njega zauzeo i jedino za njega podnio tužbu Državnom savjetu u svrhu da mu priskrbi zemljoradničku zaštitu i oslobodi ga dužnosti plaćanja dugova. Za to posjedujem i službeni dokument. A tu mislost šestojanuarskog bana uživao je Paško Kaliterna kada su seljaci bili proganjani...Da sam ja Paška Kaliternu za bilo što molio ili da sam preko njega htio iskočiti na površinu, on bi to i te kako kazao. Ali toliko ne može. Istina je naprotiv da se Paško Kaliterna i te kako na mene obraćao za pomoć i onda kad je trebalo uređivati njegove dugove pak mi i sada jedna splitska firma prigovara što je uslijed moje intervencije propustila naplatiti svoje prilično visoko potraživanje od Paška Kaliterne kojemu je sada uspjelo da se zaštiti zemljoradničkom zaštitom. A obraćao se Paško na mene da mu pomognem i onda kad je bio klevetan. A zna Paško jako dobro, a to je bilo za onih teških oktobarskih dana 1934. godine, kada sam u svom satnu bio interniran, kada je splitska ulica tražila moju glavu i kada mi je kuća bila detektivima čuvana, da se nisam bojao primiti njegovu staricu majku i sastavio sam joj utok protiv njegovom hapšenju. Zna to sve dobro Paško Kaliterna, ali o tome ne vodi računa i svjesno preko toga prelazi*. (Novo doba, godina XXIII: broj 198 od 22. kolovoza 1940: 6.)

[597] Pri konstituiranju splitskog gradskog vijeća u svibnju 1940. godine donačelnik Marin Šegvić već tada izražava nezadovoljstvo sastavom tog vijeća: *U ovom času dozvolite da u ime svoje i svojih prijatelja izrazim duboko žaljenje što sastav ovog vijeća ne odgovara raspoloženju i željama onog našeg rodoljubnog građanstva koje je na svibanjskim i prosinačkim izborima pod najtežim prilikama izvojevalo onu velebnu i upravo povijesnu pobjedu ujedinjenog hrvatskog naroda. Uvjeren sam da će slobodni izbori koji se čim prije moraju održati, biti pravi odraz raspoloženja Splita i okolice, a pogotovo onih slojeva građanstva koji ovdje nisu u doličnom broju odnosno koji ovdje nisu nikako zastupani*.

raspoloženju onog rodoljubnog, hrvatskog građanstva Splita koje je na Petosvibanjskim i Osmoprosinačkim izborima izvojevalo povijesnu pobjedu nad ugnjetavačima hrvatskog naroda, izrazio svoju bojazan da ovakvo vijeće neće odgovarati velikim zadacima koje mu nameću ova iznimno teška vremena, posebice u rješavanju socijalnih problema, pa pošto se ova moja bojazan pokazala na žalost opravdanom, to ovime dajem ostavku na čast vijećnika odnosno dogradonačelnika Splita. U isto vrijeme ostavku je podnio i gradski vijećnik Andrija Dvornik koji je u istom broju *Novog doba* uz pismo Marina Šegvića objavio kako se sa Šegvićem u potpunosti slaže i solidarizira.[598] Gradski odbor HSS-a odmah je istu večer reagirao isključivši iz HSS-a Marina Šegvića i Andriju Dvornika te su o tome sutra objavili izjavu. [599] Nekoliko dana poslije isključenja Šegvića i Dvornika iz HSS-a javlja se grupacija pod imenom bivše Hrvatske federalističke seljačke stranke te oni javno staju na Šegvićevu i Dvornikovu stranu.[600] Taj je sukob imao i nastavak jer sredinom siječnja 1941. godine odbor Gradske

---

Na ovakav istup donačelnika Šegvića s iznenađenjem su reagirali i načelnik Brkić i donačelnik Ferić. Brkić je rekao da to nije očekivao i da se Šegvić trebao ranije posavjetovati pa bi sve bilo u redu. Naglasio je potporu koje vijeće ima od Mačeka i Šubašića. Ferić je iskazao čuđenje nazivajući Šegvića dugogodišnjim prijateljem. Misli da je Šegvić malo prenaglio i da je trebao upoznati načelnika i vijećnike pa onda davati eventualne izjave. Ferić poziva na zajedništvo i rad na dobro Splita i hrvatskog naroda. Šegvić se potom nadopunjuje *kako je i on za zajedništvo i ne želi neslogu, ali mu je kao malom čovjeku želja da budu u vijeću zastupani svi oni pošteni ljudi iz naroda koji su se borili za slobodu i prava Hrvata*. Sjednica je potom zaključena, no dok su prisutni čekali ministra Šuteja Šegvić je nastavio pojašnjavati svoju izjavu govoreći: *Dozvolite mi, gospodo, da se ponovno vratim na ono što mi je na duši i što sam rekao u izjavi. Računam da smo se svi jednako borili za našu slobodu koju smo izvojevali. U toj velikoj borbi hrvatskog naroda radnici su bili oni koji su se zajedno s nama borili i snosili sve teškoće. Ne zamjerite mi, nemojte krivo shvatiti moju otvorenost. Ja sam uvijek s ljubavlju radio za težaka i radnika, za malog prezrenog i poniženog čovjeka i za socijalnu pravdu. Svi moramo raditi da svi slojevi hrvatskog naroda jednako osjete slobodu i socijalnu pravdu pa i radnici, u prvom redu oni koji su bili s nama. Ako toga ne bude, ja ću se zahvaliti na časti*.
Kao predstavnik radnika organiziranih u HRS-u i gradski vijećnik Šegviću je odgovorio Desimir Jakša: *Svim poštenim radnicima mjesto je samo u redovima HRS-a. Borba je izraz radničke duše i hrvatski radnici koji su u HRS-u znadu da u ovome vijeću izrodima nema mjesta. Mi svjesni radnici nećemo i ne možemo dozvoliti da s nama zajedno sjede oni koji tražeći socijalnu pravdu, rade protiv nas i viču – dolje Maček! Ovakvim radnicima nema mjesta u redovima vijećnika, a još manje u redovima HSS-a. Mi ćemo kao i do sada raditi u duhu i po načelima Stjepana Radića na korist cjelokupnosti hrvatskog naroda, Splita i sela. I socijalna pravda i čovječnost moraju zavladati. U vijeću ima radnika i ljudi koji će znati štititi socijalnu pravdu*. Daljnju raspravu je prekinuo načelnik Brkić. (Novo doba, godina XXIII: broj 111 od 13. svibnja 1940: 6.)

[598] Novo doba, godina XXIII: broj 273 od 18. studenoga 1940: 6.

[599] Novo doba, godina XXIII: broj 274 od 19. studenoga 1940: 6.

[600] *U vezi izjave Marina Šegvića i Andrije Dvornika objavljene u Novom dobu od 18. ov. mj. povodom njihove izjave na položajima u Općini odnosno Gradskom vijeću grada Splita te u vezi priopćenja odbora gradske organizacije HSS-a u Splitu od 19. ov. mj. kojim se spomenuta gospoda isključuju iz HSS-a, mi potpisani u ime svoje i svojih istomišljenika iz bivše Hrvatske federalističke stranke izjavljujemo: da u svemu odobravamo postupak i stajalište naših starih i prokušanih suboraca bivše Hrvatske federalističke stranke Marina Šegvića i Andrije Dvornika, a napose kako potpuno dijelimo njihovo osvjedočenje: da će jedino sveta načela oca hrvatske državne i nacionalne misli dr. Ante Starčevića i velikog sina ovog starodrevnog grada dr. Ante Trumbića riješiti u punom opsegu vjekovne težnje napaćenog hrvatskog naroda za potpunom slobodom i istinskom socijalnom pravdom. Duje Krstulović pok. Andrije, Vicko Tudor, Vicko Šegvić, Dragutin Čulić, Paško Trumbić, Bartul Ozretić, Toma Blažević, Duje Ferić, Josip Čulić pok. Frane, Ante Šegvić pok. Filipa, Lovre Viđak, Vicko Ferić pok. Andrije, Kajo Dvornik, Rudolf Manola, Vicko Viđak pok. Jere, Vicko Ivanišević, Fabjan Mladinić, Krsto Gojun, Vinko Čulić, Luka Marčinko, Pave Šegvić, Miljenko Ružić, Mate Šakić, Josip Pilić i Ante Šegvić* (Novo doba, godina XXIII: broj 278 od 23. studenoga 1940: 6.)

organizacije HSS-a u Splitu daje javno priopćenje u kojem navodi da su jednoglasnim zaključkom svih prisutnih isključeni iz članstva HSS-a u Splitu Duje Krstulović, Vicko Šegvić, Dragutin Čulić, Toma Blažević, Lovre Viđak, Vicko Viđak, Vicko Ivanišević, Kajo Dvornik i Ante Šegvić.[601]

Neposredno nakon istupa bivših članova Hrvatske federalističke seljačke stranke zasjedalo je svih pet splitskih područnih organizacija HSS-a od 25. do 29. studenoga. Na svim sastancima govorilo se o dotadašnjem radu Gradskog odbora HSS-a u Splitu, naglašavala se potreba zajedništva i sloge te su članovi informirani o radu gradske uprave i snabdijevanju grada u teškim ratnim prilikama. Sudjelovati su mogli samo oni s valjanim stranačkim legitimacijama koje je gradski odbor izdavao u mjesecu lipnju. Već na trećem sastanku na Dobrome bila je procjena da je sastancima prisutno oko 85% do 90% članstva.[602] Na drugom sastanku po redu u područnoj organizciji Lučac donesena je jednoglasno i rezolucija vezano za izjave Marina Šegvića i Andrije Dvornika i ostalih koji su im javno pružili potporu u kojoj su oni osuđeni i proglašeni zavedenima.[603] Na sastanku u područnoj organizaciji Grad Veljko Poduje odao je priznanje gradskoj organizaciji HSS-a na njenom požrtvovnom radu te se osvrnuo na one koji su poslije dolaska HSS na vlast *promijenili dres* i ostali na visokim položajima radeći i dalje protivno politici HSS-a. On je pozvao na uklanjanje takvih ističući kako ih je ipak mali broj.[604] Takva primjedba nije se mogla odnositi na odmetnute bivše članove HFSS-a, ali se ona očito koristila kako bi ih se diskreditiralo.

Inače, problem ljudi u javnim službama koji su prije bili pobornici režima, bio je stalno prisutan za cijelo vrijeme postojanja Banovine Hrvatske jer se pritisak za uklanjanje takvih ljudi iz službe povećavao kako je vrijeme odmicalo. Stranačku bazu pokušalo se uvjeravati kako je takvih malo i kako se njihov rad budno prati. Dapače, stranački ljudi su poticani prijaviti bilo kakve nepravilnosti u radu činovnika i javnih službenika. Tako se u okružnici koja je čitana na ovim splitskim područnim sastancima, pozivalo članstvo HSS-a da na svakom mjestu i u svakoj prigodi pazi na rad pojedinih osoba na raznim javnim pozicijama pa da svaki nekorektan korak dojavi gradskoj organizaciji kako bi ona poduzela mjere u cilju ispravljanja nepravdi pojedinim ljudima koje su oni pretrpjeli zbog svog uvjerenja. I na sastanku u Varošu Andrija Luetić kaže

[601] Novo doba, godina XXIV: broj 13 od 14. siječnja 1941: 2.
[602] Novo doba, godina XXIII: broj 278 od 23. studenoga 1940: 7; broj 283 od 29. studenoga 1940: 6.
[603] *Pristaše Hrvatske seljačke stranke članovi mjesne organizacije HSS Lučac sa svog šireg sastanka održanog 26. ov. mj. u dvorani Bratovštine sv. Petra, saslušavši izlaganje funkcionera, kako mjesne tako i gradske organizacije HSS-a, najodlučnije osuđuju zlonamjerne pokušaje zalutalih i zavedenih pojedinaca, potpisnika poznatih izjava u vezi ostavke g. Marina Šegvića i Andrije Dvornika te u cijelosti odobravaju zaključak gradske organizacije HSS-a o isključenju istih*. (Novo doba, godina XXIII: broj 281 od 27. studenoga 1940: 6.)
[604] Novo doba, godina XXIII: broj 282 od 28. studenoga 1940: 6.

da je zlo što se na pojedinim istaknutim mjestima u našim uredima nalaze ljudi koji su do jučer batinali hrvatski narod i zatvarali njegove prave predstavnike.[605] Na sastanku je bio i Paško Kaliterna koji na ranije sastanke nije dolazio.

9.2.3. Sukob Paške Kaliterne i ostalih u splitskom kotaru

Kulminacija otvorenog sukoba koji se vodio kroz tisak nastala je na samom kraju 1940. i početkom 1941. godine zbog reorganizacija mjesnih i općinskih organizacija HSS-a u dijelu splitskog kotara u kojemu je do tada Paško Kaliterna vodio glavnu riječ. Kaliterna je smatrao da se biraju kandidati koji nisu odani politici HSS-a i da se biraju od ljudi koji ne prate politiku HSS-a. Simptomatično je da su kao izaslanici vodstva HSS-a iz Zagreba u prosincu 1940. godine u splitski kotar stigli narodni zastupnici Josip Palaijć i Ilija Sertić kako bi oni reorganizirali organizacije HSS-au splitskom (pod)kotaru broj 2 – općine Muć, Klis, Kaštel Sućurac i Kaštel Lukšić.

Dana 19. prosinca izvršeno je biranje (pod)kotarske organizacije HSS-a Split broj 2 u Prugovu Gornjem gdje su prisustvovali svi predsjednici i tajnici mjesnih organizacija općina Muć, Klis, Kaštel Sućurac i Kaštel Lukšić. Za predsjednika (pod)kotarske organizacije je izabran načelnik općine Muć Mate Bašić, za potpredsjednika donačelnik općine Klis Stipe Glavina, za tajnika općinski činovnik općine Kaštel Sućurac Zvonimir Pavelin i za blagajnika Špiro Milin iz Kaštel Lukšića. Izbori su provedeni u redu i miru, a sve je provedeno u prisustvu narodnih zastupnika Pelajića i Sertića.[606] U svome izvještaju od 31. prosinca upućenom kabinetu bana Banovine Hrvatske na temu reorganizacije HSS-a u splitskom kotaru splitski kotarski načelnik detaljno opisuje što se tijekom te reorganizacije odvijalo. prvo je 13. prosinca izvršena reorganizacija HSS-a u selima kliške općine i to u Dugopolju, Kotlenicama i Konjskom te potom 14. prosinca u Klisu i Klis Kosi.[607] U posljednjoj općinskoj organizaciji HSS-a Klis za predsjednika izabran općinski donačelnik Stipe Glavina, a za tajnika općinski vijećnik Stipan Plazibat. Tijekom tih reorganizacija nije došlo do nikakvih nesporazuma. Na kraju je 19. prosinca izabrano vodstvo (pod)kotarske organizacije HSS-a Split broj 2.

---

[605] Novo doba, godina XXIII: broj 280 od 26. studenoga 1940: 6; broj 284 od 30. studenoga 1940: 6.

[606] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1146, *Sresko načelstvo izvještava o reorganizaciji HSS u splitskom kotaru*, Split, 1941.; Novo doba, godina XXIII: broj 303 od 20. prosinca 1940: 6.

[607] U Dugopolju je za predsjednika mjesne organizacije uz prisustvo 200 osoba izabran načelnik kliške općine Zvonimir Rogošić, a za tajnika općinski vijećnik Stipan Plazibat. U Kotlenicama je za predsjednika mjesne organizacije uz prisustvo 70 osoba izabran seoski starješina Marko Tukić, a za tajnika općinski vijećnik Jakov Vladović. U Konjskom je za predsjednika mjesne organizacije uz prisustvo 70 osoba izabran Jozo Čapkun. U Klis Kosi za predsjednika mjesne organizacije uz prisustvo 100 osoba izabran je Petar Uvodić, a za tajnika Martin Uvodić. U Klisu je za predsjednika mjesne organizacije izabran općinski donačelnik Stipe Glavina, a za tajnika član općinske uprave Ante Smodlaka. (HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1146, *Sresko načelstvo izvještava o reorganizaciji HSS u splitskom kotaru*, Split, 1941.)

Od 8. do 16. prosinca izvršena je reorganizacija mjesnih i općinske organizacije HSS-a u općini Muć koja ima 21 selo od kojih je nova uprava birana u 15 sela (u selima Prugovo Donje, Prugovo Gornje, Broćanac Veliki, Broćanac Mali i Bračević ostala je ista uprava HSS-a). U općinsku organizaciju HSS-a općine Muć izabran je za predsjednika Filip Ninčević iz Bračevića, a za dopredsjednika Andrija Kalinić iz Prugova. Svugdje su bili prisutni i narodni zastupnici Pelajić i Sertić te su bili srdačno primljeni. Na mjesnim i općinskim izborima za biranje novih uprava HSS-a narod se odazvao u visokom postotku od 90%. Svuda je vladao red i mir bez najmanjeg incidenta. Na području općina Kaštel Sućurac, Kaštel Lukšić i Kaštel Novi reorganizacija je izvršena od 16. do 19. prosinca.

Dana 17. prosinca održana je sjednica pred narodnim zastupnicima Pelajićem i Sertićem u Kaštel Gomilici kojoj je prisustvovalo oko 50 osoba, a na kojoj su zastupnici predložili prisutnima mogućnost reorganizacije njihove uprave HSS-a na što oni nisu pristali već su i dalje zadržali staru upravu. Istog dana poslije podne zastupnici su održali sjednicu u Kaštel Sućurcu kojoj je prisustvovalo oko 300 osoba od kojih je samo troje pristalo na predloženu mogućnost od zastupnika da smijene svoju upravu HSS-a, a svi su ostali bili za to da ostane dotadašnja uprava pa tako nije ni došlo do reorganizacije. U Kaštel Kambelovcu održana je sjednica isto 17. prosinca u prostorijama Hrvatske seljačke čitaonice kojoj je prisustvovalo oko 150 osoba. I na toj sjednici zastupnici su iznijeli mogućnost mijenjanja stare uprave, ali na taj prijedlog nitko nije pristao tako da je i dalje ostala stara uprava (samo je tajnik Klement Bedalov podnio ostavku). I u Kaštel Lukšiću održana je sjednica 19. prosinca u prostorijama Seljačke sloge kojoj je prisustvovalo oko 100 osoba i na kojoj su sami članovi dotadašnje uprave HSS-a predložili smjenu što je prihvaćeno osim smjene dotadašnjih tajnika Špira Milina i blagajnika Marina Biliškova, obadvojice iz Kaštel Lukšića. U Donjim Kaštelima gdje su također bili došli narodni zastupnici nije bilo promjene uprave. Svugdje je na sastancima vladao red i mir, a bitno je primijetiti brojnost članova odnosno pristaša koji sudjeluju na sastancima. Očekivan slijed događaja trebao je biti učvršćivanje stranačkih organizacija i napredak u političkom radu. Međutim splitski kotarski načelnik dalje piše kako po mišljenju Paške Kaliterne nove uprave mjesnih i općinskih organizacija (pod)kotarske organizacije Split broj 2 nisu dobro izabrane i ljudi u njih izabrani nisu prave pristaše HSS-a niti su birani od pravih pristaša HSS-a te nije isključio mogućnost trzavica između pristaša novih uprava i pristaša Paške Kaliterne. U prilog svojoj tvrdni kotarski načelnik je priložio već javno objavljene izjave Paške Kaliterne i Općinske organizacije HSS-a u Klisu iz *Novog doba*. Također napominje da kotarskom

načelništvu nitko nije prijavio nijedan sastanak.[608] Ipak iznenađujuće je bilo što su izbori za upravu (pod)kotarske organizacije HSS-a Split broj 2 održani prije nego su izabrane nove ili potvrđene stare mjesne i općinske organizacije HSS-a u mućkoj i kaštelanskim općinama. Također pitanje članstva koje ima pravo glasa u mjesnim organizacijama nije uopće uređeno (kao npr. u splitskoj gradskoj organizaciji), nego pravo birati imaju svi koji se na sastanku pojave pa su ti sastanci zapravo narodni zborovi za pojedina mjesta. Poslije tako izabrane uprave mjesnih organizacija biraju svoju općinsku upravu, tj. općinska se uprava bira delegirano od samo pojedinih članova HSS-a, a ne od svih članova ili pristaša na širem narodnom skupu.

Reagirajući odmah na provođenje reorganizacije HSS-a u dijelu splitskog kotara oglasio se 21. prosinca priopćenjem Paško Kaliterna u *Novom dobu* u ime kotarske organizacije HSS-a u gdje je demantirao ranije objavljene informacije vezano za reorganizaciju (pod)kotarske organizacije 2 kao krivu i izdanu od neovlaštenih osoba te proziva tom prilikom izabrane stranačke dužnosnike kao disidente HSS-a ili pobornike režima. Njihov izbor proglašava nevažećim, a dotadašnje odbore i uprave HSS-a poziva da nastave vršiti svoju funkciju. Kaliterna je odmah reagirao ne priznajući nove uprave koje su izabrane pod nadzorom Palajića i Serića. Njih dvojicu smatra neupućenima, ali ne dovodi u pitanje njihov legalitet, već ističe da su naknadno opozvani. Naglasak stavlja na ljude koji su izabrani i na ljude koji su birali, a sve u ime i ispred HSS-a. Kaliterna naglašava da su izbrani pobornici bivših režima i disidenti HSS-a te da su ih takvi i birali. On javno poništava njihov izbor, daje legitimitet starim odborima i najavljuje nove unutarstranačke izbore s novim stranačkim vizitatorom narodnim zastupnikom Tomom Vojkovićem.[609]

---

[608] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1146, *Sresko načelstvo izvještava o reorganizaciji HSS u splitskom kotaru*, Split, 1941.

[609] *U posljednje vrijeme obilazili su zastupnici HSS-a splitski kotar u svrhu vršenja reorganizacije. Kako su ovi zastupnici bili neobaviješteni u pogledu ljudi s kojima imaju doći u doticaj, dogodilo se na mnogo mjesta da su u odbore bili izabrani mnogi ljudi koji s HSS-om nemaju ništa zajedničkoga. Tako je u Dugopolju izabran bivši član JNS-a Rogošić, u Klisu poznati vječni disident HSS-a Stipe Glavina, itd. Do ovih je izbora došlo radi toga jer su nove odbore birali ljudi koji uopće nisu članovi HSS-a, a mnogi od njih su aktivno podupirali sve protuhrvatske režime. Na ovaj način je došlo do izbora Kotarske organizacije HSS-a o kojemu je bila jučer obavijest. Pravi pristaše HSS-a podnijeli su vodstvu HSS-a energičan protest radi ovakvog rada pa je vodstvo HSS-a opozvalo spomenute zastupnike te javilo narodnom zastupniku Paški Kaliterni da će nakon božićnih praznika doći u splitski kotar hrvatski narodni zastupnik Vojković koji će sve stvari staviti na pravo mjesto te izbore novih odbora provesti samo s pravim pristašama HSS-a koji se nikad i ni u jednoj prilici nisu iznevjerili ideologiji braće Radić. Obavještavaju se stoga pristaše HSS-a iz kotara Split 2 (općine Klis, Muć, Kaštel Sućurac i Kaštel Lukšić) da će do ponovne reorganizacije funkcije i dalje vršiti odbornici starih odbora koji jedini imaju prava govoriti u ime HSS-a te da se u slučaju potrebe samo na njih obraćaju. Proizvoljno izabrani odbori nemaju nikakve stvarne vrijednosti jer su izabrani ne preko pristaša HSS-a, nego preko ljudi koji su do jučer pripadali svim protuhrvatskim strankama. Ovim se upozoravaju pristaše HSS-a da im ne nasjedaju. Hrvatski narodni zastupnik Paško Kaliterna* (Novo doba, godina XXIII: broj 304 od 21. prosinca 1940: 6.)

Prozvani Kaliterni nisu ostali dužni pa je tako u *Novom dobu* 27. prosinca objavljena izjava u ime mjesne organizacije HSS-a u Klisu (novoizabrane) u kojoj se brani izabrani predsjednik Stipe Glavina koji je *u svoju kuću primao blagopokojnog učitelja Stjepana Radića te njemu i njegovoj nauci ostao uvijek dosljedan, a kroz čitavo vrijeme diktature bio glavnim nositeljem narodne volje u borbi za hrvatska i seljačka prava te narod neprekidno držao na okupu.* Poslana je poruka da se oni ne boje novih izbora jer bi oni u tom slučaju dobili još više glasova, a Kaliterna je optužen da se okružio *onima koji su 1935. i 1938. godine glasovali za protuhrvatske kandidate i bili kroz cijelo vrijeme diktature najljući protivnici HSS-a te pristaše svakog protunarodnog režima*.[610] Izjavu je u ime kliške organizacije potpisao potpredsjednik Jozo Boban, a tim su činom razbuktali javnu polemiku koja je HSS-u u splitskom kotaru nanosila štetu.

Na samom početku 1941. godine *Novo doba* je kronološki navelo sva priopćenja i izjave vezane za HSS-ovu izbornu problematiku te su prenijeli iz glavnog glasila HSS-a *Seljačkog doma* službeno priopćenje povodom izbora uprave (pod)kotarske organizacije broj 2 splitskog kotara u kojem je dano za pravo izabranim stranačkim dužnosnicima pod vodstvom zastupnika Palajića i Sertića te je najavljena na isti način i reorganizacija splitskih (pod)kotarskih organizacija broj 1 i 3.[611] Bio je to izravan udarac na Pašku Kaliternu premda u potpisu izjave iz *Seljačkog doma* ne stoji ničije ime, nego se ona pozivala na vodstvo stranke. Kaliterna je tako dobio karakteristike svadljivca koji smeta razvoju HSS-a iz svojih sebičnih razloga, ali on nije odustajao što upućuje na to da je i on imao određene kontakte s vodstvom ili s nekim iz vodstva stranke u Zagrebu koji su njemu davali za pravo (a imao je najizravnije dugogodišnje kontakte s vodstvom u Zagrebu kao višegodišnji predstavnik Splita, splitskog kotara i Dalmacije).

Također se nakon svega, bez obzira na priopćenje u *Seljačkom domu*, javio još jedan sudionik rasprave. Bio je to član uprave mjesne organizacije HSS-a na Klisu Jozo Pleština (Kaliternin

[610] Novo doba, godina XXIII: broj 308 od 27. prosinca 1940: 6.

[611] *Sada je Seljački dom, glavno glasilo HSS-a, u broju od 1. siječnja presjekao ovu diskusiju sljedećom službenom izjavom vodstva stranke: Obaviještena je reorganizacija mjesnih, općinskih i kotarske organizacije na području druge kotarske organizacije HSS-a kotara splitskog. Kotar splitski radi svoje velike rasprostranjenosti i velikoga broja pučanstva razdijeljen je na tri kotarske organizacije. Za sada je obavljen reorganizacijski posao samo na području organizacije broj 2. Taj je posao bio povjeren narodnim zastupnicima Pelajiću i Sertiću koji su ga zdušno obavili. U svom radu naišli su oni na mnogo neprilika. Dogodilo se čak i to da je jedan gospodin u splitskim novinama, premda za to nije bio ovlašten, dao u ime vodstva stranke izjavu kako tobože vodstvo stranke ne odobrava rad narodnih zastupnika Palajića i Sertića i kako ih je opozvalo prije nego li su dovršili posao. Svoj posao završili su ti zastupnici izborom odbora druge kotarske organizacije splitske koja će organizacija od sada, kao i sve ostale kotarske organizacije HSS-a, stajati u izravnoj vezi s tajništvom stranke u Zagrebu. Isto će tako biti i s prvom i s trećom kotarskom organizacijom splitskom kada budu obnovljene.* (Novo doba, godina XXIV: broj 2 od 2. siječnja 1941: 7.)

pobornik) koji je stao u obranu Paške Kaliterne i oštro napao potpredsjednika mjesne organizacije HSS-a na Klisu Jozu Bobana. Njegova je izjava objavljena također u *Novom dobu* čije se uredništvo na početku te izjave ogradilo kako je nastojalo prekinuti diskusiju haesesovaca: *...jer smatramo da nije dobro da se ovako pred javnošću izmjenično sramote ljudi iste hrvatske stranke koja mnogo naglašava potrebu sloge i jedinstva*. I oni su bili svjesni koliku se štetu nanosi javnim sukobom ne samo HSS-u, nego i tadašnjoj Banovini Hrvatskoj. Ipak, kako kažu, *nakon dugotrajnog inzistiranja, pače i s više strana da tu izjavu donesemo, mi je donosimo.* [612] U toj je izjavi Pleština nazivao Bobana *bijednim potpisnikom* te je i njega i Glavinu svrstao u prevrtljivce koji su gledali samo svoj osobni interes.[613]

Time je potvrđeno da je članstvo HSS-a bilo između sebe podijeljeno na *ispravne i neispravne članove* i da nisu bili jasno određeni kriteriji u procesu unutarstranačkih izbora što je dovodilo do sukoba i oštrih međusobnih napada. U Klisu je to najsnažnije dolazilo do izražaja. Stranački kliški sukob imao je još jedan nastavak jer je Paško Kaliterna 2. veljače 1941. godine na Klisu održao novu izbornu skupštinu na kojoj je birana nova mjesna i općinska organizacija HSS-a na Klisu. Skupština je održana u gostioni Petra Valenta, a bilo je prisutno oko 130 članova.[614]

Očito Paško Kaliterna nije popuštao. Do kraja je inzistirao na drugim ljudima i nije priznavao reorganizaciju napravljenu u dijelu splitskog kotara u prosincu. Kliška podjela HSS-a kao i u ostalim dijelovima splitskoga kotara nije imala daljnji nastavak jer će se HSS uskoro u ratnom vihoru potpuno i nepovratno raslojiti.

---

[612] Novo doba, godina XXIV: broj 10 od 11. siječnja 1941: 6.

[613] *...Bijedni potpisnik od drugoga sastavljene izjave, za vrijeme poznatog, ali ne po dobru, režima JNS perjanice Jure Ivišića i po njegovom dekretu, bio je pobirač taksa na vino, što se u selu smatralo najpoželjnijim poslom. Boban se valjda dobro sjeća što je pred samih par dana govorio o gospodinu Glavini, a sada govori sasvim obratno te tako rovari na svakome jasan način kad kaže da je Stipe Glavina ostao dosljedan nauci pok. Stjepana Radića i HSS-a... Paško Kaliterna oslanjao se uvijek samo na one ljude koji nisu nikada gledali svoj osobni interes te koji su i svoj goli život stavljali na kocku kada je to tražila HSS, što uostalom mogu posvjedočiti svi ispravni pristaše HSS-a splitskog kotara, a što je glavno – krivično-politički registri kotarskog načelništva... Ja i svi pravi pristaše HSS-a u općini kliškoj jedva ćemo dočekati čas ponovne reorganizacije da potpuno raskrinkaju Glavinu o kojem je meni ispod časti govoriti jer bi o njemu mnogo bolje mogli kazivati razni Uzunovići, Živkovići, Jeftići, Gjirlići i slični koji su ostali u neizbrisivoj uspomeni kod svih čestitih Hrvata...* (Novo doba, godina XXIV: broj 10 od 11. siječnja 1941: 6.)

[614] U upravu mjesne organizacije HSS-a na Klisu izabran je kao predsjednik Stipe Mihaljević, kao dopredsjednik Nikola Perić, kao tajnik Jerko Perković, kao blagajnik Jozo Radić te kao članovi uprave Petar Valenta, Slavko Radić, Jozo Pleština i Stipe Gizdić (svi iz Klisa). U općinsku organizaciju HSS-a općine Klis izabran je kao predsjednik isto Stipe Mihaljević, kao potpredsjednik Ante Čavkun iz Konjskog i kao tajnik Bartul Balić iz Dugopolja. (HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1146, *Sresko načelstvo izvještava o reorganizaciji HSS u splitskom kotaru*, Split, 1941.)

10. SELJAČKA SLOGA U DALMACIJI OD 1935. GODINE

Seljačka sloga je bila kulturno-prosvjetno društvo Hrvatske seljačke stranke osnovana 11. listopada 1925. godine u Zagrebu. Bila je utemeljena s namjerom da se kulturno-prosvjetni rad na hrvatskom selu objedini unutar jedne udruge te je ponajviše skrbila o unaprjeđenju i promicanju seljačke kulture, suzbijanju nepismenosti te osnivanju knjižnica i čitaonica, poticanju rada kulturno-umjetničkih društava (pjevačkih i tamburaških zborova, glumačkih družina), organiziranju folklornih smotri i osnivanju sudova za rješavanje sporova među seljacima (sudovi dobrih ljudi). Za Šestosiječanjske diktature od 1929. godine društvo je prestalo djelovati, a ponovno je bilo obnovljeno 10. studenoga 1935. godine. Njegov glavni osnivač, a nakon obnove rada 1935. – 1941. i službeni predsjednik društva, bio je Rudolf Herceg.[615]

Unatoč zaprekama, pritiscima, prekidu u radu i tome da je na kraju (sve zajedno) djelovala nepunih devet godina, Seljačka sloga je od 1925. do 1941. imala ogranke u više od 1.200 sela u svim krajevima gdje su živjeli Hrvati, a prema procjeni Središnjice, početkom 1939. godine imala je oko 45.000 članova. U svakom slučaju bogatstvo djelatnosti i brojnost članstva došli su do te razine da je Središnjica Seljačke sloge 1939. i 1940. godine organizirala *prosvjetne sabore* (kongrese) u Zagrebu na kojima su predstavnici ogranaka dobili priliku raspravljati o svojim postignućima kao i problemima. Također je držano i 13 pokrajinskih sabora, koji su okupili oko 3.000 seljaka i seljakinja, a riječ je bila o ljudima koji su se bili angažirali i već su imali iskustva u kulturno-prosvjetnom radu. U Središnjici su težili tomu da jednog dana svako selo ima svoj ogranak u kojem bi se odvijao ukupan prosvjetni, kulturni i društveni život sela.[616]

Uz Rudolfa Hercega osnivači Seljačke sloge bili su Josip Predavec, August Košutić, Josip Torbar, Ivan Robić, Juraj Antolić, Ivo Šarinić, Josip Ljubić, Mato Domović i drugi. Seljačka sloga održala je 16. veljače 1930. godine svoju godišnju skupštinu na kojoj je zbog tadašnjih političkih prilika provedena likvidacija društva. Na toj skupštini izabran je poseban odbor od trojice članova (Rudolf Herceg, Josip Ljubić, Božidar Magovac) sa zadaćom da u prikladno vrijeme obnovi djelovanje društva ili da ga potpuno likvidira.[617] U Zagrebu je tako nakon pet godina slijedom novih okolnosti 10. studenoga 1935. godine održana izvanredna skupština Seljačke sloge na kojoj je bilo jednoglasno odlučeno da Seljačka sloga obnovi svoj rad.[618]

---

[615] Hrvatska enciklopedija 8, 2007: 678.
[616] LEČEK, 2006:93.
[617] Novo doba, godina XVIII: broj 233 od 5. listopada 1935: 7.
[618] Prigodom obnove rada Seljačke sloge Vladko Maček napisao je u listu *Seljački svijet* članak *Kulturni rad i politička borba* gdje je opisao smjernice budućeg rada Seljačke sloge naglasivši kako ona ne služi za politički, nego prosvjetni i gospodarski rad. (Novo doba, godina XVIII: broj 221 od 21. rujna 1935: 6.)

U fokusu nastojanja splitske HSS-a, kao i HSS-a u Dalmaciji, bilo je od početka prosvjetno-kulturno, ali i političko uzdizanje članstva pa je nedugo nakon konstituiranja organizacije još 1926. godine bilo osnovano *Prosvjetno društvo Seljačka sloga* koja je priređivala predavanja, razne tečajeve (posebice one za nepismene), posuđivane su knjige (bila je rano formirana i bogata knjižnica).

Krajem 1929. godine donesen je zakon po kojem su tečajevi za nepismene dobili status narodnih škola pa su ih od tada mogle držati samo službene osobe, učitelji i učiteljice, znači državni službenici i to u školama po odobrenim programima i pod strogom kontrolom najviših državnih vlasti. Privatna inicijativa u koju su ubrojena društva poput Seljačke sloge mogla su tek pomagati i to samo *u skladu s nastojanjem državnih vlasti i ustanova da se spriječi štetan paralelizam djelovanja, da se uklone sukobi gdje postoje i da se ujedine ustanove s istim zadacima gdje god je to potrebno i od koristi*.[619] Kasnije je objašnjeno da se njihova uloga svodi na financijsku pomoć. Prema zakonu od 5. prosinca 1929. godine država je preuzimala punu brigu za nepismene, propisala je popisivanje svih nepismenih do 25 godina starosti i organiziranje tečajeva za njih (samo tamo gdje se prijavi najmanje 15 dragovoljnih polaznika). Na tečajeve se nisu trebali upisivati svi nepismeni, nego prema mogućnostima. Čim se objasnilo da zakon nikoga ne prisiljava, tečajevi su pali u zaborav. Stvarne mogućnosti vođenja kampanje opismenjavanja otvorile su se tek 1930-tih godina kad je obnovom političkog života obnovljena i Seljačka sloga koja je uspjela organizirati prvu masovnu nacionalnu kampanju opismenjavanja. Zamah te akcije još je dojmljiviji jer je nisu vodila državna tijela, nego oporbena politička stranka koja je tada uspješno stvarala svojevrsnu *državu u državi* i zahvaljujući tome uspjela je pokrenuti masu stanovništva prema ostvarenju svojih političkih, gospodarskih i kulturnih ciljeva. Dodatnu je pomoć HSS dobila stvaranjem Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. godine kad se prvi put našla u prilici svoje projekte ostvariti s vladajućeg, a ne više oporbenog položaja. Zakoni su tada bili na strani Seljačke sloge pa je uz široke zamisli o održavanju seljačke kulture, dio napora išao i za pomaganjem kampanje opismenjavanja. Nova je vlast stala na stranu praktično privatne inicijative (koje se beogradska toliko bojala) i u želji da to žalosno stanje svede na što manju mjeru pobrinula se ne samo da ne koči birokratskim odredbama, nego i pružiti obilnu pomoć državnih institucija. Pomoglo je to i što je odjelnim predstojnikom za prosvjetu imenovan Izidor Škorjač – jedan od vodećih djelatnika Seljačke sloge, urednik njezinih glasila i osoba neraskidivo povezana s njenim radom. Odmah

[619] LEČEK, 2003: 293.

je objavljena naredba o tečajevima kojim se postojeći zakon iz 1929. godine samo dopunio time da poučavati mogu i drugi pismeni ljudi koji su to voljni i sposobni raditi. Banska je vlada obećala i nagradu onima koji će poučavati. Obvezu pomaganja kampanje dobili su i školski službenici (nadzornici, upravitelji škola), a pomoć su im bili dužni pružiti seoski načelnici i načelnici gradova. Kao priručnik tada je prihvaćena Hercegova Abecedarka (za srpsko stanovništvo Bukvar Pere Mihajlovića te posebna Početnica za muslimane). Ban Šubašić pozvao je upravne činovnike da pomognu kampanju potičući ih u okružnici da nepismene koje susreću na radnim mjestima, upućuju školskim nadzornicima koji bi ih trebali nagovoriti da se dragovoljno uključe u rad tečajeva.[620]

Pismenost odnosno bespismenost te broj školskih ustanova i njihova rasprostranjenost jasan su odraz razvijenosti društva i njegovih razvojnih potencijala. U tom smislu prostor Dalmacije je na početku 20. stoljeća u iznimno nepovoljnoj i teškoj situaciji. Tako je po popisu stanovništva iz 1910. godine u Dalmaciji bilo samo 22% pismenog stanovništva.[621] U prvim godinama nove države Kraljevine SHS školstvo i prosvjeta zadržali su naslijeđene organizacijske oblike na osnovi prijašnjih školskih zakona i propisa koji su vrijedili prije ujedinjenja, tj. pod upravom Austrije u Dalmaciji. Premda je 5. prosinca 1929. godine izglasan *Zakon o narodnim školama* po kojem je uvedena osmogodišnja osnovna škola, a bila je obvezna i besplatna, ovaj se zakon nije provodio na cijelom području Kraljevine Jugoslavije. Uglavnom se i dalje ostalo na *narodnoj školi*, a to znači četverorazrednoj osnovnoj školi.[622] Ipak u razdoblju između dva svjetska rata pismenost stanovništva se povećavala što je izravna posljedica širenja školske mreže i povećavanja broja učitelja. Svaki je kotar imao veći broj narodnih (osnovnih) škola, a veći i značajniji centri imali su više vrsta srednjih škola (ili neke od njih): gimnaziju (realnu i klasičnu), građansku školu, učiteljsku školu, zanatsku školu (raznih usmjerenja), stručnu, produžne (šegrtne) škole...

Tablica 11: Narodne škole u Dalmaciji šk. g. 1939./1940.

KOTARI	STANOVNICI	ŠKOLE	ODJELI	UČITELJI	OBVEZNICI	POLAZNICI	NEPOLAZNICI
Otoci	83.073	99	238	240	10.304	9.259	1.045
Primorje	273.257	242	609	587	33.777	29.776	4.001
Zagora	222.966	159	333	299	19.574	16.355	3.219
Ukupno	**579.296**	**500**	**1.180**	**1126**	**63.655**	**55.390**	**8.265**

[620] LEČEK, 2003: 293-294.
[621] ALFIREVIĆ, 2004: 753.
[622] ZANINOVIĆ, 2004: 709.

Broj narodnih (četverogodišnjih) škola po pojedinim kotarima u 30-tim godinama 20. stoljeća čini se na prvi pogled zadovoljavajući, ali je još ostalo dosta mjesta koja nisu imala svoju školu.[623]

Međutim pravi se nedostatci obrazovnog sustava uočavaju kad se pogleda broj učitelja i broj učenika po razrednim odjelima. Broj je učitelja iznimno mali u odnosu na broj učenika (u cijeloj Dalmaciji 1 učitelj na 49 učenika). Isto tako još je velik broj djece koja ne pohađaju nastavu (u kotaru Sinj to je 18.67%).[624]

Od ukupno 63.655 školskih obveznika u cijeloj Dalmaciji narodnu (osnovnu) školu pohađa 55.390 učenika ili 87.01% učenika, a nepolaznika je 8.265 ili 12.99%. Mnoga mjesta u Dalmaciji, pogotovo u Dalmatinskoj zagori, nisu ni imala škole tako da djeca iz tih mjesta nisu ni bila u mogućnosti školovati se. Tome je pridonosio i mentalitet seljaka po kojem se smatralo kako škola nije potrebna i kako se živi od zemlje i fizičkog rada. Jasno se vidi da učenici koji pohađaju narodnu (osnovnu) školu nastavu prate u pretrpanim razrednim odjelima (u dalmatinskom prosjeku po 47 učenika).[625]

Državnih srednjih škola za vrijeme prve jugoslavenske države u Dalmaciji bilo je 24 s 1.873 upisana učenika: jedna srednja tehnička škola, tri trgovačke akademije, dvije srednje škole glazbenog smjera i nekoliko obrtničkih škola. Pored toga na dvije se nastavničke škole obrazovao 531 budući učitelj, a dodatno je na području Dalmacije djelovalo sedam državnih gimnazija i četiri privatne gimnazije koje je ukupno pohađalo 5.228 učenika.[626]

Po popisu stanovništva iz 1931. godine u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji u populaciji od 10 godina starosti naviše, koja je brojala 9.882.547 stanovnika, bilo je 4.408.471 nepismenih stanovnika ili 44.60%. U cijeloj Primorskoj banovini taj je postotak iznosio 52% (324.560 nepismenih od 624.047 stanovnika starijih od 10 godina života). Gledano izdvojeno u Dalmaciji (koja je administrativno pripadala Primorskoj banovini) broj nepismenih je iznosio 202.164 ili 49.48% od ukupnog broja od 407.719 stanovnika iznad 10 godine života.

[623] Na području Cetinske krajine prije početka Drugog svjetskog rata u 23 sela djeca nisu pohađala osnovnu školu. (ZANINOVIĆ, 2004: 710.)
[624] *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, 1940: 44-45 i 330-339.
[625] Pismenost i školovanost stanovništva dovodi se u izravnu vezu s veličinom naselja u kojem ljudi žive. Uočljiva je tendencija da udjeli pismenog stanovništva rastu s veličinom naselja, odnosno da manja naselja imaju veći broj nepismenih. Isto su tako pismenost i školovanost stanovništva povezani s nadmorskom visinom naselja pa je pismenost viša u naseljima niže nadmorske visine i obratno. (KORENČIĆ, 1979: 45 i 47.)
[626] JAKIR, 2018: 225.

Tablica 12: Pismenost stanovništva u Dalmaciji 1931. godine – otočni, primorski i zagorski kotari (ukupno)

PISMENOST STANOVNIŠTVA PO POPISU IZ 1931.GODINE							
DALMATINSKI KOTARI	PISMENI			NEPISMENI			UKUPNO STANOVNIKA OD 10 G. NAVIŠE
	MUŠKO	ŽENSKO	UKUPNO	MUŠKO	ŽENSKO	UKUPNO	
Otoci	22.154	23.135	45.289	4.630	12.260	16.890	62.179
Primorje	64.376	46.806	111.182	28.881	54.752	83.633	194.815
Zagora	34.790	14.294	49.084	38.833	62.808	101.641	150.725
Ukupno	**121.320**	**84.235**	**205.555**	**72.334**	**129.820**	**202.164**	**407.719**

U samoj Dalmaciji u suodnosu njena tri areala (otočni, primorski i zagorski) velika je bila razlika u pismenosti stanovništva. U četiri otočna kotara nepismenih je 27.16% stanovnika (16.890 od 62.179 stanovnika koji su imali više od 10 godina), u primorju je nepismenih 42.92% (83.633 od 194.815 stanovnika koji su imali više od 10 godina), a u Dalmatinskoj zagori broj nepismenog stanovništva raste do 67.43% (101.641 od 150.725 stanovnika koji su imali više od 10 godina) što je u usporedbi s otočnim i primorskim kotarima puno više. Također je ogroman nesrazmjer u pismenosti muškaraca i žena. U sva tri dalmatinska areala broj nepismenih žena bio je puno veći od broja nepismenih muškaraca. Na području cijele Dalmacije taj je omjer bio 72.334 nepismena muškarca i 129.820 nepismenih žena, što znači da je u Dalmaciji od svih nepismenih bilo 35.77% muškaraca i 64.23% žena.[627] Broj opismenjenoga stanovništva (koje je znalo ili čitati ili pisati ili obadvoje) se povećavao, ali ipak presporo tako da je bespismeni dio populacije još bio jako velik ili u većini.

Osim opismenjavanja stanovništva Seljačka sloga je razvila još čitav niz aktivnosti, a cilj je bio probuditi seljaštvo za kulturno-prosvjetni rad što je imalo i svoju političku pozadinu: izlazilo je iz temeljne postavke seljačkog pokreta kako od seljaka treba napraviti subjekt, tj. onoga koji će imati aktivnu ulogu kako u politici, tako u kulturi i umjetnosti. Ne začuđuje stoga i isprepletanje rada Seljačke sloge i političkih organizacija HSS-a. Rad i djelovanje Seljačke sloge maksimalno se raširio te je obuhvaćao organiziranje tečajeva za nepismene, rad u večernjim zimskim

[627] *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga 3, 1938: 68-73.

školama, organizaciju i djelovanje rada knjižnica i čitaonica, organiziranje zajedničkih čitanja temeljnih djela *seljačkog nauka*, poticanje seljačke književnosti, organiziranje i djelovanje kazališnih (diletantskih) skupina, organiziranje i djelovanje zborova (pjevačkih i tamburaških), organiziranje zabava, osnivanje i rad sudova dobrih i poštenih ljudi, osnivanje zadruga te druge dobrotvorne akcije.[628]

Predsjednik Seljačke sloge dvadesetih godina u Splitu je bio Luka Borovčić, a kad je 1935. godine Sloga obnovila rad pod punim imenom *Hrvatsko seljačko, prosvjetno i dobrotvorno društvo Seljačka sloga*, povjerenik je postao kratko Karlo Krstulović, a potom sve do rata Ivo Čulić. Za Dalmaciju je imenovano povjereništvo sa sjedištem u Splitu, a pristaše cjelokupnog *Seljačkog pokreta* pozvani su da se za upute za osnutak Seljačke sloge pisanim putem obrate Ivi Čuliću ili osobno stranačkim dužnosnicima u splitskim stranačkim prostorijama. Također su pristaše upućeni čitati glasilo Seljačke sloge Seljački svijet u kojem su objavljene upute za obnovu i osnivanje ogranaka Seljačke sloge.[629]

10.1. Obnova djelovanja i rad Seljačke sloge od 1935. godine do uspostave Banovine Hrvatske

Krajem 1935. godine i početkom 1936. godine u Dalmaciji je došlo do zamaha u obnovi organizacija i djelovanja Seljačke sloge za što su se koristile pojedine obljetnice poput obilježavanja smrti Matije Gubca i Antuna Radića (obe u veljači). Vodstvo HSS-a je poticalo obilježavanje tih obljetnica osnivanjem i obnavljanjem ogranaka Seljačke sloge te se pri tome isticala svrha djelovanja Seljačke sloge. Osnovno je nastojanje bilo emancipirati seljaka od neseljačkih utjecaja i organizirati ga za borbu protiv krize njegovim vlastitim seljačkim sredstvima i resursima. Tzv. glavni radni odnosno stručni odbori Seljačke sloge pojedinih ogranaka ujedno su bili i odbori za obranu od krize. Ti odbori su vijećali o tome kako će se seljak obraniti od neprilika koje mu donosi kriza. Sve je bilo usmjereno k tome da se artikulira i kontrolira proizvodnja na selu. Ta su nastojanja usmjerena uglavnom na to da se stvori samodostatnost proizvodnje na selu. Pri tome su imali geslo: *Gospodarstvo u prvom redu za potrebe sela, a tek onda za trgovinu*. Prema tome seljak je, po tom shvaćanju, trebao proizvoditi samo ono što mu je trebalo u njegovom gospodarstvu. Nije trebao proizvoditi neke živežne namirnice u većoj količini dok pri tome neke stvari neophodno potrebne za gospodarstvo i život uopće nije proizvodio. Prodajući višak svojih poljoprivrednih proizvoda, seljak je morao kupovati druge potrebne stvari za svoje gospodarstvo i svoj život. Međutim, padom cijena

[628] LEČEK, 2002: 212-228.
[629] Novo doba, godina XVIII: broj 221 od 21. rujna 1935: 5.

živežnih namirnica seljaku je bilo gotovo onemogućeno da se opskrbi s tzv. gradskom, odnosno tvorničkom robom. Ideja Seljačke sloge je bila izvršiti preorijentaciju same proizvodnje unutar jednoga seljačkog gospodarstva. Seljak je trebao sam sebi praviti opanke, odijela te saditi tzv. industrijsko bilje (od kojih bi dobio potreban materijal za izradu tekstila). Prepušteno je pojedinim ograncima Seljačke sloge da oni sami prouče na koji će način izvršiti taj obrat u svom gospodarstvu te kako će sami proizvoditi sve ono što je seljaku potrebno. Time se, po mišljenju predstavnika Seljačke sloge, trebala smanjiti potražnja gradske i industrijske robe i selo neće morati svoje poljoprivredne proizvode davati u bescjenje kao što je to moralo činiti dok mu je gradska roba bila neophodna.[630]

U prvom velikom valu 1935./1936. godine u Dalmaciji je su osnovana 32 ogranka Seljačke sloge, a novi je rast zabilježen 1938. godine (38 ogranaka).

Tablica 13: Ogranci Seljačke sloge u Dalmaciji po kotarima od 1935. do 1940. godine

KOTAR	**BROJ OGRANAKA SELJAČKE SLOGE U DALMACIJI DO 1940. GODINE**					
PREKO	1935. = 0	1936. = 2	1937. = 2	6. mj./1938. = 3	7. mj./1939. = 3	1940. = 7
BIOGRAD	1935. = 0	1936. = 1	1937. = 1	6. mj./1938. = 3	7. mj./1939. = 4	1940. = 4
BENKOVAC	1935. = 0	1936. = 0	1937. = 0	6. mj./1938. = 0	7. mj./1939. = 1	1940. = 1
KNIN	1935. = 0	1936. = 0	1937. = 0	6. mj./1938. = 3	7. mj./1939. = 5	1940. = 5
ŠIBENIK	1935. = 1	1936. = 5	1937. = 9	6. mj./1938. = 15	7. mj./1939. = 16	1940. = 16
SINJ	1935. = 0	1936. = 0	1937. = 0	6. mj./1938. = 14	7. mj./1939. = 22	1940. = 26
IMOTSKI	1935. = 0	1936. = 0	1937. = 1	6. mj./1938. = 3	7. mj./1939. = 4	1940. = 4
MAKARSKA	1935. = 1	1936. = 1	1937. = 2	6. mj./1938. = 3	7. mj./1939. = 5	1940. = 5
BRAČ	1935. = 1	1936. = 2	1937. = 4	6. mj./1938. = 6	7. mj./1939. = 7	1940. = 8
HVAR	1935. = 0	1936. = 3	1937. = 3	6. mj./1938. = 11	7. mj./1939. = 15	1940. = 19
KORČULA	1935. = 1	1936. = 1	1937. = 2	6. mj./1938. = 3	7. mj./1939. = 4	1940. = 4
METKOVIĆ	1935. = 0	1936. = 0	1937. = 0	6. mj./1938. = 2	7. mj./1939. = 2	1940. = 3
SPLIT	1935. = 6	1936. = 13	1937. = 16	6. mj./1938. = 19	7. mj./1939. = 25	1940. = 37
DALMACIJA	**1935. = 10**	**1936. = 28**	**1937. = 40**	**6. mj./1938. = 85**	**7. mj./1939. = 113**	**1940. = 139**

[630] Novo doba, godina XIX: broj 3 od 4. siječnja 1936: 7.

Vrhunac je bio 1939. godine kada su osnovana čak 42 nova ogranka. Takav dobar početak treba zahvaliti općem poletu nakon obnove političkog života jer u protivnom sigurno ne bi u Dalmaciji u nekoliko mjeseci bilo osnovano višestruko više ogranaka nego što ih je imala 1920-tih.[631]

Rad i djelovanje Seljačke sloge obnavljao se preko ogranaka Seljačke sloge koji su se u Splitu i okolici osnivali od listopada 1935. godine. Za neke od njih imamo i detaljnije izvještaje o osnivačkim skupštinama. Svakako je do kraja 1935. godine vidljivo postojanje i djelovanje desetak ogranaka Seljačke sloge u splitskom kotaru i po jedan u šibenskom, makarskom i korčulanskom kotaru čiji se rad koordinirao i upućivao uglavnom iz Splita.[632] Povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić i član odbora bivše Seljačke sloge u Splitu Karlo Krstulović kontaktirali su u drugoj polovici listopada 1935. godine seljake pristaše *Hrvatskog seljačkog pokreta* iz Stobreča, Kamena, Žrnovnice i Podstrane na zajedničkom dogovoru u Strožancu te još posebno seljake iz Mravinaca i Solina – u svrhu pripreme osnivanja Seljačke sloge u tim mjestima. Objasnili su im značenje i svrhu Seljačke sloge s obzirom na prosvjetni i socijalni rad u selu što je većina prisutnih prihvatila i pokazala interes za osnivanje Seljačke sloge. Također su im ponudili i Kalendar Seljačke sloge za 1936. godinu u kojemu su bile tiskane točne upute kako se organizira Seljačka sloga.[633] Početkom studenoga 1935. godine član ravnateljstva podružnice zadruge (Gospodarska) Sloga u Splitu Jure Vrljičak te povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić i tajnik organizacije HSS-a u Splitu Šime Poduje održavaju *pouzdane sastanke* u Dugopolju, Dicmu, Sinju i Solinu u svrhu osnutka Seljačke sloge i imenovanja povjerenika zadruge Sloga. Jure Vrljičak je obrazlagao svrhu zadruge Sloga[634] (međusobnim udruživanjem u zadrugu seljaci bi se međusobno potpomagali po načelu „Svoj k svome“). U zadrugu se mogao učlaniti svaki Hrvat koji je uplatio najmanje jedan zadružni udjel od 10 dinara i upisninu od 5 dinara te koji će plaćati mjesečnu članarinu 1 dinar.

---

631 LEČEK, 2014: 168; Seljačka sloga, godina III: broj 6, lipanj 1938: 198; Seljačka sloga, godina IV: broj 7, srpanj 1939: 180-181.

632 Seljačka sloga se organizirala na sljedeći način: Najprije je u selu trebalo naći bar tri naprednija seljaka koji bi u dogovoru sa suseljanima postali izravni članovi Seljačke sloge u Zagrebu s uplaćenom godišnjom članarinom od 30 dinara i upisninom od 5 dinara. Oni su Središnjici u Zagreb slali tri potpisane pristupnice i članarinu, a od Središnjice su dobivali potvrdu s kojom su mogli sazvati osnivačku skupštinu. Skupština se tri dana unaprijed prijavljivala kotarskom načelniku s potpisom jednog od trojice seljaka-osnivača te su se uz prijavu prilagala i pravila Seljačke sloge. Zapisnik s osnivačke skupštine slao se Središnjici u Zagreb i u kotarsko načelništvo. Izabrani tajnik ogranka Seljačke sloge čuvao je kod sebe dokumentaciju i zapisnike te točan popis članova. (Seljačka sloga, godina I: broj 4, travanj 1936: 96.)

633 Novo doba, godina XVIII: broj 246 od 21. listopada 1935: 3.

634 Kako se vidi iz molbe za registracijom u trgovački registar Okružnog suda u Zagrebu od 6. srpnja 1935. godine, prvotni naziv gospodarske organizacije HSS-a glasio je *Sloga kulturno gospodarska i pripomoćna organizacija, zadruga s o. j. u Zagrebu*. Taj je naziv nosila sve do 10. rujna 1936. godine kada je odlukom istog suda, a na prijedlog same Sloge, njeno ime promijenjeno u *Gospodarska Sloga zadruga s o. j.* sa sjedištem u Zagrebu. (ŠUTE, 2010: 106.)

Vrljičak je naglasio i ulogu Sloge u prehrambenoj akciji za pomoć krajevima stradalima od suše, dodavši kako tu akciju vodi poseban odbor u Zagrebu na čelu s Antom Trumbićem. Ivo Čulić je govorio o značenju Seljačke sloge za prosvjetni i humanitarni rad u narodu te potrebu organiziranja naroda ne samo u političkim, nego i u prosvjetnim i humanitarnim organizacijama: *Osnivanjem Seljačke sloge i gospodarskim organiziranjem seljaštva izvršavao se i danas se vrši program Hrvatske seljačke stranke i stvara se još jači temelj u hrvatskoj seljačkoj i čovječanskoj politici*.[635] Tom je prilikom Šime Poduje davao upute za osnivanje i rad mjesnih i općinskih organizacija HSS-a.

Dana 3. studenoga 1935. godine osnovan je ogranak Seljačke sloge u Vodicama, a isti je ogranak organizirao i redovitu skupštinu 12. siječnja 1936. godine s ciljem *da zajedničkim prosvjećivanjem stvori bolje gospodarsko stanje*.[636] U Blatu na Korčuli osnovan je ogranak seljačke sloge 22. studenoga 1935. godine i već je pri osnivanju imao 173 člana. Izabrani su upravni i nadzorni odbor te stručni odbori i sud dobrih i poštenih ljudi. U siječnju 1936. godine održana je redovita godišnja skupština ogranaka, a već u veljači ogranak je otvorio čitaonicu i knjižnicu, a odbor za glazbu je osnovao tamburaški i pjevački zbor te je pripremao igrokaze. Ogranak su članovi pomagali vinom i ostalim poljoprivrednim proizvodima od čega je dobiveni novac išao za kupnju knjiga i financiranje stručnih tečajeva.[637] U studenome 1935. godine osnovana je Seljačka sloga u Postirama na otoku Braču. U kući Nikole Škarića održana je konstituirajuća skupština. Prisutno je bilo oko 60 ljudi, a uskoro je bilo učlanjenih oko 100. Na osnivačkim skupštinama čitala su se pravila i birala se uprava te se najčešće birao i sud dobrih i poštenih ljudi čiji je zadatak bio rješavanje međusobnih sporova i davanje savjeta. Sukladno mogućnostima osnivala se i knjižnica ogranka te glazba i/ili neka druga kulturno-umjetnička sekcija ogranka. U Postirama je bilo odlučeno da nekadašnja orlovska glazba postane glazbom ogranka Seljačke sloge.[638] U Žrnovnici u splitskom kotaru obnovljen je 24. studenoga 1935. godine na izvanrednoj skupštini ogranak Seljačke sloge. Izabran je upravni i nadzorni odbor, a dogovoreno je da se osnuje čitaonica i pjevački zbor. Sud dobrih i poštenih ljudi postojao je od ranije.[639] I u Kaštel Starome osnovan je ogranak Seljačke sloge 7. prosinca 1935. godine te je izabran upravni, nadzorni i svi radni odbori te sud dobrih i poštenih ljudi.[640] Dana 8. prosinca 1935. godine osnovana je Seljačka sloga u Klisu i Podstrani. U Klisu je u gostionici Slavka

[635] Jadranski dnevnik, godina II: broj 257 od 4. studenoga 1935: 7.
[636] Seljačka sloga, godina I: broj 3, ožujak 1936: 68.
[637] Seljačka sloga, godina I: broj 8, kolovoz 1936: 190.
[638] Novo doba, godina XVIII: broj 279 od 29. studenoga 1935: 6; Seljačka sloga, godina I: broj 5, svibanj 1936.
[639] Seljačka sloga, godina I: broj 5, svibanj 1936: 117.
[640] Seljačka sloga, godina I: broj 6, lipanj 1936: 139.

Radića održana osnivačka skupština koju je uz Antu Mijića s Klisa kao izaslanik predvodio povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić. Izvijestio je prisutne i o informacijama sa skupštine Središnjice u Zagrebu. Na kliškoj skupštini je jednoglasno izabrana uprava Seljačke sloge te sud dobrih i poštenih ljudi. Kao i na Klisu u Podstrani je održan sličan sastanak Seljačke sloge na kojem su govorili izaslanici iz Splita, predsjednik i tajnik splitske Seljačke sloge Karlo Krstulović i Ivan Kuzmić. I u Podstrani je također jednoglasno izabrana uprava Seljačke sloge.[641] Sredinom prosinca 1935. godine osnovana je Seljačka sloga u mjestu Podaca u Makarskom primorju za što je među mještanima vladao veliki interes. Bili su organizirani različiti odbori poput odbora za predstave i odbora za nepismene. Prva akcija Seljačke sloge iz Podace bila je kazališna predstava *Matija Gubec* izvedena 26. prosinca na kojoj je bilo prisutno oko 200 ljudi iz Podace i okolnih mjesta Gradac, Brist i Zaostrog. Prisutni su bili toliko zadovoljni da su tražili da se predstava odigra ponovno i u njihovim mjestima. Kasnije su nastale poteškoće u radu ovoga ogranka *jer u selu nije bilo dovoljno jasno da je ogranku Seljačke sloge glavni cilj složnim radom svojih članova seljački život u svom selu poboljšati, olakšati i poljepšati*.[642] To je dovelo do zaustavljanja rada ogranka od strane Središnjce u Zagrebu što je bio jedan od rijetkih takvih primjera. U Kaštel Lukšiću je na osnivačkom sastanku Seljačke sloge 22. prosinca bilo prisutno 80 ljudi od kojih se odmah upisalo 40 članova. Na sastanku je izabran odbor na čelu s Marinom Biliškom te je odlučeno da se bratska kuća preuredi u prostorije Seljačke sloge i da se pristupi osnivanju glazbe i kazališne sekcije. U ogranku su izabrani upravni i nadzorni odbor te svi stručni odbori, ali sud dobrih i poštenih ljudi nije izabran. Na redovitoj skupštini ogranka u veljači 1936. godine u potpunosti je izmijenjen sastav upravnog i nadzornog odbora. U rujnu iste godine sazvana je ponovno skupština ogranka na kojoj je izabran sud dobrih i poštenih ljudi. Ogranak se posebno trudio oko pripremanja predstava pa su tako nastupali u Splitu u svibnju 1936. godine prilikom prve pjevačke smotre te u Kaštel Lukšiću, Sinju i Kaštel Sućurcu. Formirana je i knjižnica s fondom od 80 knjiga.[643]

Za grad Split formalno je Seljačka sloga održala svoju osnivačku skupštinu 15. prosinca 1935. godine na kojoj je izabrana uprava i radni odbori. Kao bitna zadaća odbora planirana je *izmjena dobara bez posrednika s braćom u žitorodnim krajevima*.[644] Krajem prosinca 1935. godine u Splitu je bio održan prvi sastanak izaslanika ogranaka Seljačke sloge iz Solina, Žrnovnice,

[641] Jadranski dnevnik, godina II: broj 307 od 9. prosinca 1935: 7; Seljačka sloga, godina I: broj 6, lipanj 1936: 139-140.
[642] Jadranski dnevnik, godina III: broj 1 od 2. siječnja 1936: 5; Seljačka sloga, godina I: broj 6, lipanj 1936: 140.
[643] Jadranski dnevnik, godina II: broj 291 od 20. studenoga 1935: 6; Seljačka sloga, godina I: broj 8, kolovoz 1936: 190. broj 11, studeni 1936: 253.
[644] Seljačka sloga, godina I: broj 4, travanj 1936: 92.

Splita, Kamena, Kaštel Starog, Kaštel Lukšića, Stobreča, Kaštel Sućurca te predstavnika iz onih mjesta u kojima je pokrenut osnutak Seljačke sloge. Sastanak je vodio povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić, a dogovoreno je da prema uputama Središnjice dana 9. veljače 1936. svi ogranci održe zadušnice za Matiju Gubca i Antuna Radića, a nakon toga da se u svim mjestima održe predavanja o značenju te dvojice seljačkih velikana i *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Isti dan poslijepodne predviđena je bila i pjevačka smotra na kojoj su sudjelovali seljački i tamburaški zborovi iz okolice, a seljaci glumci amateri članovi Seljačke sloge iz Kaštel Lukšića izveli su igrokaz o smrti Matije Gubca. Nadalje su doneseni zaključci radi osnivanja knjižnica i čitaonica te držanja što češćih sastanka i predavanja. Posebno se razvila opširna rasprava o ekonomskim pitanjima jer je Središnjica tražila da Seljačke sloge iz Dalmacije pošalju što hitnije prijedloge kako zamišljaju mogućnost zamjene vina za žito, sukno, itd. Ogranci Seljačke sloge iz žitorodnih krajeva bili su spremni vino preuzimati u zamjenu za žito, sukno, itd. i o tome su izvijestili Središnjicu. Uz kulturno-prosvjetnu djelatnost ogranci Seljačke sloge na početku svojeg rada imali su i gospodarsku ulogu koju im je postavljala sama Središnjica iz Zagreba, a u pogledu razmjene poljoprivrednih proizvoda s ograncima na sjeveru. Tu su ulogu s vremenom preuzimali ogranci Gospodarske sloge. Pri tome im se jasno sugeriralo kako po gospodarskim pitanjima mogu surađivati samo s ograncima Seljačke ili Gospodarske sloge. Najavljena je bila u veljači i prva redovita glavna skupština Seljačke sloge u Zagrebu za 1936. godinu za koju su ogranci morali pripremiti izvješće o radu te izabrati izaslanike. To je značilo uređivanje djelovanja ogranaka Seljačke sloge u Dalmaciji pod vodstvom povjerenika Ive Čulića te njihov jasan i hijerarhijski ustroj u odnosu prema Središnjici u Zagrebu. Odlučeno je da se sastanci u Splitu održavaju svakog mjeseca barem jedan put.[645] Jedan od prvih konkretnih poteza HSS-a i Seljačke sloge u Splitu, 11. prosinca 1935. godine zajedno s HSS-om i Seljačkom slogom iz Šibenika, u čemu su se pozivali na sve težake Splita i okolice te Šibenika i okolice, bilo je podnošenje predstavke banu Primorske banovine u kojoj su, s obzirom na teško ekonomsko stanje težaka Splita i Šibenika i vinsku krizu, predložili smanjenje trošarina na vino i omogućavanje prodaje vlastitog vina težacima u njihovim konobama.[646]

[645] Novo doba, godina XVIII: broj 303 od 30. prosinca 1935: 6; Jadranski dnevnik, godina II: broj 323 od 30. prosinca 1935: 6.

[646] Banu je bilo predloženo:

1. *Neka nadležne vlasti, i to Sresko Načelstvo u vezi sa Gradskim poglavarstvom, izdaju privremene dozvole za prodaju vlastitog težačkog vina, i to najdulje u roku od tri dana, neka se ukine zatezanje gostioničarskog udruženja u prava težaka Splita i okolice, jer gostioničarsko udruženje ometa svojim protupravnim inegeriranjem redovito izdavanje spomenutih dozvola slobodne prodaje vlastitog težačkog vina.*
2. *Neka se ponovno dozvoli u tim prodavaonama, u zimsko vrijeme prodavanje vina do 9 sati u večer, a u ljetno vrijeme do 10 sati u večer, što je sada sniženo i zimi i ljeti za jedan sat.*

Izaslanstvo HSS-a predvodili su narodni zastupnici Josip Berković i Paško Kaliterna, a primio ih je podban Humbert Luger.[647] Tom prilikom obratili su se brzojavom i ministru financija u Beograd iznoseći mu poteškoće dalmatinskih vinara te predlažući rješenje kao i banu u Splitu.[648] U istome smjeru nastavljen je rad Seljačke sloge u Splitu i u mjesecu siječnju 1936. godine. Tako je održan sastanak upravnog, nadzornog i stručnog odbora i kotarskih povjerenika Seljačke sloge za pojedine dijelove Splita – Varoša, Lučca, Dobroga i Manuša. Upućena je molba Ministarstvu poljoprivrede, radi rješavanja dalmatinskog agrara i agrarnih odnosa.[649] Zaključeno je da se zamoli ministra da tijekom godine predvidi jedan rok od tri ili šest mjeseci kako bi se mogli ponovo evidentirati i upotpuniti nedostaci učinjeni prilikom podneska splitskih seljaka sudu za rješavanje agrarnih odnosa težaka i vlasnika. Predsjednik Seljačke sloge Karlo Krstulović obavijestio je prisutne o ukinuću nameta od 0,50 dinara po litri vina. Mnogi težaci iznijeli su potrebu da se Seljačka sloga, kao seljačka organizacija, interesira za budući godišnji proračun grada Splita kod mjerodavnih u općini. Osobito je stavljeno u dužnost stručnom odboru Seljačke sloge da se pozabavi pitanjem poljskih puteva, koji su u lošem stanju. Postavljeno je i pitanje preuređenja gradske tržnice. Donesen je i zaključak o otvaranju knjižnice Seljačke sloge pa je to povjereno posebnom odboru u kojem uz seljake surađuju i sveučilištarci organizirani u HSS-u. Iz svega je vidljivo kako je rad Seljačke sloge u Splitu i splitskom kotaru postajao sve složeniji, masovniji i sveobuhvatniji.

U Solinu je osnovan ogranak Seljačke sloge 5. siječnja 1936. godine, izabran je upravni odbor, četiri radna odbora te sud dobrih i poštenih ljudi. Plan im je bio osnovati i pjevački zbor.

3. *Neka se dozvoli konsumentima, da u prodavaonama težačkog vlastitog vina, sjede i da sjedeći popiju čašu vina, što je sada zatezanjem gostioničarskog udruženja zabranjeno.*
4. *Neka se taksa na izdavanje ovih dozvola koja je povišena 90 dinara smanji ponovno na 40 dinara jer je povišenjem od 50 dinara ugrožen na svaki način težački interes,*
5. *Neka se ukine banovinska taksa od 0.50 dinara koja je udarena na jedan litar vina, barem za 1935. i 1936. godinu kao izraz nerodne i slabe godine.*

(Novo doba, godina XVIII: broj 290 od 12. prosinca 1935: 3.)

[647] Splitsko su izaslanstvo činili: predsjednik Seljačke sloge Karlo Krstulović, potpredsjednik Duje Šore i članovi Marin Šegvić, Frane Ivanišević Kukoč i Paško Katunarić. Iz Šibenika su u Split u ime HSS-a u izaslanstvu bili kao predstavnici svih gradskih predjela: Dane Škarica, Stipe Grubišić Celić, Šimun Stošić, Ivan Kronja, Nikola Karađole, Ante Bujas i Ivan Pajić. (Jadranski dnevnik, godina II: broj 310 od 12. prosinca 1935: 6.)

[648] Jadranski dnevnik, godina II: broj 310 od 12. prosinca 1935: 6.

[649] Seljačka sloga i njeno vodstvo u Splitu počeli su poduzimati također i konkretne korake prema općinskim vlastima u traženju snižavanja općinskih taksa. Izaslanstvo Seljačke sloge u kojem su bili Karlo Krstulović (predsjednik Seljačke sloge u Splitu) u Splitu, Ivan Kuzmanić (tajnik), dr. Silvestar Giunio (član stručnog odbora) i Ivo Čulić (povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju), predalo je u gradskom poglavarstvu potpredsjedniku općine Duji Ivaniševiću predstavku Seljačke sloge – ogranaka Split, Vranjic, Solin, Mravince, Kamen, Žrnovnica, Stobreč, Klis, Podstrana, Kaštel Sućurac, Kambelovac, Lukšić, Kaštel Stari, Kaštel Novi i Štafilić – u kojoj se traži ukinuće, odnosno sniženje općinskih daća predviđenih u općinskom proračunu. Duje Ivanišević saslušao je izaslanstvo i obećao da će se predstavka uzeti u razmatranje i u koliko se pronađu mogućnosti da će se izaći u susret zahtjevima Seljačke Sloge. (Novo doba, godina XIX: broj 93 od 21. travnja 1936: 6; Jadranski dnevnik, godina III: broj 93 od 21. travnja 1936: 6.)

Posebna uloga ogranka usmjerena je bila prema radnicima koji su ostali bez posla u tvornicama cementa i koji su se planirali vratili poljodjelstvu. Također se traži pomoć Središnjice u vidu stručne pomoći i slanja stručnjaka.[650]

U 1936. godini osnovani su još novi ogranci Seljačke sloge u Čelini kod Omiša (17. siječnja), Kaštel Novome (19. siječnja), Klis Kosi (25. siječnja), Komiži (2. veljače), Kaštel Kambelovcu (9. veljače), Svirču na otoku Hvaru (5. travnja), Kaštel Gomilici (28. travnja), Sali na Dugom otoku (1. lipnja), Šibeniku (1. lipnja), Preku (15. kolovoza), Rogoznici (8. rujna), Mandalini (26. rujna), Krapnju (1. studenoga), Bibinju (22. studenoga), Dolu na Braču (6. prosinca) i Hvaru (20. prosinca).[651] U siječnju 1936. godine osnovani i novi ogranci Seljačke sloge u Kaštel Novome i Stobreču. U Hrvatskoj čitaonici u Kaštel Novome pod vodstvom dalmatinskog povjerenika Ive Čulića i predsjednika Seljačke sloge u Splitu Karla Krstulovića održana je osnivačka skupština Seljačke sloge kojoj je prisustvovao veliki broj seljaka. Pročitana su bila pravila i protumačena je ideologija Seljačke sloge te je izabrana uprava i stručni odbori. Iz rasprave je vidljivo da su pristaše HSS-a i članove Seljačke sloge najviše mučile gospodarske teme čemu se poklanjalo najviše vremena.

Pjevački zbor ogranka Seljačke sloge u Kaštel Novom

[650] Seljačka sloga, godina I: broj 9, rujan 1936: 209.
[651] Seljačka sloga, godina I: broj 10, listopad 1936: 231-232; Seljačka sloga, godina II: broj 4, travanj 1937: 94-95; broj 6a, lipanj 1937: 133-134; broj 9, rujan 1937: 216; Seljačka sloga, godina III: broj 2, veljača 1938: 65.

U Stobreču je 18. siječnja 1936. godine održana osnivačka skupština Seljačke sloge u kući Ante Blaževića, a u prisustvu izaslanika iz Splita Frane Ivaniševića i Božidara Vučkovića. Sastanku je prisustvovalo skoro čitavo selo. Vučković je pojasnio prisutnima što je i što hoće Seljačka sloga. Izabrana je uprava, stručni odbor te sud dobrih i poštenih ljudi. Izabrana su i dva delegata za skupštinu središnjice u Zagrebu. Na posljetku je govorio i don Frane Ivanišević[652] o Seljačkoj slozi kao dobrotvornoj ustanovi, a među raznim temama raspravljalo se o kulturno-gospodarskim pitanjima.[653] Dana 12. siječnja 1936. godine održan je sastanak ogranka Seljačke sloge u Žrnovnici na koji su iz Splita došli Karlo Krstulović i Božidar Vučković. Osnovani su stručni odbori, jedan za obranu od suše i drugih elementarnih nepogoda i drugi za pitanje kolonizacije te sud dobrih i poštenih ljudi. Upute o radu pojasnio je Vučković kao i o 16 točaka Okružnice koju je uputila Središnjica svim prijateljima i članovima Seljačke sloge. Posebno je razrađen način obilježavanja Tjedna dr. Antuna Radića i Matije Gubca koji se održavao od 9. do 16. veljače u svim hrvatskim krajevima. Žrnovnica je bila posebno pohvaljena kao mjesto čiji seljaci *imaju neobično mnogo smisla za svaki kulturni, prosvjetni i gospodarski rad te veliki smisao za organizaciju*.[654]

U drugoj polovici veljače 1936. godine održan je u sastanak splitske Seljačke sloge – uprave i kotarskih odbornika – kao priprema za osnivanje novih podružnica te otvaranja knjižnice i čitaonice u Splitu. Predsjednik ogranka Karlo Krstulović prenio je sudionicima zaključke glavne godišnje skupštine Seljačke sloge u Zagrebu.[655] Glavna tema su bila pitanja i problemi gospodarskog i kulturnog života na selu te mogućnost provedbe zamjene dobara kao jedinog samostalnog seljačkog sredstva u obrani protiv krize. Za razna stručna mišljenja bili su prisutni stručnjaci za zadrugarstvo, poljodjelstvo, kolonizaciju, itd. – koji su seljacima objašnjavali sve što bi pitali. Seljaci iz Dalmacije za svoje vino nisu mogli sklopiti poslove – iako je vladao

[652] Frano (Frane) Ivanišević: svećenik, publicist, etnograf i pučki prosvjetitelj (Jesenice kraj Splita, 1. I. 1863. – Jesenice, 4. VI. 1947.). Godine 1907. na narodnjačkoj je listi bio izabran u bečko Carevinsko vijeće, a u Kraljevini Jugoslaviji 1933./39. bio je senator. U tadašnjim je južnohrvatskim prilikama izlaz tražio u obnovi i modernizaciji poljodjelstva, vinogradarstva i ribarstva, razvoju trgovine i turizma, izgradnji prometnica i elektrane, jačanju zadrugarstva, unutarnjoj kolonizaciji, zaustavljanju iseljivanja u prekooceanske zemlje te općenitom uzdizanju civilizacijske i kulturne razine društva. U Splitu je sudjelovao u pokretanju *Pučkoga lista* 1891. (prvi glavni urednik do 1894.) i osnivanju društva za prosvjetu puka 1893, u Jesenicama je 1899. osnovao Seosku poljoprivrednu zadrugu i prvu Seosku blagajnu u Dalmaciji te pokrenuo osnivanje pučkih težačkih kreditnih štedionica i posudbenih zavoda po uzoru na Raiffeisenov sustav. Poslije se zauzeo za osnutak Ribarske zadruge (1920) i bio prvi predsjednik 1925./27. splitskoga Pučkoga sveučilišta. (BAŠIĆ, 2005: 145-146.)

[653] Novo doba, godina XIX: broj 6 od 9. siječnja 1936: 6; broj 15 od 20. siječnja 1936: 6.

[654] Jadranski dnevnik, godina III: broj 10 od 14. siječnja 1936: 7.

[655] Prema zaključku osnivačkih skupština Seljačke sloge te na temelju odluke Središnjice, na skupštini u Zagrebu sudjelovali su među 750 izaslanika sljedeći izaslanici iz splitskog kotara: iz Splita Karlo Krstulović, Ivo Kuzmić te povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić; iz Klisa predsjednik ogranka Stipe Mihaljević; iz Solina Stipe Poljak, iz Kaštel Lukšića Ivo Burić i iz Kaštel Novoga Rade Poparić. (Novo doba, godina XIX: broj 44 od 22. veljače 1936: 3)

veliki interes – radi poteškoća koje su se tijekom razgovora pojavile vezano za prijevoz (vozarina, bačve), ali su izmijenili adrese te će stupiti u dopisivanje s podružnicama Seljačke sloge iz bogatijih žitnih krajeva te će se nastojati doći i do posla izmjene vina za žito. U tom poslu glavnu je ulogu trebala imati Gospodarska zadruga Sloga preko koje bi posao trebao ići.[656] Očita je početna suradnja Seljačke i Gospodarske sloge na gospodarskim pitanjima razmjene seljačkih dobara – što je, uz ostale poslove, obilježilo početke djelovanja Seljačke sloge u Dalmaciji. Skupština je posebno priznanje za rad dala dijelu svojih istaknutih članova među kojima je bio i dalmatinski povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić. Nakon veljače održan je i u ožujku 1936. godine u Splitu kotarski sastanak izaslanika Seljačke sloge na kojem su bili prisutni izaslanici iz Splita, Solina, Mravinaca, Klisa, Klis-Kose, Vranjica, Žrnovnice, Kamena, Stobreča, Podstrane, Kaštel Sućurca, Kaštel Kambelovca, Kaštel Lukšića, Kaštel Novog-Štafilića... Izaslanici su podnijeli izvještaje o radu svojih ogranaka, a skoro svima im je zajedničko da su od novca namaknutog od organizacije plesova počeli osnivati knjižnice i čitaonice. Neki su ogranci osnovali i kazališne družine. U tu svrhu ogranci su se pretplaćivali na glazbeno-umjetničku reviju Sklad. Naglašena je potreba okupljanja i privlačenja omladine u Seljačku slogu. Ivo Čulić je govorio i o zadaći Gospodarske zadruge Sloga te o potrebi organiziranja seljaštva u tu zadrugu *koja postepenim proučavanjem prilika u pojedinim mjestima i pokrajinama organizira svoj rad oprezno i bez bučne reklame*. Čulić je dao upute *za pripreme radi eventualne mogućnosti organiziranja pokreta za podizanje cijena seljačkim produktima i u Dalmaciji kao na sjeveru Hrvatske*.[657] Na sastanku je posebno naglašen sukob sa splitskim gradskim poglavarstvom i režimskim načelnikom Kargotićem koji je osobno potpisao odbijenicu Seljačkoj slozi za njenu pjevačku smotru koja je glasila: *Ne odobrava se ustupanje kazališta Seljačkoj slozi ogranak Split za priredbu pjevačke smotre jer kazalište nije određeno za tu svrhu*.[658] Bilo je to omalovažavanje Seljačke sloge i narodne kulture koju je ona predstavljala. Stoga su izaslanici na kotarskom sastanku reagirali oštro te su zaključili da se ubuduće ne upućuje nikakva molba gradskom poglavarstvu ni za kazalište ni za bilo kakvu potporu za prosvjetni rad Seljačke sloge. Ipak pjevačka smotra Seljačke sloge bit će početkom travnja 1936. godine održana u splitskom kazalištu.

Prema gradskom poglavarstvu Splita Seljačka sloga je zauzimala sve aktivniji stav tražeći konkretne olakšice i stavke u gradskom proračunu. U drugoj polovici travnja 1936. godine,

[656] Novo doba, godina XIX: broj 44 od 22. veljače 1936: 3; Jadranski dnevnik, godina III: broj 44 od 22. veljače 1936: 7.
[657] Jadranski dnevnik, godina III: broj 57 od 9. ožujka 1936: 7.
[658] Jadranski dnevnik, godina III: broj 57 od 9. ožujka 1936: 7.

neposredno pred donošenje proračuna, izaslanstvo Seljačke sloge u sastavu – predsjednik Karlo Krstulović, tajnik Ivan Kuzmanić, član odbora Silvestar Giunio i povjerenik za Dalmaciju Ivo Čulić – predaju predstavku u ime ogranaka Seljačke sloge iz Splita, Vranjica, Solina, Mravinaca, Kamena, Žrnovnice, Stobreča, Klisa, Podstrane i svih sedam Kaštela. U toj su predstavci *tražili ukinuće, odnosno sniženje općinskih daća predviđenih u ovogodišnjem općinskom budžetu*.[659] U ime općinske uprave potpredsjednik Duje Ivanišević im je diplomatski odgovorio da će se njihovi prijedlozi uvažiti ako se pronađu mogućnosti.[660]

U svibnju 1936. godine u Split je došao predsjednik Seljačke sloge Rudolf Herceg i održao predavanje u prepunom kinu Karaman.[661] Herceg je izložio načela na kojima počivaju svi seljački pokreti. Osim u Splitu Herceg je predavanje održao i u Žrnovnici pred crkvom (za sela Žrnovnica, Stobreč, Kamen i Mravinci) te u Solinu i Kaštel Lukšiću. Također je održao sastanak i s mladim hrvatskim intelektualcima okupljenim u HAKD Stjepan Radić te s pristašama Hrvatskog radničkog saveza. Naglasio je kako seljaci trebaju biti subjekt političkog života te je iznio kritiku gospodarskog sustava *koji ide za tim da pojedinci i staleži obaraju svoje troškove na druge i to je dovelo do bijega seljaka, na koje je konačno sav taj teret padao, u gradove. Treba sistem mijenjati da se seljaci opet vrate na selo, gdje žive potpunim životom*.[662] Rudolf Herceg je u listopadu 1936. u Šibeniku (kao i u Splitu u svibnju 1936.) u Hrvatskom seljačkom domu održao predavanje *O glavnim načelima Hrvatskog seljačkog pokreta*. Predavanju je nazočilo više stotina pristaša HSS-a iz Šibenika i okolice. Popodne je Herceg u društvu predsjednika kotarske organizacije HSS-a Šime Belamarića posjetio Vodice, gdje je bio srdačno dočekan u domu vodičke glazbe te je i tu održao predavanje o Seljačkoj slozi i njenom prosvjetno-kulturnom radu.[663]

[659] Novo doba, godina XIX: broj 93 od 21. travnja 1936: 3.

[660] Na zajedničkoj sjednici uprave i kotarskih odbora ogranaka Seljačke sloge sredinom svibnja 1936. godine predsjednik Seljačke sloge u Splitu Karlo Krstulović, tajnik Ivan Kuzmić i povjerenik za Dalmaciju Ivo Čulić – u vezi prethodnog boravka Rudolfa Bičanića u Splitu – rekli su kako se *splitski težaci trebaju organizirati i u Gospodarsku zadrugu Sloga*. Po njima jedino tako i splitski težaci u zajednici sa ostalim hrvatskim seljacima iz kotara i čitave Hrvatske mogu postići bolje uvjete svoj gospodarskog života. Oni su od dužnosnika Gospodarske sloge u Splitu primili pristupnice za upis. Vezano za općinski proračun i ranije predanu predstavku Gradskom poglavarstvu, daljnje aktivnosti u svezi toga prepuštaju se Gospodarskoj slozi u čiji djelokrug rada to pripada. (Novo doba, godina XIX: broj 113 od 15. svibnja 1936: 3; Jadranski dnevnik, godina III: broj 114 od 15. svibnja 1936: 6.)

[661] Novo doba, godina XIX: broj 113 od 15. svibnja 1936: 3; Jadranski dnevnik, godina III: broj 114 od 15. svibnja 1936: 6.

[662] Novo doba, godina XIX: broj 115 od 18. svibnja 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 115 od 18. svibnja 1936: 5; broj 116 od 19. svibnja 1936: 6.

[663] Seljačka sloga, godina I: broj 11, studeni 1936: 251-252; Novo doba, godina XIX: broj 115 od 18. svibnja 1936: 5; broj 245 od 19. listopada 1936: 8.

Osnivanje ogranaka Seljačke sloge nastavljeno je u Dalmaciji kroz cijelu 1936. godinu pa je tako 1. lipnja održana osnivačka skupština u Šibeniku.[664] Dana 15. kolovoza osnovan je ogranak Preko koji je u manje od godinu dana imao 130 članova i pjevački zbor. U svojim vlastitim prostorijama ogranak je imao i uređenu čitaonicu. U prosincu su osnovani ogranci u Dolu na Braču i na Hvaru. Pri osnivanju ogranka na Braču bilo je prisutno 23 ljudi što je bilo nedovoljno za osnivanje suda dobrih i poštenih ljudi. U takvim se slučajevima preporučivalo osnivanje suda s valjanim i poštenim starijim seljacima makar oni i ne bili članovi Seljačke sloge. Svakako ih se prethodno trebalo uputiti u pravila Seljačke sloge i način rada suda dobrih i poštenih ljudi.[665] Kao ključne manifestacije Seljačke sloge u širenju hrvatske, seljačke ideologije svoje mjesto su pronašle pjevačke i plesne smotre te filmske projekcije. Tako su već početkom 1936. godine mnogi ogranci Seljačke sloge organizirali svoje plesove: ogranak Seljačke sloge Klis Kosa u društvenim prostorijama; u Solinu u prostorijama hotela Gašpić; u Kaštel Kambelovcu Seljačka sloga priređuje svoj društveni ples u prostorijama Bratske kuće; ogranak Seljačke sloge u Kaštel Novome priređuje svoj društveni ples u prostorijama Hrvatske čitaonice; u Trogiru na prvome katu gradske vijećnice veliki hrvatski narodni ples. Osim plesova odigrane su i lutrije, zatim šaljiva pošta, a svirale su mjesne glazbe ili tamburaški zborovi. Sav prihod bio je namijenjen u kulturno-prosvjetne i humanitarne svrhe Seljačke sloge.[666]

Dana 5. travnja 1936. godine održana je u kazalištu u Splitu prvi put pjevačka i tamburaška smotra ogranaka Seljačke sloge iz Splita i okolice – priređena u proslavi obljetnice smrti Matije Gubca i Antuna Radića. U prvom dijelu programa nastupili su seljački pjevački zborovi ogranaka Seljačke sloge iz Kaštel Kambelovca, Klisa, Kaštel Staroga, Podstrane, Kaštel Sućurca i Splita. Zatim je uslijedila izvedba nekoliko slika *Seljačke bune* od Đure Prejca po Šenoinom romanu, koji su odigrali seljaci iz ogranka Seljačke sloge iz Kaštel Lukšića. U ulozi Matije Gubca glumio je narodni zastupnik Jozo Mratinović. U trećem dijelu nastavili su izvoditi seljačke popjevke seljački zborovi ogranaka Seljače sloge iz Solina, Vranjica, Žrnovnice, Kaštel Novoga i Mravinaca.[667] Nekoliko dana nakon te prve pjevačke i tamburaške smotre u

[664] U upravu šibenskog ogranka izabrani su: predsjednik Stipe Pajić, potpredsjednik Krste Stojić te članovi uprave Vlade Blažević, Krste Bujas, Niko Karađole, Ivan Zorić, Josip Friganović i Metod Vestić. (Jadranski dnevnik, godina III: broj 127 od 2. lipnja 1936: 4.)

[665] Seljačka sloga, godina II: broj 9, rujan 1937: 216; broj 4, travanj 1937: 95.

[666] Novo doba, godina XIX: broj 44 od 22. veljače 1936: 3.

[667] U javnosti je svrha i razlozi njihova održavanja obrazloženi na sljedeći način: *Svrha je ovim smotrama da u narodu povrate opet ljubav i zanos prema pučkoj popijevci i narodnoj pjesmi, koja je duboko srasla s njegovim životom, njegovim potrebama, osjećajima, običajima, obredima i igrama. Pučka pjesma prati seljaka od „kolijevke do groba". U našem narodu nema sela bez sijela, sijela bez pjesme, pjesme bez ljubavi, rođenja i krštenja bez pjevanja, sprovoda bez naricanja, žetve bez veselja, Božića bez koleda, proljeća bez dodola i krstara, svatova bez svatovca, kola bez gajdaša, itd. Pučka pjesma je toliko srasla sa životom našega seljaka da on u pjesmi izražava svoje misli, sve svoje osjećaje, svoju šalu, svoj humor, svoju satiru pa čak i svoju politiku. I zato pučka popjevka*

prostorijama splitske Seljačke sloge održan je sastanak izaslanika Seljačke sloge iz splitskog kotara. Povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić dao je izvještaj o rezultatu te smotre, naglasivši kako je *ovim prvim velikim uspjehom prokrčen put za još intenzivniji daljnji rad na kulturnom polju u splitskom kotaru i Dalmaciji*. U ime financijskog odbora za priredbu smotre Marin Kljaković iz Solina prikazao je izvješće o financijskom rezultatu. Prihod je podijeljen na jednake dijelove ograncima Seljačke sloge koji su sudjelovali na smotri. Na prijedlog tajnika splitskog ogranka Seljačke sloge Ivana Kuzmića odlučeno je da se u prvom redu od prihoda dio iznosa odvoji u fond za osnivanje ogranka Seljačke sloge u Dalmatinskoj zagori, čime će se dati podstrek i za prosvjetni rad u Zagori. Primljeni novac svaki će ogranak utrošiti za nabavu ormara i knjiga u svrhu osnutka knjižnica.[668] Prema zaključku kotorskog sastanka Seljačke sloge u Splitu je na Botićevoj poljani detaljno pripremana i održana 23. kolovoza 1936. godine druga velika pjevačka i tamburaška smotra.[669] Na smotri je nastupilo 27 ogranaka Seljačke sloge, pjevanjem narodnih pjesama i izvođenjem narodnih kola. Posjetitelja je bilo nekoliko tisuća. Organizatori su okitili Botićevu poljanu zelenilom i zastavama, a iznad velike improvizirane tribine bilo je ispisano geslo Seljačke sloge – *Slobodom k sreći!* Brojni sudionici na toj seljačkoj kulturnoj svečanosti počeli su pristizati u Split dan ranije iz raznih krajeva Dalmacije. Parobrodi su okićeni zastavama vozili narod s otoka, a autobusi su vozili sudionike smotre iz zaleđa. Na dan smotre u poslijepodnevnim satima formirana je u Zrinsko-frankopanskoj ulici velika povorka u kojoj su nošeni natpisi koji su označavali mjesta iz kojih su bili pojedini sudionici na smotri. Pjevajući i kličući Mačeku i Hrvatskoj, povorka je prošla praktično cijelim tadašnjim Splitom dok su im putem okupljeni ljudi pljeskali i klicali.[670] Još

uz narodnu poeziju sačinjava najdragocjenije narodno blago. (Novo doba, godina XIX: broj 81 od 6. travnja 1936: 1.)

[668] Novo doba, godina XIX: broj 92 od 20. travnja 1936: 6; Jadranski dnevnik, godina III: broj 92 od 20. travnja 1936: 6.

[669] HSS nije bila isključivo nacionalna stranka. Njezini su članovi pripadali raznim nacijama, od 1927. godine bila je u koaliciji sa Srpskom samostalnom demokratskom strankom, a nakon 1935. godine našla se na čelu oporbe u cijeloj državi (u izbornoj koaliciji s oporbenim strankama iz Srbije). Tako su nacionalne proslave HSS-a bile šire od nacije i uključivale su sve one koji su podržavali oporbu i politiku HSS-a. HSS je vrlo vješto iskoristila proslave kako bi prevladala dva problema. Prvi su problem bile ograničene političke slobode, zbog čega je odmah nakon 1935. godine izbjegavala velike i otvorene političke manifestacije, a drugi je bio heterogenost pokreta koji je predvodila. Upravo su proslave postale najvećim javnim manifestacijama kasnih 1930-tih, a olakšale su, barem privremeno, stvaranje jedinstvenog pokreta iz raznih političkih i socijalnih skupina u Hrvatskoj. (LEČEK, 2019: 405.)

[670] U povorci je najprije išla glazba društva *Sv. Juraj* iz Kašrel Sućurca, a zatim su išli hrvatski narodni prvaci: Paško Kaliterna, Josip Silobrčić, Edo Bulat, Mate Goreta, Karlo Žunjević, Pavo Krce, Ivan Petar Mladineo i Ivan Farolli, a na Botićevoj poljani priključili su im se Jakov Jelašić i Josip Berković. Zatim je išlo izaslanstvo iz Konavala kod Dubrovnika u narodnim nošnjama. Za njima je stupala Seljačka sloga iz Kaštel Sućurca, a poslije toga ogranak Sloge iz Vrlike u bogatim i šarolikim narodnim nošnjama. Po redu stupale su za Vrličanima pod svojim zastavama Seljačke sloge iz Sinja, Klisa, Drniša, Kaštel Novoga, Kaštel Staroga, Solina, Omiša, otoka Brača, Imotskog, Preka, Biograda na Moru i *Kumpanija* iz Blata na Korčuli u povijesnim nošnjama s mačevima. Pred *Kumpanijom* je išao zastavnik koji je čitavo vrijeme mahao zastavom, a bubnjar je udarao u veliki bubanj i

mnogo prije nego je povorka stigla na Botićevu poljanu ona se počela puniti publikom da bi na kraju bila prepuna ljudi. Ocjenjivački sud su činili akademski slikar Jeronim Miše, maestro Rudolf Matz i tajnik Seljačke sloge Božidar Magovac.

Hrvatska seljačka smotra u Splitu – kolovoz, 1936.

Uz zborove Seljačke sloge iz Žrnovice, Kaštel Kambelovca, Kaštel Novog, Kaštel Starog, Klisa, Podstrane, Stobreča, Postira, Omiša, Pučišća, Solina, Vranjica i Splita nastupila je i *Kumpanija* iz Blata na Korčuli te djevojke iz Preka kod Zadra i Vrličani sa svojim vrličkim kolom. Sudjelovali su još Sinjani i Lovrećani.[671]

gajdaš je svirao. Za *Kumpanijom* stupali su ogranci Seljačke sloge iz Žrnovice, Podstrane, Stobreča, Muća, Kaštel Kambelovca, a u povorci je na začelju bila Seljačka sloga iz Splita. (Novo doba, godina XIX: broj 197 od 24. kolovoza 1936: 5.)

[671] Novo doba, godina XIX: broj 197 od 24. kolovoza 1936: 5; Hrvatski dnevnik, godina I: broj 95 od 27. kolovoza 1936: 7.

U splitskom kazalištu, uoči Božića 1936. godine, održana je pučka pjevačka smotra hrvatske narodne pjesme koje su izvodili pjevački zborovi Seljačke sloge iz Splita, Vranjica i Solina.[672] Kazalište je bilo puno publike. Bile su zastupljene sve hrvatske kulturne i političke organizacije, a prisustvovali su narodni zastupnici Josip Berković i Paško Kaliterna te povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić. Na samom kraju prosinca 1936. godine u gradskom kazalištu u Splitu je održana druga božićna priredba ogranka Seljačke sloge iz Splita, Solina i Vranjica. Uz pjevačke zborove tih ogranka Seljačke sloge i njihov nastup, prikazan je i kazališni komad *Od gospodarskog suda na seljački* (sastavio seljak F. Hrvačić) te igrokaz *Nova godina* (koji je napisao splitski težak Ivan Kuzmić), a u izvedbi kazališnih dobrovoljaca iz ogranka Seljačke sloge iz Splita. Sav prihod o priredbe išao je u korist prosvjetnog i dobrotvornog fonda Seljačke sloge.[673] Kroz 1936. godinu ustalilo se i proširilo djelovanje Seljačke sloge u Splitu koje se sastojalo od organiziranja sastanaka za članove, obilježavanja stranačkih obljetnica, otvaranja knjižnice, organiziranja različitih predavanja za članove i prijatelje, osnivanje kazališnih grupa i pjevačkih zborova te njihovih nastupa po Dalmaciji.

Rođendan braće Radić članovi i pristaše HSS-a svake su godine od 1936. obilježavali jačajući tako svoju stranačku ideologiju. Uz uobičajene mise zadušnice njihov je rođendan unutar *Hrvatskog seljačkog pokreta* najznačajnije obilježavala Seljačka sloga i to posebnim ritualom u samo rano jutro toga dana pri izlasku sunca. Primjere takvih obilježavanja i također poteškoća na koje su pritom nailazili imamo iz Kaštel Novoga, Kaštel Kambelovca, Vodica i Splita u 1936. godini.[674]

Dana 19. srpnja 1936. godine održan je sastanak Seljačke sloge kojemu su prisustvovali izaslanici svih ogranaka iz splitskoga kotara, a tema je bila poziv Seljačkoj slozi na međunarodni kongres omladine, koji će se održati u Ženevi koncem kolovoza i početkom rujna 1936. godine na inicijativu Rassemblement Universel pour la paix. Odluka Središnjice Seljačke

[672] Nekoliko dana prije upućen je javni poziv u kojem je istaknuto: *Sjetite se gladne, ali naše junačke Zagore, koja vapi ne samo za pomoći u hrani, nego traži i duševnu hranu u prosvjeti! Vašim odazivom omogućit ćete da se i u Zagori osnivaju ogranci Seljačke sloge te ćete potaknuti tako našu omladinu da u prosvjetnom radu poduzme daljnje prosvjetne akcije. – Omladino, upisuj se u Seljačku slogu! Prijavi se u tečaj za podučavanje nepismenih i u općeobrazovni tečaj, koji vode članovi HAKD Stjepan Radić te naša mala hrvatska inteligencija.* (Novo doba, godina XIX: broj 293 od 15. prosinca 1936: 6.)

[673] Novo doba, godina XIX: broj 298 od 21. prosinca 1936: 5; broj 302 od 28. prosinca 1936: 7.

[674] Npr. u Vodicama su se u 3:30 sati po noći u svojim prostorijama okupili članovi Seljačke sloge te su otuda pošli svi zajedno u park koji je bio jedan kilometar udaljen od mjesta. Tu su dočekali izlazak sunca. Predsjednik ogranka je govorio o braći Radić i Seljačkoj slozi. Poslije njegova govora održane su dvije minute šutnje u čast uspomene na braću Radić nakon čega su prisutni sat vremena međusobno razgovarali o seljačkom pokretu i seljačkim velikanima. Na posljetku su se vratili u zajedničke prostorije odakle se svatko uputio svojoj kući. Zanimljivo je i opravdanje za nemogućnost poslijepodnevnog okupljanja toga dana: *Kako je peronospora harala naše vinograde, a to nam je životno pitanje, mnogi smo išli prskati vinograde i nismo bili u stanju nastaviti svečanosti poslijepodne*. (Seljačka sloga, godina I: broj 7, srpanj 1936: 167; broj 9, rujan 1936: 207; broj 10, listopad 1936: 229-230.)

sloge da se sudjeluje na kongresu jednoglasno je odobrena te će mladi Seljačke sloge u tu svrhu za pojedine ogranke izabrati svoje delegate koji će i sačinjavati kotarski odbor za promicanje ideja za mir, a protiv rata.[675]

Dan Seljačke sloge u Splitu je u listopadu 1936. godine proslavljen prema uputama Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba.[676] Ujutro su članice hrvatskih ženskih društava prodavale po gradu značke po 1 dinar za nabavu knjiga u knjižnicu Seljačke sloge u Splitu i knjižnice ogranaka po selima. U 10 sati bilo je svečano otvorenje knjižnice Seljačke sloge ogranka u Splitu. Svečanom otvorenju su prisustvovali u ime Tomislava predsjednik Jakov Čulić, u ime Hrvatske žene Anka Katunarić, u ime zadruge Hrvatsko srce gđa Berković, u ime HKAD Stjepan Radić Ratomir Jakaša. Bili su prisutni i predstavnici HSS-a, Hrvatskog radničkog saveza, članovi Seljačke sloge i brojni uzvanici. Članovi HAKD Stjepan Radić redovito su od otvaranja knjižnice Seljačke sloge u Splitu držali sastanke u prostorijama knjižnice te su čitali Seljački nauk i ostala djela Stjepana i Antuna Radića. Nakon čitanja razvijala se diskusija o onome što je pročitano. Ta se akcija širila pa se mjesni ogranak Seljačke sloge u Splitu obratio svim hrvatskim političkim i kulturnim društvima u Splitu te ih je pozvao da upriliče sastanke po kotarima grada na kojima će hrvatska inteligencija okupljena u HAKD Stjepan Radić čitati Seljački nauk i druga djela, tako da će na svakom sastanku nakon pola sata čitanja uslijediti diskusija o onome što se bude te večeri pročitalo. Isto tako pozvana su spomenuta društva radi akcije u podučavanju nepismenih. Na sjednici upravnog odbora Seljačke sloge u Splitu zaključeno je kako će se osnovati glumačka sekcija i pučki pjevački zbor. Naručena je drama Matija Gubec od seljačke spisateljice Mare Matočec.[677]

U prvim danima siječnja 1937. godine održan je u prostorijama knjižnice splitskog ogranka Seljačke sloge sastanak predsjednika i tajnika ogranka Seljačke sloge iz splitskog kotara.

Sastanak je organizirao povjerenik Ivo Čulić, a izaslanici su davali izvještaje o prethodnom radu svojih ogranaka (osnivanje knjižnica, čitaonica, tečajevi za nepismene te pokretanje kazališnih i glazbenih sekcija). Skoro su svi ogranci u splitskom kotaru već bili održali glavne godišnje skupštine prema dobivenim uputama od Središnjice te poslali izvještaje o radu u Zagreb. Iz izvještaja pojedinih ogranaka ustanovljeno je *da određeni krugovi otvoreno rade protiv društva Seljačka sloga te da prave poteškoće osobito kod osnivanja novih ogranaka Seljačke sloge po selima dezinformirajući ljude da Seljačka sloga širi poganstvo, masonstva,*

[675] Seljačka sloga, godina I: broj 8, kolovoz 1936: 187; godina I: broj 9, rujan 1936: 206; Novo doba, godina XIX: broj 104 od 5. svibnja 1936: 5; broj 168 od 20. srpnja 1936: 7.
[676] Novo doba, godina XIX: broj 235 od 7. listopada 1936: 3.
[677] Novo doba, godina XIX: broj 239 od 12. listopada 1936: 5; broj 272 od 19. studenoga 1936: 6.

bezvjerstva, komunizam, itd. Zaključeno je da se prvo poduzmu samo upozorenja, a u koliko se haranga nastavi, *seljački će narod znati tome se oduprijeti i drugim načinom te će javno objaviti sve one, koji bez ikakvog povoda rade protiv Seljačke sloge*.[678] Ogranci trebaju održati šire sastanke članstva na kojima će ih upozoriti na te vijesti, a širitelje takvih vijesti pozvati da ne ulaze u poslove za koje nisu izabrani od naroda. Dogovoreno je i da se organiziraju priredbe u tjednu Matije Gubca i Antuna Radića i da svi ogranci Seljačke sloge održe predavanja o njihovu životu i radu. U Splitu je planirana glavna priredba u kazalištu na kojoj će nastupiti svi zborovi ogranaka Seljačke sloge iz splitskog kotara.

I Seljačka sloga u Splitu održala je sredinom siječnja 1937. godine svoju redovitu skupštinu na kojoj je analizirala svoj rad u prethodnoj godini i izabrala novu upravu. Posebno su istaknute pjevačke smotre, rad na tečajima opismenjavanja stanovništva i rad novootvorene knjižnice Seljačke sloge. U knjižnici je bilo skupljeno 978 knjiga od kojih 752 knjige iz beletristike, 226 knjiga iz ideologije *Hrvatskog seljačkog pokreta*, gospodarstva i ostalih knjiga. Posuđeno je 408 knjiga. Čitači su većinom bili iz redova studenata, težaka te iz članstva raznih hrvatskih ustanova u Splitu. Najviše su se čitale knjige iz ideologije *Hrvatskog seljačkog pokreta*, a u prvom redu knjige Stjepana i Antuna Radića.[679] U siječnju 1937. godine održane su i osnivačke skupštine Seljačke sloge u Vranjicu i Kučinama te su izabrane uprave, stručni odbori i sud dobrih i poštenih ljudi. U Vranjic je iz Splita došao Ivo Čulić, a u Kučine Ivan Kuzmić. Održali su predavanje o glavnim načelima *Hrvatskog seljačkog pokreta* i dali upute za osnutak i rad ogranaka.[680] Nastavljene su aktivnosti i osnivanje novih ogranaka po Dalmaciji pa se tako ogranak Seljačke sloge u Baćini u makarskom kotaru pohvalio sa velikim brojem učlanjenih žena, njih preko 50. Žene su sudjelovale i u radu uprave te u radu stručnih odbora.[681] Uz navedene ogranke u Vranjicu, Kučinama i Baćini u 1937. godini osnovani su novi ogranci Seljačke sloge u Pirovcu (1. siječnja), Milni (3. siječnja) i Splitskoj (17. siječnja) na Braču,

[678] Novo doba, godina XX: broj 8 od 11. siječnja 1937: 7.
[679] Razriješena je stara uprava na čelu sa predsjednikom Karlom Krstulovićem i tajnikom Ivanom Kuzmićem, a izabrana je nova uprava u sastavu: predsjednik Ivan Kuzmić, prvi potpredsjednik Ante Tomić, drugi potpredsjednik Tonka Reić, prvi tajnik Mirko Kuzmanić, drugi tajnik Anka Ninčević, prvi blagajnik Paško Katunarić, drugi blagajnik Marin Mašković te odbornici Ivan Jurjević, Duje Mladinić, Niko Šore i Petar Šegvić. U nadzorni odbor birani su: Paško Kaliterna, Karlo Krstulović i Ante Reić. U sud dobrih ljudi birani su: Duje Šore, Frane Trumbić, Jozo Puljizina, Marin Petrić, Vicko Radica, Marin Bernardić, Ivan Katunarić, Paško Kuzmanić, Niko Kuzmanić, Paško Blažević, Petar Dumanić i Špiro Zelić. Za delegate za glavnu skupštinu središnjice u Zagrebu izabrani su: Ivan Kuzmić i Mirko Kuzmanić. (Novo doba, godina XX: broj 16 od 16. siječnja 1937: 7.)
[680] Novo doba, godina XX: broj 3 od 5. siječnja 1937: 3.
[681] Seljačka sloga, godina II: broj 2, veljača 1937: 47.

Srimi kod Šibenika (28. siječnja), Vela Luci (7. ožujka), Murteru (24. listopada), Runoviću kod Imotskog (31. listopada), Trogiru (7. studenoga) i Tisnu (28. studenoga).[682]

U Splitu je 14. ožujka 1937. godine u prepunom gradskome kazalištu u organizaciji splitskog ogranka Seljačke sloge svečano obilježen Dan Matije Gubca i Antuna Radića. Jedan je smatran seljačkim mučenikom, a drugi seljačkim prosvjetiteljem. Veći dio programa odnosio se na izvođenje predstave Matija Gubec čija je autorica bila seljačka spisateljica Mara Matočec, a glumci su bili članovi splitske Seljačke sloge. Matočec je i osobno prisustvovala tom događaju te je na početku održala predavanje o životu slavonske seljačke žene prikazujući njen život *i u domu i u polju, od koljevke pa do groba*.[683] Opisivala je i druge seljačke običaje u Slavoniji. Potom je uskoro također u gradskom kazalištu početkom travnja održao predavanje Mihovil Pavlek Miškina na temu *O životu hrvatskog seljaka*. Predavanje je otvorio u ime organizatora predsjednik Seljačke sloge Ivan Kuzmić, a Miškina je zatim govorio o svom životu i radu, o teorijama države, o razvoju društva, o feudalizmu, o posljedicama Francuske revolucije... Naglasio je i značenje žena u *Hrvatskom seljačkom pokretu* te se založio za njihova puna politička prava. Poslije predavanja nastupio je pjevački zbor Seljačke sloge iz Splita.[684] Matočec i Miškina došli su u Split iz Podravine, a njihov je dolazak, kao etabliranih seljačkih književnika, dokaz integracije i osjećaja zajedništva sjeverne i južne Hrvatske. Tako prenose iskustva života u panonskom prostoru uspoređujući ga s onim u dalmatinskom zaleđu te razmjenjuju iskustva djelovanja u okviru HSS-a i njenih organizacija.

Nastavljeno je obilježavanje značajnih datuma iz stranačke prošlosti. Rođendan braće Radić 11. lipnja 1937. godine u Splitu je po uputama Središnjice Seljačke sloge održan mirno i bez parada, ali u znaku prosvjetnih predavanja, čitanja i razgovora o životu seljačkog naroda te o budućim smjernicama. Na sam rođendan *pri izlasku sunca svi svjesni seljaci pristaše seljačkog narodnog pokreta trebali su provesti nekoliko minuta u šutnji i u mislima na braću Radić*.[685] Prodavane su i značke od kojih je prihod išao u fond za knjižnicu Seljačke sloge u Splitu. Obilježavanje je bilo javno najavljeno u novinama te su pozivani svi da im se pridruže.

Seljačka sloga je u Splitu, kao i prethodne godine u kolovozu, 7. svibnja 1937. godine na Botićevoj poljani u Splitu priredila smotru hrvatske narodne pjesme. Bilo je prisutno nekoliko tisuća gledatelja te narodni zastupnici Ante Trumbić, Tomo Jančinković, Mate Goreta, Pavao

[682] Seljačka sloga, godina II: broj 5, svibanj 1937: 119; broj 6a, lipanj 1937: 134; broj 7, srpanj 1937: 183; broj 9, rujan 1937: 217; broj 12, prosinac 1937: 269; Seljačka sloga, godina III: broj 1, siječanj 1938: 26; broj 4, travanj 1938: 140.
[683] Novo doba, godina XX: broj 62 od 15. ožujka 1937: 5.
[684] Novo doba, godina XX: broj 78 od 5. travnja 1937: 3.
[685] Novo doba, godina XX: broj 130 od 8. lipnja 1937: 3 i 7.

Krce, Dane Škarica, Ivo Čelan, Ivan Petar Mladineo, Stipe Matijević, Karlo Žunjević, Josip Berković, Paško Kaliterna, Jozo Mratinović i Edo Bulat. Ocjenjivački sud je bio u sastavu: direktor opere Krešimir Baranović, narodni zastupnik Tomo Jančinković te dirigenti i zborovođe Rudolf Matz i Ivo Tijardović. Nastupila su bila 24 seljačka zbora iz Dalmacije izvodeći narodne pjesme i običaje.[686] Smotra je proglašena uspješnom, a privukla je pozornost i njome je poslana poruka o postojanju i vrijednosti narodne kulturne baštine što je bio kontinuirani politički cilj HSS-a.

U Šibeniku je 26. srpnja 1937. godine po prvi put organizirana pjevačka seljačka smotra za područje sjeverne Dalmacije. Taj je datum povezan s blagdanom sv. Jakova 25. srpnja koji se posebno svečano slavio u Šibeniku, a HSS je kao i njene organizacije svoje proslave često prilagođavala i povezivala ih s crkvenim proslavama. Grad je bio svečano okićen i pun svijeta u narodnim nošnjama koji su pristigli i iz Zagore i s otoka. Nosili su svoje natpise ogranaka Seljačke sloge kojima su pripadali te je poslijepodne priređena svečana povorka ulicama grada koju su predvodili narodni zastupnici Dane Škarica, Karlo Žunjević, Josip Silobrčić, Mate Goreta i Jozo Mratinović te načelnici općina. Kao gosti bili su prisutni predsjednik Seljačke sloge iz Zagreba Rudolf Herceg i seljačka književnica Mara Matočec. Cijelim putem Šibenčani su pozdravljali sudionike povorke koji su se okupili ispred katedrale gdje je smotra održana. Cilj je bio *pokazati nepatvorenu autohtonu hrvatsku seljačku kulturu; pokazati gradu i gradskom elementu koje se silom prilika udaljilo od one prave narodne umjetnosti, da je hrvatski seljački narod, naše selo, sačuvalo tu umjetnost*.[687] Uvijek su javne manifestacije Seljačke sloge nosile i političku poruku HSS-a koja bi uvijek bila jasno istaknuta. Na kotarskom sastanku Seljačke sloge u Splitu 4. srpnja 1937. godine povjerenik Ivo Čulić podnio je opširan izvještaj o smotrama koje su održane u Splitu i u Zagrebu. Podnio je račune i zahvalio svima koji su doprinijeli za smotru u Splitu, posebno novinama Novo doba. Dogovoreno je da se što više zborova iz ogranaka Seljačke sloge upiše u Pjevačku župu Hektorović i u Hrvatski pjevački savez. Doneseni su i planovi o budućem radu, prvenstveno na prosvjetnom području.[688]

[686] Zbor ogranka Seljačke sloge u Splitu, zborovi ogranaka Seljačke sloge iz Pučišća, Postira i Milne s otoka Brača, ženski zbor Seljačke sloge s otoka Preko, zborovi Seljačke sloge iz Kaštel Kambelovca, Kaštel Gomilice, Kaštel Sućurca, Kaštel Novog, Kaštel Starog, Žrnovnice, Klisa, Šibenika, Pirovca, Rogoznice i Zatona kod Šibenika. Zatim su nastupili Vrličani u narodnim nošnjama s vrličkim kolom, seljanke članice Seljačke sloge iz Vodica, ribari iz Vela Luke i seljaci iz Žrnova s Korčule starom igrom s mačevima, zbor Seljačke sloge iz Solina i zbor dječaka iz Vranjica te zbor Seljačke sloge također iz Vranjica. (Novo doba, godina XX: broj 106 od 8. svibnja 1937: 5; Seljačka sloga, godina II: broj 6b, lipanj 1937: 166-167.)

[687] Novo doba, godina XX: broj 172 od 27. srpnja 1937: 4; broj 173 od 28. srpnja 1937: 4; Seljačka sloga, godina II: broj 11, studeni 1937: 255.

[688] Novo doba, godina XX: broj 153 od 5. srpnja 1937: 6.

Kako je Seljačka sloga u Splitu tijekom 1937. godine postala organiziranija i javnosti vidljivija, javljali su se mnogi građani koji su se željeli upisati u prijatelje Seljačke sloge i tako njeni postati podupiratelji. Među njima je bilo i muškaraca i žena, intelektualaca, radnika i studenata. Iz tog razloga u Splitu se pripremalo osnivanje Kluba prijatelja Seljačke sloge.[689] Inače, pravi članovi Seljačke sloge mogli su u pravilu biti samo *seljaci od pluga i motike*. Preko dnevnih novina upozoreni su članovi svih splitskih mjesnih organizacija HSS-a da će se od 12. svibnja 1937. godine (srijedom) u prostorijama HSS-a u Krešimirovoj ulici održavati zajedničko čitanje djela Antuna Radića te im pišu: *Dužnost je svakog člana bez razlike da ovom čitanju prisustvuje kako bi se učvrstio u ideologiji hrvatskog seljačkog pokreta*.[690] Čitanje je organizirala Seljačka sloga i HAKD Stjepan Radić. Ta su se čitanja temeljnih djela seljačkog nauka u hodu nadopunila i različitim predavanjima. Seljačka sloga je u gradu Splitu u mjesecu rujnu 1937. godine započela redovita tjedna javna predavanja kojima je cilj bio okupljanje ne samo članova Seljačke sloge (koji su mogli biti samo *seljaci od pluga i motike*), nego i šire populacije koja je simpatizirala HSS i *Hrvatski seljački pokret* (intelektualce, radništvo, đake...).[691] Svi su oni bili organizirani u organizaciju unutar Seljačke sloge koja je nazvana Prijatelji Seljačke sloge. Prvo su organizirana pokusna predavanja za uži krug (uprava, članovi i prijatelji mjesnog ogranka Seljačke sloge) i ta su pokusna predavanja poslužila kao priprema za javna predavanja. Bio je to ujedno i početak formiranja i djelovanja Prijatelja Seljačke sloge u Splitu. Zamišljeno je bilo da se predavanja održavaju utorkom navečer (drže ih žene) i četvrtkom navečer (drže ih muškarci). Mjesto održavanja je u Krešimirovoj ulici broj 4 u kancelariji HSS-a (ili u kancelariji pristaša dr. Mačeka). Sastavni dio predavanja bilo je čitanje djela Antuna i Stjepana Radića. Ovakva će se okupljanja u organizacije Seljačke sloge poslije nazvati *sijelima* i ona će postajati sve organiziranija i sve će više dobivati na značenju. Seljačka sloga se tako ponajviše u Splitu, a i u cijeloj Dalmaciji, razvila kao jedna grana i produžena ruka HSS-a koja se specijalizirala za prosvjetni rad i širenje ideologije *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Kao ključna osoba u organizaciji djelovanja Seljačke sloge u Splitu ističe se narodni zastupnik i prvak Paško Kaliterna koji im je omogućio djelovanje u službenim prostorijama HSS-a u Splitu namijenivši i preuredivši jednu veću prostoriju u dvoranu za predavanje. Upozoreni su bili svi prijatelji i članovi Seljačke sloge da budu prisutni na predavanjima, a sami upisi u Seljačku slogu vršili su

[689] Novo doba, godina XX: broj 146 od 26. lipnja 1937: 5.
[690] Novo doba, godina XX: broj 108 od 11. svibnja 1937: 6.
[691] Prethodno je odbor splitskog mjesnog ogranka Seljačke sloge održao sastanak 27. kolovoza 1937. godine s kojeg je upućeno javno priopćenje objavljeno u dnevnim novinama u kojem su pozvali radnike, intelektualce i ostale građane pristaše *Hrvatskog seljačkog pokreta* da se učlane u Seljačku slogu. (Novo doba, godina XX: broj 200 od 28. kolovoza 1937: 5.)

se u prostorijama knjižnice Seljačke sloge na Francuskoj obali. Prvo je predavanje održao Petar Šegvić na temu načela *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Osim članova Seljačke sloge prisutni su bili i radnici, težaci, intelektualci članovi Hrvatskog akademskog kluba Stjepan Radić i članovi Hrvatske žene. Poslije predavanja razvila se rasprava (diskusija) koja će postati sastavni dio tih predavanja (referata). Tjedan dana nakon Šegvića predavanje je držao mladić iz težačke obitelji i tajnik ogranka Seljačke sloge u Splitu Mirko Kuzmanić na temu zadrugarstva i Gospodarske sloge. Prisutni su bili brojni članovi Seljačke i Gospodarske sloge, Prijatelji Seljačke sloge, članice Hrvatske žene, članovi Hrvatskog radničkog saveza, članovi Hrvatskog akademskog kluba Stjepan Radić, a prisutni su bili i Paško Kaliterna i Ivo Čulić. Predavač je predstavio Gospodarsku slogu te je govorio o njenim ciljevima.[692] U nastavljenom slijedu predavanja prva žena koja je nastupila bila je Zorka Giunio koja je govorila na temu života dalmatinske (seljačke) žene u primorju i u zaleđu. Po njoj život dalmatinske žene u primorju, uz sve poteškoće i obavljanje mnogih fizičkih poslova, ipak povoljniji od života žene u dalmatinskom zaleđu. Žene u zaleđu žive u strašnim prosvjetnim i gospodarskim uvjetima po strogim patrijarhalnim i konzervativnim običajima bez ikakvih prava iako cijeli svoj život provode u radu i žrtvovanju za obitelj. Tu Giunio upravo vidi ulogu Seljačke sloge koja mora preuzeti akciju zajedno sa ženskim društvima i najprije umanjiti broj nepismenih žena u dalmatinskom zaleđu, a zatim krenuti s održavanjem domaćinskih tečajeva. To bi trebalo proširiti vidike tih žena i omogućiti im bolji ekonomski i socijalni položaj. Prisutnima se obratio i Paško Kaliterna naglasivši da svatko onaj tko bude zaobilazio rad u kulturnim i gospodarskim organizacijama *Hrvatskog seljačkog pokreta*, neće se smatrati pravim pristašom *Pokreta*. On smatra *da se jedino radom na kulturnom i gospodarskom podizanju naroda može doći do funkcija u Pokretu i do toga da narod školovane ljude prihvati svojima te dođe do uvjerenja da su ti školovani ljudi – po izjavi pok. Stjepana Radića – potrebni hrvatskom seljačkom narodu kao sol kruhu*.[693] Kaliterna je pratio rad Seljačke sloge u Splitu i koristio njene sastanke kako bi politički djelovao. Pri tome je bio u koordinaciji s povjerenikom Seljačke sloge za Dalmaciju Ivom Čulićem. Sastanak Seljačke sloge održan 28. listopada 1937. godine nije bio održan samo kao redovito predavanje, nego su s toga sastanka Kaliterna i Čulić uputili snažnu i jaku političku poruku onima koje su smatrali saboterima u redovima *Hrvatskog narodnog pokreta*. Na sastanku je najprije održano predavanje o važnosti Seljačke sloge u *Hrvatskom narodnom pokretu* koje je iznio predsjednik ogranka Seljačke sloge u Splitu Ivan Kuzmić. Ukazao je na glavne ciljeve i pomoć koju Seljačka sloga svojim radom na selu pruža *Hrvatskom seljačkom*

[692] Novo doba, godina XX: broj 220 od 22. rujna 1937: 6; broj 226 od 29. rujna 1937: 3.
[693] Novo doba, godina XX: broj 234 od 8. listopada 1937: 3.

pokretu – posebno u odgoju mladeži i širenju seljačke ideologije. Nakon njega nadovezao se Ivo Čulić koji *osuđuje rad one gospode koja po kavanama vodi seljačku politiku, a zaboravljaju da je davno prošlo vrijeme kada se politika vodila krivotvorenjem po gradskim lokalima. Ta gospoda ne koriste Hrvatskom seljačkom pokretu, a što je najgore, makar su i organizirani kao pristaše HSS-a, nemaju ništa zajedničko s HSS-om niti poznaju ideologiju Hrvatskog seljačkog pokreta*.[694] Očito je HSS postajući sve više pokret privlačila ljude koji nisu odgovarali splitskome stranačkom vodstvu koje se onda nije libilo javno takve prozivati i upozoravati na štetnost njihova djelovanja. Pri tome se posebno naglašavalo kako HSS ne pripada ni ideologiji komunizma ni ideologiji fašizma. Poslije Čulića nastupio je Paško Kaliterna tumačeći sklopljeni sporazum između Udružene opozicije i Seljačko-demokratske koalicije (sporazum u Farkašiću). On je u svom izlaganju bio oštriji od Čulića kritizirajući neistomišljenike i prijeteći *polaganjem računa* kad za to dođe vrijeme.[695]

Redovita predavanja nastavljena su početkom studenoga izlaganjem Nede Marović koja je govorila o ženi i njenom pravu. Usporedila je prava žena u tadašnjoj državi s pravima žena u svijetu. Govorila je o položaju žene seljanke, radnice i građanke i o tendenciji da se žene potisne u kuhinju, ali žene traže svoja prava i da budu suradnice u javnome životu. Nadovezala se na temu pacifizma i feminističkog pokreta. Iznijela je statističke podatke o plaćama žena radnica i usporedila ih s plaćama muškaraca zaključivši kako su neopravdano nejednake. Naglasila je da program HSS-a i *Hrvatski seljački pokret* traže jednakopravnost žena i muškaraca. U Seljačkoj slozi i Prijateljima Seljačke sloge već se primjenjuje jednakopravnost u radu, u pravima i dužnostima između žena i muškaraca. Iza govornice nastupio je povjerenik Ivo Čulić koji se osvrnuo na one *koji ogovaraju i kritiziraju te svaki četvrtak sazivaju paralelne sastanke kako bi dijelu pristaša HSS-a spriječili dolazak na sastanak Seljačke sloge*. Na to se, uzevši riječ, nadovezao i Kaliterna nazvavši tu istu grupu vječnim nezadovoljnicima: *...ako inteligencija, građanstvo i kapital nisu pošteni i narodu odani, tada je bolje da nisu s nama*.[696] Poslije predavanja i diskusije uslijedio je kao i obično sastanak Prijatelja Seljačke sloge zajedno sa zastupnikom Kaliternom, a tema je bila suzbijanje nepismenosti i održavanje naprednog tečaja za seljake i radnike. Prijatelji Seljačke sloge prijavili su se kao učitelji za podučavanje matematike, knjigovodstva, zadrugarstva, povijesti, zemljopisa, kemije, fizike te su dogovorili sastanak za izradu plana naprednog tečaja. Seljačka sloga i Hrvatski radnički savez dogovorili su okupljanje učenika kojima je potrebna prosvjeta i naobrazba.

[694] Novo doba, godina XX: broj 252 od 29. listopada 1937: 6.
[695] Novo doba, godina XX: broj 252 od 29. listopada 1937: 6.
[696] Novo doba, godina XX: broj 257 od 5. studenoga 1937: 6.

U nastavku predavanja u organizaciji Seljačke sloge i Prijatelja Seljačke sloge nastupio je 11. studenoga potpredsjednik HGKD Zora i član Prijatelja Seljačke sloge Frano Božić s temom *HSS i pacifizam*. Na temelju programa HSS-a i djela koja su napisali prvaci HSS-a dokazivao je da je HSS za pacifizam što istovremeno nije značilo ponašati se kukavički. Iznio je mišljenje da su uzrok trenutačnim sukobima i ratovima nezasitnost imperijalizma i fašizma te da HSS ide za takvim uređenjem društva koje će isključiti one koji izazivaju rat i kojima rat donosi dobro jer rat najteže pogađa upravo seljake. Na tu temu nadovezao se i povjerenik Čulić koji je pojasnio da je hrvatski seljački nacionalizam sastavni dio programa HSS-a koji uključuje i sve ideje hrvatskog velikana Ante Starčevića. *Taj je nacionalizam suprotan građanskom shvaćanju nacionalizma*. A na tu temu govorio je i Paško Kaliterna koji je rekao *da odbija svako klevetanje rada Seljačke sloge i HSS-a i da to neće spriječiti HSS i njezine ogranke u nastavku rada – jer HSS je protiv komunizma i fašizma, a za nacionalnu slobodu, demokraciju i socijalnu pravdu*.[697] Sveprisutni Kaliterna je nastavio koristiti gotovo svaki sastanak Seljačke sloge u Splitu kako bi tumačio aktualnu političku situaciju i kritizirao protivnike. U isto je vrijeme nastojao ujediniti lojalne stranačke pristaše i povećati njihov broj za što je koristio i Seljačku slogu kao snažnu i uglednu stranačku organizaciju.

Predavanje u ustaljenoj organizaciji Seljačke sloge i Prijatelja Seljačke sloge u kancelariji HSS-a u Krešimirovoj ulici održao je i tajnik HRS-a Marijan Radić na temu *Hrvatskog seljačkog pokreta* i radničkog pitanja. Naglasio je kako je hrvatskom radniku mjesto uz hrvatskog seljaka u HSS-u te je potrebna njihova tijesna suradnja – radnika i seljaka – kako bi se postiglo potpuno nacionalno i ekonomsko oslobođenje. Nakon njega i Paško Kaliterna je naglasio nužnost zajedničke borbe radnika i seljaka te je ponovno osudio sve one koji bi htjeli hrvatski narod uvesti u fašističke vode i nametnuti mu diktaturu.[698]

U prosincu 1937. godine u Splitu su nastavljena redovita sijela Seljačke sloge i Prijatelja Seljačke sloge te je predavanje održao predsjednik HAK Stjepan Radić Bogdan Zelić na temu povijesti zadrugarstva i zadrugarstva u tadašnjem vremenu. Sijelo je ponovno posebno obilježio oštar istup Paške Kaliterne protiv fašizma. Osudio je razornu i terorističku organizaciju frankovačkih emigranata u inozemstvu (pavelićevaca) *koja ide za tim da u hrvatskom narodu zavede fašističku diktaturu*. Po njegovim informacijama od raznih povratnika *grupa pavelićevaca u inozemstvu terorizira čestite hrvatske emigrante koji samo u demokratskom društvenom uređenju nalaze garanciju za puno rješenje Hrvatskog pitanja*.[699] Završno sijelo u

[697] Novo doba, godina XX: broj 263 od 12. studenoga 1937: 3.
[698] Novo doba, godina XX: broj 269 od 19. studenoga 1937: 3; broj 275 od 26. studenoga 1937: 3.
[699] Novo doba, godina XX: broj 280 od 3. prosinca 1937: 5.

1937. godini Seljačke sloge i Prijatelja Seljačke sloge održano je u Splitu 30. prosinca. Uz redovito čitanje literature *Hrvatskog seljačkog pokreta* i kasnije diskusije, poruku je poslao i Paško Kaliterna o ustrajnosti i neustrašivosti hrvatskih narodnih zastupnika *od kojih se ni jedan nije pokolebao i svi su ostali vjerni politici dr. Mačeka*.[700]

Narodni zastupnik i šef HSS-a u splitskom kotaru Paško Kaliterna, osim uobičajenih političkih sastanaka i skupova u mjesnim organizacijama HSS-a, koristio je i stranačke organizacije poput Seljačke sloge kako bi okupio što veći broj pristaša i kako bi prezentirao stranačke političke stavove. Ti su stavovi bili beskompromisni i u potpunosti protivni drugim *konkurentskim* ideologijama – komunizmu i fašizmu. Kaliterna je u zamahu i jačanju HSS-a kontinuirano slao jasnu i nedvosmislenu poruku: tko nije za HSS i *Hrvatski seljački pokret,* taj je protiv nas i ni jedan drugi politički put nije ispravan osim političkog puta HSS-a.

U Splitu je 13. rujna 1937. godine održan sastanak izaslanika gradskih hrvatskih društava, a tema je bila suzbijanje nepismenosti. Na sastanku je bio i Paško Kaliterna, a sazvan je na inicijativu ogranka Seljačke sloge pa ga je otvorio povjerenik Ivo Čulić. Radilo se o široj akciji na razini cijele HSS-a što je 1. kolovoza u Kupincu na smotri Seljačke sloge bio najavio Vladko Maček pa je tako akcija pokrenuta i u Splitu i Dalmaciji. Među prisutnima se razvila rasprava o metodama suzbijanja nepismenosti: zajedničkom ili pojedinačnom podukom (najčešće se događalo da pojedinac podučava pojedinca ili najviše dvojicu, trojicu nepismenih). Usvojen je zaključak da je takva metoda najprihvatljivija i da se s njom nastavi. Sa sastanka su bila pozvana sva hrvatska društva u Splitu da se uključe u akciju i da daju svoje doprinose za nabavu Abecedarki i ostalog potrebnog pribora. Utvrđeno je da je u Dalmaciji preko 57% nepismenih, u Zagori još i više od toga prosjeka. Planirano je od nadležnih vlasti zatražiti statističke podatke o nepismenosti pa bi se prema tome organizirale akcije.[701] Nedugo nakon tog inicijalnog sastanka u Splitu je 24. listopada 1937. godine u Krešimirovoj ulici u stranačkim prostorijama HSS-a održan prosvjetni kotarski sastanak HSS-a na kojem su bili izaslanici mjesnih organizacija, izaslanici ogranaka HSS-a iz splitskog kotara te općinski načelnici. Sastanak je otvorio povjerenik Ivo Čulić s izaslanikom Središnjice Seljačke sloge Rudolfom Patekom. Tema je bila akcija protiv nepismenosti koju provodi HSS preko svoje prosvjetne organizacije Seljačke sloge. Izaslanici iz pojedinih sela podnijeli su izvješća o rezultatima akcije na njihovom terenu (u Lećevici je npr. 70 seljaka naučeno čitati i pisati). Na posljetku su izneseni planovi za daljnji rad.[702] Samo nekoliko dana poslije 29. listopada 1937. godine održan je u

[700] Novo doba, godina XX: broj 302 od 31. prosinca 1937: 6.
[701] Novo doba, godina XX: broj 213 od 14. rujna 1937: 6.
[702] Novo doba, godina XX: broj 248 od 25. listopada 1937: 5.

Splitu u istim stranačkim prostorijama HSS-a posljednji pripremni sastanak HSS-a i hrvatskih društava pred *Tjedan pismenosti* (što je bio naziv za cjelokupnu akciju opismenjavanja, a odvijao se od 31. listopada do 7. studenoga 1937. godine). Sastanak je vodio Paško Kaliterna. Na sastanku su bili predstavnici Hrvatske seljačke stranke, Seljačke sloge, Hrvatskog srca, Hrvatske žene, Gospodarske sloge, Hrvatskog radiše, Kola Domaćica, HGD Zora, HGD Tomislav, HAKD Stjepan Radić, Vatrogasnog društva, Čitaonice Marulić, Prijatelja Seljačke sloge, Društva katoličkih muževa i Hrvatskog radničkog saveza. Po broju okupljenih organizacija i udruženja može se vidjeti koliki je bio utjecaj HSS-a i Seljačke sloge te tko je sve pripadao *Hrvatskom seljačkom pokretu*. Na sastanku je donesen zaključak da se u gradu postave punktovi na kojima će se vršiti prodaja abecedarki i značaka ABC. Komplet abecedarke (abecedarka, dvije bilježnice i olovka) koštala je 8 dinara (naglašeno je bilo da tih 8 dinara omogućuje jednom nepismenom da postane pismen). Prodaja je bila organizirana na ukupno devet lokacija, a cjelokupna splitska javnost bila je pozvana dati svoj obol tako *da za nekoliko mjeseci u hrvatskom narodu bude nekoliko desetaka tisuća nepismenih manje*. Donesena je i krilatica akcije: *Pismeni za nepismene!* U svrhu širenja informacija o akciji izdan je i propagandni letak u kojem se pozivalo: *Naviješten je rat, kocka je pala. Hrvati! Seljaci, radnici i građani! Više se ne može niti se smije natrag! Samo naprijed! Tko zaostane, taj je kukavica, tko pobjegne izdajica! Nužno je provesti organizaciju svih narodnih snaga. Svi moraju u borbene redove, mladi i stari, muško i žensko! Rat protiv nepismenosti!*[703] Cilj je bio u roku od pet godina među Hrvatima iskorijeniti nepismenost te se očekivalo da svi oni koji pripadaju HSS-u i *Hrvatskom seljačkom pokretu* sudjeluju u akciji makar i najmanjim i najskromnijim prilogom. Oni koji se ne pridruže akciji unaprijed su proglašavani neprijateljima hrvatskog naroda. U svrhu novčanog pomaganja akcije osnovan je fond za suzbijanje nepismenosti, a sve zajedno koordinirao je odbor nazvan Odbor hrvatskih društava za suzbijanje nepismenosti u Splitu.[704] Akcija se odmah provodila na terenu, prvenstveno u Zagori gdje je bilo i najviše nepismenih. Kaliterna je 7. studenoga na Muću održao sastanak s općinskom organizacijom i vijećnicima HSS-a na kojem je objašnjavao važnost akcije. Za svako selo u općini izabran je povjerenik koji je odgovoran za provođenje akcije, a određeni su i seljaci koji će druge učiti čitati i pisati.[705]

Uskoro je u Splitu 28. studenoga 1937. godine u stranačkim prostorijama HSS-a održan veliki prosvjetni sastanak na kojem je bilo prisutno 150 izaslanika s područja srednje i sjeverne

[703] Novo doba, godina XX: broj 253 od 30. listopada 1937: 3.
[704] Novo doba, godina XX: broj 253 od 30. listopada 1937: 3; broj 258 od 6. studenoga 1937: 8.
[705] Novo doba, godina XX: broj 259 od 8. studenoga 1937: 6.

Dalmacije te zapadne Bosne.[706] Sastanku je prisustvovao i predsjednik Seljačke sloge Rudolf Herceg te narodni zastupnici Ivo Čelan, Pavao Krce, Stipe Matijević, Niko Bjelovučić, Jozo Mratinović, Josip Silobrčić, Ivan Petar Mladineo, Mate Goreta i Paško Kaliterna. Bili su prisutni i povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić, povjerenik Seljačke sloge za zapadnu Bosnu Marko Čondrić, predsjednici općinskih i kotarskih organizacija HSS-a, općinski načelnici i povjerenici Seljačke sloge. Cilj sastanak je bio analiziranje akcije suzbijanja nepismenosti i donošenje smjernica za budući rad. Ivo Čulić je u svom izlaganju rekao kako se pojedinačno podučavanje nepismenih od strane pismenih pokazalo puno učinkovitije od tečajeva. Izvještaj o radu međudruštvenog Odbora hrvatskih društava na suzbijanju nepismenosti i prikupljanja sredstava za tu akciju podnio je student prava Nikomir Matković. Po tom izvještaju u Splitu je bilo prijavljeno 231 nepismenih i 40 podučavatelja. Povjerenici Seljačke sloge podnijeli su izvještaje za stanje na svojim područjima – puno je veći broj nepismenih bio u Zagori, nego u primorju i na otocima. Narodni zastupnici su također prikazali stanje pismenosti u svojim kotarima.[707] Na prijedlog predsjednika Seljačke sloge Rudolfa Hercega jednoglasno je donesena rezolucija u kojoj su bile sadržane smjernice za daljnji rad Seljačke sloge u Dalmaciji.[708] Poslijepodne je u gradskome kinu Rudolf Herceg održao predavanje o seljaku *kao subjektu stvaranja materijalnih i kulturnih dobara.* Glavna misao je bila *postizanje sklada između onih što proizvode i onih što troše.*[709] To Hercegovo predavanje je propagiralo ključnu ekonomsku postavku HSS-a i njenih organizacija, a to je bilo usmjeravanje i kontroliranje seljačke proizvodnje kako bi seljaci bili ekonomski što samostalniji odnosno kako bi trebali što manje kupovati tvorničku robu. S druge strane višak

[706] Pokret za pismenost vodio se i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, a predvodili su ga Seljačka sloga, Klub ABC i HKD Napredak. Akciju u BiH vodio je HKD Napredak uz pomoć Seljačke sloge i Kluba ABC, a na ostalim hrvatskim područjima akciju su vodile Seljačka sloga i Klub ABC uz pomoć HKD Napredak. Novac koji se prikupio za suzbijanje nepismenosti na području BiH uplaćivan je HKD Napredak, a novac koji je prikupljen na ostalim hrvatskim područjima šalje se Seljačkoj slozi ili Klubu ABC – prema želji darovatelja. Od toga novca sufinancira se kupnja potrebnih abecedarki i ostalog pribora. (Novo doba, godina XX: broj 262 od 11. studenoga 1937: 3.)

[707] Paško Kaliterna je naglasio kako u nekim zagorskim krajevima ima jako malo škola i kako je puno nepismenih, posebno u trogirskoj općini; Niko Bjelovučić iz Metkovića kazao je da u akciji suzbijanja nepismenosti u Metkoviću surađuju sva hrvatska društva, a općina je u tu svrhu bila donirala 10.000 dinara; Stipe Matijević je iznio prosvjetne prilike u kotaru Makarska, a Pavao Krce u kotaru Sinj gdje je broj nepismenih bio velik; Mate Goreta je govorio o prosvjetnim prilikama u Drnišu gdje je situacija bila dosta teška jer veći broj sela nije imao školu; Jozo Mratinović je govorio o prilikama u Kaštelima, a Josip Silobrčić o prosvjetnom stanju u kotaru Bioograd na Moru gdje je od 35.000 stanovnika bilo 10 nepismenih. Najgore su prilike bile u općini Nin gdje nije bilo nijedne škole; Načelnik Farolfi govorio je o prilikama na Visu gdje je broj nepismenih bio neznatan; Ivan Petar Mladineo je iznio podatak da je na Braču od 18.000 stanovnika bilo 9% nepismenih. Zaključno je Ivo Čelan govorio o koristi koju će donijeti akcija opismenjivanja i pozvao je sve prisutne da na tome najenergičnije porade. (Novo doba, godina XX: broj 277 od 29. studenoga 1937: 5.)

[708] Seljačka sloga, godina II: broj 11, studeni 1937: 253.

[709] Novo doba, godina XX: broj 277 od 29. studenoga 1937: 5.

svojih proizvoda seljaci su trebali kontrolirano plasirati na tržište kako bi ti proizvodi postigli bolju cijenu.

I u Šibeniku je kao središtu sjeverne Dalmacije 14. studenoga 1937. godine u Hrvatskom seljačkom domu održan sastanak povjerenika Seljačke sloge na kojem se govorilo o akciji suzbijanja nepismenosti. Uz narodnog zastupnika Danu Škaricu na sastanku su bili prisutni izaslanici pojedinih šibenskih hrvatskih društava (slična organizacija kao i u Splitu). Prosvjetni povjerenik Jakov Dragušica iznio je statističke podatke o postotku nepismenih u šibenskom kotaru na temelju informacija prikupljenih od pojedinih ogranaka Seljačke sloge i organizacija HSS-a. Po tim podacima postotak nepismenih na razini kotara bio je oko 30% i to najviše u selima u kojima nije bilo škole. Najmanje nepismenih imala je Mandalina i to 4%, a iza nje slijedio je grad Šibenik koji je imao 5% nepismenih.

Planirano je najveću pažnju posvetiti onim selima gdje je bilo najviše nepismenih, a takvih je sela bilo ukupno 27 (u šibenskoj općini 15, u skradinskoj 10 i u općini Tisno 2 sela). Zaključeno je i da će se u Šibeniku organizirati predavanje i zabava kako bi se prikupio novac za potrebna sredstva u opismenjavanju.[710] U Šibeniku je 8. prosinca u velikoj dvorani Hrvatskog seljačkog doma održan kotarski sastanak HSS-a pod predsjedanjem Šime Belamarića. Bili su prisutni izaslanici mjesnih organizacija, prosvjetni povjerenici ogranaka Seljačke sloge i načelnici općina. Tema je bila suzbijanje nepismenosti, izneseni su statistički podaci u pogledu nepismenih te je za kotarskog prosvjetnog povjerenika izabran Gabrijel Cvitan. Dane Škarica je tom prilikom govorio i o aktualnoj političkoj situaciji, o potrebi što veće sloge i *zbijanja redova* unutar HSS-a koja je glavni nositelj *Hrvatskog narodnog pokreta*. Preporučio je mjesnim organizacijama *da paze da se u njihove redove ne uvlače ljudi koji po svojoj ideologiji ne pripadaju HSS-u, nego se uvlače u njene redove u svrhu podrivanja njenih temelja*.[711]

Na isti način kao Kaliterna u Splitu Škarica u Šibeniku koristi sastanke Seljačke sloge kako bi poslao političke poruke. Kako *Hrvatski seljački pokret* pod vodstvom HSS-a postaje sve masovniji (na čemu se inzistira), tako se javljaju i novi problemi poput priključivanja ljudi koji su bili prikriveni protivnici HSS-a. Taj će problem ostati neriješen i još će se više produbiti dolaskom HSS-a na vlast.

Kraj 1937. godine bio je obilježen smotrama, sastancima te osnivanjem novih mjesnih ogranaka HSS-a i Seljačke sloge: u Trogiru, u Sutivanu na Braču i na Lovreću. U Trogiru je 7. studenoga održan sastanak za osnivanje ogranka Seljačke sloge na kojem su iz Splita sudjelovali

[710] Novo doba, godina XX: broj 265 od 15. studenoga 1937: 5.
[711] Novo doba, godina XX: broj 285 od 9. prosinca 1937: 4; Seljački dom, godina XXV: broj 56 od 23. prosinca 1937: 13.

povjerenici Čulić i Krstulović. Sastanak je održan u gradskoj vijećnici gdje je jednoglasno izabran odbor Seljačke sloge kojemu je na čelu kao predsjednik bio seljak iz Trogira Ivan Marović. I na otoku Braču u Sutivanu je provedena akcija protiv nepismenosti. Općinski načelnik Lukšić popisao je sve nepismene u općini do 50 godine života pa je tako utvrđeno da ih je nepismenih ukupno pet. Podijeljene su im abecedarke kako bi ih njihovi ukućani podučavali čitanju i pisanju. U nedjelju 19. prosinca 1937. godine kod crkve u Lovreću (usprkos lošem vremenu) održana je prva pokusna *Smotra seljačke kulture*. Na smotri je sudjelovalo osam seljačkih zborova ogranaka Seljačke sloge iz kotara Imotski te oko 5.000 seljaka. Ogranci Seljačke sloge i mjesne organizacije HSS-a došli su pod svojim barjacima, a na čelu povorke nalazili su se narodni zastupnici Mile Vuković, Bariša Smoljan, Paško Kaliterna, Pavao Krce i Stipe Matijević. Izaslanica Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba bila je seljačka spisateljica Mara Matočec. Bila je prisutna i engleska novinarka Boem. Na smotri su u narodnim nošnjama izvodeći narodne pjesme i plesove, nastupili ogranci Seljačke sloge iz Studenaca, Grabovca, Vinjana, Biorina, Rujana, Lovreća, Imotskoga i kao gosti iz Trilja. Zborovi su u znak priznanja bili nagrađeni knjigama, abecedarkama i časopisima Seljačke sloge.[712]

U organizaciji HSS-a i Prijatelja Seljačke sloge nastavljeno je u Splitu u prostorijama HSS-a početkom 1938. godine javno i zajedničko čitanje djela Antuna i Stjepana Radića. Na prvom sastanku u 1938. godini poslije čitanja nastupio je povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić koji je pročitao tri članka iz Hrvatskog dnevnika te je rekao *da su neki krugovi (prof. Krišković) nastojali povesti kampanju protiv ideologije i rada Hrvatskog seljačkog pokreta te su se konačno otvoreno izjasnili da koketiraju s autoritativnim režimima iz susjedstva za očuvanje svojih osobnih interesa i ambicija. Na koncu se osvrnuo na pisanje zagrebačke Hrvatske straže i splitske Katoličke riječi o splitskim sastancima Seljačke sloge te je to pisanje označio kao klevetničko i lažno*.[713] Poslije rasprave za riječ se javio i Paško Kaliterna koji je rekao *da se iza kukavičkih napada u Zagrebu i Splitu opet pojavila ona ista šačica gradskih tipova, koja za svoj „nesebični rad za hrvatski narod" nikada do sada nije bila smetana ni od najvećih neprijatelja hrvatskog naroda i predstavnika diktatorskih režima, nego dapače*

[712] Novo doba, godina XX: broj 259 od 8. studenoga 1937: 6; broj 260 od 9. studenoga 1937: 3; broj 294 od 20. prosinca 1937: 3.

[713] Upravni odbor Seljačke sloge u Splitu javno je odgovorio na prozivke Hrvatskoj straži u Zagrebu i Katoličkoj riječi u Splitu za koje su smatrali da su o njima iznijeli neistine te ih oklevetali. Naime, splitska Seljačka sloga je bila optužena da su u svoje redove preko društva Prijatelji Seljačke sloge primili brojne neseljake koji nisu bili skloni HSS-u i *Hrvatskom seljačkom pokretu*. Također optuženi su da na njihovim redovitim predavanjima nastupaju lijevo orijentirani intelektualci, protuhrvatskih tendencija i pozitivnih stavova o Sovjetskoj Rusiji. Uprava Seljačke sloge sve je to odbacila te je prozvala svoje kritičare dovodeći u pitanje njihovu pripadnost politici HSS-a i *Hrvatskog seljačkog pokreta*. (Novo doba, godina XXI: broj 9 od 12. siječnja 1938: 2.)

pomagana.[714] Na sljedećem redovitom sastanku Prijatelja Seljačke sloge Andrija Luetić održao je predavanje na temu *Fašizam kao sistem države*. Predavanje je utemeljio na vlastitom iskustvu iz fašističke Italije koje je stekao za vrijeme svog boravka tamo: opisivao je životni put Benita Mussolinija, njegove fašističke metode, stvaranje odane milicije i zabranu radničkih štrajkova (što je bio vjeran opis tadašnje talijanske stvarnosti). Predavanje je završio pitanjem *žele li prisutni uvođenje fašizma u Hrvatskoj po uzoru na Italiju na što je dobio jednoglasan i odlučan negativan odgovor*.[715] Sljedeći koji je nastupio u organizaciji HSS-a i Prijatelja Seljačke sloge bio je člana HAD Stjepan Radić i član Prijatelja Seljačke sloge Branko Zelić na temu *Problemi posljednje privredne krize*. Na temelju relevantnih europskih podataka objašnjavao je pad cijena živežnih namirnica i porast nezaposlenosti u 1929. godini, pokušavajući to preslikati na tadašnje stanje u gospodarstvu te predviđajući gospodarski razvoj u budućnosti. Ekonomski položaj seljaka bio je uz političku komponentu jedno od najbitnijih dijelova *Hrvatskog pitanja* koje je HSS pokušavala riješiti. I na tom su sastanku završnu riječ imali Čulić i Kaliterna. Čulić je govorio o položaju naroda u Dalmatinskoj zagori, *njegovoj karakternoj čvrstoći, njegovoj ustrajnosti u borbi za ideale hrvatskog naroda i štetnim pojavama koje nastaju kod njih u kontaktu s gradom*… Kaliterna je rekao *da se unaprijed ograđuje od objeda da bi on nastupao protiv vjere koja je sastavni dio programa HSS-a te je naglasio da se kod nas pokušava ponovno tajno oživljavanje klerikalizma s očitim protunarodnim tendencijama*.[716] Tako se osvrnuo na sukob s Hrvatskom stražom i Katoličkom riječi ističući da je vjera (katolicizam) sastavni dio programa HSS-a, ali da je HSS istovremeno protiv klerikalizma. Čulić je potvrdio ono što je od vodstva HSS-a u Splitu i Dalmaciji više puta ponovljeno, a to je njihov stav kako su najvjerniji pristaše HSS-a i njene politike Hrvati iz Dalmatinske zagore u kojima su gledali neiskvarene, izvorne seljake i narodne ljude.

I dalje je nastavljeno osnivanje organizacija Seljačke sloge pa je tako 9. ožujka 1938. godine osnovan općinski ogranak za cijelu općinu Omiš.[717] Početkom 1938. godine održana je glavna godišnja skupština splitskog mjesnog ogranka Seljačke sloge. Iz tajničkog izvještaja je proizlazilo da je ogranak radio tečajeve za nepismene, podučavao u naprednom tečaju pismene, održavao niz predavanja u suradnji s Prijateljima Seljačke sloge te je organizirao glumačku sekciju sastavljenu od splitskih težaka. Knjižnica Seljačke sloge je tada imala ukupno 1.219

[714] Novo doba, godina XXI: broj 11 od 14. siječnja 1938: 6.
[715] Jadranski dnevnik, godina V: broj 17 od 21. siječnja 1938: 6.
[716] Novo doba, godina XXI: broj 24 od 29. siječnja 1938: 3.
[717] Izabran je odbor u sastavu: predsjednik Filip Terzić iz Svinišća, potpredsjednik Marko Kuzmanić iz Lokava, tajnik Božo Čečuk iz Borka i blagajnik Ante Srdanović iz Kučića. Također su još tom prilikom izabrana u upravu četvorica odbornika, trojica članova nadzornog odbora te sud dobrih i poštenih ljudi koji je imao dvanaestoricu članova. (Novo doba, godina XXI: broj 7 od 10. siječnja 1938: 3.)

knjiga i to o ideologiji *Hrvatskog seljačkog pokreta* 273 naslova te iz beletristike 946 naslova. Kroz 1937. godinu posuđeno je na čitanje 1.735 knjiga; najviše su čitali đaci i to 1.126 puta, zatim radnici 145 puta, težaci 144 puta i 320 puta intelektualci i ostali građani. Najviše su se čitala djela braće Antuna i Stjepana Radića zatim Rudolfa Hercega, Đure Basaričeka, Josipa Predavca, Vladka Mačeka, Rudolfa Bičanića, Mihovila Pavleka Miškine, itd. Knjižnicu su vodili članovi HAK Stjepan Radić u suradnji s članovima Seljačke sloge i ona nije imala nikakve gradske subvencije poput ostalih knjižnica. Na kraju je Paško Kaliterna kao član nadzornog odbora Seljačke sloge u Splitu podnio izvješće tog nadzornog tijela potvrđujući da je cjelokupni rad ogranka ispravan. Pri tome je održao politički govor o važnosti rada Seljačke sloge za hrvatski narod, a posebno za *Hrvatski seljački pokret* te je naglasio *da je Seljačka sloga škola Hrvatskog seljačkog pokreta kroz koju trebaju proći svi oni koji žele biti dužnosnici HSS-a, u Gospodarskoj slozi i Hrvatskom radničkom savezu jer samo ideološki izgrađeni ljudi mogu voditi HSS ispravnim putem.*[718] Time je još jednom naglasio osnovni smisao Seljačke sloge koji se sastojao u tome da kulturno i prosvjetno izgrađuju (indoktriniraju) članove i pristaše HSS-a kako bi ideološki izgrađeni i osviješteni mogli preuzeti različite dužnosti unutar HSS-a i njenih drugih organizacija.

U ožujku 1938. godine povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić na sastanku Prijatelja Seljačke sloge izvijestio je o svom putovanju u Italiju i Švicarsku te o sastanku koji je imao s glavnim tajnikom HSS-a Jurajem Krnjevićem. Posebno je naglasio *velike uspjehe koje je dr. Krnjević postigao u iseljenoj Hrvatskoj koja je odlično organizirana te stoji čvrsto uz HSS i dr. Vladka Mačeka*. Naveo je list *Hrvatski glas* kao glavno glasilo HSS-a za iseljenu Hrvatsku. Na kraju je prenio Krnjevićevu poruku kojom *poziva sve Hrvate da se okupe oko dr. Mačeka i da zaborave na hrvatski jal jer je sloga glavni preduvjet i zalog konačnog ostvarenja svetih ciljeva.*[719] Na sljedećem sastanku Prijatelja Seljačke sloge govorilo se o proširenju čitaonice Seljačke sloge te o suzbijanju nepismenosti. Određeni su članovi Prijatelja Seljačke sloge koji će surađivati s Gospodarskom slogom i koji će se posebno baviti pitanjem kolonizacije. Donesena je i odluka da se Prijatelji Seljačke sloge sastaju barem jedanput mjesečno i da izmjenično predsjedaju redovitim sastancima svakog četvrtka.[720] U Splitu je 3. travnja 1938.

[718] Nakon Kaliterninog govora izabrana je nova uprava. Jednoglasno su izabrani u upravu splitskog mjesnog ogranka Seljačke sloge: za predsjednika Ivan Kuzmić, za potpredsjednika Ante Tomić, za tajnika Petar Dumanić, za blagajnike Ivan Jurjević i Marin Mašković te za odbornike Marin Tomić, Petar Šegvić, Ante Petrić, Niko Šore, Ante Vrdoljak i Mirko Kuzmanić; u nadzorni odbor Paško Kaliterna, Karlo Krstulović i Paško Katunarić, a u sud dobrih i poštenih ljudi Josip Puizina, Niko Kuzmanić, Petar Dumanić, Paško Kuzmanić, Duje Mladinić, Ive Katunarić, Frane Kocić, Paško Blažević, Ante Mrduljaš, Ante Reić i Vicko Ferić. (Novo doba, godina XXI: broj 15 od 19. siječnja 1938: 3.)

[719] Novo doba, godina XXI: broj 53 od 4. ožujka 1938: 3; Seljački dom, godina XXVI: broj 14 od 31. ožujka 1938: 6.

[720] Novo doba, godina XXI: broj 58 od 10. ožujka 1938: 3.

godine bio prikazivan film Hrvatske seljačke smotre.[721] Te su smotre bile ključne manifestacije Seljačke sloge na razini cijele Hrvatske, a o njima su se snimali i filmovi koji su kasnije prikazivani u kinima kako bi se što više ljudi upoznalo s radom Seljačke sloge i tako joj se pridružili. Na splitskoj projekciji bilo je prisutno između ostalih i 200 srednjoškolaca.[722] Uskoro nakon toga 11. travnja 1938. splitski HSS je posjetio Rudolf Bićanić koji je održao uži sastanak s Prijateljima Seljačke sloge i prvacima HSS-a. Bićanić je u dvosatnom izlaganju govorio najprije o vanjsko-političkom položaju u vezi s događanjima u međunarodnoj politici. Poslije toga govorio je o radu i organizaciji svih grana *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Na posljetku se razvila dugotrajna rasprava u kojoj su se postavila pitanja o odnosu inteligencije i seljaštva, radništva i *Hrvatskog seljačkog pokreta* te o načinu rada raznih hrvatskih seljačkih organizacija u narodu.[723] Nekoliko dana nakon Bićanićeva gostovanja uslijedilo je uobičajeno predavanje u organizaciji Prijatelja Seljačke sloge na kojem je gostovao kao predavač općinski liječnik iz Kaštel Sućurca Marin Dumanić. On je prisutnima govorio o najčešćim zaraznim bolestima.[724] U lipnju 1938. godine ogranci Seljačke sloge iz sinjskog kotara priredili su prvu probnu smotru hrvatske seljačke kulture u Tijarici kod Trilja na kojoj je sudjelovalo oko 3.500 sudionika, a nastupili su zborovi ogranaka Seljačke sloge iz Tijarice, Vrpolja, Kamenskog, Jabuke i Trilja. Na smotri su sudjelovali kao izaslanici Seljačke sloge Većeslav Rotkić iz Zagreba te Ivo Čulić i Ivan Kuzmić iz Splita. Bio je prisutan i narodni zastupnik sinjskog kotara Pavao Krce. Izabrana su dva zbora za smotru na Duvanjskom polju.[725] U mjesecu srpnju 1938. godine na Zlopolju u priredbi ogranaka Seljačke sloge iz općine Muć također je održana probna smotra hrvatske seljačke kulture. To je prva smotra koja je održana u Zagori splitskog kotara. Na smotri su bili seljaci iz cijele mućke općine te iz Lećevice, Trilja, Sinja i Drniša. Dalmatinska je zagora i za ondašnje prilike iznimno konzervativna sredina tako da majke nisu nikako htjele pustit djevojke da idu na smotre pjevati i plesati jer su smatrale da će djevojke tako izgubiti svoj ugled. Iz tih razloga na smotrama 1936. i 1937. godine iz Zagore nije sudjelovao nijedan zbor osim iz Vrlike. Velikim trudom prvaka HSS-a Kaliterne, Čulića i Kuzmića koji su obilazili sela Zagore i uvjeravali tamošnje pristaše HSS-a u važnost seljačkih smotri, postignut je dogovor i održana je prva smotra u Dalmatinskoj zagori u općini Muć u Zlopolju. U tome je veliki doprinos dao i

[721] Film je snimljen prigodom velike smotre hrvatske seljačke kulture u Zagrebu na Antunovo 1937. godine. Prikazivao je sudionike u narodnim nošnjama i nastup 27 zborova ogranaka Seljačke sloge iz svih hrvatskih krajeva koji su pjevali hrvatske narodne pjesme, izvodili narodna kola i običaje. Iz Dalmacije su nastupali ogranci Seljačke sloge iz Preka, Milne, Vodica i Vrlike. (Novo doba, godina XXI: broj 70 od 24. ožujka 1938: 3.)
[722] Seljačka sloga, godina III: broj 2, veljača1938: 63; Novo doba, godina XXI: broj 78 od 2. travnja 1938: 6.
[723] Novo doba, godina XXI: broj 86 od 12. travnja 1938: 3.
[724] Novo doba, godina XXI: broj 89 od 15. travnja 1938: 3.
[725] Novo doba, godina XXI: broj 133 od 8. lipnja 1938: 3; Seljačka sloga, godina III: broj 7, srpanj1938: 222.

predsjednik mućke općinske organizacije HSS-a Ivan Baković. Smotru su formalno organizirali ogranci Seljačke sloge u osnivanju iz općine Muć. Bila je to prilika za promociju Seljačke sloge i njeno širenje na mjesta Dalmatinske zagore. Seljaci Dalmatinske zagore okarakterizirani su *kao marljivi i radišni, uvijek vjerni i čvrsti pobornici HSS-a*. Seljacima je svrhu smotre i Seljačke sloge protumačio njen povjerenik za Dalmaciju Ivo Čulić. Poslije završetka same smotre nastavljena je pučka zabava. Od narodnih zastupnika prisustvovali su Paško Kaliterna, Stipe Matijević, Mate Goreta i Pavao Krce, a bili su tu i načelnici Kaštel Sućurca Ivan Kraljević, Klisa Stipe Mihaljević, Drniša Zvonimir Alfirević i Muća Jozo Banjan. Nakon završetka smotre hrvatske seljačke kulture, održana je na Muću velika skupština HSS-a na kojoj je govorio Kaliterna. Na smotri je bila i američka novinarka Dorothy Hosmer iz New Yorka koja je bila dopisnica New York Timesa i National Geographica.[726] Već nakon dva tjedna od mućke smotre održana je početkom kolovoza 1938. godine sljedeća smotra hrvatske seljačke kulture u Dalmatinskoj zagori na Ceceli kod Siverića u općini Drniš – *tamo gdje je pri petih crikvah saborovao hrvatski kralj Zvonimir*. Smotri je prisustvovalo oko 20.000 ljudi iz različitih krajeva: Zagore, primorja, otoka, Ravnih kotara, Bosne i sa sjevera Hrvatske. Smotru je otvorio kao domaćin, narodni zastupnik Mate Goreta govoreći o svrsi seljačkih smotri i o Seljačkoj slozi. Nastupilo je ukupno 28 ogranaka Seljačke sloge i to iz: Ružića, Parčića, Kadine Glavice, Siverića, Betine, Pašmana, Vrlike, Kijeva, Promine, Vrpolja, Otavica, Potkonja, Gradca, Dračevića, Ramljana, Tijarice, Podina, Jabuke, Satrića, Benkovca, Šibenika, Grboreza, Poduma (Livno), Pakova sela, Trbounja, Moseća, Ledanića i Kupinca. Bio su prisutni predsjednik Seljačke sloge Rudolf Herceg i profesor Milovan Gavazzi iz Zagreba kao i narodni zastupnici Ivo Čelan iz Livna, Ivo Martinčić iz Siska, Jozo Mratinović iz Kaštela, Pavao Krce iz Sinja, Dane Škarica i Šime Belamarić iz Šibenika, Josip Silobrčić iz Biograda i Jakov Grgurić iz Prozora.[727]

Do ljeta 1938. godine organizacije Seljačke sloge proširile su se po cijeloj Dalmaciji pogotovo u šibenskom, kninskom i sinjskom kotaru, za razliku od njenih početaka 1936. godine kada je najviše ogranaka bilo u splitskom kotaru i to u mjestima u neposrednoj blizini Splita.

U Šibeniku je 4. rujna 1938. godine održan sastanak šibenske kotarske organizacije HSS-a na kojem su bili predsjednici mjesnih i općinskih organizacija HSS-a te predsjednici i povjerenici Seljačke sloge. Tema sastanka je bila širenje pismenosti (po preporuci Vladka Mačeka odnosno

[726] Novo doba, godina XXI: broj 171 od 23. srpnja 1938: 5; Seljački dom, godina XXVI: broj 35 od 11. kolovoza 1938: 3-4; Seljačka sloga, godina III: broj 9, rujan: 1938: 292.

[727] Seljački dom, godina XXVI: broj 32a od 21. srpnja 1938: 7-8; broj 35 od 11. kolovoza 1938: 4-5; Seljačka sloga, godina III: broj 8, kolovoz: 1938: 243-244.

vodstva HSS-a). Pročitana je Mačekova okružnica da se po selima nastavi s radom na širenju pismenosti i da se s poučavanjem ujednačeno započne 6. studenoga. Sve su organizacije HSS-a te ogranci i povjerenici Seljačke sloge pozvani u akciju širenja pismenosti. Prisutni predsjednici i povjerenici Seljačke sloge izvijestili su koliko je do tada nepismenih u njihovim mjestima naučilo čitati i pisati. Belamarić je podnio izvještaj za cijeli šibenski kotar u kojem je kroz tri mjeseca naučilo čitati i pisati 520 osoba, a samo čitati njih 260. Zatražio je da se kotarskoj organizaciji dostavi pisana obavijest koliko će ih još trebati učiti čitati i pisati i koliko je abecedarki potrebno. Pozvao je prisutne da budu točni i redoviti u svojim dužnostima napominjući kako *svi predsjednici mjesnih i općinskih organizacija i ostali funkcioneri organizacija HSS-a moraju biti nositelji i srčika Hrvatskog seljačkog pokreta*. Na kraju im je rekao *da ustraju u radu na dobrobit hrvatske seljačke domovine, da budu složni, da se odbori sastaju češće, da se sporazumijevaju i da slušaju želje svojih članova te da sve probleme iznesu na kotarskom sastanku. Svaki i najmanji spor, ako gdje postoji, odmah treba izgladiti na zadovoljstvo svih članova*.[728] U Imotskome je 25. rujna 1938. godine održan prosvjetni sastanak na kojem je bilo zastupljeno 19 sela. Tema sastanka je bila suzbijanje nepismenosti, a u svrhu provođenja te akcije izabran je kotarski prosvjetni povjerenik Stanko Škare iz Biorina te njegovi zamjenici (budući je područje kotara bilo rasprostranjeno i nepristupačno). Donesen je zaključak da se u što kraćem roku osnuje što više ogranaka Seljačke sloge u imotskom kotaru. Povjerenik i njegovi zamjenici dobili su zadatak učlaniti se u Seljačku slogu preko Središnjice u Zagrebu.[729]

Seljačka sloga je u Splitu krajem 1938. godine nastavila priređivati sijela za Prijatelje Seljačke sloge – posebno za težake, radnike i omladinu. Na tim sijelima čitali su se važniji članci iz djela braće Radić te ostala literatura *Hrvatskog seljačkog pokreta* nakon čega bi uslijedila rasprava. Organizirani su i sastanci intelektualaca (mlađih i starijih) Prijatelja Seljačke sloge i na njima se raspravljalo o kulturno-socijalnim i gospodarskim problemima sa stajališta ideologije *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Osim sijela, planirana su i javna predavanja. Prijatelji Seljačke sloge u Splitu uspostavili su kontakt s Prijateljima Seljačke sloge u Zagrebu, sa Zavodom za proučavanje narodnog života i gospodarstva koji je vodio Rudolf Bićanić, zatim sa zadrugom Stjepan Radić kojoj je na čelu bio seljački pisac i narodni zastupnik HSS-a Mihovil Pavlek Miškina. Ta je suradnja rezultirala zajedničkim stručnim referatima koji su se pisali u Zagrebu

[728] Seljački dom, godina XXVI: broj 42 od 29. rujna 1938: 4-5.

[729] Zamjenici su bili: Juraj Mutinić Mladen iz Grabovca, Ivan Mrkonjić iz Runovića-Zmijavaca, Karlo Žužul iz Podbablja-Grubina, Ante Radeljić iz Prološca-Podstrane, Ante Kegalj iz Ciste, Ante Kolombani iz Imotskog, Toma Čondrić Kaldmanović iz Sviba i Ante Pavlinović iz Rašćana. (Seljačka sloga, godina III: broj 11, studeni: 1938: 341.)

i u Splitu. U tu svrhu dalmatinski povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić putuje u Zagreb i posjećuje predsjednika HSS-a Vladka Mačeka, zatim predsjednika Seljačke sloge Rudolfa Hercega, glavnog ravnatelja Gospodarske sloge Dragutina Totha te ravnatelja Zavoda za proučavanje narodnog života Rudolfa Bićanića. Osim njih razgovarao je i s članovima uprave zadruge za kolonizaciju Zemlja. Maček je odobrio držanje predavanja u Splitu uz čitanje djela braće Radić i ostale literature *Hrvatskog seljačkog pokreta*. U dogovoru s Rudolfom Hercegom Vladko Maček je odredio glavne suradnike za prosvjetni rad u splitskom kotaru o čemu su bili obaviješteni narodni zastupnici Paško Kaliterna, Jozo Mratinović te povjerenik Ivo Čulić.[730] U prostorijama Seljačke sloge 28. prosinca 1938. godine održano je posljednje sijelo te godine Prijatelja Seljačke sloge u Splitu. Uz seljake su bili prisutni intelektualci i radnici što je bio odraz tada već postignute širine i masovnosti u redovima HSS-a. Obratio im se povjerenik Čulić koji je prenio upute za rad Vladka Mačeka te je naglasio *da je Seljačka sloga uzima sve više zamaha; u svim hrvatskim krajevima ima krajem 1938. godine oko 800 ogranaka od čega u Dalmaciji oko 105 ogranaka. Kako su članovima Seljačke sloge mogu biti samo seljaci od pluga i motike, u okviru Seljačke sloge osnovana je posebna grana Prijatelji Seljačke sloge u kojoj mogu biti članovi intelektualci, radnici i pripadnici drugih zvanja. Tako se je u prvom redu pružila prilika intelektualcima da u granicama svojih mogućnosti svojim radom pomognu i budu pri ruci seljacima. Sekcija Prijatelja Seljačke sloge osnovana je u Splitu krajem 1937. godine. Prijatelji Seljačke sloge proučavaju ideologiju Hrvatskog seljačkog pokreta da bi kao stručnjaci raznih zvanja mogli sudjelovati u radu na izrađivanju prijedloga budućih reforma i očekivane nove društvene organizacije*.[731] Time je Čulić objasnio ulogu Prijatelja Seljačke sloge u Splitu i njezin dotadašnji rad. Na istom su sastanku Prijatelji Seljačke sloge raspravljali o svom budućem radu. Pročitana je izjava koju su potpisali svi članovi Prijatelja Seljačke sloge.[732] Najavljeno je i prvo javno predavanje koje će održati Andrija Štampar.[733] Osim

[730] Novo doba, godina XXI: broj 265 od 12. studenoga 1938: 6; broj 297 od 21. prosinca 1938: 3.

[731] Novo doba, godina XXI: broj 303 od 29. prosinca 1938: 3; Hrvatski glasnik, godina I, broj 6, od 29. prosinca 1938: 5.

[732] Prihvaćeno je da se njihov rad kreće u okviru sljedećih glavnih smjernica:

1. *Prosvjeta: suzbijanje nepismenosti, školstvo (statistički podaci i prijedlozi reforma), Seljačka sloga kao prosvjetna narodna ustanova,*
2. *Privreda: obrt, trgovina, industrija i bankarstvo; zadrugarstvo,*
3. *Radnička pitanja: radnički sindikati, radničko socijalno zakonodavstvo i ustanove, Hrvatski radnički savez,*
4. *Socijalna pitanja: kolonizacija, bijeg seljaštva u gradove, briga za socijalni i nacionalni odgoj omladine; higijena sela i zdravstvo u opće,*

Pravo, zakon i sudstvo: sud dobrih i poštenih ljudi, novi zakoni; općina, kotar, županija i sabor; privredni, socijalni i financijski zakoni. (Novo doba, godina XXI: broj 303 od 29. prosinca 1938: 3)

[733] Andrija Štampar je održao dva predavanja u Splitu 29. i 30. siječnja 1939. godine u organizaciji splitske Seljačke sloge i Prijatelja Seljačke sloge. Prvo predavanje je održano u kinu Eden na temu Kine, života u Kini i usporedbe kineskih i hrvatskih seljaka, a drugo predavanje je održano u prostorijama samostana Gospe od Zdravlja

Štampara kao gostujući predavači u Splitu najavljeni su Rudolf Bićanić, Ljudevit Tomašić, Tomo Jančiković, Stjepan Heffer i Franjo Gaži.[734]

Kao najviši stranački dužnosnik u Split 11. studenoga 1938. godine dolazi potpredsjednik HSS-a August Košutić. Za vrijeme svog boravka u Splitu posjetio je i Seljačku i Gospodarsku slogu. Dočekali su ga i pozdravili povjerenik Seljačke sloge Ivo Čulić i kotarski povjerenik Gospodarske sloge Karlo Krstulović kao i predsjednik ogranka Seljačke sloge u Splitu Ivan Kuzmić. U razgovoru je Košutić naglasio veliko značenje i važnost Seljačke i Gospodarske sloge i pohvalio je njihovo djelovanje i rad. Košutić je ugledao u prostorijama natpis: *Manje govoriti i kritizirati, više raditi!* – pa je primijetio da bi se toga imali držati svi pravi pristaše *Hrvatskog seljačkog pokreta*.[735]

Seljačka je sloga u gradu Splitu kao i u drugim dijelovima Dalmacije i Hrvatske imala misiju ideološki izgrađivati pojedince, pristaše *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Ta ideološka misija realizirana je kroz cijeli niz aktivnosti o kojima je u svom godišnjem izvješću na kraju 1938. godine govorio povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić:

- Prije 1929. godine u cijeloj Dalmaciji postojalo je 4 ili 5 ogranaka Seljačke sloge, a krajem 1938. godine u Dalmaciji ih je bilo 105 od čega u splitskom kotaru 19 ogranaka.
- Seljačka sloga je puno radila na suzbijanju nepismenosti u čemu su joj u Splitu i splitskom kotaru pomagala i druga splitska hrvatska društva organizirana u međudruštveni odbor hrvatskih društava u Splitu. Nepismeni su poučavani po metodi i Abecedarki Rudolfa Hercega.
- Posebnu pažnju Seljačka sloga je usmjeravala prema najnerazvijenijem dijelovima splitskog kotara: Lećevica, Muć i trogirska Zagora.
- Seljačka sloga u Splitu je organizirala Prijatelje Seljačke sloge, većinom intelektualce i radnike želeći tako i njih uključiti u *Hrvatski seljački pokret.* Pri tome je splitski ogranak bio u stalnoj komunikaciji s članovima Prijatelji Seljačke sloge kod Središnjice u Zagrebu te sa Zadrugom Stjepan Radić kojoj je na čelu bio Mihovil Pavlek Miškina kao i sa Zavodom za proučavanje narodnog života kojim je upravljao Rudolf Bićanić. Isto tako ogranak je bio u vezi sa Zavodom za kolonizaciju zemalja u Zagrebu.

na Dobrome na temu Amerike i aktualnog političkog i gospodarskog stanja u SAD-u. (Hrvatski glasnik, godina II, broj 25, od 30. siječnja 1939: 5; broj 26, od 31. siječnja 1939: 7.)

[734] Novo doba, godina XXI: broj 297 od 21. prosinca 1938: 3.

[735] Novo doba, godina XXI: broj 265 od 12. studenoga 1938: 6.

- U svome radu splitski ogranak Seljačke sloge oslanjao se na narodne zastupnike Pašku Kaliternu, Jozu Mratinovića kao i na općinske načelnike te prosvjetne povjerenike Seljačke sloge po pojedinim ograncima. Sve se radilo u dogovoru s njima.
- U Splitu je radila knjižnica Seljačke sloge koja je u 1938. godine zabilježila 3.000 posudbi knjiga. Knjige su se posuđivale uz minimalnu naplatu od 50 para, a knjižnica se financirala samo od vlastitih sredstava. Knjige su najviše posuđivali učenici i radnici, a u zimskom periodu i težaci.
- Splitski ogranak je imao i svoju kazališnu sekciju, koja se sastojala isključivo od mladih i od seljaka. Kroz 1938. godinu sekcija je priredila nekoliko predstava koje su bile prikazane u splitskom kazalištu.
- U Splitu je Seljačka sloga usko surađivala s Gospodarskom slogom pa su tako obadvije organizacije bile smještene u istim prostorijama.[736]

Na temelju svih tih aktivnosti vidljivo je koliko je Seljačka sloga napredovala kroz dvije godine svoga postojanja i djelovanja u Splitu i Dalmaciji te na taj način doprinijela širenju ideologije *Hrvatskog seljačkog pokreta* i politike HSS-a.

10.2. Seljačka sloga u Dalmaciji od 1939. godine i uspostave Banovine Hrvatske do 1941. godine

Početkom siječnja 1939. godine održana je u Splitu prosvjetna konferencija i kotarski sastanak Seljačke sloge. Konferencija je održana u prostorijama Seljačke sloge u prisutnosti narodnih zastupnika Josipa Berkovića iz Splita, Mate Gorete iz Drniša, Pavla Krce iz Sinja i Joze Mratinovića iz Kaštela. Oni su održali govore o prosvjetnim prilikama u svojim kotarima. Osim četvorice narodnih zastupnika, konferenciji su prisustvovali i općinski načelnici: Ivo Smolić iz Sinja, Zvonimir Alfirević iz Drniša, Filip Babin iz Kaštel Staroga i Ante Matijević iz Poljica te delegati ogranaka Seljačke sloge iz cijelog splitskog kotara kao i iz mnogih drugih mjesta Dalmacije i s otoka. Splitski ogranak Seljačke sloge zastupao je predsjednik Ivan Kuzmić. Od strane Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba na konferenciju je trebao doći predsjednik Seljačke sloge Rudolf Herceg, ali kako je on naglo otputovao u Ženevu, na konferenciju je došao tajnik Središnjice Ante Premužić. Povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić prenio je prije početka konferencije Hercegov i Krnjevićev brzojav iz Ženeve: *Sigurni u najbolji uspjeh pozdravljamo prosvjetni kotarski sastanak*. Prvi je nastupio Jozo Mratinović ujedno i član središnjeg odbora Seljačke sloge koji je u svom govoru preporučio prisutnima da ne posustanu

[736] Novo doba, godina XXI: broj 291 od 14. prosinca 1938: 5.

u radu na širenju prosvjete među seljaštvom Dalmatinske Hrvatske jer u tom poslu nije nikada dovoljno rada, a prosvjetne su prilike teške. Izaslanik Središnjice, glavni tajnik Seljačke sloge iz Zagreba Ante Premužić, održao je zatim govor u kojem je podsjetio prisutne na sve učinjeno i motivirao ih za daljnji rad. Prosvjetni rad Seljačke sloge predstavio je kao najvažniju polugu u širenju ideologije HSS-a. Zatim je uzeo riječ povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić koji je istaknuo da je predsjednik Maček više puta naglasio da Seljačka sloga ima, osim svoje prosvjetne misije i drugi veliki zadatak – da bude škola *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Narod je trebalo prosvijetliti i odgojiti kako bi mogao voditi politiku. Potom se prešlo na izvještaj izaslanika mjesnih ogranaka Seljačke sloge o pripremama svakog sela u pogledu suzbijanja nepismenosti, čitanja Radićevih djela, rješavanja sporova pred sudovima dobrih i poštenih ljudi, itd.[737] Konferencija je prihvatila prijedlog iznesen na prosvjetnom sastanku u Sisku prema kojem se određuje koja bi djela hrvatske seljačke literature morao pročitati pojedini pristaša seljak, intelektualac, radnik, dužnosnik u stranci i njezinim granama, članovi općinskih uprava i narodni zastupnici. Preporučeno je ograncima da nabavljaju sabrana djela braće Radić. Po pitanju čitanja knjiga i stranačko-stručne literature razrađen je i usvojen zajednički prijedlog.[738] Josip Berković još je predložio da članovi Seljačke sloge daju u naravi žito koje će biti zajednički prodano da bi tako ogranci mogli kupiti potrebne knjige. Konferenciju su pisanim putem pozdravili jer zbog nevremena na moru nisu mogli doputovati, kotarski povjerenik Seljačke sloge za kotar Hvar Ivan Franetović i predsjednik kotarske organizacije otoka Brača Jurislav Borić.[739]

Samo nekoliko dana nakon splitskog sastanka u zgradi općinske uprave u Sinju održan je 15. siječnja 1939. godine prosvjetni kotarski sastanak Seljačke sloge. Središnjica Seljačke sloge iz Zagreba poslala je Rudolfa Peteka dok su iz Splita došli Ivo Čulić i Ivan Kuzmić. Sastanku je prisustvovalo oko 120 dužnosnika i povjerenika Seljačke sloge iz sinjskog kotara kao i drugih istaknutijih članova HSS-a na čelu sa zamjenikom narodnog zastupnika Šimunom Ratkovićem, načelnikom Sinja Ivom Smolićem i kotarskim prosvjetnim povjerenikom Nikolom Sikiricom. Bila su zastupljena 82 sela od kojih je već 35 bilo organiziralo ogranke Seljačke sloge, a predstavnici ostalih sela dobili su upute za osnutak novih ogranaka. Predstavnici pojedinih sela

[737] Novo doba, godina XXII: broj 7 od 9. siječnja 1939: 5.

[738] Svaki hrvatski seljak morao bi pročitati Hercegovu *Abecedarku, Računicu i čitanku, Plodove najslađe* (prva knjiga samouka!) i bar jedno godište *Doma* (1900. – 1904.). Svaki član Seljačke sloge mora, osim gore spomenutih temeljnih knjiga, pročitati bar dva godišta Antina *Doma*, zatim sve knjige iz knjižnice Seljačke sloge *Seljački život*: kao *Mladost-radost* i *Hrvatski seljački prvaci* (u pripravi), a mora se redovito čitati i list *Seljačka sloga*; sve čitaonice Seljačke sloge trebaju se pretplatiti na sva glasila *Hrvatskog seljačkog pokreta*, tj. uz *Dom* kao glavno glasilo HSS-a još i na *Seljačku slogu, Gospodarsku slogu, Hrvatski radnik, Hrvatski dnevnik* i *Hrvatski glasnik*. (Hrvatski glasnik, godina II, broj 7, od 9. siječnja 1939: 6.)

[739] Novo doba, godina XXII: broj 7 od 9. siječnja 1939: 5; Hrvatski glasnik, godina II, broj 2, od 3. siječnja 1939: 4.

podnijeli su izvještaje o prosvjetnom radu kroz prethodnu godinu: o suzbijanju nepismenosti, radu suda dobrih i poštenih ljudi, smotrama, itd. Iznesena je ideja osnivanja međudruštvenog odbora za suzbijanje nepismenosti u Sinju (po uzoru na splitski). Izaslanik Središnjice Rudolf Petek osvrnuo se na izvještaje i dao upute za budući rad te je odgovarao na postavljena pitanja. Prihvaćeni su isti zaključci za dalji prosvjetni rad kao što su ranije bili prihvaćeni u Sisku i u Splitu. Na posljetku su bili određeni datumi za održavanje smotri Seljačke sloge u pojedinim selima.[740] U Šibeniku je 20. veljače u Hrvatskom seljačkom domu održana glavna godišnja skupština ogranka Seljačke sloge. Skupštinu je otvorio predsjednik ogranka Joso Friganović te su podneseni izvještaji o radu kroz prethodnu godinu, posebno na suzbijanju nepismenosti. Jednoglasno je aklamacijom izabrana ponovno stara uprava na čelu s predsjednikom Josom Friganovićem, tajnikom Josom Blačem i blagajnikom Ivanom Kronjom. Na skupštini je bio i narodni zastupnik Dane Škarica.[741]

U 1939. godini nastavljeno je u Splitu tjedno održavanje sastanaka Seljačke sloge i Prijatelja Seljačke sloge. Prisutnima je čitan Temeljni nauk ili program HRSS kako je prihvaćen 1921. godine i u kojem su bili zapisani osnovni postulati seljačke države.[742] Temeljni nauk sadržavao je program uređenja buduće seljačke države pa je HSS-u bilo iznimno važno s tim upoznati što širi krug ljudi. U Splitu je taj zadatak odradila Seljačka sloga preko svoje sekcije Prijatelji Seljačke sloge. Po onome što su tako javno iznosili i zastupali buduća je seljačka država trebala biti demokratski uređena i decentralizirana. U njoj bi muškarci i žene imali ista prava te bi ona osiguravala visok stupanj socijalne zaštite. Sudska vlast je trebala biti samostalna i nepristrana. Planirana je i reforma školstva od pučkih preko srednjih škola do fakulteta. Temelj seljačke države bila je obitelj i kršćanski moral.

Sekcija Prijatelji Seljačke sloge širila je svoju djelatnost pa su tako održavali sastanke na kojima su čitana djela braće Antuna i Stjepana Radića i ostala djela iz literature *Hrvatskog seljačkog pokreta* te su se održavala stručna predavanja različite tematike (otvorena za cjelokupnu javnost). O svemu je redovito izvještavano vodstvo HSS-a u Zagrebu i Maček osobno. Vodstvo stranke je podržavalo rad Seljačke sloge u Splitu i Dalmaciji. Prijatelji Seljačke sloge nastavili su rad na izrađivanju referata i prijedloga o budućoj organizaciji seoskih gospodarskih općina. U radu su sudjelovali stručnjaci za pojedina pitanja kao i predstavnici samih seljaka, članova splitskog ogranka Seljačke sloge. Predavanja su održavali i istaknuti javni radnici iz Zagreba,

[740] Hrvatski glasnik, godina II, broj 13, od 16. siječnja 1938: 7; Novo doba, godina XXII: broj 13 od 16. siječnja 1939: 3.
[741] Novo doba, godina XXII: broj 43 od 20. veljače 1939: 5.
[742] Novo doba, godina XXII: broj 9 od 11. siječnja 1939: 5; broj 15 od 18. siječnja 1939: 3; broj 21 od 25. siječnja 1939: 5; broj 27 od 1. veljače 1939: 6.

članovi *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Tako je najavljeno da će sveučilišni profesor Dinko Tomašić govoriti na temu *O rasama i rasizmu*, ravnatelj Zavoda Gospodarske sloge za proučavanje narodnog života Rudolf Bićanić o temi *Današnja ekonomska orijentacija* i Ilija Jukić o temi *Europa nakon Muenchenskog sporazuma*. Osim tih predavača najavljeno je predavanje sveučilišnog profesora Andrije Štampara o njegovom putu u Tibet i Kinu.[743]

Na ljeto 1939. godine posebno su se pripremali za izradu ekonomskog plana u okviru akcije koju je predvodio Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva u Zagrebu i njegov ravnatelj Rudolf Bićanić. Taj plan se trebao provoditi u slobodnoj Hrvatskoj pod vodstvom HSS-a u okviru ideja braće Antuna i Stjepana Radića. Prema prvom nacrtu tog ekonomskog plana on je obuhvaćao demografske podatke o stanovništvu hrvatskih krajeva, njegov prirodni prirast i opadanje, uzroke prirodnim mijenama stanovništva, zatim gustoću stanovništva, strukturu obitelji, naselja te prostorne i vertikalne migracije. U poglavlju Zemlja seljaku detaljno su se obradili posjedovni odnosi, trgovanje zemljom, reforme seljačkog imovinskog prava, melioracije tla, komasacija, kolonizacija, opće zemljište, agrarna reforma, katastar i gruntovnica i agrarni hipotekarni kredit. Zatim je slijedio dio plana o agrarnoj proizvodnji, tržištu, siromašnim seljacima, dizanju životnog standarda, zdravstvenoj politici, obrtničkoj politici, izvorima energije i sirovina, šumarstvu, industriji, radničkoj politici, prometu te kreditnoj i novčanoj politici, organizaciji seljačke države, javnim radovima, državnim i javnim financijama te vanjskoj trgovini i vezama s inozemstvom. Sekcija Prijatelji Seljačke sloge u Splitu imala je zadatak razrađivati zadani plan služeći se literaturom *Hrvatskog seljačkog pokreta* koja im je bila na raspolaganju u splitskoj knjižnici Seljačke sloge. Članica Prijatelja Seljačke sloge Vanda Barany napravila je referat *O socijalnoj skrbi i seoskoj općini*. Prema zamisli o organizaciji seoske gospodarske općine, socijalna skrb u seoskoj općini prepušta se socijalnom odboru općine, pored brige koju u tom pogledu mora voditi i sama država. U svom referatu Barany je iznijela način na koji bi se imalo provesti staranje za djecu – bilo da su bolesna, bez roditelja ili siromašnih roditelja koji ih ne mogu izdržavati. Zbrinjavanje takve djece vrši se u domovima ili kod pojedinih seoskih obitelji. Domove za djecu grade veće općine ili nekoliko općina izgrađuju zajednički dječji dom. Zatim se ističe potreba brige za majke jer tom pitanju na selu do tada nije bila posvećivana skoro nikakva pažnja. Nadalje je istaknut način zbrinjavanja nemoćnih i bolesnih staraca kao i nezaposlenih.[744] U ovoj fazi djelovanja HSS kroz Seljačku slogu i Prijatelje Seljačke sloge detaljno razrađuje koncepciju seljačke

[743] Novo doba, godina XXII: broj 71 od 24. ožujka 1939: 5.
[744] Novo doba, godina XXII: broj 128 od 2. lipnja 1939: 5.

države i svakog njenog segmenta. Cilj je bio prenijeti to svima kako bi shvatili da im HSS nudi bolju političku koncepciju države u kojoj će svi biti zadovoljniji i sigurniji.

I dalje je nastavljeno osnivanje ogranaka Seljačke sloge što je dovelo to toga da je ona uz Gospodarsku slogu najraširenija organizacija HSS-a u Splitu i Dalmaciji. Ogranci su se u 1939. godini počeli intenzivnije osnivati i u Dalmatinskoj zagori gdje su istovremeno održavane i smotre. Početkom veljače 1939. godine osnovana je Seljačka sloga u selu Bračević (općina Muć). Iz Splita je prisustvovao predsjednik ogranka Seljačke sloge Ivan Kuzmić koji je održao govor o glavnim načelima *Hrvatskog seljačkog pokreta* te je objasnio zadatke i svrhu Seljačke sloge davši upute za osnutak ogranka i za njegov prosvjetni rad. Na skupštini je govorila i prosvjetna radnica Mara Žmirić. Izabrana je uprava ogranka, a za predsjednika je biran poznati seljak i prvak toga kraja Ivan Jukić. Mara Žmirić je izabrana u nadzorni odbor. Izabran je odmah i sud dobrih i poštenih ljudi te dva izaslanika za glavnu godišnju skupštinu u Zagrebu.[745]

Tjedan dana nakon Uskrsa 1939. godine održana je u selu Brnazama kod Sinja smotra hrvatske seljačke kulture koju je priredila Seljačka sloga za ogranke kotara Sinj. Na Glavici gdje je održana smotra seljaci su podigli dva slavoluka. Na jednom je bio natpis – *Vjera u Boga i seljačka sloga* – a na drugom – *Prosvjetom k sreći* – te slike Stjepana Radića i Vladka Mačeka. Cijelo je selo bilo okićeno hrvatskim zastavama. Seljaci su se okupili u velikom broju iz svih sela sinjske krajine, a također su mnogi stigli iz Drniša, Knina, Vrlike i Splita. U Brnaze su došli i narodni zastupnici HSS-a Josip Berković, Stipe Matijević, Ivo Čelan, Jozo Mratinović i Mate Goreta. Pozdravili su ih zastupnik iz sinjskoga kotara Pavao Krce i načelnik općine Sinj Ivo Smolić. Izaslanik Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba bio je njen tajnik Ante Premužić. Na Glavici je bio podignut i improvizirani oltar na kojem je misu služio sinjski župnik fra Andrija Zjačić. Nakon mise nastupili su zborovi ogranaka Seljačke sloge iz Tijarice Gornje, Gljeva, Poda, Jabuke, Krušvara, Bajagića, Kadine Glavice, Ružića, Kijeva, Vrlike, Maljkova i drugih mjesta. Pjevali su razne narodne hrvatske pjesme. Nadalje su na smotri prikazani razni običaji pojedinog sela. Izvedene su također razne vježbe i natjecanja kao: bacanje kamena s ramena, povlačenje klina, dizanje koca, povlačenje ključice, itd.[746] I u selu Krušvaru u organizaciji tamošnjeg ogranka Seljačke sloge održana je u nedjelju 28. kolovoza 1939. godine smotra hrvatske seljačke kulture. Smotri su prisustvovali i seljaci iz okolnih sela, bilo je prisutno oko 1.500 ljudi. Od strane Središnjice Seljačke sloge u Zagrebu sudjelovao je na smotri Imbro Štivić, iz Splita predstavnik splitskog ogranka Seljačke sloge Ivan Kuzmić te prosvjetni povjerenik ogranka Seljačke sloge iz Sinj Nikola Sikirica. Bili su prisutni narodni zastupnici

[745] Novo doba, godina XXII: broj 29 od 3. veljače 1939: 6.
[746] Novo doba, godina XXII: broj 90 od 17. travnja 1939: 3; Seljačka sloga, godina IV: broj 5, svibanj: 1939: 133.

Pavao Krce i Jozo Mratinović te Seljačka sloga iz Odžaka (kotar Livno). Smotra je započela misom koju je pod vedrim nebom održao mjesni župnik na podignutoj tribini na jednoj livadi. U programu je najprije nastupio kao domaćin ogranak Seljačke sloge iz Krušvara s muškim i ženskim zborom te nastupom guslara pa Seljačka sloga iz Ercegovaca s igrom *Svadbeni običaji* (otmica i vjenčanje) te ženskim zborom. Zatim su nastupili ženski i muški zbor ogranka Seljačke sloge iz Prisoja (Dicmo), zborovi Seljačke sloge iz Jabuke (Trilj), iz Tijarice Gornje, iz Kraja (Dicmo) i iz Sičana (Dicmo). Dječaci iz sela Jabuke odigrali su igrokaz *Za bolji i ljepši život*. Seljaci, pjevači i igrači nastupili su u svojim narodnim nošnjama, a nakon smotre igrana su narodna kola.[747]

Povodom rođendana Antuna i Stjepana Radića u Zagrebu je 11. lipnja 1939. godine održana smotra hrvatske seljačke kulture. Prije same smotre u prostorijama Radničke komore održana je glavna godišnja skupština Seljačke sloge. Iz Splita su kao izaslanici prisustvovali na skupštini predsjednik ogranka Ivan Kuzmić i tajnik Mirko Kuzmanić te povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić. Na smotru su iz Dalmacije bila otputovala tri pjevačka zbora: pjevački zbor Seljačke sloge iz sela Bračević kod Drniša, pjevački zbor ogranka Seljačke sloge iz Vinjana kod Imotskog te jedan pjevački zbor iz Župe Dubrovačke.[748] To je bio mali broj sudionika iz Dalmacije čemu uzrok treba tražiti prije svega u tehničko-organizacijskim uvjetima. Dalmacija je bila udaljena od Zagreba te prometno nepovezana, a uz to i pretežno siromašan kraj, tako da većina ogranaka Seljačke sloge iz Dalmacije nije otišla na smotru u Zagreb. Kao alternativa organizira se više manjih smotri na kojima može prisustvovati i velik broj lokalnog stanovništva kojima su te smotre prvenstveno i namijenjene.

Krajem travnja 1939. godine održana glavna godišnja skupština splitskog ogranka Seljačke sloge. Skupština je održana u dvorani Bratovštine Sv. Križa, a iz tajničkog izvještaja Mirka Kuzmanića vidljivo je da ogranak tada imao 129 članova dok je sekcija Prijatelji Seljačke sloge brojala 111 članova. Ogranak je organizirao prodaju značaka i abecedarki da bi pomogao suzbijanje nepismenosti u gradu Splitu. Knjižnica Seljačke sloge je od svog osnutka 1936. godine do skupštine 1939. godine posudila 3.227 knjiga na čitanje te je brojila 136 članova. Sud dobrih i poštenih ljudi nije dobio na rješavanje ni jedan spor svojih članova. Ogranak je posjetio i predsjednik Seljačke sloge Rudolf Herceg. Bila je aktivna i amaterska kazališna sekcija koja je priredila i izvela nekoliko drama u splitskom kazalištu i na gostovanju u Kaštelima. Na skupštini je poseban izvještaj podnio tajnik Prijatelja Seljačke sloge Šerif Šehović koji je naglasio da će svi radovi članova Prijatelja Seljačke sloge izrađeni na temu

[747] Novo doba, godina XXII: broj 202 od 29. kolovoza 1939: 5; Seljačka sloga, godina IV: broj 11, studeni: 1939: 354.
[748] Novo doba, godina XXII: broj 255 od 9. lipnja 1939: 3; broj 135 od 12. lipnja 1939: 2.

izgradnje i uređenja buduće seljačke države biti poslani u Zagreb Središnjici Seljačke sloge te će poslužiti kao sugestije pri donošenju zakona i uredbi. Prijatelji Seljačke sloge redovito su držali javna predavanja sa svrhom boljeg upoznavanja ideologije *Hrvatskog seljačkog pokreta* od strane građanstva. Učitelj Petar Drezga pročitao je izvještaj o radu na suzbijanju nepismenosti u gradu Splitu po kojem je bilo vidljivo da se u Splitu javio mali broj nepismenih koji su onda naučeni čitati i pisati.[749] Predsjednik Središnjice Seljačke sloge Rudolf Herceg dana 1. svibnja prisustvovao je u Splitu prosvjetnom kotarskom sastanku ogranaka Seljačke sloge iz splitskog kotara. Uz njega su još bili narodni zastupnici Bariša Smoljan, Stipe Matijević i Jozo Mratinović, a prethodno je imao sastanak s Paškom Kaliternom. Zastupljeni su bili ogranci Seljačke sloge: Split, Solin, Vranjic, Klis, Klis-Kosa, Žrnovnica Gornja i Donja, Jesenice, Kučine, Konjsko, Kaštel Stari, Kaštel Lukšić, Stobreč, Kaštel Gomilica, Donje Sitno, Tugare, Bračević, Gata, Kaštel Kambelovac, Krušvar, Kamen, Kaštel Novi i Kaštel Štafilić. Sastanak je otvorio povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić, a zatim su predsjednici ili tajnici pojedinih ogranaka Seljačke sloge dali izvještaje. Nakon njih je Herceg izrazio zadovoljstvo s radom i djelovanjem ogranaka Seljačke sloge u splitskom kotaru. Opširno je govorio *o važnosti prosvjetno-ideološkog rada ogranaka Seljačke sloge za Hrvatski seljački pokret te o značenju seljaštva kao subjekta u narodnoj zajednici*.[750] Na primjeru splitskoga kotara može se vidjeti opseg i rezultati rada Seljačke sloge. Ona je uspjela doprijeti do svakog sela, a istovremeno je držala poveznicu sa Središnjicom u Zagrebu. To ju je učinilo snažnom i brojnom stranačkom organizacijom koja je djelovala kroz prosvjetu, ali i kao zdravstvena te humanitarna i kulturno-zabavna organizacija.

Krajem 1939. godine, u listopadu, povjereništvo Seljačke sloge u Splitu uputilo je poziv mjesnim hrvatskim društvima za prvi prosvjetni sastanak svih hrvatskih društava u 1939. godini, a radi dogovora za što bolju organizaciji akcije za suzbijanje nepismenosti u Splitu. Na čelu akcije za suzbijanje nepismenosti bili su predsjednik Maček i glavni tajnik Krnjević te je ta akcija bila sveobuhvatna uključujući sva područja u državi kojima su živjeli Hrvati. Na prvom sastanku je pročitano pismo koje je Juraj Krnjević uputio povjereniku Seljačke sloge u Splitu, a u kojem daje upute *za što življi rad na prosvjetno-ideološkom polju*. Pročitan je i plan za prosvjetni rad u splitskom kotaru koji je sastavio član i prijatelj Seljačke sloge učitelj Petar

[749] Izabrana je nova uprava ogranka Seljačke sloge u Splitu u sljedećem sastavu: predsjednik Ivan Kuzmić, potpredsjednik Ante Rejić, tajnik Mirko Kuzmanić, blagajnik Ivan Jurjević. Odbornici: Petar Dumanić, Marin Mašković, Duje Ninčević, Perica Šegvić, Ivan Brajević i Ivan Šegvić. Nadzorni odbor: Ivo Čulić, Karlo Krstulović, Marin Tomić. (Novo doba, godina XXII: broj 98 od 26. travnja 1939: 2.)

[750] Novo doba, godina XXII: broj 101 od 29. travnja 1939: 3; broj 102 od 2. svibnja 1939: 6.

Drezga.[751] Uskoro je na inicijativu ogranka Seljačke sloge u Splitu oformljen mjesni Međudruštveni odbor koji je započeo akciju skupljanja doprinosa za suzbijanje nepismenosti. Na važnijim gradskim ulicama bili su postavljeni stolovi s kutijama u svrhu sakupljanja doprinosa. Tom prilikom prodavane su razne brošure i *ABC* značke u korist te akcije.[752] Najveći je interes bio za značke koje se već u 11 sati nije više nije moglo kupiti. Od brošura prodavane su Hercegove Abecedarke i Maček – Hercegova Čitanka i računica za samouke te brošura Plodovi najslađi. Osim prodaje brošura, *ABC* znački i olovaka po gradskim ulicama tijekom cijeloga dana bile su otvorene i prostorije Seljačke sloge u Domaldovoj ulici gdje su se primali dobrovoljni doprinosi za Prosvjetni fond dr. Vladka Mačeka.[753] Mjesni Međudruštveni odbor za suzbijanje nepismenosti u dogovoru s Gradskom organizacijom HSS-a i Povjereništvom Seljačke sloge u Splitu odaslalo je zatim i pismo na razne ustanove i pojedince u kojem su naveli: *Ovo je treća godina da na poziv predsjednika i vođe Hrvata dr. Vladka Mačeka odgovaramo akcijom za suzbijanje nepismenosti. Kotar splitski ima još 54% nepismenih. Ako raščlanimo nepismenost na pojedine krajeve kotara, dolazimo do poraznih činjenica da Zagora Trogira, općine Muć i Lećevica imaju preko 90% nepismenih; da Zagora Trogira ima 18.000 stanovnika i preko 2.500 djece bez ijedne pučke škole. Uzaludno će biti naše udaranje u prsa da smo ljudi i da smo Hrvati, ako tu društvenu sramotu ne zbrišemo sa sebe…*[754] Iznesene brojke bile su još uvijek poražavajuće i nakon nekoliko godina djelovanja Seljačke sloge u dalmatinskom zaleđu broj nepismenih je bio nadprosječno visok. Na sastanku upravitelja pučkih škola u Splitu 26. listopada 1939. godine i zaključeno je da se uz predavanja o nepismenosti u narodu, koja će se držati po svim pučkim školama u Splitu, dijele i *ABC* značke i karte Banovine Hrvatske. Pozvat će se djeca da i ona sudjeluju u tom poslu pronalaženja i podučavanja nepismenih. Istodobno poziva se učiteljstvo da se prijavi za poučavatelje tečajeva koji će otpočeti u studenome. Međudruštveni odbor zamoliti će i sve uprave srednjih škola da uz predavanja podijeli *ABC* značke i karte Banovine Hrvatske đacima srednjih škola i pozove ih da pronalaze i podučavaju nepismene.[755]

[751] Novo doba, godina XXII: broj 255 od 21. listopada 1939: 6.
[752] U velikoj kampanji krajem tridesetih godina prodano je više od 76.000 primjeraka udžbenika za učenje čitanja i pisanja, a omiljeno štivo i podloga za učenje bili su pored *Hercegove Abecedarke* za 5 dinara i brošure kao *Što je i što hoće Seljačka sloga* za 3 dinara ili *Hrvatska narodna pjesmarica*, povijesni romani tipa *Matija Gubec*, itd. Prema procjenama Seljačke sloge oko 100.000 ljudi naučilo je čitati i pisati zahvaljujući *Abecedarki*. (JAKIR, 2018: 227.)
[753] Novo doba, godina XXII: broj 266 od 1. studenoga 1939: 7.
[754] Novo doba, godina XXII: broj 284 od 19. studenoga 1939: 5.
[755] Novo doba, godina XXII: broj 255 od 21. listopada 1939: 6; broj 261 od 27. listopada 1939: 6; broj 266 od 1. studenoga 1939: 7;broj 284 od 19. studenoga 1939: 5.

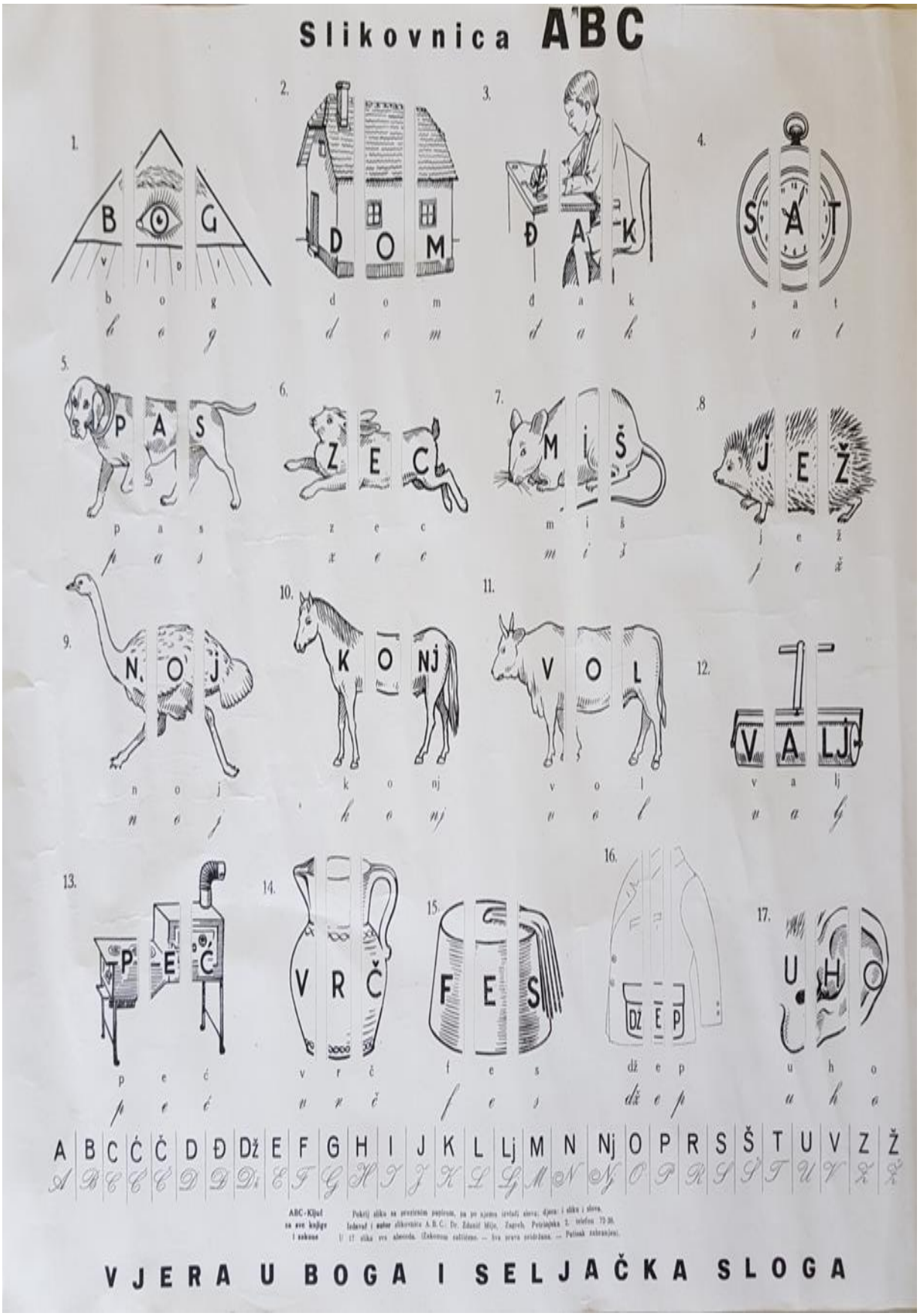

ABC slikovnica za učenje slova

Seljačka sloga je sredinom 1939. godine pokrenula novu akciju: organizira seljačke žene i majke da u dogovoru s stručnjakom za dječje bolesti u Zagrebu Ernestom Mayerhoferom vode brigu za očuvanje zdravlja djece. U tu je svrhu poslano 100.000 poziva u kojima predsjednik Seljačke sloge Rudolf Herceg tumači prve upute majci kako ih je sastavio Mayerhofer. Glavna misao pri tom je bila da seljačke žene i majke same sudjeluju u tom pokretu i vode ga odnosno da one daju savjet mlađim i budućim majkama – slično kao što u Seljačkoj slozi nepismene poučavaju pismeni seljaci ili kako seljačke parnice rješavaju oni sami pred sudovima dobrih i poštenih ljudi. Ti pozivi u formi letaka stigli su svim političkim i prosvjetnim prvacima *Hrvatskog seljačkog pokreta* u Dalmaciji. Pozvani su bili ogranci Seljačke sloge da ih odmah preuzmu kod narodnih zastupnika ili prosvjetnih povjerenika Seljačke sloge te da u smislu tiskanih uputa provedu pripremni rad: *Tko dakle hoće sudjelovati u zdravstvenom pokretu Seljačke sloge, neka za sada pomogne, da baš svaka žena-majka sazna, što piše u spomenutim uputama. Nepismenima treba to pročitati*.[756] Prvi dogovor je planiran krajem srpnja u prostorijama Seljačke sloge – za splitske težačke žene i radnice, a pozvana su bila i mjesna hrvatska ženska društva. Veći sastanci u vezi s ovim pokretom bili su predviđeni početkom rujna u Sinju za Dalmatinsku zagoru te u Splitu za dio Dalmatinske zagore i čitavo primorje i otoke. Povjereništvo Seljačke sloge za Dalmaciju je, slijedom pokrenute akcije Središnjice Seljačke sloge za njegu djece, u Splitu za 10. rujna 1939. godine, prema dobivenim uputama od Središnjice iz Zagreba, poslalo pozive narodnim zastupnicima HSS-a, ograncima Seljačke sloge i hrvatskim seljačkim prvacima Seljačke sloge te hrvatskim seljačkim prvacima HSS-a za prvi prosvjetno-zdravstveni sastanak u vijećnici Trgovinsko-industrijske komore. Na sastanku su trebali prisustvovati po jedan predstavnik i po jedna predstavnica (žena-majka) svakog ogranka Seljačke sloge, glavni seljački prvaci HSS-a i *bistrije žene* (seljakinje) iz pojedinog kotara i to po mogućnosti iz svakog sela po jedna. Tako je 10. rujna 1939. godine u prostorijama Trgovinsko-industrijske komore u Splitu održan prosvjetno-zdravstveni sastanak izaslanika ogranaka Seljačke sloge na kojem se raspravljalo o širenju pismenosti i unapređenju zdravstva na selu. Na sastanku su sudjelovali izaslanici iz splitskog, makarskog, hvarskog i korčulanskog kotara uz narodne zastupnike Jozu Mratinovića i Stipu Matijevića. Predsjedao je povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić, a kao glavni izvjestitelj bio je član Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba liječnik Dane Malić. Izaslanik Malić je govorio je o zdravstvenom radu na selu, posebno o njegovanju djece: *Ima kod nas krajeva gdje je postotak pomora kod djece ogroman. Ima krajeva gdje narod seljački živi u krajnjoj bijedi, bez zemlje.*

[756] Novo doba, godina XXII: broj 173 od 26. srpnja 1939: 6.

Ima krajeva gdje vlada takozvana bijela kuga. Svemu tome ima naš narod da stane na kraj smišljenom društvenom akcijom. Pokret naših žena za očuvanjem zdravlja djece ne spada u nikakve tečajeve, on je univerzalan, to jest svaka seoska i gradska naša žena ima da pouči, gdje god i stigne svoju drugaricu, kako će čuvati svoju djecu.[757] Nakon Malića govorila je seoska prosvjetna radnica iz Bračevića (Muć) Mara Žmirić. Posvjedočila je kako je naučila čitati i pisati i s kakvim se sve poteškoćama i seoskim predrasudama morala boriti dok je sama učila i dok je druge poučavala u čitanju i pisanju (ukupno njih 40-ak). Što se tiče male djece, istaknula je, u svim je selima vrlo teško, a posebice kada se dijete *odbija od matere* odnosno kada prestaje dojiti. Iz velikog siromaštva ne može se na selu dati ni potrebita hrana, a da se i ne govori o ostaloj mjeri. Poslije nje je govorio seljak Grgo Lovrić iz trogirske općine. On je rekao da trgovci na selu izrabljuju seljaka jer je ovaj nesložan i neprosvijećen, a o gospodi je rekao da ih treba prisiliti *da dadu selu duha, kao što selo njima daje kruha*. Dane Malić je zatim detaljno upućivao prisutne žene kako će njegovati djecu.

Natalitet je u Banovini Hrvatskoj po statističkim podacima iz 1931. godine bio viši nego u zemljama zapadne i srednje Europe (pa je npr. i Bugarska imala manji natalitet od Hrvatske). Na području cijele Banovine Hrvatske natalitet je bio relativno visok i iznosio je u prosjeku 32‰. U gotovo u polovini hrvatskih kotara (44 od 97) natalitet je bio viši nego u prosjeku natalitet Kraljevine Jugoslavije. Natalitet se u Dalmaciji jasno razlikovao kroz tri dalmatinska areala – Zagoru, primorje i otoke. Dok je Zagora prednjačila po broju novorođene djece (kotari Sinj, Knin, Benkovac, Imotski) i prelazila hrvatski prosjek, primorski su kotari imali niži natalitet i bili su otprilike u razini hrvatskog prosjeka, a otočni kotari i grad Split po natalitetu su vidno zaostajali i bili su ispod tadašnjeg hrvatskog prosjeka.

Prosjek mortaliteta u Hrvatskoj iznosio je 1931. godine 20.60‰ i bio je viši nego prosjek mortaliteta u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji, a dvostruko viši nego u Nizozemskoj (9.90‰). Taj visoki postotak mortaliteta bio je u izravnoj vezi s mortalitetom dojenčadi i ponajviše je ovisio o smrtnosti dojenčadi. Gdje se mnogo rađalo, mnogo se i umiralo. Gotovo trećinu od svih umrlih zauzimala je dojenčad, a gotovo čitavu polovicu djeca do 15 godine života. Mortalitet je ovisio i o higijenskoj kulturi te o razini zdravstvene zaštite. Otprilike 70% umrlih je umiralo od zaraznih bolesti koje se mogu spriječiti i liječiti.

Kad je u pitanju mortalitet na razini cijele Dalmacije on je bio u prosjeku Banovine Hrvatske s tim da je na otočnim kotarima, dijelu primorskih kotara i u gradu Splitu bio značajno niži (ispod hrvatskog prosjeka), nego u kotarima dalmatinskog zaleđa gdje je prelazio stopu od 20‰.

[757] Novo doba, godina XXII: broj 214 od 10. rujna 1939: 7.

Mortalitet se kretao u relacijama od najnižeg 14.10‰ na Hvaru do najvišeg 23.60‰ u kotaru Benkovac. Dakle, u okvirima Dalmacije najveći mortalitet imao je njezin zagorski areal. U odnosu na stopu nataliteta i mortaliteta iz godine 1931. za Banovinu Hrvatsku proizlazi da je prirodni prirast u toj godini bio oko 12‰. Područje Dalmacije u cijelosti ima u to vrijeme natprosječan prirodni prirast, u svim kotarima (Zagore, primorja i otoka). Ipak, daleko najveći prirast imaju dva zagorska kotara – Knin i Sinj (uz kotar Metković).

Uspoređujući te podatke s prethodnim razdobljima, konkretno s godinom 1910. i posljednjim popisom koji je napravljen za vrijeme Austro-Ugarske i neposredno pred Prvi svjetski rat, uočavamo značajno manji prirast. Ako za prirodni prirast iz 1910. godine uzmemo konstantu od 100 onda za sve dalmatinske kotare u godini 1931. uočavamo značajan pad i on (prirast) iznosi od najnižih 40 na Hvaru do najviših 79 u Sinju.[758]

Tablica 14: Otočni kotari Preko, Brač, Hvar, Korčula: natalitet, mortalitet i prirodni prirast

OTOČNI KOTARI	**NATALITET, MORTALITET I PRIRODNI PRIRAST ZA GODINE 1910. i 1931.**					
	NATALITET		**MORTALITET**		**PRIRODNI PRIRAST**	
	1910.	1931.	1910.	1931.	1910. = 100	1931.
Preko	—	21.10	—	14.90	100	—
Brač	32.00	25.40	15.20	14.70	100	64
Hvar	33.30	20.70	16.80	14.10	100	40
Korčula	35.90	25.70	17.0	15.90	100	52

Tablica 15: Primorski kotari: natalitet, mortalitet i prirodni prirast

PRIMORSKI KOTARI	**NATALITET, MORTALITET I PRIRODNI PRIRAST ZA GODINE 1910. i 1931.**					
	NATALITET		**MORTALITET**		**PRIRODNI PRIRAST**	
	1910.	1931.	1910.	1931.	1910. = 100	1931.
Biograd	—	41.30	—	22.90	100	—
Kotar Šibenik Grad Šibenik	43.00	33.80	21.80	22.50	100	53
Kotar Split	43.30	34.60	22.90	18.50	100	67
Grad Split	—	22.03	—	14.60	—	7.87%
Makarska	37.90	24.80	17.40	14.80	100	49
Metković	38.50	32.10	19.10	17.20	100	77

[758] Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, 1940: 204-218.

Tablica 16: Kontinentalni (zagorski) kotari u dalmatinskom zaleđu Benkovac, Knin, Sinj, Imotski: natalitet, mortalitet i prirodni prirast

ZAGORSKI KOTARI	NATALITET, MORTALITET I PRIRODNI PRIRAST ZA GODINE 1910. i 1931.					
	NATALITET		MORTALITET		PRIRODNI PRIRAST	
	1910.	1931.	1910.	1931.	1910. = 100	1931.
Benkovac	50.70	40.0	15.60	23.60	100	47
Knin	50.40	42.60	24.10	22.30	100	77
Sinj	44.90	40.5	20.50	21.10	100	79
Imotski	50.10	36.60	20.00	19.10	100	58

U vrijeme Banovine Hrvatske pokušalo se uspostaviti sustavnu socijalnu politiku na cijelom njenom području pa tako i na području Dalmacije. Dio te politike bila je i demografska zaštita naroda koja je polazila od pretpostavke da su seljaci najvitalniji dio naroda i da održavaju opstanak. U prilog toj tezi išli su i statistički podaci koji su bilježili polaganije opadanje nataliteta u seoskim sredinama, u odnosu na gradove koje se smatralo *narodnim ponornicama*. Kao temeljna i glavna ljudska zajednica postavljena je obitelj iz koje izvire narodna i socijalna kultura. Kako bi obitelj mogla pravilno funkcionirati i razvijati se za nju je predviđena socijalna zaštita koja se zasniva na četiri postavke: higijenska i biološka zaštita, ekonomska zaštita, pravna zaštita i moralna zaštita. Posebna pozornost posvećena je socijalnoj zaštiti djece i mladeži koja su i najviše ugrožena još od najranije dobi (smrtnost dojenčadi u tadašnjoj Hrvatskoj iznosila je 182‰). Zaštita djece započinje zaštitom majke trudnice i majke dojilje, a u tu je svrhu u Zagrebu osnovan Zavod za zaštitu matera i djece. U tom smislu predviđena su i skloništa za dojenčad i malu djecu do 2 godine života u kojima ih majke mogu ostaviti kad su zaposlene ili nekim razlogom spriječene te su predviđene i male škole za djecu od 2 do 6 godine života. Posebna skrb je usmjerena prema seoskoj djeci, a njihova je zaštita uz spomenuti *Zavod* i uz zdravstvene organizacije prepuštena samoj seoskoj zajednici (zadrugama) koje u skladu sa svojom tradicijom i običajima trebaju osmisliti odgoj djece. Pri tome službena državna tijela i organizacije imaju organizatorsku ulogu i ulogu praktičnog upućivanja u odgoj u skladu sa seoskim prilikama.

S obzirom na kratak vijek Banovine Hrvatske i svi ovi planovi ostaju nerealizirano mrtvo slovo na papiru, a kompletna socijalna politika i demografske prilike bit će izvrgnuti nepovoljnim ratnim okolnostima Drugoga svjetskoga rata.[759] Uz ovako očitovanu socijalnu i demografsku

[759] Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, 1940: 219-220.

politiku zastrašujuća je putopisno-sociološka zabilješka kako je u Dugopolju u samoj blizini Splita u 30-tim godinama 20. stoljeća prisutno čedomorstvo na koje su majke prisiljene iz očaja budući nisu u mogućnosti othranjivati ni već prije rođenu mnogobrojnu djecu.[760]

Do kraja 1939. godine osnovani su ogranci Seljačke sloge u Bilicama kod Šibenika (30. srpnja), Kukljici na otoku Ugljanu (15. kolovoza), Šurkovcu kod Splita (8. listopada), Zmijavcima kod Imotskog (11. listopada), Cisti kod Imotskoga (15. listopada), Obrovcu Sinjskom (15. listopada), Vininama kod Trilja (19. listopada), Gornjem Selu kod Splita (4. studenoga), Donjem Otoku kod Sinja (6. studenoga) i Ugljanima kod Trilja (22. studenoga).[761]

Iako je nakon 1939. godine i državna vlast na području Banovine Hrvatske vodila brigu preko svojih institucija, Seljačka je sloga nastavila jednakim poletom rad na svoj način, pojedinačnim poučavanjem nepismenih, a tečajeve je prepustila učiteljima.[762]

Dio poslova koje je do stvaranja Banovine Hrvatske obavljala Seljačka sloga prenesen je na institucije u ingerenciji Banovine. Prosvjeta je ulazila u poslove u kojima je Banovina dobila široku autonomiju i potpuno preuzela nadzor nad radom, a time i nad svim zaposlenima. Na čelo Odjela za prosvjetu došao je profesor Izidor Škorjač čime je *ministar prosvjete* Banovine postao dugogodišnji djelatnik Seljačke sloge i najbliži suradnik Rudolfa Hercega. Unutar Odjela za prosvjetu na čelo Odsjeka za seljačku prosvjetu postavljen je pedagog i skladatelj Zlatko Špoljar, dugogodišnji suradnik Seljačke sloge koji je pratio smotre i izvještavao o njima u tisku. U Odjel za prosvjetu odmah je povučeno nekoliko ljudi koji su se već istaknuli u suradnji sa Seljačkom slogom poput glazbenika Rudolfa Matza, etnologinje Slave Kovač i liječnice Nade Kovačević. Ustanovljenjem Odsjeka za seljačku prosvjetu Banska vlada je preuzela odgovornost i za *narodno prosvjećivanje*. Kako bi se mogli ostvariti široko zamišljeni ciljevi, odmah je predviđena suradnja sa *seljačkim kulturno-prosvjetnim ustanovama* – posebice Seljačkom slogom. Time je suradnja države i kulturno-prosvjetne organizacije HSS-a postala službenom.[763] Seljačka sloga je nastavila sa svojim djelovanjem, ali na nov način te u suradnji i koordinaciji sa službenim banovinskim institucijama. U razdoblju od 1939. do 1941. godine nastavljeno je osnivanje ogranaka Seljačke sloge po cijeloj tadašnjoj državi (posebno u Banovini Hrvatskoj) pa tako i u Dalmaciji. Početkom prosinca 1939. godine pri Središnjici Seljačke sloge u Zagrebu bilo je registrirano 929 ogranaka Seljačke sloge[764] od čega je njih 123

[760] PERLIĆ, 1939: 100.
[761] Seljačka sloga, godina IV: broj 9, rujan 1939: 301; broj 11, studeni 1939: 354; broj 12, prosinac 1939: 378; Seljačka sloga, godina V: broj 4, travanj 1940: 118.
[762] LEČEK, 2003: 294.
[763] LEČEK – PETROVIĆ LEŠ, 2010: 21-22.
[764] Seljačka sloga, godina IV: broj 12, prosinac 1939: 378.

(vjerojatno nešto i više) bilo u Dalmaciji. Do 1. rujna 1940. godine pri Središnjici Seljačke sloge u Zagrebu bilo je registrirano 1.136 ogranaka Seljačke sloge[765] od čega je njih 130 (vjerojatno nešto i više) bilo u Dalmaciji. Prosječno su ogranci u manjim mjestima imali oko 50 članova, a u većim mjestima oko 100 članova. U 1940. godini osnovani su novi ogranci Seljačke sloge u Gornjem Otoku kod Sinja (4. veljače), Zavojanima kod Omiša (3. ožujka), Arbaniji kod Splita (14. travnja), Žrnovu na Korčuli (28. travnja), Docu Gornjem kod Splita (30. lipnja) te u Lećevici i Kladnjicama u općini Lećevica (8. kolovoza).[766]

Dakle, i dalje je nastavljeno organiziranje i rad ogranaka Seljačke sloge po manjim mjestima, posebno u dalmatinskom zaleđu gdje su i potrebe stanovništva bile najveće. U ožujku 1940. godine u Lećevici i Gatima održani su prosvjetni sastanci Seljačke sloge. U Lećevici je sastanak održan za sva sela općine Lećevica, a izaslanik Središnjice Seljačke sloge je bio Ivan Kuzmić iz Splita. Na sastanku su bila najmanje tri čovjeka iz svakog sela, a bila su zastupljena sljedeće sela: Brštanovo, Čvrljevo, Divojići, Dugobabe, Kladnjice, Korušce, Lećevica, Nisko, Radošić, Utore Donje, Utore Gornje, Vinovo, Visoko i Vučevica. U svim je selima naučilo čitati i pisati 300 nepismenih. Planirano je osnivanje ogranaka Seljačke sloge u svim tim mjestima. Na prosvjetni sastanak Seljačke sloge u Gatima pozvana su sva sela općina Omiš, Šestanovac (Krajina) i Priko-Poljica. Bili su prisutni izaslanici iz sela: Gata, Čista, Ostrvica, Zvečanje, Smolonje, Kostanje, Podgrađe, Dolac Donji, Srijane, Dolac Gornji, Zakučac, Sitno Gornje, Sitno Donje, Srinjine, Jesenice, Kučiće, Opanci, Zadvarje i Duće. Iz općine Omiš nije došao nitko *zbog zabune koju su prouzrokovali protivnici Seljačke sloge*. Sastanku je predsjedao izaslanik Središnjice Seljačke sloge Ivan Kuzmić iz Splita. Po jedan predstavnik svakog sela podnio je izvještaj o prosvjetnom radu. Pokazalo se da širenje pismenosti napreduje, a posebno je potreban i koristan bio sud dobrih i poštenih ljudi. U Gatima je sud riješio tri spora, dok u drugim selima sporova nije ni bilo. Na kraju je zaključeno da se i dalje nastave proširivati ogranci i rad Seljačke sloge.[767] Iz izvješća o radu ogranka tribunjske Seljačke sloge u šibenskom kotaru na kraju 1939. i na početku 1940. godine vidljivo je kako ogranak ima 98 članova, sud dobrih i poštenih ljudi je riješio dva spora, unajmljen je dom od Crkve na 10 godina (na račun radne snage članstva), a stradalom tajniku ogranka svi su priskočili u pomoć obrati masline.[768]

U Splitu je 18. ožujka 1940. godine u Bratovštini sv. Križa održana glavna godišnja skupština Seljačke sloge u Splitu na kojoj su bili prisutni uz povjerenika Seljačke sloge za Dalmaciju Ivu

[765] Seljačka sloga, godina V: broj 8-9, kolovoz-rujan 1940: 238.
[766] Seljačka sloga, godina V: broj 4, travanj 1940: 118; broj 5, svibanj 1940: 142; broj 8-9, kolovoz-rujan 1940: 238.
[767] Seljačka sloga, godina V: broj 3, ožujak 1940: 72.
[768] Seljačka sloga, godina V: broj 3, ožujak 1940: 75.

Čulića još i predsjednik Gospodarske sloge u Splitu Karlo Krstulović i predsjednik gradskog odbora HSS-a u Splitu Slavko Roje. Na skupštini su održani govori o svrsi Seljačke sloge te je podneseno izvješće za prethodno razdoblje. Između ostalog navedeno je da knjižnica Seljačke sloge u Splitu ima 327 članova od čega je 11 seljaka, 12 radnika, 5 trgovačkih pomoćnika, 6 domaćica, 19 činovnika i umirovljenika, 18 slobodnih zvanja, 2 privatna činovnika, 1 posjednik te 253 učenika. U raspravi je posebno naglašena briga za zdravlje te je predloženo da se na selima što prije pristupi osnivanjima zdravstvenih zadruga. Izabrana je i nova uprava (bila je predložena samo jedna lista) u sastavu: predsjednik Ivan Kuzmić, potpredsjednik Ante Reić, tajnik Mirko Kuzmanić (uz suradnju prijatelja Seljačke sloge Frane Božića), blagajnik Frane Koceić (uz suradnju prijatelja Seljačke sloge Žarka Dobrića) i odbornici Vicko Ferić Tomić, Petar Kuzmić, Ivan Brajević, Duje Ninčević, Niko Šore, Marin Dvornik, Vicko Radica i Josip Kuzmanić. U nadzorni odbor su bili izabrani Ivo Čulić, Ivan Jurjević i Jozo Ružić.[769] U travnju 1940. godine Split i okolicu je posjetio predsjednik Seljačke sloge Rudolf Herceg koji je podnio izvješće o radu i organizaciji Seljačke sloge. Herceg je naveo da u splitskom kotaru uspješno djeluje 30 ogranaka Seljačke sloge te da se njihov rad uglavnom dijeli na četiri područja:

1. smotre kojima je svrha obnavljanje i unapređenje seljačke hrvatske kulture, da se seljaci sami osposobe voditi seljačku politiku;
2. sudovi dobrih i poštenih ljudi;
3. čuvanje dječjeg zdravlja;
4. borba protiv analfabetizma, podučavanje seljaka svim granama prosvjete.

Herceg je dalje naveo kako je u Dalmatinskoj Hrvatskoj razdijeljeno preko 2.000 abecedarki te je rekao: *Došao sam ovamo pomoći Ivi Čuliću i Ivanu Kuzmiću naročito u zagorskim selima... Ovdje kod vas je očita razlika između Zagore i primorja i prednost imaju ogranci Seljačke sloge u Zagori... Prema tome Seljačka sloga će imati kroz ovu godinu težište rada u Dalmatinskoj zagori.*[770] Pohvalio je Čulićev i Kuzmićev rad te najavio smotre Seljačke sloge u Poljicima, Muću, Lećevici i trogirskoj zagori. Najavio je i dolazak šefa odsjeka za seljačku prosvjetu Banovine Hrvatske Zlatka Špoljara kako bi se u dogovoru s ograncima Seljačke sloge osnivale seoske škole te je najavio dolazak liječnice Nade Kovačević vezano za organizaciju skrbi djece i očuvanja njihovoga zdravlja.

Seljačka sloga je nastavila rad na opismenjavanju stanovništva što je jedna od njenih osnovnih zadaća. Tako je 14. studenoga 1940. godine u prostorijama gradske organizacije HSS-a u Splitu održan sastanak izaslanika ogranaka Seljačke sloge iz splitskog kotara. Ispred Središnjice iz

[769] Novo doba, godina XXIII: broj 66 od 19. ožujka 1940: 6
[770] Novo doba, godina XXIII: broj 83 od 9. travnja 1940: 6.

Zagreba prisutan je bio Ante Martinović, a prisustvovali su i predsjednik gradske organizacije HSS-a Slavko Roje te školski nadzornici Čurić, Grgurević i Cvitan. Sastanak je vodio predsjednik ogranka Seljačke sloge u Splitu i povjerenik za splitski kotar Ivan Kuzmić, a tema je bila organizacija rada na *pobijanju nepismenosti* u splitskom kotaru u sljedećem zimskom periodu. Ističući rezultate dotadašnjeg rada i potrebu potpore tek stvorenoj Banovini Hrvatskoj donesene su smjernice za daljnji rad. Vidljivo je kako u akciji Seljačke sloge sada sudjeluju i školski nadzornici kao službenici prosvjetnih vlasti.[771] Akcija pokrenuta u rujnu 1937. godine pozivala je na iskorjenjivanje nepismenosti u svakom selu, pozvani su svi Hrvati na sudjelovanje u tom *najvažnijem modernom kulturnom projektu*. Do kraja 1939. godine prikupljeno je blizu dva milijuna dinara, a ambicija koju je Rudolf Herceg formulirao glasila je da do sljedećeg popisa stanovništva, koji je bio predviđen za 1941. godinu, *stopa nepismenosti među Hrvatima mora pasti ispod 10%*. Odjel za prosvjetu Banske vlasti Banovine Hrvatske predano je radio na postizanju toga cilja, a sve škole u Hrvatskoj bile su pozvane da se uključe.[772]

Kontinuirano se radilo i na organiziranju seljačkih smotri pa su tako u srpnju 1940. godine održane smotre u Poljicima kod Splita i Vrbi kod Muća. U Poljicima je 14. srpnja održana smotra na kojoj je nastupilo sedam zborova, a u Vrbi je 28. srpnja nastupilo šest zborova.[773] Posljednja velika manifestacija Seljačke sloge iz Splita i Dalmacije bio je veliki prosvjetni sabor u Splitu koji je održan 25. ožujka 1941. godine u prostorijama Trgovinsko-industrijske komore. Prisustvovali su mu brojni izaslanici ogranaka Seljačke sloge iz srednje i južne Dalmacije. Ispostavu banske vlasti zastupao je šef odsjeka za socijalnu politiku i narodno zdravlje Marijan Banić, a bili su prisutni i šef odsjeka za prosvjetu Frano Torbarina, šef odsjeka za šumarstvo Ante Marčić, kotarski školski nadzornik Gabrijel Cvitan te zastupnici Stipe Matijević, Jozo Mratinović i Pavao Krce. Još su prisustvovali viški načelnik Ivan Farolfi, referent za šumarstvo banske vlasti u Zagrebu Ante Premužić te predstavnici Gospodarske sloge iz Splita. Izaslanik Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba naveo je kao je to 13. sabor po redu u organizaciji Seljačke sloge kojem je svrha okupiti seljake, upoznati se s njihovim problemima i pitanjima iz seljačkog života te donijeti smjernice za daljnji rad. Navodi kako su na svim saborima seljaci hvalili rad Seljačke sloge i kako je ona smanjila nepismenost sa 70%-80% na 20%, uštedjela seljacima vrijeme i novac preko rada sudova dobrih ljudi te pomogla u očuvanju zdravlja i unaprjeđivanju gospodarstva. Od izaslanika na saboru su govorili tajnik Seljačke sloge iz Splitske na Braču

[771] Novo doba, godina XXIII: broj 270 od 14. studenoga 1940: 6.
[772] JAKIR, 2018: 227.-228.
[773] Seljačka sloga, godina V: broj 8-9, kolovoz-rujan 1940: 236.

Juraj Cepernić, tajnih organizacije HSS-a iz Kaštel Sućurca Zvonimir Pavelin, predsjednik organizacije HSS-a iz Žrnovnice Mate Aljinović, prosvjetni povjerenik Seljačke sloge za kotar Hvar Ivan Franetović, predsjednik Seljačke sloge iz Ramljana u općini Muć Ivan Baković, Mate Brkljačić iz Konjskog i drugi iz okolice Trogira, Sinja, Imotskog, Vrgorca i iz Poljica. U svojim su nastupima istaknuli potrebu posvećivanja veće pažnje poljoprivredi, a napose pošumljavanju krša, organizaciji prodaje seljačkih proizvoda (napose mlijeka), unapređenju voćarstva i pčelarstva. Zatražili su i osnivanje škola u selima koja nisu imala školu te nastavak osnivanja sudova dobrih ljudi. Na saboru su dogovorene i seljačke smotre za svaki kotar te smotra u Zagrebu, ali se to nije dogodilo zbog ratnih prilika.[774]

Uz sav polet u radu i uspješnost koju im je priznavalo i vodstvo u Zagrebu Seljačka sloga je u Dalmaciji nailazila i na prepreke te poteškoće u radu. Prije svega nisu imali sigurne izvore prihoda (prvenstveno od lokalnih i državnih vlasti) pa su ovisili o svojim članovima i akcijama koje su poduzimali. To je posebno predstavljalo poteškoće za rad knjižnice Seljačke sloge u Splitu. Potom su se događala i politička zastranjenja, premda rijetka, te se u takvim situacijama posezalo za raspuštanjem ogranka kao što je bio primjer u Trogiru ili zabranama, a potom i raspuštanjem, kao što je bio slučaj u Blatu na Korčuli.

Knjižnica Seljačke sloge bila je onemogućavana u radu prije svega izostankom bilo kakve financijske pripomoći državne ili lokalne vlasti. Stoga uprava Seljačke sloge u Splitu javno traži potporu i pri tome se oslanja na širu populaciju koja je prihvaćala ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta*. U svom javnom apelu u listopadu 1938. godine objašnjavaju svoju tešku financijsku situaciju te traže pomoć u vidu novčanih priloga kao i u vidu motivacije pristaša HSS-a da se učlane u knjižnicu i tako pomognu.[775] Knjižnica je posjedovala oko 1.100 knjiga, a bila je otvorena tri puta tjedno u popodnevnim satima. Cijena posudbe je bila 0.5 dinara po knjizi koju je član mogao zadržati kod sebe 15 dana. Odrasli su za upis plaćali 5 dinara, a djeca, seljaci i radnici po 2 dinara.

Pojedini ogranci Seljačke sloge poput ogranka u Trogiru djelovali su nedisciplinirano u smislu da je njihovo vodstvo aktivno sudjelovalo u političkom životu, ali mimo službene HSS. To je odmah sankcionirano na način da je ogranak raspušten i to od samog predsjednika Seljačke sloge Rudolfa Hercega koji je radi te situacije bio doputovao iz Zagreba u Trogir. Trogirski je ogranak, po Hercegovoj izjavi, osnovan bez prethodnog odobrenja i znanja Središnjice u Zagrebu. Herceg je rekao *da je Trogir grad u kojem nema pravoga seljaštva, a prema tomu nisu niti autohtone hrvatske seljačke kulture. Osim toga su se članovi toga ogranka – protivno*

[774] Novo doba, godina XXIIII: broj 83 od 25. ožujka 1941: 6.
[775] Novo doba, godina XXI: broj 250 od 25. listopada 1938: 3.

duhu Seljačke sloge i javnim uputama njezinog predsjedništva – upuštali u političke prepirke, a sad je njegov predsjednik najavio i svoju kandidaturu na radničkoj listi s marksističkim programom.[776] Središnjica Seljačke sloge je sazvala izvanrednu skupštinu trogirskog ogranka samo s jednim ciljem, a to je likvidacija i gašenje ogranka u Trogiru. Odlučeno je da se imovina ogranka unovči i tim novcem nabave abecedarke i ostala učila za širenje pismenosti u trogirskom kraju. Međutim, neposredno pred raspuštanje trogirskog ogranka Seljačke sloge javno se oglasio u *Novom dobu* i dotadašnji predsjednik ogranka Ivan Maravić Pavela. On je naveo svoje obrazloženje sporne situacije kojim je doveo u pitanje vjerodostojnost argumenata kojima je vodstvo Seljačke sloge naknadno potkrijepilo raspuštanje ogranka u Trogiru. Maravić Pavela je izjavio da je on predsjednik trogirskog ogranka Seljačke sloge, ali nije član HSS-a – iako je sa skupinom istomišljenika u više navrata tražio učlanjenje u HSS, to im nije udovoljeno. To mu je, po njegovu mišljenju, davalo slobodu da se kandidira na radničkoj listi mimo službene liste HSS-a, pogotovo što je ta lista bila dio šire koalicije koju je predvodio Vladko Maček.[777] Iz svega je vidljivo da je i Maravić Pavela imao svoje argumente koji su realni, ali HSS u predizbornom vremenu 1938. godine nije dopuštao nikakva odstupanja od službene stranačke politike pa je trogirski ogranak Seljačke sloge žurno raspušten. Iz Trogira je Herceg otišao u Split gdje je održao konferenciju s međudruštvenim odborom za suzbijanje nepismenosti i s predstavnicima splitskog ogranka Seljačke sloge, a posebno s glavnim povjerenikom Seljačke sloge za Dalmaciju Ivom Čulićem kojem je savjetovao da se ubuduće ogranci Seljačke sloge osnivaju samo u Zagori i da se što intenzivnije poradi na suzbijanju analfabetizma jer je to glavni prosvjetni posao.

Početkom 1940. godine ogranak Seljačke sloge u Blatu na otoku Korčuli sazvao je svoju skupštinu koju je kotarsko načelništvo zabranilo. Do zabrane je došlo jer je prijetila opasnost remećenja javnog reda i mira od strane desetak članova Seljačke sloge koji su kao komunisti nekoliko dana prije te skupštine isključeni iz HSS-a. HSS je kao politička organizacija tu odluku dostavila i mjesnom ogranku Seljačke sloge podrazumijevajući da isti više ne budu ni članovi Seljačke sloge *pošto je Seljačka sloga kulturni ogranak Hrvatskog seljačkog pokreta odnosno Hrvatske seljačke stranke*. Isključene su osobe međutim svakako planirale doći na skupštinu Seljačke sloge što je moglo izazvati nered i veće incidente. Predsjednik HSS-a i predsjednik Seljačke sloge u Blatu telefonski su izvijestili kotarskog načelnika o toj situaciji koji je donio odluku o zabrani skupštine uz dogovor da će se ona uskoro održati kada bude mogao biti prisutan izaslanik kotarskog načelništva u svrhu održavanja reda i mira. Kotarskom su

[776] Novo doba, godina XXI: broj 258 od 4. studenoga 1938: 4.
[777] Novo doba, godina XXI: broj 255 od 31. listopada 1938: 3.

načelniku više banovinske vlasti iz Splita zamjerile što odmah nije reagirao i poslao svoga izaslanika na skupštinu kao ista ne bi morala biti otkazivana pod pritiskom komunistički obilježenih bivših članova HSS-a.[778] Na koncu je ogranak Seljačke sloge u Blatu Središnjica u Zagrebu 3. ožujka 1940. godine raspustila uz obrazloženje: *Rad ogranka nije u skladu sa svrhom i ciljevima Seljačke sloge te su unutar ogranka nastale nesuglasice koje bi mogle naškoditi ugledu Seljačke sloge i svega prosvjetnoga Hrvatskog seljačkog pokreta*.[779]

10.3. Sudovi dobrih i poštenih ljudi pri ograncima Seljačke sloge

Pri ogranku Seljačke sloge u Splitu, u okviru redovitih sastanaka i predavanja četvrtkom u prostorijama HSS-a, održao je Branko Zoković referat Razmatranja o sudovima dobrih i poštenih ljudi pri ograncima Seljačke sloge. Zoković je bio član Prijatelja Seljačke sloge i HGKD Zora. Na početku referata istako je razliku između pisanog prava (koje stvaraju i diktiraju države) i nepisanog prava i pravice (kako ga osjeća i shvaća seljački narod). Kazao je kako je država u biti organizirana sila koja svojim pravilima štiti svoje interese i tu je napravio usporedbu i razliku u odnosu na HSS-a. Po njemu se HSS bori za pravni poredak koji će odgovarati interesima seljačkog naroda i njegovu shvaćanju prava i pravice. Dok HSS dođe u poziciju to postići, organizirat će se unutar stranačkih organizacija, kao što je Seljačka sloga, sudovi dobrih i poštenih ljudi. To je objasnio na sljedeći način: *Pisano pravo nije uvijek pravedno i ne odgovara interesima i shvaćanjima seljačkog puka. Kroz pisano pravo (zakone, uredbe, pravilnike...) država nameće svoju volju stanovnicima svoga teritorija. Ti državni propisi imaju redovito prisilni karakter i država svoju volju može provesti silom*. Za razliku od državnih sudova *koji moraju suditi po državnom pravu koje i ne odgovara uvijek shvaćanjima i interesima seljačkog naroda*, seljački sudovi sude *po svojoj seljačkoj savjesti, po nepisanom pravu i pravici koje živi u seljačkim dušama*. *Seljački sudovi točno poznaju parničare, uzroke zbog kojih je spor nastao jer je seljački sud uvijek sastavljen od suseljana parničara*.[780] Skupštine ogranaka Seljačke sloge birale su dvanaest poštenih, pametnih i iskusnih seljaka od kojih u slučaju spora svaki parničar bira po dvojicu, a onda ta četvorica biraju petoga koji im je pročelnik. Takav je sud rješavao spor većinom glasova i nastojao je da prema njihovom pravorijeku dođe do mirnoga rješenja spora, a ako to ne uspije tek onda su se parničari upućivali na državni sud. Presude, tj. nagodbe seljačkih sudova nisu imale ovršnu snagu, no državni sud bi (ako bi poslije do njega došlo) uzimao u obzir u svojoj presudi nagodbu koja je prethodno

[778] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1039, *Ispostava banske vlasti javlja o zabrani održavanja sastanka Seljačke sloge u Blatu*, Split, 1940.
[779] Seljačka sloga, godina V: broj 3, ožujak 1940: 72.
[780] Novo doba, godina XX: broj 292 od 17. prosinca 1937: 3.

bila postignuta na seljačkom sudu. Cilj je seljačkih sudova bio unaprijediti slogu među seljacima i uštedjeti im moguće velike parnične troškove. Zoković je pozvao odvjetnike, a posebno članove HSS-a, da podrže rad seljačkih sudova bez obzira što je to umanjivalo prihode odvjetničkih kancelarija. Otišao je i korak dalje te je predložio da se odlukama seljačkih sudova da ovršna moć ukoliko bi se u procesu pridržavali propisa *Zakona o građanskom postupniku*. Na kraju je istakao kako je krajnji cilj *Hrvatskog seljačkog pokreta* pravica i pravedni poredak u svim područjima ljudskog života. O institutu nazvanom *sud dobrih i poštenih ljudi* koji je HSS ustanovila i propagirala kroz Seljačku slogu svoje su mišljenje iznijeli i dvojica HSS-ovih pravnika – Stjepan Hefer i Niko Matanić. Taj je sud bio zamišljen kako bi uštedio seljacima novac u beskrajnom parničenju i sudovanju prvenstveno po pitanju imovinsko-pravnih odnosa. Pri tome se taj sud morao najviše osloniti na običaje onog kraja u kojem je djelovao. Sud je bio namijenjen članovim i nečlanovima Seljačke sloge za rješavanje njihovih privatnih sporova. Velik je naglasak bio stavljen i na suce takvih sudova koji su trebali biti pravedni, pametni i iskusni. Oni nisu imali nikakve zakonske ovlasti, nego su se morali osloniti na poštenost i pravednost te na slogu seljaka (koju je tražio i propagirao *Hrvatski seljački pokret*). *Ti narodni suci imadu biti samo pravi seljaci koji će suditi samo po svojoj savjesti, tj. po pravu kako ga oni shvaćaju i kako bi moralo biti po njihovom čovječjem i seljačkom shvaćanju*.[781] Rezultat njihova rada je trebala biti nagodba između dviju strana koju je onda kao takvu u konačnici priznavao i redoviti sud.

[781] LEČEK, 2008b: 429-439; Seljačka sloga, godina I: broj 3, ožujak 1936: 55-57.

11. TEŠKE GOSPODARSKE PRILIKE U DALMACIJI I PREHRANA STANOVNIŠTVA

Gospodarske prilike u Dalmaciji, a posebno u siromašnim i neplodnim krajevima Dalmatinske zagore bile su toliko teške i neperspektivne da su čitava sela znala gladovati. Ljudske egzistencije izravno su ovisile o plodnosti ljetine svake godine i o količini padalina odnosno mogućoj suši. Uz to su i pojedine općinske uprave vodile svoje općine tako loše da su ih dovele do financijskog sloma. To je značilo prestanak normalnog funkcioniranja svih onih službi koje su izravno ovisile o općini. Takve neprilike opisuju tri izvještaja iz različitih krajeva Dalmacije: Dugobaba u kaštelanskom zaleđu, Sinja i šire okolice zaleđa Šibenika.

Mlada profesorica Cvitanić pozabavila se Vinka Bulić je prenijela u *Novome dobu* rezultate terenskog istraživanja i prikupljene podatke o načinu života u Dalmatinskoj zagori: strukturu obitelji – koliko ima članova, što su, što rade, koliko imadu imanja, kakvoga sve imaju blaga, koliko im rodi zemlja, koliko plaćaju poreza, imaju li duga, koliko troše mjesečno ili godišnje hrane, koliko petroulja, sapuna i šibica, kako spavaju, jesu li pismeni, itd. Posebno je istaknuto selo Dugobabe u lećevićkoj općini o kojem su podaci prikupljeni u 46 domaćinstava: *U tih 46 kuća živi 295 stanovnika. Svi ti stanovnici spavaju, osim onih koji leže na samoj slami ili vrećama, u 66 kreveta. Kod toga treba znati da se većina tih kreveta sastoji samo od nekoliko sastavljenih dasaka pribijenih čavlima i na njima slamnica, a na slamnici gunj. I ništa više. Možda poneko od njih da i imade kakvu staru pravu pravcatu postelju, po svoj prilici kupljenu od druge ruke u gradu, nakon što je kroz nju prošlo nekoliko generacija gamadi. Iz rubrike se dalje vidi po koliko njih spava na svakoj postelji. U 56 postelja spava po dvoje, u 27 po troje, u 7 po četvero, u 1 po petero i u 3 po šestero. Njih 47 nemaju nikakve postelje, već leže na slami ili vrećama po zemlji ili na šušnju.*[782] Opisano stanje jasno pokazuje opće siromaštvo i zaostalost stanovništva u samom zaleđu Splita. Malo dalje u Sinju došlo je do financijskog sloma općine o čemu svjedoči predstavka općinskog liječnika kotarskom načelništvu u kojoj piše *da su se pojavile kužne bolesti i da je u nemogućnosti obavljati općinsku zdravstvenu službu jer u općinskoj blagajni nema ni 2 dinara. Vlasnici autotaksija neće voziti liječnika uz vjeresiju na račun općine jer znaju da ne će moći naplatiti vozarinu, a i sami ljekarnici ne daju bez novaca općini potrebita sredstva za raskuživanje*.[783] Općinski liječnik izravno, mimo općinske uprave, moli kotarsko načelništvo da ono preuzme na sebe vršenje općinske zdravstvene službe, naročito u hitnim slučajevima epidemije. Ovaj slučaj može se označiti kao

[782] Novo doba, godina XVIII: broj 264 od 12. studenoga 1935: 3.
[783] Novo doba, godina XVIII: broj 218 od 18. rujna 1935: 3.

potpuno rasulo općinske administracije i ekonomije. Da je to stanje vrlo teško vidi se i iz toga što je honorarni općinski veterinar otkazao vršenje službe na samom stočnom pazaru (sajmu). Nije dozvoljavao otvaranje pazara jer ga općina neće plaćati. Seljaci su usprkos svemu prodrli na pazar, a zakupac je, da ne bi bio oštećen, izjavio da je dozvoljena prodaja blaga trgovcima i bez veterinarskog pregleda u Sinju.

Sjevernodalmatinski krajevi – izolirani od gospodarskih i ekonomskih centara, radi slabih puteva i uopće loših gospodarskih prilika – nalazili su se također u teškom položaju. Bezbrojne teškoće tijekom godine (slabi urod usjeva, nestašica vode, elementarne nepogode...) iscrpile bi snagu stanovništva koje je samo pasivno gledalo daljnje odvijanje svakodnevnog života. Pomoć tim pasivnim zagorskim krajevima bila je nužno potrebna. Teško stanje tih krajeva, uz ostalo, najbolje ilustrira činjenica velike nezaposlenosti. Pojedina sela su gladovala, osobito ona kod Obrovca i u jednom dijelu Nina. Stanovništvo tih krajeva je bilo potpuno utučeno i u velikom broju je dolazilo u primorske gradove, prvenstveno Šibenik, gdje su se zapošljavali u poljima kao nadničari ili na javnim radovima kao nekvalificirani radnici. U Šibeniku je po statistici bilo koncem lipnja 1935. godine 190 nezaposlenih, dočim je u kolovozu broj nezaposlenih skočio na 400. Njima i najsiromašnijim selima tih krajeva bilo je podijeljeno 13.500 dinara pomoći, što je za toliki broj bilo premalo. *Ostalih pomoći i nije bilo jer se nadležni rijetko sjete stanovništva koje živi u najvećoj oskudici te gospodarski i kulturno strada*. *Zbog toga je od naročite važnosti humanitarna socijalna akcija narodnih zastupnika Šime Vlašića, Ante Silobrčića, Ilije Zečevića i drugih da jednim općenitim planom, uz suradnju nadležnih kompetentnih faktora, riješe ovo pitanje pomoći pasivnoj Zagori, koja danas gladuje*.[784] Iz opisanih primjera jasno je kako su u različitim dijelovima Dalmacije vladali slični uvjeti življenja – siromaštvo i oskudica.

11.1. Zaštita i preseljavanje siromašne djece

Natalitet je u Banovini Hrvatskoj po statističkim podacima iz 1931. godine bio viši nego u zemljama zapadne i srednje Europe (pa je npr. i Bugarska imala manji natalitet od Hrvatske). Na području cijele Banovine Hrvatske natalitet je bio relativno visok i iznosio je u prosjeku 32‰. U gotovo u polovini hrvatskih kotara (44 od 97) natalitet je bio viši nego u prosjeku natalitet Kraljevine Jugoslavije. Natalitet se u Dalmaciji jasno razlikuje kroz tri dalmatinska areala – Zagoru, primorje i otoke. Dok Zagora prednjači po broju novorođene djece (kotari Sinj, Knin, Benkovac, Imotski) i prelazi hrvatski prosjek, primorski kotari imaju niži natalitet i

[784] Novo doba, godina XVIII: broj 207 od 4. rujna 1935: 5.

otprilike su u razini hrvatskog prosjeka, a otočni kotari i grad Split po natalitetu vidno zaostaju i ispod su tadašnjeg hrvatskog prosjeka.

Prosjek mortaliteta u Hrvatskoj iznosio je 1931. godine 20.60‰ i bio je viši nego prosjek mortaliteta u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji, a dvostruko viši nego u Nizozemskoj (9.90‰). Taj visoki postotak mortaliteta u izravnoj je vezi s mortalitetom dojenčadi i ponajviše ovisi o smrtnosti dojenčadi. *Gdje se mnogo rađa, mnogo se i umire*. Gotovo trećinu od svih umrlih zauzima dojenčad, a gotovo čitavu polovicu djeca do 15 godine života. Mortalitet ovisi i o higijenskoj kulturi te o razini zdravstvene zaštite. Otprilike 70% umrlih umire od zaraznih bolesti koje se mogu spriječiti i liječiti.

Kad je u pitanju mortalitet na razini cijele Dalmacije on je bio u prosjeku Banovine Hrvatske s tim da je na otočnim kotarima, dijelu primorskih kotara i u gradu Splitu bio značajno niži (ispod hrvatskog prosjeka), nego u kotarima dalmatinskog zaleđa gdje je prelazio stopu od 20‰. Mortalitet se kretao u relacijama od najnižeg 14.10‰ na Hvaru do najvišeg 23.60‰ u kotaru Benkovac. Dakle, u okvirima Dalmacije najveći mortalitet ima njezin zagorski areal.

U odnosu na stopu nataliteta i mortaliteta iz godine 1931. za Banovinu Hrvatsku proizlazi da je prirodni prirast u toj godini bio oko 12‰. Područje Dalmacije u cijelosti ima u to vrijeme natprosječan prirodni prirast, u svim kotarima (Zagore, primorja i otoka). Ipak, daleko najveći prirast imaju dva zagorska kotara – Knin i Sinj (uz kotar Metković).

Uspoređujući te podatke s prethodnim razdobljima, konkretno s godinom 1910. i posljednjim popisom koji je napravljen za vrijeme Austro-Ugarske i neposredno pred Prvi svjetski rat, uočavamo značajno manji prirast. Ako za prirodni prirast iz 1910. godine uzmemo konstantu od 100 onda za sve dalmatinske kotare u godini 1931. uočavamo značajan pad i on (prirast) iznosi od najnižih 40 na Hvaru do najviših 79 u Sinju.[785]

U vrijeme Banovine Hrvatske pokušalo se uspostaviti sustavnu socijalnu politiku na cijelom njenom području pa tako i na području Dalmacije. Dio te politike bila je i demografska zaštita naroda koja je polazila od pretpostavke da su seljaci najvitalniji dio naroda i da održavaju opstanak. U prilog toj tezi išli su i statistički podaci koji su bilježili polaganije opadanje nataliteta u seoskim sredinama, u odnosu na gradove koje se smatralo *narodnim ponornicama*. Kao temeljna i glavna ljudska zajednica postavljena je obitelj iz koje izvire narodna i socijalna kultura. Kako bi obitelj mogla pravilno funkcionirati i razvijati se za nju je predviđena socijalna zaštita koja se zasniva na četiri postavke: higijenska i biološka zaštita, ekonomska zaštita, pravna zaštita i moralna zaštita.

[785] Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, 1940: 204-218.

Posebna pozornost posvećena je socijalnoj zaštiti djece i mladeži koja su i najviše ugrožena još od najranije dobi (smrtnost dojenčadi u tadašnjoj Hrvatskoj iznosila je 182‰). Zaštita djece započinje zaštitom majke trudnice i majke dojilje, a u tu je svrhu u Zagrebu osnovan Zavod za zaštitu matera i djece. U tom smislu predviđena su i skloništa za dojenčad i malu djecu do 2 godine života u kojima ih majke mogu ostaviti kad su zaposlene ili nekim razlogom spriječene te su predviđene i male škole za djecu od 2 do 6 godine života. Posebna skrb je usmjerena prema seoskoj djeci, a njihova je zaštita uz spomenuti *Zavod* i uz zdravstvene organizacije prepuštena samoj seoskoj zajednici (zadrugama) koje u skladu sa svojom tradicijom i običajima trebaju osmisliti odgoj djece. Pri tome službena državna tijela i organizacije imaju organizatorsku ulogu i ulogu praktičnog upućivanja u odgoj u skladu sa seoskim prilikama. S obzirom na kratak vijek Banovine Hrvatske i svi ovi planovi ostaju nerealizirano mrtvo slovo na papiru, a kompletna socijalna politika i demografske prilike bit će izvrgnuti nepovoljnim ratnim okolnostima Drugoga svjetskoga rata.[786] Uz ovako očitovanu socijalnu i demografsku politiku zastrašujuća je putopisno-sociološka zabilješka kako je u Dugopolju u samoj blizini Splita u 30-tim godinama 20. stoljeća prisutno čedomorstvo na koje su majke prisiljene iz očaja budući nisu u mogućnosti othranjivati ni već prije rođenu mnogobrojnu djecu.[787] U pogledu svega navedenoga HSS će nastojati podići životni standard stanovništva. To će raditi u prvom redu preko svojih organizacija Seljačke sloge i Gospodarske sloge organizirajući različite akcije za opismenjavanje, tečajeve i edukacije bitne za svakodnevni seljački život te povoljnije cijene proizvoda koje seljaci proizvode ili su im potrebni u poljoprivredi. Također provode i akcije prehrane stanovništva i odvođenja djece u žitorodnije krajeve što je bilo nužno kako bi stanovništvo u sušnim godinama uopće preživjelo.

Uz dostavu hrane stanovništvu u pasivnim krajevima Dalmacije jedna od prvih velikih akcija HSS-a i Gospodarske sloge bilo je preseljavanje siromašne djece iz siromašnih krajeva s juga u bogatije krajeve na sjever. Tijekom zime prvih mjeseci 1936. godine u Hrvatsku je otpremljeno nekoliko povećih grupa djece iz najsiromašnijih krajeva Dalmacije, naročito Zagore i otoka. Ta djeca su smještena u raznim dijelovima Hrvatske, a o njima vode brigu humanitarna i kulturna društva u Zagrebu, koja su i povela akciju za smještaj siromašne dalmatinske djece – u prvom redu društva Gospodarska sloga i Hrvatska žena. Ta djeca, prema izvještajima koji stižu odboru u Splitu, smještena su kod poljoprivrednika, a neka i kod građanskih obitelji. Izuzevši neke iznimke djeca se u novoj sredini dobro *osjećala i tamo su naišla na vrlo lijep i gotovo očinski pristup*. Jedna grupa djece iz Trilja u organizaciji Seljačke

[786] Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, 1940: 219-220.
[787] PERLIĆ, 1939: 100.

sloge, Gospodarske sloge i Hrvatske žene otpremljena je preko Zagreba u Kutinu gdje ih je dočekao zamjenik narodnog zastupnika Pavao Stanić. Ljudi koji su im bili u pratnji po povratku su podnijeli svojevrsno izvješće koje je bilo izrazito pozitivno. U Zagrebu su posjetili novoosnovanu zadrugu Gospodarska sloga kojoj je Odbor za pasivne krajeve povjerio otpremu djece iz pasivnih krajeva u plodnije. Organizacija oko smještaja djece bila je jako dobro osmišljena. Tako se vodila stroga kontrola o zdravlju djece, pohađanju škole i dobrom ponašanju. Gospodarskoj slozi pomagala je oko otpremanja djece iz pasivnih krajeva i Hrvatska žena na čelu s gospođama Herceg, Smrekar, Kumičić (udovica hrvatskog književnika Eugena Kumičića).[788] U Split su krajem veljače 1936. godine stigla na proputovanju djeca iz općine Sinj, a poslije njih i djeca iz općine Vrgorac i iz općine Metković, koja su putovala u plodnije krajeve Hrvatske. U Kninu im se pridružila još jedna skupina djece iz vrličke općine. Samo tada bilo ih je oko dvjesto (iz više dalmatinskih zagorskih općina). S djecom je putovalo i nekoliko pratitelja. Djecu su dočekale članice društva Hrvatske žene, odveli ih u sklonište Gospe od Zdravlja gdje su koliko-toliko preobučena, nahranjena, a svaki je dobio za put jedan zamotak hrane. Kao novo boravište za djecu određena je okolica Osijeka te okolica Slavonske Požege.[789] U sklopu akcije Odbora za narodnu pomoć bilo je poslano od početka 1936. godine na ishranu u žitorodne krajeve 2.273 djece od 4 do 14 godina od čega se do travnja 1937. godine njih još 908 nije vratilo svojim kućama. Na molbu Gospodarske sloge Jadranska plovidba je dala dozvolu za besplatan prijevoz djece na njihovim linijama, najčešće do Sušaka odakle su dalje putovali prema konačnom odredištu.[790] Središnjica Gospodarske sloge kao jedan od svojih važnijih poslova od početka 1936. godine ima upravo rad na organizaciji prijevoza, smještaja i brige za djecu iz pasivnih krajeva (tako i iz Dalmacije). U tome su imali pomoć američkih i kanadskih Hrvata. Na toj se zadaći Gospodarska sloga mogla dokazati na socijalnom planu i steći povjerenje u narodu.[791]

11.2. Ekonomski položaj seljaka u Dalmaciji 1930-tih godina

Seljaci su u Dalmaciji živjeli u kamenim kućama izgrađenim od pučkih graditelja na tradicionalan način, u primorju pokrivenim crijepom ili pločama, a u Zagori slamom ili pločama, gdje počesto i ljudi i blago obitavaju pod istim krovom, štoviše na istom katu. Seljak je najčešće ubogi siromah. Takvom seljaku u takvim prilikama bilo je od životne važnosti doći

[788] Novo doba, godina XIX: broj 22 od 28. siječnja 1936: 6.
[789] Novo doba, godina XIX: broj 44 od 22. veljače 1936: 3; broj 55 od 6. ožujka 1936: 5.
[790] Novo doba, godina XX: broj 95 od 24. travnja 1937: 9.
[791] ŠUTE, 2010: 162-168.

do komada zemlje koju može obrađivati ili se negdje pokušati zaposliti (a tvornica je bilo malo) – kako bi prehranio sebe i svoju obitelj.

Pod službenim nazivom *Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije* od 19. listopada 1930. godine zakon se počeo primjenjivati s izmjenama i dopunama od 6. ožujka 1931. godine. Zemlja je trebala prijeći u ruke onoga tko ju je obrađivao uz uvjet da je težak (ili njegovi preci u neprekinutom slijedu) tu zemlju obrađivao trideset godina računajući vrijeme od dana stupanja na snagu zakona. Maksimalna površina nije trebala prelaziti 10 hektara. U slučaju da je obitelj imala više od šest članova po dodatnom članu moglo se dobiti još pola hektara. Odšteta za bivše vlasnike trebala je iznositi 10.000 dinara po hektaru kad se radilo o vlasništvu koje datira prije 1878. godine, a 20.000 dinara odštete po hektaru trebalo je platiti ako je agrarni odnos nastao nakon tog datuma. U prvom slučaju država je plaćala odštetu putem obveznica u trajanju 30 godina s kamatnom stopom (anuitetom) od 6%. No, čak i u tom obliku reforma je državu stajala milijune. Stupanjem na snagu zakona neke su se sudske presude koje su nakon rata bile donesene, dovodile u pitanje. Odredba da se u roku od šest mjeseci mogao tražiti ponovljeni postupak preopteretila je dalmatinske sudove. Najsporniji dio je bila visina odštete. U slučajevima u kojima je i nakon 11. siječnja 1878. godine došlo do polu-feudalnih odnosa kao i ondje gdje se plaćala maksimalna svota od 30.000 dinara po hektaru, od težaka se očekivala polovica iznosa. Uz to je težak morao platiti sve podignute građevine nakon navedenog datuma kao i polovicu eventualnog postojećeg poreznog duga za zemlju. Za crkvene zemlje odšteta je bila još 10% viša. Država je bivšim vlasnicima odmah trebala isplatiti odštetu, a dio koji je korisnik reforme (težak) bio dužan platiti, plaćao se kroz državne obveznice koje su radi *likvidacije agrarne reforme* izdane u ukupnoj vrijednosti od 800 milijuna dinara. Ako se ukupan iznos od 800 milijuna dinara koji su seljaci trebali platiti, podijeli s brojem korisnika postaje jasno da se radilo o iznosima koje velika većina dalmatinskih seljaka nije mogla platiti... Do kraja međuratnog razdoblja u Dalmaciji je podijeljeno između 50.000 i 60.000 hektara zemlje. Službene procjene govorile su da je oko 50.000 dalmatinskih obitelji profitiralo od provedene likvidacije agrarnih odnosa premda se u literaturi može pronaći i podatak da je do 1941. godine broj obuhvaćenih obitelji bio čak dvostruko veći.[792]

HSS je upravo i na gospodarskim temama gradio svoju politiku i širio svoj utjecaj – među kojima je jedna od najvećih bila rješavanje velikih razlika između cijena poljoprivrednih proizvoda koje seljak prodaje i cijena industrijskih i trgovačkih proizvoda koje seljak kupuje. Međutim, općenito stav HSS-a i predsjednika Mačeka bio je za vrijeme Jevtićeve Vlade, a i

[792] JAKIR, 2018: 173, 196-198.

poslije za vrijeme Stojadinovićeve Vlade kako nema rješenja za goruća ekonomska pitanja i probleme dok se prvo ne riješe ključna politička pitanja – u prvom redu *Hrvatsko pitanje*.[793]

Na samom početku 1935. godine Kraljevska vlada, formirana u prosincu 1934. godine s Bogoljubom Jevtićem kao predsjednikom, predstavljena je u Narodnoj skupštini. Jevtićeva Vlada je nova Vlada koja nastupa nakon atentata u Marseilleu i kod koje je značajno napuštanje otvorene diktature, ali ne centralizma i unitarizma. Čvrsto je podržavala oktroirani Ustav iz 1931. godine i unitarno jugoslavenstvo. Korak prema početku normalizacije Vlada je učinila puštajući na slobodu Vladka Mačeka. Pri predstavljanju u Skupštini predsjednik Vlade iznio je deklaraciju, tj. program rada nove Vlade. Ustav iz 1931. godine apostrofiran je kao polazišna točka i koji kao takav daje potpunu mogućnost za snažan razvoj nacionalnog i socijalnog života cijelog naroda. Tako je izražen nastavak politike po kojoj jedino lojalna primjena i poštovanje Ustava omogućavaju normalan politički razvoj u zemlji. U ekonomskom pogledu izražena je namjera u prvome redu pomoći prema zemljoradnicima koji su pogođeni teškom gospodarskom krizom. Napredak zemljoradnika smatran je kao preduvjet za održanje i razvitak ostalih gospodarskih grana: industrijalaca, radnika, trgovaca i zanatlija. Ono što je politički posebno bilo interesantno jest najava potpune reorganizacije banovina kao velikih upravnih i samoupravnih jedinica – i to s izvođenjem pune *dekoncentracije vlasti*. Obećana je jeftinija i jednostavnija lokalna uprava, bliža narodu i neposrednija. Ubrzo nakon formiranja Kraljevske vlade njen predsjednik Bogoljub Jevtić iznio je gospodarske smjernice kojima bi se Vlada trebala pozabaviti, a te su smjernice poslije formalizirane u cijelom nizu uredbi. Tako je Kraljevska vlada na jednoj od svojih prvih sjednica donijela *Uredbu o financiranju velikih javnih radova u svrhu oživljenja narodne privrede, suzbijana nezaposlenosti i unaprjeđenja turizma*. Ovi veliki javni radovi trebali su obuhvaćati izgradnju modernih međunarodnih putova i uopće izgradnju novih puteva, *kojima će se uspostaviti i ojačati veza između privrednih centara države s primorjem*.[794] Osim toga u planu je bila i izgradnja željezničke linije radi upotpunjenja postojeće željezničke mreže. Za sve ove javne radove, pored onih već predviđenih u redovnom državnom proračunu, planirana su i izvanredna sredstva. Iznos od jedne milijarde dinara, namijenjen je za te radove, a predviđeno je da se utroše u roku od dvije godine. Sredstva

[793] Dr. Maček: *Moje je tvrdo uvjerenje da ne može biti radikalnog rješavanja ekonomske krize dok se prvo ne riješe goruća politička pitanja, a u prvom redu Hrvatsko pitanje*. (Novo doba, godina XVIII: broj 175 od 29. srpnja 1935: 1.)

[794] Odlukom ministra građevine pokrenuta je gradnja neizgrađenih dijelova primorsko-turističkog puta u Savskoj i Primorskoj banovini i to: Karlobag-Tribunj-Obrovac; Sukošan-Biograd na Moru, Pakoštane-Vodice-Šibenik-Primošten, Rogozinica-Seget (Trogir); Makarska-Tučepi; Zaostrog-Komin (Metković) u vrijednosti 30 milijuna dinara. Također i izgradnja suvremenog puta za teški promet od Splita preko Solina do Trogira s potrebnom rekonstrukcijom u vrijednosti 15 milijuna. (Novo doba, godina XVIII: broj 69 od 22. ožujka 1935: 2.)

će biti stvorena u formi srednjoročnih obveznica, plasiranih kod nekoliko većih domaćih banaka pod povoljnim uvjetima. Na takve službene stavove i poruke Vlade HSS je imala svoje odgovore. Rudolf Bićanić u studiji Ekonomska podloga hrvatskog pitanja dokazuje štetnost srbijanske hegemonije po Hrvate i hrvatske interese – i općenito za sve prečanske krajeve pa tako i u Dalmaciji u vremenu prije zaključenja Sporazuma. Prema Bićanićevim riječima u Kraljevini Jugoslaviji je bila posrijedi *očigledna sistematska i namjerna eksploatacija hrvatskih i prečanskih krajeva od srpske hegemonističke oligarhije*, a na sve hrvatske prigovore o neravnopravnom položaju u državi Hrvatima su se samo upućivale *sentimentalne fraze o državnom i nacionalnom jedinstvu*. Tako je, po Bićanićevu izračunu, za javne radove u deset godina utrošeno 2.800 milijuna dinara, a od toga u užu Hrvatsku ni 10% dok je Srbija dobivala sedam puta više. To ekonomsko izrabljivanje osigurano je političkim nasiljem što je također potkrijepljeno mnogim podatcima.[795] Zato je HSS prvenstveno inzistirala na rješavanju Hrvatskog pitanja koje je smatrala središnjim državnim političkim pitanjem. Tek njegovim rješavanjem stvorili bi se uvjeti za rješavanje ekonomskih i socijalnih pitanja.

Jevtićeva Vlada dotakla se i pitanja seljačkih dugova koje nije smatrano financijskim već ekonomskim pitanjem. Donesena je *Dopuna i izmjena Uredbe o zaštiti zemljoradnika* kao samo jedna od mjera koje će omogućiti da se pitanje uređenja i plaćanja seljačkih dugova počne pozitivno rješavati. Ministarstvo poljoprivrede vodilo je anketu o stanju zemljoradničkih dugova. Po toj anketi u 1932. godini zemljoradnički dugovi iznosili su ukupno 6 milijardi i 879.969.059 dinara. Težilo se olakšavanju plaćanja dugova po principu po kome će seljak plaćati onoliko i kako može. Po novoj Uredbi osnovno je bilo smanjenje kamatne stope za seljačke dugove i odlaganje rokova za isplatu kamata za jesen. Cilj je bio vraćanje kupovne moći seljaka i općeg osposobljavanja za plaćanje. Za te ciljeve potrebno je bilo osigurati dvije mjere: jedna se odnosi na ublaženje velikih razlika između cijena poljoprivrednih proizvoda koje seljak prodaje i cijene industrijskih i trgovačkih proizvoda koje seljak kupuje. Jedna od uredbi bila je i *Uredba za olakšanje zemljarine za poreznu godinu.* Po toj uredbi osnovni porez na prihod od zemljišta ostaje i za poreznu 1935. godini 10% od katastarskog čistog prihoda, ali će se u poreznu osnovicu zemljarine za istu poreznu godinu izuzeti od postojećih zakonskih odredaba unijeti katastralni čisti prihod za oranice, a i za vinograde na krševitom terenu, gdje su oni glavni prihod zemljoradnika – s vrijednošću umanjenom od 20%.[796] U Dalmaciji sve te

[795] JAKIR, 2018: 257.

[796] Službene novine Kraljevine Jugoslavije, *Uredba o izmjenama i dopunama Uredbe o zaštiti zemljoradnika od 3. kolovoza 1934.,* godina XVII: broj 28 od 5. veljače 1935: 143; *Uredba o financiranju velikih javnih radova u svrhu oživljenja narodne privrede, suzbijana nezaposlenosti i unaprjeđenja turizma te Uredba za olakšanje zemljarine za poreznu 1935. godinu,* godina XVII: broj 30 od 7. veljače 1935: 151 i 152; Novo doba, godina XVIII:

uredbe nisu imale značajnijeg učinka. Većina je naroda i dalje teško živjela te je ovisila o vremenskim (ne)prilikama odnosno o vlastitoj ljetini. U slučaju nerodnih godina bila je neophodna pomoć u hrani, a izrazito pasivni i krševiti krajevi tu su pomoć u pravilu trebali redovito.

11.3. Akcije za pomoć pasivnim krajevima HSS-a i Odbora za narodnu pomoć

Među raznim aktivnostima Seljačke sloge u prvom je redu bilo prikupljanje pomoći za siromašne krajeve u kojima je stanovništvo često bilo na rubu gladi (pogotovo za sušnih godina); organizirali su prijevoz djece na prehranu u bogatije hrvatske krajeve; održavali su različite edukacije i dijelili brošure. Suša koja je u ljeto 1935. godine zahvatila Dalmaciju rezultirala je slabim urodom ljetine što je uzrokovalo oskudicu stanovništva o čemu su novine pisale: *Po našim gradovima na primorju, a i po selima već se opažaju posljedice teških prilika na selu. Sve veći broj ljudi sa sela navire u grad da traži zaradu, a kako je ne nalaze, oni prose po gradskim ulicama. Još jedna druga, možda mnogo žalosnija pojava, vidi se u našoj Zagori. Počevši od Drniša pa do Labina svaki dan uz željezničku prugu stoji špalir izgladnjele seoske djece i žena odjevenih u dronjke koji pružaju ruke prema putničkim vagonima jurećeg vlaka proseći. Te bijedne siluete nisu rijetke.*[797] Seljačka sloga nije stala prekriženih ruku, a na čelu akcije u Zagrebu stao je Središnji odbor Seljačke sloge. Tiskana je i knjižica koja je sadržavala program i upute za rad gdje je napisano da Sloga preko svojih mnogobrojnih ogranaka u Hrvatskoj skuplja među seljaštvom u bogatijim krajevima živežne namirnice da bi se tako pomoglo siromašnoj braći u Dalmaciji. Poziv Središnjeg odbora Seljačke sloge shvaćen je vrlo ozbiljno od seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji uz potporu i zauzimanje hrvatskog metropolita nadbiskupa Antuna Bauera i nadbiskupa koadjutora Alojzija Stepinca. U Zagrebu je potom formiran odbor (vodio ga je Ante Trumbić) od svih hrvatskih društava te je izrađen pravilnik za akciju za pomoć pasivnim krajevima. Zagrebačka policija dala je odboru odobrenje da skuplja priloge na području grada Zagreba. Sastanak odbora održan je u prostorijama gospodarske zadruge Sloga (Gospodarska sloga), a na sastanku je prisustvovalo 60 delegata društava i poznatih radnika u humanitarnim akcijama. Izabran je uži odbor od 16 članova, a u odbor su ušli delegati Hrvatskog radiše, Hrvatskog kulturnog društva Napredak, Sloge, Seljačke sloge, itd. Odbor je planirao vrlo opsežan rad i nisu se namjeravali zadržati samo na skupljanju novčanih sredstava, već i živežnih namirnica, odjeće i razne druge životne potrepštine. Cilj je

broj 2 od 3. siječnja 1935: 9; broj 30 od 5. veljače 1935: 1; broj 31 od 6. veljače 1935: 1; broj 33 od 8. veljače 1935: 1-2.

[797] Novo doba, godina XVIII: broj 206 od 3. rujna 1935: 5.

također bio brinuti se za smještaj siromašne djece iz pasivnih krajeva kod obitelji u žitorodnim krajevima, kao i za to, da se odraslim iz pasivnih krajeva nađe zaposlenje u krajevima gdje postoji veća mogućnost zarade.[798] U akciju prikupljanja pomoći uključili su se i Zadružni savez i Zadružna matica tražeći od Ministarstva poljoprivrede da predloži mjere kako bi se izbjegla katastrofa koja prijeti stanovništvu Dalmacije. Obe ustanove zatražile su da se ishrana Dalmacije organizira putem zadruga. Protestirali su protiv dijeljenja uputnica *jer su ove davane po partijskoj pripadnosti, a neki su ih načelnici prodavali raznim trgovcima koji su se na račun gladnog naroda bogatili*. Vlasti su najavljivale otvaranje javnih radova u Dalmaciji, davanje 50% popusta na željeznicama za prijevoz ljudske i stočne hrane, pošiljke i podjelu hrane putem organizacija Crvenog križa. Međutim, poslije pokrenute akcije za prehranu cijena kukuruza je porasla mnogo više nego što iznosi 50% snižena vozarina, tako da je stanovništvo bilo još više na gubitku. Cijena pšenice je još više porasla, nego cijena kukuruza jer za nju nisu vrijedile snižene tarife. Sve skupa je to dalo povoda velikim špekulacijama na štetu potrošača. Kako je sniženje bilo općenito za sve dobavljače, robom su se prvi opskrbili financijski jači špekulanti koji do kraja godine mogu svoja skladišta napuniti jeftinijim kukuruzom, a onda kad je na tržištu najveća potražnja, mogu ga prodavati po znatno višim cijenama.[799]

U studenome 1935. godine počela je u Splitu velika akcija prikupljanja u organizaciji splitskih žena koje su i u Splitu ustanovile Odbor za narodnu pripomoć. Ovaj odbor je u bio u vezi s odborom u Zagrebu kome je pokrovitelj nadbiskup Antun Bauer, a predsjednik Ante Trumbić. Kulturno gospodarska i privredna zadruga Sloga (Gospodarska sloga) preuzela je provođenje skupljanja, a priključilo joj se i Katoličko društvo Danica. Kao primjer neimaštine i gladi koja već zahvaća stanovništvo navodili su primjer četrnaestero gladne, bose i gole djece koja su iz okolice Trogira prešla put od nekoliko desetaka kilometara do splitskoga Peristila. Tu su ih dobri ljudi na brzinu nahranili i obukli te ih odveli nazad kući.[800] U drugoj polovici studenoga 1935. godine u Split pristiže dvadeset vagona kukuruza za siromašno stanovništvo u pasivnim selima kotara Split, Hvar i Korčula. Od tog kukuruza 5 vagona je dodijeljeno kotaru Hvar i on je podijeljen odmah na stanici (općine Vis i Komiža dobili su jedan i po vagon, općina Hvar pola vagona, općina Starigrad pola vagona, općina Vrboska pola vagona). Kotar Korčula dobio je isto 5 vagona kukuruza (općina Vela Luka preuzela je jedan i po vagon, općina Blato dva i po vagona, a općina Korčula jedan vagon). Kotar Split dobio je 10 vagona od čega je jedan vagon predan Banovinskom odboru Crvenog križa. Taj kukuruz će se samljeti i predati

[798] Novo doba, broj 230 od 2. listopada 1935: 6.
[799] Novo doba, broj 224 od 25. rujna 1935: 5; broj 242 od 16. listopada 1935: 5.
[800] Novo doba, broj 265 od 13. studenoga 1935: 6.

školskim kuhinjama. Ostatak je podijeljen između općina splitskog kotara (općine Trogir, Muć i Lećevica dobile po dva vagona, a općine Poljica-Priko i Šestanovac po jedan vagon).[801]

Povjereništva Gospodarske sloge iz Splita i Šibenika u lipnju 1936. godine Središnjici su javili o primljenoj i podijeljenoj pomoći. U lipnju je naime akcija za pomoć u prehrani pasivnih krajeva obustavljena pa su se sređivali i zbrajali računi. Povjerenik Gospodarske sloge za šibenski kotar Šime Belamarić dostavio je elaborat o izvršenoj raspodjeli kukuruza po kojem je od Središnjice Gospodarske sloge primio i bez ikakvih prigovora podijelio 13 vagona kukuruza siromašnim seljačkim obiteljima.[802] Splitsko povjereništvo Gospodarske sloge na čelu s narodnim zastupnikom Paškom Kaliternom izvještava da su od Odbora za narodnu pomoć u suradnji s Gospodarskom slogom primili u Splitu 67 vagona i 64 kvintala kukuruza, pšenice, graha i krumpira. Uz to su još doprinosima američkih Hrvata preko Amerikanskog fonda dr. Mačeka primili 3 vagona kukuruza. Ukupno je to bilo 70 vagona i 64 kvintala (vagon = 10 tona; kvintal = 100 kg) odnosno 706.400 kg. Hrana je raspodijeljena potrebnima po sljedećim mjestima: u Splitu 13.446 kg, u Stobreču 190 kg, u Solinu 1.500 kg, u Žrnovnici 400 kg, kučine 200 kg, Slatine 1.000 kg, Lećevica 84.450 kg i Muć 119.140 kg.[803] Vidljiva je puno veća potreba za hranom u zagorskim općinama splitskoga kotara u kojima je i podijeljena najveća količina. Hranu su predstavnici Gospodarske sloge dijelili služeći se raznim kanalima kao npr. preko župnika i članica Hrvatske žene. Tako je u Prgometu lokalni župnik primio od Gospodarske sloge i podijelio 120 kvintala kukuruza za 490 obitelji u selima Prgomet, Labin, Prapatnica, Suhi Dolac i Trolokve. U Splitu su članice Hrvatske žene podijelile vagon graha za gradsku sirotinju.[804]

Dobar uvid u tešku gospodarsku situaciju te godine možemo vidjeti u izvještajima kojima su kotarske uprave izvještavale o ekonomskim prilikama u svojim kotarima Odjeljenje za trgovinu, obrt i industriju banske uprave Primorske banovine u Splitu sastavlja mjesečne izvještaje o ekonomskim prilikama. Takav izvještaj iz splitskog kotara s kraja 1935. godine pokazuje teške gospodarske prilike uzrokovane prije svega vremenskim nepogodama (o kojima je izravno ovisio urod cjelokupne poljoprivrede, a time i prehrana stanovništva). U tom se izvještaju od 16. prosinca 1935. godine navodi kako je trgovina vinom slaba, a vino je bilo glavni seljački proizvod u Dalmaciji. I cijene stoke su bile niske, a zanatstvo i obrti su isto bili u krizi. Sve je skupa upućivalo na teške prilike u kojem će se stanovništvo zateći tijekom zime

[801] Novo doba, broj 272 od 21. studenoga 1935: 6.
[802] Jadranski dnevnik, godina III: broj 128 od 3. lipnja 1936: 4.
[803] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 35 od 28. lipnja 1936: 4.
[804] Jadranski dnevnik, godina III: broj 117 od 20. svibnja 1936: 4 i 6.

pa su stoga poduzimani koraci u njihovoj opskrbi hranom (dijeljenje kukuruza).[805] Sljedeća 1936. godina nije bila toliko siromašna i loša kao prethodna, ali se i dalje preko Odbora nastavilo s prikupljanjem pomoći te i dijelom sljedeće godine. Ante Trumbić koji je bio na čelu Odbora za narodnu pomoć hrvatskih kulturnih i gospodarskih društava u Zagrebu, a kojemu je bila uloga prikupljanje pomoći u hranu i novcu za siromašne (pasivne) hrvatske krajeve, objavio je 20. ožujka 1937. godine u Zagrebu obavijest o prestanku rada Odbora kojemu je bio na čelu. Odbor je djelovao od 1935. godine, a povod njegovu formiranju bilo je teško gospodarsko stanje u nekim krajevima izazvano prije svega sušom, ali i drugim ekonomskim nepogodnostima. Odbor je u vremenu svoga djelovanja osim hrane prikupio i 3.5 milijuna dinara za koje je opet kupovana hrana, najviše kukuruz koji je seljaštvu bio glavna prehrambena namirnica. Posljednja pošiljka hrane odaslana je u siromašna sela splitske općine te u okolne općine (po jedan vagon graha, krumpira i pšeničnog brašna) sredinom ožujka 1937. godine. Na kraju rada odbora svi su računi pregledani od strane revizora: predsjednika zadruge Hrvatski radiša Ivana Penića, predsjednika Udruženja zanatlija Viktora Fabrisa i predsjednika Udruženja industrijalaca i trgovaca šumskim proizvodima Alberta Deutch Maceljskoga. Po njihovome završnom izvještaju prikupljeno je u novcu 3.657.757 dinara te hrane u naravi 100 vagona. Sav je taj novac utrošen u kupovinu uglavnom kukuruza te nešto krumpira, graha i pšeničnog brašna. Hrana je bila izvrsne kvalitete, po povoljnoj cijeni, a odobreno je od države 300 uputnica za prijevoz što je donijelo uštedu na prijevozu. Najveći dio sredstava je iskorišten, a ono što je preteklo predano je Gospodarskoj slozi za daljnju pomoć. Uspjeh ove akcije je po svemu tome bio izvrstan, a njen opseg je pokazao kako se za humanitarne svrhe u Hrvatskoj (Savskoj banovini) mogu okupiti svi relevantni čimbenici. Naravno, cjelokupna je akcija imala službenu podršku HSS-a i predsjednika Mačeka.[806] Već sljedeće zime 1937. godine akcija za zimsku pomoć je nastavljena s naglaskom za pomoć radnicima koji su ostali bez posla. Hrvatska gospodarska, namještenička i prosvjetna društva izdala su proglas za zimsku pomoć naglašavajući kako ljudi nemaju posla, ne svojom krivnjom, i kako onda nemaju ni kruha.[807]

Pomoć u ishrani stanovništva u Dalmaciji nastavljena je i sljedećih godina jer se teška i oskudna situacija u Dalmatinskoj zagori nije bitno popravljala iz godine u godinu. Paško Kaliterna je 1939. godine osobno pokrenuo i koordinirao veliku akciju za pomoć Zagori. On je pisanim putem obavijestio vodstvo HSS-a o teškim prilikama ljudi iz Zagore, napose u trogirskoj i

[805] DAST, 14. Ispostava banske vlasti banovine Hrvatske u Splitu (1919. – 1941.), serija 2.3.1, kutija 149, *Kronološki odlagana periodična izvješća o stanju privredne djelatnosti na području nadležnosti stvaratelja*, Split, 1935.
[806] Novo doba, godina XX: broj 68 od 22. ožujka 1937: 3; broj 95 od 24. travnja 1937: 9.
[807] Novo doba, godina XX: broj 265 od 15. studenoga 1937: 3.

lećevičkoj općini. Neposredno prije toga na sastanku hrvatskih narodnih zastupnika u Zagrebu, narodni zastupnik Kaliterna je podnio i usmeni izvještaj *na temelju čega se od strane vodstva i stranačkih institucija počelo proučavati pitanje načina na koji će biti pružena ta pomoć zagorskim seljacima, koji žive u najvećoj oskudici i bijedi*. Akcija za organizaciju pomoći pokrenuta je i u samom Splitu. Na nekoliko sastanaka Prijatelja Seljačke sloge u Splitu bilo je također govora o istoj temi. U vezi s tim prijatelji Seljačke sloge, na prijedlog narodnog zastupnika Tome Jančikovića, koji je pročelnik odbora za pomoć selu Kolarec, zamoli su Andriju Štampara da osim svoga predavanja o Kini održi još jedno predavanje čiji bi utržak išao u fond za pomoć selu Koralec i siromašnima Dalmatinske zagore na što je on pristao.[808] Kaliterna je nastavio rad na organizaciji pomoći siromašnima u Zagori. Osim akcije, koju je poduzeo kod vodstva HSS-a prigodom svog boravka u Zagrebu, Kaliterna je odlučio organizirati i u Splitu skupljanje sredstava za pomoć. Sazvao je sastanak uglednijih pristaša stranke, dužnosnika stranačkih institucija i predstavnika splitskih hrvatskih društava te su izabrali odbor za koordiniranje akcijom. Prikupljenim sredstvima planirali su organizirati javne radove dok su drugi dio sredstava planirali upotrijebiti za pomoć u hrani i odjeći. Kaliterna je pozvao sva hrvatska društva Splita, okolice, kao i drugih krajeva Dalmacije, da se prigodom svojih društvenih zabava i priredbi *sjete svoje gladne braće* u Zagori i odvoje jedan dio čistog prihoda za tu pomoć. *Osim društava i svi Hrvati trebaju se sjetiti svojim doprinosima zagorske seljačke sirotinje i djece, koji plaču za zalogajem kruha*.[809] Kao predvodnik i organizator Kaliterna je imao kontrolu nad svim uplatama. Po povratku u Split prosvjetna radnica iz splitskog kotara seljanka Marija Žmirić – koja je u Zagrebu prisustvovala skupštini hrvatskih žena– odmah je nakon dolaska posjetila Paška Kaliternu u kancelariji HSS-a i donijela mu poruke predsjednika Mačeka koji ju je primio prije njezina odlaska iz Zagreba. Predsjednik Maček je među ostalim poručio da je pročitao i proučio izvještaj o teškim prilikama seljaka trogirske i lečevićke Zagore te je obećao da će poduprijeti akciju za pomoć gladnima u Zagori.[810] Akcija za pomoć gladnoj Zagori, koju je poveo Paško Kaliterna, ušla je u glavnu fazu sastankom koji je održan 10. veljače 1939. godine u prostorijama kancelarije HSS-a pod Kaliterninim predsjedanjem. Prisustvovali su predstavnici 40 splitskih hrvatskih društava, kulturnih, socijalnih i gospodarskih ustanova i sportskih klubova. Kaliterna je u svom govoru prikazao očajno stanje zagorskog dijela splitskog kotara, *gdje narod gladuje*. Tajnik gradske organizacije Šime Poduje govorio je o načinu kako će se organizirati pomoć. Na sastanku je

[808] Novo doba, godina XXII: broj 23 od 27. siječnja 1939: 5.
[809] Novo doba, godina XXII: broj 24 od 28. siječnja 1939: 5.
[810] Novo doba, godina XXII: broj 26 od 31. siječnja 1939: 3.

zaključeno da se izda proglas na Hrvate Splita da podupru akciju. Cijeli grad je bio razdijeljen u nekoliko sektora pa će posebne ovlaštene osobe, članovi šireg odbora, obilaziti sve građane i apelirati za pomoć *braći koja gladuje*. Bile su zamoljene sve gospodarske ustanove da i one sa svoje strane doprinesu za pomoć Zagori; određen je jedan dan za sakupljanje priloga sa žarama na ulicama te su se u tu svrhu izdavale značke.[811] Sva društva su bila zamoljena da jedan dio prihoda svojih priredbi daruju za tu akciju. Vlasnici kina, kavana, restauracija i trgovina također su bili zamoljeni da jedan dan naplaćuju neznatno veću cijenu u korist gladnih. U kazalištu je planirana priredba u kojoj će sudjelovati pjevačka društva, a vatrogasci su priredili svoje javne vježbe uz malu cijenu ulaznice. Na sastanku je izabran uži odbor za pomoć gladnoj Zagori u koji su ušli: Jakov Čulić, Marin Ferić, Jozo Pavlić, Marko Grubišić, Karlo Krstulović, Ivo Bulić, Ante Krstulović, Fabijan Lukas, Zorka Giunio, Anica Roje i jedna članica Hrvatskog srca koja će biti naknadno određena. Doprinosi su se mogli predavati u kancelariji HSS-a u Krešimirovoj ulici, Pašku Kaliterni osobno.[812] Članovi Odbora za pomoć gladnoj Zagori obišli su mnoge splitske trgovine i zamolili vlasnike da u subotu 4. ožujka 1939. godine naplaćuju na računima po jedan dinar više za gladne u Zagori. Splitski trgovci su se rado odazvali tom pozivu, a isto tako i vlasnici kavana, restauracija i kinematografi, koji su naplaćivali za svaki račun odnosno potrošak ili ulaznicu po 1 dinar više za gladne. Subota i nedjelja su bili glavni dani sakupljanja priloga pa se računalo da će se prilozima u ta dva dana – kao i prinosima koje će poslije dati pojedinci, gospodarstvenici i institucije, koji to još nisu učinili – fond za pomoć biti zaokružen na najmanje 100.000 dinara.

Veliko je zanimanje vladalo za dobrotvorni koncert, koji je priređen također u subotu 4. ožujka u splitskom kazalištu, a čiji je cjelokupni prihod bio namijenjen gladnima u Zagori.[813] Kao rezultat akcije za pomoć gladnoj Zagori kupljen je i podijeljen kukuruz. *Kotarska organizacija HSS-a u Splitu i Odbor za pomoć gladnoj Zagori obavljaju užurbano sve poslove u vezi s organiziranjem pomoći gladnima. Naručen je prvi dio od osam vagona kukuruza, koji će biti podijeljen potrebnima u Zagori splitskog kotara*.[814] Nesposobni za rad dobili su kukuruz besplatno dok su sposobni za rad bili dužni u zamjenu za dobiveni kukuruz ići na javne radove u svojim selima.

Uspostavom Banovine Hrvatske formalno njene institucije preuzimaju brigu o prehrani i životnom standardu stanovništva pasivnih krajeva, ali to čine i nove lokalne vlasti kao što je to

[811] Novo doba, godina XXII: broj 52 od 2. ožujka 1939: 6.
[812] Novo doba, godina XXII: broj 36 od 11. veljače 1939: 5.
[813] Novo doba, godina XXII: broj 53 od 3. ožujka 1939: 6.
[814] Novo doba, godina XXII: broj 67 od 20. ožujka 1939: 6.

primjer u Splitu. Organizacije vezane uz HSS i dalje djeluju, ali sada pod vodstvom vlasti koja je također haesesovska. Taj segment je postao izuzetno važan ako uzmemo u obzir da je 1. rujna 1939. godine otpočeo i Drugi svjetski rat. Vezano za prehranu stanovništva ban Ivan Šubašić dao je ubrzo po preuzimanju dužnosti izjavu u kojoj je pojasnio što je banska vlast poduzimala kako bi stanovništvo bilo redovito opskrbljivano i kako ne bi došlo do nestašica. Pri tome je najavio kako će se osloniti na organizacije Gospodarske sloge i njen dotadašnji rad: …*Mogu za sada reći samo to da će nam veoma korisna iskustva biti ona koja je svojim radom stekla u tome pogledu Gospodarska sloga pa će ona još izvršiti velike zadaće jer predstavlja gospodarski organiziran hrvatski seljački narod*.[815] Već u studenome 1939. godine u Splitu je pokrenuta velika akcija za zimsku pomoć sirotinji kojoj je načelu splitska gradska općina i njen povjerenik Stjepan Spalatin. On je javno uputio poziv svim Splićanima da se pridruže akciji jer općina nema sama dovoljno sredstava.[816] Nekoliko dana nakon javnog poziva povjerenika gradske općine Stjepana Spalatina u splitskom kazalištu održana je konferencija za zimsku pomoć gradskoj sirotinji pod Spalatinovim predsjedanjem. Na konferenciji su sudjelovali brojni predstavnici mjesnih, socijalnih, humanitarnih, karitativnih, kulturnih i sportskih društava. Bili su prisutni pomoćnik komandanta Jadranske divizije brigadni general Despot Damjanović, šef odsjeka za socijalnu politiku i zdravstvo pri banskoj Ispostavi Andrija Sfarčić, upravitelj Higijenskog zavoda Josip Škarić, generalni vikar biskupije kanonik Vinko Fulgosi, potpredsjednik Trgovinsko-industrijske komore Drago Ponetić, itd. Poslije uvodnoga govora povjerenika Spalatina koji je bio sličan njegovom javnom pozivu upućenom nekoliko dana ranije, predsjednik savjetodavnog odbora pri gradskom poglavarstvu Josip Brkić ukratko je rekao što se sve do tada poduzelo i kako se misli čitavu akciju što uspješnije provesti. Predložio je osnivanje pokroviteljskog odbora te radnoga odbora. U pokroviteljski odbor predloženi su: povjerenik banske Ispostave Mate Bulić, biskup Klement Bonefačić, povjerenik gradskog poglavarstva Stjepan Spalatin, komandant mjesta divizijski general Dimitrije Živković, narodni zastupnici Kaliterna, Berković i Mladineo, predsjednik gradske organizacije HSS-a Vjekoslav Ivanišević i predsjednik Trgovinsko-industrijske komore Marin Ferić. Prijedlog je bio prihvaćen pa su još pozvani svi koji žele sudjelovati u radnom odboru da se jave što je Brkić učinio prvi u ime općinskog savjetodavnog odbora. Potom su se još javili zamjenik višeg državnog tužitelja Stjepan Buzolić, predsjednik Okružnog suda Stanko Rodić, zamjenik državnog tužitelja Jakov Duboković, prof. Frano Bulić, trgovac Jakov Peroš, školski nadzornik

[815] Novo doba, godina XXII: broj 221 od 17. rujna 1939: 6.
[816] Novo doba, godina XXII: broj 287 od 22. studenoga 1939: 6.

Janko Ban, tajnik Radničke komore Ivo Tocilj, Mate Tomić, sva tri mjesna župnika don Ante Milić, don Ćiril Banić i don Damjan Pavlov, penzioner Frano Vrcan, učitelj Frano Jendrašić, kapetan I. klase Slavko Hochsinger, Jordan Perkušić, Tonka Vuletin (za Hrvatsku ženu), Vjera Krivić (za katoličko žensko društvo Danicu), Zdenko Tudor (za HRS), Milka Graovac (za Hrvatsko srce) i Vinka Bulić (za Kolo domaćica i humanitarnu sekciju Mosora). Sva ova imena i institucije odnosno ustanove koje su oni predstavljali pokazuju koliko se ozbiljno shvaćalo siromaštvo i nestašica u siromašnim, ruralnim dijelovima Dalmacije i koliko je ono bilo uzelo maha. Zaključno je na sastanku donesen zaključak koji je trebao usmjeriti akciju za zimsku pomoć 1939./1940.[817] Ovakve akcije lokalnog karaktera preklapale su se akcijama Gospodarske sloge i drugih institucija i ustanova banovinske vlasti kako bi se u Dalmaciji ublažile posljedice nedostatka hrane i kako nitko ne bi gladovao.

[817] *Dana 26. studenoga 1939. održana je konferencija predstavnika svih državnih vlasti i splitskih društava u 10:30 sati u foajeu općinskog kazališta pod predsjedanjem povjerenika gradske općine Split Stjepana Spalatina.*

1. *Prisutni konstatiraju, da su današnji veliki i nepredviđeni događaji pogoršali privredne prilike, a posljedica toga je velika nezaposlenosti i još veće osiromašenje siromašnih slojeva građanstva, kako bi se bar donekle obezbijedio život i ublažila bijeda onih siromašnih besposlenih i pomoći vrijednih građana, koji najjače osjećaju posljedice današnjih prilika u svijetu.*
2. *U tu svrhu Gradsko poglavarstvo u Splitu, uz saradnju državnih vlasti te svih splitskih socijalnih, humanitarnih, karitativnih, kulturnih i športskih društava, poduzima sabirnu akciju za zimsku pomoć 1939./40. godine.*
3. *Sabirna akcija realizirat će se sakupljanjem novčanih doprinosa i darova kod svih novčanih i osiguravajućih zavoda, industrijskih i trgovačkih poduzeća, obrtnih i zanatskih radnja te kod svih slojeva građanstva. Sakupljeni doprinosi polagat će se na tekući račun kod Gradske štedionice u Splitu.*
4. *Sabirnu akciju vršit će danas izabrani izvršni odbor pod pokroviteljstvom pokroviteljskog odbora.*

(Novo doba, godina XXII: broj 291 od 26. studenoga 1939: 6.)

12. GOSPODARSKA SLOGA U DALMACIJI OD 1935. GODINE

Iako se u stranačkim dokumentima i literaturi redovito navodi da je Gospodarska sloga utemeljena 5. srpnja 1935. godine, gotovo se niti u jednom izvoru ne pojašnjava na koji je način došlo do konkretnog utemeljenja. Može se reći kako i sami čelnici Gospodarske sloge u svojim redovitim izvještajima i pregledima povijesti djelovanja organizacije preko njenog osnutka prelaze samo uzgred, stavljajući težište na ekonomsko-socijalne uzroke njezina pokretanja i presudnu inicijativu Vladka Mačeka u tom pogledu. Pregledi povijesti Gospodarske sloge započinju s prvom glavnom godišnjom skupštinom iz 1936. godine i uključivanjem istaknutih stranačkih ličnosti, poput Dragutina Totha i Rudolfa Bićanića, u njezin rad.[818] Ravnateljstvo Gospodarske sloge jasno u svome izvještaju podnesenom na prvoj redovitoj glavnoj skupštini 28. lipnja 1936. godine iskazuje tendenciju koju u svome planu i programu rada planira Gospodarska sloga. Taj je plan i program predviđao preuzimanje odgovornosti za sve hrvatske seljake bez obzira jesu li formalno organizirani kroz Gospodarsku slogu: *Odmah na početku svoga rada Gospodarska sloga je prihvatila svoje glavno načelo da se neće brinuti samo za svoje članove zadrugare, nego za čitavo seljaštvo. Prema tome je Gospodarska sloga radila tako kao da je čitavo seljaštvo već organizirano u Gospodarsku slogu*.[819] HSS je time preko Gospodarske sloge stvarao svojevrsno ministarstvo gospodarstva, a već je od svojih početaka imala zadaću brinuti se o svim ključnim gospodarskim pitanjima svih seljaka odnosno cjelokupnog stanovništva. Zadaća Gospodarske sloge, kako ju je u početku rada definirao Vladko Maček, zasnivala se prvenstveno na direktnoj robnoj razmjeni dobara u organizaciji HSS-a odnosno Gospodarske sloge, a ne na novčanoj – i to na cjelokupnom hrvatskom području. Na taj bi način najveći dio stanovništva izbjegao nepotrebne posrednike (bilo trgovačke bilo financijske) te bi od svojih proizvoda kroz takvu organiziranost najviše i zaradili. O tome je Maček pisao: *Može se učiniti ono što je najvažnije: da se seljački narod što više oslobodi ovisnosti od današnjeg načina kapitalističke proizvodnje... Hrvatski seljački narod to može postići tako da se u cjelini organizira s glavnom svrhom da se međusobno nadopunjuju pojedini krajevi. Krajevi koji imaju višak žita, ne trebaju taj višak proizvoditi za razne špekulante cijeloga svijeta, nego za narod onih krajeva gdje ima žita premalo ili ga uopće nema, ali zato ima ili vina ili vune ili duhana, bilo čega što oni prvi nemaju*. Seljacima pridružuje *obrtnike i radnike koji proizvode svu onu robu koju treba seljaštvo*.[820] U toj od HSS-a dogovorenoj sinergiji seljaštva, obrtništva i radništva Maček vidi rješenje kako će svi zajedno

[818] ŠUTE, 2010: 161-162.
[819] Gospodarska sloga, godina I: broj 12 od 28. lipnja 1936: 2.
[820] Gospodarska sloga, godina I: broj 11 od 20. lipnja 1936: 3.

postati neovisni o cijenama tzv. većinom umjetno stvaranih svjetskih tržišta što je već u tadašnjim hrvatskim i svjetskim prilikama bilo irealno. Gospodarska sloga *ima dužnost gospodarski organizirati hrvatsko seljaštvo, a po njemu i kroz njega, čitav hrvatski narod... Druga je zadaća Gospodarske sloge provesti načelo: „Svoj k svome“. To znači da se međusobno trebaju pomagati svi oni koji su članovi Gospodarske sloge. Glavna je zadaća Gospodarske sloge povezati u jednu čvrstu gospodarsku organizaciju svih desetak tisuća sela i gradova putem svojih povjereništava*.[821] Poslije utemeljenja Gospodarske sloge 1935. godine ta će zadružna organizacija kao gospodarska organizacija HSS-a proširiti krajem 1935. i tijekom 1936. godine svoje djelovanje i na područje Dalmacije. Kao i na ostalim hrvatskim područjima gdje je osnivana, imala je za cilj kontrolu i poboljšanje formiranja cijena seljačkih proizvoda što je u Dalmaciji najprije vino i ulje, ali i rogato blago te dogovaranje razmjene dobara (uglavnom poljoprivrednih proizvoda) između hrvatskog sjevera i hrvatskog juga. Nastojali su smanjiti i trošarine na razne seljačke proizvode, naročito one najzastupljenije. Zatim sa Seljačkom slogom i drugim organizacijama *Hrvatskog seljačkog pokreta* sudjeluju u organizaciji putovanja i smještaja djece u žitorodne krajeve kako bi ih prehranili i spasili od gladi, svojim akcijama pokušavaju prehraniti gladno stanovništvo u zimskim mjesecima te povezuju ustanove i organizacije za zajedničko gospodarsko djelovanje u okviru *Hrvatskog narodnog pokreta* pod vodstvom HSS-a.[822] Kako se vidi iz molbe za registraciju u trgovačkom registru Okružnog suda u Zagrebu od 6. srpnja 1935. godine, prvotni naziv gospodarske organizacije HSS-a glasio je *Sloga kulturno gospodarska i pripomoćna organizacija, zadruga s o. j. u Zagrebu*. Taj je naziv nosila sve do 10. rujna 1936. godine kada je odlukom istog suda, a na prijedlog same *Sloge*, njeno ime promijenjeno u *Gospodarska Sloga zadruga s o. j.* sa sjedištem u Zagrebu.[823]

[821] Gospodarska sloga, godina I: broj 1 od 1. siječnja 1936: 1.
[822] U Kninu je početkom srpnja 1936. godine vodstvo Zemljoradničke stranke organiziralo sastanak predstavnika 25 sela kninske općine radi organiziranja zemljoradničke privredne zadruge *Težačka sloga*. *Ta bi zadruga imala istu svrhu među tamošnjim srpskim pučanstvom kao što je ima Gospodarska sloga među hrvatskim*. Prisutni seljaci su prihvatili tu inicijativu te su izabrali seoske i sajamske povjerenike. Za općinskog povjerenika izabran je seljak Sava Knežević te je odlučeno da se odmah krene u akciju podizanja cijene za stoku. Značaj ove organizacije ostao je izrazito uskog, lokalnog karaktera. (Hrvatski dnevnik, godina I: broj 47 od 10. srpnja 1936:6)
[823] ŠUTE, 2010: 106.

12.1. Organizacija i djelovanje Gospodarske sloge u Dalmaciji od osnivanja prvih ogranaka 1935. godine do uspostave Banovine Hrvatske

Prve vijesti o osnutku Gospodarske sloge u Dalmaciji mogu se pronaći u *Jadranskom dnevniku* od početka studenoga 1935. godine. Tada član ravnateljstva podružnice zadruge (Gospodarska) Sloga u Splitu Jure Vrljičak te povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić i tajnik organizacije HSS-a u Splitu Šime Poduje održavaju *pouzdane sastanke* u Dugopolju, Dicmu, Sinju i Solinu u svrhu osnutka Seljačke sloge i imenovanja povjerenika zadruge (Gospodarska) Sloga. U zadrugu se mogao učlaniti svaki Hrvat koji je uplatio najmanje jedan zadružni udjel od 10 dinara i upisninu od 5 dinara te koji će plaćati mjesečnu članarinu 1 dinar. Vrljičak je naglasio i ulogu Sloge u prehrambenoj akciji za pomoć krajevima stradalima od suše i nerodice, dodavši kako tu akciju vodi poseban odbor u Zagrebu na čelu s Antom Trumbićem. Jure Vrljičak je obrazlagao svrhu zadruge Sloga koja *međusobnim udruživanjem u zadrugu vrši zadatak drugarske pripomoći te goji zadrugarsku svijest za provođenje načela „Svoj k svome“*, a Ivo Čulić je govorio o značenju Seljačke sloge za prosvjetni i humanitarni rad u narodu te potrebu organiziranja naroda ne samo u političkim, nego i u prosvjetnim i humanitarnim organizacijama: *Osnivanjem Seljačke sloge i gospodarskim organiziranjem seljaštva izvršavao se i danas se vrši program Hrvatske seljačke stranke i stvara se još jači temelj u hrvatskoj seljačkoj i čovječanskoj politici*.[824] Šime Poduje je davao upute kako za stvaranje i rad mjesnih i općinskih organizacija HSS-a. U svim je mjestima u kojima su bili pokazan veliki interes. Te prve informacije o osnivanju ogranaka Gospodarske sloge u Dalmaciji pokazuju kako je ta organizacija u svojim počecima išla ruku pod ruku sa Seljačkom slogom, a obadvije su osnivali i njihov rad koordinirali gotovo isti ljudi iz vodstva dalmatinskog HSS-a.

U biogradskom je kotaru narodni zastupnik Josip Silobrčić krajem studenoga 1935. godine obilazio mjesta osnivajući mjesne organizacije HSS-a, izborne i prehrambene odbore, te organizirajući pomoć preko (Gospodarske) Sloge. Na sastanku u Biogradu bilo je uz uprave mjesnih izbornih organizacija prisutno i nekoliko stotina pristaša HSS-a. Na tom je sastanku prvo osnovana općinska izborna organizacija HSS-a općine Biograd te ih je Silobrčić potaknuo da se uključe u rad (Gospodarske) Sloge koja je tada u biogradskoj općini ima već preko 300 članova. Mjesni povjerenik Sloge Stjepan Lukačić bio je u pregovorima s povjereništvom Sloge u Osijeku i Valpovu, a vezano za nabavku hrane. O tome su on i Silobrčić obavijestili prisutne. Također je bilo govora i o smještaju siromašne djece iz biogradskog kotara u Zagreb i okolicu. Silobrčić je posjetio i Nin gdje je održao sastanak na temu općinskih poslova na kojem su

[824] Jadranski dnevnik, godina II: broj 257 od 4. studenoga 1935: 7.

izrazili nadu da će i ninski općinski odbornici podnijeti ostavke kao i oni u Zemuniku i tako omogućiti prijevremene izbore jer drugog izbora nema za ninsku općinu u kojoj je *situacija teška nakon više godina protunarodnog rada dotadašnje uprave*. U Ninu je održan i sastanak svih mjesnih izbornih organizacija HSS-a na kojem je izabrana općinska izborna organizacija HSS-a za općinu Nin. Bilo je riječi i o radu (Gospodarske) Sloge koju je u Ninu vodio povjerenik ujedno i ninski župnik don Ivan Nikpalj i koja već ima brojno članstvo. *Već je i do njegovog dolaska veliki broj pristupio u članstvo zadruge, a dnevno novi članovi pridolaze – upoznavši od kolike je važnosti ta gospodarska ustanova*.[825] Narodni zastupnik Josip Silobrčić kroz ožujak 1936. godine održava sastanke po biogradskom kotaru u vezi sa primanjem i dijeljenjem hrane oskudnima koju šalje Gospodarska sloga i Odbor za prehranu pasivnih krajeva. Na svim se tim sastancima *očitovala velika odanost naroda Hrvatskom seljačkom pokretu i predsjedniku dr. Mačeku, zatim velika zahvalnost naroda biogradskog kotara prema zadruzi (Gospodarska) Sloga i Odboru za prehranu na točno i obilno poslanoj hrani seljacima jer se već na nekim mjestima bila pojavila klonulost, uslijed nestašice hrane, npr. u Polačniku u općini Nin. Nadalje od velike je važnosti, a to seljaci sa zadovoljstvom pričaju, bilo i slanje djece u bogatije krajeve Hrvatske. Čitav posao oko prehrane i skupljanja te slanja djece, obavljali su u glavnom sami seljaci, funkcioneri HSS-a i (Gospodarske) Sloge točno i prema uputama. Ovim svojim humanim radom neobično se mnogo popularizirala zadruga (Gospodarska) Sloga koju seljaci nazivlju svojom spasiteljicom*.[826] Sredinom ožujka 1936. godine u listu *Gospodarska sloga* javno se pozivaju kotarski povjerenici Gospodarske sloge da pošalju Središnjici popis mjesnih i općinskih povjerenika iz svojih kotara odnosno da iste izaberu tamo gdje to još nije učinjeno. Po tom javnom pozivu vidimo kako je u Dalmaciji početkom 1936. godine Gospodarska sloga bila organizirana u kotarima Imotski, Sinj, Preko, Biograd na Moru i Šibenik, a njeno organiziranje očekivalo se u kotarima Benkovac, Brač, Knin, Split, Korčula, Makarska i Metković.[827]

Osnivanje općinske organizacije Gospodarske sloge za grad Split pokrenuto je u svibnju 1936. godine kada Paško Kaliterna okuplja predstavnike seoskih i gradskih pristaša HSS-a splitske općine.[828] Kaliterna je na sastanku uvodno izvijestio prisutne o svrsi i dotadašnjem radu

[825] Jadranski dnevnik, godina II: broj 305 od 6. prosinca 1935: 4; broj 310 od 12. prosinca 1935: 5.
[826] Novo doba, godina XIX: broj 75 od 30. ožujka 1936: 3.
[827] Gospodarska sloga, godina I: broj 5-6 od 13. ožujka 1936: 11.
[828] U travnju 1936. godine održan je sastanak izaslanika Seljačke sloge iz splitskog kotara. Na sastanku je, između ostaloga, član stručnog odbora Seljačke sloge u Splitu dr. Silvestar Giunio izvijestio o pokrenutoj akciji za gospodarsku organizaciju seljaka u Gospodarskoj zadruzi Sloga i o podizanju cijena seljačkim proizvodima. Izvijestio je kako je Seljačka sloga u Splitu – analizirajući teško ekonomsko stanje težaka Splita i okolice, osobito pada cijena seljačkih proizvoda koji više ni izdaleka ne pokrivaju troškove proizvodnje – došla do zaključka da treba osloboditi te proizvode svih posrednih daća i taksa dok dođu u ruke potrošača. Također je na istom sastanku

Gospodarske sloge te o planovima kako bi se u Dalmaciji ublažile posljedice vinske krize. Najavio je i skori dolazak Rudolfa Bićanića i Dragutina Totha u Split s čijim će dolaskom biti poduzeti koraci u reorganizaciji Gospodarske sloge u dalmatinskoj Hrvatskoj. Kaliterna je dao upute za izbor mjesnih odbora Gospodarske sloge, a na tom su sastanku za povjerenike Gospodarske sloge izabrani: Šimun Marković za Kučine, Mirko Aljinović za Žrnovnicu, Martin Grubišić za Solin, Dimitar Radun za Slatine, Ante Grgić za Vranjic, Ante Perasović za Stobreč i Stanko Gajo za Kamen (sela splitske općine) te Bože Pavela, Frane Vrcan i Silvestar Gunio za Grad, Ante Reić i Paško Katunarić za Varoš, Vicko Radica za Dobri, Duje Ninčević i Vicko Duplančić za Lučac i Karlo Krstulović za Manuš (splitska gradska područja).[829] U Splitu je neposredno nakon toga također u svibnju 1936. godine održan prvi sastanak povjerenika Gospodarske sloge iz splitskog i susjednih kotara. Sastanku je prisustvovao i jedan od glavnih organizatora Gospodarske sloge Rudolf Bićanić. Prisutni su bili sljedeći povjerenici i pojedini predstavnici ogranaka: Ante Buljan iz imotskog kotara, Jurica Borić i Stjepan Pavišić iz bračkog kotara, Fabjan Novković iz Tugara, povjerenik krajiške općine Milan Pajković, povjerenik iz Omiša Stipe Čečuk, Mirko Aljinović iz Žrnovnice, Mate Jurašina iz Kaštel Kambelovca, Ante Mijić i Ivan Samodlaka iz Klisa, Petar Mikelić iz Solina, Ante Grgić iz Vranjica, Ivan Slade iz Trogira, Ivan Cecić sa Šolte, Josip Marinov iz Kaštel Gomilice te narodni zastupnici Paško Kaliterna i Jozo Mratinović. Na sastanku je Bičanić obrazložio što je i kako radi Gospodarska sloga: *...napominje kako postoje i točne upute kako treba provesti organizacije Sloge i izbor seoskih, općinskih i kotarskih povjerenika. Nije za sada važno da se sakupi odmah veliki broj članova, koliko je važno da se u najmanjem selu izaberu povjerenici. Napominje kako su u starim zadrugama bili organizirani obično bogati seljaci u selu, a u tome se zadruga Sloge bitno razlikuje od njih... ide se za tim da se čitav hrvatski narod zadružno organizira, bez obzira je li tko platio udio.*[830] Gospodarska sloga je nastojala provesti načelo – *Svoj svome*. U tu svrhu Sloga je izdala i posebne tabelarne značke koje su u Slozi učlanjeni trgovci, vješali na vidno mjesto u i izvan svojih radnji. Zatim Sloga je skupljala sredstva za narodni rad nazvan *dobrovoljni narodni porez*. U svome razlaganju Bićanić se naročito osvrnuo na važnost i dužnost seoskih, općinskih i kotarskih povjerenika. Povjerenici mogu biti samo seljaci *od pluga i motike,* ljudi velikog narodnog povjerenja. Iznimku prave jedino gradovi, ali i povjerenik u

odlučeno da se tim pitanjem pozabavi povjerenstvo Gospodarske sloge u Splitu. *No kako organizacija Gospodarske sloge u našim krajevima nije još toliko uznapredovala u dogovoru s narodnim zastupnicima povjerena je privremeno ta akcija ograncima Seljačke sloge*. (Novo doba, godina XIX: broj 92 od 20. travnja 1936: 6.)

[829] Jadranski dnevnik, godina III: broj 104 od 5. svibnja 1936: 6.

[830] Novo doba, godina XIX: broj 109 od 11. svibnja 1936: 3; Jadranski dnevnik, godina III: broj 110 od 11. svibnja 1936: 6.

gradu mora biti samo čovjek od povjerenja kotarskog povjerenika – dakle seljaka. Bićanić je govorio i o postignutim uspjesima koje je postiglo gospodarski organizirano hrvatsko seljaštvo. U prvom je redu to bila opskrba pasivnih krajeva hranom za koje je skupljeno i razdijeljeno oko 400 vagona hrane. Ta je hrana skupljena među samim seljacima, a vođena je uredno i oprema i prijevoz te smještaj oko 3.000 djece iz pasivnih krajeva. Zatim je bilo uspjeha oko pothvata za podizanje cijene stoci, a u mnogim općinama postignuto je da su općinski nameti smanjeni za 50% do 70% ili bar toliko koliko su pale cijene seljačkih proizvoda. Gospodarska sloga povela je akciju za podizanjem nadnica na selu. Taj pokret naročito je bio snažan u Hrvatskom zagorju. Postavljeno je načelo – *ispod 15 dinara na dan se ne ide*. Bilo je riječi i o podizanju cijene mlijeku te o cijenama vina, ribe i vune o čemu zaključci nisu bili doneseni.

U isto vrijeme kad Rudolf Bićanić boravi u splitskom kotaru narodni zastupnik Janko Tortić kao izaslanik predsjednika Mačeka nekoliko dana obilazi hvarski kotar (otok Hvar i otok Vis). On dolazi u svrhu pregleda djelovanja pojedinih organizacija HSS-a. Vršeći preglede tumači ideologiju *Hrvatskog seljačkog pokreta* i u isto vrijeme kao suradnik Gospodarske sloge i urednik istoimenog lista *upoznaje ekonomske i privredne prilike naroda s kojim dolazi u doticaj kako bi u zajednici s glavnim faktorima Gospodarske sloge našao mogućnosti za rješenje najvažnijih privrednih pitanja u primorju*.[831] S istim ciljem Tortić je poslije Hvara otputovao u Biograd na Moru i Benkovac.

Gospodarska sloga je pokazala interes i za organizaciju ribara i za organiziranje tržišta za ribu, *stvaranjem takvih cijena koje bi omogućile da se ribolov ribarima isplati*. Ova zamisao primljena je u ribarskim krugovima sa zadovoljstvom, a i s vjerom da će donijeti koristi ribarskom staležu, naročito nakon uspjeha Gospodarske sloge oko organizacije seljaka na sajmovima (pazarima) prigodom prodaje stoke, a i ostalih proizvoda. *Gospodarska sloga je namjeravala organizirati Ribarsku slogu kao ribarsku zadružnu i stališku jedinicu u svim ribarskim mjestima od Sušaka do Ulcinja*. Sve te organizacije bile bi uklopljene u jednu središnju organizaciju koja bi vodila čitavu ribarsku gospodarsku politiku, a čije bi sjedište bilo u Splitu ili Zagrebu. Iz ovog sastanka očituje se cjelokupan program rada Gospodarske sloge i plan njene organizacije na terenu u selima, općinama i kotarima. U cijelom nizu djelatnosti Gospodarska sloga je imala uspjeha (većih ili manjih), no Ribarsku slogu sa sjedištem u Splitu u konačnici nije uspjela organizirati.[832] Nepuna dva tjedna nakon Bićanićevog splitskog sastanka održavaju se sastanci Gospodarske sloge u Muću, Poljicima i Omišu. Dvojica izaslanika Središnjice Gospodarske sloge iz Zagreba seljaci iz Bjelovara Mate Hanževački i

[831] Jadranski dnevnik, godina III: broj 117 od 20. svibnja 1936: 5.
[832] Novo doba, godina XIX: broj 114 od 16. svibnja 1936: 5.

Stjepan Kocijan, praćeni prvacima HSS-a iz Splita, održali su sastanke sa seljacima iz mućke, poljičke, omiške i krajiške općine *radi organizacije akcije Gospodarske sloge*. Sastaku u Muću su prisustvovali izaslanik iz Zagreba Stjepan Kocijan te Jozo Mratinović i Ivo Čulić. Na sastanak su došli delegati svih sela mućke općine, a otvorio ga je Jozo Mratinović izloživši razloge sastanka. Zatim je Kocijan govorio o radu i akciji Gospodarske sloge u Hrvatskoj i pozitivnim rezultatima koji su do sada postignuti. Poslije toga sa seljacima je razgovarano o organizaciji cijena i prodaje seljačkih proizvoda. Izabrani su povjerenici Gospodarske sloge za svako selo, a za općinskog povjerenika izabran je Ante Jelčić iz Muća Gornjeg. Isto tako održan je sastanak sa delegatima iz sela poljičke, omiške i krajiške općine u Gatima u Poljicama. Sastanak je otvorio seljak Ivan Kaćunko iz Gata, a zatim je o Gospodarskoj slozi govorio Paško Kaliterna. Izaslanik Središnjice iz Zagreba Mato Hanževački *izložio je gospodarsko-socijalne smjernice Gospodarske sloge i način organizacije*. Govorili su još Edo Bulat, narodni zastupnik Stipe Matijević i nekoliko seljaka. Izabrani su poslije toga najprije seoski povjerenici (Gospodarske) Sloge, a onda i općinski povjerenici: Stipe Čečul za Omiš, Milan Pejković za Šestanovac i Mate Vuleta za Poljica.[833]

Krajem svibnja 1936. godine u Splitu je održan kotarski sastanak Gospodarske sloge na kojem su prisustvovali svi općinski i seoski povjerenici osim onih iz općina Trogir i Lećevica (za njih je također održan sastanak s njihovim povjerenicima u Trogiru). Sastanku su prisustvovali Paško Kaliterna, Silvestar Giunio i izaslanik iz Zagreba Mato Hanževački. On je istaknuo *zapuštenost seljaka i potrebu organiziranja u zadruge Gospodarske sloge jer će jedino na taj način selo moći zaštititi svoje gospodarske interese*. Naročito se ukazuje potreba organiziranja zamjene proizvoda na taj način da se seljacima vinogradarima u Dalmaciji daje u zamjenu za vino žito iz Hrvatske. *Središnjica iz Zagreba pomoći će rad Gospodarske sloge u Dalmaciji, ali inicijativa treba doći do samog dalmatinskog seljaka*. Poslije Hanževačkog govorio je Silvestar Giunio *o potrebi organiziranja ribara u Gospodarskoj slozi*. Paško Kaliterna je apelirao *da se cjelokupan seljački narod organizira u Gospodarsku slogu*.[834] U Trogiru je također održan i već spomenuti sastanak izaslanika sela iz općine Trogir i Lećevica u svrhu osnivanja i organiziranja Gospodarske sloge i izbora povjerenika. Sastanku su prisustvovali izaslanici iz 28 sela. Jozo Mratinović je otvorio sastanak te je dao riječ izaslaniku iz Zagreba Stjepanu Kocijanu koji je rastumačio svrhu i zadatke Gospodarske sloge. Nakon toga se prešlo

[833] Novo doba, godina XIX: broj 121 od 25. svibnja 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 121 od 25. svibnja 1936: 5.
[834] Novo doba, godina XIX: broj 127 od 2. lipnja 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 127 od 2. lipnja 1936: 5.

na izbor povjerenika za pojedina sela pa su potom izabrani povjerenici izabrali za glavnog općinskog povjerenika seljaka Barasa iz Trogira. Zatim je tajnik ogranka Seljačke sloge iz Splita težak Ivan Kuzmić održao govor i objasnio prisutnima potrebu i svrhu osnivanja ogranka (Gospodarske) Sloge po selima Zagore. U trogirskoj okolici u drugoj polovici srpnja Paško Kaliterna, Jozo Mratinović i Edo Bulat ponovno drže sastanke s ciljem poticanja osnivanja ogranaka Gospodarske sloge. Prvi sastanak je bio u Segetu gdje je Mratinović (tada već član ravnateljstva Gospodarske sloge) govorio o organizaciji Gospodarske sloge i koristi koje ona pruža seljaku. Zamolio je seljake da se učlane u tu organizaciju jer će tako moći lakše i skuplje prodati svoje proizvode. Sljedeći sastanci toga dana bili su u Marini, Rogoznici, Sevidu i Pogorljaku. U svim je tim mjestima izabran po jedan seljak kao povjerenik Gospodarske sloge koji je dobio zadaću organizirati svoje suseljane u podružnicu Gospodarske sloge.[835]

Takvi su sastanci i upute na terenu već uskoro počeli davati rezultat. HSS je preko Gospodarske sloge pokušavala ostvariti suradnju s drugim zadrugama sličnoga usmjerenja, ali se pri tome uvijek težilo da ona (HSS) ima glavnu riječ. U cilju osiguranja povoljne cijene povrću i voću na splitskom pazaru na inicijativu Povrtlarske zadruge u Splitu došlo je do sporazuma s Gospodarskom slogom te su dvije organizacije poduzele mjere kako bi se omogućilo da proizvođači voća i povrća na splitskom pazaru za svoj proizvod postignu cijene koje će im odgovarati obzirom na uloženi trud i trošak oko uzgoja povrća i voća. Akcija je poduzeta i zbog povoljnih klimatskih uvjeta koji su omogućili urod povrća i u ostalim krajevima tako da se izvoz splitskog povrća značajno smanjio. Na inicijativu Povrtlarske zadruge došlo je do sporazuma s Gospodarskom slogom te su te dvije organizacije poduzele mjere kojima se omogućilo da proizvođači voća i povrća na splitskom pazaru za svoj proizvod postignu cijene koje će im odgovarati s obzirom na uloženi trud i trošak oko uzgoja. O tome jedan od zadrugara piše javno izvješće objavljeno u *Novom dobu* naglašavajući da se pri dogovaranu cijena pazilo i na potrošače i njihovim kupovnim mogućnostima.[836] Bio je to jedan od prvih koraka koje je u Splitu poduzela Gospodarska sloga, a poslije je voće i povrće iz Dalmacije preko Gospodarske sloge bilo plasirano i na zagrebačko tržište.

U Sinju je 1. lipnja 1936. godine održan sastanak povjerenika Gospodarske sloge iz nekoliko dalmatinskih i bosanskih kotara, a svrha sastanka je bila podizanje cijena rogatom blagu. Uz povjerenike na sastanku su bili narodni zastupnici Pavao Krce, Mate Goreta i Ivo Čelan, načelnik Sinja Ivo Smolić te izaslanici Središnjice Gospodarske sloge Rudolf Petek, Božidar Vučković i seljaci Franjo Hegeduš i Gašparić. Na sastanku je dogovorena tzv. *sajamska akcija*

[835] Novo doba, godina XIX: broj 168 od 20. srpnja 1936: 6.
[836] Novo doba, godina XIX: broj 173 od 25. srpnja 1936: 6.

u sklopu koje su dogovorene cijene po kilogramu žive vage (ovisno o klasi): za volove od 3.5 do 5 dinara, za janjce od 5 do 5.5 dinara, za telad od 5 do 6 dinara, za krave od 3.5 do 5 dinara, za kozliće od 6 do 7 dinara, za ovnove i ovce od 4 do 6 dinara te za jarce i koze od 5 do 7 dinara. S tim novim, dogovorenim cijenama nastupilo se već prve sljedeće subote na stočnim sajmovima (pazarima) u Sinju i Kninu odakle su stigle i prve pozitivne reakcije i izvještaji. Trgovci su prvo bili suzdržani, no kad su vidjeli da seljaci ne popuštaju, kupovali su po višim cijenama.[837] Nakon sajma u Sinju održan je sastanak svih sajamskih povjerenika s narodnim zastupnikom Pavlom Krcom i Božidarem Vučkovićem na kojem je razmotren cjelokupni tijek *sajamske akcije* te su dane upute za buduće akcije.

Sinjski sajam 1936. godine – jedan od najvećih u Dalmaciji

Poslije sinjskog sastanka izaslanik Središnjice Gospodarske sloge Rudolf Petek nastavio je održavati sastanke po mjestima kninskog i šibenskog kotara. Cilj mu je bio provesti što bolju organizaciju već osnovanih povjerenstava Gospodarske sloge. Tumačio je kako će se preko Gospodarske sloge omogućiti plasman svih vrsta zemaljskih proizvoda, u prvom redu vina, ulja i svih vrsta voća i povrća na domaća i strana tržišta. U tom je smislu najavio osnivanje voćarsko-povrtlarske zadruge i vinarsko-uljarske zadruge pri Središnjici Gospodarske sloge u Zagrebu. U sklopu svog obilaska po Dalmaciji Petek je posjetio još Skradin i Benkovac gdje je održao

[837] Gospodarska sloga, godina I: broj 11 od 20. lipnja 1936: 7.

sastanke na istu temu.[838] U krajnjem jugoistočnom zagorskom dijelu splitskoga kotara u mjestu Zadvarju održavan je svakog utorka veliki sajam (pazar) na kojem se trgovalo u prvom redu stokom, ali i ostalim seljačkim proizvodima (tako je ostalo i do danas). U Šestanovcu je 7. lipnja održana konferencija Gospodarske sloge na kojoj su bili povjerenici krajiške (šestanovačke) općine, a program Gospodarske sloge je izložio izaslanik iz Zagreba Božidar Vučković. Glavna tema je bila veliki sajam (pazar) koji se održava na području općine u Zadvarju na blagdan sv. Ante 13. lipnja. U cijeloj godini najveći je sajam bio upravo na blagdan sv. Ante te je te 1936. godine na tom sajmu svoju akciju poduzela Gospodarska sloga. Ujutro rano prije početka sajma sastalo se sajamsko povjerenstvo koje je odredilo cijene stoke, a glavni povjerenik je pazio da se sve dogovoreno i ispoštuje. Tom su intervencijom Gospodarske sloge cijene seljačkim proizvodima porasle i do 50%.[839]

U prvoj polovici lipnja 1936. godine nastavljeno je osnivanje povjerenstava Gospodarske sloge. U Grohotama je 1. lipnja u prisustvu Paške Kaliterne, izaslanika Središnjice Gospodarske sloge Rudolfa Peteka, povjerenika Seljačke sloge za Dalmaciju Ive Čulića i šoltanskog načelnika Ivana Cecića osnovana Gospodarska sloga i izabran povjerenik. Na sastanku su bili izaslanici iz svih šoltanskih sela. Petek je prisutnima govorio o zadatku Gospodarske sloge, o *Hrvatskom seljačkom pokretu*, a potom se govorilo o gospodarskim problemima otoka Šolte. Jednoglasno je za povjerenika Gospodarske sloge za otok Šoltu izabran Cvjetko Bezić.[840] Zatim je opet Paško Kaliterna održao 7. lipnja sastanke u Lokvama, Pisku, Omišu i Dućama na kojima je govorio o političkoj situaciji i važnosti osnivanja Gospodarske sloge. U Žrnovnici su isti dan Karlo Krstulović i Vinko Bujas iz Splita održali konferenciju Gospodarske sloge na kojoj su se mnogi seljaci upisali u Gospodarsku slogu.[841] U ljeto 1936. godine u cijeloj Dalmaciji dolazi do većeg osnivanja ogranaka Gospodarske sloge o čemu imamo pojedine izvještaje. Iz njih je vidljivo kako je to osnivanje u nekim mjestima bilo uspješnije, a negdje manje uspješno i uz poteškoće. Iz Briševa u općini Nin kotaru biogradskom javljali su kako se radi na organizaciji (Gospodarske) Sloge. Najprije su izabrani povjerenici, a onda je krenuo upis članstva: *Seljaci se rado upisuju u Slogu, ali smo zakasnili zbog velike oskudice koja mori naš narod. Ako seljak ima koji dinar mora ga potrošiti za galicu ili za brašno kojega po 10 kg dnevno donosi iz Zadra*. Računaju da će poslije žetve seljak doći do svoga brašna i da ga onda više neće morati kupovati.

[838] Jadranski dnevnik, godina III: broj 130 od 5. lipnja 1936: 4.
[839] Jadranski dnevnik, godina III: broj 132 od 8. lipnja 1936: 7; Hrvatski dnevnik, godina I: broj 21 od 14. lipnja 1936: 5.
[840] Novo doba, godina XIX: broj 127 od 2. lipnja 1936: 6; Jadranski dnevnik, godina III: broj 127 od 2. lipnja 1936: 7.
[841] Jadranski dnevnik, godina III: broj 132 od 8. lipnja 1936: 6.

Tada će lakše doći do novca, upisati se u Slogu i pretplatiti na njeno glasilo. Slično je izvješće pristiglo i iz benkovačkog kotara: *U kotaru Benkovac počelo se bolje raditi na organizaciji Gospodarske sloge (kotar je prostorno velik, a stanovništvo je većinski pravoslavno). U općini Stankovci najprije su osnovana povjereništva, premda odanle nemamo osobitih rezultata. Iz benkovačke općine očekujemo mnogo više, nego što smo do sada čuli i vidjeli. U novigradskoj i obrovačkoj općini počelo se s osnivanjem povjereništava i upisom članstva. Nedavno su osnovana povjereništva u Obrovcu, Zatonu, Kruševu, Starigradu, Tribnju, Jasenicama, Selcima, itd*.[842] U srpnju Paško Kaliterna odlazi u Jasenice u poljičku općinu gdje drži sastanak radi osnivanja Gospodarske sloge. Kao motiv navodi tada mogućnost razmjene seljačkih proizvoda (vino iz Dalmacije za žito sa sjevera).[843] U Zatonu kod Šibenika početkom kolovoza 1936. godine već postoji ogranak Gospodarske sloge s učlanjenih 80 zadrugara. Njima u radni posjet stiže povjerenik iz Zagreba Stipe Kunić. Tom se prigodom okupilo oko 300 seljaka, a Kunić im je održao predavanje o ciljevima Gospodarske sloge, prvenstveno podizanju cijena seljačkim proizvodima. Seljaci iz Zatona imaju već i prve rezultate udruživanja u Gospodarsku slogu jer su izvezli cijeli vagon grožđa koje im je bilo plaćeno 4 dinara po kilogramu. Isto takvo grožđe na šibenskoj je tržnici prodavano za 2 dinara po kilogramu. *Povjerenik Kunić je planirao na isti način obići i ostala mjesta u okolici i zainteresirati seljake za rad Gospodarske sloge jer je to njihovo životno pitanje*.[844] Rad na organizaciji Gospodarske sloge u Dalmaciji nailazio je na plodno tlo i dolazio je sve više do zamaha. Seljaci su za takvo udruživanje najviše bili motivirani iz osobnih gospodarskih razloga budući su se tako mogli nadati uspješnijem i isplativijem plasmanu svojih proizvoda.

Dana 12. listopada 1936. godine u Splitu je u kancelariji HSS-a na inicijativu Središnjice Gospodarske sloge održan sastanak mjesnih i kotarskih predstavnika Gospodarske sloge iz svih krajeva Dalmacije. Sastanku je predsjedavao izaslanik i ravnatelj Središnjice iz Zagreba Dragutin Toth koji je govorio o ciljevima Gospodarske sloge s obzirom na gospodarsko stanje u Dalmaciji, a naročito u vezi s vinogradarstvom, tj. boljom organizacijom prodaje vina. Na sastanku je bio i narodni zastupnik iz kotara Metković Niko Bjelovučić. Toth je kazao *da Sloga ide za tim da u gospodarstvu hrvatskog naroda stvori ravnotežu, da uspostavi harmoniju i moguću suradnju između sela i grada i da uravnoteži gospodarsku snagu cijeloga naroda. Potrebno je radi toga da se selo gospodarski pridigne i da se preko Gospodarske sloge organizira jer dok su svi staleži organizirani, selo jedino nema svoje gospodarske organizacije.*

[842] Gospodarska sloga, godina I: broj 15a od 24. srpnja 1936: 8.
[843] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 44 od 7. srpnja 1936: 5.
[844] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 70 od 2. kolovoza 1936: 5.

Slozi je cilj da u svoju gospodarsku seljačku frontu pozove sve one narodne elemente kojima je stalo do narodnog blagostanja. Kad se seljački narod gospodarski organizira, tada se može obraniti od svih onih koji su ga izrabljivali i nanosili mu štetu. Rekao je i da lokalne organizacije moraju djelovati i nastupati prema mjesnim prilikama, *a nikako po nekom diktatu iz Središnjice*. *Središnjica Gospodarske sloge u Zagrebu služi kao obavještajni ured i ured koji koordinira i posreduje u akcijama Sloge*. U radu je kao prioritet naveo potrebu podizanja domova Gospodarske sloge koji će služiti kao skladišta i podrumi za seljačke proizvode. Taj rad zahtjeva razumijevanje i predanost *jer Gospodarska sloga nije pjevačko društvo kako u to u Dalmaciji neki ljudi misle*. *Seljaci nemaju ništa od toga ako se sastanu jedanput mjesečno i razviju zastave i slave, a onda se raziđu*. *Gospodarska organizacija zahtijeva stvaran rad – bolje da je organizirano 50 onih koji rade, nego 5.000 koji ne rade*.[845] Poslije Thota govorili su Božidar Vučković iz Splita, Jozo Mratinović iz Kaštela i Šime Belamarić iz Šibenika koji su naglasili problem trošarina na vino. Zaključeno je da se sa sastanka pošalje zahtjev vlastima za ukidanje tih trošarina. Također je zaključeno da se razradi izmjena proizvoda između seljaka žitorodnih i vinorodnih krajeva.

U nedjelju 25. listopada 1936. godine proslavljen je Dan Gospodarske sloge čemu se pridavala posebna važnost. Obilježavanje toga dana je bilo bez proslava i manifestacija. Organizirani su radni sastanci na kojima se raspravljalo o raznim gospodarskim pitanjima. Splitska gradska organizacija Gospodarske sloge organizirala je sastanak za splitske težake i ostale građane u kinu Tesla. Tema sastanka je bila organiziranje splitskih težaka, a odbor Gospodarske sloge u Splitu je javno pozvao sve da sudjeluju prenoseći Mačekove riječi: *Ne smijemo dočekati političku slobodu nespremni i neorganizirani na gospodarskom polju jer samo gospodarski ojačan i kulturno osviješten hrvatski seljak može ubrati plodove političke slobode*.[846] U kinu je na početku obilježavanja obljetnice seljak Karlo Krstulović pročitao poruku predsjednika Mačeka, a zatim je govor održao povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić koji je govorio o radu i ciljevima Gospodarske sloge: *Naša je svrha da mi kroz Gospodarsku slogu uputimo na pravi put seljaštvo Dalmacije... Kada jedan takav pokret kao što je Gospodarska sloga uspije prebroditi sve zapreke i organizira seljaštvo, seljak će biti u mogućnosti lakše prebroditi i političke tegobe koje ga tište*.[847]

[845] Novo doba, godina XIX: broj 239 od 12. listopada 1936: 5; Jadranski dnevnik, godina III: broj 238 od 12. listopada 1936: 5.
[846] Jadranski dnevnik, godina III: broj 248 od 23. listopada 1936: 5.
[847] Jadranski dnevnik, godina III: broj 250 od 26. listopada 1936: 5.

U svom je govoru Krstulović naveo glavne zahtjeve *Hrvatskog seljačkog pokreta*.[848] Poslije Čulića govorio je povjerenik Gospodarske sloge Srećko Fabijanac o unutarnjoj organizaciji Gospodarske sloge. Naglašava kako su *dvije stvari koje igraju glavnu ulogu: proizvodnja i potrošnja*. *Sve ostalo što se nalazi između proizvođača i potrošača nije nadasve potrebno, a moglo bi se reći i suvišno. Kao što nije potrebno da dalmatinsko vino prijeđe dvadeset ruku dok ne dođe do potrošača, tako isto nisu potrebni posrednici ni za banatsko žito*. Podsjetio je na Mačekove riječi: *Pisano je da ćeš u znoju lica svoga jesti kruh svoj, ali nije pisano da se ti znojiš, a da će drugi jesti tvoj kruh*.[849] Apelirao je na seljake da ne prodaju svoje proizvode *na zeleno* odnosno vino prije jematve i žito prije kosidbe. Na posljetku je govorio i odvjetnik Rudolf Pederin o Zakonu o zaštiti zemljoradnika ističući posebno uredbe zakona koje se odnose na seljaka kao dužnika.

I u Solinu je 25. listopada u organizaciji tamošnjeg ogranka Seljačke sloge proslavljen Dan Gospodarske sloge. U njihovom programu izveden je koncert pjevačkog zbora i igrokaz *Seljačka sloga pobjeđuje*. Igrokaz je napisao seljak Stjepan Kosor iz Slavonije, a prikazivao je borbu Gospodarske sloge za povećanje cijena seljačkih proizvoda te naglašava važnost potrebe složne organizacije i nastupa svih seljaka s radništvom i poštenim građanstvom.[850]

U okviru stranačkog obilaska Brača početkom studenoga 1936. godine, neposredno pred općinske izbore, narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo i kotarski povjerenik HSS-a Jurislav Borić u mjestima Dol i Postira osnivaju Gospodarsku slogu. U Dolu je Borić istaknuo kako Gospodarska sloga tu već ima *lijep broj članova* te je izabran odbor Gospodarske sloge za Dol kojem je na čelu kao povjerenik bio glavar sela J. Matulić. U Postirama je Borić prisutnim članovima Gospodarske sloge izložio smjernice rada i do tada postignute rezultate. Izabran je povjerenik i ostali odbornici koji su dobili zadatak upisati u Gospodarsku slogu i ostale seljake *jer će pomoć u hrani (pšenica) koja bude pristigla na Brač biti dijeljena samo onim seljacima koji budu članovi Gospodarske sloge*. Izabrani su *spremno prihvatili sve postavljene zadaće pod geslom Slogom slobodi*.[851]

---

[848] Zahtjevi su bili:

1. *da u javnom životu seljaštvo postane subjekt javnog mišljenja,*
2. *da u gospodarskom pogledu seljaštvo postane najprije vlasnik svoje zemlje, a u ekonomsko-financijskoj politici da stvori seljačku državu i nadgleda da se bogatstvo ne skuplja u rukama nekolicine, već u rukama sviju. To će se postići putem zadružnog rada Gospodarske sloge,*
3. *da mu u kulturnom pogledu bude cilj narodna kultura koja mu je jedina garancija da će u međunarodnoj zajednici biti tretiran kao posebna narodna individualnost,*

da seljaštvo bude čuvar suverene volje naroda koja je najbolja garancija za očuvanje slobode i demokracije. (Jadranski dnevnik, godina III: broj 250 od 26. listopada 1936: 5.)

[849] Novo doba, godina XIX: broj 251 od 26. listopada 1936: 3.

[850] Jadranski dnevnik, godina III: broj 251 od 27. listopada 1936: 3.

[851] Novo doba, godina XIX: broj 257 od 2. studenoga 1936: 5.

Dana 8. studenoga 1936. godine provodili su se izbori za kotarske povjerenike Gospodarske sloge po načelu brojnosti članstva tako da je svaki mjesni povjerenik Gospodarske sloge na 10 svojih članova imao po 1 glas. Iz toga možemo vidjeti i preračunati rasprostranjenost i brojnost članstva Gospodarske sloge u dalmatinskim kotarima koncem 1936. godine. Po navedenoj statistici u Dalmaciji su krajem 1936. godine bila organizirana 153 ogranka Gospodarske sloge s ukupno oko 6.320 članova što je već iznimno velika brojnost. Posebno je primjetno osnivanje Gospodarske sloge u mjestima gdje nedostaje obradive zemlje i oranica što znači i manjak proizvedene hrane (pogotovo u nerodnim godinama) što onda čini izravan ekonomski uzrok zbog kojeg stanovništvo tih mjesta traži i prihvaća gospodarsku pomoć koju im nudi HSS preko Gospodarske sloge.[852]

Nakon početnog djelovanja u 1935. i 1936. godini Gospodarska sloga je u Dalmaciji u 1937. godini, osim osnivanja svojih ogranaka i okupljanja svoga članstva, pokušavala privući i objediniti već postojeći veći broj seljačkih i težačkih organizacija. Ti su pokušaji bili uglavnom uspješni. Gospodarska sloga je imala intenciju objediniti pod svojim okriljem cjelokupno gospodarsko djelovanje seljaštva što nije bilo jednostavno izvedivo. S tim je ciljem osnovan Savez zadruga Gospodarske sloge koji je s poslovanjem počeo u proljeće 1937. godine. U članstvo saveza pristupio je i Zadružni savez u Splitu zajedno sa svim svojim zadrugama (od tada novoutemeljenih splitskih zadruga nijedna nije dolazila iz dalmatinskog zaleđa!).[853] Zadruge su se pridruživale osnivale velikom brzinom te je Savez zadruga Gospodarske sloge do kraja 1939. godine imao u svome sastavu 176 zadruga.[854]

Početkom veljače 1937. godine u banskoj upravi u Splitu pri poljoprivrednom odjeljenju održana je konferencija predstavnika povrtlara organiziranih u zadrugama. Na konferenciji su sudjelovali šef poljoprivrednog odjeljenja Zlatar, Kambi iz Zadružnog saveza, Ciko iz Zadružne matice, Ožanić iz Centrale povrtlarske zadruge, predstavnici povrtlara iz Trogira, Kaštela i Splita te predstavnici Gospodarske sloge Karlo Krstulović i Srećko Fabijenac. Konferenciju je

[852] Gospodarska sloga, godina I: broj 22 od 1. studenoga 1936: 2-7.

[853] U Zadružnom savezu u Splitu kao najstarijoj i najjačoj zadružnoj organizaciji u Dalmaciji bilo je krajem 1934. godine učlanjeno 199 zadruga, a taj se broj koncem 1935. godine popeo na 214 zadruga. Neke od novoosnovanih zadruga priključenih Zadružnom savezu bile su: Seljačka mljekarska zadruga u Šibeniku, Zadruga za destilaciju i prodaju eteričnih ulja Kadulja u Nerežišćima na otoku Braču, Nabavljačka ribarska zadruga u Splitu, Centralni zadružni podrum u Blatu na Korčuli, Pčelarska zadruga u Splitu, Uljarska zadruga Dobropoljana iz Ždrelca na otoku Pašmanu, Apoteraska zadruga u Splitu, Seljačka potrošačka zadruga u Šibeniku, Zadruga vinogradara, voćara i povrtlara iz Postira na otoku Braču, Jugoslovenska ribarska zadruga u Splitu, Poljodjelska zadruga Čišla/Gata, Potrošna zadruga Čara na otoku Korčuli, Poljodjelska zadruga u Omišu, Kupališna zadruga Iž Veliki, Nabavljačka potrošačko-radnička zadruga na Hvaru, Uzajamnost: zadruga za nabavke, štednju i potpore u Splitu, Ovčarsko-mljekarska zadruga Čara na otoku Korčuli, Vinarska zadruga u Pitovskoj Plaži na Hvaru, Povrtlarsko-voćarska zadruga u Solinu, Donjokaštelanska vinarsko-voćarska zadruga iz Kaštel Novoga. (Novo doba, godina XIX: broj 7 od 10. siječnja 1936: 3.)

[854] ŠUTE, 2010: 334, 336, 339.

sazvala banska uprava s ciljem osnivanja organizacije koja će na sebe preuzeti posao oko izvoza povrća. Plan je bio da proizvođači organizirani u povrtlarskim zadrugama stvore jednu središnju organizaciju za zajedničku prodaju povrća. Predstavnici zadruga iz Splita i Trogira iznijeli su mišljenje da se umjesto Centralne povrtlarsko-voćarske zadruge osnuje slična središnja ustanova u krilu Gospodarske sloge. To bi bila neka vrsta poslovnog saveza proizvođačkih zadruga u sklopu Gospodarske sloge. Konferencija nije donijela nikakve obvezujuće zaključke, ali se ipak formiralo mišljenje kako bi trebalo s postojećim zadrugama i s istim ljudima iz tih zadruga osnovati novu organizaciju koja će biti u sklopu Gospodarske sloge.[855] Upravo je, kao što se na splitskom sastanku i razgovaralo, Gospodarska sloga podigla u Zagrebu u proljeće 1937. godine na Kaptolu broj 3 (pored tržnice Dolac) Skladište seljačkih (zemaljskih) proizvoda Gospodarske sloge. Skladište je bilo pod nazorom stručnjaka članova voćarsko-povrtlarskog ogranka Zadruge Sloga, Hrvata privrednika. Posredovanjem tog skladišta nastojala se organizirati prodaja seljačkog voća i povrća na zagrebačkom tržištu. Preko skladišta se vršila prodaja povrća i voća zadrugara većinom iz nerodnih krajeva. Najviše je prodavano krumpira, zatim graška, cvjetače, rajčice, salate, paprike, graha, mahuna, itd. Voća je prodano u iznosu od 52.000 kg, zatim meda i maslinovog ulja.[856]

Problem plasiranja voća i povrća seljaci su imali posebno u Dalmaciji gdje su bili prepuštani na milost i nemilost trgovcima koji su im za njihove proizvode nudili cijenu kakvu im se prohtjelo. Budući nisu imali drugog izbora, seljaci su morali pristajati na te nepovoljne cijene. Osnivanjem Skladišta seljačkih (zemaljskih) proizvoda situacija se promijenila jer je tada Gospodarska sloga preko svog skladišta nabavljala izravno od seljaka iz Dalmacije (svojih članova) voće, povrće i druge proizvode za zagrebačko tržište. U Zagrebu je ta roba prodavana po najvišoj dnevnoj cijeni s tim da se od postignute cijene oduzimalo 10% za pokriće skladišnih troškova, a ostatak bi se odmah preko povjereništava isplaćivao članovima. Voće i povrće preuzimano je iz okolice Biograda na Moru, Trogira, Splita, Visa, Dubrovnika i Metkovića; med s Visa, iz Makarske, Vrgorca i Kaštela; ulje iz Preka.[857]

Krajem 1937. godine, u rujnu i listopadu, u dva za Dalmaciju bitna splitska sastanka Gospodarske sloge očituju se prednosti i nedostaci u njenom radu u dalmatinskim kotarima. Ogranci u Dalmaciji, kao i sve ostale stranačke organizacije, funkcioniraju pod snažnim utjecajem i vodstvom iz Zagreba koje kao predstavnik Središnjice najčešće zastupa Ljudevit Tomašić. On je tumačio cjelokupan rad Gospodarske sloge, njena postignuća, mogućnosti i

[855] Novo doba, godina XX: broj 31 od 6. veljače 1937: 6.
[856] ŠUTE, 2010: 219-220.
[857] Gospodarska sloga, izvještaj o radu u 1939. godini, 1940: 21-22.

planove. S lokalne razine obraćaju mu se pojedini predstavnici iznoseći svoje pojedinačne probleme i poteškoće, ali i dotadašnje uspjehe. U prvome redu to je siromaštvo i nedostatak hrane te problem zbog trošarina na vino, ali i zadovoljstvo zbog uspjelog izvoza voća i povrća. Kao što je ranije već Gospodarska sloga dogovarala cijene vina i mošta, tako su na ovim sastancima dogovarane i cijene maslinova ulja koje su bile usklađene s već donesenim odlukama u sjevernodalmatinskim kotarima tako da je cijela Dalmacija (uključujući i dubrovačko područje) na taj način uskladila cijene ulja. Nije zanemariva ni potreba za stručnom pomoći koju su od Središnjice tražili pojedini kotari radi reorganizacije svojih ogranaka Gospodarske sloge i poboljšanja svoga rada. U samom Splitu je naglašen specifičan problem neslaganja i napetosti s težačkim udruženjem u koje je bio učlanjen velik broj splitskih težaka i taj se problem, po tadašnjim tvrdnjama, polako rješavao, a Gospodarska sloga je kod splitskih težaka postizala sve veće povjerenje. Posebno su bile interesantne i neočekivane makinacije koje sa svojim proizvodima pokušavaju napraviti i sami pojedini članovi Gospodarske sloge. Oni su, koristeći priliku, svoju robu naplaćivali skuplje ili su slali nekvalitetnu robu što je nanosilo veliku štetu cijeloj organizaciji. Dakle, pojedinci koje je Gospodarska sloga zaštitila i omogućila im bolju cijenu za njihove proizvode, pokušali su napraviti ono što su njima prethodno radili trgovci – varati i potkradati. Na takve je posebno upozoreno, ali nema podataka o konkretnim sankcijama (pretpostavljamo da su oni ipak bili u velikoj manjini).

Prvi sastanak je održan u Splitu u kinu Tesla 12. rujna 1937. godine, a bili su prisutni izaslanici: iz makarskog kotara Ivo Erceg i Ante Čović, iz sinjskog kotara Ivo Filipović i Petar Milošević, iz bračkog kotara Šimun Karninčić, Stipan Pavišić, Ivo Cerinić, Petar Didolić i narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo, iz hvarskog kotara Juraj Miličić, Ante Karković, Vice Farolfi i Vicko Flamengo te iz splitskoga kotara svi povjerenici s cijelim odborom na čelu s Paškom Kaliternom (iz Omiša Stjepan Čečuk, iz Klisa Ivo Smodlaka, iz Kaštela Mate Grgin i Marin Burić, iz Trogira Ivan Grgin i iz Solina Vlade Boban). Izaslanik Središnjice Seljačke sloge iz Zagreba bio je Ljudevit Tomašić. Sastanak je otvorio povjerenik Gospodarske sloge za grad Split Karlo Krstulović koji je govorio o radu Gospodarske sloge na okupljanju seljaka i organiziranju seljaštva prema potrošačima i prodavačima. Naglasio je *da rad Gospodarske sloge napadaju oni kojima njen rad oduzima mogućnost eksploatiranja seljaka*. Izaslanik Središnjice Tomašić je govorio o budućem radu, ciljevima i borbi hrvatskog naroda te o već postignutim rezultatima. Naglasio je *kako je Središnjica postala narodna kancelarija koja savjetuje narod, ali nema mogućnosti davanja pomoći na sve strane*. *Kapital što ga posjeduje Gospodarska sloga iznosi 1.600.000 dinara, ali taj se novac ne smije dirati jer potječe od udjela članova. Članarina koja iznosi jedan dinar služi za pokrivanje režijskih troškova i davanja*

eventualnih pomoći. Od konkretnih akcija naveo je *plasiranje modrog kamena na tržište što mu je u konačnici smanjilo cijenu, cijepljenje svinja što je uvelike umanjilo njihovo ugibanje, snižavanje cijene djeteline, podizanje cijena nadnica radnika i seljaka koje su podignute zahvaljujući pregovorima Gospodarske sloge, itd*. Pojedini izaslanici iznijeli su svoje izvještaje i prijedloge: Sinjani Filipović i Milošević naglasili su *teške ekonomske prilike u Sinjskoj krajini*, Bračanin Pavišić tražio je *za Brač jednog izaslanika Središnjice koji bi reorganizirao rad Gospodarske sloge na Braču*, Mladineo je govorio *o uljarskoj zadruzi na Braču*, a Petar Šegvić kao povjerenik Gospodarske sloge za Split govorio je *o početnom nepovjerenju splitskih težaka koje se promijenilo i sad su joj većinom pristupili*. Tako je u Splitu Povrtlarsko-voćarska zadruga u suradnji s Gospodarskom slogom izvezla oko 50 vagona prvoklasnog karfiola od čega 40 vagona u inozemstvo. Makarski povjerenik Čović govorio je o poljoprivredi u makarskom primorju, važnosti maslinarstva, smokava i vina. Također *traži od Središnjice jednog povjerenika koji bi proveo reorganizaciju u makarskom kotaru*. Povjerenik iz Selca (otok Brač) govorio je *o koristima zadružnih prodavaonica i zbog kojih su seljaci postali svjesni te došli do uvjerenja kako im Gospodarska sloga može pomoći*. Na posljetku se većina izaslanika osvrnula na probleme s trošarinama na vino te su na prijedlog narodnog zastupnika Joze Mratinovića zaključili kako moraju učiniti sve kako bi se te trošarine ukinule.[858]

Drugi sastanak povjerenika Gospodarske sloge iz srednje i južne Dalmacije održan je uskoro isto u Splitu 24. listopada 1937. godine u stranačkim prostorijama HSS-a. Tema sastanka je bila utvrđivanje prodajne cijene za maslinovo ulje kako je to već učinjeno za kotare Preko, Biograd na Moru i Šibenik. Sastanku je predsjedao povjerenik Gospodarske sloge za kotar Split Karlo Krstulović, a prisustvovali su mu uz brojne izaslanike iz više kotara i narodni zastupnici Karlo Žunjević, Jozo Mratinović, Stipe Matijević i Paško Kaliterna. Prvo je o sastancima i donesenom zaključku za sjevernu Dalmaciju izvijestio zastupnik Žunjević, a onda je otvorena rasprava u kojoj se govorilo o izgledima berbe i o kretanju cijena maslina i ulja. Zastupnik Mratinović upozorio je na manjkavosti i neurednosti koje se događaju pri pošiljkama robe Središnjici Gospodarske sloge u Zagrebu. Naime, *neki članovi otpremaju Središnjici robu po skupljoj cijeni nego što su prodavali trgovcima ili su otpremali robu neprihvatljivu za trgovine. Time su onemogućavali rad Središnjice i naštetili ugledu proizvoda iz Dalmacije*.[859] U raspravi su sudjelovali i drugi izaslanici te je donijet zaključak istovjetan zaključku kotarskih sastanaka Gospodarske sloge u Preku, Biogradu na Moru i Šibeniku. Tako su utvrđene cijene za ulje prve

[858] Novo doba, godina XX: broj 212 od 13. rujna 1937: 6.
[859] Novo doba, godina XX: broj 248 od 25. listopada 1937: 6.

vrste od 14 dinara, ulje druge vrste od 12 dinara, a za masline 2 dinara po kilogramu. Putem brzojava zaključak su prihvatili i predstavnici Gospodarske sloge iz dubrovačkog kotara.

U Šibeniku je u Hrvatskom seljačkom domu 3. prosinca 1937. godine održan sastanak povjerenika Gospodarske sloge za šibenski kotar. Uz 40 povjerenika iz cijelog šibenskog kotara sastanku su prisustvovali narodni zastupnik Dane Škarica, predsjednik i tajnik kotarske organizacije HSS-a Šime Belamarić i Dragutin Vidović te kotarski povjerenik Gospodarske sloge Branko Cvitan, a prisustvovao mu je ponovno kao izaslanik Središnjice Gospodarske sloge iz Zagreba narodni zastupnik Ljudevit Tomašić. On, kao i ranije u Splitu, tumačio cjelokupan rad Gospodarske sloge, njena postignuća, mogućnosti i planove. Pri tome je spominjao konkretne primjere razmjene vina, vune i pšenice najavljujući takve akcije i ubuduće (nabavka kukuruza, pšenice i modre galice). Poslije Šibenika Tomašić je održao sastanke i u Skradinu te kotarima Benkovac, Biograd na Moru i Preko.[860]

U Splitu je 21. studenoga 1937. godine u prostorijama HSS-a održana proslava Dana Gospodarske sloge na kojoj su bili članovi Gospodarske i Seljačke sloge. Proslavu je otvorio predsjednik Gospodarske sloge u Splitu Karlo Krstulović govoreći o dotadašnjim uspjesima Gospodarske sloge, a posebno u Dalmaciji: reguliranje cijena ulja, masta i vina. Pozvao je splitske težake na daljnji složan rad u svim akcijama gospodarske naravi. Poslije njega je Mirko Kuzmanić održao predavanje o zadrugarstvu te o radu i organizaciji Gospodarske sloge. Istaknuo je da je u dvije godine svoga postojanja Gospodarska sloga okupila 200.000 članova u 5.000 povjereništava. Na posljetku je govorio Silvestar Giunio koji je rekao *da Zadružni savez kojem je on na čelu, jako dobro surađuje s Gospodarskom slogom što je potkrijepio primjerom podizanja zadružnih uljara*. *U Primoštenu su tako u samo tri tjedna podignute zgrade za uljaru. U svemu tome može se prepoznati novi duh u narodu koji je unijela Gospodarska sloga*.[861]

U Šibeniku je 21. studenoga 1937. godine ekonomski stručnjak HSS-a i urednik Gospodarske sloge Rudolf Bićanić održao u Hrvatskom seljačkom domu predavanje u organizaciji Hrvatskog akademskog kulturnog društva Stjepan Radić na temu *Ekonomska podloga hrvatskog naroda*. Prvo je usporedio broj Hrvata i Srba konstatirajući da je omjer 65 naprema 100. Onda je pobrojao sve dužnosnike u državnim vladama od 1918. godine, činovnike u ministarstvima, usporedio je kreditnu politiku, javne radove – da bi na koncu zaključio kako sve to višestruko ide u korist Srba. U travnju 1938. godine Bićanić je i u Splitu u kinu Eden pred punom dvoranom održao predavanje o temi *Gospodarska podloga hrvatskog pitanja*. Predavanje je

[860] Novo doba, godina XX: broj 281 od 4. prosinca 1937: 4; Gospodarska sloga, godina II: broj 19 od 17. prosinca 1937: 6.
[861] Novo doba, godina XX: broj 271 od 22. studenoga 1937: 3.

otvorio Paško Kaliterna koji je predstavio govornika i rekao da ono što on bude kazao *treba biti pravac rada pristaša HSS-a u socijalnom i političkom pogledu*.[862]

Uz poduzimanje svojih akcija Gospodarska sloga je svake godine provodila izbore za svoje povjerenike i uprave. Najčešće su ponovno birani isti ljudi, ali je dolazilo i do promjena. U nedjelju 12. prosinca 1937. godine u Solinu je tako održana osnivačka skupština Gospodarske sloge na kojoj je bilo oko 120 seljaka. Skupštinu je otvorio Petar Mikelić, a govore o značenju Gospodarske sloge i njenoj ulozi održali su splitski povjerenik Gospodarske sloge Karlo Krstulović i seljak iz Splita Ante Mrduljaš. Također je govorio i predsjednik ogranka Seljačke sloge za grad Split Ivan Kuzmić. On je govorio o gospodarskim i prosvjetnim ciljevima te o njihovom prožimanju. Izabrana je uprava Gospodarske sloge u Solinu u sastavu: povjerenik Vlade Boban, blagajnik Petar Mikelić te područni povjerenici Jozo Grubišić, Jozo Bubić, Jakov Bulj i Marin Vukšić.[863]

Rad Gospodarske sloge u Dalmaciji zadržao je postignuti kontinuitet i kroz 1938. godinu. Kao jedna novost u odnosu na ranije djelovanje bilo je osnivanje Hrvatskog seljačkog lovačkog društva. Hrvatska seljačka lovačka društava niknula su u okviru Gospodarske sloge kao specifična organizaciju seljaka lovaca. Glavnog krivca za organiziranje seljaštva po pitanju lova, kao i zanimanja seljaka oko zakupa lovišta, u Središnjici Gospodarske sloge pronalazili su u lovcima iz grada koji su često pravili nepotrebne štete na seljačkim njivama te izazivali sukobe sa seljacima i vrijeđali ih na njihovom vlastitom zemljištu i u domu. Uz lovce iz grada navode se i strani lovci, tj. oni koji ne pripadaju hrvatskom narodu, a koji su u protunarodnom taboru radili na štetu hrvatskog naroda. Međutim, isticalo se kako upravo ovakva organizacija lovstva koju provodi Gospodarska sloga ima za cilj povezati grad sa selom, zbližiti građane sa seljacima te ukloniti krivo mišljenje, koje često jedni o drugima imaju. Usporedno s propagandom za preuzimanje lova, Gospodarska sloga je vodila i propagandu da u trenutku njegova preuzimanja nestane krivolovaca, a naročito da se ne lovi u vrijeme štetno za divljač.[864] Shvaćajući lov kao izrazito važnu gospodarsku granu u okviru Gospodarske sloge prvo je osnovano Hrvatsko seljačko lovačko društvo za vanjski kotar Zagreb, a uskoro je do sredine 1938. godine osnovano još jedanaest takvih lovačkih društava u okviru Gospodarske sloge među kojima je bilo i splitsko (jedino u Dalmaciji). Pri tome treba uzeti u obzir da su zakupi za lovišta dani na 15 godina istekli upravo te godine.[865] Tako je u nedjelju 20. ožujka 1938. godine

[862] Novo doba, godina XX: broj 271 od 22. studenoga 1937: 5; Novo doba, godina XXI: broj 85 od 11. travnja 1938: 3.
[863] Novo doba, godina XX: broj 288 od 13. prosinca 1937: 7.
[864] ŠUTE, 2009a: 116.
[865] ŠUTE, 2010: 343.

u kancelariji HSS-a održan je kotarski sastanak Gospodarske sloge uz sudjelovanje više povjerenika Gospodarske sloge iz čitavog kotara. Sastanku je nazočio i delegat Središnjice Gospodarske sloge iz Zagreba Ljudevit Tomašić kao i narodni zastupnici Mihovil Pavlek Miškina, Josip Berković, Jozo Mratinović i Paško Kaliterna koji je predsjedao sastanku. Uz njih su bili prisutni i svi općinski načelnici iz splitskog kotara kao i predsjednik Zadružnog saveza Silvestar Giunio. U svom uvodnom govoru narodni zastupnik Paško Kaliterna govorio je *o važnosti gospodarskog organiziranja hrvatskog seljačkog naroda koje naročito moraju podupirati općinske uprave*. Posebice se zatim osvrnuo na osnivanje Hrvatskog seljačkog lovačkog društva. Nakon njega je narodni zastupnik Tomašić govorio o važnosti akcije Gospodarske sloge u kojoj je učlanjeno oko 160.000 zadrugara te o osnivanju novog Hrvatskog seljačkog lovačkog društva o čemu je govorio i predsjednik Lovačkog udruženja u Splitu zubar J. Pavelić. Osnovan je inicijalni odbor *koji je trebao i u Splitu organizirati hrvatske lovce po uputama dr. Mačeka*.[866] U Kraljevini Jugoslaviji bilo je na snazi sedam različitih zakona o lovstvu, a tek je 1931. godine donesen novi jedinstveni Zakon o lovstvu tako da je pravo lova spojeno sa zemljišnim vlasništvom. Usprkos tome u pojedinim su se područjima i dalje koristili stari zakoni. U Dalmaciji je po tom pitanju postojao problem jer u njoj lov nije bio utemeljen ni na dominalnom (zakupnom) sustavu, a niti je potpuno pripadao regalnom sustavu (po kojem država naprosto prisvaja pravo lova bez obzira na vlasništvo zemlje). Dalmacija je zato tijekom 1930-tih godina bila gotovo pusta zemlja po pitanju lova, vrijedio je nezaštićeni sustav lova te stoga posljedično domaće lovne divljači uopće nije niti bilo.[867]

Na istom sastanku u ožujku 1938. godine, na kojem je tema bila osnivanje Hrvatskog seljačkog lovačkog društva u splitskom kotaru, za splitskog povjerenika Gospodarske sloge jednoglasno je izabran težak iz Splita Karlo Krstulović.[868] Ta vijest nije značajnije popraćena s obzirom da je Split po prvi put dobio svoga izabranoga povjerenika Gospodarske sloge. Do tada je i po pitanju Gospodarske sloge u Splitu i u splitskom kotaru glavnu ulogu imao Paško Kaliterna. Slično je bilo i u ostalim kotarima u kojima su u početku u osnivanju i radu Gospodarske sloge vodeću ulogu imali narodni zastupnici što je i razumljivo budući se 1935./1936. godine radilo o iznimno teškom razdoblju u kojemu je preko Gospodarske sloge trebalo opskrbiti hranom narod koji je dijelom i gladovao. U kasnijoj fazi djelovanja Gospodarske sloge biraju se kotarski povjerenici, stranački ljudi koji su u svome radu i nadalje bili upućeni na narodne zastupnike te su preko njih primali smjernice za rad. U pojedinim situacijama dolazilo je i do smjene takvih

[866] Novo doba, godina XXI: broj 67 od 21. ožujka 1938: 3.
[867] ŠUTE, 2010: 343, 345-346.
[868] Novo doba, godina XXI: broj 67 od 21. ožujka 1938: 3.

povjerenika s čijim radom nisu bili zadovoljni ni članovi ni narodni zastupnici. U Sinju su se 29. svibnja 1938. godine u općinskoj vijećnici okupili predsjednici mjesnih organizacija HSS-a koje su predvodili narodni zastupnik Pavao Krce, sinjski načelnik Ivo Smolić, predsjednik kotarske organizacije HSS-a Petar Dević i zamjenik kotarskog povjerenika Gospodarske sloge Stipe Bogdan. Glavna tema sastanka bio je rad Gospodarske sloge u sinjskom kotaru. Rečeno je da narod pokazuje interes za taj rad, ali su prisutni kritizirali kotarskog povjerenika Gospodarske sloge i sinjskog donačelnika Ivana Filipovića Čuguru. Njemu je jednoglasno izglasano nepovjerenje, a dužnost povjerenika je preuzeo njegov zamjenik Stipe Bogdan. Zaključeno je da se nabavljeni predmeti od Središnjice Gospodarske sloge povjere povjerenicima-privrednicima Stipi Vujanoviću i Stipi Efendiću koji će dalje raditi prema uputama Središnjice uz 5% čiste dobiti.[869]

U Splitu je krajem siječnja 1939. godine u kancelariji HSS-a održana glavna godišnja skupština Gospodarske sloge na kojoj je prisustvovalo veliki broj zadrugara. Skupštinu je otvorio povjerenik splitske Gospodarske sloge Karlo Krstulović i izvijestio o radu organizacije u Splitu. Blagajnički izvještaj podnio je Vinko Bujas. Zatim se raspravljalo o raznim težačkim pitanjima, a naročito o pitanju rješenja agrarne reforme. Članovi su protestirali protiv zabrane slobodne prodaje povrća splitskim težacima na gradskom Pazaru. Na kraju skupštine izabrana je nova uprava. Za povjerenika je ponovno izabran Karlo Krstulović, a za blagajnika Ante Reić. U odbor su izabrani Paško Blažević, Ante Mrduljaš, Ivan Kuzmić, Ivan Jurjević, Mirko Kuzmanić, N. Martinčević, Josip Kuzmanić, Ante Šegvić i Nikola Cotić.[870]

Split je u hijerarhiji organizacijske strukture Gospodarske sloge bio u rangu sa Zagrebom i Osijekom. To znači da su gradske organizacije Gospodarske sloge tih gradova imale status kotarskih organizacija (tako je splitska gradska organizacija Gospodarske sloge bila izjednačena onoj kotarskoj, a ne njoj podređena).

U splitskom kotaru je početkom 1939. godine došlo do reorganizacije Gospodarske sloge. Reorganizirana Gospodarska sloga ima u splitskom kotaru 6 područja: prvo područje – Omiš, Šestanovac i Poljica-Priko; drugo područje – općine Klis, Muć, Kaštel Sućurac, Kaštel Lukšić i Kaštel Novi; treće područje – općine Trogir i Lećevica; četvrto područje – općina Šolta; peto područje – općina Split i šesto područje – grad Split. Svako područje bira po jednog povjerenika Gospodarske sloge.[871] Njihovim radom je koordinirao Paško Kaliterna. U kancelariji HSS-a u Splitu početkom travnja održana je sjednica seoskih organizacija HSS-a splitske općine i

[869] Seljački dom, godina XXVI: broj 26a od 9. lipnja 1938: 5.
[870] Novo doba, godina XXI: broj 25 od 31. siječnja 1938: 6.
[871] Hrvatski glasnik, godina II, broj 26, od 31. siječnja 1939: 6.

predstavnika Gospodarske sloge. Sjednicu je otvorio narodni zastupnik Paško Kaliterna. Na sjednici je donesen zaključak o zajedničkom kupovanju galice uz posredovanje Gospodarske sloge kako bi vinogradari mogli što jeftinije dobiti galicu potrebnu za zaštitu vinograda.[872]

Splitski je kotar, kao prostorno velik i stanovništvom brojan, u stranačkoj organizacijskoj strukturi HSS-a podijeljen na tri (pod)kotara radi boljeg funkcioniranja: Gata (istočni dio), Klis (središnji dio) i Trogir (zapadni dio). Organizacijska podjela Gospodarske sloge u splitskom kotaru na šest područja zapravo je pratila tu podjelu s posebnošću Šolte kao otoka i splitske općine koja je opet imala svoju gradsku organizaciju Gospodarske sloge (po organizacijskom statusu u rangu kotarske organizacije) i seoske organizacije Gospodarske sloge onih sela koja su administrativno pripadala splitskoj općini. U rujnu 1939. godine održani su sastanci na kojima su izabrani kotarski povjerenici Gospodarske sloge za tri splitska (pod)kotara. Na sastanku u Gatima sudjelovao je i Paško Kaliterna, a za (pod)kotarskog povjerenika Gospodarske Sloge za kotar Split I. izabran je Mate Škarica iz Podgrađa. Na sastanku u Klisu kojemu je prisustvovao predsjednik kotarske organizacije HSS-a za kotar Split II. Ante Mijić izabran je kao kotarski povjerenik Gospodarske sloge za taj (pod)kotar Jozo Boban pok. Stipe iz Klisa. Sastankom u Trogiru predsjedao je predsjednik kotarske organizacije HSS-a za kotar Split III. Ivan Slade, a za povjerenika Gospodarske sloge za taj (pod)kotar izabran je Ante Šamala-Biluš. Na sastancima su bili su prisutni i svi mjesni povjerenici Gospodarske sloge iz tih (pod)kotara i oni su podnosili izvještaje o gospodarskim prilikama u svojim selima.[873]

Formiranjem samostalnog povjereništva Gospodarske sloge u Splitu razvija se njena intenzivnija suradnja sa Seljačkom slogom. Gospodarska i Seljačka sloga u koordinaciji s HSS-om zajednički surađuju na više područja, a posebno kod prehrane stanovništva i smještaja djece u žitorodne krajeve te kod nastojanja oko formiranja cijena seljačkih gospodarskih proizvoda. U prostorijama kancelarije HSS-a (Mačekove kancelarije) održan je početkom siječnja 1939. godine zajednički sastanak predstavnika Seljačke i Gospodarske sloge. Sastanku je prisustvovao narodni zastupnik splitskog kotara Paško Kaliterna, povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić, predsjednik splitskog ogranka Seljačke sloge Ivan Kuzmić kao i drugi predstavnici Seljačke i Gospodarske sloge. Na sastanku su izvijestili o dotadašnjem gospodarskom i prosvjetnom radu te su planirali daljnji rad. Sastanak je bio ujedno i priprema za skorašnju skupštinu Gospodarske sloge u Splitu.[874] Povjereništvo Gospodarske sloge u Splitu održalo je u svibnju sjednicu kojoj je predsjedao povjerenik Gospodarske sloge Karlo

[872] Novo doba, godina XXII: broj 79 od 3. travnja 1939: 6.
[873] Novo doba, godina XXII: broj 230 od 26. rujna 1939: 6.
[874] Novo doba, godina XXII: broj 20 od 24. siječnja 1939: 6.

Krstulović. Sjednici je prisustvovalo i nekoliko stručnjaka koje je povjereništvu Gospodarske sloge u Splitu stavila na raspolaganje sekcija Prijatelja Seljačke sloge. Oni će ubuduće stalno surađivati s mjesnim povjereništvom i zajednički raditi na oživljavanju rada Gospodarske sloge u Splitu. Ranije se takav rad nije mogao razviti *jer su postojale teškoće koje povjereništvo uz najbolju volju nije moglo otkloniti*.[875] Organizacijski je Gospodarska sloga kroz 1938. i 1939. godinu u Dalmaciji postigla veliki napredak što pokazuje broj članova i povjereništava. Ukupan broj povjereništava na razini cijele Gospodarske sloge u svibnju 1940. godine bio je 4.570, a broj članova 227.456.[876] Od toga je u Dalmaciji (na području nekadašnje Primorske banovine) bilo 26.003 članova ili 11.43% odnosno 581 povjereništvo ili 12.71%. Gospodarska sloga je tako i u Dalmaciji izgrađena u dobro organizirano udruženje s cijelom mrežom mjesnih organizacija i s jasno postavljenim ciljevima. Rezultati su bili proporcionalni broju povjereništava i članova jer kako se u Dalmaciji razvijao uspješan rad Gospodarske sloge tako se i povećavao broj njenih povjereništava i broj članova.

Svoju organiziranost Gospodarska sloga u Splitu željela je pokazati i javno te tako dokazati da se njeno djelovanje nije samo svodilo na traženje pomoći od banske Hrvatske. Pravi trenutak za takvu akciju bio je u kolovozu 1939. godine kada je u organizaciji Gospodarske sloge održana na splitskoj obali pučka svečanost u korist poplavljenih u banskoj Hrvatskoj. Organizacijski odbor je napravio detaljan program i uključio velik broj sudionika. Kotarski povjerenik Gospodarske sloge Karlo Krstulović u kraćem je govoru istakao svrhu priredbe. Rekao je *da je Gospodarska sloga najpripravnije prihvatila poziv predsjednika Mačeka da se pomogne poplavljenim u banskoj Hrvatskoj gdje je teška elementarna nesreća pogodila sedam kotara i gdje su mnogi seljaci ostali bez igdje ičega, uslijed čega je trebalo mobilizirati čitav hrvatski narod da pomogne nastradaloj braći. Dalmatinska Hrvatska se hoće ovom prigodom barem djelomično oduži braći iz Banske Hrvatske koja su najpripravnije i s velikom pripomoći ublažila 1936. godine bijedu naših seljaka, doprinoseći za našu gladnu Zagoru*.[877]

[875] Novo doba, godina XXII: broj 119 od 22. svibnja 1939: 6.
[876] Gospodarska sloga, izvještaj o radu u 1939. godini, 1940: 13-14.
[877] Novo doba, godina XXII: broj 183 od 7. kolovoza 1939: 5.

Tablica 17: Povjereništva i članstvo Gospodarske sloge u Dalmaciji po kotarima 1936, 1938, 1939. te do svibnja 1940. godine

KOTAR	BROJ POVJERENIŠTAVA I ČLANSTVO GOSPODARSKE SLOGE U DALMACIJI PO GODINAMA			
	1936.	1938.	1939.	svibanj, 1940.
PREKO	Povjer. = 19 Članova = 640	Povjer. = 22 Članova = 820	Povjer. = 23 Članova = 961	Povjer. = 24 Članova = 1.448
BIOGRAD	Povjer. = 23 Članova = 710	Povjer. = 30 Članova = 1.342	Povjer. = 41 Članova = 1.703	Povjer. = 41 Članova = 1.796
BENKOVAC	Povjer. = 5 Članova = 130	Povjer. = 41 Članova = 484	Povjer. = 43 Članova = 647	Povjer. = 43 Članova = 1.161
KNIN	Povjer. = 8 Članova = 310	Povjer. = 7 Članova = 410	Povjer. = 56 Članova = 1.452	Povjer. = 69 Članova = 2.049
ŠIBENIK	Povjer. = 11 Članova = 180	Povjer. = 56 Članova = 1.941	Povjer. = 61 Članova = 2.761	Povjer. = 63 Članova = 3.376
SINJ	Povjer. = 7 Članova = 110	Povjer. = 48 Članova = 354	Povjer. = 81 Članova = 3.396	Povjer. = 84 Članova = 4.227
IMOTSKI	Povjer. = 13 Članova = 1.540	Povjer. = 30 Članova = 1.870	Povjer. = 41 Članova = 2.528	Povjer. = 50 Članova = 3.737
MAKARSKA	Povjer. = 7 Članova = 160	Povjer. = 31 Članova = 833	Povjer. = 40 Članova = 1.387	Povjer. = 42 Članova = 1.911
BRAČ	Povjer. = 5 Članova = 150	Povjer. = 5 Članova = 138	Povjer. = 7 Članova = 163	Povjer. = 7 Članova = 251
HVAR	Povjer. = 13 Članova = 470	Povjer. = 22 Članova = 1.037	Povjer. = 22 Članova = 1.114	Povjer. = 22 Članova = 1.134
KORČULA	Povjer. = 0 Članova = 0	Povjer. = 3 Članova = 141	Povjer. = 3 Članova = 190	Povjer. = 3 Članova = 539
METKOVIĆ	Povjer. = 0 Članova = 0	Povjer. = 24 Članova = 291	Povjer. = 25 Članova = 972	Povjer. = 25 Članova = 1.314
SPLIT KOTAR	Povjer. = 42 Članova = 1.920	Povjer. = 73 Članova = 2.698	Povjer. = 89 Članova = 3.210	Povjer. = 107 Članova = 4.556
SPLIT GRAD	Povjer. = 0 Članova = 0	Povjer. = 1 Članova = 308	Povjer. = 1 Članova = 317	Povjer. = 1 Članova = 357
DALMACIJA	**Povjer. = 153 Članova = 6.320**	**Povjer. = 393 Članova = 12.667**	**Povjer. = 533 Članova = 20.801**	**Povjer. = 581 Članova = 26.003**

12.2. Gospodarska sloga u Dalmaciji od uspostave Banovine Hrvatske do 1941. godine

Nakon stvaranja Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. godine nastupilo je novo razdoblje u organiziranju i radu Gospodarske sloge. Pred Gospodarsku slogu nametnulo se pitanje što i kako treba raditi u nastupajućem periodu. To je pitanje bilo još izraženije uzme li se u obzir da je stvaranjem Banovine Hrvatske i organizacijom banske vlasti dobar dio kompetencija koje je do kraja kolovoza 1939. godine obavljala Gospodarska sloga prešao na resorne banovinske odjele. Prijenosom dobrog dijela ovlasti s Gospodarske sloge na središnje organe vlasti u Banovini Hrvatskoj nije umanjena i zapostavljena njena uloga. Jedna od ključnih radnji koju je Gospodarska sloga nastavila, a koja je i obilježila početak njenog djelovanja u Dalmaciji, bila je organizacija prehrane stanovništva u pasivnim krajevima.[878] Akcija nabavke hrane od strane Središnjice Gospodarske sloge za svoje članstvo u nerodnim krajevima nastavljena je i 1937. godine, ali smanjenim intenzitetom. Središnjica je posredovala samo na zahtjev povjerenika u onim krajevima gdje su cijene hrane bile previsoke. U proljeće 1937. godine povjereništva su još nabavljala hranu uz posredovanje Gospodarske sloge, ali već zimi 1937./1938. godine takvo se posredovanje tražilo sve manje. Osim što je bila riječ o boljoj i rodnijoj godini, vjerojatno je uzrok toj pojavi bio i u tome što su i trgovci – poučeni iskustvom iz razdoblja 1935. i 1936. godine kada je Gospodarska sloga najjače posredovala u pasivnim krajevima – snizili cijene hrani pa posredovanje nije bilo niti potrebno kao ranijih godina. U 1938. godini posredovanje Središnjice Gospodarske sloge kod nabave hrane još je manje jer su cijene u nerodnim krajevima uglavnom takve da su seljaci s njima bili zadovoljni, a Središnjica je posredovala kod nabave kukuruza, pšenice, modre galice i umjetnog gnojiva za pasivne krajeve. Međutim, situacija se značajno mijenja u 1939. godini kada se posredovanje Središnjice Gospodarske sloge pri nabavci hrane značajno povećalo dok je kod nabavke druge vrste robe vladala manja potražnja. Sve to ukazuje na pogoršanje životnih prilika seljaštva osobito u pasivnim krajevima. Bitan razlog tome bio je Drugi svjetski rat i nestabilne prilike u Europi koje su svoj odraz pronašle i u unutarnjem jugoslavenskom tržištu. Gospodarska sloga nije više sama mogla odgovoriti na te izazove pa je stoga osnovana Nabavljačka gospodarska zadruga.[879]

U Split je početkom listopada 1939. godine doputovao glavni direktor Središnjice Gospodarske sloge narodni zastupnik Dragutin Toth. Došao je kao potpredsjednik Banovinske štedionice u Zagrebu sudjelovati u primopredaji bivše štedionice za Primorsku banovinu te sudjelovati na sastanku vezano za prehranu pasivnih krajeva Dalmacije i Hercegovine. Tema sastanka je bila izrada plana za prikupljanje, dostavu i razdiobu prehrambenih sredstava koje će središnjica

[878] ŠUTE, 2010: 369-371.
[879] ŠUTE, 2010: 280-282.

Gospodarske sloge iz Zagreba otpremati preko određenih ustanova za razna mjesta u Dalmaciji i Hercegovini. Trosatni sastanak je održan pod presjedanjem zastupnika Totha u prostorijama Trgovinsko-industrijske komore u Splitu. Na sastanku su sudjelovali kotarski, općinski i mjesni povjerenici Gospodarske sloge. Bili su prisutni i narodni zastupnici Karlo Žunjević za kotar Preko, Josip Silobrčić za kotar Biograd na Moru, Dane Škarica za kotar Šibenik, Mate Goreta za kotar Knin, Mile Vuković za kotar Imotski, Pavao Krce za kotar Sinj, Jozo Mratinović i Paško Kaliterna za kotar Split, Stipe Matijević za kotar Makarska, Ivan Petar Mladineo za kotar Brač te Ivan Farolfi za kotar Hvar i Korčulu. Sastanku su prisustvovali i zamjenik narodnog zastupnika za grad Zagreb Đuro Maršić, Silvestar Giunio i Šime Poduje. Glavni direktor Središnjice Gospodarske sloge Dragutin Toth je zapravo pojasnio najodgovornijim prvacima HSS-a u Dalmaciji što se u novostvorenoj Banovini Hrvatskoj očekuje od Gospodarske sloge i što će ona raditi. Uz općeniti stav o unapređenju svih grana poljoprivrede, kako bi narod bolje živio, naglasak je stavljen na nastavak prehrane stanovništva u krajevima gdje je to potrebno u čemu je Gospodarska sloga u tom trenutku imala najodgovorniju ulogu.[880]

Uskoro je na državnom tržištu počelo dolaziti do nestašice prije svega hrane i osnovnih životnih potrepština što je bila izravna posljedica međunarodnih ratnih prilika. Banovina Hrvatska pokušavala je rješavati taj problem oslanjajući se između ostalih i na Gospodarsku slogu. U državi je od 1921. godine postojao *Zakon o suzbijanju skupoće* na koji se banska vlast prvotno javno pozvala inzistirajući na primjeni njegovih odredbi. Onima koji su kršili zakon prijetio je zatvor te oduzimanje robe. Na taj se način pokušalo zaštititi najveći dio stanovništva od izrabljivanja preko špekulacija cijenama. Nedugo nakon toga donesena je za Banovinu Hrvatsku nova *Uredba za suzbijanje skupoće* koja je nadomjestila stari *Zakon o suzbijanju skupoće* i predvidjela odbore za suzbijanje skupoće od 3 do 6 članova u mjestima preko 5.000 stanovnika. Paralelno s donošenjem tih propisa, koji su bili od presudnog značaja u tadašnjim okolnostima, i u Dalmaciji se sastaju članovi Gospodarske sloge raspravljajući na tu temu i dajući svoje prijedloge. U prostorijama Seljačke sloge u Domaldovoj ulici održana je sredinom studenoga 1939. godine konferencija na inicijativu Gospodarske sloge s ciljem ispitivanja uzroka i donošenja zaključaka o naglom porastu cijena svim živežnim namirnicama. U ime Ispostave banske vlasti prisutan je bio Mate Bulić, u ime općine službenici Martić i Krolo, u ime HSS-a predsjednik mjesne organizacije Vjekoslav Ivanišević, u ime Trgovinsko-industrijske komore Sava Bošković, u ime Zanatske komore Ljubomir Budanko, u ime Saveza udruženja trgovaca J. Gotovac te u ime Udruženja trgovaca Miloš Bužančić. Konferenciji su

[880] Novo doba, godina XXII: broj 241 od 7. listopada 1939: 5.

prisustvovali stranački dužnosnici Kuzmanić, Krce, Krstulović i drugi. Konferenciju je otvorio povjerenik Gospodarske sloge Karlo Krstulović. Iznio je svrhu konferencije i zamolio je predstavnike vlasti da iznesu svoje prijedloge i podatke da bi se najuspješnije moglo regulirati pitanje naglog skakanja cijena najvažnijih živežnih namirnica. Martić je rekao da je općina izdala proglas u tom pravcu pa općinski organi obilaze trgovine i kontroliraju da se cijene istaknu na namirnicama. *Porast cijena uslijedio je zbog toga što je obustavljen promet devizama i što roba prijeđe preko nekoliko ruku od izvora. Cijenu su podigli razni špekulanti pa će se osnovati ured za kontrolu cijena namirnicama i po indexu cijena voditi strogo računa o kretanju cijena*.[881] Predloženo je ograničavanje izvoza pšenice i svih artikala koje su potrebne pučanstvu za život i uzdržavanje. Iznesen je konkretan primjer o nerazmjernom skoku cijena prerađenih koža, iako mesari još uvijek prodaju kože po istoj cijeni. Ševro kožu od kozlića u kojoj ima 4-5 kvadrata, seljak ili mesar prodaju za 7 dinara dok se kvadrat te kože dalje prodaje za 30 dinara. Krolo je rekao da redarstvo vrši kontrolu po trgovinama, a svi prekršitelji biti će predani sudu gdje će odgovarati za neopravdano povisivanje cijena. Balić predlaže da Gospodarska sloga ispita cijene namirnica kod proizvođača pa da tako može odrediti cijene u prodaji te da se postupi po svim propisima u korist kupaca. Krstulović je iznio i konkretan slučaj pri narudžbi krumpira. Gospodarska sloga se interesirala za kupnju 2 vagona krumpira i odgovoreno joj je da ne može dobiti cijene sve do dana otpremne robe. Cijene krumpiru u samo dva dana povišene su za 30%. Zbog toga je predložio popisivanje zaliha robe, određivanje cijene te ograničavanje izvoza najpotrebnije robe za potrošnju najsiromašnijih slojeva. Budanko je predložio da se osnuje jedan odbor koji bi detaljno ispitao i utvrdio cijene najpotrebnijim artiklima i radio na prikupljanju podataka o slučajevima špekulacije. Konferencija je jednoglasno zaključila da se, obzirom na povišenje cijena svim artiklima, povise plaće svim činovnicima i namještenicima. Iz iznesenih konkretnih primjera jasno je kako su cijene naglo skočile, a prijedlozi koji su bili izneseni išli su u pravcu onoga što će poslije svojom uredbom banska vlast i ozakoniti (prvenstveno stvaranje odbora za kontrolu cijena).

Na tragu tog sastanak održan je krajem studenoga uskoro novi sastanak na istu temu u sastavu: u ime uprave Gospodarske sloge Karlo Krstulović, šef općinske policije Ante Maretić i Sinko Čulić, od strane Redarstvenog ravnateljstva Ljubo Matutinović i Ivo Ivanišević, a od kotarskog poglavarstva Ante Marušić; Zadružnu maticu zastupali su Ivo Juras i Ante Jušić; Zadružni savez Ratimir Jakaša, Udruženje trgovaca Miloš Bužančić i tajnik Miljenko Marović; Zanatsku komoru Ljubomir Budanko i Činovničko-nabavljačku zadrugu Vilibald Pellegrini. Nakon

[881] Novo doba, godina XXII: broj 282 od 17. studenoga 1939: 5.

iscrpne rasprave donesena je rezolucija u kojoj se tražila stroga kontrola trgovine i cijena te oštro kažnjavanje špekulanata.[882] Splitski ogranak Gospodarske sloge je zajedno s ostalim udruženjima i institucijama kreirao zahtjeve koji su se bazirali na represiji (kaznama za prekršitelje) te na ograničavanju izvoza. Sve zajedno to nije bilo dovoljno pa se uz takve mjere moralo nastaviti s izravnom pomoći stanovništvu za što je bila zadužena Gospodarska sloga.

Krajem 1939. godine u prostorijama Trgovinsko-industrijske komore održana je konferencija povjerenika Gospodarske sloge za kotar Split. Uz domaćina Karla Krstulovića na konferenciji su sudjelovali i drugi povjerenici Gospodarske sloge iz raznih općina, narodi zastupnici Paško Kaliterna, Jozo Mratinović i Stipe Matijević te svi općinski načelnici splitskoga kotara (osim Šolte i Lećevice), a gradsku organizaciju HSS-a zastupao je Vjekoslav Ivanišević. Tema konferencije je odredba je Središnjice Gospodarske sloge koja je odlučila da se za 2.395.000 dinara, koje je Banovina odredila kao prvu pomoć za plaćanje javnih radova, nabavi krušna hrana za siromašna sela splitskog kotara. S tim novcem (hranom) trebale su se plaćati nadnice pri izvođenju javnih radova kako odredi tehnički odjel banske Ispostave prema ranije utvrđenom planu. Planirana je gradnja puteva, škola, čatrnja i ostalih vodnih objekata. Radi toga su trebali općinski prehrambeni odbori popisati najpotrebnije i najsiromašnije obitelji po selima kako bi najoskudniji došli do zarade i hrane. Kaliterna je izjavio da su to tek radovi koji su predviđeni još prije uspostave Banovine Hrvatske. On je ranije informirao bana o velikim potrebama Zagore. Ban je obećao daljnju pomoć kroz javne radove kao i to da će dati 1.000 besplatnih uputnica za prijevoz krušne hrane radi opskrbe pasivnih krajeva. Poslije je pročitana okružnicu u kojoj se daju uputstva o diobi kukuruza pri izvođenju javnih radova. U njoj je pored ostalog istaknuto da treba na rad uzimati najoskudnije seljake, s tim da se da prvenstvo obiteljima s brojnom djecom. Za splitski kotar bila su planirana 42 vagona kukuruza – obračunavani po 145 dinara kvintal. Općinski prehrambeni odbori toj cijeni još su dodavali troškove prijevoza i ostale manipulacije do pojedinih mjesta, tako da se onda određivala cijena kukuruzu u mjestima gdje su se ti radovi obavljali. Pročitan je i popis radova u pojedinim općinama. Zatim je Karlo Krstulović dao obavijest o popisivanju najpotrebnijih obitelji u općinama i selima i potom se prešlo na diskusiju u kojoj su razni povjerenici iznosili svoja mišljenja o diobi kukuruza, izvođenju radova i izvještavali o oskudici i potrebi pojedinih općina i sela. Nakon izviješća razvila se rasprava koja je najbolje pokazala tadašnje loše gospodarsko stanje u gotovo svim općinama splitskoga kotara. Ante Mijić iz Klisa govorio je o poteškoćama na koje će naići podjela kukuruza za javne radove s obzirom na veliku oskudicu koja vlada u

[882] Novo doba, godina XXII: broj 293 od 28. studenoga 1939: 5.

narodu. Preporučio je da se izbjegava svađa, a za općine *koje ne dobiju pomoć u radovima, neka se poradi da hrana bude jeftinija i da se ishodi popust na njezinom prijevozu*. Stipe Matijević govori *o potrebama i nevolji u Gornjim Poljicima i dijelu krajiške općine koji nisu ovaj put došli u obzir pa ih treba sljedeći put pomoći*. Zatim kritizira trgovce *koji dižu cijene i ostalim artiklima koje su odavna imali u dućanima dok se cijena vinu ne diže i seljak strada*. Jozo Mratinović govori o tome *da se kod diobe rada, odnosno hrane, vodi računa o najbjednijima i najpotrebnijima, a da se ne događa kao ranije da su baš najoskudniji najlošije prošli*. Povjerenik Urličić iz Katuna predlaže *hitnu potrebu formiranja općinskih prehrambenih odbora jer narodu treba odmah rada i hrane*. Škarica ističe *potrebe Gornjih Poljica i preporuča da se drugi put izradi plan tako da ne budu mimoiđeni krajevi koji trebaju pomoći jer u svakoj općini ima sela koja žive vrlo teško*. Isto tako i načelnik Poljica govori *o potrebama Gornjih Poljica gdje narod vrlo oskudno živi, ali traži rada i kruha i neće da mu se daje milostinja*. Stipe Smojver iz Kaštel Staroga govori *o poteškoćama pri diobi hrane i raznim malverzacijama, što treba onemogućiti*, a zatim preporuča Gospodarskoj slozi *da ishodi dozvolu sadnje duhana u onim selima Zagore koja se ne mogu baviti drugom proizvodnjom*. Povjerenik Gospodarske sloge iz Trogira iznosi podatke *kako će uslijed postojeće razdiobe javnih radova mnoga sela, i to vrlo potrebna, biti isključena od zarade jer će se radovi izvoditi i do 30 km udaljenosti*. Zatim je povjerenik Gospodarske sloge iz Muća govorio o potrebama svoje općine, a povjerenik iz Klisa zatražio je *da Gospodarska sloga poduzme energičnu akciju za suzbijanje cijena živežnim namirnicama s kojima trgovci špekuliraju i izrabljuju narod*. Predsjednik organizacije HSS-a iz Utora govorio je o bijedi u općini Lećevica, a povjerenik Morić o teškoćama pri diobi hrane jer *seljaci ne vjeruju ni onda, kad čovjek najpoštenije za njih radi*.[883] Nakon toga se raspravljalo o tome hoće li se hrana davati kao predujam za radove, kako to piše u okružnici Središnjice Gospodarske sloge, ili će se davati nakon obavljenog rada. Povjerenici su se složili u tome da se hrana dijeli nakon obavljenog rada, ali da se sa radovima odmah započne. Prije odlaska sudionici su upućeni u formiranje općinskih prehrambenih odbora sukladno dopisu središnjice Gospodarske sloge.

U Šibeniku su javni radovi bili u tijeku početkom prosinca 1939. godine slijedom odobrenja koje je dao ban Šubašić kad je boravio u Dalmaciji. Ispostava banske vlasti u Splitu dala je nalog tehničkom odjeljenju kotarskog načelništva u Šibeniku da se s nekim radovima započne odmah. U kotaru šibenskom odobreni su radovi i krediti: za izgradnju općinske ceste Šibenik – Triska 60.000 dinara; za izgradnju općinske ceste u Murteru 50.000 dinara; za izgradnju puta u

[883] Novo doba, godina XXII: broj 303 od 8. prosinca 1939: 6.

Primoštenu 50.000 dinara; za izgradnju puta Rogoznica – kopno 100.000 dinara; za uređenje ceste Zaton – Vodice – Murter 25.000 dinara; za dovršenje čatrnje u Zlarinu 80.000 dinara; za uređenje puta u Šibeniku od hotela Kosovo do Kazališta 180.000 dinara. Ukupno je za javne radove u šibenskom kotaru odobreno 545.000 dinara.

U biogradskom kotaru odobreni su radovi i krediti: za iskopine kod crkvice sv. Vida i starohrvatske crkve u Galovcu 25.000 dinara; za općinsku cestu Biograd – Soline 120.000 dinara; za izgradnju ceste do Galovca 60.000 dinara; za izgradnju ceste Tkon – Čokovac 75.000 dinara; za izgradnju ceste Nin – Poljice 70.000 dinara; za izgradnju ceste Nin – Privlaka 20.000 dinara; za izgradnju ceste Zemunik – Galovac 40.000 dinara. Ukupno je za javne radove u biogradskom kotaru odobreno 400.000 dinara.

U kotaru Preko odobreni su radovi i krediti: za dovršenje zgrade kotarskog načelništva 50.000 dinara; za cestu od Sestrunja do obale 20.000 dinara; za cestu u Božavi 50.000 dinara; za cestu Kukljica – Preko – Sukošan 170.000 dinara; za uređenje puteva u Salima 30.000 dinara; za uređenje puteva u općini Silba 70.000 dinara; za uređenje puteva u općini Veli Iž 40.000 dinara; za dovršenje čatrnje u Veruniću 40.000 dinara; za izgradnju čatrnje u Ošljaku 40.000 dinara. Ukupno je za javne radove u kotaru Preko odobreno 510.000 dinara.[884]

I drugi stranački prvaci HSS-a sudjeluju preko Gospodarske sloge u podjeli hrane u svojim kotarima. Narodni zastupnik Ivan Petar Mladineo dao je početkom studenoga 1939. godine iscrpne upute za provedbu organizacije Gospodarske sloge radi prehrane *koja se ima odmah provesti u bračkome kotaru provesti*, pročitavši i protumačivši okružnicu Središnjice Gospodarske sloge te preporučivši najveću hitnost s obzirom na skoru zimu.[885] U Šibeniku je u sredinom prosinca 1939. godine u Hrvatskom seljačkom domu održan sastanak kotarske organizacije HSS-a. Sastanak je otvorio predsjednik kotarske organizacije senator Šime Belamarić, a prisustvovao je izaslanik Središnjice Gospodarske sloge Engelhart. Na sastanku se raspravljalo o zimskoj pomoći koju organizira Gospodarska sloga. Izaslanik Engelhart je pročitao okružnicu Središnjice Gospodarske sloge o načinu pružanja zimske pomoći, a nakon toga su osnovani prehrambeni odbori u svim većim selima šibenskog kotara.[886]

Kao što se to vidi iz održanih dalmatinskih sastanaka banska vlast je odmah početkom zime 1939. godine u koordinaciji s povjereništvima Gospodarske sloge na lokalnoj razini poduzela nužne mjere kako bi se narod zaštitio od nedostatka hrane i u krajnjem slučaju od gladi. Te su se mjere provodile na dva načina: obavljanjem javnih radova koji su plaćani u hrani (žitom) i

[884] Novo doba, godina XXII: broj 305 od 10. prosinca 1939: 5.
[885] Novo doba, godina XXII: broj 269 od 4. studenoga 1939: 6
[886] Novo doba, godina XXII: broj 309 od 14. prosinca 1939: 5.

dostavom hrane uz povlaštene cijene. Odjel za tehničke poslove sastavio je program javnih radova za područje Ispostave banske vlasti u Splitu te je donesen pravilnik za izvršenje javnih radova. Gospodarska sloga je bila ovlaštena otpremati hranu do 50% predviđenog iznosa za javne radove. U tu je svrhu banska vlast Gospodarskoj slozi otvorila kredit od 5 milijuna dinara kod Štedionice Banovine Hrvatske. Za taj novac hrana je otpremana već u prosincu 1939. godine. Također se preko Gospodarske sloge interveniralo na tržištu uvozom hrane uz povlaštene cijene te se na taj način pokušalo ukloniti špekulacije. Takva je intervencija koštala pa se Gospodarska sloga u proljeće 1940. godine uz garanciju banske vlasti uz već podignutih 5 milijuna dinara za javne radove dodatno zadužila u iznosu od 20 milijuna dinara kod Štedionice Banovine Hrvatske uz kamatu od 7%. Na takav su način u prvim mjesecima Banovine Hrvatske točnije u šest mjeseci od 1. prosinca 1939. do 31. svibnja 1940. godine u pasivne krajeve uključujući i Dalmaciju otpremljene veće količine hrane (kukuruza, pšenice i brašna).[887]

Tablica 18: Količine hrane u vagonima otpremljene u Dalmaciju po kotarima od 1. prosinca 1939. do 31. svibnja 1940. godine

KOTAR	**ZA PREHRANU**			**ZA JAVNE RADOVE**	
	KUKURUZ	PŠENICA	BRAŠNO	KUKURUZ	PŠENICA
PREKO	6 vagona	8 vagona	59 vagona	0	0
BIOGRAD	46 vagona	25 vagona	2 vagona	0.65 vagona	0.65 vagona
BENKOVAC	89 vagona	9 vagona	0	0	0
KNIN	123 vagona	19 vagona	0	0	0
ŠIBENIK	79 vagona	75 vagona	75 vagona	0	0
SINJ	247 vagona	22 vagona	6 vagona	0	6 vagona
IMOTSKI	267 vagona	51 vagona	0	0	0
MAKARSKA	69 vagona	70 vagona	1 vagon	3 vagona	2 vagona
BRAČ	1 vagon	2 vagona	18 vagona	0	0
HVAR	0	0	10 vagona	0	0
KORČULA	0	1 vagon	31 vagon	0	0
METKOVIĆ	4 vagona	33 vagona	2 vagona	0	0
SPLIT	601 vagon	272 vagona	85 vagona	0	0
DALMACIJA	**1.532 vagona**	**587 vagona**	**289 vagona**	**3.65 vagona**	**8.65 vagona**

[887] Gospodarska sloga, izvještaj o radu u 1939. godini, 1940: 24-28.

Po količinama otpremljene hrane u Dalmaciju očita je još i te kako velika potreba za djelatnošću Gospodarske sloge. Njoj će se u tome zbog opsega i zahtjevnosti posla od 26. srpnja 1940. godine pridružiti Povlašćeno gospodarsko dioničko društvo Banovine Hrvatske – POGOD. Prema pravilima POGOD-a svrha društva je bila na području Banovine Hrvatske izvršavati sve poslove u pogledu intervencije na tržištu gospodarskih proizvoda i ostalih potrepština, uskladištenja i opreme proizvodnje i prerade te nabavljanja ovih proizvoda, opskrbe naroda hranom, stvaranja pričuva i izvoza viškova...[888] POGOD je na sebe tako preuzeo bavljenje trgovačkim dijelom posla, a Gospodarska sloga je bila karika za distribuciju jer je imala svoje odbore i u najamnim mjestima. Međutim, posao oko raspodjele hranom bio je kompliciran činjenicom da je POGOD odlučio razdiobu obavljati ne samo uz pomoć kotarskih prehrambenih odbora, već i preko raznih trgovačkih i staleških zadruga koje su neovisno o prehrambenim odborima povisivali cijenu žitne hrane i često spekulirali s nabavljenim količinama. POGOD je u svome radu nailazio na tri glavne prepreke. Najveći problem proizlazio je iz ratnih okolnosti jer su u uvjetima rata nastali problemi u redovitoj opskrbi na čitavom europskom kontinentu. Drugu prepreku predstavljala je neorganizirana distributivna mreža u pojedinim kotarima na području Ispostave Banske vlasti gdje nije bilo koordinacije između kotarskih i općinskih odbora kao i upućenost tamošnjeg stanovništva na samo jedan distributivni centar hrane i sl. I treću veliku prepreku predstavljale su komunikacije odnosno transport žitarica prijevoznim sredstvima.[889] To se prvenstveno odnosilo na otoke gdje je trošak prijevoza dodatno poskupljivao cijenu hrane za potrošača (seljaka/težaka).

Nakon nepuna dva mjeseca od osnivanja POGOD-a u Splitu je održana konferencija na koju su iz Zagreba došli odjelni predstojnik za obrt, trgovinu i industriju i predsjednik POGODA-a Mirko Lamer te ravnatelj POGOD-a Slavko Flöegl. Oni su održali sastanak u Trgovinsko-industrijskoj komori na temu rada POGOD-a u opskrbi stanovništva hranom, a otvorena je i stara tema otkupa vina, izgradnje vinskih podruma i ukidanja takse na vino. Na sastanku su iz Dalmacije bili prisutni narodni zastupnik Paško Kaliterna, gradonačelnik Splita Josip Brkić, predsjednik Trgovinsko-industrijske komore Marin Ferić, predsjednik zadružnog saveza Silvestar Giunio, predsjednik Zadružne matice Tripo Ciko, povjerenik Gospodarske sloge u Splitu Karlo Krstulović, predsjednik udruženja trgovaca Jakov Dvornik, predstavnici Ureda za kontrolu cijena i predstavnici privrednih ureda iz Ispostave i Grada Splita. Po broju i ulozi sudionika jasno je koliki je problem i kolike je zahtjeve tada predstavljala opskrba hranom stanovništva u Dalmaciji. Prvi je govorio Lamer koji je pojasnio razloge osnivanja POGODA i

[888] ŠUTE, 2010: 398-399.
[889] ŠUTE, 2009b: 456.

njegovu ulogu. Pri tome je izrazio nezadovoljstvo dotadašnjim radom PRIZAD-a[890] *jer iako imamo u PRIZAD-u naše ljude, ipak po svojoj tehnici rada, ta ustanova nije vodila brigu o našim specifičnim hrvatskim problemima kako je to morala činiti*.[891] Tu se najprije mislilo na osjetljivo pitanje nabavke hrane za pasivne krajeve. U nastavku je istaknuo važnost zadruga i trgovaca u distribuciji hrane. Upravo je pitanje distribucije bila točka nesporazuma jer je bilo ideja da se u lancu dostave hrane stanovništvu preskoče trgovci i da sav posao obavljaju zadruge i prehrambeni odbori Gospodarske sloge. U nastavku se toga dotakao i Flöegl naglasivši kako je odgovornost distribucije povjerena općinskim i gradskim poglavarstvima i oni trebaju odlučiti kolike će količine hrane na njihovom području dobiti trgovci, kolike količine zadruge i prehrambeni odbori Gospodarske sloge. Uz distribuciju je naveo i potrebu izgradnje magazina u koje bi se hrana skladištila te je rekao kako je banska vlast osigurala novac za potrebe prehrane stanovništva. Također je rekao da će POGOD otkupljivati i drugu hranu (ne samo žitarice) uključujući maslinovo ulje i vino. U tu je svrhu iznio plan izgradnje vinskih podruma u Splitu, Dubrovniku i Mostaru. Tu su ideju prihvatili Karlo Krstulović koji je tražio da otkup vina krene odmah (dobio je odgovor da otkup kreće sutra) i Tripo Ciko ističući da u Dalmaciji ima već dosta skladišta koja bi mogla poslužiti za vinske podrume dok se ne izgrade novi koji se planiraju. Po pitanju distribucije hrane mišljenja su se potpuno razilazila. Krstulović je predlagao da se distribucija u potpunosti povjeri zadrugama i tako smanje troškovi posredništva, a Dvornik je tražio da se distribucija hrane povjeri trgovcima jer oni za to imaju najbolje uvjete. Kaliterna nije imao povjerenje u općine navodeći kako su one u lošem stanju i dovodeći u pitanje njihovu sposobnost plaćanja preuzete hrane. Josip Brkić predlaže osnivanje odbora u kojem bi bili stručnjaci, predstavnici institucija s područja Ispostave. Oni bi bili u vezi s POGOD-om i na sebe bi preuzeli odgovornost koordinacije dostave i podjele hrane. Njegov je prijedlog podržao i Mate Bulić. Lamer je završno prihvatio taj prijedlog o osnivanju odbora te je, kao odgovor Kaliterni, zaključio kako će distribucija ići preko općina koje nisu kupci, nego ne moraju paziti da se ne dogodi da netko ne kupi hrane više nego mu je potrebno. Pri tome se pozvao i na Radićevo učenje da su općine centar gospodarskog života što je ključna misao *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Također je podržao i organizaciju otkupa vina kao što se

[890] PRIZAD – Privilegirano akcionarsko društvo za izvoz zemaljskih proizvoda Kraljevine Jugoslavije. Od srpnja 1934. godine društvo na rubu propasti kao direktor preuzima dr. Edo Marković te ga sanira i reorganizira po uzoru na najmodernija poduzeća te vrste u svijetu. PRIZAD je imao godišnji obrt kapitala oko dvije i pol milijarde dinara što je bila petina tadašnjeg godišnjeg državnog proračuna. Glavni izvozni proizvod PRIZAD-a tada su bile žitarice koje su otpremane u Njemačku. Marković je pod nerazjašnjenim okolnostima ubijen 18. prosinca 1939. godine, a naslijedio ga je ravnatelj Gospodarske sloge Dragutin Toth. (KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 1990: 173.)

[891] Novo doba, godina XXIII: broj 225 od 23. rujna 1940: 5.

otkupljuje i žito. Najavljeno je i osnivanje podružnice POGOD-a u Splitu.[892] Uskoro je pri Ispostavi banske vlasti u Splitu osnovan Stalni savjetodavni prehrambeni odbor[893] s pripadajućim pododborima u Dubrovniku, Mostaru, Livnu, Travniku i Šibeniku. U njemu su sjedila po tri predstavnika vlasti, zadružnih ustanova (zadruga) i trgovaca. Odbor je bio zadužen naručivati hranu kod POGOD-a, skladištiti je, raspodjeljivati je u kotare i organizirati njenu distribuciju.[894]

No, uskoro su se javile i prve pritužbe u kojima su se splitski trgovci žalili na POGOD da im ne dostavlja hranu ili je upućuje u druga mjesta te da su im usmeno poručili kako u Splitu ima dovoljno hrane. Ispostava banske vlasti je na to žurno poslala dopis POGOD-u navodeći kako nije točno da Split ima dovoljno hrane (brašna). Tvrdili su da je situacija bila suprotna – Split jedva osigurava potrebnu količinu brašna, a neka mjesta, naročito na otocima, trpe oskudicu brašna te nemaju kruha po nekoliko dana. U tromjesečnom izvještaju o radu POGOD-a od rujna do prosinca 1940. godine ravnatelj Flöegl osobito je istakao skrb za Dalmaciju te je naveo da je POGOD na područje Ispostave banske vlasti u Splitu u tom tromjesečnom razdoblju poslao 2.178 vagona pšenice. To je bilo 52% od ukupne količine hrane koju je POGOD u tom razdoblju prisilno otkupio. Na to su iz Splita oštro reagirali šef Odsjeka za seljačko gospodarstvo Anto Zlatar i predsjednik Zadružnog saveza Silvestar Giuonio. Zlatar je upozorio da na područje Ispostave još nije stiglo 484 vagona naručenog brašna, a Giunio je istaknuo da im je još potrebno 5.000 vagona brašna. Sporazumom 10. rujna 1940. godine između Gospodarske sloge i POGOD-a preuzeo je POGOD kompletnu brigu oko prehrane banovniskog stanovništva te mu je Gospodarska sloga istoga dana ustupila čitav svoj prehrambeni aparat sa svim svojim činovnicima u Prehrambenom odboru u Središnjici i na terenu kao i sve nakupne stanice i skladišta. Dogovoreno je da POGOD izravno kupuje žito od seljaka, a Gospodarska sloga je pri tome posredovala i osiguravala POGOD-u prvokup kod seljaka. Međutim, u praksi se pokazalo da je POGOD u većini slučajeva kupovao hranu izravno od trgovaca, a tek onda putem općina i zadruga. Trgovci su opet tu robu kupovali od seljaka pa su na taj način postali nekom vrstom pretržaca. Kako je cijena pšenici bila zadana najviše s 300 dinara po metričnom centu (mc), trgovci su je po toj cijeni plaćali i prilikom kupnje od seljaka. No, kada je tu istu pšenicu

[892] Novo doba, godina XXIII: broj 225 od 23. rujna 1940: 5-6.

[893] U ožujku 1941. godine osniva se Odbor za opskrbu Banovine Hrvatske u koji ulazi i predstavnik Ispostave iz Splita te se prelazi na novu organizaciju podjele hrane. Također je osnovana Ispostava Ureda za opskrbu kao samostalni pododsjek Odjela za obrt, industriju i trgovinu Ispostave banske vlasti u Splitu. Stoga Stalni savjetodavni prehrambeni odbor Ispostave banske vlasti u Splitu ban Šubašić ukida svojim rješenjem od 20. ožujka 1941. godine, a sve njegove funkcije prelaze na novoutemeljenu Ispostavu Ureda za opskrbu. (ŠUTE, 2010,404.)

[894] Službeni glasnik, Službeni list Ispostave banske vlasti u Splitu, Rješenje bana, godina XXIII: broj 79 od 1. listopada 1940: 1.

prodavao POGOD-u, trgovac je imao pravo na tzv. maržu, tj. za svoje troškove zaračunati još 13 dinara po mc što je iznosilo 1.300 dinara po vagonu. U ukupnom izračunu POGOD je na taj način plaćao trgovcu pšenicu po 313 dinara te je izazvao niz kritika na vlastiti račun. Gospodarska sloga je zato tražila isključenje trgovaca-pretržaca iz trgovine pšenicom te inzistirala da POGOD kupuje pšenicu izravno od povjereništava Sloge ili zadruge kako bi se za narod sačuvalo i onih 1.300 dinara po vagonu koje su dobivali trgovci. Osim što je nabavljao pšenicu od trgovaca, POGOD je i distribuciju hrane ponajviše vršio preko trgovačkih organizacija, a tek dio preko općina, kotarskih odbora i zadružnih saveza unatoč prethodnom dogovoru s Gospodarskom slogom. Na taj je način stvoren kaos u sustavu distribucije pa se često moglo dogoditi da se u jednoj općini nalaze vagoni brašna u rukama pojedinih trgovaca, a da žitelji te općine oskudijevaju u kruhu. Razlozi nagomilavanja i čuvanja zaliha od mjesnih trgovaca često su bili upravo spekulativne naravi. Na optužbe koje su stizale na njegov račun POGOD je reagirao protuoptužbom svaljujući krivicu za nastali kaos na lokalne prehrambene odbore pri kotarskim i općinskim odborima. Ravnatelj Flöegl jasno je distancirao rad svoga Društva od poslova distribucije hrane istaknuvši da ionako sama razdioba hrane ne spada u kompetenciju POGOD-a, već u kompetenciju upravnih vlasti odnosno prehrambenih odbora koje je ranijih godina formirala Gospodarska sloga. Iako je POGOD prema sporazumu s Gospodarskom slogom preuzeo čitav postojeći prehrambeni aparat Sloge u zagrebačkoj Središnjici i na terenu, pokazalo se očitim da je navedeno preuzimanje bilo više formalne nego stvarne naravi. U praksi se pokazalo da je sustav distribucije hrane slijedio već davno zacrtanu shemu prema kojoj se na jednoj strani nalaze kotarski i općinski prehrambeni odbori kao naručitelji i djelitelji hrane, a na drugoj POGOD kao dobavljač. U jednom kotarskom prehrambenom odboru nalazili su se narodni zastupnik iz dotičnog kotara, kotarski predsjednik HSS-a, kotarski načelnik, kotarski povjerenik Gospodarske sloge, svi općinski načelnici i svi općinski povjerenici Gospodarske sloge. Taj kotarski prehrambeni odbor primao je od općinskih prehrambenih odbora narudžbe za potrebama u hrani općinskog stanovništva i te je narudžbe POGOD-u slao isključivo kotarski prehrambeni odbor. Prilikom primitka hrane odbor je raspodjeljivao hranu među stanovništvom čitavog kotara na temelju prethodno utvrđenih kvantuma. Naime svaki član Gospodarske sloge morao je iskaznicom stupiti pred povjerenika koji je upisivao koliko članova ima njegova obitelj i koliko je objektivna potreba toga domaćinstva za hranom. Tom bi prilikom povjerenik utvrdio kvantum na osnovi kojeg bi se stanovnicima dijelila hrana. Problem je očito nastao onoga trena kad je POGOD odlučio razdiobu hrane vršiti preko raznih trgovačkih i staleških zadruga koje su, neovisno od prehrambenih odbora, propisivali cijenu žitne hrane i često spekulirali s nabavljenim

količinama. Na taj je način nastao svojevrsni paradoks jer dok se seljacima u suficitarnim krajevima plaćala pšenica ispod 300 dinara ta ista količina i ista kvaliteta prodavala se u Dalmaciji po 600 do 700 dinara. Problem je dodatno zakomplicirala činjenica da su se čak i na onim mjestima gdje su obvezu prikupljanja i diobe brašna preuzeli prehrambeni odbori pojavile poteškoće glede jeftine i pravilne podjele. Primjer su za to dalmatinski otoci. Udaljenost od kopna, agrarna prenapučenost, nedostatak žitorodnih polja i slabe prometne veze upućivale su otoke na privrednu ovisnost o kopnu, poglavito o Splitu kao glavnom tržištu. Osjećajući oskudicu u brašnu – kako u količini, tako i u kakvoći – neke su otočke općine po selima osnovale prehrambene odbore koji su se brinuli o dobavi brašna. Ti su odbori morali svaki drugi ili treći dan slati u Split jednu osobu radi kupnje brašna ili bi u protivnom sela ostajala bez kruha. Na osnovu općinskog uvjerenja izdavao bi se toj osobi bon, koji bi redovito glasio na 10-15 vreća brašna, na temelju kojeg bi se kupila označena količina kod splitskih trgovaca. Budući da su ta putovanja mjesečno znatno koštala, takav način opskrbe bio je za otoke izuzetno skup i neugodan. Osim toga, problem kod tih otočkih seoskih općina bio je i u tome što su pored prehrambenih odbora i razni pojedinci, mahom trgovci, dobivali brašno u gotovo jednakoj količini kao i sami odbori. Posljedica je bila ta da su neki seljaci dobili uz povišene cijene jednu vreću brašna od mjesnih trgovaca, a da neki, skromnijih mogućnosti i upućeni na kotarski prehrambeni odbor, nisu mogli nabaviti niti kilogram. O alarmantnoj i gotovo dramatičnoj situaciji na otocima svjedoči i brzojav općine Korčula kojim se općina izravno obraća Kabinetu bana Šubašića moleći ga da posreduje kod POGOD-a odnosno Stalnog savjetodavnog prehrambenog odbora u Splitu u vezi dobave pšenice jer su zbog posvemašnje nestašice krušnog brašna prijetili neredi na otoku. S druge pak kopnene strane u općini Drniš 30.000 stanovnika bilo je upućeno na samo jedno općinsko mjesto za dijeljenje hrane u gradu Drnišu do kojeg je okolno stanovništvo moralo putovati i preko 25 kilometara. Osim udaljenosti i visoke cijene brašna, Udruženje trgovaca za područje drniške općine žalilo se Odjelu za obrt, industriju i trgovinu i njegovom šefu Lameru da dostavljenim zalihama brašna upravljaju nestručne osobe iz redova općinske vlast, tj. općinski pisar i redar koji neovlašteno povisuju cijene ionako skupom brašnu. Stoga traže bolju i jeftiniju organizaciju raspodjele hrane što opet govori o tome da u drniškoj općini nije postojao organizirani aparat prehrambenih odbora zadužen za raspolaganje pričuvama brašna.[895] Vezano za korčulanski brzojav Kabinet bana traži njegovo pojašnjenje od POGOD-a, a Društvo se slijedom toga očituje svojim dopisom od 27. studenoga 1940. godine koji je kao pojašnjenje situacije upućen Kabinetu bana. U njemu piše

[895] ŠUTE, 2010: 405-409.

da POGOD čini sve što je u njegovoj moći kako bi u Dalmaciju poslali što više hrane. *U Dalmaciju se svakako šalje pšenice, brašna i kukuruza u mnogo većoj mjeri, nego što smo to našim kontingentima obvezni. Tako je Dalmacija do sada povukla daleko više robe, nego što joj u vremenskom razdoblju pripada*. POGOD krivnju za takvu nestašicu hrane u Dalmaciji odbacuje sa sebe i pripisuje je onima koji dijele hranu i načinu na koji je dijele. *Tu će se morati pristupiti radikalnoj izmjeni da se na neki način utiša ovo neprestano urgiranje dobave brašna u Dalmaciju*.[896] Jasno je da je da su se već u kasnu jesen 1940. godine pojavili veliki problemi s dostavom hrane u Dalmaciju o čemu dodatno svjedoči i incident pri podjeli hrane u selu Gdinj bogomoljske općine na otoku Hvaru. O tome Odsjek za unutarnje poslove Ispostave banske vlasti u Splitu prosljeđuje Kabinetu bana u Zagreb izvještaj koji je sastavilo kotarsko načelništvo u Hvaru 2. listopada 1940. godine. U njemu je opisano kako je 9. lipnja 1940. godine općinski odbor (vijeće) općine Bogomolje na svojoj sjednici odlučio uputiti u ime općine molbu Gospodarskoj slozi da općini odobri kredit u visini od 150.000 dinara za nabavu živežnih namirnica. Općina bi Gospodarskoj slozi za taj kredit dala garanciju na temelju agrarnih obveznica koje je općina dobila u iznosu od 750.000 dinara. To je trebala odobriti banska vlast, no ona je svoju suglasnost uskratila. Općina je na svome terenu, očekujući pozitivan odgovor, već bila i oformila dva odbora za prodavanje nabavljenih živežnih namirnica – jedan za Bogomolje i drugi za Gdinj. U mjesecu srpnju Gospodarska sloga je iz Splita poslala vagon i po brašna općinskom načelniku Stjepanu Bonkoviću (nije bilo sigurno je li ta pošiljka imala veze s prethodnim traženjem općine). No, iz pisma Gospodarske sloge koje je bilo upućeno uz pošiljku jasno je da Stjepan Bonković nije trebao primiti brašno kako općinski načelnik, nego kao zadrugar Gospodarske sloge te brašno prodavati samo za gotov novac i to za 4.10 dinara po kilogramu. Bonković nije ispoštovao upute iz pisma nego je on zajedno s općinskim odborom (vijećem) po svome nahođenju nekima dijelio brašno na kredit. Načelnik je to ispred kotarskog izaslanika i priznao izjavljujući da je to njegova privatna stvar. Zbog toga je nastao revolt među narodom jer su smatrali da se brašno pravilno ne dijeli – jedni su morali odmah plaćati, a drugi su uzimali na kredit. Uz to su općinski odbornici međusobno jedni drugima podijelili po nekoliko stotina kilograma brašna, a najpotrebniji su ostali bez ičega. Nakon tri mjeseca, početkom listopada, stigla je u općinu Bogomolje od Gospodarske sloge nova pošiljka od dva vagona brašna – jedan za Bogomolje, a drugi za Gdinj. Gdinjani koji su u prvoj pošiljci ostali bez brašna, u strahu da im se ne dogodi isto zatražili su od načelnika Bonkovića da im odmah podijeli njima namijenjeno brašno. Kod magazina se okupilo puno

[896] HDA, 155. Banovina Hrvatska – Kabinet bana, kutija 75, INV. BR. 85602. *Nestašica hrane u Dalmaciji*, Zagreb, 1940.

svijeta, čekajući dijeljenje brašna, ali je načelnik to odbio i obećao dijeljenje brašna za nekoliko dana. Oni nisu odustajali, ali kako se načelnik na njihovo uporno čekanje nije odazivao, odlučili su poslati po njega u općinu jedno svoje izaslanstvo. Kako se on i tada nije odazvao dijeliti brašno, nego im je poručio da će ga prodavati samo za gotov novac, Gdinjani su sami nasilno otvorili magazin i prisutnima, kojih je bilo 33, podijelili brašno – po članu kućanstva 12 kilograma, podijelivši tako 2.088 kilograma brašna. Inicijatori svega toga i djelitelji brašna bili su predsjednik HSZ Juraj Čurin, glavar sela Luka Visković, član općinske uprave Dinko Visković te Franjo Čurin i Nikola Čurin. O svemu su sastavili zapisnik, potom zatvorili magazin i postavili stražu dok nadležne vlasti ne utvrde koliko su točno brašna uzeli i koliko su ga ostavili u magazinu. Protiv njih je poslije pokrenuta istraga pri kotarskom sudu u Starigradu. Po mišljenju izvjestitelja stanje u općini nije bilo takvo da bi prijetila glad niti se mogao očekivati upad u magazin Gospodarske sloge. On tvrdi je da je svatko mogao kupiti brašno za gotov novac, osim nekoliko siromaha kojih ima svugdje, a cijeli se incident dogodio iz revolta ljudi prema načelniku općine koji je svojim prijateljima davao brašno na kredit. Pretpostavka je bila da bi došlo i do većih nereda da je u općinu kojim slučajem upućeno brašno za besplatnu podjelu. Ovaj sukob se dovodio u vezu i s dvije suprotstavljene frakcije HSS-a na općinskim izborima od kojih je ona manjinska bila nezadovoljna radom općinske uprave, a posebno v.d. tajnikom Gotfridom Nežićem jer su smatrali da on u općini drži sve konce u svojim rukama.[897] Načelnik Stjepan Bonković bio je na općinskim izborima u svibnju 1940. godine nositelj jedne liste HSS-a koja je dobila 157 glasova, a predsjednik HSZ Juraj Čurin nosio je u općini drugu listu HSS-a koja je dobila 148 glasova.[898] Primjer iz Gdinja pokazuje sve probleme oko podjele hrane na terenu jer tu imamo prisutnu i samovolju lokalnih vlasti i međusobnu netrpeljivost dviju lokalnih frakcija HSS-a (uz to iz dva susjedna sela). Dakle, problem se stvarao i kad je hrane (brašna) bilo (primjer Drniša i Bogomolja), a pogotovo ako je nije bilo (primjer Korčule). U studenome 1940. godine po pitanju prehrane stanovništva reagiraju narodni zastupnici i načelnici općina s otoka Brača i iz Makarskog primorja. Narodni zastupnik Stipe Matijević i načelnik Makarske Juraj Jurišić odlaze povjereniku banske vlasti u Split *prikazati teške prehrambene prilike u Makarskoj i makarskom kotaru*.[899] Načelnici bračkih općina ponukani teškim stanjem radi kojega mnoge obitelji na Braču već formalno gladuju sastaju se u Splitu zajedno s narodnim zastupnikom Ivanom Petrom Mladineom u svrhu dogovora o načinu i

[897] HDA, 155. Banovina Hrvatska – Kabinet bana, kutija 67, INV. BR. 63618. *Hvar: ishrana stanovništva*, Split, 1940.
[898] HDA, 0157. Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove – Zagreb (1939. – 1941.), *Knjiga podataka općinskih izbora 1940*.
[899] Novo doba, godina XXIII: broj 274 od 19. studenoga 1940: 6.

mogućnosti kako bi se osigurala prehrana naroda hranom. Prema njihovim izvještajima niti jedno mjesto na Braču nema rezerve hrane, a pojedina su mjesta već više puta bila bez kruha. Zajednički im je zaključak bio da je dotadašnja opskrba otoka hranom vrlo oskudna unatoč svim naporima koji su poduzimani od načelnika, trgovaca i zadruga. Preko Mladinea je zatražena intervencija kod mjerodavnih faktora kako bi se to nesnosno stanje na otoku poboljšalo.[900]

Prehrambene prilike postajale su sve kompliciranije i zahtjevnije pa je uveden prisilan otkup žitarica[901] i karte za ishranu u gradovima. Prema *Naredbi o raspodjeli životnih namirnica* u gradovima su uvedene potrošačke iskaznice. Gradska poglavarstva su na temelju tih iskaznica izdavala potrošačima kupone (karte) za živežne namirnice, a obrazac tih iskaznica potpisivao je Ured za opskrbu. Iskaznicu je posebnom prijavom tražio jedan član domaćinstva za cijelu svoju obitelj. Iskaznice su vrijedile godinu dana te su kod traženja tih iskaznica podnositelji morali prijaviti sve svoje zalihe hrane.[902]

Na ozbiljnost situacije reagira i Stalni savjetodavni prehrambeni odbor koji nakon višesatnog vijećanja donosi nove zaključke:

1. da se u svim općinama na području Ispostave uvede podjela krušne hrane po sistemu karata,
2. da se intervenira kod POGOD-a kako bi se povećale dnevne dobave krušne hrane,
3. da gradsko poglavarstvo Splita, po uzoru na druge gradove, samo preuzme i organizira opskrbu svoga stanovništva krušnom hranom,
4. da se intervenira preko gradskog poglavarstva kako bi pekari proizvodili kruh po propisima.[903]

Koliko je stanje bilo teško vidjelo se po novinskim izvještajima o kvaliteti kruha i po kaznama kojima su bili izvrgnuti pekari zbog kršenja strogih odredbi. Vlasti su točno odredile od koje mješavine brašna i u kojem omjeru treba peći kruh te niz drugih detalja. Iz Šibenika javljaju *kako već tjedan dana jedu kruh od nove mješavine: kukuruznog i pšeničnog brašna. No taj je kruh svakim danom sve „kukuruzovniji" i žući te u njemu ima otpadaka slame i zrnja kukuruza*.[904] Tražilo se da se pazi kako se miješa to brašno te da pekari ujednače kvalitetu kruha koji peku. U Šibeniku je 17 pekara završilo na sudu radi prodaje svježeg kruha. Situacija je

[900] Novo doba, godina XXIII: broj 277 od 22. studenoga 1940: 6.
[901] Ban donosi Pravilnik o prisilnom otkupu kukuruza i kukuruznog brašna koji su mogli vršiti kotarska odnosno gradska poglavarstva na zahtjev POGOD-a. (Gospodarska sloga, godina VI: broj 1-2 od 15. siječnja 1941: 7.)
[902] Gospodarska sloga, godina VI: broj 3 od 1. veljače 1941: 3.
[903] Novo doba, godina XXIV: broj 20 od 21. siječnja 1941: 6.
[904] Novo doba, godina XXIII: broj 301 od 18. prosinca 1940: 5.

opisana kao apsurdna jer su trebali peći kruh unaprijed za dva dana što njima nije bilo izvedivo nego su svaki dan (noć) pekli kruh. Bila im je nestabilna i dostava brašna tako da su sami išli predizati brašno. Tako su se iz dana u dan borili da ispeku dovoljne količine kvalitetnoga kruha i da u gradu ne zavlada nestašica, a bili su izvrgnuti besmislenom kažnjavanju.[905] U Splitu je bila puno ozbiljnija situacija. Vlasti su nakon niza pritužbi na kvalitetu kruha održale konferenciju na kojoj su javno obećali poduzeti potrebne mjere i suzbiti pojavu nekvalitetnog pečenja kruha. Uskoro su izvršene kontrole i analize kruha u kojima je utvrđeno da od 56 splitskih pekara, samo nekolicina *ima dobar kruh izrađen prema propisima vlasti*. Kruh je poslan na analizu Higijenskom zavodu, a oni za koje je utvrđeno da su kršili propise, određene su kazne. Ukupno je kažnjen 21 pekar, jedan čak s 5.000 dinara globe i 15 dana zatvora. Kontrolu je vršio Zdravstveni odsjek gradskog poglavarstva.[906]

Situaciju je dodatno zaoštravalo i postojanje dualnog sustava distribucije žitarica, tj. paralelno postojanje Centralnog prehrambenog odbora za pasivne srpske krajeve u Banovini Hrvatskoj koji je bio upućen na prehranu srpskog stanovništva i koji su vodili predstavnici SDS-a u suradnji sa Savezom srpskih zemljoradničkih zadruga.[907] Iz tih razloga uvjetovan sukob dogodio se u Tisnome kod Šibenika početkom ožujka 1941. godine. U to je dalmatinsko mjesto stigao besplatnim željezničkim prijevozom vagon kukuruza koji je primila i dijelila lokalna podružnica zadruge Poljoprivredno kolo. Ljudi iz te zadruge, nominalno članovi SDS-a, dijelili su navodno taj kukuruz svojim političkim istomišljenicima, odbijajući članove HSS-a uz obrazloženje da je to kukuruz samo za Jugoslavene, a ne i za Hrvate. O tome su odmah poslali izvještaj iz ureda tišnjanskog općinskog poglavarstva na Kabinet bana u Zagreb. Vodstvo općine se dalje žali da su u njihovome mjestu u podružnici Poljoprivrednog kola *sve ljudi sluge svih bivših režima koji su svagdje i na svakom mjestu i svakom koraku kao i njihovi režimi radili protiv hrvatskog seljačkog naroda ovoga kraja i naše ljude proganjali i optuživali. Koliko je poznato ovom uredu članovi Poljoprivrednog kola zapravo jesu samostalci, a u Tisnom nije ni jedan član Kola samostalac, već su to ljudi koji su bili pristaše Jevtića, Stojadinovića i Ljotića i kao članovi Sokola brzojavno su protestirali protiv stvaranja sporazuma, dakle protiv stvaranja Banovine Hrvatske*. Poimenično navode te ljude: bivšeg općinskog tajnika Bruna Gelpija kojeg je HSS preuzimajući općinu otpustio iz službe i Dušana Gelpija koji je zajedno sa žandarima u kolovozu 1939. godine pucao na pristaše HSS-a i u čijoj se kući tada dijelio poslani kukuruz. U izvještaju se dalje navodi: *Sada ovi veliki Jugoslaveni javno govore našim*

[905] Novo doba, godina XXIV: broj 17 od 18. siječnja 1941: 5.
[906] Novo doba, godina XXIV: broj 22 od 23. siječnja 1941: 6; broj 29 od 30. siječnja 1941: 6.
[907] ŠUTE, 2010: 410.

ljudima – Eto zašto ste se borili, danas mi imamo više prava u vašoj banovini, nego vi! Naši se ljudi pitaju što to znači, da ti koji su javno govorili protiv predsjednika Mačeka, bana Šubašića i ostalih naših živih i mrtvih prvaka ovako uspijevaju i da dalje prkose i rade što je njih volja.[908] Na kraju je slijedio zaključak da će ako se tako nastavi oni jačati svoje redove, a razbijati redove HSS-a. Pri tome napominju kako ne bi bilo nikakvih problema da su to pravi članovi SDS koji se s HSS-om bore rame uz rame od 1929. godine, a ne ljudi koji su bili i protiv SDS-a i HSS-a. Očito se hrana preko Centralnog prehrambenog odbora za pasivne srpske krajeve u Banovini Hrvatskoj slala po političkom ključu, a da su se onda u tu priču uključili politički protivnici HSS-a koji su za sebe izvlačili korist i u isto vrijeme prkosili HSS-u. Lokalnim dužnosnicima HSS-a i članstvu to nije bilo ni jasno ni prihvatljivo. Kabinet bana je reagirao na izvještaj općinske uprave i tražio očitovanje centrale Poljoprivrednog kola što su oni i učinili svojim dopisom od 15. ožujka 1941. godine upućujući ga kao odgovor općini i na znanje Kabinetu bana. Zadruga Poljoprivredno kolo odmah na početku negira da je ustanova SDS-a te tvrdi da nisu obilježeni ni politički ni vjerski ni nacionalno. Pri tome ističu da su njihovi ljudi pobornici politike hrvatsko-srpskog sporazuma i prvoborci Banovine Hrvatske i Jugoslavije (što je suprotno pritužbama o njihovim članovima koje su upućene iz Tisnog): *Osnivanje Kola na teritoriju vaše općine nema nikakve političke pozadine, a niti je njegova svrha rad protiv bratske Gospodarske sloge, nego je svrha da se oni članovi naše banovinske zajednice koji nisu članovi Gospodarske sloge ne osjete u našoj Banovini zapostavljeni i eventualno izgladnjeli*. Pri tome navode činjenicu da je općinski načelnik iz Tisna otpremljen na prisilni boravak u Donji Lapac zbog jednostranog postupka u ishrani općinara. Navode broj svojih 478 zadrugara starješina kućnih zadruga u općini Tisno što je iznenađujuće veliki broj. Žele isključiti prelamanje političkih kopalja preko svoga članstva tvrdeći da *ima onih koji su 1938. godine glasali za Mačeka, a danas podmeću paklene strojeve tim našim prvacima Mačeku, Šubašiću, Krnjeviću i ostalima. A mnogi i mnogi koji su glasali za Stojadinovića, uviđaju da je Banovina Hrvatska stvarnost, da je Banovina Hrvatska dio Jugoslavije i da jedno bez drugog ne može biti*.[909] Na kraju su obećali svaki konkretan slučaj pritužbi na rad svojih povjerenika na terenu provjeriti i ukoliko takvi budu radili protiv njihove politike – bit će smijenjeni s položaja. To je uključivalo i ovaj slučaj kojeg će istražiti njihovo kotarsko povjerenstvo i povjerljivi pristaša Ivan Pilac. Još su apelirali na vodstvo općine da ih ne vode osobni interesi i da imaju na umu

[908] HDA, 155. Banovina Hrvatska – Kabinet bana, kutija 84, INV. BR. 6264. *Šibenik: podjela kukuruza*, Zagreb, 1941.
[909] HDA, 155. Banovina Hrvatska – Kabinet bana, kutija 84, INV. BR. 6264. *Šibenik: podjela kukuruza*, Zagreb, 1941.

da Kolo predstavlja četvrtinu žitelja u općini te kažu da su o svemu obavijestili narodnog zastupnika Danu Škaricu. Dopis centrale Poljoprivrednog kola pokušava dokazati njihovu profesionalnost i predanost kao zadruge u cjelini službenoj politici Banovine Hrvatske. To ne isključuje mogućnost drugačijih stavova pojedinih povjerenika i članova u ograncima na terenu gdje su se oni postavljali na jednu stranu, a Gospodarska sloga i HSS na drugu stranu. Činjenica da je zadruga Poljoprivredno kolo u općini Tisno okupila velik broj članova govori prvenstveno o potrebi stanovništva za hranom, a onda i o činjenici da su i lokalni dužnosnici HSS-a znali praviti segregaciju pri podjeli hrane dajući prednost svojim članovima i pristašama ili kako smo ranije vidjeli članovima svoje frakcije unutar samog HSS-a. Sve je to na terenu među ljudima, u ratnim okolnostima, izazivalo velike napetosti. Podjelu hrane i uopće organizirano djelovanje svih institucija i ustanova uskoro će prekinuti rat.

Gospodarska sloga u Splitu održala je svoju redovitu glavnu godišnju skupštinu 17. ožujka 1940. godine u prostorijama Bratovštine sv. Križa. O tome Redarstveno ravnateljstvo u Splitu detaljno izvještava Odjeljak za državnu zaštitu banske vlasti Banovine Hrvatske. Institucije Banovine Hrvatske, bilo policijske bilo lokalne kotarske samouprave, i dalje su revno pratile sva političko-društvena zbivanja na svome području i o tome se izvještavali vlast u Zagrebu (kao nekad u Beogradu). Između ostaloga i dalje se pratila djelatnost mjesnih ogranaka HSS-a i njenih organizacija. Tako Redarstveno ravnateljstvo javlja u Zagreb da je na skupštini Gospodarske sloge u Splitu bilo 120 članova i da su bili prisutni predsjednik splitskog HSS-a Slavko Roje, povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju Ivo Čulić i narodni zastupnik Jozo Mratinović kao član Ravnateljstva Gospodarske sloge. Odmah na početku skupštine došlo je do nesporazuma između predsjednika splitske Gospodarske sloge Karla Krstulovića s jedne strane te Ive Blaževića i još 27 novopridošlih članova splitskog ogranka Gospodarske sloge koji su svoju upisninu poslali izravno Središnjici u Zagreb. Pri tome nisu prošli redovitu proceduru niti su ispunili pristupnice pa im je Krstulović osporavao pravo sudjelovanja na skupštini u čemu su ga podržali Roje i Čulić. Ti su sporni članovi morali napustiti skupštinu. Krstulović je potom otvorio skupštinu i održao uvodni govor u kojem je objasnio rad i važnost Gospodarske sloge koja u Splitu postoji od 1936. godine ističući *kako su izvjesni ljudi htjeli ovu organizaciju uništiti iako je ona u sklopu Hrvatskog pokreta i igra vrlo važnu ulogu u privredno-gospodarskom pogledu*. Pri tome to i obrazlaže navodeći smetnje *koje su Gospodarskoj slozi pravili Težačko staleško udruženje i izvjesni ljudi kojima su preči vlastiti interesi nego li opći interes koji zastupa Gospodarska sloga*. Po njemu je rad Gospodarske sloge u Splitu u proteklom razdoblju bio *agilan i plodan*. U otvorenoj diskusiji, uz očekivane preporuke za nabavku svih potrebnih seljačkih potrepština i upisa većeg broja članstva, sudjelovao je i Slavko

Roje oštro napadajući splitsku inteligenciju *čije bi mjesto bilo u vodstvu mjesne organizacije HSS-a, a ne da je on mora voditi*. Stavio je naglasak na *zajedništvo i zaborav svih osobnih razmirica* ističući da u *Hrvatskom pokretu* ima mjesta za sve. Zanimljiv je bio i govor Joze Mratinovića koji nakon Roje kaže da je *on na sjednicama u Zagrebu morao vidjeti da je s radom Gospodarske sloge u Splitu bilo najgore, a što je dolazilo samo od nesloge*. Upozorio je *kako neprijatelji Hrvatskog narodnog pokreta neprestano rade na uvođenju nesloge jer jedino bi time htjeli razbiti redove u Hrvatskom pokretu. Složnim radom moći će se samo ići naprijed pa molim da se i na ovoj skupštini pokaže jednodušnost i prijeđe preko svih razmirica*...[910]

Iz govora članova vodstva splitskog HSS-a očito je postojanje napetosti na splitskoj težačkoj sceni između Težačkog staleškog udruženja i Gospodarske sloge te podijeljenosti splitskih težaka koji pri tome i nisu većinski u redovima Gospodarske sloge. I među samim članstvom splitske Gospodarske sloge dolazi do razmimoilaženja pa se stoga u govorima najviše inzistira na zajedništvu i slozi koja neće biti pokazana ni na toj skupštini budući su kandidirane dvije liste. Lista kojoj je nositelj bio dotadašnji predsjednik Karlo Krstulović ponovno je izabrana velikom većinom. U upravu su još ušli blagajnik Stanko Kalandrin te članovi Ivan Jurjević Gradelica, Ferdinand Persoglio, Ivan Brajević, Ivan Kuzmić, veterinar Nikola Krstulović, Jozo Kuzmanić, Križan Mladinić, Ivan Ledić i Frane Radovniković.

Splitsko Novo doba u svome izvještaju sa skupštine ne spominje uvodni nesporazum po pitanju sudjelovanja članstva na skupštini niti negativne kritike Roje i Mratinovića. Navode kako je to skupština za izvještajno razdoblje od dvije godine, 1938. i 1939. godinu. Jedna godina je preskočena jer se čekalo da se srede političke prilike u zemlji i u organizaciji. Iz govora sudionika prenosi se samo dio o značaju i uspjesima Gospodarske sloge i o potrebi za zajedništvom i slogom kao i Krstulovićeve riječi *da su mnogi ustali protiv Gospodarske sloge i to oni kojima je onemogućeno izrabljivanje i nabijanje cijena raznim artiklima koje nabavlja Gospodarska sloga za svoje članove. Špekulanti i jedan dio trgovaca nastoje srušiti i onemogućiti koristan rad za narod i siromašne slojeve*.[911] Taj Krstulovićev stav bio je odraz napetosti i nepovjerenja prema trgovini uopće koju su iz Gospodarske sloge jasno isticali smatrajući često trgovinu izrabljivanjem naroda (nekad opravdano, a nekad neopravdano). Takav odnos prema trgovcima posebno će se zaoštriti u drugoj polovici 1940. godine nakon osnivanja POGOD-a i njegove suradnje s tim istim trgovcima. S druge strane reagiraju i sami trgovci pa stoga Trgovinsko-industrijska komora u Splitu u studenom šalje predstavku

[910] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1078. *Godišnja skupština Gospodarske sloge u Splitu*, Split, 1940.
[911] Novo doba, godina XXIII: broj 65 od 18. ožujka 1940: 6.

POGOD-u u kojoj traže da se trgovce ne dovede u bezizlazan položaj. Zalažu se za trgovce kojih na području splitske Ispostave ima znatan broj i koji se bave trgovinom žitarica i brašna. Po tom pitanju su slali i svoje izaslanstvo izravno banu Šubašiću kako bi pojasnili svoj trenutni nezahvalan položaj u odnosu na POGOD.[912] To je bio tek dio sukoba vezanih za prehrambenu situaciju u Dalmaciji za vrijeme Banovine Hrvatske koje smo ranije opisali i koje neće prestati sve do rata.

U drugim mjestima u Dalmaciji redovite skupštine i reorganizacije Gospodarske sloge uglavnom prolaze pod kontrolom narodnih zastupnika kao mjesnih prvaka HSS-a te bez unutarnjih sukoba. U Sukošanu Josip Silobrčić na istome sastanku u privatnoj kući provodi reorganizaciju mjesne organizacije HSS-a i Gospodarske sloge. Čini to u isto vrijeme s istim ljudima kojih je bilo oko 30. Za povjerenika Gospodarske sloge u Sukošanu izabran je Aleksandra Dević, a za blagajnika Tomislav Peričić.[913]

Posljednja je redovita skupština Gospodarske sloge u Splitu održana u ožujku 1941. godine, a obilježena je otvorenim sukobima. Na skupštini se sukobio Paško Kaliterna na jednoj te Karlo Krstulović i Slavko Roje na drugoj strani. Kaliterna je bio tada predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Splitu, Krstulović povjerenik Gospodarske sloge u Splitu, a Roje predsjednik gradske organizacije splitskog HSS-a. Krstulović je na početku skupštine izvijestio kako je članstvo s 238 poraslo na 302 člana. Gospodarska sloga je nabavila i razdijelila 3.000 voćnih sadnica, poslali su 300 zamolbi za oprost poreznog duga, izvršili su 600 cijepljenja svinja u Splitu i okolici, nabavljali su umjetna gnojiva, sumpor i galicu, nabavljali su članovima jeftiniji šećer za pravljenje vina, pomagali su oko izdavanja dozvola za prodaju vina po težačkim konobama, posredovali su kod odlaska radnika u Njemačku, intervenirali su u regulaciji cijene masta, itd. Nisu sudjelovali u otkupu vina jer je to vodilo Gospodarsko izvozno-uvozno društvo GIMPEX[914] koje je u tu svrhu osnovano u okviru Gospodarske sloge. Ipak povjereništvo nije pretvoreno u podružnicu Gospodarske sloge usprkos nastojanjima uprave. Poslije otvaranja diskusije iznijete su brojne kritike poput kritike o načinu organiziranja prehrane i podjele hrane, o načinu podjele modre galice koju su prije dobili oni koji nisu članovi Gospodarske sloge nego članovi, kritike zbog biranja članova Gospodarske sloge u uprave drugih organizacija koje nisu bliske Gospodarskoj slozi, itd. Najžešći je u kritici bio Paško

[912] Novo doba, godina XXIII: broj 283 od 29. studenoga 1940: 6.

[913] HDA, 1353. GRUPA VI. Građanske stranke i društva, INV. BR. 1082. *Sastanak Josipa Silobrčića u Sukošanu radi reorganizacije Gospodarske sloge*, Biograd na Moru, 1940.

[914] GIMPEX – Gospodarsko importno i eksportno poduzeće osnovano u prosincu 1939. godine u okviru Gospodarske sloge s ciljem da pomogne hrvatskom seljaku, obrtniku i ostalom građanstvu da izravno od tvornica dobije uz najpovoljnije uvjete i cijene sve vrste njima potrebnih proizvoda. (ŠUTE, 2010: 419.)

Kaliterna koji je kritizirao cijelu upravu Gospodarske sloge optuživši je za nerad: *Ako može raditi jedna nehrvatska Vrtlarsko-voćarska zadruga u Splitu, onda bi trebalo raditi i povjerenstvo Gospodarske sloge*.[915] Posebno je zamjerio Karlu Krstuloviću koji je vodio Gospodarsku slogu i u isto vrijeme bio u članstvu nehrvatske Vrtlarsko-voćarske zadruge. Kaliterni je izravno i žestoko odgovorio predsjednik HSS-a u Splitu Slavko Roje koji je u Kaliterninoj kritici vidio *političku intrigu i bacanje klipova pod noge jednoj našoj gospodarskoj ustanovi ...a narodni zastupnik Kaliterna je protiv mnogih naših ustanova i ljudi stalno rovario u Zagrebu*. Roje ističe da neće trpjeti ničiju samovolju i kako u redovima *Hrvatskog seljačkog pokreta* treba vladati red i disciplina. *Žalosno je kad se sloga ruši od nekih prvaka jer je i naš zastupnik deset puta išao u Zagreb rušiti gradsku organizaciju HSS-a*.[916] Na te je riječi Roje dobio veliki pljesak jednog dijela prisutnih skupštinara. I Krstulović je branio svoje članstvo u drugoj zadruzi koje pomažu splitskim težacima, a Kaliterni je zamjerio što podmeće klipove splitskim zadružnim ustanovama kod vodstva u Zagrebu.

I oko biranja nove uprave došlo je do nesuglasica iako je predsjedatelj Karlo Krstulović u ime uprave predložio jednu listu. Ta je lista na posljetku s manjim izmjenama i kompromisima prihvaćena. Na intervenciju i uz posredništvo Ive Čulića i Vojka Krstulovića prihvaćena je kompromisna jedinstvena lista i izabrana je uprava u sastavu: upravitelj Muške građanske škole Ivo Kljenak, ing. Miljenko Jurjević, privatni namještenik Ante Borčić, težak Jozo Kuzmanić, težak Duje Mladinić, općinski činovnik Stanko Kalandrin, težak Fabijan Matošić, privatni činovnik Srećko Fabijanac, težak Paško Katunarić, pekar Ante Božić, student Ugo Miletić i težak Živko Duplančić. U novoj upravi nije više bio Karlo Krstulović. Sastav uprave je bio kompromisan te se nastojalo zatupiti što širu populaciju, od intelektualaca do težaka, obrtnika, činovnika i studenata. No, nova uprava neće imati priliku dugo voditi organizaciju Gospodarske sloge u Splitu jer je već sljedeći mjesec počeo rat i Split su okupirali Talijani.

12.3. Sukob HSS-ove Gospodarske sloge i Težačke staleške organizacije u Splitu

U Splitu je od kraja 1935. godine djelovala dobro organizirana Težačka staleška organizacija koja je 26. siječnja 1936. godine održala svoju prvu skupštinu Težačke staleške organizacije za Split i okolicu. Skupštini je bilo prisutno preko 500 težaka koji su na početku aklamacijom prihvatili osnivanje organizacije. Glavni izvjestitelj bio je Ivan Krstulović koji je izabran za predsjednika. On je pojasnio razloge osnivanja te staleške organizacije naglasivši njenu nestranačku i nenacionalnu opredijeljenost. Pri tome je naglasio kako *partije ne vode računa o*

[915] Novo doba, godina XXIV: broj 60 od 2. ožujka 1941: 7.
[916] Novo doba, godina XXIV: broj 60 od 2. ožujka 1941: 7.

staleškim interesima težaka.[917] Zbog takvog stava Težačka staleška organizacija bila je u Splitu u stalnom sukobu s HSS-om i njenom Gospodarskom slogom jer HSS nije tolerirao druga sebi nepodređena udruženja i organizacije te je smatrano da se Težačka staleška organizacija u svojoj djelatnosti preklapa s Gospodarskom slogom. Stoga su branili članovima HSS-a da budu učlanjeni u Težačku stalešku organizaciju te su se od te organizacije često javno distancirali i kritizirali je. Tako je u *Hrvatskom dnevniku* 13. kolovoza 1936. godine pod rubrikom *Politički pregled* donesen stranačko-politički sud HSS-a o Težačkom staleškom udruženju u Splitu u kojem je njihovo vodstvo u prvom redu optuženo za protuhrvatsko djelovanje te su svrstani uz bok protuhrvatskom režimu.[918] Tekst je bio nepotpisan, ali je to očito bio stav uredništva lista Hrvatski dnevnik koji je bio dnevni list HSS-a. Na taj je tekst uskoro iz Splita stigao demanti koji je *Hrvatski dnevnik* objavio 23. rujna 1936. godine, a u njemu prozvani čelnik Težačke staleške organizacije Ivan Krstulović odbacuje sve političke napade koje je HSS i Gospodarska sloga usmjerila prema njemu osobno navodeći u kojim je sve hrvatskim i katoličkim društvima on djelovao.[919] Uredništvo *Hrvatskog dnevnika* pri oblikovanju svog pregleda oslanjalo se na svoje splitske izvore na koje je prozvani Ivan Krstulović odmah oštro odgovorio. Međutim njihov zaključak po kojem je Težačko staleško udruženje u Splitu propalo, neće se obistiniti jer će to udruženje i te kako djelovati i sljedećih godina i to u stalnoj opreci s Gospodarskom slogom i HSS-om.

Nakon prvotnih sukoba dolazi do pokušaja zbližavanja Težačke staleške organizacije i Gospodarske sloge u Splitu koje su čak 2. siječnja 1938. godine održale zajedničku skupštinu za sve splitske težake u kinu Tesla. Teme su bile praktično uvijek iste: pitanje cijena vina, pitanje agrarne reforme sa posebnostima na splitskom području, pitanje poljskih šteta i zajedničko djelovanje splitskih težaka u gospodarskim akcijama. Skupštinu je otvorio predsjednik Težačke staleške organizacije Marin Bubalo, a naknado je predsjednik splitske Gospodarske sloge Karlo Krstulović govorio o zadacima Gospodarske sloge *koja ide za tim da gospodarski organizira čitav narod*. Naglasio je *kako zadrugari moraju svoju robu davati zadruzi u komisiju s tim da se roba obračunava poslije prodaje – kako zadruga ne bi trpila gubitke i kako bi sami zadrugari dobili punu vrijednost prodane robe*.[920] Ostali koji su se potom uključili u raspravu, istakli su da je zadrugarstvo najbolji način plasiranja proizvoda i nabavke potrepština, ali i da je i jedan od problema pristup banaka koje trgovačkim poduzećima daju

[917] Novo doba, godina XIX: broj 21 od 27. siječnja 1936: 3.
[918] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 81 od 13. kolovoza 1936: 5.
[919] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 123 od 24. rujna 1936: 4.
[920] Novo doba, godina XXI: broj 1 od 3. siječnja 1938: 3.

zajmove po kamati od 5%, dok su zadrugama kamate i do 30%. Na kraju zajedničke skupštine Ivan Kuzmić je u ime Seljačke sloge sve prisutne obavijestio o tečajevima koje provodi ta organizacija.

Međutim, zajednički nastupi Težačke staleške organizacije i Gospodarske sloge u Splitu neće potrajati i njihov sukob će se ponovno rasplamsati. U *Hrvatskom glasniku* od 15. svibnja 1939. godine izašlo priopćenje u kojem se kaže da organizacija HSS-a u Splitu nema nikakve veze sa Težačkim staleškim udruženjem u Splitu. To je bilo drugo takvo priopćenje u kratkom roku. Na prvo Težačko staleško udruženje nije reagiralo, kako su rekli, zbog teških prilika u zemlji i u svijetu te potrebe za jedinstvom i slogom. Ipak na drugo priopćenje su reagirali i javno objavili svoj odgovor uzvraćajući na prozivke političkim i stručnim argumentima. Prvo su naglasili kako u Splitu ne postoji organizirani gradski odbor HSS-a te samim tim nitko ni ne može predstavljati splitski HSS pa tako ni oni koji su njih prozvali u *Hrvatskom glasniku*. Potom su odgovornost za postojanje svoga Težačkog staleškog udruženja prebacili na Gospodarsku slogu koja je po njima bila neučinkovita te je odbijala svaku suradnju.[921] Početkom rujna 1939. godine, odmah poslije stvaranja Banovine Hrvatske, član Težačkog staleškog udruženja i Gospodarske sloge Petar Šegvić na skupštini Težačkog staleškog udruženja u Splitu 3. rujna govorio je o nesporazumima između tog Udruženja i HSS za koji je okrivio Gospodarsku slogu i Paška Kaliternu što je nekoliko dana poslije skupštine i ponovio u javnom priopćenju. Šegvić ističe da je Težačko staleško udruženje izabralo svoje izaslanstvo koje je upućeno vodstvu HSS-a u Splitu odnosno Pašku Kaliterni kako bi se našao način njihova ujedinjenja s Gospodarskom slogom. To je službeni HSS cijelo vrijeme i zagovarao želeći na taj način asimilirati Težačko staleško udruženje. Međutim, to izaslanstvo Paško Kaliterna nije u cijelosti ni saslušao već ih je odbio, a članovi Težačkog staleškog udruženja su bili isključeni iz Gospodarske sloge (oni koji su bili u obadvije organizacije).[922]

Sukob s Težačkim staleškim udruženjem u Splitu bio je prije svega političke naravi jer je vodstvo splitskog HSS-a željelo sve veće i značajnije organizacije imati pod svojom izravnom kontrolom. S druge strane to isto splitsko vodstvo nije imalo snage za neku vrstu kompromisa koji bi riješio taj višegodišnji sukob na relaciji Gospodarska sloga – Težačko staleško udruženje. S druge strane što se tiče zahtjeva koje je postavljalo Težačko staleško udruženje, oni su bili više nego prihvatljivi i očekivano je što su preko takvih zahtjeva mogli privući na stotine splitskih težaka. Međutim iza tog udruženja nije stajala nikakva politička odgovornost i to što su oni propagirali i način kako su to radili moglo bi se opisati kao populizam. U svojoj

[921] Novo doba, godina XXII: broj 115 od 17. svibnja 1939: 3.
[922] Novo doba, godina XXII: broj 210 od 6. rujna 1939: 2.

rezoluciji od 3. rujna 1939. godine oni npr. traže stavljanje van snage uredbe o likvidaciji zemljoradničkih dugova od 25. rujna 1936. godine i proglašenje moratorija za sve seljačke dugove odnosno ukidanje seljačkih dugova (zelenaških), smanjenje poreza na minimum, davanjue povoljnih dugoročnih zajmova težacima, itd.[923] Svi su ti zahtjevi bili deklarativne naravi i zahtijevanje njihova ispunjavanja nije kod Težačkog staleškog udruženja za sobom povlačilo nikakvu odgovornost koju je realno trebalo imati ako se mislilo ozbiljno pristupiti rješavanju nagomilanih seljačkih problema. Takvu odgovornost, potpuno drugačiji, sveobuhvatan i konkretiziran pristup u rješavanju tih istih seljačkih problema nosila je na svojim leđima Gospodarska sloga i HSS.

U raščišćavanje odnosa između Gospodarske sloge i Težačkog staleškog udruženja u Splitu uključio se i glavni tajnik HSS Juraj Krnjević. On je u kontekstu reorganizacije Gradske organizacije HSS-a u Splitu uputio toj gradskoj organizaciji HSS-a obavijest da svi pristaše HSS-a koji su članovi Težačkog staleškog udruženja trebaju prijeći u Gospodarsku slogu.[924] Slijedom tog Krnjevićevog poziva na sjednici privremenog odbora gradske organizacije HSS-a u Splitu odlučeno je da se pristašama HSS-a koji su bili članovi Težačkog staleškog udruženja ostavi rok od 14 dana za donošenje odluku hoće li prijeći u Gospodarsku slogu ili ostati u Težačkom staleškom udruženju.

I sljedeće godine 22. rujna 1940. na svojoj izvanrednoj skupštini na kojoj je bilo nekoliko stotina splitskih težaka Težačko staleško udruženje odnosno njegov predsjednik javno negoduju zbog poskupljenja cijena brašna, ulja i svih potrepština koje seljaci kupuju za potrebe vinogradarstva, optužujući kako nitko ne regulira cijene i kako su seljaci prepušteni špekulantima. Stoga preuzimaju na Težačko staleško udruženje ključnu ulogu određivanja cijena njihovog ključnog proizvoda vina, ali i svih drugih proizvoda koje koriste. To je upravo bila zadaća i posao koji je već provodila Gospodarska sloga, ali po njima očito nedovoljno uspješno. Još su izravno prozvali Gospodarsku slogu da prethodnu godinu nije poštivala zajednički dogovor sklopljen s njima vezano za cijenu masta za koji je bilo dogovoreno da se prodaje za 250 dinara po hektolitru dok ga su ga članovi Gospodarske sloge prodavali za 180 i 200 dinara po hektolitru. Veliki prigovor su imali i na vlasti zbog čuvanja splitskog polja za koji posao su bila plaćena četiri poljara. To je bilo daleko od dovoljnog broja pa su na svojim vinogradima trpjeli štetu od brojnih došljaka, prosjaka i lupeža. Na kraju su zajednički donijeli odluku o prodaji masta po cijeni od 500 dinara po hektolitru.[925] Po pitanju odnosa Težačkog

[923] Novo doba, godina XXII: broj 207 od 3. rujna 1939: 10.
[924] Novo doba, godina XXII: broj 259 od 25. listopada 1939: 6.
[925] Novo doba, godina XXIII: broj 225 od 23. rujna 1940: 7.

staleškog udruženja i Gospodarske sloge u Splitu ta skupština nije donijela ništa novo osim što je potvrdila njihov rivalitet i daljnje podjele.

12.4. Splitsko povjerenstvo Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva

Nedostatak Vladinih organizacija i državnih napora za ozbiljnim studijama socioekonomskih problema seljaštva i poljoprivrede u Jugoslaviji rezultiralo je pokretanjem sličnih inicijativa od strane privatnih organizacija ili ambicioznih pojedinaca. U drugoj polovici 30-tih godina 20. stoljeća kada su problemi agrarne reforme i seljačkih dugova skrenuli na sebe pažnju svih relevantnih ekonomskih krugova u zemlji, problemi struke i dinamike poljoprivrede kao i agrarne prenaseljenosti, prepoznati su kao središnji gospodarski problem države. Stoga je upravo tada formirano nekoliko privatnih organizacija koje su se posvetile istraživanju i rješavanju tih problema. Jedan od najzanimljivijih instituta formiran je u Zagrebu u okviru Gospodarske sloge – Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva. Zavod je osnovan zaključkom sjednice ravnateljstva Gospodarske sloge 28. lipnja 1936. godine. Razvio se iz stručnih savjetodavnih odbora Gospodarske sloge kojih je tijekom 1936. godine bilo osam. U jesen 1936. godine svi su odbori reorganizirani te je provedena njihova koncentracija u Zavodu. Redovite članove zavoda postavljalo je ravnateljstvo Gospodarske sloge. Svrha mu je bila proučavati seljačke gospodarske prilike te narodno i svjetsko gospodarstvo s obzirom na gospodarsko stanje seljaštva. Također je prikupljao podatke o stanju narodnog gospodarstva, ispitivao gospodarske prilike, priređivao ankete, stručna znanstvena putovanja, pribavljao sredstva za znanstveni rad... Osim toga pratio je tijek ekonomske politike i izgrađivanje gospodarskog plana u smislu programa *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Prva akcija Zavoda bilo je odašiljanje upitnika o gospodarskom stanju njihova kotara svim kotarskim povjerenicima Gospodarske sloge i svim narodnim zastupnicima.[926] Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva u Dalmaciji je pokušao otvoriti svoju podružnicu tek poslije stvaranja Banovine Hrvatske 1939. godine, a ta podružnica počinje s radom u Splitu 1. siječnja 1940. godine. Nedugo nakon sastanka Gospodarske sloge za ishranu pasivnih krajeva u Splitu je u listopadu 1939. godine u organizaciji Gospodarske sloge održana konferencija Rudolfa Bićanića i drugih stručnjaka Gospodarske sloge. Konferenciji su prisustvovali narodni zastupnici Josip Berković, Jozo Mratinović, vodstvo Seljačke sloge Ivo Čulić i Ivan Kuzmić te povjerenici Gospodarske sloge, zatim tajnik splitske organizacije HSS-a Šime Poduje te pročelnici pojedinih stručnih odbora kao i drugi članovi stručnih odbora. Rudolfu Bićaniću kao

[926] ŠUTE, 2010: 348-351.

ravnatelju Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva prikazani su pripremni radovi oko osnutka povjerenstva tog Zavoda u Splitu. Budući da su materijalna sredstva djelomično osigurana očekivalo se u skoro vrijeme pokretanje povjerenstva Zavoda u Splitu. Zastupnici Berković i Mratinović te predstavnici Seljačke sloge Čulić i Kuzmić dali su niz sugestija za budući rad i problematiku kojom bi se trebalo baviti povjerenstvo Zavoda. Bićanić je sa svoje strane naglasio da će i sam Zavod iz Zagreba sve specifične probleme slati na mišljenje povjerenstvu u Split. Takav pristup radu imao je za cilj *da svi problemi budu svestrano obrađeni od stručnjaka kako bi vodstvo u Zagrebu imalo punu garanciju da svako rješenje pojedinih problema uistinu odgovara potrebama i želji naroda dalmatinske Hrvatske*.[927] Uskoro nakon tog sastanka formirana je podružnica Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva u Splitu čije je sjedište bilo u splitskim prostorijama Zadružnog saveza. Početak rada Zavoda u Splitu formalno je obilježen 1. siječnja 1940. godine sastankom članova uprave Gospodarske sloge koje je koordinirao tajnik podružnice Zavoda Roje. Na tom su sastanku utvrdili sve pojedinosti oko tehničke organizacije ureda podružnice kao i detalji o pribavljanju sredstava i vremenskim rokovima za početni rad u podružnici Zavoda. Nakon dva dana 3. siječnja sazvan je zajednički sastanak članova podružnice Zavoda na kojem su donesene odluke o radnom vremenu, o dopisivanju akata, o raspolaganju s novčanim sredstvima, zastupanju Zavoda, itd. Opet nakon dva dana 5. siječnja održan je treći sastanak na kojem je odlučeno da se organizacija stručnih odbora napravi po uzoru na Središnjicu Zavoda s naročitim obzirom na potrebe i prilike dalmatinske Hrvatske. Formirano je trinaest stručnih odbora uz koji je postojao i plenum podružnice Zavoda koji su činili predsjednici pojedinih stručnih odbora i tajnik podružnice Zavoda.[928] No, rad podružnice Zavoda u Splitu nije zaživio što možemo pripisati prije svega kratkoći vremena u kojem je djelovao kao i teškim prilikama koje su tada već zahvatile Split i Dalmaciju namećući HSS-u druge prioritete, prije svega nabavku i distribuciju hrane za stanovništvo.

12.5. Vinogradarski pokret u Dalmaciji, Gospodarska sloga, vinska kriza i zamjena seljačkih proizvoda

Vinogradarstvo je u Dalmaciji od 19. stoljeća bila temeljna gospodarska grana s kojom se bavio i o njoj izravno ovisio najveći broj stanovništva pogotovo u primorju i na otocima. Bilo kakav veći poremećaj kao što je bolest vinove loze i/ili nemogućnost prodaje vina prisiljavali su stanovništvo na emigriranje jer drugih mogućnosti preživljavanja nije bilo. Vinogradarstvo je i

[927] Novo doba, godina XXII: broj 264 od 30. listopada 1939: 3.
[928] Gospodarska sloga, godina V: broj 2 od 17. siječnja 1940: 4.

između dva svjetska rata u pretežno ruralnoj Dalmaciji još uvijek ključni izvor prihoda za velik broj ljudi i bilo kakve promjene u tom sektoru izravno su i snažno utjecale na svakodnevni život.[929] Prvenstveno se to odnosilo na variranje cijena vina i masta koje je mali proizvođač mogao postići, a zatim i na cijenu modre galice i sumpora koji su vinogradarima bili neophodni. Naravno, budući se radi o poljoprivrednoj grani, njen je uspjeh ili neuspjeh izravno ovisio i o vremenskim prilikama ili neprilikama. Osnovni problem vinogradara, a time zapravo problem velikog broja ljudi koji je na malo proizvodio vino, bile su niske cijene vina i nemogućnost njegove prodaje, a visoke cijene modre galice i državni nameti. HSS je kao narodna stranka brzo uočio taj problem te ga je kontinuirano naglašavao i tražio rješenje za njega. Prvi takvi prijedlozi u smislu rješenja upućivani su općinskim i banovinskim upravama koje su propisivale taksu po svakoj litri prodanoga vina, a HSS je tražio značajno umanjenje tih taksi u korist malih proizvođača. Na lokalnoj razini strogo se kontrolirala prodaja vina, a prodaja na crno kažnjavala se njegovim oduzimanjem. Upravo jednu takvu situaciju kao motiv svog bavljenja politikom opisuje narodni zastupnik Jozo Mratinović iz Kaštel Lukšića. Svjedočio je mučnom događaju u kojem je djevojka u grad pokušala skriveno donijeti i prodati deset litara vina kako bi se vratila kući i donijela siromašnoj obitelji najosnovnije životne potrepštine poput soli. U svojoj nakani nije uspjela jer ju je redar primijetio i počeo pretraživati. Njoj i nije bilo toliko do vina koliko je bila ponižena odnosom i rječnikom redara dok ju je pretraživao. Tada je od muke razbila vino o tlo i u plaču pobjegla.[930] Upravo su iz tih i takvih razloga dalmatinski prvaci HSS-a, u kontekstu gospodarskog djelovanja HSS-a i njenih organizacija, često naglašavali problem vinogradara i vinsku krizu.

U kolovozu 1935. godine šibensko Gradsko poglavarstvo, Udruženje trgovaca i Udruženje zanatlija za kotare Šibenik i Biograd na Moru uputili su po pitanju osnivanja slobodnih carinskih skladišta za vino u Šibeniku predstavku predsjedniku Kraljevske vlade te ministrima financija i graditeljstva. U toj su predstavci još upozorili na važnost vinarstva za gospodarstvo dalmatinskog sela te su predložili mjere za poboljšanje izvoza vina: osnivanje slobodnih carinskih zona za izvoz i subvencioniranje cijena šećera kako bi se vino kvalitetnije prerađivalo.[931] Iznoseći potrebe Šibenika kao izvozne luke zatražena je izgradnja slobodnih

[929] Izvoz vina iz tadašnje države u inozemstvo značajno je opao te u 1927. godini nije iznosio niti petinu prijeratnog izvoza iz same Dalmacije. Uvođenjem izvoznih premija izvoz se u 1930. i 1931. godini bio nešto oporavio, a kada je u travnju 1932. godine izvozna premija bila dokinuta otpočelo je ponovno naglo opadanje izvoza. U 1927. godini izvezeno je iz Kraljevine Jugoslavije 920 vagona vina u vrijednosti 54.820.000 dinara, a u 1935. godini 114 vagona u vrijednosti 2.394.000 dinara. Svojevremeno je sama Dalmacija izvozila oko 6.000 vagona pa je vino za nju bilo i glavni izvor prihoda dok je ondašnja aktualna situacija potpuno drugačija, dalmatinsko vino *leži* po konobama i ne ide ni na domaće ni na strano tržište. (Novo doba, godina XIX: broj 52 od 3. ožujka 1936: 5.)

[930] GLOJNARIĆ, 1940: 159-161.

[931] Novo doba, godina XIX: broj 164 od 16. srpnja 1936: 4.

carinskih skladišta. Toj predstavci iz Šibenika država nije udovoljila uz opravdanje da za tako nešto nedostaje sredstava. Iz Dalmacije su, osim za izgradnju slobodnih carinskih skladišta u Šibeniku kao centru za sjevernu Dalmaciju, dolazile inicijative za izgradnju takvih centara i u Splitu za srednju i Dubrovniku za južnu Dalmaciju te na drugim mjestima ovisno o potrebi. Država od toga nije ništa realizirala. Nakon sastanka u svibnju 1936. godine u Splitu na kojem je osnovana Gospodarska sloga i na kojem je Paško Kaliterna odmah naglasio vinsku krizu kao ključni problem u cijeloj Dalmaciji, iznoseći planove za njeno rješenje, reagirali su i drugi – prvenstveno vinogradari. Tako je iz Vodica Martin Čičin Šain pisao, spominjući akciju Gospodarske sloge vezano za seljačke proizvode poput žitarica i stoke, nadajući se da će takva akcija biti organizirana i za vino. On je naveo da vinska kriza traje već godinama: *cijene vina su tako mizerne da ne mogu ni približno podmiriti proizvođačke troškove seljaka, a i uz takve cijene vino se ne može prodati*. Dio krivnje je vidio u veletrgovcima koji su iskorištavali bijedu seljaštva, a dio u trošarinama koje su nametnule i država i banovina i općina i koje ukupno iznose 3 dinara po litri, a seljak je po toj istoj litri dobio 1.5 dinara. Pri tome je apelirao da Gospodarska sloga zajedno sa Seljačkom slogom pokrene akciju u kojoj bi se povećale cijene vina *na jednoj odgovarajućoj razini s obzirom na cijene drugih seljačkih proizvoda i industrijske robe*.[932] Njegov je prijedlog bio da Gospodarska sloga formira cijene jer seljak prodaje vino po 1.5, dinara, a u gradovima je cijena vina od 12 do 16 dinara (jednako i kao kad je nekad seljak prodavao litru vina po 4 do 5 dinara). I kod takve mizerne cijene seljaci su imali problema s naplatom.

Teško stanje vinogradara opisano je i u izvješću za Gospodarsku slogu iz kolovoza 1936. godine. U njemu piše da prosječni vinogradar iz Dalmacije proda godišnje od 30 do 40 hektolitara vina i za to vino dobije od 4 do 5 tisuća dinara. Njemu od te svote samo za brašno treba 2 tisuće dinara, a s preostalim novcem mora kupiti svu ostali hranu, odjeću i obuću za svoju u prosjeku šesteročlanu obitelj. Uz to na kupnju modre galice i sumpora godišnje potroši oko 400 dinara. To je sve uz pretpostavku da vinogradar ne proizvodi ništa drugo osim vina i da ostalo mora kupovati, a procjena je bila da za svoje gospodarstvo mora kupiti 80% potrebnih stvari i robe. Seljaci s Hvara su uspoređivali svoju kupovnu moć tada i nekada: prije Prvoga svjetskoga rata za hektolitar vina mogli su kupiti odijelo, a tada su morali prodati tri hektolitra vina za jedno odijelo. Prije su za litru vina mogli dobiti deset kutija šibica, a tada samo jednu kutiju. Seljaci vinogradari su svoje zahtjeve definirali jednostavno: sto kila pšenice, za sto litara vina! U prodaji svoga vina bili bi zadovoljni i s cijenom od 3 dinara za litru vina. Poseban

[932] Jadranski dnevnik, godina III: broj 114 od 15. svibnja 1936: 4.

problem bila je prodaja masta (ubrano i neprešano grožđe, zajedno s peteljkom i moštom) odnosno gotove sirovine za pravljenje vina. Mast su prodavali najoskudniji seljaci najčešće iz teške nužde jer im je hitno trebao novac (berba grožđa je već u rujnu, a vino se od toga grožđa moglo prodavati tek nekoliko mjeseci poslije, kad dozrije). Cijena masta bila je daleko najjeftinija, jedan dinar po litri (bez obzira na trenutnu cijenu litre vina koja je mogla biti i 4 dinara). Trgovci su u takvoj situaciji bili u višestrukoj dobiti jer bi dobili i vino i naknadno od dropa rakiju. Samo bi s rakijom isplatili sve što su uložili kupujući mast, a vino bi onda tako praktično dobili besplatno.[933] Svakako treba istaknuti kako je vinogradarstvo u to vrijeme bio iznimno težak fizički posao, sve se radilo ručno i u tome je poslu sudjelovala cijela obitelj.

Savez udruženja vinogradara i voćara održao je 3. kolovoza 1936. godine u Splitu u kinu Tesla kongres svih dalmatinskih vinogradara na koji su bile pozvane sve postojeće vinogradarske zadruge. Pri organizaciji su se pozivali na već ranije donesene zaključke Gospodarske sloge o vinarstvu. Odazvalo se oko 1.000 vinogradara iz cijele Primorske banovine. Cilj kongresa je bio *naći lijeka, ako se hoće spasiti dalmatinske vinograde od potpune propasti i ukloniti teške posljedice koje nosi sa sobom bijeda i glad*.[934] Kao rezultat rada kongresa donesena je detaljna i sadržajna rezolucija koja je predlagala široke i sveobuhvatne zahvate prije svega u zakonodavstvo države, a pomoću kojih bi se popravilo stanje u vinarstvu. Prije svega tražilo se smanjenje trošarina na vino.[935] Takve promjene koje bi zadirale i u promjenu poreznih propisa države nije bilo realno očekivati niti ih je država ispunila kao što nije ispunila ni manje zahtjevna traženja. Svakako, vinogradari su na svome kongresu iskazali prije svega ogroman interes za rješavanje vinske krize te su detaljno definirali sve svoje aktualne probleme predloživši za njih i konkretna rješenja.

U tome je prostor djelovanja pronašla Gospodarska sloga koja je sukladno svojim mogućnostima, korak po korak izlazila u susret dalmatinskom seljaku, pomagala mu i stjecala njegovo povjerenje. U godini održavanja vinogradarskog kongresa u Splitu u izvješću splitskog kotara upućenog 6. studenoga 1936. godine prema banovini navodi se kako je godina za vinogradare bila povoljna, premda lošija od prethodne za oko 40%. Kvaliteta vina je bila dobra. Procijenili su da neprodanog starog vina u kotaru ima oko 2.000 hektolitara. Cijene su na veliko po hektolitru bile: bijelo vino 140-160 dinara, crno vino 120-130 dinara i opol 130-150 dinara.

[933] Gospodarska sloga, godina I: broj 17 od 15. kolovoza 1936: 3.
[934] Novo doba, godina XIX: broj 179 od 1. kolovoza 1936: 3.
[935] Novo doba, godina XIX: broj 183 od 6. kolovoza 1936: 5.

Cijene na malo po litri su bile: bijelo vino 3-5 dinara, crno vino 2.5-4 dinara i opol 3-5 dinara.[936] Vidljivo je da je u odnosu na 1935. godinu urod grožđa 40% manji zbog tuče i peronospore (ljetna suša ne smeta kulturi vinove loze), ali su problemi oko cijene vina ostali isti.

Sastavni dio problematike oko cijene vina i cjelokupne vinske krize bile su 1930-tih trošarine na vino. Trošarine su po zakonu imale općine i banovine, a državna je trošarina ukinuta 1932. godine. One su bile tolike da bi po litri vina više novca dobila banovina i općina, nego seljak koji je to vino proizveo. Banovinska trošarina plaćala se jedan dinar po litri, a općinske su varirale od pola do jednog dinara. Toliko visoke trošarine urodile su velikim krijumčarenjem vina jer je takvo nelegalno djelovanje bilo isplativo krijumčarima. Osnovni prijedlog je bio da se trošarine umanje (ili čak ukinu) i da takvu umanjenu trošarinu ne plaća onaj koji je proizveo vino, nego da se ona naplaćuje potrošaču u podrumu ili konobi gostioničara. Stoga se Središnjica Gospodarske sloge obratila svim banovinama, a kotarska su povjereništva Gospodarske sloge dobila uputu od Središnjice da se do 1. rujna 1936. godine posebnim predstavkama obrate gradovima odnosno općinama svoga kotara i u njima zatraže ukidanje ili bar sniženje trošarina na vino. Dalje se nalaže da se na svim sastancima govori o pitanju trošarina na vino te da se postavljaju zahtjevi Gospodarske sloge.[937] To su bili prvi značajni zahtjevi Gospodarske sloge po pitanju rješavanja vinske krize, a u Dalmaciji i Zagrebu na tu će se temu održati još cijeli niz sastanaka.

Krajem kolovoza 1936. godine u ime vinogradara šibenskog kotara povjerenici Gospodarske sloge iz tog kotara kreću u dogovaranje cijena te su na svom sastanku donijeli zaključak o cijeni mošta (masta) i cijeni cijeđa. Po tom zaključku cijena masta je, ovisno o vrsti grožđa, bila od 10 do 12 dinara po stupnju gradacije, a cijena cijeđa 14 dinara. Dan je naputak preko *Hrvatskoga dnevnika* da se takve ili slične cijene odrede i u drugim kotarima i da se onda toga svi pridržavaju i da se to provede u djelo. Od određenih minimalnih cijena nije se smjelo ni u jednom slučaju odstupiti. Ukoliko bi se pokazala potreba najavljena je mogućnost zajedničke konferencije povjerenika Gospodarske sloge iz svih vinogradarskih kotara.[938]

I u Sukošanu je 11. rujna održan sastanak svih povjerenika Gospodarske sloge biogradskog kotara pod predsjedanjem narodnog zastupnika Josipa Silobrčića na kojem je kao i kod šibenskog kotara donesen zaključak o cijeni mošta (masta) i cijeđa. Po tom je zaključku cijena masta i cijeđa, ovisno o vrsti grožđa, bila od 9 do 13 dinara po stupnju gradacije. Uz to je

[936] DAST, 14. Ispostava banske vlasti banovine Hrvatske u Splitu (1919. – 1941.), serija 2.3.1, kutija 149, *Kronološki odlagana periodična izvješća o stanju privredne djelatnosti na području nadležnosti stvaratelja*, Split, 1936.
[937] Gospodarska sloga, godina I: broj 17 od 15. kolovoza 1936: 4.
[938] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 96 od 28. kolovoza 1936: 13.

prihvaćena rezolucija u kojoj je zatraženo smanjenje trošarina na vino te zabrana uvoza suhog grožđa iz Grčke.[939] I tom su prilikom istaknuti najveći problemi seljaka koji se bave uzgojem vinove loze, a u prvom redu otkupna cijena vina te takse na vino koje su bile po njima glavni razlog smanjivanja te otkupne cijene vina.

U biogradskoj rezoluciji spomenut je kao problem i uvoza suhog grožđa iz Grčke. Na tu je temu u lipnju 1936. godine posebno žestok i emotivan nastup na prvoj redovitoj glavnoj skupštini Gospodarske sloge u Zagrebu imao Paško Kaliterna. Uz pomoć koja je pasivnim krajevima Dalmacije bila potrebna (ponajprije u hrani) i koja je pristizala iz sjevernih hrvatskih krajeva, ipak u nekim je situacijama dolazilo do nesporazuma i stvaranja dojma kako su na sjeveru krivi zato što se određeni poljoprivredni proizvodi uvoze, a istovremeno se isti ti proizvodi ne mogu na jugu u Dalmaciji prodati. Stoga je Kaliterna na skupštini Gospodarske sloge oštro istupio, razjašnjavao situaciju i predložio rezoluciju kojom će Gospodarska sloga, a time i HSS, poslati po tom pitanju jasnu poruku. Kaliterna je pročitao rezoluciju u kojoj je naglasio da dalmatinski seljaci imaju pune konobe neprodanoga vina te zbog toga nemaju prihoda za život, a glavni razlog tome pronašao je u prevelikim i nepravednim trošarinama (općinske, banovinske i državne) pa je zatražio potpuno ukidanje svih trošarina. Također se usprotivio i uvozu suhoga grožđa.[940] Uz oduševljene prisutnih Kaliternina rezolucija je jednoglasno prihvaćena. No, kako smo vidjeli iz rujanske rezolucije biogradskog kotara taj je uvoz bio i dalje nastavljen.

Predstavnici dalmatinskih vinara sudjelovali su kao promatrači s ostalim predstavnicima Gospodarske sloge iz drugih hrvatskih krajeva na vinarskoj konferenciji u Zagrebu 9. rujna 1936. godine na kojoj su o temi proizvodnje i trgovine vina razmijenjena mišljena između proizvođača i veletrgovaca. Iz Dalmacije su bili Jozo Mratinović iz Kaštel Lukšića, Šime Belamarić iz Šibenika i Božidar Vučković iz Splita. [941]

Kao neodvojivi dio u kulturi uzgoja vinove loze, u njenoj zaštiti, iznimno je važna modra galica čija je mogućnost nabave zbog njene cijene i u Dalmaciji predstavljala veliki problem. Uslijed

---

[939] Biogradska rezolucija:

1. *Ekonomska kriza koja tišti našu poljoprivredu, najjače se odrazila na nama seljacima vinogradarima. Nakon uvođenja trošarina seljake vinogradare čeka neminovna ekonomska propast jer je cijena vinu oborena cca. 70%. Tako se seljakov krvavi i znojem stečeni trud prodaje u bescjenje te on i pored punih konoba ne može kupiti sebi ni svojoj obitelji ni hrane ni obuće ni odjeće te stoga tražimo da se ta nepravedna i na ničem osnovana trošarina odmah ukine.*
2. *Tražimo da se zabrani daljnji uvoz suhog grožđa iz Grčke jer radi koristi nekolicine špekulanata vinogradari gube milijune.*
3. *Tražimo da se snize tarifne cijene za prijevoz na toliko koliko koštaju za strane trgovce. To posebno tražimo za naše pasivne krajeve jer mi moramo plaćati jednako skupo prijevoz za naše proizvode kao i za nabavku nama potrebne hrane iz žitorodnih krajeva*.

(Gospodarska sloga, godina I: broj 19-20. od 6. listopada 1936: 12.)

[940] Novo doba, godina XIX: broj 149 od 29. lipnja 1936: 2.

[941] Gospodarska sloga, godina I: broj 19-20. od 6. listopada 1936: 12.

rasta cijena bakra na svjetskom tržištu i činjenice da su tvornice modre galice bile udružene u vrlo snažne kartele, cijena je bila iznimno visoka. Osim toga postojala je i velika razlika između cijena na veliko koju su plaćali trgovci tvornici i cijena na malo koju su seljaci plaćali trgovcima, a koja je iznosila 7 do 8 dinara po kg. Gospodarska sloga je do polovice 1937. godine odaslala oko 50 vagona modre galice u vrijednosti od preko 3 milijuna dinara. Modra galica je dostavljana u vagonskim količinama uz plaćanje unaprijed ili pri preuzimanju robe (30% cijene trebalo je obavezno platiti unaprijed). Stoga je Gospodarska sloga pozvala prethodno svoje povjerenike da na svakoj željezničkoj postaji gdje će dostavljati modru galicu bude naručeno najmanje 5.000 kg i da se u tom smislu udruže i organiziraju u narudžbi odnosno da uključe više sela. Pakovanja su bila u vrećama od 50 kg tako da s raspodjelom nije bilo poteškoća.[942] Aktivnosti Gospodarske sloge pomogle su seljacima vinogradarima premda nisu dovele do smanjenja taksi na vino, ali Gospodarska sloga nije odustajala te je poduzimala i druge korake (akcije) kako bi seljacima omogućila bolju zaradu i korist od njihova vina (držeći bolje, dogovorene cijene i pomažući oko njegova plasmana – bilo oko zamjene bilo oko prodaje).

Ideja zamjene vina za žito (i drugih seljačkih proizvoda) jedna je od ključnih postavki na kojoj je Gospodarska sloga temeljila svoj rad i na taj način pokušavala naći rješenje za vinsku krizu te pomoći seljacima. U tom je smislu Središnjica Gospodarske sloge u kolovozu 1936. godine uputila svim svojim kotarskim, općinskim i mjesnim povjerenicima iz žitorodnih krajeva okružnicu u kojoj su poticali seljake na razmjenu žita za vino. Predvidjeli su omjer od četiri kilograma žita za jednu litru vina u što su bili uračunati i troškovi prijevoza.[943] Iz Splita su početkom studenoga 1936. godine stizale vijesti o robnoj razmjeni između seljaka iz sjeverne Hrvatske i seljaka iz Dalmacije u organizaciji Gospodarske sloge. Središnjica Gospodarske sloge u Zagrebu uputila je u Split dva vagona brašna – jedan za selo Marinu (u općini Trogir), a drugi za selo Vrbanj (u općini Hvar). Seljaci tih dvaju sela otpremit će hrvatskim seljacima, koji su poslali brašno, određene količine smokava koje te godine nisu mogli prodati.[944] *S izmjenom proizvoda planira se i dalje pa će za brašno seljacima u Hrvatskoj iz Dalmacije biti otpremljene veće količine vina*.[945]

[942] ŠUTE, 2010: 279; Gospodarska sloga, godina II: broj 3-4. od 3. ožujka 1937: 7.
[943] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 97 od 29. kolovoza 1936: 15.
[944] Osim razmjene vina za žito Gospodarska sloga je posredovala i kod razmjene odnosno prodaje sušenih smokava i rogača. Njihova cijena je u Dalmaciji 1936. godine bila bagatelna pa ih seljaci uopće nisu prodavali.
[945] Hrvatski dnevnik, godina I: broj 164 od 4. studenoga 1936: 6; Novo doba, godina XIX: broj 258 od 3. studenoga 1936: 3.

Tablica 16: Količine hrane i mjesta razmjene

KOTAR	MJESTO	KOLIČINA	KOTAR/MJESTO	VRSTA HRANE
Hvar	Vrbanj	12.660	Virovitica	Žito, novac, krumpir
Vis	Vis	12.060	Valpovo	Pšenica
Hvar	Starigrad-Dol	9.191	Đakovo	Pšenica, kukuruz
Hvar	Vrbanj-Vrboska	9.300	Đurđevac	Pšenica, kukuruz, novac
Hvar	Velo Grablje	11.722	Sisak	Kukuruz
Hvar	Velo Grablje	8.583	Sisak	Kukuruz
Hvar	Starigrad-Dol	12.000	Županja	Pšenica
Hvar	Malo Grablje-Brusje	12.168	Đakovo	Kukuruz
Hvar	Gdinj	10.500	Vinkovci	Kukuruz
Biograd n/M	Nin	8.145	Županja	Kukuruz
Šibenik	Vodice	9.275	Osijek	Pšenica, kukuruz, novac
Split	Marina	12.550	Županja	Kukuruz

Ta je razmjerna zaživjela i u stvarnosti ostvarivana tako da su u drugoj polovici 1936. godine razmijenjene veće količine vina, žita i druge hrane. U žitorodne krajeve banske Hrvatske izvezeno je 148.054 litre odnosno 1.480 hektolitara bijelog i crnog vina. Seljaci su za vino uglavnom dobivali brašno, a manjim dijelom pšenicu dok je kukuruz slan u one krajeve koji su to izričito zahtijevali. Razmjena se odvijala tako da se za litru vina dobivao kilogram pšenice odnosno 85 dkg brašna broj 2 ili 1 kilogram jednolično smljevenog brašna. Osobite poteškoće prilikom obavljanja razmjene hrane javljale su se zbog nedostatka uputnica za besplatan prijevoz kao i bačava za prijevoz. Gospodarska se sloga obvezala od postignutog (malog) viška od zarade nabaviti nekoliko vagona bačava za transport i staviti ih na raspolaganje povjerenicima koji će organizirati i provoditi akciju razmjene vina za žito.[946]

Nastojanja Gospodarske sloge oko pomoći dalmatinskim vinogradarima rezultirala su i prvim pokušajem organiziranja vinarstva u okviru Gospodarske sloge krajem 1936. i početkom 1937. godine. U Starom Gradu i Dolu na otoku Hvaru osnovan je *Vinarski odio Gospodarske sloge Stari Grad i Dol*. Održana je osnivačka skupština na kojoj je donesen pravilnik po kojem je

[946] ŠUTE, 2010: 278.

udruženje registrirano kao građanska udruga, a ne kao zadruga. To je učinjeno zbog lakšeg poslovanja. Osnovna svrha udruženja je stvaranje zajedničkog podruma u kojem bi bilo omogućeno tipiziranje vina u svrhu bolje prodaje za nabavku hrane i poljoprivrednih potrepština. Kad se posao uhoda, planirana je i prodaja vina za novac. Zbog nestašice novca upisnina i članski udio plaćan je u naravi: upisnina je po članu bila 1 hl vina, a jedan članski udio je bio 2 hl vina.[947] Bili su to prvi pokušaji udruživanja dalmatinskih vinara i njihove organizacije u okviru Gospodarske sloge. Gospodarska sloga je nastavila dogovorno održavati cijene vina kao ključnog seljačkog proizvoda u Dalmaciji. U rujnu 1938. godine održan je sastanak povjerenika Gospodarske sloge za kotar Split u kancelariji HSS-a. Predsjedao je kotarski povjerenik Gospodarske sloge Karlo Krstulović. Tema je bila pitanje određivanja cijena mastu i pitanje šećerenja masta. O jednom i drugom pitanju iznijeli su pojedini govornici mišljenja svojih sela pa je donesen zaključak *da se ovogodišnji mast može prodavati po minimalnoj cijeni od 200 do 220 dinara u selima splitskog kotara, a u splitskoj općini po 300 dinara za hektolitar. U pitanju šećerenja masta povjerenici Gospodarske sloge iznijeli su mišljenje da se zabrani svako šećerenje kao štetno po interese dalmatinskih vinogradara*.[948]

Stvaranjem Banovine Hrvatske posao oko organizacije u proizvodnji i prodaji vina (kao pomoć seljacima) bio je centraliziran i bolje uhodan. Upravo je stoga, kako bi se dugoročno stabilizirala situacija s otkupom i plasmanom vina, Gospodarska sloga osnovala *Vinarsku zadrugu vinogradara članova Gospodarske sloge u Zagrebu* preko koje se preuzimalo vino koje se onda dalje prodavalo po prihvatljivim cijenama. Središte je bio *Vinarski podrum Gospodarske sloge* u Zagrebu, Kaptol 28. Također je Gospodarska sloga zajedno sa svojim poduzećem GIMPEX-om sklapala izravne dogovore za izvoz vina na svjetska tržišta. Za izvoz tako dogovorenih količina vina vršile su se nabavke u Dalmaciji. Zaključno s 1939. godinom na taj su način preko povjereništava Gospodarske sloge preuzete sljedeće količine vina: Šolta 5.000 hl, Kaštela 1.500 hl, Omiš 400 hl, Brač 450 hl, Vis 130 hl, Korčula 900 hl, Pelješac 500 hl i Hvar 1.130 hl (Sveta Nedjelja 320 hl, Vrbanj 410 hl i Vrbanj-Stari Grad 400 hl).[949]

Tim je izvoznim kanalima dalmatinsko vino moglo biti izvezeno i na strana tržišta konkretno najviše u Njemačku u čemu je presudnu ulogu imala Gospodarska sloga i njen ravnatelj Dragutin Toth. Preuzimanje vina vršio je upravitelj vinarskog podruma Ante Diklić. Najveći dio vina otkupljen je u okolici Splita odakle je jedrenjacima prevoženo u luke gdje je pretakano u cisterne. Najviše vina je otkupljeno na otoku Šolti, a cijena koju je ponudila Gospodarska

[947] Gospodarska sloga, godina II: broj 3-4 od 3. ožujka 1937: 7.
[948] Novo doba, godina XXI: broj 219 od 19. rujna 1938: 6.
[949] Gospodarska sloga, izvještaj o radu u 1939. godini, 1940: 21.

sloga bila je viša od cijene koju su nudili trgovci. Tako su trgovci bili prisiljeni povisiti svoje otkupne cijene iznad one cijene koju je nudila Gospodarska sloga na čemu su seljaci onda profitirali. Za Gospodarsku slogu cijena vina je ostala ista kao što je na početku i ponuđena i seljaci je njoj nisu povećavali što je bio iskaz poštivanja organizacije i njenog rada te članske lojalnosti.[950]

Gospodarska sloga ukrcava bačve s vinom u Kaštel Lukšiću

S ustrojem Banovine Hrvatske suvremenicima se činilo kako se otvara novo poglavlje ne samo u političkom položaju Hrvatske, nego i u onome što je bilo glavno – gospodarskom i društvenom razvoju. No, odmah se pokazalo kako su Banovini nametnuta osjetna ograničenja. Naslijedila je stare institucije i obveze, a postojala je samo nešto više od godine dana. Za poljoprivredne kulture kao što je vinogradarstvo, koje traže godine rada, ovo je bilo prekratko za vidljive rezultate. Postojala su velika očekivanja da će se u Banovini konačno riješiti najveći problemi. Pojednostavljeno, vinogradari su pred državu postavljali dva osnovna zahtjeva: ukidanje trošarina i subvencije (nužne za poboljšanje kvalitete). Iako su ukidanje trošarina tražili njeni najuži suradnici, pa i oni za koje je načelno vodila najviše brige – mali proizvođači, Gospodarska sloga, Savez hrvatskih vinogradara i voćara – trošarine su ostale.[951]

[950] Gospodarska sloga, godina V: broj 2 od 17. siječnja 1940: 4.
[951] ŠUTE – LEČEK, 2020: 491.

Banovina Hrvatska, koliko god je pomagala u otkupu i plasmanu vina od malih proizvođača (vinogradara), nije uspjela ukloniti ili smanjiti taksu kao osnovni problem vinarstva nametnut izravno od države. *Pravilnikom o izmjenama i dopunama Pravilnika za izvršenje Zakona o državnoj trošarini* od 27. prosinca 1939. godine koji je stupio na snagu 1. siječnja 1940. godine uvedena je (ponovno) državna trošarina na vino i rakiju. Trošarina na vino do 16% alkohola iznosila je 1 dinar, a preko toga 3 dinara. Namjera odnosno pojašnjenje zakonodavca bila je prenijeti plaćanje te trošarine na trgovca ili potrošača, tj. kupca u okviru prodajne cijene pa je u Pravilniku u članku 1, točka 5 zapisano: *Trošarina na vino plaća se pri puštanju u promet ili potrošnju, a plaća je primalac vina. Pod puštanjem vina u promet ili potrošnju podrazumijeva se svako otuđenje vina (prodaja, poklon, trampa) od strane proizvođača*.[952] Ovako zamišljeno plaćanje takse u stvarnosti nije ostvareno, nego se taj trošak prelio i na proizvođača i na potrošača u korist trgovca. Reagirali su sami građani koji su slali dopise novinama kako je u Splitu u maloprodaji, s obzirom na nove namete na vino, došlo do poskupljenja od 1 do 2 dinara po litri. Takvo poskupljenje za krajnje potrošače nije se smatralo opravdanim jer je razlika u odnosu na ranije namete na vino po novouvedenoj državnoj trošarini po 1 litri vina iznosila 0.5 dinara. Skrenuta je pozornost vlastima da paze na cijene vina.[953]

Taj je problem detaljno i kronološki opisao zamjenik narodnog zastupnika i načelnik Visa Ivan Farolfi. U njegovoj su analizi sadržani svi problemi dalmatinskog vinarstva Kraljevini SHS odnosno u Kraljevini Jugoslaviji. On definira vinarstvo kao najvažniju poljoprivrednu granu dalmatinske Hrvatske jer u Dalmaciji ima oko 70 tisuća hektara zasađenih vinograda (na američkoj podlozi) što čini ukupno 420 milijuna panjeva vinove loze (ako uzmemo prosjek da je na hektaru, s obzirom na specifičnost dalmatinskog zemljišta, zasađeno 6.000 panjeva). Na tim zasađenim površinama proizvodilo se godišnje oko 800.000 hektolitara vina. Nijedna druga poljoprivredna kultura na tom području nije moguća u tolikom opsegu pa je dalmatinski seljak prisiljen baviti se isključivo vinogradarstvom i o tome ovisi njegov opstanak, a svi koraci državnih upravljača, već od početka nove državne zajednice, imali su karakter stvaranja zapreka pravilnom razvitku vinogradarstva i trgovine vinom. Farolfi je kao ključne probleme dalmatinskog vinogradarstva naveo:

1. gubitak stranih tržišta i nametanje izvozne takse za vino,
2. sadnja vinograda u nizinskim, žitorodnim krajevima i proizvodnja nekvalitetnijeg vina,
3. uvođenje trošarine na vino.

[952] Gospodarska sloga, godina V: broj 2 od 17. siječnja 1940: 2.
[953] Novo doba, godina XXIII: broj 3 od 4. siječnja 1940: 6.

Pri uvođenju prvi put državne trošarine na vino 1929. godine značajno je opala trgovina vinom. Tako je godinu ranije, 1928. godine, s Visa izvezeno 18.328 ha vina, a iz Šibenika 20.600 ha. Godinu poslije, kad su na snazi bile nove državne trošarine, s Visa je izvezeno 13.739 ha vina, a iz Šibenika 16.000 ha. To je bilo smanjenje u ukupnom iznosu od 25% na Visu i preko 22% u Šibeniku. Ta je državna trošarina bila od 1932. godine ukinuta, ali su ostale na snazi banovinske i općinske trošarine da bi se od 1940. godine ukinula banovinska, a ponovo uvela državna trošarina. Ta se državna trošarina odmah izravno odrazila na proizvođače u Dalmaciji jer su kupovne cijene vina tada njima smanjene za 0.5 dinara odnosno za točno onoliko koliko je iznosila razlika između novouvedene državne i ukinute banovinske trošarine. Nadalje intervencijom državnog poduzeća PRIZAD zaštićena je minimalna cijena žita dok takva zaštita za cijenu vina nije postojala što je veliki nedostatak i što je trebalo promijeniti tako da se vino kao proizvod zaštiti na isti način kao i žito. Koordinacijom viškog načelnika Farolfija te narodnih zastupnika Dane Škarice, Joze Mratinovića i Stipe Matijevića dogovoreno je da je jedna od najvećih dalmatinskih gospodarskih potreba uvođenje intervencije Prizada na vinskom tržištu kako cijene vina ne bi nekontrolirano padale bez ograničenja. Isplativost dalmatinskih vinograda bila je po tadašnjim cijenama vina neodrživa jer se računalo da po hektaru vinograda može biti prinos od 20 hl vina što je u Dalmaciji bilo daleko niže. Za hektolitar vina se mogla postići cijena od 300 do 350 dinara što znači da se po hektaru vinograda moglo računati na dobit od 6.000 do 7.000 dinara, a procjene troška obrađivanja te površine pod vinogradom penjali su se do 12.000 dinara. Jednostavnom računicom može se doći do zaključka da je svaki vinogradar u Dalmaciji po hektaru vinograda na gubitku za 5.000 do 6.000 dinara – *Ako on danas obrađuje vinovu lozu, to čini zato jer se nada da će nastupiti jednom bolja vremena, a i zato što u troškove obrađivanja ne računa svoju radnu snagu, a najviše zato da bi mogao prehranjivati sebe i svoju obitelj*. S druge strane hranu (pšenicu) koja je bila potrebna Dalmaciji vinogradari su preko PRIZAD-a uvozili iz Vojvodine i plaćali je dvostruko skuplje nego je ona u tom trenutku koštala u Rumunjskoj ili Mađarskoj. Cijena te vojvođanske pšenice bila je 205 dinara za kvintal odnosno 2.05 dinara po kilogramu. Ako se uzme u obzir da je u Dalmaciju trebalo godišnje uvesti oko 15.000 vagona žitne hrane (vagon = 10.000 kg) dolazimo do računice da je Dalmacija morala godišnje samo za žitnu hranu plaćati oko 300 milijuna dinara. Ukupna dalmatinska proizvodnja vina je iznosila oko 800.000 hl od čega se oko 100.000 hl trošilo u kućnoj upotrebi, a oko 100.000 hl se izvozilo na inozemna tržišta. Preostajalo je oko 600.000 hl vina za prodaju na domaćem tržištu po cijeni od 300 dinara po hektolitru što znači da je Dalmacija na vinu mogla maksimalno zaraditi oko 180 milijuna dinara. Razlika je bila i više nego velika i bez obzira na detaljnu preciznost iznesenih podataka ostaje činjenica da je

Dalmacija, oslanjajući se na vino kao svoj ključni izvozni proizvod, bila u velikom trgovinskom deficitu te da je značajno manje zarađivala, nego su bile njene osnovne potrebe. Rješenje se opet iznova tražilo u ukidanju svih trošarina na vino ili njihovom smanjivanju tako da sve trošarine zajedno ne prelaze iznos od 1 dinara po 1 litri vina. Po tom pitanju tražila se i očekivala intervencija državnih vlasti, u prvom redu ministra financija Juraja Šuteja koji je dolazio iz redova HSS-a.[954] Koliko je bila ozbiljna situacija po pitanju dostupne hrane za stanovništvo pokazuje i anketa koju je provela Gospodarska sloga, a njeni rezultati su objavljeni 1940. godine. Ankete je obuhvatila oko 2.000 sela s područja Banovine Hrvatske u kojima su postojala povjereništva Gospodarske sloge. Prema toj anketi preko 2 milijuna seljaka u Banovini Hrvatskoj nije imalo dovoljno žitne hrane iz vlastite proizvodnje. Posebno je bila teška situacija u pasivnim krajevima među koje je spadala i Dalmacija.[955]

Novi ravnatelj PRIZAD-a, a ujedno i ravnatelj Gospodarske sloge, uskoro pokreće akciju u kojoj je država otkupljivala vino i rakiju neposredno od proizvođača. To je bio, slobodno možemo reći, odgovor na traženja HSS-ovih zastupnika iz Dalmacije koji je trebao olakšati položaj dalmatinskih seljaka vinogradara, ali onda i ostalih u cijeloj državi koji su proizvodili vino. Planirano je da PRIZAD preko svojih otkupnih stanica, sa svojim osobljem i potrebnim materijalom otkupljuje vino i rakiju neposredno od proizvođača i to najprije od siromašnih seljaka. Vino je preuzimano u maksimalnoj količini od 10 hl, a rakija u maksimalnoj količini od 3 hl. Plaćanje se vršilo odmah kod preuzimanja vina, a za to je novac već bio osiguran. Tako bi im bilo omogućeno da dođu do novca i odmah kupe potrebnu hranu. Sami seljaci trebali su na svakom otkupnom mjestu formirati odbor od pet seljaka koji bi izvršili popis svih zaliha vina i rakije. Otkupljeno vino bolje kvalitete trebalo je biti izvezeno u inozemstvo, a ostale količine su trebale poslužiti za preradu u konjak. S otkupom vina nastavila je i Gospodarska sloga i to prvenstveno u najsiromašnijim vinarskim krajevima. Pri tome se apeliralo na savjest zadrugara koji trebaju predati kvalitetno vino kako bi se onda zahvaljujući toj kvaliteti osiguralo tržište i sigurna prodaja. Kako bi se takva intervencija državnog poduzeća zakonski potkrijepila Ministarski savjet (Vlada) je donio *Uredbu o državnoj intervenciji na tržištu vina i rakije* po kojoj je PRIZAD mogao otkupljivati vino i rakiju svojim sredstvima i sredstvima iz državne blagajne, a po cijenama koje je odredio ministar trgovine u dogovoru s ministrom financija.[956]

Gospodarska sloga je nastavila i povlaštenu nabavku modre galice na način da je posredovanjem bana Šubašića od Štedionice Banovine Hrvatske dobila zajam od 5 milijuna

[954] Gospodarska sloga, godina V: broj 2 od 17. siječnja 1940: 1-2.
[955] ŠUTE, 2010: 389-390.
[956] Gospodarska sloga, godina V: broj 5 od 3. ožujka 1940: 1-2.

dinara s kamatom od 6%. Taj je novac bio potreban jer je modru galicu trebalo tvornicama platiti unaprijed što seljaci nisu mogli. Na taj je način u sezoni 1939. godine preko Gospodarske sloge naručeno i otpremljeno 109 vagona modre galice. Zbog ratnih prilika cijena modre galice se trebala značajno povećati što je Gospodarska sloga preko HSS-a uspjela spriječiti: političkom intervencijom preko Mačeka i ministara te povoljnijom željezničkom tarifom za prijevoz. To je bilo posebno značajno za dalmatinske vinogradare gdje se kilogram modre galice plaćao od 8 do 10 dinara, a kako seljak nije imao gotova novca plaćao je to s odgodom u moštu (mastu) i to po 10 litara mošta za 1 kilogram modre galice. Taj je omjer i način trgovine za seljaka bio daleko najnepovoljniji jer je taj mošt vrijedio od 15 do 20 dinara, a za prerađeno vino od tog istog mošta poslije se moglo dobiti još i više. Gospodarska sloga je svojim intervencijama i nabavkom modre galice značajno ublažavala tu situaciju odobravajući vinogradarima poček za plaćanje.[957]

Ratno stanje u gotovo zapadnoj Europi ostavljalo je svoj trag i na ekonomiju tadašnje države i na Banovinu Hrvatsku tako da su 1. siječnja 1941. godine povišene trošarine na cijeli niz prehrambenih proizvoda i na drugu robu pa tako i na vino. Dotadašnja državna trošarina na vino koja je iznosila 1 dinar po litri vina povišena je na 2 dinara po 1 litri vina.[958] Reakcije stanovništva u Dalmaciji bile su negativne pa je tako delegacija od preko 100 Zatonjana otišla protestirati narodnom zastupniku Dani Škarici koji je i sam bio protiv uvođenja nove trošarine. Mogućnost njegove reakcije svodila se na telefonske pozive odgovornima u Zagreb bez stvarnoga učinka.[959] Bila je to posljednja odluka takve vrste koja se odnosila na vinarstvo, a obrađivanje vinograda, berba grožđa, proizvodnja i otkup vina u 1941. godini u suradnji s Gospodarskom slogom – prestaje.

12.6. Gospodarska sloga i ribarstvo u Dalmaciji

Već od 1935. godine postala je ponovno aktualna tema ribarstva kod onih koji od toga žive, ali i o drugih društvenih aktera. Javna inicijativa je išla u pravcu boljeg organiziranja ribara, između ostaloga i u okviru Gospodarske sloge. U staroj Jugoslaviji i nisu postojale jače privredne organizacije ribara osim 123 ribarsko-prerađivačke zadruge (u 1939. godini) gotovo isključivo s neprofesionalnim kadrom. Malo zanatsko ribarstvo, iako polako, napredovalo je, a time se povećavao i broj ribara. Dok je 1922. godine bilo samo 13.000 ribara, 1939. godine bilo ih je 21.500 premda je od toga bilo samo 13% profesionalnih ribara obrtnika dok su ostali bili

[957] Gospodarska sloga, izvještaj o radu u 1939. godini, 1940: 30.
[958] Gospodarska sloga, godina VI: broj 1-2 od 15. siječnja 1940: 7.
[959] Novo doba, godina XXIV: broj 17 od 18. siječnja 1941: 5.

povremeni, sezonski ribari.[960] Ribarstvo je promatrano u okviru cijele tadašnje države, kao što će poslije biti i u okviru Banovine Hrvatske u što je uz Dalmaciju ulazilo i Hrvatsko primorje. Veće ribarsko udruženje koje djeluje od 1935. godine bilo je Jugoslavensko društvo ribara na Jadranu. Međutim, njima se prigovaralo da u svojim redovima organiziraju sve one koje službena statistika naziva skupnim imenom ribara pa iako to nisu. U takvom ribarskom udruženju, neki su smatrali, trebali bi biti samo ribari. Službena statistika pomorskog ribarstva koju je izdala Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu, ubraja u ribare: profesionalne ribare, športske i tzv. povremene ribare. Profesionalnih ribara 1935. godine je bilo 2.600, sportskih 2.700, a povremenih preko 14.000. Od morskog ribolova samo su isključivo živjeli jedino profesionalni ribari dok sportski ribari nisu živjeli od ribarstva pa je vladalo mišljenje da oni ne pripadaju ribarskom staležu. Oni su se bavili ribolovom kao sportom, a inače su činovnici, zanatlije, posjednici, itd. Povremeni ribari su bili ribari posebnog statusa. Među njima je vjerojatno bilo i onih koji su barem u sezoni svoju zaradu nalazili u morskom ribolovu te su tada od toga i živjeli. Među tim povremenim ribarima bili su uglavnom zemljoradnici ili zanatlije koji su kao najamni radnici radili kod ekonomski jačih ribara u vrijeme ljetnog ribolova. Sve je te kategorije ribara bilo nemoguće izjednačiti i svrstati ih u isto udruženje. Upravo je takvu tendenciju imalo Jugoslavensko društvo ribara na Jadranu te je ono protiv sebe izazvalo oprez kod postojećih ribarskih zadruga kojih je od Sušaka do Bara tada bilo preko 80. *Da su se osnivači Jugoslavenskog društva ribara na Jadranu odlučili za borbu s ribarima zadrugarima jasno je iz toga što ribarskim zadrugama nije omogućeno da budu predstavljene u Glavnom odboru spomenutog društva dok u tom odboru ima mjesta za predstavnike trgovačkih komora (Zagreb, Split, Dubrovnik i Podgorica) kao i za predstavnike radničkih komora (Zagreb i Split). Dokaz su tome i diskusije vođene na sastancima samoga društva*.[961] U međuvremenu je u ribarskom okruženju zaživjela inicijativa i interes Gospodarske sloge za organizaciju ribara i za organiziranje tržišta ribe te formiranje isplativih cijena ribe. Ta je zamisao u ribarskim krugovima primljena sa zadovoljstvom te se njena najava uspoređivala s već postignutim uspjesima Gospodarske sloge kod reguliranja i kontroliranja cijena stoke na sajmovima. Gospodarska sloga imala je namjeru organizirati Ribarsku slogu kao ribarsku zadružnu i stalešku jedinicu u svim ribarskim mjestima od Sušaka do Ulcinja. Sve te organizacije bile bi uklopljene u jednu središnju organizaciju koja bi vodila čitavu ribarsku gospodarsku politiku, a čije bi sjedište bilo u Splitu ili Zagrebu. *Ova je zamisao dobra, tim prije što dosadašnja nastojanja oko organiziranja ribara u nekoliko pravaca nisu pokazala mnogo*

[960] KOS, 1960: 88.
[961] Novo doba, godina XIX: broj 179 od 9. siječnja 1936: 5.

pozitivnih rezultata. I što su, dapače, ribari time bili razočarani... Svakako, ribarstvo može biti od velike koristi. Ono je u našem hrvatskom narodu i vrlo važan gospodarski faktor, ali za temeljitu ribarsku organizaciju treba i dosta velikih sredstava. Gospodarska sloga koja ima namjeru unijeti novi sustav u organizaciju gospodarske politike hrvatskog naroda, treba o svim ovim pojavama u ribarstvu voditi računa. A kad budu one proučene i kad budu nađena rješenja, pristupit će se stvaranju moćne Ribarske sloge koja će unijeti novi život i preporod u naše ribarsko gospodarstvo tako da će to biti ne jedan neuspjeli pokušaj, već put novim i boljim danima i boljem socijalnom položaju naših ribara.[962] Optimistične najave i očekivanja ipak se nisu ostvarila te u okviru Gospodarske sloge nije osnovana Ribarska sloga za ribare u Dalmaciji, a službeno opravdanje je bilo *pomanjkanje novčanih sredstava*.[963] Gospodarska sloga je već u 1936. godini osnovala svoje stručne savjetodavne odbore kojih je bilo osam, a jedan od odbora bio je i za ribarstvo. Ti su savjetodavni odbori bili ekipirani, a vodili su ih etablirani stručnjaci iz različitih područja gospodarskog rada. Iz tih je odbora, njihovim objedinjavanjem i institucionaliziranjem, u okviru Gospodarske sloge odlukom njenog ravnateljstva 28. lipnja 1936. godine osnovan Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva. Organizacijom Zavoda u njegovom je sklopu osnovano ukupno 15 iznimno djelatnih odbora, ali nijedan od njih nije bio odbor za ribarstvo. Svrha Zavoda je bila proučavati seljačke gospodarske prilike i prikupljati podatke o stanju narodnog gospodarstva, ispitivati gospodarske prilike, priređivati i provoditi ankete, itd. Sve to u okviru Gospodarske sloge i *Hrvatskog seljačkog pokreta*.[964]

Potrebe ribara bile su više nego velike, a njihovi problemi bili su u biti slični problemima seljaka s kopna. Dokazuje to primjer Komiže, najvećeg ribarskog mjesta na Jadranu. Komižani su bili organizirani u svoju ribarsku zadrugu i kao takvi nisu uspjeli prodati veće količine ulovljene ribe u 1937. godini i gotovo cjelokupan ulov u 1938. godini. Brašno koje su uzimali od trgovaca bilo je na kredit, a budući nisu prodali ribu nisu ga mogli ni platiti. Trgovci im u toj situaciji nisu više željeli dati novo brašno na kredit pa su sa zebnjom čekali zimu i glad je prijetila za njihovih 70-ak obitelji. Kao zadrugari bili su nepoćudni tvorničarima i zato je do tako teške situacije i došlo jer su tvornice nastojale uništiti zadrugu. Zadruge su tražile povoljnije cijene ribe, a tvornice su željele samostalno i potpuno ovladati tržištem ribe. Bilo je još takvih sličnih slučajeva, situacija se općenito nije razvijala u korist maloga ribara i njegovih zadruga.[965]

[962] Novo doba, godina XIX: broj 114 od 16. svibnja 1936: 5.
[963] Gospodarska sloga, godina I: broj 12 od 28. lipnja 1936: 6.
[964] ŠUTE, 2010: 350-352.
[965] Gospodarska sloga, godina III: broj 23 od 23. studenoga 1938: 3.

Suradnik Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva B. Paitoni proveo je 1939. godine anketu među ribarima koja je bila temelj zaključcima na temelju kojih je trebalo u okviru Gospodarske sloge napraviti ribarsko udruženje na području Banovine Hrvatske. On je proputovao Jadranom od jednog ribarskog sela do drugog ispitujući kako ribar živi, kako lovi, kako prodaje svoj ulov... Ispitivao je odnos ribara s ustanovama i trgovcima kod kojih su ribari nabavljali svoje alate i ostalo što im je služilo za ribolov na što se godišnje trošilo preko 6 milijuna dinara. Oko 16.000 ribara bavilo se tzv. velikim ribolovom (lov na ribe selice i ljetni ribolov). Oni su bili organizirani u *družinskim skupinama* te su kao takva bazna organizacija predstavljali najjaču polugu ribarske proizvodnje preko koje se lovilo do 70% cjelokupnog ulova ribe. Uz njih je po tadašnjim procjenama bilo još od 40.000 do 50.000 ribara seljaka koji su se uz obrađivanje malog posjeda bavili i ribarstvom. Generalni zaključak je bio da je pomorsko ribarstvo vjerojatno najzapuštenija i najviše zanemarena grana narodne privrede od koje živi oko 100.000 ljudi. To se očitovalo u krivoj privrednoj ribarskoj politici koja je još i dalje bila na snazi, u lošoj organizaciji i u teškom stanju samih ribara. Ribar vlasnik alata (bio on zadrugar ili samostalno privatno lice) nije uspijevao uloženom glavnicom održavati i poboljšati svoj alat, a družinar (koji je radio na privatnom ribolovcu) za svoj je opasan i težak rad zarađivao od 5 do 7 dinara za radni dan odnosno noć. Ribari su radili pod krajnje neuređenim prilikama te su sami pronalazili načine i metode borbe, pojedinačno ili u grupama. Iz toga postojećeg i nezadovoljavajućeg stanja izvučena je sljedeća poruka: *Danas kada hrvatski seljački narod počinje temeljito preuzimati svoju sudbinu u svoje ruke tako i ribar seljak treba preko svoje Gospodarske sloge temeljito izvršiti cijeli posao koji se sastoji u zaštiti i ostvarenju općih ribarskih interesa*.[966] To je trebalo ostvariti poduzimajući dva temeljna koraka:

- prenijeti nadležnost iz Ministarstva saobraćaja pod koje je još spadalo pomorsko ribarstvo na Banovinu Hrvatsku,
- u okviru Gospodarske sloge i utemeljenog odbora za pomorsko ribarstvo pokrenuti produktivan rad i održavati vezu s ribarima pomažući im i usklađujući djelovanje.

Tako su bila definirana dva temeljna uvjeta koji su bili nužni u stvaranju nove narodne ribarske politike i zaštiti pomorskog ribarstva. Iz tih je temeljnih postavki proizlazio daljnji tijek rješavanja aktualnih ribarskih pitanja kojih je bilo više: pomoć oko plasiranja usoljene ribe koje je godišnje bilo od 100 do 200 vagona, uređenje nabave potrebnog ribarskog alata, uređenje i normalizacija najniže prodajne cijene svježoj ribi i uređenje odnosa između ribara i tvornica,

[966] Gospodarska sloga, godina IV: broj 24 od 24. prosinca 1939: 6.

preuređenje ribarnica i ledana u pomorskim mjestima i u unutrašnjosti, uređenje prometnog problema na moru, preuređenje nabave petroleja, nafte, soli za ribarske potrebe, preuređenje ribarskog zadrugarstva, uređenje odnosa između ribara vlasnika i družine, pokretanje škole i ribarskih tečajeva zajedno sa znanstvenim ribarskim ustanovama, uređivanje socijalnog osiguranja u slučaju nesreće ili bolesti te u suradnji s vlastima i zajedničke organizacije sviju ribara izraditi prijedlog novog pomorsko-ribarskog zakona.[967]

Preduvjet rješavanja svih postavljenih pitanja bilo je udruživanje ribara i postojećih ribarskih organizacija kroz mjesne organizacije Gospodarske sloge (one postoje već razvijene i strukturirane) gdje bi se počelo s konkretnim radom poput soljenja i prodaje ribe. Takve bi se mjesne organizacije ujedinile u kotarske organizacije, a potom bi uslijedilo stvaranje jedinstvene narodne ribarske organizacije. Najavljene su i konkretne upute koje su trebali dobiti povjerenici Gospodarske sloge, kako bi se sve to realiziralo.[968] Plan je bio krenuti odozdo s terena, stvarajući po svim mjestima manje organizacije, a onda ih ujedinjavati na razini kotara te na posljetku sve zajedno u jednu nacionalnu ribarsku organizaciju. No, u stvarnosti se po tom pitanju realizirao drugačiji scenariji koji u konačnici opet nije zaživio i nije se razvio zbog kratkoće vremena i zbog početka rata. Naime, na samom karaju 1940. ili na početku 1941. godine osnovan je Savez ribarskih zadruga pri Savezu zadruga Gospodarske sloge koji je u Zagrebu 11. siječnja 1941. organizirao konferenciju na temu ribarstva u suradnji s banskom vlasti i odjelnim predstojnikom Mirkom Lamerom.[969] Na organiziranje Saveza ribarskih zadruga pri Savezu zadruga Gospodarske sloge i zagrebačku konferenciju reagiraju odmah u Splitu iz Zadružnog saveza (koji je pod utjecajem HSS-a) organizacijom dvaju sastanka u roku dva dana s kojih mediji prenose zaključak – *Protiv centralizacije ribarskog zadrugarstva*. Prvi dan je održana zajednička sjednica upravnog i nadzornog odbora Zadružnog saveza, a drugi dan u Trgovinsko-industrijskoj komori širi sastanak predstavnika ribarskih zadruga koje su članice Zadružnog saveza i vlasnika mreža zajedno s narodnim zastupnicima iz Dalmacije. Bilo je zastupljeno 40 ribarskih zadruga i 11 vlasnika mreža te narodni zastupnici Silobrčić iz Biograda, Škarica iz Šibenika, Kaliterna i Mratinović iz Splita, Matijević iz Makrske, Bjelovučić iz Metkovića i Vuković iz Imotskoga. Bili su prisutni i članovi upravnog i nadzornog odbora Zadružnog saveza. Po brojnosti i važnosti sudionika jasno je da je tema ribarstva u tom trenutku izbila u prvi plan i zaokupila HSS-ovo vodstvo u Dalmaciji. Uvodno je obrazložio situaciju predsjednik Zadružnog saveza Silvestar Giunio koji je odmah naglasio

[967] Gospodarska sloga, godina IV: broj 24 od 24. prosinca 1939: 6.
[968] Gospodarska sloga, godina V: broj 2 od 17. siječnja 1940: 1-2.
[969] Novo doba, godina XXIV: broj 2 od 3. siječnja 1941: 5.

kako pri osnivanju Saveza ribarskih zadruga nisu sudjelovali ribari iz Dalmacije jer ih nitko nije ni pozvao. Uz navođenje svih funkcija koje bi jedan ribarski zadružni savez trebao ispunjavati iznosi mišljenje da u njega trebaju biti uključene sve ribarske zadruge i da mu sjedište treba biti u primorju. Po njemu je novoosnovani Savez ribarskih zadruga u Zagrebu nastao pretvaranjem jedne ribarske središnjice u Crikvenici u Savez. Tumačio je to kao zapostavljanje ribarskog zadrugarstva u Dalmaciji koja ima 5/6 ukupnog broja ribara dok ih je na sjevernom Jadranu 1/6. Dalje navodi kako je ribarstvo sjevernog Jadrana nekada pod upravom Savske banovine imalo više pogodnosti i bolje uvjete za razvoj od ribarstva u nekadašnjoj Primorskoj banovini. Na kraju najavljuje skoru raspravu na tu temu pri Savezu zadruga Gospodarske sloge i ribarsku konferenciju pri banskoj vlasti, obadvije u Zagrebu. U raspravi su sudjelovali i ostali poput zastupnika Bjelovučića, Mratinovića i Matijevića te predstavnici ribarskih zadruga od Korčule preko Prvić Luke do otoka Silbe i Kali.[970] Svi su zastupali isto mišljenje o temi ribarstva koje je pretočeno u zajedničku rezoluciju u kojoj se od banske vlasi traže konkretni koraci po pitanju organiziranja ribara, kupnje njima potrebnog materijala i posredovanja u prodaji ribe.[971]

U osnovi se ribarski zahtjevi ponavljaju. Najbitniji im je otkup ribe, pomoć oko njene prerade i podrška pri nabavi svih potrebnih alata za ribarstvo. Svoju organizaciju vide u okviru zadrugarstva, a središnja ustanova bi trebala biti u Splitu.

Osim ribara i ribarskih zadruga iz Zadružnog saveza koje su na konferenciji u Zagrebu predstavljali njihov predsjednik Silvestar Giunio, narodni zastupnik Josip Silobrčić i predsjednici ribarskih zadruga Jozo Savić (Neum-Klek), Nikola Finko (Sali) i Ivan Cecić (Grohote) još jedan veliki broj ribarskih zadruga u Dalmaciji nije uopće ni informiran o osnivanju Saveza ribarskih zadruga pri Savezu zadruga Gospodarske sloge niti su pozvani u Zagreb na konferenciju o ribarstvu koju je organizirala banska vlast. O tome su oni kao Savez ribarskih zadruga u Splitu koji je okupljao 70 ribarskih zadruga protestnim brzojavima

[970] Novo doba, godina XXIV: broj 10 od 11. siječnja 1941: 6.

[971] Sadržaj ribarske rezolucije iz Splita: *Ribari i ribarske zadruge traže i pouzdano očekuju da banska vlast posveti organizaciji i unapređenju našeg pomorskog ribarstva svu onu pažnju i potporu koju ta važna grana u našem narodom gospodarstvu zaslužuje. Stoga se traži:*

1. *da se prvenstveno podupre ribarsko zadrugarstvo gdje zato postoje povoljni uvjeti; želja je zadrugarstva da vlasnici mreža koji s obzirom na specifične prilike nekih krajeva nisu još zadružno organizirani, nastoje svome radu dati zadružni oblik čim zato nastupe povoljne prilike i mogućnosti,*
2. *da se na zadružnoj osnovi omogući zajedničko soljenje ribe,*
3. *da se nabava soli, bačava i pogonskog materijala kao i ostalih ribarskih potrepština povjeri zadružnoj središnjoj ustanovi u Splitu koja će osnovati svoja skladišta u svim prirodnim središtima pojedinih ribarskih područja,*
4. *da se organizira prodaja slane i svježe ribe preko jedne nabavljačke zadružne nabavljačko-prodajne ustanove koja će se brinuti za tržište naše ribe u zemlji i u inozemstvu.*

(Novo doba, godina XXIV: broj 10 od 11. siječnja 1941: 6.)

obavijestili bana Šubašića, odjelne predstojnike Kolara i Lamera te predsjednika Saveza zadruga Gospodarske sloge Augusta Košutića. Ističu da bez njih donesene zaključke neće smatrati obvezujućim za svoje zadruge.[972] Odlaskom predstavnika dijela ribarskih zadruga iz Dalmacije u Zagreb nominalno su se usuglasila stajališta na sastancima s upravom Saveza ribarskih zadruga pri Gospodarskoj slozi i s Augustom Košutićem kojemu je predana splitska rezolucija. Iznesene su sve potrebe ribara, Košutić je prihvatio njihove prijedloge s naglaskom na jedinstvenoj ribarskoj politici na Jadranu od Sušaka do Kotora. Dogovoreno je da Savez ribarskih zadruga otvori odjeljenje u Splitu i pri njemu Ribarski odbor koji će se baviti potrebama ribara.[973]

Banovina Hrvatska na samom kraju svoga postojanja pokušava urediti ribarstvo dajući prednost zadružnom organiziranju ribara pri Gospodarskoj slozi što će već u početku izvan tog planiranog institucionalnog okvira ostaviti veći broj ribarskih zadruga na što su one negodovale. I one ribarske zadruge u Zadružnom savezu koji je kontrolirao HSS, nisu bile zadovoljne organiziranjem ribarstva u Banovini Hrvatskoj jer su smatrali da se favoriziraju ribarske zadruge sjevernog Jadrana koje su nekada bile pod upravom Savske banovine.

[972] Novo doba, godina XXIV: broj 11 od 12. siječnja 1941: 6.
[973] Novo doba, godina XXIV: broj 14 od 15. siječnja 1941: 6.

13. HRVATSKI RADNIČKI SAVEZ U DALAMCIJI OD 1935. GODINE

Hrvatski radnički savez obnavlja svoju djelatnost u vezi s političkim promjenama koje su nastale u Kraljevini Jugoslaviji u vrijeme priprema za izbore od 5. svibnja 1935. godine. HRS je, kao sindikalna organizacija, trebalo da obuhvati radnike Hrvate, a po pravilima saveza u njemu su mogli biti i poslodavci. Tako je HRS imao oblik sindikalne organizacije, a zapravo je bio orijentiran tako da bude u službi HSS-a. Organiziranje saveza teklo je postupno od veljače 1935. godine, i to obnavljanjem starih podružnica i stvaranjem novih, a u svibnju 1936. godine HRS-ovo je vodstvo u jednom programatskom članku jasno iznijelo osnovne tendencije njegova rada. Prema jednoj izjavi predsjednika HRS-a, zastupnika HSS-a, Ivana Peštaja u Osijeku u drugoj polovici 1936, rad na obnavljanju HRS-a počinje u veljači1935. godine. Motivi obnavljanja HRS-a i njegovi ciljevi prvi put su izneseni u Zagorskom listu od 31. kolovoza 1935. godine u članku *Naša radnička organizacija*. Kao osnovno istaknuto je kako treba stvoriti takvu organizaciju hrvatskog radništva *koja neće od njega tražiti, da se radi zaštite svojih socijalnih interesa i radi svoje strukovne borbe odriče svojih narodnih osjećaja, svojeg političkog, kulturnog i vjerskog naziranja itd.*, a posebno je naglašena veza HRS-a sa HSS-om: *Hrvatski radnički savez hoće da svoju organizaciju razvije u vezi s našom narodnom seljačkom organizacijom. Baš u tome leži glavna snaga i glavni preduvjet tog Saveza u budućnosti. Samo u zajednici s hrvatskim seljacima mogu hrvatski radnici osigurati svoju budućnost.*[974] Isticanje povezanosti s HSS-om i njegovim pokretom ostalo je obilježje politike HRS-a u cijelom tom razdoblju.

Prema vijesti Zagorskog lista od 5. listopada 1935. godine u početku rujna održana je glavna godišnja skupština HRS-a. Na skupštini se govorilo o organizacionom stanju saveza i izabrana je nova uprava, pa se tako ta skupština može smatrati obnoviteljskom. Ubrzo poslije, toga počinju se intenzivnije obnavljati stare podružnice i stvarati nove. S tim u vezi vodstvo HRS-a uputilo je apel hrvatskim radnicima u obliku letka u kojem ih poziva da stupe u savez. U letku upućenom dalmatinskim radnicima u prosincu 1935. radni odbor za obnovu HRS-a u Dalmaciji napada rad postojećih sindikata, kao organizacija koje su unijele samo razdor među radnike, jer se jedna struja među njima tobože zalaže za odvajanje sindikalnog rada od političkog (pri tom su mislili na socijaliste), a druga monopolizira pravo na vođenje radničkih borbi ističući da je za jedinstvo proletarijata (očigledno se mislilo na komuniste). Htjelo se pokazati da su tim organizacijama u prvom redu važni politički Interesi, koji su u suprotnosti s interesima

[974] JANJATOVIĆ, 1969: 43-49.

hrvatskog naroda čiji su pripadnici i hrvatski radnici. Internacionalna je orijentacija tih sindikata anacionalna pa prema tome hrvatski radnici ne mogu biti zadovoljni njihovim radom. HRS-ovo vodstvo nije htjelo suradnju ni s komunistima ni sa socijalistima.

U svojoj agitaciji HRS-ovo je vodstvo uvijek nastupalo kao predstavnik organizacije koja je u neposrednoj vezi s HSS-om, i tako je nastojalo okupiti radnike. Iako je HRS-ovo vodstvo stavilo težište na političku orijentaciju saveza, predsjednik HRS-a Peštaj naglasio je u jednoj izjavi Hrvatskom dnevniku, da je savez potpuno neovisan o političkoj organizaciji i da djeluje samostalno, ali u sklopu HSS-ovih organizacija. U jednoj povjerljivoj okružnici HSS-a, upućenoj u siječnju 1937. narodnim zastupnicima i predsjednicima kotarskih i općinskih organizacija, istaknuto je da HRS mora prije svega biti sindikalna organizacija koja će *štititi i unapređivati posebne interese hrvatskog radništva*. Politička organizacija hrvatskih radnika mora biti prema toj okružnici rajonska ili mjesna organizacija HSS-a, a to znači da radnik organiziran u HRS-u ne smije biti učlanjen u koju drugu političku stranku.[975]

Vodeći ljudi splitske podružnice Hrvatskog radničkog saveza (HRS) bili su predsjednici Ante Mijić i Luka Čulić, tajnici Desimir Jakaš i Vjekoslav Blaškov. U intervjuu novinama koji je Luka Čulić dao Novom dobu kaže da je tada splitski HRS brojio 7.154 članova u 50 sekcija (na svome vrhuncu pred rat). Čulić je 1939. godine postao potpredsjednik HRS-a na državnoj razini. Glavni takmac HRS-u u Dalmaciji na području sindikalnog organiziranja radništva bio je komunistički Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ), skraćeno Ujedinjeni radnički sindikati (URS). Do otvorenih sukoba dolazi osnivanjem Banovine Hrvatske i pokušaja njene diskreditacije organiziranim štrajkom u prosincu 1939. godine od strane URS-a.[976] Komunisti nakon Šestosiječanjske otvorene diktature preuzimaju u svoje ruke Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ), savez raznih strukovnih sindikata što su ga do tada vodili socijalisti. Taj su savez strukovnih sindikata komunisti, njihovi pristaše i simpatizeri uspjeli pretvoriti za relativno kratko vrijeme – afirmiravši se najprije u podružnicama i nižim forumima, a od proljeća 1936. i u Pokrajinskoj upravi URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju te od ljeta 1937. u istom forumu za Dalmaciju (na razini Jugoslavije to su postigli na IV. kongresu URSSJ-a u travnju 1938. u Zagrebu) – u svoju revolucionarnu radničku organizaciju, koju je režim potkraj 1940. godine zabranio kao komunističku.[977]

U splitskom kotaru je bila koncentrirana najviše proizvodnja cementa, brodogradnja te lučko-obalni radovi gdje je i bilo zaposleno najviše radnika. Uz to u Splitu je kod privatnika bio

[975] JANJATOVIĆ, 1969: 43-49.
[976] ČULIĆc, 2001: 10.
[977] JANJATOVIĆ, 1978: 17.

zaposlen veći broj radnika u cijelom nizu uslužnih i obrtničkih djelatnosti, a tu su kao u administrativno-upravnom centru banovine bili i radnici zaposleni u državnim službama i poduzećima (ministarstva, direkcije, željeznica...) te pri lokalnoj samoupravi i njenim ustanovama. Osim u splitskom kotaru veći broj radnika bio je zaposlen u šibenskom i kninskom kotaru točnije u okolici Drniša (do kraja 1940. godine šibenska podružnica HRS ima 4.000 članova).[978] U Šibeniku su kao i u Splitu radili lučki (obalni) radnici te radnici u tvornici aluminija u Lozovcu. U okolici Drniša vadio se ugljen i postojala je tradicija rudarstva u kojoj industriji je bilo zaposleno oko 2.000 radnika. Uz ta dva glavna dalmatinska industrijska centra postojala je i industrija prerade ribe na otocima Visu (Korčula), Braču (Postire) i Korčuli (Vela Luka) te prerada kamena na otocima Braču (Pučišća) i Korčula (Žrnovo). U tim djelatnostima je bio zaposlen dio ljudi, ali gotovo zanemariv s obzirom na ukupan broj stanovnika. Na otocima dolazi i do razvoja turizma, prvenstveno na otoku Hvaru. Osim Splita i Šibenika i Metković je bio lučki grad sa željezničkom postajom te je i tamo bilo lučkih (obalnih) radnika, ali s obzirom na veličinu toga grada neusporedivo manje nego u Splitu ili Šibeniku. U cijelom dalmatinskom zaleđu (s iznimkom drniškog kraja) industrije gotovo nije ni bilo, nego je dominirala zemljoradnja i stočarstvo (Vrgorac, Imotski, Sinj, Knin, Obrovac i Benkovac) – s djelomičnom iznimkom Sinja u kojem je radila tvornica opeka i cigli te jedan manji rudnik te Knina s tvornicom cigli. U tim okolnostima podružnica HRS-a iz Splita pokrivala je sve kotare srednje i južne Dalmacije (i Korčulu), a podružnica iz Šibenika kotare sjeverne Dalmacije. Pri tome je, uz spomenute vodeće ljude splitskog HRS-a, važnu ulogu imao i predsjednik šibenskog HRS-a Niko Bilić te narodni zastupnici u svojim kotarima. U tim okolnostima izvan splitskog i šibenskog okružja i djelomično dalmatinskih otoka HRS relativno kasno osniva svoje podružnice u manjim mjestima Dalmacije, a u pojedinim kotarima ih uopće neće ni biti. U Sinju je podružnica HRS-a osnovana u svibnju, a u Metkoviću krajem kolovoza 1939 godine; u Imotskome u veljači 1940. godine. U cijeloj je Dalmaciji po pitanju sindikalnih događanja najznačajniji bio Split i splitski kotar i to zbog najvećeg broja radnika te zbog snažnog konkurentskog sindikata URS-a koji će u Splitu u značajnome i nadvladati HRS. Gledajući Dalmaciju u cjelini neupitna je dominacija HRS-a u razdoblju od 1935. do 1941. godine. Od kraja 1935. do jeseni 1939. godine (do dolaska HSS-a na vlast) radi se na osnivanju podružnica i sekcija, a od jeseni 1939. do travnja 1941. godine jača aktivnost na organizacijskom učvršćenju Saveza što mu omogućava njegova nova vladajuća pozicija.[979] U Dalmaciji je većina podružnica i sekcija osnovana u prvome mahu 1935. i 1936. godine posebno tamo gdje

[978] Hrvatski radnik, godina XII: broj 51-52, prosinac, 1940: 4.
[979] JANJATOVIĆ, 1983: 123.

je HRS imao svoje organizacije i prije uvođenja diktature.[980] Nakon toga u 1937. i 1938. godini nastupa sindikalna borba za radnička prava i potpisivanje kolektivnih ugovora u čemu se HRS nije suzdržavao ni od štrajkova. Konačno od jeseni 1939. do proljeća 1941. godine nastupa razdoblje učvršćivanja vlastite pozicije i žestokog obračuna s URS-om.

13.1. Obnova rada i proglas Hrvatskog radničkog (strukovnog) saveza u Splitu 1935. i 1936. godine i njegovo djelovanje do uspostave Banovine Hrvatske

Dana 1. prosinca 1935. godine Hrvatski radnički (strukovni) savez obnovio je svoj rad u Splitu i Dalmaciji[981] te je izdao proglas u kojem su pozivali radništvo da im se pridruži u borbi za radnička prava u okviru *Hrvatskog narodnog seljačkog pokreta*. Pri tome žestoko kritiziraju druge sindikalne organizacije. U proglasu iznose svoja traženja pa je taj proglas i svojevrsni manifest HRS-a u Dalmaciji.[982] Obnoviteljskom sastanku prisustvovali su članovi prijašnje uprave HRS-a uz nove predstavnike radnika iz okolnih mjesta i tvornica (Split, Solin, Klis, Mravinci, Kučine, Kaštel Sućurac, Vranjic, Kaštela, Dugi Rat), a predsjedao mu je predsjednik HRS-a za Dalmaciju Ivo Čulić (u isto vrijeme je i povjerenik Seljačke sloge za Dalmaciju). Obnova rada HRS-a prihvaćena je jednoglasno te je izabran privremeni radni odbor koji je trebao izvršiti osnivanje organizacija sukladno pravilima HRS-a svugdje gdje ima radnika po svim mjestima Dalmacije. U radni odbor su izabrani: kao predsjednik tvornički radnik Ante Mijić (Klis) te kao članovi tvornički radnik Slavko Radić (Klis), tvornički radnik Jure Pađen (Majdan), tvornički radnica Kaja Perko (Mravinci), tvornički radnik Ivo Vukšić (Solin), tvornički radnik Ante Maslov (Dugi Rat), tvornički radnik Mijo Bauk (Dugi rat), tvornički radnik Marin Biočić (Kaštel Sućurac), tvornički radnik Stipe Svalina (Kaštel Sućurac), tvornički radnik Milan Ćupić (Split), drvodjelac Vjekoslav Duplančić (Split) i trgovački namještenik Ante Biluš (Split). O nastavku rada HRS-a obavještene su nadležne vlasti i Radnička komora u Splitu. Na sastanku je sudjelovao i Paško Kaliterna koji je rekao da je inicijativu za obnovu HRS-a u Splitu i Dalmaciji dao sam predsjednik Maček. HRS je smatran nacionalno-sindikalnom organizacijom u potpunosti uključen u *Hrvatski narodni seljački pokret* i u (sub)koordinaciji s vodstvom HSS-a. Istaknuto je da je na Petosvibanjskim izborima nositelj HSS-ove liste za gard Zagreb bio predsjednik HRS-a Ivan Peštaj te je na taj način HRS-

[980] U Šibeniku prema Hrvatskom radniku 1926. godine HRS ima oko 160 upisanih članova te organiziranu podružnicu u Splitu. (JANJATOVIĆ, 1983:121.)
[981] U Dalmaciji je 1927. godine bio osnovan Hrvatski radnički strukovni savez te mu je potkraj te godine konstituirana uprava. Taj je Savez očito stvoren u suglasnosti s upravom HRS-a u Zagrebu i dakako HSS-a. Vjerojatno je osnovan kao samostalni sindikat jer nije uspijevalo organiziranje HRS-a u Dalmaciji. (JANJATOVIĆ, 1983: 121-122.)
[982] Novo doba, godina XVIII: broj 283 od 4. prosinca 1935: 3.

u iskazano veliko povjerenje, ali i očekivanja. Javno su pozvani svi radnici da organiziraju podružnice i priključe se HRS-u koji je (privremeno) djelovao u prostorijama HSS-a u Krešimirovoj ulici u Splitu.[983] Nakon prvog sastanka uskoro je 8. prosinca 1935. godine održan drugi sastanak na kojem je u potpunosti konstituirana uprava te su donesene smjernice za rad. Privremeni upravni odbor su činili: predsjednik Ante Mijić, podpredsjednici Vladimir Jurlin i Milan Čupić, tajnici Ivo Antičević i Vjekoslav Duplančić, blagajnici Ivo Radić i Ivo Podrug te odbornici Marin Biočić, Frane Božin, Jure Pađen, Kaja Perko, Ante Maslov, Mijo Bauk, Slavko Radić, Petar Galić, Ivo Vukšić, Ante Biluš, Petar Stolica, Ante Šarić, Ivo Čulić i Špiro Nazlić. U odnosu na prvi sastanak bilo je više članova i sastanak je bio širi. Pročitan je pravilnik o smjernicama u radu te su doneseni zaključci vezano za upisivanje članova, izbora povjerenika, visini članarine, osnivanja podružnica, itd. Pročitano je pismo Radničke komore kojim je javila kako je primila na znanje nastavak i obnovu rada HR(S)S-a te pismo HRS-a iz Zagreba kojim se pozdravlja ponovni rad u Splitu. Upis novih članova vršio se u splitskim stranačkim prostorijama (kancelarija HSS-a odnosno dr. Mačeka).[984]

Već je 19. prosinca u Split došao predsjednik HRS-a iz Zagreba Ivan Peštaj koji je održao sastanak s nekoliko stotina radnika, članova i simpatizera HRS-a, a dan poslije prisustvovao je u tvornici Majdan osnivačkoj skupštini HRS-a. Na sastanku u Splitu obrazlagao je položaj radnika i ulogu HRS-a. Naglasio je potrebu osnivanja podružnica HRS-a te dogovaranje kolektivnih ugovora koji bi radnicima bili zaštita. Upozorio je i na skore izbore radničkih delegata koji imaju zadaću zastupati radnike prema poslodavcima. Donesen je zaključak da se u Dalmaciji provede reorganizacija na način da se HR(S)S pretopi u HRS sa sjedištem u Zagrebu. Također je planirano otvoriti tri podružnice HRS za Dalmaciju – u Šibeniku, Splitu i Dubrovniku.[985]

U tvornici Majdan je održana osnivačka skupština HRS-a kojoj je prisustvovao i predsjednik HRS-a iz Zagreba Ivan Peštaj. Skupštinu je otvorio tvornički radnik Ante Mijić govoreći o potrebi organizacije radnika i o važnosti radnika u ljudskome društvu – *radnicima se trgovalo jer nisu bili organizirani*. Ivan Peštaj je rekao kako *Hrvatski radnički savez vode sami radnici jer se iz iskustva zna da su mnogi radnički pokreti, naročito kod nas, propali s razloga što su ih vodila gospoda*. Govorio je tome kako je snaga i moć radnika u organizaciji i *ta organizacija mora bit radnička, a ne da se s njom dirigira iz kancelarije*. *Organizacija nam je potrebita da još jače tražimo prava koja nas pripadaju. Radnik privređuje pa ga treba i poštovati. Tko uživa*

[983] Novo doba, godina XVIII: broj 281 od 2. prosinca 1935: 3.
[984] Novo doba, godina XVIII: broj 287 od 9. prosinca 1935: 7.
[985] Novo doba, godina XVIII: broj 297 od 20. prosinca 1935: 6.

plodove radnikova truda? Pojedinci koji nisu radili. Za pravo čovjeka i slobodu povezuje se HRS s čitavim hrvatskim seljačkim narodom; HRS će pomagati seljački narod i to radnik u tvornici, a seljak na selu.[986] Naveo je zatim nekoliko slučajeva gdje su se složnim istupom hrvatskog radništva dogovorili kolektivni ugovori između radnika i poslodavca. Nakon Peštajeva govora uslijedila je diskusija u kojoj je Peštaj spomenuo formiranje *borbenog fonda* koji bi služio kao novčana potpora radnicima u borbi prema poslodavcima. Najavljeni su i posebni tečajevi za radničke povjerenike.

Na povratku iz Splita u Zagreb Peštaj je boravio u Šibeniku gdje je u funkciji predsjednika *Strukovnog saveza zanatskih radnika* i kandidata na listi Vladka Mačeka za Zagreb organizirao radnike u *Hrvatski strukovni savez*. Na tu temu je u Šibeniku održao sastanak na kojem je radnicima izložio pravila Hrvatskog strukovnog saveza te je formirano i povjerenstvo za Šibenik i sjevernu Dalmaciju. Izabrana je uprava na čelu s Nikolom Radićem i predstavnicima svih zanatskih struka. Oni su dobili dužnost organizirati dalje radništvo sjeverne Dalmacije.[987]

U siječnju 1936. godine nastavljen je rad na organizaciji i širenju HRS-a u Dalmaciji. Dana 12. siječnja održan je sastanak u kancelariji HSS-a privremene uprave HRS-a te izaslanika iz Solina, Vranjica, Majdana, Klisa, Kaštel Sućurca, Dugopolja i Dugog Rata. Sastanak je vodio predsjednik HRS-a za Dalmaciju Ante Mijić, a sudionici su referirali o uspjehu organiziranja radnika u HRS-u.[988] Veći se dio sastanka uz temu organizacije odnosio i na odgovor na napade URSS-a koji su bili objavljeni u glasilu tog sindikata Građevinski radnik u Beogradu. Nadležnim vlastima su predana pravila po kojima Savez u Splitu postaje sastavni dio HRS-a u Zagrebu. Zaprimljene su pristupnice na temelju kojih su izdavane iskaznice te se započelo s prikupljanjem članarine. Izabran je posebni izborni odbor radnika koji će voditi brigu za sudjelovanje u izborima za postavljanje kandidacijskih lista u pojedinim poduzećima. U privremenu upravu kooptirani su privatni namještenik Melko Štambuk i namještenik kod Električnih poduzeća ing. Ivo Bulić. Posebna se pažnja posvetila kontroli osoba koji se upisuju u HRS, a ponajviše zbog slučaja Vladimira Jurlina. On je u *Novome dobu* dao izjavu da je bez njegovog znanja bio biran u odbor HRS-a. Na tu njegovu izjavu sa sastanka te na pisanje

[986] Novo doba, godina XVIII: broj 298 od 21. prosinca 1935: 7.
[987] Novo doba, godina XVIII: broj 299 od 23. prosinca 1935: 4.
[988] HRS je u Splitu u prvoj polovici 1936. godine već dobro organiziran do te mjere da javno komunicira sa svojim članstvom dajući im tako informacije te izdajući im obvezatne upute: *Hrvatski radnički savez preporuča svojim članovima i pristašama da u što većem broju prisustvuju predavanju „O glavnim principima hrvatskog seljačkog pokreta" koje će održati Rudolf Hercegu nedjelju 17. ov. mj. u 8 sati prije podne u Kinu Karaman. Ujedno se hrvatski radnici članovi HRS i pristaše hrvatske seljačke ideologije pozivaju da svi pristupe na sastanak koji će se održati u ponedjeljak dne. 18. ov. mj. u 7 sati u večer u prostorijama HSS-a u Krešimirovoj ulici, a na sastanku će govoriti Rudolf Herceg. Ovaj sastanak je obligatan za članove Hrvatskog radničkog saveza – Privremeni upravni odbor* (Novo doba, godina XIX: broj 114 od 16. svibnja 1936: 6.)

Građevinskog ranika upućeno je priopćenje kojim je to demantirano.[989] Takve polemike su bile dio naslijeđenih odnosa iz razdoblja prije početka diktature jer je tada sindikalna scena u Dalmaciji bila oštro podijeljena i nestabilna.[990]

Nakon splitskog sastanka u koji su bila uključena sva radnička mjesta bliže splitske okolice, 20. siječnja održan je sastanak tvorničkih radnika u nešto udaljenijem Dugom Ratu također u splitskom kotaru. Sastanak je održan u kući Jure Kadića, a prisustvovao je veliki broj radnika raznih profesija. Sastanak je otvorio Ante Maslov rekavši kako se obnavlja rad HRS-a *preko kojega će se voditi najpoštenija borba za potpunu demokraciju i slobodu, za poboljšanje i reorganiziranje radničkih i socijalnih ustanova te za borbu protiv svih izrabljivača radničkog staleža; time će se ujedno doprinijeti u pokretu hrvatskog naroda koji vodi dr. Maček, a koji nije ni kapitalistički ni klasni, već opći narodni. U tom pokretu treba sudjelovati svaki Hrvat koji pošteno misli i osjeća*.[991] Poslije njega govorio je Ante Mijić. On je pozdravio prisutne radnike u ime radnika cementne industrije iz Solina istaknuvši kako je radništvo trpjelo nepravde zbog svoje razjedinjenosti. Obrazložio je potrebu organiziranja i idejne smjernice HRS-a te je pozvao prisutne da se učlane. Govorio je i radnik iz Splita Petar Stolica o potrebi zajedničkog rada u borbi hrvatskog seljaštva i radništva. Na koncu je izabran osnivački odbor HRS-a za Dugi Rat. U Dugom Ratu u tvornici La Dalmatienne (francusko vlasništvo) u kojoj je radilo oko 400 radnika stvoreno je jako uporište HRS-a. O tome izvještava i Hrvatski radnik navodeći *kako su radnici prije formiranja HRS-a imali jadne uvjete rada i radili za nadnicu od 3 dinara po satu. Od dolaska tvornice u francuske ruke jedan je radnik radio što su ranije radila trojica. I najjači bi mogao izdržati najviše 10 godina, a poslije na prosjački štap*.[992] Poslije organiziranja radnika u HRS-u potpisan je u studenome 1936. godine kolektivni ugovor između vlasnika i radnika (pod prijetnjom štrajka). Direktor poduzeća je morao doći iz Pariza u Split, a radnike je zastupao izaslanik HRS-a iz Zagreba Edo Lončarić. U Kolektivnom ugovoru potpisano je podizanje nadnice za 1 dinar po satu (8 dinara dnevno), nadoplata prekovremenog rada, zaštitni uređaji i oprema na radu, radnička menza uz režijske cijene, 10 dana plaćenoga dopusta godišnje... Taj je uspjeh HRS-a naknadno honoriran na izborima za radničke povjerenike. U Dugom Ratu sve je radničke povjerenike bez konkurencije dobio HRS.

Na širem drniškom području postojalo je nekoliko ugljenokopa gdje se ugljen intenzivno vadio od 19. stoljeća. Vlasnik ugljenokopa od vremena Austro-Ugarske Monarhije bilo je talijansko

[989] Novo doba, godina XIX: broj 9 od 13. siječnja 1936: 2.
[990] ŠITIN, 1984: 9-50.
[991] Novo doba, godina XIX: broj 15 od 20. siječnja 1936: 5.
[992] Hrvatski radnik, godina IX: broj 1 od 1. siječnja 1937: 8.

društvo Societa del Monte Promina. Između dva svjetska rata uprava je bila režimski orijentirana pa je HRS, često održavajući sastanke i agitirajući, posvetio dosta truda i rada kao bi na tom području organizirao radnike u svojim sindikalnim podružnicama.[993] Uz rudnike postojala je i električna centrala Manojlovac iz koje je Šibenik dobiva električnu energiju. HRS je imao procjenu da na širem drniškom području ima oko 1.200 radnika.[994] Predstavnici HRS-a došli su u Drniš održati prvi veliki sastanak 17. svibnja 1936. godine u dvorani kina Biograd gdje se okupilo oko 1.000 rudarskih radnika (nisu svi mogli ni stati). Prikaz rada i svrhu organiziranja u HRS-u iznijeli su im izaslanik podružnice HRS-a iz Šibenika Ljubomir Matković te tajnici splitske podružnice HRS-a Ivo Antičević i Vjekoslav Duplančić. Svrha sastanka bila je upoznati rudarske radnike s drniškog područja s HRS-om i pozvati ih da se učlane i uključe u sindikalnu borbu (koja je ujedno bila i hrvatska nacionalna borba u okviru *Hrvatskog seljačkog pokreta*). Istoga dana poslijepodne identičan je sastanak održan i u Siveriću na kojem je bilo oko 300 radnika. Uprava poduzeća Monte Promina odredila je taj dan kao radni premda je bila nedjelja pokušavajući na taj način spriječiti radnike da odu na skup HRS-a. Štoviše radnicima se i prijetilo da će ostati bez posla ako otiđu na sastanak. Tada još nisu osnovane podružnice HRS-a. To će se dogoditi nakon više od godinu dana.[995]

Nakon nekoliko mjeseci rada s privremenim upravama u Splitu je u prostorijama HSS-a 23. kolovoza 1936. godine održana prva glavna i redovita osnivačka skupština podružnice Hrvatskog radničkog saveza. Skupštini je prisustvovalo oko 200 radnika iz Splita i splitske okolice. U ime privremenog upravnog odbora skupštinu je otvorio radnik Ante Mijić iz Klisa koji je pozdravio prisutne, ukratko izložio prethodni rad i pozvao sve na nastavak zajedničkog i složnog rada. Poslije Mijića uzeo je riječ Ivo Antičević koji je izvijestio prisutne o organizacijskom radu HRS-a u Splitu ističući uspjehe u okupljanju radništva posebno u Splitu i okolici, Šibeniku, Drnišu i na Korčuli.. Po njemu je hrvatskom radništvu jedino mjesto u HRS-u. Drvodjeljski radnik Vjekoslav Blaškov istakao je ekonomske razloge radničke organizacije, govorio je položaju radnika u raznim europskim državama i metodama kojima se radnici u tim državama služe da bi došli do svojih prava te zaključuje: *hrvatski radnici moraju se boriti rame uz rame sa braćom seljacima i na taj način će uspjeti da izvojšte svoja prava, ako budu prigrlili i ravnali se po nauci braće Radića*.[996] Na koncu je jednoglasno izabran upravni odbor, a

[993] TARLE, 2016: 171-181.
[994] Hrvatski radnik, godina IX: broj 26 od 3. listopada 1937: 3.
[995] Hrvatski radnik, godina VIII: broj 3 od 1. lipnja 1936: 4.
[996] Novo doba, godina XIX: broj 197 od 24. kolovoza 1936: 6.

najavljeno je i naknadno biranje šireg upravnog odbora.[997] Bio je to završetak procesa stvaranja redovite i prave organizacije HRS-a u Splitu koji je trajao od prosinca 1935. do kolovoza 1936. godine. Od tada će se ona posvetiti organiziranju svojih podružnica i sekcija u drugim mjestima Dalmacije te sklapanju kolektivnih ugovora s poslodavcima.

Krajem lipnja 1936. godine u prostorijama Seljačke sloge u Šibeniku održan je sastanak mjesne podružnice Hrvatskog radničkog saveza koji je još imao privremenu upravu. Sastanku je prisustvovao i potpredsjednik Hrvatskog radničkog saveza iz Zagreba Josip Orsag. Bili su prisutni radnici svih struka iz Šibenika. Na sastanku se razgovaralo o aktualnim pitanjima radnika u Dalmaciji te je zaključeno da radnički položaj nije povoljan i zadovoljavajući. Josip Orsag naglašava *da se protiv HRS-a ubacuju razne neistine s poznate strane. U javnosti se pojavila tendenciozna verzija da Savez ima politički značaj, čime se nastojalo umanjiti njegovo staleško značenje i važnost. Međutim iz dosadašnjeg rada HRS-a svatko se mogao uvjeriti da on radi na principima staleškog osiguranja i kao takav morao se priključiti politici Hrvatskog seljačkog pokreta koji je garancija da će se rješenjem hrvatskog pitanja riješiti i pitanje socijalne pravde*.[998] Istakao je da je hrvatsko radništvo kroz nekoliko generacija poteklo sa sela te je i dalje u vezi sa seljakom i samim selom te da samo sloga radnika i seljaka može radnike dovesti do konačne pobjede. Kao ključni argument naveo je da su se radnicima preko akcija koje je poduzeo HRS povisile plaće i do 50%. Upozorio je na nacrt nove Uredbe o minimalnim nadnicama koja bi za radništvo bila pogubna jer između ostaloga ukida pravo štrajka i onemogućava rad sindikalnim organizacijama.[999]

Širenje podružnica (sekcija) HRS-a nastavlja se u rujnu 1936. godine u splitskom okružju u Kaštel Sućurcu i Klisu. Glavni je operativac novi tajnik splitske podružnice Vjekoslav Blaškov koji će radnicima tumačiti rad i uspjehe HRS-a te potrebu sklapanja kolektivnih ugovora. Bio je prisutan i narodni zastupnik Jozo Mratinović. U Kaštel Sućurcu su u upravu izabrani kao predsjednik Jozo Mijač, potpredsjednik Roko Bratinčević, tajnik Marin Kraljević, blagajnik Frane Žegarac i odbornik Ante Biočić. Isti dan poslije podne Ante Mijić i Vjekoslav Blaškov okupljaju u prostorijama Seljačke sloge radništvo Klisa zaposleno u tvornici Majdan ističući potrebu osnivanja podružnice HRS-a u svim mjestima u kojima živi hrvatsko radništvo jer je to

[997] U novi upravni odbora jednoglasno su izabrani: za predsjednika tvornički radnik Ante Mijić iz Klisa; za potpredsjednike pekarski radnik Ante Mužina i brodogradilišni radnik Petar Stolica iz Splita; za prvog tajnika izabran je drvodjeljski radnik Vjekoslav Blaškov iz Splita, a za drugog tajnika električarski radnik Desimir Jakaš iz Splita; za blagajnika je izabran pekarski radnik Šimun Negotić iz Splita; za revizore su izabrani radnici Ante Grgić iz Vranjica, Ante Šarić iz Splita, Božo Pavela i Milan Cupić iz Splita.U časni sud ušli su brijački radnik Jordan Cecić iz Splita, tvornički radnik Ivo Lelas iz Dugog rata, radnik Ivo Ramljak iz Siverića, radnik Kajo Perko iz Mravinaca i radnik Stipe Svalina iz Kaštel Sućurca. (Novo doba, godina XIX: broj 197 od 24. kolovoza 1936: 6.)

[998] Novo doba, godina XIX: broj 150 od 30. lipnja 1936: 4.

[999] Hrvatski radnik, godina VIII: broj 6 od 15. srpnja 1936: 2.

po njima jedini način kako bi ono moglo poboljšati svoj položaj. Izabrana je uprava u sastavu: predsjednik Stipe Pleština, potpredsjednik File Brnas, tajnik Jerko Bubić, blagajnik Stipe Gazibar i odbornici Lovre Uvodić, Niko Jeman, Jerko Perković i Ivan Smodlaka.[1000] Zatim se osniva podružnica (sekcija) HRS-a sredinom prosinca 1936. godine u Omišu u tvornici Cetina. Održana je osnivačka skupština koju su vodili Paško Kaliterna i Vjekoslav Blaškov. Za predsjednika je izabran Ante Baukić.[1001]

Dana 27. rujna 1936. godine održana prva glavna i redovita osnivačka skupština podružnice Hrvatskog radničkog savez u Šibeniku. Svrha skupštine bila je izbor stalne i redovite uprave. Skupštinu je otvorio privremeni predsjednik podružnice HRS-a u Šibeniku Niko Bilić nakon čega su pročitani izvještaji koji su jednoglasno usvojeni te je izabrana nova uprava.[1002]

U Zagrebu je 13. prosinca 1936. godine održana redovita glavna godišnja skupština HRS na kojoj je podnesen izvještaj o novih 46.000 članova upisanih kroz godinu dana. Sigurno je velik broj novih članova upisan i na području Dalmacije, no u upravu HRS-a kao ni u druga sindikalna tijela nije izabran nijedan predstavnik iz Dalmacije. I nakon dvije godine na glavnoj skupštini HRS-a održanoj u rujnu 1938. godine tek je jedan predstavnik iz Splita bio uključen u upravu i to kao zamjenik člana uprave (Marijan Radić kao predsjednik sekcije HRS-a brodogradilišnih radnika iz Splita). U upravni odbor HRS-a kao njegov potpredsjednik tek 1939. godine ulazi predsjednik splitske podružnice HRS-a Luka Čulić.[1003]

Rad i organizacijsko širenje HRS-a nastavljeno je tijekom 1937. godine pa je tako 14. ožujka osnovana sekcija rudarskih radnika u Dubravicama kod Skradina pri podružnici u Šibeniku. Sastanak je bio uspješan unatoč uvođenju radne nedjelje za taj dan i prijetnjama radnicima od strane poslodavca. Predsjednik šibenske podružnice HRS-a Niko Bilić objasnio je okupljenima svrhu organiziranja u HRS-u, a Ante Nikolić je održao predavanje o ciljevima *Hrvatskog seljačkog i radničkog pokreta* objašnjavajući tko mu sve pripada: HSS, Seljačka sloga, HRS... – donoseći zaključak da je jedini spas hrvatskog radništva organizacija i borba u HRS-u. Prisutni su radnici na posljetku pristupili HRS-u i izabrali upravu u sastavu: predsjednik A. Grozdanić, potpredsjednik P. Vujko, tajnik A. I. Grozdanić i tajnik M. Kundić. Tjedan dana prije formiranja sekcije u Dubravicama Ante Nikolić je u Šibeniku održao javno predavanje o

[1000] Hrvatski radnik, godina IX: broj 2 od 15. siječnja 1937: 5; Novo doba, godina XIX: broj 227 od 28. rujna 1936: 6.
[1001] Hrvatski radnik, godina IX: broj 2 od 15. siječnja 1937: 5.
[1002] U novu upravu izabrani su: Niko Bilić, Lovre Periša, Ignacio Zlatović, Joso Blaće, Marinko Karadžole, Marko Dunković, Ćiro Bujas, Ante Miličević, Ive Iručević i Paško Svetina. Konstituiranje odbora izvršeno je naknadno. (Hrvatski radnik, godina VIII: broj 12 od 15. listopada 1936: 6; Novo doba, godina XIX: broj 228 od 29. rujna 1936: 4.)
[1003] Hrvatski radnik, godina VIII: broj 16 od 15. prosinca 1936: 1-3; Hrvatski radnik, godina X: broj 39 od 25. rujna 1938: 2; Hrvatski radnik, godina XI: broj 51 od 14. prosinca 1938: 6.

temi – *HRS prema Hrvatskom seljačkom pokretu, prema komunizmu i fašizmu*. Također su u Šibeniku 10. ožujka obalni radnici osnovali svoju sekciju pri HRS-u.[1004]

U svibnju se osnivaju podružnice HRS-a u Žrnovu i Lumbardi na otoku Korčuli, a u lipnju je osnovana podružnica na Hvaru te je održana izborna skupština HRS-a u Omišu uz prisutnost splitskog tajnika HRS-a Vjekoslava Blaškova kao izaslanika koji je tumačio postignuća i ciljeve HRS-a. U Omišu je izabrana nova uprava u koju su ušli: predsjednik Jure Mandić, potpredsjednik August Mandušić, tajnik Ante Lelas, zamjenik tajnika Nikola Žuljević, blagajnik Vice Pribičević, zamjenik blagajnika Stipe Družić te odbornici Ante Cerić, Marija Beslić, Vjera Munitić, Anka Buljević i Andrija Šarac. U nadzorni odbor su izabrani: Ante Mandić, Jozo Pešić, Ljubo Munitić, Iko Lelas i Špiro Rogošić.[1005]

U nedjelju 27. lipnja 1937. godine održane su u Splitu i u Šibeniku izborne skupštine HRS-a. Na splitskoj skupštini bili su prisutni izaslanici HRS-a iz Zagreba Pavao Rašić i Josip Mustafa te Josip Berković i Paško Kaliterna. Skupštinu je otvorio predsjednik podružnice Ante Mijić. Potom su govorili izaslanici iz Zagreba koji su naglasili potrebu povezivanja Splita i Zagreba te snagu HRS-a koji je u tom vremenu brojio oko 60.000 članova. Detaljan izvještaj o radu splitske podružnice HRS-a podnio je tajnik organizacije Vjekoslav Blaškov koji je naglasio da je HRS u nepunih 18 mjeseci svoga djelovanja uspio u splitskoj industriji organizirati radništvo te potpisati kolektivne ugovore sa šest velikih tvornica koje zapošljavaju oko 6.000 radnika. Stranački prvaci HSS-a Berković i Kaliterna u svojim su govorima istaknuli povezanost HSS-a i HRS-a te hrvatskog seljaštva i hrvatskog radništva naglašavajući kako samo suradnjom i radom mogu doći do zajedničkog cilja. Berković je posebno kritizirao internacionalu poručujući kako hrvatskim radnicima neće doći nikakva pomoć izvana, nego od hrvatskog seljaka. Predložena je za upravu jedna lista koja je jednoglasno prihvaćena u sastavu: predsjednik električarski radnik Luka Čulić, potpredsjednik Ivo Katalinić, prvi tajnik Marijan Radić, drugi tajnik Alberigo Viali, prvi blagajnik Vinko Srdelić, drugi blagajnik Šime Negotić i odbornici Šarić te po jedan predstavnik Gradske plinare i smetlara koji će biti naknadno izabrani. U nadzorni odbor izabrani su Kuzma Gluščević, Zdenko Tudor i Ante Gabrilo. U časni sud su izabrani Ante Mijić, Petar Stolica, Ivan Podrug i Ante Maslov. Sa skupštine su upućeni pozdravni brzojavi Vlatku Mačeku, Augustu Košutiću, Anti Trumbiću i novom predsjedniku HRS-a Josipu Orsagu.[1006]

[1004] Hrvatski radnik, godina IX: broj 7 od 1. travnja 1937: 3.
[1005] Hrvatski radnik, godina IX: broj 14 od 11. srpnja 1937: 3; Novo doba, godina XX: broj 142 od 22. lipnja 1937: 6; broj 145 od 25. lipnja 1937: 3.
[1006] Dugogodišnji predsjednik HRS-a i narodni zastupnik Ivan Peštaj je iznenada preminuo u Zagrebu krajem travnja 1937. godine pa ga je naslijedio Josip Orsag.

Isti dan kao i u Splitu održana je izborna skupština HRS-a u Šibeniku na kojoj je prisustvovao novi predsjednik HRS-a iz Zagreba Josip Orsag. On je kao glavni govornik na skupštini naglasio ulogu HRS-a u borbi za politička i socijalna prava hrvatskog naroda, a posebno radnika. Potom je izabrana uprava šibenske podružnice u sastavu: predsjednik Niko Bilić, potpredsjednik Iginije Zlatović, prvi tajnik Perica Škarica, drugi tajnik Ante Bujas, blagajnik Ljubo Matković, zamjenik blagajnika Krste Antunac i odbornici Mate Vukšić, Marko Bračić, Dujo Maričić, Katica Grandeš, Ivo Mikulandra i Joso Baljkas.[1007] U novoizabranim upravama podružnica HRS-a vidljiv je jako mali broj žena. U šibenskoj upravi je samo jedna, a u splitskoj ih uopće nema, a u omiškoj su tri. S obzirom na tadašnji politički položaj i prava žena, svako se njihovo pojavljivanje može smatrati značajnim napretkom.

Svoj boravak u Šibeniku predsjednik HRS-a Josip Orsag iskoristio je za odlazak u šibensko zaleđe u pratnji predsjednika šibenske podružnice Nike Bilića gdje su 29. lipnja posjetili Dubravice kod Skradina i Siverić kod Drniša. Pridružio im se i izaslanik HRS-a na splitskoj izbornoj skupštini Pavao Račić. Objašnjavali su radnicima važnost organiziranja u okviru HRS-a i isticali nužnost sklapanja kolektivnih ugovora. Pozivali su ih na zajedničku borbu sa seljacima pod vodstvom Vladka Mačeka. U Siveriću su pozvali radnike da se učlane u HRS i organiziraju svoju sekciju jer to nisu napravili ni nakon više od godinu dana od prvog sastanka na kojem su ih izaslanici HRS-a pozvali na učlanjenje.[1008]

U drugoj polovici 1937. godine održane su izborne skupštine HRS-a u Vranjicu u srpnju, u Solinu i Stobreču u kolovozu, u Dubravicama u rujnu te u Drnišu u prosincu. Na skupštini u Vranjicu kao izaslanik bio je predsjednik podružnice HRS-a iz Splita Luka Čulić, analiziran je prijašnji rad i poslani su pozdravni brzojavi vodstvu u Zagreb. U upravu su izabrani: predsjednik Ante Grgić, potpredsjednik Petar Validžić, prvi tajnik Mate Jurić, drugi tajnik Radoslav Mandić, prvi blagajnik Ivan Jurić, drugi blagajnik Pavao Jelić i odbornici Ivan Svalina, Lovre Grubić, Luka Teskera i Blaž Jurić.[1009] U Stobreču je o ulozi HRS-a govorio Vjekoslav Blaškov te je izabrana uprava podružnice u sljedećem sastavu: predsjednik Mirko Cokarić, potpredsjednik Kajo Blažević, tajnik Vinko Uvodić, blagajnik Mate Blažević i odbornici Darko Knezović i Marin Cokarić.[1010] Na skupštini u Solinu podružnice HRS-a za tvornicu Adria Portland iz Svetog Kaja prisustvovalo je oko 200 radnika, a kao izaslanici iz Splita bili su predsjednik i tajnik podružnice Luka Čulić i Vjekoslav Blaškov. Izaslanici su

[1007] Novo doba, godina XX: broj 147 od 28. lipnja 1937: 5; Hrvatski radnik, godina IX: broj 14 od 11. srpnja 1937: 3.
[1008] Hrvatski radnik, godina IX: broj 16 od 25. srpnja 1937: 3.
[1009] Novo doba, godina XX: broj 160 od 13. srpnja 1937: 6; Hrvatski radnik, godina IX: broj 18 od 8. kolovoza 1937: 2.
[1010] Novo doba, godina XX: broj 184 od 10. kolovoza 1937: 6.

naglasili povezanost seljaka i radnika, negodovali su zbog izrabljivanja radnika usprkos povećanju cijene cementa te zbog nepoštivanja i samovoljnog tumačenja kolektivnog ugovora od strane uprave tvornice. U upravu su izabrani: predsjednik Šimun Grubišić, potpredsjednik Martin Boljat, tajnik Jure Cievarić, zamjenik tajnika Luka Ogreić, blagajnik Marin Grubić, zamjenik blagajnika Petar Teskera i odbornici Ante Čulin, Ante Bulić, Stipan Kljaković, Mate Perica, Nikola Milaković, Jakov Drašković i Jozo Grubišić.[1011]

U Dugom Ratu održana je 11. studenoga 1937. godine skupština radnika HRS-a na kojoj su prisustvovali Paško Kaliterna i Vjekoslav Blaškov te 600 radnika. Skupština je sazvana radi otpuštanja s posla radnika Mije Banka što se tumačilo kao napad na cijeli HRS. Kaliterna je u svome govoru govorio o jedinstvu seljaka i radnika te je izložio aktualnu političku situaciju.[1012]

Nakon dva sastanaka tijekom 1937. godine na koje je dolazio i predsjednik HRS-a iz Zagreba Orsag u Dubravicama je kod Skradina u konačnici osnovana podružnica HRS-a na osnivačkoj skupštini krajem rujna na kojoj je bilo oko 140 radnika. Skupštinu su organizirali iz šibenske podružnice HRS-a Niko Bilić, Ante Bujas i Branko Krpetić. U svome govoru Bilić je uz uobičajene poruke o zajedništvu radnika i seljaka izrekao pohvalu što su svi tamošnji radnici bez razlike u vjeri stupili u HRS (misleći pri tome i na katolike i na pravoslavce). U upravu podružnice HRS-a u Dubravicama izabrani su predsjednik Marko Gundić, tajnik Ante Grozdanić i blagajnik Marko Mijić.[1013]

I u Drnišu HRS u rujnu ponovno okuplja radnike ne odustajući od tumačenja svoga programa i tražeći osnivanje podružnice. Došao je izaslanik Jagić iz Zagreba tumačeći potrebu organiziranja radništva i kritizirajući *marksističke organizacije*. Iznio je glavni temelj HRS-ova programa: zajednička borba radnika i seljaka za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu. Još je jednom pozvao radnike da se pridruže HRS-u *i oslobode se od izrabljivanja tuđinskog kapitala*. Tada je konačno izabrana privremena uprava HRS-a u Drnišu na čelu s privremenim predsjednikom Antom Marinom.[1014] Nakon dva i po mjeseca 8. prosinca u Drnišu se ponovno održava osnivačka skupština HRS-a na kojoj se uz prisustvo 800 rudarskih radnika birana redovita uprava HRS-a. Kao izaslanik središnjice iz Zagreba bio je prisutan Tomo Kršulj koji je u svome govoru objasnio ulogu i rad HRS-a u kojem se organiziraju svi *bez razlike vjere i narodnosti*. Pri tome je sigurno mislio na dio radnika koji su bili srpske nacionalnosti koji su nastanjeni također u drniškom kraju i radnici su u rudnicima. I drniški je načelnik Zvonimir

[1011] Novo doba, godina XX: broj 198 od 26. kolovoza 1937: 3.
[1012] Novo doba, godina XX: broj 263 od 12. studenoga 1937: 3.
[1013] Hrvatski radnik, godina IX: broj 28 od 17. listopada 1937: 6.
[1014] Hrvatski radnik, godina IX: broj 3 od 3. listopada 1937: 4.

Nakić Alfirević preporučio svim radnicima bez obzira na vjeru i naciju da se organiziraju u HRS. Skupštini je prisustvovao i narodni zastupnik Mate Goreta te predsjednik podružnice HRS-a u Šibeniku Niko Bilić. U svojim su govorima obećali sklapanje kolektivnih ugovora i prije svega povećanje nadnica. U novu upravu izabrani su: predsjednik Ante Marin, tajnik Marko Marin i blagajnik Niko Marin. Drniškoj podružnici HRS-a odmah je nakon osnivanja pristupilo oko 1.000 članova.[1015]

U daljnjem radu HRS-a u Dalmaciji u 1938. godini nastavlja se osnivanje novih i održavanje redovitih skupština postojećih podružnica, sudjelovanje na izborima za radničke povjerenike u tvornicama, sklapanju novih kolektivnih ugovora u čemu u većoj mjeri sudjeluju i regionalne vlasti.[1016] Također HRS nastoji sudjelovati i u društvenom životu pa tako uz sudjelovanje u svim akcijama *Hrvatskog narodnog pokreta* organiziraju i vlastite priredbe kao u Vranjicu neposredno nakon Nove godine 1938. Priredba je održana u prostorijama društva Slavuj. Kao izaslanik HRS-a iz Splita bio je prisutan Vjekoslav Blaškov koji je uvodno ukratko opisao borbu hrvatskog naroda za slobodu. Poslije toga uslijedila je recitacija *Radnik i seljak*, a zatim igrokaz u 4 čina *Rad na gradnji ceste*. Poslije završenog igrokaza druženje je nastavljeno uz ples.[1017] Nastavljeno je i sklapanje kolektivnih ugovora te osnivanje novih podružnica HRS-a.

U siječnju 1938. godine u dvorani Hrvatskog seljačkog doma održana je glavna godišnja skupština podružnice HRS-a u Šibeniku. Na skupštini su bili kao gosti iz Zagreba Josip Orsag i Ljudevit Tomašić uz domaćeg narodnog zastupnika Danu Škaricu. Podneseni su izvještaji o radu u proteklom razdoblju iz kojih je vidljivo da je podružnica od početnih 130 članova došla do njih 900. U prethodnoj godini podružnica je sklopila 17 kolektivnih ugovora od kojih posebno ističu ugovor između radnika i rudarskog poduzeća Monte Promina. HRS je na šibenskom području uspješno proveo i 4 štrajka kojim se uspjelo radnicima povisiti nadnice. Govornici su uobičajeno naglasili potrebu zajedničke borbe seljaka i radnika za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu. Izabran je ponovno upravni odbor u sastavu: predsjednik Niko Bilić,

[1015] Novo doba, godina XX: broj 285 od 9. prosinca 1937: 4; Hrvatski radnik, godina IX: broj 38 od 26. prosinca 1937: 9.

[1016] U nekim su situacijama radnike u odnosu na poslodavce zastupale lokalne općinske i gradske vlasti prvenstveno u nesporazumima oko zapošljavanja domicilnoga stanovništva. Tako se mjesni predstavnici iz Vranjica i Solina obraćaju dopisom gradskom poglavarstvu Splita tražeći od njih posredovanje kod uprave tvornice Adria Portland u Sv. Kaju (Solin) kako bi se zapošljavali Solinjani i Vranjičani – a sve to na temelju ugovora iz 1905. godine. Gradska je vlast sa sebe skinula svaku odgovornost i odlučila je spor uputiti na obrtnički sud. Više je uspjeha imala kaštelanska općina koja je u rujnu 1939. godine u ime radnika s upravom tvornice Dalamtia u Kaštel Sućurcu postigla sporazum o prvenstvu pri zapošljavanju radnika pri čemu će prednost imati oni iz Kaštel Sućurca. (Novo doba, godina XXI: broj 211 od 9. rujna 1938: 6; broj 223 od 23. rujna 1938: 6.)

[1017] Novo doba, godina XXI: broj 7 od 10. siječnja 1938: 3.

potpredsjednik Marko Bračić, tajnik Ante Bujas, blagajnik Dane Friganović i drugi odbornici.[1018]

U uporištu HRS-a u Dugom Ratu u siječnju 1938. godine ponovno je sklopljen novi kolektivni ugovor u kojem je za sve kategorije radnika uvedeno osmosatno radno vriijeme, prekovremeni rad se plaćao 50% više prva dva sata i 70% više treći svaki drugi sat. Povećane su satnice nekvalificiranim radnicima za 1 dinar po satu, oženjenim radnicima tvornica će davati pripomoć za stanovanje, onima koji stanuju u blizini tvornice besplatnu struju za kuhanje i grijanje, u slučaju otpuštanja radnika prvo će se otpuštati oni boljeg imovnog stanja... ugovor je sklopljen na tok od godinu dana i sadržavao je niz neočekivano pozitivnih odredbi u korist radnika. Također je posredovanjem HRS sklopljen novi kolektivni ugovor za radnike u tvornici tjestenine Cetina u Omišu kojim su i njima povećane nadnice.[1019]

U šibenskom zaleđu početkom 1938. godine pokrenuta su u organizaciji HRS-a dva štrajka. Prvi u Trbounju kod Drniša u kojem je bilo 450 rudarskih radnika zaposleno u tvornici Continental i drugi u kojem je bilo svih 248 rudarskih radnika ugljenokoma Dubravice. I jedni i drugi su tražili jer su uprave odbile radnicima povećati nadnice. Šrajkovi su bili uspješni pa je tako uprava tvornice Continental nakon dva mjeseca potpisala s radnicima kolektivni ugovor po kojem će se povisiti nadnice u iznosu od 358.129 dinara godišnje, a radnicima se u ime odštete za vrijeme provedeno u štrajku podijelilo 25.000 dinara (55,55 dinara po jednom radniku).[1020]

Uprava tvornice La Dalmatienne u Splitu i radnici zaposleni u centrali Manojlovac na Krki sklopili su kolektivni ugovor početkom svibnja 1938. godine. Radnike je u pregovorima zastupala podružnica HRS-a u Splitu (Luka Čulić i Vjekoslav Blaškov). Dvije strane su se sporazumjele u svim točkama predloženog kolektivnog ugovora. Po sklopljenom ugovoru povišene su radničke plaće od 25% do 50%, radnicima je omogućen plaćeni godišnji odmor i plaćeno bolovanje, povećanje plaće od 50% do 100% za prekovremeni rad, itd.[1021]

U svibnju 1938. godine održana je u Trogiru osnivačka skupština podružnice Hrvatskog radničkog saveza kojoj su prisustvovali predsjednik splitske podružnice Luka Čulić i izaslanik Središnjice Vjekoslav Blaškov. Na skupštini je izvješteno članstvo o radu i smjernicama HRS-a te je preporučeno prisutnima da se u što većem broju upišu u tu radničku organizaciju. Izabrana je uprava podružnice na čelu s predsjednikom Ivanom Vukmanom.[1022]

[1018] Hrvatski radnik, godina X: broj 3 od 16. siječnja 1938: 4.
[1019] Hrvatski radnik, godina X: broj 5 od 30. siječnja 1938: 7.
[1020] Hrvatski radnik, godina X: broj 10 od 6. ožujka 1938: 3; broj 16 od 17. travnja 1938: 11.
[1021] Hrvatski radnik, godina X: broj 24 od 12. lipnja 1938: 6; Novo doba, godina XXI: broj 107 od 7. svibnja 1938: 6.
[1022] Hrvatski radnik, godina X: broj 23 od 5. lipnja 1938: 4; Novo doba, godina XXI: broj 124 od 27. svibnja 1938: 5.

U Lozovcu kod Šibenika početkom lipnja osnovana je sekcija HRS-a u tamošnjoj tvornici aluminija. Skupštinu je organizirao predsjednik podružnice HRS-a u Šibeniku Niko Bilića, a odazvali su joj se svi radnici.[1023]

Krajem kolovoza 1938. godine održana je osnivačka skupština Hrvatskog radničkog saveza u Postirama na Braču. Skupština je održana u općinskoj vijećnici, a prisustvovali su radnici tvornica konzervirane ribe, seljaci te načelnik općine i izaslanik HRS-a iz Splita Vjekoslav Blaškov. Skupštinu je otvorio Ivo Jelinčić radnik u tvornici Sardina, a govor je održao izaslanik Vjekoslav Blaškov govoreći o ulozi i rezultatima HRS-a. Na posljetku je izabrana nova uprava u sastavu: predsjednik Stjepan Klarić, potpredsjednik Niko Biočina, tajnik Ivo Jelinčić, blagajnik Ante Mihačić te odbornici Ante Klarić i Petar Hranuelli.[1024]

Nakon većih mjesta HRS je krenuo osnivati svoje podružnice i u manjim mjestima gradeći tako svoju infrastrukturu po cijeloj Dalmaciji. Tamo gdje je već imao svoja uporišta nastojao ih je zadržati obnavljanjem kolektivnih ugovora u korist radnika, a upuštali su se i u štrajkove kako bi dokazali svoju vjerodostojnost i stekli povjerenje radništva. U splitskom okružju veliki problem je predstavljala kriza cementne industrije u prvoj polovici 1938. godine jer je došlo do zasićenja na inozemnom tržištu i cement se nije više izvozio. To je uzrokovalo najprije gomilanje zaliha (oko 100.000 tona cementa), a onda i otpuštanje radnika kojih je bilo oko 2.000. Na taj se način najviše u splitskom kotaru stvorio veliki socijalni problem.[1025]

U srpnju 1938. godine u prostorijama Hrvatskog srca u Splitu održana je glavna godišnja skupština mjesne podružnice Hrvatskog radničkog saveza. Otvorio ju je predsjednik Luka Čulić govoreći o proteklom radu, a bili su prisutni predsjednik HRS-a Josip Orsag, predstavnici Seljačke i Gospodarske sloge, predstavnik Hrvatskih privatnih namještenika Jakov Bašić i predstavnik Stručnog saveza pomoraca u Splitu Marko Smoljan. Nakon Čulića tajnik Marijan Radić podnio je opširan izvještaj u kome je iznio rad podružnice na raznim poljima u korist hrvatskog radništva. akcija za zimsku pomoć, izbori za radničke povjerenike, itd. Naglasio je također da je zasluga podružnice HRS-a da je Stručni savez pomoraca u Splitu pristupio u sklop hrvatskih sindikata. Upravo je o statusu pomoraca na skupštini i bilo najviše govora, a njihova se situacija rješavala još nekoliko mjeseci i u to je bio uključen cijeli HSS. Razriješena je stara i izabrana nova uprava u kojoj su bili: predsjednik Luka Čulić, potpredsjednik Ivan Katalinić, tajnik Marijan Radić, prvi blagajnik Vinko Srdelić, drugi blagajnik N. Blajić i odbornici Šime Negotić, Zdenko Tudor, Ivan Šimleša, Ivan Relja, Marko Tomić, Ante Paić i Henrik Petrović.

[1023] Hrvatski radnik, godina X: broj 25 od 19. lipnja 1938: 6.
[1024] Novo doba, godina XXI: broj 202 od 29. kolovoza 1938: 7.
[1025] Hrvatski radnik, godina X: broj 22 od 29. svibnja 1938: 8.

U nadzorni odbor izabrani su: Petar Relja, Kuzma Gluščević i Ante Gabrilo. U časni sud: Ante Mijić, Ante Maslov i Petar Stolica. Poslije izbora uprave uzeo je riječ Josip Orsag koji je pozdravio prisutne u ime 80.000 hrvatskih radnika i predsjednika Mačeka. Govorio je o povijesti HRS-a i o njegovom trenutnom djelovanju. Osudio je Uredbu o minimalnim nadnicama i izrazio zadovoljstvo zbog ulaska pomoraca u HRS te je najavio skoro priključenje i željezničara. Kritizirao je rad Radničkih komora, Javnih burza rada i Okružnih ureda. U ime Stručnog saveza pomoraca u Splitu govorio je tajnik Marko Smoljan koji je izvijestio o pregovorima pomoraca sa brodovlasnicima koji su se tih dana vodili u Splitu te je naglasio da će pomorci uspjeti u svojim traženjima. Poslije njega govorio je izaslanik HRS-a iz Zagreba i tajnik društva Hrvatskih privatnih namještenika Jakov Bašić kritizirajući razne uredbe o radnicima koje se stvaraju bez njih te ističući 4.800 punomoći pomoraca za pregovarački odbor koji je pregovarao s brodovlasnicima. U tom smislu pohvalio je zauzimanje brodovlasnika Marina Ferića, predsjednika Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu Stjepana Krasnika i Augusta Košutića. Kritizirao je i način kako država subvencionira brodovlasnike, a pojedini od njih nisu obnavljali svoje brodove. Tražio je utjecaj HRS-a u dodjeljivanju subvencija. Na kraju je pročitana rezoluciju koja je jednoglasno prihvaćena, a u kojoj je istaknuto *da je radništvo vjerno, odano i čvrsto organizirano u borbenim redovima hrvatskog naroda, koji vodi mudri vođa dr. Vladko Maček, komu to radništvo iskazuje svoju odanost i spremnost za svaku akciju koju on odredi*.[1026] Tijekom 1938. godine HSS još uvijek nema pod svojom kontrolom Radničku komoru i Javnu burzu rada pa stoga te ustanove kritiziraju iz HRS-a, a one će naknadno poslije formiranja Banovine Hrvatske prijeći pod kontrolu HRS-a.

13.2. Djelovanje HRS-a u Dalmaciji od 1939. godine i osnutka Banovine Hrvatske

U 1939. godini HRS je nastavio organizirati svoje podružnice (sekcije), potpisivati kolektivne ugovore i boriti se za radnička prava, ali je ušao i u otvoreni sukob s konkurentskim URS-om. Taj će sukob potrajati i kroz cijelo vrijeme postojanja Banovine Hrvatske pa će URS 1940. godine biti i zabranjen.[1027] Aktivnosti HRS-a su se nadalje uz uobičajene djelatnosti najviše bile usmjerile na okupljanje i organiziranje pomoraca u okviru HRS-a u što je HRS uložio dosta truda i pažnje i u čemu je sudjelovalo i vodstvo HSS-a iz Zagreba. U tom su smislu postigli dobre rezultate, ali ne bez podjela i komplikacija. Uz to se HSS pokušala direktno umiješati i u rješavanje problema brodogradilišnih i obalnih (lučkih) radnika budući HRS tu nije imao veći

[1026] Novo doba, godina XXI: broj 160 od 11. srpnja 1938: 5.
[1027] U Šibeniku je 3.siječnja 1941. godine izvršena naredba o raspuštanju udruženih radničkih sindikata (URS-a) te je tako raspuštena podružnica u Šibeniku kao i sve njene sekcije. Gradsko redarstvo u Šibeniku zapečatilo je njihove prostorije i zaplijenilo im imovinu. (Novo doba, godina XXIV: broj 2 od 3. siječnja 1941: 5.)

utjecaj i snažniju organizaciju (glavni sindikat u tom dijelu bio je komunistički URS). Kod brodogradilišnih i obalnih (lučkih) radnika HSS neće nikada ostvariti veći utjecaj što će se posebno pokazati krajem 1939. godine tijekom njihovoga štrajka i izbora radničkih povjerenika. I u Dugome Ratu su se sukobili HRS i URS zbog štrajka koji je pokušao organizirati URS, a HRS mu se suprotstavio. U tamošnjoj tvornici La Dalmatienne veliku većinu radnika okupljao je HRS. Napetosti su trajale godinama, a Hrvatski radnik piše kako je u tom vremenu podružnica HRS-a u Splitu *vodila preko 80 pokreta i štrajkova te ih sve uspješno priveo kraju dok URS ni jedan nije uspješno priveo kraju*. Zatim nastavlja pisati kako se *jedan manji broj radnika marksističke orijentacije zadnji priključio HRS-u i to tek onda kada su vidjeli da im nije moguće stvoriti svoju organizaciju*. *Svrha njihova ulaska u sekciju HRS-a je bila da istu rasture i razbiju, a da njenim ruševinama sagrade URS*.[1028] U Dugom ratu je kod svakog ponovnog sklapanja kolektivnog ugovora dolazilo do napetosti između dva sindikata jer je URS-u bio cilj pošto-poto izazvati štrajk i nerede, a HRS je želio mirnim putem izboriti se za prava radnika i zadržati situaciju pod kontrolom. URS je u proljeće 1939. godine reagirao letkom *Kako je skršen štrajk u Dugom Ratu* što je bila izravna optužba na račun HRS-a. HRS u Hrvatskom radniku oštro odgovara dokazujući ispravnost svoga rada i poručujući da *dalmatinski ostaci ostataka marksističke aždaje trebaju znati da je danas vrijeme HRS-a*.[1029] Rad URS-a smatrali su podmetanjem i lažima te su ih nazivali marksističkim agentima.

HRS je nastavio sklapati kolektivne ugovore u raznim poduzećima i kod lokalnih vlasti te gledajući Dalmaciju u cjelini ipak je po tom pitanju ostvario najveći utjecaj kod radništva i najviše ih je zastupao prema poslodavcima. Tako je HRS već na početku 1939. godine poduzeo cijeli niz radnji u korist radnika. U Omišu je ponovno i na vrijeme u siječnju sklopljen kolektivni ugovor između radnika i poslodavaca u tvornici tjestenine Cetina. Ugovorom je bilo obuhvaćeno oko 200 radnika. Postignuto je poboljšanje plaća, pitanje dopusta za radnike, itd. Pregovore je kao predstavnik radnika vodio izaslanik podružnice HRS-a iz Splita Vjekoslav Blaškov. U Vranjicu je u siječnju održana glavna godišnja skupština HRS-a. Na skupštini su pročitani izvještaji o radu u prethodnoj godini te je konstatirano da je rad HRS-a u Vranjicu bio uspješan. Iz splitske podružnice HRS-a na skupštini su govorili Luka Čulić i Vjekoslav Blaškov. U diskusiji je bilo govora o izradi novog kolektivnog ugovora koji će predstavnici HRS-a u skoro vrijeme izraditi i podnijeti upravi tvornice Salonit gdje je bilo zaposleno oko 350 radnika. U novom prijedlogu kolektivnog ugovora HRS je tražio povećanje plaća i u tvornicama Adria Portland u Svetom Kaju u Solinu, Dalamtia u Kaštel Sućurcu i Split (Majdan)

[1028] Hrvatski radnik, godina XI: broj 21 od 18. svibnja 1939: 4.
[1029] Isto.

u Solinu. U kotarskom načelništvu je vođena prva pomirbena rasprava između uprave tvornice Dalmatia iz Kaštel Sućurca i HRS-a. Dogovoreno je da se pregovori nastave i da uprava tvornice da protuprijedlog na postavljene zahtjeve HRS-a. Nakon višednevnih pregovora potpisan je kolektivni ugovor 25. siječnja koji se iz redova HRS-a tumačio kao njihova velika pobjeda. Po njima je novim kolektivnim ugovorom postignuto puno razumijevanje između radnika i uprave. Dogovoreno je povećanje plaća od 20% do 30%, uvećanje plaće za rad nedjeljom, plaćeni godišnji odmor i bolovanje i određivanje minimalne nadnice na 4.75 dinara po satu. Radnici u tupinolomu koji su najnapornije radili, dobili su povišicu s 3.25 dinara na 5.25 dinara po satu. Ispred HRS-a pregovarao je Vjekoslav Blaškov.[1030]

Kolektivni ugovori su se u to vrijeme sklapali na rok od jedne godine tako da je trebalo obnavljati postojeće s dostignutom razinom radničkih prava i izboriti se za nove tamo gdje ih nije bilo. Početkom lipnja 1939. godine kod gradskog poglavarstva u Splitu potpisan je kolektivni ugovor za gradske pometače (čistače). Kako su svi pometači bili članovi HRS-a ugovor je sklopila splitska podružnica HRS-a. Pometači su i prije imali ugovor s općinom pa su nakon njegova isteka zatražili reviziju kroz koju je HRS-u još poboljšao njihove radne uvjete. Pregovorima je kao predstavnik HRS-a prisustvovao tajnik podružnice Split Desimir Jakaš. Povišica plaća je iznosila oko 60.000 dinara na godinu za sve pometače. Prijašnja plaća koja je iznosila 20 dinara po novome je iznosila između 35 i 38 dinara dnevno – uz plaćeni godišnji odmor, dva odijela godišnje (zimsko i ljetno), prekovremeni rad za pranje ulica, itd. Radnicima su po potrebi stale na raspolaganju čizme i kišne kabanice.[1031]

U srpnju 1939. godine u inspekciji rada u Splitu sklopljen je kolektivni ugovor između predstavnika tvornice Salonit u Vranjicu i predstavnika splitske podružnice HRS-a koja je zastupala radnike zaposlene u toj tvornici. Prema odredbama novog kolektivnog ugovora radnici su uspjeli dobiti povišicu plaća: i to nekvalificirani radnici 1,25 dinara povišice po satu dok su kvalificirani radnici dobili od 1.70 do 1.90 dinara povišice po satu. Osim toga svi radnici su dobili četiri dana plaćenog dopusta godišnje, zatim higijenske i zaštitne uređaje i predmete, koji su im bili potrebni u poslu (kabanice i čizme). U tvornici je radilo oko 200 radnika.[1032]

Inspekcija rada u Splitu je posredovala u sklapanju novog kolektivnog ugovora između Tvornice sardina u Veloj Luci i predstavnika HRS-a koji je zastupao radnike zaposlene u toj tvornici. Po novom kolektivnom ugovoru radnici su dobili povišicu od 75 para po satu.[1033]

[1030] Novo doba, godina XXII: broj 7 od 9. siječnja 1939: 6; broj 22 od 26. siječnja 1939: 6.
[1031] Novo doba, godina XXII: broj 128 od 2. lipnja 1939: 6.
[1032] Novo doba, godina XXII: broj 162 od 13. srpnja 1939: 6.
[1033] Novo doba, godina XXII: broj 162 od 13. srpnja 1939: 6.

Krajem lipnja potpisan je također kolektivni ugovor između radnika koje je zastupao HRS i tvornice cementa Split (Majdan u Solinu). Radnike su zastupali predsjednik i tajnik splitske podružnice HRS-a Luka Čulić i Desimir Jakaš. U prvome redu povećane su radničke nadnice u iznosima od 0.75 do 1.75 dinara po satu. Postignute su i druge pogodnosti poput plaćanja prekovremenog rada i boljih higijenskih uvjeta. Naglašeno je da je tako izbjegnut štrajk i da se radnici nisu dali zavesti od raznih provokatora koji su i taj put bili na djelu (mislili su na URS). Čak su od splitskog URS-a primili dopis u kojem se traži zajedničko sklapanje ugovora ili će URS sam sklopiti sporazum. HRS odbija takav zahtjev i URS-ove pristaše naziva *malobrojnom poraženom vojskom*.[1034] Podružnica HRS-a u Splitu sklopila je u listopadu 1939. godine kolektivni ugovor za radnike raznosače drva i slatkog uglja. Radnici su tim ugovorom poboljšali kako radni odnos, tako i plaće. Prije su radili dnevno 12 sati i bili su plaćeni tjedno od 210 do 230 dinara za 72 sata rada, što bi bilo cca 3 dinara po satu. Međutim, kad su se priključili HRS-u zaključili su ugovor kojim su utvrdili radno vrijeme, a plaće su povisili i to: za II. kategoriju 6.25 dinara po satu, za I. kategoriju 5.25 dinara po satu, izvanredni satovi plaćali su se povišicom od 50% za prva dva sata, a dalje 100% za svaki sat. U neradnim danima rad se plaćao sa 100% povišice. Radnici su dobili 3 dana plaćenog dopusta te čizme, kišne kabanice, ručnik i sapun. Drugi ugovor sklopljen je kod kišobranskog obrtnika Karla Florina. Radnici su dobili povišicu i to: radnik (jedan je sam zaposlen) 200%, a radnice 100% uz ostale pogodnosti. Radnik i radnice dobili su plaćeni godišnji dopust, 2 radna odijela te izvanredne satove s povišicom za prvi sat 50% a ostali za 100%. Rad praznikom plaćan je sa 100% povišice. Poslodavac je plaćao u cijelosti službenički porez i jedan dio bolesničke blagajne. Pregovore je s poslodavcem vodio tajnik podružnice Desimir Jakaš.[1035]

Nastavljeno je održavanje skupština i osnivanje novih podružnica (sekcija) pa je tako u Šibeniku 2. travnja osnovana sekcija građevinskih radnika unutar Hrvatskog radničkog saveza te je izabrana uprava. Za predsjednika sekcije izabran je Blaž Škarica, za tajnika Iviša Krnić i za blagajnika Paško Zjačić. Na sastanku se raspravljalo o sklapanju novog kolektivnog ugovora s poslodavcima, kao pregovarači izabrani su Jakov Baranović i Ante Čala.[1036] U Sinju je u tvornici opeka osnovana sekcija splitske podružnice HRS-a što je rezultiralo potpisivanjem kolektivnog ugovora koji je radnicima omogućio bolje uvjete rada. To se tumačilo kao poraz URS-a. U izvještaju u Hrvatskom radniku navodi se *da je radništvo Sinja bilo također zavedeno*

[1034] Hrvatski radnik, godina XI: broj 29 od 13. srpnja 1949: 7
[1035] Novo doba, godina XXII: broj 237 od 3. listopada 1939: 6.
[1036] Novo doba, godina XXII: broj 79 od 3. travnja 1939: 4.

od raznih protuhrvatskih agenata, ali uvidjevši zabludu to radništvo se trga iz tame i priključuje HRS-u... Nije to prvi, a ni zadnji poraz URS-a.[1037]

U Kaštel Sućurcu je 15. lipnja održana godišnja skupština podružnice HRS-a. Skupštinu je otvorio predsjednik podružnice Ivan Ban koji je pozdravio prisutne članove i izaslanike splitske podružnice Luku Čulića i Desimira Jakšu. Podnio je zatim izvještaj o radu podružnice u prethodnoj godini. Poslije Bana govori Čulić koji poziva članove na agilniji rad unutar podružnice, tražeći od svakog člana da podupre rad uprave jer se samo zajedničkim radom uprave i članova postižu uspjesi. Tajnik splitske podružnice Desimir Jakaš protumačio je povijesni kontekst hrvatskog radništva uopće i posebno rada HRS-a. Kazao je *kako HRS nije organizacija koja prima novčana sredstva iz Beograda, Moskve, Rima i Berlina pa zato HRS i nije oružje u rukama spomenutih. Hrvatski radnički savez je sindikalna organizacija i stoji u službi svog naroda, boreći se za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu prema nauci neumrlog vođe i učitelja Stjepana Radića*.[1038] Govorio je o dužnostima članova uprave koja je na tom sastanku jednoglasno i izabrana na čelu s predsjednikom Dujom Jerkunicom.

U svibnju 1939. godinena Klisu je održan sastanak radnika članova Hrvatskog radničkog saveza. Sastanak je održan povodom traženja radnika da se definitivno urede njihovi odnosi s tvornicom cementa Split na Majdanu te da se u tu svrhu zaključi kolektivni ugovor. Sastanak je otvorio zamjenik narodnog zastupnika Ante Mijić, a bili su prisutni i Luka Čulić, Desimir Jakaš i Andrija Luetić. Luetić je govorio o važnosti organizacije hrvatskih radnika, Čulić o radničkim prilikama i o uspjehu koji je postigao HRS od kada je počeo ponovno djelovati 1935. godine. Naglasio je *da je u diktaturi bio jedino raspušten hrvatski sindikat HRS dok su svi ostali sindikati mogli potpuno slobodno djelovati, a da upravo za to vrijeme nisu ništa postigli za radnike.*[1039] Potom je pročitan prijedlog kolektivnog ugovora te su izabrani pregovarači. Nakon što se o kolektivnom ugovoru donese definitivna odluka poslije rasprave u sekcijama bit će odmah predan poslodavcu. Posljednji je govorio Šime Poduje koji je prikazao vanjsku i unutrašnju političku situaciju. Uskoro je na Klis doputovao predsjednik HRS-a i narodni zastupnik Alojz Pećnik (poslije boravka u Splitu i rješavanja kolektivnog ugovora za pomorce) te je održao sastanak s radnicima interesirajući se za njihove prilike. Radnici su ga zamolili *da održi sastanak i izloži im stanje borbe za postignuće socijalne pravde i nacionalne slobode hrvatskog naroda* pa im je on na to protumačio: *Radništvo koje slijedi nauku i socijalni program pokojnog učitelja Stjepana Radića, mora doći do ostvarenja svojih zahtjeva jer se nalazi u*

[1037] Hrvatski radnik, godina XI: broj 21 od 18. svibnja 1939: 7
[1038] Novo doba, godina XXII: broj 141 od 19. lipnja 1939: 3.
[1039] Novo doba, godina XXII: broj 119 od 22. svibnja 1939: 6.

zajednici sa seljaštvom, koje je jedino pozvano da stvori društveni sistem koje će omogućiti svakom poštenom čovjeku bolji život. Osudio je one *koji propagiraju marksističke ideje i radništvo zavode u bludnju i onemogućuju ga za daljnju borbu za nacionalnu slobodu, bez koje nema socijalne pravde*. *HRS je hrvatska nacionalna sindikalna organizacija, nacionalna je zato što radništvo voli i ljubi svoju domovinu i nikad nikome neće dozvoliti da je pokosi*.[1040] Napao je rad *komoraša* koji su sjedili u radničkim komorama za koje je rekao kako ne vode ni malo brige da bi se pomoglo jadnom radniku. Oni su teško stečenim radničkim novcem gradili sebi vile i pobirali masne plaće. Zatim je pozvao radništvo na disciplinu, uzajamnost i vjeru u vodstvo pri čemu uspjeh neće izostati. Zatim je govorio tajnik podružnice HRS-a u Splitu Desimir Jakaš koji je radnicima izložio tijek pregovora vezano za kolektivni ugovor s tvornicom cementa Split u Majdanu. Upozorio je radnike *da ne nasjedaju raznim provokatorima koji rade za tuđi račun, nanoseći štetu poštenim radnicima*. Opomenuo je one *koji hoće na grbači hrvatskog radništva puniti sebi džepove, ne ustručavajući se služenja najogavnijim sredstvima kako bi za Judin novac mogli zavesti radništvo u tamu*: *Neka ta gospoda znaju da je prošlo vrijeme kada se moglo živjeti na lak način. Hrvatsko radništvo će pregaziti svakog onog, tko mu bude stao na put.*[1041] Predstavnici splitskog HRS-a sklapali su sve više kolektivnih ugovora imajući pri tome i izravnu potporu vodstva HRS-a iz Zagreba. Cilj im je bio zastupati što više radnika poboljšavajući njihove radne uvjete i na taj način umanjiti ulogu i utjecaj konkurentskog URS-a.

U srpnju 1939. godine u prostorijama HRS-a u Splitu u Marulićevoj ulici održana je konstituirajuća skupština sekcije željezničara i brodara HRS-a u Splitu. Skupštini je prisustvovalo oko 100 članova te izaslanici zagrebačke sekcije i delegati HRS-a iz Zagreba. Pročelnik sekcije Drago Grgurić otvorio je skupštinu, pozdravio prisutne i u kraćem govoru prikazao svrhu osnivanja sekcije kao i potrebu koja je u velikom broju okupila željezničarske i brodarske radnike i namještenike na skupštini. Naglasio je da hrvatski radnici jedino preko HRS-a mogu najbolje zaštiti svoje staleške interese. U ime zagrebačke sekcije pozdravio ih je tajnik Brljić. On je iznio koristi koje su imali članovi zagrebačke sekcije od kada je osnovana sekcija u sklopu HRS-a. Rekao je *da hrvatski radnici daju snagu čitavom Hrvatskom narodnom pokretu, a narodno vodstvo potpomaže u svakoj prilici cijelo radništvo učlanjeno u HRS-u.*[1042] Prisutni su pozvani da se učlane u novoosnovanu sekciju od koje će imati velike koristi te je

[1040] Novo doba, godina XXII: broj 134 od 10. lipnja 1939: 3.
[1041] Novo doba, godina XXII: broj 134 od 10. lipnja 1939: 3.
[1042] Novo doba, godina XXII: broj 171 od 24. srpnja 1939: 5; Hrvatski radnik, godina XI: broj 44 od 26. listopada 1939: 6.

kritiziran rad Udruženja nacionalnih brodara i željezničara. U ime splitske podružnice HRS-a njen predsjednik Luka Čulić je pozdravio akciju *svjesnih hrvatskih željezničara i brodara* koji su radili na tome da se osnuje u Splitu sekcija u sklopu HRS-a. O radu HRS-a uopće u svim hrvatskim krajevima te o uspjesima i koristima koje je HRS postigao zaključivanjem mnogih kolektivnih ugovora govorio je Vjekoslav Blaškov. Govoreći o borbi hrvatskog naroda za svoja politička prava i slobodu, naročito je istakao borbu hrvatskog radnika: *HRS vodi borbu u svim pravcima, a hrvatsko mu narodno vodstvo, na čelu sa predsjednikom dr. Mačekom, posvećuje veliku pažnju i potpomaže ga u najvišoj mjeri*.[1043] Na kraju je jednoglasno izabran odbor na čelu sa predsjednikom Dragom Grgurićem.

Poslije osnivanja Banovine Hrvatske HRS nastavlja svoje djelovanje iz pozicije povlaštenog sindikata, ali se pri tome sami tuže *da za terenski rad nemaju niti dovoljno raspoloživih sila ni vremena, a niti sredstava... Obilna pomoć i potpora hrvatskog narodnog vodstva doprinijela je vrlo mnogo našem jačanju jer u pojedinim mjestima gdje su se ugnijezdili marksisti, jedino je bio moguć prodor uz aktivno sudjelovanje hrvatskih narodnih zastupnika koji su shvatili važnost nacionalnog odgoja radničkih masa*.[1044]

U Metkoviću je, zahvaljujući narodnom zastupniku Niki Bjelovučiću, 20. kolovoza 1939. godine održana konstituirajuća skupština HRS-a nakon što je prethodno okupljeno 50 članova. Skupštinu je vodio sam Bjelovučić koji je govorio općenito o radu HRS-a i *Hrvatskom seljačkom pokretu*. Novoizabrana uprava iznijela je smjernice svoga rada u kojima je ključno bilo traženje sklapanja novog kolektivnog ugovora u ime HRS-a jer je nositelj dotadašnjeg ugovora bio URS.[1045] Već 16. studenoga HRS je sklopio u ime radnika u Metkoviću novi kolektivni ugovor što se nakon kratkog postojanja metkovske podružnice smatralo velikim uspjehom jer je na taj način s radničke scene bio izguran URS. No, to nije prošlo bez napetosti i borbe jer je URS pokušao prethodno organizirati štrajk kako bi naštetio HRS-u. Reakcije radnika su išle u korist HRS-a jer je većina stala na njihovu stranu (ne treba zanemariti činjenicu da je tada HSS na vlasti u Banovini Hrvatskoj, ali i u cijeloj državi). U novim okolnostima organizirana je nova skupština na kojoj su bili Bjelovučić i izaslanik Središnjice HRS-a iz Zagreba Vjekoslav Blaškov. Izabrano je novo vodstvo čime se dodatno osnažila podružnica u Metkoviću. Bjelovučić je govoreći o odnosima HRS-a i URS-a u Metkoviću rekao *da su neka*

[1043] Novo doba, godina XXII: broj 171 od 24. srpnja 1939: 5; Hrvatski radnik, godina XI: broj 44 od 26. listopada 1939: 6.

[1044] Hrvatski radnik, godina XI: broj 37 od 7. rujna 1939: 7.

[1045] Izabrana je uprava u sastavu: predsjednik Pero Magzan, potpredsjednik Petar Čarapina, tajnik Jure Bebić i blagajnik Pajo Jakišić. U nadzorni odbor su izabrani: Jerko Margeta, Jure Talajić i Andrija Martić. (Hrvatski radnik, godina XI: broj 37 od 7. rujna 1939: 7.)

lica, kojima nije u interesu jačanje i rad hrvatskog radništva oko uređenja naše hrvatske domovine, pokušala razbiti, složne redove svjesnog hrvatskog radništva. Sve primamo k sebi, koji su voljni doista raditi u interesu hrvatskog radništva dakle i hrvatskog naroda, a oni koji hoće rušiti ono što smo mi stvarali bit će odstranjeni iz naših redova.[1046] Skupština je održana u prostorijama HSS-a što opet pokazuje izravnu vezu HRS-a i HSS-a. Sljedeće 1940. godine krajem travnja održana je redovita godišnja skupština metkovskog HRS-a na kojoj je izabrana nova uprava: predsjednik Stanko Talajić, potpredsjednik Stanko Bebić, tajnik Nikola Korda, blagajnik Ivan Mijić i odbornici Nikola Ereš, Jozo Bebić i Ante Bezer. U novoj upravi nije bio nitko iz prijašnjeg sastava koji je izabran samo osam mjeseci prije što govori o velikoj fluktuaciji članstva koja je dovela do promjene strukture u vodstvu te podružnice HRS-a.[1047] Na otoku Korčuli su do kolovoza 1939. godine bile organizirane podružnice i sekcije HRS-a u Veloj Luci, Blatu, Žrnovu, Korčuli i Lumbardi. Njih tada obilazi tajnik splitske podružnice HRS-a Desimir Jakaš (u čiji djelokrug pripada i Korčula) te održava i šire sastanke s radnicima i pristašama te uže sastanke samo s vodstvom HRS-a. Govori *kako su neprijatelji hrvatskog naroda nastojali da preko svojih plaćenih agenata pocijepaju složne redove Hrvatskog seljačkog pokreta te radništvo udalje od braće seljaka i privuku u protivnički tabor kako bi lakše mogli izvršiti nova nasilja nad hrvatskim radnicima. Kako cijelo hrvatsko radništvo, tako i radništvo otoka Korčule jednom je zauvijek obračunalo s tim elementima i njihovim podlim namjerama*.[1048] Naglasak govora bio je na ideologiji i prozivanju suprotne opcije koju je predstavljao URS i marksizam. On je istakao kako na cijelom otoku nije bilo nijedne druge sindikalne organizacije osim HRS-a. Jakaš je ponovo došao na Korčulu krajem listopada 1939. godine te je držao sastanke u Blatu, Smokvici i Veloj Luci. Na tim sastancima bili su prisutni i drugi pristaše HSS-a uključujući i članove Seljačke sloge što se može tumačiti kao povezivanje i međusobna podrška seljaka i radnika. U Veloj Luci gdje je oformljena najmlađa sekcija HRS-a na Korčuli, posebno se obratio radnicama koje je pozvao de se i one organiziraju u HRS-u. U njegovim govorima dominira politička nota i upozorenje *da pripaze na one elemente koji su do sada rušili borbu hrvatskih radnika i vjerno služili svim protuhrvatskim režimima*.[1049]

Nakon nešto više od godinu dana od osnivanja održana je 27. kolovoza 1939. godine prva glavna godišnja skupština sekcije HRS-a u tvornici Aluminuma d.d. u Lozovcu kod Šibenika. Otvorio ju je i u raspravi sudjelovao predsjednik sekcije Petar Gulin uz predsjednika i tajnika

[1046] Hrvatski radnik, godina XI: broj 53 od 29. prosinca 1939: 3.
[1047] Hrvatski radnik, godina XII: broj 18 od 2. svibnja 1940: 4.
[1048] Hrvatski radnik, godina XI: broj 35 od 24. kolovoza 1939: 6.
[1049] Hrvatski radnik, godina XI: broj 45 od 3. studenoga 1939: 3.

šibenske podružnice HRS-a Bilića i Bujasa. Izvještaji uprave su jednoglasno usvojeni, a Bilić je u svome govoru *upozorio drugove da bez trajne solidarnosti i iskrenog drugarstva ne može radništvo očuvati stečena prava, a još manje će moći ta prava proširiti. Kapital bio domaći ili strani nikada ne bira sredstva da oslabi pa ako treba i uništi organizaciju*. *Ponekad će uspjeti tim lakše jer se među samim radnicima uvijek nađe takvih koji se dadu zavesti na razne načine*.[1050] Dalje je objašnjavao ulogu i način rada radničkih povjerenika. U njegovom govoru nije bilo kritika usmjerenih prema URS-u jer na šibenskom području URS nije bio snažan i aktivan kao na splitskom području. Djelovanje šibenske podružnice HRS-a manje je bilo obilježeno politikom, a više usmjereno prema kapitalu odnosno poslodavcima. U novu upravu uglavnom su izabrani dotadašnji članovi što pokazuje kontinuitet u radu: predsjednik Petar Gulin, tajnik Mile Grubišić i blagajnik Tomo Kolauz. Otvorena je i rasprava o novom kolektivnom ugovoru koji je trebao biti sklopljen te jeseni pa su izabrani članovi iz raznih odjeljenja kako bi radili na nacrtu novog ugovora. To je pokazalo organiziranost i demokratičnost u radu jer vodstvo podružnice prikuplja prijedloge iz baze da bi ih kasnije formuliralo u konačan prijedlog koji će pokušati ostvariti uz potporu i na korist same te svoje baze.

U Siveriću kod Drniša, starom rudarskom mjestu, usprkos svim ranijim dolascima dužnosnika HRS-a još od 1936. godine (uključujući i samog predsjednika Pećnika) prva skupština HRS-a i njegovo osnivanje dogodilo se tek 15. listopada 1939. godine, poslije formiranja Banovine Hrvatske. Budući se radilo o značajnom i velikom radničkom mjestu na samoj skupštini su uz 800 prisutnih radnika bili narodni zastupnik Mate Goreta, predsjednik HRS-a Alojz Pećnik te predsjednik šibenske podružnice HRS-a Niko Bilić. Pećnik je u svom govoru rekao kako je HRS *naša sindikalna i nacionalna organizacija zasnovana još 1921. godine u vrijeme najveće opasnosti za hrvatsko radništvo*. Pri tome je istakao da je HRS na državnoj razini uspio sklopiti preko 900 kolektivnih ugovora. Obećao je poboljšanje radničkih uvjeta u Siveriću jer *oni imaju minimalne nadnice daleko ispod minimalnih nadnica drugih radnika kod sličnih poduzeća*. Također je u kontekstu stvaranja Banovine Hrvatske najavio *da će zavladati sloboda i socijalna pravica*.[1051] Objasnio je i što za HRS i radnike znači preuzimanje radničkih ustanova koje su do tada bile pod kontrolom režima. Na posljetku je izabrana uprava podružnice HRS-a.[1052] I na

[1050] Hrvatski radnik, godina XI: broj 37 od 7. rujna 1939: 6.
[1051] Hrvatski radnik, godina XI: broj 44 od 26. listopada 1939: 6.
[1052] Predsjednik Ivan Nakić, potpredsjednik Mile Martić, tajnik Josip Reljić, zamjenik tajnika Mile Tomić, blagajnik Petar Lončar i zamjenik blagajnika Toma Knez; nadzorni odbor: Šime Tomić, Ivan Šiklić, Mate Pendelj i Ante Jurić; revizori: Špiro Paklar, Jakov Ramljak i Josip Goreta; časni sud: Petar Radeljak, Frano Lilić, Ilija Grubač, Ivan Klepo i Jakov Kranjac. (Hrvatski radnik, godina XI: broj 44 od 26. listopada 1939: 6.)

tom sastanku, bez obzira na visoki politički rang gostiju, nema čisto političkih govora, a ne spominje se ni URS. Šibensko-drniško područje je u usporedbi sa splitskim bilo pošteđeno tih sukoba.

Poslije osnivanja HRS-a u Hvaru u proljeće 1937. godine osniva se sekcija i u Starome Gradu u listopadu 1939. godine. Na skupštini je bilo oko 60 radnika, a održana je u gradskoj vijećnici uz prisustvo načelnika općine Maroevića. Sekciju je utemeljio ispred splitske podružnice njen tajnik Desimir Jakaš koji je u svome govoru iznio povijest HRS-a kao i podmetanja onih *koji žele hrvatsko radništvo otuđiti od svog naroda servirajući mu strane ideje*.[1053] Pozivao je sve radnike da se učlane u HRS. Za predsjednika sekcije izbran je Petar Jelušić.

Jakaš je u prosincu 1939. godine kao izaslanik Središnjice HRS-a ponovno bio na otoku Korčuli na redovitoj skupštini podružnice (sekcije) u Žrnovu. Skupština prihvaća sva podnesena izvješća o dotadašnjem radu, a izabran je dotadašnji predsjednik podružnice Nikola Biliš. U svome govoru Jakaš govori o uspjesima HRS-a te *upozorava drugove hrvatske radnike na rad neodgovornih i razornih elemenata koji u zajednici s eksponentima protuhrvatskih režima nastoje ometati svaki koristan rad po hrvatski radnički i seljački narod. Za Judin novac hoće Hrvatskoj svjesno nametnuti novo ropstvo. Ovakve izrode i njihov rad svjesni hrvatski narod i seljaci preziru*.[1054] On se, što je svojstveno vodstvu splitske podružnice HRS-a, okomio na političke neprijatelje nazivajući ih judama. Pri tome je jasno na koga je mislio i kakvu je poruku poslao: URS je bio ne samo konkurencija, nego i neprijatelj i izdajnik i trebalo ih je prezirati. Treba imati na umu da se u tom istom vremenu u Splitu već događaju štrajkovi i demonstracije u organizaciji URS-a.[1055]

U Šibeniku su u prostorijama Hrvatskog radničkog saveza 20. studenoga 1939. godine održane dvije osnivačke skupštine radnika koji su se učlanili u HRS i to skladištari i kočijaši. U upravni odbor skladištara izabrani su za predsjednika Marko Dunkić, za tajnika Ivan Pilišota i za blagajnika Roko Fantulin. U upravni odbor kočijaša izabrani su za predsjednika Ante Cupić, za tajnika Paško Maretić i za blagajnika Pere Maretić. Također je na sjednici upravnog odbora podružnice HRS-a izabran za izaslanika za glavnu godišnju skupštinu u Zagrebu predsjednik podružnice Nikola Bilić.[1056]

Usprkos svim poteškoćama na koje je nailazio u Dalmaciji HRS nije posustajao, nego je koristeći vladajuću poziciju u Banovini Hrvatskoj, nastavio i širio svoje djelovanje sve do

[1053] Hrvatski radnik, godina XI: broj 47 od 16. studenoga 1939: 7.
[1054] Hrvatski radnik, godina XI: broj 53 od 29. prosinca 1939: 6.
[1055] Hrvatski radnik, godina XI: broj 53 od 29. prosinca 1939: 6.
[1056] Novo doba, godina XXII: broj 286 od 21. studenoga 1939: 5

početka rata. To je značilo daljnje osnivanje i izgrađivanje vlastitih podružnica (sekcija) te sklapanje kolektivnih ugovora kojima su zadobivali povjerenje radnika. U Dalmaciji je HRS samo u 1940. godini sklopio 48 kolektivnih ugovora. Nije ih moguće sve navesti, ali radi uvida u sadržaj tih ugovora, detaljnije ćemo opisati neke od njih. Radnici organizirani u HRS-u, a zaposleni u tvrtki Mitrović i sin tražili su u studenome 1940. godine preko HRS-a da im se poboljša ekonomski status. Pokrenuti su pregovori i njihov je rezultat bio sklapanje kolektivnog ugovora po kojem su mesari u mesnici i klaonici dobili sljedeću plaću: 1. kategorija 610 dinara tjedno, 2. kategorija 510 dinara tjedno i 3. kategorija 410 dinara tjedno. Osim povišice plaća imali su pravo i n jedan kilogram mesa dnevno te na plaćeni godišnji odmor. I radnici u tvornici tjestenine Cetina u Omišu, premda su u veljači 1940. godine sklopili kolektivni ugovor, tražili su preko HRS-a zbog naglog poskupljenja novi ugovor. Tako su u lipnju dobili povišicu od 10%, a onda su ponovno u studenome na intervenciju HRS-a dobili povišicu od 0.75 dinara po satu. Obalni (lučki) radnici u Kaštel Novom i Štafiliću preko HRS-a kojem su pripadali tražili su novi kolektivni ugovor koji su i dobili te su tako dobili od 50% do 100% povišicu plaće. Na samom početku 1941. godine radnici Električnih poduzeća u Splitu sklopili su preko HRS-a novi kolektivni ugovor (drugi po redu, prvi su sklopili u travnju 1940. godine). Po ugovoru su radnici dobili povišicu plaća i to kvalificirani radnici 50%, a nekvalificirani radnici 58%. Također je svaki radnik dobio i doplatak od 350 dinara mjesečno. Radnici su dobili i pravo na plaćeni godišnji odmor te na plaćeni prekovremeni rad. Pregovore je ispred HRS-a vodio predsjednik podružnice Luka Čulić.[1057]

U mjestima gdje još nije postojala podružnica HRS-a i gdje su za to postojali uvjeti, održavane su osnivačke skupštine kao što je to bio slučaj u Imotskome gdje je 10. veljače 1940. godine u općinskoj vijećnici osnovan imotski HRS.[1058] U Imotskom je najviše radnika bilo zaposleno u Državnom monopolu odnosno na poslovima otkupa duhana. Osnivanje je predvodio tajnik splitskog HRS-a Desimir Jakaš koji je izrazio zadovoljstvo *što je i radništvo Imotske krajine uvidjelo da mu je mjesto u redovima gdje se nalazi sve pošteno hrvatsko radništvo, da mu je mjesto u jakoj hrvatskoj nacionalnoj radničkoj organizaciji koja stoji u sklopu Hrvatskog seljačkog pokreta... Oborio se na one nesavjesne ili bolje rečeno plaćene vikače koji kliču tuđincu podcjenjujući sve ono što je svakom Hrvatu sveto. Pozvao je prisutne da takvim*

[1057]Novo doba, godina XXIII: broj 254 od 7. studenoga 1940: 5; Novo doba, godina XXIV: broj 13 od 14. siječnja 1941: 5.

[1058] U upravu podružnice i njena ostala tijela izabrani su: predsjednik Abram Rako, potpredsjednik Mate Bago, tajnik Ante Đuka, drugi tajnik Ivo Penović, blagajnik Vlade Pušić, drugi blagajnik Petar Štambuk te odbornici Jure Rebić, Iko Mustapić, Marko Bauk, Joskan Rebić, Marijan Tošić i Ivan Rebić; nadzorni odbor: Ivan Rako, Ibro Mahić i Jozo Kukavica; časni sud: Nikodem Đuka, Jure Rebić, Jure Medvidović i Jure Vujčić. (Hrvatski radnik, godina XII: broj 8 od 22. veljače 1940: 6.)

tipovima ne nasjedaju i da svakog takvog isključe iz svoje sredine jer to od nas traže žrtve pale za slobodu hrvatskog naroda... Sva pitanja koja interesiraju hrvatsko radništvo, kako gospodarska tako i politička, u Banovini Hrvatskoj moraju biti rješavana u sporazumu s HRS-om jer je HRS jedini pozvan rješavati sva socijalna pitanja Banovine Hrvatske.[1059] Govor je imao uobičajeno političku notu s tim da se jasno ističe monopol koji ima HRS u Banovini Hrvatskoj po pitanju radničkih prava. Jakaš je obećao popraviti uvjete za radnike u Imotskome što su lokalni radnički predstavnici u svojim govorima i zatražili. Prije svega ih je interesiralo osnivanje radničke kuhinje.

Organizacijska struktura HRS-a u Dalmaciji na vrhuncu njegova djelovanja za vrijeme Banovine Hrvatske najbolje se vidi po glavnim godišnjim skupštinama 1940. i 1941. godine dviju dalmatinskih podružnica – splitske i šibenske.

U Splitu je 14. siječnja 1940. godine održana glavna godišnja skupština podružnice HRS-a, prva u Banovini Hrvatskoj. Uz Kaliternu i Berkovića bio je prisutan i zastupnik te predsjednik HRS-a Alojz Pećnik. U splitskoj podružnici je postojao kontinuitet u vodstvu jer je za predsjednika od 1937. godine stalno biran Luka Čulić, a u časnom sudu je bio prisutan i predsjednik HRS-a u Splitu prije Čulića Ante Mijić.[1060] Na skupštini su bili prisutni i predstavnici raznih organizacija poput Seljačke i Gospodarske sloge (Ivo Čulić i Karlo Krstulović), predstavnici splitske gradske organizacije HSS-a (Ivo Perasović i Petar Stolica), Omladine HSS-a (Vojko Krstulović), Saveza hrvatskih privatnih namještenika (Vatroslav Pavić) i Radničke komore. Iz izvještaja koji je podnio tajnik podružnice Desimir Jakaš vidi se kolika je splitska podružnica i što je sve radila. Imala je tada 43 sekcije po cijeloj Dalmaciji od kojih je njih 27 poslalo svoje delegate na skupštinu podružnice (očekivali bismo da ih je i više sudjelovalo). Ukupno je bilo 17 novoosnovanih sekcija u proteklom razdoblju od prethodne skupštine (Sinj, Trogir, Vela Luka, Komiža, Mravinci, Podstrana te u Splitu sekcije pekara, cjevara, tjesteničara, dimnjačara, kočijaša, javnih nosača, dućanskih raznosača, kožarskih radnika, raznosača drva i uglja, brodskih pitura i sekcija radnika oko povrća). U prethodnih godinu dana bilo je upisano novih 1.575 članova tako da je splitska podružnica HRS-a tada brojala ukupno 5.725 članova. Održano je 126 izvještajnih i 36 glavnih godišnjih skupština.

[1059] Hrvatski radnik, godina XII: broj 8 od 22. veljače 1940: 6.

[1060] U novu upravu splitske podružnice HRS-a izabrani su 1940. godine: predsjednik Luka Čulić, prvi potpredsjednik Ćiril Perko, drugi potpredsjednik Filip Relja, tajnik Desimir Jakaš, zamjenici tajnika Ignac Klanišek i Rade Mandić, blagajnik Šime Bljajić, zamjenici blagajnika Ante Pajić i Zdenko Tudor te odbornici Ivan Katalinić, Ante Marović, Mate Staničić, Mate Pletikosić, Ante Smolčić, Duje Bilić i Mate Kapetanović; nadzorni odbor: Martin Mačukati, Kuzma Gluščević, Jordan Cecić i Ante Gabrilo; časni sud: Ante Mijić, Petar Stolica i Marko Tomić. (Novo doba, godina XXIII: broj 11 od 15. siječnja 1940: 3; Hrvatski radnik, godina XII: broj 5 od 1. veljače 1940: 3.)

Sklopljena su 33 nova kolektivna ugovora čija je ukupna povišica za radnike iznosila 3.500.000 dinara (povišice su bile od 15% do 40%). U tom razdoblju podružnica je organizirala samo tri štrajka, a u ostalim slučajevima za radnička prava izborila se kroz pregovore s poslodavcima. Razvijena je suradnja s Gospodarskom i Seljačkom slogom, Savezom hrvatskih privatnih namještenika, Stručnim savezom pomoraca... Jakaš je na početku istakao da je splitska podružnica HRS-a vodila borbu s jedne strane s neprijateljima hrvatskog radništva, a s druge strane s krupnim kapitalom. Posebno je pozdravljeno postavljanje novih uprava u Radničkim komorama Zagreba i Splita. I ostali su se govornici uz temu ideologije HSS-a, radničkih prava i teške situacije u ratnoj Europi najviše referirali na aktualnu splitsku radničko-sindikalnu scenu napadajući komuniste (URS). Pećnik je u svome govoru rekao: *Tko se digne protiv svoga naroda, gubi glavu. Nećemo dozvoliti da nam serviraju tuđe ideje. Kaliterna je govoreći o nekim vlasnicima tvornica rekao: Oni trebaju znati da ovo nije zemlja jugoslavenska ni komunistička već hrvatska. Na žalost ima fabrika kojima su vlasnici Hrvati, a uzimaju komuniste na rad. S takvim fabrikama treba obračunati i mi ćemo naći načina za to. Sada se digla Orjuna i Komuna protiv Hrvatske kad je ona stvorena, a nisu se dizali protiv beogradskih režima. Mi ćemo i njih ideologijom i programom Stjepana Radića pobijediti, a ako im nije pravo neka idu preko mora ili u Rusiju. Berković je upozorio hrvatske radnike da rade na osvještavanju ostalih još neorganiziranih radnika u HRS koje mnogi zavode u Internacionalu koja danas doživljava svoj slom*.[1061] Vodstvo HSS-a u Splitu uporno je inzistiralo na borbi protiv komunizma jer su im oni u to vrijeme među radništvom bili najveća opasnost. Na kraju skupštine je Pećnik, čestitajući izabranima, kritizirao vlasti u Dalmaciji *koje ne idu na ruku HRS-u i ne uvažavaju dovoljno njegove potrebe i zahtjeve što nije slučaj u banskoj Hrvatskoj*.[1062] Nije pojasnio o čemu se konkretno radi, no jasno je da je u tom smislu bilo problema (prvenstveno u Splitu) zbog čega je predsjednik HRS-a odgovornost prebacivao na lokalne vlasti.

U Šibeniku je 24. ožujka 1940. godine sazvana izvanredna izborna godišnja skupština šibenske podružnice HRS-a radi izbora nove uprave što je bilo prouzrokovano bolešću do tada agilnoga predsjednika podružnice Nike Bilića. U Hrvatski narodni dom uz narodne zastupnike Danu Škaricu i Tomu Baburića iz Središnjice HRS-a iz Zagreba na skupštinu su došli predsjednik Alojz Pećnik i izaslanik Ivo Abramović. Skupštinu nisu činili svi članovi nego po dva predstavnika iz svake sekcije što je učinjeno zbog lakšeg biranja odbora. Tada je šibenska

[1061] Novo doba, godina XXIII: broj 11 od 15. siječnja 1940: 3; Hrvatski radnik, godina XII: broj 5 od 1. veljače 1940: 3.
[1062] Isto.

podružnica imala između 2.000 i 3.000 članova organiziranih u 20 sekcija.[1063] Pećnik i Abramović su održali govore o političkoj i socijalnoj borbi hrvatskog naroda i povijesnom razvoju HRS-a. Pri tome su se pozivali na Stjepana Radića te tražili slogu radnika i seljaka. Škarica je pozvao radnike na slogu i disciplinu te da svoj krvavo zarađeni novac ne rasipaju po birtijama i noćnim lokalima.[1064]

Nakon izvanredne izborne skupštine u Šibeniku je u gradskome kazalištu 15. prosinca 1940. godine održana velika skupština šibenske podružnice HRS-a na kojoj su bili predsjednik HRS-a Alojz Pećnik, odjelni predstojnik za socijalnu politiku Josip Rasuhin, banski savjetnik Nikola Filipović, predstavnik Središnjice HRS-a Vjekoslav Blaškov, domaći narodni zastupnik Dane Škarica, predsjednik i tajnik splitske podružnice HRS-a Čulić i Jakaš te drugi. Skupština je bila izraz organiziranosti i snage HRS-a na šibenskom području. Već na željezničkoj postaji organiziran je velebni doček gostiju iz Zagreba koje je dočekao Škarica i njegov zamjenik Oskar Novak. Organizirana je povorka na čelu s gradskom glazbom koja je prošla ulicama grada kroz špalir okupljenih građana do sjedišta šibenske podružnice HRS-a. Skupština je počela u prepunom gradskome kazalištu u 10 sati, a navodi se kako je tada HRS na šibenskom području (sjeverna Dalmacija) imao oko 4.000 članova. Također je istaknuto kako je prije četiri godine, na početku rada HRS-a u Šibeniku, na prvom sastanku bilo 30-ak ljudi. Uz uobičajene govore u svom je nastupu posebno oštar bio Blaškov prizivajući nacionalizaciju kapitala u Banovini Hrvatskoj i tražeći za špekulante smrtnu kaznu: Špekulante treba kazniti smrću! U Donjem Lapcu liječe oni šećernu bolest, treba ih otpremiti na drugi svijet! Od banske vlasti je zatražio stroži zakon za špekulante koji će sadržavati i smrtnu kaznu. Strane forme sindikalnih organizacija proglasio je štetnim i pogubnim. Govornici su mahom naglašavali nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu. Luka Čulić kao novi šef Radničke komore u Splitu obećava pravednu podjelu sredstava između podružnica HRS-a. Očit je bio utjecaj ratnih prilika i nestašice hrane koja je bila glavna posljedica rata, uz sve ostale poteškoće. Rezultat skupštine je bila aklamacijom prihvaćena rezolucija.[1065] Rezolucija je sadržavala prijedloge najviše na

[1063] U novu upravu šibenske podružnice HRS-a izabrani su: predsjednik Marko Krnjčević, potpredsjednik Frane Šarić, tajnik Joso Blaće, drugi tajnik Ante Belamarić, blagajnik Ivo Mikulandra, drugi blagajnik Roko Bujas te odbornici Marko Dunkić, Vice Ninić, Ante Bego, Petar Gulin, Dunko Turković, Jere Šeneta i Bogdan Baljkas; nadzorni odbor: Šime Skoče, Milan Ninić, Joso Klarić, Andrija Belamarić i Ante Skelin; časni sud: Marko Dunkić, Božo Burazer, Mate Vukšić, Dane Friganović i Ive Šarić. (Novo doba, godina XXIII: broj 71 od 26. ožujka 1940: 5.)

[1064] Hrvatski radnik, godina XII: broj 14 od 4. travnja 1940: 3.

[1065] Rezolucija HRS-a iz Šibenika u kojoj se traži:

1. *da se cjelokupni gospodarski život naše zemlje i sva privatna svojina stavi pod nazor vlasti. U tu svrhu treba provesti opći popis živežnih namirnica da se dođe do točnih podataka o količini živežnih namirnica. Pod prijetnjom smrtne kazne treba provesti obvezu prijavljivanja količine hrane od strane privrednika i od strane domaćinstava;*

tragu onoga što je u svom govoru izrekao na skupštini Vjekoslav Blaškov, a tražile su se radikalne mjere i svojevrsno uvođenje diktature pod prijetnjom smrti. Banska vlast će zbog izvanrednih okolnosti uskoro dio tih mjera uvesti, prvenstveno po pitanju prehrane stanovništva i zaliha živežnih namirnica, ali neće biti smrtne kazne i nacionalizacije (bit će prisilnog otkupa hrane).[1066]

HRS je u Dalmaciji kroz 1940. narastao na oko 10.000 članova, sklopio na desetke kolektivnih ugovora. Sve to u čvrstoj vezi i pod vodstvom zagrebačke Središnjice u ime koje u Dalmaciji često boravi predsjednik HRS-a Alojz Pećnik. I lokalno vodstvo se maksimalno zalagalo te je dobro surađivalo sa Središnjicom u Zagrebu što se potvrdilo izborom predsjednika splitske podružnice HRS-a Luke Čulića 1939. godine za potpredsjednika čitavog HRS-a. U jednakom kontinuitetu HRS je nastavio svoj rad i u 1941. godini o čemu su podnesena detaljna izvješća na redovitim godišnjim skupštinama podružnice koje su održane u Splitu i Šibeniku u razmaku od tjedan dana.

Prvo je u Splitu 16. veljače 1941. godine održana redovita godišnja skupština HRS-a koja je ujedno bila i posljednja, sudjelovali su izaslanici iz Splita i srednje Dalmacije. Iz zagrebačke središnjice HRS-a bili su prisutni predsjednik Alojz Pećnik i tajnik Vjekoslav Blaškov. Bili su prisutni i predstavnici grada Splita, splitskog HSS-a, Stručnog saveza pomoraca, Radničke komore, itd. Skupštinu je otvorio predsjednik splitske podružnice Luka Čulić ističući da HRS nije stvaran odozgo, već prirodnim procesom odozdo. Spomenuo je i uvođenje reda među obalne (lučke) radnike. Tajnik Desimir Jakaš podnio je izvješće o radu splitskog HRS-a u prethodnoj godini navodeći da su u podružnicu stupila 2.132 nova člana i da ih je u tom trenutku ukupno bilo 7.154 raspoređenih u oko 50 sekcija. Istakao je da su radom HRS-a izbjegnuti skoro svi štrajkovi i da je sklopljeno 48 kolektivnih ugovora. Vjekoslav Blaškov je naglasio kako su uvjeti rada za HRS u Dalmaciji bili najteži jer su se susretali s radom jakih protivničkih sindikalnih organizacija koje su imale i uspjeha te su ometale rad HRS-a. Smatrao je da je HRS vodio u Dalmaciji borbu i protiv kapitala i protiv klasno svjesnih radnika (komunista) ističući svoju nacionalnu komponentu.[1067] Predsjednik HRS-a Alojz Pećnik istakao je u svome govoru

---

2. *da se svakom hrvatskom radniku osigura pravo na rad i zaradu. U tu svrhu je potrebno racionirati raspoložive kapitale kako bi se vršili veliki javni radovi i podigao opći gospodarski život naroda;*
3. *na odgovarajuće mjesto upravnih vlasti treba imenovati one činovnike koji uživaju povjerenje naroda odnosno HSS-a i njenih lokalnih organizacija.*

Kao pristaše HSS postavljamo gornje zahtjeve u najboljoj namjeri da u današnjim povijesnim časovima osiguramo životne potrebe hrvatske narodne zajednice i njen puni napredak u budućnosti. (Hrvatski radnik, godina XII: broj 51-52, prosinac, 1940: 4.)

[1066] Novo doba, godina XXIII: broj 299 od 16. prosinca 1940: 5; Hrvatski radnik, godina XII: broj 51-52, prosinac, 1940: 4.

[1067] Početkom 1941. godine u Jugoslaviji je raspušten URSS (Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije) pa je Radnička komora dala priopćenje u kojem ističe da su svi kolektivni ugovori sklopljeni u ime URSS-a važeći i

požrtvovni rad vodstva podružnice u Splitu: predsjednika Luke Čulića i tajnika Desimira Jakaša. Istakao je i zasluge HRS-a za stvaranje Banovine Hrvatske. Kao prvog neprijatelja naveo je kapital, kao drugog marksiste, a kao trećeg državnu vlast. Svi su oni po Pećniku bili protiv hrvatskog radnika i seljaka te njihovog ujedinjenja i zajedničke borbe za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu. Nakon njegova govora jednoglasno je izabrana uprava HRS-a u Splitu.[1068] Skupština je završena prihvaćanjem rezolucije i slanjem brzojava vodstvu HSS-a i Banovine Hrvatske.[1069]

U Šibeniku je posljednja predratna redovita izborna skupština podružnice HRS-a održana 23. veljače 1941. godine na kojoj je bio predsjednik HRS-a iz Zagreba Alojz Pećnik, narodni zastupnik Dane Škarica i predsjednik splitske podružnice HRS-a Luka Čulić. U tom je trenutku šibenska podružnica imala 7.435 članova organiziranih u 28 sekcija. U radu skupštine se osjećalo dramatično predratno razdoblje, a Pećnik je preporučio prisutnima *da održe red i disciplinu u biranju nove uprave. Oborio se na one elemente koji rovare u ovo teško doba kad govore da ovaj poredak ne valja i nastoje na svakom koraku da ovu današnju slobodu, teškim i krvavo stečenim i mukotrpnim radom zadobivenu, omalovažavaju. Onu istu slobodu koju je hrvatski radnik sa svojim bratom seljakom izvojštio kroz 20 godina borbe. Ali im to neće uspjeti jer svjesni će im hrvatski narod pokazati da takvim nema mjesta u Banovini Hrvatskoj*.[1070] Na kraju govora Pećinik je predložio listu za novu upravu HRS-a u Šibeniku koja je od prisutnih jednoglasno prihvaćena.[1071] Bez obzira na promjenu trojice predsjednika podružnice u manje od godinu dana u upravi šibenskog HRS-a je vidljiv kontinuitet jer su u njoj prisutni na raznim pozicijama ljudi koji su je vodili od početka – uz pridruživanje ostalih kako se članstvo povećavalo. Šibenska je podružnica neposredno pred rat imala više članova od splitske podružnice što govori o njenoj dobroj organiziranosti, ali i nepostojanju međusindikalnih okršaja s drugim sindikatima (URS-om).

---

da Radnička komora preuzima na sebe njihovu realizaciju i poštivanje kako radnici ne bi bili oštećeni. (Novo doba, godina XXIV: broj 55 od 25. veljače 1941: 6.)

[1068] Predsjednik Luka Čulić, prvi potpredsjednik Stipe Svalina, drugi potpredsjednik Jozo Grubić, prvi tajnik Desimir Jakša, drugi tajnik Ćirilo Perko, treći tajnik Zdenko Tudor, prvi blagajnik Šime Bljajić, drugi blagajnik Ante Paić, treći blagajnik Ante Lalić te za odbornike Ante Gabrilo, Juraj Rogošić, Stipe Pleština, Vinko Uvodić i Mate Pletikosić. U nadzorni odbor su izabrani: Kuzma Gluščević, Duje Lisica i Đulio Viali. U časnom sudu su bili: Petar Stolica, Ante Mijić i Ante Jerić. (Novo doba, godina XXIV: broj 47 od 17. veljače 1941: 5.)

[1069] Novo doba, godina XXIV: broj 47 od 17. veljače 1941: 5; Hrvatski radnik, godina XIII: broj 7 od 20. veljače 1941: 1.

[1070] Novo doba, godina XXIV: broj 54 od 24. veljače 1941: 5.

[1071] Predsjednik Ante Belamarić, potpredsjednik Marko Bračić, drugi potpredsjednik Jere Bešić, tajnik Ćiro Stošić, zamjenik tajnika Ivan Piližota, blagajnik Marko Krnjčević, zamjenik blagajnika Roko Bujas te odbornici Marko Funkić, Gordana Vulinović, Krsto Ivić, Božo Blažević, Marko Gulin, Petar Gulin, Vice Ninić, Milan Ninić, Milan Goleš, Martin Goleš i Ive Dunkić; nadzorni odbor: Mate Vukšić, Ante Bujas, Vinko Pekas, Marijo Labura, Ive Krnić i Ante Bego; časni sud: Ante Bura, Ive Kalauz, Stipe Blaće, Dane Friganović i Božo Burazer. (Hrvatski radnik, godina XIII: broj 10 od 13. ožujka 1941: 3.)

HRS je u Hrvatskoj od 1935. godine i obnove svoga djelovanja odigrao veliku ulogu u Hrvatskom seljačkom (narodnom) pokretu pa je tako i u Dalmaciji bio ključan u sindikalnom organiziranju radnika. Rad HRS-a u Dalmaciji krenuo je prvo kao inicijativa užeg kruga ljudi 1935. godine (uglavnom haesesovaca iz stare strukture). U 1936. godini formiraju se prve podružnice i održavaju prve skupštine – najprije u Splitu, a onda i u okolnim mjestima. Tako je počelo širenje HRS-a u Splitu i Dalmaciji gdje će naići (prvenstveno u Splitu) na snažnu sindikalnu konkurenciju u URS-u. Najviše borbe bilo je baš u Splitu kod brodogradilišnih radnika i obalnih (lučkih) radnika među kojima HRS nije nikako mogao proširiti svoj utjecaj. HRS će uz nacionalnu komponentu borbe za rješavanje hrvatskog pitanja pod vodstvom HSS-a, voditi i borbu za socijalnu pravdu što će se očitovati u posredovanju oko sklapanja brojnih kolektivnih ugovora. Posebnu pažnju HRS će posvetiti rješavanju socijalnog statusa pomoraca i njihovo pridobivanje za HRS, a time i za HSS i za Hrvatski seljački pokret u čemu će imati značajan uspjeh. Inače, u Dalmaciji industrija nije bila razvijena tako da se radništvo vezalo uglavnom za splitsko okružje i šibensko okružje te jedan manji dio na otocima i još manje u dalmatinskom zaleđu (s iznimkom okolice Drniša koja pripada šibenskom okružju). U tim će uvjetima HRS u Dalmaciji narasti s članstvom na respektabilnu brojku od oko 15.000 članova do početka rata 1941. godine. Jasno da je u posljednjoj fazi djelovanja HRS-a utjecalo i to što je formirana Banovina Hrvatska pa je HRS od kraja 1939. godine imao i puno veći utjecaj što se vidi po porastu broja sklopljenih kolektivnih ugovora. Početkom Drugog svjetskog rata prestaje organizirano djelovanje HRS-a kakvo je bilo pod okriljem HSS-a od 1935. godine.

13.3. Sukob HRS-a i URS-a u Splitu i Dalmaciji i odnos snaga kroz izbore za radničke povjerenike

Rezultati osnivanja podružnica i rada HRS-a postali su mjerljivi na prvim radničkim izborima za radničke povjerenike u više tvornica u okružju Splita. U drugoj polovici siječnja 1936. godine u splitskome kotaru provedeni su izbori za radničke povjerenike u nekoliko tvornica. Riječ je o tvornicama Split (Majdan) u Solinu, Adria Portland u Svetom Kaju (Solin), Salonit u Vranjicu i Dalmatia u Kaštel Sućurcu. Predstavnici HRS pobijedili su na izborima u tvornicama Split (Majdan) u Solinu, Salonit u Vranjicu i Dalmatia u Kaštel Sućurcu, a u tvornici Adria Portland u Sv. Kaju pobijedili su predstavnici URSS-a. Nakon provedenih izbora HRS je dao javno priopćenje iz kojeg je vidljivo sljedeće:

- u tvornici Split (Majdan) radnici pristaše HRS-a bili su zastupljeni kandidacijskom listom koja je nosila broj 2, a radnici okupljeni u URS-u kandidacijskom listom broj 1. Za listu broj 2 (HRS) bilo je 453 glasa, a za listu broj 1 (URS) 152 glasa;

- u tvornici Salonit pristaše HRS-a bili su zastupani kandidacijskom listom koja je nosila broj 2, a radnici okupljeni u URS-u kandidacijskom listom broj 1. Za listu broj 2 (HRS) bilo je 88 glasova, a za listu broj 1 (URS) 78 glasova;
- u tvornici Dalmatia kandidacijsku listu imao je samo HRS koji je dobio potporu 85% radnika;
- u tvornici Adria Portland pristaše HRS-a bili su zastupani kandidacijskom listom koja je nosila broj 2, a radnici okupljeni u URS-u kandidacijskom listom broj 1. Za listu broj 2 (HRS) bilo je 88 glasova, a za listu broj 1 (URS) 139 glasova.

HRS je svoj jedini poraz tumačio malom izlaznošću na izbore (apstiniralo je preko 50% radnika). Ukupni rezultati izbora za radničke predstavnike tumačeni su kao velika pobjeda HRS-a te potpora HSS-u i *Hrvatskom pokretu*. U nekim je tvornicama dolazilo i do sukoba između HRS-a i URSS-a tako da izbori nisu ni održani. U tvornicama ribljih konzervi u Komiži izbor radničkih povjerenika nije izvršen jer je došlo do nesuglasica između dviju radničkih grupa, tj. radnika koji su pripadali Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu i radnika koji su pripadali Hrvatskom radničkom savezu.[1072]

Poslije Petosvibanjskih izbora 1935. godine HSS u Dalmaciji kreće u otvoreno agitiranje bez obzira na formalne još postojeće zabrane političkog djelovanja te preko svojih organizacija poput HRS-a širi svoj utjecaj među radništvom kao i na druge strukovne organizacije. Već nakon nekoliko mjeseci od formiranja prvih podružnica HRS-a taj sindikat postiže uspjehe na izborima za radničke povjerenike, a indirektno se uključuje i u druge procese u okviru *Hrvatskog seljačkog pokreta* dajući svoj doprinos. Tako su u nekoliko krugova održani početkom 1936. godine izbori za Zanatsku komoru Primorske banovine, a njihov posljednji krug održan je koncem veljače za kotare Sinj, Livno, Prozor i Bugojno. Na tim je izborima HSS postavila svoju *hrvatsku listu*. Na glasačkom mjestu Sinj od 186 upisanih birača glasalo ih je 133: za listu hrvatskih obrtnika 75, a za listu nezavisnih 58. Konačni ukupni rezultat izbora za Zanatsku komoru je bio: upisanih birača bilo je 3.096, a od toga je glasalo 1.644 ili 53%. Za listu hrvatskih obrtnika glasalo je 1.108 ili 67% birača, a za nezavisnu listu 528 ili 33% birača. Prema cjelokupnim rezultatima hrvatska obrtnička lista dobila je 19, a nezavisna 7 vijećnika.[1073]

Početkom 1938. godine ponovno su održani izbori za radničke povjerenike u tvornicama

[1072] Novo doba, godina XIX: broj 23 od 29. siječnja 1936: 3; broj 93 od 21. travnja 1936: 6.

[1073] S hrvatske liste u vijeće Zanatske komore Primorske banovine izabrani su: Svetko Mašina iz Preka; Ante Troskot iz Sukošana; Mirko Mucić iz Ljubuškog; Špiro Volarević iz Metkovića; Josip Perić, Ante Mladinić, Leonard Markovina, Ivan Muslin, Frano Pala, Filip Miše, Kajo Jelaska, Kajo Ozretić i Božo Bilić iz Splita; Vlado Kulić, Šime Zenić, Jere Grubišić i Vinko Novaković iz Šibenika; Todor Foretić-Kolenda iz Korčule i Ante Vučinović iz Sinja. (Novo doba, godina XIX: broj 46 od 25. veljače 1936: 5.)

splitskoga kotara. Glavno obilježje tih izbora je bilo u tome što su u većini tvornica sindikati nastupili sporazumno postavljajući zajedničke liste. Sporazum nije postignut u tvornici La Dalmatienne u Dugom Ratu. Tamo su održani izbori u prisustvu delegata Inspekcije rada i Radničke komore iz Splita. Bile su kandidirane dvije liste – jedna od strane HRS-a, a druga od strane Jugoslavenskog radničkog saveza, JUGORAS.[1074] Od upisanih 505 radnika bile su predane 439 glasovnice od čega 4 nevažeće. Za kandidate HRS-a bio je 381 glas, a za kandidate JUGORAS-a 54 glasa. Lista HRS-a dobila je 5 povjerenika dok je šesti povjerenik bio sporan JUGORAS-u koji ga je prisvajao za sebe. Predstavnici HRS-a nisu radi toga htjeli potpisati zapisnik izborne komisije i uložili su žalbu. Svakako je na tim radničkim izborima pobjeda HRS-a u Dugom Ratu premoćna.

U tvornici cementa Split (Majdan) u Solinu održani su također izbori s dvije postavljene kandidacijske liste, HRS-a i URSSJ-a (URS-a). Za Hrvatski radnički savez je bilo 160 glasova te su izabrana 4 njihova povjerenika, a za URSSJ-a je bilo 210 glasova te je izabrano 6 njihovih povjerenika. JUGORAS je dobio 65 glasova i 2 povjerenika. S obzirom na štrajk koji je HRS u toj tvornici vodio nepunu godinu ranije i na postignuti kolektivni ugovor, očekivao bi se svakako bolji rezultat HRS-a. Očito je da su tu imali jaku konkurenciju i ne baš zadovoljne radnike.

U tvornicama Salonit u Vranjicu i Adria Portland u Sv. Kaju (Solin) delegirali su za radničke povjerenike po 3 svoja predstavnika HRS i URSSJ i po isto toliko njihovih zamjenika. U Jadranskim brodogradilištima delegirao je URSSJ 5, a HRS 4 svoja predstavnika i po isto toliko njihovih zamjenika, a u Električna poduzeću Splitu delegirana su od HRS-a i URSSJ-a po 2 povjerenika, a od strane Udruženja privatnih namještenika jedan povjerenik te od svake organizacije po isto toliko zamjenika.[1075]

U Splitu je 30. srpnja 1939. godine u kinu Tesla održana veliki skup URS-a koju je otvorio predsjednik splitske podružnice građevinskih radnika Ante Alujević, ističući kako u prethodne tri godine URS u Splitu nije mogao održati nijednu javnu konferenciju ili skup. Poslije njega govorio je predsjednik podružnice metalskih radnika Grgo Kragić o ekonomskim pitanjima

[1074] Jugoslavenski radnički savez (JUGORAS) osnovan je u proljeće 1936. kao sindikat pod utjecajem vladajuće Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ). Na čelu Jugoslavenskog radničkog saveza bio je Ministar socijalne politike i narodnog zdravlja Dragiša Cvetković. Režim je pomoću ovog sindikata želio neutralizirati ostale sindikate, razjediniti sindikalno organizirane radnike i potpuno ugušiti sindikalni pokret. Na području Hrvatske JUGORAS nije uspio ostvariti značajniji utjecaj. Kolika je bila stvarna snaga i utjecaj režimskog sindikata na splitsko radništvo, uz sve vladine napore da na razne načine prisili radnike da se u njega učlane, pokazuje najbolje broj članstva. Godine 1938. organizacija JUGORAS-a brojila je 269 članova, godine 1939. 349 članova, a 1940. 315 članova. (ŠITIN, 1996: 302).

[1075] Novo doba, godina XXI: broj 25 od 31. siječnja 1938: 6; broj 31 od 7. veljače 1938: 6; Hrvatski radnik, godina X: broj 8 od 19. veljače 1938: 2; broj 14 od 3. travnja 1938: 3.

radničke klase. Istakao je teške stambene uvjete u kojima su živjeli radnici te nehigijenske prilike u tvornicama te kako su po postojećim propisima bili su prepušteni na milost i nemilost kapitalistima koji su ih izrabljivali. Iza Kragića govorio je drvodjeljski radnik Petar Cecić koji je kritizirao socijalno-političke radničke ustanove kao što su Radnička komora, Burza rada i Inspekcija rada. One po njemu nisu služile radnicima, nego su s prikupljenim milijunima od radničkih doprinosa kreditirale kapitaliste, a bile su *birokratizirane* s upravama postavljenim *odozgo*. Naglasio je potrebu provođenja slobodnih izbora u svim radničkim ustanovama gdje već 5 godina nije bilo redovitih izbora najavljujući moguću suradnju *sa svim demokratskim radničkim ustanovama, ali ne fašističkim*. Zamjerio je HRS-u da pokušava u Zagrebačkoj radničkoj komori napraviti kompromis s JUGORASOM *čistom fašističkom organizacijom*. Posljednji je govorio Duško Mrduljaš. Govoreći o povijesti radničkog pokreta u Jugoslaviji nastupio je protiv stvaranja nacionalnih sindikata jer oni *iskorištavajući neriješeno Hrvatsko pitanje hoće pocijepati radničku klasu*. *URS je vrlo rado primio suradnju HRS-a jer ga je smatrao demokratskom tvorevinom, ali sa fašističkim JUGORASOM ne može biti nikada suradnje. Međutim izgleda da je HRS na prekretnici i mnogi znaci upućuju na to da bi, nakon rješenja Hrvatskog pitanja, mogao i HRS poći stopama JUGORASA. Dosadašnja suradnja s HRS-om donijela je radništvu mnogo koristi kod sklapanja povoljnih kolektivnih ugovora. Od 1936. godine bilo je na području oblasnog odbora URS-a 177 štrajkova i akcija od kojih je URS vodio 103, a svi drugi sindikati 74.*[1076] Na tom splitskome skupu URS-a, neposredno pred postizanje Sporazuma i stvaranje Banovine Hrvatske, otvoreno se govorilo o odnosu URS-a s druga dva velika sindikata u tadašnjoj državi. Onaj državni JUGORAS smatrali su fašistima s kojima nema nikakve suradnje, a s HRS-om su nekada ranije surađivali, no u budućnosti su i njih vidjeli kao fašistički sindikat. Takvo etiketiranje konkurentskih sindikata spada u političko pozicioniranje u pozadini kojeg stoji borba za utjecaj na radnike. Vidljiva je i nepremostiva ideološka razlika u kojoj je URS na klasnim pozicijama radništva, a HRS na nacionalnim. U prilog svome radu iznijeli su vlastitu statistiku štrajkova koja je išla u prilog URS-a. Uskoro nakon tog URS-ovog sastanka koji možemo smatrati i određenom predizbornom mobilizacijom, održani su u kolovozu izbori za radničke povjerenike industrijskih poduzeća u cijeloj Dalmaciji. Na njima je HRS pretrpio težak poraz u splitskom brodogradilištu od URS-a što će biti uvod u prosvjede i štrajk koji će nedugo potom uslijediti. Odmah nakon tih izbora za radničke povjerenike u Splitu je 31. kolovoza održana glavna godišnja skupština sekcije brodogradilišnih radnika HRS-a na kojoj je prisustvovao i predsjednik podružnice HRS-a Luka

[1076] Novo doba, godina XXII: broj 177 od 31. srpnja 1939: 5.

Čulić. Glavna rasprava se vodila oko izvještaja o radu za prethodnu godinu, posebno oko rezultata izbora za radničke povjerenike. Zaključili su *da rezultat tih izbora za HRS nije realan zbog čega su kod nadležnih vlasti uložili protest sa zahtjevom da se u smislu zakona izbori imaju ponoviti i provesti slobodno i nepristrano*.[1077] Potom je pri biranju nove uprave došlo do rasprave u kojoj je izraženo neograničeno povjerenje dotadašnjem predsjedniku sekcije Marijanu Radiću jer je uživao potporu većine svojih članova (osim njih nekolicine). Bile su predane 3 liste, a prihvaćena je lista stare uprave na čelu s Radićem. Za tu su listu glasali svi prisutni osim dvojice. Nova uprava je proširena tako da je obuhvaćala sve grane brodogradilišnih radnika. Radić je na kraju skupštine predložio rezoluciju u kojoj je on glavna tema i u kojoj poziva da se njega provjeri i potom mu se dade potpuno povjerenje ili ga se u suprotnom ukloni iz HRS-a. Ako se dokaže da je on u pravu, predlaže da se uklone svi oni koji su ga oklevetali i napadali jer su ti ljudi nanijeli štetu HRS-u. Rezolucija je na njegov prijedlog jednoglasno prihvaćena. Po tome je vidljivo da su u sekciji brodogradilišnih radnika HRS-a ipak postojali pozadinski i prikriveni nesporazumi predsjednika sekcije na jednoj strani i dijela članstva na drugoj strani što se u konačnici pokazalo i odrazilo na prethodno održanim izborima za radničke povjerenike na kojima je HRS izgubio.

Izbore za radničke povjerenike u kolovozu 1939. godine u Dalmaciji obilježila je potpuna konfrontacija između HRS-a i URS-a. Ukupno gledajući URS je u Dalmaciji nadmašio HRS što se posebno odnosilo na splitsko područje. U Jadranskim brodogradilištima je bilo upisano ukupno 617 glasača, a od toga broja glasovalo ih je 574. Za listu broj 1 (URS) bila su 363 glasa, za listu broj 2 (HRS) 147 glasova i za listu broj 3 (JUGORAS) 61 glas – 3 glasa su bila nevažeća. URS je dobio po tom rezultatu 5 radničkih povjerenika, HRS 2 radnička povjerenika, a JUGORAS nijednoga. Osmi mandat je dodijeljen najjačoj listi (URS) budući JUGORAS nije prešao prag.[1078] Poslije radničkih izbora u splitskom brodogradilištu održan je sastanak sekcije brodogradilišnih radnika HRS-a na kojem se raspravljalo o rezultatima izbora za radničke povjerenike na kojima je HRS pretrpio poraz od URS-a. Predsjednik sekcije Marijan Radić iznio je razloge za koje smatra da su uzrok tome te je ponudio svoju ostavku. Po njemu su se u samome izbornome procesu dogodile brojne nepravilnosti, a još je i optužio pojedince (nije ih imenovao) da su svojim držanjem pomogli da dođe do ovakvog rezultata izbora, iako su baš oni, s obzirom na njihovo političko i sindikalno opredjeljenje, imali da se svojski založe za pobjedu HRS-a. Priznao je i vlastitu odgovornost zbog koje je ponudio ostavku i naglasio *kako HRS u brodogradilištu nije pobijeđen i kako se ubuduće može pokazati u drugačijem svjetlu*.

[1077] Novo doba, godina XXII: broj 208 od 4. rujna 1939: 5.
[1078] Novo doba, godina XXII: broj 186 od 10. kolovoza 1939: 6.

Otvorena je rasprava u kojoj su svi prisutni tražili od Radića da ostane na svojoj funkciji što je on naposljetku prihvatio uz uvjet da ima potporu svih radnika članova HRS-a.[1079]

Izbori za industrijska poduzeća provedeni su ukupno u 74 poduzeća. URS je ukupno dobio 110 mandata, HRS 72 mandata, JUGORAS 21 mandat, Botić 7 mandata i neopredijeljenih je bilo 7 mandata s tim da je URS ostvario većinu u poduzećima grada Splita, a HRS u velikoj industriji i poduzećima grada Šibenika. U većim poduzećima rezultati su bili sljedeći: tvornica cementa Dalmatia u Kaštel Sućurcu – HRS 6 mandata; tvornica cementa Split na Majdanu –HRS 7 mandata, URS 5 mandata; tvornica Salonit u Vranjicu – HRS 4 mandata, URS 2 mandata; tvornica Adria portland u Svetome Kaju – HRS 2 mandata, URS 4 mandata; ciglana Čulić i drugovi u Sinju – HRS 3 mandata; ciglana Strmac u Kninu – JUGORAS 3 mandata; Jadranska brodogradilišta u Splitu – HRS 2 mandata, URS 8 mandata; tvornica tjestenine Cetina u Omišu – HRS 4 mandata; tvornica aluminija Lozovac – HRS 6 mandata, URS 1 mandat; tvornica La Dalmatienne u Šibeniku – HRS 6 mandata; Električna poduzeća u Splitu – URS 3 mandata, HRS 1 mandat; centrala tvornice La Dalmatienne Manojlovac – HRS 3 mandata i Šipadovo skladište drva u Šibeniku – HRS 3 mandata, URS 2 mandata. U tvornici La Dalmatienne u Dugom Ratu izbori nisu provedeni te su ostali prijašnji povjerenici – HRS ima 5 mandata, a JUGORAS 1 mandat.[1080]

Od 1935. godine od obnove rada Hrvatskog radničkog saveza u Dalmaciji kontinuirano se radilo na uspostavi njegovih podružnica i sekcija u čemu mu je glavni takmac bio komunistički Ujedinjeni radnički sindikati. To je na početku bila prividna suradnja, a onda suparništvo i otvoreno neprijateljstvo koje će dovesti do sukoba i štrajkova organiziranih ne samo protiv poslodavaca, nego i protiv HRS-a i politike HSS-a. Sindikalno djelovanje URS-a padalo je na plodno tlo ponajprije u samome Splitu. Zato je u konačnici u vremenu Banovine Hrvatske URS bio zabranjen.

13.4. Veći štrajkovi i prosvjedi radnika u Dalmaciji od 1937. do 1941. godine

U splitskom kotaru već organizirani i ojačani Hrvatski radnički savez početkom siječnja 1937. godine u tvornicama cementa Split (Majdan) u Solinu, Adria Portland u Sv. Kaju (Solin), Dalmatia u Kaštrel Sućurcu i Lavocat et Cie u Omišu predaje tvorničkim upravama prijedlog kolektivnog ugovora postavljajući rok od 15 dana da se o njemu očituju. U tim tvornicama je, po procjeni i podacima HRS-a, radilo oko 2.000 radnika njihovih pobornika. Predajući prijedlog kolektivnog ugovora pozivali su se na 315 kolektivnih ugovora koje je HRS sklopio do tada u

[1079] Novo doba, godina XXII: broj 188 od 12. kolovoza 1939: 7.
[1080] Novo doba, godina XXII: broj 195 od 21. kolovoza 1939: 6.

10 mjeseci svoga rada čime su poboljšani uvjeti radnika (u prvom redu povećane su im plaće). Kako do dogovora nije došlo pokrenut je dobro organiziran štrajk koji se odvijao po svim tadašnjim propisima i u kojem je bilo 2.206 radnika cementnih tvornica. Štrajk je dobio široku društvenu potporu iza koje je stajao splitski HSS. Upravni odbor podružnice HRS-a u Splitu svake nedjelje je obavještavalo radnike o tijeku štrajka, zajedno sa Štrajkaškim odborom vodili su brigu o socijalno ugroženima. Radnicima koji su bili u štrajku dostavljeno je 4 vagona hrane i 270.000 dinara u novcu što je bila velika i snažna logistička potpora. U sve su bili uključeni i narodni zastupnici koji su s radnicima bili u stalnome kontaktu.[1081] Početkom veljače 1937. godine, kad je bilo jasno da tvornice ne pristaju na kolektivni ugovor i da štrajk kreće, u Split su doputovali izaslanici HRS-a iz Zagreba tajnik Ivan Govedić i član uprave Pavao Rasić. Oni su odmah u pratnji članova uprave splitske podružnice otišli u štrajkaško područje u Solin, gdje su održali sastanak sa štrajkaškim odborom. Zatim su održali skupštine radnicima koji su štrajkali u Kaštel Sućurcu, Mravnicima, Svetom Kaju i Klisu. Na skupštinama su govorili o potrebi pune solidarnosti među radnicima ističući da radnike podupire čitav Hrvatski seljački i narodni pokret. Predstavnici HRS-a iz Zagreba i sami su se izravno uključili u pregovore s upravama tvornica. Zbog štrajka je došlo do pomanjkanja cementa pa je u Splitu i okolici zaustavljena građevinska djelatnost.[1082] U štrajk se uključio se cijeli splitski HSS organizirajući pomoć za radnike u štrajku, a potpora im je stigla i od samoga Mačeka.[1083] Darovi i dobrovoljni prilozi skupljani su svaki dan u kancelariji HSS-a u Splitu. Kao vrhunac podrške organizirana je zabava u splitskom kazalištu u kojoj su sudjelovala sva hrvatska društva pod vodstvom HSS-a, a svirale su glazbe iz Splita i Kaštel Sućurca. Od stranačkih prvaka bili su prisutni Berković i Kaliterna koji je održao pozdravni govor rekavši kako je dužnost svih Hrvata poduprijeti štrajkaše. Za radnike je prikupljeno 20.000 dinara. Tijekom trajanja štrajka organizirani su skupovi radnika kao bi ih se ohrabrilo i upućivalo. Pri tome su glavnu ulogu imali predsjednik i tajnik HRS-a u Splitu Ante Mijić i Vjekoslav Blaškov, predsjednik štrajkaškog odbora Josip Mladinić te izaslanici središnjice HRS-a iz Zagreba među kojima je najčešće bio tajnik Ivan Govedić. Tako su sredinom ožujka održani sastanci s radnicima u Kaštel Sućurcu, Solinu i Klisu, a početkom travnja u Solinu, Omišu i Dugom Ratu. Radničko okupljanje u smislu štrajka doživjelo je vrhunac na velikom skupu održanom u Splitu u kinu Tesla 11. travnja 1937. godine.

[1081] Novo doba, godina XX: broj 9 od 12. siječnja 1937: 7; Hrvatski radnik, godina IX: broj 4 od 15. veljače 1937: 3; broj 7 od 1. travnja 1937: 4.
[1082] Novo doba, godina XX: broj 32 od 8. veljače 1937: 3; Hrvatski radnik, godina IX: broj 5 od 1. ožujka 1937: 6.
[1083] Paško Kaliterna je primio pismo od Vladka Mačeka u kojem Maček poručuje da će vodstvo HSS poduzeti sve mjere da radnici u štrajku materijalno ne stradaju. U Hrvatskoj se za njih skupljaju doprinosi u novcu i u naravi. Već su za štrajkaše otpremljena dva vagona hrane (krumpira i kukuruza), a spremaju se još dva. Maček se solidarizirao s radnicima i izrazio im svoje simpatije. (Novo doba, godina XX: broj 54 od 5. ožujka 1937: 6.)

Na tom je skupu bilo nekoliko stotina radnika, a govorili su uz lokalne predstavnike HRS-a i izaslanik Središnjice iz Zagreba Rudolf Stiplošek te Josip Berković. Skup u kinu Tesla bio je organiziran neposredno pred početak pregovora s upravama tvornica i iskorišten je kako bi se napravio pritisak u korist HRS-a i kako bi se javno istakli sindikalni zahtjevi. Gotovo svi govornici kritizirali su *Uredbu o minimalnim nadnicama*.[1084] Na kraju su upućeni brzojavi zahvale predsjedniku HSS-a Mačeku i predsjedniku HRS-a Peštaju.[1085] Štrajk je okončan krajem travnja, nakon gotovo tri mjeseca, postizanjem kompromisa i potpisivanjem Kolektivnog ugovora koji su potpisale tvornice Split (Majdan) u Solinu, Adria Portland u Sv. Kaju (Solin), Dalmatia u Kaštrel Sućurcu i Lavocat et Cie u Omišu s jedne strane i predsjednik HRS-a Ante Mijić s druge strane. U pregovorima je posredovao ban Primorske banovine Jablanović, a pregovori su vođeni u prostorijama Trgovinsko-industrijske komore. Kolektivni ugovor je propisivao točno radno vrijeme, pravo na povećanje plaće za rad izvan redovitog radnog vremena, pravo na slobodne dane, pravo na plaćeno bolovanje, pravo na otkazni rok, itd. Najviše je prijepora bilo oko visine nadnica pa je tu dogovoreno kompromisno rješenje da radnici koji su imali ispod 4 dinara po satu dobiju plaću 4 dinara po satu, a oni koji su imali više od 4 dinara po satu da dobiju povišicu od 6%. Za radnice je pri tome bio drugačiji kriterij pa su one imale zagarantirano minimalno 2.5 dinara po satu što je značajno manje od muških kolega. Svakako se ovaj kolektivni ugovor mogao tumačiti kao velika pobjeda HRS-a, a time i HSS-a. Također očitovala se namjera i snaga HRS-a i HSS-a da pokažu kako svi od predsjednika Mačeka naniže stoje iza radnika u Dalmaciji i time postignu veći ugled i bolje reference za daljnji rad, i u okviru sindikata i na političkom polju općenito.[1086]

U Splitu je s 1939. godinom došlo do previranja na radničkoj sceni (manje u ostalim dijelovima Dalmacije) koje je će stvaranjem Banovine Hrvatske postati još veće te će takvo stanje potrajati sve do početka rata. Razlozi tome bili su u teškim životnim prilikama u kojima se zateklo radništvo zahvaljujući ponajprije ratnim okolnostima kao i u djelovanju komunista preko sindikata URS. Zbog opće teške situacije bilo je slučajeva kada su u štrajk stupali i članovi HRS-a kao i situacija da su pojedini radnici bili aktivni u obadva sindikata sudjelujući u

[1084] Na skupu je tijekom svog javnog govora tajnik HRS-a Ivan Govedić kritizirao *Uredbu o minimalnim nadnicama* navodeći primjere građevine u čijoj je izgradnji došlo do zastoja zbog štrajka. Na te je njegove riječi iz publike istupio policijski činovnik upadajući mu u riječ i zahtijevajući da prestane govoriti jer to nije dopušteno. Masa prisutnih je negodovala pa je Govedić nastavio svoj govor. (Novo doba, godina XX: broj 84 od 12. travnja 1937: 5.)

[1085] Novo doba, godina XX: broj 52 od 3. ožujka 1937: 3; broj 56 od 8. ožujka 1937: 6; broj 62 od 15. ožujka 1937: 7; broj 78 od 5. travnja 1937: 7; broj 84 od 12. travnja 1937: 5; Hrvatski radnik, godina IX: broj 6 od 15. ožujka 1937: 8; broj 9 od 27. travnja 1937: 6.

[1086] Novo doba, godina XX: broj 100 od 30. travnja 1937: 5; Hrvatski radnik, godina IX: broj 12 od 15. lipnja 1937: 7.

njihovim aktivnostima. U siječnju su 1939. godine uz posredovanje predstavnika vlasti pregovarali poslodavci i splitski brodogradilišni radnici, a bio se uključio u pregovore i Paško Kaliterna. Glavni problem je bio u otpuštanju radnika kojih je tih dana otpušteno oko 120 te u sklapanju novog kolektivnog ugovora. Tijekom štrajka radnici splitskog brodogradilišta koji su bili članovi HRS-a, uputili su Vladku Mačeku pismo u kojem su izložili prilike u kojima se nalaze. Maček se zainteresirao za njihove prilike pa je pozvao Paška Kaliternu da stupi u vezu s radnicima te da ispita njihove primjedbe, želje i potrebe. Kaliterna je to odmah i učinio te se uključio u pregovore radnika i poslodavaca.[1087] Službeno su razgovori između uprave i radnika u splitskom brodogradilištu započeli 26. siječnja. Stav uprave je bio da radnici u Splitu imaju 25% veću plaću, nego radnici u brodogradilištima konkurentskih zemalja. Stoga je uprava zauzela stav da ne može dati kolektivnu povišicu plaće, nego samo individualnu povišicu sposobnijim i boljim radnicima. Radnici na to nisu pristajali, nego su inzistirali na kolektivnoj povišici plaće. Kao argument za povišicu navodili su poskupljenje živežnih namirnica u Splitu. Pregovori su zaključeni 20. veljače i potpisan je kolektivni ugovor na godinu dana s mogućnošću produženja za još godinu dana. Po novom ugovoru radnici su postigli povišicu plaća i to: manualni radnici koji su imali prije 5 dinara po satu, dobili su 5.5 dinara, manualni radnici koji su imali prije 5.25 i 5.5 dinara po satu, dobili su 5.75 dinara. Polukvalificirani radnici dobili su 0.75 dinara više po satu. Kvalificirani radnici koji su imali prije od 6 do 8 dinara po satu, dobili su 0.75 dinara više po satu. Kvalificirani radnici koji su imali više od 8.25 dinara po satu, dobili su povišicu od 0.5 dinara po satu. Mornari s moreplovnicom dobili su 6.25 dinara po satu, a novoprimljeni manualni radnici iznad 20 godina života minimalnu plaću od 5 dinara po satu. Ako autogenisti i elektrovarioci budu radili u tankovima, ugljeništima i kotlovima starih brodova kao i u pocinčanim tankovima, primat će 0.25 dinara više po satu dok traje taj rad.[1088]

U isto vrijeme kad i radnici splitskog brodogradilišta u sporu s upravom bili su i radnici tvornice La Dalmatienne u Dugom ratu zbog čega je došlo do obustave rada. I u taj se spor uključio Paško Kaliterna s izaslanikom središnjice HRS-a i predstavnicima Trgovinsko-industrijske komore. Rezultat njihova angažmana bila je pomirljiva atmosfera i početak razgovora između uprave i radnika. Nakon 28 dana štrajka potpisan je sredinom veljače kolektivni ugovor između radnika i uprave tvornice La Dalmatienne u Dugom ratu. Radnici su slično kao i u splitskom brodogradilištu tražili kolektivnu povišicu plaće zbog poskupljenja živežnih namirnica. Prva dva tjedna štrajka uopće nije bilo kontakta između radnika i poslodavaca, a onda su se kao

[1087] Novo doba, godina XXII: broj 22 od 26. siječnja 1939: 6; broj 25 od 30. siječnja 1939: 6.
[1088] Novo doba, godina XXII: broj 23 od 27. siječnja 1939: 7; broj 44 od 21. veljače 1939: 6.

posrednici uključili kao izaslanik središnjice HRS-a Paško Kaliterna te inspektor rada za Primorsku banovinu Marijo Nikolić. Na kraju je postignut kompromisni sporazum o djelomičnom podizanju plaća i potpisan je kolektivni ugovor.[1089]

No, pravi radnički nemiri su nastali neposredno nakon stvaranja Banovine Hrvatske što se može dovesti u vezu s komunističkim protivljenjem postignutom Sporazumu između Zagreba i Beograda. To se vrijeme poklopilo i s početkom Drugog svjetskog rata koji je onda i u Dalmaciji ostavio negativne posljedice po cjelokupno stanovništvo pa tako i na radnike i njihove obitelji. U Splitu je početkom listopada 1939. godine izbio šestodnevni štrajk obalnih (lučkih) radnika i to nakon višemjesečnog neuspješnog pregovaranja između radnika i poslodavaca. Dan prije početka štrajka radnici su u organizaciji URS-a održali sastanak u Radničkom domu gdje je donesen jednoglasan zaključak da stupe u štrajk. U štrajk je stupilo više stotina radnika zbog pada prometa i posla, a time i njihove zarade. Kolektivni ugovor otkazan je još u siječnju 1939. godine i od tada su svi pokušaji dogovora bili neuspješni. Prvi dan štrajka na čitavoj obali nije se moglo vidjeti nijednog radnika, a pristupe za pristaništa preventivno su zaposjeli policijski stražari kako bi se spriječili eventualni sukobi pri dolasku parobroda i vlakova. Radi toga su pristigli parobrodi bili privezivani uz obalu od strane lučkih peljara ili su pak mornari s već pristalih parobroda hvatali cime onih parobroda koji su pristizali. Radi nastalog štrajka ni roba iz brodova i vlakova nije iskrcavana osim prtljage koju su putnici sami nosili. Da bi onemogućili prijenos robe koja je stizala i koja bi se eventualno mogla iskrcati po privatnim strankama, lučki su se radnici okupili u velikim skupinama na Dioklecijanovoj obali (riva). Skupljeni radnici tako su u grupama šetali ili su stajali po obali kako bi tako i ostalom građanstvu skrenuli pažnju na borbu koju su vodili za poboljšanje svojih životnih uvjeta. Uprava policije je uhitila neke vođe štrajka i postavila stražu pred Radničkim domom na Klaićevoj poljani gdje su se nalazile prostorije URS-a. Radi toga je na povjereništvo banske Ispostave došlo izaslanstvo radnika od 15 ljudi zatražiti od strane povjerenika banske Ispostave Bulića da im se omogući izvršenje njihovih traženja. Izaslanstvo je primio povjerenik Bulić koji je sa svojim suradnicima raspravio s predstavnicima radnika čitav spor. Kao rezultat tog sastanka u Inspekciji rada su započeli pregovori između izaslanika obalnih (lučkih) radnika i predstavnika njihovih poslodavaca, ali bezuspješno.[1090] Štrajk obalnih (lučkih) radnika u Splitu je bio nastavljen i dalje, a u njemu je sudjelovalo preko 600 radnika. Radnici su u štrajku bili jedinstveni i nije bilo onih koji bi odustajali. Preko dana su, raspoređeni u luci u patrolama, pazili da se ne bi što istovarilo ili utovarilo s parobroda ili na željeznici. Radi štrajka bilo je već prvog dana štete, uginule su neke

[1089] Novo doba, godina XXII: broj 25 od 30. siječnja 1939: 6; broj 41 od 17. veljače 1939: 6.
[1090] Novo doba, godina XXII: broj 240 od 6. listopada 1939: 5-6.

svinje u vagonima. Organizacija URS-a u kojoj su bili učlanjeni svi obalni radnici, na jednom svom sastanku je obavijestila radnike o tijeku pregovora. Radnici su jednoglasno osudili nepopustljivost i neuviđavnost poslodavaca kao i sve pokušaje da radnici borbu ne zaključe s uspjehom. Proglašeni štrajk su smatrali legalnim. Radnici su najodlučnije osudili postupak policije koja je odmah nakon proglašenja štrajka pritvorila pet radnika članova pregovaračkog odbora te mjesnog i oblasnog sekretara URS-a. Uputili su ponovno povjereniku Ispostave banske vlasti Buliću izaslanstvo sastavljeno od 15 radnika, izaslanike sviju sekcija organizacije URS-a. Oni su zatražili od povjerenika Bulića puštanje na slobodu pritvorenih radničkih predstavnika. Naglasili su da su zbog nemogućeg držanja poslodavaca obalni (lučki) radnici natjerani da se za postignuće svojih prava bore štrajkom, jedinom i krajnjom mjerom koja im preostaje. Povjerenik Bulić je saslušao izaslanstvo i obećao da će učiniti koliko bude mogao da što prije dođe do sporazuma kako bi štrajk prestao, obzirom da od štrajka imaju štete svi građani, poslodavci, čitava privreda, a najvišu štetu da imaju i sami radnici. Nakon tog sastanka ponovno su u Inspekciji rada nastavljeni pregovori između izaslanika obalnih (lučkih) radnika i predstavnika njihovih poslodavaca koje je vodio inspektor Marijo Nikolić, a predstavnici radnika koje je policija pritvorila, odmah su pušteni na slobodu.[1091] Dana 11. listopada u Inspekciji rada završeni su pregovori predstavnika radnika s predstavnicima poslodavaca. Pregovori su vođeni, s obzirom na vrstu posla, sa svakom branšom poslodavaca posebno te je postignut potpuni sporazum. Potom su za svaku pojedinu branšu na Inspekciji rada zapisnički utvrđene točke postignutog sporazuma, a onda je potpisan i kolektivni ugovor. Novi kolektivni ugovor, po traženju radnika, razlikovao je tri vrste obalnih (lučkih) radnika: obalne (lučke) radnike u užem smislu, vagonske radnike za istovar i iskrcaj robe iz vagona te skladišne radnike koji su uglavnom bili zaposleni na radu u skladištima. Ovi posljednji nisu imali ništa zajedničkoga s prvim dvjema skupinama radnika čiji je rad strogo odijeljen i fiksiran. S podjelom radnika bila je određena i razdioba rada, tako da nije više dolazilo do nesporazuma s jedne strane među samim radnicima, a s druge strane među radnicima i poslodavcima. Novim kolektivnim ugovorom radnici su uglavnom postigli svoja traženja jer ne samo da su točno fiksirali svoje odnose prema poslodavcima, već su postigli i poboljšanja po pitanju plaća i radnog vremena. Čim je zaključeno pregovaranje u Inspekciji rada, radnici su povukli svoje straže na obali i na Kopilici te su odmah sazvali u Radničkom domu na Klaićevoj poljani u prostorijama svoje organizacije URS-a izvanrednu skupštinu na kojoj su izvijestili radnike o postignutom sporazumu s poslodavcima pojedinih branša i s uvjetima rada koji su utvrđeni

[1091] Novo doba, godina XXII: broj 241 od 7. listopada 1939: 5.

novim kolektivnim ugovorom. Cilj skupštine bio je odobrenje radničkog plenuma za potpisivanje kolektivnog ugovora i odobrenje za povratak radnika na posao. U ime radničkog pregovaračkog odbora izvještaj skupštini je podnio sekretar URS-a Duško Mrduljaš. Prema njemu radnici su uglavnom postigli ono što su zahtijevali, a najviše prijepora je bilo oko podjele radnika i njihovih zaduženja (tako po prijedlogu radnika skladišni radnici npr. ne bi trebali raditi na istovaru). Radnici su ustrajali u svome prijedlogu što je uneseno i u kolektivni ugovor. Također su radnici dobili povišicu dnevnica za oko 20%. Nakon njegovoga izvješća svi su prisutni radnici jednoglasno donijeli zaključak o obustavi štrajka i trenutnom povratku na posao već isti dan. Predsjednik podružnice URS-a obalnih (lučkih) radnika Ivan Siriščević dao je još informaciju vezano za formiranje i funkcioniranje stalne radničke burze rada. Preko te burze odvajalo se zapošljavanje povremenih radnika koji nisu stalno zaposleni i poslodavci nisu trebali imati s njima izravan kontakt, nego se to odvijalo preko radničkih predstavnika na burzi rada. Nakon završetka skupštine formirana je povorka od 600 do 700 radnika koja je prošla glavnim splitskim ulicama poslije čega su se radnici uputili na posao.[1092]

Cjelokupna situacija oko štrajka, po izvještajima splitske policije koji su upućeni banskoj vlasti tijekom i neposredno nakon štrajka 5. i 12. listopada, izazvana je:

- prvo nepostojanjem uređenih propisa pa se stoga apeliralo na bansku vlast da izda odredbe po kojima bi se odmah počela provoditi Uredba o lučkom radu i koja bi obvezivala sve luke na Jadranu unutar Banovine Hrvatske;
- drugo strahom URS-a koji je shvatio neprijateljsko raspoloženje HSS-a prema njima prema kojem je odlučeno da se njih (URS) uništi. Smatrali su to nepravdom *jer su i oni svojim glasovima pomogli u rješavanju Hrvatskog pitanja*. Nije zanemariva ni politički utjecaj SSSR-a koji se u to vrijeme počeo aktivno uplitati u srednjoeuropska politička pitanja (podjela Poljske s nacističkom Njemačkom). Stoga su se vođe URS-a odlučili na snažnu akciju u prijelaznom razdoblju prije nego li HSS učvrsti svoju vlast.

Policija je procijenila da su svoju organizaciju dobro razvili pod krinkom sudjelovanja u *Hrvatskom narodnom pokretu*. Iz toga svega je proizlazila ustrajnost lučkih (obalnih) radnika u štrajku i postavljenim zahtjevima. *Duhovno su mobilizirali i sve ostale sindikalne organizacije dajući na znanje i mogućnost generalnog štrajka u Splitu*.[1093] Bio je to signal za početak većih i ozbiljnijih radničkih i štrajkova i nemira koji će uslijediti u nadolazećem razdoblju. Očigledna je bila velika aktivnost URS-a u Splitu koja je s formiranjem Banovine

[1092] Novo doba, godina XXII: broj 246 od 12. listopada 1939: 5-6.

[1093] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 210, *Uprava policije u Splitu i Ispostava banske vlasti u Splitu šalju banskoj vlasti Banovine Hrvatske izvještaje o štrajku lučko-obalskih radnika u Splitu*, Split, 1939.

Hrvatske postala još jača i izraženija. U tom dijelu (brodogradilišni i obalno-lučki radnici) HRS nije mogao konkurirati URS-u. Do kraja 1939. godine u Splitu su se događali protesti s incidentima jer je kroz opisane štrajkove zavladala takva atmosfera u dijelu radništva.

U studenome je u Splitu 70 lučkih radnika učlanjenih u URS obustavilo posao u znak protesta zbog pritvaranja i vođenja postupka protiv Ivana Siriščevića koji je bio predsjednik njihove sindikalne podružnice. On je s još nekolicinom od strane kotarskog načelnika lišen slobode i predan sudu zbog komunističkog djelovanja.[1094] Njihova je delegacija otišla u Ispostavu banske vlasti uložiti svoj protest i oni su se nakon toga vratili na posao.[1095]

Povod novom radničkom nezadovoljstvu početkom prosinca bilo je postavljanje Petra Šulente za novog člana lučkog odbora. Njega je postavila nova HSS-ova uprava Radničke komore. Ispostava banske vlasti u Splitu to kadrovsko rješenje smatra pogrešnim te traži od banske vlasti da se Šulenta opozove. Smatraju da je njegovim imenovanjem nanesena šteta HSS-u i da je dan povod komunistima pobuniti radnike u čemu će ih većina s pravom i slijediti; Šulenta se opisuje *kao nezgodna ličnost*. Radnička komora u Splitu imenovala je Šulentu, a da se nije konzultirala s Ispostavom niti zatražila policijsku provjeru tog čovjeka. Na tom primjeru očito je kako radničkim nemirima nisu pridonosili samo URS i komunisti, nego i lokalne vlasti HSS-a svojim nesmotrenim političkim odlukama. Na poziv vlasti vodstvu URS-a da prekinu štrajk koji nije legalan jasno su dali do znanja kako je Šulenta bivši predstavnik radnika koji je pronevjerio njihov novac i ucjenjivao ih te kako se štrajk dogodio spontano i kako oni nemaju kontrolu nad njim. Navode da će radnike pokušati vratiti na posao. Na taj način su se službeno i javno opravdali, a zapravo su postigli svoje i sindikalne i političke ciljeve. Iz Ispostave banske vlasti poslije su Šulentu pravdali da ga većina URS-ovih članova ne voli jer su ga sumnjičili za organizaciju HRS-ove podružnice i kako za navodnu pronevjeru novca protiv njega nikada nije bila podnesena prijava. No, Šulenta je uskoro dobio novi posao u Električnom poduzeću u Splitu i sam se povukao s pozicije člana lučkog odbora.[1096]

Situacija je u Splitu eskalirala u prosincu kada je pala i prva žrtva. Iz kabineta bana Banovine Hrvatske poslano javno priopćenje da se 17. prosinca 1939. godine u Splitu ujutro na obali

---

[1094] Dana 31. listopada 1939. godine predsjednik sekcije lučkih radnika URS-a Ivan Siriščević iz Splita, potpredsjednik sekcije lučkih radnika URS-a Mate Jukić iz Bitelića i sekretar URS-ovih sindikalnih organizacija Dušan Mrduljaš iz Splita vršili su komunističku agitaciju na području općine Muć gdje je bio prisutan manji broj seljaka. Žandarima ih je prijavio vodnik HSZ-a iz sela Bračević pa su navedeni bili lišeni slobode. (HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5660, *Ispostava banske vlasti u Splitu šalje banskoj vlasti izvještaje o političkoj situaciji i raspoloženju naroda*, 1939, Split.)

[1095] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 210, *Uprava policije u Splitu i Ispostava banske vlasti u Splitu šalju banskoj vlasti Banovine Hrvatske izvještaje o štrajku lučko-obalskih radnika u Splitu*, Split, 1939.

[1096] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 210, Uprava policije Split šalje Kraljevskoj banskoj upravi savske banovine izvještaj o štrajkovima radnika u Splitu od 01. do 15.10.1939. godine – podaci o Petru Dumanić Šulenti, Split, 1939.

okupilo oko 600 ljudi, a s vremenom broj se popeo do 1.000. Masa se okupila s ciljem demonstriranja i napada na policijsku postaju. Na poziv redarstva da se raziđu neki su počeli bacati kamenje i uzvikivati komunističke parole. Nakon što su sedmorica redarstvenika ranjeni (jedan i teže), upotrijebljeno je vatreno i hladno oružje tako da su prvi hici bili opaljeni u zrak. Masa je i dalje napadala pa je u sukobu teško ranjen Vicko Buljanović iz Splita koji je na putu do bolnice umro. Osim njega lakše je ranjeno još sedam osoba. Nakon toga u kraćem je vremenu u Splitu uspostavljen red i mir. Vicko Buljanović je bio evidentiran kod redarstva kao komunist te je bio osuđivan za provale i krađe.[1097] To je bilo službeno objašnjenje vlasti za nešto što se pretvorilo u opće radničko nezadovoljstvo u Splitu do kraja 1939. godine. Da bi kontrolirale uzavrelu situaciju i bojeći se daljnjih reakcija radnika, vlast je odlučila pomoći splitskoj policiji mobilizacijom Hrvatske seljačke zaštite. U noći s 18. na 19. prosinca u Split su stigle postrojbe od 1.300 zaštitara iz Dalmatinske zagore, većinom iz Lećevice i Muća. Većina je bila naoružana batinama, a manji dio vatrenim oružjem. Hranili su se u gradskoj kuhinji za što je potrošeno 15.000 dinara. Vlast je ohrabrena njihovim prisustvom krenula 19. prosinca u velika hapšenja splitskih komunista. Tog su dana bili uhićeni organizatori štrajka i sindikalisti Anka Berus, Mate Jukić, Ivan Siriščević, Vinko Aljinović i drugi. Uhićenja su trajala nekoliko dana u Splitu, Solinu, Žrnovnici, Omišu, Kaštelima, Makarskoj i drugdje. Prema policijskom izvješću ukupno je bilo uhićeno 66 osoba koje su iz splitskog zatvora prebačene u internaciju u Lepoglavu.[1098]
Dana 11. listopada 1939. godine, isti dan kada je u Splitu bila skupština obalnih (lučkih) radnika koji su tada štrajkali, održana je u Radničkom domu na Klaićevoj poljani u organizaciji URS-a skupština brodogradilišnih radnika koji su tražili poštivanje kolektivnog ugovora i ukidanje prekovremenog rada. Skupštinu je otvorio potpredsjednik sekcije brodogradilišnih radnika URS-a Josip Antonini koji je izvijestio o intervenciji radničkih povjerenika kod uprave brodogradilišta zbog nepoštivanja kolektivnog ugovora po pitanju prekovremenog rada. Uprava je obećala to uvažiti, međutim se i dalje radilo prekovremeno i uz to su radnici bili otpuštani. Na skupštini su još govorili radnički povjerenici Marko Šore i Marin Sirotković te predsjednik sekcije brodogradilišnih radnika URS-a Grgo Kragić. Svi su govorili o nedopuštenom prekovremenom radu te su pozvali radnike da budu složni kako bi se izborili za svoja prava. Na kraju skupštine izglasan je jednoglasan zaključak u kojem se od uprave brodogradilišta odlučno traži *da se zabrani svaki prekovremeni rad dok se god radi u smjenama. Ukoliko je potrebno raditi u nekim odjeljenjima prekovremeno, treba na poslu ostati cijelo odjeljenje, a ne samo pojedini radnici. Pri otpuštanju radnika traži se od uprave da otpusti one radnike koji*

[1097] Novo doba, godina XXII: broj 312 od 17. prosinca 1939: 6.
[1098] KARAULA, 2015: 333.

su radili ma štetu radnika i naroda. I svako otpuštanje treba biti po redu kako je netko primljen na posao, a ne po volji pojedinaca.[1099] Na samom kraju prosinca 1939. godine u Inspekciji rada pod vodstvom inspektora Marija Nikolića vođeni su pregovori između uprave Jadranskih brodogradilišta i radnika koje je zastupala organizacija URS-a za zaključenje novog kolektivnog ugovora. Ugovor su predložili radnici tražeći povišicu plaća. Poslije dužeg pregovaranja došlo je do konačnog sporazuma i potpisivanja novog kolektivnog ugovora. Svi radnici, bez razlike kategorija zaposleni u brodogradilištu, dobili su po novom kolektivnom ugovoru povišicu plaće od 1.25 dinara po satu. Nadalje su radnicima bila priznata razna poboljšanja i pogodnosti u radu, tako da su radnici bili zadovoljni. Ugovor je stupio na snagu 1. siječnja 1940. godine i trajao je godinu dana. Zaključenjem kolektivnog ugovora izbjegnuta je mogućnost štrajka.[1100]

Neposredno nakon osnivanja podružnice HRS-a u Metkoviću je u listopadu od tamošnjih obalnih radnika odbijen jedan ukrcaj ugljena. Radnici koji su odbili raditi bili su članovi URS-a i učinili su to po nalogu svojih sindikalnih vođa jer taj ugljen nije prije ukrcavan u Metkoviću, nego u Splitu. Proglasili su štrajk koji nije bio legalan i vlasti su potom reagirale. Metkovski predstavnici URS-a telefonskom su linijom spojeni s Ispostavom banske vlasti gdje su bili došli njihovi splitski sindikalni predstavnici. Nakon što su im oni rekli da odustanu od svoga postupka, vratili su se na posao. U izvještaju kotarskog načelnika zanimljiva je njegova ocjena metkovskog URS-a i HRS-a za koje kaže: *U mjesnoj organizaciji obalnih radnika URS-a učlanjeno je oko 180 radnika od kojih su istodobno mnogi i članovi HRS-a koji ima oko 50 članova. HRS trenutno nije toliko aktivan jer je njegov predsjednik u vojci. No, spremaju kolektivni ugovor koji će nakon povratka predsjednika Petra Magzana biti predložen špediterima pa ima nade da će se nakon toga bolje srediti prilike između radnika i poslodavaca*.[1101] U konačnici taj se scenarij i ostvario.

U sljedećim mjesecima zaredao je cijeli niz prosvjeda i štrajkova i u drugim mjestima koji su se odvijali kroz čitavu 1940. godinu. Situacija je toliko izmicala kontroli da je banska vlast 15. prosinca 1939. godine izdala naredbu (Pov. DZ, broj 59574) po kojoj je Ispostava banske vlasti u Splitu svakih 15 dana slala u Zagreb izvješća o svim štrajkovima radnika koji se su se dogodili na njenom području. Uz to je 4. svibnja 1940. godine od banske vlasti izdana *Uredba o rješavanju radnih sporova* što je upravo bila posljedica sve učestalijih štrajkova. Naknadno se

[1099] Novo doba, godina XXII: broj 246 od 12. listopada 1939: 6.
[1100] Novo doba, godina XXII: broj 323 od 30. prosinca 1939: 5.
[1101] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 210, Uprava policije Split šalje Kraljevskoj banskoj upravi savske banovine izvještaj o štrajkovima radnika u Splitu od 01. do 15.10.1939. godine – štrajk obalskih radnika u Metkoviću, Split, 1939.

iz Kabineta bana u rujnu 1940. godine upozorilo sva kotarska načelništva, gradska poglavarstva i policiju kako se te Uredbe ne pridržavaju ni sami predstavnici vlasti, a pogotovo radnici i poslodavci. Uredba je detaljno propisivala proceduru oko pregovaranja radnika i poslodavaca te oko organiziranja i vođenja štrajka što je sam štrajk usporavalo i birokratiziralo. Postala je praksa da se pregovori ne provode ili prekidaju i da se velikom lakoćom stupalo u štrajk. Banska vlast je inzistirala na poštivanju Uredbe kako bi na taj način smanjila moguće štrajkove. U izvješćima koje je Ispostava banske vlasti slala o štrajkovima na svom području kroz 1940. godinu gotovo da nema mjeseca u kojem nije bio neki štrajk.

U svibnju su u Šibeniku štrajkali krojački radnici, u lipnju pekarski radnici u Splitu i Šibeniku, u srpnju drvodjeljski radnici u Splitu i radnici građevinarstva zaposleni kod splitskog gradskog poglavarstva, u kolovozu lučki radnici u Solinu, u listopadu krojački radnici u Splitu i radnici Salonita u Vranjicu (u organizaciji HRS-a) te drugi. Svi su ti štrajkovi imali uglavnom iste zahtjeve: sklapanje kolektivnih ugovora i veće plaće. Gotovo sve ih je organizirao ili potakao URS i bili su nezakoniti po tadašnjim propisima, ali ima slučajeva u kojima je organizator takvih štrajkova bio i HRS.[1102]

Od većih i značajnijih štrajkova kroz 1940. godinu jest onaj iz Mravinaca kod Splita u ožujku 1940. godine kada je gotovo cijelo selo štrajkalo premda su bili pristaše i članovi HSS-a (među njima glavar sela i predsjednik mjesne podružnice HSS-a). Oni su kao zaposlenici tvornice Split u Majdanu (što je u neposrednoj blizini njihova sela) dobili otkaze, a na poslu je ostao dio radnika s Klisa (susjedno mjesto). Mravinčani su u znak protesta zaposjeli industrijsku prugu koja je služila tvornici, a onda je njih 39 bilo uhapšeno. Nakon toga prugu su ponovno zaposjele njihove žene i djeca, ali vlast nije intervenirala kako ne bi dodatno zaoštravala situaciju (u tom trenutku nije ni bilo potrebe za prugom). Vlasti su bezuspješno pokušavale posredovati. Radnici su tražili novčanu naknadu na račun izgubljenog zaposlenja na što poslodavac nije pristajao. Radnici su se pozivali na svoje ugovore po kojima su morali stalno biti zaposleni. U spor je bilo uključeno 80 radnika. S cijelim problemom Ispostava je upoznala bana osobno, a bio je uključen i August Košutić. Pokrenuta je parnica koja je rješavana kod Stola sedmorice u Zagrebu. Mravinčani su se pozivali na ugovor iz 1927. godine po kojem je njima garantirano prvenstvo kod zapošljavanja što se tom prilikom nije poštivalo. Zbog uzavrele atmosfere sve je trebalo brzo riješiti pa je u dogovoru s obje strane kotarsko načelništvo donijelo arbitražnu odluku. Po njoj je poslodavac morao svakom radniku zbog gubitka posla isplatiti 800 dinara. Može se reći

[1102] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 259, *Redarstveno ravnateljstvu u Splitu, Ispostava banske vlasti u Splitu, kotarska načelništva i gradska poglavarstva šalju banskoj vlasti Banovine Hrvatske periodične izvještaje o ilegalnim radničkim štrajkovima*, Split, 1940.

kako je ta odluka bila u korist radnika jer su oni u početku sami zahtijevali isplatu od 900 dinara po radniku, a uprava tvornice je nudila 500 dinara.[1103] U tvornici cementa Split ponovno je organiziran štrajk u svibnju u kojem je sudjelovalo od 300 do 400 radnika. Oni su tražili povišenje dodatka na skupoću što im iz uprave nije udovoljeno. No, veći štrajk je zaprijetio u kolovozu i rujnu kada je zbog nedostatka posla 31. kolovoza s posla otpušteno oko 600 radnika. Planirano je njihovo vraćanje na posao kad se smanje zalihe i ponovno pokrene proizvodnja. Međutim zbog različitih, pritisaka i od radnika i od vlasti, ta je odluka o otkazima povučena i odgođena.

Radnici brodogradilišta u Splitu tražili su u srpnju povećanje plaća na račun skupoće što je bilo uzrokovano stalnim porastom cijena. Po njihovom izračunu troškovi života su porasli za 40%, a oni su tražili povećanje plaća za 20%. Na taj se problem nadovezuje i smanjenje opsega posla i otkazi u kolovozu zbog čega su radnici, njih oko 600, stupili u štrajk. Njih oko 400 bili su članovi URS-a, a ostali su bili članovi HRS-a i JUGORAS-a. Spor je riješen uz posredovanje Inspekcije rada pa su radnici počeli raditi u smjenama i kraće radno vrijeme. Na taj način je izbjegnuto otpuštanje radnika.

U listopadu su štrajkali radnici tvornice cementa Sv. Kajo (njih 109 članova URS-a dok je 90 radnika članova HRS-a nastavilo raditi), zatim radnici tvornice cementa Dalmatia u Kaštel Sućurcu (njih 122 članova URS-a dok je 168 radnika članova HRS-a i dio članova URS-a nastavilo raditi) i lučki radnici zaposleni na utovaru željezničkih vagona u Solinu (njih 7 svi članovi URS-a). Svi su ti štrajkovi potrajali nekoliko dana, a izazvala ih je URS-ova (komunistička) uprava iz Splita u znak protesta radi poduzetih mjera vlasti u vezi s provođenjem *Uredbe o lučkom radu* u Splitu.[1104]

U Splitu su u rujnu 1940. godine u dva navrata organizirani jednodnevni generalni štrajkovi koji su u konačnici bili samo djelomično uspješni i to u onim poduzećima u kojima je URS imao veći utjecaj. Izvješće o njima banskoj vlasti u Zagreb upućuje Ispostava banske vlasti i Redarstveno ravnateljstvo u Splitu. Organizator je bio URS, a povod štrajku bilo je hapšenje sindikalnog vodstva u Splitu zbog prethodno organiziranih demonstracija. Prvi jednodnevni štrajk bio je 5. rujna, radnje su po gradu bile uglavnom otvorene, a tvornice u okolici Splita su radile. Parobrodski promet je funkcionirao dok je autobusni obustavljen. Štrajkali su svi radnici u brodogradilištu kao i lučki (obalni) radnici, ukupno između 1.000 i 1.200 radnika. Noć prije

[1103] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 309, *Redarstveno ravnateljstvo Split i Ispostava banske vlasti u Splitu šalju banskoj vlasti banovine Hrvatske izvještaje o sukobu između tvornice Split i radnika iz sela Mravinaca*, Split, 1940.

[1104] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 309, *Redarstveno ravnateljstvo Split i Ispostava banske vlasti u Splitu šalju banskoj vlasti banovine Hrvatske izvještaje o štrajku radnika u Splitu*, Split, 1940.

održavanja štrajka po Splitu su razbacane dvije vrste letaka: prvi s komunističkim parolama pod naslovom *Radnici, seljaci, građani i omladina Dalmacije* s potpisom *Pokrajinski komitet Komunističke partije Dalmacije* i drugi pod naslovom *Radnici i namještenici Splita* s potpisom *Akcioni odbor* u kojem se govori o prethodnim demonstracijama prouzrokovanim ratom i skupoćom zbog kojih su banske vlasti hapsile radnike, seljake i intelektualce te vodstvo sindikalnog pokreta. Policija u svome izvještaju navodi kako je suzbila pokušaje okupljanja radnika u grupe i grupice te kako su im u tome pomogli pripadnici Hrvatske seljačke zaštite i Hrvatske građanske zaštite iz Splita i okolice. Kod poslova lučkih (obalnih) radnika uspjelo se organizirati zamjene štrajkašima tako da su njihov posao preuzeli radnici organizirani u HRS-u i radna snaga Hrvatske seljačke zaštite. Time je omogućen normalan promet u luci i na željeznici. Opskrba i promet nisu nigdje ozbiljnije poremećeni. Uhićeno je 35 osoba od čega je njih 20 kažnjeno od 10 do 30 dana zatvora i globom do 1.500 dinara. Policija nastavlja svoje izvješće: *Energičan nastup vlasti primljen je kod ovdašnjeg građanstva s velikim odobravanjem jer je samo na ovaj način moguće i ubuduće spriječiti ovakve i slične pokrete destruktivnih elemenata koji su nakon odlučnog nastupa vlasti i prigodom demonstracija 1. rujna i sada za ovoga štrajka obezglavljeni i zaprepašteni drakonskim mjerama koje su protiv njih poduzete. Generalni štrajk 5. rujna nije u Splitu nikako uspio i vjerojatno će se sada taj neuspjeh odraziti negativno na borbeni duh komunista u Splitu i uopće u Dalmaciji i da ćemo imati duži period mira od njihove strane. Sada je nastupio povoljan moment za raspuštanje URS-ovih sindikata*.[1105] Najveće policijsko dostignuće svakako su izbjegnuti odnosno spriječeni nemiri i neredi. No, URS je, bez obzira na sve navedeno, nije odustajao pa je nakon dva tjedna 19. rujna ponovno organizirao jednodnevni generalni štrajk. Po istom modelu kao i prvi put noć prije po gradu su razbacani letci pod naslovom *Radnici, seljaci, radni narode Splita, Solina, Trogira, Omiša i okolnih mjesta,* a u potpisu je stajalo *Radnici Splita*. Već iz naslova jasno je da su organizatori štrajka ciljali ne samo na Split, nego na cijelu njegovu okolicu. U letku je pisalo da je uhapšeno 80 braće, najboljih sinova koji su stupili u štrajk glađu... oni su predstavljeni kao pozitivci koji se bore za obespravljeni narod, a kao negativci su predstavljeni žandari, poreznici, kapitalisti i vlast. *Vlada Cvetković-Maček-Korošec okrvavljena toplom narodnom krvlju na ulicama Dalmacije, Splita i mnogih drugih dalmatinskih sela i gradova hoće ušutkati narodne mase svojom krvavom žandarskom rukom, hoće ušutkati narod u traženju kruha, mira i slobode*.[1106] Vlast koju predvodi HSS uspoređuju s vlašću prijašnjih beogradskih režima.

[1105] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 294, *Redarstveno ravnateljstvo Split i Ispostava banske vlasti u Splitu šalju banskoj vlasti banovine Hrvatske izvještaje o generalnom štrajku radnika u Splitu*, Split, 1940.
[1106] Isto.

Pozivaju sve da se pridruže štrajku i traže puštanje na slobodu svih uhapšenih. Ponovljeni jednodnevni štrajk imao je sličan efekt kao i prethodni. U štrajku su bili mahom radnici brodogradilišta (njih oko 500), lučki (obalni) radnici, radnici tvornica cementa Dalamtia u Kaštel Sućurcu i Adria Portland u Solinu te veći dio građevinskih radnika, ali nereda i nemira nije bilo. Opet su aktivirani radnici HRS-a da nastave lučke (obalne) poslove što su oni nevoljko i sa zakašnjenjem učinili budući im nije ispunjeno obećanje kad su tako radili prvi put da će taj posao dobiti za stalno. Trgovačke i zanatske radnje u Splitu bile su otvorene i radile su normalno. U Splitu je zbog štrajka uhapšeno 20 osoba. Od drugih dalmatinskih mjesta jedino je još štrajk organiziran u Trogiru gdje su razbacivani komunistički letci te su agitatori prijetili vlasnicima da zatvore svoje radnje. Štrajkom je rukovođeno iz Splita, a kao organizator u Trogiru uhapšen je Šime Rožić. On je već zbog istih aktivnosti 1939. godine bio interniran u Lepoglavu, ali je na intervenciju općinskih vlasti i mjesnog HSS-a pušten. U Trogiru je ukupno uhapšeno 5 osoba. U Omišu, Kaštelima, Solinu i ostalim mjestima nije bilo gotovo nikakvih štrajkaških aktivnosti (osim onih već spomenutih kod radnika u cementnoj industriji). Nakon svega Ispostava banske vlasti u Splitu reagira dopisom prema Redarstvenom ravnateljstvu policije u Splitu tražeći izvješće koliko je kolovođa uhapšeno i kažnjeno. Oni su smatrali da je trebalo poduzeti energičnije mjere kako bi se spriječili učestali štrajkovi jer nitko od štrajkaša nije osjetio posljedice svoga ilegalnoga rada (izuzev slučajeva internacije vodećih komunista).[1107]

Veći štrajk u 1941. godini organiziran je u veljači u tvornici tjestenine Cetina u Omišu. Povod za štrajk bilo je otpuštanje 9 radnika i radnica s posla. Radnici su tražili povratak otpuštenih na posao i visinu nadnice u minimalnom iznosu kako to propisuje *Uredba o određenju minimalne nadnice*. U izvještaju kotarskog načelništva ti se radnici, a pogotovo njihovi vođe proglašavaju komunistima. U tvornici je postojao i sindikat HRS-a koji je bio na suprotnoj strani te su otpušteni radnici i njihovo vodstvo tražili da se pregovara s njima, a ne s HRS-om *koji predstavlja neznatnu manjinu*. Štrajk je potrajao nekoliko dana, a vlasti su uhapsile štrajkaško vodstvo: Antu Lelasa, Filipa Kekeza, Filipa Šantića, Anku Radobolja i Ivku Marušić. To je napravljeno uz obrazloženje da je štrajk ilegalan. Osuđeni su na 15 dana zatvora. U rješavanje štrajka uključio se HRS koji je tijekom štrajka dogovorio novi kolektivni ugovor po kojem je radnicima povećana plaća za 15%, a radnicama za 40% do 80% . HRS je tako iskoristio situaciju i nametnuo se kao konstruktivni element. Radnici su to prihvatili i vratili se na posao. U štrajku

[1107] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 294, *Redarstveno ravnateljstvo Split i Ispostava banske vlasti u Splitu šalju banskoj vlasti banovine Hrvatske izvještaje o generalnom štrajku radnika u Splitu*, Split, 1940.

koji je trajao 23 dana sudjelovalo je 85 radnika i radnica. Za sve njih se smatralo da pripadaju tada zabranjenom URS-u.[1108]

Izvan splitskog kotara veći štrajk u vrijeme Banovine Hrvatske dogodio se još u Siveriću gdje je najveći utjecaj imao HRS. Rudarski radnici zaposleni u rudarskom poduzeću Monte Promina u Siveriću održali su 23. studenoga 1939. godine skupštinu na kojoj su radnički predstavnici podnijeli izvještaj o tijeku ročišta pomirenja održanog kod kotarskog načelništva u Kninu. Ročište pomirenja održano je povodom zahtjeva rudara da s upravom rudarskog poduzeća Monte Promina sklope kolektivni ugovor te tako urede teške i teške financijske i radne uvjete. Na ročištu pomirenja nije moglo doći do sporazuma po pitanju povišenja plaće. Predstavnici rudara obavijestili su okupljene o tijeku ročišta kao i o ponudi uprave Monte Promine za povišenje postojećih plaća za 10%. Skupštinari su odbili taj prijedlog uprave poduzeća Monte Promina pošto to u stvarnosti ne bi predstavljao nikakvo poboljšanje njihovog socijalnog i ekonomskog položaja. Rudari su zaključili da se traži da se iz uprave poduzeća Monte Promina ukloni upravitelj ing. Josip Wonko pošto se on svojim postupcima ogriješio ne samo o hrvatske rudare, nego i o čitav hrvatski narod iz toga kraja. Taj prijedlog je jednoglasno prihvaćen od svih skupštinara te je zaključeno da se od uprave rudnika zatraži da se u roku od 48 sati ukloni iz uprave upravitelja Wonka. Ukoliko uprava u tom roku ne bi udovoljila zahtjevu, bio bi odmah obustavljen rad u rudniku i objavljen štrajk. O tom zaključku skupštine telegrafski je obaviještena direkcija Monte Promina u Trstu te u Šibeniku senator i bivši ministar i član uprave Monte Promina Nikola Subotić. Radnici su očekivali da će se njihovom zahtjevu za uklanjanje Wonka udovoljiti i na da da će im se na taj način pružiti zadovoljština za sve nepravde koje je u nizu godina, od kada se nalazi u upravi poduzeća, počinio. U svojim zahtjevima radnici su bili odlučni i jednodušni. U Siveriću je vladao potpuni mir i red, a na terenu se nalazio i predsjednik središnjice HRS-a Alojz Pećnik koji je osobno rukovodio inicijativom i traženjima hrvatskih rudara. Nakon nekoliko dana odlukom Rudarske inspekcije u Splitu smijenjen je upravitelj rudnika Josip Wonko, a na njegovo mjesto je privremeno imenovan rudarski savjetnik iz Zagreba ing. Petar Kisić. Time je udovoljeno traženjima radnika te omogućen daljnji rad. Wonko je prikazan kao hitlerovac i čovjek bez morala koji je samo gledao svoje interese. Za 10 godina koliko je upravljao rudnikom napravio je razne financijske malverzacije, ucjenjivao je radnike i lažno svjedočio o njima te je sprječavao svojom strahovladom osnivanje HRS-a. Stoga je stvaranjem Banovine Hrvatske protiv njega eruptiralo veliko neraspoloženje.

[1108] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 325, *Sresko načelništvo u Splitu i Ispostava banske vlasti u Splitu šalju banskoj vlasti banovine Hrvatske izvještaje o štrajku radnika u tvornici tjestenine Cetina u Omišu*, Split, 1941.

U njegovoj smjeni ključnu je ulogu odigrao predsjednik HRS-a Alojz Pećnik na kojeg su vršeni razni pritisci, čak i iz inozemstva, da se Wonka ne smjenjuje. Wonko je ipak smijenjen što je izazvalo veliko oduševljenje radništva. Prisilna uprava dovedena smjenom Wonka potrajala je do ožujka 1940. godine kada je društvo Monte Promina u suglasnosti s rudarskim vlastima postavilo novog direktora ing. Miroslava Vršeca. U poduzeću je potrajao mir do siječnja 1941. godine kada su radnici stupili u štrajk radi sporne povišice plaća. Spor je već bio na sudu, ali su radnici svejedno zaustavili rad što nije bilo legalno. Bili su nezadovoljni duljinom trajanja spora koji se rješavao od kolovoza 1940. godine. Budući je rudnik opskrbljivao ugljenom veći dio Dalmacije uključujući i vojsku, vlasti su reagirale iznimno brzo pa je sud u Splitu praktično odmah donio presudu po kojoj su nadnice radnicima povišene za 7 dinara dnevno. Radnici su to prihvatili i vratili se na posao.[1109]

Cijelo razdoblje Banovine Hrvatske čije se osnivanje poklopilo s početkom Drugog svjetskog rata, u Dalmaciji vladaju radnički prosvjedi i štrajkovi. Uglavnom ih predvodi komunistički URS, a najsnažniji su u samome Splitu.[1110] Ta nestabilna atmosfera u kojoj su bujali štrajkovi uzrokovana je i samim ratom i svim onim što je on donio (nestašice, poskupljenja, špekulacije, strah i nesigurnost). HSS je preko organa vlasti i preko HRS-a pokušavala zaustaviti te štrajkove i preduhitriti konkurentski URS sklapajući povoljnije kolektivne ugovore. Doneseni su i strogi propisi o iniciranju i provođenju štrajka koji se uglavnom nisu poštivali tako da je velika većina štrajkova bila ilegalna. Vlasti stoga nisu prezale ni od hapšenja štrajkaških vođa i upotrebe sile. Sindikalna je scena postala u to kratko vrijeme najžešće poprište u Dalmaciji na kojem se vodila ideološka i politička borba između HSS-a i njegovih organizacija na jednoj strani te Komunističke partije i URS-a na drugoj strani. Upravo komuniste HSS smatra najvećim i najozbiljnijim neprijateljima te ne bira sredstva kako bi ih odstranio iz političkog i društvenog života.

13.5. HSS i HRS u odnosu na pomorce i pomorstvo

Hrvatska seljačka stranka je pokazala veliki interes za pomorce i pomorstvo pokušavajući ih organizirati kroz svoje organizacije (u prvom redu Hrvatski radnički savez) te ih tako bolje pozicionirati na tržištu rada i izboriti se za njihova radnička prava, ali i vezati ih politički za

[1109] HDA, 1352. GRUPA V. Pobune i štrajkovi, INV. BR. 333, *Ispostava banske vlasti u Splitu* šalje banskoj vlasti Banovine Hrvatske izvještaje o štrajkovima radnika u rudniku Monte Promina u Siveriću, Split, 1940. i 1941; Novo doba, godina XXII: broj 289 od 24. studenoga 1939: 7; broj 293 od 28. studenoga 1939: 6; Hrvatski radnik, godina XI: broj 49 od 30. studenoga 1939: 11.

[1110] URS je na splitskom području imao oko 2.500 članova što je bio velik broj prema ukupnom broju radnika. (HDA, 1363. Grupa XXI. Politička situacija, INV. BR. 5660, *Ispostava banske vlasti u Splitu šalje banskoj vlasti izvještaje o političkoj situaciji i raspoloženju naroda*, 1939, Split.)

HSS u okviru *Hrvatskog narodnog seljačkog pokreta*. Nakon prvog sklopljenog kolektivnog ugovora između pomoraca i brodovlasnika u srpnju 1938. godine, u Zagreb vodstvu HSS-a odlazi izaslanstvo Stručnog saveza pomoraca na čelu s predsjednikom Josipom Rukavinom, tajnikom Markom Smoljanom i Jozom Tipićem koji Vladku Mačeku, u znak zahvalnosti za potporu u njihovom radu, poklanjaju model jedrenjaka Kralj Tomislav. Izaslanstvo Stručnog saveza pomoraca primio je i potpredsjednik HSS-a August Košutić koji je istaknuo povijesno značenje pomorstva za Hrvatsku te im je obećao za ubuduće svu pomoć u svakom pogledu.[1111]
U prostorijama zadruge Hrvatsko srce početkom ožujka 1939. godine održan je sastanak hrvatskih pomoraca. Na sastanak je došlo preko 300 pomoraca. Sastanak je otvorio predsjednik Stručnog saveza pomoraca kormilar Josip Rukavina. Tajnik Saveza pomoraca Marko Smoljan je govorio o socijalnom i gospodarskom stanju pomoraca te o posjetu njihovih izaslanika predsjedniku Mačeku i potpredsjedniku Košutiću. Zatim je tajnik Saveza hrvatskih privatnih namještenika Jakov Bašić istakao da je sastanak sazvala zadruga Dom hrvatskih pomoraca čiji je budući rad usporedio s radom Gospodarske sloge i Seljačke sloge. Naveo je radničke i namještеničke organizacije, a onda i 8.000 organiziranih pomoraca koji su stvarali svoju zadrugu u okviru *Hrvatskog pokreta* pozivajući ih da se priključe. Ta inicijativa nije zaživjela, ali je bila uvertira onome što će uslijediti nekoliko mjeseci poslije.[1112]
Već u lipnju 1939. godine započinje široka koordinirana akcija koju vodi potpredsjednik HSS-a August Košutić, a kojoj je cilj bio sklapanje novog i povoljnijeg kolektivnog ugovora za hrvatske pomorce. Operativno su izravno bili uključeni kotarska organizacija HSS-a u Splitu, Hrvatski radnički savez u Splitu i Zagrebu te Stručni savez pomoraca u Splitu. Cilj je akcije bilo postizanje boljih uvjeta rada za pomorce, ali i simboličko povezivanje i međusobna podrška hrvatskog sjevera i hrvatskog juga – pogotovo kad se radilo o pomorstvu koje je smatrano tradicionalnom hrvatskom djelatnošću (i jednoj od najznačajnijih). Košutić je uputio poseban dopis Paški Kaliterni u kojem mu daje uputstva za rad oko kolektivnog ugovora pomoraca. Pomorci su sa svoje strane, preko predsjednika Stručnog saveza pomoraca Joze Rukavine, posjetili političku pisarnu, tj. kancelariju HSS-a i izjavili da cjelokupnu brigu oko njihove borbe kao i rada u njihovoj organizaciji, prepuštaju političkoj pisarni odnosno HSS-u i mole da se i te godine zauzmu za njih, kao što su to učinili i prethodne godine.[1113] Naime u srpnju 1938. godine vođeni su po prvi put pregovori između pomoraca i brodovlasnika koji su rezultirali

[1111] Hrvatski glasnik, godina II, broj 26, od 31. siječnja 1939: 5; broj 28, od 2. veljače 1939: 6; Novo doba, godina XXI: broj 164 od 15. srpnja 1938: 5.
[1112] Novo doba, godina XXII: broj 53 od 3. ožujka 1939: 6.
[1113] Novo doba, godina XXII: broj 130 od 5. lipnja 1939: 6.

potpisivanjem kolektivnog ugovora. Na taj su način pomorci po prvi put u novoj državi poslije 1918. godine regulirali svoja prava. Slijedom inicijative Augusta Košutića u kancelariji HSS-a u Splitu održan je sastanak na kojem su prisustvovali uz Paška Kaliternu i predsjednika središnjice HRS-a Alojza Pećnika svi članovi uprave Stručnog saveza pomoraca. Tema je bila sklapanje novog kolektivnog ugovora između pomoraca i brodovlasnika. Na sastanku se razvila diskusija u kojoj je konstatirano *da su svi pomorci složni i jedinstveni u obrani svojih opravdanih zahtjeva, u cilju zaključenja novog kolektivnog ugovora koji bi imao osigurati hrvatskim pomorcima bolje uvjete rada i života. Pomorci će svi kao jedan nastupiti u predstojećoj borbi za ostvarenje tih zahtjeva i nitko neće ništa poduzimati na svoju ruku jer je hrvatsko narodno vodstvo predalo ovu stvar u ruke predsjednika HRS-a narodnog zastupnika Alojza Pećnika i kotarskoj organizaciji HSS-a u Splitu*.[1114] Potom je održan i sastanak sa širim krugom pomoraca u prostorijama Hrvatskog srca. Pećnik je prenio pomorcima odluku hrvatskog narodnog vodstva *da se ove godine što aktivnije angažira u njihovoj borbi za novi kolektivni ugovor... hrvatsko narodno vodstvo veoma dobro zna u kakvom se položaju nalaze pomorci i radi toga je čvrsto riješeno da se poduzme sve potrebno u cilju poboljšanja njihovog života. HRS će također pomoći pomorce u ovoj borbi u svakom pogledu*.[1115] Zatim je govorio tajnik Stručnog saveza pomoraca Marko Smoljan o unutarnjim prilikama organizacije pomoraca te o socijalnom položaju pomoraca. O kolektivnom ugovoru govorio je tajnik središnjice Saveza hrvatskih privatnih namještenika iz Zagreba Jakov Bašić koji je detaljno prikazao pojedine odredbe kolektivnog ugovora. Nacrt kolektivnog ugovora predan je upravi Stručnog saveza pomoraca na daljnje dorađivanje, a nakon toga proslijeđen je Savezu brodovlasnika. Predsjednik središnjice HRS-a Alojz Pećnik je potom s Jakovom Bašićem i s vodstvom Stručnog saveza pomoraca obišao brodove u splitskoj luci, upoznao se s posadama te se interesirao za njihova životna pitanja.[1116] Pećnik se u Splitu zadržao nekoliko dana i u tom je vremenu dao intervju splitskome *Novom dobu* u kojem je iskazao spremnost HSS-a i HRS-a da se izbore za prava pomoraca *koji su minulih 20 godina bezobzirno eksploatirani*.[1117] Pregovori o novom kolektivnom ugovoru potrajali su nekoliko tjedana pa je neposredno pred zaključivanje tog novog kolektivnog ugovora kao vid određenog pritiska i pojašnjenja zahtjeva pomoraca objavljeno najprije opširno priopćenje tajnika Stručnog saveza pomoraca Marka Smoljana u *Novom dobu*[1118], a nekoliko dana poslije u Splitu je održan veliki skup pomoraca

[1114] Novo doba, godina XXII: broj 132 od 7. lipnja 1939: 3.
[1115] Novo doba, godina XXII: broj 133 od 9. lipnja 1939: 6.
[1116] Novo doba, godina XXII: broj 132 od 7. lipnja 1939: 3.
[1117] Novo doba, godina XXII: broj 133 od 9. lipnja 1939: 6.
[1118] Novo doba, godina XXII: broj 156 od 6. srpnja 1939: 3.

na kojem su bili predsjednik HRS-a iz Zagreba i splitski narodni zastupnici Kaliterna i Berković. Skup je održan u prostorijama Hrvatskog srca, a otvorio ga je predsjednik Stručnog saveza pomoraca Josip Rukavina. On je u kraćem govoru naglasio važnost skupštine i pozvao pomorce da sve sile ulože u borbu za postignuće opravdanih zahtjeva. Tajnik Marko Smoljan je kritizirao držanje brodovlasnika i izložio je zahtjeve pomoraca što je u svome govoru ponovio i predsjednik HRS-a Alojz Pećnik.[1119] Kaliterna i Berković su istakli važnost zajedničke borbe za prava pomoraca pod vodstvom HSS-a i HRS-a. Pri tome su im obećali potporu cjelokupnog članstva HRS-a i cjelokupnog hrvatskoga naroda.[1120]

Uskoro je krajem srpnja 1939. godine sklopljen je u Zagrebu novi kolektivni ugovor između predstavnika brodovlasnika i pomoraca – kao predstavnik brodovlasnika Marko Lučić, a za pomorce predsjednik HRS-a Alojz Pećnik. Ugovor je sklopljen na godinu dana od 1. kolovoza 1939. do 31. srpnja 1940. Važnije promjene nabolje su povećanje plaća od 5% do 10%kod različitih kategorija pomoraca, prekovremeni rad nije se više kompenzirao odmorom nego je nadoknađivan u novcu, postignute su neke olakšice u radnom vremenu za one pomorce koji rade najnaporniji posao na brodovima (ložači), itd. Za rješavanje svih eventualnih sporova predviđen zajednički paritetni odbor brodovlasnika i pomoraca.[1121]

Odnos HSS-a i Stručnog saveza pomoraca poslije sklapanja kolektivnog ugovora se zakomplicirao pa je HSS zapravo preko Paške Kaliterne preuzeo potpunu kontrolu nad Stručnim savezom pomoraca, suspendirajući upravu Saveza. Kaliterna je javno preko dnevnih novina uputio svim pomorcima okružnicu u kojoj je naveo kako su izbila neslaganja među članovima upravnog odbora Stručnog saveza pomoraca radi različitog gledanja na neke životne interese pomoraca, a u vezi sa sklapanjem novog kolektivnog ugovora. Ta su neslaganja prijetila raskolom u Savezu koji je pod zaštitom i pokroviteljstvom HSS-a postao respektabilna sindikalna organizacija hrvatskih pomoraca s 10.000 članova. Kaliterna je smatrao da se došlo do pola puta po pitanju ostvarivanja prava pomoraca te kako bi se to sve ostvarilo i kako bi se

[1119] Iz govora Alojza Pećnika U Splitu na skupu pomoraca: *Izabrali ste me da vam pomognem u borbi za bolji život. Pobjedu pomoraca smatram pobjedom svih hrvatskih radnika. Vaš novi kolektivni ugovor je dobar i u njemu se ne traži pogače već kruha. U njemu je jedna velika i bitna socijalna nota u onoj točci u kojoj se traži da oni koji su godinama uposleni, moraju ustupati mjesta onima koji čekaju uposlenje i gladuju kod kuće. Mi se moramo držati socijalne pravde koja je temelj i na kojoj počiva hrvatski narodni pokret. Hrvatski pomorac mora dobiti bolje uvjete za život, jer mnogi pomorci doživjeli su starost bez igdje ičega, potpuno neopskrbljeni, a cijeli život su se teško mučili po moru. Zahtjevi pomoraca su potpuno opravdani i vjerujem da i brodovlasnici imaju dušu i savjest, te da će prihvatiti kolektivni ugovor koji je dobar. Kolektivni ugovor traži za pomorca da ne bude na brodu rob, već radnik. Brodovlasnici se tuže uvijek da im ide slabo, ali mi najbolje znamo kako im ide i koliko zarađuju. Mi tražimo da pomorci budu nagrađeni prema radu kako smo to postigli za ostale struke pa da žive kao ljudi i da njihova djeca budu ljudi, a to nije ništa pretjerano i neopravdano; to je osnovno pravo svakog radnika...* (Novo doba, godina XXII: broj 159 od 10. srpnja 1939: 5.)

[1120] Novo doba, godina XXII: broj 159 od 10. srpnja 1939: 5.

[1121] Novo doba, godina XXII: broj 177 od 24. srpnja 1939: 5.

zadržalo zajedništvo – uprava je bila prenijela ovlaštenja za vođenje svih poslova na Pašku Kaliternu do održavanja kongresa Saveza. Kako bi se onemogućile intrige protivnika Stručnog saveza pomoraca pozvao je pomorce da slušaju samo upute koje on (Kaliterna) potpiše.[1122] Nekoliko dana nakon prve okružnice Kaliterna je u ime Stručnog saveza pomoraca javno uputio i drugu okružnicu u kojoj je detaljno pojasnio novonastalu situaciju u Savezu.[1123] Bilo je to izravno preuzimanje vodstva Stručnog saveza pomoraca od strane HSS-a i njegova najistaknutijeg splitskog člana. Sigurno taj potez nije napravio bez dogovora s vodstvom u Zagrebu te je HSS uskoro u Savezu postavio svoju upravu koja je s njima bila potpuno usklađena što će u nadolazećem razdoblju Banovine Hrvatske biti ključno za Savez.

U nedjelju 17. prosinca 1939. godine održan je u Splitu u prostorijama Trgovinsko-industrijske komore najavljivani kongres Saveza hrvatskih pomoraca. Kongresu je prisustvovao potpredsjednik HSS-a August Košutić i predsjednik HRS-a Alojz Pećnik. Pored njih bili su na kongresu prisutni i narodni zastupnici Paško Kaliterna, Josip Berković, Stipe Matijević, Jozo Mratinović, Karlo Žunjević i Josip Silobrčić. Podružnicu HRS-a u Splitu zastupao je njen predsjednik Luka Čulić. Kongres je otvorio Paško Kaliterna koji je u kraćem govoru prikazao cilj kongresa na kojem je trebalo birati novu upravu te je podnio izvještaj o radu dok je on vodio Savez. Kaliterna je kritizirao rad prijašnje uprave koja je vodila Savez. Poslije Kaliterne govorio je Alojz Pećnik koji je prezentirao dnevni red te je govorio o nacionalnoj slobodi i socijalnoj pravdi koja mora i pomorcima donijeti poboljšanje njihovog ekonomskog stanja. Poželio je da kongres hrvatskih pomoraca bude prava manifestacija sloge i discipline kako bi organizacija pomoraca mogla poslužiti interesima hrvatskog naroda. Poslije Pećnika govorio je tajnik Stručnog saveza pomoraca Frane Gligo koji je pročitao opsežan i iscrpan izvještaj o radu Saveza od vremena otkako je upravu preuzeo Paško Kaliterna. Od tog vremena bila je preuređena administracija, knjigovodstvo i posvećena je velika pažnja zapošljavanju pomoraca. Čitav rad bio je vrlo težak jer je ranije izdan veliki broj moreplovnica, a nije se vodila nikakva kontrola o tome tko se ima pravo zaposliti kao pomorac. Gligo je iznio mnogo interesantnih statističkih podataka kojima je zorno ilustrirao stanje pomorstva i međusobne odnose pomoraca kao i odnose prema poslodavcima. Njegov izvještaj je bio primljen s odobravanjem, samo je pomorac Rukavina iznio primjedbe kao bivši predsjednik Stručnog saveza pomoraca. Gligo je pročitao i referat o socijalnoj zaštiti pomoraca, iznijevši dotadašnje stanje i razne sugestije o bolesničkom i mirovinskom osiguranju pomoraca. Stjepan Marušić je pročitao blagajnički izvještaj po kojem čista imovina Stručnog saveza pomoraca ima vrijednost od 153.383 dinara. U nastavku

[1122] Novo doba, godina XXII: broj 187 od 11. kolovoza 1939: 6.
[1123] Novo doba, godina XXII: broj 198 od 24. kolovoza 1939: 5.

diskusije govorili su Kaliterna, Žunjević, Silobrčić, Mratinović, Matijević i Berković koji je istakao važnost organizacije pomoraca u ostvarenju njihovih glavnih materijalnih interesa, naglasivši da su pomorci putem zadnjih kolektivnih ugovora postigli povišicu plaća od 11 milijuna dinara godišnje. Na posljetku je govorio i potpredsjednik HSS-a August Košutić. Osvrćući se na jednodušnost koja je vladala u biranju nove uprave Košutić je rekao da je to najsvjetlija točka jer se time pokazuje puna disciplina kod pomoraca. Naglasio je kako je nova uprava birana na godinu dana do novog kongresa pa ako ona ne bude dobra bit će izmijenjena. Kritizirajući zatim izdavanje moreplovnica istakao je da su ih prijašnji režimi dijelili svojim partijskim istomišljenicima, ne gledajući ni interese pomorstva ni pomoraca. Založio se za reviziju moreplovnica i uređenje službe – pravo na plovljenje pripada u prvom redu pravim mornarima. Govoreći o krizi u pomorstvu radi ratnih prilika oštro je osudio tendencije kod nekih brodovlasnika koje idu za tim da prodaju brodove ili da na njima izmijene zastave. Kazao je da ti ne smiju zaboraviti da su njihovi brodovi narodna imovina i da na njima imaju pravo zarade naši sinovi pa će se zato takve tendencije smatrati nedopuštenom i kažnjivom špekulacijom protiv narodne imovine. Govoreći o socijalnim pitanjima pomoraca Košutić je izjavio da ona moraju biti tretirana po načelima *Hrvatskog seljačkog pokreta*. Za dotadašnje socijalno zakonodavstvo u pomorstvu rekao je da je ono prava optužba protiv ranijih režima. Kako bi se to popravilo potrebna je suradnja svih narodnih faktora, a tom se radu mora, najavio je, pristupiti već početkom sljedeće godine. Osvrnuo se i na pitanje subvencija parobrodarskim društvima koja su to znala iskoristiti za interese kapitalističkih dioničkih društava dok se slobodnoj paroplovidbi i plovidbi na manjim lokalnim linijama nije posvećivala nikakva pažnja. Bilo je linija koje se nisu nikada ostvarile, a dobile su subvenciju od države (za Španjolsku). Najavio je veću brigu za slobodnu plovidbu i podupiranje inicijative malih ljudi koji održavaju male linije između pojedinih otoka i kopna. Isto tako je istakao da nikakve subvencije ne smiju ići u nedogled.[1124] Nakon Košutićeva govora proveden je izbor nove uprave i nadzornog odbora Stručnog saveza pomoraca. U upravu su izabrani: Nikola Sorić (predsjednik), Karlo Mišković (potpredsjednik), Vjekoslav Premeru (tajnik), Petar Car (zamjenik tajnika), Šime Goldoni (blagajnik) te članovi Ivo Radojević i Zvonko Buljanović. Kao zamjenici izabrani su: Luka Peš, Janko Selestrin, Petar Marković i Ivo Katunarić. U nadzorni odbor ušli su: Ante Zanze, Tomo Maštrović i Jerko Hrzić, a kao njihovi zamjenici: Karmel Kamenarović i Marijan Juričić. Zatim su prihvaćene i izmjene Pravilnika po kojem je, među ostalim, Stručni savez pomoraca pristupio u sastav HRS-a.[1125] Rezultat kongresa Saveza

[1124] Novo doba, godina XXII: broj 312 od 17. prosinca 1939: 6.
[1125] Novo doba, godina XXII: broj 312 od 17. prosinca 1939: 6.

hrvatskih pomoraca bila je i rezolucija u kojoj su istaknuti njihovi problemi i traženja – prije svega socijalno i pravno rješavanje statusa pomoraca – ali i njihova politička stajališta koja su nedvosmisleno davala potporu HSS-u i Vladku Mačeku.[1126] Na primjeru Stručnog saveza pomoraca možemo pratiti izravnu intervenciju vodstava HSS-a koji je s političkih pozicija iskontrolirao jednu u osnovi strukovnu organizaciju i stavio je u krilo HRS-a koji je opet bio pod punom kontrolom HSS-a. Jasno je da je to bila politička odluka vodstva HSS-a koje je pomorstvo smatralo iznimno bitnim i na političkom, a ne samo ekonomskom i socijalnom planu. Stara uprava Stručnog saveza pomoraca u koju HSS nije imala povjerenje zamijenjena je potpuno novim ljudima. Istaknuti su svi ključni zahtjevi za promjenama u pomorstvu, prvenstveno u pravnoj legislativi.

Tada zacrtan smjer kretanja hrvatskog pomorstva održao je istu liniju sve do kraja postojanja Banovine Hrvatske. Na skupštini Stručnog saveza pomoraca održanoj u Splitu 30. ožujka 1941. godine, neposredno pred početak rata u tadašnjoj državi, ključnu riječ imali su ljudi koji su preuzeli Savez 1939. godine. Izvještaje je podnio isti predsjednik Nikola Sorić i tajnik Vjekoslav Premeru, a prisutan je bio i Paško Kaliterna te vodstvo splitskog HRS-a Čulić i Jakaš kao i predsjednik splitskog gradskog odbora Slavko Roje. Iz Zagreba je kao izaslanik Središnjice HRS-a došao Vjekoslav Blaškov zajedno s predsjednikom HRS-a Alojzom Pećnikom. Vodstvo Saveza u svojim je izvješćima navelo teške ratne okolnosti u kojima pomorci plove, ali i razne pogodnosti koje im je to HSS-ovo aktualno vodstvo u međuvremenu osiguralo: bolji uvjeti mirovinskog i zdravstvenog osiguranja, uz plaću naknada za hranu, plaćenih 12 dana godišnjeg odmora te povećanje broja članova posade, na stroju i u kuhinji. U slučaju brodoloma dogovorena je odšteta za pomorca ili njegovu obitelj ako on smrtno strada. Napravljeno je puno na pravnoj zaštiti pomoraca te se i dalje planiralo uređivati zakonske propise kako bi pomorci bili zaštićeniji. Svi su govornici hvalili Stručni savez pomoraca navodeći ga kao primjer kako u Banovini Hrvatskoj treba raditi.[1127]

[1126] Novo doba, godina XXII: broj 313 od 18. prosinca 1939: 5.
[1127] Hrvatski radnik, godina XIII: broj 13 od 3. travnja 1941: 1.

14. ZAKLJUČAK

Nakon završetka Drugog svjetskog rata u zgradu Banovine na zapadnoj obali u Splitu u kojoj je do 1941. godine bilo sjedište Ispostave banske vlasti Banovine Hrvatske uselila se Jugoslavenska vojska. Tada se gubi trag većini gradiva (pretpostavlja se da je zapaljeno) nastalo djelatnošću viših upravnih vlasti Kraljevine Jugoslavije sa sjedištem u Splitu pa tako i gradivo *Kraljevske banske uprave Primorske banovine 1929. – 1939.* te *Ispostave banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1941.* Uz tu otežavajuću okolnost u doktorskom radu je prikazana organizacija i djelovanje Hrvatske seljačke stranke upravo na tom dalmatinskom području i u tom vremenu. HSS je 1935. godine, nasljedujući svoje političko iskustvo još od početka 20. stoljeća, okrenula jednu novu stranicu u hrvatskoj povijesti. Ta je nova stranica ispisana gotovo općom mirnodopskom mobilizacijom hrvatskog naroda pod vodstvom HSS-a u politički pokret koji se nazivao *Hrvatski seljački (narodni) pokret*. Cilj je bilo rješenje *Hrvatskoga pitanja* tako da se preuredi politički sustav u tadašnjoj državi i Hrvatskoj osigura autonomija što je sporazumom i postignuto 1939. godine stvaranjem Banovine Hrvatske i njenom de facto federalizacijom. U toj autonomiji Hrvatske HSS je vidjela i nudila osim političkog i sva druga društvena rješenja: ekonomsko-gospodarska radnička i agrarna, prosvjetna, kulturna, sportska, itd. Idući prema tom cilju od 1935. godine HSS se u Dalmaciji reorganizirala i doprla gotovo do svakog mjesta preuzimajući ne samo političku inicijativu, nego i opće društvenu po svim pitanjima koja su zanimala i/ili mučila stanovništvo. Većina stanovnika tadašnje Dalmacije jesu seljaci u teškim životnim prilikama koji su u HSS-u prepoznali zaštitnicu svojih nacionalnih, ali i gospodarskih i svih drugih interesa. Stoga su slijedili prvake HSS-a, priključivali se manifestacijama i zborovima te u konačnici glasali na izborima za HSS. Rad vodstva HSS-a u Dalmaciji bio je požrtvovan i beskompromisan. Bili su to u prvom redu narodni zastupnici HSS-a odnosno kandidati i njihovi zamjenici na listi HSS-a za Narodnu skupštinu te cijeli niz stranačkih dužnosnika na općinskoj i mjesnoj razini: predsjednici općinskih i mjesnih organizacija HSS-a, povjerenici Seljačke i Gospodarske sloge, radnički predstavnici Hrvatskog radničkog saveza te brojno članstvo i pristaše. Pri tome su imali snažnu i kontinuiranu potporu vodstva HSS-a iz Zagreba koja se očitovala u stalnome dolasku istaknutih članova iz banske Hrvatske koji su pomagali i upućivali rad organizacija u Dalmaciji. S druge strane dalmatinski prvaci HSS često odlaze u Zagreb gdje dobivaju upute za rad. Svojstveno je to i visokom stupnju centralizacije koja je vladala u HSS-u u kojem je sve odluke donosio predsjednik i vođa dr. Vladko Maček.

Rezultat takvog rada bio je doprinos HSS-a iz Dalmacije cjelokupnom *Hrvatskom seljačkom pokretu* te će po osnivanju Banovine Hrvatske u Splitu i Dalmaciji biti utemeljena Ispostava banske vlasti. U Ispostavi se ne očituje nikakvo autonomaštvo, nego je ona odraz hrvatske seljačke (narodne) vlasti i jedinstva s ostalim hrvatskim krajevima. Takvi rezultati i rješenja koja je političkim putem ostvarila HSS nisu prošli bez negodovanja i otvorenih neprijateljstava. Iako je većina naroda u Dalmaciji podržava HSS i njezin politički program, postojali su i politički suparnici koji su čekali svoju priliku poništiti rezultate HSS-a. Ustaški pokret s jedne strane želi rušenje Jugoslavije i stvaranje potpuno samostalne Hrvatske, a Komunistička partija želi potpunu promjenu društvenog poretka i Banovinu Hrvatsku smatra trulim kompromisom. I jedni i drugi u narodu nemaju veću potporu što jasno pokazuju rezultati općinskih izbora 1940. godine, ali su se u nadolazećim ratnim okolnostima uspjeli nametnuti svojim radikalnim pristupom za razliku od službenog HSS-a koja je zagovarala politiku čekanja i nemiješanja. Tako su ideološki protivnici, i fašizam i komunizam, koje je HSS cijelo vrijeme snažno i nedvosmisleno odbacivala, uspjeli (zahvaljujući prije svega međunarodnim okolnostima) poništiti političke i druge rezultate rada HSS-a. Ipak zbog svega učinjenoga HSS je u Dalmaciji ostavila povijesni trag i obilježila svoje vrijeme koje nije bilo nimalo lako i jednostavno. U ovom radu se to može najbolje vidjeti i razumjeti.

15. PRILOZI

15.1. Biografski leksikon vodećih članova HSS-a u Dalmaciji

Paško Kaliterna, političar (Split, 8. I. 1890. – Split, 18. II. 1944.). Pučku školu završio u Splitu, gdje je vodio trgovački obrt. Za I. svjetskoga rata bio je mobiliziran te interniran u Poljskoj. U prosincu 1925. na osnivačkom sastanku mjesne organizacije HSS u Splitu postao je članom upravnoga odbora, 1927. njezinim predsjednikom, a u studenom 1928. izabran je za općinskoga vijećnika. Potkraj 1920-ih i u 1930-ima bio je predsjednik kotarske organizacije HSS u Splitu i jedan od istaknutijih srednjodalmatinskih političara pa je 1935. i 1938. biran za zastupnika u Narodnoj skupštini. Navodno je uspješno suzbijao komunističku i socijalističku djelatnost u Gospodarskoj slozi i srodnim društvima (I. Jelić prema prosudbi R. Čolakovića). Godine 1939. razišao se s jednim od stranačkih prvaka, Josipom Berkovićem te je u dijelu stranačkoga tiska (M. Čevra) prozvan da položaj učvršćuje dogovorima sa zagrebačkom središnjicom mjesto potporom ogranaka. Premda je – prema svjedočenju V. Krstulovića – u kolovozu 1941. i posredno u veljači 1942. otklonio oružani otpor i suradnju s Pokrajinskim komitetom KPH, talijanske su ga vlasti zatočile, a iako su izbjegličkoj vladi dostavljani izvještaji o njegovu lojalnom držanju, predstavnici ustaškoga pokreta u posmrtnom su mu slovu pripisali težnju prema samostalnoj hrvatskoj državi s granicom na Drini.[1128]

Josip Berković, liječnik i političar (Stari Grad na Hvaru, 18. III. 1885. – Rosario u Argentini, 5. VII. 1968.). Bio je iz težačke obitelji. Studirao je medicinu i specijalizirao je ftizeologiju. Nakon toga je više godina radio u Splitu kao dispanzer za grudne bolesti. Jedan je od prvih ftizeologa u Splitu. Bio je ugledni liječnik. Istaknuto se borio protiv vrlo raširene bolesti tuberkuloze. Politički aktivan u HSS-u. U prvoj polovici 1920-ih se uključio u HSS-ov rad u Splitu. Bio je HSS-ovim kandidatom na općinskim izborima 1926. kad je i uspio ući u gradsko vijeće. Uspjeh

[1128] MUŽINIĆ I HAMERŠAK, 2005: 746-747.

je ponovio i na idućim izborima 1928. godine. Vlastima protiv volje, postao je splitskim gradonačelnikom (načelnikom) 25. studenoga 1928. godine. Vlasti to opstruiraju zakonom od 6. I. 1929. temeljem kojeg se prereguliralo lokalnu samoupravu, čime su imale izliku raspustiti općinsko zastupstvo nepoželjna sastava, nakon čega je uskoro gradonačelnik postao kralju podoban Jakša Račić. Istog dana kad je bio donesen taj zakon, kralj je uveo Šestosiječanjsku diktaturu. Berković se kao i mnoštvo splitskih domoljuba povukao u pozadinu. Popuštanjem diktature 1930-ih se vratio u politički život. U tom se razdoblju intenzivira njegova suradnja sa stranačkim kolegom Paškom Kaliternom. Uskoro se angažirao na izborima 1935. i 1938. te je bio zastupnikom otoka Hvara. Vlastima se još jednom oštro zamjerio, održavši govor koji nije bio predviđen po protokolu na pokopu don Frane Bulića. Budući da taj govor nije bio po volji vlastima i što je bio mimo protokola, vlasti ga globe i zatvaraju. Godine 1938. pokrenuo je zajedno s kolegom Paškom Kaliternom splitski dnevni list Hrvatski glasnik. Iako su bili dugo vremena suradnici, njih dvojica su vremenom imali sve više neslaganja. Za vrijeme NDH dodijeljeno mu je mjesto potpredsjednika Sabora. Nakon kratkotrajnog saborskog rada, NDH ga šalje na poslaničko mjesto u Slovačku, u Bratislavu u kojoj se zadržao do kraja rata. Nakon toga se više nikad nije vratio u Hrvatsku, nego je otišao u Buenos Aires gdje je radio kao liječnik i surađivao s hrvatskim organizacijama.[1129]

Šime Vlašić, pravnik i političar (Tisno kod Šibenika, 5. XI. 1892. – Zagreb, 21. IX. 1935.). Rodio se u Tisnom, a školovao se četiri godine kao franjevački sjemeništarac u Sinju, a poslije u Zadru završava gimnaziju i maturira. Upisao je Pravni fakultet u Zagrebu, nakon kojeg biva promaknut u čast doktora prava. Nakon I. svjetskog rata njegov prvi posao bila je dužnost kotarskog suca u Skradinu da bi načelnik općine Šibenik postao 1925. godine kao kandidat Hrvatske seljačke stranke. Obnašao je i dužnost kotarskog tajnika HSS-a. Vlašić je bio omiljeni šibenski političar zbog svoje skromnosti, pravednosti, ali i spremnosti da uvijek pomogne. Dr. Šime Vlašić umro je 21. rujna 1935. godine u Zagrebu, a doček njegovih posmrtnih ostataka u Šibeniku i ispraćaj u Tisno, gdje je sahranjen, bio je najveći komemorativni skup kojeg je Šibenik ikada vidio.[1130]

[1129] Tko je tko u NDH, 1997: 35.
[1130] LIVAKOVIĆ, 2002: 228; Hrvatski dnevnik, godina I: broj 119 od 20. rujna 1936: 3.

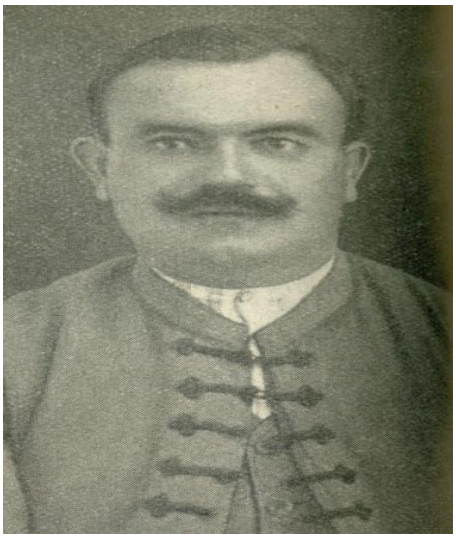

Stipe Matijević, političar (Kostanje, 21. IX. 1887. – Argentina, 3. VIII. 1972.). Rodio se u poljičkom selu Kostanjama 1887. godine. Prvi put je bio zamjenik na listi HRSS-a Ivanu Lorkoviću 1925. godine. Izabran je 1927. kao HSS-ov kandidat za zastupnika za kotar Makarsku u Narodnu skupštinu. Bio je član predsjedništva HSS-a. Prisustvovao je u beogradskoj Skupštini kad je Puniša Račić izvršio atentat na Stjepana Radića. Godine 1941. prišao je ustašama. Imenovan je na mjesto doglavnika. Emigrirao je krajem rata. Jedan je od suosnivača Hrvatskog oslobodilačkog pokreta 1956. godine.[1131]

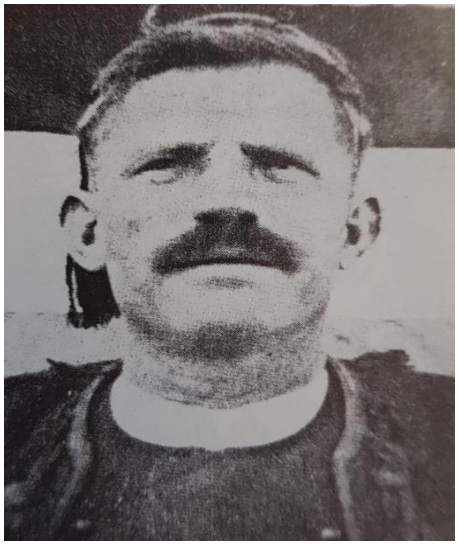

Pavao Krce, političar (Jabuka kraj Trilja, 24. I. 1890. – Jabuka, 16. V. 1977.). Bavio se poljodjelstvom. Od 1925. djelovao u HSS-u; bio predsjednik mjesne, potom i općinske organizacije te kao zastupnik sinjskoga kotara biran u Narodnu skupštinu 1935. i 1938. godine. Prosvjedujući zbog oružničkoga nasilja za Sinjske alke 1935, pozvao je pučanstvo da na kuće izvjesi hrvatske zastave. U siječnju 1942. pozvan je u Hrvatski državni sabor, što je otklonio te u rujnu prešao u Livno, na područje pod nadzorom partizana, na pridruživanje kojima je proglasom ubrzo pozvao i tamošnje seljake. Član AVNOJ-a od I. zasjedanja (na kojem je napao V. Mačeka), na II. zasjedanju izabran u njegovo predsjedništvo. Premda je bio u Inicijativnom odboru za konstituirajuću skupštinu ZAVNOH-a te izabran na njegovu I. zasjedanju, poduprijevši proglas o borbi za slobodnu Hrvatsku u Jugoslaviji, sudjelovao je tek u radu II, III. i IV. zasjedanja. U siječnju 1943. postao je članom NOO Dalmacije i u rujnu Odbora HSS-a za Dalmaciju. U listopadu je supotpisao zaključak IO HSS-a u kojem je na poticaj B. Magovca priznato prvenstvo KP, no uz ostavljen prostor za suradnju s Mačekom. U ožujku 1944, međutim, potpisao je proglas u kojem se IO HSS-a proglasio novim stranačkim vodstvom, pa je u travnju izabran u njegovo predsjedništvo, u listopadu i za potpredsjednika Oblasnoga odbora Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Dalmacije. Osudivši naposljetku

[1131] GLOJNARIĆ, 1940: 224; Tko je tko u NDH, 1997: 261.

Mačeka zbog pasivnosti, a ostatak prijeratnoga čelništva zbog izdaje, u lipnju 1945. nazočio je plenumu IO HSS-a na kojem se taj preimenovao u HRSS (među onim je njegovim članovima koji su za rata ili nedugo nakon njega postali članovima KP). Te godine izabran je u predsjedništvo Narodne fronte Hrvatske, a do 1953. bio je i zastupnik Privremene narodne skupštine DFJ, Ustavotvorne i Narodne skupštine FNRJ te Ustavotvornoga, odnosno Sabora NRH, od 1954. godine član je GO SSRNH.[1132]

Edo Bulat, političar (Split, 17. II. 1901. – Buenos Aires, 28. VI. 1984.). Studirao u Zagrebu, Parizu i Berlinu i stekao doktorat prava. Politički je bio pristaša Orjune, HSS-a, a nakon sporazuma Cvetković – Maček ustaškoga pokreta. U Splitu 1941. radio na uspostavi ustaške vlasti. Od kolovoza 1941. do siječnja 1942. poslanik NDH u Rumunjskoj, a zatim ravnatelj Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda (HIBZ). Nakon kapitulacije Italije imenovan je članom vlade NDH i ministrom za oslobođene krajeve. Zagreb napustio u svibnju 1945. godine, a od 1947. živio u Argentini.[1133]

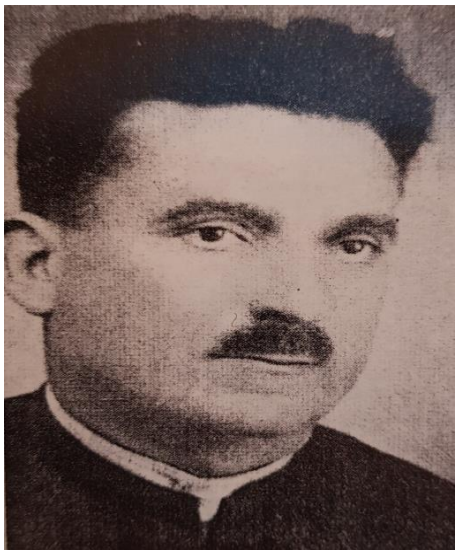

Josip Mratinović, težak i političar (Kaštel Lukšić, 3. III. 1894. – ?). Sa Stjepanom Radićem osobno te s njegovim idejama i HRSS-om upoznaje se 1921. godine kad i postaje njegov pristaša. Sudjeluje 1925. godine na prvoj velikoj skupštini HSS-a u Dalmaciji održanoj na Klisu. Kandidat je zajedno s Paškom Kaliternom na izborima 1935. i 1938. godine za splitski kotar. Bio je član Ravnateljstva Gospodarske sloge kao predstavnik iz Dalmacije.[1134]

[1132] RADELIĆ, 2013: 88-89; GLOJNARIĆ, 1940: 229.
[1133] Tko je tko u NDH, 1997: 57-58.
[1134] GLOJNARIĆ, 1940: 224; Gospodarska sloga, godina I: broj 12 od 28. lipnja 1936: 9.

Karlo Žunjević, liječnik i političar (Beč, 19. XI. 1897. – ?). U politiku ulazi 1929. godine, narodni zastupnik za kotar Preko biran na izborima 1935. i 1938. godine. Koncem 1940. godine odlazi u Zagreb gdje je tijekom rata u stalnom kontaktu s vodećim haesesovcima ing. Augustom Košutićem, Ljudevitom Tomaševićem, dr. Ivankom Farolfijem i dr. Ivanom Pernarom (Mačekova grupacija). Sudjelovao je u pregovorima između HSS-a i ustaša o mogućnosti stvaranja zajedničke vlade. Poslije ulazi u prošireni AVNOJ te nakon rata nastavlja biti aktivan u vodstvu HSS-a. Preuzima rukovodstvo i organizira rad HSS-a u Zagrebu održavajući veze na terenu, s Mačekom u emigraciji i s američkim veleposlanstvom. U svojoj ordinaciji organizira niz ilegalnih sastanaka vodstva HSS-a u Zagrebu. Pokušava s pojedinim srbijanskim političarima organizirati opoziciju komunistima uoči izbora. Osuđen je 1946. godine na vojnome sudu u Beogradu zbog svoga političkog djelovanja na dvije godine zatvora s prisilnim radom, a kazna mu je naknadno snižena na 18 mjeseci. Osuđen je ponovo 1948. godine u grupi s dr. Tomom Jančinkovićem na pet godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom građanskih prava na jednu godinu. Prvu kaznu od 18 mjeseci je izdržao, a drugu je kaznu služio kao slobodnjak liječnik u Bijelom Polju u Crnoj Gori. Uvjetno je pušten na slobodu prije roka.[1135]

Josip Silobrčić, ljekarnik i političar (Knin, 24. I. 1890. – ?). U politiku ulazi 1923. godine kao član HSS-a. Godine 1926. susreće se sa Stjepanom Radićem u Splitu kao zastupnik Oblasne splitske skupštine. Za vrijeme diktature uhićivan i robijao u dva navrata, 1932. i 1933. godine. *Izjave je morao davati pod kundacima i batinama. Gotovo dnevno su ga mučili, vezali mu ruke i noge*. Na kraju je oslobođen u procesu na Sudu za zaštitu države u Beogradu, ali je odrobijao 13 i pol mjeseci. Obitelj mu je zbog pritisaka morala napustiti Biograd na Moru u koji su se

[1135] HDA, 1561. RSUP, Služba državne sigurnosti SR Hrvatske, signatura 010.37, *Političko djelovanje nekih dužnosnika HSS-a tijekom rata i poslije rata*, Zagreb, 1956; GLOJNARIĆ, 1940: 229.

vratili tek 1936. godine. Biran je na izborima 1935. i 1938. godine kao narodni zastupnik za kotar Biograd na Moru.[1136]

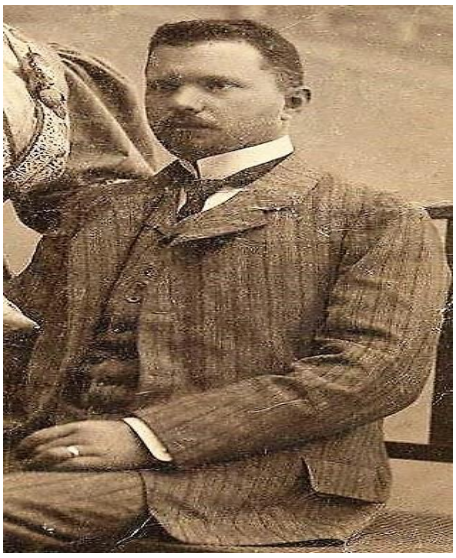

Mihovil Mile Vuković, liječnik i političar (Imotski, 26. V. 1871. – Imotski, 1943.). Maturirao u splitskoj Klasičnoj gimnaziji 1889. godine te upisao Medicinski fakultet u Beču na Carskom sveučilištu Franje Josipa I. Nakon završenog studija medicine dolazi u Imotski gdje provodi svoj cijeli životni vijek. Povjesničar Ante Ujević u prvom izdanju knjige Imotska krajina 1953. godine za dr. Milu kaže: *Dobili smo liječnika domaćeg sina dr. Milu Vukovića, koji je svojim humanim, samoprijegornim i nesebičnim radom zadužio Imotsku krajinu više od ijednog drugog Imoćanina*. Bio je i narodni zastupnik HSS-a (1927. – 1941.), Predsjednik odbora oblasti Dalmacije (1927. – 1930.), načelnik Imotskoga (1936. – 1941.). Kao zastupnik HSS-a bio je 1928. godine prisutan u Narodnoj skupštini u Beogradu za vrijeme atentata na Stjepana Radića te je ranjenom Stjepanu prvi pružio pomoć.[1137]

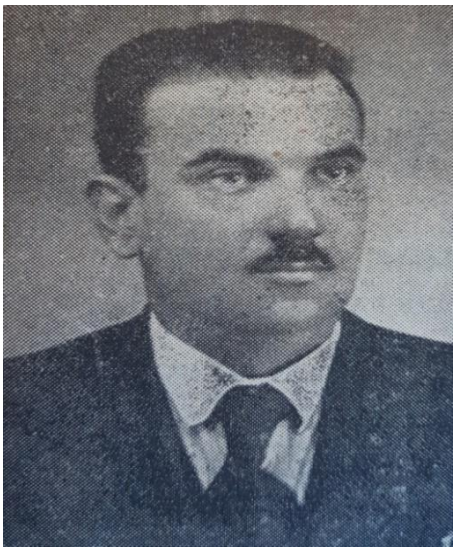

Ivan Petar Mladineo, (Pučišća, 1889. – Split, 1972.). Potomak je ugledne plemićke obitelji Mladinić-Mladineo iz Pučišća na otoku Braču. Pučku školu završio je 1901. u Pučišćima, a Veliku realku u Splitu 1909. Godine 1911. diplomirao je na Višoj trgovačkoj školi Revoltella u Trstu i stekao zvanje višeg ekonomista. Kao časnik austrijske vojske sudjeluje u I. svjetskom ratu. Odlikovan je Vojnim krstom za zasluge i Signum laudis. Po završetku rata vjenčao se s Ankom Nazor, kćerkom uglednog liječnika Ivana Nazora. Imali su sedmero djece, ali su dvije djevojčice umrle u prvim godinama života. Nakon završenog školovanja vraća se u Pučišća gdje preuzima dužnost upravitelja Prve dalmatinske klesarske zadruge i Uljarske zadruge. Godine 1921./1922. otvara dvije trgovine mješovite robe: jednu u Pučišćima, a drugu u Splitu. Ribarenjem se bavio od djetinjstva pa 1926. preuzima mjesto upravitelja Tvrtke Petrić§Cie u

[1136] GLOJNARIĆ, 1940: 188-191.
[1137] Stari Imotski, 2019.

Salima na Dugom otoku. Godine 1928. potpisivanjem Društvenog ugovora postaje suvlasnik tvrtke Neptun s.o.j. Godine 1934. dioničarsko društvo preuzima Jugoslavensku tvornicu alimentarnih konzervi ITAK d.d. i nastaje Neptun d.d. koje u svom sastavu ima tvornice u Komiži, Vrboskoj, Rogoznici (šibenskoj) te u Salima na Dugom otoku. Mladineo izabran je za poslovođu, a 1939. imenovan je za generalnog direktora društva. Na toj dužnosti ostaje do 1946. kada je Neptun d.d. konfisciran. Svoju političku aktivnost započeo je kao član Jugoslavenske pučke stranke od 1919. do 1929. godine. Godine 1935. priključio se HSS- u, a na izborima 1935. i 1938. godine izabran je za narodnog poslanika. Tu dužnost obnaša do 1942. Tijekom II. svjetskog rata s pripadnicima građanskih stranaka organizira Građanski blok. Od 1922. do 1945. obnašao je brojne stranačke i društvene aktivnosti među kojima su značajnije: predsjednik i dioničar Zadruge za elektrifikaciju otoka Brača, predsjednik Gospodarske matice, potpredsjednik Upravnog odbora Zadružne matice Split, vijećnik Trgovinsko-industrijske komore u Splitu i druge. Godine 1944. uhapšen je u Dubrovniku, zatim je doveden u Split gdje mu je suđeno po čl. 10. Zakona o krivičnom djelu protiv naroda i države i Odluci o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Presudom Vrhovnog suda Hrvatske K- 118/45 i K-837/45 osuđen je na kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od 3 godine te gubitkom političkih i građanskih prava, osim roditeljskih prava, i na konfiskaciju cjelokupne pokretne i nepokretne imovine. Nakon odsluženja kazne kao stručnjak za riblju industriju odlazi u Rovinj sa zadatkom da osposobi Tvornicu ribljih konzervi Mirnu (bivšu Ampelea). Potom do odlaska u mirovinu radi u Institutu za biologiju mora. Okružni sud u Puli donio je 1956. Rješenje o rehabilitaciji te brisanju presude K-837/45 iz kaznene evidencije, a 1997. godine Državno odvjetništvo RH donijelo je Mišljenje po kojem su presude K-118/45 i K-837/45 donesene zlouporabom prava i političke moći.[1138]

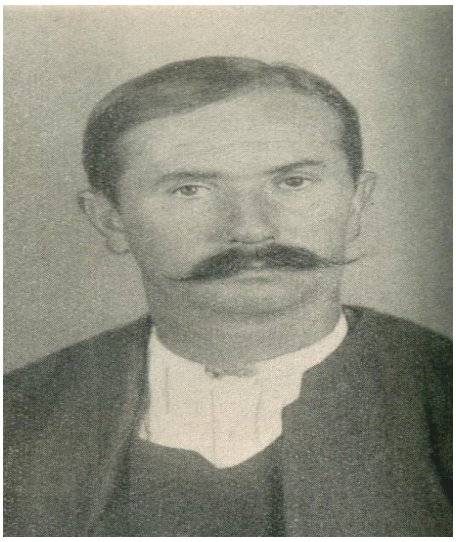

Mate Goreta, narodni zastupnik (Kadina Glavica kraj Drniša, 11. I. 1876. – Kadina Glavica, 15. XII. 1949.). Zanimanjem seljak. Prvi put je izabran za zastupnika u beogradsku Narodnu skupštinu 1923. kao kandidat na listi M. Drinkovića i A. Trumbića, koju je podupirala Hrvatska zajednica. Na sljedećim izborima, na kojima i u sjevernu Dalmaciju dolazi HRSS, Goreta je izabran zastupnikom kotara Drniš, odnosno Knin, a to se ponovilo

[1138] MLADINEO MIKA, 2011: 101-126.

na svim skupštinskim izborima u međuratnoj Jugoslaviji (1925, 1927, 1935, 1938). Načelnikom općine Drniš bio je 1925./1926. Tijekom 1930-ih član je šire uprave zadruge Hrvatski seljački dom. Uspješno je poticao djelovanje i drugih organizacija HSS-a, posebno Seljačke sloge (1939. postojalo 5 ogranaka u drniškom kotaru) pa su na smotri seljačke kulture Dalmatinske zagore (Split, 1938.) dva zbora, od kojih je jedan bio baš iz Kadine Glavice, dobila posebnu pohvalu za izvornost nastupa, što je značilo pridržavanje ideoloških načela Seljačke sloge. U II. svjetskom ratu jedan je od 60 narodnih zastupnika, koji su se odazvali Pavelićevu pozivu i ušli u Hrvatski državni sabor (1942.). Ta je grupa u veljači 1942. uputila predstavku kojom je tražila puštanje na slobodu V. Mačeka, a zajedno s pravašima djelovala je kao neka vrsta oporbe. Provevši rat u Zagrebu, Goreta je u svibnju 1945. pokušao napustiti Hrvatsku, ali je uhvaćen i vraćen. Tri godine proveo je u kućnom pritvoru u Šibeniku, nakon čega mu je bilo dopušteno vratiti se u rodno selo. Ubrzo umire zbog nepravodobno pružene medicinske pomoći.[1139]

Nikola Zvonimir Bjelovučić, povjesničar i etnograf (Janjina, 11. XI. 1882. – Janjina, 23. XI. 1952.). Sin Iva, pomorskog kapetana iz ugledne brodovlasničke obitelji. Osnovnu je školu pohađao u Janjini, gimnaziju u Dubrovniku (isključen zbog političke djelatnosti), Travniku i Mostaru. Pravo je studirao u Zagrebu (1901./1904.) i Beču (1905./1906.) te doktorirao 1907. u Zagrebu, gdje je također apsolvirao povijest i zemljopis (1908./1910.). Sudsku i odvjetničku praksu obavljao je u Dubrovniku i Trstu (1907./1914). Tada je bio član Trgovinsko-obrtničke komore u Dubrovniku, koja ga je imenovala članom Carinarskog vijeća u Beču. Imao je odvjetničku kancelariju u Trstu (1914.), Metkoviću (1919./1923) i Dubrovniku (1923./1935.). Bio je sudac upravnog suda u Dubrovniku (1935./1940.) i Podgorici (1940./1945.). Na zavičajnom Pelješcu poticao je izgradnju cesta, luka i otvaranje škola služeći se utjecajem svog ujaka, dvorskog savjetnika Antuna Vukovića. U duhu programskih zahtjeva Majske deklaracije Jugoslavenskog kluba u bečkomu Carevinskom vijeću, koja je tražila mogućnost rješenja južnoslavenskog pitanja u okviru Austro-Ugarske Monarhije, Bjelovučić je u veljači 1918. s Antonom Koroščem posjetio predsjednika austrijske vlade Ernsta Seidlera. U

[1139] LEČEK, 2002: 52.

međuratnom razdoblju bio je veoma aktivan u provođenju agrarne reforme u Dalmaciji (1920./1933.) zastupajući interese seljaka. Godine 1927. kandidirao se u Hercegovini na listi HSS-a, ali mu je kandidatura propala jer je zbog govora u Zagrebu osuđen na mjesec dana zatvora. U Dubrovniku je bio osnivač i dugogodišnji predsjednik ogranka Braće hrvatskog zmaja i Hrvatskoga starinarskog društva te osnivač i predsjednik podružnice Hrvatskoga kulturnog društva Napredak. Godine 1925. pokrenuo je tjednik Hrvatska riječ, kojemu je bio urednikom i vlasnikom.[1140]

Ivan (Ivanko) Farolfi, pravnik i političar (Vis, 14. VII. 1892. – Lepoglava, potkraj travnja 1945.). Nakon što je diplomirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu, bio je javni bilježnik u Visu te gradonačelnik Visa (od 1936.) i prvak HSS-a u Dalmaciji. Kad su Talijani zaposjeli Dalmaciju 1941., emigrira iz Visa i u doba NDH u užemu je vodstvu ratne HSS u Zagrebu. Godina 1941./1945., umjesto Jurja Krnjevića koga je HSS bila izaslala da hrvatska stajališta zastupa pred zapadnim Saveznicima, obnaša dužnost glavnog tajnika HSS-a i ujedno je narodni zastupnik HSS-a. Budući da je u NDH HSS bila zabranjena, njezino vodstvo uspostavlja ilegalnu mrežu stranačkih pouzdanika i mrežu pouzdanika u Oružanim snagama NDH, a i svezu sa svojom emigracijom i sa zapadnim Saveznicima. Tu je ilegalnu djelatnost organizirao poglavito Farolfi surađujući osobito s Ljudevitom Tomašićem. Oni su također tiskali ilegalna glasila HSS-a. Zbog glasila *Pravica* Farolfi je u veljači 1944. bio uhićen. U drugome glasilu, *Veritas,* Farolfi je pak, pod pseudonimom, izložio politička stajališta HSS-a. U tom programatskom sastavku on je istaknuo kako HSS odbacuje nasilje kao metodu političke borbe, a nasilje on predbacuje i ustašama, i partizanima, i četnicima. Glede nakana Saveznika da se obnovi Jugoslavija ili možda podunavska politička zajednica, Farolfi navodi kako je hrvatska država vazda bila konačan politički cilj hrvatskog naroda, pa se toga cilja ni hrvatski narod ni HSS nikad i nikome za volju neće odreći, a na neku od europskih političkih zajednica Hrvatska može pristati samo pod uvjetom da u njoj održi sve atribute državnosti. Nacionalni program ratne HSS, kako ga je Farolfi izložio jest: hrvatska država, prilagođena poslijeratnim okolnostima, ali svakako država, i to demokratska država. Hoteći hrvatsku državu, HSS međutim teži i tome da se u svjetskom

[1140] GLAVINA, 1989: 8-9.

ratu očuvaju hrvatski životi i narodna imovina. Stoga će HSS pozvati hrvatski narod da izvojšti demokratsku svoju državu u za to pogodnu času. Vodstvo HSS-a držalo je kako će taj pogodni čas nastupiti kad savezničke vojske dopru do Hrvatske. Kako je 1943., nakon savezničke pobjede u sjevernoj Africi, to vodstvo očekivalo da će se savezničke vojske iskrcati u Italiji i tako se primaknuti Hrvatskoj, a kako je tu mogućnost uzimalo u obzir i ustaško vodstvo, u ljeto 1943. oni su stupili u pregovore. U pregovorima je sudjelovao i Farolfi, a bio je konzultiran i zatočeni V. Maček. U ime vodstva HSS-a pregovarali su pak poglavito A. Košutić i J. Torbar, a od ustaša, u ime NDH, A. Pavelić, M. Lorković i N. Mandić. Pregovarači u ime HSS-a htjeli su da se uspostavi prijelazna nestranačka vlada stručnjaka, koja bi zaustavila politička nasilja i prilike u NDH nastojala smiriti, a potom bi, u pogodnu času, predala vlast HSS-u. Ustaški pregovarači predlagali su da se uspostavi zajednička, koalicijska vlada ustaških prvaka i prvaka HSS-a. Budući da je u toj ponudi vodstvo HSS-a prepoznalo Pavelićevu nakanu da se s HSS-om posluži kako bi, u očekivanju zapadnih Saveznika, svojoj osobnoj vladavini pridao privid demokratske vladavine te tako ojačao svoj politički položaj pred njima i u hrvatskoj javnosti, HSS je potkraj rujna pregovore prekinula. Pregovori su obnovljeni u ljeto 1944. za napredovanja sovjetske vojske prema Podunavlju i uoči njemačkog povlačenja s Balkana. Opunomoćenik HSS-a u tim pregovorima bio je Farolfi, a na početku u njima je sudjelovao i Košutić. S ustaške pak strane pregovarali su, po Pavelićevu ovlaštenju, poglavito Lorković, ministar unutarnjih poslova, i A. Vokić, ministar oružanih snaga i prometa. Pregovori su se usredotočili na pripreme političkog prevrata kojim bi na vlast došla HSS. Prevrat bi podupirale i osiguravale reorganizirane oružane snage (Ustaška bi vojnica bila raspuštena, jedinstvenim hrvatskim oružanim snagama zapovijedali bi časnici u koje je HSS imala povjerenja, vojne bi postrojbe bile prikladno pregrupirane). Unatoč vojnoj asistenciji, politički prevrat bio bi, u načelu, nenasilan. Bio bi to *dogovorni puč* kojem se ustaške vlasti ne bi suprotstavile, istaknutiji bi ustaše mogli napustiti Hrvatsku, a ostalima bila bi zajamčena osobna sigurnost. Prevrat bi međutim posljedovao temeljitim političkim promjenama. Unutarnjopolitički, totalitaristički bi politički poredak bio zamijenjen demokratskim poretkom. Vanjskopolitički, nova bi se hrvatska Vlada svrstala uz zapadne Saveznike (oni su HSS politički priznavali), a hrvatske bi oružane snage nastupile protiv njemačkih vojnih postrojba u Hrvatskoj. Osim s ustašama, vodstvo je HSS-a pregovaralo i s komunistima. U ime vodstva HSS-a u tim pregovorima sudjelovali su poglavito Košutić i Farolfi, u ime pak KPH poglavito A. Hebrang, a u ime KPJ J. Broz Tito. U pregovorima što su potrajali od ljeta 1943. do listopada 1944. HSS je komunistima predlagala da se građanski rat obustavi, a o političkoj budućnosti Hrvatske da se odluči demokratski, na slobodnim višestranačkim poslijeratnim izborima. Dotad, Hrvatskom bi upravljala privremena

vlada, u kojoj bi bili HSS i KPH, te ine, manje političke stranke; hrvatsko bi se domobranstvo pridružilo partizanima, no ostalo bi pod svojim zapovjedništvima i ne bi bilo podvrgnuto komunističkome političkom nadzoru. U slučaju pak da se jugoslavenska politička zajednica, stjecajem povijesnih okolnosti, obnovi, HSS je zahtijevala da Hrvatska u toj zajednici održi sva bitna obilježja državnosti, a osobito vlastitu i stranački neovisnu vojsku te zasebne diplomatske odnose. Sve prijedloge HSS-a komunisti su odbacili. Pouzdajući se u vojni slom Njemačke, a time i NDH, komunisti su htjeli vojnu, a ne demokratsku odluku o političkoj sudbini Hrvatske. Izgledi HSS-a u pregovorima s KPH/KPJ ovisili su stoga ponajviše o tome raspolaže li HSS vojnom moći, i ta okolnost bila je važnim poticajem u pokušaju HSS-a da preuzme vlast u NDH. Vodstvo HSS-a očekivalo je pri tome da zapadni Saveznici demokratsku vladu u Zagrebu priznaju, ako bi takvu vladu HSS vojno-političkim prevratom uspostavila. Farolfi je stoga zapadnim Saveznicima kanio odaslati izaslanike HSS-a poradi usklađivanja prevratničke djelatnosti u Hrvatskoj sa savezničkim vojnim i političkim planovima. Pučisti su, nadalje, računali i s antinacističkim raspoloženjima u njemačkim oružanim snagama, kao i s okolnošću da su se te snage povlačile s Balkana. Pristavši na to da Lorković i Vokić pregovaraju s predstavnicima HSS-a, Pavelić nije međutim pristao i na zaključke u njihovim pregovorima s Farolfijem. Ne pristajući osobito na to da odstupi s vlasti, Pavelić je pučiste odao Nijemcima, a nakon toga se na njih, i na HSS uopće, izravno okomio. Farolfi je uhićen nakon noćne sjednice Vlade NDH 30. VIII. 1944, na kojoj je Pavelić pučiste optužio za izdaju te Lorkovića i Vokića isključio iz Vlade i potom dao uhititi. Zaredala su uhićenja i ostalih pučista, ali i šireg kruga prvaka HSS-a te je u rujnu uhićeno cijelo njezino vodstvo, a zaredale su i smjene u organima vlasti, oružanim snagama NDH i u ustaškom pokretu. Uhićenici su na početku 1945. većinom odvedeni u logor u Lepoglavi. Uoči propasti NDH pušteni su, većinom 24. IV. prvaci HSS-a koji nisu bili izravno upleteni u pokušaj prevrata, a neutvrđenog dana, vjerojatno do 30. IV, umoreni su Farolfi i preostali zatočenici iz užega pučističkog kruga (Lj. Tomašić, M. Lorković, A. Vokić, pukovnici Stjepan Jendrašić, Vilim Lulić, Zbiljko Majer, Stjepan Mateša, Ladislav Nedved i kapetan bojnoga broda Hijacint Mundorfer; pukovnici Ivan Klišanić i Ivan Mrak ubijeni su vjerojatno na početku travnja; u bolnici u Zagrebu od pjegavca je umro general Pero Blašković, u Zagrebu su ubijeni Milutin Jurčić, glavni ravnatelj Glavnoga ravnateljstva za javni red i sigurnost, 11. II. i Milivoj Karamarko, stožernik Ustaškoga sveučilišnog stožera, 29. IV).[1141]

[1141] IVIČEVIĆ, 1998: 140-142.

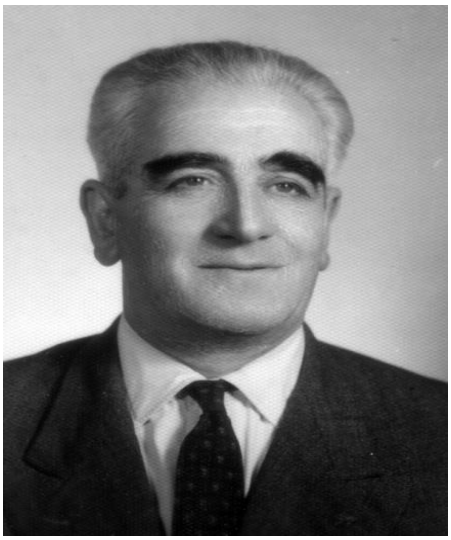

Šime Poduje, pravnik, nogometaš i političar (Vis, 19. V. 1905. – Split, 31. X. 1966.). 1930-tih aktivan kao član HSS-a, bio je tajnik splitske stranačke organizacije. Aktivan nogometaš, sportski dužnosnik, a po zanimanju pravnik. Za splitski Hajduk odigrao je ukupno 226 utakmica i postigao 87 zgoditaka. Igrao je na poziciji napadača. S Hajdukom je osvojio prva dva naslova prvaka 1927. i 1929. godine. Prema njegovoj ideji 7. svibnja 1944. godine nakon trogodišnje stanke obnovljen je rad Hajduka. Bio je član uprave obnovljenog Hajduka na Visu 1944. godine. Preminuo je u 61. godinu u Splitu od srčanog udara dok je gledao sportski pregled na TV, baš u trenutku prikazivanja reportaže s utakmice Hajduk – Čelik.[1142]

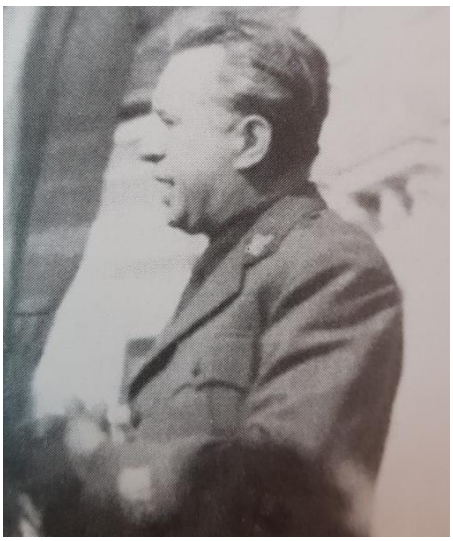

Vjekoslav Blaškov, političar i sindikalist (Donje Selo, otok Šolta, 1912. – ?. ?. 1948.). Bio je član Hrvatske seljačke stranke. Od 1938. do 1941. je uređivao list Hrvatski radnik, glasilo Hrvatskog radničkog saveza. Kao haesesovac pristupio vodstvu NDH te bio povjerenik u Hrvatskom radničkom savezu i poglavnikov pobočnik. Godine 1942. odazvao se pokušaju ponovnog sazivanja Hrvatskog državnog sabora zajedno sa skupinom od 60 pozvanih članova HSS-a. Uhićen je za vrijeme izvođenja akcije 10. travnja 1948. kojom se pokušalo povezati križarske skupine koje su djelovale nepovezano po teritoriju bivše NDH, zatim im nametnuti svoje organizirano vojno-političko vodstvo, omogućiti povratak članstva ustaškog pokreta te u onda očekivanom skorom sukobu zapadnih sila s komunističkim SSSR-om organizirati masovni ustanak Hrvata s ciljem obnove NDH. Pokušaj je osujećen, a brojni članovi te skupine su uhićeni među kojima i Blaškov. Komunističke vlasti su ga osudile na smrt vješanjem, gubitak svih građanskih prava i konfiskaciju cjelokupne imovine.[1143]

[1142] MUŽINIĆ, 1993: 635; KOLOMIČUK i REDE, 1968: 12-13.
[1143] Tko je tko u NDH, 1997: 39.

Vjekoslav Ivanišević, građevinar i športski djelatnik (Split, 7. IV. 1884. – Split, 12. V. 1955.). Gimnaziju završio u Splitu 1903., građevinu diplomirao u Pragu 1909. Oko 1918. osnovao građevinsko poduzeće *Beton* u Splitu i pretežno se bavio industrijskim građevinarstvom (pruga Zagreb – Split). Izgradio u Splitu 1921. kuću Dvornik (danas hotel *Park*), koju je projektirao s F. Kaliternom, i 1929. tzv. Ivaniševićev prolaz sa staklenim krovom (srušen 1944.). Pisao o planiranju grada i gradnji splitske luke (*Život,* 1919./1920.; *Privrednička riječ,* 1930.; *Novo doba,* 1937.). Bio je predsjednik splitskoga ogranka HSS-a 1939. godine. Nakon rata osuđen je i zatvoren kao hrvatski domoljub. Godine 1948./1950. nastavnik je u Srednjoj tehničkoj školi u Rijeci. S Kaliternom i L. Stellom 1911. godine utemeljio je splitski NK Hajduk te bio prvi nogometni sudac u Splitu 1911./1920. Autor je prve Hajdukove službene značke s povijesnim hrvatskim grbom (1912.), član njegove klupske uprave 1913. godine i Upravnoga odbora Splitskoga nogometnoga podsaveza 1920./1921. godine.[1144]

Vojko Krstulović (Vojislav, Švora), političar (Split, 22. XII. 1918. – Split, 22. VI. 1944). U Splitu 1930-ih polazio klasičnu gimnaziju i trgovačku akademiju te kao učenik bio korektor u *Jadranskom dnevniku.* Vjerojatno 1934. pristupio HSS-u; potkraj godine postao predsjednikom njezine novoosnovane splitske omladinske organizacije (širi djelovanje u okolici i uspostavlja veze sa Šibenikom i Sušakom), a nakon uspostave Banovine Hrvatske 1939. tehničkim tajnikom gradske organizacije. Za talijanske okupacije Splita 1941. preselio se u Omiš, održavao veze s pristašama V. Mačeka u Splitu te s vrhom HSS-a, posebno s I. Farolfijem, pokušavao aktivirati organizacije u Omišu, Klisu i Sinju te neuspjelo 1943. u srpnju tražio mogućnost naoružavanja pristaša, a u kolovozu tajne pregovore s partizanima (uvjetovano njegovim prelaskom na njihov teritorij). Kao zapreku suradnji s njima isticao je ideološke suprotnosti, domobranstvo pak držao

[1144] MUŽINIĆ, 2005: 150.

snagom s kojom bi HSS trebala računati. Radi reorganizacije stranke potkraj godine došao u Split, gdje je, kao neprijatelj partizanskoga pokreta, ubijen u atentatu. Pokrenuo je listove za mladež *Novi dani* (1938.), *Za slobodu i stare pravice* (1939.) i *Pokret hrvatske narodne mladice* (1940.) te u njima surađivao; članci su mu, s posmrtnim govorom A. Trumbiću te drugom dokumentarnom građom, pretiskani u knjižici *Za slobodu i stare pravice* (Split 1994.). Potpisivao se i inicijalima te pseudonimom *Krstislav.*[1145]

Josip Brkić, pravnik i političar (Škabrnja, 7. II. 1887. – Split, 11. IV. 1959.). Pučku školu završio u Škabrnji, a potom se uz potporu zaklade *Zmajević* školovao u hrvatskoj gimnaziji u Zadru koju završava s odličnim uspjehom 1904. godine. Po završetku gimnazije nastavlja studij prava u Beču gdje 1910. godine stječe zvanje doktora prava. Potom odlazi u Split gdje je od 1919. godine odvjetnik. Počeo je politički djelovati od 1921. godine te je bio suradnik dr. Ante Trumbića. Političku karijeru je započeo kao član Hrvatske zajednice, potom predsjednik Hrvatske federalističke seljačke stranke te predsjednik Hrvatskog bloka – sve u Splitu. Poslije ubojstva Stjepana Radića prelazi u HSS. Godine 1924. organizirao je u Splitu *Hrvatski sokol* kojem je bio i prvi starješina. Iste je godine bio među pokretačima dnevnika *Hrvatska riječ* koju je uređivao prof. Kerubin Šegvić. Kao član HSS-a i iskusan odvjetnik 1940. godine postaje gradonačelnik Splita i tu će službu vršiti do početka Drugog svjetskog rata.[1146]

Ivan Ivo Kuzmić, političar (Split, 26. VI. 1896. – Zagreb, 21. VII. 1973.). Do II. svjetskoga rata težak. Istaknuti predstavnik HSS-a u Dalmaciji 1930-ih; kao tajnik 1936./1938, potom predsjednik splitskoga ogranka Seljačke sloge radio na širenju ogranaka u zaleđu, u tisku joj promicao djelovanje te pisao o nauku braće Radić (*Seljački svijet,* 1935.; *Seljačka sloga,* 1937./1940.; *Seljački dom,* 1937.; *Jadranski dnevnik,* 1938.). U Splitu se za talijanske okupacije aktivirao u prosincu 1942. kao suautor letka *starih radićevaca* u kojem se – s napomenom da bi zatočeni V. Maček jednako postupio – izražava potpora partizanima. Nakon što je u srpnju 1943. prešao na područje pod njihovim nadzorom, u rujnu je izabran u Odbor

[1145] MUŽINIĆ i RADONIĆ VRANJKOVIĆ, 2013: 241-242.
[1146] https://hr.wikipedia.org/wiki/Josip_Brki%C4%87 (posjet 13.7.2019.); Novo doba, godina XXIII: broj 104 od 4. svibnja 1940: 1; MUŽINIĆ, 1993: 634.

HSS-a za Dalmaciju, a kao član IO HSS-a u listopadu te u ožujku i travnju 1944. supotpisao proglase kojima se uz osudu prijeratnoga vodstva članstvo HSS-a poziva da pristupi partizanskomu pokretu. Na sličan način javljao se i u *Slobodnoj Dalmaciji* (1943. i 1945.) te *Slobodnom domu* (1944./1945.). Bio je član Oblasnoga NOO za Dalmaciju (potpredsjednik pa član IO i voditelj Sudskoga odjela 1944.), od II. zasjedanja vijećnik ZAVNOH-a, na III. i IV. član njegova Predsjedništva. Na početku 1945. imenovan predsjednikom Oblasnoga privremenoga zadružnoga odbora za Dalmaciju, u srpnju članom Privremenoga odbora za sređivanje zadrugarstva u Hrvatskoj. U lipnju 1945. nazočio plenumu IO HSS-a na kojem se taj preimenovao u HRSS (bio među njegovim članovima koji su za rata ili nedugo nakon njega postali članovima KP); 1950. bio tajnik Predsjedništva IO. Biran 1946. u Ustavotvorni, odnosno 1950. u Sabor NRH, djelovao u središnjici Seljačke sloge i Glavnom zadružnom savezu NRH. Od 1959. direktor Zadružne štampe u Zagrebu.[1147]

Silvestar Giunio, odvjetnik (Kotor, 1883. – Kotor, 1952.) rodio se u Kotoru, završio klasičnu gimnaziju u Splitu 1901. i trgovačku akademiju u Pragu 1904., gdje je započeo studij prava, a nastavio ga u Zagrebu i Grazu, gdje je i doktorirao 1912. Nakon studija bio je neko vrijeme općinski tajnik u Veloj Luci. Kao odvjetnički vježbenik u Kotoru mobiliziran je početkom I. svjetskog rata u austrougarsku vojsku. Potkraj 1914. zarobljen je u Srbiji i zatočen u Nišu odakle je 7. III. 1915. pisao A. Trumbiću (pismo u Arhivu HAZU; tekst objavljen u Hrvatskoj reviji, Barcelona 1984). Iz Srbije je pobjegao u Italiju odakle je kao hrvatski nacionalist protjeran u Švicarsku, gdje je do kraja rata djelovao kao novinar. Po povratku u Hrvatsku položio je u Zadru 1919. odvjetnički ispit; djelovao je kao odvjetnik u Splitu do 1942. godine. Bio je pristaša S. Radića i 1924. pristupio HSS i bio izabran za predsjednika mjesne organizacije u Splitu. Pripadao je najužem vodstvu stranke u Dalmaciji, a 1936./1942. bio i predsjednik Zadružnog saveza Dalmacije. Pisao stručne priloge o zadrugarstvu i industriji u Dalmaciji (Narodni val, 1928; Hrvatski zadrugar, 1936./1937.; Glasnik Primorske banovine, 1939.). Godine 1942. napustio je Split bježeći pred Talijanima, a nakon završetka II. svjetskog rata živio je i umro u Kotoru.[1148]

[1147] RADONIĆ VRANJKOVIĆ i VOJAK, 2013: 477.
[1148] FAZINIĆ i RADAUŠ, 1998: 689.

Ivo Čulić, bankovni činovnik, političar (Split, 1902. – Split, 1970.) Još kao mlad čovjek prihvatio je program HSS-a, jedan je od njenih prvaka u Splitu i tajnik iz vremena kada se još nije ni konstituirala. Na konstituirajućoj je skupštini HSS-a u Splitu 1925. godine izabran za člana Upravnog odbora. Bio je zamjenik na listi HSS-a na prvim izborima za općinsku upravu Splita 1926. godine. Od 1935. do 1941. godine povjerenik je Seljačke sloge za Dalmaciju i njen glavni koordinator.[1149]

Luka Čulić, radnik, političar i sindikalist (Split, 1890. – Split, 1945.) Istaknuti je član HSS-a, od 1937. godine predsjednik je splitske podružnice Hrvatskog radničkog saveza, a bio je i jedan od potpredsjednika Središnjeg upravnog odbora HRS-a u Zagrebu. Zajedno se s tajnikom splitskog ogranka HRS-a Desimirom Jakašom uporno borio za afirmaciju HRS-a i HSS-a među splitskim radništvom potiskujući tako utjecaj Komunističke partije u tim krugovima. Na istim je pozicijama ostao i nakon početka rata i talijanske okupacije odbivši suradnju s Partijom iako su ga partijski čelnici pozivali na suradnju. Smatran je stoga neprijateljem i na njega je već 1941. godine izvršen atentat od čijih je posljedica i umro nekoliko godina kasnije.[1150]

[1149] MUŽINIĆ, 1993: 633.
[1150] ČULIĆ, 2001b: 10; MUŽINIĆ, 1993: 633.

15.2. Rezultati izbora u Dalmaciji po kotarima za Narodnu skupštinu 1935. godine

- Grad Split: ukupno glasovalo 9.810 glasača ili 64%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 3.416 glasova ili 34.8% (kandidati dr. Vlade Matošić 1.552 glasa i Ivan Šakić 1.864 glasa). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 6.347 glasova ili 64.7% (kandidat dr. Ante Trumbić 6.347 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 40 glasova ili 0.4% (kandidat dr. Marin Bego 40 glasova).Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 7 glasova ili 0.07% (kandidat ing. Božidar Kalajdžić 7 glasova).
- Kotar Split: ukupno glasovalo 21.197 glasača ili 75.5%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 5.348 glasova ili 25.2% (kandidati dr. Grga Anđelinović i ing. Manfred Paštrović 5.348 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 15.730 glasova ili 74.2% (kandidati Paško Kaliterna i Josip Mratinović 15.730 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 117 glasova ili 0.5% (kandidati dr. Ilija Despot i Sudislav Britvić 117 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 1 glas ili 0% (kandidati ing. Josip Reljić i Božo Gavela 1 glas).
- Kotar Šibenik: ukupno glasovalo 14.339 glasača ili 73.9%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 5.395 glasova ili 37.6% (kandidat dr. Marko Kožul 5.395 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 8.660 glasova ili 60.3% (kandidat dr. Šime Vlašić 8.660 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 155 glasova ili 1% (kandidat dr. Čedomiol Medini 155 glasova).Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 129 glasova ili 0.9% (kandidat dr. Slavko Grubišić 129 glasova).
- Kotar Benkovac: ukupno glasovalo 13.933 glasača ili 71.1%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 8.117 glasova ili 58.2% (kandidati dr. Vuk Vujasinović 4.743 glasa i Sergije Urukalo 3.374 glasa). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 5.807 glasova ili 41.6% (kandidat Ilija Zečević 5.807 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 9 glasova ili 0.06% (kandidat dr. Čedomiol Medini 9 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 0 glasova ili 0% (kandidat Milorad Jovanović 0 glasova).
- Kotar Biograd na Moru: ukupno glasovalo 6.587 glasača ili 73.6%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 3.089 glasova ili 46.9% (kandidat dr. Marko Kožul 3.089 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 3.486 glasova ili 52.9% (kandidat Josip Silobrčić 3.486 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 1 glas ili 0.01% (kandidat Ante Paskvalin 1 glas). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 11 glasova ili 0.17% (kandidat Milorad Jovanović 11 glasova).
- Kotar Brač: ukupno glasovalo 3.878 glasača ili 77.7%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 1.704 glasa ili 43.9% (kandidati Nikola Plenković 364 glasa i dr.

Frano Gospodnetić 1.340 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 2.164 glasa ili 55.8% (kandidat Ivan Petar Mladineo 2.164 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 9 glasova ili 0.2% (kandidat ing. Kuzma Gamulin 9 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 1 glas ili 0.03% (kandidat Božo Gavela 1 glas).

- Kotar Knin: ukupno glasovalo 14.481 glasač ili 83.9%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 8.566 glasova ili 59.1% (kandidat Niko Novaković 8.566 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 5.882 glasa ili 40.6% (kandidati Mate Goreta 5.862 glasa i Antonije Crnogorac 20 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 18 glasova ili 0.13% (kandidat Ante Cota18 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 15 glasova ili 0.1% (kandidati Tadija Perišić 0 glasova i Dušan Rašković 15 glasova).
- Kotar Korčula: ukupno glasovalo 5.345 glasača ili 69.8%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 2.828 glasova ili 52.9% (kandidat Joakim Kunjašić 2.828 glasa). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 2.331 glas ili 43.6% (kandidat dr. Ivo Šeparović 2.331 glas). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 185 glasova ili 3.5% (kandidat Antun Vlašić 185 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 1 glas ili 0.02% (kandidat Ilija Gusina 1 glas).
- Kotar Makarska: ukupno glasovalo 5.989 glasača ili 78.9%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 2.920 glasova ili 48.7% (kandidat Ante Mastrović 2.920 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 3.041 glas ili 50.7% (kandidat Stipe Matijević 3.041 glas). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 25 glasova ili 0.4% (kandidat dr. Ivo Carić 25 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 3 glasa ili 0.05% (kandidat Dušan Ugrinović 3 glasa).
- Kotar Metković: ukupno glasovalo 3.916 glasača ili 67.6%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 898 glasova ili 22.9% (kandidati Ante Mastrović 525 glasova i Špiro Paranos 373 glasa). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 3.018 glasova ili 77.1% (kandidat dr. Josip Berković 3.018 glas). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 0 glasova ili 0% (kandidat Miloš Ivković 0 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 0 glasova ili 0% (kandidat Vojin Miličević 0 glasova).
- Kotar Preko: ukupno glasovalo 4.438 glasača ili 75.5%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 2.039 glasova ili 45.9% (kandidati Ante Vitlov 403 glasa i dr. Vjekoslav Miletić 1.636 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 2.399 glasova ili 54.06% (kandidat dr. Karlo Žunjević 2.399 glasova). Zbor nositelja Dimitrija

Ljotića: 0 glasova ili 0% (kandidat Ante Paskvalin 0 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 0 glasova ili 0% (kandidat Uroš Urošević 0 glasova).

- Kotar Sinj: ukupno glasovalo 13.921 glasač ili 68.8%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 3.342 glasa ili 24% (kandidati Varda Sever 1.606 glasova i Petar Stoisavljević 1.736 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 10.572 glasa ili 75.9% (kandidat Pavao Krce 10.572 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 6 glasova ili 0.04% (kandidat dr. Marin Bego 6 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 0 glasova ili 0% (kandidat Božidar Kalajdžić 0 glasova).
- Kotar Hvar: ukupno glasovalo 5.126 glasača ili 72.5%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 1.896 glasova ili 36.9% (kandidat Juraj Duboković 1.896 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 3.223 glasa ili 62.8% (kandidat dr. Josip Berković 3.223 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 9 glasova ili 0.18% (kandidat Dragutin Miličić 9 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 0 glasova ili 0% (kandidat Josif Perasović 0 glasova).
- Kotar Imotski: ukupno glasovalo 9.476 glasača ili 71.4%. Vladina lista JNS nositelja Bogoljuba Jevtića: 805 glasova ili 8.5% (kandidat dr. Janko Rako 805 glasova). Udružena opozicija nositelja Vladka Mačeka: 8.646 glasova ili 91.2% (kandidat dr. Ante Trumbić 8.646 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 6 glasova ili 0.06% (kandidat Bogomir Duzbaba 6 glasova). Staroradikali nositelja Bože Maksimovića 19 glasova ili 0.2% (kandidat Todor Đuričić 19 glasova).[1151]

[1151] Statistika izbora narodnih poslanika za narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine, 1938: 73-80.

15.3. Rezultati izbora u Dalmaciji po kotarima za općinske uprave 1936. godine

- Kotar Split. Općina Kaštel Lukšić: upisanih 689 birača, glasalo ukupno 303 glasača – 303 glasa za listu HSS (nositelj Milan Stude). Općina Donja Kaštela: upisanih 1.095 birača, glasalo ukupno 955 glasača – 531 glasa za HSS (nositelj Baldo Babin); 424 glasa za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Ante Zaneta). Općina Klis: upisanih 1.758 birača, glasalo ukupno 1.385 glasača – 487 glasova za prvu listu HSS-a (nositelj Ante Mijić); 513 glasova za drugu listu HSS-a (nositelj Božo Vučković); 87 glasova za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Jure Ivšić); 298 glasova za neopredijeljene (nositelj Stipe Glavina). Općina Lećevica: upisanih 2.497, glasalo ukupno 1.589 glasača – 47 glasova za JRZ (nositelj Jovan Borović); 1.390 glasova za HSS (nositelj Nikola Čavka); 161 glas za narodjeljene nacionaliste (nositelj Jerko Polić). Općina Muć: upisanih 3.242 birača, glasalo ukupno 2.252 glasača – 1.926 glasova za HSS (nositelj Josip Banjan); 326 glasova za neopredjeljene nacionaliste (nositelj Ante Ratković). Općina Omiš: upisanih 1.577 birača, glasalo ukupno 1.241 glasača – 669 glasova za HSS (nositelj Marijan Popovac); 472 glasa za neopredijeljene (nositelj Josip Tomasović). Općina Priko-Poljica: upisanih 3.980 birača, glasalo ukupno 3.903 glasača – 2.841 glasova za HSS (nositelj Ante Matijević); 328 glasova za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Jure Jerkunica). Općina Kaštel Sućurac: upisanih 1.081 birača, glasalo ukupno 823 glasača – 495 glasova za HSS (nositelj Ivan Kraljević); 328 glasova za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Jure Jerkunica). Općina Šestanovac (Krajina): upisanih 2.699 birača, glasalo ukupno 1.602 glasača – 1.476 glasova za HSS (nositelj Tadija Vukušić); 126 glasova za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Marin Kalajdžić). Općina Šolta: upisanih 1.003 birača, ukupno glasalo 406 glasača – 406 glasova za HSS (nositelj Ivan Cecić). Općina Trogir: upisanih 4.496 birača, ukupno glasalo 4.042 glasača – 2.262 glasova za HSS (nositelj Stanko Copić); 1.780 glasova za neopredijeljene (nositelj Ivan Maravić Pavela).

Kotar Split ukupno: upisanih 26.316 birača, glasalo ukupno 17.510 glasača – 13.299 glasova HSS; 2.252 glasa neopredijeljeni; 1.614 glasova neopredijeljeni nacionalisti; 298 glasova HSS neslužbeno; 47 glasova JRZ.

- Kotar Benkovac. Općina Benkovac: upisanih birača 4.601, glasalo ukupno 3.377 glasača – 1.748 glasa za SDK (nositelj Ilija Zečević); 1.629 glasa za JRZ (nositelj Lazo Drča). Općina Kistanje: upisanih 4.297 birača, glasalo ukupno 2.194 glasača – 1.989 glasova za JRZ (nositelj Lazar Krneta); 205 glasova za neopredijeljene (nositelj Drago Krneta). Općina Novigrad: upisanih 2.684 birača, glasalo ukupno 1.598 glasača – 705

glasova za HSS (nositelj Šimun Vlatković); 893 glasa za drugu listu HSS-a (nositelj Joso Buterin). Općina Obrovac: upisanih 4.046 birača, glasalo ukupno 2.657 glasača – 1.775 glasova za JRZ (nositelj Petar Knežević); 882 glasa za Udruženu opoziciju (nositelj Miloš Komazet). Općina Smilčić (Ravni kotari): upisanih 1.451 birača, glasalo ukupno 1.017 glasača – 178 glasa za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Aleksa Graovac); 304 glasa za JRZ (nositelj Mirko Prostran); 365 glasova za Udruženu opoziciju (nositelj Krsto Trkulja). Općina Stankovci: upisanih 1.632 birača, glasalo ukupno 1.118 glasača – 701 glas za HSS (nositelj Grgo Petković); 417 glasova za neslužbenu listu HSS-a (nositelj Antun Miletić).

Kotar Benkovac ukupno: upisanih 18.911 birača, glasalo ukupno 11.991 glasača – 5.697 glasova za JRZ; 2.716 glasova za HSS; 2.995 glasova za Udruženu opoziciju; 583 glasa za neopredijeljene nacionaliste 583.

- Kotar Biograd na Moru. Općina Biograd: upisanih birača 2.882, glasalo ukupno 1.990 glasača – 1.664 glasa za HSS (nositelj Ante Pirović); 330 glasova za listu *simpatizera* JRZ (nositelj Roko Pelicarić). Općina Nin: upisanih 4.066 birača, glasalo ukupno 2.243 glasača – 2.017 glasa za HSS (nositelj Frane Glavan); 226 glasova za neopredijeljene (nositelj Berislav Peroš). Općina Zemunik: upisanih 2.008 birača, glasalo ukupno 1.283 glasača – 1.131 glasa za HSS (nositelj Ante Troskot); 134 glasa za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Ljubo Martinac).

Kotar Biograd na Moru ukupno: upisanih 8.957 birača, glasalo ukupno 5.512 glasača – 4.812 glasova za HSS; 700 glasova za neopredijeljene nacionaliste.

- Kotar Metković. Općina Metković: upisanih 1.974 birača, glasalo ukupno 1.318 glasača – 1.318 glasa za HSS (nositelj Cvjetko Pavlović). Općina Opuzen: upisanih 2.917 birača, glasalo ukupno 1.927 glasača – 1.927 glasova za HSS (nositelj Mate Vujinović).

Kotar Metković ukupno: upisanih 4.891 birača, glasalo ukupno 3.235 glasača – 3.235 glasova za HSS.

- Kotar Preko. Općina Božava: upisanih 602 birača, glasalo ukupno 402 glasača – 402 glasa za HSS (nositelj Ivan Crvarić). Općina Veli Iž: upisanih 878 birača, glasalo ukupno 433 glasača – 433 glasa za HSS (nositelj Božo Letinić). Općina Preko: upisanih 2.963 birača, glasalo ukupno 1.777 glasača – 1.777 glasova za HSS (nositelj Marijan Sorić). Općina Sali: upisanih 633 birača, glasalo ukupno 489 glasača – 314 glasova za HSS (nositelj Ludvig Piasevoli); 175 glasova za Hrvatsku pučku stranku (nositelj Šimo Grandov). Općina Silba: upisanih 931 birača, glasalo ukupno 555 glasača – 555 glasova za HSS (nositelj Jerko Bujačić).

Kotar Preko ukupno: upisanih 6.057 birača, glasalo ukupno 3.656 glasača – 3.481 glasova za HSS; 175 glasova za Hrvatsku pučku stranku.

- Kotar Sinj. Općina Sinj: upisanih birača 9.422, glasalo ukupno 5.254 glasača – 3.473 glasa za HSS (nositelj dr. Ivo Smolić); 1.023 glasa za neopredijeljene (nositelj Vice Buljan); 758 glasova za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Branko Tripalo). Općina Trilj: upisanih 3.986 birača, glasalo ukupno 2.631 glasača – 2.540 glasova za HSS (nositelj Ante Dadić); 91 glas za neslužbenu listu HSS-a (nositelj Ante Maslenić). Općina Vrlika: upisanih 4.178 birača, glasalo ukupno 3.126 glasača – 1.802 glasa za JRZ (nositelj Mirko Kulišić); 1.324 glasa za HSS (nositelj Petar Erdelez).

Kotar Sinj ukupno: upisanih 17.586 birača, glasalo 11.011 glasača – 7.337 glasova HSS; 1.802 glasova JRZ; 1.114 glasova neopredijeljeni; 758 glasova neopredijeljeni nacionalisti.

- Kotar Brač. Općina Bol: upisanih 301 birač, glasalo ukupno 271 glasač – 156 glasova za HSS (nositelj Nikola Marinković); 115 glasova za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Nikola Plenković). Općina Milna: upisanih 723 birača, glasalo ukupno 620 glasača – 346 glasova za HSS (nositelj Petar Scarneo); 274 glasa za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Marin Borzatti). Općina Nerežišće: upisanih 484 birača, glasalo ukupno 388 glasača – 216 glasova za HSS (nositelj Baldo Fertiljo); 172 glasa za neslužbenu listu HSS-a (nositelj Josip Gardilčić). Općina Postire: upisanih 426 birača, glasalo ukupno 80 glasača – 80 glasova za HSS (nositelj Dušan Hranueli). Općina Pučišća: upisanih 763 birača, glasalo 307 glasača – 161 glas za HSS (nositelj Mate Baturić); 161 glas za neopredijeljene (nositelj Petar Baturić); 146 glasova za neopredijeljene (nositelj Petar Bulat-Galetjić). Općina Selca: upisanih 982 birača, glasalo ukupno 415 glasača – 415 glasova za HSS (nositelj Nikola Štambuk). Općina Supetar: upisanih 684 birača, glasalo ukupno 551 glasač – 348 za HSS (nositelj Božo Dujmović); 203 za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Branko Sinčić). Općina Sutivan: upisanih 348 birača, glasalo ukupno 172 glasača – 172 glasa za SDK (nositelj Srećko Lukšić).

Kotar Braču ukupno: upisanih 4.721 birača, glasalo 2.804 glasača – 1.722 glasa za HSS; 592 glasa za neopredijeljene nacionaliste; 172 glasa za HSS neslužbeno; 172 glasa za Udruženu opoziciju; 146 glasova za neopredijeljene.

- Kotar Šibenik. Općina Skradin: upisanih 3.908 birača, glasalo 2.951 glasača – 1.490 glasova za JRZ (nositelj Nikola Dragišić); 1.461 glasova za Udruženu opoziciju (nositelj Krsto Popović). Općina Tisno: upisanih 2.472 birača, glasalo ukupno 1.172 glasača – 549 glasova za HSS (nositelj Krsto Hrnjak); 534 glasova za neopredijeljenu

listu (nositelj Krsto Turčinović); 89 glasova za Ljotićev zbor (nositelj Ante Paskvalin). Općina Vodice: upisanih 1062 birača, glasalo ukupno 779 glasača – 568 glasova za HSS (nositelj Ivan Pelajić); 118 glasova za neslužbenu listu HSS-a (nositelj Toma Mijić); 53 glasa za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Mišo Dunatov). Općina Zlarin: upisanih 1.760 birača, glasalo ukupno 625 glasača – 625 glasova za HSS (nositelj Ante Antić).

Kotar Šibenik ukupno: upisanih 9.202 birača, glasalo ukupno 6.127 glasača – 2.342 glasa HSS; 1.490 glasova JRZ; 1.461 glas Udružena opozicija; 587 glasova neopredijeljeni nacionalisti; 158 glasova neopredijeljeni; 89 glasova Ljotićev zbor.

- Kotar Hvar. Općina Hvar: upisanih 839 birača, glasalo ukupno 628 glasača – 461 glas za HSS (nositelj Mijo Domančić); 187 glasova za neopredijeljene ljevičare (nositelj Petar Domančić). Općina Bogomolje: upisanih 420 birača, glasalo ukupno 238 glasača – 238 glasova za HSS (nositelj Jure Srhoj). Općina Jelsa: upisanih 1.038 birača, glasalo ukupno 531 glasač – 413 glasova za neopredijeljene ljevičare (nositelj Grgo Visković); 118 glasova HSS (nositelj Jakov Juran). Općina Starigrad: upisanih 823 birača, glasalo ukupno 604 glasača – 353 glasa za HSS (nositelj Ante Maroević); 251 glas za neopredijeljene ljevičare (nositelj Ivan Buzolić- Zaninović). Općina Sućuraj: upisanih 154 birača, glasalo ukupno 82 glasača – 82 glasa za HSS (nositelj Pavao Bonačić). Općina Vrboska: upisanih 769 birača, glasalo ukupno 460 glasača – 288 glasova za HSS (nositelj Ivan Franković); 182 glasa za neopredijeljene ljevičare (nositelj Bartul Blašković). Općina Komiža: upisanih 1.131 birača, glasalo 327 birača – 327 glasova za HSS (nositelj Andrija Mardešić). Općina Vis: upisanih 1.394 birača, glasalo ukupno 1.061 glasača – 669 glasova za HSS (nositelj Ivan Farolfi); 391 glas za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Luka Marinković).

Kotar Hvar ukupno: upisanih 6.588 birača, glasalo ukupno 3.929 glasača – 2.514 glasa za HSS; 1.023 glasa za neopredijeljene; 392 glasa za neopredijeljene nacionaliste.

- Kotar Imotski. Općina Imotski: upisanih birača 13.761, glasalo ukupno 8.291 glasača – 8.291 glas za HSS (nositelj Mihovil Mile Vuković).

Kotar Imotski ukupno: upisanih 13.761 birača, ukupno glasalo 8.291 glasača – 8.291 glasova za HSS.

- Kotar Knin. Općina Knin: upisanih birača 8.362, glasalo ukupno 4.711 glasača – 3.899 glasova za JRZ (nositelj Dušan Novaković); 812 glasova za Udruženu opoziciju (nositelj Veljko Pokrajac). Općina Drniš: upisanih 8.265 birača, glasalo ukupno 5.282 glasača – 4.523 glasa za HSS (nositelj Zvonimir Alfirević); 354 glasa za JRZ (nositelj Dušan Mijović); 405 glasova za neopredijeljene (nositelj Nikola Adžija). Općina

Promina (Oklaj): upisanih 1.667 birača, glasalo ukupno 1.374 glasača – 943 glasa za HSS (nositelj Nikola Čorić); 431 glas za JRZ (nositelj Krsto Ćorić).

Kotar Knin ukupno: upisanih 13.761 birača, glasalo ukupno 11.467 glasača – 5.466 glasova za HSS; 4.684 glasova za JRZ; 812 glasova za Udruženu opoziciju; 405 glasova za neopredijeljene nacionaliste.

- Kotar Korčula. Općina Korčula: upisanih 1.615 birača, glasalo ukupno 988 glasača – 988 glasova za HSS (nositelj Dinko Sarnečić). Općina Blato: upisanih 2.228 birača, glasalo ukupno 1.461 glasač – 1.177 glasova za HSS (nositelj Ivo Šeparović); 287 glasova za JRZ (nositelj Ivo Prizmić). Općina Vela Luka: upisanih 1.215 birača, glasalo ukupno 798 glasača – 656 glasova za HSS (nositelj Kuzma Bačić); 172 glasa za JRZ (nositelj Nikola Fabjan).

Kotar Korčula ukupno: upisanih 5.058 birača, glasalo ukupno 3.260 glasača – 2.821 glasa za HSS; 429 glasova za JRZ.

- Kotar Makarska. Općina Makarska: upisanih 3.340 birača, glasalo ukupno 2.484 glasača – 2.049 glasova za HSS (nositelj Juraj Jurišić); 435 glasova za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Petar Rančić). Općina Gradac: upisanih 1.399 birača, glasalo ukupno 674 glasača – 503 glasa za HSS (nositelj Jure Bartulović); 171 glas za JRZ (nositelj Ivan Kosović). Općina Vrgorac: upisanih 2.650 birača, glasalo ukupno 2.049 glasača – 1.632 glasa za HSS (nositelj Ikica Franić); 417 glasova za neopredijeljene nacionaliste (nositelj Ivo Roje).

Kotar Makarska ukupno: upisanih 7.394 birača, glasalo ukupno 5.207 glasača – 4.184 glasova za HSS; 852 glasa za neopredijeljene nacionaliste; 171 glas za JZR.[1152]

[1152] Novo doba, godina XIX: broj 269 od 16. studenoga 1936: 1; Jadranski dnevnik, godina III: broj 268 od 16. studenoga 1936: 2-3.

15.4. Rezultati izbora u Dalmaciji po kotarima za Narodnu skupštinu 1938. godine

- Grad Split: ukupno glasovalo 11.413 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 2.390 glasova (kandidati dr. Vlade Matošić 2.390 glasova i Blaž Duplančić 0 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 8.966 glasova (dr. Juraj Šutej 8.271 glasova, dr. Ljubo Leontić 445 glasova, dr. Grga Anđelinović 250 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 58 glasova (kandidat Marin Bego 58 glasova).
- Kotar Split: ukupno glasovalo 22.398 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 1.659 glasova (kandidati Kruno Kovačev 649 glasova i dr. Tomo Mimica 1.059 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 20.710 glasova (Paško Kaliterna 20.148 glasova i dr. Grga Anđelinović 562 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 29 glasova (kandidat dr. Ivo Carić 29 glasova).
- Kotar Šibenik: ukupno glasovalo 15.211 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 3.118 glasova (kandidat dr. Slavko Grubišić 3.118 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 11.870 glasova (kandidati Dane Škarica 11.433 glasa, Kosta Popović 181 glas i Krsto Bibić 256 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 161 glas (kandidat dr. Medini 161 glas).
- Kotar Benkovac: ukupno glasovalo 12.673 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 4.277 glasova (kandidati Ljubomir Jerković 1.427 glasova i dr. Vuk Vujasinović 2.850 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 7.487 glasova (kandidati Ilija Zečević 7.054 glasova i Obrad Knežević 433 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 909 glasova (kandidat Dušak Rnjak 909 glasova).
- Kotar Biograd na Moru: ukupno glasovalo 7.043 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 816 glasova (kandidati Josip Antunović 117 glasova, Jovan Šeat 590 glasova i dr. Patricije Padelin 109 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 6.206 glasova (kandidati Josip Silobrčić 6.153 glasa i Manfred Paštrović 53 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 31 glas (kandidat Šime Bulaila 31 glas).
- Kotar Brač: ukupno glasovalo 3.871 glasač. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 506 glasova (nositelj Vlado Kirigin 506 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 3.355 glasova (kandidati Ivan Petar Mladineo 3.173 glasova i dr. Srećko Lukšić 182 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 10 glasova (kandidat Ivan Jelinčić 10 glasova).

- Kotar Knin: ukupno glasovalo 14.006 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 5.963 glasa (kandidat dr. Niko Novaković 5.963 glasa). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 7.867 glasova (kandidati Mate Goreta 7.118 glasova, Mihajlo Popović 175 glasova i Veljko Pokrajac 674 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 176 glasova (kandidat Dušan Jakić 176 glasova).
- Kotar Korčula: ukupno glasovalo 4.040 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 835 glasova (kandidat Joakim Kunjašić 835 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 2.990 glasova (kandidat dr. Josip Berković 2.990 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 195 glasova (kandidat Ante Vlašić 195 glasova).
- Kotar Makarska: ukupno glasovalo 5.775 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 916 glasova (Ante Mastrović 916 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 4.858 glasova (kandidati Stipe Matijević 4.824 glasova i don Marijan 34 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 1 glas (kandidat Duje Prvić 1 glas).
- Kotar Metković: ukupno glasovalo 4.242 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 72 glasa (nositelj dr. Ivo Kovačić 72 glasa). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 4.169 glasova (nositelj dr. Niko Bjelovučić 4.169 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 1 glas (nositelj Kuzma Bosnić 1 glas).
- Kotar Preko: ukupno glasovalo 4.369 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 319 glasova (kandidati dr. Vjekoslav Miletić 124 glasa i dr. Ivo Valčić 195 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 4.049 glasova (kandidati dr. Karlo Žunjević 4.119 glasova i inž. Manfred Paštrović 30 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 1 glas (kandidat Dušan Rnjak 1 glas).
- Kotar Sinj: ukupno glasovalo 14.598 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 2.192 glasa (kandidati Varda Sever 755 glasova, Mirko Kulišić 500 glasova i Miloš Tripalo 837 glasa). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 12.388 glasova (kandidati Pavao Krce 11.474 glasa, Nikola Čatipović 368 glasova i Milentije Strivić 545 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 18 glasova (kandidat Luka Draganja 18 glasova).
- Kotar Hvar: ukupno glasovalo 5.113 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 776 glasova (kandidati Pavičić 198 glasova, dr. Josip Avelini 565 glasova i Andrija Plenković 11 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 4.325 glasova (kandidati dr. Josip Berković 4.270 glasova i Ivo

Radovanović 55 glasova). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 24 glasa (kandidat inž. Kuzma Gamulin 24 glasa).

- Kotar Imotski: ukupno glasovalo 11.186 glasača. Jugoslovenska radikalna zajednica nositelja Milana Stojadinovića: 422 glasa (kandidati dr. Mirko Tonković 403 glasa i Julije Vučemilović 19 glasova). Udružena opozicija nositelja Vlatka Mačeka: 10.763 glasa (kandidat dr. Mihovil Vuković 10.763 glasa). Zbor nositelja Dimitrija Ljotića: 1 glas (kandidat Kuzma Bosnić-Bruk 1 glas).[1153]

[1153] Novo doba, godina XXI: broj 291 od 14. prosinca 1938: 1.

15.5. Rezultati izbora u Dalmaciji po kotarima za općinske uprave 1940. godine

- Kotar Split. Općina Donja Kaštela: upisanih 1.026 birača, glasalo ukupno 260 glasača ili 25.3% – 260 glasova za listu HSS (nositelj Vladimir Stude). Općina Kaštel Lukšić: upisanih 654 birača, glasalo ukupno 399 glasača ili 61% – 227 glasova za HSS (nositelj Marin Burić); 172 glasa za radničku listu (nositelj Ante Zaneta). Općina Klis: upisanih 1.677 birača, glasalo ukupno 1133 glasača ili 67.9% – 261 glas za prvu listu HSS-a (nositelj Ante Mijić); 460 glasova za drugu, opozicijsku listu HSS-a (nositelj Zvonimir Rogošić); 330 glasova za treću, disidentsku listu HSS-a (nositelj Ivan Vučković); 82 glasa za radničku listu (nositelj Drago Gizdić). Općina Lećevica: upisanih 2.219 birača, glasalo ukupno 1046 glasača ili 47.3% – 443 glasa za prvu listu HSS-a (nositelj Jakov Zoko); 603 glasa za drugu, disidentsku listu HSS-a (nositelj Ivan Bužančić). Općina Muć: upisanih 3.208 birača, glasalo ukupno 553 glasača ili 17.7% – 553 glasa za HSS (nositelj Marijan Duka). Općina Omiš: upisanih 1.376 birača, glasalo ukupno 862 glasača ili 62.8% – 326 glasova za prvu listu HSS-a (nositelj Stipe Baučić); 368 glasova za drugu, opozicijsku listu HSS-a (nositelj Andrija Balić); 168 glasova za radničku listu (nositelj Jakov Matulić). Općina Priko-Poljica: upisanih 3.889 birača, glasalo ukupno 1.917 glasača ili 49.1% – 1.245 glasova za prvu listu HSS-a (nositelj Ante Matijević); 306 glasova za drugu, opozicijsku listu HSS-a (nositelj Špiro Sinovčić); 241 glasova za treću listu HSS-a (nositelj Mate Škarica); 125 glasova za radničku listu (nositelj Mate Vladušić). Općina Kaštel Sućurac: upisanih 860 birača, glasalo ukupno 447 glasača ili 51.8% – 322 glasa za prvu listu HSS-a (nositelj Ivan Kraljević); 125 glasova za drugu, disidentsku listu HSS-a (nositelj Ivan Jerkunica). Općina Šestanovac (Krajina): upisanih 2.697 birača, glasalo ukupno 1429 glasača ili 52.95% – 942 glasa za prvu listu HSS-a (nositelj Petar Šamanović); 404 glasova za drugu, disidentsku listu HSS-a (nositelj Nikola Šimundić Bendić); 83 glasa za listu JNS (nositelj Marin Kalajdžić). Općina Šolta: upisanih 940 birača, ukupno glasalo 416 glasača ili 44.2% – 416 glasova za listu HSS (nositelj Ivan Cecić). Općina Trogir: upisanih 6.354 birača, glasalo ukupno 2.070 glasača ili 32.5% – 242 glasova za listu HSS-a (nositelj Ivan Slade); 1.828 glasova za radničku listu (nositelj Ivan Maravić Pavela).
- Kotar Benkovac. Naredbom bana Banovine Hrvatske od 17. svibnja 1940. godine općinski izbori u kotaru Benkovac nisu održani. Budući su izbori otkazani samo dva dana prije održavanja, bile su prijavljene sljedeće liste: Općina Benkovac: lista SDK (nositelj Ilija Zečević) i lista JRZ/JNS/Zbor (nositelj Todor Mihović). Općina Kistanje: lista JRZ/JNS/Zbor (nositelj Boško Kovačević) i lista SDS (nositelj Ilija kutlača).

Općina Novigrad: prva lista HSS-a (nositelj Grga Ostrić) i druga lista HSS-a (nositelj Dane Zorak). Općina Obrovac: lista SDK (nositelj Danilo Sekulić) i lista JRZ/JNS/Zbor (nositelj Mile Urukalo). Općina Smilčić (Ravni kotari): lista SDK (nositelj Uroš Andreis). Općina Stankovci: lista HSS (nositelj Ante Miletić).

- Kotar Biograd na Moru. Općina Biograd: upisanih birača 2.821, glasalo ukupno 1.286 glasača ili 45.5% – 1.286 glasova za HSS (nositelj Vice Vulin). Općina Nin: upisanih 3.522 birača, glasalo ukupno 1.059 glasača ili 22% – 1.059 glasova za HSS (nositelj Ivan Baljak). Općina Zemunik: upisanih 1.815 birača, glasalo ukupno 431 glasač ili 23.5% – 431 glasa za HSS (nositelj Šime Sikirić).
- Kotar Metković. Općina Metković: upisanih 1.856 birača, glasalo ukupno 849 glasača ili 46% – 849 glasova za HSS (nositelj Cvjetko Pavlović). Općina Opuzen: upisanih 2.824 birača, glasalo ukupno 873 glasača ili 31% – 873 glasova za HSS (nositelj Ante Rončević). U općini Opuzen izbori su prekinuti zbog incidenta te su ponovljeni 26. svibnja 1940. godine s jednom, HSS-ovom kandidacijskom listom.
- Kotar Preko. Općina Božava: upisanih 627 birača, glasalo ukupno 369 glasača ili 58.8% – 369 glasova za HSS (nositelj Krsto Batković). Općina Veli Iž: upisanih 787 birača, glasalo ukupno 321 glasača ili 40.7% – 177 glasova za listu HSS-a (nositelj Božo Letinić) i 144 glasa za mješovitu listu (nositelj Ive Lukin). Općina Preko: upisanih 2.983 birača, glasalo ukupno 1.247 glasača ili 41.8% – 1.247 glasova za listu HSS-a (nositelj Roko Kosta). Općina Sali: upisanih 639 birača, glasalo ukupno 323 glasača ili 50.5% – 323 glasa za HSS (nositelj Ludvig Piasevoli). Općina Silba: upisanih 888 birača, glasalo ukupno 490 glasača ili 55% – 490 glasova za listu HSS-a (nositelj Jerko Bujačić).
- Kotar Sinj. Općina Sinj: upisanih birača 8.990, glasalo ukupno 3.214 glasača ili 35.75% – 1.234 glasa za prvu listu HSS-a (nositelj Petar Vidić); 214 glasova za drugu, disidentsku listu HSS-a (nositelj Ivan Filipović Čugura); 1.766 glasova za radničko-seljačku listu (nositelj Vice Buljan). Općina Trilj: upisanih 3.755 birača, glasalo ukupno 837 glasača ili 22.2% – 837 glasova za listu HSS-a (nositelj Marko Cikotić). Općina Vrlika: upisanih 3.837 birača, glasalo ukupno 2.602 glasača ili 67.5% – 1.762 glasa za listu HSS-a (nositelj Nikola Barišić); 703 glasa za listu JRZ/JNS (nositelj Melentije Trivić); 137 glasova za listu SDS (nositelj Dane Stojsavljević).
- Kotar Brač. Općina Bol: upisanih 317 birača, glasalo ukupno 254 glasača ili 80% – 133 glasa za listu HSS-a (nositelj Stjepan Cvitanić Kokotić); 121 glasa za listu bez oznake (nositelj Anđel Karminčić). Općina Milna: upisanih 624 birača, glasalo ukupno 458 glasača ili 73% – 335 glasova za listu HSS-a (nositelj Nikola Marinović); 123 glasa za

listu jugoslavenskih nacionalista (nositelj Ivo Filipić). Općina Nerežišće: upisanih 412 birača, glasalo ukupno 182 glasača ili 44% – 174 glasa za prvu listu HSS-a (nositelj Dušan Fertiljo); 8 glasova za drugu listu HSS-a (nositelj Juraj Bezmalinović). Općina Postire: upisanih 411 birača, glasalo ukupno 182 glasača ili 44% – 182 glasa za listu HSS-a (nositelj Dušan Hranueli). Općina Pučišća: upisanih 719 birača, glasalo 516 glasača ili 72% – 400 glasova za listu HSS-a (nositelj Mate Baturić); 116 glasova za radničku listu (nositelj Dragutin Radić). Općina Selca: upisanih 936 birača, glasalo ukupno 432 glasača ili 46% – 294 glasa za listu HSS-a (nositelj Nikola Štambuk); 138 glasova za radničku listu (nositelj Ivan Nizetić). Općina Supetar: upisanih 656 birača, glasalo ukupno 330 glasača ili 51% – 330 za listu HSS-a (nositelj Božo Dujmović). Općina Sutivan: upisanih 345 birača, glasalo ukupno 208 glasača ili 60% – 208 glasova za listu SDK (nositelj Srećko Lukšić).

- Kotar Šibenik. Naredbom bana Banovine Hrvatske od 17. svibnja 1940. godine općinski izbori u kotaru Šibenik nisu održani. Budući su izbori otkazani samo dva dana prije održavanja, bile su prijavljene sljedeće liste: Općina Skradin: lista HSS-a (nositelj Aleksandar Lelas), lista SDK (nositelj Kosta Popović) i lista nezavisnih Srba (nositelj Dmitar Krička). Općina Tisno: prva lista HSS-a (nositelj Mate Grgurina), druga lista HSS-a (nositelj Nikola Skevin) i lista JNS (nositelj Ive Juraga). Općina Vodice: prva lista HSS-a (nositelj Grgo Ivas), druga disidentska lista HSS-a (nositelj Ivan Pelajić), treća disidentska lista HSS-a (nositelj Ive Petar Šparije) i lista SDS (nositelj Martin Cicinsain). Općina Zlarin: lista HSS-a (nositelj Srećko Beban Kalabrez) i radnička lista (nositelj Jerko Antonja).
- Kotar Hvar. Općina Hvar: upisanih 792 birača, glasalo ukupno 458 glasača ili 57.8% – 368 glasova za listu HSS-a (nositelj Stjepan Vučetić); 90 glasova za ljevičare (nositelj liste Stjepko Butrović); 0 glasova za listu JNS (nositelj Benito Kadsandrić). Općina Bogomolje: upisanih 372 birača, glasalo ukupno 305 glasača ili 81.9% – 157 glasova za prvu listu HSS-a (nositelj Stjepan Bonković); 148 glasova za drugu listu HSS-a (nositelj Juraj Čurin). Općina Jelsa: upisanih 942 birača, glasalo ukupno 496 glasača ili 51.5% – 364 glasa za listu HSS-a (nositelj Tomo Gamulin); 132 glasa za ljevičare (nositelj Ante Bijanić). Općina Starigrad: upisanih 745 birača, glasalo ukupno 498 glasača ili 66% – 345 glasova za listu HSS-a (nositelj Ante Tadić); 153 glasa za ljevičare (nositelj Juraj Kovačević). Općina Sućuraj: upisanih 133 birača, glasalo ukupno 89 glasača ili 66% – 89 glasova za listu HSS-a (nositelj Franjo Franičebvić). Općina Vrboska: upisanih 712 birača, glasalo ukupno 446 glasača ili 62% – 217 glasova za listu HSS-a (nositelj

Mihovil Stipišić); 229 glasova za ljevičare (nositelj Ante Pavičić). Izbori su u općini Vrboska odlukom bana poništeni i ponovljeni 28. srpnja 1940. godine s rezultatom: upisanih 719 birača, glasalo ukupno 459 glasača ili 63.8% – 250 glasova za listu HSS-a (nositelj Mihovil Stipišić); 209 glasova za ljevičare (nositelj Ante Pavičić). Općina Komiža: upisanih 1.065 birača, glasalo 796 birača ili 74.7% – 378 glasova za HSS (nositelj Pavao Štifić); 418 glasova za ljevičare (nositelj Marijan Kučić). Općina Vis: upisanih 1297 birača, glasalo ukupno 602 glasača ili 49.2% – 602 glasa za listu HSS-a (nositelj Ivan Farolfi).

- Kotar Imotski. Općina Imotski: upisanih birača 13.374, glasalo ukupno 4.843 glasača ili 36.2% – 3.224 glasa za prvu listu HSS (nositelj dr. Mihovil Mile Vuković); 1619 glasova za drugu, disidentsku listu HSS-a (nositelj Jure Zovko).
- Kotar Knin. Općina Knin: upisanih birača 8.522, glasalo ukupno 3.965 glasača ili 46% – 2.505 glasova za nestranačku srpsku listu (nositelj Niko Novaković); 1.422 glasa za zajedničku listu HSS/SDK/Zemljoradnici (nositelj Veljko Pokrajac); 30 glasova za radničko-seljačku listu (nositelj Petar Knežević). Općina Drniš: upisanih 8.063 birača, glasalo ukupno 4.204 glasača ili 52% – 3.052 glasa za listu HSS-a (nositelj Zvonimir Alfirević); 481 glas za nestranačku srpsku listu (nositelj Milan Jović); 237 glasova za nestranačku hrvatsko-srpsku listu (nositelj Paško Skelin); 434 glasa za drugu, odvojenu listu HSS-a / klerikalna (nositelj dr. fra Petar Berković). Općina Promina (Oklaj): upisanih 1.611 birača, glasalo ukupno 1.097 glasača ili 68% – 682 glasa za prvu listu HSS-a (nositelj Ivan Čorić); 415 glasova za drugu listu HSS-a (nositelj Krsto Radas).
- Kotar Korčula. Općina Korčula: upisanih 1.517 birača, glasalo ukupno 993 glasača ili 65% – 933 glasa za listu HSS-a (nositelj Dinko Sarnečić). Općina Blato: upisanih 2.194 birača, glasalo ukupno 1.390 glasača ili 63% – 744 glasa za listu HSS-a (nositelj Ivo Šeparović); 457 glasova za ljevičare (nositelj Jerko Zanetić Sinković); 75 glasova za Zbor (nositelj Kuzma Bosnić); 85 glasova za listu jugoslavenskih nacionalista (nositelj Franko Cetinić); 29 glasova za nezavisnu listu (nositelj Ivan Radovanović). Općina Vela Luka: upisanih 1.119 birača, glasalo ukupno 668 glasača ili 58% – 447 glasova za listu HSS-a (nositelj Antun Šeparović); 221 glas za Zbor (nositelj Dinko Marinović).
- Kotar Makarska. Općina Makarska: upisanih 3.085 birača, glasalo ukupno 1.797 glasača ili 58.2% – 1.079 glasova za prvu listu HSS-a (nositelj Juraj Jurišić); 278 glasova za drugu, kompromisnu listu HSS-a (nositelj Stipe Borić); 440 glasova za ljevičare (nositelj Josip Jurčević). Općina Gradac: upisanih 825 birača, glasalo ukupno 380 glasača ili 46.8% – 226 glasa za listu HSS-a (nositelj Stipan Tomašević); 154 glasa

za ljevičarsko-zemljoradničku listu (nositelj Jakov Tomašević). Općina Vrgorac: upisanih 2.431 birač, glasalo ukupno 1.281 glasač – 721 glas za prvu listu HSS-a (nositelj Srećko Šalinović); 136 glasova za drugu, neslužbenu listu HSS-a (nositelj Ljubo Grljušić); 424 glasa za ljevičarsku listu (nositelj Jozo Martinac).[1154]

[1154] HDA, 0157. Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove – Zagreb (1939. – 1941.), *Knjiga podataka općinskih izbora 1940*.

15.6. Organizacije i članstvo Gospodarske sloge u Dalmaciji 1936. godine

Dana 8. studenoga 1936. godine provodili su se izbori za kotarske povjerenike Gospodarske sloge po načelu brojnosti članstva tako da je svaki mjesni povjerenik Gospodarske sloge na 10 svojih članova imao po 1 glas. Iz toga možemo vidjeti i preračunati rasprostranjenost i brojnost članstva Gospodarske sloge u dalmatinskim kotarima koncem 1936. godine:

- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Benkovac: Benkovac 10 članova, Obrovac 10 članova, Tribanj 90 članova, Zaton 10 članova i Stankovci 10 članova. Ukupno u kotaru Benkovac 5 organizacija i oko 130 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Biograd na Moru: Biograd na Moru 40 članova, Briševo 40 članova, Diklo 20 članova, Kožino 20 članova, Ljubeč 10 članova, Murvica 20 članova, Nin 70 članova, Petrčani 10 članova, Poličnik 30 članova, Poljica 70 članova, Privlaka 50 članova, Radovina 10 članova, Ražanac 80 članova, Sukošan 30 članova, Turanj 60 članova, Vir 30 članova, Visočani 20 članova, Vrsi 10 članova, Zaton 10 članova, Zemunik 30 članova, Ždrelac 20 članova, Dračevac 10 članova i Dobra Poljana 20 članova. Ukupno u kotaru Biograd na Moru 23 organizacije i oko 710 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Brač: Milna 10 članova, Nerežišće 10 članova, Pučišća 10 članova, Selca 110 članova i Supetar 10 članova. Ukupno u kotaru Brač 5 organizacija i oko 150 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Hvar: Dol 60 članova, Gdinj 50 članova, Paljica 30 članova, Starigrad 60 članova, Sućuraj 10 članova, Sveta Nedjelja 10 članova, Svirče 20 članova, Vrisnik 40 članova, Vrbanj 100 članova, Jelsa 30 članova, Malo Grobje 20 članova, Zastražišće 20 članova i Pitve 20 članova. Ukupno u kotaru Hvar 13 organizacija i oko 470 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Imotski: Grabovac 70 članova, Imotski 100 članova, Dobranje 70 članova, Krstatice 10 članova, Lovreć 270 članova, Medov Dolac – Dobrinče 30 članova, Poljica 100 članova, Vinjani 390 članova, Zagvozd 40 članova, Župa 130 članova, Biorine 40 članova, Čista 210 članova i Svib 80 članova. Ukupno u kotaru Imotski 13 organizacija i oko 1.540 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Knin: Kadina Glavica 100 članova, Knin 30 članova, Oklaj 40 članova, Promina 60 članova, Puljani 20 članova, Siverić 30 članova, Suknovci 10 članova i Mratovo 20 članova. Ukupno u kotaru Knin 8 organizacija i oko 310 članova Gospodarske sloge.

- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Makarska: Dragljane 20 članova, Draževitić 20 članova, Kozica 10 članova, Osoje 10 članova, Poljica 30 članova, Unčani 30 članova i Vrgorac 40 članova. Ukupno u kotaru Makarska 7 organizacija i oko 160 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Preko: Brgulje 30 članova, Rivanj 30 članova, Ist 10 članova, Veli Iž 10 članova, Kali 110 članova, Kukljica 20 članova, Mali Iž 20 članova, Poljana 40 članova, Preko 130 članova, Rava 30 članova, Sali 20 članova, Silba 10 članova, Savar 10 članova, Ugljan 30 članova, Zaglav 20 članova, Zapuntel 20 članova, Brbinj 30 članova, Žman 10 članova i Olib 60 članova. Ukupno u kotaru Preko 19 organizacija i oko 640 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Sinj: Kamensko 20 članova, Kijevo 20 članova, Maovice 10 članova, Sušci 10 članova, Tijarica 20 članova, Vinine 10 članova i Zelovo 20 članova. Ukupno u kotaru Sinj 7 organizacija i oko 110 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Split: Čisla 20 članova, Dolac Donji i Gornji 190 članova, Donje Selo (Šolta) 20 članova, Dugopolje 20 članova, Gata 40 članova, Gornje Selo (Šolta) 20 članova, Grohote (Šolta) 70 članova, Jesenice 20 članova, Kaštel Gomilica 40 članova, Kaštel Novi 40 članova, Kaštel Stari 10 članova, Kaštel Sućurac 40 članova, Kaštel Kambelovac 40 članova, Klis 40 članova, Kučiće 10 članova, Kučine 10 članova, Marina 140 članova, Muć Donji 10 članova, Novalja 20 članova, Okrug Donji 10 članova, Podgrađe 10 članova, Podstrana 80 članova, Prugovo 20 članova, Ramljane 20 članova, Ražanj 30 članova, Rašice 20 članova, Sapin Dolac 30 članova, Sevid Donji 40 članova, Slatine 10 članova, Split 300 članova, Stratok 30 članova, Srijane 20 članova, Srinjine 60 članova, Stara Novalja 20 članova, Tugare 70 članova, Vinišće 20 članova, Vranjic 30 članova, Žeževica – Opanci 220 članova, Žrnovnica 10 članova, Veliki Broćanac 10 članova, Dubrava 10 članova i Sevid Gornji 50 članova. Ukupno u kotaru Split 42 organizacije i oko 1.920 članova Gospodarske sloge.
- Organizacije Gospodarske sloge u kotaru Šibenik: Krapanj 10 članova, Lozovac 10 članova, Mandalina 10 članova, Primošten 20 članova, Šepurine 10 članova, Šibenik 10 članova, Tribeŕić 10 članova, Vodice 10 članova, Zaton 70 članova, Ložnica 10 članova i Kaprije 10 članova. Ukupno u kotaru Šibenik 11 organizacija i oko 180 članova Gospodarske sloge.

Za kotare Metković i Korčulu nema nikakvih podataka što bi značilo da u tim kotarima koncem 1936. godine nema organiziranih mjesnih povjereništava Gospodarske sloge.[1155]

[1155] Gospodarska sloga, godina I: broj 22 od 1. studenoga 1936: 2-7.

16. IZVORI I LITERATURA

a) Arhivski fondovi i zbirke

HDA, 1352. Grupa V. – Pobune i štrajkovi

HDA, 1353. Grupa VI. – Građanske stranke i društva

HDA, 1363. Grupa XXI. – Politička situacija

HDA, 1364. Grupa XXIII. – Izbori u Kraljevini Jugoslaviji

HDA, 155. Banovina Hrvatska – Kabinet bana

HDA, 157. Banovina Hrvatska – Odjel za unutarnje poslove

HDA, 1561. RSUP – Služba državne sigurnosti SR Hrvatske

DAST, 14. Ispostava banske vlasti banovine Hrvatske u Splitu

Privatna zbirka Vladimira Grubića Maće, Vranjic, Solin.

b) Novinske tiskovine

1. *Glasnik Primorske banovine*, urednik Ante Masovčić.
2. *Gospodarska sloga*, Zagreb, odgovorni urednik: Janko Tortić
3. *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, urednik: Franjo Leaković
4. *Hrvatski glasnik*, Split, urednik: Ljubomir Budanko
5. *Hrvatski radnik*, Zagreb, odgovorni urednik: Vjekoslav Blaškov
6. *Jadranski dnevnik*, Split, urednik: Franjo Pavešić
7. *Novo doba*, Split, urednik: Vinko Kisić
8. *Seljački dom*, Zagreb, glavni i odgovorni urednik: Juraj Krnjević
9. *Seljačka sloga*, Zagreb, urednik Rudolf Herceg
10. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*
11. *Službeni glasnik Primorske banovine*
12. *Službeni glasnik, Službeni list Ispostave banske vlasti u Splitu*, urednik Ante Masovčić.

c) Knjige, rasprave i članci

1. AKRAP, ANĐELKO: *Demografski kontekst raspada SFR Jugoslavije*, Pilar – časopis za društvene i humanističke studije, godište III, br. 5, Zagreb, 2008.
2. ALFIREVIĆ, NATKO: *Zanatske i domaćinske škole u Sinju*, zbornik radova: Franjevačka klasična gimnazija u Sinju, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja sa sjedištem u Splitu, Split – Sinj, 2004.
3. Banovina Hrvatska, *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, 1939 – 26. kolovoza – 1940.*, Zaklada tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Zagreb, 1940.

4. Banska vlast Banovine Hrvatske, *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, 1939. – 26. kolovoza – 1940., Zagreb, 1940.
5. BARČOT, TONKO: *Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939. – 1941.*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, broj 48, Zadar, 2006.
6. BARIĆ, NIKICA: *Neredi na Sinjskoj alci 1935. godine*, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.
7. BAŠIĆ, NATAŠA: *Frano (Frane) Ivanišević*, Hrvatski biografski leksikon 6. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Čakovec, 2005.
8. BAŠKARAD JUTRONIĆ, ANTONJETA, Stari Imotski. *Dr. Lujo Mateo Domljan*. https://stariimotski.com/?p=963 (posjet 13.7.2019.)
9. BEUC, IVAN: Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527. – 1945.), Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1969.
10. Biografski leksikon *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941. – 1945*. Urednici Marko Grčić, Darko Stuparić, Zdravko Dizdar i Slaven Ravlić. Minerva, Zagreb, 1997.
11. BOBAN, LJUBO: *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.*, prva knjiga, Liber, Zagreb, 1974.
12. BOBAN, LJUBO: *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.*, druga knjiga, Liber, Zagreb, 1974.
13. BULJAN, MARIJAN: *Politička povijest Splita od 1918. do 1941.*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2021.
14. ČULIĆ, ŽELJKO: *Hrvatska seljačka stranka u Splitu između dvaju svjetskih ratova 3*, Slobodna Dalmacija, 12. siječnja 2001.
15. ČULIĆ, ŽELJKO: *Hrvatska seljačka stranka u Splitu između dvaju svjetskih ratova 4*, Slobodna Dalmacija, 13. siječnja 2001.
16. ČULIĆ, ŽELJKO: *Hrvatska seljačka stranka u Splitu između dvaju svjetskih ratova 7*, Slobodna Dalmacija, 16. siječnja 2001.
17. ČULINOVIĆ, FERDO: *Jugoslavija između dva rata* II., Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1961., 10-14.
18. ČULINOVIĆ, FERDO: *Dokumenti o Jugoslaviji*, Školska knjiga, Zagreb 1968.
19. DEVČIĆ RADIĆ, MILICA: *Božićnica, seljački prosvjetno-politički zbornik i kalendar za 1939. godinu*, Zagreb, 1938.
20. FAZINIĆ, ALENA i RADAUŠ, TATJANA: *Giunio*, Hrvatski biografski leksikon 4. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1998.

21. GLAVINA, FRANO: *Nikola Zvonimir Bjelovučić*, Hrvatski biografski leksikon 2. Glavni urednik Aleksandar Stipčević. Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1989.
22. GLOJNARIĆ, MIRKO: *Borba Hrvata*, Tipografija d.d. Zagreb, Zagreb, 1940.
23. GOLDSTEIN, IVO: *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
24. GRGIĆ, STIPICA: *Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature*, Časopis za suvremenu povijest, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.
25. HRSTIĆ, IVAN: *Društvena struktura i nastup H(R)SS-a u Dalmaciji (1922. – 1929.),* 110 godina Hrvatske seljačke stranke – zbornik radova, Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci i Zaklada braće Radić, Zagreb, 2015.
26. HRSTIĆ, IVAN: *Djelovanje lokalne samouprave u Makarskoj između dva svjetska rata*, Časopis za suvremenu povijest, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.
27. Hrvatska enciklopedija 4. Glavni urednik August Kovačec, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Čakovec, 2002.
28. Hrvatska enciklopedija 8. Glavni urednik Slaven Ravlić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006.
29. HULJEV DUPINOV, JERE: Stara primoštenska pripovidanja i povijest, Majumi, Split, 2007.
30. IVIČEVIĆ, JOZO: *Ivan (Ivanko) Farolfi*, Hrvatski biografski leksikon 4. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1998.
31. JAKIR, ALEKSANDAR: *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, Leykam international, Zagreb, 2018.
32. JANČINKOVIĆ, TOMO: *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Tiskara Merkantile, Zagreb, 1939.
33. JANJATOVIĆ, BOSILJKA: *Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933. – 1936. s obzirom na politiku KPJ*, Časopis za suvremenu povijest, br.1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1969.
34. JANJATOVIĆ, BOSILJKA: *Sindikalni pokret u društvenom životu Hrvatske između dva rata*, Časopis za suvremenu povijest, br.1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1978.
35. JANJATOVIĆ, BOSILJKA: *Politika HSS prema radničkoj klasi, Hrvatski radnički savez 1921. – 1941. godine,* Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Čakovec,1983.
36. JELASKA MARIJAN, ZDRAVKA*: Društveni razvoj Splita između dva svjetska rata*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2006.

37. JELASKA MARIJAN, ZDRAVKA: *Utjecaj državne vlasti na formiranje i djelovanje lokalne vlasti u Splitu 1918. –1941.*, Časopis za suvremenu povijest, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.
38. JELIĆ-BUTIĆ, FIKRETA: *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983.
39. JELIĆ-BUTIĆ, FIKRETA: *Sukob u splitskom HSS-u*, feljton Banovina Hrvatska, Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939-40. godine, broj 11, Slobodna Dalmacija, Split, 16. listopada 1990.
40. JELIĆ-BUTIĆ, FIKRETA: *Izdvajanje iz Hrvatske*, feljton Banovina Hrvatska, Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939-40. godine, broj 17, Slobodna Dalmacija, Split, 22. listopada 1990.
41. JELIĆ, IVAN: *Komunistička partija Hrvatske 1937-1941.*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1972.
42. KAMBEROVIĆ, HUSNIJA: *Mehmed Spaho (1883. – 1939.)*, politička biografija, Sarajevo, 2009.
43. KARAULA, ŽELJKO: *Mačekova vojska*, Despot Infinitus, Zagreb, 2015.
44. KARAULA, ŽELJKO: *S Pribičevićem, Mačekom i Titom za Jugoslaviju – portret političkog djelovanje dr. Hinka Krizmana (1881. – 1958.)*, Radovi, br 2, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2015.
45. KOLOMIČUK, BORIS i REDE, MIROSLAV: *Prvi zimski nogometni turnir u spomen Milana Milanovića, Ice Hitreca, Ratka Kaciana, Mire Fojana, Šime Poduje, Staneta Bertoncelja, Pere Radakovića*, 21. siječnja – 4. veljače 1968., Zagreb – Split - Ljubljana - Rijeka. Priredili Boris Kolomičuk i Miroslav Rede. Zagreb, 1968.
46. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, MIRA: *Strani kapital i Banovina Hrvatska 1939. – 1941.*, Povijesni prilozi, br. 9, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1990.
47. KOPAČ, ĐURO: *Savremena Hrvatska i unutarnja politička situacija zemlje*, Zagreb, 1936.
48. KORENČIĆ, MIRKO: *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857 – 1971*, djela JAZU, knjiga 54, Zagreb, 1979.
49. KOS, LUCIJAN: *O razvoju proizvodnih odnosa naših ribara na Jadranu*, Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo, br. 2, Dubrovnik, 1960.
50. LEČEK, SUZANA: *Oblici djelovanja Seljačke sloge između dva svjetska* rata, Kukuljevićevi dani u Varaždinskim toplicama – zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 1995. – 2000., Matica hrvatska – Varaždinske toplice, Varaždinske toplice, 2002.

51. LEČEK, SUZANA: *Mate Goreta*, Hrvatski biografski leksikon 5. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Čakovec, 2002.
52. LEČEK, SUZANA: *Seljačka sloga i prva kampanja opismenjavanja u Hrvatskoj (1937. – 1941.)*, Hereditas rervm croaticarvm ad honorem Mirko Valentić, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003.
53. LEČEK, SUZANA: *Prosvjetom k sreći! – povodom 80. obljetnice osnutka Seljačke sloge*, Hrvatska revija, br. 3, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006.
54. LEČEK, SUZANA: *Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936. – 1939.*, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
55. LEČEK, SUZANA: *Stjepan Hefer o sudovima dobrih i poštenih ljudi*, Scrinia Slavonica, br. 1, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008.
56. LEČEK, SUZANA – PETROVIĆ LEŠ, TIHANA*: Znanost i svjetonazor : etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941.*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2010.
57. LEČEK, SUZANA: *Problem gradske (samo)uprave u Slavonskom Brodu 1918. – 1941*. Časopis za suvremenu povijest, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.
58. LEČEK, SUZANA: *Dalmacija u kulturnoj politici Hrvatske seljačke stranke (1925. – 1941.)*, Dalmacija u prostoru i vremenu. Što Dalmacija jest, a što nije? Urednice Lena Mirošević i Vera Graovac, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2014.
59. LEČEK, SUZANA: *Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe HSS-a (1918. – 1941.)*, 110 godina Hrvatske seljačke stranke – zbornik radova, Matica hrvatska, Povijesno društvo Križevci i Zaklada braće Radić, Zagreb, 2015.
60. LEČEK, SUZANA: *Osjetiti naciju: Nacionalne proslave u međuratnoj Hrvatskoj,* Historiae patriaeque cultor: zbornik u čast Mate Artukovića u prigodi njegova 65. rođendana, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2019.
61. LEČEK, SUZANA – ŠUTE, IVICA: *Napori na podizanju vinogradarstva i vinarstva u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.),* Zbornik radova Vino i vinogradarstvo u povijesti Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod – Erdut, 2020.
62. LIVAKOVIĆ, IVO: *Tisućljetni Šibenik*, Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, Šibenik, 2002.

63. MACAN, ŽELJKO: *Kod nas ne može ni koza živit*..., Kako živi narod, knjiga 2. Urednici Rudolf Bićanić i Željko Macan, Gospodarska sloga, Zagreb, 1939. Reprint izdanje, *Kako živi narod*, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu i Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996.
64. MAČEK, VLADKO: *Memoari*, Dom i svijet, Zagreb, 2003.
65. MATKOVIĆ, HRVOJE: *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.
66. MATKOVIĆ, HRVOJE: *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998.
67. MATKOVIĆ, HRVOJE: *O nekim prijedlozima za rješenje „hrvatskog pitanja" 1935. – 1939.*, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, sv. 1, Slavonski Brod, 1963.
68. MATKOVIĆ, STJEPAN: *Ljubo Leontić: njegovi politički pogledi 1939. – 1947.*, Zbornik radova s Desničinih susreta 2011. – Intelektualci i rat 1939. – 1947., Filozofski fakultet u Zagrebu / Plejada, Zagreb, 2012.
69. MIROŠEVIĆ, FRANKO: *Položaj dalmatinskog težaka i njegova borba za zemlju od 1919. do 1929.*, Radovi 20, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1987.
70. MLADINEO, GORAN: *Primjer vjerskog pragmatizma: prijelaz viških težaka na pravoslavnu vjeru između dva svjetska rata*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, knjiga 40, Zagreb, 2008.
71. MLADINEO MIKA**,** HANIA: *Ivan Petar (Zanpjero) pl. Mladineo*, Kulturna baština, br. 37, Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2011.
72. MUŽINIĆ, ZDRAVKO: *Djelovanje ogranka Hrvatske seljačke stranke u Splitu*, Zbornik Kačić, sv. 25, Split, 1993.
73. MUŽINIĆ, ZDRAVKO: *Vjekoslav Ivanišević*, Hrvatski biografski leksikon 6. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Čakovec, 2005.
74. MUŽINIĆ, ZDRAVKO i HAMERŠAK, FILIP: *Paško Kaliterna*, Hrvatski biografski leksikon 6. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Čakovec, 2005.
75. MUŽINIĆ, ZDRAVKO i RADONIĆ VRANJKOVIĆ, PAULINA: *Vojko Krstulović*, Hrvatski biografski leksikon 8. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Čakovec, 2013.
76. Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije, *Statistika izbora narodnih poslanika za narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1938.
77. NOVAK, GRGO: *Židovi u Splitu*, Knjižara Morpurgo, Split, 1920.

78. Opća državna statistika, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga 2 (prisutno stanovništvo po vjeroispovijesti)*, Državna štamparija, Beograd, 1938.
79. Opća državna statistika, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga 3 (prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti)*, Državna štamparija, Beograd, 1938.
80. PERLIĆ, ZLATA: *U planinama iznad Splita*, Kako živi narod, knjiga 2, urednici Rudolf Bićanić i Željko Macan, Gospodarska sloga, Zagreb, 1939. Reprint izdanje, *Kako živi narod,* Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu i Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996.
81. RADELIĆ, ZDENKO: *Pavao Krce,* Hrvatski biografski leksikon 8. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Čakovec, 2013.
82. RADONIĆ VRANJKOVIĆ, PAULINA i VOJAK, DANIJEL: *Ivan Ivo Kuzmić*, Hrvatski biografski leksikon 8. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Čakovec, 2013.
83. REGAN KREŠIMIR: *Srpska politika u Banovini Hrvatskoj*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2006.
84. REGAN, KREŠIMIR: *Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939. – 1941.*, Kolo, godište XVII, br. 4, Zagreb, 2007.
85. REGAN, KREŠIMIR: *Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939. – 1941.)*, Studia lexicographica, godina 1, broj 1, Zagreb, 2007.
86. Stari Imotski. *Dr. Mihovil Mile Vuković*. https://stariimotski.com/?p=1722 (posjet 13.7.2019.)
87. Statistički ured u Zagrebu, *Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine (po stanju od 1. maja 1938.)*, Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Zagreb, 1938.
88. STOJADINOVIĆ, MILAN: *Ni rat ni pakt*, Otokar Krešovani, Rijeka 1970.
89. ŠITIN, TONČI: *Prilog proučavanju sindikalnog pokreta u Dalmaciji do 1929. godine,* Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1984.
90. ŠITIN, TONĆI: *Neuspjeli Stojadinovićevi pokušaji osvajanja dalmatinskog radništva u drugoj polovici tridesetih godina 20. stoljeća*, Radovi Sveučilišta u Splitu – Filozofski Fakultet Zadar, br. 35, Zadar, 1996.
91. ŠITIN, TONĆI: *Stjepan Radić i Dalmacija (1918. – 1928.)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, broj 42, Zadar, 2000.
92. ŠLABEK, STJEPAN: *Banovina Hrvatska (26. VIII. 1939 - 10. IV. 1941.)*, vlastita naklada, Kutina, 1997.

93. *Što je i što hoće Seljačka sloga*. Drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb, 1938.
94. ŠUTE, IVICA: *Put za Donji Lapac. Ili kako je Banska Vlast postupala sa spekulantima u Banovini Hrvatskoj*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, knjiga 37, Zagreb, 2005.
95. ŠUTE, IVICA: *Amerikanski fond dr. V. Mačeka i pomoć Gospodarske sloge pasivnim krajevima 1936. godine*, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
96. ŠUTE, IVICA: *Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova u drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj*, Ekonomska i ekohistorija, br. 5, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Zagreb, 2009.
97. ŠUTE, IVICA: *POGOD i organizacija prehrane u Banovini Hrvatskoj*, Spomenica Josipa Adamčeka, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 2009.
98. ŠUTE, IVICA: *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
99. TARLE, IVAN: *Drniško rudarstvo*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, br. 9, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2016.
100. ZANINOVIĆ, MATE: *Osnovno školstvo u Sinju i Cetinskoj krajini od sredine 19. stoljeća do početka Drugog svjetskog rata*, zbornik radova: Franjevačka klasična gimnazija u Sinju, izd. Franjevačka prov. Presvetog Otkupitelja sa sjedištem u Splitu, Split – Sinj, 2004.

Životopis autora s popisom objavljenih radova

Hrvoje Markulin je rođen u Sinju 1979. godine. Osnovnu školu pohađa u Sinju i Hrvacama (7. i 8. razred u ratnim uvjetima). Po završetku osnovnoškolskoga obrazovanja upisuje Franjevačku klasičnu gimnaziju s pravom javnosti u Sinju na kojoj je maturirao s odličnim uspjehom 1997. godine. Akademske godine 1998./1999. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upisuje dvopredmetni studij kroatistike i povijesti. Diplomirao je 2004. godine i od tada radi kao profesor hrvatskoga jezika i književnosti na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji s pravom javnosti u Sinju. Od 2013. do 2018. godine bio je ravnatelj Osnovne škole Ivana Lovrića u Sinju. Član je Matice hrvatske od 1999. godine i Viteškog alkarskog društva u Sinju od 2009. godine. Bio je suradnik autora za povijesnu struku i religije na izradi *Školskog rječnika hrvatskog jezika* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje objavljenog u Zagrebu 2012. godine te član uredničkog vijeća monografije *Franjevačka klasična gimnazija u Sinju* objavljene 2008. godine u izdanju Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja iz Splita i Franjevačke klasične gimnazije iz Sinja.

Popis radova:

MARKULIN, HRVOJE: *Oslobođenje Neretve od Turaka u pjesmi fra Andrije Kačića Miošića – Osvajanje Norina 1684.*, Prvi Neretvanski književni i kulturni susret fra Andrija Kačić Miošić i Neretva – zbornik, Zagreb, 2006., 48- 63.

MARKULIN, HRVOJE: *Hrvatski ljudi i krajevi u Pavlinovićevim pjesmama, putopisima i poslanicama*, Drugi Neretvanski književni i kulturni susret don Mihovil Pavlinović i Neretva – zbornik, Zagreb, 2007., 156-170.

MARKULIN, HRVOJE: *Književno-znanstveni osvrti na fra Luku Vladmirovića i njegovo djelo*, Treći Neretvanski književni i kulturni susret fra Luka Vladmirović i Neretva – zbornik, Zagreb, 2008., 124-134.

MARKULIN, HRVOJE: *Proslava Velike Gospe u Sinju 1965. godine*, Gospa Sinjska – godišnjak, Sinj, 2007., 190-194.

MARKULIN, HRVOJE: *Crkva svetog Spasa na izvoru Cetine*, Cetinska vrila, br. 32, Sinj, 2008., 1-6.